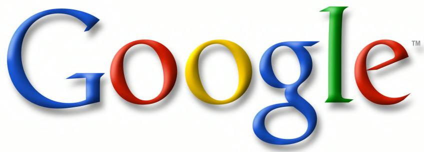
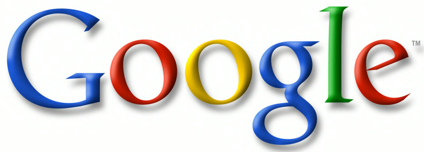

Google

NEERLANDS

HELDENDADEN

TE LAND

VAN DE VROEGSTE TIJDEN AF TOT OP ONZE DAGEN

DOOR

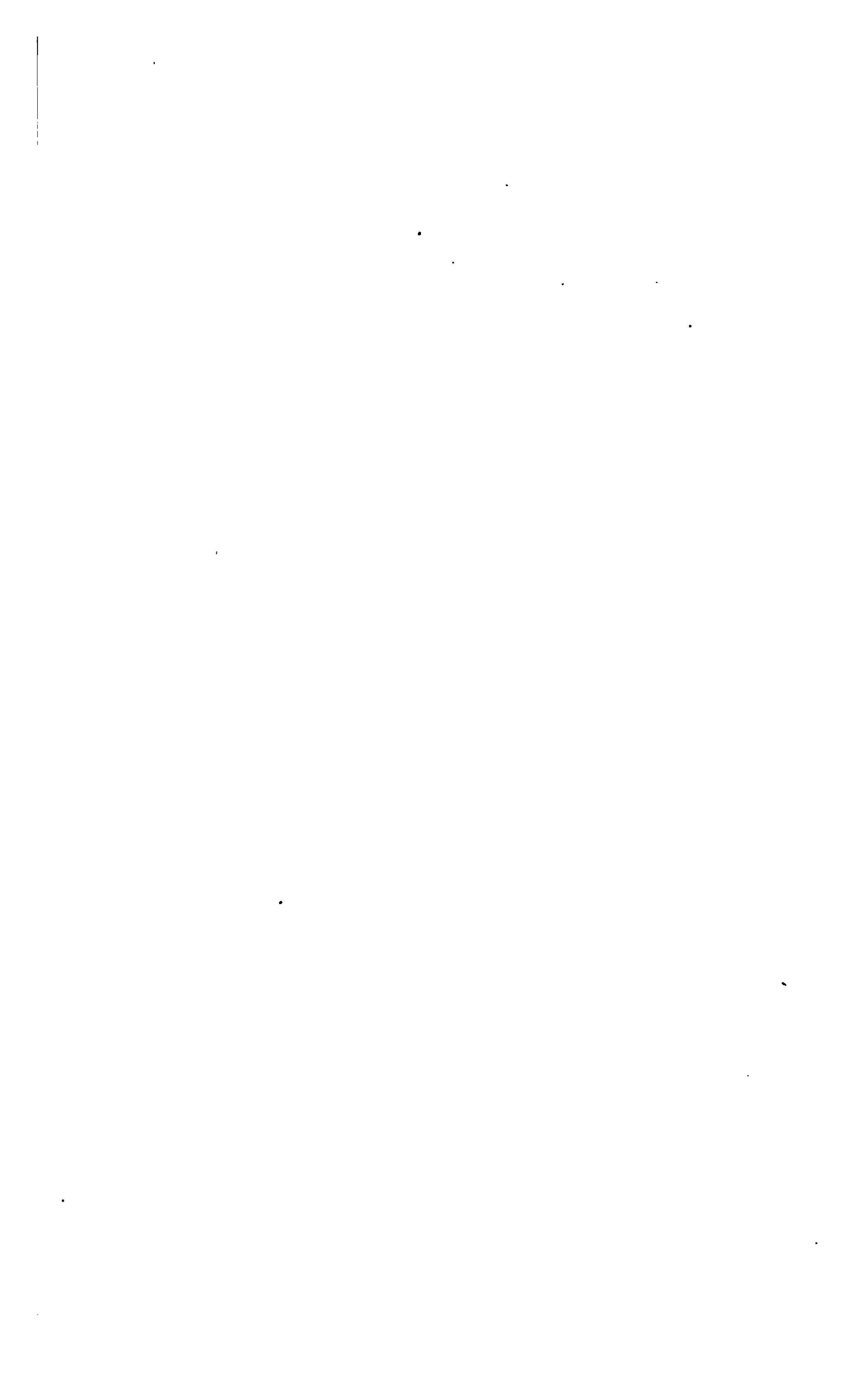
J. BOSSCHA
Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen

—

HERZIENE EN VERBETERDE UITGAAF

Eerste Deel

LEEUWARDEN — G. T. N. SURINGAR — 1870

NEERLANDS

HELDENDADEN

TE LAND

VAN DE VROEGSTE TIJDEN AF TOT OP ONZE DAGEN

DOOR

J. BOSSCHA
Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen

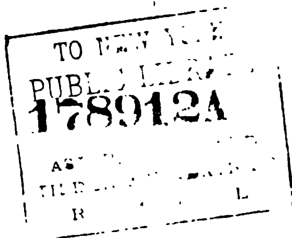
—

HERZIENE EN VERBETERDE UITGAAF

Eerste Deel

LEEUWARDEN — G. T. N. SURINGAR — 1870

60

Snelpersdruk van G. T. N. Suringar te Leeuwarden.

INHOUD

VAN HET EERSTE DEEL.

VOORREDE.

Het werk, dat hier in een vernieuwde uitgaaf verschijnt, is ontworpen in dagen van volksopgewondenheid. Het was in 1831. Duizenden van onze mannen en jongelingen, uit voorname huizen en burgergezinnen en onaanzienlijke stulpen, waren vrijwillig te velde getrokken om voor den smaad, door de Dynastie en de Natie ondergaan, met de wapenen voldoening te eischen en de rust te gaan herstellen in onze Nederlandsche gewesten. In dien tijd beijverde zich ieder, naar de mate zijner gaven, bij te dragen tot de nationale geestdrift; in al onze familiën was het leven onder de wapenen een onderwerp der gesprekken; oud en jong hadden begeerte naar oorlogsverhalen uit de lotgevallen van het voorgeslacht. Toen ontstond het voornemen de verrichtingen van ons volk op het oorlogsveld in tafereelen te beschrijven, en daaraan den naam te geven Neerlands Heldendaden te Land.

Met de uitkomst van den Tachtigjarigen Oorlog werd de eerste reeks dier tafereelen besloten, en deze werden tot een boekdeel verzameld, toen de geestdrift van 1831 reeds vier jaren tijd had gehad tot bekoeling. Maar bij den schrijver voegde zich een gevoel van bewondering bij het herdenken van de helden uit het Huis van Oranje in het beschreven vroeger tijdperk onzer Geschiedenis, bij de herinnering aan den 23sten Julij van dat jaar 1831. Hij had het gezien, dien dag, hoe op de heidevlakte bij Rijen, drie geslachten van Oranje-vorsten het schoonste leger dat ooit op den Nederlandschen bodem gestaan had voor zich deden voorbij-

trekken, om te vernemen of het bereid was in de kansen van een oorlog en het vuur van den vijand de veldheerspluim van Oranje te volgen: hij zou aan het einde van zijn werk, zoo God hem het leven liet, te beschrijven hebben, hoe het volgen van die leiding de nationale eer gehandhaafd had. Van de gewaarwordingen hierdoor te weeg gebracht getuigt de Opdracht voor het Eerste Deel geplaatst, en aan het hoofd van den tekst dezer uitgaaf herhaald.

De warmte waarmede de Schrijver de pen had opgevat is hem bijgebleven gedurende de 24 jaren waarin hij, bij tusschenpoozenden arbeid, aan deze tafereelen, in 34 afleveringen uitgegeven, gewerkt heeft. Zelfs heeft hij daaraan meer uitgebreidheid gegeven, dan hij zich in den aanvang had voorgesteld: hij kon den wensch niet bedwingen voor het aanzien en den roem en de verdedigingskracht van zijn vaderland een nuttig werk te verrichten, zoodat hij de woorden van den jongste der twee Pliniussen tot de zijne heeft kunnen maken: » *Inde liber crevit, dum ornare patriam et amplificare gaudemus, pariterque defensioni ejus servimus et gloriae.*" Gelijk ieder Nederlander zijn geboortegrond mag liefhebben als het land waar gedurende zoo veel eeuwen het publiek leven is bezield geworden door rechtvaardigheid en liefde tot den naaste, mag hij ook ingenomen zijn met den wapenroem zijner landgenooten, omdat hunne oorlogen, of de handhaving van beginselen van recht of zelfverdediging, tot drijfveeren hebben gehad. Het zal daaraan toe te schrijven zijn, dat deze tafereelen een door velen gezocht leesboek zijn geworden.

Maar het was niet het eenig doel van dezen arbeid, den volksgeest wakker te houden tot het besef der verplichting die op den Staatsburger rust in tijden van oorlogsgevaar: nog een andere gedachte heeft de pen bestuurd.

Voor de geschiedenis van Volken en Staten wordt het beloop van oorlogen nagevorscht, om tot de resultaten te komen, die zij voor het volks- en staatsleven gehad hebben: maar wie daarin leering en een onderhoudende leesstof voor den krijgsbevelhebber

vinden wil, moet de strategische leidingen en taktische werkingen leeren kennen, waaraan die uitkomsten zijn toe te schrijven.

Zoo heeft elke Staat zijn militaire geschiedenis. De onze was nog een onbearbeid vak van wetenschap, toen de Schrijver in 1828, bij de oprichting eener Militaire Akademie voor het Koningrijk der Nederlanden, geroepen werd als Hoogleeraar in de Geschiedenis de toekomstige officieren van het Nederlandsche leger daarin te onderwijzen. Deze roeping sloot in zich de verplichting om aan dit gedeelte der krijgswetenschappen voor Nederland een begin van leven te geven, en ook daartoe moest het werk in 1831 ontworpen dienstbaar worden gemaakt.

Maar de Schrijver was een man van het studeervertrek, en wie militaire handelingen in het veld of bij belegeringen begrijpen en beoordeelen wil, heeft een krijgskundigen blik noodig, door ondervinding en kennis verkregen, en daarom had hij, in 1828 de Militaire Akademie met een inwijdingsrede openende, den wensch uitgesproken, dat de mannen van het zwaard in Nederland niet langer het verhalen en waardeeren van de wapenfeiten hunner voorgangers mochten overlaten aan de mannen van den tabbert. Nu wenschte hij, onder den titel van Neerlands Heldendaden te Land, den weg tot nasporing te wijzen en hier en daar een proeve van ontginning te geven op dezen woest gebleven akker onzer vaderlandsche geschiedenis. Enkele officieren, behoorende tot die Wapens welke zich uitsluitend de Wetenschappelijke noemden, waren toen ook reeds als Schrijvers opgetreden en hadden het Tijdschrift de Militaire Spectator opgericht ter behandeling van alle krijgskundige onderwerpen. De Afleveringen van het werk vonden dus al spoedig naarmate zij verschenen, bij het leger pennen om ze te beoordeelen, andere die de beknopt behandelde gedeelten tot monografiën uitwerkten, weder andere die over betwistbare feiten of stellingen gronden van tegenspraak meedeelden, waardoor dan weder tegenbedenkingen werden uitgelokt; en zoo is er leven en beweging

gekomen op dit veld van wetenschap. Toen aan het werk de laatste hand werd gelegd, was reeds tal van historische geschriften over oorlogsgebeurtenissen en oorlogswezen, in het tijdverloop waarin het geschreven werd door Nederlandsche officieren van alle Wapens in 't licht gegeven. Sedert is die belangstelling in historische studiën bij het leger steeds toegenomen: episoden uit de oorlogen van vroegeren tijd worden in 't breede behandeld; de lotgevallen van bijzondere wapenkorpsen worden verhaald; een veelomvattend werk, de Geschiedenis der Nederlandsche Artillerie, wordt door een officier van ons Indische leger bewerkt: eenmaal, mag men hopen, zal het afgewerkt geheel eener Geschiedenis van de Nederlandsche Landmacht, naast het Nederlandsche Zeewezen van Mr. J. C. de Jonge kunnen prijken.

Terwijl intusschen Neerlands Heldendaden te Land een leesboek geworden is en tot geschiedkundig gebruik wordt ter hand genomen, mocht het niet langer verspreid worden met de leemten, die de Schrijver zelf daarin voor lang heeft opgemerkt. Er zijn gedeelten nadat zij geschreven zijn door het toevloeien van nieuwe geschiedbronnen beneden het peil der wetenschap van onze dagen gekomen. De tijd der wording van het werk is ook het begin geweest van het aan 't licht brengen, hier en elders, van oorkonden, brieven en bescheiden van allerlei aard — nog onbewerkte bouwstoffen voor de algemeene geschiedenis van ons Vaderland — en de militaire geschiedschrijver mag die niet ongebruikt laten.

Zoo is de wensch ontstaan naar herziening en zijn voor dezen nieuwen druk, in tekst en aanteekeningen de plaatsen die het behoefden omgewerkt of vernieuwd en aangevuld. Bij deze herziening zijn den Schrijver goede diensten bewezen door den Heer A. L. H. Ising in oordeelkundige aanteekeningen, de vruchten eener vergelijking van het werk met later in 't licht gekomen historische bronnen en onderzoekingen.

OPDRACHT

aan Zijne Koninklijke Hoogheid WILLEM GEORGE FREDERIK LODEWIJK, Prins van Oranje, Veldmaarschalk, Opperbevelhebber van het Nederlandsche Leger, enz. enz. enz.

Koninklijk Vorst en Heer!

Met dankbaarheid herdenkt de Nederlander, hoe, sedert bijna drie eeuwen, de Vorsten van Oranje-Nassau de grondleggers en beschermers zijn geweest der onafhankelijkheid van zijn Vaderland; met bewondering staart hij op een Stamhuis, waaruit eene reeks van Krijgsoversten is voortgesproten, zooals geen ander Vorstengeslacht immer heeft opgeleverd; en, die het ondernomen heeft, het veld der Historie te doorloopen, om de trekken bijeen te zamelen van Nederlandsche dapperheid, dien ontmoeten de helden van dat Stamhuis op elke schrede. Al aanstonds bij de geboorte

van den Nederlandschen Staat, ziet hij uit den alouden Stam van Nassau een vijftal broederen te voorschijn treden, waarvan drie den eeredood op het slagveld vinden, twee de stamvaders worden van nieuwe heldengeslachten. Mogt hij den onsterfelijken Vader des Vaderlands ook als Veldheer zien uitblinken, den overwinnaar bij Nieuwpoort kon hij als den grootsten oorlogsheld zijner eeuw begroeten, en Frederik Hendrik de baan zien volgen van zijnen roemruchtigen broeder. De schrandere Grondlegger der Unie van Utrecht moge op het oorlogsveld niet schitteren, hij schenkt zonen aan het Vaderland, die den Frieschen Vorstentak, reeds bij deszelfs eerste verheffing, met oorlogsroem bekroonen. Overal, waar gestreden wordt voor de vrijheid van Nederland, dringen aanvoerders uit het Huis van Nassau op den voorgrond; en, wanneer hij, die den grooten worstelstrijd onzer vaderen, als een tooneel beschouwde van Nederlandschen wapenroem, in het eind het groote pleit, ten koste van zooveel Nassausch bloed, glorierijk ziet be-

slecht, dan brengt hij aan die edelen, die met het zwaard in de hand zijne vaderen zijn voorgegaan, om vrijheid en geweten tegen dwang en overheersching te beschermen, de hulde toe eener dankbare nagedachtenis.

En nu, na deze reeks tafereelen te hebben geschetst van oorlogsdaden, welke de volkomene vestiging van onzen Staat voorafgegaan zijn en vergezeld hebben, bedwingt de schrijver zich met moeite, om zijne taak niet vooruit te loopen. Reeds toch ziet hij, in zijne verbeelding, den oorlogsdegen zwaaijen door dien grooten Oranje-Vorst, den schrik zijner vijanden ook dan, wanneer hij de zege niet behaalde, den redder van zijn Vaderland uit de overheersching van Lodewijk XIV, den voorvechter der vrijheid van Europa. In hem moge de laatste mannelijke nazaat van Willem I van het oorlogstooneel aftreden, de banier van Oranje wordt niet op zijn graf nedergelegd, om voor altijd te rusten. Het bloed van Oranje was in het geslacht van Jan van Nassau overgegaan;

de kleinzoon van den manhaftigen Ernst Casimir was ook de kleinzoon van Frederik Hendrik, en aan het hoofd der Nederlandsche krijgsbenden doet Jan Willem Friso de hoop voeden, dat in hem een andere Maurits zal herleven. De Voorzienigheid had het anders beschikt, en een noodlottig ongeval ontrukt dien ridderlijken Vorst te vroeg aan het Vaderland. Twee tijdvakken van vrede volgen op zijnen dood, en aan zijnen Zoon en zijnen Kleinzoon wordt slechts de ondankbare taak gelaten, om de zuilen van een waggelend Staatsgebouw voor eenen korten tijd te schragen. Maar, als, bij het instorten van dat gebouw, het uitheemsch geweld op den Vaderlandschen bodem aanrukt, wie zijn het, die ook dan de verdedigers van den onafhankelijken geboortegrond aanvoeren? — O, Prins! wanneer het oog der verbeelding Uwen hoogstgeëerbiedigden Vader, onzen beminden Koning, in die dagen, met het zwaard in de vuist, denzelfden geest ziet bestrijden, tegen welken, veertig jaren later, Zijne Koninklijke stem, door de moedbetoo-

ning van een getrouw volk ondersteund, het »Tot hiertoe en niet verder" uitsprak; wanneer men zich Uwen voortreffelijken Oom voor den geest brengt, hoe hij, na het Vaderland, aan de zijde Uws Vaders, voet voor voet, moedig maar vruchteloos, verdedigd te hebben, onder eene andere luchtstreek, aan het hoofd eener Keizerlijke legermagt, zich ten strijde gordt tegen het geweld der Omwenteling, en, als hem het zwaard ontzinkt, nog met de pen in de stervende hand, zijnen vijand ontzag inboezemt: dan wordt men gedrongen tot de erkentenis, dat in het Huis van Oranje Heldenmoed en Krijgsbekwaamheid erfelijk zijn geworden tot de vervulling der grootsche taak, waartoe het schijnt verordend te zijn. Afgewerkt was die taak nog niet, Koninklijk Vorst, toen op het slagveld, waar Uw bloed gevloeid had, het evenwigt van Europa voor altijd scheen bevochten te zijn. Een tafereel van Neêrlands oorlogsdaden, tot op onzen tijd voortgezet, doet, aan het einde der beschouwing, het oog rusten op een leger, ter be-

strijding van den rampzaligsten oproergeest, tot de overwinning geleid door Vorsten uit hetzelfde Stamhuis. Zoo welligt de juiste waardering van de edelaardigheid der poging, om door kracht van wapenen, zoowel als door overreding, het oproer van een verleid volk in de geboorte te smoren, aan een volgend geslacht moet worden overgelaten: Hij die, volgens de betuiging eens Vorstelijken Broeders in onze dagen, een leger, door de geestdrift der natie bijeengebragt, door beleid en onvermoeide zorgen, tot het schoonste leger vormde, hetwelk het Vaderland immer onder de wapenen had; Hij die, volgens dezelfde betuiging, 's Konings Veldheer in alles steeds behulpzaam was, en aan zijne zijde streed, Hij ook verdient nu reeds den dank van het Vaderland.

Tot Uwe Koninklijke Hoogheid het woord voerende, zou ik vreezen de bescheidenheid te kwetsen, zoo ik verder ging: maar, die hulde wil bewijzen aan de dapperheid, door Nederlanders in

het oorlogsveld betoond, zou andere gevoelens moeten koesteren, dan die den Nederlander betamen, zoo hij geen verlangen had gevoeld, zijn werk op te dragen aan U, Vorst! die de rij van Nederlandsche Legerhoofden uit Uw Doorluchtig Stamhuis roemvol hebt vermeerderd; aan U, die de ziel en het leven waart van het leger, door hetwelk de gehoonde eer van Nederland zoo nadrukkelijk is gewroken; aan U, op wien, naast God en haren Koning, de natie haar vertrouwen vestigt.

Heb dank, Koninklijk Vorst en Heer! voor de vergunning, door welke Uw naam mag prijken aan het hoofd van dit Gedenkboek van Neêrlands Wapenroem te land; en veroorloof, bij de hulde dezer toewijding, de uitboezeming van den wensch, dat Uw Doorluchtig Geslacht vruchtbaar moge blijven in mannen, den roem van hun Stamhuis waardig! Dat het Vaderland hunne heldhaftigheid zelden behoeve, maar dat Nederland en Oranje, steeds vaster en vaster aan elkander verknocht, hetzij in oorlog hetzij

in vrede, door den zegen des Allerhoogsten, te zamen mogen toenemen in innerlijken voorspoed, in wezenlijken luister, en in gezegenden invloed op de belangen der menschheid!

Met de opregte betuiging van den diepsten eerbied, heb ik de eer te zijn,

Koninklijk Vorst en Heer!

Van Uwe Koninklijke Hoogheid

de onderdanigste en gehoorzaamste dienaar,

J. BOSSCHA.

Wij gaan de dappere daden beschouwen, op het oorlogsveld bedreven door de bewoners van den grond, onder den naam van Republiek der Vereenigde Nederlanden, met roem bekend in de geschiedboeken der volken. Hebben de Zuidelijke gewesten, voorheen onder de Nederlanden begrepen, den Nederlandschen naam van zich geworpen, men kan nu gevoegelijk de benaming van Nederland tot dien omtrek beperken, welken de Noord-Nederlanders als de oude grenzen van hun Vaderland beschouwen.

Hoewel het voornemen is, de oorlogsbedrijven der bewoners van dien bodem op te halen van de vroegste tijden af, is echter het oogmerk niet, om al de eindelooze gevechten te vermelden, waarmede onze vroegste geschiedenissen zijn opgevuld; ook dan niet, wanneer er eene heldhaftige daad in te bewonderen mocht vallen. Maar wij zullen naar die tooneelen de verbeelding pogen terug te voeren, waar moed of krijgsbeleid, middelijk of rechtstreeks, de vereeniging van verschillende gewesten tot éénen Staat, en de samensmelting der bewoners tot één volk, verbonden door een eigen volkskarakter en door de handhaving van hetzelfde beginsel, voorbereid en bewerkstelligd heeft. Uit de vroegste lotgevallen van een volk, gelijk uit de kinderjaren van een groot man, zijn vele voorvallen onbeduidend; maar onachtzaam ook die voorbij te zien, welke beslissend waren voor beider ontwikkeling, en met hunne volgende grootheid in verband staan, is even als wilde men de natuurleer van den mensch doorgronden, zonder de dierlijke huishouding in het lichaam van het kind gade te slaan. Zoo wij dus uit de levensgeschiedenis onzer natie, van hare kindsheid weinige, en alleen de merkwaardigste trekken, welke met oorlogsmoed en krijgskunst in verband staan, bijeenzamelen, en dan meer

bijzonder bij de tijdperken van hare mannelijke ontwikkeling en volle grootheid stilstaan, meenen wij het best het doel te zullen bereiken van deze bladen — leiding van den Nederlandschen krijgsman tot de Geschiedenis van zijn Vaderland, als tot eene edele verlustiging, en bij hem, gelijk bij elk wien het onderwerp tot lezing moge uitlokken, opwekking van het nationaal gevoel en ontgloeiïng der vaderlandsliefde; ten einde op die wijze bij zoo velen mogelijk de krachtigste prikkels aan te brengen tot maatschappelijke plichtsbetrachting. — Moge de levendigheid dezer indrukken, bij talrijke lezers, aan het doel des schrijvers beantwoorden, en geëvenredigd zijn aan zijnen vaderlandlievenden ijver!

I TAFEREELEN

UIT DE VROEGSTE EN DE GRAFELIJKE TIJDEN

„Latijnsche pennen en kronijcken zullen spreecken."
VONDEL, *Batavische Gebroeders*.

Zij, die den grond, welken wij bewonen, het eerst hebben bevolkt, de Friezen, Batavieren, Kaninefaten en hunne naaste omwoners, maken het voorgeslacht uit, niet van de Nederlanders elk in 't bijzonder, maar van het Nederlandsche volk. Zij zijn het geweest, die, hier op kale duinen, dáár op de groene hoogten tusschen meren en moerassen, hunne hutten opslaande, het eerst poelen en plassen, ter bewoning, zoo het scheen, alleen voor vorschen en watervogels bestemd, tot eene bewoonbare plek hebben gemaakt, later het voorwerp geworden van de bewondering en de begeerlijkheid der volken en van onze vurigste gehechtheid. Zij zijn het geweest, die uit de Germaansche moedertaal, in nieuwe letterklanken, nieuwe woorden, nieuwe spraakwendingen en nieuwe gedachtevormen, de taal hebben doen geboren worden, die nog heden gesproken en geschreven wordt in ons Nederland en in een deel van België. Kinderen der natuur, maar der Noordsche natuur, hebben deze onze voorvaderen de Wilden op vele bekoorlijke eilanden der Nieuwe Wereld in bijgeloof geëvenaard, en in ruwheid overtroffen, gelijk zij in kunstbekwaamheid bij hen ten achteren waren; en men behoeft niet in deze aloude stamvaders onzer natie, die geen andere bezigheden kenden dan oorlog, jacht en spel, verhevene deugden te bewonderen, of zich op hunne edelaardigheid te verhoovaardigen: maar wij behooren met eerbied op hen terug te zien als op een levenskiem, waaruit de Voorzienigheid gewild heeft, dat een volksmassa zou te voorschijn komen, die de Nederlandsche natie geworden is. Gelijk zij in hunnen strijd tegen stormvloeden en rivierstroomen het voorbeeld gegeven hebben van de volharding, waarmede hunne nakomelingen de vloedgronden en alluviën van onzen vaderlandschen bodem in een der volkrijkste en vruchtbaarste

landen van Europa herschapen hebben, zijn zij ons ook voorgegaan in stoutheid en heldenmoed tegen geweldenarijen van menschen: en in de beschouwing van Neêrlands loffelijke oorlogsbedrijven scheen het plicht, een lauwerblaadje te wijden, ook aan onze allervroegste voorvaderen.

DE BATAVIEREN

„Het onverwonnen volk, in 't land der Batavieren
Gevestigd, zag van verr' wel Cesars aadlaars zwieren,
Maar boog zijn knieën niet voor 's vijands oppermagt!
't Kon nooit den vrijen hals aan 't juk van slaven wennen,
Het deed als bondgenoot van Rome zich erkennen;
En, toen in later tijd, dier roovren euvelmoed
Zich wilde mesten met der Batavieren bloed,
Was 't eiland eensslags in een vreeslijk heer herschapen."
HELMERS, *Holl. Natie*, 2de zang.

Men schrijft gewoonlijk aan de Batavieren eene groote mate van vrijheidsliefde toe. Indien men daardoor verstaat een fieren aard, licht geraakt door vernederingen en knevelarijen, dan is deze karaktertrek juist aangewezen; maar zoo men zich hen voorstelt als bestendige kampvechters voor burgerlijke vrijheid, naijverig op hunne nationale onafhankelijkheid, en afkeerig van allen Romeinschen invloed, dan is deze voorstelling niet op de Geschiedenis gegrond. Wij treffen hen eerder als broeders en bondgenooten dan als vijanden der Romeinen aan. Hunne benden hielpen reeds Cesar het vermolmde gebouw der Romeinsche Republiek sloopen; zij volgden hem naar Spanje, Griekenland en Egypte, en vermoedelijk behoorden ook zij tot de Germaansche benden, wier stoute aanval den slag bij Pharsálus besliste (j. 48 v. C.) 1) Daarna bestreden zij, vooraan in de Romeinsche legers, de vrijheid zelfs van die volken, met welke zij door afstamming, nabuurschap en gemeenschappelijk belang verwant waren. In het vermeesteren van Brittannië deden zij Cesar gewichtige diensten. Met hun opperhoofd Kariowald vochten zij onder Germanicus met eene onverschrokkenheid, welke tot roekeloosheid werd opgewonden,

1) Cesar zelf echter in zijne beschrijving van den slag noemt hen niet, noch ook Plutarchus, Suetonius, Appianus en de overige schrijvers die van den slag gewagen. Het is een bloot vermoeden.

tegen de Duitsche vrijheid. 1) in den beroemden Hermanslag (j. 19 n. C.); en zij, zoowel als hunne naburen de Kanifaten, deelden in de nederlaag, welke Apronius leed van de Friezen, toen dezen streden voor hunne vrijheid (j. 28). Tegen de Galliërs, door de uitvoerders der dwangbevelen van Nero tot opstand getergd (j. 63), hielpen de Batavieren met hunne gewone dapperheid de overheersching diens dwingelands schragen; en bij de vermoording van Caligula te Rome (j. 40), toonden zij hunne gehechtheid aan dien afschuwelijken tiran, door, in onstuimige woede, schuldigen en onschuldigen ter wrake neder te sabelen.

Er is echter hierin, dat de Batavieren zich met de Romeinen hebben verbroederd, toen de Galliërs en Germanen nog worstelden voor hunne onafhankelijkheid, een blijk te zien, dat de Romeinsche beschaving in hen meer vatbare gemoederen had aangetroffen, dan bij de andere volken van Noord- en West-Europa. Hun eiland was de wapenplaats geworden der vloten, welke de Romeinen in deze streken onderhielden, en de verzamelplaats hunner legers tegen de Overrijnsche volken. Op den Leidschen burg, althans daar ter plaatse, in het huis te Britten, thans voor Katwijk onder de zee bedolven, en waarschijnlijk nog in andere sterkten, lagen Romeinsche bezettingen, waarvan men geen overlast had. Wegen werden aangelegd, kanalen gegraven, landen bedijkt, en de scheepvaart werd levendig op Engeland, vanwaar de bewoners dezer gewesten koren haalden, om in de behoeften van de Romeinsche legers te voorzien. Door dit alles ontstonden vertier en welvaart, en leerden de Batavieren genoegens en gemakken zich bezorgen, welke hun tot hiertoe geheel onbekend waren geweest. Het is dus geenszins te verwonderen, dat, zoolang de Romeinen eigendommen en personen bij de Batavieren ontzagen, dezen moeijelijk konden begrijpen, dat de tegenwoordigheid van Romeinsche bevelvoerders een kwaad was, waartegen met opoffering van goed en bloed moest gestreden worden. De verplichting, om hulpbenden voor de legioenen te leveren, kon hun ook niet als een zeer drukkende last voorkomen. Van de krijgstochten onder Cesar en Augustus, waren velen teruggekeerd, die, met onderscheiding in de Romeinsche legers behandeld, tot een aanzien waren opgeklommen, waartoe onder hunne landgenooten geene gelegenheid was. De berichten daarvan, en de wonderverhalen van hetgeen zij op hunne verre tochten gezien, ondervonden en gedaan hadden, moesten wel een algemeen verlangen doen ontstaan, om aan de krijgs-

1) In weerwil zelfs van de betrekkingen, welke er tusschen de strijdenden schijnen bestaan te hebben: want behalve Thusnelda, Hermans echtgenoote, door het lied der Duitsche Dichters verheerlijkt, werd ook de zoon van het legerhoofd der Cheruscen met zijne vrouw door de Romeinen gevangen genomen, en deze vrouw was de dochter van Ukromir, een overste der Batavieren.

tochten van de veroveraars der wereld deel te nemen; en het was ter voldoening aan deze zucht, dat de Batavieren steeds bereidwillig waren, om onder Rome's adelaren te dienen. Strijdlust was door geaardheid en opvoeding hun eigen, en om hunne onverschrokkenheid te toonen, om oorlogsroem te behalen, daarvoor streden zij. Tacitus 1) heeft ons daarvan eene merkwaardige getuigenis nagelaten, wanneer hij verhaalt, dat in een vereenigd leger van Galliërs, Germanen en Batavieren, de legerhoofden dier drie volken, bij eenen veldslag, terwijl elk hunner eene der drie krachtigste drangredenen tot strijden gebruikte, om zijne benden tot dapperheid aan te sporen, hun herinnerden, dat zij streden, de Galliërs voor de vrijheid, de Germanen om den buit, de Batavieren voor den roem. Wien zal het, na deze getuigenis, verwonderen, dat de Bataafsche troepen, boven die van andere volken, bij de Romeinsche bevelvoerders in groote achting stonden, en dat zij zich, door hunnen onversaagden moed, tot eene uitgelezene bende verhieven, welke wel eens de ijverzucht der legioenen wekte, maar toch door dezen als de steun van het leger werd beschouwd. 2) Hun uiterlijk voorkomen zelfs werkte mede, om hun eene zekere onderscheiding te bezorgen. Bij een forsch gespierden arm, waarmede zij een groot slagzwaard zwaaiden, goudgele haarlokken en eene rijzige gestalte, verre uitstekende boven die der Romeinen, hadden zij eene geheel bijzondere kleeding. Vondel beschrijft die van hunne ruiterij met een paar fiksche trekken. De schelmen, zegt hij, (want het is een Romein, dien hij laat spreken), dekten

„— hooft en schouders met karpoezen
van stierenhuiden, ros van verf. De naekte borst
geleek een kolder, dick van leder en een korst
uit eelt en zweet gegroeit. Zij staecken ossenhorens
afgrijslijck in de lucht, gelijck gespitste torens.
De stieretanden, in het vellen aan de huit
gelaeten, slingherden, om schrickelijker uit
te kijcken, langhs de wangh van weerzijde onder 't jaeghen.
Een schacht, met een smal bladt van ijzer scherp beslaeghen,
was 's ruiters hantgeweer." 3).

Deze ruiterij was eene geheel eigene inrichting der Batavieren, die zij niet uit Duitschland medegebracht, maar zelve gevormd hadden. Zonder za-

1) Deze uitmuntende, en voor den krijgsbevelhebber vooral leerrijke geschiedschrijver is de hoofdbron van hetgeen wij omtrent de Batavieren weten. Zij, die het Latijn niet verstaan, kunnen in eene der talrijke overzettingen, welke in bijna alle Europische talen gevonden worden, eenige vergoeding vinden. De vertaling van onzen Hooft, die hem 52 malen had doorgelezen, is bekend.

2) Zie het bewijs bij Tacitus, *Hist.* II, 28.

3) *Batavische Gebroeders*, 2de Bedrijf. „Het Bataafsche volk — zegt Plutarchus in het leven van Otho — is beroemd als de beste ruiters onder de Germanen."

dels, waarvan het gebruik bij alle Germaansche volken voor verwijfd werd gehouden, bereed zij paarden, niet geschikt om zich met snelheid in alle richtingen te bewegen, maar geleerd, om zonder den samenhang te verliezen, vooruit te jagen en eenen zwaai rechtsom te maken. Zij liet zich door geene stroomen stuiten, en, waar het noodig was, zwom zij er in gesloten gelederen over.

Zoo dus van den eenen kant de Romeinen natuurlijk grooten prijs moesten stellen op zulke soldaten, is het van den anderen kant, onder de opgegevene omstandigheden, niet te verwonderen, dat zij geene dwangmiddelen behoefden te bezigen, om hunne Bataafsche hulpbenden voltallig te houden. Maar, toen de Romeinsche bevelhebbers of hunne handlangers de volkswervingen met geweld en tot het uiterste dreven; toen zij jongen en ouden, onverplicht en ongeschikt tot de dienst, onder allerlei mishandelingen presten, om door het afkoopen van den krijgsdwang aan hunne schraapzucht te voldoen — toen was er slechts een hoofd en aanvoerder noodig, om het geheele volk tegen zijne onderdrukkers in het geweer te jagen. En dezen aanvoerder vond het in Claudius Civilis. Veeljarige dienst had hem met de krijgskunst der Romeinen bekend gemaakt; en daar zijne schranderheid door Tacitus geroemd wordt, was hem ongetwijfeld ook de verlamming hunner staatskrachten, door inwendige verdeeldheid, niet ontsnapt; en hij zal het wel eens hebben bijgewoond, dat een Romeinsch bevelhebber de stelling van Octaviaan niet meer konde volhouden, dat een veldheer zich nooit iets door zijne soldaten moest laten opdringen. Het lot zijns broeders, die op verdenking van muiterij vermoord was, en zijne eigene gevangenschap te Rome, hadden den band verbroken, welke hem aan zijne oude wapenbroeders verbonden had. En zoude de verbeelding hem, die uit vorstelijk bloed gesproten was, en die boven al de Batavieren uitblonk, niet ook het vooruitzicht hebben voorgespiegeld eener heerschappij, door welke hij zijne vrijgevochten landgenooten groot en gelukkig hoopte te maken? Hoe het zij: de opstand tegen de Romeinen werd met schranderheid overlegd, en met moed ten uitvoer gebracht (j. 68) 1). Nauwelijks had de stem van Civilis zich op het nachtelijk feestmaal in het Hollandsch woud aan de dappersten en aanzienlijksten doen hooren, of de kreet: »Weg met de Romeinen!" werd wijd en zijd herhaald, en, gelijk Civilis bij de Batavieren, zoo werd de woeste Kaninefaat, Bri-

1) of begin van 69. De tijdsbepaling van het begin van den Bataafschen opstand, gelijk al wat dien opstand betreft, is het onderwerp eener historische monographie van Dr. Eduard Meyer, te Hamburg uitgegeven in 1856 onder den titel *Der Freiheitskrieg der Bataven unter Civilis.*

nio, de gezworen vijand der Romeinen, als aanvoerder van zijn volk, 1) op het schild geheven:

„Want ook hij hield getrouw met Civilis den eed,
„Als de jagtspriet, ten strijd nu geheven,
„Als de pijl, voor konijnen en hinden gesmeed,
„Rome's keurling in 't hart werd gedreven." 2)

In gemeenschap met de Friezen, mede ten strijd geroepen, opende Brinio den veldtocht. De winterlegerplaatsen der Romeinen werden vermeesterd of door hare bevelhebbers, wanhopende aan de verdediging, in brand geschoten en verlaten en al wat den Romeinschen naam droeg, was, als in een oogenblik, uit deze landen weggevaagd. Civilis, die nog over een Romeinsche kohort bevel voerde, wachtte middelerwijl het gunstig oogenblik af om als hoofd van den opstand op te treden. Er lag op den Rijn eene Romeinsche flotielje van 24 schepen voor anker. Daar greep hij het eerst met een macht van Kaninefaten, Friezen en Batavieren de Romeinen aan, en behaalde eene overwinning die hem de geheele scheepsmacht in handen leverde.

Deze eerste overwinning deed den naam van den Bataafschen held wijd en zijd klinken, en breidde den opstand weldra tot de Belgen en Germanen uit. De Romeinen zagen zich hierdoor van hunne hulpbenden, dikwijls midden in het gevecht verlaten. Acht Bataafsche kohorten in Romeinsche dienst, 3) te Mentz zich bevindende, en door een geheimen bode van den opstand onderricht, rukten op naar het vaderland, sloegen zich bij Bonn door een overmacht heen, die haar poogde tegen te houden, en vereenigden zich met Civilis. Tusschen den Rijn, de Maas en de Moezel was het tooneel der verdere krijgsverrichtingen. In Castra Vetera 4) hadden de Romeinen een geduchte wapenplaats, waar zij hunne benden, die uit de Nederlanden verdreven waren, verzamelden. Op de vermeestering dezer sterkte had Civilis het in de eerste plaats gemunt. Verscheidene maanden moest hij met het bestormen en belegeren van Vetera doorbrengen (j. 69), en tevens de pogingen verijdelen van de Romeinen om die sterkte te ontzetten, welke eindelijk, door gebrek gedwongen, zich overgaf. 5) Reeds schenen de vorderingen van het Ba-

1) De bewoners van Hollands duinen en het zuidelijk gedeelte van Zuid-Holland.
2) Van Lennep, de Vader, *Hollandsche Duinzang*. Men zie ook het verhaal *Brinio*, in *Onze Voorouders*, van van Lennep, den Zoon.
3) Aan elk der Romeinsche legioenen, welke in kohorten verdeeld waren, werd een gedeelte der hulptroepen toegevoegd, insgelijks in kohorten, maar van onbepaalde sterkte, gesplitst.
4) De naam beteekent oud-kamp. De versterkte plaats lag aan den linker Rijn-oever nabij Xanten aan den Furstenberg. Van de daar gevonden Romeinsche oudheden is bericht te vinden in Houbens *Antiquarium* en Spenraths *Alterthümer von Xanten*.
5) Tacitus geeft in het 4de boek zijner Historiën een uitvoerige beschrijving van het beleg.

taafsche bondgenootschap, en eene uitgestrekte samenzwering onder de Galliërs, door Civilis opgeruid, de Romeinen achter de Alpen te zullen terugdringen. Maar dezen hadden tijd gehad, om van alle zijden troepen te doen aanrukken, en de Galliërs bogen zich even lichtzinnig weder voor hunne vorige meesters, als zij zich driftig hadden betoond voor de vrijheid. Civilis daarentegen trok met zijne bondgenooten, Germanen en Belgen, het Romeinsche leger, hetwelk onder den bekwamen Cerialis reeds tot aan de Moezel was voortgerukt, te gemoet en tastte het aan bij Trier. De ongunstige uitkomst van dezen slag is niet het eenige voorbeeld in de Geschiedenis, hoe de plunderzucht van ongeordende benden eene aanvankelijke overwinning op eene nederlaag kan doen uitloopen. Het waren echter niet de Batavieren, die zich daaraan schuldig maakten; de Germanen, 1) ontijdig zich aan het rooven en plunderen begevende, verschaften den Romeinschen bevelhebber de gelegenheid, de reeds door Civilis bevochten zege naar zijne zijde te doen overslaan. Wel behaalde de Batavier daarna nog eenige kleine voordeelen, maar desniettemin was hij verplicht terug te trekken, en sloeg hij zich neder bij Vétera, waar hij zijne stelling versterkte door een dam in den Rijn te leggen en alzoo eene overstrooming te veroorzaken. Cerialis tastte hem hier aan (j. 70), en eene worsteling van twee dagen was het gevolg van dezen aanval; maar toen op den eersten de Romeinen manmoedig waren afgeslagen, 2) werd op den tweeden aan hunnen bevelhebber, door eenen verrader uit de Batavieren — de Grieken bij de Thermopijlen hadden wel hunnen Epialtes — de weg ter overwinning gewezen. Civilis, genoodzaakt te wijken, besloot nu binnen de natuurlijke verdedigingslijn van zijn Vaderland terug te trekken. Na verwoest en verbrand te hebben, hetgeen niet kon medegevoerd worden, week hij terug naar het westelijk gedeelte van het eiland der Batavieren, en door het wegruimen eener afdamming van de Waal, ter plaatse waar deze rivier haar water van den Rijn ontvangt — een werk waaraan de Romeinen jaren geleden veel arbeids hadden te koste gelegd — stuitte hij den eersten aandrang zijner vervolgers, die geen middelen voorhanden hadden om de nu weder volgeloopen kil van de Waal over te steken. 3)

1) Tacitus, *Hist.* V, 16.

2) Zij moesten meest in het water vechten, en in waterachtige terreinen waren de Batavieren als in hun element. Men leze, b. v., hun zonderling gevecht in de rivier de Po, bij Tacitus, *Hist.* II, 35.

3) De beknopte regelen waarin Tacitus dit verhaalt, hebben veel hoofdbrekens veroorzaakt. Het gestelde in den tekst steunt op het betoog van Dr. G. Acker Stratingh, in zijn *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands* (Gron. 1847) dl. I, bl. 48 en volg. die aldaar bl. 162 en volg., op goede gronden het gevoelen bestrijdt, als zoude het bedrijf van Civilis een doorsteken van den Rijndijk geweest zijn, waardoor de Lek zou zijn ontstaan, gelijk in de eerste uitgaaf van *Neerlands Heldendaden* als een „men meent" is opgegeven.

Het gelukte echter aan de Romeinen door te dringen en zich te verschansen op vier plaatsen van het Bataafsche grondgebied. 1) Een gelijktijdige aanval op deze vier versterkte legerkampen werd met die dapperheid ten uitvoer gebragt, welke den landaard eigen was en nog door den nood gescherpt werd. De Romeinen sloegen echter dien aanval op alle vier punten af, en Civilis, die aan het hoofd geweest was, en met moeite door zwemmen het leven had gered, werd genoodzaakt geheel over den Rijn tot in het Overijsselsche terug te trekken. De handen nu ruim hebbende, stroopten de Romeinen de landen der Batavieren wijd en zijd af, die van Civilis arglistelijk sparende: want dat ook zij reeds geleerd hadden, met andere wapenen dan die der dapperheid te strijden, bewijst het bij hen toen reeds niet ongewone middel, om verraad in 's vijands leger te stoken, door Proclamatiën, gelijk men ze thans zou noemen, met pijlen onder zijne troepen te schieten. Ook nu werden beloften en bedreigingen, gepaard met nadeelige geruchten omtrent den Bataafschen held, heimelijk onder de verbondene volken verspreid; Velleda zelve 2) werd genoopt in den geest der Romeinen te spreken, en aan Civilis wedervoer het lot, hetwelk ook andere aanvoerders der volken, in soortgelijke ondernemingen ondervonden hebben. Zoolang de Batavieren aan hunnen krijgshaftigen geest met voordeel tegen de Romeinen konden bot vieren, weergalmde bij al de naburige volken de lof van den held, wiens krijgsbekwaamheden hen ter overwinning leidden, als van den redder en bewerker der vrijheid. Maar nu zij zich uit hunne bezittingen verdrongen, hunne gehuchten uitgeplunderd, hnnne landen door overstroomingen verwoest zagen, nu weten zij — niet den uitslag der onderneming (te duidelijk was het elk, dat, zoo de Romeinsche overmacht te keeren ware geweest, Civilis die zoude gekeerd hebben) — maar de onderneming zelve aan onberadenheid, welke het behoud des

---

1) Arenacum, Batavodurum, Grinnes en Vada. Welke plaatsen onder die namen te verstaan zijn, is niet uitgemaakt. Arenacum houden sommigen voor Aardt in de Betuwe, anderen voor Arnhem of voor Erichem nabij Buren; Batavodurum is volgens sommigen Wijk bij Duurstede, volgens anderen Nijmegen, Grinnes beweren sommigen, dat gezocht moet worden in Rhenen, anderen te Dreumel of te Druten of te Rossnm of te St. Andries of te Gorkum. Vada zou volgens den een Wageningen geweest zijn, volgens anderen Wamel of ook Gouda. Eindelijk beweren anderen, dat al de vier plaatsen moeten gelegen hebben in het land tusschen Maas en Waal. Over dit verschil van meeningen handelt Dr. Ed. Meijer, bl. 88.

2) Dio Cassius schrijft *Οὐελήδαν*, Vondel *Velleeda*. De tweede lettergreep wordt kort genomen door Statius, Klopstock en J. Grimm in zijne *Deutsche Mythologie*. Over deze dobberende quantiteit handelt Prof. Kern in zijn vertoog *over de taal der Batavieren en Franken* in de Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1866, bl. 100, die omtrent de afleiding van den naam tweeërlei gissing voorstelt. Volgens de eerste zou Velleda beteekenen „de beschermvrouw der gesneuvelden," volgens de andere „de waarzeggende vrouw."

Lands onnoodig en lichtzinnig in de waagschaal had gesteld. Nu verhief ook de ijverzucht hare stem, en de ongelukkige held werd, als een zoenoffer der vertoornde Goden, ter straffe geëischt.

Het was in deze omstandigheden, dat Civilis besloot, in onderhandeling te treden, en dat, op de doorgesneden brug eener thans onbekende rivier, tusschen hem en Cerialis een mondgesprek voorviel, waarvan de uitslag genoeg deed zien, hoeveel ontzag de Batavieren den beheerscheren der wereld nog inboezemde. Ook nu vrij van schot en lot, bleven zij slechts gehouden, om troepen te leveren. Deze Bataafsche hulpbenden worden van tijd tot tijd met roem 1) in de Romeinsche legers vermeld; doch het is van weinig belang, hunne bijzondere wapenfeiten op te sommen. In Brittannië schijnen zij bij voorkeur door de Romeinen gebruikt te zijn (j. 79—86); waarschijnlijk om tegen de sterkere en grootere lichamen der Britten even kloeke gestalten, en een soortgelijke wijze van vechten, vereenigd met de meer geregelde krijgskunst en bedaarde dapperheid der Romeinen, over te stellen. Ook als lijfwachten der Romeinsche Keizers komen zij gedurig voor, en niet oneigenaardig vergelijkt men hen met de Zwitsers der nieuwe geschiedenis. Zij hadden, als Keizerlijke lijfwacht, deel aan den euvelmoed en de volstrekte willekeur, waarvan de Senaat en het volk van Rome in dien tijd de speelbal waren, en zoo zij somtijds werden afgedankt, het was, omdat hun allesoverweldigende invloed door dezen of genen Keizer gevreesd werd. De laatste Bataafsche troepen, in Romeinsche dienst, welke men vermeld vindt, werden aan de samenvloeiïng van de Inn en den Donau, een belangrijk verdedigingspunt tegen de Germanen, in bezetting gelegd, en met eenig land in eigendom begiftigd, alwaar hun naam, in dien van de stad Passau nog overig is. Men bedriegt zich evenwel zoo men onderstelt, dat deze Bataafsche legerbenden de laatste Batavieren geweest zijn. Zij waren niet uitgeroeid in de Betuwe en in Holland, de Batavieren en de Kaninefaten: zij zijn de grondstoffen gebleven met de om hen heen wonende volken, waaruit door gelijkheid van taal en volksaard in den loop der eeuwen de Nederlandsche natie ontstaan is. 2)

Welke de verdere lotgevallen van Civilis zijn geweest, meldt de geschiedenis niet. Zijn naam is slechts verbonden aan de roemvolle poging, om, door het verbrijzelen der Romeinsche heerschappij in deze

1) Eenmaal echter (in het jaar 316) schoten zij te kort en verloren hunnen veldstandaard, doch zij herstelden naderhand hunne eer. Met het verhaal van dit voorval, zoo als Gibbon en Wagenaar het hebben voorgedragen, verzuime men niet de *Nalezingen* van van Wijn op laatstgenoemde te raadplegen.

2) De reden waarom zij niet meer onder hunne afzonderlijke namen in de Geschiedenis voorkomen, geeft Prof. Kern in zijne vroeger aangehaalde Verhandeling.

gewesten, aan het Bataafsche volk een aanzienlijken rang onder de naburen in de vrij gevochten landen te bezorgen. Tot dat aanzien zoude het zich, vrij en onafhankelijk onder het bestuur van mannen als Claudius Civilis, ongetwijfeld verheven hebben. Indien de held der Batavieren niet met doldriftige en onhandelbare bondgenooten had te doen gehad, en indien zijne vermoedelijke ontwerpen zich hadden verwezenlijkt — het is niet te berekenen, welke gevolgen dan de heldhaftigheid van Civilis voor ons werelddeel zou gehad hebben. Nu is ons voorgeslacht op een andere wijze de bewerker geweest eener nieuwe orde van zaken in het westen van Europa. Uit Nederland zijn zij uitgegaan, en voornamelijk Nederlandsche volksstammen zijn het geweest, die, onder den algemeenen naam van Franken, aan de Romeinsche heerschappij in Gallië de laatste slagen hebben toegebracht en daar het Frankenrijk gesticht hebben. en uit hun midden een Sikamber, den eersten der Merovingische koningen, verheven hebben op den troon waar naderhand de Karels en Pepijnen, de Lodewijken en de Napoleons gezeteld hebben.

En zoo zou zich aan het tafereel, waarin de krijgshaftigheid der Batavieren geschetst is, een ander kunnen aansluiten ter vermelding van de verdere oorlogsbedrijven der bewoners van deze landen tot aan de opkomst der Graven. Maar in de tallooze krijgstochten en gevechten dier tijden, bij de verwarring der volken en de onzekerheid der ware toedracht van vele voorvallen, vindt de weetlust weinig voedsel en noch het menschelijk noch het vaderlandsch gevoel eenigerlei opwekking. 1)

DE FRIEZEN

„Mijn rechten zijn mijn wil, mijn wetboek is mijn zwaard;
Zoo denkt een vrije Fries."

VAN HALMAEL Jr., *Ats Bonninga.*

Aan den noordelijksten uithoek der wereld, zoover deze den Romeinen bekend was, in een land, nauwelijks te genaken dan te water of door moerassen, ter plaatse, waar nu Terschelling door de zee van de vaste

1) Wie van de oorlogsgebruiken en militaire zeden dier tijden de bijzonderheden wil leeren kennen, voege bij de schrijvers in de Geschiedenissen van ons Vaderland van Wagenaar en Arend aangehaald, ook het Duitsche *Niebelungenlied.*

kust is afgescheiden, had Drusus het kasteel Flevum gebouwd, deels in verband met de rij van sterkten, welke hij langs den geheelen Rijn had doen aanleggen, en die aan vele thans aanzienlijke steden het eerste aanwezen hebben gegeven, deels om de Friezen in bedwang te houden, welke hij onderworpen en tot eene jaarlijksche schatting verplicht had. Eene ongure bezettingsplaats voorwaar! Zoover het oog reikte, had men dáár, — de Noordzee, hier — waterachtige landen of schorren, allerwege doorsneden met killen, en bij hooge tijen overstroomd door het zeewater, hetwelk nog geen dijken vond om het in toom te houden. Tusschen de doorweekte gronden zag men hier en daar hoogten, bezet met hutten van gedroogde leem, biezen en vischbeenderen, en bij de instrooming van hooge vloeden, zich als eilanden vertoonende. In het verschiet was het schrikbarende woud van Baduhenna, de wijk- en versamelplaats der onbedwingbare Friezen. Meer landwaarts in waren de terpen, boven de waterplassen uitstekende, menigvuldiger en van grooteren omvang, hier en daar weiland en bosch, de bewoners wat minder armoedig, maar even ruw, levende van de jacht of visscherij, en nu en dan op roof gaande bij de naburige Duitsche volken, of zich verwerende tegen de strooptochten van dezen; het geheele land talrijk bevolkt door menschen van eene stevige gestalte, woest van aard en uitzicht, gekleed in een beestenvacht, met een knoop, reep of vischgraat om de schouders samengehouden, in den strijd aangevoerd door den dapperste, dien zij tot Heervoerder of Hertog verkozen, en het voor eene godsdienstige verplichting houdende, de krijgsgevangenen, ter eere van Wodan of een hunner andere afgoden, op te hangen of te doorschieten. Voorts, stelle men zich de Zuiderzee voor als slechts een binnenmeer, met de Noordzee vereenigd door de rivier Flevo, welke, bij hooge vloeden, vrij breed de naaste landen overstroomde, maar bij lage watergetijen niet meer dan eene geul was bij de laagste waterstanden zonder veel moeite over te gaan, zoodat de gemeenschap gemakkelijk was tusschen de Oost- en de West-Friezen, welke laatsten in het tegenwoordige Noord-Holland, vroeger een samenstel van rivieren en meren, zich uitstrekten tot in den omtrek van Haarlem en Amstelland, terwijl de Oost-Friezen het tegenwoordige Friesland en een groot deel van Drenthe besloegen.

Zoodanig was ten naastenbij de toestand van Friesland en de Friezen in de oudste tijden; en de herinnering daarvan, hoezeer afgescheiden kunnende schijnen van ons onderwerp, scheen te dezer plaatse niet overbodig. Want, kan men daaruit van den eenen kant zich een denkbeeld vormen van den invloed, welken op deze Noordsche koppen de verbazende krachtsinspanning moet gehad hebben, die er is noodig geweest,

om die schorren en moerassen in de heerlijkste weilanden, binnen een ringmuur van stevige dijken besloten, te herscheppen, en die armoedige terpen tot bloeijende dorpen en rijke steden te verheffen; zoo kan men van den anderen kant daaruit de groote moeielijkheden beseffen, welke eene geheele onderwerping der Friezen voor iederen aanvaller moet gehad hebben; en zoo behoort de kennis van de landsgesteldheid tot de onpartijdige waardeering der verdiensten van aanvallers en verdedigers van dit gewest in oude tijden. Daarenboven laat zich uit deze beschouwing lichtelijk begrijpen,. dat, zoolang het land niet aan den woesten natuurstaat werd onttrokken, bij eene toenemende bevolking, het niet in staat was, de bewoners te voeden, en zal het te minder verwondering baren, dat men in de Romeinsche legers ook Friesche krijgsbenden aantreft, en dat men gedurig Friezen zich met de Saksers, Denen en Franken ziet vereenigen, om, zoo wel te land als ter zee, het geluk der wapenen elders te gaan beproeven. Het is er echter verre af, dat alleen behoefte en roofzucht aanleiding zouden gegeven hebben tot de menigvuldige krijgstochten, door de Friezen ondernomen. Bij een volk, waarbij, even als bij allen van Germaanschen stam, het aanvaarden der wapenen zoo veel was als het teeken der mondigheid, als het aannemen der toga virilis bij de Romeinen; bij een volk, waar niemand dan gewapend aan de beraadslagingen in de volksvergaderingen mocht deel nemen, moest in ieder de zucht heerschen om zich kloek en behendig te toonen in de wapenen. Daartoe hadden de Friezen, even als andere volken, van de vroegste tijden af de geheele Middeleeuwen door, drieërlei gelegenheid, en wij zullen kortelijk zien, dat zij geene ongebezigd hebben gelaten.

In de eerste plaats komen de nationale oorlogen in aanmerking, waarbij ieder ingezeten verpligt was, ter landweer 1) de wapens te voeren. Zoodanig een volksoorlog was die, welke de Friezen tegen Drusus voerden, toen zij bezweken (j. 13 v. C.); zoodanig die ook, waarin zij, veertig jaar daarna, tot opstand getergd, de legioenen van Apronius versloegen (j. 28 n. C.). Toen zij bijna vier eeuwen later, zich over de geheele oppervlakte onzes Vaderlands benoorden den Rijn hebben uitgebreid, geschiedde dit mede door krijgsondernemingen, waaraan het geheele volk deelnam. Radboud, koning — gelijk hij genoemd wordt — der Friezen, wiens erfelijke haat tegen de Pepijns, hem eenen veldtocht deed ondernemen, waarin hij Karel Martel bij Keulen versloeg (j. 716), maar op zijne beurt bij Amblef in Luikerland geslagen werd, wikkelde hierdoor

1) Het Hoogd. wehr, het Eng. war, het Holl. weer, van waar weren, verweren en waren, zijn verwante woorden met werra, guerra, guerre. Een garnizoen is een waarnizoen.

zijn volk in eenen nationalen oorlog, waarin, tot tweemaal toe, een Fransch leger tot in het hart van Friesland rukte, en de bekwaamheid van den held, die het westen van Europa voor de heerschappij van het Islamismus beveiligd heeft, menig dapperen Fries en hunnen heldhaftigen Veldheer Poppo deed sneven (j. 736). De hardnekkigheid der Friezen tot behoud van de voorvaderlijke afgodendienst, berokkende hun vervolgens, meestal in verbinding met de Saksers, meer andere oorlogen tegen de Frankische Koningen; en ook zij leverden hunne bijdrage tot de krijgslaurieren van Karel den Groote (j. 776) 1). Hunne burgerlijke vrijheid echter verloren zij niet; want zij behielden het zwaard, het teeken der eer. 2) Ook treffen wij de Friezen vervolgens in de legers van Karel den Groote gedurig aan, en hun opperhoofd Gundebold stierf, aan de zijde van den zoo vermaarden Roland, den heldendood, in de bergpassen van Roncevaux (j. 778).

Op de tijden van Karel den Groote is voor de bewoners dezer landen, en bijzonder voor de Friezen, eene langdurige worsteling gevolgd tegen de Noormannen, die geheel Europa deden sidderen, en op wie volkomen toepasselijk is de dichterlijke beschrijving van de geweldenaars der eerste wereld: 3)

„Dat schrikbaar reuzenvolk —
Had lang in 't eenzaam Noord, aan 't steigren van 't gebergt',
Den boschstier in zijn hol, de beeren uitgetergd,
De berggeit op de kruin des standmuurs nageklommen,
En onder zich den storm in d' afgrond hooren grommen :
Maar eindelijk tot één hoop, één legermacht vergaard,
Verspreidde 't schrik en dood door heel de zuchtende aard."

Uit vereenigingen van Deensche, Zweedsche en Noorweegsche zeeschuimers verzameld, vervulden geheele zwermen den Oceaan, roofden en blaakten op de kusten, voeren de rivieren op, plunderden dorpen en steden, en trokken weder af, wanneer hun roofzucht geen voedsel meer vond. Hunne woeste onversaagdheid kende geen palen: met verrukking zagen zij den doodelijken slag in den strijd te gemoet, waardoor zij,

---

1) Over de organisatie van het krijgswezen in het uitgestrekte Rijk van Karel den Groote, kan men eenige bijzonderheden vinden in von Muller's *Geschichte der Zweizerischen Eidgenossenschaft.*

2) Men gelooft, dat het woord e e r oorspronkelijk beteekend heeft de waardigheid en de regten eens vrijen Staatsburgers h e t m a x i m u m c i v i s c a p u t der Romeinen, en dat e e r, e h r e, verwant is met h e e r, leger. Zie Meijer, *Esprit*, *Origine et Progres des Institutions Judiciaires*, Liv. I, Chap. 5. In de tijden dus, toen het denkbeeld van e e r onbestaanbaar was met elke betrekking, waarin men de wapens niet kon voeren, waren H e e r- of K r ij g s m a n en M a n v a n e e r woorden van gelijke beteekenis.

3) Bilderdijk, *Ondergang der Eerste Wareld*, 1ste zang.

ieder in een afzonderlijken hemel, zouden overgevoerd worden, om, gelijk hunne dichters, de Skalden, zongen, bij al de genietingen van den wellust, zich dronken te drinken aan lekker bier, uit de bloedige bekkeneelen der vijanden. Tegen den driesten overmoed dezer schrikbarende geweldenaars was niets bestand, en onder hunne zwaarden viel ook menige Fries, in de verdediging van den vaderlandschen grond. Werden zij al eens terug geslagen — in verdubbelde menigte kwamen zij weder opdagen; en men leest, dat eens eene vloot met 100,000 Noormannen voor de Maas verschenen is, waarvan er 90,000 aan land traden, en de toegesnelde verdedigers onzer gewesten versloegen (j. 889). Ook te land, uit Denemarken, togen geheele scharen herwaarts, en de Friezen moesten het vernederend juk van eenen Deen dragen, tot dat zij zelven, door eenen Graaf van Teisterbant aangevoerd, de vreemde overweldigers het land uitjoegen (j. 885). De Friezen, onder welken naam echter dikwijls ook de overige bewoners van ons Vaderland moeten verstaan worden, komen steeds als de moedigste bestrijders der Noormannen voor; en toen Keizer Arnold met al de macht van het Duitsche Rijk in een grooten veldslag, ter plaatse, zoo men meent, waar thans Leuven ligt, hun eene beslissende en allerbloedigste nederlaag toebracht, waren het de Friezen, die zich daarbij het meest onderscheidden (j. 890). 1)

Is het wonder, dat bij dergelijke tooneelen, waarin de opkomende geslachten telkens eene oefenschool vonden voor onversaagdheid, en vervuld werden met het gevoel van eigene krachten, de geest van heldenmoed en van onafhankelijkheid, den Frieschen landaard zoo bijzonder eigen, bevestigd en versterkt werd? is het wonder, dat de deugden aan woeste volken eigen, bij de Friezen lang vermengd bleven met de sporen der aloude ruwheid? is het wonder, dat zij tegen de pogingen, om hen aan de Grafelijkheid van Holland te onderwerpen, met eene woede en verbittering gestreden hebben, welke zelfs tot volkshaat werd opgewonden? Hiertoe werkte nog eene andere omstandigheid mede. In de overige gewesten waren de oude landbewoners, het nakroost der Batavieren en Kaninefaten, in het duister geraakt en door nieuwe Frankische geslachten op den achtergrond verdrongen; terwijl de oorspronkelijke Friesche bevolking hare aloude afstamming deed gelden. De invoering van de instellingen der Leenregeering volgde overal, waar de Franken zich vestigden; terwijl de Friezen, die deze instellingen, na hunne onderwerping

---

1) Die breedvoeriger berigten verlangt omtrent hetgeen in deze regelen met een enkel woord is aangestipt, leze het met veel belezenheid en oordeel geschreven werk: *de Noormannen in Nederland. Geschiedenis hunner invallen gedurende de* 9de, 10de *en* 11de *eeuwen*, door J. H. van Bolhuis, Utr. 1834.

aan Karel den Groote, eenigzins hadden leeren kennen, zich steeds hardnekkig verzetteden tegen dat stelsel van ondergeschiktheid. Deze gesteldheid van zaken deed de bloedige oorlogen ontstaan, welke eeuwen lang, tusschen de Hollanders en de Friezen, vooral die bewesten de Zuiderzee, gevoerd zijn, en waartoe de aanleiding werd gegeven door het begiftigen van Hollandsche Graven of Utrechtsche Bisschoppen, van wege den Duitschen Keizer, met landen door de Friezen bewoond. Drie eeuwen moesten de Graven van Holland strijden, eer zij de West-Friezen onder hunne heerschappij brengen, en het tegenwoordige Noord-Holland met hun Graafschap vereenigen konden (j. 993—1297). In een land van meeren en stroomen, waren de West-Friezen niet te genaken, dan in zeer drooge zomers, of wanneer een bijzonder strenge winter de wateren en doorweekte gronden tot een vasten bodem had gemaakt. Boden zij gelegenheid tot een hoofdtreffen, dan was hun aanval hevig en onweerstaanbaar, gelijk Graaf Arnoud ondervond in de vlakte bij Winkel, waar hij met de bloem van den Hollandschen Adel het leven liet. Schoten zij te kort, dadelijk ontbond zich hunne krijgsmacht, en, hetgeen zij elken avond na zonnen-ondergang gewoon waren te doen, elk ging naar zijn huis in de dorpen, gehuchten of afzonderlijke woningen, welke als eilanden daarheen gestrooid lagen. Men mocht dan hier en daar plunderen en branden, het behaalde voordeel tot eene geheele onderwerping te vervolgen, bleef ondoenlijk. Hunnen vijand liet het terrein op slechts weinige plaatsen toe, eene macht van eenig belang vereenigd te houden; terwijl hun zelven de met riet bezette moerassen overal de gelegenheid tot hinderlagen aanboden, waarvan zij zich behendig wisten te bedienen, om de verdeelde krijgsbenden van den vijand te overvallen en te verslaan. In zulk eenen strik zag Graaf Floris III de kloekhartigste zijner Edelen vallen (j. 1169); en wie kent het noodlottig uiteinde niet van den Roomsch-Koninklijken Graaf Willem II (j. 1256)? Zoolang derhalve de natuurlijke beletselen niet waren weggenomen, welke het vestigen eener duurzame heerschappij over de West-Friezen in den weg stonden, was het vruchteloos, dat de krachten van den Hollandschen Adel gedurig aan hunne bestrijding verspild werden. Willem II had eindelijk het middel tot hunne onderwerping gevonden, in het opwerpen van verstrekte sloten, als vaste steunpunten, waaruit men de krijgsondernemingen tegen hen besturen kon, en waarvan het door hem gestichte slot te Heemskerk, naderhand huis van Marquette genoemd, het eerste voorbeeld heeft gegeven (j. 1252). Doch ook dit middel scheen, door den hardnekkigen wederstand der Friezen, onuitvoerlijk te zullen worden. Niet dan met de uiterste inspanning konden deze sloten tot

stand gebracht en tegen de woedende aanvallen der Friezen verdedigd worden, totdat Floris V, brandende van verlangen om den dood zijns vaders te wreken, op een tijdstip dat geheel Friesland geteisterd lag door eenen vervaarlijken watervloed, waarbij duizenden inwoners het leven hadden verloren, en de West-Friesche dorpen door het water zonder alle gemeenschap waren, deze gelegenheid te baat nam, om met eene vloot van platbodemde vaartuigen dorp voor dorp te bemachtigen, en terstond, bij het vallen van het water, op de doelmatigste plaatsen vier sterke kasteelen te doen bouwen (j. 1282). 1) Meermalen heeft de Voorzienigheid stormen en watervloeden en menschelijke hartstochten doen medewerken, om Nederland voor zijne bestemming te doen rijpen: men miskenne ook hier Hare leidende hand niet! — Na den dood van Floris V stonden wel is waar de West-Friezen nog eenmaal op, en vernielden de gebouwde sloten, met uitzondering van dat te Medemblik, doch hunne kracht was gefnuikt, en het was hunne laatste worsteling (j. 1297). De jonge Graaf Jan I bracht een leger bijéén, waarvan de Engelschen, die hem omringden, getuigden, dat het in staat zou zijn geweest, om Engeland, van het eene tot het andere einde, zonder den minsten tegenstand af te loopen. Te land en te scheep geschiedde de aanval; en West-Friesland was, sedert dien tijd, duurzaam met het Graafschap Holland vereenigd. Van groot gewicht is deze gebeurtenis in de Geschiedenis van ons Vaderland; en men zou zich die in een verkeerd licht voorstellen, zoo men meende dat van toen af, de dag der slavernij voor de West-Friezen was aangebroken. Integendeel dagteekent van dien tijd af, de welvaart van het reeds zoo bloeiende en rijk geworden Noord-Holland. De ruwe vormen, waarin zich hunne vrijheidsgeest vertoonde, en de denkbeelden van onafhankelijkheid, welke zij hadden, waren, ja, in openbaren strijd met de heerschzucht en de dwingelandij der Grooten, die het land met zoo vele roofnesten vervulden als er zich adellijke sloten bevonden, maar waren niet geschikt, om de vrijheid te ontwikkelen, welke eenmaal in Nederland bloeien moest.

Men kan zich daarvan overtuigen door het gebeurde in den jare 1268, toen de Kennemers in opstand geraakten, getergd, zoo het schijnt, door de knevelarijen hunner Edelen. Met gretigheid vereenigden de West-Friezen zich met hen, om de edelen uit het land te jagen, de goederen der verdreven eigenaars te verdeelen, en, bij gelijkheid van bezittingen, de heerschappij van het gemeen te doen gelden. Niet alleen werden de adel-

1) In eenen brief van Floris aan Eduard, Koning van Engeland, te vinden in het *Groot Chaterboek van Friesland*, D. X, bl. 121, zegt hij, dat hij zijne *Enemis mortels les Frisons* in vier batailles overwonnen heeft.

lijke sloten vernield, maar ook in de steden geraakte het graauw in beweging tegen de welgezetene burgers, en onder de aanvoering van Gijsbrecht van Amstel, die zich aan hun hoofd had gesteld ter bereiking zijner bijzondere bedoelingen, 1) brachten zij het zoo ver, dat Utrecht en Amersfoort reeds de beginselen huldigden van deze ongure predikers der volkssouvereiniteit. Zoo dus van den eenen kant, de Friezen met hunne vinnigste bestrijders onder de Hollandsche Graven overeen kwamen, in gemeenschappelijken afkeer van de dwingelandij des grooten Adels; van den anderen kant ziet men, dat het oogmerk, om de macht dezer kleine tirannen te kortwieken, van hen uitgegaan, zou geleid hebben tot al de spoorloosheden eener volksregeering; terwijl het, door de Graven ten uitvoer gebracht, moest medewerken tot de vestiging der burgerlijke vrijheid in onze Vereenigde gewesten; en het is allezins opmerkelijk, dat zij, die de onderwerping der West-Friezen het krachtdadigst voorbereid en bevorderd hebben, juist de grondleggers en bevestigers geweest zijn van de vrijheden der steden, en de ijverigste beschermers van den burgerstand tegen de overheersching der Leenmannen — Koning Willem en Floris V.

De onderwerping van West-Friesland moest een stap zijn tot die der Friezen over de Zuiderzee, waarheen zich, sedert dien tijd, de wenschen en pogingen der Hollandsche Graven bij voortduring uitstrekten, De toerustingen van Willem IV en van Hertog Albrecht, inderdaad verbazend voor die tijden, getuigen, hoe zeer de eerzucht dezer Graven geprikkeld was, om Friesland met hunne Grafelijkheid te vereenigen; en de uitslag hunner beide heertochten strekt der Friesche heldhaftigheid tot geen geringe eer. De Friesche Kronijkschrijvers hebben de getallen der Hollandsche legerbenden, welke hunne landgenooten te bestrijden hebben gehad, ongetwijfeld vermeerderd, wanneer zij het leger van Willem op 85,000, en dat van Albrecht op 100,000, ja zelfs op 180,000

1) De heer Mr. J. D. Meijer, in zijne verhandeling *over het noodlottig uiteinde van het Huis der Heeren van Amstel, in den persoon van* Gijsbrecht *den derde*, gehouden in de openbare vergadering van de 2de klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instistuut, in den jare 1828, doet het voorkomen, alsof het huis van Amstel steeds het bolwerk ware geweest der Friesche vrijheid, tegen de overheersching der Hollandsche Graven, en alsof de val van dat huis de onderwerping der West Friezen had voorbereid. Deze voorstelling steunt, zoo ver ons bekend is, op geen geschiedkundige gronden. Uit de Historie der Heeren van Amstel, van den Rijksvrijheer van Spaen, kan men daarenboven zien, dat het geheel onzeker is, of de Heeren van Amstel van den Frankischen of van den Frieschen Adel afstamden; dat de Gijsbrecht, van wien wij in den tekst gewaagd hebben, dezelfde is, als de deelgenoot in het eedgespan tegen Floris V, en tevens dezelfde, die, als laatste heer van Amstel, den val van zijn huis en erfheerschappije moest beleven, en dat hij niet de Derde, maar de Vierde Gijsbrecht van Amstel is geweest.

man hebben begroot; 1) maar uit echte bescheiden blijkt evenwel, dat zij zeer aanzienlijk waren, en op dat van Willem bevochten de Friezen bij Warns (j. 1345), 2), eene zoo volkomene overwinning, dat de Graaf zelf, met de bloem van zijnen adel en eenige duizenden Hollanders er het leven lieten, en deze overwinning met recht, als een roemruchtige zegepraal, door de Friezen in hunne jaarboeken vermeld wordt.

Bij elke poging tot hunne onderwerping', werd de fierheid dezer hardnekkige vrijheidskinderen verhoogd, maar ook bij hunne bestrijders de eerzucht, om den roem hunner onverwinnelijkheid te logenstraffen, gescherpt door de wraakzucht over vorige nederlagen. Toen Hertog Albrecht zijn voornemen had te kennen gegeven, om hen op nieuw te beoorlogen, en den dood zijns ooms te wreken, openbaarde zich eene zoo algemeene geestdrift tot bestrijding der Friezen, dat het scheen, alsof er een kruistocht gepredikt ware. Behalve zijne eigene landzaten, Hollanders, 3) Zeeuwen en Henegouwers, voegden zich Fransche, Engelsche en Duitsche hulpbenden bij zijn leger. Meer dan een jaar lang werd alles voorbereid tot het overschepen der troepen, daar de betrekkingen der Friezen met den Utrechtschen Bisschop, den tocht te land verhinderden. Aan elk die wilde, binnen- en buitenslands, werden Machtbrieven uitgegeven, om op eigen kosten en voordeel de Friezen te water en te land te beschadigen; en door aanschrijvingen aan de steden van Utrecht en Gelderland, werden hun alle wegen tot hulp afgesneden. Zoo trok een vervaarlijk onweder te zamen, hetwelk Friesland met eene onvermijdelijke overweldiging bedreigde. Inmiddels werden geene onderhandelingen gespaard, om, zonder bloedstorting, de Friezen, wier geweldigen wederstand men, in weerwil van de overmacht, duchtte, tot onderwerping te belezen; maar: »Liever als Frije Friezen te sterven, dan eenen vreemden Heer te dienen," was hunne bestendige leus. Het Hollandsche leger werd in een groot aantal grootere en kleinere vaartuigen van Enkhuizen naar Friesland overgescheept, waar de gemoederen tot den wanhopigsten weerstand waren opgewonden. De partijschappen zwegen daar voor een' tijd, en alles liep te wapen. Waar pieken en zwaarden te kort kwamen, werden gaffels en vlegels gebruikt, en in hunne grove lakensche rokken of lederen kolders stonden zij gereed, den schitterenden stoet van Edelen, in ondoordringbare harnassen en blinkende

1) Men vergelijke de schrijvers, aangehaald door Focke Sjoerds, *Friesche Jaarboeken*, D. III, bl 382, en door Wagenaar, D. III, bl. 260 en 332.

2) Een weinig beoosten Stavoren. Volgens de Kronijk van Sibrandus Leo is Willem IV bepaaldelijk geaneuveld bij Werrega, destijds Raevter geheeten.

3) Onder anderen woonden 300 Amsterdamsche schutters dezen tocht bij. Zie Wagenaar, *Beschrijving van Amsterdam*, D. I, bl. 131.

wapenrusting verscholen, onder de oogen te zien. Onder de helden van ons voorgeslacht, verdient in de jaarboeken der krijgs-geschiedenis Juw Juwinga met bijzondere onderscheiding genoemd te worden. Als verstaald in den krijg, hadden uitstekende proeven van dapperheid tegen de Turken en Litthauers, tot uitbreiding van het Christengeloof, zijnen roem buitenslands verbreid, en zijne ervaring voltooid. Met ridderlijken heldenmoed, paarde hij de bezadigdheid en het overleg eens bekwamen veldoversten; en de algemeene achting, welke zijne verdiensten hem verworven hadden, deden hem door de verschillende factiën, welke Friesland van één scheurden, eenstemmig tot Opperhoofd of Potestaat verkiezen. Een ontwerp van verdediging, door hem voorgesteld, en gegrond op de gesteldheid van het terrein, en op het aantal der manschap, welke men aan het welgewapende en overmachtige leger kon tegenstelllen, scheen bijna onvermijdelijk de geheele krijgsmacht des Hertogs in het graf te zullen slepen. Maar de onbesuisde drift zijner landgenooten, die het ontwijken van eenen slag, als eene verloochening hunner fierheid, verwierpen, verdoofde de stem zijner verstandige raadgeving. De leeuwenmoed der Friezen mocht, in den slag bij Schoterzijl (29 Aug. 1396), de overwinning langen tijd doen weifelen — zij bezweken voor eene veelvoudige overmacht. Juwinga, die tot den laatsten oogenblik toe hunne opgewondenheid had pogen te beteugelen — toen hij zag, dat er geen houden meer aan was — stelde zich manmoedig aan de spits, en stierf den heldendood in den slag. Drie dagen later (1 Sept.) werd deze nederlaag door eene tweede gevolgd, en Friesland werd vijf weken lang door de Grafelijke benden als overstroomd en afgeloopen. Toen werd Albrecht door het onstuimig herfstweder genoodzaakt, zijn leger terug te voeren, met achterlating van zwakke bezettingen, welke eerlang door de Friezen verjaagd werden. Met nieuwen ijver hervatte Albrecht de oorlogstoebereidselen; nogmaals stak eene aanzienlijke macht, onder aanvoering van zijnen zoon, Graaf Willem van Oostervant, naar Friesland over (j. 1398). 1) Door binnenlandsche partijschappen ondermijnd, zonder éénheid van samenwerking in de maatregelen van verdediging, bij de overhelling van sommige Edelen naar de zijde der Hollanders, scheen

1) Eenige bijzonderheden omtrent de toebereidselen tot dezen tocht, welke niet onbelangrijk zijn voor de kennis van het krijgswezen in dien tijd, kan men vinden in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. I, bl. 270. Voor den leeftocht werd bijzondere zorg gedragen. Te Medemblik werden magazijnen en bakkerijen aangelegd, en Amsterdam leverde vier groote schepen, in elk van welke zich vijf bakovens met de noodige brandstof bevonden, terwijl elk schip vergezeld werd door een schip met meel. Behalve het gewapend krijgsvolk, moest elke stad een bepaald aantal timmerlieden, metselaars en smeden met hun gereedschap leveren, en eene groote hoeveelheid horden, welke laatste tot het dempen van moerassige plaatsen zullen gediend hebben.

nu Friesland rijp te zijn voor de onderwerping, en werd het ook in naam met de Grafelijkheid van Holland vereenigd. Maar hoe beperkt en wankelbaar het bevochten gebied was, toonden niet alleen de rechten en vrijheden, aan de Friezen verleend, maar ook de nieuwe krijgstoerustingen, tot welke Albrecht, twee jaar later (j. 1400), wederom zich verplicht vond. De uitputting zijner geldmiddelen, en de mindere gewilligheid der Hollandsche Edelen en Steden, wier drift om de Friezen te bevechten aanmerkelijk bekoeld was, deden echter deze onderneming staken. Misschien kwam van 's Graven zijde hierbij, het geringe uitzicht, om immer zijn gezag in dit land der vrijheid volkomen te vestigen; en zijne opvolgers hebben ook nimmer de teugels van het gebied over Friesland met genoegzamen klem kunnen aanhalen. Naarmate zij behoefte tot rust of oorlog hadden, bestreden zij de Friezen, of zochten, door bestanden en opdrachten, hun schijngezag in de verschillende gedeelten des lands eenigermate te handhaven. Niet plotseling en als met éénen slag, maar zonder krenking van den roem hunner heldhaftigheid, moesten de Friezen worden voorbereid, om mede door den staatkundigen band omvat te worden, welke zich langzamerhand om de Vereenigde Nederlandsche gewesten strengelde.

Er is boven aangemerkt, dat, behalve de oorlogen, waaraan het geheele volk deel nam, er in de Middeleeuwen nog twee gelegenheden waren, om een krijgshaftigen aard voldoening te doen vinden. Daarmede zijn, in de tweede plaats, bedoeld de bijzondere ondernemingen van het een of ander opperhoofd (*faidae*, *fehden*, *veeten*), waarbij alleen vrijwilligers de wapens voerden, of zij, die door bijzondere betrekkingen (als van Leenmanschap, dáár, waar het Feudalismus in zwang was) met het Hoofd der onderneming verbonden waren. Hiertoe behooren deels de veroveringstochten, waarin Friezen zich met Saksers, Denen of Franken vereenigden, deels, en vooral, de tallooze kleine binnenlandsche krijgen, waarvan Friesland, eeuwen achteréén, het treurig tooneel is geweest.

Van de vroegste tijden af, hadden de Friezen, even als andere volken van Germaanschen stam, hunnen erfelijken Adel, van welks aanwezen reeds Tacitus bericht geeft. Doch de eerste geschiedkundige bijzonderden, welke daarvan tot ons zijn gekomen, voeren ons reeds op een tooneel van partijschappen en oneenigheden tusschen de Adellijke geslachten; oneenigheden, welke, nu eens om den voorrang bij het offeren, dan door eene vermeende of wezenlijke beleediging ontstaan, niet anders dan met bloed beslecht, en, voor een' tijd gestild, telkens weder opgewakkerd werden. Met aangeworven hoopen bestreed men elkander, en maakte

niet zelden den omtrek tot eene woestenij; en men behoefde slechts kerken en kloosters rijkelijk te begiftigen, om kwijtscheldiug voor het bedreven kwaad, ja aanmoediging en een eervollen naam te vinden bij de Geestelijken, die soms zelven de ergste roervinken waren. Kloosters werden in vestingen herschapen; en om zich te verdedigen en elkander te bestoken, bouwde men versterkte sloten, stinzen of steenhuizen, wier aantal van eeuw tot eeuw toenam. Ongelukkigen, die in hunne nabijheid meer dan ééne stins zagen verrijzen! Zij konden zeker zijn, de bloedigste wrok- en wraaktooneelen steeds voor oogen te hebben; en het eenige middel, om zich voor den moedwil van bandelooze oorlogsknapen, die zich gedurig vertoonden, vrij te waren, was dan, partij te kiezen, en onder de muren van ééne der stinzen eene wijkplaats te zoeken. Menige stins, door woningen omringd en van eene kerk voorzien, is op die wijze de eerste aanleg geworden van nu bloeijende dorpen en steden; en Leeuwarden bewaart, in het Amelands- en Burmaniahuis, nog de overblijfsels der stinzen van de Kamminga's en Burmania's 1).

Men verwachte hier geene bijzonderheden omtrent de eindelooze vechterijen, welke, vooral sedert het midden der 12de eeuw, tusschen de Friesche edelen hebben plaats gehad, en waarvan het eentoonig verhaal buiten het doel dezer bladen ligt. Het is bekend hoe de inwendige partijschappen, na lang verdeeld gewoed te hebben, zich in de 13de eeuw hebben opgelost in twee hoofd-factiën, door leuzen en teekens onderscheiden, de Schieringers en Vetkoopers. De verbittering en woede, waarmede de aanhangers dezer verschillende partijen, meer dan twee eeuwen, elkander bevochten hebben, gaat alle verbeelding te boven. Er was geen einde aan moorden en doodslaan, aan branden en vernielen; maar, gelijk in andere gewesten, waar dergelijke schriktooneelen vertoond werden, zoo hebben ook ongetwijfeld de jammeren, waaronder Friesland daardoor gezucht heeft, medegewerkt, om een verlangen naar verademing, naar rust en orde te doen ontstaan, hetwelk weldadig heeft kunnen werken op het volkskarakter, op de opkomst der burgerijen, en op de verbroedering, welke eenmaal tusschen al de Nederlandsche gewesten moest plaats grijpen.

Er was nog eene derde gelegenheid, tot bevrediging van den onrustigen krijgsmansaard, in de dienst bij vreemde Vorsten in buitenlandsche oorlogen. Reeds bij de Germanen, in de vroegste tijden, was het gebruikelijk, dat, in tijden van binnenlandsche rust, de jonge Adel de gelegenheid tot wapenfeiten bij andere volken ging zoeken. De Friesche

1) Zoo meent men ook, dat Harlingen den naam draagt naar de stins van Harliga.

Adel heeft zich, op die wijze, meer dan eenige andere, buitenslands beroemd gemaakt. In de 11de eeuw kwamen de Burmania's, Kamminga's, Roorda's en anderen, met roem overladen, terug uit de legers van Keizer Hendrik III, dien zij in zijne oorlogen in Boheme, Hongarije en elders gevolgd waren. In de kruistochten komen de Friezen voor, als de roemruchtigste kampvechters voor het Christengeloof, en als overtreffende alle andere volken in koenheid, 1) maar onafhankelijk onder hunne eigene bevelhebbers, en geen ander gezag eerbiedigende, dan dat van den Paus. Bij de belegering van Nicéa (j. 1097), sneuvelde de laatste afstammeling van het oude geslacht der Fortmans, met Sikko Liaukama en Epo Hardtman, op het bed van eer. Eenen anderen Liaukama en eenen der Botnia's verhief hunne ridderlijke dapperheid, bij die gelegenheid betoond, tot aanzienlijke bevelhebberschappen. Twee Martena's stonden bij Keizer Frederik Barbarossa, om hunne kloekmoedigheid, in blakende gunst: de één sneuvelde in Italië, de andere was 's Keizers lotgenoot in den dood, op den tocht naar Palestina (j. 1199). In den noodlottigen kruistocht van Lodewijk IX, tegen Tunis, waren het de Friezen, die althans nog eenig voordeel behaalden. 2) Willem II, wien wij boven, als den bestrijder der West-Friezen, gedachten, had het bezit van Aken, waar hij tot Roomsch-Koning moest gekroond worden, aan de Friezen te danken, die, op Pauselijke uitnoodiging, in zijn leger dienden (j. 1248). Gaarne had hij zich hunnen heldenarm nog verder ten nutte gemaakt, maar met onverzettelijken wil verklaarden zij, bij monde van Tjaerd Donia, hunne taak voor afgedaan; en zij keerden terug met een duurzaam getuigschrift hunner betoonde dapperheid en bewezene diensten, in de eerste 3) verordening, welke de Roomsch-Koning, na zijne krooning, uitvaardigde, waarbij hij de rechten en vrijheden bevestigde, door Karel den Groote aan de Friezen verleend: »Opdat de geheele natie der Friezen en hare nakomelingen weten mochten, in wat voege hare voorvaderen de Roomsche Kerke en het Keizerrijk geholpen hadden." Bij Keizer Rudolf stonden de Friesche Edelen in bijzondere achting, en onder hen onderscheidde zich Watze Joulsma, als een manhaftig krijgsman. Een andere Fries, die door zijne krijgsbedrijven zich buitenslands beroemd heeft gemaakt, was Juw Dekema, die Koning Eduard I, bij de verovering van Schot-

---

1) Men zie den brief van Paus Honorius III aan de Friezen, bij van Mieris, *Charterboek*, D. I, fol. 200, en in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. I, bl. 92.

2) Het aandeel der Friezen aan de kruistochten is in 't licht gesteld door Mr. J. Dirks: *Nederland en de Kruistochten*, in de *Vrije Vries*, D. II.

3) De krooning had plaats op den 1 November. Het Diploma, in het oorspronkelijk Latijn, te vinden in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. I, is gedagteekend 2 November.

land, belangrijke diensten moet bewezen hebben (j. 1298). Uit hetzelfde geslacht vond een andere afstammeling, met eenen der Beijma's, den dood in Italië, waar zij te Pisa begraven werden, op last van Keizer Hendrik VII, wien zij, benevens een Aylva, een Hettinga en anderen, hunnen dapperen arm geleend hadden (j. 1312).

Wij zouden nog vele andere namen kunnen noemen van Friesche krijgshelden; doch wij willen alles, wat de Kronijkschrijvers van veler zeldzame bedrijven hebben opgedischt, niet voor historische waarheid doen gelden. Daarenboven roepen onze voorvaderlijke landgenooten, in andere gewesten hun recht in, om ook eene plaats te vinden in ons beperkt bestek; en het aangevoerde zal voldoende zijn, om aan den heldenaard der Friezen recht te doen wedervaren, en om te doen zien, hoe de krijgshaftige fierheid, welke zij uit de bosschen van Germanië hadden medegebragt, in volgende eeuwen, door oorlogen, veeten en buitenlandsche krijgsdiensten gaande gehouden en gewijzigd moest worden, om naderhand in den gemeenschappelijken kampstrijd voor vrijheid en geweten tot een hooger doel, dan de involging van roem of wraakzucht, gericht te worden. Want ook zij moesten den fieren nek krommen onder het juk der Spaansche heerschappij, om mede den heiligen strijd te strijden, en, met hunne veerkracht en vasten wil, plaats te nemen in het vereenigd huisgezin, tot het genot eener vrijheid, welke hunne voorvaderen, bij tweespalt, onrust en losbandigheid, nimmer gekend hadden.

NEDERLAND ONDER DE LEENREGEERING

„De oude Chroniquen doen ons nog huidendaags met verschrikking zien, in wat voegen onze voorouderen, Hertogen, Graven, Bisschoppen en Heeren, niet alleen in continuele dissentiën en oneenigheden hebben geleefd; maar ook zoo tegen den anderen, als tegen hare respective Heeren met hunne aanhang in gedurige wapenen met onchristelijke bloedstortingen hebben gestaen."

De Staten van Holland en West-Friesland, in hunne Deductie van 25 *Julij* 1654.

Het tijdperk der Middeleeuwen is door sommigen, in een tafereel van de allergruwelijkste barbaarschheid, met de zwartste kleuren afgeschilderd; door anderen als eene heerlijke vertooning voorgesteld van men-

schelijke reuzenkracht en verheven heldenmoed. Met weerzin ziet de vrije en vreedzame Staatsburger op tijden terug, waarin de menschheid, lichamelijk onder den euvelmoed eens heerschzuchtigen Adels — geestelijk onder priesterdwang gebogen, bij gedurige oorlogen en beroerten, oneindig veel geleden heeft. Met levendig genoegen daarentegen, vestigt de geschiedvorscher zijne blikken op die tijden; en met verrassing ontdekt hij, bijna in ieder verschijnsel, dat zich in den bajert van verwarring aan zijne oogen voordoet, de voorbereidende werking der grondstoffen, waaruit als ware 't een nieuwe wereld moest te voorschijn treden. De wijsgeerige beschouwer eindelijk, deze beide gezichtspunten vereenigende, acht den terugkeer dier tijden evenmin wenschelijk als mogelijk, en buigt zich neder voor Hem, die, ook in de groote huishouding der volken, alle dingen doet medewerken ten goede.

Voor den krijgsman moet de Geschiedenis der Middel-eeuwen eene bijzondere aantrekkelijkheid bezitten. Bij hem toch gelden daden meer dan redeneeringen; en hetzelfde beginsel ziet hij in die tijden algemeen zijn en heerschen. Op een grooter tooneel vindt hij er zijnen eigenen kring terug. Ieder is Vasal en aan een magtiger gebiedvoerder onderworpen, maar op zijne beurt Leenheer en macht hebbende over anderen. Eer en vermogen worden alleen door dapperheid verkregen, en de onderscheidingen van rang en aanzien zijn niet twijfelachtig bij de afstekende pracht van kleeding en wapenen. Voldoening voor aangedanen hoon, beslissing van recht en waarheid worden niet op den omslachtigen weg eener koele rechtsgeleerde praktijk gezocht, maar in het eerste vuur der warmste belangstelling, met het zwaard in de vuist, onder opzien tot God, den wreker van onrecht en leugen. Al het wisselvallige, het romaneske, het zinnelijke, zelfs van het krijgsmansleven, zijn met groote trekken in die tijden terug te vinden; en indien een Nederlandsche Walter Scott daaruit zijne tafereelen ontleende — gewisselijk zou hij nergens gretiger lezers vinden dan in het leger.

En welke plaats behooren die tijden te beslaan in een tafereel van Neërlands Heldaden? De groote menigte der natie zal daarbij geheel op den achtergrond moeten geplaatst worden. Door andere middelen, dan de wapenen des krijgs, beurde de burgerstand zich op uit een staat van diepe vernedering, en ontwikkelde zich door arbeidzaamheid en handelgeest. Maar het zijn de Vorsten en hunne Leenmannen, Edelen en Ridders, die in de kampplaats verschijnen, en ook zij hebben recht, om hier ter plaatse de vermelding hunner bedrijven te vorderen. Daarenboven was het doel van deze bladen niet alleen, om de daden van heldenmoed te verzamelen, door het voorgeslacht verricht; maar ook, om een leiddraad

te geven tot de behandeling der geschiedenis van het krijgswezen in ons Vaderland. Het laatstvermelde doel voor dit tijdvak meer bijzonder op den voorgrond stellende, en het belangrijkste zoo veel mogelijk aanstippende, zullen wij trachten het andere niet uit het oog te verliezen.

Vooraf doet zich de vraag op: welke zijn de bronnen waaruit men de kennis putten moet van de wijze van oorlogen en der inrichtingen van het krijgswezen hier te lande, in de tijden, waarvan wij spreken? De schrijvers uit die tijden zelve, hoezeer met omzichtigheid te gebruiken wat historische bijzonderheden betreft, geven ons echter eene getrouwe afbeelding der zeden en gebruiken van het tijdvak, waarin zij geleefd hebben; en behooren dus ook hier in de eerste plaats geraadpleegd te worden. Maar het is voornamelijk tot echte gedenkstukken, dat men zich zou moeten wenden, en bepaaldelijk tot de zoogenoemde Grafelijke Rekeningen, welke in 's Rijks Archief te 's Gravenhage, of in bijzondere Charter-verzamelingen bewaard worden. Ingericht als dagregisters, waarin al de uitgaven der Vorsten, Heeren of steden, telken dage vrij wijdloopig werden opgeteekend, leeren deze Rekeningen, wier gezag, als zijnde zij door tijdgenooten opgemaakt, nagezien en goedgekeurd, boven alle verdenking verheven is, eene menigte bijzonderheden omtrent alle deelen van het krijgswezen, en een gezet onderzoek, met toepassing op ons onderwerp, van deze, schijnbaar geringe, maar inderdaad kostbare gedenkstukken der oudheid, gevoegd bij hetgeen in de zoogenaamde Stedeboeken, of gedrukte Beschrijvingen van Steden, meestal uit echte stukken reeds aan het licht is gebracht, zou wellicht volkomen kunnen aanvullen, wat wij hier slechts onvolledig kunnen aanwijzen. 1)

Karel de Groote had, in zijn uitgestrekt gebied, en bij gevolg ook hier te lande, als grondslag der meerdere of mindere dienstplichtigheid zijner onderdanen aangenomen, het belang, hetwelk ieder hunner had bij de ongeschondene bewaring van het grondgebied des Rijks. Elk vrij-

1) Over de waarde dezer Rekeningen, zie Mr. J. C. de Jonge, *Verhand. over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten*, bl. 4. Den beroemden van Wijn komt de eer toe, deze bron voor onze oudheidkunde het eerst ontdekt en geopend te hebben. Sommige dezer rekeningen zijn geheel of in uittreksels door den ijver van sommige navorschers der oudheid, als Van Hasselt in onderscheidene werken over de geschiedenis en oudheid van Gelderland, en door onze Rijks- en Provinciale Archivarissen in het licht gegeven. Wat ons onderwerp betreft, verdienen ook de opmerkzaamheid die, welke uitgegeven zijn door Mr. J. Meerman, *Verhaal van het beleg en de verovering van Leyden door Hertog Jan van Beijeren in* 1420, en door C. J. de Lange van Wijngaerden, *Geschiedenis der Heeren van der Goude*.

man, dat is, ieder die iets kon bezitten, moest of, zoo hij een aanzienlijk grondeigenaar was, zelf te wapen komen, of anders, naar gelang zijner bezittingen, tot de uitrusting der uittrekkenden bijdragen. Die drie of meer hoeven bezat, moest uittrekken. Wanneer van twee personen elk twee hoeven had, moest de één uittrekken, en de ander hem uitrusten; en desgelijks wanneer de één twee, de ander ééne hoeve bezat. Was van drie personen elk in het bezit van ééne hoeve, dan trok er één uit, en werd door de twee t' huis blijvenden uitgerust; en op gelijke wijze was ook voor de min gegoeden bepaald, hoe zij, naar mate van hun vermogen, te samen met vier anderen eenen zesde, of met vijf anderen eenen zevende moesten uitrusten. Zij, die in den oorlog bijzondere diensten bewezen, werden door de Vorsten met landen, bosschen, goederen en voorrechten van allerlei aard begiftigd of verlijd, dat is, zij ontvingen die als Leenen, en verbonden zich daarvoor, om te allen tijde den ban 1) van hunnen Leenheer te gehoorzamen. Waren de leengoederen aanzienlijk — dan verbond men zich niet alleen om zelf, maar ook met manschap den Leenheer te dienen; en deze manschap werd dan verkregen, door van de erlangde goederen en voorrechten weder gedeelten aan anderen, onder dezelfde dienstverplichting, ter Leen te geven: en in dier voege breidde zich het Leenstelsel uit tot in al de deelen der maatschappelijke huishouding, en stond met het krijgswezen in het naauwste verband. De krijgshaftige grondbezitters, zoo even bedoeld, verhieven zich weldra boven de overige vrije opgezetenen, erlangden van de Vorsten, voor de diensten, welke zij hun, bij gemis van geregeld krijgsvolk, bewezen, steeds meerdere gunsten, en vormden den Leen-Adel, die, als een gewapend lichaam, ook hier te lande bestaan heeft, en in zoovele Adellijke geslachten nog voortleeft. De Edelen sloten zich in den beginne wel om den Vorst aan, maar begonnen langzamerhand in dezen niets meer dan den eerste onder zijns gelijken te erkennen, tegen wiens oppermachtig aanzien zij hunne onafhankelijkheid moesten beschermen. Toen, terwijl zij van den eenen kant het volk uitmergelden, en van den anderen kant de hoogheid der Vorsten in gevaar brachten, strekten deze laatsten de handen uit naar de verdrukte menigte, zoo wel om zich zelven staande te houden, als om het volk uit de vernedering op te beu-

1) Bannum is een bevel van het openbaar gezag, tot handhaving van orde en rust. Zoo is in Frankrijk *le ban des vendanges* de afkondiging der Overheid, waarbij gedurende den wijnoogst de handhaving der rust wordt gewaarborgd. Zie Mr. J. D. Meijer, *Esprit, Origine et Progrès des Institutions Judiciaires*, T. I, Chap. 3, alwaar men tevens leeren kan, dat de verdeeling in ban en achterban door geen geschiedkundige gedenkstukken wordt bevestigd. Onze krijgslieden kennen het woord nog in de oorspronkelijke beteekenis. Er wordt een ban geslagen, wanneer een zekere plechtige aandacht wordt verlangd, bij voorlezing van proclamatien, bevorderingen, vonnissen enz.

ren. Hierdoor ontstonden de Gemeenten, en werden door Keuren en Handvesten aan de Steden vrijheden verleend, ondanks de tegenstribbeling der Edelen; maar aan de vergunning dier rechten werd wederom de verplichting verbonden, om met een zeker aantal manschappen (poorters, burgers, schutters) den Vorst ook in zijne oorlogen hulp te verleenen: blijvende daarenboven altijd voor elk de verplichting bestaan, om zich gereed te houden ter landweer, of, gelijk het in de oudste tijden genoemd werd, voor den heerban. Deze burger-krijgsmacht, het toenemend gebruik van huurtroepen en de invoering en volmaking der vuurwapenen waren lijnrecht strijdig met de belangen van den Adel, en sloegen de krijgs-instellingen der Leenregeering den bodem in. Beschouwen wij derhalve in de eerste plaats de personen, die, onder de algemeene Leenroerigheid, op de krijgstooneelen der Middeleeuwen te voorschijn treden.

De verplichting om den Leenheer te dienen was zoo onbepaald, dat soms nauwe bloedverwanten tegen elkander, en vriend tegen vriend ten strijde moesten trekken. De Geestelijken waren er in geenen deele van uitgezonderd, en Bisschoppen, Abten en Kerkelijken van minderen rang moesten voor de landen, welke zij als Leengoederen bezaten, op den ban van hunnen Leenheer, koorkleed, staf en mijter met harnas, lans en helm verwisselen. Van daar de krijgshaftigheid van zoo vele Prelaten; waarvan wij hier alleen de Bisschoppen van Utrecht vermelden, wier onophoudelijke oorlogen, nu eens met de Graven van Holland, dan met die van Gelderland, bewijzen opleveren, hoe oorlogzuchtig van aard en dapper velen hunner waren. Bisschop Adelbold voerde zelf zijne benden aan, toen hij met de bisschoppen van Keulen, Luik en Kamerijk en den Hertog van Lotharingen, van den Duitschen Keizer, wier leenmannen zij waren, last had bekomen, om den Hollandschen Graaf Dirk III te beoorlogen; en met de grootste standvastigheid moest deze en zijn opvolger Dirk IV tegen de Bisschoppelijke krijgsmacht strijden om het Grafelijk gebied aan de zijde van Bodegrave uit te breiden, en het pas gestichte Dordrecht tegen eene gedreigde slechting te verdedigen (1015—1049). Menig geestelijke sneuvelde er bij die gelegenheid met het zwaard in de vuist. 1) Adelbold paarde geleerdheid met oorlogsmoed, maar zijn opvolger Willem was geheel krijgsman, en een der

1) De vredelievende bediening der geestelijkheid strekte tot geene verschooning, wanneer men zich niet kloekmoedig genoeg betoonde. De Bisschop van Luik, de eerbiedwaardige Waso, wiens geaardheid meer voor de stille plichten van zijnen stand berekend was, werd bij de gelegenheid, in den tekst vermeld, tot eene geldboete verwezen, omdat hij altijd in de achterhoede bleef.

krachtigste mannen van zijnen tijd. 1) Gelukkig voor Holland, dat het in Floris I eenen Graaf had vol moed en beleid, die de legerbenden van den Kerkvoogd, en die zijner kerkelijke en wereldlijke bondgenooten, in eene hinderlaag lokte, 2) waardoor Holland voor de onderwerping aan het Bisschoppelijk gezag beveiligd werd (1058). De onrustige kerkvoogd meende echter in den ontijdigen dood van Graaf Floris en de minderjarigheid van diens zoon Dirk V de kans schoon te zien, om zich van Holland meester te maken, en verbond zich te dien einde met Godfried, of Govaert, Hertog van Lotharingen, bijgenaamd den Bultenaar, een man, die, even als vóór hem Philippus en Agesilaus, en later de Maarschalk van Luxemburg, van wien de soldaten zeiden, dat geheel Frankrijk op zijn bult steunde, een bewijs oplevert, dat groote krijgsbekwaamheden in een mismaakt lichaam kunnen huisvesten. Govaert deed eenen inval en Holland, en na den Ridderlijken Robert de Fries bij Leiden geslagen te hebben, drong hij diep tot in West-Friesland door; maar door de dapperheid der West-Friezen zou hij te Alkmaar het slachtoffer zijner gewaagde onderneming geworden zijn, indien niet Bisschop Willem hem, nadat hij een beleg van negen weken had doorgestaan, ontzet had (1072). Na het verraderlijk omkomen van Govaert, poogde de Bisschop, door het stichten van het slot IJselmonde, de Hollanders in bedwang te houden; maar de dood verhinderde hem het te voltooijen, hetgeen zijn opvolger Koenraad volbracht. Deze voerde in persoon het bevel, toen de jeugdige Graaf Dirk V het kwam belegeren, het slot, na eene belegering van 16 dagen, door pijlen met brandwerk omwonden, in brand liet schieten, en den Bisschop dwong zich met zijne Ghesellen 3) over te geven. Holland keerde toen onder de regering van zijnen wettigen Graaf terug (1076).

1) Zie van Kampen, *Vaderlandsche Karakterkunde*, D. I, bl. 77.

2) Hij gebruikte de list, welke in die tijden niet ongewoon was, om kuilen, door takken of horden met zoden en aarde overdekt, te verbergen, ten einde de vijandelijke ruiterij daarin te doen storten. De Vlamingen, aangevoerd, onder anderen, door Willem, Proost van Maastricht, beter krijgsman dan geestelijke, hebben deze list in 't groot in 't werk gesteld in den slag bij Kortrijk (1304), waar zij op die wijze een zoo groot aantal Fransche ridders in eene gracht deden storten, dat zij bij het plunderen der lijken 8000 vergulde sporen verzamelden. Deze slag heet van daar de sporenslag (*bataille des éperons*), en moet niet verward worden met eenen anderen, welke denzelfden naam draagt, omdat er de Fransche Ridders meer hunne sporen gebruikten, om weg te komen, dan hunne lansen om te strijden (1513).

3) Dienstdoende krijgslieden heetten gezellen, en men vindt de bezetting eener plaats door de benaming van ghemeenlijke ghesellen aangeduid Eene vereeniging van gezellen was een gezelschap; en het woord compagnie, hetwelk sedert den tijd der Bourgondische Vorsten hier te lande in gebruik is gekomen, is niets anders dan eene vertaling daarvan. Het Latijnsche *Comes*, van waar het Fransche *Comte*, beteekent ook gezel, en reeds bij de Germanen schijnt deze benaming bekend te zijn geweest voor die aanzienlijke jonge lieden, die het gevolg van een Opperhoofd uitmaakten. Ook is het niet onwaarschijnlijk, dat van dit gezel het woord *guasal* of *vasal* afkomstig is.

Men zou misschien meenen, dat de deelneming der Geestelijken aan den krijg, den eerbied voor het kerkelijk gezag geheel moest weggenomen hebben. Het gebeurde met Graaf Dirk VI zal een voorbeeld van het tegendeel geven. De Bisschoppen van Utrecht waren door den Duitschen Keizer met het Graafschap Drenthe begiftigd, waartoe ook Groningen behoorde. De Groningers waren met de heerschappij des Utrechtschen kerkvoogds niet gediend, en deze moest zelfs de St. Walburgs-kerk te Groningen, welke in eene vesting hervormd was, stormenderhand innemen, om zijn gezag te doen gelden (1138). Graaf Dirk VI nam de ongelegenheid, waarin de Bisschop zich bevond, te baat, om hem afbreuk te doen, en belegerde hem eindelijk te Utrecht. Reeds stonden de belegeraars met de stormladders gereed om de muren te beklimmen, toen Bisschop Herbert, geen ander middel ziende om het dreigend gevaar af te keeren, in plechtgewaad, van al zijne Geestelijken vergezeld, de stad uittoog, met het boek in de hand, waaruit hij het banformulier tegen den Graaf zou voorlezen. Allen werden met ontzag en verbaasdheid bevangen; de Graaf zette helm en schild neder, trok zijne wapenrusting uit en viel den kerkvoogd te voet, om den vredekus te ontvangen, die hem ook, gelijk te begrijpen is, niet werd geweigerd (1139). Door dit ontzag voor hunne waardigheid, waren echter de Bisschoppen van Utrecht geenszins beveiligd in hun wereldlijk gebied, hetwelk aan alle zijden openlag; en daarom ondernam Bisschop Godfried van Rheenen, een stoutmoedig krijgsman, het te versterken door het bouwen van de sloten ter Horst op de Veluwe tegen de Gelderschen, Montfoort en Woerden tegen de Hollanders, Vollenhove in Overijssel, tegen de Friezen (1170); hetwelk hier vooral daarom vermeld wordt, omdat dit bouwen van kasteelen door de Heeren en Edelen, ten einde zich tegen de aanvallen hunner naburen te kunnen verdedigen, aan verscheidene steden het bestaan heeft gegeven, en bij gevolg invloed heeft gehad op de inwendige verdediging des lands, ook in volgende tijden.

De tegenwoordigheid der Geestelijken in de legers maakte, dat alle kerkelijke instellingen ook dáár zorgvuldig werden in acht genomen. De vastendagen werden er stiptelijk gehouden, en te dien einde moest er voor de troepen, die te velde waren, altijd eene genoegzame hoeveelheid gezouten en gedroogde visch worden aangevoerd. Bij groote legers belemmerde dit aanmerkelijk de bewegingen der troepen; maar het kon geen groot bezwaar opleveren in ondernemingen van zoo geringen omvang, als de meeste binnenlandsche oorlogen waren, gelijk die van de Bisschoppen van Utrecht, een van welke in een slag bij Koeverden, waarin zijne geheele te velde zijnde krijgsmacht schijnt gewikkeld te zijn

geweest, de nederlaag kreeg, en echter slechts dertig man verloor (1195). Niet minder nauwgezet was men op het vieren van den Zondag, en zelden werd er op dien dag gestreden; hetgeen ook gemakkelijk vermeden kon worden, daar het leveren van een slag meestal werd voorafgegaan door eene uitdaging, welke eenige dagen te voren geschiedde. De heraut, of wie haar overbracht, werd niet onaardig de ongevallige man genoemd. Zulk eene uitdaging, door Hertog Willem aan den Bisschop van Utrecht gedaan, is nog in de eigene bewoordingen voorhanden. 1) Niet alleen wordt daarin de tijd van den slag bepaald, maar ook de plaats, waar die zou geleverd worden, en ook werkelijk geleverd is, tusschen IJselstein en Jutphaas (1348). De zon- en feestdagen werden dus voor grootere veldslagen licht vermeden, en het gevoel van het onbetamelijke, hetwelk wederzijds bestond, hield op de dagen aan de Godsdienst gewijd, de zwaarden in de schede. De grootste veldslag echter uit de Middeleeuwen, waaraan Hollanders hebben deel gehad, de slag bij Bouvines (1214), heeft op een' Zondag plaats gehad; maar de Koning van Frankrijk, Filips August, hield zich ook zoo zeer overtuigd, dat zijn vijand den dag des Heeren zou ontzien, dat hij zich door de mindere schroomvalligheid van Keizer Otto bijna had laten verkloeken. Deze slag levert een' trek op van priesterlijke nauwgezetheid, welke, in verband beschouwd met het zoo even vermelde, een voorbeeld geeft, hoe in dezelfde eeuw de eerbiedwaardigste gevoelens met het afschuwelijkst bijgeloof gepaard kunnen gaan. De Bisschop van Beauvais namelijk, die in het Fransche leger diende, droeg geen ander wapen dan een knots; hoedanige knotsen of strijdkolven, 2) wel is waar, op den in metaal gesloten Ridder dikwijls niet meer vermochten, dan om hem bedwelmd ter aarde te doen vallen, in welk geval hij gevangen genomen, of met een dolk werd afgemaakt; maar toch den minder goed gewapenden niet zelden den doodslag toebrachten. Zoo sloeg eens de Aartsbisschop van Metz in éénen veldslag negen strijders met zijne knots dood. 3) Deze vrome kerkvoogden nu meenden, dat het streed met de voorschriften van den grooten Meester, om bloed te storten, maar dat

---

1) Zie Wagenaar, *Vaderl. Hist.* D, III, bl. 273 (1ste uitg.).

2) Fr. *masse* of *massue*. Zij waren gewoonlijk ter dikte van eens mans arm, hebbende aan het eene einde een ring met een riem, om het uitschieten uit de hand te beletten, terwijl aan het andere einde een zware metalen kogel gehecht was, soms met ingedreven pennen voorzien, welke kogel ook wel eens los met kettingen aan het hout hing. De volledigste wapening was, wanneer zulk eene knots ter regterzijde van het paard hing, terwijl aan de linkerzijde het groote slagzwaard, en daarnevens een dolk waren vastgehecht, en de lans in de hand werd gevoerd.

3) Zie Ducange, *Gloss. in Exc. de hoste et exercitu Episcoporum in V. Hostis.*

het met hunne vreedzame roeping niet strijdig was, hunnen evenmensch hoofd en beenderen te vermorselen. 1)

Het te velde trekken der Bisschoppen had nog dit voordeel, dat bij het naderen van het uur des strijds, door het uitdeelen van Aflaten en het geven van den herderlijken zegen, de gemoederen tot meerdere onverschrokkenheid konden opgewekt worden. De Utrechtsche Bisschop Otto van der Lippe bezigde echter vruchteloos dit middel; het kon hem voor eene zware nederlaag niet behoeden. Hij had namelijk, om een einde te maken aan onlusten welke Groningen en Drenthe beroerden, in vereeniging met de Graven van Gelderland, Otto II, en van Holland, Floris IV, een inval gedaan in Drenthe, dikwijls het tooneel der Utrechtsche oorlogbedrijven. Het verbondene leger werd door de lichtgewapende Drenthenaars bij Koevorden zoo deerlijk geslagen (1226), dat de Bisschop zelf gegrepen en dood gemarteld, zijn broeder, Proost van Deventer en Oldenzaal, zwaar gewond, en een Gijsbrecht van Amstel en verscheidene andere Edelen gekwetst of gevangen genomen werden. De Bisschoppelijke krijgsbenden, namelijk, werden, in den geest der Leenregeering, gevormd door allen, die aan den Bisschop door den Leenband verbonden waren, waaronder de Heeren van Amstel, van Woerden, van Zuilen, van Montfoort, van IJsselstein, van Abcoude, en andere Wereldlijken en Kerkelijken geteld werden.

Indien wij de rij der Utrechtsche Bisschoppen wilden doorloopen, wij zouden nog verscheidene krijgshaftige kerkvoogden op dien zetel aantreffen, en eindelijk stuiten op Gijsbrecht van Brederode, die op de aannadering van een leger van 14000 man uit Holland, aangevoerd door Filips den Goede, door schrik bevangen, genoodzaakt werd staf en mijter over te geven aan David van Bourgondië, natuurlijken zoon van Filips (1456). Hierdoor werd de grond gelegd tot de heerschappij van Karel V over Utrecht, die de Bisschoppelijke landen in het Neder-sticht, of de tegenwoordige Provincie Utrecht, met Holland onder eenen Stadhouder vereenigde (1534), terwijl Groningen, Drenthe en Overijssel, vroeger aan de Bisschoppen onderworpen, van nu af als afzonderlijke gewesten beschouwd werden. Welke gevolgen dit alles voor de vestiging der

1) Om evenwel onpartijdig te zijn moet men in het oog houden, dat een krijgsmansaard in een prelaat door de kerk niet altijd werd goedgekeurd. De bedoelde Bisschop van Beauvais was door de Engelschen gevangen genomen. Uit eerbied voor den Paus, die den gevangene een scherpen brief had geschreven, zond de Koning van Engeland het harnas des kerkvoogds naar den Eerwaardigen Vader, met de woorden van Jozefs broederen tot hunnen vader Jacob: „Deze hebben wij gevonden, beken toch of deze uwes zoons rok zij of niet." De Paus antwoordde: „Hij is noch mijn zoon, noch een zoon der kerk; hij kan naar 's Konings welbehagen worden losgekocht, als die veeleer een krijgsman is van Mars dan van Christus."

Nederlandsche Republiek gehad heeft, is uit de Geschiedenis bekend.

Wij hebben tot hiertoe alleen van de Utrechtsche Bisschoppen gewaagd. omdat er van de zijde der Hollandsche Graven veel kloekmoedigheid werd vereischt, om hun gewest voor de onderwerping aan het Bisdom te beveiligen, en bijgevolg de oorlogsbedrijven dezer kerkvoogden eene voorname rol spelen in de Geschiedenis der Grafelijke regeering. Zelven Leenmannen van den Duitschen Keizer, moesten zij dikwijls in die betrekking het zwaard aangorden, en daarenboven vonden zij gedurig aanleiding om in strijd te komen met de Vorsten der aanzienlijke gewesten, waarmede zij aan alle zijden in aanraking waren.

Beschouwen wij thans meer bijzonder dien stand, welke dapperheid en heldenmoed bijna uitsluitend als in erfbezit had, de Edelen en Ridders.

Was het reeds een bijzondere verdienste, een krijgstocht tegen de Saracenen mede gemaakt te hebben: sedert het Ridderwezen zich in de kruistochten ontwikkelde, werd de wijding tot Ridder, en het ontvangen van den ridderslag de hoogste krijgsmans eer. In den beginne was het niet gemakkelijk daartoe te geraken, en Graaf Willem II werd eerst tot Ridder geslagen, kort voor zijne krooning tot Roomsch-Koning. Later ging elke oorlogsgebeurtenis van eenig gewicht vergezeld van een bevordering tot den ridderstand. Niet alleen werd toen de ridderslag gegeven tot loon van diensten die de edelman bewezen had, maar ook tot een prikkel voor zijne dapperheid, wanneer die op de proef stond gesteld te worden. Een voorbeeld daarvan verdient hier eene plaats.

De Bisschop van Luik, Engelbert van der Mark, een geweldigen opstand zijner onderdanen niet kunnende meester worden, had de gewapende tusschenkomst ingeroepen van Jan III, Hertog van Brabant, en deze weder de hulp van Reinald III, Hertog van Gelre. Reinald, veertien jaren oud, voldeed aan de oproeping van den vader zijner Maria, en trok naar Brabant met zijne Geldersche legerschaar. Daaronder blonk uit een keurbende uitgedost in eenerlei kleeding, sterk 50 paarden. Het waren de zeventigjarige Gerard van Eck met zijne zeven broeders en veertien zonen en hun gevolg, prijkende elk met drie pluimen op den helm, een groene, roode en witte, zijnde de kleuren van het overoude geslacht Panthaleon, waartoe de van Ecks behoorden. Voor den beslissenden veldslag, die op den 20sten of 21sten Julij 1347 voorviel, toen men bericht had, dat de Luikenaars in aantocht waren, werden deze 22 edelen uit hetzelfde geslacht, met nog eenige anderen en Hertog Reinald zelven, door den Hertog van Brabant tot Ridders geslagen. Den volgenden dag werd, voornamelijk door de dapperheid der Gelderschen, aan de Luikenaars een beslissende nederlaag toegebracht op de vlakte tusschen Ha-

nut en Walef, maar Gerard van Eck met zijne zeven broeders en twee zonen vonden den dood op het slagveld. 1)

Toen alzoo bijna alle edelen Ridders werden, moest er weder een nieuwe onderscheiding zijn, en de ridderorden als eerversiersels voor persoonlijke verdiensten kwamen in zwang. Zoodanige waren de orde van St. Antonie, door Hertog Albrecht in 1382 en die van het Gulden Vlies later (1430) door Filips van Bourgondië ingesteld. 2) Wanneer een Ridder rijk en machtig genoeg was, om een zeker getal gewapende Ridders op zijne kosten in het veld te brengen, ontving hij het *jus vexilli*, het recht om een standaard te voeren. Hij kreeg nu den naam van Baanrits, Baanrots of Baanderheer (*Banneret*), en zijn rang was door velerlei sieraden aan kleeding, wapenen, woning zelfs en huisraad kennelijk. 3) Vooral werd nu het tweepuntig vaandel, hetwelk tot hiertoe zijn veldteeken geweest was, met een vierkante Banier verwisseld. 4)

---

1) Zie *Het geslacht van Panthaleon in den slag bij Walef* door Mr. Nedermeijer ridder van Rosenthal in Nijhoffs *Bijdragen* enz. D. X bl 32 vergeleken met Nijhoffs *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland* D. II bl. XII en volgg.

2) De decoratie van de orde van St. Antonie bestond in een stok of kruk, in de gedaante van een T, met een klok of bel daaraan, om den hals gedragen aan een koord. Er wordt ook gewag gemaakt van de orde van den Tuin, welke in 1405 in Holland door Graaf Willem VI zou zijn ingesteld; doch de Baron d'Yvoy van Mijdrecht heeft, in het IV Deel der *Verhand. van de 2de klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut* betoogd, dat de instelling dezer orde een sprookje is, en dat deze orde van den Tuin niets anders is geweest, dan de orde van Antonie, Toon of Teun. Er wordt nog gesproken van eene ridderorde van St. Jakob, welke de Baron van Lijnden van Hemmen meent, dat door Graaf Floris V zou ingesteld, maar door de kortstondigheid der regeering zijns zoons, en het uitsterven van het Hollandsche Gravenhuis, te niet gegaan zijn. Ook deze orde houdt de Baron d'Yvoy voor een verdichtsel, en het is deswege tusschen de beide Heeren tot een letterkundigen twist gekomen, welke vrij scherp gevoerd en in druk uitgegaan, ofschoon niet algemeen verkrijgbaar gesteld is. *Twee Brieven over de Ridderorde van St. Jacobs-Broederschap, ingesteld door Floris V, Graaf van Holland, door* F. G. Baron van Lijnden *van Hemmen*, 's Gravenh. 1827. *Voordragt van* Max L. Baron d'Yvoy van Mijdrecht, *nopens hetgeen over de Ridderorde van St. Jakobs Broederschap geschreven is geworden*, *door* F. G. Baron van Lijnden van Hemmen, 's Gravenh. 1828 *Kort antwoord op de Voordragt enz.*, *door* F. G. Baron van Lijnden van Hemmen, 's Gravenh. 1828. Over de Ridderorden hier te lande, zie men overigens nog *Essai historique sur les ordres de Chevalerie dans les Pays-Bas*, *par* J. H. Westreenen van Tiellandt, en bijzonder over de orde van het *Gulden Vlies*, de belangrijke verhandeling van Mr. W. F. Roell, in het V Deel der *Verhand. van de* 2de *klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut.*

3) Van daar de spreekwijzen nog bij ons in gebruik: als een Banjert gekleed zijn, den Banjerheer uithangen van waar de uitdrukking uithangen zal blijken bladz. 37.

4) De tweepuntige Riddervaandels werden panoenen, pinjoenen, penyoenen, ponyoenen of ponsoenen genoemd (*Fr pennons*), en gemaakt van eene stof, bolcraen geheeten; vermoedelijk eene soort van vlaggedoek. De banieren daarentegen der Baanderheeren waren meest van sindael, eene zijden stof van de beste soort; zij werden prachtig opgesierd met gouden franjes en kwasten, en soms beschilderd met de wapens van den Baanderheer. Reeds in den jare 1068 vindt men gewag gemaakt van eene banier met olieverw beschilderd, zoodat deze kunst reeds vóór de broeders van Eijck hier te lande is bekend geweest. Zie de Lange van Wijngaerden; *Geschiedenis der Heeren van der Goude*, D. I. bl 387 en 563. Vergelijk over de panoenen van Wijn, *Huiszittend Leven*, D. III, bl. 263.

In al hunnen luister vertoonden zich de Baanderheeren en Ridders bij de Ridderfeesten, waarbij men *jousteerde*, een wedstrijd hield om elkander lanssteken toe te brengen: hier te lande werden zij Hofhoudingen genoemd. De Nederlandsche Grooten waren op deze gevaarlijke verlustigingen even zeer verzot, als die van andere landen; en in minder dan 25 jaar, zijn drie Vorsten uit het Hollandsche Gravenhuis in steekspelen omgekomen, Floris IV (1235) en zijn broeder Willem (1238) en Floris de Voogd (1258). Zij werden vooral gehouden te Geertruidenberg, te Utrecht op de Neude, te 's Gravenhage, waar het Tornooiveld in dien naam nog een gedeelte der aloude kampplaats aanwijst, en te Haarlem, waar het prachtigste van alle gegeven is door Willem III, ter viering van zijne verheffing tot de Grafelijke waardigheid (1307 of 8). Tot dit Hof, hetwelk eene geheele week duurde, worden gezegd tien Graven, honderd Baanrotsen en duizend Ridders te zijn bijeen gekomen; ofschoon de ronde getallen, hierbij vermeld, de nauwkeurigheid der opgave wel eenigzins doen wantrouwen. Twee dergelijke Hofhoudingen, door Willem IV gegeven, te 's Gravenhage en Haarlem, worden met veel ophef door de kronijkschrijvers vermeld (1344—1345). 1) Bij deze wapenfeesten der Edelen beijverde zich ieder uit te blinken, zoo door kostbare liverijen, als door schitterende wapenrusting, en heeft het schild een bijzondere beteekenis gekregen.

Overal waar schilden gebruikt zijn tot afwering van gewapende vijanden, treft men voorbeelden aan van figuren of voorstellingen op het vlak van het schild, dat naar den aanvaller gekeerd wordt. Het is een uiting geweest van moed en van overmoed bij de strijdlustigsten onder de strijders. Al die geschilderde, gedrevene, gesnedene of gegraveerde beelden van draken, reuzen, griffioenen, leeuwen en andere zinnebeelden van verschrikkelijkheid, hetzij men ze bij Grieken en Romeinen, of bij de volken van lateren tijd aantreft, 2) zij hebben een gemeenschappelijken oorsprong: zij waren een waarschuwing aan elken vijand, dat hij met een kampvechter te doen zou hebben, waarin hij zijn man zou vinden. In de oudheid zal ook wel het schildteeken van een beroemd held bij zijn geslacht in eere gehouden en bestendig gebruikt zijn, 3) maar de figuren op de schilden in de middel-eeuwen, wapens genoemd, die tee-

---

1) Wil men zich een denkbeeld maken van de groote uitgaven tot dergelijke feesten vereischt, men zie de aanteekening van Mr. J. C. de Jonge, *Verh. over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten* bl. 35.

2) De beschrijving van de schilden der Zeven Grieksche legerhoofden voor Thebe van Eschylus kan men in fraaije verzen vertaald vinden door Mr. I. da Costa in zijne aanteekeningen op de Perzen.

3) Een voorbeeld is het *οἰκεῖον ἐπίσημα* van Parthenopaeus bij Euripides Phoeniss. vs. 1114.

kens geworden zijn van rechtstitels, erfelijk in adellijke geslachten, zijn ontstaan met de tornooijen in de elfde of twaalfde eeuw. Een ridder die zich voor het tornooi aanmeldde, moest zijn wapen vertoonen aan den Heraut (Heraldus). Bleek het aan deze, dat hij bevoegd was tot het kampgevecht, dan werd door het blazen op een hoorn aan de omstanders het teeken tot stilte gegeven en hun aangekondigd wie de Edelman was, die in het strijdperk zou treden. Zoo is het blazoen in de Middeleeuwen ontstaan en, uit het onderzoek der geslachtswapens, de wetenschap der Heraldiek. Gewichtig is deze wapenleer geworden, toen, na de invoering der erfelijkheid in het leenstelsel, wie het wapen erfde tevens het leen erfde. Het wapenschild van den Ridder werd, ter plaatse van een tornooi of op reis, opgehangen voor den gevel van het gebouw waar hij zijn intrek had genomen. Als symbool van eer en van bezitrecht moest het tegen schending en smaad beveiligd worden; men mag dus aannemen, dat er bestendig voor het heilig kleinood van den edelman een of meer van zijne gewapende dienstmannen de wacht hielden, die dan de schildwachter of de schildwacht zullen genoemd zijn. De wapens werden niet alleen op de schilden afgebeeld, maar ook op de prachtige paardendekens en zijn later op de zegels overgebracht, waarop de Ridders zich ook wel geheel lieten afbeelden met hun adellijk wapen op schild en paardendeken.

Hadden reeds vóór de kruistochten enkele geslachten een blazoen aangenomen, in dat heldentijdvak der christenheid zijn de geslachtwapens meer algemeen geworden en in de keuze van het schildteeken vindt men het snoevend en uitdagend karakter van de vroegere tijden terug. De Nederlandsche Vorsten kozen meest den koning der dieren, het zinnebeeld van edelen moed, misschien wel met toespeling op den leeuw van Juda. 1) Dus ontstonden de leeuwenwapens van Namen, Henegouwen, Vlaanderen, Braband, Limburg, Gelderland, en, die ons bijzonder dierbaar zijn geworden, de Hollandsche en de Nassausche leeuw. In veel later tijd is het gebruik van geslachtwapens niet tot de adellijke geslachten beperkt gebleven, maar algemeen geworden. De vorm van schilden toont nog heden ten dage, dat zij van dit verdedigingswapen afkomstig zijn. 2)

---

1) De Rijksvrijheer van Spaen, in zijne *Inleiding tot de Historie van Gelderland*, haalt § 17 de volgende plaats aan: „Les Princes des Pais-Bas, s'estant croisés en faveur de la guerre de la Palestine, choisirent tout d'un commun consentement des Lyons diversement tymbrés afin d'y trouver le Lyon victorieux de Judá." *Palais de l'Honneur*, p. 43.

2) Bij Teylers Genootschap is in 1784 met goud bekroond een verhandeling van Picter van Damme, over de vraag: *Welke is de eerste oorsprong der Wapenschilden van familiën* enz. Men zie voorts eenige opmerkingen over de Nederlandsche Geslacht- en Wapenkunde door Mr. L. Ph. C. van den Berg in Nijhoffs *Bijdragen* D. IV. bl. 243 en volg. en J. Ter Gouw *Over den oorsprong der Wapens* in de Nieuwe Reeks van Nijhoffs *Bijdragen* D. II.

Behalve de groote Ridderfeesten, gaven de Edelen op hunne kasteelen dikwijls kleinere speelgevechten of steekspelen; in een tijd, waarin niet gelezen werd, waren zij de voornaamste uitspanning der Grooten. Daarenboven waren er oefenperken noodig, om de behendigheid met de lans te verkrijgen, gevorderd wanneer men een gewapend Ridder met eenig gevolg wilde bevechten. Slechts op weinige plaatsen was deze te treffen; en de samenvoegingen van het harnas waren soms met zoo veel zorg bewerkt, dat de lans er alleen dan tusschen kon dringen, als de Ridder, om te meer kracht uit te oefenen, zich buitengewoon op de stijgbeugels uitrekte.

Bij vaardigheid om snel te treffen met de lans, was de deugdelijkheid van zijn paard de voornaamste kracht van den ridder in den aanval. Voor de paarden werd dan ook groote zorg gedragen, in het bijzonder voor de orsen, rossen 1) of Ridder-hengsten, zware paarden. sterk genoeg. om een geharnast man en de platen en dekkleeden, waarin het zelf gehuld was, te kunnen torschen. 2) De post van Stalgraaf of Maarschalk was uit dien hoofde aan een hof eene der belangrijkste bedieningen. 3) In het bijzonder was de post van Maarschalk van Holland, of van Opperstalmeester der Graven eene der eerste waardigheden, welke in de vroegste tijden in het geslacht der Heeren van Velzen, vervolgens in dat van de Heeren van Naaldwijk, erfelijk is geweest; Prins Frederik Hendrik, toen hij de heerlijkheid van Naaldwijk had gekocht, voerde nog onder zijne titels dien van Erfmaarschalk van Holland. Na den Vorst was de Maarschalk de eerste bevelvoerder, en reeds in de 13de eeuw werd hier te lande een Opperbevelhebber in het algemeen Maarschalk genoemd;

---

1) Ors of hors in onze oude taal (gelijk nog in de Engelsche horse) een paard beteekenende, vanwaar horsel = een paardevlieg, is door omzetting der letters ros geworden. Ros wordt in dichterlijke taal nog voor paard gebruikt, en is bovendien nog aanwezig in roskam en in de spreekwijze rijden en rossen.

2) De goede Ridder-hengsten waren hier te lande zeldzaam. De edelen kochten die van elkander voor hooge prijzen; ook wel leenden zij ze onderling, en de groote Heeren maakten er geschenken van. Zij werden met veel zorg opgepast, met wijn gewasschen, met zeemen-lappen gewreven en met olie aan de beenen ingesmeerd. Het blijkt niet, dat hier te lande, gelijk elders, de gewoonte algemeen is geweest, om de strijdrossen van staart en ooren te berooven, opdat al de groeikracht zich tot de ruggegraat bepalen, en deze hierdoor sterker worden mocht.

3) Mare is een paard, schalk een bediende, ambtenaar, deskundige. In de benaming *Maréchal ferrant* is nog de oorspronkelijke beteekenis zigtbaar. Het verblijf of het hoofdkwartier van den Maarschalk heette in Frankrijk *Marechalcée*, naderhand *Marechaucée*, en zeer aannemelijk is de gissing van onzen doorkundigen taalvorscher, Mr. J. H. Hoeufft, dat de bedienden van den Maarschalk *Gens de la Marechaucée* zullen genoemd zijn, en bij verkorting, of door eene bekende Rhetorische figuur, eenvoudig *Marechaucée*, hetwelk men naderhand, bij verbastering, *Marechaussée* geschreven heeft. Zie de *Taalk. Aanmerkingen op eenige oud Friesche Spreekwoorden*, van den genoemden Schrijver, op het woord *schalck*. Stalgraaf is letterlijk vertaald *Comes Stabuli*, van waar *Conestable* in Frankrijk, nog onder het Keizerlijk bewind, de hoogste militaire eerepost was.

vanwaar ook deze titel in later tijden aan de hoogste militaire waardigheid is gegeven.

Wanneer de Ridder onder de Banier van een Baanderheer te velde toog, droeg hij de liverei 1) van dezen. Elk Ridder was omstuwd van zijne knapen of paadjes, 2) schildknapen of knechten, 3) en verder gevolg, en vormde met dezen eene glavie 4) van 14, 20 of meer paarden. Zij dienden in hun betrekking als Leenmannen, op eigen kosten, doch waren gedurende dien tijd vrij van alle lasten, en kregen hun aandeel in den buit. Gemeenlijk moesten zij hunne onderhoorige Dienstmannen of *Servienten* 5) mede te veld brengen, en dezen vormden dan het voetvolk, gewapend met een kolder, van dik geel leder, of een wambuis gedekt door over elkander liggende metalen plaatjes, in den vorm van schubben, 6) voorts met lans en schild en boog met pijlen. Waarschijnlijk werden ook hier te lande deze Dienstmannen, door het luiden der Banklok 7) van het Adellijk kasteel, ter vergadering geroepen; een natuurlijk middel, hoedanige men ook bij onbeschaafde volksstammen vindt,

1) Het is bij gevolg niet noodig, den oorsprong eener eenvormige kleeding voor het krijgsvolk, gelijk sommigen doen, in het Oosten te zoeken, en uit de legers van Timur af te leiden. Liverei is de kleeding, welke een Ridder aan zijn gevolg, en een Baanderheer aan zijne Ridders gaf of leverde (*livrait*). De livereijen waren doorgaans zeer kakelbont. Hetzelfde kleed was soms van verschillende kleuren, als rood met groen gevoerd, of groen met roode mouwen; voorts met gouden of zilveren boordsels of borduursels: bij al hetwelk de onderscheiding van rang en afkomst werd in het oog gehouden. Het Gemeen kleedde zich in het grijs of grauw, en heette daarom het Grauw. Het te bont maken beteekent eigenlijk zich boven zijn staat opschikken.

2) Jonge Edellieden, die, om met der tijd Ridders te worden, hunne opvoeding kregen op het een of ander Ridderslot. Zoo waren de Graven Guy en Jan van Blois opgevoed bij den Heer van IJsselstein. Zij voerden den titel van Jonkheer; en wanneer zij tot de Ridderschap werden verheven, plaatsten zij den titel van Heer voor hunne doopnamen. Heer Gijsbrecht van Amstel beteekent dus iets anders, dan Gijsbrecht, Heer van Amstel.

3) Hoezeer dezen diensten deden, welke men thans door de huisbedienden, oppassers of stalknechts laat verrigten, stonden zij echter in veel hooger aanzien. De wapens van den Ridder in orde te houden, waarvan zoo veel afhing, en zijne paarden te poetsen, was eene zeer vereerende bezigheid, gelijk alles, wat tot den oorlog betrekking had. De verwantschap van ons knecht met het Engelsche knight (Ridder), en de afstamming van het Fransche *valet (vaslet, vassalet)*, toonen genoegzaam, dat de knechts der Ridders een vrij aanzienlijken stand uitmaakten.

4) Dit glavie, het Fransche *glaive*, en het Latijnsche *gladius*, schijnen verwante woorden van Keltischen oorsprong. Doch *glavie* beteekent niet een zwaard, maar een lans, en wordt door de Taalkundigen naderbij afgeleid van het verouderde *gleve* of *gläve*, 't welk somtijds de schaft van eene lans, somtijds, even als het Neder-Saksische *gleving*, de lans zelve beteekende. De Franschen noemden een Ridder met zijn geheel voltallig gevolg *une lance fournie*.

5) Een *Servient* was een Dienstman, aan een Heer onderhoorig, en verplicht, zoowel tot het verrichten van hof- en huisdiensten, als tot het dragen van de wapenen. De Sergeanten bij ons leger, die insgelijks ook voor de huishoudelijke belangen van het Gezelschap zorg moeten dragen, hebben van deze *Servienten* hunnen naam.

6) Zulk een buis of jak met schubben of schobben heette schobbejak; en de verachting, waarin de lieden, die ze droegen, bij den Adel stonden, heeft dit woord tot een scheldnaam gemaakt.

7) Zie Ducange, *Gloss. V. campana bannalis.*

waar, als het volk te wapen moet komen, bij de hut van het Opperhoofd op zijn schild geslagen, of op een horen geblazen wordt.

Schaarden zich de Ridders in een veldslag tot een geregelden aanval, dan werd hun gevolg achter hen, soms ook op de flanken, geplaatst. Zij zelve waren het, die door hunne persoonlijke dapperheid den strijd beslisten: want het voetvolk was in de Leenlegers van geringe beteekenis. Bij den aanvang van den slag werden de troepen, naar een zeker plan, het zij in liniën, of in verscheidene hoopen gesteld. De hoofdregels der taktiek waren, te zorgen, dat men het voordeel van zon en wind had, en de linie van bataille te verbreeden, naar evenredigheid van die des vijands. Meestal werd de strijd aangevangen door slingeraars of boogschutters; soms reden eerst enkele Ridders ten *tiost* (*toast*) of tweestrijd vooruit, en dan ging men spoedig, onder het aanheffen van een *Kyrie* of *Ave Maria*, op elkander los, zonder plan of orde meer in acht te nemen. Hierdoor hebben de veldslagen van de 12de, 13de en ook nog grootendeels van de 14de eeuw allen hetzelfde karakter. Rondom de Vorsten en aanzienlijkste Ridders was gewoonlijk de strijd het hevigste. In den slag bij Bouvines, kreeg Keizer Otto niet zoodra Koning Filips August in het oog, of hij vormde de keur zijner Ridderen tot drie hoopen, om uitsluitend op den Koning aan te vallen. Hij zelf plaatste zich aan het hoofd van één. Nu sluit ook de Fransche Adel zich aan om zijnen Vorst. Filips en Otto komen beurtelings in het dreigendst levensgevaar, en laatstgenoemde heeft zijn behoud alleen te danken aan zijne wapenrusting, waarvan niet ééne voege eene opening aanbiedt. Dit bijzonder gevecht besliste den geheelen veldslag, waarin de Franschen overwinnaars bleven. Onze Graaf Willem I werd, met verscheidene Hollandsche, Zeeuwsche en Friesche edelen, in dien slag gevangen genomen, en niet dan voor hooge losprijzen vrijgekocht. Een groot Heer, die krijgsgevangen werd, moest zijne vrijheid met aanzienlijke opofferingen, soms met het grootste gedeelte zijner bezittingen, terugkoopen.

Hetgeen van het gebeurde in den slag bij Bouvines gemeld is doet, de reden kennen, waarom in die tijden zoo vele Vorsten en Edelen sneuvelden of krijgsgevangen werden. Van de Hollandsche Graven vonden Arnoud, Floris I en Willem II den dood op het slagveld, en werden Floris III, Dirk VII en Willem I gevangen genomen. Hetzelfde wat bij Bouvines plaats had, gebeurde ook in den slag bij Woeringen (1288). Ook dáár werd de slag beslist door het gevecht, hetwelk zich om Hertog Jan van Braband vereenigde; en al de Bevelhebbers van het Geldersch-Keulsche leger sneuvelden of werden krijgsgevangen. 1)

1) Woeringen is een stadje in het Keulsche. De betwiste erfopvolging in het Hertog-

Zoodanig was de krijgsmacht onder de Leenregeering in de Nederlanden. Zoo vormden de Edelen en Ridders den eigenlijken krijgsmansstand en de hoofdmacht in de legers. Doch, waren zij aan den ban van hunnen Leenheer onderworpen, tevens bracht de geest van het Leenstelsel mede, dat elk Vasal voor zich zelven vrijelijk oorlog mogt voeren, en zich verbinden met wien hij wilde, indien hij slechts in deze alliantiën zich niet verbond tegen iemand te dienen, aan wien hij in eenig opzicht leenplichtig was. Want het was een doorgaande regel, dat die tegen zijnen Leenheer opstond, van rechtswege zijne goederen, heerlijkheden en voorrechten verloor; en daarom werd Gijsbrecht van Amstel, na zijn deelgenootschap aan den moord van Floris V, tot wien hij in leenbetrekking stond, van zijne goederen ontzet en verbannen; waarvan het gevolg was, dat Amstelland in de Grafelijkheid van Holland werd ingelijfd, en Amsterdam, met voorrechten en vrijheden begiftigd, rijpen kon voor hare grootsche bestemming. 1)

Deze beperking echter van de onafhankelijkheid der Edelen kon niet beletten, dat zij, in gedurigen strijd met elkander, op hunne Sloten, zich als boven de wet beschouwden. De erfelijke veeten — de naijver en wangunst tusschen de Adellijke geslachten — bliezen het vuur van haat en vijandschap gedurig aan. Het was voor een Brederode genoeg, om Hoeksch te zijn, dat een Arkel zich aan het hoofd der Kabeljaauwschen plaatste; en het zijn de Edelen geweest door wie de woede dezer partijschappen zoo lang is gaande gehouden. Deerniswaardige toestand, waaronder de vreedzame landzaten moesten zuchten! Is het wonder, dat zij geen andere uitkomst hoopten, dan in een Hoofd, machtig genoeg, om zoo vele kleine tirannen den kop in te nijpen? is het wonder, dat in de burger-oorlogen, zoo even gemeld, de steden zich bij voorkeur aansloten aan de kabeljaauwsche partij, die Holland niet had willen vervrouwd hebben, en dat zij iedere poging der Graven ondersteunden, welke strekte, om den grooten Adel te fnuiken? De Graven van Hol-

dom Limburg deed een oorlog ontstaan tusschen Jan van Braband en Reynald, Graaf van Gelderland, die ondersteund werd door den Aartsbisschop van Keulen (die mede in den slag gevangen werd genomen), de Graven van Luxemburg, Nassau en anderen. De Hertog van Braband werd, onder anderen, bijgestaan door den Hollandschen Graaf Floris V. De slag bij Woeringen, waardoor Limburg met Braband vereenigd werd, is een der aanmerkelijkste van dit tijdvak, en in dichtmaat uitvoerig beschreven door een ooggetuige, Jan van Helu: van welk gedicht eene vertaling in Latijnsche verzen *Praelium Woeringanum*, door H. K. van Dongelberg, in 1641 gedrukt is. Men zie over de lotgevallen van het oorspronkelijke, de *Levensschets van H. van Wijn, door* Mr. J. C. de Jonge, bl. 139. Sedert is het werk van van Helu in 't licht gegeven met aanteekeningen door J. F. Willems (Brussel 1836).

1) Zie de *Historie der Heeren van Amstel, van IJsselstein en van der Mijnden*, door W. A. Rijksvrijheer van Spaen, bl. 61.

land en Gelderland, namelijk, hadden binnen de grenzen hunner gewesten een aantal machtige Edelen, waaronder er waren, over wie zij niets te gebieden hadden. Hieruit ontstonden onophoudelijk botsingen, gevechten, oorlogen, waarvan die met de Arkels 1) de hevigste en langdurigste was. Alle welke beroeringen eindelijk het gezegend gevolg hadden, dat al deze bijzondere Heeren achtervolgens ten onder gebracht, Onderzaten werden der Vorsten, en dat de Burgerlijke vrijheid, welke onder deze menigte dwingelanden verre te zoeken was, nu, onder de bescherming van een machtig Hoofd, ontkiemen kon in de steden.

Wij kunnen in geene bijzonderheden treden omtrent deze binnenlandsche oorlogen; omdat ons oogmerk niet was, eene Geschiedenis dier tijden te schrijven. Gaarne zouden wij anders hulde doen aan den edelen moed van vele Nederlanders in dit tijdvak der Geschiedenis: aan het heldhaftig vriendenpaar, Willem II en Otto II, Graven van Holland en Gelderland, beide dappere degens, beide waardig gekeurd, om de Roomsch-Koninklijke kroon te dragen, beide de grondleggers van de vrijheden der steden, in de gewesten door hen bestuurd; gelijk mede aan Graaf Willem III en zijnen broeder Heer Jan van Beaumont, voorbeelden van Ridderlijke edelaardigheid. De eerste, de meester der Soldaten en de gouverneur der Vorsten genoemd, heeft niet alleen door pracht van hofhouding, maar ook door ware dapperheid en trekken van wezenlijke Vorstengrootheid, den roem en het aanzien der Hollandsche Vorsten buitenslands wijd doen klinken. En zijn broeder, de Heer van Beaumont? — hij vereenigde buitengewone oorlogstalenten met eene bezadigdheid, welke in die tijden eene zeldzame hoedanigheid was. Door de eerste, vereenigd met de dapperheid van Hollandsche soldaten, gaf hij aan Engeland eenen Koning; en door zijne voorzichtigheid, redde hij dien van Frankrijk, in den slag bij Crecy (1346). 2) Wij zouden, mochten wij uitvoeriger zijn, tafereelen uit de kruistochten te schetsen hebben, niet

1) De Arkels waren de stoutmoedigsten van den Hollandschen Adel. Van een hunner worden staaltjes van lichaamskracht verhaald, die verbazing wekken. Hij zou, een balk omvattende, met toegeknepen beenen zijn paard van den grond hebben kunnen lichten, en een sterk paard met den hals tegen een muur hebben geperst, dat het de tong uitstak van benaauwdheid. De geschiedenis van den Arkelschen oorlog verdiende wel eene afzonderlijke behandeling, en schijnt uit vele nog onuitgegevene oorkonden toegelicht te kunnen worden. Intusschen zie men Kemp, *Beschrijving van Gorinchem*, de Lange van Wijngaerden, *Geschiedenis der Heeren van der Goude*, H. XIV.

2) Zie over Jan *Heer van Beaumont*, van Wijn, *Huiszittend Leven*, D. II, bl. 191-197, en de Lange van Wijngaerden, *Geschiedenis der Heeren van der Goude*, H. VII. Hij bezat de Heerlijkheden van der Goude en Schoonhoven en andere goederen in Holland, en stierf te 's Hage (1356) in hoogen ouderdom. Hij was de groote raadsman van Willem V, ofschoon hij nimmer stellig partij trok tusschen moeder en zoon Zie Mr. J. C. de Jonge, *Verhand. over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten*, bl. 133 en volgg.

alleen om onder de veroveraars van Damiate (1219) aan Gillis van Zierikzee de eereplaats toe te wijzen, maar de geheele geschiedenis dier wereldgebeurtenis moeten doorloopen, om de Nederlandsche kruisvaarders als helden onder de helden te doen kennen. 1) Wij zouden ook menigen Graaf en Edelman vergezellen naar Pruisen, om de ongeloovige Litthauers te bevechten, ten einde op die wijze de eervolle onderscheiding te bekomen, van in het veld den Ridderslag te ontvangen. Ook van vrouwelijke dapperheid zouden wij moeten gewagen, in de Amazone van IJsselstein, de heldhaftige Berta, die het slot van haren Gemaal bijna een jaar lang verdedigde tegen al wat de belegeringskunst dier tijden vermocht; en toen zij eindelijk zich moest overgeven, niet meer dan zestien weerbare mannen kon vertoonen, die zich binnen het kasteel bevonden (1298). 2) Maar wij zouden ook de rampen moeten schetsen, door den oorlogzuchtigen aard van een Willem IV over deze landen gebracht; de verwoestingen in Gelderland aangericht door de partijschappen der Heekerens en Bronkhorsten, geëindigd met den slag bij Tiel (1361); de woede der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, welke anderhalve eeuw Holland in vuur en vlam hebben gezet, en wederom met eene menigte bijzondere vijandelijkheden tusschen Edelen en Steden, of van dezen tegen de Graven, vèrwikkeld werden. Zouden wij de heldhaftige daad van Jan van Schaffelaer (1482) kunnen vermelden -- wij zouden van den anderen kant een Floris van Kijfhoek moeten schandvlekken, als den moordenaar van den Nederlandschen Regulus, den edelen Albrecht Beiling (1424). 3) Kortom, wij zouden wel is waar gelegenheid hebben tot treffende schilderingen van zeden en karakters, maar ook honderden vijandelijkheden moeten beschrijven, waartoe de bijzondere, in het oneindige gesplitste belangen van Vorsten, Edelen, Steden, Geestelijken, Gilden aanleiding gaven, en welke, zoo onregelmatig als wreedaardig gevoerd, weinig stof

1) Zie boven bl. 34. Ook van Kampens *Vaderlandsche Karakterkunde* bl. 147. Over Damiate en Johannes Aegidius van Zierikzee, bijgenaamd Albus Miles, le blanc gens d'armes, G. H. M. Delprat in Nijhoffs *Bijdragen* D. V. bl. 75.

2) Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, D. III, bl. 112. Vondel gedenkt haar in zijn *Gijsbrechts*, als hij Badaloch laat zeggen:

„Heldinnen stonden eer als onbeweegbre posten;
De Faam van vrouwen roemt, die stad en volk verlosten.
Uw moeder Baarte toont, hoeveel een vrouw vermagh,
Wanneer zij IJsselstein verdadigt, jaar en dagh."

3) In Nijhoffs *Bijdragen* D. II bl. 110 wordt door H. G. Lauts betoogd, dat levend begraven te worden in de Middeleeuwen de gewone doodstraf voor vrouwen is geweest, en men dus Beiling die straf niet heeft doen ondergaan om hem te martelen, maar om hem als een lafaard ten toon te stellen. Voorts meent Lauts dat de ridderlijke Floris van Kijfhoek aan de strafoefening geen schuld heeft gehad. Zoolang echter over de beweegredenen van Beilings terechtstelling niet meer licht is verspreid, blijft voor het lot dat hem wedervaren is Floris van Kijfhoek aansprakelijk in het oordeel der nakomelingschap.

opleveren tot opwekking van het nationaal gevoel. Wij mochten echter vreezen, geacht te zullen worden, al te oppervlakkig over de gebeurtenissen van de Middeleeuwen te zijn heengestapt, indien wij, alvorens over te gaan tot de beschouwing van die inrichtingen, welke den bloei van den Krijgs-Adel hebben doen verwelken, niet eene bijzondere herinnering toewijdden aan den strijd met Vlaanderen, en aan de personen en gebeurtenissen, welke daarmede in betrekking staan.

DE STRIJD MET VLAANDEREN

„'t Sijn leeuwen, die ik voer; sij leerden van sich bijten."
OUDAEN, *Bijschrift op Graaf Jan II.*

De grond der geschillen tusschen de Graven van Holland en Vlaanderen, over het bezit van een gedeelte van Zeeland, — Zeeland Bewester-Schelde — ligt in het duistere der oudheid. Ten tijde der Romeinen, waren eenige van de Zeeuwsche eilanden, welke thans zoo vruchtbaar zijn geworden, en aan het gemeene Vaderland zoovele verdienstelijke mannen geleverd hebben, onbewoonbare zandplaten, gedurig door het zeewater overstelpt; en eerst later hebben zij, door aanslibbing meer bestendig boven water blijvende, bewoners tot zich gelokt en zijn bedijkt geworden. 1)

In de eerste eeuwen onzer jaartelling werden Vlaanderen en Zeeland nog door overstroomingen dermate geteisterd, dat het recht van grondeigendom er zeer onzeker was, en zelfs eene wetsbepaling den koop van een land voor niet geldig verklaarde, indien het binnen tien jaren door de zee werd overstroomd. Wellicht waren de rechten, welke de Beheerschers van Vlaanderen en Holland, toen deze gewesten tot Graafschappen waren verheven, op Zeeland beweerden te hebben, reeds uit deze gesteldheid des lands voortgevloeid. Althans, op welke gronden wederzijds ieders aanspraken berust hebben, is niet met volkomene zekerheid te verklaren. 2)

1) Zie de verhandeling van Belpaire, in de *Memoires de l'Academie de Bruxelles*, vol. VI.

2) Huijdecoper, die niet altijd met genoegzaam bewijs, alles voor valsch verklaart, waaruit men de Leenroerigheid dezer gewesten aan het Duitsche rijk zou kunnen bewijzen, heeft de gift van het eiland Walcheren, als door Keizer Hendrik II gedaan aan de Graven van Vlaanderen, vermeld bij Wagenaar, *Vad. Hist.* B. VI, § 25, twijfelachtig gemaakt. Zie Melis Stoke, D. I, *Bijvoegs. en Verbet.* bl. 586.

Dit alleen weet men, dat Zeeland lang de twistappel is geweest tusschen de Graven der naast aanliggende gewesten. De vijandelijkheden, deswege reeds onder Dirk IV gevoerd (1045) en de pogingen door Filips van den Elzas, Regent van Vlaanderen, aangewend, om gewapenderhand van Floris III voor de Vlaamsche kooplieden de tolvrije vaart op de Hollandsche wateren te verkrijgen (1165) zijn of niet genoeg gestaafd of niet bijzonder merkwaardig. 1) Daarentegen staan de vijandelijkheden tusschen de Hollanders en Vlamingen onder Willem II en Floris V voorgevallen, meer rechtstreeks in verband met den strijd, welke bepaaldelijk het onderwerp onzer beschouwing zal uitmaken.

Jan van Avennes, Graaf van Henegouwen, die Willem II bij het langdurig beleg van Aken gewigtige diensten had bewezen, had daardoor 's Konings gunst gewonnen, en diens zuster ten huwelijk bekomen (1248). Hij was de zoon van Margareet, Gravin van Vlaanderen, bijgenaamd Zwarte Margriet, die hem en zijnen broeder, ter liefde van hare zonen uit een later huwelijk, Guij en Jan van Dampierre, onbevoegd had verklaard tot de opvolging in Vlaanderen. Vier jaren na het gemelde huwelijk, verklaarde Koning Willem het land nevens de Schelde, waarvoor Margareet weigerde de leenhulde te bewijzen, maar integendeel die van hem vorderde, vervallen aan het Rijk, en droeg het ter leen op aan Jan van Avennes. De fiere Margareet besloot zich door de wapenen te doen gelden, en wierf voor hooge soldij een aanzienlijk leger aan: een groot aantal Franschen trad in hare dienst. Om hare oogmerken bedekt te houden, bewoog zij Koning Willem, met gevolmagtigden harentwege te Antwerpen in onderhandeling te treden, tot behoud van vrede en vriendschap, en deze rekten listelijk de beraadslagingen, tot dat alles gereed zoude zijn, om eene talrijke krijgsmacht ter overrompeling van Zeeland, te doen oversteken. Doch in tijds had 's konings broeder en Stedehouder de wakkere Floris de Voogd, met eene krijgsmagt van Hollanders en Zeeuwen, in stilte zich achter de duinen van West-Kappel gelegerd, om hen, die door eene onverhoedsche aanranding hunne tegenpartij meenden te verkloeken, zelve onverhoeds te bespringen. 2) Op den 4 Julij des jaars 1253 deed het leger der Vlaamsche Gravin, onder aanvoering van haren zoon Guij van Dampierre, den overtocht, en landde te West-Kappel, geen vijand duchtende. Toen de Vlamingen aan land getreden wa-

1) Den geheelen oorlog van Filips tegen Floris III, en de krijgsgevangenschap van dezen, verklaart Huijdecoper, al te ligtvaardig, voor ongeloofbaar en door de Vlaamsche Kronijkschrijvers verzonnen. Zie zijne *Breeder Aanteek.* op Melis Stoke, B. II, vs. 602.

2) Zie over de hier vermelde gebeurtenissen en over Floris den Voogd, de doorwrochte verhandeling van Mr. J. C. de Jonge, in de *Nieuwe Werken der Maatschappij van Ned. Letterk. te Leyden*, D. III, St. I.

ren, en Floris het oogenblik gunstig zag, grijpt hij hen aan. Zij, verrast en verlegen, worden ten eenenmale geslagen. De slachting was vreeselijk. 1) Die niet door het zwaard omkwamen, poogden vruchteloos hunne schepen en schuiten te bereiken, en vonden den dood in de zee, of zij vielen den overwinnaars in handen, en werden uitgeschud en krijgsgevangen. De beide zonen van Margareet werden, als getuigen der behaalde zege, in krijgsgevangenschap weggevoerd. Zoo groot was het getal der gevangenen, dat zij bij geheele hoopen, als schapen, werden weggeleid; doch toen kort daarop Koning Willem zelf te Arnemuiden geland was, en de gevangenen zijne genade inriepen, schonk hij hun de vrijheid, en liet hen bij geheele scharen naar de Vlaamsche kust overvoeren, hetzij dan, dat hij hierbij de inspraak heeft gevolgd van die edelmoedigheid, welke zoovele zijner handelingen gekenmerkt heeft, hetzij dat de voorzichtigheid het voornaamste deel had aan dezen maatregel. Margareet, woedènde van spijt over de geledene nederlaag, en op wraak bedacht, wendde het oog naar Frankrijk, altijd gereed, om overal in te treden, waar invloed en gezag te winnen zijn. Karel van Anjou, broeder van Lodewijk IX, viel in Henegouwen, met welks bezit hij door Margareet gevleid was. Koning Willem poogde door goede woorden hem te bewegen, om Jan van Avennes in zijn Graafschap ongemoeid te laten: hij antwoordde met trotschheid. Koning Willem daagde hem uit tot eenen veldslag op de vlakte bij Assche; hij nam het aan, snoevende dat hij den Waterkoning spoedig uit het veld zoude slaan. Maar Koning Willem komt werkelijk ten strijde opdagen; en nu durfde de lafhartige Franschman den Koninklijken Graaf van Holland niet onder de oogen zien: hij ontsnapte, als een die zijn vanen verlaat, uit het belegerde Valenciennes, en keerde naar Frankrijk terug (1254). De kosten, veroorzaakt door deze Fransche hulp, welke op niets uitliep, moesten nog daarenboven door de Vlamingen, die er niet weinig onvergenoegd over waren, in vijf jaren worden opgebracht. 2) Margareet, alleen zich niet sterk gevoelende, om hare aanmatigingen te doen gelden, was genoodzaakt, hare wraakzucht te onderdrukken; en na den kort daarop gevolgden dood van Willem II, werd met Floris den Voogd een vredeverdrag getroffen (13 Oct. 1256), waardoor Zeeland Bewester-Schelde, onder

1) Melis Stoke begroot het aantal der verslagenen op meer dan 50,000; en deze opgaaf zal ons minder overdreven voorkomen, dan bij den eersten schijn, wanneer wij lezen, dat de Vlaamsche Kronijkschrijver Meijerus zelf van 30,000 en meer spreekt Zie Huijdecoper op Stoke, B. III, vs. 1129.

2) Zie Huijdecoper op Stoke, B. III vs 1445. Overigens is deze Karel van Anjou dezelfde, die 14 jaren later zich berucht heeft gemaakt, toen hij den troon van Napels overweldigde, nadat de zestienjarige Konradijn het hoofd had verloren op het schavot.

zekere voorwaarden en beloften van verzwagering met het Huis van Dampierre, aan het Huis van Holland werd afgestaan.

De verschillen tusschen Holland en Vlaanderen schenen nu voor altijd gedempt, en de goede verstandhouding tusschen de beide Gravenhuizen verkreeg een nieuwen band, door het huwelijk van Floris V met eene dochter van den Vlaamschen Graaf Guij. Dan het is meermalen gebleken, dat de Staatszucht sterker kan zijn, dan de banden van bloed- of aanverwantschap. Van nu af treedt eene nieuwe beweegoorzaak in werking, om eene hevige worsteling tusschen de twee Graafschappen te doen ontstaan en aan de vijandelijke ondernemingen tegen de Grafelijkheid van Holland meer kracht te geven. Wolferd van Borssele die een jaar geleden als leenman van den Graaf van Holland in den slag bij Woeringen zich dapper gekweten had, en Jan van Renesse met 30 andere Zeeuwsche Edelen verbonden zich om aan Guij Graaf van Vlaanderen in plaats van aan diens schoonzoon Floris van Holland hulde en manschap aan te bieden voor een gedeelte van Zeeland. Zij meenden redenen te hebben tot dezen stap in aanmatigingen, die Graaf Floris zich wederrechtelijk veroorloofd had ten nadeele der Edelen van Zeeland. Guij van Vlaanderen vleide zich nu met de hoop op het bezit van Zeeland Bewester-Schelde, indien hij de misnoegde Edelen ondersteunde, en weldra was hij tot eenen inval in Walcheren gereed. Floris meende zijnen schoonvader van een aanval op Middelburg terug te houden, door zijne echtgenoote met hun zoontje derwaarts te zenden; doch het was niet de eenige maal in zijn leven, dat hij te leur werd gesteld door dat hij zijne eigene goedaardigheid tot maatstaf nam in het beoordeelen van anderen. De Gravin van Holland werd in Walcherens hoofdstad door de krijgsbenden van haren vader belegerd (1290). Men kan reeds hier de veerkracht der opkomende burgerijen en hare gehechtheid aan den Vorst opmerken, in den moed en de volharding, waarmede de Middelburgers zich te weer stelden, terwijl de Edelen het werkeloos uit hunne Sloten aanzagen of den Vlaming behulpzaam waren. Een gelukkige uitslag bekroonde de dappere verdediging van Middelburg. Guij moest het beleg opbreken, en, op de nadering eener Hollandsche vloot, naar Vlaanderen terugkeeren. De beminnelijke Floris V, gevoelende wellicht, dat hij zich tegen de Zeeuwsche Edelen werkelijk aan overschrijding van macht had schuldig gemaakt, verzoende zich met de Zeeuwsche Edelen, zelfs in dier voege, dat zij weinige jaren later hunnen dapperen arm leenden om dienzelfden Guij te bevechten, dien zij vroeger in het land hadden gelokt, en die nu zijnen aanslag op Zeeland, hoewel minder krachtdadig, hervatte. In dezen kortstondigen oorlog werden (27 Oct.

1295) drie duizend Vlamingen, die te Baarland geland waren, verslagen door drie honderd Zeeuwen, waaronder genoemd worden de Borsselens en Jan van Renesse, welke laatste kort te voren eenen inval in het land van Kadzand had gedaan, en Sluis aan de vlammen had ter prooi gegeven. Het is moeilijk over dit gedrag der Zeeuwsche Edelen een juist oordeel te vellen. Somtijds bepaalt zich al onze kennis van de feiten van dien tijd en van de beweegredenen der handelende personen tot het gekeuvel van een kronijkrijmelaar. Een voorbeeld daarvan is een dier Edelen, Wolferd van Borssele.

Na de vermoording van Floris V droeg diens onmondige zoon Jan I, in Engeland opgevoed en reeds gehuwd met een Engelsche Koningsdochter, aan Heer Wolferd het regentschap op. De zwakke jongeling gevoelde zeker, dat hij een man van buitengewone geestkracht noodig had tegen de onruststokers waarmede het land vervuld was. De burgerijen, waarin zich de middelstand vormde waaraan Nederland zijn handelsgrootheid heeft te danken gehad, sloegen in haar vrijheidszucht wel eens door tot losbandigheid; de Adel wilde de herwinning zijner voorrechten en de wraakneming tegen het Hollandsche Vorstenhuis, met den moord van Floris V begonnen, onder den onbeduidenden Jan I voortzetten; de Franschgezinde Graaf van Henegouwen Jan van Avennes, die het er op toelegde de Hollandsche Gravenkroon bij die van Henegouwen eenmaal te dragen, had hier te lande door zijne zendelingen eene Henegouwsche partij doen ontstaan, die hem tot Regent begeerde: en al deze woelgeesten tot ondergeschiktheid te dwingen aan den onbedreven Engelschgezinden zoon van Floris, en voor hem het regeeringsgezag ongekrenkt te bewaren, dat was een taak waartoe meer dan de kracht van één mensch noodig was. Van die taak heeft zich de krijgs- en staatsman, die den laatsten afstammeling van ons oudste Vorstenhuis tegen het indringen van vreemde heerschers verdedigd heeft, gekweten met al de kracht en de hooghartigheid van een middeleeuwschen edelman; maar hij is in die worsteling tegen de lotsbestemming van het Graafschap Holland bezweken. Toen hij tegen den overmoed der Stedelijke Magistraten in het Henegouwschgezinde Dordrecht, Hollands eerste stad, het aloude beginsel van regeering in deze landen wilde handhaven, het beginsel ook der grondwetten van onzen tijd, volgens 't welk het Opperrechtsgebied aan de Landsoverheid behoort, toen wist men dit bij het volk uit te krijten als een aanranding van pas verkregen rechten, en Borssele werd te Delft uit een bovenverdieping van het Steenhuis geworpen, ten prooi aan het gepeupel dat hem jammerlijk om 't leven bracht. Zoo is Holland onder het bestuur van een Henegouwsch Vorstenhuis gekomen, en

de hoofdbronnen van hetgeen wij van van Borssele weten, is de Rijmkronijk van Melis Stoke, een goedgeloovig hofkapelaan van dienzelfden Jan van Avennes, die de eerste Henegouwer in de rij onzer Graven geweest is. Maar na een oordeelkundige vergelijking van Stoke's verhaal met enkele andere getuigenissen uit dien tijd, verdient Wolferd van Borssele, wien de verhalen onzer Vaderlandsche geschiedenis tot nu toe voorstellen als een adellijken onverlaat, die het verdiende loon zijner trotschheid en zijner eerzucht van het Delftsche Gemeen ontvangen heeft, een eerherstelling en een eereplaats onder de uitstekenden van ons voorgeslacht. 1)

Na den val van Borssele werd Jan van Avennes Regent en, na den spoedig daarop gevolgden dood van Jan I, als Graaf gehuldigd, onder den naam van Jan II. Jan van Renesse, 2) de persoonlijke vijand van Wolferd van Borssele, die door een rechterlijk vonnis getroffen uit het land had moeten wijken, bood zich den nieuwen Graaf aan, om zich te zuiveren van al de beschuldigingen, welke op hem rustten, en toen deze hem met verachting afwees was de trots van den Zeeuwschen Edelman te zeer gekrenkt, om niet een onverzoenlijken haat te voeden tegen het Grafelijk bewind van Holland. Intusschen kon hij bij de Vlamingen, die werks genoeg vonden in hunnen oorlog met Frankrijk, in deze oogenblikken geen steun vinden. Hij wendde het dus op een anderen boeg; verzoende zich met de Borselens, de bloedverwanten van Heer Wolferd, bracht met dezen een groot gedeelte van Zeeland in oproer, en nam weder bezit van zijne goederen die verbeurd waren verklaard (1300). Evenwel geen kans ziende, om door eigene krachten zich tegen den Graaf van Holland en Henegouwen staande te houden, vervoegde hij zich, met andere misnoegde, vooral Zeeuwsche, Edelen bij Keizer Albrecht van Oostenrijk, wiens alles ondernemende heerschzucht weinige jaren later ook het Zwitsersch Eedverbond deed ontstaan, en die zich lichtelijk liet overhalen tot eenen inval in Holland. Hij had echter weldra reden, zich over deze onderneming te beklagen. De Keizerlijke benden konden niet verder dan tot Nijmegen doordringen, en moesten toen met schande afdeinzen. Witte van Haamstede 3) en 's Gra-

---

1) *Wolferd van Borssele*, een tragische, geen hatelijke figuur, is de inhoud van een treurspel van dien naam, uitgegeven te Amsterdam in 1865.

2) Daar Jan van Renesse, hier bedoeld, door zijn huwelijk met de laatste erfdochter van het huis van der Goude, ook Heer van der Goude is geweest, zoo heeft de heer de Lange van Wijngaerden, in zijne *Gesch. der Heeren van der Goude*, een afzonderlijk hoofdstuk aan hem toegewijd, het uitvoerigste, wat tot hiertoe over dien merkwaardigen man bestaat.

3) Terwijl onze vroegere Geschiedschrijvers Witte, als een onechte zoon van Floris V doen voorkomen, zijn thans velen, op voorgang van den Baron van Spaen en den dich-

ven oudste zoon Jan, bijgenaamd zonder genade, brachten geheel Zeeland onder het Grafelijk gezag terug. Renesse, die met groote stoutmoedigheid 's Keizers onderneming ondersteund had, maakte een verdienstelijken aftocht naar Vlaanderen, de wijkplaats van allen, die den vreemdeling tot omverwerping van het wettig gezag hadden ingeroepen, en sedert meer bepaald de ballingen genoemd werden. Hier gaf hij kort daarop uitstekende blijken van zijne meer dan gewone krijgsbekwaamheden in den bekenden Sporenslag (9 Junij 1302), waarin de Vlamingen hunne zoo belangrijke overwinning op de Franschen, aan zijn beleid te danken hadden. Is het niet te bejammeren, dat een krijgsman, die zooveel beleid met zooveel stoutmoedigheid vereenigde, 1) zijnen veelvermogenden invloed altijd tot 's Lands verderf heeft aangewend!

Nauwelijks hadden de Vlamingen, door het verdrijven der Franschen, de handen ruimer gekregen, of Guij, zoon van den ouden Vlaamschen Graaf die in Frankrijk krijgsgevangen was, stak wederom op aanstoken der uitgeweken Zeeuwsche Edelen, met eene vloot naar Zeeland over. In dit gewest was Willem van Oostervant, jongere zoon van Graaf Jan II, door zijn vader gesteld, om het oog te houden op de woelingen der onruststokers, en het smeulend vuur der verdeeldheden, zoo mogelijk, geheel te dempen. Bij Vere viel een gevecht voor, hetwelk ongelukkig afliep. De Zeeuwen kweten zich dapper, om de Vlamingen het landen te beletten; doch zekere Blaauwvoet, vermoedelijk een Zeeuw van geboorte, maar een Vlaming van afkomst, althans van gezindheid, verliet met zijne bende schandelijk het gevecht. De afval van dezen verrader bracht den schrik onder de overigen, die deerlijk geslagen werden. Een valsch gerucht van overwinning deed Willem, die met zijne overige krijgsmacht te Arnemuiden lag, naar de plaats snellen van het gevecht, en, tegen eene tiendubbele overmacht niet bestand, zag hij ook het overschot zijner troepen verslagen en verstrooid. Hij zelf wierp zich met weinigen in Middelburg, welke stad, van niets ter verdediging voorzien, door de Vlamingen belegerd, zich weldra moest overgeven. Willem bedong voor zich en de zijnen het leven en de vrijheid; doch toen het verdrag gesloten was (6 Mei 1303), zoude de ver-

---

ter Bilderdijk, van gevoelen, dat zijne moeder, de Jonkvrouwe van Heusden, aan Floris door een wettig, doch geheim huwelijk verbonden is geweest. De gronden voor beide gevoelens vindt men kortelijk voorgesteld in de *Aanteekeningen* op het II deel van *den Strijd met Vlaanderen*, door Mr. J. van Lennep.

1) Van Velthem in zijn *Spiegel Historiael*, IV, V, zegt van hem:

„het 's mijn her Jan van Renesse
in die werelt en ess' er niet sesse
om gaen 's wijt en breet,
die het van orloge weet."

raderlijke Vlaming hem desniettemin hebben doen oplichten, indien Renesse — het is een eervolle trek in zijn karakter — eene zoo trouwelooze handelwijze niet had tegengehouden. Geheel Walcheren viel toen in handen der vijanden; reeds vertoonden zich hunne schepen op de Maas, en brachten Holland in schrik en vrees; en had Willem zich niet in Zierikzèe staande gehouden, zij zouden waarschijnlijk reeds toen in Holland zijn doorgedrongen. De voortgangen der Vlaamsche wapenen wekten in Holland eene levendige belangstelling, en met de grootste bereidwilligheid snelden de ingezetenen te wapen, vurig verlangende, om zich met den vreemdeling te meten. Als de geestdrift, eens opgewekt, plotseling ondervindt, dat zij nutteloos is geweest, slaat zij gewoonlijk tot misnoegen over. Het was dus geen wonder, dat men hier te lande niet zonder gemor de tijding kreeg van het sluiten van een Bestand, waardoor de vijandelijkheden gestaakt werden, en de Vlamingen hunne banieren door geheel Zeeland, met uitzondering van Zierikzee, konden doen wapperen. 1) Het verdrag, dit was mede eene bepaling er van, moest vier maanden worden opgezegd, eer de vijandelijkheden konden hervat worden. Dan slechts weinige maanden bleef de Vlaming in rust, vlammende op de voltooiing zijner aanvankelijke verovering. Reeds was hij bij den vorigen aanval verder gevorderd dan immer te voren: wellicht nog ééne worsteling, en Holland was Vlaamsch. Het scheen echter, dat er eenig gunstig toeval noodig was, om hem het hervatten van den strijd te doen wagen; doch toen zich dit aanbood, draalde hij niet. Nauwelijks kwam de tijding in, dat Jan II in eene ziekte was gestort, welke bedenkelijk scheen, of de hoop, dat deze omstandigheid de maatregelen tot tegenweer zou verlammen, deed het besluit nemen, om den vrede te breken.

In November des jaars 1303, verscheen in den Haag, waar de Graaf ziek lag, een Vlaamsche monnik met zijn kapelaan, die op den 9 dier maand eene schriftelijke oorlogsverklaring van Guij overleverde, behelzende de aankondiging, dat na verloop van vier maanden de strijd stond hervat te worden. Met veel nauwgezetheid werd hierbij te werk gegaan. De Vlaamsche afgevaardigden moesten eene verklaring geven, op welken dag zij den ontzegbrief overhandigd hadden, en Guij ontving

1) Het verdrag werd gesloten in den zomer van 1303. Volgens Melis Stoke, VIII, vs. 419, werd aan Guij geheel Zeeland tot aan de Maas toe, met uitzondering van Zierikzee, afgestaan. Van Wijn, in de *Levensschets van den Heer Nicolaas van Putten*, te vinden in de *Werken der Maatsch. van Nederl. Letterk.* te Leyden, D. V, bl. 22, trekt dit in twijfel. Maar in de *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, III D. bl. 158, r. 6, komt hij, ofschoon de zaak niet buiten bedenking houdende, eenigzins van zijn vroeger geopperden twijfel terug. Het schijnt niet zoo zeer een vrede, als wel een bestand geweest te zijn, waarbij alles in *statu quo* bleef.

een antwoord, hetwelk den dag der ontvangst meldde, waarop bij gevolg de vier maanden ingegaan waren. Graaf Jan begaf zich kort daarop, tot herstel zijner gezondheid, naar Henegouwen, na het bestuur des lands en het opperbevel in den aanstaanden oorlog aan zijnen boven reeds genoemden, nu oudsten 1) zoon, Willem van Oostervant, opgedragen te hebben. Zie daar dan een jongeling van 18 jaren, bestemd, om voor het behoud van Holland te waken, en den kamp te wagen met diezelfde strijders, wier krachtvolle arm nog onlangs beproefd was in den oorlog tegen Frankrijk. Welk een vertrouwen moet niet de vader in zijnen zoon gesteld hebben, die hem eerst in eene betrekking van zoo teederen aard, als wij boven zagen, geplaatst had, en nu, in een zoo hachelijk tijdsgewricht, hem het beleid van alles opdroeg! Maar, welk een jongeling was het ook! Wij leerden hem vroeger 2) reeds roemvol kennen; dezelfde, die naderhand, als Graaf Willem III, den bijnaam van den Goede, den Voortreffelijke verwierf, en vastheid van karakter aan beminnelijke zachtaardigheid, dapperheid met den degen aan beleid in het regeeren paarde. Geen eigenwaan wederhield hem. het doorzicht van den meergevorderden leeftijd in zijnen oom Guij, Bisschop van Utrecht, zich ten nutte te maken, en gaarne nam hij den raad van dezen Kerkvoogd in. Was men misnoegd geweest over het verdrag, hetwelk den vijand het bevochten voordeel gelaten had, algemeen was nu het verlangen, om het hem weder te ontweldigen. De Gemeenten boden aan, dubbele manschap te leveren, en zelfs de minstgegoede Edelen verbonden zich, om op eigene kosten te dienen. 3)

Zoodra was de dag, waarop de wapenstilstand ten einde was geloopen, niet daar, of de Poorters van Zierikzee, lang getergd door de tegenwoordigheid der Vlamingen op hun eiland, trokken uit naar het naburig slot Blodenburg, vermeesterden het, en joegen de Vlaamsche bezetting over de kling. Toen zonden zij aan Willem, die eene aanzienlijke macht van Edelen en Poorters te Schiedam en Vlaardingen bijéén had, het bericht, dat de kans schoon stond, weshalve hij niet aarzelen moest, naar Zeeland te komen; en den 14 Maart 1304 scheepte men over naar Zierikzee. De vijand lag in de nabijheid dier stad verschanst, hebbende de omliggende plaatsen met krijgsvolk bezet; en toen men reeds den volgenden dag uittrok, om hem in het open veld op te zoeken, vond men hem in eene zoo sterke stelling gelegerd, dat het niet raadzaam werd geoordeeld, hem daarin aan te tasten. Hij weêrkeerig, waagde

1) Zijn oudere broeder Jan zonder Genade was bij Kortrijk tegen de Vlamingen gesneuveld.
2) Zie bl. 42.
3) De verplichting der Edelen, om op eigene kosten te dienen, was langzamerhand vervallen.

het niet, op de vlakte zich te vertoonen, en de uitdaging aan te nemen, welke hem gedaan werd, om het geluk der wapenen te beproeven. Heer Willem, om den moed in zijn leger te meer aan te vuren, richtte in het gezicht van het vijandelijk leger een Ridderfeest aan, verheffende 48 Hollandsche Edelknapen tot de Ridderlijke waardigheid, 1) en toen, den vijand niet ziende opdagen, trok hij binnen Zierikzee terug. Weinige dagen daarna (18 Maart), werd de Hollandsche krijgsmacht voltallig, door de aankomst der Friesche en Utrechtsche troepen, die door eene kloeke houding zich bijzonder onderscheidden, en aangevoerd werden door den Utrechtschen Bisschop Guij. Toen deed men een aanval op Bridorp, alwaar met de Bezetting een capitulatie werd gesloten, volgens welke men van binnen de bakens moest innemen, waarmede de Vlaamsche vloot geseind konde worden, en de aanvallers zich verbonden tot eene wapenschorsing van drie dagen, ten zij de Vlaamsche vloot vroeger kwam opdagen. Dit laatste gebeurde: op den 20 Maart kreeg men te Zierikzee bericht, dat de Vlamingen, geleid door Renesse, die met de ligging des lands volkomen bekend was, op Duiveland ontscheept waren en Schouwen bedreigden. Willem liet derhalve, nog denzelfden dag, een gedeelte van zijn leger inschepen, om post te vatten in het vaarwater tusschen de genoemde eilanden, ten einde den vijand den overtocht te betwisten. Het Hollandsch krijgsvolk, al te driftig om slaags te raken, had de onvoorzichtigheid, tegen de gegevene bevelen, op Duiveland aan wal te gaan, toen de avond reeds gevallen was. Een geveinsde aftocht des vijands vermeerderde de vermetelheid der onzen; en in het duistere van den nacht van achteren aangevallen en verrast, ingesloten en in verwarring gebracht, werden zij, bij de ongeregelde drift, waarmede elk de schepen zocht te bereiken, volkomen en deerlijk geslagen. De Utrechtsche Bisschop viel in 's vijands handen, en vele Edelen en Poorters met hem; het getal der gesneuvelden was aanzienlijk; en Willem ontkwam ter nauwernood naar Zierikzee. Vóór deze stad verscheen den volgenden dag Guij van Vlaanderen met een ander deel zijner vloot; en op den 1 April zeilde hij, na eene genoegzame macht te hebben achtergelaten om de stad in het oog te houden, naar Geervliet, in het land van Putten.

Uitgewekenen, die door vreemde hulp hunne tegenpartij, welke in

1) Ook Floris de Voogd was vóór den slag bij West-Kappel Ridder geslagen. Over dit Ridderslaan vóór den slag, waarvan nog een voorbeeld in den slag bij Stralen in 1468 (waarover zie Nijhoff Gedenkw. v. Geld. D. IV. CXIV) zie boven bl. 34 en de *Aanteek.* van van Wijn, in de vroeger aangehaalde Levensschets, bl. 25, alwaar men vermeldt vindt, dat een Ridder, die zich lafhartig gedroeg, eene alleronteerendste schavotstraf onderging. Of hiervan echter in ons Land eenig voorbeeld is, blijkt niet.

het Vaderland de overhand behouden heeft, willen bestrijden, zijn gewoon, bij hem, wiens gewapende tusschenkomst zij inroepen, hoog op te geven van den bijval der ingezetenen, en den geringen tegenstand welke men te wachten heeft. Ook Guij was met deze hoop gevleid, en zij scheen in den beginne niet verijdeld te zullen worden: want toen hij door boden aan de Hollandsche steden het land opeischte, zwoeren bijna allen hem hulde, en namen de meeste zonder tegenstand. Vlaamsche bezetting in. Het was echter niet de zucht tot verandering van gezag, welke deze spoedige omkeering te weeg bracht; maar de schrik over de onverwachte voortgangen des vijands, en de vrees voor de overmacht en de gedane bedreigingen werkten op de vreedzame ingezetenen met zooveel kracht, dat geheel Holland, van de Maas af tot aan het Haarlemmerhout toe, den vijand in handen viel. Renesse diende den Vlaming met raad en daad; behendiglijk wist hij allen naar zijne hand te zetten, die bij eene omkeering van zaken eigen voordeel of gezag in het oog hadden: en aan zulke lieden heeft het nimmer in eenige omwenteling ontbroken. Te Utrecht, waar twee partijen elkander het gezag betwist hadden, zette hij de onderliggende partij op om het verloren aanzien te herwinnen. De poging gelukte door een oproer, en Renesse haalde Guij van Vlaanderen te Utrecht binnen. Jan van Amstel, zoon van den laatsten Gijsbrecht, en Renesse's boezemvriend, nam almede de kans waar, om het verloren erfdeel zijner vaderen 1) te herwinnen, en stelde zich weder, ofschoon voor een korten tijd, in het bezit van Amsterdam. Behalve de Edelen, die openlijk de Vlaamsche partij waren toegedaan, als de Heeren van Woerden, van Benscoop, van der Lede, had Renesse verstandhouding met de meeste Heeren in de Betuwe. De stroom der vreemde overheersching, welke zich aldus wijd en zijd dreigde uit te breiden, stuitte echter gelukkig op twee steden, Haarlem en Dordrecht, welke de wijkplaatsen werden van allen, die liever hun erf wilden verlaten, dan eenen vreemden Heer huldigen. Doch Dordrecht en het zuidoostelijk gedeelte van Holland werden door eenen nieuwen vijand bedreigd. Guij, vreezende, zoo het schijnt, dat hij alleen niet in staat zoude zijn, Holland te overweldigen, had Jan, Hertog van Braband, aangezet, om een' inval in Zuid-Holland te doen. Waalwijk was toen de grensstad van het Brabandsch en Hollandsch gebied. Van daar trok de Hertog met eene talrijke krijgsmacht op door de Lang-Straat, nam Geertruidenberg en Zevenbergen — want ook deze steden behoorden tot Holland — vechtenderhand in, en naderde Dordrecht. 2)

1) Zie boven bl. 41.

2) Men houde in gedachten, dat de Groote Zuid-Hollandsche Waard toen nog be-

Zoo scheen dan Holland den ondergang nabij, en bestemd te zijn tot een wingewest van naburen, of veroordeeld, om door de overwinnaars als een buit verdeeld te worden. Hachelijk tijdsgewricht! Doch de Voorzienigheid waakte: Zij liet het Nederland nimmer aan verdedigers ontbreken, zoo dikwijls het die noodig had. Vestigen wij het oog op dat vaartuig, hetwelk daar eenzaam de Noordzee instevent, koers houdende noordwaarts langs de Hollandsche kust. Het voert Witte van Haamstede, den Hollandschen Thrasybulus. Willem, de Henegouwer jongeling, nu de eenige hoop, naar het scheen, van het ingenomen Vaderland, bevond zich te Zierikzee, afgesloten, en onmachtig om iets van belang te ondernemen. De Vlaamsche vloot lag te IJsselmonde en zond hare gewapenden het land in; het Brabantsche leger trok vast voorwaarts op Dordrecht. Hoe ver de vijand was doorgedrongen, wist men nog niet; en Heer Witte 1) was met eene kleine bende scheep gegaan, om van den staat van zaken kennis te nemen, en hulp te verleenen, waar een handvol volks van eenig nut kon zijn. Te goeder ure landde hij te Zandvoort, en vernam daar, hoe ver Holland reeds verloren was, en dat de handlangers van het vreemd geweld reeds werkzaam waren, om ook te Haarlem en in de omstreken de menigte tot afval te verleiden. Hij achtte het derhalve voorzichtig, eerst te Haarlem de gemoederen te doen polsen; doch nauwelijks vernam men daar, dat de zoon van den geliefden en zoo zeer betreurden Graaf de voorvaderlijke leeuwbanier aan het Zandvoortsche strand deed wapperen, of het volk stroomde naar de duinen, om hem te begroeten en zich onder zijne vaan te scharen. Onder uitbundige vreugdeteekenen der burgerij, trok hij de stad binnen, en vertoonde den lastbrief, waardoor hij gevolmachtigd was, om in naam van Heer Willem te handelen. Nog in den morgen van denzelfden dag — het was Zondag, 26 April — werden aan de steden van Holland brieven gezonden, om Witte's komst te melden, en aller gemeenschappelijke deelneming, tot verdrijving der ingedrongen vreemdelingen, uit te noodigen. Reeds den volgenden dag kwamen de antwoorden in, dat de steden gereed waren, zich te ontslaan van den eed, aan den Vlaming gezworen, dien de nood

---

stond, welke door de inbraak en overstrooming in den St. Elisabeths-nacht (18 Nov. 1421) in een grooten waterplas is veranderd. Van de gesteldheid des lands tusschen Waalwijk, Geertruidenberg en Dordrecht kan men zich het best een denkbeeld vormen, wanneer men de kaart inziet, achter de belangrijke *Verhandeling over de inbraak en overstrooming van den Grooten Zuid-Hollandschen Waard*, door Jan Smits Jz. Dordrecht 1822.

1) Hij wordt hier voortaan Heer Witte genoemd, omdat hij tot degenen behoorde, die voor Zierikzee tot Ridders waren geslagen. Verg. boven bl. 39 aant. 2.

hun had afgeperst. En inderdaad, wanneer men bedenkt, dat de burgerijen reeds den gezegenden invloed begonnen te ondervinden van de bescherming haar door het Hollandsche Gravenhuis bewezen, dat zij Floris V als haren weldoener erkenden en bemind hadden, en nu de zoon van dien geliefden Vorst als een reddende engel kwam opdagen om haar van eene vreemde heerschappij te verlossen, dan zal men zich niet verwonderen over de tooverkracht, welke de verschijning van Witte in Holland te weeg bracht. »Was het vreemd," (want in een zoo bij uitstek dichterlijk onderwerp, mogen wij de taal eens dichters wel gebruiken)

„Was het vreemd, zoo, bij 't zien van den Hollandschen Leeuw,
Dien de Blinkert verhief van zijn kruinen,
Jong en oud met triomfen en jubelgeschreeuw
Kwam uit Haarlem gestroomd naar de duinen?
Waar hun Witte verscheen als een gift van omhoog;
Hij, de zoon van dien Floris zoo goedig,
Hij, het beeld van dien Vader in houding en oog,
En niet min dan zijn Vader kloekmoedig.
Toen riep alles „te wapen bij de oude banier!
Fluks te wapen, gij dapp'ren en vromen!
Ziet uw helper, uw heirvoogd, uw redder is hier.
Ziet, het Hollandsche bloed is gekomen-"
En om Haamstede drong zich de Landzaat bijeen,
En de bloedige strijd werd gestreden,
En der Vlamingen hoogmoed verging en verdween,
Bij het Manpad met voeten getreden." 1)

De overwinning, door Witte met de Haarlemmers tusschen Haarlem en Hillegom op de Vlamingen bevochten, en in de laatste der aangehaalde dichtregelen bedoeld, heeft waarschijnlijk op den 28 April plaats gehad. Te zelfden tijde, of wellicht reeds een dag te voren, overvielen de burgers van Delft, Leiden, Vlaardingen en Schiedam de Vlaamsche bezettingen en joegen ze uit de steden, waartoe de Schiedamsche vrouwen dapper mede hielpen. Witte kon nu het bij Manpad behaalde voordeel vervolgen, en als door een' tooverslag, was al het Vlaamsche

1) Tot inlichting van hen, die met de omstreken van Haarlem minder bekend zijn, diene, dat de Blinkert een zeer hooge duin is, tusschen die stad en Zandvoort. De Hoogleeraar van Lennep, aan wien wij de bovenstaande dichtregelen, uit den schoonen Hollandschen Duinzang, te danken hebben, bezitter zijnde van het huis te Manpad, heeft gezorgd, dat hun, die van Haarlem naar Hillegom reizen, Witte's moedig bedrijf herinnerd wordt door een gedenknaald, nevens den straatweg, op de grensscheiding van de genoemde buitenplaats opgericht. Van Lennep, de zoon, heeft, in zijne verzameling van Nederlandsche Legenden, den Strijd met Vlaanderen, in een afzonderlijk dichtstuk, op zijnen eigenen medeslependen trant, bezongen.

krijgsvolk uit Hollands westelijk gedeelte weggevaagd. 1) Gaf men sedert aan dezen Hollandschen held den naam van Geesel der Vlamingen — wij bewonderen niet minder zijn edel karakter en zijne trouw aan den regeerenden Graaf, in omstandigheden, voor den eerzuchtigen zoo verlokkende. 2) Hoe gaarne wenschten wij niet, dat de geschiedenis ons zijne lotgevallen en bedrijven vollediger had te boek gesteld!

Doch Hollands verlossing was nog niet voltooid. Guij en Renesse waren nog te Utrecht; het slot te Schoonhoven en dat te Gouda werden door de Vlaamschgezinde Nikolaas van Kats, Vader en Zoon, bezet, en de Brabanders belegerden Dordrecht. Ware deze stad gevallen — de kans had nog hachelijk gestaan; maar hier werd de verlossing aangebracht door een man, wiens onverzaagdheid niet minder roemwaardig is dan het stout bestaan van Witte, en wien met evenveel recht de naam van Geesel der Brabanders toekomt — door Heer Nikolaas van Putten. 3)

De toestand van Dordrecht was bedenkelijk. Het leger van Guij — hoe groot het geweest is, wordt niet gemeld — lag te Alblasserdam, en al de plaatsen tusschen IJselmonde, waar de vloot lag, en Utrecht, waren in 's vijands macht. Hier was dus Dordrecht van het overige Holland afgesneden. Ten oosten brandde en blaakte Jan, Heer van der Lede, een van Renesse's vrienden, oplichtende al wie zich niet Vlaamschgezind betoonde; en ten zuiden werd de stad bestookt door den Hertog van Brabant. Doch daarbinnen was men in tijds op zijne hoede geweest, en had men omgezien naar een man van beproefde trouw en dapperheid, om de verdediging der stad op zich te nemen. De keus viel op Nikolaas van Putten, een aanzienlijk Baanderheer, die, een vertrouwd vriend van Floris V zijnde geweest, sedert altijd ijverig die partij had voorgestaan, welke den tegenstanderen van dien Graaf vijandig was. Hij was daarenboven als een dapper man bekend, en een der hoofdbevelhebbers geweest in den strijd tegen de West-Friezen (1299). 4) Hij aanvaardde dan ook gereedelijk het Opperbevel, hem door de Regeering van Dordrecht opgedragen, ten einde in naam van den wettigen Graaf de stad tegen allen vijandelijken aanval te verdedi-

---

1) De Vlamingstraten te 's Gravenhage, Gouda en wellicht ook in andere steden, bewaren nog de geheugenis van het bezoek dezer vreemde gasten.

2) Aan het karakter van Witte, in dit opzicht, is meer opzettelijk hulde bewezen door den Heer van Kampen, *Vaderl. Karakterk.*, D. I. § 65.

3) Ook hij was voor Zierikzee Ridder geworden. Wij hebben aan van Wijn eene belangrijke levensschets van dezen krijgsman te danken, boven reeds aangehaald. Daarachter vindt men, in eene beschrijving van Puttens grafstede, eene lezenswaardige bijdrage voor de kennis van de wapening in den tijd, waarvan wij spreken.

4) Zie boven bl. 18.

gen Zoodra kreeg hij geen kennis — op welke wijze, is onzeker — van den plotselijken indruk, door Witte's komst in Holland te weeg gebracht, of hij liet de Dordtenaren, verlangende deel te hebben aan de eer van 's vijands verdrijving, een nadrukkelijken uitval doen op IJselmonde (27 of 28 April). Het geluk begunstigde deze onderneming, en eenige vijandelijke schepen en manschappen vielen in hunne handen. Oogenblikkelijk wendde Putten zich tegen de Brabanders, en ondernam een stuk, hetwelk even stout gedacht was, als het stout werd uitgevoerd. Met een goed aantal Dordsche Poorters, gewapend met pieken en kolven, 1) rukt hij uit en trekt, het Brabantsche leger rechts latende liggen, den Grooten Waard in. De Hertog, vreezende dat hem de toevoer zou worden afgesneden van levensmiddelen, waaraan in zijn leger gebrek was, trok onverwijld terug naar Geertruidenberg. terwijl Putten met snelheid zijnen tocht voortzette naar Waalwijk. 2) Voor dit stadje lag eene schans — een weer noemde men het in dien tijd — welke door de Hollanders bezet was geweest, maar door de Brabanders, bij hunnen tocht naar Geertruidenberg, was vermeesterd. Putten tast de schans aan, neemt die stormenderhand in, overweldigt Waalwijk en steekt er den brand in. Het getal der gesneuvelde Brabanders wordt door een' schrijver, die echter geen tijdgenoot van het gebeurde was, op 6000 geschat. Putten zou vervolgens tot voor 's Hertogenbosch zijn voortgerukt, en deze stad met vuurpijlen beschoten hebben, doch dit wordt met reden in twijfel getrokken. Hij had, door den uitval op IJselmonde, Dordrecht voor een overval van de Vlamingen gedekt, en door het verslaan van de Brabanders te Waalwijk, zich verzekerd van niet in den rug of de zijde te worden aangevallen: zijn doel kon nu geen ander zijn, dan rechtstreeks op Geertruidenberg aan, den Hertog in diens hoofdkwartier aan te tasten, en dit deed hij. Dan, de Brabander was hem te vlug geweest, en reeds voor de zegevierende wapenen der Hollanders geweken. De nederlaag der Vlamingen in Holland, en die van zijn eigen volk bij Waalwijk vernomen hebbende, had hij ijlings de stad verlaten, even voor dat Putten met zijne Dordtena-

1) Boven bl. 32 is een strijdkolf of knods beschreven, zoo als die, tot de grootste volkomenheid gebracht, het wapen was der Ridders. Men maakte ze echter van allerlei vorm, naar goedvinden, en bij den grooten hoop, waren het knuppels met prikkels er in. Zoodanige zullen hier de Dordsche burgers gehad hebben. Stoke noemt ze staven. De Vlamingen wisten met dit wapen ook handig om te gaan, en noemden het goeden dag; omdat, als zij den vijand er den doodslag mede gaven, zij hem voor altijd goeden dag zeiden. Zie Huijdecoper op Stoke, B. VII, vs. 915.

2) Uit de kaart van den Heer Smits, boven aangehaald, blijkt, dat de marsch van Dordrecht naar Waalwijk kon geschieden, zonder dat men eenig ander water ontmoette, dan de zeer smalle Oude-Maas.

ren er voor kwam. 1) Deze nam nu, zonder tegenstand te ontmoeten, weder bezit van de stad, en trok den volgenden dag (Donderdag 30 April) met zijne dapperen en de verloste gijzelaars door de Brabanders uit de omliggende plaatsen gelicht, maar bij hunnen overhaasten aftocht achtergelaten, zegepralend van zijnen driedaagschen tocht naar Dordrecht terug. Zuid-Holland was van de Brabanders gezuiverd, en de naam van Nikolaas van Putten klonk met dien van Witte van Haamstede, als van de verlossers van Holland uit de vreemde overheersching.

Toen de opstand in Holland uitbrak, bevond Guij van Vlaanderen zich te Utrecht, en, niet zonder reden vreezende weldra ingesloten te zullen worden, scheepte hij zijne troepen op den Hollandschen IJsel in, zakte langs Gouda af, en nam door de Zeeuwsche wateren de wijk naar Vlaanderen. Zoo was, als door eene wonderdadige redding, in den tijd van vijf dagen (26 April—1 Mei) al het vreemde gespuis uit Holland verdwenen. Doch na den aftocht der Vlamingen, moest nog een eigen landgenoot bestreden worden in het Slot te Schoonhoven, hetwelk door Nikolaas van Kats bezet werd gehouden. De vader van dezen, denzelfden naam voerende, na van Floris V vele gunsten genoten te hebben, was daarna een boezemvriend van Wolferd van Borssele geweest, en een hevig tegenstander van de Henegouwsche partij. Bij het mislukken van den toeleg der misnoegde Edelen, om Albrecht van Oostenrijk in het land te lokken, waarvan boven melding is gemaakt, had hij uit zijn Slot te Schoonhoven, waarvan hij Heer was, getracht een nieuwen oorlog tegen het Henegouwsche Gravenhuis te ontsteken; doch door de Schoonhovenaars belegerd, had hij zich aan het Grafelijk gezag moeten overgeven, en zat hij gevangen als een oproerstoker en een vijand van zijn Vaderland. De inval der Vlamingen had hem uit zijne gevangenis verlost; en op het slot van Gouda, waarvan hij vroeger Kastelein of Slotvoogd was geweest, 2) ondersteunde hij nu den Vlaming

---

1) Op deze wijze zullen de berichten van den Brabantschen Butkens en den Hollandschen Stoke vereenigd moeten worden. Van Wijn stelt het dus voor, dat Putten, voor dat hij uitstreek, gelijk Stoke zegt, naar Waalwijk, eerst eenen anderen uitval heeft gedaan, om den Hertog te doen aftrekken. „Hij geliet zich, zegt hij, alsof hij de plaetz vanwaer de levensmiddelen naer 's Hertogen leger gebragt werden, wilde aantasten." Dit kan echter geen andere plaats geweest zijn, dan Waalwijk zelf. De Brabanders lagen aan de zuidwestzijde van Dordrecht; want aan de zuidoostzijde lag het huis te Merwe, hetwelk zij niet hadden kunnen bemachtigen, en door de Dordenaars bezet was gebleven. Van daar zal Putten den Grooten Waard zijn ingetrokken; en de Hertog, niet wetende wat hij voorhad, was wel verplicht, veiligheidshalve, op Geertruidenberg terug te trekken. Putten toog met zoo veel snelheid voorwaarts, dat hij waarschijnlijk reeds bezig was de Brabanders te Waalwijk te verslaan, toen de Hertog nog niet eens wist, waar hij gestoven was.

2) Voor Sophia, de laatste erfdochter uit het geslacht van der Goude, welke vervolgens gehuwd is met Jan van Renesse. Over Heer Klaas van Kats zie de Lange van Wijngaerden, *Geschied. der Heeren van der Goude*, H. VI.

uit haat tegen de Henegouwers. Dan zich hier niet veilig achtende, wilde hij zich naar het slot te Schoonhoven begeven, hetwelk zijn zoon bezet hield; doch hij werd andermaal door de Schoonhovenaars gevangen genomen. Wij maken van deze omstandigheid gewag, om een voorval te vermelden, hetwelk eene bijdrage oplevert tot de karakterkunde dier tijden. De oude van Kats werd naar Dordrecht gevoerd, waar inmiddels ook Witte met zijne zegevierende Haarlemmers, Kennemers en West-Friezen was aangekomen. Nu trok men naar Schoonhoven en belegerde het slot, hetwelk hevigen wederstand bood, zoodat van de belegeraars zeer vele gekwetst werden. Eindelijk kwam men tot het besluit, om, ten einde het schieten uit het Slot te doen ophouden, en den jongen van Kats tot de overgaaf te dwingen, den vader uit de gevangenis te halen, en hem te binden aan eene kat of evenhoog, 1) zoodat hij aan het schieten der belegerden was blootgesteld. De jonge van Kats, om geen vadermoord te begaan, en waarschijnlijk wel inziende, dat verdere wederstand nutteloos zoude zijn, gaf zich op genade over, en kwam bij zijnen vader in 's Graven gevangenis. Indien ons gevoel eene dergelijke wijze van oorlogen, als te weinig edelmoedig, afkeurt — wij moeten daarbij bedenken, dat in het geval, waarvan wij spreken, beiden, vader en zoon, moesten aangemerkt worden als oproerlingen en landverraders. Laagheid van ziel heeft de Geschiedenis noch in Witte van Haamstede, noch in Willem van Oostervant aangewezen. — Doch bevond zich Heer Willem ook te Schoonhoven bij de belegering van het Slot? en hoe kwam hij daar. Wij lieten hem, vóór de ondernemingen van Witte en Putten, te Zierikzee. Met de Poorters dier stad had hij, toen de tijdingen inkwamen van 's vijands nederlagen in Holland, beraadslaagd, wat in dezen stand der zaken te doen; en men had begrepen, dat de jonge Vorst wellicht in Holland betere gelegenheid zou hebben, om Zierikzee te ontzetten. Hij verpande derhalve zijn woord, om daartoe al het mogelijke in het werk te zullen stellen; belastte Heer Boudewijn van Yerseke en Heer Jan van Cruininghen met de verdediging der stad, en ging, niet zonder gevaar van in 's vijands handen te vallen, op Hemelvaartsdag

1) Eene kat was eene soort van bedekte galerij, welke de belegeraars langzamerhand voorwaarts brachten, om aldus, even als het beest van dien naam zijne prooi, de belegerde stad te bekruipen. Men gebruikte ze vooral, als bedekking om aarde en rijswerk aan te voeren tot demping van de gracht, of wanneer men een muur wilde ondergraven. De kat schijnt overeen te komen met een dergelijk belegeringswerktuig van de Romeinen, die het *musculus* (het muisje) noemden. Iets dergelijks was de mol. De evenhoogen waren of houten torens, of aarden hoogten, opgericht, om over de muren heen in de belegerde plaats te kunnen schieten. Wanneer deze werktuigen van hout waren, kende men ook hier te lande het middel, om ze tegen het in brand schieten te dekken, hetwelk ook de Romeinen gewoon waren te bezigen, door ze met de versche huiden van het geslachte rundvee te dekken.

den 7 Mei scheep. Nog denzelfden dag kwam hij behouden te Dordrecht, waar hij met uitbundige vreugde door het volk ontvangen werd, zoodat er des avonds geen huis gevonden werd, hetwelk niet door een uitgestoken fakkel of lantaren verlicht was, ten teeken der algemeene blijdschap. 1) Zoo bevond zich het heldhaftig drietal, waaraan Holland de verlossing verschuldigd was, bijéén, en nu werd de vermeestering van het Slot te Schoonhoven ondernomen en volbracht, gelijk boven gemeld is.

Guij van Vlaanderen, die op zijnen aftocht het niet gewaagd had, Zierikzee aan te tasten, was niet terug geweken om stil te zitten, en toe te laten dat Zeeland het voorbeeld van Holland volgde. Er verliepen slechts weinige weken, of hij verscheen met een sterke vloot weder in de Zeeuwsche wateren, en stelde al het mogelijke in het werk, om Zierikzee te winnen, de eenige stad van Zeeland, welke niet in zijne macht was. Al de middelen, door de belegeringskunst dier tijden uitgevonden, werden beproefd: de haven werd toegedamd, de stad geheel ingesloten, en met brandpijlen en steenen van ongewone zwaarte beschoten. 2) Meer dan één storm werd er door de belegerden afgeslagen; de vrouwen droegen steenen aan voor de blijden, 3) en stuitten of bluschten den brand, waar die ontstaan mocht; en met zeldzame volharding streden de Zierikzeeërs tegen de overmacht en den hongersnood. Doch in het einde ondervonden zij, hoe verstandig het besluit van Willem was geweest, om zich binnen hunne stad niet te laten opsluiten. De heervaart, welke hij tot ontzet der benauwde stad deed beschrijven, leverde een schouwspel op, gelijk Holland nog niet gezien had. Rijken en armen, vrijwilligers zoowel als leen- en dienstmannen, uit steden en uit dorpen, snelden te wapen; en men kan de geestdrift, waarmede men zich onder de banier des jongen Vorsten schaarde, niet beter uitdrukken, dan in de naïve taal eens ouden Schrijvers, 4) dat het was, alsof elk wist, dat hij een vader had, die binnen Zierikzee belegerd was. Toen de Hollandsche vloot voor Geervliet zeilree lag, kwam er ook hulp van buiten. Eene Fransche vloot, onder bevel van den Genuees Grimaldi,

1) Men heeft dus hier reeds een voorbeeld eener algemeene Illuminatie. Het is aandoenlijk, om bij Stoke, B. IX, vs. 48, in zijne eenvoudige taal, de uitdrukking te lezen van de genegenheid der ingezetenen voor hunnen jongen Vorst. Maar Dordrecht was ook altijd Henegouwsch gezind geweest, gelijk ook Stoke was. Zie bl. 48.

2) Steenen van 300 pond Hollandsch gewicht. Overigens zij omtrent dit beleg verwezen naar het IX boek van Melis Stoke, alwaar degene, die de belegeringswijze in die tijden begeert te leeren kennen, in de Aanteekeningen van Huijdecoper vele wetenswaardige zaken zal kunnen vinden.

3) Eene beschrijving van de blijden, welke niet van hetzelfde maaksel waren als de Romeinsche ballisten, zie bij Huijdecoper op Stoke, *Breeder Aanteek.*, op B. IX, vs. 195.

4) Melis Stoke, B. IX, vs. 262.

liep, ten gevolge van een verbond tusschen Graaf Jan II en den Koning van Frankrijk, de Maas in, vereenigde zich met de Hollandsche, en stelde zich onder het opperbevel van Willem. De merkwaardige scheepsstrijd op het Gouwe, 1) tusschen Schouwen en Duiveland, op den 10 Augustus, vernietigde voor altijd de Vlaamsche heerschappij, ook in Zeeland. Guij zelf werd gevangen genomen, het beleg van Zierikzee ijlings opgebroken, en Willem, de achttienjarige krijgsman, de krachtvolle Gravenzoon, die in zeventien etmalen niet uit het harnas was geweest, deed er zegepralend zijnen intocht, onder het gejuich der verloste menigte. Na den dood zijns vaders, nog in hetzelfde jaar, tot de Grafelijke waardigheid verheven, verleende hij aan zijne getrouwe stad Zierikzee belangrijke voorrechten.

Bij de beschouwing der roemrijke bedrijven, waardoor de bijna vernietigde onafhankelijkheid des Vaderlands gered werd, hebben wij den man uit het oog verloren, die eerst door heerschzucht gedreven, en daarna uit eene natuurlijke begeerte, om zijne verlorene erfgoederen, rechten en aanzien te herkrijgen, deze gewesten op den rand van het verderf heeft gesleept. Intusschen hebben wij hem eene te belangrijke rol zien vervullen, om niet te verlangen, het lot te vernemen, hetwelk het uiteinde van zoo vele woelingen was. Renesse bevond zich, met eenige hem genegene Edelen, nog altijd te Utrecht, en ontving daar de tijding van Guij's nederlaag bij Zierikzee. Nadrukkelijker nog werd hij weldra overtuigd, dat hij van den Vlaming niets meer te hopen had, door de verschijning van Hollandsche krijgsbenden, die reeds tot voor de stad genaderd aanstalte maakten haar te berennen 2) en te belegeren. Renesse, vreezende of vermoedende door de Utrechtenaars, tot sparing hunner stad, overgeleverd te zullen worden, wist in tijds met de zijnen, meer dan honderd man sterk, te ontsnappen, zich begevende naar de Lek, om over deze rivier een goed heenkomen te zoeken. Doch Jan van Beusichem, de Heer van Cuilenburg en nog een derde Heer uit dien omtrek, de nadering en het voornemen der vluchtenden vernemende, riepen ijlings, door het kleppen van de klok, hun volk te wapen, en vatteden post in een uiterwaard aan de Lek, tegenover Cuilenburg. Het is vermoedelijk, dat hier eene ontmoeting heeft plaats gehad, welke niet zonder veël bloedstorting is afgeloopen. Dit is zeker, dat Renesse, benevens Arnoud van Benscoop, Jan van der Lede en

1) Thans grootendeels toegeslibd. Zoo waren ook voormaals Putten en Voorne door eene wijde rivier, de Bernisse, welke langs Geervliet liep, en de eilanden Flakké en Goerede door een wijden waterplas, de Scharre Zee, gescheiden.

2) Men zeide in dien tijd, eene vesting berijden of bestallen.

eenige andere zwaar geharnasten, in een schouw of pont zich willende bergen, door het omslaan van het vaartuig, hun leven verloren in de golven (15 Aug. 1304).

De zaak van het wettig gezag dus allerwege hebbende gezegevierd, verliepen er echter nog verscheidene jaren, eer het tusschen Willem III en den Graaf van Vlaanderen tot een vasten vrede kwam. De verschillende belangen der onderscheidene gewesten en de nawerking der veete waartegen het Henegouwsche Vorstenhuis bij zijne optreding in de regeering van Holland had te worstelen gehad, waren oorzaak, dat Willem III bij de Hollanders en Zeeuwen, wanneer hunne belangen niet op het spel stonden, niet altijd die ondersteuning vond, welke hij vroeger ondervonden had. Want daar hunne gewesten voortaan van de aanvallen der Vlamingen verschoond bleven, waren zij minder genegen, deel te nemen aan krijgsverrichtingen, welke meer den Graaf van Henegouwen, dan die van Holland en Zeeland schenen aan te gaan. Desniettemin, toen hij in den jare 1315 door Lodewijk X werd aangezocht, om een inval in Vlaanderen te doen, zien wij hem, ingevolge zijne verbindtenis om daartoe 50,000 man te leveren, met een uitmuntend uitgerust leger in 1100 vaartuigen de Schelde opvaren. Het is waar, dewijl het aanhoudend slechte weder de Franschen, die aan de andere zijde in Vlaanderen waren gevallen, had doen terugtrekken, en ook Willem bij gevolg moest afdeinzen, richtte dit leger niets anders uit, dan de dorpen Kieldrecht en Kalloo te verbranden; maar het wordt hier aangeteekend, om te doen zien, welk eene aanzienlijke krijgsmacht onze Graaf, door zijn vereenigd gebied, in het veld kon brengen; en om de verbazende krachten te doen kennen, welke Vlaanderen toen kon ontwikkelen; daar er zulke legers noodzakelijk werden geacht, om het te bestrijden. De strijd dien wij beschreven hebben, heeft een einde genomen met den vrede van 1323, waarbij Graaf Willem III in het bezit gebleven is van Zeeland.

Doch al die oorlogen om het bezit van dat gewest hebben sporen achtergelaten, die nog niet zijn uitgewischt. Vlamingen en Hollanders, wier stamverwantschap sprak in een gemeenschappelijke taal door een bloeiende letterkunde, gedurig tegen elkander ten strijd gedreven, zijn van elkander vervreemd geraakt. Later heeft verschil van kerkgeloof hen nog meer van elkander verwijderd; en zoo hebben die twee Nederlandsche volksstammen, geen meester zijnde van hunne daden, zich niet kunnen voegen in de gemeenschap van een nationaal staatsgeheel.

VUURWAPENEN -- SCHUTTERIJEN — SOLDIJ

„En d' oorlog wierd een kunst in 't land."
VAN HAREN, *de Geuzen.*

Bij onze beschouwing van den strijd met Vlaanderen heeft men kunnen opmerken, dat de Edelen en Ridders daarin niet meer zoo uitsluitend de voornaamste rol hebben gespeeld, als vroeger in de krijgsverrichtingen gedurende de Middeleeuwen doorgaans het geval was. Het is waar, wij zagen ook hier vele dappere Edelen in het strijdperk treden; maar zij waren meer Aanvoerders der burgerscharen, dan dat zij zelve het lichaam der strijdende krijgsmacht uitmaakten. De glans der Nederlandsche Ridderschap blonk ook nog wel onder de Grafelijke regeering van Willem III en zijne naaste opvolgers, met schitterenden luister; maar desniettemin begon reeds van lieverlede het getij van den Adel te verloopen, en vooral tot den oorlog leerden de Vorsten langzamerhand de hulp der Edelen ontberen. Drie oorzaken hebben vervolgens samengewerkt, om den Krijgsadel, als een bevoorrechten militairen stand, te niet te doen gaan: de invoering der vuurwapenen, de inrichting der Schutterijen en het gebruik van bezoldigd krijgsvolk. Een overzicht van deze drie oorzaken zal den lezer kunnen voorbereiden, tot de beschouwing van een tijdvak, hetwelk een geheel ander schouwspel aanbiedt: waarin niet het Volk zich aan den Vorst aansluit, en de Vorst het Volk begunstigt, beiden om den overmoed van den Adel te fnuiken; maar waarin de Edelen het volk met de banier des opstands vooruit gaan, en de natie, in de uiterste vertwijfeling, gedwongen zich van haren Vorst af te scheuren, in een oud-adellijk geslacht helden en beschermers vindt, als geen der aloude Gravenhuizen haar had doen geboren worden.

Het is opmerkelijk, dat de twee uitvindingen, welke de grootste verwoestingen onder het menschdom hebben aangericht, gelijktijdig haar ontzettend vermogen in werking hebben gebracht — de Drukkunst en het Buskruit. De eerste deed de grondslagen instorten van domheid en bijgeloof, waarop het sombere reuzengebouw der Middeleeuwsche Hierarchie steunde; de laatste wierp de sterkten omver, waarachter een stelsel van volksverdrukking zich verschanst had. Maar, gelijk naderhand de in de plaats gestelde grondslagen van een gezuiverd Christendom en ordelijke volks-vrijheid, ook weder door diezelfde Drukkunst, toen zij in dienst was getreden van Ongeloof en Omwentelingszucht, ondermijnd en hier en daar

ingestort zijn; zoo is ook op hare beurt de andere uitvinding, welke wij noemden, de geesel geworden des menschdoms en de dienares van Vorsten-dwingelandij. Er bestaat een stuk geschut, hetwelk, als ware 't, een afbeeldsel vertoont van het zoo even aangevoerde. Dit kanon prijkt met de beeldtenissen van Guttenberg en Faust, en in den dertigjarigen oorlog voerden de Zweden het met zich, als wilden zij te kunnen geven, hoe de beginselen waarvoor zij streden — beginselen van verlichting en vrijheid — in Europa over priesterdwang en adel-dwingelandij zouden zegevieren, door drukkunst en buskruit. Maar ditzelfde kanon viel, na den slag bij Jena, in handen van de Franschen, en toen bewees Napoleon er de eer aan, om tot een geschenk te dienen aan de stad Mentz. Gevoelde de Despoot, wat hij aan de beide uitvindingen te danken had? en begreep hij, dat, zonder de Drukkunst, de Fransche omwenteling onmogelijk ware geweest; gelijk de Keizerstroon, daaruit verrezen, zijnen glans ontleende van den kruitdamp, waarin hij bestendig gehuld lag?

Het is bekend, dat de Duitschers, zoowel Barthold Schwarz, als Guttenberg, Faust en Schoeffer, langen tijd op de lijst hunner beroemde uitvinders gehad hebben. 1) Niet dat aan hem werd toegeschreven, het eerst de bestanddeelen van het kruit tot een brandbaar mengsel te hebben vereenigd, deze samenstelling was reeds veel vroeger bij Indianen, Chineezen en Arabieren bekend, en ook in Europa werd in den oorlog daarvan gebruik gemaakt. 2) Brandende en sterk bijtende vloeistoffen toch, gelijk ook het Grieksche Vuur geweest is, waarvan Keizer Constantijn IV in 678 tegen de Arabieren zich bediend heeft, werden, bij de verdediging van steden en sterkten, in het afslaan van een storm en bij scheepsgevechten, menigvuldig gebruikt; en vandaar worden, in onze Grafelijke Rekeningen, dikwijls ongebluschte kalk, teer, zwavel en torken of toortsen onder de oorlogsbehoeften opgeteld. De heldhaftige verdediging van Amersfoort in den jare 1428, ten voordeele van Jacoba

1) Zie de Schrijvers, aangehaald bij Beck, *Allgem. Welt- und Völker-Geschichte*, Th. IV, s. 848. Voorts zijn over Barthold Schwarz, zijnde de monnikennaam van Constantijn Anclitz of Ancklitzen, eenige belangrijke bijzonderheden gegeven door Schreiber, in de *Schriften der Gesellschaft zur Beförderung der Geschichtkunde*, Friburg 1828. Men zie ook het *Conversations Lexicon* in V. In het artikel *Schiesspulver* van dat werk wordt de uitvinding van Schwarz reeds een sage genoemd. Ook een ander Duitscher, Peter Libs, wordt als uitvinder van het buskruit genoemd.

2) Men zegt, dat een beroemd Arabisch chimist uit de 8ste eeuw, Geber Ebn Hadschan, er reeds van spreekt. Met zekerheid wordt er gewag van gemaakt in het *Liber Ignium ad comburendos hostes auctore* Marco Graeco, *ou Traité des feux propres à détruire les ennemis, composé par* Marcus le Grec. *Publié d'après deux manuscrits de la bibliothèque nationale*, Par. 1804. Deze Marcus Graecus is een Schrijver van de 12de of van de 13de eeuw.

van Beieren, tegen Filips van Bourgondië, kan tot een voorbeeld strekken. Na een driemaal afgeslagen storm, haalden de vrouwen de groote ketels uit de bierbrouwerijen, vulden die deels met kokend water, deels met kalk, vermengd met mortel of klein gestooten steen, en wierpen dit op en onder de aanvallers, hetgeen volkomen de gewenschte uitwerking had, en eene verwarring deed ontstaan, waarvan men gebruik maakte, om een uitval op de belegeraars te doen en hen uiteen te drijven. 1) Doch, om tot het buskruit terug te keeren, wij willen aan den Duitschen Franciskaner de eer niet betwisten, zoo het er eene mag genoemd worden, van uit zich zelven op de ontdekking te zijn gekomen, dat salpeter, zwavel en houtskool, in eene bepaalde hoeveelheid vereenigd, ook de kracht heeft, van lichamen voort te drijven. De tijd van die ontdekking kan dan gesteld worden omstreeks het jaar 1330. Maar er is grond om aan te nemen, dat reeds in de Dertiende Eeuw de Mooren in Spanje van buskruit en geschut gebruik gemaakt hebben, en dus dat gebruik langs een geheel anderen weg dan door de vinding van Schwarz in Europa verspreid is. 2) Wat ons land betreft, is het zeker, dat reeds in den jare 1348 door de Stad Deventer van meester Henso van Kampen zijn gekocht drie »donrebussen," en dat in Mei 1351 kruit is gekocht, om daarmede het slot Rozenburg te Voorschoten bij Leiden te verbranden. 3) Men gaf aan het geschut, waarin men het aanwendde, den naam van »donderbussen" en aan het kruit, 4) dat van »donderkruit," uithoofde van den knal, dien het veroorzaakte. De projectielen die er uit geschoten werden, waren eerst steenen, toen looden kogels; en zoo werden de donderbussen onderscheiden in steenbussen en loodbussen. Te Utrecht werd een donderbus bewaard, welke eenige vermaardheid schijnt verkregen te hebben, en eenige malen onder den naam van die groote donrebusse voorkomt. 5) Zij is voor Delft geweest

1) Zie de *Aanteek. en Bijl.*, bl. 135, van het II Deel des werks van den Heer H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, een schatkamer van wetenswaardige zaken. Bij de aldaar gemaakte opmerking, omtrent de menigte bierbrouwerijen, destijds hier te lande, zij nog gevoegd, dat het bier toen eene onmisbare behoefte was, als men te velde ging, daar de soldaat zonder dat evenmin tevreden was, als thans zonder jenever.

2) Zie *Beschouwing der groote krijgswerktuigen* in *de Militaire Spectator*, 1834, bl. 45 en 46 in de noot.

3) In den eersten druk van dit werk was hier aangehaald van Wijn, *Huiszittend Leven*, D. I, no. 5, bl. 638. Nu verdient geraadpleegd te worden eene grondige bronnenstudie *Over het Oudste Vuurgeschut in Nederland*, waarmede de Majoor F. H. W. Kuypers eene proeve gegeven heeft zijner Geschiedenis van onze Artillerie, en de jaargangen 1862—1863 van *De Militaire Spectator* heeft verrijkt.

4) De Redactie van het Nederlandsch Woordenboek neemt aan, dat *kruit* — onderscheiden van *kruid*, een product uit het kruiden- of plantenrijk — stof (pulver) of poeier beteekent, en verwant is met *gruis*. Het was ook eerst poeier, en is in 1501 begonnen gekorreld te worden.

5) Huijdecoper op Melis Stoke, B. IX, vs. 176. Lelong, *Kabinet van Nederlandsche*

in den jare 1359, toen die stad door Hertog Albrecht van Beieren moest gedwongen worden, hem als Ruwaard te erkennen ter vervanging van den krankzinnig geworden Graaf Willem V. Voor dit beleg werden ook nog andere donderbussen en buskruit aangekocht. 1) Reeds vroeg bestond er op het slot te Schoonhoven eene donderbuskamer, waaruit, in den jare 1371, al de donderbussen werden gehaald, om voor eene belegering van Harderwijk te dienen. 2) Toen in 1374 het kasteel Gildenburg nabij Vreeswijk door Hertog Albrecht werd belegerd, was het vuur der donderbussen zeer moorddadig en veroverden de belegerden 28 donderbussen op de belegeraars. 3) Het blijkt dus, dat men hier te lande niet achterlijk was in het aanwenden van dit nieuwe werktuig ter verwoesting. Trouwens in een land, hetwelk toen reeds rijk was, in vergelijking van andere landen, kon men de groote onkosten doen, welke met het gebruik van geschut verbonden waren. Want, hoezeer het hout van de donderbussen slechts eene zwakke lading toeliet, vorderde echter de grootte der stukken, vooral toen men begon die van metaal te vervaardigen, eene aanmerkelijke hoeveelheid kruit, en de onhandigheid, in er mede om te gaan, zal veel onnut hebben doen verspillen; terwijl de middelen, om het tegen de vochtigheid te behoeden, zoo noodig in een land als het onze, eerst langzamerhand werden uitgevonden. 4) Ook was het salpeter schaars voorhanden, en werd nog niet in groote hoeveelheid aangevoerd. 5) Vaste kruitmolens, hoezeer Lubek reeds in 1360 er een bezat, zijn van regeeringswege hier te lande eerst later opgericht; en het vervaardigde buskruit was een tak van handel. 6)

---

en Kleefsche Oudheden en de *Milit. Spect.*, jaarg. 1834, blz. 134. Zij schoot steenen van 400 pond oud-Hollandsch gewicht. Vroeger had zij behoord aan de stad Zutphen.

1) Zie over dit beleg verder bl. 80. Ook in het beleg van Leiden in 1420, wordt gesproken van die groote donrebusse, welke van Alphen werd gehaald. Zie Meerman, *Beleg van Leyden door Hertog Jan van Beijeren*, bl. 91. Het is echter niet te denken, dat de donderbussen toen zoo duurzaam zijn geweest, dat deze dezelfde kan geweest zijn. Hoezeer met ijzer beslagen, waren zij van hout. In 1371 werd een smid betaald, om donrebussen te beslaen, dat hout in 't ijzer. Zie de *Rekening* bij de Lange van Wijngaerden, *Gesch. der Heeren van der Goude*, bl. 426.

2) De *Rekening* bij de Lange van Wijngaerden, bl. 435, en denz., bl. 710.

3) Zie *Iets over de belegeringswerktuigen tijdens de Middeleeuwen in deze landen gebezigd* in de *Milit. Spectator*, jaarg. 1862.

4) In 1361 gebruikte men daartoe lederen zakken of oude lederen wapenhuven, d. i., de lederen overtreksels, waarin men gewoon was, de schilden en helmen te bewaren. Zie de Lange van Wijngaerden, bl. 339.

5) In de belegering van Leiden in 1420, maakten de burgers hun eigen kruit. Er was te dien einde salpeter voor hen aangekomen te Rotterdam en te Geervliet. Zie Meerman, t. a. pl., bl. 92.

6) In 1438 hadden de schutmeesters (bestuurders der verdedigingsmiddelen) van Deventer een buskruit-stampmolen in gebruik. In de *Ordonnantie omtrent de defensie van den Lande*, van het jaar 1527, te vinden onder de *Bijlagen* tot van Wijn's *Bijvoegs. en Aanm.* op Wagenaar, D. V., wordt de Regeering van Gouda gelast, om provisie te maecken van cruyt ende een last salpeters ende een moelen omme

Groote vorderingen echter heeft de geschutkunde voor den oorlog te land, ook nog in de 15de eeuw, hier evenmin als elders gemaakt. 1) De wijze van belegering dier tijden maakte het gevaar grooter, dat de stoutmoedigheid der belegerden het geschut onbruikbaar mocht komen maken; waarom het, bij belegeringen van grooten omvang, niet spoedig algemeen werd. Ja, in den jare 1489, toen de dappere Frans van Brederode, een tweeëntwintigjarige student, de heldhaftige poging deed ter opbeuring van die partij, aan welker hoofd zijne voorvaderen altijd gestaan hadden — eene poging, waarbij hij zelf en het overschot der Hoekschen met krijgsmanseer te gronde gingen — vindt men niet, dat er in het leger, waarmede Maximiliaan van Oostenrijk het moedig verdedigde Rotterdam belegerde, een enkel stuk belegeringsgeschut is geweest. 2) Jonker Frans daarentegen, had de wallen en verdedigingswerken van Rotterdam met geschut gewapend, hetwelk hij van de schepen had gehaald. Want, terwijl men te land zich nu met de volmaking van het handgeweer bezig hield, kreeg het geschut op de schepen meer uitbreiding, waardoor het scheepsvolk bovenal de oefening erlangde, om er mede om te gaan. Vandaar, dat hier te lande in tijd van oorlog, nog tot in de 17de eeuw, altijd bootsvolk in dienst werd genomen, tot de bediening van het geschut. Immers, alle werkzaamheden bij een leger door eigen soldaten te laten verrichten, is eene instelling van later tijd, toen men, voorgelicht door de ondervinding, steeds nieuwe hulpmiddelen uitdacht, om een leger, ook bij de verbazendste uitbreiding, in alle omstandigheden, als men het zoo noemen mag, zich zelven genoegzaam te doen zijn. Vroeger zou het beneden de waardigheid van een krijgsman zijn geacht, tot eenig ander werk gebezigd te worden, dan tot de behandeling van het wapen waardoor hij zich met zijnen vijand kon meten. Moesten er derhalve legerhutten en tenten (geteIten en pavlioenen) worden opgeslagen, dan geschiedde dit door timmerlieden; moesten er muren ondermijnd worden, dan ontbood men metselaars; moesten er aarden werken opgeworpen of tuinenburgen 3) aangelegd worden, dan

cruyt te maelen. In een ander gedeelte van deze Ordonnantie wordt gezegd: het cruyt ende loot sal men tot Amsterdam wel crygen.

1) Nogtans was in 1470 de vervanging van steenen door ijzeren kogels van grooten invloed op het kaliber, en vindt men omstreeks dienzelfden tijd van bommen gewaagd uit mortieren geworpen.

2) Deze laatste worsteling der Hoekschen, onder den naam van Jonker Fransen-Oorlog bekend, is door Alkemade, uit de aanteekeningen van een tijdgenoot, beschreven, en uitgegeven te Rotterdam 1724. Een ander tijdgenoot heeft die bezongen in een dichtstuk, uitgegeven door J. Koning, in de *Nieuwe Werken der Maatsch. van Nederl. Letterk. te Leiden*. I D. II St. Een kort en zakelijk overzicht van dezen oorlog en de heldhaftigheid van Jonker Frans, kan men vinden in de *Aanteek. en Bijl.* op het II Deel van *Hollands Roem*. door H. Baron Collot d'Escury

3) Wanneer een sterkte belegerd werd, sloot men haar dikwijls in met een' tuin

werden er gravers of delvers en ander werkvolk gehuurd, en de kosten van belegeringen en krijgstochten werden hierdoor aanmerkelijk vermeerderd. Op gelijke wijze werden tot bediening van het geschut, gelijk voor de vroegere werptuigen, meestal smeden in dienst gesteld, totdat zich lieden voordeden die daarvan bijzonder hun werk maakten. Dezen werden bij uitnemendheid Meesters genoemd, een titel in 't algemeen gegeven aan hen die de groote oorlogstuigen bedienden. Van daar heeft de opperbevelhebber van het geschutwezen 1) vervolgens den naam gekregen van Meester-Generaal der Artillerye en nog tot in de Negentiende Eeuw dien van Grootmeester der Artillerie gedragen. In het midden van de Veertiende Eeuw was Meester Jan Rosen geschutmeester van Hollands Graaf Willem V. Hij had het toezicht over 's Graven oorlogsmaterieel, kocht »donrebussen ende creut" vervaardigde vuurwerken, en bestuurde een soort van kanonneerboot of drijvende batterij van donderbussen.

Geschut te bezitten of het bevel daarover te voeren, werd nu ook als een onderscheiding beschouwd en de edelen schijnen voornamelijk daarmede vereerd te zijn geweest, gelijk men kan opmaken uit de benaming Edelluiden van het geschut of van het kanon, of van de artillerye, hier te lande nog tot in het laatst der Zeventiende Eeuw gegeven aan hen die onder den Meester-Generaal of diens Luitenant, bevelhebbers der artillerie waren. Men kan dan ook een Edelman en

---

of omheining, bestaande uit eene dubbele rij overeind staande horden of vlechtwerk van wilgenhout, waarvan de tusschenruimte met aarde werd aangevuld. Zulke omheiningen heetten tuinenburgen, en die van de sloten Everstein, Hagestein en Gaspern, in den Arkelschen oorlog, in den jare 1405, hebben eene bijzondere vermaardheid bekomen. Het laat zich denken dat, even als andere wapenteekens, de stormvleugels, bij voorbeeld, waarover later, een gelijken oorsprong hebben, tot een zinnebeeld van krijgshaftigheid en verovering het Vorstelijk wapen is afgebeeld, staande in zulk een tuinenburg, gelijk de Henegouwsche leeuw op de Henegouwsche munten voorkomt. En wie kent den Hollandschen leeuw niet, later met zwaard en zeven pijlen gewapend, insgelijks zich verheffende uit zulk eene omheining, van daar den Hollandschen tuin genoemd? De Heer J. van Manen Adsz. echter, in zijne *Verhand. over de Levenswijze en Gewoonten onzer Voorvaderen*, in de *Verhand. van Teyler's tweede Genootschap*, XIX St. bl. 182, is van gevoelen, dat de Hollandsche tuin afkomstig is van de aloude vrijhoven of woningen der Edelen, met de daartoe behoorende hoven en boomgaarden, welke met een gevlochten tuin of heg waren afgesloten, en naderhand de vrije Heerlijkheden hebben doen ontstaan. Bilderdijk *Gesch. des Vaderlands* D. IV. bl. 30 beweert, dat de tuin het bondteeken geweest is eener verbindtenis van vrijwaring tusschen de steden die kabeljauwsch gezind zijnde zich tegen de Hoeksche partij vereenigden, en dat dit teeken op zegels en munten gebruikt is nadat Willem IV door Gorinchem tot Graaf van Holland gehuldigd was, omdat Holland eerst door de toevoeging van deze stad tot het Graafschap een gesloten geheel geworden was, hetgeen door de tuin verbeeld werd. Welk dezer drie gevoelens over den Hollandschen tuin den meesten grond van waarheid heeft, verdient nog een nader onderzoek.

1) In 1500 komt de benaming voor van attelry-meester. Der bussenmeesterye is de titel van een boek in 1588 gedrukt.

Ridder noemen als den eersten Artillerie-Generaal en Ingenieur 1) van eenige vermaardheid hier te lande, Heer Jan Heer van Langerak. Hij was in 1361, Kastelein van het slot te Schoonhoven, waar zich de reeds gemelde donderbuskamer bevond, en hij had ook eigen donderbussen op zijn Slot te Langerak. Hij was als de rechterhand van den niet zeer krijgshaftigen Jan van Chatillon, Graaf van Blois, die reeds vrij bejaard zijnde, gehuwd met Machteld Hertogin Weduwe van Kleef, de aanspraken van deze zijne gemalin op het Hertogdom Gelder en het Graafschap Zutfen gewapender hand poogde te doen gelden. De Heer van Langerak bestuurde onder anderen in 1371 het beleg van Lobith, en het blijkt dat hij een ridder geweest is van veel overleg en bekwaamheid. 2)

Het eerste voorbeeld van een Compagnie Kanoniers schijnt geweest te zijn een bende van 24 busschieters door Jacoba van Beieren te Bergen in Henegouwen opgericht in het jaar 1417. Deze bende werd het gilde van St. Franciscus genoemd, en stond onder het bevel van twee Connétables of Konstabels, een naam, ook nog in de Negentiende Eeuw hier en daar bij het geschutwezen ter zee en te land in gebruik.

Zoolang de werking van het buskruit zich alleen door het grof geschut deed gevoelen, voornamelijk tot vernieling van muurwerk, bracht het geen aanmerkelijke verandering in het krijgswezen te weeg. Alleen begon men er nu op bedacht te zijn, om de muren van steden en sloten, in geval van een gevreesden aanval, van achteren met aarde aan te hoogen, waardoor tevens de houten stellaadjen vervangen werden, welke voormaals om er boogschutters op te plaatsen achter de muren werden opgericht, ten einde er overheen te kunnen schieten. Ook de torens, welke van ouds, een pijlschots afstand van elkander, aan de muren gebouwd waren, hetzij rond, om te beter tegen het beuken der stormgevaarten bestand te zijn, hetzij vierkant, om uit de zijden eene krachtdadiger verdediging bij het bestormen op te leveren — ook deze torens werden nu, tot meerdere stevigheid, met klei en aarde gevuld. 3) Moesten er nieuwe

---

1) In den beginne waren deze beide betrekkingen in één persoon vereenigd. Toen de krijgsbouwkunst eene afzonderlijke wetenschap vorderde, en zich afscheidde, behielden de Ingenieurs, die ook Meesters-Ingenieurs genoemd werden, de benaming, welke eigenlijk aan de Artilleristen toekwam. Want het vroeger gebruikelijke werpgeschut heette in het Spaansch *engennos*, in het Italiaansch *ingnegnos*, in het Fransch *ingin*, in het Hollandsch *engien*, en zij, die daarmede omgingen, *ingegneros*, bij ons engien-meesters en engenieers. Hooft kende de ware afleiding des woords niet, toen hij er vernufteling van maakte.

2) De *Rekeningen*, door de Lange van Wijngaerden uitgegeven in zijne *Gesch. der Heeren van der Goude*, waarin ook de Heer van Langerak voorkomt, verspreiden veel licht over de militaire huishouding in de laatste helft der 14de eeuw gelijk mede de uitgave van Dr. E. Verwijs, hieronder vermeld bl. 80 aant. 3.

3) Deze wijze van versterking en het gebruik van aarden wallen is hier te lande in

vestingwerken worden aangelegd, dan werd dezelfde vorm gevolgd; maar in de plaats van de torens kwamen dan lage aarden bolwerken, door gordijnen of cortinen verbonden, waarmede de strijkweren een rechten hoek vormden; en het geheel werd besloten in grachten.

Doch de groote omkeering in het krijgswezen had plaats, door het gebruik van buskruit tot handgeweer. Toen ieder enkel man, met het doodend vuurroer in de hand; toen zelfs de zwakste bloodaard, op een verren afstand, of verborgen achter struiken en heggen, den reusachtigen Ridder, hoezeer verschanst in het metaal, uit den zadel kon schieten; toen de dapperste Ridderbenden, zelfs bij den nadrukkelijksten aanval, vielen of terug deinzen moesten voor een hoop veracht voetvolk, met vuurroeren gewapend, en de Edelen de voortgangen van het hun zoo heilloos wapen niet konden stuiten — toen was het met den glans en de alleenheerschappij van den Adel in den oorlog gedaan. Het voetvolk verving nu de Ridder-ruiters, als hoofdmacht der legers; en de Edelen moesten zich vergenoegen, met te dingen naar de eer, om als bevelhebbers de benden aan te voeren, wier bewegingen, hoopswijze, elk op zich zelve en in samenwerking met elkander, het onderwerp werden van taktische en van strategische kennis, welke, steunende op vaste Wiskunstige gronden, het handwerk van den oorlog tot eene Wetenschap verhieven. Men kan het derhalve daarvoor houden, dat de ontdekking van de krachten des buskruits eerst aanmerkelijke gevolgen heeft begonnen te hebben, toen het tot handgeweer is gebruikt geworden.

---

gebruik geweest, lang voor dat in 1615 Samuel Marolois hier te lande uitgaf zijn *Fortification ou Architecture Militaire* en vroeger zelfs dan Albert Durer in 1527 zijn *Unterricht zur Befestigung der Stette, Schlosse und Flecke*, of de zoogenaamde Italiaansche wijze van vestingbouw is uitgedacht. In de geschiedenis der krijgskunst wordt van vele ontdekkingen een onverdiende ophef gemaakt, omdat zij slechts de uitbreiding waren van een zeer eenvoudig denkbeeld, hetwelk reeds vroeger, als van zelve, door de omstandigheden was aan de hand gedaan. Zoo wordt Karel V gezegd, door in den Smalkaldischen oorlog magazijnen van koren aan te leggen, handmolens mede te voeren, en brood in zijn leger te laten bakken, den grond te hebben gelegd tot eene gewoonte, door welke het alleen naderhand mogelijk is geworden, zulke ontzettende heerlegers voorwaarts te bewegen. Intusschen was hier te lande het medevoeren van volledige bakkerijen, reeds in de 14 eeuw eene volstandige gewoonte, en in den jare 1362 bevond zich in het leger van Albrecht van Beieren een paardenmolen te velde, om koren te malen. (Zie de Lange van Wijngaerden, t. a. pl. bl. 249). Ja uit een Romeinsche legerplaats bij Xanten zijn twee molensteenen opgegraven, waaruit af te leiden is, dat de Romeinen daar veldbakkerijen gehad hebben. Wij zagen boven reeds (bl. 39) hoe ongepast de uniformen van de Mongolen worden afgeleid; en evenzeer ten onrechte beweert men, dat de trommelmuzijk door de Europeanen van de Janitscharen is ontleend. Reeds toen Graaf Willem II in 1248 tot Ridder werd geslagen, dede hi, volgens Veldenaar, sijn trompen ende sijn tambueren slaen, en onze Jan van Helu spreekt van tamburen en fluten in den slag bij Woeringen (1288). Er zouden nog meer voorbeelden kunnen aangevoerd worden; maar dit weinige moge genoegzaam zijn, om onze krijgskundigen opmerkzaam te maken op de oorkonden onzer Vaderlandsche Geschiedenis, als belangrijk ter terechtwijzing van de niet zelden oppervlakkige beschouwingen van vreemde Schrijvers over de krijgskunst.

Maar er is meer dan een eeuw verloopen, eer de onhandelbare donderbussen, door ze lichter en beweeglijker te maken, tot een kaliber zijn gebracht, dat zij door één man te behandelen waren. Den overgang van het grof vuurgeschut tot de draagbare vuurwapenen heeft het gebruik van knipbussen en haakbussen 1) te weeg gebracht, waarmede eerst in het laatst van de Veertiende Eeuw het voetvolk geregeld gewapend werd, en die toen eerst in laden gevat en met een verbeterd zwam of lontslot voorzien op vorken gelegd werden. 2) Daarom kan de invloed der uitvinding van het buskruit gesteld worden gelijktijdig een aanvang te hebben genomen, met dien van de Drukkunst, welke haar ontzettend vermogen spoediger na de uitvinding kon doen gevoelen. Over de invoering der vuurwapenen hier te lande, zal dit weinige voor ons oogmerk genoegzaam zijn: beschouwen wij thans de Schutterijen.

Verzamelingen van bij één staande huizen, omringd door staketten of palissaden met hekken, en vervolgens door muren met waak- of schiettorens en poorten, vormden de steden. Zij waren de *asyla* der ouden; en zij, die, om zich aan de lijfeigenschap te onttrekken, derwaarts de wijk namen, werden burgers of poorters genoemd. Het was natuurlijk, dat allen, die in staat waren de wapens te dragen, beurtelings de wachten moesten betrekken, en in geval van vijandelijken aanval, verplicht waren de vesten te verdedigen: zij vormden de gewapende Poorterij. Toen deze steden met de vrijheid werden beschonken, en de stedelingen, daardoor van alle onderwerping aan bijzondere Heeren ontslagen, het recht erlangden om zich door hunne eigene overheden te besturen, verbonden zij zich, tot vergelding van deze openlijke vrijverklaring, om den Landsheer met een bepaald aantal manschappen te dienen. De Vorsten werden nu mild met het verleenen van stedelijke vrijheden, vermits een talrijke burger-militie hun bij de toenemende macht en weerspannigheid van den Adel, uitnemend te stade kwam. Zoo vermeerderden de vrije Steden en Poorterijen, hetwelk in onze gewesten vooral in de 13de eeuw plaats had. De Poorters mochten alleen te voet dienen.

1) De haak was een stuk ijzer voor aan het schietwapen gesmeed, 't welk men daarmede, om den sterken terugstoot tegen te gaan, haakte aan de buitenzijde van den muur achter welken men stond te vuren. Bijzonderheden daaromtrent zie men in *Iets over het oudste vuurgeschut*, hiervoor aangehaald.

2) Het gebruik van het vuurroer als jachtgeweer is algemeen geworden kort na het begin der 16de eeuw. In plakkaten op de houtvesterij van 1497 en 1502 komen nog alleen netten en bogen voor, als gereedschap om wild te stroopen, maar in die van 1517 en de volgende worden de busschen er bijgevoegd. Zie Merula, *Placaten op 't stuck van de wildernisse*, bl. 53 en 56, ook bl. 135, en de vernieuwing van de daar voorkomende ordonnantie in 1529. Voegt men daarbij, dat in 1512 zwart geverfde en verniste bussen met schildjes er op, en laadstokken, kruithorens en loodhorens in gebruik kwamen, dan kan men met genoegzame zekerheid aannemen, dat de draagbare vuurwapens in het begin der Zestiende Eeuw in algemeen gebruik zijn gekomen.

De poorten te bewaken, was een recht dat hun toekwam. Tot vergoeding voor verloren tijd, werden hun eenige rechten toegestaan, als het poortgeld, wanneer de poorten bij ontijde moesten geopend worden, het visschen in de stads-grachten en dergelijke. Vreemd krijgsvolk mocht er in de steden niet worden binnengelaten, dan met toestemming der Stedelijke Regering. 1)

Doch van deze gewapende Poorters moet onderscheiden worden de Schutterij, welke haren naam had van het schieten. Het wapen namelijk der Poorters was oudtijds een stok, knuppel of kolf, 2) ook voorkomende onder den naam van kuize en kodde. Dit wapen, onderscheidenlijk gewijzigd, was, met de lans en het zwaard der Ridders, het hoofdwapen, tot dat men in de kruistochten de groote werking ondervond van boog en pijl, waarmede de Oosterlingen zoo meesterlijk wisten om te gaan. Men begon zich nu algemeen meer op de behandeling van dit wapen toe te leggen, en het niet alleen met de hand, maar ook met werptuigen aan te wenden, 3) gelijk dit bij de Romeinen ook reeds in gebruik was. De Paus verzette zich zelfs tegen dit middel van bloedvergieten, als onchristelijk; 4) maar ook de bedreiging met den Ban, kon de vermenigvuldiging van boog en pijl in Europa niet beletten. Hier te lande begon men ook het gewicht van dit wapen, waarmede onze oude Batavieren zoo behendig waren, in te zien en nammen van tijd tot tijd Engelsche en Vlaamsche boogschutters in dienst; doch langzamerhand vereenigden in de steden de aanzienlijkste ingezetenen zich tot Broederschappen van Schutten of Schutters, om

1) Van daar leidt men de gewoonte af, dat nog heden ten dage, de sleutels der Stad aan den Vorst worden overhandigd, niet door den Militairen Bevelhebber, maar door het Hoofd van het Plaatselijk Bestuur.

2) Zie boven bl. 32. De oorlog in de Vendée, in 1793, heeft bewezen, hoe geducht dit wapen is in de stevige hand van een behendig strijder. In den slag bij Saumur (6 Junij) hadden de Vendéers 24 kanonnen met de daartoe behoorende kruitwagens, waarvan verhaald wordt, dat er niet één was, hetwelk zij niet met den knuppel hadden veroverd.

3) Voor dat het vuurgeschut in gebruik kwam had men hier te lande drie toestellen om te werpen en te schieten: de blijde, waaruit met een drijfboom, zwengel geheeten, steenen geworpen werden, soms van 90 kilo's; de hostal, oestal of hoestelle tot het schieten van pijlen (beschreven door J. A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland*, D. II, bl. LX en in *Iets over de belegeringswerktuigen* enz. in de *Milit. Spect.*, jaarg: 1862) en de springael of springhel (Fr. *espringalle*) waaruit *quareelen* (zware vierkante gepunte bouten) in een meer of min flauwe bocht werden voortgedreven, gelijk mede een soort van pijlen, musketten genoemd. Musket schijnt de naam van een soort van sperwer geweest te zijn, waarvan sedert het begin der vijfde eeuw ook de vuurroeren musketten genoemd zijn. Van de belegeriugswerktuigen der Romeinen is hier te lande, behalve de stormrammen, murenbrekers, bokken, beren en nagels genoemd, ook de Onager gebruikt onder den naam magneel of manganneel (Fr. *mangonneau*) verbasterd van het Gr. *μοναγκων*) een werptuig met één elleboog.

4) Schmidt, *Geschichte der Deutschen*, Th. III, s. 165.

zich onderling in het schieten met den boog te oefenen. Deze Broederschappen of Gilden vormden de Schutterijen, 1) welke in de Spaansche tijden hebben plaats gemaakt voor de Burger-vendelen of Burger-Compagniën. De oudste Schutterij van dien aard, waarvan gewag wordt gemaakt, is die van Leiden in den jare 1266. Niet zelden bevonden zich in dezelfde stad meer dan éène Schutterij, en zij werden hoofdzakelijk in drie soorten verdeeld: de Schutterije van de Voetbooge, welker Patroon meestal St. Joris was; de Schutterije van de Handbooge, welke St. Sebastiaan tot Beschermheilige had aangenomen, en de Kloveniers Schutterije, welke onder de bescherming stond van St. Hubert, van St. Christoffel of St. Antonie. De aanneming in de Schutterij geschiedde onder verplichting van eene geldelijke bijdrage, en met goedkeuring van het Stedelijk Bestuur. De Schutters stonden onder hunne Homans, Hopmans of Hoofmans, en de geheele Broederschap onder een Ouderman of Deken; 2) ofschoon de instellingen deswege niet gelijk waren in alle steden. De namen der verschillende Schutters-gilden wijzen de wapenen aan, waarvan zij zich bedienden: den grooten voet- of kruisboog, van staal, welke met den voet in een ijzeren beugel gespannen werd, en ook armborst werd genoemd, 3) den gewonen hand of flitzboog, benevens den kluitboog, en eindelijk, na de invoering der vuurwapenen, de koluvrijn, waarmede naar de schijf werd geschoten. 4) Daarenboven behoorde tot de wapenrusting van een schutter een zwaard of lange

---

1) Het zijn deze Schutterijen, welke het onderwerp uitmaken van de zeer belangrijke *Dissertatio Historico-Juridica de origine et juribus sagittariorum in patria nostra*, van H. Hooft Graafland, Harderw. 1787, van welke doorwrochte verhandeling hier met dankbaarheid is gebruik gemaakt. Vele Stedeboeken, vooral de *Beschrijvingen* van Dordrecht, door Balen, van Amsterdam, door Wagenaar, van 's Gravenhage, door de Riemer, leveren de bouwstoffen op voor de geschiedenis der schutterijen. Een voorbeeld van schutterij te paard geeft Ampzing, *Beschrijving van Haarlem*, bl. 302.

2) Reeds onder de Franken, was de bevolking hier te lande verdeeld in Thiendemanschappen, elk van tien huisgezinnen, hebbende aan het hoofd een Deken (*decanus*, tiendeman).

3) Armborst, Fr. *arbaleste*, Lat. *arcubalista*, is ook de algemeene benaming van voet- en handbogen. De bankarmborst was een zware armborst als walgeweer in gebruik.

4) Toen het vuurgeweer het voornaamste wapen van het voetvolk geworden is, hebben de Franschen het achtervolgens genoemd *coulevrine*, *haquebute*, *arquebuse (à croc en à rouet)* en *mousquet*. Coulevrine noemden de Bourgondische soldaten van Karel den Stoute hun handvuurwapen. Komt die naam van couleuvre, een slang (*coluber*, *colubrina bombarda*) en staat die in verband met de namen serpentijnen en slangstukken? of is het, gelijk de Luitenant-kolonel Burman beweerd heeft in zijne *Nieuwe aanmerkingen over de Nederlandsche taal*, bl. 463, ons Hollandsche Kolfbus of Kolfroer, naar de kolven aan het einde der geweren, waarmede onze kolveniers in hunne Kolveniersdoelens naar het wit schoten? En hebben de Franschen dan ook hunne *haquebute* aan ons haakbus ontleend, gelijk zij *arquebuse* hebben uit Italië en *mousquet* uit Spanje? De koluvrijn (coulevrine) werd ook caliber genoemd (men zie Orlers *Be-*

dagge. Om zich in het gebruik dezer wapenen te oefenen, had iedere Schutterij haar Doelen, bestaande meestal uit een aanzienlijk gebouw, met een ruim plein en wandeldreven, vandaar ook Schutsbogaard en Schuttershof geheeten. De dienst der Schutters was drieërlei: de bewaring der rust, in geval van oproer of ander gevaar; wanneer de Stad manschap ter heervaart moest zenden, werd een bepaald aantal hunner bij het lot aangewezen; 1) en waar de gelegenheid zich aanbood, dienden zij den Vorst tot eerewacht. Onderscheidene verordeningen verleenden hun voorrechten en vergoedingen voor de onkosten, welke zij ten algemeenen nutte verplicht waren te maken, of voor de schaden, welke zij in hunne dienstbetrekking leden.

In den beginne zagen de Edelen en Ridders met minachting neder op de Stedelijke Schutterijen; maar het is opmerkelijk te zien, hoe dezen langzamerhand in aanzien en luister den Adel op zijde streefden, en eindelijk als uit het veld drongen. Op hunne beurt trotsch op de onderscheiding, welke zij in de Steden genoten, noemden de Schutters hunne wapenoefeningen: de *Ridderlijke* oefening der Schutterije; hunne vereeniging: de Broederschap van den *Edelen* handbooge. Hadden de Ridderburgten hunne wapenhallen — de Doelens pronkten niet zelden met aanzienlijke wapenkamers, behangen met harnassen, helmen, bogen, hellebaarden en vuurroeren. Hadden de Baanderheeren hunne banieren — de Schutterijen hadden niet minder hare banieren en wimpels, welke uitgehangen werden uit het huis, waar de Hoofdman zijn intrek had, gelijk de Edelen hunne wapens voor de gevels hingen (zie boven bl. 37). Schitterde het gevolg der Baanderheeren door veelkleurige liverijen (zie boven bl. 39) — de Schutters onderscheidden zich evenzeer door gelijke, in het oog vallende paluere of kleederdracht. Nu eens was de scutrock of scuttabbaert geheel rood, bezaaid met rozen; dan eens met doorsneden of hacken, waardoor eene anders gekleurde voering te zien was; elders was hij van bruin en rood laken, over de naden belegd met witte strepen, of ook aan de rechterzijde van een andere kleur dan aan de linker. 2) De hoed of caproen was in overeenstemming met den rok; maar tegen den vijand werd, even gelijk het lichaam door een panser of lederen kolder, zoo ook het hoofd

---

schrijving van Leyden, 121); maar hoe is dat woord bij het artilleriewezen in gebruik gekomen voor de afmeting van vuurwapenen? Komt het woord van het Arabische *kalib*, een gietvorm, of van het Latijnsche *aequilibrium*, het evenwicht?

1) Niemand was daarvan bevrijd, dan die door ziekte buiten staat was, de wapens te dragen, en de getrouwden, gedurende het eerste jaar na het voltrekken van hun huwelijk.

2) Een tweekleurig gewaad noemden de Franschen *bigarré*, en de Italianen *bizzaro*, waarvan de Franschen weder het woord *bizarre* ontleend hebben.

gedekt met eenen metalen stormhoed, ketelhoed, schutkovel, ook wel bekkeneel genoemd. Hunne bontkleurige kleeding deed de Schutters en ook de Poorters van Hoorn, Amsterdam, Delft en Dordrecht, die Karel den Stoute, bij het vermaarde beleg van Nuis in 1475, dienden, den spotnaam van Bontekraaien verwerven. Tot het beleg van Nuis namelijk waren niet alleen de Schutters uitgetrokken, maar ook Poorters, en de Amsterdamsche Poorters onder den hoofdman Hendrik Janszoon Akkerman, droegen een wapenrok half rood, half wit, rood boven en wit onder; 1) de palure der Amsterdamsche schutters daarentegen was aan de rechterzijde groen, aan de linker rood. De Bonte kraaien voor Nuis hebben zich kloek en dapper gedragen, zoodat de Hertog aan de Hoornsche Schutters de eer bewees, om hunne tenten bij de zijne te plaatsen, en hem alzoo als tot lijfwacht te verstrekken. 2) De Vorsten en groote Heeren, om de Stedelingen te believen, kleedden zich somtijds in de liverei van de Schutters; gelijk Hertog Willem van Beieren, in den jare 1351, zich te Delft een paluer liet maken, geliken den Scotters. 3)

Vertoonde zich de Adel in al zijnen luister bij de Ridderfeesten of Steekspelen, niet minder pracht werd er ten toon gespreid bij de Schuttersfeesten of Schietspelen. Was ergens een schietspel aangekondigd, dan togen van elders de Schutterijen, somtijds voor Stads-rekening, onder hare banieren, daarheen, om mede naar den prijs te dingen, of door sierlijke uitrusting de oogen der samengevloeide menigte tot zich te trekken. Zelfs naar verwijderde plaatsen trok de Schutterij ten wed-

1) Deze beide kleuren zijn aan het wapen der stad ontleend: zij zijn ook in den beginne die geweest van de kleeding der Amsterdamsche burgerweezen: maar voor dezen is al vroeg het wit door het zwart — ook een der kleuren van het stadswapen — vervangen, en is ook in de schakeering der kleuren verandering gebracht. Men zou zoo gaarn aannemen, dat die kleuren gekozen waren om te herinneren, dat weezen moeten zijn onder de bescherming der burgerlijke gemeenten, die hen als hare kinderen moeten behandelen; maar het zal wel geschied zijn om aan te duiden, dat deze weezen Poorters kinderen zijn. Wat de tweekleurige kleeding der weezen ook in andere steden betreft, Jacob Grimm heeft geleerd, dat eertijds volle broeders en zusters kleeren van effen kleur droegen om de gelijkheid van bloed te kennen te geven, maar dat stiefbetrekkingen door bonte kleederen werden aangeduid, en daarom ook de weeskinderen die droegen. Zijn kort betoog is vertaald door J. H. van Bolhuis, te lezen in Nijhoffs Bijdragen. D. I. bl. 149.

2) Zie over dit beleg en wat er aanleiding toe gaf, H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, bl. 292 en volg. van de *Aanteek. en Bijl.* op het IV D. I St., alwaar men ook de ontmoeting tusschen Karel en de Hoornsche Schutters verhaald vindt, welke dezen de eer bezorgde, in den tekst vermeld. Karel deed namelijk des nachts de ronde, en gekomen zijnde bij de Hoornsche Schutters, zonder zich bekend te maken, wilde hij doordringen; maar onze Schutters vielen hem aan en wierpen hem van het paard, tot dat zijn gevolg den Hertog tot zijn geluk bekend maakte. Den volgenden dag moesten zij hunne tenten opbreken, en eershalve zich bij hem legeren.

3) Van Wijn, *Huiszittend Leven*, D. II, *over de Land- en Waterslagen tusschen Hertoge Willem van Beijeren en zijne moeder de Keizerin-weduwe Margaretha*, bl. 259.

strijd, gelijk de Haarlemsche ten jare 1458 den prijs behaalde te Mechelen. 1) De Rederijkers, mede fraai en veelkleurig uitgedoscht, kwamen derwaarts en verspreidden er leven en vrolijkheid; de Vrouwen woonden in haren besten tooi de optochten en andere verlustigingen bij; de Geestelijken zelfs en Edelen lieten er zich vinden, en het ontbrak er niet aan maaltijden, waarbij de beker lustig rond ging. 2) In het schieten naar den houten of lederen papegaai of anderen vogel, bestond voornamelijk de wedstrijd; en gelukkig hij, die de onderscheiding mocht erlangen, om tot koning, 3) of zoo hij die eer drie jaar achter één behaald had, tot Schutterskeizer uitgeroepen te worden. Het is bekend, dat het aan Jacoba van Beieren, gelukkiger bij dit spel dan in hare huwelijken, te beurt viel, bij een schietspel te Goes in den jare 1428, den papegaai af te schieten, en als Schutterkoningin uitgeroepen te worden. Ongetwijfeld hebben deze Schuttersfeesten, even zoo wel als de tornooien onder de Edelen, in de tijden van woestheid en barbaarscheid, gunstig gewerkt ter bevordering van beschaafde manieren onder de Stedelingen; en het niet ongemeene spreekwoord: Heusheid hoort den Bogaart toe. 4) doet ons bij de Schutterijen bijna een zweem van de Ridderlijke galanterie vermoeden. In het algemeen hadden hare verordeningen mede de strekking, om goede zeden aan te kweeken, en Reinigheyd en Waarachtigheyd werden als deugden beschouwd, welke den Schutter bijzonder behoorden te kenmerken. 5)

Aldus kon de Adel, welks achting, sedert den moord van Floris V, bij Vorst en Volk aanmerkelijk gedaald was, terwijl de invloed der steden, na den strijd met Vlaanderen, zeer was toegenomen, allengs, bij den toenemenden bloei van den handel en de vermeerderde rijkdommen in de steden, ook in uiterlijk aanzien, de mededinging niet meer volhouden. De Ridderlijke steekspelen vervielen, en de Edelen achtten zich vereerd, wanneer zij bij de feesten der voorheen zoo verachte stedelingen, eenige onderscheiding mochten genieten. Als krijgsmacht toonden daarenboven de Schutters, bij meer dan éene gelegenheid, welk gewicht zij in de schaal konden leggen; en was het niet voornamelijk de Schutterij, welke, door hare diensten in den Jonker-Fransen-Oorlog bewezen,

---

1) Ampzing, *Beschr. van Haarlem*, bl. 302.

2) Het is bekend, dat onze schilderschool vele uitmuntende kunstvoortbrengselen aan de schildering van tooneelen uit de Schutters-bijeenkomsten te danken heeft.

3) In een open brief van Filips II leest men: „Wij hebben ontvangen die ootmoedige supplicatie van Coninck, Deeken, Hooftmannen, en agt Raaden van der Confrerijen van den Ridder St. Joris, in onzer Vlecke van den Hage." De Riemer, *Beschrijving van 's Gravenhage*, I, bl. 668.

4) Oudenhove, *Beschr. van 's Bosch*, bl. 48.

5) De Riemer, *Beschr. van 's Gravenhage*, I, bl. 666.

aan Amsterdam de eer bezorgde, om de Rijkskroon boven het stadswapen te voeren? De invloed der Schutterijen, uit de bloem der burgerij bestaande, nam hand over hand zoo zeer toe, dat zij in moeielijke Staatsaangelegenheden, als bij het uitbarsten van den opstand tegen Spanje, werden geraadpleegd. 1)

Zoo verloren de Ridderbenden haar gewicht in het veld, door de invoering van het schietgeweer, en door het strijdvermogen, hetwelk het voetvolk bekwam; zoo drongen de Schutterijen, als een ander gewapend lichaam, geacht en geëerd bij Volk en Vorst, zich in de plaats, welke de krijgsadel voorheen uitsluitend meende te moeten bekleeden; en de werking dezer beide omstandigheden op het staats- en krijgswezen werd aanmerkelijk versterkt, door het bezoldigen eener staande krijgsmacht.

Men moet hier twee zaken onderscheiden, hoezeer de eene slechts eene uitbreiding was van de andere: het in dienst nemen, namelijk, van krijgsbenden voor soldij in het algemeen, en het bezoldigen eener bestendige, eener staande krijgsmacht in tijd van vrede zoowel als van oorlog. Reeds de volkeren der oudheid, vooral de handelstaten, waar de beschikbare volksmenigte geringer, en de krijgsdienst minder in achting pleegt te zijn, vermeerderden in tijd van oorlog zeer dikwijls hunne krijgsmacht, door of geheele benden in huur te nemen, of, bij wijze van werving, enkele bezoldelingen tot benden te vormen. Wat het nieuwere Europa betreft, zoo hadden reeds in het begin der 12de eeuw de Koningen van Engeland en Frankrijk vele bezoldelingen in hunne legers, en in die zelfde eeuw vindt men, dat ook hier te lande, de Vorsten en ook enkele Heeren, tot het beslechten hunner veeten, niet alleen vreemd volk, maar ook Ridders en Knapen, die hun niet leenplichtig waren, voor een zêkere huur, schat, sout, soldij of soudij in dienst hadden: van waar zulke loondienaars soudenieren, soudenaeren, soldoijeren, en later soldaten zijn genoemd. 2) Dit middel werd weldra gebezigd zoo dikmaals men zijne macht met die van eenen machtiger vijand in evenwicht moest stellen. Floris de Voogd had onder de krijgsmacht van Hollanders en Zeeuwen, waarmede hij de overwinning bij West-Kappel bevocht (zie boven bl. 45), ook bezoldigde vreemdelingen. De oorlogzuchtige Graaf Willem IV maakte reeds overeenkomsten met Duitsche Heeren, volgens welke dezen een jaargeld genoten, en

1) H. Baron Collot d'Escury, *Holl. Roem*, *Aant. en Bijl.* op het I Deel, bl. 256.

2) Zoo veel als *solidati* van *solidum* of *soldum*, eene Romeinsche munt. Overigens staat de benaming *soldoijeren*, hoe gelijklnidend ook de naam zij, in geen verband met de *Solduriers*, waarvan Cesar spreekt; zijnde eene keurbende onder de Galliërs, waarvan ieder man zich aan een zijner kameraden door een eed verbond, om lief en leed, tot in den dood toe, met hem te deelen.

zich daarvoor verbonden, in geval van oorlog, troepen te leveren; zoo als hij dan ook in den jare 1345 den Bisschop van Utrecht aantastte met een leger, hetwelk zeer groot moet zijn geweest, daar het wordt opgegeven uit 150,000 man te hebben bestaan, waaronder zich buitenlandsche Ridders en Knapen bevonden. 1) Onder de Graven uit het Beiersche huis, werd het gebruik, om bezoldigd krijgsvolk in dienst te nemen, menigvuldiger. Willem V had, mede in den Utrechtschen oorlog (1356), eene menigte vreemde Heeren in soldij; en het Handvest van Margaretha (1346), waarbij bepaald was, dat de Hollanders, Zeeuwen en Friezen, niet gehouden zouden zijn, buiten 's lands te oorlogen, gelijk zij nog onder Willem III gedaan hadden, bracht den Vorst in de verplichting, om tot dezen maatregel zijne toevlucht te nemen, zoodra hij zijne wapenen over de grenzen des lands moest voeren. Gewichtig waren de gevolgen, welke reeds de invoering der soldij in het algemeen had in ons Vaderland. Het bezoldigen, ook van Ridders en Edelen, kostte oneindig veel geld; uitputting der Grafelijke schatkist 2) en zware schulden waren er het gevolg van. Doch in de steden was, door handel en nijverheid, rijkdom gekomen; van dáár alleen was voorziening te hopen in de steeds toenemende behoeften der Graven. De Vorst leerde nu de Edelen ontberen, daar de steden hem geld verschaften, waarvoor hij een bezoldigd leger in dienst konde nemen. De steden echter deden zulke opofferingen niet, zonder daarvoor vrijheden en rechten te bedingen. De zoogenoemde Derde Stand erlangde hierdoor steeds meer vergunningen en grooteren invloed in de Staatsvergaderingen, 3) waar de Vorsten, eerst in persoon, en naderhand, onder het Bourgondische en Oostenrijksche huis, door hunne stadhouders kwamen b i d d e n, om geldelijken onderstand, vandaar B e d e genoemd. Het laat zich lichtelijk begrijpen, dat wel eens in den drang der omstandigheden, onvoorzichtige vergunningen werden gedaan, en dat de vrijgevigheid te dien opzichte van den voorganger, wel eens den opvolger belemmerde in de vrije uitoefening van het aan banden gelegde gezag. Op deze wijze gevoelden de Burgerijen meer en meer hare krachten; en de Edelen zagen naar evenredigheid hunnen invloed verminderen. Had de macht der Edelen vroeger de hoogheid der Vorsten bedreigd — thans

---

1) Zie Mr. J. C. de Jonge, *over de Hoeksche en Kabelj. Twisten*, bl. 37.

2) De Graven voorzagen in de behoeften van den Staat uit hunne eigene goederen, waartoe hunne uitgestrekte domeinen hen in staat stelden. Eene Lands schatkist bestond er toen nog niet.

3) Zie de Prijsverhandeling van Mr. J. C. de Jonge, over den invloed van den Derden Stand in de Staatsvergaderingen in ons Vaderland, in de *Nieuwe Werken van de Maats. van Nederl. Letterkunde te Leiden*, I D. I St.

scheen voor deze laatsten de krachtsbetooning der Burgerijen niet minder dreigend te zullen worden. Met welk eene stoutheid deden zich de steden soms gelden! Hoe halsstarrig verdedigden zij hare eens verkregen rechten! En welk een vreemd schouwspel is het niet, wanneer wij, alleen om Delft, om eene enkele stad te dwingen, (zie bl. 67) Hertog Albrecht, volle heervaart, als ware het ter landweer, zien beschrijven (1359); wanneer wij hem, nadat hij anderhalve maand de stad had ingesloten, zijne Messagiers 1) wijd en zijd naar de Hollandsche en Zeeuwsche Edelen en steden, naar den Hertog van Brabant en naar den Graaf van Vlaanderen zien zenden, ten einde allen uit te noodigen, om op het hardnekkige Delft te komen stormen. De gelegenheid tot stormloopen, als de uiterste inspanning van militaire kracht, werd destijds gretig gezocht door elk, die roem wilde behalen van stoutheid en onversaagdheid; waarom ook eene ophanden zijnde bestorming, als eene gewichtige gebeurtenis, werd aangekondigd door een zinnebeeld van vlugheid en ijver, twee vleugels, welke de Bevelhebber op zijn helm zette. 2) Wat nu de Delvenaars betreft, hoezeer zij het niet waagden, het uiterste af te wachten, gaven zij zich echter niet over (11 of 12 Juni), dan nadat reeds de gracht, onder bedekking eener verschansing, op één punt gedempt was, en nadat de Kabeljauwsche Edelen, die in de stad waren, zich gered hadden naar Heusden. Ja, toen van hen gevorderd werd, dat zij hunne poorten en muren zouden slechten, werd er niemand gevonden, die zich daartoe wilde laten gebruiken; en men schijnt het niet gewaagd te hebben, dwangmiddelen aan te wenden: er werden van elders gehuurde gravers gebruikt om de stad te ontmantelen. 3)

Het huren van vreemde krijgsbenden had voor den vreedzamen landzaat dikwijls treurige gevolgen. Niet zelden bestonden zij uit een samen-

1) De messagiers of renboden droegen de order of den brief, welken zij hadden over te brengen, in een bus, waarop het wapen stond van den Heer, in wiens dienst zij waren. Deze bus hing met een riem, als een bandelier, hun over den eenen schouder. Het onderscheidingsteeken der Stads- en Landsboden, ofschoon thans geen bus meer zijnde, en bloot een teeken, draagt van daar nog den naam van bus.

2) Vele geslachtwapens dragen nog, zelfs bij gemis van een helm, zulke vleugels.

3) De bijzonderheden van dit beleg zijn te lezen bij van Wijn, *Huiszittend Leven*, I D. IV St., en de Lange van Wijngaerden, *Gesch. der Heeren van der Goude*, H. XV. Na de overgave der Stad, wachtte de Hertog tot in het midden van October, eer hij het Slot te Heusden ging aantasten, waar de Edelen zich inmiddels versterkt hadden; en eerst in Juni des volgenden jaars kon hij het bemachtigen. De verhouding tusschen de verdedigingsmiddelen eener vesting, en de middelen van aanval, stond in die tijden nog veel meer ten voordeele van de belegerden, dan thans. Het kostte veel tijds, eer uit de kleine benden van dorpen en steden eene genoegzame krijgsmacht ter belegering bijéén was, en men had nog meer moeite die bijéén te houden. — Voor de kennis der latere krijgstochten van Hertog Albrecht, tegen de Friezen, waarvan hiervoor bl. 20 is melding gemaakt, heeft Dr. E. Verwijs een nieuwe bron geopend door de uitgave, van

raapsel van spitsboeven, waarvan velen het brandmerk hunner schelmerijen op den schouder droegen, of door het missen hunner ooren, als misdadigers geteekend waren. Was de oorlog geëindigd, dan werden zij afgedankt, en, wanneer zij niet terstond elders soldij vonden, vormden zij zich tot rooverbenden, die Italië, Frankrijk en Duitschland, onder den naam van Condottieri, Brigands, Avanturiers en Groote Compagniën, op de vreeselijkste wijze geteisterd hebben. Hier te lande, heeft het krijgsvolk van den Hertog van Saksen, hetwelk Groningen belegerd had (1515), zich onder den naam van Zwarten Hoop berucht gemaakt. De dorpen van Friesland in de asch gelegd, Drenthe, Overijsel en Utrecht door plundering en allerlei moedwil geteisterd, Medemblik stormenderhand ingenomen en verbrand, Alkmaar acht dagen ter plundering overgegeven, Amsterdam zelfs bedreigd, getuigen van het gevaar, waaraan het land bij iederen oorlog door vreemde huurbenden was blootgesteld, en bewijzen tevens, hoe noodzakelijk eene wel geoefende Schutterij was in de Steden, niet uit het Gemeen, maar uit de gegoede ingezetenen gekozen. De Zwarte Hoop, in dienst getreden van Karel van Gelder, en met dezen binnen Arnhem belegerd door Hendrik van Nassau, Stadhouder van Holland, schijnt na dien tijd (1517) verloopen te zijn, en heeft sedert weinig meer van zich doen hooren.

Dewijl hier de naam genoemd is van Karel van Egmond, Hertog van Gelderland, zal het niet ongepast schijnen, te dezer plaatse hulde te doen aan de stoutheid en den onwrikbaren moed van dezen befaamden Gelderschen Krijgsman. Opgevoed te Gend, op last en als onder de bewaking van Karel den Stoute, die zich van het hertogdom Gelder en het Graafschap Zutfen had meester gemaakt, trof hem het ongeluk reeds op zijn 18de jaar, in den slag bij Bethune (1487) door de Franschen te worden gevangen genomen. Vier jaar daarna, uit zijne krijgsgevangenschap ontslagen en in Gelderland teruggekeerd, ving hij met zeer geringe middelen aan, het hem ontnomen gebied weder te bemachtigen en was hij sedert de onverzoenlijke vijand der Bourgondische en Oostenrijksche Vorsten. Holland en Zeeland waren toen onder het gebied van Graven uit het Oostenrijksche Huis, en zoo stonden deze gewesten onophoudelijk ten doel aan de strooptochten van den Gelderschen Hertog. Het handelsverkeer tusschen Hollanders en Gelderschen werd

wege het Historisch Genootschap te Utrecht van Grafelijke rekeningen en eenige charters uit de jaren 1396—1402, in het Rijks-Archief berustende. Vroegere twijfelingen omtrent den tocht van 1396 en de hulp van Engelsche soldaten worden er door opgeheven, Grafelijke uitgaven in die veldtochten worden er in meêgedeeld, en de beperkte onderwerping der Friezen, door zoo veel inspanning verkregen, wordt er door in 't licht gesteld.

jaren achter-één gestremd; haat en verbittering verwijderden twee door stamverwantschap verbroederde volken; de handel, de nijverheid en de beschaving deden een terugtred, en het is niet te ontkennen, dat in dit opzicht Karel van Egmond aan deze gewesten groote rampen heeft berokkend. Hem in zijne zedelijke waarde te teekenen moet aan den karakterschilder worden overgelaten, 1) maar als krijgsman verdient hij eene bijzondere onderscheiding. Koning Frans I stelde zijne krijgsbekwaamheden zoo hoog, dat hij, in den oorlog tegen de Zwitsers, aan Karel, die hem met 6000 man was te hulp gekomen, het bevel over eene leger-afdeeling van 22000 man opdroeg. De stille burger en de bespiegelende wijsgeer zullen ongetwijfeld den strijdlust afkeuren, waarmede hij bezield was, en welke hem te Lion in eene ziekte deed storten, omdat hij den slag bij Marignano (1515) niet had kunnen bijwonen; maar een edelaardig krijgsman zal dit niet berispelijk vinden, wanneer hij zich het tooneel voor oogen stelt van dien tweedaagschen Reuzenslag, waarin de bloem van den Franschen Adel, onder een Ridderlijken Koning, streed met de in den krijg verharde Zwitsers; en wanneer hij daarmede in vergelijking brengt de kleine strooptochten, verwoestingen, overrompelingen en weinig belangrijke belegeringen, waardoor Karel in het Vaderland zijn gezag staande hield, maar welke een veel te beperkt tooneel aanboden, om zijne krijgsmanshoedanigheden ten toon te spreiden. Tot deze wijze van oorlogvoeren dwongen hem zijne omstandigheden. Zijne geringe krijgsmacht bestond voor een groot deel uit gehuurde manschappen; geldgebrek noodzaakte hem dikwijls, zijne benden strooptochten te laten doen, tot vergoeding der achtergebleven soldij, hetgeen mede een der treurige gevolgen was der bezoldiging van huurbenden, toen de geldmiddelen der Vorsten nog niet in verhouding stonden tot de groote onkosten daartoe vereischt. Zoo wij dan van den eenen kant met afkeer worden vervuld wanneer wij zelfs de weerlooze koopvaardijschepen voor Amsterdam in vlammen zien opgaan, door Karels vernielende benden ontstoken (1512); wanneer wij 's Gravenhage door zijnen Maarschalk, den beruchten Maarten van Rossem, 2) geplunderd (1528), wanneer wij onschuldige dorpen gebrandschat of uitgeroofd zien — wij kunnen aan den anderen kant niet nalaten, de krachtvolle werkzaamheid te bewonderen van een man, die gedurende bijna eene halve eeuw (1492—1538) zich in zijne Erfstaten met zeer geringe middelen heeft

1) N. G. van Kampen heeft het beproefd in zijne Vaderl. Karakterk. D. I. § 104. Het *oordeel van een tijdgenoot* is medegedeeld door Mr. R. W. Tadema in Nijhoffs *Bijdragen*, enz. D. VIII. bl. 66.

2) Deze is het onderwerp eener historische bijdrage van Mr. J. D. W. Pape, uitgegeven door het Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.

staande gehouden; zoodat eerst na zijnen dood, de jonge Graaf van Kleef, door de Staten van Gelder tot de Hertogelijke waardigheid verheven, in zijne onbekwaamheid en hulpeloosheid voor de overmacht van Keizer Karel V moetende bukken, in den jare 1543 het traktaat van Venlo teekende, waarbij hij afstand deed van Gelderland. Zoo werden ook de Gelderschen opgenomen in den band der Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij, die nu om al de Nederlanden geslagen was. Toen zij, om zich uit dien band los te wringen, met hunne stamgenooten in andere gewesten, den grooten strijd tegen Spanje hebben aangevangen, was het geslacht nog niet uitgestorven, dat onder Karel van Egmond was opgegroeid in woedenden haat tegen dat uitheemsche Vorstenhuis. De oorlogsbedrijven en regeeringsdaden van den befaamden Hertog hebben dus kunnen nawerken in de gebeurtenissen van de tweede helft der eeuw waarin hij geleefd heeft, en zij hebben ook gewis aan den publieken geest zijner onderdanen een eigenaardige richting gegeven en alzoo den invloed voorbereid dien de Geldersche volksstam gehad heeft in het staatsleven van het Nederlandsche volk. 1)

De gewichtige gevolgen van het bezoldigen van krijgsvolk voor een bepaalden oorlog, na welks afloop het werd afgedankt, breidden zich uit, door de invoering eener staande krijgsmacht, en het daardoor ontstaan van een soldatenstand. Karel de Stoute, het voetspoor volgende van Koning Karel VII van Frankrijk, gaf daarvan hier te lande het eerste voorbeeld. Deze gewichtige verandering had hij, naar het schijnt, voorbereid door de zoogenoemde Waardgelders, lieden, die voor gering gèld, waarde hielden of wachten deden, en spoedig gereed waren om te velde te trekken. Doch toen hem eenmaal door de Staten geld was ingewilligd (1471), tot bestendig onderhoud van 800 speren of mannen van wapenen (*gens d'armes*), vond hij spoedig gelegenheid, om dit aantal tot een aanzienlijk bezoldigd leger te vermeerderen. 2) De steden bleven altijd het voornaamste aandeel in de daartoe vereischte kosten dragen. Het aanzien van den Adel verminderde hierdoor meer en meer, daar rijke Burgers nu wel eens tot den Adelstand werden verhevên, of meer dan de Edelen de gunsten genoten der Vorsten. De Burgerlijke regeering erlangde op de bezoldigde krijgsmacht eene betrekking, waardoor de Vorst over zijn leger niet uitsluitend dat vrijmachtig gezag

1) *Wat Karel van Egmond, Hertog van Gelre en Graaf van Zutphen in de Vaderlandsche Geschiedenis beteekent*, is de titel eener belangrijke studie van Mr. I. A. Nijhoff in diens *Bijdragen* enz. Nieuwe reeks D. II bl. 240. Verder zou het in den tekst bedoelde door een galerij van Geldersche staatslieden moeten in 't licht gesteld worden.

2) Eenige bijzonderheden over de samenstelling van dit leger, zijn te vinden bij van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, D. IV, bl. 46.

had, hetwelk tot de vrije uitoefening zijner Souvereine rechten van oorlog en vrede noodig was; 1) en de nimmer voor dien tijd gehoorde vergunningen, door Maria in het Groot-Privilegie verleend, mogen als het gevolg beschouwd worden van de afhankelijkheid, waarin de behoeften tot de oorlogen van haren vader het Vorstelijk gezag gesteld hadden. Hare opvolgers echter, in het bijzonder Karel V, wisten door de macht, welke een uitgebreid gebied hun gaf, de teugels der regeering genoegzaam aan te halen, en met vastheid en waardigheid te besturen.

Zoo werd ook hier te lande in het Krijgs- en Staatswezen der Middeleeuwen eene geheele omkeering te weeg gebracht. Nieuwe strijdmiddelen waren er uitgevonden; de Derde Stand was gewapend te voorschijn getreden; door de bezoldiging der legerbenden waren de geldmiddelen als de zenuwen geworden van den Staat. Karel V gaf aan dit alles eene grootere uitbreiding. Hij vermenigvuldigde het gebruik der vuurwapenen; 2) aan de Schutterijen verleende hij voorrechten en doelmatige verordeningen, 3) en aan de staande krijgsmacht gaf hij, door eene geregelde binnenlandsche werving, en een eigene rechtspleging, meer kracht en zelfstandigheid. 4) Dit alles was van invloed op den heldenstrijd, met welks beschouwing wij ons thans zullen gaan bezig houden.

1) De monstering, bij voorbeeld, geschiedde wel door een Commissaris van den Vorst, maar ten overstaan van Schouten en Burgemeesteren der Steden; de soldaat stond ook wegens elke overtreding te recht voor den gewonen burgerlijken rechter van de plaats, waar hij misdaan had.

2) Te Utrecht stichtte hij eene geschutgieterij. Volgens de Ordonnantie, te vinden bij Wagenaar, D. IV, bl. 430, bracht hij de verhouding der hantbussen tot de overige wapenen bijna op de helft; terwijl in de legers van Karel den Stoute de vuurroeren maar een derde bedroegen, bestaande de twee andere derden uit piekeniers en hellebaertsen.

3) Zie deze bij Wagenaar, *Beschr. van Amsterdam*, D. III, de Riemer, 's Gravenhage, I, bl. 636. I(gnatius) W(alvis), *Beschr. van der Goude*, I, bl. 151, Oudenhove, *Beschr. van 's Bosch*, bl. 41.

4) Zie de zoo even aangehaalde Ordonnantie bij Wagenaar. Karel V gaf aan de Krijgsbevelhebbers het recht tot het straffen hunner onderhoorigen ook in gemeene misdaden, mits zij het leven niet raakten. Zie van Wijn, *Nalez.* op Wagenaar, D. V, bl. 78.

II TAFEREELEN

UIT DEN OORLOG TEGEN SPANJE

„O tijd van eer en roem! o luistervolle dagen!
Zweef, Waarheid, zweef mij voor."
HELMERS, *Hollandsche Natie.*

De Geschiedenis van den oorlog, door de Nederlanders voor hunne burgerlijke en godsdienstige vrijheid tegen Spanje gevoerd, is in zoo vele opzichten merkwaardig, als wellicht geen ander gedeelte der wereldhistorie. Welk eene wonderlijke leiding der Voorzienigheid! Een bezadigd volk, hetwelk het vorstelijk gezag als een uitvloeisel beschouwt der Goddelijke Majesteit, wordt gedwongen tot den woedendsten opstand, welken de wereld immer gezien heeft; het wordt genoodzaakt, uit een gevestigden staat van welvaart zich los te scheuren, om onzeker te gaan dobberen op den oceaan der natiën; het schudt een juk af, hetwelk op veel machtiger volken zonder moeite blijft drukken. Welk een rijke stof voor Vorsten en Staatslieden tot leerrijke overdenking! Hoe veel vindt de wijsgeer in de geschiedenis van dien opstand niet op te merken tot kennis van het menschelijk hart, in eene oneindige verscheidenheid van sterkuitkomende karakters! Het redetwisten over Staatkundige theoriën is door die gebeurtenis een voorwerp geworden van algemeene belangstelling. Er zijn ook weinige gedeelten der Historie door zoo vele bekwame pennen in alle talen beschreven; en de Geschiedvorscher vindt in de nasporing der waarheid van gebeurtenissen, die door de schrijvers van de meest uitéénloopende gevoelens, en onder verschillenden invloed zijn te boek gesteld, een wetsteen voor zijne oordeelskracht en eene leerschool voor de Historische Kritiek. Maar vooral vindt er de Nederlander de herinnering van het helden-tijdperk der Geschiedenis zijns Vaderlands.

Reeds wanneer wij bij de beschouwing van die roemvolle dagen ons derwijze plaatsen, dat wij slechts de groote uitkomsten kunnen ontwa-

ren, staan wij verbaasd over het schouwspel. Bij den aanvang van den strijd, zien wij in de Spaansche Monarchie alles vereenigd, wat aan een Rijk kracht en gewicht kan geven. De volkrijkste landen waren onder hare heerschappij, en legers in haren dienst, welke, door de geoefendheid der soldaten en de bekwaamheid der bevelhebbers, de volkomenste werden geacht van den aardbodem. De groote verscheidenheid van voortbrengselen in hare wijd uitgestrekte provinciën leverde, van eigen grond, al de benoodigdheden voor de grootste ondernemingen eener talrijke Zee- en Landmacht; 1) en de oorlog, die deze voortbrengselen, betaald met de schatten uit de pas geopende goud- en zilvermijnen der Nieuwe Wereld, voordeelig deed vertieren, werd hierdoor een bron van algemeene welvaart voor de onderdanen des Spaanschen Monarchs. 2) En wie zijn het, die tegen deze reuzenmacht den strijd durven wagen? Een handvol koop- en handwerkslieden, visschers en landbouwers »uit stal en winkel," gelijk Alva zich in den Raad van Filips uitdrukte, »opgestommelt, geraapt gelijk hunne wapenen, wuft en onwetende van stand te houden" en die »oogen nocht ooren (schenen te) zullen hebben, om 't balderen van een groot bussen, om 't enteren van een verbandt spietsen te wachten." 3) Zulk een handvol volks houdt den strijd tegen dien kolossus 80 jaren uit; en dit reeds scheen sommigen zoo onbegrijpelijk, dat men destijds op het denkbeeld kwam, of niet de Spanjaarden opzettelijk den strijd rekten, om daarin eene oefenschool te hebben voor hun krijgsvolk. Maar wat zien wij bij het einde van den strijd? — den reus afgestreden, verminkt, en onmachtig om immer weder de armen uit te slaan; Nederland daarentegen, als een Held, omgord met jeugdige kracht, in al den glans der overwinning, met eere begroet door geheel Europa, en gezagvoerende in alle werelddeelen.

Doch, wanneer wij, bij de beschouwing van den strijd tegen Spanje, ons gezichtspunt meer van nabij nemen, zoodat wij daarvan ook de bijzondere tooneelen kunnen onderscheiden: dan staan wij evenzeer verbaasd over de menigte en de verscheidenheid van kloeke bedrijven, als over het schier ongeloofelijke der uitkomst. De meestgeroemde voorbeelden van zelfopoffering uit de oudheid vinden hier eene wederga; de

1) Ten bewijze hiervan strekt het plan tot een groote onderneming tegen Engeland, in 1585, door Alva ontworpen, en te vinden bij von Schepeler, *Beiträge zu der Geschichte Spaniens*, gedrukt te Aken en Leipzig, 1828. Daar dit stuk in meer dan één opzicht belangrijk, en het werk van von Schepeler in weinige handen is, zal een uittreksel als *Bijlage* aan het einde van dit boekdeel worden medegedeeld.

2) Het is dus niet juist, wat Schiller zegt: „der ungeheure Aufwand fur seine (Philipps) Flotten und Armeen floss grösztentheils in die Schatzkammer der Republik."

3) Volgens Hooft, *Nederl. Hist.* B. I.

treffendste uitdrukkingen van onverschrokkenheid, door de Ouden geprezen, haren weerklank.

Men moet evenwel rechtvaardig zijn, onnoodig bloedvergieten niet voor heldendaden willen roemen, noch de strijdbaarheid onzer voorvaderen verkleinen, om den roem hunner zegepraal te vergrooten. Wij zullen trachten, ons van het eerste te onthouden; en, ten einde het laatste te vermijden, kortelijk het standpunt aanwijzen, waarop, bij het uitbarsten van den opstand, de Noord-Nederlanders stonden, met betrekking tot de middelen, welke zij bezaten, om een verwerenden oorlog te voeren.

Hoezeer het waar is, dat het tijdvak tusschen Maximiliaans regeering en het begin van den Spaanschen oorlog, zich gekenmerkt heeft door groote welvaart voor de Nederlanden in het algemeen, vergist men zich nogtans, wanneer men den toestand van ons noordelijk Vaderland in dien tijd zich zoo voorstelt, alsof eene onafgebrokene kalmte het oor slechts door feestmuzijk gestreeld had, alsof daarbij de hand van de behandeling der wapenen ontwend ware, en de geest eeniglijk bezig gehouden wierd met de liefelijke kunsten des vredes. Ware dit zoo geweest, dan zeker zou de tot razernij soms gedrevene dapperheid, waartoe onze voorvaderen plotseling gewekt werden, nog meer moeten verbazen. Maar de heldenmoed, door hen ten toon gespreid, doet ons reeds aan de ingeving eener Hoogere Macht denken, ook zonder dat wij de omstandigheden verbergen, waardoor de vonk van vorige heldhaftigheid bij de natie is levendig gehouden.

Nauwelijks had de ondergang der Hoeksche partij een einde gemaakt aan de burgeroorlogen, welke, niet zelden op leven en dood gevoerd, een geest van onrust bij de natie gevormd, en haar met het behandelen der wapenen gemeenzaam gemaakt hadden, of Karel van Gelder trok het zwaard, en noodzaakte de ingezetenen der naburige gewesten, gedurende bijna eene halve eeuw, de wapens gereed te houden, tot verwering tegen steeds gedreigde en dikwijls ten uitvoer gebrachte aanvallen (zie boven bl. 81). De Friezen vooral moesten jaren achteréén het zwaard geslepen houden; en veel bloeds is er gestort, om hun gewest weder aan de Gelderschen te ontweldigen, onder het gebied van Karel V te brengen (1523), en tegen beroeringen van allerlei aard te beschermen. Ook in Holland deed zich bij voortduring de noodzakelijkheid gevoelen, om het zwaard niet in de schede te laten roesten. Te midden van de gevaren waarmede de stroopende Gelderschen allerwege onrust baarden, viel de verdreven Koning van Denemarken, Christiaan II, die in Oost-Friesland zich wapende om zijn gezag te herwinnen, en hier te lande

geen onderstand kon bekomen, door Overijsel en Gelderland tot in het hart van Holland, en bemachtigde zelfs het toen nog onbemuurde Alkmaer (1531). In de vier oorlogen, tusschen Karel V en Frans I gevoerd, hadden de Nederlanders wel is waar geen werkzaam deel van aanbelang, zoolang het hoofdtooneel der krijgsverrichtingen in Italie was; maar toen, in het jaar 1542, de Franschen hun oorlogsplan veranderden, en, in Italie zich verdedigende, tegen de Nederlanden hunne aanvallen richtten, was er drie jaren achteréén, tot aan den vrede van Crespy in 1545, tegen hen een Nederlandsch leger in het veld, aangevoerd door den eersten Prins van Oranje uit het huis van Nassau, Reinier of René van Chalons, die in zesentwintigjarigen ouderdom, op het bed van eer, in de loopgraven van St. Disier, het leven liet, betreurd door Karel V, wien hij groote diensten had bewezen, betreurd ook door allen, die ridderlijke hoedanigheden op prijs wisten te stellen. 1) Het uitbarsten van den oorlog in Duitschland tegen het Smalkaldische Bondgenootschap, in 1546, gaf aan velen onzer Nederlanders wederom de gelegenheid, om den oorlog te zien. Maximiliaan van Egmond, Graaf van Buren, trok met een leger van 30,000 man voetvolk en 7000 paarden uit de Nederlanden derwaarts, en Jakob van Kruiningen, een dapper Zeeuwsch Edelman, die bij het belegeren van Bremen sneuvelde, was mede met 8000 man voetvolk en 1500 ruiters derwaarts getrokken. In dien oorlog heeft de Nederlandsche ruiterij, Benden van Ordonnantie, welke door Karel V op 3000 ruiters gebracht waren, gewapend met lans en pistool, eene groote vermaardheid gekregen. 2) Na het verdrag van Passau (1552), zette Frankrijk den oorlog tegen Karel V voort, en hadden de Nederlandsche troepen deel aan de krijgsverrichtingen op de grenzen van Frankrijk (1552—55), waarbij ook Willem van Oranje zijne eerste veldtochten deed. De vijfjarige wapenstilstand, te Vaucelles gesloten (5 Febr. 1555), werd reeds twee jaren daarna weder gebroken; en het was in den toen hervatten oorlog, dat Lamoraal, Graaf van Egmond, aan het hoofd der legers van Filips, de schitterende overwinningen bevocht bij St. Quentin (10 Aug. 1557), en bij Grevelingen (13 Julij 1558), welke den naam van dezen Nederlandschen krijgsheld op alle tongen deden zweven.

Ofschoon dan ook ons Vaderland, in het tijdvak hetwelk den opstand

1) De vroegtijdige dood van dezen dapperen Prins was van gewichtige gevolgen. Eene dochter, welke zijne gemalin hem geschonken had, was slechts drie weken oud geworden Kinderloos overleden, had hij bij uitersten wil den toen nog maar elfjarigen Willem, zoon van zijns vaders broeder, als zijn erfgenaam aangewezen; zoo werd de jongeling, die bestemd was om de grondlegger van den Nederlandschen Staat te worden, op zijne plaats gebracht.

2) Strada, Dec. I. L. I.

tegen Spanje onmiddellijk is voorafgegaan, niet zelf het tooneel was van belangrijke vijandelijkheden, was echter het oorlogsgerucht nabij genoeg, om de ingezetenen steeds wakker te houden. In de grensgewesten, Friesland, Overijsel, Gelderland, was altijd een gedeelte der in- en opgezetenen van wapenen voorzien, en gereed om bij het eerste gevaar zich onder de vanen te scharen. In het jaar 1535 boden de Staten van Friesland aan hunnen Stadhouder, den moedigen George Schenck, Vrijheer van Tautenburg, van de opgezetenen in de Grietenijen, waar ook reeds in vroegere jaren een gedeelte volks zich steeds weerbaar had gehouden, den derden, en des noods den tweeden man aan ter verdediging van hun gewest; en deze staat van wapening heeft vele jaren voortgeduurd. 1) Ja zoo weinig waren de Friezen het behandelen der wapenen ontwend, dat er jaar op jaar, tot aan den opstand toe, plakkaten moesten uitgevaardigd worden, dikwijls met gescherpte bedreigingen tegen het dienst nemen bij vreemde vorsten. 2) Daarenboven waren schutterlijke oefeningen en vermaken bij de Nederlanders zeer geliefd, en hierdoor was het aantal wapenen, hetwelk onder de ingezetenen verspreid was, zeer aanmerkelijk, en het nam toe, naar mate de vrees grooter werd, dat men die eenmaal tot lijfsweer zou noodig hebben. 3) In alle gewesten vond men een aantal lieden, die behendig waren in den wapenhandel, en er was destijds niets meer noodig om een goed soldaat te vormen. In Holland en Zeeland begon wel is waar de belangstelling voor de landmacht te verflauwen, van den tijd af, dat die gewesten, door de vereeniging van Utrecht en Gelderland onder éénen schepter, van die zijde minder te vreezen hadden; maar hier vormde de zeevaart

---

1) Zie de Ordonnantien van 1526 en 1535 in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. II, bl. 180 en 674. Zie ook aldaar D III, bl. 111 en 291. In 1536 was Tautenburg te veld tegen de Holsteiners, welke door Christiaan III, Koning van Denemarken, die zich met de Gelderschen had verbonden, op Friesland waren afgezonden. Hij schreef uit zijn veldleger te Upwier aan de Regeering van Leeuwarden, om 100 van de beste burgers. Zij kwamen en hij behaalde met hen eene volkomene overwinning (8 Aug. 1536). Zie de brieven van Tautenburg in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. II, bl. 685 en volgg., en over de overwinning zelve van Wijn, *Nalez.* op Wagenaar, D. V, bl. 119, r. 8.

2) *Groot Charterboek van Friesland*, D. II en III passim.

3) Dat men zich hierop reeds verscheidene jaren in het geheim had voorbereid, blijkt onder anderen uit een plakkaat van Filips, van den 26 October 1561, waarbij het dragen verboden wordt van zekere nieuw uitgevondene voetbooghskens, met een ijzeren pijl geladen, waarvan men zich op de jacht niet kon bedienen, maar die men bedektelijk bij zich kon dragen, en waarmede men vreesde, daar zij in diverse plaatsen in 't geheim getransporteerd werden, dat deze landen zouden vervuld worden. Zie het plakkaat in het *Groot Charterboek van Friesland*, D. III, bl. 564, en naar het oorspronkelijke, geschreven op perkament en bewaard in het Provinciaal Archief van Gelderland, afgedrukt in Nijhoffs *Bijdragen*, D. II, bl. 261. Hoe groot ook de menigte wapentuig hier te lande moet geweest zijn, kan men nagaan, wanneer men de bijzonderheden leest van de talrijke gewapende bijeenkomsten, welke, vooral in den jare 1566, buiten de steden, ter godsdienstoefening gehouden werden.

krachtige mannen, wier gespierde arm altijd gereed was naar een wapen te grijpen en die met nadruk hunne forsche vuist konden doen gevoelen. Ook in deze gewesten kon men niet zorgeloos inslapen bij het genot van vrede en welvaart. De Ordonnantie omtrent de defensie van den lande van het jaar 1527 (boven aangehaald bl. 67 noot 6), doet reeds zien, met hoeveel zorg men werkzaam was om den staat der vestingen te verbeteren; en tien jaar later was men wederom bedacht. om de grens- en andere plaatsen door geheel Holland te versterken. 1) Weinige jaren daarna (1542), toen Frankrijk en Denemarken, tegen Karel V verbonden, een aanval van de Zeezijde deden vreezen, terwijl Maarten van Rossem uit Gelderland dreigde, moesten er dubbele maatregelen van tegenweer genomen worden, welke bestuurd werden door den boven reeds genoemden René van Chalons, die toen 's Keizers Stadhouder over Holland was. In Noord-Holland moesten de landlieden zich in den wapenhandel oefenen, en behulpzaam zijn in het versterken der naaste steden; en ook in Friesland was men op zijne hoede. 2) Met nog meer zorg werd in 1552 op het verdedigen der stranden orde gesteld; ervarene lieden werden deswege geraadpleegd, 3) en alzoo leerde men meer en meer de middelen kennen het best geschikt om onze kusten en zeegaten te verdedigen.

Hoezeer dan ook onze Nederlanders, in de tijden waarvan wij spreken, met de Duitschers, Franschen, Italianen en de Spanjaarden vooral. niet konden wedijveren in ondervinding van oorlogszaken, werd er nogtans onder hen eene zekere strijdbaarheid onderhouden, welke hen nimmer geheel ongeoefend of onbekwaam ten oorlog deed zijn. Onder de Edelen ontwikkelden zich zelfs groote militaire talenten. Welke mannen. om van vele andere niet te spreken, waren niet Maximiliaan van Buren, wiens zonderling sterven gelijk zijn leven, den Ridderlijken krijgsman kenschetste; 4) en Lamoraal van Egmond, bij wiens onthalzing de Fransche gezant te Brussel zich niet kon onthouden van uit te roepen: »Ik

1) Van Wijn, t. a. pl., bl. 144, r. 4.

2) Zie de Ordonnantie in het *Groot Charterb. van Friesland*, D. II, bl. 862.

3) Wagenaar, D. V, bl. 380.

4) De la Pise, *Tableau de l'histoire des Princes et Principautés d'Orange*, noemt hem „un des grands capitaines de son temps, qui avait eu l'honneur de commander en qualité de général plusieurs grandes armées Imperiales." Hij verbeidde zijnen dood op eene wijze, waarvan men niet licht een gelijk voorbeeld vinden zal. Toen hem door zijnen geneesheer de nadering van zijn einde was aangekondigd, doste hij zich uit in volle wapenrusting, en omringd van zijne vrienden, wapenbroeders en krijgsbevelhebbers van allerlei rang, gaf hij, geharnast en gespoord, met den gepluimden helm en de ijzeren handschoenen op een tafel voor zich, in zijne hofzaal op een armstoel gezeten, rustig en bedaard den geest. Eene beschrijving van dit treffend tooneel is te vinden in het 1ste Deel (bl. 48) van *het Leven van Willem I*, wiens eerste vrouw de erfdochter van van Buren was.

zie het hoofd vallen, hetwelk tot tweemaal toe geheel Frankrijk heeft doen beven."

Wij meenen voor ons oogmerk genoeg gezegd te hebben. De omstandigheden, waarin zich ons Vaderland heeft bevonden in de eerste 60 jaren van de 16de eeuw, zijn niet van dien aard geweest, dat alle handen door weelderige welvaart verslapt waren; de stemming der natie tot enkel vredelievende aandoeningen was niet volstrekt algemeen; het volk was weerbaar gebleven, en de vonk van vroegere krijgshaftigheid niet uitgedoofd. Onze voorvaderen waren geen lammeren, die plotseling in leeuwen herschapen zijn. Moet dit onze bewondering voor hunnen heldenmoed doen verflauwen? — Het antwoord op deze vraag moge in onze volgende beschouwingen liggen opgesloten. Wij zullen ons daarbij niet ophouden met de oorzaken en aanleidingen tot den zoo roemruchtigen opstand te ontvouwen; hoe de haat tusschen Spanjaarden en Nederlanders, reeds ontstaan onder Filips den Schoone, wel bedwongen onder Karel V, maar onder Filips II weder opgewekt en heviger geworden is; hoe de algemeene ontevredenheid veroorzaakt is, bij den Adel door naijver en door den onbegrensden invloed van Granvelle, bij de Geestelijkheid door het oprichten van nieuwe Bisdommen, die ten nadeele der oude Abdijen, Kloosters en Kerken moesten verrijkt worden, bij het volk door de bloedplakkaten en de Inquisitie, en eindelijk bij allen ten top is gestegen door het schrikbewind van Alva, en het heffen van den tienden penning. Dit alles onderstellende bekende zaken te zijn, zullen wij ons eeniglijk bezig houden met hetgeen in een tafereel van Neerlands Heldendaden te land, naar ons voorgesteld plan, eene plaats zal moeten vinden.

WILLEM I EN ZIJNE BROEDERS

„Lijf en goet al te samen
Heb ick u niet verschoont;
Mijn broeders, hoog van namen
Hebben 't u oock vertoont."
Wilhelmus-lied.

Het kon aan de schranderheid der Spaansche Regeering niet ontgaan, dat het dof gemor, waarin het algemeen misnoegen zich hier te lande, reeds bij het begin der regeering van Filips, openbaarde, de voorbode

was eener uitbarsting, die eenmaal door geweld van wapenen zou moeten gedempt worden. Van dien tijd af, werd er een zekere achterdocht gevoed tegen al wat Nederlandsch krijgsman was, gelijk wantrouwen tegen elk krachtvol man gewoonlijk het hart van iederen dwingeland ontrust. Het verzoek, in de vergadering der Algemeene Staten te Brussel in 1556 door dezen gedaan, eensdeels, dat men hun de betaling zou laten van de Benden van Ordonnantie, anderdeels, dat al het vreemde krijgsvolk uit het land gezonden, en de burgers en landzaten gewapend mochten worden — dit verzoek kon derhalve weinig in den smaak vallen van Filips, en zette reeds kwaad bloed bij dien Monarch. 1) Ook bleven de Spaansche troepen in het land, en opdat hun verblijf minder aanstoot zou geven, werd het opperbevel over hen aan den Prins van Oranje en aan Egmond aangeboden, die deze eer rondborstig van de hand wezen. In de vergadering der Algemeene Staten te Gend in 1559, waarin Filips, vóór zijn vertrek naar Spanje, afscheid nam, werd op nieuw over het voortdurend verblijf en den overlast der Spaansche soldaten geklaagd, en aangemerkt, dat de Koning geene reden had, om aan de getrouwheid te twijfelen van het Nederlandsche krijgsvolk, hetwelk in het verblijf van Spaansche Bezettingen een blijk van minachting en eene beleediging moest vinden. Het duurde echter tot in het jaar 1561, eer het bedoelde krijgsvolk, na dikwijls herhaalde en hooggaande klachten, uit Zeeland naar Spanje werd overgescheept, alwaar men het noodig had om de Spaansche vloot in de Middellandsche zee te versterken, gelijk het ook meestal in den storm voor Oran in 1562 is omgekomen. 2) Doch te gelijk met het vertrek der Spanjaarden, werd er door de Landvoogdes een maatregel genomen, welke blijkbaar ten doel had, om het gewicht te verminderen, hetwelk het Nederlandsche krijgsvolk in de schaal zou kunnen leggen, wanneer men eenmaal hier te lande zich door de wapenen recht zou willen verschaffen. Tot hiertoe, namelijk, was het bevel over het Nederlandsche voetvolk opgedragen aan de Edelen, met den titel van Kolonels. Margareet, onder voorwendsel van de inrichting van het krijgswezen te willen verbeteren, schafte deze Kolonels af, en bepaalde, dat de Kapiteins, door haar gekozen, onder het onmiddellijk bevel zouden staan van de Gouverneurs der steden waar zij in bezetting lagen. Daar nu dezen door de Landvoogdes naar goedvinden konden worden af- en aangesteld, zoo kwam hierdoor het Nederlandsche voetvolk geheel onder hare macht. 3) De ruiterij, bestaande in de Benden

1) *Leven van Willem I*, D. I, bl. 113.
2) van Meteren, D. I, bl. 257 (uitg. in 8°).
3) Strada, Dec. I. L. III.

van Ordonnantie, sterk 3000 man, waren in onderscheidene gewesten verdeeld, en stonden onder het bevel der Gewestelijke Landvoogden en andere Edelen, die er als Kapiteinen over gesteld waren. Wellicht school er bij Filips wederom eenig wantrouwen onder, toen hij in 1562 deze ruiterij naar Frankrijk wilde gezonden hebben, om Koning Frans II tegen de Hugenooten te dienen; maar Oranje en Egmond weigerden daarin te bewilligen, vermits zij betaald werden tot bescherming van het Land, maar niet om vreemde Mogendheden te dienen; een antwoord, als Hooft zegt, smakende naar de Hollandsche rondigheid. De bedoelde ruiterbenden bleven in het Land; maar daar de meeste hunner Bevelvoerders de Spaansche partij bleven aankleven, hebben zij aan de zaak der vrijheid geen voordeel kunnen aanbrengen.

Het bekende jaar 1566 maakte een einde aan alle maatregelen van bedekt wantrouwen; en de noodlottige razernij van het grauw, onder den naam van Beeldenstorm bekend, gaf het voorwendsel aan de Spaansche regeering, om zich openlijk te wapenen. De Landvoogdes kreeg last van den Koning, om in Duitschland 10.000 man voetvolk en 3000 ruiters op waardgeld in dienst te nemen; in den omtrek van Lingen werden groote toebereidselen ten oorlog gemaakt, onder bestuur van Erik, Hertog van Brunswijk; eene aanzienlijke bende Walen werd aangeworven; binnenslands werden door hen, die zich bij Margareet aangenaam wilden maken, kleine benden in dienst genomen; en door de Spanjaarden die zich hier te lande bevonden werd, te Antwerpen vooral, eene groote hoeveelheid geweren aangekocht. 1) De oogmerken van het Spaansche Hof begonnen nu meer en meer zichtbaar te worden, en de Bevelhebbers van het in Duitschland geworven krijgsvolk werden niet onduidelijk met de hoop gevleid, dat zij het rijke Nederland, als een overwonnen land, zouden binnentrekken. 2) Behaaglijk uitzicht voorwaar voor lieden, die geen ander lokaas kenden dan geld en buit!

De Nederlandsche Edelen, aldus het onweer ziende samentrekken, hetwelk, na den stap dien zij gedaan hadden — het persoonlijk en openlijk aanbieden van hun smeekschrift — op hen vooral dreigde los te barsten, begonnen nu ook meer openlijk te toonen, dat zij op hunne vei-

1) Strada, Dec. I. L. V. van Meteren, D. I, bl. 383 (uitg. in 8º). Bor, B. II, f. 47, A.

2) Bij Adam Henric Petri, *Histoire des troubles et guerres civiles des Pays-Bas*, leest men in de Nederduitsche vertaling, ten jare 1579 uitgegeven, fol. 8, dat „den Hooftluijden, welcke Hertoch Erik anghenomen ende geldt op die handt ghegeven hadde, bestedicht (werd), dat Nederlandt voor een ghewonnen landt te houden soude zijn, ende voorts als de vrijheden ende privilegiën relaxeerden ofte ophielden, dat sij (Granvelle en de zijnen) alsdan Nederlandt tot een Koninckrijk te maken oorbaerlick ghevonden hadden." Men zie over het aangehaalde werk Mr. S. de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers*, 2de Stuk, bl. 270.

werpen 600 man geworven, en zich in verstandhouding gesteld met Pieter Haek, Hoofdschout of Baljuw van Middelburg. Men hoopte Vlissingen te verrassen, en vervolgens van geheel Walcheren meester te worden. Met dit oogmerk ging men scheep en voer in drie vaartuigen de Schelde af; doch de onderneming sloeg mis, daar de Regeering van Vlissingen in tijds van den aanslag kennis gekregen en maatregelen beraamd had, waardoor Tholouse belet werd te landen. Deze keerde nu terug, en sloeg zich met zijn volk neder bij Oosterweel of Austruweel, op den oever van de Schelde in 't gezicht van Antwerpen, waar hij, door veel toeloop van volk, eene aanzienlijke versterking kreeg. Doch de Landvoogdes, oordeelende de zaak van te veel gewicht, om haar niet met geweld te onderdrukken, zond er 400 man van hare lijfwacht, 200 van de Bezetting van Axel en 500 paarden op af. Het volk van Tholouse, een ongeregelde hoop, zonder krijgstucht, en hier en daar verstrooid liggende, werd overrompeld en geslagen (13 Maart 1567). Omtrent 1500 man kwamen om het leven, en daaronder Tholouse zelf, een der grondleggers en eerste onderteekenaars van het Verbond der Edelen: van de 300 overigen werden de meesten, die in handen der overwinnaars vielen, geharkebuseerd, of vonden den dood aan de galg. In Antwerpen, »het Nederlandsche Babel," gelijk de Landvoogdes de bloeiende Geuzenstad noemde, was de burgerij te hoop geloopen, eerst om de Spaansche troepen die van Brussel naar Austruweel trokken den doortocht te beletten, toen om uit te trekken ter hulp van Tholouse. Maar de Prins van Oranje, Gouverneur der stad, bijgestaan door den Graaf van Hoogstraten, met pistool en geweer bedreigd, en begroet met den uitroep: »Schelmsche verrader, gij zijt oorzaak dat onze broeders daar buiten gemassacreerd worden," ging met verwonderlijke kloekmoedigheid de razende menigte te keer, en heeft daardoor Antwerpen voor een bloedbad bewaard. 1) Nogtans heeft bij sommigen het vermoeden ingang gevonden, dat de Prins de hoofdaanlegger der onderneming geweest is, althans dat die door hem begunstigd is. 2)

Weinige dagen na Tholouses nederlaag bij Austruweel, behaalde de Dwingelandij eene andere zegepraal in de overgave van Valenciennes. De inwoners dezer stad waren voor rebellen verklaard, dewijl zij, op grond van vroeger hun verleende privilegiën, geweigerd hadden de bezetting in te nemen, welke de Landvoogdes hun toezond, om de On-

1) Bij de omstandiger berichten onzer geschiedschrijvers kan men voegen Ab Utrecht Dresselhuis, *Geschied- en Oudheidkundige Wandelingen door Walcheren*, bl. 114 volgg.

2) Onder de latere schrijvers wordt die meening verdedigd door Johs. van Vloten, *Nederlands Opstand tegen Spanje*, bl. 132, tegen Mr. G. Groen van Prinsterer, *Archives de la maison d' Orange*. T. III. p 49.

roomschen gewapenderhand het houden hunner godsdienstoefeningen te beletten. Sedert December werd de stad belegerd door den Heer van Noircarmes, Stadhouder van Henegouwen, en na met 22 stukken geschut, gedurende 36 uren, beschoten te zijn met 3000 schoten, hetgeen toen voor iets merkwaardigs werd gehouden, gaf zij zich over (24 Maart 1567).

Dit alles was een voorspel van hetgeen volgen zou, maar vertoonde reeds in het klein de trekken, welke in het groote treurspel weldra zouden teruggevonden worden: stoutmoedigheid, grenzende aan roekeloosheid; ongeregeldheden, ook onder de banier der vrijheid gepleegd; laaghartigheid bij den vijand in het schenden van capitulatiën; felle verbittering van beide zijden. Deze eerste voordeelen, door 's Konings wapenen behaald, deden den moed van vele Edelen, die door de krijgstoerustingen der Landvoogdes reeds aanmerkelijk verflauwd was, geheel wegzinken; velen zochten weder gunst bij het Hof, en het Verbond ging geheel te niet.

Intusschen kon het niet meer twijfelachtig zijn, welke gevoelens het Spaansche Hof omtrent de Nederlanden koesterde, nu, in weerwil van de alom herstelde rust en de vertoogen der Landvoogdes omtrent den gevaarlijken indruk welken een Spaansch leger op de gemoederen maken zou, desniettemin Filips bij zijn voornemen bleef volharden, om Alva met een leger herwaarts te zenden. De Prins van Oranje, dit gevoelende, en zich verlaten ziende van zoo velen, op wier medewerking hij gesteund had, verlaten zelfs van Egmond, begaf zich naar zijne Duitsche Staten (13 April 1567). Het krijgsvolk van Brederode, door den aanvoerder aan zich zelf overgelaten, verliep en ontkwam langs verschillende wegen, niet zonder het plegen van veel moedwil, naar Duitschland. Hertog Erik van Brunswijk, die inmiddels met het volk, door hem geworven, was opgerukt, maakte zich (5 Mei) meester van Vianen, en vernielde al de werken, aan en om de stad aangelegd. Duizenden van allerlei rang en staat verlieten het Land, alles verloren achtende, nu de Prins van Oranje de hoop scheen opgegeven te hebben. Maar deze kende den man, wiens zending naar de Nederlanden met een Spaansch leger hem overtuigd deed zijn, dat de wraak bloedig, en de wederstand voor het tegenwoordige nutteloos zou wezen.

Don Ferdinand Alvares de Toledo, Hertog van Alva, Markies van Coria en Salvaterra, Ridder van het Gulden Vlies, was ontwijfelbaar de geduchtste krijgsman van zijnen tijd. Hij had Karel V in onderscheidene oorlogen de gewichtigste diensten bewezen: de beslissende overwinning bij Mühlberg aan de Elbe was zijn werk (24 April 1547). 1) Zijne on-

1) Begunstigd door een verrader, Barthel Strauch, die een waadbare plaats door de

dervinding en koele bedaardheid stelden hem in staat, bij de moeielijkste krijgsontwerpen, alle behoeften te voorzien 1) en alle kansen te berekenen, terwijl hij, bij de uitvoering, altijd den strijd wist te ontwijken, waar hij het ongeraden oordeelde dien aan te gaan. De geschiedenis getuigt van hem, »dat zulk een gedichtsel van bedrog en wreedheid, van geduldige wraakgierigheid en algemeene bloeddorst in geen wild dier des wouds en maar zelden in een menschelijken boezem gevonden werd.» 2) Waar dus doorgetast moest worden, stiet zijne niets ontziende onmenschelijkheid vele hinderpalen omver, waarvoor een ander, met minder onbeschoftheid, zou gestuit zijn. Hij was een gezworen vijand van de Nederlandsche Grooten, deels uit Spaanschen adeltrots, deels uit een gevoel van eigenwijsheid in zijn bijzonder karakter, waardoor hij ongaarne iemand anders hoorde prijzen. Met welk een oog moest hij het prachtige Escuriaal zien verrijzen, gesticht ter gedachtenis van de zege bij St. Quentin, waaraan zoo vele Nederlanders een roemrijk aandeel hadden gehad, en hij geen het minste! Vooral stak de roem, door Egmond in het veld verkregen, en de liefde, welke deze bij het krijgsvolk genoot, hem, die de eerste krijgsman zijner eeuw wilde zijn, diep in het hart; en zoo veel onbeschaamdheid voegde zich bij zijn wrokkend gemoed, dat hij in het zoogenaamde rechtsgeding tegen Egmond, aan dezen de overwinning bij Grevelingen als een misdrijf van roekeloosheid aanrekende, en daardoor openlijk toonde, welk een aandeel de hartstocht had aan den dood diens roemruchtigen Nederlandschen krijgshelds.

Niet minder geducht dan de veldheer, was het leger, aan welks spits hij gesteld werd. Het bestond uit de overgeblevenen dier oude legioenen, die den roem der Spaansche infanterie bij Mühlberg en Pavia hadden vereeuwigd; gehard in het veld onder verschillend luchtsgestel, geoefend in den oorlog op allerlei terrein; gewend in de dienst aan de stipste krijgstucht; maar, werd er een overwinning bevochten — gelijk zij gewoon waren te overwinnen — dan kenden hunne brooddronkenheid en onverbiddelijke moordlust perk noch palen. Bij hunnen tocht naar de Nederlanden werd de woede dezer vervaarlijke oorlogslieden nog op een bijzondere wijze verhoogd, daar zij wisten dat zij losgelaten werden tegen een volk, waarop de vloek der kerk rustte.

Alva's leger, hetwelk uit verschillende oorden van Italië in de vlakte tusschen Asti en Allessandria te zamen trok, was slechts bestemd, om

---

Elbe wees. Zie de mededeeling van J. O. Opel in Neue Mittheilungen van het Thüringisch-Sächsische Verein, Bd. X.

1) Ten bewijze daarvan strekt het door hem ontworpen plan eener onderneming tegen Engeland, waarvan boven (bl 86) in de noot melding is gemaakt.

2) J. L. Motley, *de Opkomst van de Nederlandsche Republiek.*

de kern te vormen eener grootere legermacht, zoo de omstandigheden die mochten vereischen. Het bedroeg aanvankelijk weinig meer dan 10,000 man, waarvan het voetvolk in 4 regimenten of *terzio's* verdeeld was. 1) Het Napelsche regiment was 3230 man sterk, verdeeld in 19 vendelen of kompagniën, 2) en stond onder bevel van Alfonso d' Ulloa, een man, zoowel van overleg als van moed. 3) Het Siciliaansche, van 1520 man, 4) onder 11 vanen, werd aangevoerd door Juliaan Romero, die reeds vroeger in de Nederlanden had gediend, en bij de bestorming van St. Quentin (1557), een der stormkolommen had aangevoerd. Het Lombardijsche regiment telde 2200 man, onder 10 vanen,. en had tot bevelhebber Sancho de Londoño; het Sardinische eindelijk, onder even zoo vele vanen, en 1728 man sterk, had Gonsalvo de Braccamonte tot aanvoerder. Van deze 8678 voetknechten, allen oude Spaansche soldaten, waren er 1600 gewapend met musketten, de overigen met pieken en hellebaarden; doch aan ieder vendel waren 15 Spaansche harkebusiers toegevoegd, voorzien van dubbelhaken. 5) De ruiterij, 1200 man sterk, verdeeld in 12 kornetten, deels licht, deels zwaar gewapend, 6) werd aangevoerd door Alva's zoon, Fernando de Toledo; maar bovendien was Antonio Oliviera daarover gesteld als Commissaris-Generaal der ruiterij, een waardigheid, eerst door Karel V ingevoerd. Bijzonderheden omtrent het aantal geschut, in Alva's leger, vindt men niet opgeteekend; 7) het was gesteld onder de bevelen van Gabriel Serbelloni, Ridder van Maltha, als Grootmeester der Artillerie. Nog waren twee mannen van

---

1) Zij heeten *terzio*, omdat er drie van gingen in een *bataglia* (vanwaar ons bataljon).

2) Volgens Bor en Strada.

3) Waarschijnlijk dezelfde, die in het *Kriegsbuch* van Leonhardt Fronsberger voorkomt, als de uitvinder van een bijzonderen toestel, om bij de veldlegering zich voor de ruiterij te dekken. Zie deswege Hoijer, *Geschichte der Kriegskunst*, Th. I. *Zusätze und Erläuterungen*, s. 28.

4) 1620 volgens Strada.

5) Deze lieden genoten eene hoogere soldij, en stonden in bijzondere achting. Ieder had een' jongen bij zich, om op marsch de zeer zware haakbus te dragen, welke bij het vuren op een gaffel of furquet werd gelegd. Men vindt aangeteekend, dat de dubbelhaak toenmaals een ijzeren kogel schoot van 5, of een looden kogel van 7 oncen; dat het vizier-schot was op 292 passen, en bij de grootste elevatie, de kogels een afstand bereikten van 1440 passen.

6) Onder de lichte ruiterij waren 2 kornetten Albaneezen. Deze ruiters zijn het eerst in den Italiaanschen oorlog van Karel VIII (1495) in de Europische legers gebracht door de Venetianen, wier onderdanen zij toenmaals waren; zij heetten ook *Stradioten*, bereden lichte Turksche paarden, waren op zijn Turksch gekleed, en gewapend met kromme sabels en een zeer lange piek, die zij uitnemend goed wisten te behandelen. Zij werden vervolgens door de Franschen en Spanjaarden in dienst genomen, omdat zij van veel nut waren tot het voeren van den kleinen oorlog, vooral in een' tijd, toen de dienst der lichte cavalerie nog weinig gekend werd, welke men zeggen kan, dat door de Albaneezen en door de Hongaren aan de overige Europeanen geleerd is. De Hongaren, die in het midden der 15de eeuw, daartoe den 20en man namen, noemden van daar hunne ruiters hussaren, van het Hongaarsche woord *huss*, twintig.

7) Bor alleen spreekt van een tamelijk getal groot geschut.

naam, ofschoon niet in dienst zijnde des Konings van Spanje, om hunne uitstekende bekwaamheden, ten dienste van Alva gesteld: Francisco Pacciotto, 1) een beroemd Italiaansch vestingbouwkundige, en Chiapin Vitelli, een Florentijnsch Edelman, die in den tocht tegen de Turken tot ontzet van Maltha (1565), zich roemvol had onderscheiden, en nu onder Alva den rang bekleedde van Veldmaarschalk-Generaal. Behalve deze hoofdbevelhebbers, waren onder die van minderen rang, mannen die door verschillende eigenschappen groot vertrouwen konden inboezemen, als: Don Sancho d'Avila, onder Alva's oog van trommelslager tot hooge rangen opgeklommen, en gevreesd om zijne wreedheid; de twee Basta's, beiden dapper met den degen, terwijl een hunner, die van gemeen ruiter zich tot Commissaris-Generaal der ruiterij verhief, ook de pen gevoerd heeft, om zijne veeljarige ondervinding anderen tot leering te doen strekken; 2) Francisco Verdugo, in wien ongemeene krijgsverdiensten met bescheidenheid en braafheid vereenigd waren; en wie kent den rechtschapen Mondragon niet, een der tien helden, die niet ver van Mühlberg, met den sabel tusschen de tanden, onder een hagelbui van vijandelijke kogels, de Elbe overzwommen, en van den tegenoverliggenden oever de schuiten haalden, om er een brug van te maken (1547)?

Zoodanig was het leger, hetwelk tegen Nederland aanrukte, en, gelijk Strada zegt, als een lichaam was van grof gebeente, 'twelk spoedig met bekwaam vleesch kon bekleed worden. Ook ontving het reeds in Savoje een versterking van 7000 Italianen; in Bourgogne voegden zich daarbij 400 ruiters, in Luxemburg twee Duitsche regimenten, en Albericus de Lodron eindelijk, die met 3000 Duitsche soldaten en 300 ruiters van Augsburg opgetrokken was, steeds de rechterflank dekkende van Alva's leger, vereenigde zich daarmede te Namen; 3) zoodat de krijgsmacht, met welke Alva in Augustus des jaars 1567 de Neder-

---

1) Wel eens verward met den Spanjaard Pedro Alvarez Pacheco, die in 1570 bevelhebber van Deventer was en in 1572 te Vlissingen is opgehangen. Zie de Dissertatie van N. C. Lambrechtsen: *Defensio Civitatis Flessinganae in libertatem se vindicantis*. Traj. ad Rhen. 1773.

2) Het werk heeft ten titel: *Governo della Cavalleria*. Er zijn twee Basta's in de Nederlanden geweest, Nicolaas en George. De hier bedoelde schrijver en cavalerist was George, en heeft 40 jaren in de Nederlanden gediend. Strada, Dec. II. L. X, verwart hem met den anderen.

3) De versterking van 7000 Italianen trekt Hooft in twijfel; doch Aitsinger *(de Leone Belgico)* gewaagt er van, die zich destijds in persoon te Augsburg bevond, waar Lodron zijn volk verzamelde, en dus zeer wel onderricht kon zijn; terwijl hij, die overal vergroot, waar zulks tot eer der Spanjaarden kan strekken, hier geene reden had, de opgave eener zoo aanzienlijke macht te verdichten. Henric-Petri spreekt er insgelijks van, ook Bor; en in de *Afbeeldinghe van alle de veldslagen enz.*, gedrukt te Amsterdam in 1615, wordt mede gezegd, dat het getal van Alva's leger bij de monstering bedroeg 8678 man, maar dat er in Savoje nog 7000, en 1000 Italiaansche ruiters bijgekomen zijn.

landen binnen rukte, weinig minder dan 20,000 man moet hebben bedragen. Hij verdeelde die in de steden van België derwijze, dat zij in twee of drie dagen kon worden bijéén getrokken. En nu kon het strafvonnis worden afgekondigd, hetwelk reeds over de Nederlanden was besloten: 1) de sterke hand was dáár, om de uitvoering te verzekeren. In dit vonnis was het geheele volk als één lichaam begrepen; het was een algemeene Proscriptie. Zij, die zich niet rechtstreeks hadden vergrepen tegen 's Konings gezag — want ketter en rebel waren namen van ééne beteekenis geworden — hadden zich strafwaardig gemaakt, door de schuldigen niet naar vermogen te keer te gaan. 2) Men heeft het lot van Nederland in die dagen, vergeleken bij dat van Rome onder Sylla; maar Sylla maakte lijsten van hen, die vogelvrij verklaard werden — Filips liet zich naar Spanje de namen overzenden der weinigen, die gespaard konden worden: bij den eerste maakten de veroordeelden de uitzonderingen, bij den laatste de begenadigden. Het leven van elken Nederlander hing voortaan af van de willekeur van Alva, die voorzien was van een volmacht, welke aller levens en aller goederen in zijne handen stelde. Welke keus bleef er thans over voor de Nederlanders, bij het schrikbarend reuzengeweld, hetwelk op hen stond neder te storten? Hunne gewetens te verzaken, en als slaven te kruipen voor de opgeheven zweep des drijvers? — ook dit zou niet gebaat hebben: het vonnis betrof het verledene, hetwelk niet meer ongedaan kon gemaakt worden. Hun toestand zou die van volslagen wanhoop geweest zijn, zoo zij geene uitkomst gezien hadden in God en hun zwaard. Doch de hoop, om door de wapenen redding te vinden, scheen van dag tot dag meer te verflauwen. Velen hadden reeds gemeend, dat Alva's aanrukkend leger gemakkelijk ware tegen te houden geweest; ook deze hoop was nu verijdeld. De zaak was wel in ernstige overweging genomen, ook bij de Hugenooten in Frankrijk; en de Admiraal Coligny, toen zijne voorstellen daartoe, en die van den Prins van Condé, bij het Fransche hof waren afgeslagen, had zelfs aangeboden, uit eigene middelen, een poging te doen, om Alva den doortocht te betwisten; maar de heerschende partij in Frankrijk had zeer wel het gevaarlijke ingezien, hetwelk voor haar in deze onderneming gelegen was, en Karel IX was in tijds op zijne hoede geweest.

---

1) De Sententie der Inquisitie werd te Madrid uitgesproken den 16 Februari 1568; den 26 daaraanvolgende werd die door Filips bekrachtigd.

2) Vargas, wiens Latiniteit ook uit het „non curamus vestros privilegios" bekend is, drukte volkomen den geest zijner instructie als President van den Bloedraad uit, toen hij in zijn barbaarsch Latijn, dit oordeel uitsprak „Haeretici fraxerunt templa, Boni nihil fecerunt contra, Ergo debent omnes patibulare."

Zoo rustte dan alle hoop van Nederland op een handvol uitgewekenen, en op hem, die van dezen als het hoofd en de ziel was, op — Willem van Oranje. Wel is waar, was het doorslepen verstand van den Prins in het ontwarren en bestieren der meest verwikkelde zaken bekend: zijne afkomst van krijgshaftige voorzaten, en gezond en stevig lichaamgestel, eene opvoeding te midden van voortreffelijke Veldheeren aan het hof van Karel V, het vertrouwen, door dezen Monarch in zijne krijgsbekwaamheden gesteld, als die hem reeds op zijn 18de jaar tot Generaal der Nederlandsche ruiterij had benoemd, en, toen hij weinig meer dan 20 jaren oud was, aan hem, boven Egmond en zoo vele andere oudere Bevelhebbers, het opperbevel had gegeven over het Keizerlijk leger tegen de Franschen (1555), de loffelijke wijze eindelijk, waarop hij zich in deze betrekkingen gekweten had — dit alles kon wel eenig vertrouwen geven; maar hier scheen meer vereischt te worden; en, in den slag bij St. Quentin mocht de Prins gestreden hebben, als een stout, onverschrokken krijgsman had hij zich nog niet doen kennen. Doch de onvergelijkelijke gaven, welke hem tot den grooten Staatsman vormden, waren juist die, welke ook hier gevorderd werden. In Duitschland zich ophoudende, knoopte hij met omzichtigheid uitgebreide verstandhoudingen aan in het Vaderland; zijne kracht van overreding bezorgde hem voordeelige verbindtenissen met Duitsche Vorsten; zijne vaderlandsliefde deed hem voor de groote zaak al zijne bezittingen op het spel zetten; zijn geest van berekening en werkzame geaardheid deden hem zeker en snel de draden spinnen, waarin de vijand moest verward worden; kortom, hij was, gelijk een beroemd Duitsch Schrijver gezegd heeft, een eenig man in een eenigen toestand. 1) Vier broeders stonden hem wakker op zijde: twee jongere, Adolf en Hendrik, die hunne jeugdige levens voor de Nederlandsche vrijheid ten beste gaven; Jan van Nassau, Willems rechterhand in alles waarbij staatsbeleid gevorderd werd, gelijk hij naderhand het hoofd werd der Unie van Utrecht; 2) Graaf Lodewijk eindelijk, de man van het zwaard, even hartstochtelijk, als zijn broeder Willem elke hartstocht in zijn binnenste placht te verbergen; verklaarde zich deze gewoonlijk voor de omzichtigste maatregelen, Lodewijk voor de geweldigste. Altijd gereed het spits af te bijten; niet aarzelende, ook eenen overmachtigen vijand de punt te bieden, heeft deze heldhaftige voorvechter Nederland duurzaam aan zich verplicht. Zijne daden zullen spreken.

Een jaar was er verloopen, sedert de Prins van Oranje naar Duitsch-

1) Heeren, *Handbuch der Geschichte des Europäischen Staatensystems.*
2) Van hem stamt het thans regeerend koninklijk huis in een rechte lijn af.

land geweken was, gevolgd door vele aanzienlijken des Lands. Men had in dit tijdsverloop niet stil gezeten: er waren verbindtenissen aangeknoopt, beloften uitgelokt, ontwerpen beraamd. Graaf Lodewijk had Frankrijk en Duitschland doorgereisd, om onderstand-gelden en krijgsvolk te bekomen; de uitgewekene Edelen waren, ieder naar vermogen, tot hetzelfde doel werkzaam geweest met eene voortvarendheid, welke zelfs door den Prins had moeten ingetoomd worden, om onberadene stappen voor te komen. In het begin des jaars 1568 werd de ijver verdubbeld; ook Alva versterkte zijne krijgsmacht, en niet zelden ontmoetten zijne wervers die van Oranje in de steden en dorpen van Duitschland. Uit verscheidene oorden van Europa kwamen zich ter sluik lieden aanbieden, om onder de Nederlandsche vanen te dienen, enkelen uit wrok of haat tegen de dwingelandij, sommigen uit godsdienstige belangstelling, de meesten, gelukzoekers, op hoop van voordeel. Allen moesten van handgeld voorzien, gewapend, onderhouden, bezoldigd worden. De kans was te onzeker, dan dat er algemeen in het Vaderland genegenheid zou bestaan hebben, om aan de onderneming groote schatten te wagen. Nochtans verbonden zich Antwerpen, Amsterdam, Haarlem, Middelburg, Vlissingen en andere steden tot bijdragen in geld; Edelen en burgers gaven aanzienlijke sommen, 1) en er werden inzamelingen gedaan, in het Vaderland heimelijk onder de welgezinden, en te Londen, Embden, Kleef, Wezel en elders openlijk onder de uitgewekenen, die willig opbrachten, ieder naar zijn vermogen. De Prins zelf gaf 50,000 gulden en verkocht zijn aanzienlijken schat van kostbaarheden tot hetzelfde einde; maar het was Jan van Nassau, die hem, door het verpanden van al zijne Heerlijkheden en goederen, den meesten onderstand verstrekte, en zijn belangeloozen ijver voor de zaak van Nederland op eene schitterende wijze aan den dag legde. 2)

1) Correspondance de Philippe II, sur les affaires des Pays-Bas T. II p. 757.

2) Willem I bleef echter aansprakelijk voor alles; en toen hij overleed, bevond men, dat zijn boedel bezwaard was met een schuld van *f* 2,400,000 (*Resol. van Holland*, 1582, fol. 309). Zijne erfgenamen kwamen nog in den jare 1594 met Jan van Nassau tot een overeenkomst, over een schuld van *f* 1,400,000 (Bor, XXXII, fol. 126). Maar om de eerstgemelden in staat te stellen, aan deze overeenkomst te voldoen, kwamen in 1598 de staten van Holland tusschen beiden, en, hoezeer verklarende reeds ver boven de andere Provinciën belast te zijn, desniettemin willende „de meriten van den geheelen huijse van Nassau dancbaerlick erkennen," schonken zij aan de nalatenschap van Willem I eene som van *f* 175,000 (*Resol. van Holland*, 15 Junij 1598, fol. 30). Doch ook dit was niet voldoende; en toen Jan van Nassau in 1606 overleed, had hij nog een aanmerkelijke som te vorderen, zoodat zijne erfgenamen verklaarden: „dat hun huis alle vier jaren 100,000 Rijksdaalders ten achteren ging door de schulden en interessen" (*Resol. van Holland*, 7 Maart 1608). Eindelijk namen de Staten van Holland in 1619 nogmaals een besluit, waarbij zij verklaarden, „om te bethoonen heure groote affectie jegens de loffelijcke huijse van Nassau, ende de danckbaerheijt die se denselven sijn toedraghende" een som van *f* 150,000 te schenken aan de erfgenamen van Jan van Nassau, die hiermede verklaard hebben, al hunne vorderingen, uit de veldtochten van

Toen de toebereidselen ver genoeg gevorderd schenen, teekende Willem bij »der gratiën Godts, Prince van Oraignen, van Nassou" enz, op den 6den April des genoemden jaars 1568, te Dillenburg, in de machtbrieven, welke hij aan zijnen broeder Lodewijk, aan zijnen zwager Willem, Graaf van den Berg, en aan andere Edelen verleende — het besluit om het zwaard te trekken; niet, gelijk de Prins daarbij betuigde, tegen den Koning van Spanje — de Officieren van Graaf Lodewijk droegen, als die des konings, de roode sjerp — maar integendeel gedreven door »de groote affectie" die hij zijnen ghenadighen heere koning toedroeg, en omme te verhoeden de bederffenisse ende desolatie, waarin zijne Majesteits Erf-Nederlanden stonden gebracht te worden door de wreedheid van de Spanjaarden. In die brieven verklaarde hij, op aanzoek van de inwoners dezer Landen, zoo wel van weghen het evangelium als die roomsche kercke, met gemeen overleg van de Algemeene Staten des Lands, begeerende dezelve landen te behouden in dienste van sijne Majesteijt een ijder in vrijdom ende liberteijt van sijnder Religie ende conscientië, aan de gemelde Edelen macht ende authoriteijt te geven, om gewapenderhand hetgeen overlegd was te volvoeren. 1)

Het plan tot den veldtocht was dus beraamd, dat kleine benden van drie verschillende kanten, uit het zuiden, het oosten en het noorden, een inval zouden dreigen, opdat Alva genoodzaakt mocht worden, zijne macht te verdeelen, of een punt ontbloot te laten, waar de Prins met het gros van zijn leger zou kunnen inbreken. Dit plan mislukte. Uit Frankrijk zou de aanval worden bestuurd door een Fransch Edelman, de Cocqueville. Deze aanval moest enkel strekken, om de aandacht af te leiden, en vrees te verwekken voor meerdere ondersteuning van de zijde der Hugenooten. Maar het duurde tot in 't laatst van Juni eer de daartoe geworven krijgsmacht — van wier sterkte de opgaven verschillen van 800 tot 2500 man — strijdvaardig was: zij bestond uit Franschen, Brabanders, Vlamingen en Henegouwers. Alva, van den aanslag onderricht, schreef deswege aan het Fransche Hof, hetwelk de bende, toen zij zich vereenigd had te St. Valeri, een stadje in Picardijë, deed overrompelen 18 Juli 1568. De aanvoerder werd gevangen genomen en verloor het hoofd op het schavot. Van meer gewicht moest een legerkorps zijn, hetwelk tusschen de Maas en den Rijn zou samentrekken

1568 tot 1574 voortgevloeid, te houden voor „voldaen ende gequiteerd" (*Resol. van Holland*, 6 Juli 1619).

1) Behalve bij Bor is het manifest van den Prins in den vorm van een lastbrief ook afgedrukt, naar een kopij in het Archief van Yperen, in Gachards Voorrede van zijn 6de deel der *Corresp. de Guillaume le Taciturne*.

onder de bevelen van den Graaf van Hoogstraten, maar in diens plaats werd aangevoerd door Jan van Montigny, Heer van Villers. Naar mate de kans gunstig scheen, moest dit korps in Gelderland, of van de zijde van Luik in Brabant rukken. Te dien einde waren aan het krijgsvolk, tot deze onderneming bestemd, loopplaatsen aangewezen in het land van Gulik. Doch men had de onvoorzichtigheid, het tot een ongeregelden hoop te laten samenkomen, voordat de manschappen tot benden gevormd, voordat zij zelfs beëedigd en bezoldigd waren, en terwijl de meesten nog niet voorzien waren van wapenen, waarvan het aankoopen en vervoeren met veel moeielijkheden gepaard ging. De Prins van Oranje, die zich te Kleef bevond, kende zijnen vijand te wel, om niet te weten, dat de onschendbaarheid van den Duitschen bodem door den Spanjaard weinig zou geëerbiedigd worden. Doch zijne waarschuwingen konden niet baten, ja zoover ging de doldriftigheid van sommigen, dat zij, tegen de vertoogen van den Prins aan, dezen verwarden hoop naar Roermond voerden, om die stad te bemachtigen. Hetgeen de Prins voorzien had, gebeurde: de Spanjaarden waren in aantocht, Villers moest zijn aanslag tegen Roermond laten varen en leed met zijn 3000 man voetvolk en ruiterij, een volkomen nederlaag bij Daelhem, tusschen Maastricht en Luik (23 April 1568). De overwinnaars, niet meer dan 1600 man sterk, aangevoerd door Londoño en d'Avila, leden geen verlies van eenig aanbelang, terwijl van 's Prinsen volk ettelijke honderden op het slagveld bleven, en daaronder vele uitgewekene Nederlanders. Villers viel met andere Edelen in 's vijands handen, en na de plannen van den Prins van Oranje verraden te hebben, onderging hij echter te Brussel de doodstraf op het schavot. Die aan de nederlaag bij Daelhem ontkwamen, verliepen, gelijk al het volk, 'twelk in die streken verzameld werd.

De aanval op het noordelijk gedeelte des Vaderlands had het bemachtigen van Groningen ten doel. Het bezit van deze stad was van groot gewicht, om hare nabuurschap met Embden, de verzamelplaats van vele uitgewekenen. Langs dezen weg kon men voortdringen veiliger dan langs eenigen anderen, en met minder gevaar, van de gemeenschap met Duitschland te verliezen. Daarenboven hadden de Groningers reeds vroeg hunnen ijver voor de goede zaak aan den dag gelegd, zoodat zelfs in het vorige jaar de Spaansche Regeering, voor die stemming der Groningers bekommerd, deels door bedreigingen, deels door goede woorden, de burgerij had weten te belezen, om een bezetting van vier vendelen Duitsche soldaten in te nemen (6 Juni 1567). Ook bij de Friezen had men reden, om op ondersteuning te hopen; en de afwezigheid van

Aremberg, Frieslands Stadhouder, scheen den aanslag te begunstigen. Graaf Lodewijk, die den inval in Groningerland op zich had genomen, liet zich dan ook, hoe gering zijne hulpmiddelen waren, niet afschrikken door den tegenspoed van 's Prinsen wapenen in Gulikerland. Nu of nooit, herwinnen of sterven, de leuzen, welke hij op zijne vaandels liet plaatsen, 1) drukten volkomen de geestdrift uit, waarmede hij bezield was. Vergezeld van 50 man, trekt hij over de grenzen, en bemachtigt (23 April 1568) het huis te Wedde. Dit kasteel was gelegen in het zoogenaamde Oldampt, aan den weg die uit Munsterland over de Bourtange naar Groningen loopt, en behoorde aan den Graaf van Aremberg. Lodewijk had het bestemd tot de vereenigingsplaats zijner krijgsmacht, die ook werkelijk dagelijks derwaarts kwam samenvloeien, zoodat hij al spoedig voorwaarts kon trekken, en zich meester maken van Appingadam, waar zijn broeder, Graaf Adolf, met 100 ruiters zich bij hem voegde. Intusschen was zijn krijgsvolk niets meer dan een ongeregelde hoop; het moest nog gemonsterd, geschikt, tot benden gevormd, geoefend worden; en reeds was hij te veld en op 's vijands bodem. Van wapenen waren zijne soldaten zeer slecht voorzien, en velen hadden er geene, dan die het toeval hun aanbood. Met ongeduld verwachtte hij Jonkheer Diderik van Sonoy, die met een aanzienlijken aankoop van vuurroeren te Wezel belast was, waarvan de vervoering belemmerd werd door den Hertog van Brunswijk, die met eenig krijgsvolk tusschen beiden lag.

Aremberg, uit Frankrijk terug gekomen, waar hij tegen de Hugenooten gestreden had, bevond zich nog te Brussel, toen aldaar de tijding kwam van den inval, waarmede zijn gewest bedreigd werd. Alva gelastte hem, zich onverwijld naar zijnen post te begeven en zich met den Graaf van Megen te verstaan over de maatregelen die de omstandigheden zouden bevonden worden te gebieden. De twee stadhouders kwamen te Arnhem overeen, dat Megen vier vendelen 2) naar Lingen zou zenden, omdat men meende, dat het op die stad gemunt was: maar de soldaten sloegen aan 't muiten wegens 't achterblijven hunner soldij, en toen zij met moeite tot de orde teruggebracht waren, wilde Aremberg niet van hen gediend zijn. Hij weigerde ook de ruiterij naar zijn Gouvernement mede te nemen, omdat die in moerassige streken geen dienst kon doen en er gebrek was aan paardenvoeder. Alva had evenwel last gegeven ook de ruiterij te doen oprukken, en Megen nam nu zelf het bevel op over 400 Spaansche en Albaneesche ruiters en 1500

1) Zij waren in het Latijn gesteld „Nunc aut nunquam," en „Recuperare aut mori."
2) Een vendel of vandera bedroeg toen gemiddeld 170 man.

man voetvolk. Hij zou Aremberg op den voet volgen: Alva had hen gewaarschuwd de Geuzen niet te licht te tellen en hun bevel gegeven niets te ondernemen dan met vereende macht. Ook zouden, op voorstel van Aremberg, in allerijl 10 vendelen Spanjaarden onder het opperbevel van Gonsalvo de Braccamonte, van 's Hertogenbosch naar Amsterdam gezonden en vandaar over de Zuiderzee naar de Kollumerzijl worden overgevoerd. Doch de bevelen die dezen tocht moesten regelen werden niet tijdig genoeg gegeven, en tegenwind veroorzaakte, dat deze troepen de aangewezen bestemming niet bereikten en eerst den 17den Mei, den derden dag nadat zij van Amsterdam waren afgevaren te Harlingen konden ontscheept worden.

Bij het beoordeelen van de schuld eener nederlaag en de eer van een overwinning moet ook de gemoedsstemming van de Opperbevelhebbers in rekening worden gebracht. In dat opzicht was hier het voordeel niet aan de zijde van den Spanjaard. Aremberg leed aan de jicht en was bedlegerig: op zijn tocht van Arnhem over Vollenhoven naar Leeuwarden en Groningen werd hij in een draagkoets vervoerd. Door geldgebrek bekneld gelukte het hem niet dan met de grootste moeite 4 vendelen Nederlandsche soldaten, die te Sneek en te Leeuwarden in bezetting lagen marschvaardig te maken en nog een bende Duitschers aan te werven. De muitzucht zijner soldaten moest zijn wrevel wekken, de vertraagde komst van Braccamonte hem ontmoedigen. Aanzienlijke Friezen dienden in het leger van Graaf Lodewijk, en hunne bloedverwanten hielden verstandhouding met de opstandelingen. Hij durfde dus Leeuwarden niet van garnizoen ontblooten, voordat hij alle verdachte personen uit de stad had gebannen, hunne woningen en winkels had doen sluiten, en tot schrikverwekking het huis had doen afbreken van het sedert eeuwen aanzienlijke geslacht Eijsinga, waarvan Tjalling Eijsinga, raadsheer aan het hof van Friesland, bij Graaf Lodewijk diende als Commissaris van de monstering, en 3 andere broeders, Ritske, Focke en Frans, mede tot de verbonden Edelen behoorden. 1) Toen hij eindelijk met zijn vereende macht in de voorstad van Groningen aan het Schuitendiep aankwam, trof hem het bericht, dat 400 man van de bezetting zich buiten de stad gewaagd hadden, meenende een hoopje Geuzen spoedig uitéén te zullen slaan, maar in een hevige schermutseling met een duchtige nederlaag voor die onvoorzichtigheid geboet hadden.

---

1) Dat die afbraak, door Aremberg voorgesteld en door Alva „de par Sa Majesté" bevolen, om te worden uitgevoerd „tout incontinent" evenwel niet zou hebben plaats gehad, wordt niet bewezen door de enkele omstandigheid dat er later op hetzelfde erf een huis van de Eijsinga's gestaan heeft.

Intusschen had Graaf Lodewijk tijd gehad om zich te versterken en door tusschenkomst van den burgemeester van Appingadam, Sebastiaan Wabbers, brandschatting uit de Ommelanden te verzamelen. Aan het hoofd van 3000 man voetvolk, verdeeld in 22 vendelen en 300 paarden bevond hij zich te Appingadam, een open plaatsje zonder eenige verdedigingsmiddelen. 1) Het was donderdag den 20en Mei toen Aremberg, aan het hoofd zijner 10 vendelen Spanjaarden, 4 vendelen Nederlanders en 1 vendel Duitschers uit Groningen getrokken om zijnen vijand op te zoeken, aankwam bij het klooster Wittewierum op een uur afstand van Appingadam. 2) Graaf Lodewijk maakte zich terstond slagvaardig; maar zijne troepen eischten eerst betaling van de haar nog toekomende soldij. Zoo moest hij den geheelen volgenden dag — Vrijdag den 21en — besteden om zich van de trouw zijner soldaten door geld en beloften te verzekeren.

De vijand liet hem met rust, en ook nog de voormiddag van den 22en werd hem gegeven, om rustig te beraadslagen over hetgeen hem te doen stond. Er werd besloten tegen den avond de stelling van Appingadam te verlaten, ofschoon de schijn van reeds een eerste ontmoeting te willen ontwijken gevaar liep op een hoop partijgangers en pas geworven volk een nadeeligen indruk te maken. Om zijn aftocht te dekken en tevens de trouw zijner nauwelijks bevredigde soldaten op de proef te stellen, deed hij 1000 man met haakbussen gewapend tegenover Arembergs troepen postvatten. Dezen lokten de Spanjaarden tot een gevecht uit, en hielden het gaande tot dat de duisternis viel en Aremberg noopte nogmaals bij het klooster te overnachten. Toen werd de aftocht te middernacht volbracht over Slochteren naar de zijde van Winschoten, waar Graaf Lodewijk zijn kwartier nam in het klooster Heyligerlee.

De reden waarom Aremberg twee dagen heeft laten voorbijgaan, zonder zijn vijand aan te tasten, moet daarin gezocht worden, dat hij, gehoorzaam aan het bevel van Alva, den strijd niet wilde wagen dan in gemeenschap met Megen, die eerst in den avond van Zaterdag den 22en hem uit Coevorden een bode kon zenden, dat hij hem den volgenden dag moest verwachten.

Het was op den middag van Zondag den 23en dat Graaf Lodewijk,

---

1) De bijzonderheden van de samenstelling van zijn leger zijn op te maken uit de memorie, geschreven na den slag bij Heyligerlee en medegedeeld in de *Archives de la Maison d'Or.* T. III, p. 227, waarin ook de kapiteins der 22 vendelen genoemd worden.

2) De tijdsbepaling van deze 4 dagen is in de vroegere verhalen van den slag bij Heyligerlee niet juist opgegeven. Daarvoor is belangrijk de brief medegedeeld in de *Archives de la Maison d'Or.* T. III p. 221.

terwijl hij met zijn broeder Adolf in het Klooster Heyligerlee aan den disch was gezeten, door een trouwhartigen landman de tijding kreeg, dat Aremberg 's nachts van Wittewierum opgebroken de verlatene stelling van Appingadam had ingenomen en nu langs denzelfden weg dien hij gevolgd had, in aantocht was. Inderdaad kwam in den namiddag te 5 uur het Spaansche leger in 't gezicht. De weg waar langs de Spanjaarden in aantocht waren — de Woldweg, te midden van een moerassig land — liep, voordat hij de met houtgewas bedekte hoogte bereikt had waarop het klooster Heyligerlee gelegen was, langs eene vlakte die voor den onbedachtzamen beschouwer naar vasten grond geleek, maar eigenlijk een uitgeveende poel was, overdekt met een groenachtige oppervlakte. Met dit moeras vóór zich schaarde Graaf Lodewijk, op een hoogeren grond door boschachtig terrein begrensd, zijn klein leger in orde van kolonnen — of gelijk men vroeger zeide eskadronsgewijze, dat is in *squadra's* of *agmina quadrata*. Het waren hier 2 langwerpige vierkanten, van ruim 40 en 30 pieken in het front, met muskettiers op de flanken. De eene kolonne werd opgesteld achter een heuvel waarop verstrooide manschappen geposteerd werden. Ter rechter zijde stond de ruiterij front makende naar den weg waar langs de vijand naderde.

Aremberg voerde 6 kleine metalen kanonnen mede, gedoopt met de namen der 6 muzieknoten, door den magistraat van Groningen tot zijne beschikking gesteld. Het vuur uit deze veldstukjes onverwacht uit het houtgewas aan den weg geopend moest schrik verwekken bij soldaten, die wisten dat hun aanvoerder geen enkel stuk geschut bezat — de tiralleurs werden er door van den heuvel gedreven — maar ook uit een meer vooruitgeschoven stelling heeft geen der kanonkogels de slagorde kunnen bereiken.

Het was voor Graaf Lodewijk van het grootste belang den strijd te verhaasten, en voor Aremberg dien uit te stellen tot dat Megen zou zijn aangekomen. Derhalve niet willende zich de gelegenheid laten ontsnappen, in deze voordeelige stelling met Aremberg alleen een lans te breken, zond Lodewijk zijn broeder Adolf met diens 100 ruiters den Spanjaarden op den smallen Woldweg te gemoet, om met de eerstaankomenden handgemeen te worden: de slag zou zich dan wel verder uitbreiden. Zoo geschiedde 't ook: dan Adolfs paard nam bij den aanrid de teugels op, en voerde zijn berijder in vollen ren midden onder de vijanden. Dapper weerde zich de jeugdige held: meer dan één aanvaller deed hij in 't voetzand storten, totdat hij zelf, uit den zadel geworpen en met wonden doorboord, den geest gaf.

Het was voor Aremberg niet meer mogelijk terug te keeren, en nu

bezweek hij voor den aandrang zijner officieren. De Spanjaarden verweten hem dat hij, Nederlander, de vluchtende Geuzen wilde laten ontsnappen. Braccamonte snoefde, voor de eer der overwinning niet noodig te hebben op de komst van Megen te wachten. De Opperbevelhebber gaf toe; maar nauwlijks was het teeken om aan te vallen gegeven of de geheele voorhoede lag door de bedrieglijke oppervlakte van het moeras gezonken in water en modder weerloos te worstelen. De naastbijstaande afdeeling van Lodewijks leger vond hier een wisse prooi. De musketiers, op de vleugels geplaatst, meest Walen, troffen al wie onder 't bereik van hun schot kwam, en wie zich uit het moeras wilde redden werd door de piekeniers teruggedreven of afgemaakt. De andere kolonne trok van achter den heuvel het moeras om, wierp zich op de achterhoede, drong in de gelederen door en veroorzaakte een verwarring die, toen Braccamonte het voorbeeld gaf tot de leuze Sauve qui peut, een algemeene vlucht tengevolge had door de moerassen en over de sloten en hekken waarmede de lage landen allerwege doorsneden waren.

Aremberg, vruchteloos getracht hebbende, zijn volk bij één en tot staan te krijgen, toen hij zag, dat alles verloren was, begaf zich eindelijk ook op de vlucht. Dan, al rijdende zijne vervolgers pogende te ontkomen met een' sprong over een hek of draaiboom, miste zijn paard. Hij was echter nog in den zadel blijven zitten, toen een soldaat van Lodewijk, zijnde een Amsterdammer, hem een geweerschot toebracht in den hals, tusschen den stalen kraag van zijn harnas en het helmet. Nu kwam een trommelslager toeschieten, een Fries van geboorte, die door een' slag met een vuurroer den ongelukkige den helm van het hoofd, en hem zelven bewusteloos deed nederstorten. Beiden maakten den zieltogenden Veldheer verder af, en brachten zijn' witten strijdhengst en de versierselen van het Gulden vlies, die de verslagene om den hals droeg, met de tijding van zijnen dood, aan Graaf Lodewijk. Van het verlies der Spanjaarden zijn verschillende opgaven. Zij zelven erkennen 500 man verloren te hebben: 2000 is het meest overdreven getal. Zoo als het gewoonlijk gaat, zijn velen, in de eerste oogenblikken verloren geacht, later terecht gekomen en ieder grijpt het cijfer aan dat het meest overeenstemt met zijne genegenheid voor de eene of de andere partij. De overwinnaar had slechts eenige ruiters verloren, en bemachtigde, behalve de boven vermelde veldstukjes, de krijgskas en een aanzienlijken buit van goud, zilver en gemunt geld, waarvan de Spaansche soldaten rijkelijk voorzien waren. 1)

1) Of de wijze waarop Aremberg den dood gevonden heeft, gelijk hier verhaald is, als vernederend voor een zoo hoog geplaatsten Edelman beschouwd is — althans van

De slag bij Heyligerlee die van 5 tot 8 uur 's avonds geduurd had (23 Mei 1568), is de eerste geweest, waarin onze voorvaderen eene volstrekte overwinning op de Spanjaarden bevochten hebben; de eerste, waarin de Nederlandsche Vrijheid helden, uit het geslacht van Nassau, als hare voorvechters strijden, en éénen, helaas! vallen zag. De dood van den zevenentwintigjarigen Adolf, die de beminnelijkste hoedanigheden paarde aan een echten krijgsmansaard, was een dure prijs, waarvoor de overwinning gekocht werd. 1)

Graaf Lodewijk, naar krijgsgebruik drie dagen op het slagveld vertoefd hebbende, trok voorwaarts, om de bevochten zege te vervolgen, en sloeg zich neder voor Groningen, waarin het overschot van Arembergs troepen zich geworpen had. Ook de Graaf van Megen, die toen Aremberg verslagen werd tot Zuidlaren gevorderd was, een uur afstands van het slagveld, had, zoodra hij van vluchtelingen den afloop van den strijd vernomen had, zich naar Groningen gespoed, om deze gewichtige stad voor het Spaansche gezag te behouden. Het heeft sommigen eene roekelooze onderneming toegeschenen, zonder ander geschut dan de veroverde veldstukjes, een stad te gaan belegeren, welke nu wel voorzien was van bezetting, en aan leeftocht geen gebrek had. Prins Willem zelf heeft het in zijn broeder afgekeurd, dat hij op onvoldoende gronden den tijd verspilde met een stad te belegeren die hij onmogelijk zou kunnen innemen, in plaats van zich tegen de toebereidselen van den vijand in veiligheid te gaan stellen. 2) Men dient echter hierbij in het oog te houden, dat de bezetting van Groningen door de nederlaag bij Heyligerlee grootelijks ontmoedigd was; dat Lodewijk, wien het aan 't hart ging door het ontruimen van het gewest zoo velen der in-

---

de Spaansche zijde is een verhaal in omloop gebracht van een tweegevecht aan het einde van den slag, waarin Aremberg door een pistoolschot van Graaf Adolf getroffen, dezen met een kogel door het lijf en een sabelhouw in het hoofd zou gedood hebben, en daarop zelf, door de verwonding van zijn paard op den grond geraakt, strijdend „als een held van Homerus" zou gesneuveld zijn. Motley heeft dit verhaal overgenomen. Volgens een ander is de Hertog doodgeslagen door Antonie de Zoete, uit wraak omdat deze zijn broeder had zien sneuvelen. — Het eeuwfeest van den slag in 1868 gevierd heeft een aantal geschriften en ontboezemingen in het licht doen komen. Daaronder munt uit door een rijke opgaaf der bronnen de voorlezing van Dr. W. Bisschop in het vierde stuk van het vijfde deel der nieuwe reeks van *de Vrije Fries*. De ware toedracht van het sneuvelen van Aremberg, buiten het gevecht voorgevallen, blijkt uit het „Egtberigt van het omkomen des Graaven van Aremberg" bij Van Wijn, *Huiszittend Leven* D. I, n°. 2, bl. 232. De bronnen voor den slag bij Heyligerlee zijn opgegeven bij Arend *Algemeene geschiedenis des Vaderlands*. D. II, St. 5, bl. 35.

1) Dat hij zich op 22jarigen leeftijd „veel te gering en onverstandig achtte" om een vendel soldaten te kommandeeren, betuigt hij in een brief opgenomen in de *Arch. de la Maison d'Oranje* T. I, p. 161.

2) *Avis du Prince d'Orange au Comte Louis de Nassau* in de *Arch. de la Maison* d'Or. T. III, p. 257.

gezetenen die hem hadden bijgestaan aan de wraakneming der Spanjaarden bloot te stellen, versterking van alles verwachtte, gelijk hij ook werkelijk daarna ontving, en dat de stemming der gemoederen te Groningen hem alle hoop kon doen voeden, van die stad, door medewerking der burgers, bij verrassing in zijne handen te zien vallen. Doch de bevelvoerders van binnen hadden dadelijk, op het vernemen van den slag bij Heyligerlee, de burgerij, door het ophalen van alle wapenen, machteloos gemaakt, en haar met schrik geslagen, door het ophangen van een' burger, die zich onvoorzichtig tegen de Spaansche Regeering had uitgelaten. Hierdoor bleef de aanslag op Groningen zonder eenige vrucht: nutteloos was er tijd verspild met het maken van schansen en loopgraven, en volk verloren bij de schermutselingen, waartoe de uitvallen der belegerden, die de begonnen werken poogden te vernielen, aanleiding gaven.

Inmiddels had de tijding van Arembergs nederlaag Alva als een donderslag getroffen. Woedend van spijt, zocht zijn helsch gemoed oogenblikkelijk de hitte zijner wraakgierigheid te koelen: het marktplein te Brussel zag het moordschavot oprijzen, en de hoofden van een twintigtal Edelen (1 en 2 Juni), de hoofden ook van Egmond en Hoorne vallen (5 Juni). Door onberaden drift echter liet Alva zich niet licht vervoeren, en men mag het in twijfel trekken, of het besluit, om dit afgrijselijk schouwspel thans met zooveel overhaasting te vertoonen. door hartstocht ingegeven, of door koel overleg aangeraden is. De bewaring namelijk, en de strafoefening van zoo vele aanzienlijken vorderden de tegenwoordigheid eener talrijke krijgsmacht, en Alva begreep de zijne elders geheel te zullen noodig hebben. Het kon voor de Spaansche heerschappij gevaarlijk zijn, in deze oogenblikken het grootste gedeelte des Lands van troepen en van den schrik van Alva's nabijheid te ontblooten. Daarom moest eerst een moordtooneel, als dat te Brussel, het geheele Land treffen met een zoodanige verslagenheid, dat daarvan de terugwerking voor het oogenblik zou opgehouden worden, door de overmaat van ontzetting. Eerst nadat hij op deze wijze zich genoeg verzekerd achtte, ondernam Alva, die reeds dadelijk zijnen Maarschalk Vitelli met een regiment Walen en 15 vendelen ander krijgsvolk naar Friesland vooruitgezonden had, en den Hertog van Brunswijk met 1500 man ruiterij, welke bij Deventer lagen, mede derwaarts had doen oprukken, met zijne overige krijgsmacht te volgen. Het Siciliaansche regiment uit Brussel, 15 vendelen van het Napelsche uit Gent, 10 vendelen die te Maastricht in bezetting lagen, en al wat er van lichte ruiterij hier en daar verspreid lag, vereenigden zich te 's Hertogenbosch, waarheen ook

de Landvoogd zelf, en op zijn last de Raad van State zich begaven, om in al het noodige tot den tocht, met de meeste snelheid, te voorzien. Uit het groote tuighuis te Mechelen werd geschut aangevoerd, 8 batterij- en 8 veldstukken; 1) een wel ingerichte ponton-trein kreeg last om te volgen; 2) er werden bevelen gegeven, om met den meesten spoed nieuwe wervingen te doen, en in het begin van Juli trok deze krijgsmacht van 's Hertogenbosch langs verschillende wegen naar Deventer, en vandaar gezamenlijk over Koeverden naar het bedreigde gewest.

Graaf Lodewijk trok, bij de aannadering van Alva, zijne geheele macht te zamen voor Groningen, op omtrent 3000 passen van de stad, in een verschanste legerplaats. Hij had versterking van volk bekomen, en Sonoy had den lang verwachten aanvoer van 1300 geweren bewerkstelligd. Maar ook de bezetting der stad was versterkt geworden door de troëpen onder Vitelli, die zich door Lodewijk vruchteloos tot een gevecht had laten uitdagen. Hij had in last, slechts door kleine schermutselingen zijne tegenpartij bezig te houden, tot op de komst van Alva. Deze, door Vitelli met 1500 ruiters te gemoet gekomen, verscheen op den 15den Juli met zijn leger te Groningen; terstond en zonder af te zitten, deed hij, in eigen persoon, een verkenning tot voor het Nassausche leger. Eindelijk begreep de overwinnaar van Heyligerlee dat hij reeds te veel op het spel had gezet, en op de verschijning van Alva gaf hij bevel tot den aftocht. Maar de voorhoede van het Spaansche leger liet hem geen rust. Bij het opbreken van zijn kamp verloor hij 50 paarden en een zestigtal manschappen te voet en vele achterblijvers, en de verwarring werd zoo groot, dat 10 vendelen gescheiden werden van de hoofdmacht en niet weder te recht kwamen voordat het terug-

1) Algemeen was destijds aangenomen, dat een leger rijkelijk van geschut voorzien was, wanneer het op elke 1000 man één stuk medevoerde.

2) Alva had dien vermoedelijk, ofschoon het niet uitdrukkelijk staat aangeteekend, uit Italie medegebracht, waar het bekend is, dat hij een volledigen ponton-trein, het eerste voorbeeld van dien aard, heeft doen oprichten. Von Schepeler, in het bovenaangehaalde werk, bl. 190, geeft daarvan eenig bericht, hetwelk echter voor de wetenschap weinig belangrijks behelst. In het algemeen wordt daarin gezegd, dat in iedere brug, naarmate van hare breedte, 30, 34 tot 40 schuiten gingen. Er waren twee officieren over gesteld, één, wien de zorg voor het materieel was aanbevolen, en één, die de werkzaamheden bij het slaan der brug bestuurde. Het overige personeel bestond in 20 matrozen, 6 man te paard tot escorte, 8 man, die aan het ijzer- en touwwerk der schuiten de noodige herstellingen konden doen, 4 man, om op marsch bestendig het voertuig na te zien, voorts een houtzager, een radermaker en een smid, ieder met een handlanger. Over dezen pontontrein leest men in het Geuse-liedeken *van Berghen in Henegouwen hoe Graaf Lodewijk dat met listicheyt innam:*

„Men vandt aldaer des Alfs geschat
Zijn leijren schuijten, is't niet wat?
Zyn brugghen oock daer neven."

trekkend leger eerst Wedde en vervolgens Hohenbonde in Oost-Friesland bereikt had. 1)

Men kan Graaf Lodewijk wel te laste leggen dat hij te weinig naar rede luisterde wanneer zijn heldhaftig gemoed hem tot een waagstuk dreef; maar hij was de man niet om dat waagstuk door te zetten, wanneer hij inzag dat daardoor zijn geweten de noodlottige gevolgen van een roekelooze daad zou te verantwoorden hebben. Twee tijdingen, ontvangen terwijl hij voor Groningen lag, hadden hem tot nadenken gebracht. Hij had bericht gekregen, dat in Engeland oorlogschepen werden uitgerust, die hij tot zijne versterking voor de monden van de Eems te wachten had: 2) hij moest zorgen met dezen in gemeenschap te kunnen komen. En een aanschrijving van den Duitschen Keizer, waarbij hij met den Rijksban bedreigd werd, zoo hij niet onverwijld terugtrok, moest hem beducht doen zijn voor maatregelen, waardoor hij van Duitschland kon worden afgesneden. Toen hij in zijnen aftocht de Eems bereikt had, besloot hij, niet verder dan tot hier eene ontmoeting te ontwijken.

Aan den linkeroever van de Eems, nabij hare uitstrooming, ligt het dorp Jemmingen of Jemmegem of Jemgum op een Schiereiland begrensd door de rivier en de breede watervlakte van den Dollard, waarop Diderik Sonoy, kort te voren (7 Juli), reeds een voorspel had vertoond van de stoutheid der Watergeuzen, en met een aantal schepen en schuiten zich ophield. Hier besloot Graaf Lodewijk, die thans 8000, volgens anderen 10,000 man onder de wapenen had, den vijand af te wachten. De stelling bood geen uitweg aan om te ontkomen in geval van een nederlaag; maar zij had het dubbele voordeel, van aan de landzijde slechts langs den Eemsdijk aangetast, en van de waterzijde gemakkelijk van leeftocht voorzien te kunnen worden; gelijk ook, door den ijver van Sonoy, terstond een aanzienlijke voorraad van levensmiddelen uit Embden derwaarts werd gevoerd. Omtrent vier uren boven Jemmingen lag een brug over de Eems bij het dorp Reijde, alwaar het Spaansche leger, sterk 17000 man voetvolk en 3000 lichte ruiters, op den 20sten Juli aankwam. Door een versterkt bruggenhoofd, met spoed opgeworpen, verzekerde Alva zich in het bezit dezer brug, om, zoo Lodewijk te Jemmingen de Eems mocht zijn overgetrokken, hem onverwijld te kunnen nazitten, of hem den pas afsnijden. Hiertoe was den Spanjaard de brug onmisbaar, daar de pontons, uit hoofde van de doorweekte kleiwegen, niet hadden kunnen medegevoerd worden en te Groningen

1) Brief van Graaf Lodewijk aan zijn broeder Prins Willem in Hohenbonde 17 Juli 1568 in de *Arch. de la Maison d'Or.* T. III p. 264.

2) Brief in de *Arch. de la Maison d'Or.* T. III p. 272.

gebleven waren. Doch, vernemende, dat Lodewijk zich te Jemmingen verschanste, brak Alva met het aanbreken van den volgenden dag op, om hem te bestoken. De toegang van die zijde naar Jemmingen, bestond in een dijk en een smallen weg onder langs dien dijk. Aan zijne rechterzijde stroomde de rivier; aan zijne linkerzijde waren lage en weeke gronden, uit welke eenige slooten, in de rivier uitloopende, dóórsneden vormden in den dijk, welke met bruggen belegd waren. Drie van deze had Lodewijk doen afbreken; bij elke doorsnede had hij een wacht geplaatst, en vóór het dorp een borstwering opgeworpen, voorzien van zes stukken geschut. Ook het dorp zelf was aan de landzijde, zooveel de tijd het had toegelaten, verschanst. Door het doorsteken van eenige dijken kon het land onder water worden gezet, en werkelijk had Graaf Lodewijk zelf daartoe de hand aan de spade geslagen toen zijne soldaten daartegen morden, en begon het water van den Dollard in het Schiereiland binnen gelaten, zichtbaar te wassen. Desniettemin besloot Alva, steunende op zijne overmacht, zijne tegenpartij in deze stelling, hoe sterk die ook zijn mocht, aan te tasten. Des voormiddags te tien ure — het was 21 Juli 1568 — stiet de Spaansche voorhoede op de voorwacht van Lodewijk, en gaf Alva aan 1500 Spanjaarden, onder bevel van Romero, last, den aanval te beginnen. 1) Door het vuur hunner haakbussen en musketten dreven de Spanjaarden de posten terug, ter verdediging der dóórsneden van den dijk geplaatst, met de werkers die nog bezig waren ze te verbreeden. Te vergeefs deed Lodewijk versterking te hulp komen: Romero hield zich op den dijk staande met de uiterste hardnekkigheid tegen een aanzienlijke overmacht; de bruggen werden spoedig hersteld, en nu moest de borstwering bestormd worden, welke den toegang sloot tot het dorp, waar Lodewijk zijne hoofdmacht in twee langwerpige vierkanten geschaard had. Indien het grof geschut, door snelle lading en juiste richting, destijds de ontzettende uitwerking had kunnen doen, waardoor het thans een schaars gehoord waagstuk zou zijn, langs een smallen weg, tegen 6 vuurmonden, met een dichten drom in te stormen, de Spanjaard had niet dan over een hoop van lijken de borstwering kunnen genaken. Doch Lodewijk, de ongenoegzaamheid van zijn geschut hebbende leeren kennen, 2) daarenboven door zijne ridderlijke geaardheid gedreven, om

1) Zie den brief van Alva aan den Raad van State, daags na den slag geschreven, en te vinden bij Bor, B. IV, fol. 105, D. Alva noemt Romero niet; maar het blijkt van elders, dat deze de aanvoerder was.

2) Hooft zegt, dat men uit het geschut gestadelijk van 10 tot 1 uur speelde, een uitdrukking echter, wellicht op eene bloote veronderstelling gegrond. Alva echter in zijn Verslag spreekt ook van „den wederstand dien de vijanden deden, van tien tot één

den vijand meer van nabij onder de oogen te zien, en nog niet wetende, dat Alva met zijne geheele macht in aantocht was, rukte omstreeks één uur met slaande trom en vliegende vaandels zijne beschansingen uit, en plaatste zich dus tusschen zijn geschut en den aanvallenden vijand. Met veel hevigheid werd hier gevochten. Tot driemaal toe zond Romero naar Alva om versterking; tot driemaal toe deed de Hertog, die gewoonlijk niet dulden kon dat zijne onderbevelhebbers beter wilden zien dan hij, hem weten dat hij niets te doen had dan op den dijk post te blijven houden. Maar twee omstandigheden dwongen Alva tot de keuze tusschen spoed te maken of onverrichter zake af te deinzen. In de landen namelijk, welke hij aan zijne linkerzijde had, begon, door de openingen in den dijk gemaakt, allengs meer water binnen te stroomen, en alle ontwikkeling van troepen bezijden den dijk, zou hierdoor weldra onmogelijk worden. Daarenboven trokken donkere wolken boven de strijdenden te zamen, en dreigden in een zware regenbui neder te storten; en daar de lading der vuurroeren, toen de vuursteen tot dat einde nog niet in gebruik was, door brandende lont werd onstoken, 1) en den infanterist de bajonet nog niet als laatste toevluchtmiddel gegeven was, werd al het voetvolk, voor zoo ver het met schietgeweer gewapend was, destijds weerloos, wanneer er een zware regen viel. Alva ziende, dat, onder zulke omstandigheden, een oogenblik dralens de verijdeling zijner poging zou kunnen te weeg brengen, besloot dus zijne geheele macht langs den dijk op te stuwen, ten einde de stelling

uur na den middag, door 't behulp van zes stukken geschut". In allen gevalle dient men in het oog te houden, dat met behendige en geoefende kanonniers (hoedanige die van Lodewijk wel niet zullen geweest zijn) destijds niet meer dan acht schoten in één uur konden gedaan worden; en hoe weinig de Spanjaarden van die 6 stukken te lijden hadden, kan daaruit blijken, dat zij dien geheelen dag slechts 80 man verloren hebben; waarvan er den volgenden dag aan Alva nog slechts 6 of 7 bekend waren, zoodat nog de meesten op meer afgelegene plaatsen moeten gesneuveld zijn.

1) De brandende lont werd tusschen twee metalen lippen geschroefd, en door een trekker op het kruid van de pan gebracht. De ontvonkte lont, aldus op het geweerslot geplaatst, had eenige gelijkenis met den kop van een haan, en daarom kreeg de toestel tot afbranding van het geweer den naam van haan, welks deelen borst, krop en lijf worden genoemd. Het geheele geweer bekwam vervolgens den naam van snaphaan, waarschijnlijk, om van andere afleidingen niet te spreken, met toespeling op de behendigheid waarmede de haan op het geweer zijn prooi weet weg te snappen, gelijk de vroegere benaming musket, beteekenende een sperwer om eene gelijke zinsduiding, aan het schietgeweer was gegeven. Over de benaming van snaphanen aan vrijbuiters gegeven, kunnen wij hier niet uitweiden, maar merken alleen nog aan, dat het menigvuldig gebruik van lont verscheidene spreekwijzen bij onze voorvaderen heeft doen ontstaan. Wanneer iemand door geweld zich van iets had meester gemaakt, zeide men, dat hij het met lontrecht had gehaald. Die van den hoogen boom af teerde, werd met eene andere spreekwijze, gezegd de lont aan weerszijden op te steken, en om eene diepe verachting voor iemand uit te drukken, zeide men, dat hij het afblazen van de lont niet waard was. Hadden zich vijanden in eene hinderlage gelegd, dan ontdekte men niet zelden hunne verborgene tegenwoordigheid door de lucht van de lont, en van daar zegt men lont te ruiken, wanneer men van een bedekten aanslag de lucht krijgt.

zijns vijands te overweldigen. Er was nog iets, wat hem hiertoe bewoog, en hem van den goeden uitslag scheen te verzekeren. Weinige dagen te voren, waren de Duitschers in Lodewijks leger aan het muiten geslagen, wegens verzuim van betaling; zij waren toen door beloften tevreden gesteld, maar hadden, ten gevolge van den overhaasten terugtocht, hunne achterstallige soldij nog niet bekomen. Thans, nu zij zagen, dat hunne dienst zou gevorderd worden, en wetende, dat er geld was aangekomen, drongen zij aan op de voldoening der gedane beloften. Te vergeefs stelden de Bevelhebbers hun den onvermijdelijken ondergang van het gansche leger voor oogen, zoo men de kostbare oogenblikken, met geld te tellen, liet verloren gaan: zij geloofden niet aan de grootheid van het gevaar. Te vergeefs werden zij gelast, verzocht, gesmeekt, om althans te helpen den dijk verder door te steken, waartoe de Bevelhebbers met schop en spade in de hand, het voorbeeld gaven: geld, geld! was de kreet, waarmede de bevelen der Officieren, de smeekingen der Nederlanders beantwoord werden. Van deze wanorde nu kreeg Alva door een krijgsgevangene bericht; en thans zijne kans schoon ziende, gaf hij last, zijne geheele krijgsmacht te doen voorwaarts dringen, om de voorsten door het opstuwen der achtersten vooruit te persen, en den vijand door de overmacht overhoop te werpen. Gelijktijdig moest een Spaansch kapitein, Don Lopez de Figuerroa, met zijn vendel dubbelhaken, landwaarts in, de verschansing omtrekken, en een aanval van ter zijde op den dijk beproeven. Deze toeleg gelukte. Zoo ver het oog reikte, zag men Alva's dicht gesloten drommen voorwaarts rukken. De muitende benden begonnen nu het gevaar in te zien, waarin zij verkeerden; maar de schuiten, welke in de Eems lagen, schenen nog een middel tot lijfsbehoud aan te bieden. Graaf Lodewijk mocht woedend van gelid tot gelid vliegen, en verwijten, en aansporen, en beloven — vruchteloos: de vlucht werd weldra algemeen — de verwarring onherstelbaar. Nog een laatste poging wil de moedige Held beproeven; hij vliegt naar het geschut, en doet het met eigene hand losbranden — vruchteloos: met moeite redt hij het leven in een schuit over de Eems. 1) Nu stormen de Spanjaarden binnen; wat met zwemmen zich niet redden kan, wordt afgemaakt; de slachting was vreeselijk, en duurde tot in den nacht voort. Daar ook Alva drie dagen op het slagveld aan zijne soldaten gunnen moest, werden allen die nog op een eilandje in de rivier, of in hutten, moerassen en kreupelhout een schuilplaats gezocht hadden, vermoord, verbrand of verdronken. Niet minder

1) Volgens anderen al zwemmende.

dan 7000 man verloor het leven: de overwinnaars hadden niet meer dan 70 of 80 dooden. Zestien stukken geschut, zoo metalen als ijzeren, een groote voorraad van leeftocht, al de buit bij Heyligerlee veroverd, de geheele legertrein en daarmede 1500 paarden, vielen Alva in handen. De overwinning van dezen was volkomen, en hij had door haar de Spaansche heerschappij in deze gewesten weder voor eenigen tijd beveiligd. Doch ten einde Embden, de wijkplaats der vluchtelingen, in het oog te kunnen houden, beval hij tegen over deze stad de vesting Delfzijl aan te leggen, waarvan Pacciotto in zijne tegenwoordigheid, op de plaats zelve, de plannen ontwierp.

Men zegt, dat Alva Lodewijks nederlaag aan diens onvoorzichtigheid heeft geweten, van niet achter de Eems terug te trekken, en de brug te Reijde af te breken. 't Schijnt inderdaad, dat de edele Graaf de deugdelijkheid zijner troepen genoeg mistrouwd heeft, om er geen slag in het open veld mede te wagen, maar te weinig, om te vermoeden, dat zij zoo eervergeten zich zelven in het ongeluk zouden storten; hij zoude anders ook de schuiten in de rivier verwijderd, en aan de lafhartigen geen ander uitzicht op redding gelaten hebben, dan over de lijken hunner vijanden. Had hij zijnen aftocht willen vervolgen, het is ontwijfelbaar, dat hij zich achter de Eems in veiligheid had kunnen stellen, en het ongeluk bij Jemmingen zoude hem dan niet zijn overgekomen. Doch, wat spreken wij van ongeluk — neen: niet door gehuurde vreemdelingen moest de vrijheid des Vaderlands bevochten worden. De Nederlanders moesten ondervinden, dat door hun zwaard God hen verlossen wilde; en zij moesten ook hier een beschermende Voorzienigheid leeren erkennen, in het behoud van kostbare levens, welke van de algemeene slachting gespaard bleven. Behalve Graaf Lodewijk, ontkwamen Bloijs van Treslong, schoon zwaar gewond, en Entes van Menteda, een Groninger Edelman, om naderhand, beiden als Hoofden der Watergeuzen, in de inneming van den Briel, der dwingelandij eene ongeneeslijke wonde te slaan.

Zoo miste ook de onderneming, in het noorden des Vaderlands, den gewenschten uitslag. Geheel anders had de uitkomst kunnen zijn, zoo middelerwijl de Prins van Oranje met zijn leger in Brabant had kunnen rukken. Doch, hoezeer de Prins dag en nacht werkzaam was, om alles te regelen en voor te bereiden, en het hem reeds aan volk en oorlogstuig niet ontbrak — hij moest de schoonste kans laten voorbij gaan: want een leger, grootendeels uit huurlingen bestaande, in het veld te brengen zonder middelen om het te kunnen betalen, was gevaarlijker dan werkeloos te blijven; en na al de opofferingen, welke reeds gedaan

waren, ontbrak de zenuw des oorlogs. Eindelijk kwam uit het Vaderland de verzekering, dat er een som gelds gereed lag, waarover beschikt kon worden, zoodra het leger te velde zou zijn. Nu werd het klooster Romersdorf in het Bisdom van Trier aangewezen, als de vereenigingsplaats voor allen, die zich onder de vanen van Oranje wilden scharen. Franschen, Walen en Duitschers stroomden bij hoopen derwaarts; en in de eerste dagen van September werd het leger gemonsterd, ten bedrage van veertien- of achttienduizend man voetvolk — want daaromtrent verschillen de opgaven 1) — en 7000 ruiters, voorzien van een artillerie, welke slechts uit 10 stukken geschut bestond, waarvan 6 falkonetten en 4 kartouwen. 2) De meeste uitgewekene Nederlandsche Edelen waren hier bij elkander, ook Lodewijk met het overschot van zijn leger, en Willem van Lumeij, Graaf van der Mark, die gezworen had, haar en baard te zullen laten groeien, tot dat hij den moord van Egmond en Hoorne zou gewroken hebben, maar die naderhand, door afschuwelijke wreedheden, zijn naam geschandvlekt, en aan de goede zaak groot nadeel toegebracht heeft. 3)

Zij, die zich ooit onder een hoop muitende soldaten hebben bevonden, en het hebben bijgewoond, wanneer de algemeene ontevredenheid eerst in een dof gemor langs de gelederen murmelt, langzamerhand hoorbaarder wordt, tot luidruchtige kreten aanwakkert, in de grofste baldadigheden uitspat, en ten laatste in razernij voortholt, zoodat geen gezag meer ontzien, geene reden meer gehoord, geen gevolgen meer berekend worden; en wien dan de plicht is opgelegd geweest, zonder de middelen te bezitten, om aan de eischen der oproerlingen te voldoen, hunne woede te bedaren, hunne bedreigingen tot zwijgen te brengen, en hen weder gedwee, ontberingen, gevaren, ja den dood te gemoet te voeren: zij kunnen zich in den toestand verplaatsen, waarin de Prins van Oranje, gedurende dezen geheelen veldtocht, dagelijks verkeerde. Tot die mate van hevigheid klommen soms deze tooneelen van wanorde, dat er Bevelhebbers onder de handen der oproerige soldaten dood bleven, en eenmaal zelfs een schot op den Prins werd gelost, waarvan

1) Er worden 44 vendelen opgegeven; doch daar de sterkte der vendelen verschillend was, zoo kan men het juiste getal hoofden niet bepalen.

2) De falkonetten behoorden tot de slangstukken, en schoten kogels, sommige van $3\frac{1}{2}$, andere van $1\frac{1}{4}$ pond. De kartouwen werden verdeeld in geheele, halve en kwartkartouwen, schietende kogels van 48, 24 en 12 pond.

3) Hij was een Luiksch Edelman, maar stamde van moederszijde af uit den hoofdtak van den stam Wassenaer. De gruwelen, door hem gepleegd of toegelaten, hebben vele eerlijke roomschgezinden, die zich tegen den gewetensdwang verzet hadden, afgeschrikt, om zich voor de zaak van Oranje en van de Staten te verklaren. Hij is (1 Mei 1578) te Luik door vergif gestorven. Zie Mr. J. Scheltema, *Letterkundig Mengelwerk*, D. II, I St.

de kogel op zijn degenknop afstuitte. De veldtocht was geopend, en de beloofde onderstandgelden bleven achter. De edele broeders van Nassau, en andere aanzienlijken, mochten op eigene kosten de geheele ruiterij onderhouden — hoeveel was er niet nog noodig, om zoo vele gehuurde gelukzoekers, van allerlei natiën, dagelijks tevreden te stellen! Al het beleid van den Prins werd er gevorderd, om in de behoeften te voorzien; al zijne krijgsbekwaamheid, om eenige eenheid te brengen in de vreemdsoortige bestanddeelen van zijn leger; maar in het bijzonder al zijne geestkracht en standvastigheid, om niet kleinmoedig terug te deinzen voor zoo vele bezwaarnissen.

Reeds de eerste bewegingen des legers werden belemmerd door het regenachtige weder, en de nauwelijks begaanbare wegen. Zij bepaalden zich tot heen en weder trekken in de streken tusschen Maas en Rijn, en het bemachtigen van eenige minbeduidende plaatsen. Ook hierbij was Graaf Lodewijk weder altijd vooraan; en stormenderhand werd Aremberg door hem ingenomen, als of de naam van den naijverigsten tegenstander zijns broeders hem altijd ter overwinning moest leiden. De gemelde bewegingen van 's Prinsen leger hadden ten doel, om de Spanjaarden in het onzekere te laten, omtrent het eigenlijk oogmerk van den veldtocht, en om tevens de gelegenheid te doen rijpen, ter bemachtiging van Luik. De onlusten, welke aldaar waren uitgebarsten, gaven daarop een gunstig uitzicht; doch ook dit voornemen werd verijdeld.

Alva intusschen had reeds in Friesland, door bode op bode, omtrent de toebereidselen van den Prins, verontrustende tijdingen gekregen. Vandaar terug gekomen, bevond hij zich met zijn leger te Utrecht, toen hij vernam, dat de Prins van Oranje te veld was. Zijne krijgsmacht versterkt hebbende, zoodat die weinig meer of minder dan 20,000 man voetvolk en 8000 ruiters bedroeg, legerde hij zich, wel voorzien van geschut, munitie, geld en leeftocht te Haren, nabij Maastricht. Dáár sloeg hij een schipbrug over de rivier; deels, om door verkenningen te beter onderricht te worden van al 's Prinsen bewegingen; deels, om door zijne ruiterij alles voor zijnen vijand te laten wegstroopen. Voor den Prins was het volstrekt onmogelijk lang het veld te houden, deels uit den aard van de samenstelling zijns legers, en om den geldeloozen toestand waarin hij zich bevond, deels uithoofde van den naderenden winter; en al de hoop van den veldtocht was voor hem gelegen in een spoedige beslissing door het lot der wapenen. Voor Alva daarentegen stond, met één verloren veldslag, alles verloren te gaan. Ook de trouw van zijne huurlingen hing af van de voordeelen, welke hij hun had aan

te bieden; de meeste Nederlanders, welke onder hem dienden, volgden uit vrees en schoorvoetende de banier der dwingelandij; allen dreigden hem te verlaten, en stad bij stad, dit kon men voorzien, zou de Oranje-vaan, welke reeds de vaan der vrijheid begon te worden, 1) opsteken, zoodra ééne nederlaag Alva's overwinnelijkheid had blootgelegd. Dit, en hoe onberekenbaar de gevolgen eener zoodanige uitkomst moesten zijn, kon ieder nadenkende licht bevroeden; en daarom staarden aller oogen, in en buiten Nederland, met angstige verwachting op den naderenden strijd. Dit beseften ook de beide kampvechters zelven; en daarom zocht, met dezelfde beradenheid, Alva den strijd te ontwijken, als Oranje dien zocht aan te gaan.

De eerste poging, door den Prins in het werk gesteld, om zijn oogmerk te bereiken, is te recht, ook door Spaanschgezinde schrijvers, als een proefstuk van krijgsbeleid en stoutheid geprezen. Na met zijn leger op onderscheidene kanten aan de Maas zich vertoond, en eindelijk bevonden te hebben, dat de ondiepte der rivier te Stockum, tusschen Mazeijk en Maastricht, den doortocht zou toelaten, rukt hij den 7den October, 2) terwijl hij zich des daags op eenigen afstand had gehouden, en Alva niets dergelijks vermoedde, 3) plotseling met een snellen marsch aan, en komt in den avond aan de plaats voor den doorgang bestemd. Het schijnsel der maan begunstigde de onderneming. Een goed aantal ruiterij trok eerst door de rivier, om aan den anderen oever het aankomend leger tegen een overval te beveiligen. Daarop plaatsen zich eenige

---

1) Het vaandel van den Prins van Oranje was niet enkel oranjegekleurd, maar voerde de kleuren van 's Prinsen wapen, oranje (boven), wit en blauw; en dat daarvan de nationale Nederlandsche vlag is ontleend, is voldingend bewezen in het allerbelangrijkst stukje van Mr. J. C. de Jonge, *de Oorsprong der Nederlandsche vlag*. In de *Afbeeldinghe ende Beschrijvinghe van alle de veldslagen enz.*, gedrukt te Amsterdam in 1615, met sterk gekleurde platen, is het „Oranje, blanje, bleu", gelijk de volksuitdrukking luidde, overal in 's Prinsen vaandels te onderscheiden. Indien op de getrouwheid dier gekleurde platen staat te maken zij, dan zoude reeds Graaf Lodewijk bij Heyligerlee onder de driekleurige vaan gestreden hebben, en alzoo de eerste overwinning onder die vlag niet ter zee, maar te land behaald zijn. Over deze kleuren is, na de Jonge, nog geschreven door Guyot, Ter Gouw, Muller, Fruin, en na dezen heeft Dr. P. J. Vermeulen (*Nederlands vlag* Utrecht 1865) betoogd, dat de wettige kleuren der Nederlandsche vlag zijn: oranje, wit, blauw. Aan vooroordeel of onwetendheid schrijft Dr. Vermeulen het toe, dat in 1813 de boven-baan weder rood geworden is. Hij erkent echter (bladz. 11) dat aan 's Lands Regeering alleen, en niet aan het welbehagen van bijzondere personen toekomt de kleuren van 's Lands vlag vast te stellen, en zal dus ook moeten erkennen, dat de wettige kleuren nu zijn: rood, wit en blauw.

2) Volgens Hooft 5 October.

3) Alva was echter in het geheel niet vreemd van het denkbeeld, dat het leger op die wijze ergens pogen zou, over de Maas te komen. Daarom had hij, op de ondiepe plaatsen, scherpgetakte minkijzers (soort van Friesche ruiters) in de rivier doen leggen. Hier echter was het verzuimd, of wellicht had de stroom ze medegevoerd. Mr. G. Groen van Prinsterer maakt in de *Archives de la Maison d'Or.* T. III p. 296 opmerkzaam op het oordeel van Languet, die den overtocht over de Maas als een zeer gemakkelijke zaak beschouwt en den geheelen veldtocht zeer ongunstig beoordeelt.

honderden ruiters, dicht op één gesloten, in verscheidene gelederen, dwars in de rivier, ten einde den stroom te breken, den aanvoer van water zoo veel mogelijk op te houden, en het doorwaden der rivier voor het voetvolk te minder bezwaarlijk te maken. Ook het geschut, thans tot 20 stukken vermeerderd, werd door het water gesleept, en met het begin van den nacht stond 's Prinsen geheele leger op den anderen oever. Alva kreeg spoedig te tijding van het gebeurde, maar kon die nauwelijks gelooven. »Meent gij dan," zeide hij tegen den Graaf van Barlaimont, die hem het eerste bericht bracht, »dat zij vogels zijn, om zoo over de Maas te vliegen?" — Men heeft algemeen het er voor gehouden, dat, zoo de Spanjaard, bij den eersten schok zijner verbaasdheid, terstond aangevallen ware, de overwinning den Prins niet zou ontgaan zijn. Doch, door den marsch van den vorigen dag en het doorwaden der rivier, vermoeid, nat en beslijkt, waren zijne troepen niet in staat, of niet gestemd, om dadelijk weder op marsch te gaan, en zich met den weluitgerusten vijand te gaan meten; en, toen de dag was aangebroken, wekte de vertooning van een nette en sterke legerverschansing, waarvan den vorigen dag geen zweem te bespeuren was, maar waarin Alva zich gedurende den nacht, door behulp van 3000 arbeiders, begraven had, niet minder verbazing, dan de meesterlijke overtocht van Oranje over de Maas gedaan had. 1)

Wij kunnen den Prins niet voet voor voet volgen op zijnen tocht door Brabant. Alva's bloedgerichten hadden het Land nog zoodanig met schrik geslagen, dat niet ééne stad zich openlijk durfde verklaren. Met telkens muitende soldaten, zonder geld, zonder toevoer van leeftocht, dikwijls verstoken van de hulpmiddelen welke het land zelf aanbood, daar de Spanjaarden op vele plaatsen alles vernield hadden, moest Oranje's leger ieder oogenblik van stelling veranderen, en een verwacht hulpkorps uit Frankrijk verbond die bewegingen aan het zuiden. Het Spaansche leger volgde dat van den Prins allerwege op den voet, maar werd door zijn bekwamen aanvoerder — in dat opzicht te recht met Fabius vergeleken — altijd zoo geleid, dat het in geen hoofdtreffen werd gewikkeld. Negenentwintig malen verwisselde de Prins van legerplaats, nu eens een uitdagende houding, dan weder den schijn aannemende van te wijken, om den vijand in het net te lokken. Vier malen bevonden de legers zich zoo nabij elkander, dat een veldslag onvermijdelijk scheen; maar Alva bleef onverzettelijk, en liet alleen zoo veel

---

1) „Hij is met den Prins over de Maas geweest", werd eene spreekwijze bij onze voorouders, om iemand aan te duiden, van wien men verwachten mocht, dat hij iets stouts zou durven ondernemen.

toe, dat de strijdlust van sommige heethoofdige Spaansche bevelhebbers zich koelen kon in afzonderlijke gevechten, tusschen kleine afdeelingen der beide legers. 1) Bij de vinnigste dezer schermutselingen, welke voorviel bij gelegenheid dat de Prins de Geete overtrok om de Fransche hulpbenden te gemoet te gaan, trof een doodelijke wonde Antonij van Lalain, Graaf van Hoogstraten, wien wij hier eershalve gedenken. Hij was een vroom roomschgezinde, een getrouw en wakker spitsbroeder van Oranje, een beminnaar van zijn Vaderland, en een ijverig voorstander van de Nederlandsche vrijheid. 2).

Bij de reeds vermelde bezwaren, waardoor de Prins van Oranje belet werd, den veldtocht lang te rekken, kwam eindelijk de buitengewone gestrengheid van een vroeg invallenden winter, welke hem noodzaakte, het veld te ruimen. Hij besloot derhalve zich naar Frankrijk te begeven, bij het leger van den Prins van Condé. Tot Kamerijk toe gevolgd door Alva, die hem niet durfde aantasten, 3) was Oranje op den 4den December reeds tot Soissons voortgetrokken, toen, door opstoking van het Fransche Hof, de bevelhebbers zijner huurbenden verklaarden, niet geworven te zijn, om tegen den Koning van Frankrijk te dienen, en bij gevolg eischten, naar Duitschland te worden terug gevoerd. Zoo vond de Prins zich genoodzaakt, om zijne troepen, onder vele ongemakken, naar Straatsburg te brengen, alwaar hij ze, door het verkoopen van zijn geschut en ander legertuig, met een gedeelte der soldij wist tevreden te stellen, en zijn leger afdankte. Twaalfhonderd ruiters alleen hield hij in dienst, en daarmede vervoegde hij zich met zijne twee broeders, in het volgende jaar (1569), bij den Hertog van Tweebruggen, die Duitsche hulptroepen te velde bracht, voor de Hugenooten in Frankrijk. De onverwachte dood diens Hertogs bracht Prins Willem in een neteligen toestand. Hij aanvaardde het opperbevel over de bedoelde Duitsche krijgsmacht, en bracht met veel beleid hare vereeniging tot stand met het leger der Hugenooten. Hij woonde ook een gedeelte van den veldtocht bij, onder anderen het gevecht bij Roche l' Abeille, waar hij het corps de bataille aanvoerde; doch ziende, dat de gang der zaken in Frankrijk de groote ontwerpen niet zou bevorderen, welke hij ten opzichte van Nederland koesterde, besloot hij naar Duitschland terug te

1) Zie de bijzonderheden bij Strada en in het *Leven van* Willem I.

2) Hij was getrouwd met Anna de Montmorency, zuster van den Grave van Hoorne; en van daar behooren de goederen van het Graafschap Hoogstraten, gedeeltelijk liggende in de Provincie Noord-Brabant, nog heden ten dage aan het huis van Montmorency.

3) Volgens van Meteren behaalde de Prins zelfs een belangrijk voordeel bij Quesnoy: „Hij heeft van des Hertogs ,volck 10 vendelen Duytschen, 8 vendelen Spaengiaerden ende drie Kornetten lichte Peerden verstroyt ende verslaghen, alwaer dat vele van Adel doodt ende ghevangen bleven."

keeren. Hij woonde nog het beleg van Poitiers bij (25 Juli—7 September 1569) en trok toen, om hulp in Duitschland te gaan zoeken, te midden eener hem vijandige bevolking Frankrijk door, vergezeld van slechts vijf personen, in boerengewaad. Zijne broeders daarentegen, Lodewijk de reeds beproefde krijgsman, en Hendrik, 18 of 19 jaren oud, die te Straatsburg studeerende voor 't eerst te velde was, konden een tooneel niet verlaten, vol ridderlijke wapenfeiten. Zij bleven derhalve in Frankrijk; en weinige dagen na het vertrek van den ouderen broeder, in den slag bij Montcontour (3 October 1569) openbaarde zich het eigenaardige van Lodewijks karakter op een treffende wijze. Hij had daar het bevel over het corps de bataille, terwijl Coligny de voorhoede aanvoerde; en deze, door den vijand in het nauw gebracht, zond naar Lodewijk. om hem de Duitsche ruiterij ter hulp te zenden. De Ridderlijke Graaf, meer volgende de ingeving van zijn heldhaftig gemoed, dan den plicht eens bedachtzamen bevelvoerders, snelde in persoon met de ruiterij daar heen, vergat voor een oogenblik, dat een Opperbevelhebber een andere taak te vervullen heeft, dan op den vijand in te houwen, en liet zijne legerafdeeling, die toen juist in gevecht geraakte, zonder aanvoerder. Dezen misslag echter vergoedde hij door zijne tegenwoordigheid van geest en onverschrokken dapperheid: want toen de nederlaag der Hugenooten was beslist, was hij het, die met den Graaf van Mansfelt de verstrooide ruiterij weder wist te verzamelen, den aftocht van het leger dekte, en door een kloeke houding de vervolgende overwinnaars dwong af te deinzen. 1) Men ziet uit dezen trek, hoe gezegend het voor Nederland was, dat de zaak der vrijheid in Lodewijk een voorvechter had vol geestdrift en voortvarendheid, maar dat de gang der gebeurtenissen bestuurd werd in het hoofd van den grooten Zwijger.

De eerste onderneming tot bevrijding van Nederland, was dan op alle punten mislukt. Uit het geschut, te Jemmingen veroverd, verrees Alva's standbeeld op het kasteel van Antwerpen; 2) de tirannij, met toenemende strengheid, ging voort van de eene geweldenarij tot de andere, en alle hoop op uitredding scheen verloren. In deze dagen vervaardigde waarschijnlijk Filips van Marnix, Heer van St. Aldegonde, ter bemoediging van alle vrienden en voorstanders der goede zaak, het troostlied *Wilhelmus van Nassouwen*, waarvan de zangwijze naderhand

1) Aitsinger zegt: *Germano interea equite ductorum peritia conferto ordinatoque agmine ita cedente, ut hostis etiam victor non ausus sit illum adoriri.* Dat de bedoelde aanvoerders, Graaf Lodewijk en de Graaf Wolrad van Mansfelt geweest zijn, getuigen de Fransche geschiedschrijvers.

2) Over de stichting van het kasteel van Antwerpen zie men in het Derde Deel *De Verdediging der Citadel van Antwerpen.*

zoo menigmaal onze krijgsbenden ten strijde heeft gevoerd. 1) Geheel nutteloos was echter Oranje's veldtocht niet geweest: Alva vermeerderde zijne vijanden, en de verdrukten hadden gezien, dat hunne bevrijders niet stil zaten. Inderdaad, wie ook, onder zulke omstandigheden, mocht gewankeld hebben — Oranje wanhoopte niet. Doch, met dezelfde moeielijkheden nog in grooter mate te kampen hebbende, besloot de Prins het geluk ter zee te beproeven. De mannen der vrijheid werden Watergeuzen, en de Nederlandsche Republiek, zoo als een voortreffelijk schrijver zich uitdrukt, 2) »dobberde gelijk een vlottend eiland, op de Noordzee, terwijl de Vader des Vaderlands uit het hart van Duitschland hare bewegingen bestierde."

Middelerwijl werd door den Prins niets onbeproefd gelaten, om door verstandhouding met de welgezinden in het Vaderland, de eene of andere stad te bemachtigen, om tot een bolwerk te dienen, waaruit de dwingelandij meer van nabij zou kunnen bestookt worden. Bijna ware dit aan Deventer te beurt gevallen; doch bovenmenschelijke beletselen verijdelden den aanslag (1570). 3) Daartoe moest ook het onvergetelijk bedrijf van den onverschrokken Herman de Ruijter strekken (December 1570); 4) tot dat, bij de inneming van den Briel (1 April 1572), 5) de eerste vlam opsloeg, welke de smeulende brandstof ook elders weldra deed ontvlammen. Vlissingen en Veere verklaarden zich nu openlijk

1) Zie Mr. J. Scheltema, *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, D. III, St. III.

2) Simon Stijl, *De opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden.*

3) Door verstandhouding van binnen, hoopte de Prins *Deventer* te bemachtigen. De zware sneeuw belemmerde den marsch van *Dillenburg* naar *Wezel;* doch hij liet de sneeuw door eenige honderden boeren plat trappen: daarop echter volgde dooi weder, en een sterke toevoer van opperwater in den *Rijn*, waardoor de wegen onbruikbaar werden, en de tocht moest gestaakt worden.

4) Niet het ongeloofelijk bedrijf van den ossekooper, die zich met het kasteel in de lucht laat vliegen; maar zoo als de daad historisch is voorgedragen door Mr. W. C. Ackersdijk, in de *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, D. I, St. I, en door den Hoogleeraar M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Burgerwapening.* Ook in de *Afbeeldinghe ende Beschrijvinghe enz.*, boven aangehaald, wordt het geval naar waarheid voorgesteld. De Ruijter daarin genoemd: „een seer stout ende onversaecht crychsman, bestellinghe hebbende van Graaf Wilhelm van den Berge, uijt den name van den Prince van Oranien; en van zijnen dood leest men daar: „sij weken in een camer, daar sij haar in bebollewerckten soo sij best conden, ende de toeganghen dezer camer bestroijden sij met bussepulver, 'twelck sij aanstaken doe de Spaenjaerden nae de camer toegheloopen quamen, daer deur de vijandt wel eenighe schade ontfinck, maer viel even dapper op haer aen. In dese camer was Herman de Ruijter alleen met drie van sijne soldaten; hij hadde een scherpsnijdende slachsweerdt in de vuijst, daermede weerde hij hem seer dapperlijck tot der doodt toe, ende versloech vele van sijne vijanden, van ghelijcken deden oock de drie soldaten, die bij hem in dese camer waren, doch eijndelijck werdt desen vromen heldt doodt gheschooten ofte gheslagen, als oock meest al de soldaten die met hem dit casteel inghenomen hadden." Het feit wordt ook vermeld in brieven uit het Archief van Nijmegen. Zie Nijhoffs *Bijdragen* D. VII bl. 269".

5) De bijzonderheden van het innemen van den Briel, zijn vrij nauwkeurig te boek gesteld door Wagenaar, waarbij echter moe'en gevoegd worden de *Nalezingen* van van Wijn.

voor den Prins van Oranje; meest al de Noord-Hollandsche steden volgden dit voorbeeld; maar de stoutmoedigheid van Lodewijk van Nassau moest de omwenteling voltooien, welke het jaar 1572 vereeuwigd heeft.

Graaf Lodewijk was door het Fransche Hof naar Parijs gelokt; en te Fontainebleau was een overeenkomst getroffen, waarbij aan den Prins van Oranje bergen gouds werden beloofd. Bij deze onderhandelingen heeft het Fransche Hof voor 't eerst een ontwerp ter baan gebracht, aan welks uitvoering het sedert, tot op den huidigen dag toe, nimmer opgehouden heeft te arbeiden, om Frankrijks grenzen noordwaarts tot aan den Rijn uit te breiden. Coligny, dus was men overeengekomen, zoude met een leger naar de Nederlanden worden gezonden; de Prins van Oranje zou de souvereiniteit erlangen van Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht, en Frankrijk, voor de betoonde hulp, de Belgische gewesten, aan den Spanjaard ontweldigd, voor zich behouden. Tot de uitvoering van deze ontwerpen, werden met de Fransche krijgsbevelhebbers aanslagen beraamd, om, terwijl Oranje zich met een leger in Duitschland gereed zoude houden, onderscheidene frontiersteden bij verrassing te vermeesteren. Al deze aanslagen mislukten. Doch Graaf Lodewijk, toen hij aan het Fransche Hof op het kasteel van Blois zich met de Hoofden der Hugenooten over deze ontwerpen onderhield, had alleen het groote bevrijdingswerk in 't oog. Zijne nederlaag bij Jemmingen, die een geest van gewone sterkte voor altijd zou ontmoedigd hebben, had hem de hoop gelaten van nog eenmaal met betere middelen zijne verdrukte Kerk en zijn arm Vaderland te kunnen te hulp komen. 1) Nu betuigde hij, na bijna zes jaren door het land te hebben gezworven, naar de wereld daarvan te zijn »gedegouteerd": maar daar hij zag dat de machtige hand Gods van zijne broeders en van hem niet was teruggetrokken maar hen staande hield, nu verwachtte hij voor de goede zaak voorspoediger tijden, zoo zij maar elkanderen de hand reikten. Toen hij dit schreef, de vrome held — op het kasteel van Blois, den 17den April 1572 2) — was zijne hand reeds gereed tot een krachtige handeling: Alva vernam het, vier weken daarna, toen hem, nog onder den indruk der mare van de verovering van den Briel, de tijding trof dat Mons in de macht van de Geuzen was gevallen.

Het was door de bemachtiging van Mons, dat Graaf Lodewijk begreep aan zijne twee oudere broeders de hand te kunnen reiken, en ofschoon

1) Brief aan Taffin, kort na de nederlaag geschreven.
2) De kennis der beide brieven zijn wij verschuldigd aan Mr. G. Groen van Prinsterer: die ze heeft meêgedeeld in de onschatbare *Arch. de la maison d'Or.* T. III p. 272 en 417.

zijne gangen door Alva's bespieders zorgvuldig werden nagegaan, wist hij evenwel zijne onderneming geheel voor hen bedekt te houden. Duizend man voetvolk, met schietgeweer gewapend, en vijfhonderd lichte ruiters werden heimelijk gebracht in een bosch tusschen Mons en Maubeuge. Op den 23sten Mei kwamen twaalf stoute gasten verkleed binnen eerstgemelde stad. Sommigen hadden zich voorgedaan als wijnkoopers, die een partij wijn te wachten hadden, welke niet dan voor het opkomen der zon kon vervoerd worden, zonder dat de hoedanigheid van den wijn daarbij leed. De portier werd derhalve door een drinkpenning overgehaald, om de poort vóór den gewonen tijd te openen: men maakte zich van hem meester, en liet Graaf Lodewijk met 40 ruiters binnen. Op alle punten der stad zich bij herhaling vertoonende, brachten zij de burgerij in den waan, dat een sterke krijgsmacht was binnengerukt, zoodat niemand zich durfde roeren. Het overige krijgsvolk kwam echter niet opdagen, en het gevaar, dat de Spaanschgezinde burgers te wapen zouden snellen, werd van oogenblik tot oogenblik meer dreigende. Nu rent Lodewijk ter stad uit; zoekt zijne bende, in het bosch verdoold, op; laat 500 ruiters, ieder een man van het voetvolk bij zich op het paard nemen, en snelt daarmede naar de stad terug. Maar de burgers, in 't geweer gekomen, hebben de poorten gesloten op ééne na, vóór welke men bezig is de brug over de gracht op te halen. Een Fransch Officier, een vlug paard berijdende, springt nog even bij tijds op de rijzende brug die door dat gewicht weder neervalt en de geheele paardenmacht met hare dubbele berijders rukt daarover, de poort door en de stad in. 1)

Aldus viel Mons in de macht van Graaf Lodewijk, en door den gevonden krijgsvoorraad en den dagelijkschen toevoer van volk, werd de sterke vesting spoedig in staat van verdediging gebracht. Het slagen van deze stoute daad had beslissende gevolgen. Alva, die door zijne verspieders alleen wist, dat de gevreesde tegenstander den vorigen avond door hen te Parijs gezien was, bevond zich te Bergen-op-Zoom, waar hij reeds zijn leger verzamelde, om de opgestane steden te gaan bedwingen, en hij vergat bij het ontvangen der tijding zoo zeer zijn karakter, dat hij zijn hoed op den grond wierp, en dien met zijne voeten trapte. Hij liet nu zijn opzet varen en besloot tot de herovering van Mons. De verwijdering der Spaansche krijgsmacht gaf ook aan de Zuid-Hollandsche steden gelegenheid tot den lang gedreigden sprong; stad bij stad in Overijsel en Drenthe volgden; Gelderland en Friesland vielen

1) Meer bijzonderheden uit de schrijvers daar aangehaald zijn te vinden bij Motley.

af; ook door de natie was nu het zwaard getrokken, de schede weggeworpen.

Het verdient opmerking, dat de bovengemelde handelingen met het Fransche Hof geen gevolg hadden, dan voor zoo ver de zaak der vrijheid daarvan nut kon trekken. Het welgelukken van al wat daarbij beraamd was, zou de onafhankelijkheid van den Nederlandschen Staat, reeds bij zijne geboorte, op losse schroeven hebben gesteld. De verrassing van Mons had haar doel, voor de zaak van Nederland, bereikt. en nu moest Mons weder vallen: maar het viel zoo, dat aanval en verdediging even verdienstelijk konden geacht worden. 1) Alva belegerde de stad, welke reeds in het begin van Juni door zijn zoon Don Frederik berend en ingesloten was, met 28000 man en 32 vuurmonden. Hij had zich door liniën van contravallatie en circumvallatie zoo sterk verschanst, dat elke uitval van binnen vruchteloos, en een aanval van buiten ondoenlijk was; en aldus, met dien vasten wil welke hem eigen was, had hij besloten, zich niet in te laten met wie de stad mochten trachten te ontzetten, noch te wijken, voordat de vesting weder in zijne handen zou zijn. De Prins van Oranje was middelerwijl, met een leger van 14500 man voetvolk en ruim 3000 te paard, 2) uit Duitschland opgebroken, en had Roermond vermeesterd (4 Augustus). Mechelen, Oudenaarden en eenige andere plaatsen waren op zijne verschijning reeds voor hem gewonnen, toen de schrikmare van den Bartholomeus-nacht en van den moord aan Coligny gepleegd, hem de helsche kunstenarijen openbaarde, welke al zijne verwachtingen op Fransche hulp in rook deden verdwijnen. Met te meer spoed trok hij nu tot ontzet van Mons. Er werden nadrukkelijke aanvallen op de Spaansche verschansingen gedaan, waarbij Graaf Hendrik zich wakker onderscheidde; 3) maar noch deze aanvallen, noch eenige uittartende houding konden Alva, in weerwil van de dubbele sterkte zijner krijgsmacht, uit zijne stelling tot een hoofdtreffen lokken. Romero, bloeddorstig en onstuimig, kon deze behoedzaamheid van zijn Opperbevelhebber niet dulden. Zijn plan echter tot een beslissenden aanval op het leger van den Prins werd door Alva verworpen, en hij moest zich vergenoegen met de vergunning van een

1) De bijzonderheden van het beleg van *Mons*, niet onbelangrijk voor de kennis der vorderingen in den aanval en de verdediging van vestingen, zijn het nauwkeurigst te vinden bij van Meteren.

2) De Prins zelf in een lijst *des gens de guerre, sans y compreudre Contes, Barons et aultre de bonne volonté* te vinden in de *Archives de la Maison d'Or*. T. III p. 467 geeft op 13500 *piétons sans les volontaires*, en 3100 ruiters: volgens andere opgaven had de ruiterij een sterkte van 6000 paarden.

3) Zie de bijzonderheden uit de vroegere geschiedschrijvers en de later ontdekte brieven en oirkonden, bij Motley.

camisade — hemdetochten zijn deze nachtelijke verrassingen wel eens door onze puristen genoemd. De hier bedoelde van Romero was de meermalen verhaalde overrompeling in den nacht van den 11den September (1572), toen de Prins, volgens zijn eigen getuigenis, het alleen aan de waakzaamheid van zijn hond te danken had, dat hij aan de handen der Spanjaarden ontkomen is. 1)

Maar de Parijsche Bloedbruiloft had reeds over den afloop van dezen veldtocht beslist. De Prins, zonder geld om zijn leger te betalen, hetwelk hij op de beloften van het Fransche Hof had geworven, was andermaal verplicht het veld te ruimen. 2) Hij trok naar den Rijn terug, en dankte zijn krijgsvolk af, niet zonder gevaar, van door de woede der te leur gestelde soldaten in de handen zijner vijanden te worden geleverd. Graaf Lodewijk, die door een hevige koorts lag aangetast, kreeg binnen Mons bericht van zijnen broeder, dat er geen ontzet meer te hopen was. Hierbij kwam, dat de Spaanschgezinde burgerij meer en meer onrustig begon te worden, en dat koning Karel IX te Parijs uit andere oogen was gaan zien dan toen hij in April te Blois zijn hof hield. De Franschen in dienst van Graaf Lodewijk kregen na den St. Bartholoméus bevel, zich van de verdere verdediging van Mons te onthouden en zoo spoedig mogelijk naar Frankrijk terug te keeren. 3) Er schoot dus niets over dan op een eervollen aftocht bedacht te zijn, en Alva rekende zich gelukkig, de vesting bij verdrag in handen te kunnen krijgen. 4) Op den 19den September werd een capitulatie gesloten, waarbij bepaald werd, dat de stad aan de Spanjaarden zou overgaan, maar de bezetting, met wapens, paarden en bagage, onder vliegende vaandels en met brandende lonten zou aftrekken. De bevelhebber bracht, van zijn ziekbed opgestaan, voordat hij zijne aftrekkende troepen volgde, een bezoek aan het kamp der belegeraars en werd dáár met dienstaanbiedingen overladen, en door de eerste legergrooten met handkussen

1) De vroegere verhalen, ook dat van Motley, kunnen nu worden aangevuld door dat van Roger Williams, die getuigt het meermalen van den Prins zelven gehoord te hebben. De Memoriën van Roger Williams zijn in 1864 door Mr. J. T. Bodel Nijenhuis uitgegeven in de Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht.

2) Vandaar zeiden onze voorouders van iemand die overal schulden had, dat hij *Duitschen* en *Walen* schuldig was.

3) Zie Mr. G. Groen van Prinsterer *Archives* T. III p. 512.

4) Er waren op de stad 14,534 kanonschoten gedaan, hetgeen echter slechts speelwerk is, bij hetgeen later, vooral in de belegeringen onder Lodewijk XIV, placht voor te vallen. Tot eene vergelijking strekke het beleg van Turin in 1706, waarbij, behalve 20,945 bommen, 113,637 kanonkogels verbruikt zijn. Bij de belegering van Mantua in 1799 werden 1200 schoten in de 24 uren gedaan. Het kasteel van Antwerpen in 't laatst van 1832 is door de Franschen bestookt met 27000 kanonkogels en 37000 houwitsergrenaten en bommen. Na de invoering van getrokken geschut en monsterkalibers houdt de vergelijking met vroegere tijden op.

vereerd en met hoogklinkende lofbetuigingen toegesproken. Toen ook hij een dag later nog lijdend aan de koorts, de stad verliet, in een langen nachtrok gewikkeld en in een open wagen gezeten, en hij Don Frederik in 't oog kreeg die voor zijn tent was gaan staan, deed hij den koetsier stilhouden om af te stijgen en den zoon van Alva nogmaals een groet van ridderlijke beleefdheid aan te bieden. Maar deze week, om den kranke van de moeite dezer wellevendheid te ontslaan, in zijne tent terug en deed hem door een zijner edellieden zijn afscheidsgroet brengen — en zoo trok hij heen, dien de vader haatte met den bittersten haat, en de zoon had aangestaard als den held, wiens stoute daden elk jeugdig krijgsmanshart met bewondering moesten vervullen. 1)

Oranje's tweede veldtocht was dus niet beter gelukt dan de eerste: zijn onbezweken moed stond eerlang op nog zwaardere proeven gesteld te worden. Bij elke mislukte onderneming verminderde wel niet het vertrouwen op zijn beleid, maar vermeerderde de verlegenheid om geld, en zonder geld was de strijd niet vol te houden, welke, zoo er iets goeds uit zou voortkomen, nog lang scheen te zullen duren. Thans, in Holland zelve zich bevindende, trachtte de Prins in deze dringende behoefte te voorzien; maar zijne bemoeiingen te dien opzichte strekten niet, om hem de gunst des volks te doen winnen; en zijne achtbaarheid verloor van haren invloed, door de uiterste gemeenzaamheid, waartoe hij zich dagelijks vernederen moest. 2) Welke verordeningen tot handhaving der krijgstucht hij ook maken mocht, zijne getrouwste medestanders wilden als vrijwilligers worden aangemerkt, die zich aan wetten noch krijgstucht te storen hadden. De onmenschelijke wreedheden, door Lumeij en Sonoy gepleegd, moest hij toelaten, hoezeer zij even zeer aandruischten tegen zijn gevoel, als zij strijdig waren met zijne inzichten. Daarenboven had Alva, na de overgave van Mons, de handen ruim gekregen; Mechelen, Zutfen en Naarden hadden hunnen afval op de afgrijselijkste wijze moeten boeten, en vele andere steden waren onder het juk terug gebracht. Haarlem was, niettegenstaande de verbazendste inspanning, gevallen (12 Julij 1573); flauwmoedigheid was in veler harten geslopen, en de hachelijkheid van het ontzettend tijdsgewricht vervulde velen met angst. Inderdaad er werden bovenmenschelijke krachten gevorderd, om in den toestand, waarin de Prins zich bevond, te volharden. Hij zelf gevoelde dit ten volle, en echter, hij wankelde niet. Hooren wij zijn gedenkwaardig antwoord, toen het Be-

1) *Arch. de la Maison d'Or* T. III, p. 515 en 517 en aanhangsel van T. VI. 17.
2) Deze aanmerking is ontleend uit Stijls *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden.*

stuur van Noord-Holland met Sonoy aan het hoofd, bij geschrifte aandrong om eene verklaring te hebben, op welken grond de hoop der volharding steunde, en of men van het verbond met eene of andere Mogendheid hulp te wachten had. »Aleer wij," dus luidde het, »deze sake en bescherminghe der Christenen en andere verdruckte in dezen Lande hebben aangevangen, hebben wij met den Alleropppersten Potentaat der Potentaten alsulcken vasten verbont gemaeckt, dat wij en alle de gene, die vast daarop betrouwen, door sijn geweldighe ende machtighe handt, ten lesten noch ontset sullen worden, spijt alle sijne en onse vijanden, sonder nochtans dat wij alle middelen, die ons de Heer der Heyrscharen toegeschickt heeft, hebben, of willen laten voorbijgaan." 1) Ook zijn broeder Lodewijk wankelde niet. Ook hij deed in diezelfde dagen de Noord-Hollanders weten, dat het lot van Haarlem hen niet moest ontmoedigen; »dat de eerste en voornaamste hulp tegen zulk een onverzoenlijken tyran een ferme resolutie is om te leven en te sterven voor een zoo rechtvaardige zaak als de dienst van God is; dat zij op het verlies van één of twee steden niet zien moesten, want dat God de zijnen wel weet te helpen te zijner tijd en plaats; en wat menschelijke hulp betrof, dat hij meer dan ooit zich aangordde om daartoe mede te werken; maar dat zij niet moesten begeeren te weten welke hulp zij te hopen hadden, want dat het onverstandig zou zijn een onderneming van dien aard ontijdig bekend te maken." 2) En dat de beide broeders de middelen, waarop zij wezen, niet ongebruikt lieten, werd weldra bewezen, door de overgaaf van Middelburg.

Mondragon, vergrijsd in den oorlog, maar op zeventigjarigen leeftijd nog in de volle veerkracht van zijn veldheershart, had met voorbeeldelooze hardnekkigheid gedurende twee jaar Zeelands hoofdstad verdedigd; alle pogingen om hem versterking toe te zenden, waaraan millioenen schats werden te koste gelegd, waren verijdeld: ten laatste zou Don Sancho d'Avila te Antwerpen met twee vloten het uiterste tot zijn ontzet beproeven. Maar toen de eene vloot, te Bergen op Zoom uitgerust om onder 't bevel van Romero Middelburg van leeftocht te voorzien, in een moorddadig scheepsgevecht op de Ooster Schelde, waar toen een stad Reimerswaal lag, door de Zeeuwen onder Loys van Boisot verslagen was (29 Jan 1574), moest Mondragon den strijd gewonnen

1) De brief en het antwoord, gedagteekend den 9 Augustus 1573 zijn te vinden in *het Leven aan Willem I*, D. II, bl. 373 en vlgg.

2) De brief in 't Fransch geschreven aan Philips van der Aa, gedagteekend Siegèn 14 Aug. 1573 is uitgegeven door Dr. J. J. de Gelder in zijne verzameling *Brieven en andere bescheiden rakende het beleg van Alkmaar in* 1573. (Alkm. 1865.)

geven en weken de Spanjaarden uit Walcheren voor de beleidvolle volharding van den Prins en de dapperheid der Watergeuzen. 1)

Voor Holland, waar het belegerde Leiden met het lot van Haarlem bedreigd werd en de radeloosheid tot het uiterste was gekomen, had de Prins zijne hoop gevestigd op Graaf Lodewijk, wien hij had opgedragen in Duitschland voor de derde maal een leger bij een te brengen. Dit leger zou zich aansluiten aan de krijgsmacht van den Prins en deze zelf had Geertruidenberg als eerste en Bommel als tweede punt van vereeniging aangewezen. 2) Het had den wakkeren broeder Lodewijk, bijgestaan door zijn ouderen broeder Jan, die even wakker was in het aanknoopen van verbintenissen en het zoeken van geldbronnen, slechts mogen gelukken 6000 man voetvolk en 3000 ruiters aan te werven. Onaanzienlijk was dit saamgeraapte legertje tegenover de macht der vijanden die het zou te bestrijden vinden. De stoutmoedige aanvoerder besloot niettemin daarmede Holland en zijnen grooten broeder te hulp te snellen.

De veldtocht tot dat doel ondernomen is door onze vroegere historieschrijvers zeer onvolledig beschreven, en bij die oppervlakkige voorstelling viel het moeilijk Graaf Lodewijk van overijling vrij te pleiten. 3) Nu de brieven aan 't licht zijn gekomen, door de edele broeders in die dagen gewisseld, zijn de toestanden waarin zij zich bevonden hebben in meer bijzonderheden bekend geworden, en moet de nagedachtenis van Graaf Lodewijk, die vroeger wel eens aan de geestdrift zijner heldhaftigheid meer had toegegeven dan een Veldheer betaamt, 4) hier van allen blaam worden vrijgesproken. Daarom is het plicht geworden eenigzins uitvoerig dezen tocht te verhalen.

Uit Siegen opgebroken, vergezeld van zijne broeders Jan 5) en Hendrik, en onder een sneeuwstorm den Rijn zijnde overgetrokken, sloeg Graaf Lodewijk zich den 21sten Februari 1574, neder tusschen Aken en Maastricht. Van Maastricht zou de marsch door Brabant uitgaan naar Geertruidenberg. Twee medestanders, Guislain de Fyennes, Graaf van Chaumont, heer van Lumbres, 6) en Winandt van Breijll hadden een plan ont-

---

1) Bijzonderheden vindt men bij 's Gravezande, *Tweede eeuwfeest der Middelburgsche vrijheid.*

2) *Arch. de la Maison D'Or.* Supplément p. 155*.

3) Ook in den Eersten Druk van dit werk is die blaam op dezen dappersten voorvechter onzer vrijheid geworpen.

4) *„Le Comte,"* schrijft Mr. Groen van Prinsterer (*Arch.* T. III p. 257, *„prenoit quelquefois trop exclusivement conseil de sa valeur."*

5) *Arch.* T. IV. 369.

6) Zijn vader Eustache behoorde tot de verbonden Edelen. Zie Te Water, *Verbond der Edelen*, Dl. II bl. 397, die aanteekent dat Guislain later Spaanschgezind geworden is.

worpen om hem bij verrassing in Maastricht te doen binnendringen door een bres, die zich in den vestingmuur bevond, breed genoeg om 50 man in het front binnen te laten, ter plaatse waar de gracht slechts twee voet diep was. 1) Zij hadden daartoe ruim 1500 gewapenden aangeworven, die ter beschikking van Graaf Lodewijk zouden zijn, en hadden reeds den 4den Februari gemeld, dat hij »haast moest maken om redenen die zij niet konden schrijven."

De bemachtiging van Maastricht, terwijl ook in Antwerpen tegen den 5den Maart een opstand werd voorbereid, zou voor de houding der bevolking van Brabant beslissend hebben kunnen zijn. Prins Willem had den 6den Januari aan de drie broeders geschreven, 2) dat hij verlangde te weten hoe ver zijn broeder Lodewijk met de toebereidselen tot zijn tocht al gevorderd was en zijne bezorgdheid niet ontveinsd, dat het meer steden gaan zou als de goede stad Haarlem, die men zoo lang op hulp had moeten laten hopen, tot zij de prooi hunner onmenschelijke vijanden was geworden. Aansporingen als deze moesten alle werking ontnemen aan de bedenkingen die bij koel beraad zich voordeden, dat de voorhanden krijgsmacht niet sterk genoeg was, dat de huurlingen van overal bijeengebracht niet geoefend genoeg waren, dat het jaargetij niet ver genoeg gevorderd was om voor manschappen en paarden leeftocht te kunnen vinden, dat de beloofde hulptroepen uit Frankrijk nog niet kwamen opdagen, dat de onderhandelingen over andere hulp nog tot geen uitkomst hadden geleid. Nu de voorzichtigste der broederen geschreven had, dat vertraging van uitvoering onherstelbare schade zou veroorzaken en dat de broeders wel moesten begrijpen dat er voortvarendheid vereischt werd, 3) nu kon de stoutmoedigste der broederen, de vurigste in 't geloof aan hunne gemeenschappelijke roeping en aan Gods hulp tot bevrijding van de Nederlanden, niet dralen met te velde te trekken. Zoo nu de tocht moest achterblijven, schreef hij, 4) dan ware 't duizendmaal beter geweest er nooit aan gedacht te hebben, dan de Hollanders en Zeeuwen in vertwijfeling te brengen. — Reeds kwam hij te laat om zich van Maastricht te verzekeren.

Requesens, die Alva in de Landvoogdij was opgevolgd, vernemende dat Graaf Lodewijk in het veld was verschenen, deed terstond het beleg van Leiden opbreken en droeg aan Don Sancho d' Avila op, om den dreigenden vijand met alle macht te keer te gaan. Uit alle steden

---

1) *Arch* T. IV. p. 334.
2) *Arch*. T. IV. p. 320.
3) *Arch*. T. IV p. 322.
4) 21 Jan. Zie *Arch*. T. IV p. 326.

trokken nu de Spaansche bezettingen met de belegeringstroepen van Leiden naar Limburg, terwijl Graaf Lodewijk op den rechter Maasoever tegenover Maastricht eenige dagen werd opgehouden door den allerongunstigsten toestand waarin een rivier zich bevinden kan om er in de nabijheid van den vijand met troepen over te trekken — drijfijs in den stroom. Reeds den 27sten Februari werd de Spaansche bezetting van Maastricht aanzienlijk versterkt, en het eerste gevolg hiervan was, dat het volk door Lumbres en van Breijll geworven met alle bekende voorstanders van den opstand uit de vesting werden gejaagd. Hiermede kon de toeleg op Maastricht als mislukt worden beschouwd.

D'Avila kwam met een aanzienlijke macht den 8sten Maart te Maastricht, en Graaf Lodewijk werd nu dagelijks bemoeielijkt door aanvallen op de dorpen waar zijne soldaten ingelegerd waren of zich van leeftocht moesten voorzien. Het werd noodig zijne troepen, waarvan hij reeds een 1000 man had zien verloopen en die tot hiertoe verstrooid waren om op den boer te kunnen leven, samen te trekken en een stad te bemachtigen, om aldaar de Fransche hulptroepen af te wachten. In den morgen van den 13den Maart had hij zijn legertje vereenigd in de nabijheid van Roermond, hopende die stad door verstandhouding daar binnen bij verrassing te bemachtigen, daar hij geen geschut had om haar door geweld meester te worden. Maar de bevelhebber van het Spaansche garnizoen, de kapitein De Val, was gewaarschuwd en had den raad gekregen al wat er op het platte land rondom de stad gading van den vijand zou kunnen zijn binnen te halen, en alle vaartuigen die aan den rechter-oever der rivier lagen naar den anderen oever over te brengen. 1) Deze maatregelen, waaruit bleek dat de Spanjaard op zijne hoede was, moesten den aanslag doen opgeven en hadden een belangrijk verlies ten gevolge. Den 18den Maart lieten de troepen zich overvallen door de Spanjaarden onder Mendoza, die 's nachts met behulp der vaartuigen over de Maas was gekomen, en 700 man lieten daarbij het leven. Weder teruggekeerd naar de kantonnementen bij Valkenburg en Gulpen, werd Graaf Lodewijk den 3den April daar weder bestookt door een uitval van D' Avila uit Maastricht, niet zonder verlies. Aldus genoodzaakt Maastricht ter zijde te laten en meer benedenwaarts van den stroom den overgang over de Maas te beproeven, schreef hij den 4den aan den Prins uit zijn kamp bij Carlitz, een gehucht in de Limburgsche gemeente Wittem »dat de rivier wel te doorwaden en de marsch rechtstreeks naar Geertruidenberg wel te ondernemen was, vooral indien zijn

1) *Arch.* T. IV. p, 352.

broeder uit Geertruidenberg, al ware het slechts met een sterke afdeeling zijner troepen, tot Eindhoven hem te gemoet trok, maar hij had twee edellieden naar de Fransche hulptroepen, die nog in het bisdom van Trier waren, afgezonden, om haar aanmarsch te verhaasten; van uur tot uur wachtte hij het bericht van haar aankomst; hij mocht haar nu niet in gevaar brengen van afgesneden te worden: zoo het evenwel ondoenlijk werd bevonden de Maas over te komen, dan moest hij den weg naar Nijmegen inslaan, en zou hij, tusschen Grave en Tiel door, trachten het andere punt ter vereeniging aangewezen, Bommel, te bereiken." Van de verwachte Fransche troepen kwam inderdaad een klein gedeelte aan, maar het gros bleef achter en het was duidelijk, dat het in 't geheel niet zou volgen.

Misschien ook vernam Graaf Lodewijk, hoe aanzienlijk de macht van d'Avila reeds geworden was, gereed om hem het hoofd te bieden. Althans den 7den schreven de broeders aan Prins Willem, dat zij besloten hadden naar den Bommelerwaard te trekken in de vroeger opgegeven richting: zij hoopten dat hun broeder hun tot Heerewaarden, of hooger op, met volk, schepen, schuiten en ponten zou te gemoet trekken. Toen de prins deze brieven ontving, antwoordde hij oogenblikkelijk, dat de tijdingen van zijne broeders ontvangen, over wier lot hij ongerust was, hem meer dan welkom waren, en dat hij terstond aan een goed aantal zijner kapiteinen geschreven had om onverwijld naar de omstreken van Tiel op te rukken: hij zou bevelen geven om schuiten en andere benoodigdheden voor hen gereed te maken en dacht zelf spoedig zich daarheen te begeven. 1) Ook aan deze laatste toezegging voldeed de Prins. De brieven zijner broeders had hij eerst in den avond van den 12den en in den morgen van den 13den April te Dordrecht ontvangen; noodige zaken riepen hem eerst naar Delft, en reeds den 15den bevond hij zich te Gorcum. Zijne troepen waren spoedig tot een aantal van 6000 in den Bommelerwaard vereenigd, en schepen en schuiten lagen gereed. Maar het bleek dat ook de Spanjaarden in die streken niet stil zaten. Aan den Waaldijk, ten zuiden van Geldermalsen, lag het aloud adellijk slot Waardenburg, bewoond door de weduwe van Arkel, Vrouwe van Waardenburg, en haar gezin. Zij schijnt een kloeke vrouw geweest te

1) Bor verhaalt, dat de Prins aan eenige zijner familiare vrienden zou gezegd hebben, dat de komst van zijn broeder hem lief en aangenaam was, maar hij wel mocht lijden, dat hij met zijn leger 100 mijlen van daar was. Zoo die woorden gesproken zijn, kunnen zij geen andere beteekenis gehad hebben, dan dat de Prins in den tocht veel gevaar zag en sidderde als hij dacht aan het lot dat zijne broeders zou kunnen treffen. Geen enkel woord noch daad is er tot hiertoe bekend, waaruit eenige afkeuring van het besluit door de broeders genomen, zou kunnen blijken.

zijn; vast in hare beginselen en trouw gehecht aan den koning van Spanje, had zij 300 Spaansche soldaten in haar uitgestrekt kasteel binnengelaten. De overtocht over de Waal kon daardoor belemmerd worden en Prins Willem gaf last tot de bestorming. Tweemaal werd de aanval afgeslagen. Toen kwam er grof geschut uit Bommel, het kasteel werd ingenomen en in brand gestoken, en de Vrouwe van Waardenburg met haar gezin gevankelijk naar Bommel gevoerd, waar de Prins haar een vrijgeleide gaf om zich ongedeerd te verwijderen. 1)

Maar toen dit gebeurde, was het lot van den veldtocht reeds beslist. Te Bommel vernam de Prins een gerucht, dat in het leger van zijn broeders de desertie steeds toenam en schreef hij hun, dat, zoo dit zoo ware, zij in bedenking moesten nemen met drie- of vier duizend man en een duizend ruiters in de richting van Embden te trekken, opdat het volk in Holland niet de laatste hoop mocht verliezen en men het ten minste nog eenig uitzicht op hunne komst mocht kunnen geven — het was te laat. 2)

Op den 11den April — het was Paschen — stelde Graaf Lodewijk zich in beweging langs den rechter Maas-oever, in de richting van Nijmegen. Vermits het geld begon te ontbreken om de soldijen te betalen, kwamen de broeders overeen, dat Graaf Jan zich naar Keulen zou begeven om voorziening in dien nood te zoeken: wierd daarin niet voorzien, de ontbinding van hun leger door het verloopen van alle Duitsche huurlingen zou spoedig moeten volgen.

Zoo scheidde Graaf Jan zich van zijne broeders om voor het vaderland behouden te blijven: Lodewijk en Hendrik gingen het laatste bloed dat door hunne aderen gestroomd heeft, storten voor de zaak der vrijheid. Den 13den kwamen zij met hun leger in het dorp Mook aan. D'Avila, die langs den linker Maas-oever hun ter zijde gebleven was, onderricht van deze beweging, rukte met versnelden marsch vooruit om hun den pas af te snijden, sloeg een schipbrug over de rivier, trok er met zijn leger over zonder dat Lodewijk daarvan eenige kondschap had, en in den avond van den genoemden dag, stiet de ruiterij, van weerszijden ter verkenning uitgezonden, plotseling op elkander. Hieruit volgde een schermutseling, waarbij Lodewijks ruiters, door hem zelven aangevoerd, de Spaansche ten eenenmale overhoop joegen, en zekeren overste Lasso, een bloedverwant van Requesens, gevangen namen. Den volgenden morgen (14 April 1574) toonde men zich beider-

1) *Archiv.* T. IV. p. 382.
2) *Archiv.* T. IV. p. 370.

zijds genegen, een kamp te wagen, en maakte men zich bij het krieken van den dag gereed tot den strijd. Lodewijk had voor het dorp Mook een verschansing met een diepe gracht laten opwerpen, welke hij bezette met 10 vendelen voetvolk. 1) Zijne overige infanterie, uitmakende 25 vendelen, plaatste hij ter rechterzijde van het dorp in een enkel vierkant, en de ruiterij, ten getale van 1800 of 2000 man in vier hoopen. De bekrompenheid van het terrein, een smalle vlakte begrensd door de Maas aan de eene zijde en aan de andere door de reeks van hoogten, die zich over de Mookerheide verheffen, noodzaakte hem, zijne ruiterij zoo te plaatsen dat zij gedeeltelijk vóór het voetvolk geschaard stond, strijdig met den regel der toenmalige taktiek, volgens welke de ruiterij altijd hare plaats had op de vleugels. De Spanjaard, voor wien dit nadeel evenzeer bestond, behielp zich met zijne ruiterij halvemaanswijze te scharen op den linkervleugel naast het voetvolk, welks rechtervleugel aan de Maas stiet. Had deze plaatselijke ongelegenheid voor de bewegingen der ruiterij Graaf Lodewijk, die in zijne ruiterij de voorname strijdkracht van zijn leger had, moeten doen gehoor geven aan den raad, door sommigen hem den vorigen avond gegeven, om een andere kampplaats te kiezen? Of waren aan een aftocht niet nog ongunstiger kansen verbonden? Misschien oordeelde zijn krijgskundig hoofd zoo: misschien ook opgewonden door het voordeel, dien dag behaald, zijne reeds vermoeide soldaten willende sparen, en niet gewoon op zijde te gaan, als hij eenmaal zijnen vijand onder de oogen was getreden, hoopte hij, de ongunstige gesteldheid van het terrein gemakkelijk te zullen te boven komen.

De slag werd door de Spanjaarden aangevangen, met een aanval op de verschansing vóór het dorp Mook dat zich tusschen de beide legers bevond. De verschansing werd, onder aanvoering van Mondragon, stormenderhand ingenomen. Doch nauwelijks waren de Spanjaarden daar binnen, of een gedeelte der 25 vendelen, bezijden het dorp in het vierkant geschaard, schoot toe, en joeg den vijand de verschansing weder uit. d'Avila, die het opperbevel voerde, ziende dat de zijnen het niet hielden, liet terstond versche troepen aanrukken; de verschansing werd nu op nieuw besprongen met zooveel geweld, dat de verdedigers de vlucht namen; en, daar de een den ander medesleepte, dreigde de verwarring zich aan de geheele infanterie mede

1) Niet met geschut. Lodewijk had in het geheel slechts twee kleine veldstukjes bij zich, en het blijkt niet, dat daarmede iets uitgericht is. Het is dus een pralerij van Strada, wanneer hij zegt, dat de Spanjaarden bij Mook al het grof geschut van Graaf odewijk vermeesterden.

te deelen. Graaf Lodewijk en zijne Medebevelvoerders snelden toe, om de vluchtenden tot staan te brengen: vruchteloos; ook hier werd de gewone kreet der huurlingen gehoord: geld, geld! De Spanjaarden, in den oorlog volleerd, voorziende het gevaar van afgesneden te worden door Lodewijks ruiterij, welke tot den aanval gereed stond, en vermoedende, dat de vlucht hunner vijanden een krijgslist was, om hen in dien strik te lokken, betoomden voorzichtelijk hunne drift ter vervolging, en hielden stand vóór de veroverde verschansing Nu begon het tweede bedrijf van den slag, in een ruitergevecht, hetwelk de overwinning ten voordeele der Spanjaarden besliste, door een kunstgreep, waarvan de eer aan den Spaanschen Ritmeester del Monte wordt toegeschreven. Lodewijks ruiterij, namelijk, was meest met schietgeweer gewapend — men heeft sedert dergelijke bereden schutters karabiniers genoemd, in de taal van Hooft heeten zij bus-ruiters en zinkroerruiters. De Spaansche ruiterij bestond grootendeels uit speerruiters of geharnaste lanciers. De vechtwijze der eersten tegen de laatsten was gewoonlijk deze, dat de karabiniers, in een dichten drom geschaard, in den draf vooruit reden, hunne karabijnen losten, en dan rechts- en links-om zwenkten, ten einde zich achter den hoop te herzamelen, op nieuw te laden en zich dan weder aan te sluiten. Bij dit omzwenken werden zij, wel is waar, dikwijls door de lanciers in den rug gereden en afgesneden; doch de voornaamste kracht dezer speerruiters, in het geven van een samenhangenden schok bestaande, werd aldus meestal gebroken, daar zij, door het schieten gedund en in hun aanrennen opgehouden of in wanorde gebracht werden; en dan grepen de karabiniers naar het zijdgeweer om er verder op in te houwen. Om tegen dit gevaar gedekt te zijn hadden d'Avila's onder-bevelhebbers hunne karabiniers in drie hoopen voor de overige ruiterij geplaatst, om den aanval der staatsche ruiterij te ontvangen en te beantwoorden, en dan, even als deze, ter zijde om te zwaaien, en voor de speerruiters plaats te maken om toe te rennen. De eenige karabiniers die d'Avila onder zijne vanen had waren een eskadron van den beginselloozen Nederlander Maarten Schenck van Nideck, sterk 200 man: dezen kwamen nu te staan vóór het gros der ruiterij, bestaande uit Spaansche lanciers en Duitsche zwarte huzaren. Graaf Lodewijk, van zijne ruiterij de beslissing van den slag moetende verwachten, plaatste zelf zich aan de spits en, de sabel in de vuist, rende hij met zooveel geweld er op in, dat de karabiniers ijlings naar ééne zijde omzwaaiden en verdwenen. Maar nu stond hij ten doel aan de volle kracht der daarachter geschaarde Spaansche lanciers, die oogenblikkelijk goed aan-

eengesloten toerenden en zijne ruiterij vanéén scheurden, terwijl de Duitsche huzaren zich in kleine troepen splitsten om in te dringen waar zich een opening mocht aanbieden: de verwarring werd algemeen. Toen zal het geweest zijn, dat ook de bestorming van Mook in een algemeenen aanval van al het Spaansche voetvolk hervat werd. De Spanjaarden stormden op nieuw de verschansing binnen en er ontstond een moorddadige worsteling waarin zij ten slotte verwinnaars bleven. Het was een ijselijke slachting: die niet op de kampplaats bleven, vonden den dood in de rivier of kwamen om in de vlammen der boerenwoningen waarin zij een schuilplaats zochten; slechts weinigen ontkwamen door de vlucht. 1) Bij de algemeene nederlaag was er één punt waar de overwinning was behaald, het was waar Lodewijk zelf gestreden had. Het bloed moet hem gekookt hebben op het gezicht van den Nederlandschen edelman die daar gereed stond de bevrijders van zijn vaderland te bevechten, en de voldoening groot geweest zijn, toen hij hem verbijsterd vluchten zag. De verschrikking der ruiters van Schenck was zoo groot, dat het geheele eskadron zich in de rivier wierp, en de ontkomenen te Grave het gerucht verspreidden dat 's Konings leger onder d'Avila verslagen was.

Toen Graaf Lodewijk de nederlaag van zijn geheele leger zag, verzamelde hij nog een kleine ruiterbende om zich heen. Zijn 24jarige broeder Hendrik en de veel belovende jonge Hertog Christoffel, zoon van den Keurvorst van de Paltz bevonden zich bij hem. Of het heldhaftig drietal bedoeld heeft te midden van het overwinnend leger over de lijken hunner vijanden zich een weg te banen, of zij gemeend hebben de verdere slachting hunner soldaten nog te kunnen voorkomen, of zij in een wanhopigen strijd gewild hebben den heldendood te vinden op hetgeen de krijgsman »het bed van eer" noemt -- niemand heeft het ooit geweten. Zij lieten in dit laatste bedrijf van den slag het leven, maar hunne lijken zijn nooit gevonden. Volgens sommigen zijn zij in het heetste van het ruitergevecht van hunne paarden gestooten, en hunne ligchamen of terstond onder de hoeven der paarden vertrapt en onkenbaar geworden, of later beroofd en uitgekleed, onder de overige lijken vermengd geraakt. Anderen verhalen, dat zij in een boerenwoning, waar zij zich tot het uiterste verdedigden, door de vlammen zijn omgekomen. Eindelijk zijn er geweest, die verhaald hebben, dat Lodewijk, gekwetst naar de rivier zijnde gekropen om zijn dorst

1) De opgaven van Spaansche zijde geven 4000 dooden, van deze zijde 2000 en 500 ruiters. Zooveel is zeker, dat het leger vernietigd was. De spreekwijze is nog niet vergeten, waarbij men iemand, op wien men gebeten is, naar de Mookerhei verwenscht.

te lesschen, door eenige boeren is afgemaakt, om zijne wapenrusting zich ten buit te maken.

Zoo waren wederom twee helden uit het doorluchtig huis van Nassau voor de zaak van Nederland gevallen. Dat de Spanjaarden door den dood van Graaf Lodewijk van een geduchten vijand bevrijd werden, bewijst de haat, tegen hem aan den dag gelegd door de Spaanschgezinde schrijvers, die echter aan zijne dapperheid recht laten wedervaren en zijnen heldendood roemen. De getuigenissen van tijdgenooten gewagen van zijne innemende manieren, van zijne begaafdheid om zich kort, krachtig en volledig uit te drukken, en van andere hoedanigheden, welke hem doen kennen als een Edelman, wien slechts een weinig behoedzaamheid ontbrak, om hem een volmaakt Veldoverste te doen zijn. 1)

Voor Prins Willem was het verlies onherstelbaar van een drietal broeders, wier heldenarm door blakenden ijver voor de goede zaak werd bezield, terwijl hunne broederlijke genegenheid alle ijverzucht en miskenning zijner inzichten buitensloot. Maar wat hem ook mocht treffen, hij bleef, als schutsman van Nederland, onverzettelijk op zijnen post. Wat ook een Requesens, een Johan van Oostenrijk mochten in het werk stellen, hij verijdelde al hun ontwerpen. Onder zijne leiding kreeg de opstand een geregelde houding, en breidde zich zoo zeer uit, dat van al de Nederlandsche gewesten er nog slechts twee, Luxemburg en Namen, aan Spanje getrouw waren gebleven, toen de meest geduchte bestrijder der Nederlandsche vrijheid optrad in Alexander Farnese, Prins van Parma. 2) Zij die in een onderzoek willen treden van het krijgs-

---

1) Bilderdijk in zijne *Geschied. des Vaderlands* D. VI. bl. 47, na gemeld te hebben dat Lodewijk van Nassau de volmaaktste der Ridders van Europa genoemd werd, voegt er bij: „Schoon zijn houding in de portretten die *élégance* niet heeft die wij ons daarbij voorstellen." Hij dacht daar niet aan, de groote dichter, toen hij in 1821 den Prins van Oranje, later Willem II, in een gedicht (D. VIII. bl. 241) aansprak als den Prins in wien de naam niet alleen en de moed, maar ook de gestalte herboren waren van „de eer der Ridderen" zijn naamgenoot Lodewijk van Nassau. En wat den naam betreft: de meening dat Koning Willem II onder zijne namen ook dien van Lodewijk droeg naar Lodewijk van Nassau heeft aanleiding gegeven tot een onjuiste opmerking te dezer plaatse in den Eersten druk van *N. H. T. L.* De schrijver verkeerde nog in die dwaling, toen hij zijn *Leven van Willem II* voor het eerst uitgaf. Hij heeft vóór de verschijning van de tweede uitgaaf van dat werk ontdekt, dat onder andere namen ook die van Lodewijk aan Willem II gegeven is, niet naar den broeder van Willem den Zwijger, noch naar dien van den eersten Koning van Engeland uit het Huis van Brunswijk-Hannover, maar naar een der peters, Prins Ludwich van Pruisen, een bij de moeder bijzonder geliefden broeder. — Getuigenissen over Lodewijk van Nassau zie men in Beauforts *Leven van Willem I* D. II bl. 472, en van Kampens *Vaderlandsche Karakterkunde* § 140. Mr. G. Groen van Prinsterer heeft in de prolegomena van T. IV der *Archives* en p. 398 en in zijn *Heiligerlee en Ultramontaansche Kritiek* (1868) de nagedachtenis van den edelen held tegen miskenning en laster met de wapenen der historische kritiek voldingend verdedigd.

2) De hoogleeraar J. P. van Cappelle had ondernomen, den worstelstrijd onzer vaderen tegen Parma, in eene historische ontwikkeling te boek te stellen; doch zijn vroeg-

beleid waarmede Willem van Oranje, wien bij voortduring het opperbevel der krijgsmacht van den nieuwen Staat was toebetrouwd, alle oorlogsplannen hielp ontwerpen en bestuurde, zullen bevinden, dat elke uitkomst, welke, sedert Parma's verschijning, de Spaansche heerschappij weder eene schrede voorwaarts liet gaan, nu eens door de langzame beraadslagingen of de vreesachtigheid van 's Lands Staten, dan weder door de dubbelhartigheid van Oranje's benijders, en altijd door omstandigheden buiten hem werd te weeg gebracht. Zoo was in den jare 1578 zijn voornemen geweest Don Johan van Oostenrijk binnen Namen te overvallen, en was werkelijk het leger tot dit oogmerk derwaarts getrokken. Doch, terwijl de Staten aarzelden en den tijd met onderhandelingen verspilden, had de vijand een geduchte houding aangenomen, en Farnese's volkomene overwinning in den noodlottigen slag bij Gemblours (31 Januari), was een gevolg van het gebrek aan vastheid bij 's Lands Staten, en scheen de eerste stap te zijn tot terugkeering onder het oude juk. 1) Maar Oranje bespeurde weldra, dat de zuidelijke Provinciën, met haren flauwen vrijheidszin, die wel eens opblaakte, als een stroovlam, maar even spoedig weder uitdoofde, en met haren eerzuchtigen Adel, naijverig tegen hem en tegen elkander, een zwakke borstwering zou zijn tegen de aanvallen van Spanje, geleid door een krijgsheld als Farnese. Hij handelde, om de uitdrukking van een uitmuntend schrijver 2) te gebruiken, als een voorzichtig veldheer, die, daar de vijand de overhand dreigt te krijgen, met zijne beste troepen terug trekt, ten einde op de ingekorte kampplaats krachtiger tegenweer te bieden. En wie waren deze beste troepen? De onbedwingbare Friezen, de krijgshaftige Gelderschen, de stoutmoedige Zeeuwen, de verdedigers van Haarlem, Alkmaar en Leiden, met één woord, de Noord-Nederlanders. Dezen, reeds verbonden door meerdere gelijkheid van aard en zeden, scheurden voor altijd, openlijk en plechtig, den band los, welke hen nog aan Filips hechtte, en werden, in de Unie van

---

tijdige dood heeft ongelukkiglijk deze onderneming afgebroken. Wij zouden anders in keurigen stijl, een onpartijdige voorstelling bezitten van dien buitengewonen krijgsheld, die, door velen verfoeid, door anderen vergood, door elken hoogschatter van militaire verdiensten met bewondering behoort beschouwd te worden, hoe hij anders over den begunstiger van den moord van Willem I denken moge. Van Cappelle was met zijn werk gevorderd tot aan de vermeestering van Maastricht door Parma in 1579, toen de dood des beminden schrijvers zijne taak onvoltooid liet. Het afgewerkt gedeelte is in het licht gegeven in de *Nagelatene bijdragen tot Natuurkunde en Geschiedenis*, door J. P. van Cappelle, uitgegeven door Mr. D. J. van Lennep, Haarlem 1851.

1) De slag bij Gemblours is sierlijk beschreven door van Cappelle, t. a. pl., bl. 161 en volgg.

2) W. Broes, Willem I, *in betrekking tot de scheuring der 17 Nederlandsche gewesten.*

Utrecht, gesloten den 23sten en afgekondigd den 29sten Januari 1579, tot een gemeenschappelijk krijgs- en vrijheids-verbond vereenigd. Om dit groote werk tot stand te brengen, werd Oranje bijgestaan door het schrander doorzicht van zijn broeder Jan van Nassau, die, bij zijne bemoeiingen voor het geluk van Nederland, boven alle verdenking van eerzucht of eigenbelang verheven, in de dankbaarheid der nakomelingschap een ruime plaats verdient naast zijne heldhaftige broeders. Heeft hij niet op slagvelden zijne dapperheid ten toon gespreid, het was omdat er niemand anders gevonden werd van zoo groote bekwaamheid om in het buitenland en het binnenland de tallooze onderhandelingen te leiden, wier welslagen voor de bevrijding van Nederland even onmisbaar was als het geluk der wapenen. Zoo trok hij te velde met zijn broeder Lodewijk in diens laatsten veldtocht, maar ontkwam hij aan de nederlaag op de Mookerheide, omdat zijn werkdadige geest redding moest gaan zoeken in den financieelen nood. Hij was ook — zoo men aan een staatsdienaar van de zestiende eeuw, door den Souverein belast met het opperbestuur van het krijgswezen, den hedendaagschen titel mag geven — de eerste Minister van Oorlog van de Republiek der Nederlanden. Het eerste vendel soldaten 1) van de Generaliteit der Geunieerde Provincien is onder zijn bestuur in dienst genomen, en hij heeft persoonlijk het bevel gevoerd bij het eerste wapenfeit van den pasgeboren staat, het berennen en beschieten van Amersfoort, om die stad te dwingen toe te treden tot de Unie van Utrecht. 2)

Onmetelijk zijn de verplichtingen, welke het Vaderland, ja, geheel Europa heeft aan het edel vijftal, welks ijver voor de verlossing dezer Landen hier in eenige trekken geschetst is. 3) Aan het hoofd van hen staat ten eeuwigen dage, in de dankbare vereering van elken vrijheidsvriend, de grootste van Neêrlands Makkabeën, de vereeuwigde Willem I. Hem, den grondlegger van dien zoo wonderlijk ontstanen, zoo roemrijk verdedigden, zoo zichtbaar beschermden Staat, wordt met het volste recht, door de eenparige stem van alle oprechte Nederlanders, nog heden ten dage, de eernaam gegeven van Vader des Vaderlands. De laatste zijner woorden, toen het bloed reeds uit zijne doodwonde drupte,

1) Van 113 man onder hopman Berck. Deze sterkte van 113 man is toen normaal geworden voor het vendel of de kompanjie in het staatsche leger.

2) Over de zoogenaamde belegering van Amersfoort, over de opdracht van het opperbestuur der krijgszaken aan Graaf Jan van Nasssu, en over den staat der regeering in die dagen, kan men raadplegen de *Geschiedenis der Regeering in de nader geunieerde provincien* (1579—1585) door Dr. P. L. Muller. Leiden 1868.

3) Graaf Jan heeft in zijne vier Zonen, weder dappere helden aan het Vaderland geschonken. De drie jongsten lieten het leven in den strijd voor de vrijheid, en de oudste, Willem Lodewijk, Stadhouder van Friesland, bekwam reeds vroeg eene wonde, waardoor hij zijn geheele leven lang kreupel ging.

getuigen, hoe zijne geheele ziel blaakte voor het geluk van dat volk, voor welks verlossing hij met vaderlijke liefde gewaakt en gewerkt had, en welks aanvoerder en raadsman hij tot zijn laatsten ademtocht geweest was. Maar ook dat volk had zich niet onwaardig betoond, zulke voorvechters gevonden te hebben; en de heldenmoed van Neêrlands burgerijen verdient wel in een afzonderlijk tafereel geschetst te worden.

HELDENMOED DER BURGERIJEN

„Hoewel dit volk zich anders uitermate veel laat verghen, staat te weten, dat aan zijn geduld, eindelijk te berste getreden met het roeren der vrijheid, geen houden meer oft heelen is: sulx het, noch oovermacht, nocht eenigherley hachlijkheit aanziende, door vlam en door spietsen streeft."
HOOFTS *Nederl. Hist.*

De heldenmoed van de Nederlandsche natie heeft nooit zichtbaarder en luisterrijker uitgeblonken, dan toen zij, in hare eigene Steden bestookt, den vaderlandschen grond, tegen de terugkeering der Spaansche dwingelandij, voet voor voet moest verdedigen. 1) In het open veld is de lof harer dapperheid, door de vermenging van vreemde troepen, zelden geheel zuiver geweest. Het is waar, ook de bezettingen der steden bestonden niet zelden gedeeltelijk uit gehuurde vreemdelingen, Duitschers, Franschen, Schotten, 2) Engelschen, Walen: maar deze omstandigheid verhoogt veeleer den roem der burgers, die aan de overmacht, waarmede zij werden aangevochten, hardnekkig het hoofd hebben gebo-

1) De moedige bedrijven, door welke de steden het eerst het juk der Spaansche overheersching hebben afgeschud, als zijnde zonder eenig krijgskundig belang, worden hier met stilzwijgen voorbijgegaan. Men kan die bijeenverzameld vinden in de *Geschiedenis der Burgerwapening*, door den hoogleeraar Siegenbeek.

2) De Duitschers hebben zich altijd onderscheiden door hunne gedurige muiterijen, de Schotten door eene groote hardnekkigheid in het vechten. Daarom zeiden onze ouden, wanneer twee partijen zich hevig tegen elkander hadden doen gelden: het is er Schotsch toegegaan. Een andere spreekwijze, uit de tijden ontleend, waarover wij handlen, is, wanneer wij van een akeligen staat van zaken zeggen: het ziet er Spaansch uit.

den. Immers, in die gehuurde bezettelingen zelven hadden zij, als de nood op het hoogst klom, ook van binnen meestentijds vijanden en verraders, voor 't minst onwilligen, die de burgerij poogden te ontmoedigen en op te ruien. Het viel niet gemakkelijk, den huurling te bewegen, onder hongersnood en de uiterste ellende, een strijd vol te houden, die wanhopig scheen. Zoo hij den verdedigden post in tijds gewonnen gaf, had hij bij de overgaaf weinig te verliezen, niets te vreezen; want hij trad in 's vijands dienst, of keerde naar zijn land terug. Zijn belang was het, om niet door een al te hardnekkigen wederstand de woede des overwinnaars te tergen; terwijl bij de burgers de volharding gesterkt werd door de zekerheid, dat hen een smadelijke dood wachtte. Reeds in zijn eersten veldtocht, had de Prins van Oranje eens een trompetter als parlementair aan Alva gezonden, en, tegen alle krijgsrecht liet deze dien, zoo gelaarsd en gespoord als hij was, ophangen. Dit was als het sein voor vele volgende wreedheden van dien aard, en, werden de Nederlanders als rebellen beschouwd, op wie geen krijgsrecht toepasselijk was, dezen, van hunnen kant, gebruikten het recht van weerwraak. Hoe uittartend ook zij daarbij te werk gingen, blijkt uit de rechtspleging van Pacheco, een bloedverwant van Alva, die op last van Bloijs van Treslong te Vlissingen werd opgehangen. De oorlog kreeg daardoor een gruwzaam en barbaarsch aanzien; Hooft heeft er voor zijn meesterlijke pen afgrijselijke moordverhalen en trekken van hardvochtigheid uit ontleend. Hier zal de lezer uit een grooten voorraad van feiten slechts eenige beschreven of eenvoudig vermeld vinden, gekozen omdat zij van burgermoed en burgertrouw getuigen, of voor den beoefenaar der krijgswetenschappen van eenig belang kunnen zijn.

De overgaaf van Mons, en de moorddadige plundering van Mechelen hadden een algemeene verslagenheid in het land gebracht; en alleen de tegenwoordigheid van Prins Willem van Oranje, die in October des jaars 1572 in Holland kwam, was in staat, de wankelmoedigen eenigzins op te beuren. Don Frederik rukte daarop met het Spaansche leger naar Gelderland; en het deerlijk lot van Zutfen (24 Nov. 1572) joeg Grave Willem van den Bergh, 's Prinsen schoonbroeder en bevelvoerder in Gelderland en Overijsel, zoo grooten schrik aan, dat hij zijn post lafhartig — of ter kwader trouw — verliet, en met gezin en goederen ijlings de vlucht nam, een duidelijk bewijs gevende wat er van Nederland zou geworden zijn, zoo Willem van Oranje een Willem van den Bergh geweest ware. Zijn vertrek veroorzaakte groote wanorde en ontmoediging; de regeering der steden in Overijsel boden om strijd de sleutels harer poorten aan Don

Frederik aan, en zochten anderen daartoe over te halen. 1) Ook Friesland keerde onder de gehoorzaamheid des Spaanschen Konings terug, toen de Graaf van Schouwenberg, die er namens den Prins bevel voerde, na een nederlaag van een gedeelte zijner krijgsmacht bij Makkum (18 Nov.), dat gewest moest verlaten. 2) Daarentegen deed het kort daarop gevolgde bloedbad te Naarden (1 December), een geheel andere uitwerking dan de vroegere wreedheden der Spanjaarden. De verbittering tegen dezen rees er door ten top; men zag er uit, dat geen verdrag beveiligen kon tegen hunne barbaarsche woede, en de gelijktijdige wonderdadige redding der Noord-Hollandsche schepen uit het ijs voor Amsterdam gaf bemoediging, daar men hierin een teeken meende te bespeuren van Gods zichtbare tusschenkomst en bescherming van de zaak der vrijheid.

Zoodanig was de staat van zaken en de gesteldheid der gemoederen, toen de Haarlemmers de tijding vernamen, dat don Frederik te Amsterdam de toebereidselen maakte, om hunne stad gewapenderhand tot onderwerping te dwingen. De Magistraat werd hierdoor in groote twijfelmoedigheid gebracht, en de geneigdheid van sommigen, om zich aan de genade van Alva te onderwerpen, werd gesterkt, door een heimelijk schrijven van de Amsterdamsche Regeering, waarbij deze hare goede diensten aanbood, om, door Don Frederik, bij den Hertog vergiffenis en vergetelheid van al het gebeurde te verwerven. Nu zegevierde het gevoelen der flauwhartigen, en terstond (3 Dec.) werden er afgevaardigden naar Amsterdam gezonden, om te onderhandelen. Nauwelijks was dit besluit der Regeering ter kennisse gekomen van Wijbout Ripperda, een Friesch Edelman, Bevelhebber van Haarlem, of deze moedige krijgsman riep, nog denzelfden dag, al de Schutters in den Doelen bijeen, en dáár, omgeven van zijne kapiteinen en eenige wakkere mannen, sprak hij de menigte, samengestuwd in de ruime wapenzaal, terwijl het vuur der geestdrift in zijne oogen schitterde, met een krachtvolle stem en dien nadruk, welke den Frieschen tongval kenmerkt, nagenoeg in dezer voege aan: »Manhafte Burgers, gij zijt hier bijeen geroepen,

1) De Regeering van Kampen ging vóór, met ook de Noord-Hollandsche steden te belezen, om door tijdige onderwerping het lot van Zutfen te ontgaan. (Zie den brief aan die van Enkhuizen van 28 Nov. 1572, bij Bor, B VI, fol. 303 D.) Doch het antwoord was, dat men de boden, die weder met zulke brieven kwamen, op staanden voet zou ophangen. Het kan zijn dat deze stap der Regeering van Kampen naderhand, toen de verontwaardiging wat bekoeld was, aanleiding heeft gegeven tot de veelvuldige sprookjes van onhandigheid en verkeerd overleg, welke, uit plagerij, op rekening der Kampenaars verhaald worden.

2) De Friezen waren te meer gereed, zich spoedig te onderwerpen, daar zij in 's konings Stadhouder Robles de Billy een' man hadden, die, in andere opzichten, Frieslands weldoener mocht genoemd worden. Zie over hem Van Kampen, *Vaderlandsche Karakterkunde*, § 172.

om te vernemen, dat Don Frederik, zoon van den Hertog van Alva, gereed staat deze stad te komen belegeren. Uwe Magistraat had gezworen, in geene handeling met den Spanjaard te zullen treden, buiten weten van mij en de zeven Hoofdkapiteinen: en nu heeft zij, tegen haren plechtigen eed, heimelijk lieden naar Amsterdam gezonden, om van den Spanjaard genade en pardon af te smeeken. Welke genade wij te wachten hebben, kunnen Mechelen, Zutfen en Naarden u leeren. Maar bedenkt bovendien, door welken eed gij aan den Prins van Oranje, uwen Stadhouder, verbonden zijt. Ik twijfel niet, of gij zult dien eed gestand doen, en uwe eer betrachten, gelijk ik. Want ik voor mij ben van meening, om den laatsten droppel van mijn bloed voor de burgers en de vrijheid van deze stad te wagen. Gij hebt nu vrijmoedig en zonder schroomen te verklaren, of gij dit ook van voornemens zijt of niet. Wilt gij, dan zullen wij de noodige orders stellen, en wij hopen, dat de vijand geen eer aan ons zal behalen. Ziedaar het opzet van een Fries. Maar Holland placht ook wakkere borsten te kweeken, en ik verlang te hooren, wat er de mannen van Haarlem van zeggen." 1)

Ziedaar eenvoudige Nederlandsche krijgsmanswelsprekendheid, welke ook niet zonder vrucht bleef. Een luid geroep verkondigde het algemeen besluit, om goed en bloed voor de vrijheid op te zetten.

Het bezit van Haarlem was voor de Spanjaarden van het grootste belang. De opstand, nu binnen Holland en Zeeland ingesloten, zou een groote kracht van samenwerking verliezen, indien de gemeenschap werd afgesneden tusschen Noord-Holland, waar Sonoy als Gouverneur van wege den Prins gesteld was, en Zuid-Holland, waar Oranje zelf den gang der gebeurtenissen bestuurde. Grooten wederstand dacht men niet te wachten te hebben van een stad, geheel naar de oude wijze versterkt, met slechte muren, met geenszins, vooral in den winter, onoverkomelijke grachten, en, gelijk de meeste steden in ons Vaderland, zonder andere buitenwerken, dan één ravelijn. De soldaten, die er in bezetting lagen, dacht men, dat, zonder een beleg af te wachten, zouden aftrekken, gelijk te Zutfen en Naarden geschied was; en de burgers telde men niet. Had Don Frederik de hardnekkige verdediging kunnen vooruit zien, welke hem, met 30,000 man voetvolk en 1500 paarden, zeven maanden lang voor Haarlems zwakke muren heeft opgehouden: het is niet te denken, dat hij, toen althans, het beleg zou ondernomen hebben. Immers de moeielijkheden, waarmede men dan te worstelen zou hebben, konden aan de schranderheid van zoo vele bekwame Oorlogs-

1) Bor, B VI, fol. 308.

mannen niet ontgaan. De Spaansche soldaten waren niet in staat, de ongemakken eener belegering in den winter, onder een klimaat als het onze, te verduren. Het had veel zwarigheid in, een zoo talrijk leger van leeftocht te voorzien, gelijk er dan ook, gedurende het beleg, 400 Spanjaarden van honger stierven, terwijl men de soldaten van andere natien, die een gelijk lot trof, niet der moeite waardig rekende te tellen. 1) De ligging van Haarlem was daarenboven zoodanig, toen nog het Haarlemmermeer niet in bruikbaar land herschapen was, dat men, zelfs met een zoo talrijk leger, den toevoer naar de stad, gedurende den winter, niet beletten kon, en er onophoudelijk sleden met allerlei voorraad, en zelfs geschut, over het ijs werden binnengebracht. Doch Don Frederik — en hij was de laatste niet, wien zijn overmoed een misrekening deed begaan — vergat de les, dat men een vijand niet te gering moet schatten.

Haarlem zou dan vernederd en getuchtigd worden, en op den 11den December (1572) werd de berenning aangevangen met de vermeestering eener schans op den dijk bij Sparendam, welke door Soldaten en Schutters uit Haarlem bezet was. Driehonderd verdedigers sneuvelden: de felle vorst had dorp en schans van alle zijden genaakbaar gemaakt. Om de verdere berenning voor te komen, deed de Prins van Oranje reeds den volgenden dag Wilhelm Graaf van der Mark, Vrijheer tot Lumei, uit Leiden oprukken, met 15 vendels, 4 kornetten en 6 veldstukken; doch de vijand had zich reeds rondom de stad uitgebreid, en Lumei, te midden van een dichte sneeuwjacht, uit eene hinderlaag besprongen, werd volkomen geslagen. Bij deze gelegenheid gaven eenige vaandrigs een gedenkwaardig voorbeeld, hoe een krijgsman de eer en zijn plicht stellen moet boven het leven. Vruchteloos hadden zij alles beproefd, om hun volk in het vluchten te stuiten; en toen niets meer baten kon, omwonden zij zich met hunne vaandels, en verkozen de zelfvoldoening van aldus doorstoken te worden, boven de schande van te vluchten. Slechts aan een hunner, Jakob Martens, is de eer der geheugenis te beurt gevallen, de namen der overigen zijn niet eens opgeteekend. 2) Dergelijke daden waren in dien heldentijd onzer vaderen geenszins zoo zeldzaam, als in onze dagen; en de zelfopoffering van Martens en zijne spitsbroeders werd weinige jaren later op dezelfde wijze herhaald door Otto Clant. 3)

---

1) Van Reidt, *Nederl. Oorlogen*, B. I, fol. 9.
2) Hooft, B. VII, fol. 297.
3) In 1586. Zie over hem Hooft, B. XXIV, fol. 150. Van Reidt, B. IV, fol. 125. Halma op Klant, en de *Vaderl. Letteroefeningen* van 1882, No. V en XI.

Toen de berenning van Haarlem voltooid was, werd de stad den 13den December opgeëischt. Het antwoord was in den geest van Ripperda. Het Spaansche leger werd nu rondom de stad verdeeld in onderscheidene kwartieren, welke ieder met een verschansing omgeven werden, behalve dat van den Opperbevelhebber, die zijn hoofdkwartier vestigde op het huis te Kleef. Nu eerst begon men te overleggen, van welke zijde de stad zou worden aangetast, en de keus, welke gedaan werd, toont weder, dat de Spanjaard zich de bemachtiging van Haarlem als niet zeer moeielijk had voorgesteld. De stad was namelijk het zwakste aan de zijde van den Hout, waar de Duitsche benden haar kwartier hadden. Daarentegen was zij het sterkste aan de Kruispoort, welke door het eenige ravelijn verdedigd werd. Doch naar die zijde was het Spaansche kwartier, hetwelk juist dáár gekozen was, opdat in de gebouwen van het Leprozenhuis en de woningen dáár in de nabijheid, de Spanjaarden bij voorkeur door huis en dak tegen de koude beschermd zouden worden. Tastte men dus de stad aan op de zwakste zijde, dan moest de aanval voornamelijk door de Duitschers geschieden, en dit kon de Spaansche trots niet dulden. Daarenboven had men dáár, door den grooteren afstand van het Sparen, drie of vier dagen noodig tot aanvoering van het geschut, 1) hetwelk te water van Amsterdam werd aangebracht. Tusschen de Kruis- en Janspoort werd derhalve het front van aanval gekozen.

Onder begunstiging van mistig weder, naderde de vijand met éene loopgraaf de stad, en bracht, vrij dicht, naar het schijnt, bij de muren, 14 vuurmonden in batterij, schietende kogels van 40 en 46 pond. Uit deze stukken begon men den 18den December vuur te geven, wordende er dien dag 680 schoten gedaan, met oogmerk, om bres te schieten in den ringmuur, en om de Kruispoort te vernielen, welke door het voorliggende ravelijn daartegen niet genoegzaam gedekt was. Dit laatste oogmerk werd ook in zoo verre bereikt, dat, voor dat de avond gevallen was, de toegang uit de stad naar het ravelijn geheel was afgesneden. Doch, terwijl men in later tijd, bij den aanval van belegerde plaatsen, begonnen is bij voorkeur zich van den nacht te bedienen, vond destijds de morgenstond gewoonlijk de aanvalswerken in denzelfden staat, waarin zij den vorigen avond gelaten waren. Dit had ook hier plaats; en de Haarlemmers maakten van den langen winternacht gebruik, om met grooten ijver, onder de poort door, een weg naar het ravelijn te maken, en de ontstane breuken in den muur met wolbalen, aarde en steenen

3) Men kan hieruit opmaken, dat de voer- en heftuigen der Artillerie, toen nog zeer onvolledig zijn geweest.

te dichten: een duizendtal schansdelvers onder de bezetting was hierbij van uitnemenden dienst. De belegeraars hernieuwden den volgenden dag (19 Dec.) hun vuur, doch nu meer bepaaldelijk, om in den muur bres te schieten, hetgeen nu ook door middel van 675 kanonschoten gelukte. Wanneer wij ook nog in later tijd, bij een meer volmaakte krijgskunst, somtijds den belegeraar teleurstelling en mislukking zien ondervinden door het verzuim, van terstond storm te loopen nadat de bres gereed is, zal men zich niet verwonderen, dat dit plaats had in een tijd, toen de gang van alle krijgsbewegingen zooveel trager was. De Spanjaarden stelden den storm tot den volgenden dag uit; en de belegerden maakten zich den spoedig invallenden nacht ten nutte, om, geholpen door vrouwen en kinderen en elk die de handen roeren kon, dáár, waar de stad, door de geschotene bressen, voor het vijandelijk vuur openlag, traversen aan te leggen, waardoor zich den volgenden morgen voor het oog des vijands, achter den ouden muur, een nieuwe verschansing vertoonde, welke het eerste voorbeeld van dien aard is, in de Geschiedenis der belegering van vestingen.

De vijand, ziende alzoo, dat de aanval tegen den hoofdwal op nieuw zou moeten begonnen worden, beproefde nu eerst het ravelijn voor de Kruispoort te vermeesteren. Ook hier liet hij zich door een al te hoog denkbeeld van zijne overmacht tot roekeloosheid vervoeren. Toen er tegen het ravelijn nog slechts 159 schoten waren gedaan (20 Dec.), begon men reeds gebrek aan kruit en kogels te voorzien; en daar er een tamelijke brês was geschoten, gaf de Spanjaard, die, als Hooft zegt, met de klank zijner achtbaarheid alle grachten over te springen, alle wallen tot trappen zijner glorie dacht te maken, bevel tot den storm. Al de omliggende schansen en wapenplaatsen werden gevuld met haakschutters, om de verdedigers van de wallen te weren, en een van tonnen vervaardigde brug, ter breedte van drie man in het front, werd over de ravelijnsgracht gebracht. De storm werd beproefd door 18 vendelen Spanjaarden en Walen; doch de beklimmers werden door den kapitein Steenbach en zijne soldaten met zoo veel koelbloedigheid ontvangen, en van de naburige bolwerken en van den muur, uit geschut en klein geweer, zoo vinnig begroet, dat zij met bebloede koppen moesten afdeinzen. 1) Woedend van spijt, deed Don Frederik den aanval door versche troepen hervat-

1) Steenbach doorstak met eigen hand een vaandrig, die tegen de bres opklom, hem toeduwende; „Gij behoort hier niet!" en toen hem kort daarna een kogel door de hand werd geschoten, riep hij zijnen soldaten toe: „Houdt moed, zoolang het niet door het hart is, zal ik u niet begeven."

ten. In de stad was middelerwijl alles tot een hardnekkige verdediging gereed gemaakt. De volmaaktste orde heerschte hier; aan ieder was zijne plaats, aan elk zijne bezigheid vooraf aangewezen. Daar rukken de stormers, onder het kogel- en schrootvuur der vesting, aan, de brug over, de bres op. Dan, hier regent het van brandend pik, vlammend werk, en allerlei brandstof op hunne hoofden; piek en rapier wachten allerwege elk, die door het brandend werptuig verschoond is gebleven; de nederstortenden belemmeren weldra den toegang aan de genen die volgen: reeds ligt de gracht rondom de bres volgestapeld met dooden en gekwetsten; alle hoop, om het ravelijn te bemachtigen, begeeft den Spanjaard, en Don Frederik ziet zich, zijns ondanks, verplicht, gehoor te geven aan de raadgevingen der andere bevelhebbers, en den aftocht te bevelen. Romero bewerkstelligde dien, zoo goed mogelijk, maar het kostte dien bekwamen Veldoverste een zijner oogen. Een twintigtal aanzienlijken, waaronder Dons en Hoofdbevelhebbers, hadden met hun leven de eer gekocht, van zich aan de spits eener stormkolonne te hebben bevonden.

Na aldus proef te hebben gehad van Hollandsche onverschrokkenheid, begonnen de Spanjaarden in te zien, dat onbesuisd geweld hen niet in het bezit van Haarlem kon stellen; en besloten zij, de stad meer kunstmatig aan te tasten. Te dien einde bedienden zij zich vooral van mijnen, tot welker vervaardiging zij 3000 Luikerwalen in dienst hadden. Dit middel tot het openen eener bres, namen de belegeraars destijds gaarne te baat, vermits men toen in het maken van tegenmijnen weinig bedreven was. Doch hier vond de Spanjaard zich bedrogen in zijne verwachting. De Haarlemmers wisten, met een in die tijden inderdaad buitengewone schranderheid en waakzaamheid, 1) waarbij zij gedurige uitvallen voegden, de mijnen der belegeraars, door hunne tegenmijnen te ontdekken, en ze vervolgens in de lucht te doen vliegen, of op eenige andere wijze onbruikbaar te maken. Ja, de 3000 Luikerwaalsche delvers hebben in de belegering bijna allen het leven verloren; en, na den boven vermelden storm, zijn de Spanjaarden veertig dagen lang met ondermijnen bezig geweest, zonder iets te vorderen. Zij moesten dus wederom hunne toevlucht tot het geschut nemen. De nadering tot de stad werd nu naar het voorschrift en onder de leiding van den bekwamen Ingenieur, die de belegeringswerken bestuurde, met name Compo-cassi, 2)

1) Dit zal van Meteren bedoelen, wanneer hij zegt, dat de belegerden 12 of 13 wonderlijke tegenmijnen maakte.

2) Hij sneuvelde in dit beleg, door een musketkogel getroffen. Hij wordt gezegd vermaard te zijn geweest voor de beste en ervarenste ingenieur, en meester in de mathematische kunsten in zijnen tijd.

bewerkstelligd door een rechte loopgraaf, welke het eerste voorbeeld gegeven heeft van hetgeen men in later tijd de bedekte Sappe heeft genoemd. Deze loopgraaf werd recht op het ravelijn aangetrokken, overdekt met zware planken en aardzakken, ondersteund door houten standers, en, dicht bij het ravelijn zijnde genaderd, splitste zij zich in twee takken, aan welker spitsen batterijen 1) werden opgeworpen, waaruit men op nieuw poogde bres te schieten. De belegerden, na den vijand iederen voet gronds te hebben betwist, ziende dat de verdere verdediging van het ravelijn, hetwelk reeds den naam van moordhol had gekregen, veel bloeds zoude kosten, besloten het te verlaten, maar legden vooraf een werk aan, 't welk tevens van hun beleid, en van hunne bewonderenswaardige krachtsinspanning getuigt. Achter de Kruispoort, namelijk, welke ondermijnd werd, 2) wierpen zij, stadwaarts in, een sterke aarden borstwering op, halvemaanswijze gebogen, en aan de beide uiteinden met den hoofdwal in verbinding gebracht door twee hooge en stevige bolwerken. Toen verlieten zij het ravelijn, hetwelk terstond bezet werd door den vijand, die er zijn geschut plantte, 3) en van daar af »dwars door huizen en kerken blixemde."

Bolwerken en cortinen 4) werden nu genoegzaam vernield; er was een wijde bres geschoten, en de storm werd tegen den 31 Januari (1573) bepaald. De Spanjaard had evenwel de belegerden reeds te wel leeren kennen om niet schroomvallig te zijn, in een openen aanval zich met hen te meten, en poogde hen dus te overrompelen. De keur der Spaansche troepen, zijnde de vendels van Mondragon, benevens 2000 Walen en 7 vendelen Duitschers verzamelden zich in den nacht tot den storm. 5) De toegevroren grachten gaven den aanvalleren een gereed pad — 7000 paren ijssporen behoorden tot het belegeringsmateriëel uit Amsterdam gezonden — en begunstigd door de duisternis, naderden eenigen tot aan den voet der bressen, in de cortine tusschen de Kruis-

---

1) Hooft noemt ze beukerijen.

2) De kruispoort was ook, gelijk men vindt aangeteekend, tot een blokhuis gemaakt, gedekt met aarde, mest, rijshout en doorvlochten met balken. Dit blokhuis schijnt echter, als zoodanig, geen nut te hebben gedaan, en het eigenlijke doel, hetwelk men er mede gehad kan hebben, is niet duidelijk. Men kan daaromtrent Bor, van Meteren en Hooft vergelijken.

3) Op een platte kat, gelijk men leest, welke zij van aardzakken vervaardigden.

4) Dus zal men dit woord, in onze taal overgenomen, behooren te schrijven, zoo men het woord gordijnen, bij onze ouden in gebruik, versmaadt Het komt van het Latijnsche *cortina*, een ketel, en vandaar een ronde borstwering, als b. v. op een toren. Later is dit woord ook op de rechtloopende borstwering tusschen twee bastions toegepast.

5) De eerste aanvallers deden, om elkander in de duisternis te kunnen onderkennen, de hemden over de overige kleeding. De bestorming begon dus met een *camisade*.

en Janspoort, zonder door de wachten bespeurd te zijn. Doch, ter goeder ure begon de dag te schemeren. Terwijl sommigen reeds boven, anderen nog in het opklimmen waren, werden zij ontdekt; en 50 schutters en soldaten, die zich in de nabijheid bevonden, waren genoegzaam, om de overrompeling der veege vest te verhinderen. Zich wakker werende met schieten, brachten zij weldra de geheele bezetting in 't geweer, de stad op de been. Maar in 's vijands leger werd tevens het sein tot den algemeenen storm gegeven, hoofdzakelijk gericht tegen de Kruispoort en het daaraan grenzende bolwerk. Men zal niet licht een tweede voorbeeld vinden van zoo veel orde en tegenwoordigheid van geest, in een oogenblik van verrassing, als hier plaats had bij een bezetting, bij welke, uit hoofde van hare samenstelling, men zoo weinig gemeenschappelijk overleg en krijgstucht moest onderstellen. De hoofdwal, na een tijdlang tegen den aanstormenden vijand met kracht verdedigd te zijn, werd op een gegeven sein, hem eensklaps ten beste gegeven. De verdedigers, namelijk, wierpen zich achter de nieuwe, inwaarts gebogene, verschansing; en de aanvallers, hierdoor ruimte krijgende, drongen met drift en als om strijd op in het aangevallen bolwerk en de aansluitende cortine. Hoe groot was hunne ontzetting! Daar ontwaren zij eensklaps de nieuwe verschansing, en zien zich van achter de gebogen borstwering en uit de rondom staande en met schietgaten voorziene huizen beschoten, terwijl het van weerszijden uit de bolwerken, welke de halve maan sloten, op hen hagelde van kogels en schroot. De terugkeering werd door het opdringen der beklimmers belet; en de mijn onder de Kruispoort, toen het oogenblik gunstig was, aangestoken, deed al wat zich in de nabijheid bevond, in de lucht stuiven. Nu sloeg de schrik den soldaat zoodanig om het hart, dat er geen mogelijkheid was, hem weder tot den storm te bewegen; en de moedige verdedigers lieten den vijand geenszins een ongestoorden aftocht, maar zaten hem na tot in zijne loopgraven en schansen. Ook bij deze worsteling zullen ongetwijfeld de matrozen en burgervrouwen, door Kenau Simons Hasselaar tot een gewapende bende geordend, de geestdrift van hare stadgenooten en den schrik der Spanjaarden verhoogd hebben. Men telde van binnen slechts tien dooden, terwijl de Spanjaard 300 dooden en een groote menigte gekwetsten had, waaronder, als gewoonlijk bij een afgeslagen storm, vele bevelhebbers. Zoo weinig besluiteloosheid of verwarring heerschte er in de stad, dat er, gedurende dezen hachelijken strijd, 170 sleden met allerlei leeftocht in de stad werden gesleept, onder bedekking van 300 haakschutters en 70 ruiters.

Zoo scheen dan Haarlem noch voor geweld, noch voor een kunstma-

tigen aanval te zullen zwichten. Don Frederik deed nu Alva, die zich te Nijmegen bevond, door Don Bernardino de Mendoza verlof vragen om het beleg op te breken. Het antwoord luidde, dat zoo hij nog verder daaraan dacht, de Hertog hem niet meer voor zijn zoon zou erkennen, met de bijvoeging: „Komt hij in het beleg te vallen, dan wil ik zelf het komen voortzetten, en zijn wij dan beiden gesneuveld, dan zal de Hertogin uit Spanje daartoe overkomen." Toen besloot don Frederik de stad door honger tot de overgaaf te dwingen. Doch ook dit viel moeielijk. Het Haarlemmermeer bood verscheidene maanden, in den ongemeen harden winter, een gebaand pad om de stad te voorzien, hetgeen daarna door middel van schepen geschiedde. Wel is waar, hadden de Spanjaarden, om dit te beletten, naar de zijde van het Meer 13 of 14 schansen en reduïeten aangelegd; maar de Haarlemmers deden desgelijks, en betoonden grootelijks hun ondernemenden geest, om het aangevoerde, 't zij ter sluik, 't zij met geweld meester te worden. 1) De Prins van Oranje putte alle middelen uit, om Haarlem van al het noodige te voorzien, en werd in deze zijne onvermoeide werkzaamheid ijverig bijgestaan door de Zuid-Hollandsche steden. Dordrecht zond geschut, 2) Leiden levensmiddelen, Delft vrijwilligers om het ontzet te beproeven, en deze en andere steden boden met een goedhartigheid, onzen landaard eigen, zich aan, om de gekwetsten, ouden, kinderen en andere weerloozen uit Haarlem te herbergen en te verzorgen.

Na den afgeslagen storm op den 31sten Januari, bepaalden de Spanjaarden zich dan meer bijzonder, om, door het afsnijden van allen toevoer, de stad in handen te krijgen. Desniettemin lieten zij niet na, alles in het werk te stellen, om, ware het mogelijk, de stad door geweld te winnen. Maar zij werden telkens herinnerd aan hunne vroegere nederlagen door de nadrukkelijke uitvallen der belegerden. »Deze burgers," schreef Don Frederik, »doen al wat menschelijker wijze de beste soldaten in de wereld zouden kunnen doen," en deze stoutmoedige houding der Haarlemmers heeft hem verder gedurende het geheele beleg voor het wagen van een storm doen terugdeinzen, hoezeer meermalen een beklimbare bres daartoe gelegenheid bood. Reeds in de maand Mei waren de muren en bolwerken zoo vernield, dat de belegeraars in kleine getallen,

1) De belegerden hadden hierdoor langen tijd aan niets gebrek; en de bezetting werd steeds voltallig gehouden. Op den 8 Maart waren, behalve de burgers, de schansdelvers en eenige ruiters, 4000 soldaten in de stad, zoodat men een nieuwe versterking, dien dag binnen gekomen, als overbodig terug zond. Den 9 Juni bevonden er zich 3071 soldaten en 1836 weerbare burgers. Gedurende het beleg zijn er van de belegerden gesneuveld 2946 man, waarvan echter maar 68 burgers.

2) Onder anderen 2 schoone metalen stukken, schietende het eene 44, het andere 18 ponden ijzer.

soms bij verrassing opliepen, om de burgers weg te schieten, die aarde aandroegen. Ja, op den 3den Juli, na dat zij den vorigen dag, door het aanvoeren van al hun geschut op het aangevallen punt, reeds zoo verre gevorderd waren, dat er 's nachts twee vlotten over de gracht waren gebracht, deden zij nog 1008 schoten, het grootst aantal, 't welk er, op éénen dag, in de geheele belegering gedaan is, 1) en konden echter nog niet tot den storm komen. Met hunne mijnen konden zij evenmin vorderen, 2) en een poging om de stad in brand te schieten, 3) was evenzeer vruchteloos, daar de brand spoedig gebluscht werd.

Er werd bij de belegerden een rustelooze werkzaamheid vereischt, om de bressen te dichten, de muren te herstellen, 's vijands mijnen te verstoren; en evenwel bepaalden zij zich niet tot het afweren der aanvallen tegen hen gericht. Wijselijk begrepen zij, dat de beste wijze van zich te verdedigen niet zelden gelegen is in den vijand aan te vallen. Niet minder dan 41 uitvallen zijn er gedurende het beleg door de belegerden gedaan, waarbij een zeventigtal ruiters, onder aanvoering van een' Delftschen bevelhebber, met name Van Enkhuizen, hun van veel dienst was. 4) Nu eens hadden deze uitvallen ten doel, om verwachten toevoer binnen te halen, dan weder, om van de belegeraars de werken te vernielen, de kwartieren in brand te steken, of de schansen te veroveren. Een dezer, met name Rustenburg, werd stormenderhand ingenomen, en sedert bezet gehouden, ofschoon de Spanjaarden driemalen gepoogd hebben, de verloren schans met geweld weder te bemachtigen. 5) Deze uitvallen werden bijna allen met den gunstigsten uitslag bekroond: maar de gedenkwaardigste was die, welke op den 25sten Maart, met 9 of 10 vendelen soldaten en burgers ondernomen werd, en gericht was tegen het kwartier der Duitschers in den Hout. Dat geheele kwartier werd uitgeplunderd, meer dan 300 tenten aan de vlammen ter prooi gegeven, 800 vijanden neergeveld en velen gekwetst. Beladen met een rijken buit van kleederen, zilver en dischgereedschap, gouden sieraden

---

1) Gedurende het gansche beleg zijn er gedaan, 10,402 schoten tusschen de Kruis- en Janspoort, en nog 400 op andere zijden van de stad.

2) Op den 4 Juni werd er door de belegerden een mijn ontdekt en onbruikbaar gemaakt, welke reeds de lengte van 9 vademen, van de Kruis- naar de Janspoort, onder den wal doorliep.

3) Slechts eenmaal schijnen zij dit beproefd te hebben door het werpen van acht vuurballen.

4) Tot ondersteuning van deze ruiterij, hadden zij kleine stukjes of bassen op sleden geplaatst, die gemakkelijk over de sneeuw vlogen; een soort van vliegende artillerie van eigen vinding.

5) Onder bescherming van deze en andere schansen, dreven de belegerden, nog tot in de laatste weken van het beleg, hunne koeien in de weide, welke de vijand, tot tienmaal toe, vruchteloos poogde meester te worden.

en allerlei wapentuig. trokken de overwinnaars, met een verlies van slechts acht man, weder stadwaarts, medevoerende 7 stukken geschut, waaronder twee van metaal, veel slachtvee, 30 paarden en 9 vaandels, welke den volgenden dag triomfantelijk van Haarlems wallen wapperden.

Ook van die wallen zelve liet de waakzaamheid harer verdedigers den vijand zelden rust in zijne schansen en loopgraven. Uit haakbus en doelroer schoten zij met zooveel juistheid, dat er zich niet licht ongestraft een hoofd boven de Spaansche borstweringen vertoonen kon. 1) Bijzonder onderscheidde zich hierin de achttienjarige schutter-vaandrig, Pieter Dirkszoon Hasselaar, die meestal zijn maaltijd deed op de wallen, waar zijne moeder hem, met zijne spijs. het noodige kruit, lont en lood gewoon was te brengen. 2)

Middelerwijl, en naar mate de insluiting nauwer, en 's vijands waakzaamheid grooter werd. moest er menig waagstuk volvoerd worden, om tusschen den Prins en de stad briefwisseling te onderhouden. Ten laatste liet de vijand daartoe geen anderen weg open dan de lucht; en toen werd ook deze te baat genomen, en. door middel van duiven, de gemeenschap onderhouden.

Er waren twee middelen, om Haarlem te ontzetten, en den vijand te noodzaken, het beleg op te breken; of, door hem allen toevoer af te snijden. of, door hem gewapenderhand te bespringen, en met geweld te verjagen. Wij zullen kortelijk zien, dat niets onbeproefd werd gelaten, om tot een zoo gewenschte uitkomst te geraken.

De magazijnen voor het Spaansche leger bevonden zich te Utrecht. Van daar geschiedde de toevoer in den beginne langs Woerden; maar sedert de schutters dier stad, en de soldaten die er in bezetting lagen, een transport vermeesterd hadden, was alleen de weg over Amsterdam veilig. Doch van daar langs den Sparendamschen dijk naar het leger voor Haarlem, werden de konvooien niet zelden bestookt en onophoudelijk in gevaar gebracht door de voorbeeldelooze stoutheid van de Noord-Hollandsche vrijbuiters. Gedurende den winter zag men dezen, hebbende een lang roer, soms twee, op den rug hangen, op hunne schaatsen over het ijs zwieren, ijlings op het vijandelijk geleide toesnellen, en den vijandelijken buit wegsleepen. Toen de vorst geweken was, gebruikten zij kleine jachten, welke zij met groote snelheid voortroeiden. Moesten zij, aan wal getreden, over doorsneden landen heen,

1) De belegeraars, wel wetende, dat men in Haarlem niet rijkelijk van kruit en lood voorzien was, plaatsten van tijd tot tijd hoeden op staken boven de borstweringen, om de belegerden onnut hunne munitie te doen verspillen.

2) Zie over hem, onder anderen, H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, blz. 54.

dan wipten zij, het geweer op den rug, met een verrejager, of polderstok, tevens voor spies dienend, behendiglijk over slooten en waterplassen heen, en bedreven menig waagstuk, waarbij hunne stoutmoedigheid niet enkel door winzucht gescherpt werd: op welke wijze ook den vijand afbreuk kon gedaan worden, aarzelden zij niet het leven te wagen. Getuige het schier ongeloofelijk bedrijf van 't Hoen, een Noord-Hollandschen boer, die aan het hoofd van niet meer dan 18 vrijbuiters, op den Hoogendijk, tusschen Amsterdam en Sparendam, een geheele vaan Speerruiters — destijds tot 125 man sterk — tot den laatsten man toe, vernield heeft, zoodat men hier zonder overdrijving zeggen kon, dat er niet één was overgebleven, om de tijding dezer nederlaag te boodschappen. 1)

Hoe ontrustend voor de Spanjaarden ook deze bijzondere ondernemingen waren — om echter hun leger voor Haarlem van allen toevoer te versteken, werd een meer afdoende maatregel vereischt. Sonoy, Gouverneur van Noord-Holland, kreeg derhalve last, om met een scheepsmacht naar den Diemerdijk te zeilen, dien door te steken en bezet te houden. Aanvankelijk begunstigde het geluk deze onderneming en met schier ongeloofelijke voortvarendheid, voldeed die stoutmoedige krijgsman aan den hem gegeven last. Maar de bezetting van den dijk en Sonoy's vloot, uit Amsterdam door overmacht en zwaardere schepen aangetast, moesten, niet zonder verlies, naar den Noord-Hollandschen wal terugwijken, waar de vluchtenden door den vijand vervolgd werden, en Jan Haring het heldenstuk bedreef, hetwelk hem den naam van Hollandschen Cocles heeft verworven. Doch de daad van den Hollandschen overtreft die van den Romeinschen Cocles. Haring ziet zijne makkers, uitgeteerd door honger, hunne lichamen met moeite voortslepen over den Ydijk, terwijl de vijand hun op de hielen zit. Bewogen met het lot, dat hen bedreigt, waagt hij zijn leven, om het hunne te redden. Op een plaats, waar de dijk zeer smal is, vat hij post, en houdt de overmacht der aandringende vijanden alleen zoolang tegen, tot dat de vluchtenden in veiligheid zijn. Toen springt hij in het meer, hetwelk aan de eene

---

1) Door dit en dergelijke feiten, maakte 't Hoen zich zoo vermaard, dat een der vijandelijke Hoofdbevelhebbers, de Baron de Liques, hem, onder vrijgeleide, bij zich liet komen, en verbaasd, dat deze held een eenvoudige boer was, hem geschenken aanbood. 't Hoen wees die grootmoedig van de hand; doch naderhand krijgsgevangen gemaakt, werd hij, op voorspraak van de Liques, zonder losgeld vrijgelaten. Men kan 't Hoens dapper bedrijf (Maart 1573) in bijzonderheden lezen bij Hooft, B. VIII, bl. 309, en bij Ampzing, *Beschr. van Haerlem*, bl. 213, die er bijvoegt, dat dit „staelken — een uit velen — so van kloeckmoedigheyd als behendigheyd van oorloge bekend ende seker is."

zijde den dijk bespoelde, en redt het leven door zwemmen, onder een hagelbui van kogels (19 Maart). 1)

De Spanjaarden van hunnen kant, lieten inmiddels niets onbeproefd, om den toevoer naar de belegerde stad over het Haarlemmermeer te stremmen, waar 's Prinsen schepen niet dan door vele en bloedige gevechten met de Spaansche, de gemeenschap openhielden. Eindelijk liet Don Frederik, op den 29sten Maart, den Hoogendijk bij het Huis Ter Hart doorsteken, en door deze opening stevende de Admiraal Bossu met 33 Amsterdamsche schepen en 7 galeien het Meer in, om zich bij de overige Spaansche scheepsmacht te voegen. Een hardnekkige scheepsstrijd, op den 28sten Mei geleverd, viel ten voordeele uit van den sterkeren vijand, die daardoor genoegzaam meester werd van het Meer. Nog denzelfden dag werden de schansen, door de Haarlemmers aan de Meer-zijde aangelegd, te water en te land bestormd. Vier werden er verlaten, waarvan de bezettingen, sterk 180 man, zich wierpen in de vijfde, en na een driemaal vruchteloos beproefden storm van den vijand, nog bij een eervol verdrag, in de stad terugtrokken. De veege stad was nu geheel aan zich zelve overgelaten, en de nood begon nijpend te worden. Behalve het weinige, hetwelk enkele waaghalzen, waaronder P. Az. van der Werff, de beroemde burgemeester van Leiden, 2) bij zich droegen, en in de stad brachten, was nu alle uitzicht verdwenen, om aan de wanhoop van den hongersnood te ontkomen. Er werd derhalve bij den Prins een nog uitgestrekter plan beraamd, om het Spaansche leger, door gebrek, tot het opbreken van het beleg te dwingen. Sonoy maakte zich andermaal, en thans met beter gevolg, meester van den Diemerdijk: hij versterkte zijn post daar, door het opwerpen van zes schansen, welke hij tot na de overgaaf van Haarlem bezet gehouden heeft. De Baron van Batenburg wierp zich in Ouderkerk en verschanste zich daar; doch langs de Vecht over het toen nog bestaande Diemermeer bleef de vaart van Utrecht naar Amsterdam open. Om den vijand ook dezen weg af te sluiten, rukte de Bevelhebber van Gorinchem, Adriaan Vijgh, met krijgsvolk, geschut en al het noodige op, en poogde eerst te Breukelen, en daarna aan de Nieuwersluis post te vatten. Ongelukkig bediende men zich hierbij weder van Duitsche huurlingen: zij sloegen aan het muiten en noodzaakten hunnen moedigen aanvoerder, den toeleg op te geven. Een poging, om den Lekdijk door te steken, en dus het Sticht onder water

1) In den slag op de Zuiderzee tegen Bossu, was hij het ook, die de vlag van de steng des vijandelijken Admiraalschips haalde, doch daarbij het leven liet.

2) Zie Tewater. Bijzonderheden van P. Az. van der Werff in de *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. D. II. St. I.

te zetten, door de bezetting van Buren beproefd, werd verijdeld door het aanrukken van Hierges, Gouverneur des Konings van Spanje in Gelderland.

Terwijl dit alles vruchteloos werd ondernomen, klom te Haarlem de nood tot het uiterste. In de huizen, op de straten, aan de wallen zag men er stervende nedervallen, en de krijgstucht verloor haar klem onder de soldaten, wier baldadigheden de algemeene ellende vermeerderden. Aller oogen waren op Haarlem gevestigd. De nood dier stad wekte derwijze de algemeene belangstelling, dat van alle zijden aanbiedingen gedaan werden, om het uiterste te wagen, ten einde der benarde burgerij te hulp te komen. Hier en daar deed zich zelfs een morrend beklag hooren, dat men niet krachtdadig genoeg tot ontzet der stad werkzaam was. Het eenige middel daartoe was nu, den vijand in zijne belegeringswerken te bespringen, en met geweld van wapenen te verjagen. De Prins van Oranje bevond zich in een van die toestanden, waarin hij zoo dikwijls verkeerd heeft, en men hem zich gedurig voor den geest moet brengen, om al de grootheid te beseffen van hetgeen die nooit volprezen grondlegger van onzen Staat, voor de onafhankelijkheid des Vaderlands gedaan heeft. Niemand wenschte vuriger dan hij, Haarlem te redden; en evenwel moest hij aan de geestdrift der Hollandsche Burgerijen bedenkingen in den weg stellen, waarvan zijn welwikkend oordeel al het gewicht gevoelde, maar waarvoor de opgewonden gemoederen geene ooren hadden. Was het niet een onvergeeflijke vermetelheid, te durven beproeven, met een macht, welke nog geen 5000 man kon bedragen, meest ongeoefende burgers, een bijna zesmaal zoo talrijk leger van beproefde soldaten, uit een stelling te drijven, welke het gedurende verscheidene maanden op alle punten versterkt had? En evenwel — kon men de trouwe en dappere verdedigers eener zoo gewichtige stad aan de bloedige wraak des Spanjaards prijs geven? Burgertrouw en moed tot zelfopoffering zegevierden over voorzichtige bedachtzaamheid. Er werd dan tot den aanslag besloten; maar nu begeerde ook de Prins zich aan het hoofd te plaatsen, om dien te besturen en ten uitvoer te brengen. Doch, Hemel! zou men den Schutsman van den Nieuwen Staat wagen in een zoo zorgelijke onderneming? Neen, dit konden de Staten des Lands niet gedoogen. De Ridderschap en de Steden verzetteden zich met ernst tegen 's Prinsen voornemen, en weerhielden zijnen trouwen ijver: het bevel werd opgedragen aan den Baron van Batenburg. Op den 8sten Juni trok deze met 4000 man voetvolk, 600 ruiters, 7 veldstukken en 400 wagens met krijgsgereedschap en leeftocht, van Sassenheim op Haarlem aan. De vijand was,

door het schieten van twee duiven, welke naar de stad gezonden waren, onderricht van den aanslag, en had zijne maatregelen genomen. Laat in den nacht kwam Batenburg met zijne ruiterij, zonder vijand te ontmoeten, tot in den Hout, waar een hinderlaag hem wachtte. Zijne ruiters, te kort schietende in den strijd tegen de driemaal sterkere ruiterij des vijands, stortten zich al vluchtende op hun eigen voetvolk, 't welk bij het Manpad nu ook door het Spaansche voetvolk van alle zijden besprongen werd. 1) De verwarring was groot; de vlucht werd algemeen: 700 man sneuvelde, waaronder Batenburg zelf, 76 burgers van Delft, 50 van ter Goude, 30 van Rotterdam, 40 van Brielle, anderen uit andere steden. Al de wagens en het geschut vielen in de handen des overwinnaars. Doch onder de geredden bevond zich de naderhand zoo beroemd geworden Johan van Oldenbarneveld, die als vrijwilliger, met het geweer op den schouder, tot ontzet van Haarlem zich onder de vanen begeven had. Geheel Holland was ontsteld over deze nederlaag, door welke de zaak der belegerden volstrekt wanhopig was geworden. De Prins schreef hun dan ook, dat zij zich op de best mogelijke wijze redden moesten; en, na eenige vruchtelooze onderhandelingen om een eervol verdrag te erlangen, namen zij voor dit te doen op eene wijze. beantwoordende aan de heldhaftigheid hunner verdediging. Het ontwerp werd beraamd, om op den 10den Juli met de geheele bezetting en bevolking der stad door den vijand heen te slaan. Zeven vendelen haakschutters zouden den weg banen: de schutterij, de regeering, de burgers, vrouwen en kinderen zouden den middeltocht uitmaken, en negen vendelen soldaten een achterwacht vormen. Don Frederik, door een overgeloopen soldaat onderricht van dit wanhopig besluit, voor welks uitvoering hij terug beefde, liet arglistiglijk in de stad bekend maken, dat het Spaansche leger onder de wapenen stond, om de uittrekkenden af te wachten, te gelijk genade aanbiedende voor hen die zich overgaven. De Duitschers lieten zich het eerst verlokken, en zonderden zich af. De verwarring, welke nu ontstond, laat zich beter verbeelden dan beschrijven. Van de Burgers, Schotten, Walen, Duitschers, die de bezetting uitmaakten, wilde elk die partij gekozen hebben, waarvan hij voor zich de beste uitkomst verwachtte. Niemand gehoorzaamde meer; muren, poorten en bressen bleven zonder wachten. De uittocht werd nog door sommigen beproefd, maar kon, zonder overeenstemming van allen, niet gelukken. Er bleef dus niets anders over, dan nogmaals den weg van onderhandeling te beproeven. en op den 12den Juli werd een

1) Ook van deze gebeurtenis is de herinnering bewaard op de gedenknaald, waarvan in de noot op bl. 56 boven gesproken is.

verdrag gesloten, waarbij de stad op genade en ongenade zich overgaf, en de plundering, aan de soldaten beloofd, afkocht, voor 240,000 gulden. 1) Op den 14den namen de Spanjaarden bezit van de stad en vingen aan, hier minder onder de weerlooze ingezetenen dan onder de dappere verdedigers, een bloedbad aan te richten, 2) waarvan wij de afgrijselijke bijzonderheden even gaarne voorbijgaan, als wij de gruwelen verzwegen hebben, gedurende het beleg, zoo wel binnen als vóór de stad gepleegd. Ripperda, de brave Ripperda, die, als Opperbevelhebber, zoo veel had toegebracht tot Haarlems roemruchtige verdediging, werd, benevens zijn Luitenant, op den 16den Augustus onthoofd. Hetzelfde lot trof Jonkheer Jan van Duivenvoorde, kolonel der Schutterij; ja, zoo ver ging de woede des verbolgen Spanjaards, dat zelfs levenlooze voorwerpen het moesten ontgelden: het gele vaandel van Ripperda werd openlijk met den zwaarde geëxecuteerd.

Het beleg van Haarlem heeft hier een uitvoeriger vermelding gevonden, dan het geval had kunnen zijn, zoo hieruit de verplichting ware gevolgd, alle belegeringen van dit tijdvak even wijdloopig te behandelen. Maar Haarlem was de eerste stad, welke het waagde, met den Spanjaard den vrijheidskamp op leven en dood te beproeven. Het is waar, zij is in het einde bezweken; maar de indruk, door hare heldhaftige verdediging bij vijand en landgenoot te weeg gebracht, is voor de zaak des Vaderlands van onberekenbaar veel nut geweest. »Het is hier een oorlog," schreef Alva aan Filips, »welks gelijke men tot dusverre in geen land ooit gezien of gehoord heeft." »Geen veste werd ooit met zoo veel beleid en dapperheid verdedigd als Haarlem." Een verdediging boven alle verhouding der strijdkrachten, met beleid en heldhaftigheid volgehouden, al zegeviert ook de overmacht des vijands, is soms van meer gewicht, dan een schitterende zegepraal, in een gelukkig uur bevochten. De verdediging van Haarlem gaf daarenboven een geschikte gelegenheid, om den staat der belegeringskunst bij het begin van den tachtigjarigen oorlog te doen kennen, daar van weinige belegeringen in dien tijd zoo nauwkeurige dagverhalen zijn gehouden. Van dezen is ook door onze geschiedschrijvers gebruik gemaakt, naar wie wij hen verwijzen moeten, die omtrent de bijzondere trekken van dapperheid, moedige uitvallen en andere bijzonderheden meer verlangen te weten. 3)

De vermeestering van Haarlem was voor Alva een aanmerkelijke stap

1) Het verdient opmerking, dat dit verdrag niet als van kracht werd beschouwd, voordat het door de Schutterij was goedgekeurd.

2) De beulen hadden, naar hun beste onthouden, gehangen, onthoofd en verdronken 1735 personen.

3) Behalve Bor, Hooft, van Meteren, Mendoza en Bentivoglio, zie men vooral

tot de onderwerping van geheel Holland. De krachten van den opstand waren verdeeld. De Spanjaard had post gevat op het vereenigingspunt tusschen het Zuider- en het Noorderdeel, welke nu zonder andere gemeenschap waren dan over de Noordzee; en Noord-Holland, waaruit het Spaansch gebleven Amsterdam zoo dikwijls bestookt werd, lag nu het eerst aan de beurt. Nauwkeurige kennis van de gesteldheid van het terrein, was in dat gewest vooral van de eerste aangelegenheid; en aan Joost Janszoon, ook als teekenaar, landmeter en vestingbouwkundige beroemd, werd dus door Alva de taak opgedragen, om een topographische kaart te vervaardigen van Noord-Holland. Met onbegrijpelijken spoed ontwierp en teekende deze Amsterdamsche kunstenaar een nauwkeurige en volledige kaart van het gewest met aanwijzing van alle wegen, beemden, meren, slooten, sluizen, uitwateringen, dijken, bruggen en wat dies meer zij: een werk, hetwelk als een meesterstuk van dien tijd geroemd wordt. 1) Het ontwerp tot onderwerping van Noord-Holland werd aldus beraamd, dat het gewest te gelijker tijd ter zee door een vloot uit Amsterdam, onder bevel van Bossu, en te land door het leger van Don Frederik zou worden aangevallen. Laatstgenoemde ving zijne taak aan, door het beleg te slaan voor Alkmaar. Deze stad, kort voor het beleg, op nieuw bevestigd door Adriaan Anthoniszoon, gezworen landmeter en schepen van Alkmaar, naar het ontwerp van Jonkheer Karel van Boisot, 2) leverde meer moeielijkheden ter verdediging op dan Haarlem, welke stad, door de lage en waterachtige grondsgesteldheid, slechts van twee zijden had kunnen worden aangetast. De aanval op Alkmaar daarentegen, kon van alle zijden te gelijk geschieden, tenzij de omliggende landen onder water werden ge-

---

Ampzing, *Beschryvinghe ende lof der Stad Haerlem*, Haarlem 1628. Daarbij voege men de *Correspondance de Philippe II*, door Gachard uitgegeven. Voorts Pierre Sterlincks, *Eene corte waerachtige beschryvinghe van alle geschiedenissen, aanslaghen, stormen, schermutselingen ende schieten voor de vroome stad Haerlem in Holland*. Delft 1574 en het uittreksel uit een journaal, geplaatst in den *Algemeenen Kunst- en Letterbode van* 6 Nov. 1826. Hetgeen er dag bij dag is voorgevallen, is ook bijeenverzameld in *Korte Historische Aanteekeningen wegens het voorgevallene in de Spaansche Belegering der Stad Haarlem*, gedrukt te Haerlem 1739; waarachter gevoegd is: *Oorlogsgeschiedenissen ten platten lande om de Stad Haarlem, in Kennemerland ende Waterland.*

1) Over Joost Janszoon en de bedoelde kaart, zie men het belangrijk Historisch bericht van Jacobus Koning, in het 5de deel van de *Verhandelingen der tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut.* De kaart van Noord-Holland door Joost Janszoon in hout gegraveerd, is naderhand in koper gebracht, en in het jaar 1778 bij de Boekverkoopers IJntema en Tieboel uitgegeven, en algemeen verkrijgbaar gesteld.

2) Volgens getuigenis van Bor, B. VI, fol. 328. Anthoniszoon zal later in dienst van Maurits voorkomen. De declaratie van „vacatien ende besongien gedaen inder ampliatie ende fortificatie der stede van Alckmaer, wter naem ende van wegen Jonkheer Charles Busot" is uitgegeven door Dr. J. J. de Gelder in eene verzameling *Brieven en andere bescheiden rakende het beleg van Alkmaar in* 1573. (Alkmaar 1865) bl. 120.

zet, waartoe de landlieden moeielijk te bewegen waren. Binnen de stad bevonden zich, behalve de gevluchte landlieden, 1300 weerbare burgers en vijf vendelen — ongeveer 800 man — soldaten, die in Juli daar heen gezonden waren, onder de Hopmannen Jonkheer Jacob Cabeliau, die ook als Gouverneur der stad door den Prins was aangesteld, Coenraad van Steenwijck, Joachim van Sittert, Peter van der Hoeffve en Schetter. Vreemd krijgsvolk lag in Alkmaar niet in bezetting; en de roem harer verdediging, — een der hardnekkigste bresverdedigingen van den hoofdwal, waarvan de Geschiedenis gewaagt — is derhalve onvermengd Nederlandsch.

Het leger van Don Frederik was 16000 man sterk. Tot het maken der loopgraven werden 300 Haarlemmers bij loting uit de schutterij geprest, en op den 18den September (1573) opende de vijand zijn vuur tegen de stad. Uit 20 vuurmonden werd, reeds den eersten dag, door 2006 kogels van 40 en 24 pond, op twee verschillende plaatsen bres geschoten; en, terwijl ook op andere punten looze aanvallen gericht werden, ving des middags te drie ure de storm aan, op de twee bressen te gelijk. Die aan de Friesche poort werd aangevallen door twee Regimenten, welke met groote woede tegen de bres instormden. Maar noch het geweld van hunnen aanval, noch het ijselijk krijgsgeschreeuw vermochten de verdedigers te doen terug deinzen. Bij het aanrukken der stormkolonne, werd zij van de aangrenzende bolwerken met schroot en kogels dapper begroet, en, hoe meer zij naderde, hoe meer haar en het lood uit de doelroeren der schutters en de javelijnen der burgers om het hoofd snorden. Mocht het echter sommigen der aanvallers gelukken, tot aan de kruin van de bres op te klimmen, dan stonden dáár de landman met zijn verrejager, de burger met piek of rappier gereed, om den stoutsten het eerst te doen nedertuimelen. Doch het gelukte aan deze eerste kolonne niet, haren aanval tot zoo ver door te zetten. Nauwelijks onder het dadelijk bereik gekomen der verdedigers, werd zij als bedolven, hier onder een' stroom van kokend water, gesmolten lood en ongebluschte kalk, daar onder een vuurregen van brandend stroo en rijshout. Hoepels met pik, harst en zwavel besmeerd, omwonden met werk, en dan in brand gestoken, hier en ginds tusschen de opdringende beklimmers geslingerd, brachten een verwarring te weeg, die voor velen doodelijk was, daar de soldaten, nu eens ieder afzonderlijk, dan twee of drie te zamen, door deze vlammende pikhoepen omslingerd, en pogende zich er uit te redden, en de brandende stof van zich af te weren, onderwijl aan het schieten der verweerders waren bloot gesteld. Eenmaal aan het wankelen gebracht, moesten de bestormers weldra den

aanval opgeven en terug wijken. Binnen de stad kende men echter zijnen vijand beter, dan dat men een hervatting van den storm niet zou verwacht hebben. Terwijl vrouwen en knapen en meisjes onvermoeid bezig waren met alles gereed te maken en aan te dragen, wat dood en verschrikking onder den vijand kon brengen, bleven de gewapenden op hunnen post. Weldra rukte een tweede vijandelijke bende aan, met nog grooter stoutheid, en geprikkeld door eerzucht, om hun, die voorgegaan waren, den zegepalm af te winnen. Deze hoop werd niet verwezenlijkt, en ook deze bestormers werden terug geslagen, gelijk hunne voorgangers. Een derde slaagde aanvankelijk beter. Reeds was de kruin der bres bereikt; reeds plantten daar eenige vaandrigs de Spaansche standaards, onder het gejuich van: »Victoria, victoria, de stad is ons," toen een burger van Alkmaar een hunner met een groot slagzwaard de beide beenen afmaaide, hem schamper toeduwende: »en dat is mijn." Deze nadrukkelijke beantwoording eener voorbarige zegekreet werd oogenblikkelijk gevolgd door een hernieuwde en verdubbelde inspanning van alle krachten der verdedigers, en dood, gewond of verschrikt stortten en stoven de beklimmers naar beneden. Een vierde storm kon niet beproefd worden: de bres was ongenaakbaar door de menigte van lijken en gekwetsten.

Terwijl er dus hevig gevochten werd aan de eene bres, ging het aan de andere met niet minder vinnigheid toe. Ook deze werd tot driemaal toe met woede aangevallen; 1) en ofschoon de verweerders het nadeel hadden, van door twee stukken geschut van ter zijde bestookt te worden, werd ook daar de storm tot driemaal toe afgeslagen. Als een stellige daadzaak vindt men aangeteekend, dat, in weerwil van het bloedige van dezen dubbelen strijd, gedurende de vier uren tijds, dat die duurde, niemand van zijne plaats week, dan zwaar gewond; en het wekte bovenal de bewondering der Spanjaarden, dat zij onder degenen, die de toegangen verdedigden, noch helm, noch harnas, noch eenig soldatengewaad bespeurden, maar lieden, op hun bootsmans of als boeren gekleed, die vochten als leeuwen. Het verlies der belegerden bedroeg slechts 13 burgers en 24 soldaten; 2) de aanvallers hadden ongeveer 1000 man verloren. En toen Don Frederik, eenige dagen later, nogmaals na 700 schoten op de stad te hebben gedaan, een storm wilde beproeven, was er geene mogelijkheid, om de soldaten daartoe te bewe-

1) Er waren twee stormbruggen aangebracht, waarvan echter de eene, toen men die over de gracht zou brengen, te kort werd bevonden. De eene was van schuiten, de andere van wijnvaten saamgesteld. Van deze laatste is een afbeelding te vinden bij Hooft.

2) Niet 44, gelijk Wagenaar opgeeft.

gen. De teleurstelling en ellende, door de Spanjaarden voor Haarlem en Alkmaar geleden, deden in hun leger de vroeger altijd zoo streng gehandhaafde krijgstucht verslappen, welke van toen af meer en meer is afgenomen; en ook daardoor heeft de heldenmoed onzer Burgerijen een onberekenbaar nut gedaan aan de zaak des Vaderlands.

De belegeraars van Alkmaar, een brief van den Prins in handen gekregen hebbende, waarin het voornemen werd kenbaar gemaakt, om, door het doorsteken der dijken, het geheele gewest onder water te zetten, braken den 8sten October op, altijd bestookt door de uitvallen der belegerden, die hun ook nu nog een aanmerkelijk verlies toebrachten. 1)

Don Frederik, het leger onder de bevelen latende van Don Francisco de Valdès, begaf zich naar Amsterdam bij zijnen vader, met wien hij kort daarna deze gewesten verliet. De nederlaag van Bossu op de Zuiderzee, vier dagen na het opbreken van het beleg van Alkmaar, verijdelde voor ditmaal de laatste hoop der Spanjaarden, om Noord-Holland onder hunne heerschappij terug te brengen. Evenwel werden Kennemerland en Waterland nog meer dan drie jaren door hen geteisterd, waarbij zij, meestentijds onder bevel van Verdugo, voornamelijk den winter te baat namen, om over het ijs dorp voor dorp aan te tasten, en alzoo dieper in het gewest door te dringen. Gewoonlijk was hun hoofdkwartier te Assendelft gevestigd, en uit Haarlem en Amsterdam kregen zij onophoudelijk versterking. In het jaar 1575 rukte zelfs Hierges, van 's Konings wege Gouverneur van Utrecht, Holland en Zeeland, maar van de beide laatstgenoemde gewesten enkel in naam, met 6000 man voetvolk en 700 ruiters, van Utrecht, over Amsterdam en Haarlem, in Noord-Holland; maar hij moest onverrichter zake terug trekken. Sonoy — men mag hem deze eer niet onthouden — heeft, door zijnen onvermoeiden ijver en krachtvolle maatregelen, tot behoud van dit gewest, zich bij het Vaderland zeer verdienstelijk gemaakt. Het was eerst na de Pacificatie van Gend (1576), dat Noord-Holland eenige meerdere rust mocht genieten, toen ook Haarlem weder bij verdrag aan den Prins van Oranje overging (22 Januari 1577). 2)

De zoo even bedoelde vijandelijkheden, om het bezit van Noord-Holland, hebben tot menige stoute daad van onze kloeke Hollanders aanleiding gegeven, waaromtrent hier in geene verdere bijzonderheden kan worden getreden. Bij het lezen dier krijgsbedrijven, door zooveel woest-

1) De bijzonderheden van het beleg van Alkmaar zijn, behalve bij onze geschiedschrijvers, te lezen bij Eikelenberg en Boomkamp, *Beschrijving van Alkmaar.*

2) De feiten tot de Geschiedenis van dit gewest behoorende kan men bijeengebracht vinden door A. Beeloo, *Noord-Holland en de Noord-Hollanders.*

heid en hardvochtigheid gekenmerkt', worden wij aangenaam verrast door de trouwe moederliefde van dien boer van Westzanen, die, terwijl elk het kostbaarste trachtte te bergen voor de naderende Spanjaarden, onder de vervolging van den vijand en met gevaar van het leven, zijne moeder op een draagbaar over het ijs van West-Zanen naar Hoorn sleepte.

Het beleg van Leiden, door Requesens opgebroken, om Graaf Lodewijk te keer te gaan, en na diens nederlaag op de Mookerheide door Valdès hervat, vertoont zich in een geheel andere gedaante, dan de belegeringen van Haarlem en Alkmaar. Hier beproefden de Spanjaarden niet éénmaal door bres en storm de stad te bemachtigen. Het was derhalve meer een blokkade, welke, nadat de Leidenaars uit hunne schansen te Alphen verdreven waren, van den 26sten Mei 1574 tot aan den 3den October duurde. Met uitzondering van het ontzet, waarvan de eer voornamelijk aan onze zeelieden toekomt, is dan ook dit beleg, als oorlogsfeit, minder belangrijk; hoezeer het aanleggen van 62 schansen of redouten, waarmede alle toegangen langs vaarten en wegen naar de belegerde stad werden afgesloten, een merkwaardig bewijs oplevert, welke moeitevolle werken men zich destijds getroostte, en in staat was tot stand te brengen. Doch als heldendaad van Hollandsche burgers, zouden wij een aanzienlijke plaats moeten inruimen aan het beleg van Leiden, indien het, door uitmuntende pennen beschreven, in alle bijzonderheden niet zoo algemeen bekend was, als weinige andere gedeelten onzer Historie. 1) Waar toch is de vaderlandsche knaap, die eenige school betreden heeft, en de namen niet kent van Van der Does, Van Hout en Boisot, en niet weet te spreken van Van der Werff, aan de uitgehongerde burgers zijn lichaam aanbiedende, om het aan stukken te snijden en rond te deelen, zoo ver het strekken mocht; of van de mannelijke taal, door de Leidsche burgers, bij het schrikkelijk woeden van pest en hongersnood, hunnen vijand van de wallen toegeroepen, zoo zij in den uitersten nood, den linkerarm tot stilling van den honger moesten binnen slaan, dat hun dan nog de rechter overschoot, om voor vrijheid en Vaderland te strijden? 2)

Bewonderen wij de voorbeeldelooze volharding van Leidens burgeren,

---

1) Behalve Bor, Hooft en anderen aangehaald in de *Geschiedenis des Vaderlands* van Arend, Dl. II, bl. 401. zijn de hoofdbronnen voor het beleg van Leiden Jan Fruytiers *Corte beschryvinghe van de strenghe belegeringhe enz. der stadt Leyden* (Delft 1577): Orlers *Beschrijving van Leyden* en Severinus, *Belegering van Leyden*, met de aanteekeningen. Dr. J. van Vloten heeft een belangrijke verzameling uitgegeven getiteld, *Leidens belegering en ontzet in* 1573 *en* 1574 *naar de oorspronkelijke stukken en bescheiden* (Leiden 1853).

2) Op de Leidsche noodmunten stond: „*Hoc libertatis ergo*, en *pugno pro patria*."

het ontzet dier stad levert tevens een treffend bewijs op, tot welke opofferingen men in die tijden voor het Vaderland in staat was. Hoe nijpend ook het gebrek was van geld, schroomde men echter niet, door het binnenlaten van het water over een zoo groote uitgestrektheid lands, voor het minst zeven tonnen gouds te wagen. De overtuiging, dat tot bereiking van het groote doel 't welk men beoogde, de laatste penning, gelijk de laatste droppel bloeds, op het spel moest gezet worden, was zoo levendig, dat zelfs hartstochten er voor wijken moesten, welke zich anders niet gemakkelijk op zijde laten zetten. Een opmerkelijk blijk van dit laatste gaf de stad Middelburg, welke, eerst weinige maanden te voren (24 Februari), na een langdurige belegering den Prins in handen was gevallen. Om de uitstekende diensten te beloonen, door de burgers van Vlissingen en Veere, in het beleg van Middelburg, betoond, had de Prins aan die twee steden belangrijke voorrechten geschonken, strekkende om het aanzien te besnoeien, hetwelk Walcherens hoofdstad in Zeeland genoot. Hierdoor hadden de Middelburgers een misnoegen tegen den Prins opgevat, hetwelk tot aan zijnen dood heeft voortgeduurd; 1) maar desniettemin ondersteunden zij uit al hunne macht de pogingen der Zeeuwen om Leiden te ontzetten, en werd er zelfs besloten, de klokken der stad te verkoopen, om daarvoor ijzeren kanonnen in te koopen. 2) Zoo zegevierde over bijzondere veeten het algemeen belang des Vaderlands; en een onderneming, met zoo veel inspanning en opoffering beproefd, werd door de Voorzienigheid met haren zegen op een bijzondere wijze bekroond.

Het ontzet van Leiden besliste het lot van Holland, gelijk de overgaaf van Middelburg dat van Zeeland had beslist; doch in het volgende jaar (1575), liepen beide gewesten gevaar, weder onder de Spaansche heerschappij te geraken, door het verlies van Oudewater in het eene, en Zierikzee in het andere.

De verovering van Oudewater door de Spanjaarden leeft in de gedachtenis der Historie meer, als een ijzingwekkend tooneel van al de gruwelen, waaraan een met storm vermeesterde stad ten prooi kan zijn, dan als een voorbeeld van heldhaftige verdediging: en echter verdient de burgerij van Oudewater een loffelijke vermelding. Deze kleine stad, omringd door een muur, welke versterkt was door met aarde aangevulde torens, 3) werd door slechts 700 gewapenden verdedigd, waarvan de eene helft uit vreemde soldaten, de andere uit burgers be-

1) Deze zaak is uitvoerig voorgesteld in het *Leven van Willem I*, Dl. II, bl. 450.
2) Van Wijn, *Nalezingen op Wagenaar*, Dl. VI, bl 487, r. 9 v. o.
3) Vergelijk boven bl. 70.

stond. Op den 19den Juli (1575) kwam Hierges voor de stad met 10,000 man voetvolk, 400 paarden en 15 kompagniën Luiksche schansgravers. Achttien dagen hielden bezetting en burgerij den vijand van een ernstigen aanval af, en arbeidden intusschen dag en nacht aan het stormvrij maken der vestingwerken, aan het opbreken der straten om zich van de keisteenen te kunnen bedienen, aan het omverhalen der huizen, die het plan van verdediging in den weg stonden en aan alle mogelijke toebereidselen tot den uitersten tegenstand. Maar zij hadden niet geluisterd naar den Prins, die zich te Gouda bevond, en geraden had den omtrek onder water te zetten, door het openzetten van een sluis aan den IJsel: noodlottige spaarzaamheid om den oogst niet te verliezen. Hierges meester geworden van de sluis, liet daarentegen, door het stoppen van de rivier, het water uit de grachten afloopen; den 6den Augustus opende hij zijn geschutvuur uit 28 stukken, en nog dienzelfden dag schoten 1600 kanonkogels een bruikbare bres. Deze in den nacht door de belegerden gedicht, maar den volgenden dag door 's vijands geschut op nieuw geopend zijnde, poogden de belegeraars eerst door een valschen aanval de verdedigers te vermoeien, en de middelen van tegenweer, bij de bres aangebracht, door het geschut te vernielen. Toen dit met goed gevolg geschied was, volgde een algemeene storm, en, na een allerverwoedste worsteling van anderhalf uur, drong de opgestuwde drom van vijanden binnen. Brand en moord vervulden nu het ellendige stadje; alles werd over de kling gejaagd, en niet meer dan 20 gewapenden wisten het leven te redden. 1) Eenige dagen later bezweek ook Schoonhoven, welke stad, nadat er op één dag een bres, ter wijdte van 300 schreden, was geschoten, bij een eervol verdrag den Spanjaard werd overgegeven (24 Aug.). De dorpen Krimpen en Papendrecht door den vijand bemachtigd en versterkt, maakten hem nu meester van de vaart op de Lek, de Merwe en den Hollandschen IJsel. Doch zijne voortgangen werden gestuit op Woerden, hetwelk, bijna een jaar belegerd zonder te kunnen bemachtigd worden, toen ontzet werd. 2)

Terwijl de Spanjaarden dus in Holland poogden voort te dringen, beproefden zij hetzelfde in Zeeland, en daartoe moest hun tocht strekken, door het water heen, van Tholen over Filipsland naar Schouwen en Duiveland: een merkwaardig oorlogsfeit, beraamd door Mondragon, d' Avila en d'Ulloa, en door laatstgenoemde met groote stoutmoedigheid ten uitvoer gebracht (28 Sept. 1575). Nu sloeg Mondragon het beleg voor Zierikzee; doch alvorens daartoe te kunnen overgaan, moest het

1) Kinschot: *Beschrijving van Oudewater.*
2) De belegering van Woerden in 1575 en 1576 is het onderwerp van een stuk van Ds. J. G. H. Reudler in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van Dec. 1838.

versterkte dorp Bommenede worden bemachtigd. Het werd veroverd door de geheele macht, welke de Spanjaarden hier bijeen hadden, na een beleg van 20 dagen en een storm van 6 uren; en zoo groot was de verwoedheid der aanvallers en de hardnekkigheid der verdedigers, dat men destijds verklaarde, nooit van zoo iets gehoord te hebben: doch daar de bezetting bijna geheel uit vreemde soldaten bestond, kunnen wij de eer dier verdediging aan onze Nederlanders niet toeëigenen. 1)

De verdediging van Zierikzee daarentegen, onder het opperbevel van Jonkheer Arend van Dorp, strekt wederom ten bewijze van de onbezweken trouw en den moed eener Nederlandsche burgerij. Van deze deugden gaf in het bijzonder een onverschrokken Zeeuw, met name Lieve Heere, een voorbeeldig bewijs. Voorzien van brieven aan den Prins, welke in leder, met was en pik bestreken, genaaid waren, poogde hij ten tweedemale door de Spaansche vloot te zwemmen. Dan, op het punt zijnde van betrapt te worden, terwijl zijn medgezel zich liet gevangen nemen, redde Heere de hem aanvertrouwde brieven uit 's vijands handen, door onder de golven te duiken, en daar zijn graf te zoeken. Zierikzee moest echter eindelijk voor de overmacht bukken; maar, ofschoon de uitmarsch bij de overgaaf met opgerolde vaandels, uitgedoofde lonten en stille trom moest geschieden, hadden echter de Spanjaarden, gedurende negen maanden, door de krachtvolle werkdadigheid der verdedigers, moeite genoeg gehad, om de belegering vol te houden, en werd het verdrag, waarbij Mondragon meester werd van de stad (30 Juni 1576), niet gesloten, dan op voorwaarden, welke de Prins van Oranje, nadat hij alle middelen, om de stad van leeftocht te voorzien, vruchteloos had uitgeput, zelf had goedgekeurd. 2)

De vermelde voordeelen, door de Spanjaarden in Holland en Zeeland behaald, gingen voor hen verloren bij de Pacificatie van Gend (8 Nov. 1576). Weinige dagen voor dat deze gesloten werd, ontruimde Mondragon Zierikzee; en ook de Hollandsche steden, die daarvan nog niet verlost waren, werden door de Spaansche bezettingen verlaten. Groningen en Friesland ontvingen George van Lalain, Graaf van Rennenberg, tot stadhouder van wege den Prins, en vervolgens ook Overijsel. Eerst echter moest Kampen en Deventer door Rennenberg met geweld worden veroverd op de Hoogduitsche bezettingen, welke, nadat men de burgers ontwapend had, aldaar de Spaansche heerschappij nog poogden staande te houden (Nov. 1578). 3) Achtervolgens waren Bergen-op-Zoom,

1) Hetgeen toenmaals bij het langzaam vuren bijna nooit gebeurde, had hier plaats, dat het geschut, door het veelvuldig gebruik verhit, onbruikbaar werd.

2) Zie Van de Velde, *Zierikzee's Tweehonderdjarig Jubelfeest.*

3) Over de inneming van Kampen en Deventer verdient vooral van Meteren te wor-

's Hertogenbosch en Breda (9 Aug. 24 Sept. en 4 Oct. 1577), en geheel Noord-Brabant aan de zijde van den Prins en de Staten overgebracht; terwijl Amsterdam (8 Febr. 1578), bij verdrag aan de Staatsche zijde overging.

Door deze gebeurtenissen kregen de Noord-Nederlandsche gewesten eenige verademing, en de oorlog week meer naar de Zuidelijke Provinciën. Dan aldaar moest een echt Nederlandsche burgerij nog een proefstuk geven van dappere volharding in het verdedigen harer vesten, waardig naast die van Haarlem en Alkmaar geroemd te worden.

De belegering van Maastricht door Parma, in den jare 1579, was een voorbeeld eener uiterste inspanning van alle krachten, waartoe aanvallers en verweerders, bij de belegeringskunst dier dagen, in staat waren met volharding en beleid. Parma, eerst vertooning gemaakt hebbende, als wilde hij Antwerpen aantasten, wierp zich plotseling voor Maastricht en berende de stad den 12den Maart. Hij sloot de vesting geheel in, met een onafgebrokene linie van verschansing, door zestien forten ondersteund, en door middel van twee bruggen over de Maas verbonden: een zoo groot meesterstuk van kunst geacht, dat de vermaarde Ingenieur Generaal Gabriel Serbelloni, die op meer dan 70jarigen leeftijd de werken bestuurd had, op verzoek des Veldheers, daarvan een model vervaardigde, om te worden gezonden aan den Koning van Spanje. De nabijheid van Luikerland, hetwelk Parma overvloed van bekwame arbeiders verschafte, stelde hem in staat, de mijn- en aardewerken in deze belegering tot de meest mogelijke volkomenheid te brengen, naar de begrippen van die tijden. 1) De bezetting van Maastricht, door de plotselijke berenning niet hebbende kunnen versterkt worden, bestond uit slechts 1000 soldaten; doch behalve deze bevonden er zich

---

den gelezen, in het achtste Boek. Men vindt aldaar bijzonderheden over den staat der vestingwerken dier steden, en over de belegering van Deventer, welke niet onbelangrijk zijn. Voor Deventer hadden onderscheidene mijngevechten plaats. De belegeraars deden, in plaats van gewone loopgraven te gebruiken, door een groote menigte boeren de aarde naar de stad toe opwerpen, en altijd opwerpen, om op die wijze de gracht te naderen en te dempen, hetgeen evenwel door een sterken uitval werd verhinderd. De bezetting capituleerde, toen er verscheidene bressen waren geschoten en de belegeraars gereed waren, om de contrescharp door te slaan, ten einde dus het water uit de gracht te laten afloopen, en dan door middel van een galerij aan de bres te komen. Men vindt hier een voorbeeld van belemmerende tegenwoordigheid van Gedeputeerden te velde; dewijl de belegering van Kampen en Deventer voor gemeene kosten van Holland, Friesland en Overijsel geschiedde, had Rennenberg een Raad van Gedeputeerden uit de Ridderschap en Edelen dier gewesten bij zich, welke een zoo beslissende stem bij de raadplegingen over alle maatregelen had, dat een plan van aanval, door den Ingenieur Jan van den Cornput ontworpen, en door Rennenberg goedgekeurd, niet kon gevolgd worden, omdat de Raad er niet in wilde toestemmen.

1) Parma liet in dit beleg 22 mijnen springen; en een batterij van 115 voeten in het vierkant, voor drie kanonnen, werd tot de ongehoorde hoogte van 135 voeten opgeworpen.

omtrent 1200 weerbare burgers, in 12 vendelen verdeeld, en 2000 landlieden, die in de stad de wijk hadden genomen, en door het graven van wallen en tegenmijnen groote diensten hebben gedaan. Het opperbevel werd gevoerd door Melchior van Schwartzenberg van Heerlen, die een bekwaam Fransch vestingbouwkundige, Sebastiaan Tappin, onder zijne bevelen had. Door dezen werd de stad aanmerkelijk versterkt, en aan de zwakste zijde, werd achter den hoofdmuur, een sterke aarden wal, met een gracht er voor, aangelegd, welke, toen de muur was nedergeschoten, en de vijand op het puin zich gevestigd had, met zeldzame kloekmoedigheid werd verdedigd. Bij den eersten aanval werd de stad zoo hevig beschoten, dat al het buskruit in Parma's leger verbruikt was; maar de daarop gevolgde bestorming bleef zonder vrucht. Op den 8sten April werd de bestorming op twee plaatsen, met herhaalde toezending van versch volk, op nieuw beproefd, maar met een zoo noodlottige uitkomst voor de aanvallers, dat zij er omtrent 2000 dooden bij lieten, waaronder, behalve elf Spaansche kapiteins en vijf vaandrigs, zich vele Edelen bevonden. In onverschrokkene uitvallen, soms door Tappin zelven aangevoerd, bestookten de belegerden den vijand gedurig met het gelukkigste gevolg in zijne loopgraven. Vijf weken lang moest Parma alle middelen, van mijnen, beschieten en bestormen, in het werk stellen, om een enkel ravelijn te bemachtigen. Toen de Spanjaard reeds op den hoofdwal zelven voet gekregen had, werd hem nog iedere schrede betwist. Doch, het lichaam moge voor een tijd, door de geestdrift van het gemoed, tot buitengewone werkzaamheid worden opgewonden, eindelijk bezwijken de krachten, door overspanning afgemat. De rustelooze aanvallen der telkens elkander vervangende vijanden, hadden de belegerden, door het onophoudelijk waken en werken en strijden, zoodanig uitgeput, dat van de 1000 soldaten, welke de bezetting uitmaakten, nauwelijks 100 meer in staat waren dienst te doen. De burgerij van Maastricht kan zich derhalve voornamelijk den roem toeëigenen van de bewonderenswaardige heldhaftigheid, door de verdedigers, toen het tot het uiterste kwam, ten toon gespreid. Deze laatste worsteling had op den 28sten Juni plaats. Op onderscheiden punten te gelijk werd de storm, met de grootste hevigheid, beproefd; en bij een der bressen zond Parma tot vijf malen toe versche troepen. De hoofdstorm echter mislukte, daar men de zijdelingsche vuren, welke de bres bestreken, niet tot zwijgen had kunnen brengen, en de verwoesting, door dezen te weeg gebracht, was te grooter, daar de stormers, verwaarloozende Parma's bevel, om in geopende rotten te naderen, te dicht in een gedrongen aanrukten. Onder een allerverwoedst vechten, werd de storm,

welke den ganschen dag, tot in den nacht, had voortgeduurd, op alle punten afgeslagen. Doch in den vroegen morgen van den volgenden dag kreeg Parma bericht, dat de wachthebbende burgers, uitgeput van vermoeienis, op den wal meestendeels waren ingesluimerd. Onverwijld gaf hij bevel, den wal in stilte te beklimmen; te gelijk drong de vijand, met zeven man in het front, door een onderaardschen gang in, en de steeds aangroeiende toevloed van Parma's krijgsvolk stroomde met geweld de overrompelde stad binnen. Nog weerde men zich in de straten, zoo veel men zich weren kon, zelfs vrouwen en kinderen, uit huizen en van daken; maar deze wanhopige wederstand diende slechts, om de woede der overwinnaars te tergen, en het bloedbad, door hen aangericht, nog ijselijker en algemeener te maken.

Zoo werd Maastricht door den Spanjaard veroverd, na den grootsten veldheer van zijnen tijd aan het hoofd van een overmachtig leger, en Serbelloni, den grootsten vestingbouwer en poliorceet van zijn tijd, gedurende honderd en elf dagen weerstand te hebben geboden. 1) Doch wij kunnen van de verdediging van Maastricht niet scheiden, zonder een bijzonderheid te vermelden, welke de gelegenheid aanbiedt, om hulde te bewijzen aan de vaderlandsliefde der Nederlandsche vrouwen in de roemruchtige dagen, waarvan wij spreken. Het is zoo, op stille huiselijke deugden, waarmede de Nederlandsche vrouwen altijd bij uitnemendheid versierd waren, rust de gedachte met oneindig meer welbehagen, dan op de woestheid van Amazonen, of op de hardvochtigheid van Spartaansche heldinnen; maar het gemoed wordt vervuld met verbazing, over de kracht van het godsdienstig en vaderlandsch gevoel, wanneer wij de zwakke, bescheidene vrouw, gewoon aan onderwerping, met de hand, die anders tot liefderijke hulpvaardigheid pleegt gereed te zijn, voor de vrijheid van geweten, dood en vernieling zien uitstorten tegen de tirannen van haar Vaderland. Uit dit oogpunt, zien wij met eerbiedige bewondering een Kenau Simons Hasselaar, terwijl hare minder aanzienlijke, maar niet minder dappere mede-burgeressen andere middelen tot afwering van den vijand in het werk stellen, met het vaandel in de hand, hare gewapende heldinnenschaar vooruitstreven, en haar den weg wijzen naar de Spaansche loopgraven en verschansingen, of post vatten bij de bressen. Maar het waren de Haarlemsche vrouwen niet alleen, die dus krachtdadig medewerkten tot afwering van het Spaansche geweld; die van Alkmaar en Oudewater, ja van elke stad,

1) Over dit merkwaardig beleg is vooral Strada uitvoerig. Het was te minder noodig, in meer bijzonderheden te treden, omdat de Kapitein-Ingenieur J. G. W. Merkes eene afzonderlijke beschrijving van dit beleg heeft uitgegeven, gedrukt te Arnhem, 1827.

door den vijand aangevallen, ofschoon dan ook van geene van dezen de naam aan de nakomelingschap is overgebracht, 1) betoonden gelijke dapperheid. En om van vele andere voorbeelden niet te gewagen, bij den heldhaftigen wederstand, waarmede de Burgerij van Breda, ten jare 1581, hare stad, gedurende bijna tien uren, straat voor straat verdedigde tegen Parma's legerbenden, die het kasteel reeds bemachtigd hadden, deelden òok de vrouwen in den hardnekkigen strijd. Ja, in de belegering van Maastricht, zoo even geschetst, was de dienst der vrouwen in de stad op een geregelden voet gebracht. In drie vendelen verdeeld, waren de meesten met piek en zwaard, sommigen zelfs met schietgeweer gewapend; en aan een gedeelte van haar, was de wacht en de verdediging der mijnen opgedragen, 2) waarbij zij treffelijke bewijzen van koelbloedigheid en onversaagdheid gegeven hebben.

Zoo waren Neêrlands burgeren, van beiderlei kunne, en van alle standen, bezield met een heldengeest, zonder welken onze Staat in zijne geboorte zou gesmoord zijn. Op allerlei wijzen beijverde men zich, elkander aan te vuren, door voorbeeld, gesprekken èn vaderlandsche gezangen. In vergrootende voorstellingen van de gruwelen door de Spanjaarden, bij de verovering van Amerika, en later in de Nederlanden gepleegd, werd de haat tegen de Spaansche dwingelandij aangewakkerd, bij de jeugd in de scholen, bij allen van de predikstoelen. Aan den vroolijken disch dronk men elkander met een zinnebeeldigen drinkbeker Duk D'Alvs uitluiding toe; 3) en door toepasselijke legpenningen werd de noodzakelijkheid, om te volharden in den strijd voor de vrijheid, aanschouwelijk voorgesteld. Men moge deze middelen, om den volks-

---

1) Wel wordt zekere Trijn Rembrants, als de Kenau van Alkmaar, genoemd, doch de berichten omtrent haar schijnen op geen genoegzaam gezag te steunen. Die overigens trekken van vrouwelijke dapperheid, ook buiten den kring onzer Vaderlandsche Geschiedenis, verlangt te vernemen, zie H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, Dl. II, Aanteek. bl. 134 en volgg. en Dl. III, Aanteek. bl. 318 en volgg. Wij voegen er bij eene Friesche Amazone, die als soldaat verkleed, 7 jaren lang den Staten, in het veld, met grooten lof van dapperheid gediend, en een lied gedicht heeft, om jonge dochters tot de liefde des krijgs, ter bescherming van het Vaderland, aan te moedigen. Van Meteren gewaagt van haar in het 23ste boek zijner *Historie*, er bijvoegende, dat die vrouw, Margaretha genaamd, toen hij zijne Historie schreef (1611), te Groningen nog leefde, met haren man — voormaals trommelslager — alzins stil en eerbaar huishoudende.

2) Men vindt ze daarom mijn-meesteressen (*maîtresses des mines*) genoemd, in navolging van de benaming van Meester-Ingenieurs, waarover vergelijk boven bl. 69.

3) Bij den dronk Duk D'Alvs uitluiding, gebruikte men een glazen drinkbeker, den vorm hebbende van een klokje, van binnen van een glazen klepel voorzien. Wanneer het uitgedronken was, keerde men het om, en luidde Duk D'Alf, en daarmede de Spaansche tirannij uit. Zoodanige drinkbeker is het eerst gebruikt op een plechtigen maaltijd, welken de Staten-Generaal gaven, bij de afzwering van Filips, in het jaar 1581. Dit is naderhand in bijzondere gezelschappen en onder het volk nagevolgd. Zie Alkemade, *Nederlands Dis-Plegtigheden*, D. II, bl. 514.

geest aan te vuren, niet alle even zeer goedkeuren, men moet ze ook niet met te groote gestrengheid beoordeelen. Niet alle menschen zijn vatbaar voor overtuiging door kracht van redeneering; en de menigvuldige verleidingen en schoonschijnende beweeggronden, waarmede sommigen in verzoeking werden gebracht om de goede zaak te verlaten, moesten worden krachteloos gemaakt door voorstellingen, die de zinnen troffen, en door ieder begrepen, door ieder gevoeld konden worden.

En, terwijl dus onder alle standen des volks, de gemoederen eeniglijk schenen te worden bezig gehouden en in een hartstochtelijke stemming te zijn gebracht door het gewoel van den oorlog en de gevaren des Vaderlands, werd, onder zulke hachelijke omstandigheden — het is bijna ongeloofelijk — datgene aangemoedigd en bevorderd, wat tot beschaving van den geest en de verlichting des verstands kon strekken. Hoe karig, bij zoo vele behoeften, 's lands penningen mochten rondkomen — ook die werden niet verloren gerekend voor het vaderland, die besteed werden tot bevordering van Letteren en Wetenschappen. Een Hoogeschool werd de belooning van den moed van Leidens burgerij; Geleerden werden in staat gesteld, door tegemoetkoming van Landswege, om het rijk van kennis en waarheid uit te breiden en de Staten van Holland, van het gewest 't welk het meeste bijdroeg tot de schatten die er noodig waren om den bevrijdingsoorlog gaande te houden, de Staten van Holland lieten te gelijker tijd geen vak van wetenschappelijk onderzoek zonder aanmoediging en ondersteuning. Het is treffend in het verbaal hunner Handelingen het besluit te lezen, dat aan den bode een belooning zou gegeven worden, die hun een afdruk gebracht had van de door Lipsius bewerkte uitgaaf der Annalen van Tacitus, als wilden zij te kennen geven, dat, zoo de overbrenger van het bericht eener overwinning of veroverde vesting vereerd placht te worden, voor hen even zeer een blijde tijding was het bericht, dat het gebied van eenige wetenschap in hun gewest was uitgebreid. 1) »Gelukkige tijd," roepen wij uit met een verdienstelijk geleerde, 2) »Gelukkige tijd, toen de bewoners dezer landen, eenvoudig en als landlieden of bootsgezellen in het voorkomen, het leger van den bekwaamsten Veldheer van Europa, de overwinnaars van Pavia en Mühlberg, van hunne wallen wisten

1) Deze hulde is aan de voormalige staten van Holland door den schrijver van dit werk gebracht in zijne Redevoering bevattende eene beantwoording der vraag: Welke verplichting rust op de Regeeringen ten aanzien van Kunsten en Wetenschappen, uitgegeven (Leiden 1840) door de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen.

2) De Hoogleeraar G. Moll, *Onderzoek naar de eerste uitvinders der verrekijkers*, in de *Nieuwe Verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*, D. III, bl. 114.

te keeren; en toen de vijand verdreven was, het mikroskoop, den verrekijker en den thermometer uitvonden, wiskundige voorstellen oplosten, plassen en meren droog maakten, en de zee beteugelden, zoodat zij met recht scheppers hunner velden genoemd wierden!" Merkwaardige tijd, voegen wij er ten slotte bij, toen de stamverwante volken van Nederland, uit ingeschapen aandrift naar zelfbestuur, zich vereenigd hebben tot een strijd op vrijheid of dood, en uit een vreemd staatsverband, waarin Vorstelijke erfheerschappij hen gekneld had, zich hebben losgewrongen, om God te kunnen dienen naar de inspraak van ieders geweten, en hunne staats-burgerlijke samenleving te regelen naar vrijwillige overeenkomsten.

DE MANNEN VAN ORANJE.

„Als stieren, breed van hoofd, met kromme hoornenpracht:
En breedgewelfde borst, de roem van hun geslacht,
In 't midden van een drift van rundren, in de weiden
Zich door hun fiere schoft en houding onderscheiden,
Den wolf verwachten op een voorhoofd van metaal
En trots biên aan de knots als aan den vlijm van staal;
Zoo pralen ze in de rij."

BILDERDIJK, *Ondergang der Eerste Wereld.*

De tijden waren voorbij, waarin de verdienste van den Adel eeniglijk bestond in ridderlijke hoedanigheden. Beschaving van den geest, vatbaarheid voor de bedrijven des vredes, kundigheden, vereischt tot het inwendig landbestuur en het bewind van den Staat, waren reeds het sieraad geworden van vele adellijke geslachten. Dit echter was van het ridderlijk karakter van vroegere tijden overgebleven, dat ieder Edelman, welke loopbaan hij zich overigens kiezen mocht, door zijne geboorte tot de behandeling der wapenen zich geroepen achtte. Toen derhalve de bloem der Nederlandsche Grooten door een onderling Verbond en de ronde woorden van de daaruit voortgevloeide Smeekschriften, een poging deed, om de banden te verbreken van geloofsdwang en burgerlijke slavernij, mocht men onderstellen, zoo daaruit eenmaal een strijd met de wapenen ontstond, dat de Edelen als een ringmuur zich aan een zouden sluiten rondom

het volk, om op dien heldenmoed, welken zij als het erfdeel hunner voorgeslachten beschouwden, het geweld der dwingelandij te doen afstuiten. Aan deze verwachting is niet geheel voldaan geworden. Het geweten verontrust door opgedrongen gemoedsbezwaren bij sommigen, de naijver jegens elkander, verschil van inzichten over ondergeschikte punten en bijzondere beweegredenen, deden de eenstemmigheid en den samenhang verloren gaan; terwijl anderen, die moedig met den vijand een lans zouden gebroken hebben, door een roemloos en vroegtijdig sneven, of door den loop der omstandigheden, verhinderd werden, hunnen ijver met de wapenen te doen blijken. Zij echter, die zich als stoutmoedige voorvechters der vrijheid hebben doen kennen, verdienen een erkentelijke gedachtenis.

Doch Nederland had ook mannen, die, zonder adellijke wapenschilden te kunnen toonen, zich opgewekt gevoelden, onder den standaard van Oranje, de loopbaan der wapenen te volgen. Dezen echter waren in min verhevene rangen geplaatst; eerst in latere tijden, toen de bevordering niet aan de geboorte, maar aan verdienste of meerjarige ondervinding is begonnen verbonden te worden, heeft de voorrang opgehouden, welke vroeger aan den Adellijken, boven den Burgerlijken wapenbroeder werd toegekend.

Er stonden dan wakkere strijders, behalve de burgerijen, welke hare eigene vesten verdedigden, Oranje ten dienste bij het bevechten der Spaansche tirannij. Uit een lange rij van namen mogen hier slechts enkele vermeld worden van mannen, wier levensloop in den kring valt der daden die het onderwerp van dit werk uitmaken.

Onder de adellijke geslachten, welke zich bij het geheele Vaderland hebben verdienstelijk gemaakt, behoort voorzeker dat der Boetzelaers. Behalve de vijf Boetzelaers, die het bekende Verbond hebben geteekend, Wessel, de vader, en Daniel, Floris, Otto, Rutger, zijn zonen, 1) was de eerste Edelman, die zijn leven liet voor de Nederlandsche vrijheid, een andere zoon, Wessel van Boetzelaer. Hij sneuvelde bij Oosterweel (1567), in de onderneming, welke, onder aanvoering van Marnix van Tholouse, niet met genoegzame beradenheid aangevangen was, en ongelukkig uitliep, maar desniettemin van de stoutheid en den vrijheidlievenden ijver des aanvoerders getuigde. Het geslacht Boetzelaer is in de volgende eeuwen getrouw gebleven aan Nederland en Oranje; het heeft van die trouw ook in gewapenden dienst blijk gegeven. Niet alzoo vele geslachten van den Belgischen Adel, wier voorouders onder de

---

1) Zie Te Water, *Verbond der Edelen*, St. II, bl. 240, naar wien wij eens vooral verwijzen ook over de meeste Edelen, die wij in het vervolg zullen noemen.

eersten geweest waren om zich onder de Geuzenvaan te scharen. De Merodes,[1] Tseeraerts en van der Aa hebben in nauwe betrekking tot Prins Willem gestaan. Bernart van Merode en zijn broeder Willem behoorden tot de eersten, die onder den Prins dienst namen; en Bernart won door dapperheid en wijs beleid, zoo zeer het vertrouwen van den Prins, dat hij diens Luitenant-Stadhouder in Friesland werd, welken post hij met getrouwheid en ijver, ofschoon oud en zwak, heeft waargenomen (1581—1583). Een zoon van Willem van Merode, Robbrecht, heeft het voetspoor zijns vaders gevolgd, en zich dapper gekweten in dienst der Algemeene Staten. Jerome Tseeraerts, mede een Brabantsch Edelman, was Stalmeester aan het Hof van den Prins van Oranje, en heeft de eerste ondernemingen tot bemachtiging van Zeeland bestuurd. Bij deze gelegenheid heeft hij de Spanjaarden verslagen, in een allerwreedaardigst gevecht bij Zoutelande (Aug. 1572).[2] Uit al zijne ondernemingen blijkt echter, dat hij meer een dolleman was, dan een ervaren en voorzichtig veldheer. Ditzelfde kan men niet zeggen van den Brabantschen Edelman Filips van der Aa, wiens broeder Adolf bij Jemmingen (1568) het leven had gelaten. Hij was Burgemeester van Mechelen geweest en is de getrouwe vriend van Oranje geworden; zijn er van hem geen heldendaden te vermelden, zijne standvastigheid en zijn krijgsbeleid hebben zeer veel toegebracht, om in het hachelijk tijdsgewricht, toen Haarlem gevallen was (1573), Noord-Holland te behouden, waar hij Sonoy als Raad was toegevoegd. Te recht staat daarom ook op den gedenkpenning, te zijner eere geslagen, zijn borstbeeld geharnast.[3]

Doch Jonkheer Diederik Snoey, Snoy of Sonoy behoort weder tot de Noord-Nederlandsche Edelen. En wat zullen wij van dezen geduchten krijgsman zeggen? Zijne woestheid verbloemen, zijne wreedheden verontschuldigen? — Geenszins; maar aan zijnen ondernemenden aard, aan zijne rustelooze voortvarendheid, aan zijne krachtvolle maatregelen, aan zijne uitstekende heldhaftigheid recht laten wedervaren, door in hem te erkennen een der krachtigste werktuigen, waarvan zich de Goddelijke Voorzienigheid, tot vestiging van onzen Staat, bediend heeft.

1) De Merodes, hoezeer aanzienlijke goederen bezittende in Noord-Brabant, behoorden echter van overoude tijden tot den Belgischen Adel. Zij waren vroeger Heeren van Runen, Kapelle en Raamsdonk, en hebben, nog heden ten dage, aanzienlijke bezittingen in de provincie Noord-Brabant.

2) Zie Le Petit, *la Grande Chronique Ancienne et Moderne* etc., Liv. X, p. 228, en van Wijn, *Bijv. en Aanm. op Wagenaar*, D. VI, bl. 392, r. 13. Tseeraerts, ten tijde van het beleg van Haarlem gewond zijnde geraakt, is bevelhebber geworden van Geertruidenberg, nadat die stad voor den Prins gewonnen was (31 Aug. 1573. Zie Van Nuijssenberg, *Korte Beschrijving van Geertruidenberg*), en aldaar is hij, in een oploop van baldadig krijgsvolk, om het leven geraakt.

3) Zie H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, bl. 45, en Te Water, in het aangeh. werk.

Geen Gewest heeft meer Edelen opgeleverd die het zwaard voor de vrijheid met roem gevoerd hebben, dan Friesland. Tjalling Eijsinga en zijne broeders zijn reeds genoemd in het verhaal van den slag bij Heiligerlee. In den slag bij Jemmingen, kweet Seerp Galama zich met groote dapperheid: de afkeer van slavernij en gewetensdwang, welke hem kenschetste, had toen een nieuwen prikkel gekregen, dien der wraakzucht. Zijn broeder Hartman had, om den ijver door hem betoond in het verzamelen van krijgsvolk ter bestrijding der dwingelandij, onder degenen behoord, wier bloed weinige weken te voren op het Sablon te Brussel, het schavot had bezoedeld. (Zie bl. 112). Seerp had het geluk, aan de slachting te Jemmingen te ontkomen, met nog een ander Friesch Edelman, Jan Bonga, grietman van Dongeradeel, die meest al de Friezen in het leger van Graaf Lodewijk op zijne kosten onderhield. 1) Beiden hebben, in den jare 1572, door hunne kloekmoedigheid zeer veel toegebracht om Friesland voor Oranje te winnen. Bij deze gelegenheid mogen wij het vrijheidlievend broederpaar, Haring en Hartman van Haersma, niet vergeten, waarvan één, strijdende tegen het krijgsvolk van Billij, toen hem de rechterarm in stukken geschoten was, zonder eenig blijk van pijn te geven, het vaandel met den anderen arm opnam, en de zijnen onverschrokken ten strijd voerde. Een ander heldhaftig geslacht was dat der Hettinga's. De vrijheidsliefde van Homme Hettinga, Grietman van Baarderadeel, ging zoo ver, dat hij al zijne bezittingen daaraan opofferde, en zijne beide zonen, Doecke en Taecke, aan de dienst des Vaderlands wijdde; 2) en van Tiete Hettinga, broeder van Homme, zal het genoeg zijn, dit éene te melden: in den jare 1573 versloeg hij, met tweehonderd man, bij Wormer, een bende van niet minder dan dertienhonderd Spanjaarden en Duitschers. Uit de geschiedenis van het eeuwig-gedenkwaardig jaar 1572, kent elk den naam van Hopman Daam, die zoo veel deel had aan de inneming van den Briel. Uit het beroemde Friesche geslacht der Van Harens, en eigenlijk Adam van Haren geheten, was hij niet alleen zelf een wakker voorvechter der vrijheid, maar ook vader van drie zonen, die op het bed van eer hun leven lieten voor het Vaderland. Bij deze gelegenheid dient te worden opgemerkt, dat de inneming van den Briel, hoezeer onder de wapenfeiten te water kunnende geteld worden, echter grootendeels uitge-

1) Een lijst van 246 dezer Friezen, waaronder aanzienlijken die zich zelve konden onderhouden, deelt Dr. W. Bisschop uit de Sententiën van Alva mede in zijne voorlezing: de slag bij Heiligerlee.

2) Taecke of Tako, werd in 1589 Overste-Luitenant over 30 vendelen voetvolk, en streed onder de vanen van Maurits, bij Nieuwpoort.

voerd is door mannen, wier roeping meer was, op het land den degen te zwaaien, dan om als vrijbuiters op de zee te gaan dobberen. Bloys en Entes troffen wij reeds aan, onder de vanen van Nassau, in den slag bij Jemmingen; en Adriaan van Swieten, uit een oud-adellijk Hollandsch geslacht, wiens naam onder de innemers van den Briel prijkt, heeft zich naderhand met de wapenen allerloffelijkst gekweten. om Gouda, Oudewater en Woerden aan den Spanjaard te ontrukken.

Zoo vertoont dan de opstand tegen Spanje den Adel in een geheel andere betrekking tot het overige der natie, dan vóór en in de eerste tijden van de opkomst der steden. Waren vroeger de Edelen de geweldenaars geweest des volks, hetwelk door de Vorsten met moeite tegen hunne dwingelandij werd beschermd — hier zien wij hen aan de bestemming beantwoorden, waartoe hunne hoogere geboorte hen schijnt te roepen, en in den eigenlijken zin Edelen zijn. Het was niet alleen in het open veld, om blijken te geven van Ridderlijke dapperheid, dat zij streden, als aanvoerders des krijgsvolks; maar ook in de Steden, weleer ter bescherming van de burgerlijke vrijheid tegen de geweldenarijen hunner voorgeslachten ontstaan onder begunstiging der Landsheeren, zagen thans de Burgerijen hen aan haar hoofd, om hare muren te verdedigen tegen de tirannij des Vorsten. Zoo traden Ripperda en Duivenvoorde en ook Lancelot van Brederode, een smadelijken dood, maar ook een onsterfelijken roem tegen, bij de verdediging van Haarlem. 1) Zoo voerde Jonkheer Jacob Cabeliau het opperbevel binnen Alkmaar, gedurende de geduchte belegering dier stad, terwijl Willem van Sonnenberch, mede-onderteekenaar van het Verbond der Edelen, een der krijgsbevelhebbers was; zoo betoonde Van der Does zijnen moed binnen Leiden; Van Dorp in de verdediging van Zierikzee.

Doch naast de Edelen, verhieven zich nu ook uit de Burgerijen niet alleen mannen die honger en dood trotseerden in de verdediging hunner eigene vesten; maar ook dezulken, die, als aanvoerders, met beleid en stoutmoedigheid hunne benden tegen den vijand wisten aan te voeren. Getuige een Lieven Keersenmaker, Bevelhebber der Schutterij van Zierikzee, aan wien Zeeland zoo veel verplicht is, en die den vijand tot in Bergen op Zoom ging bestoken; 2) getuigen vooral de beide Ruichavers, door Hooft genoemd echtgeschapene oorloghsborsten. Nicolaas Ruichaver vooral, was de verdienstelijkste kapitein van

1) Brederode, die ook onder de innemers van den Briel was geweest, werd, even als Ripperda en Duivenvoorde, onthoofd.

2) Zie over hem H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D II, bl. 47, en M. Siegenbeek, *Gesch. der Burgerwapening*, bl 38.

dien tijd, en een waarlijk roemwaardig krijgsman. Hij had den Briel helpen winnen, en bewoog daarna door zijne stoute taal, de Regeering van Alkmaar, toen deze een' oogenblik aarzelde, tot de verklaring van met den Prins te willen leven en sterven. Hij bevond zich met eenig krijgsvolk aan boord van het admiraalschip van Dirkszoon, toen dit, in den slag op de Zuiderzee, het schip van Bossu aan boord klampte; en hij heeft vervolgens krachtig medegewerkt, om Noord-Holland tegen de aanvallen van den Spanjaard te verdedigen. Toen Valdes Leiden kwam belegeren, en zich eerst meester wilde maken van 's Gravenhage, hield Ruichaver met zijn volk den vijand aan de Geestbrug zoolang tegen, dat men tijd had, om lijf en goed te bergen. 1) Nog in hetzelfde jaar (1574), had hij een gevaarvolle rol te vervullen, bij een aanslag tegen Antwerpen; doch in den jare 1578, zijne vaderstad Amsterdam, door een allerstoutst waagstuk, voor de Staten van Holland pogende te bemachtigen, en reeds in de stad hebbende post gevat, verloor hij (23 Nov.) op een verraderlijke wijze het leven. Ruichaver had echter het bevel over den aanslag tegen Amsterdam niet gevoerd, maar de Kolonel Van Helling, die in de straten der stad, door het vuur der Amsterdamsche schutterij, werd dood geschoten. Ongelukkige verblinding! weinige weken later verliet Amsterdam de Spaansche zijde.

Minder vermaardheid dan Ruichaver, heeft zich kapitein Biel verworven; te meer mag zijne heldhaftige verdediging van het kasteel Carpen hier een eervolle vermelding vinden.

Tegen het einde des jaars 1578, had Parma, na den dood van Don Johan van Oostenrijk, de Landvoogdij en het Opperbevel der Spaansche krijgsmacht aanvaard. De Staatsche partij was, behalve in Holland, vooral zeer machtig in Brabant en Vlaanderen; Parma vond het daarom raadzamer, zijne wapenen tegen Gelderland en Overijsel te keeren, en in de eerste plaats een poging te doen tot ontzet van Deventer, om welke stad Rennenberg het beleg had geslagen, (zie bov. bl. 168) Doch reeds met zijn leger op marsch zijnde en zich in het Limburgsche bevindende, werd hem de tijding gebracht, dat Deventer zich had overgegeven. Nu werd de belegering van Maastricht (zie bov. bl. 169) zijn doel; en om deze voor te bereiden, moest het huis te Carpen, gelegen tusschen Gulik en Keulen, worden bemachtigd, wilde hij de gemeenschap met laatstgenoemde stad, en alzoo den toevoer voor zijn leger verzekerd

1) Te recht prijkt daarom de Schuttersdoele in den Haag met zijne beeltenis. Zie H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, bl. 55. Volgens sommigen was Ruichaver een Haarlemmer, en daarop doelt Van Haren, tegen het einde van den 4den zang, Anderen echter zeggen, dat hij tot den aanslag op Amsterdam te meer verkozen werd, omdat hij, zelf Amsterdammer zijnde, de stad bij uitstek goed kende.

houden. Mondragon met 8000 man voetvolk, en Gonzaga met eenige ruiterij, kregen last het te veroveren. Kapitein Biel voerde er het bevel. Hij was een burgerzoon uit Utrecht, die vroeger onder Graaf Lodewijk gediend had, en derhalve in een uitmuntende oefenschool was geweest van heldenmoed en onversaagdheid. Het grootste gedeelte der bezetting was op leeftocht uitgetrokken, toen het kasteel berend en opgeeischt werd. Het antwoord op de opeisching was, dat men niets voor den vijand had, dan kruit en lood. Na twee dagen belegerens, werd op den derden het kasteel van drie zijden uit twaalf stukken geschut een ganschen dag beschoten, en toen stormenderhand ingenomen (8 Januari 1579). En wat vond men er binnen? — Niet meer dan vijfenveertig mannen. Zesendertig werden er terstond aan boomen, en de overigen, met hun onverschrokken bevelhebber, naderhand in de poort van het kasteel opgehangen. Bestond er dan zoo weinig achting voor het plichtgevoel eens krijgsmans, die zelfs niet door een tweehonderdvoudige macht had kunnen bewogen worden, den hem aanvertrouwden post over te geven, dat een Mondragon zulk een gruwel heeft kunnen gelasten of aanzien? 1)

Op elken krijgsman, die niet van alle eergevoel ontbloot is, heeft een heldhaftig voorbeeld een onwederstaanbare kracht zijn gemoed te ontvonken. Daarom heeft het Vaderland, in dagen, waarin het door moed en volharding hulp of uitredding behoeft, van een hopeloos volgehouden strijd, soms meer nut, dan de strijders immer hadden kunnen stichten, zoo zij door een roemlooze toegeeflijkheid hunne levens gespaard hadden. Sommige stoute daden worden daardoor van de blaam van vermetelheid ontheven, en de verdienste van hen, die ze hebben uitgevoerd, wordt er door verhoogd in waarde. De indruk, welken zij hebben te weeg gebracht, kan echter beter door den tijdgenoot gevoeld, dan door de nakomelingschap geschat worden. Wie kan het aandeel berekenen, hetwelk het voorbeeld van Biel heeft gehad op de kort daarop gevolgde verdediging van Maastricht, en op het ontvlammen van het heldenvuur in menig gemoed? Hij zelf misschien was tot zijn manmoedig besluit aangevuurd geworden door den roemrijken dood zijner wakkere spitsbroeders te Daelhem, die eenige maanden vroeger (Juni 1578) zich tot een voorbeeld hadden gesteld, wat Vaderland, eer en plicht van regtschapene krijgslieden vorderen mogen. Het geval is waar-

1) De bijzonderheid, dat Biel met de overigen naderhand zijn opgehangen, maakt het mogelijk, dat de 36 eersten, in de hitte van den storm, door de wraakzucht der soldaten, dat lot hebben ondergaan, en dat Mondragon, door last van hoogerhand, de overigen niet heeft mogen sparen.

dig herdacht te worden; weshalve het, naar de voorstelling van een Spaanschgezind schrijver, hier een plaats vinde.

Don Johan leefde nog; maar het opperbeleid van den oorlog was opgedragen aan Parma, die zich bezig hield met het gewest Limburg te veroveren. De stad Limburg en eenige andere steden en sterkten waren, deels door lafhartigheid en ontrouw, deels door machteloosheid vermeesterd. Maar de kleine plek gronds van het stadje Daelhem werd met vertwijfelden moed verdedigd door tweehonderd en vijftig Geldersche en Hollandsche krijgsknechten. Misschien was het een dieper ingegeplant gevoel van vaderlandsliefde, het levendig besef van de goede zaak waarvoor zij streden, wat hen bezielde en onwillekeurig als voortstuwde tot een hardnekkigen, om niet te zeggen roekeloozen, wederstand. Misschien was het een levendiger gevoel van krijgseer, dat hen zelfs den zweem deed schuwen van de schande, waarmede de bezetting van Limburg zich had bezoedeld. Genoeg, zij volhardden, en hunne onverzettelijkheid stuitte even gereedelijk terug de brieven, welke hen tot onderdanigheid noopten, als kort hierna de hardheid der muren de kogels, die hen trachtten te doordringen. Daar klonk nu de stem van den Veldheer, in de hitte der verbolgenheid, tot den Generaal van het geschut: »Gaat naar de stad Daelhem, en stuwt met geschut mijne brieven daar binnen." Men gehoorzaamt: vreeselijk davert het tegen de wallen; maar te vergeefs. De storm neemt een' aanvang. Gelijk een dam staan de verdedigers, als geworteld in de aarde, en hun vlammende heldenblik doet menigeen terug deinzen. Zoo strijden zij, *tot dat geen enkele van hen meer overig* is. 1) Het werd een zoo verblijdende gebeurtenis geacht, voor den grooten Veldheer, met een leger van eenige duizenden, deze 250 Hollandsche en Geldersche dapperen te hebben overweldigd, dat naburige vorsten, deswege, door gezanten plechtig den overwinnaar geluk wenschten.

De bijzonderheid dat de bezetting van Daelhem uit Geldersche en Hollandsche soldaten bestond, doet zien, dat de staande krijgsmacht van onzen opkomenden Staat zich uit ingezetenen des Lands begon te vormen: men heeft alzoo het ontstaan op te merken van een Nederlandschen soldatenstand. De namen der kapiteinen, die men omstreeks dezen tijd aantreft, Bonteman, Gouwenberg, Rijckens, De Leeuw, Van Wageningen, Van Steenwijk, De Jonge, Swaen, Van Bommel en anderen, geven duidelijk genoeg hunne afkomst te kennen. Maar de omstan-

---

1) De schrijver van het eerste gedeelte van het leven van Parma, boven bl. 141 aangehaald, heeft in zijn eigen stijl de voorstelling van Strada overgebracht. Zijne woorden zijn hier teruggegeven.

digheden waarin de gewapende dienst onder ons volk in zijn nieuw Staatsleven een beroep is geworden, hebben, door overlevering van slechte voorbeelden, de krijgsmacht der Nederlandsche Republiek gemaakt tot een verzameling van ruw en zedeloos volk. Het kwaad van het voorbeeld, gedurende den vrijheidsoorlog gegeven, bestond zoo wel bij de aanzienlijken als bij de geringen. Bij de bevelhebbers ontbrak dikwijls, uit onderlingen naijver, het ontzag voor hoogere rangen, en het was onder de Nederlandsche grooten in dien tijd een algemeene zwakheid, zich in disch- en drinkvermaken zoo zeer den teugel te vieren, dat de plichten van de dienst er door vergeten werden. Toen de noodlottige slag bij Gemblours werd gelèverd (31 Jan. 1578), waren vele der aanzienlijkste Bevelhebbers ter bruiloft naar Brussel gereden; en het groote leger, hetwelk in dat jaar tegen Parma te velde was, richtte niets uit, omdat er zich te veel groote Heeren bij bevonden, die, naijverig op elkander, zich aan geene ondergeschiktheid konden gewennen. Daarenboven waren er velen onder, die Strada met den naam van Zomerheeren bestempelt, omdat zij, zoodra het weder wat guur werd, niet meer in het veld te krijgen waren. Het kon niet missen, of dit voorbeeld werkte nadeelig op de onderhoorigen. Voor de soldaten was de eenige drijfveer tot plichtvervulling de bedreiging met stokslagen en galg. In hunne huishouding ontbrak alles wat hen aan krijgstucht en orde had kunnen houden. Voor hunne voeding moesten hunne hoofdmannen, of meestentijds ieder voor zich zorgen, en hunne soldijen waren karig en werden ongeregeld en soms na maanden wachtens uitbetaald: zoodat zij verplicht waren, te bedelen of te stelen of te rooven en, gelijk men het noemde, op den boer te leven. Het platte land, vooral van Gelderland, Utrecht, Friesland en Overijsel had daardoor deerlijk te lijden. Klaagde het volk aan de Staten, dan wierpen dezen de schuld op de kolonels, ritmeesters en kapiteinen, die betaald werden om ook voor de verpleging hunner manschappen te zorgen, en dezen gaven dan weder de schuld aan de soldaten. Men had ten jare 1579 in dienst 241 vendelen voetvolk en 29 vanen ruiterij, zijnde meer dan betaald kon worden, zelfs wanneer elke der provincien haar aandeel opbracht; en dezen bleven daarenboven niet zelden achterlijk. 1) In de groote steden en andere garnizoensplaatsen werden de soldaten niet op 's Lands kosten in kazernen gehuisvest: aan de ingezetenen was voor hunne huisvesting een logiesgeld en voor brandstoffen een servicegeld toegekend; maar er werd altijd getwist wie dat betalen moest, en voor

1) Zie van Reijd, B. II, fol. 25.

zijn voeding moest ieder zelf zorgen. De meesten namen hun intrek in tapperijen en slaapsteden. Die het meest geregeld leefden en een ambacht verstonden, verdienden nog iets bij hun soldij door in de uren tusschen hun diensttijd bij een baas te werken. Velen echter van die gehuwd waren, openden kroegen en huizen van spel en ontucht, waar zij in aanraking kwamen, en hunne kameraden in gezelschap brachten met allerlei soort van geboefte en verloren vrouwen. 1) Deze toestand heeft gedurende al den tijd van het bestaan der Republiek voortgeduurd, en zoo is de gewapende dienst een kanker geworden in het Nederlandsche volksleven, in plaats van een school te zijn van tucht en orde, van zindelijkheid en zedelijkheid, van stiptheid in ambt en beroep, van zelfbeheersching en eergevoel.

Terstond na het sluiten der Unie van Utrecht is er wel een Collegie benoemd, om het krijgswezen op een meer geregelden voet te brengen: bestaande uit edellieden, naar het schijnt van kennis en ondervinding. Gijsbrecht van Duivenvoorde, Heer van Obdam, die Willem I op zijn eersten veldtocht verzeld had, en Alexander van Tellicht, een Geldersch edelman, werden Commissarissen Generaal van de Monstering; Gerrit van Poelgeest, wiens beide broeders, Kaspar en Otto, zich mede in 's Lands krijgsdienst bevonden, Commissaris Generaal over de Vivres; Jan van Renesse, die het beleg van Leiden mede had doorgestaan, Commissaris Generaal over de Ammunitie, en meer anderen in andere ambten. 2) Doch de werkzaamheden dezer nieuwe ambtenaren, zouden zij orde en regelmatigheid in het krijgswezen brengen, vorderden, waaraan het voornamelijk ontbrak, geld. De landprovincien beweerden, dat Holland en Zeeland de lasten van den oorlog moesten dragen, dewijl dezen alleen aanvankelijk de vruchten der vrijheid plukten, door scheepvaart en handel; Holland en Zeeland daarentegen weigerden voor anderen, gelijk zij zeiden, te betalen.

In zulke omstandigheden, vertoonde zich de macht van Spanje, waardoor de pasverkregen zelfstandigheid van den nieuwen Staat bedreigd werd, onder het schrikbarendste voorkomen. Het was niet meer Alva, niet meer Requesens, niet meer Johan van Oostenrijk, maar de geduchtste der vijanden, de groote Parma, die aan het hoofd van een geoefend

---

1) Deze bijzonderheden van het soldaten-leven te 's Gravenhage, deelt Mr. L. Ph. C. van den Bergh mede in het stuk „de Baljuwen" geplaatst in de 3de en 4de Aflevering van het *Rijks-Archief*. Meer bijzonderheden van de betaling en de verpleging der troepen van de republiek zijn in 't licht gesteld door den verdienstelijken uitgever van het *Journael van Anthonis Duyck*, Lodewijk Mulder, in zijne doorwrochte Inleiding tot het Eerste Deel, bl. xc en volgg.

2) Bor, B. XIII, fol. 90, en over de hier genoemde Edelen, Te Water.

leger opdaagde, om de Nederlandsche vrijheid bij hare geboorte te verpletteren. Behalve de overige belemmeringen, waarmede het beleid van Oranje te worstelen had, ontbrak het aan een algemeen Legerhoofd, opgewassen tegen een zoo geduchten tegenstander in moed en ervarenheid. De Vader des Vaderlands zelf, omringd door duizend zorgen, was gewikkeld in tallooze beraadslagingen, over alle deelen van het Landsbestuur en de buitenlandsche betrekkingen. Hij was de vraagbaak van elk, bij den zonderling verwarden toestand des Lands: en zijne tegenwoordigheid werd nu hier, dan daar gevorderd. Hoe menigmaal zal hij een zucht geslaakt hebben bij de herinnering aan zijnen vereeuwigden broeder, den onvergelijkelijken Lodewijk! Hij mocht nog wakkere medehelpers aan zijne zijde zien — voor het algemeen krijgsbewind werd een man vereischt van buitengewone begaafdheden, éénig, gelijk de groote Willem zelf was. Zou 's Prinsen zwager, Graaf Willem van den Bergh, die man geweest zijn; hij, de medestander van twijfelachtige gezindheid, 1) die in 1572 uit Overijsel vluchtte (zie bl. 144), en die, gelijk Hooft zich uitdrukt, zoo zeer in achteloosheid verzopen was, dat de wachtmeester het wachtwoord dikwijls bij de gravin moest halen? Al waren ook de bekwaamheden van dezen laaghartigen bloodaard grooter geweest, zijne zwakke ziel deed hem naderhand openlijk met Parma heulen, en zijne drie zonen gingen over in de dienst des Konings van Spanje. Wat Graaf Filips van Hohenlo betreft, die in de hachelijkste oogenblikken zijne diensten aan Willem I had aangeboden — »hij had eenes leeuwen hart en een schoon heerlijk aanzien van persoon'' 2) maar veldheerstalenten ontbraken hem geheel; en de man, die, om eene schoone vrouw of een drinkpartij, de beste kans kon laten verloren gaan, was niet geschikt, om tegen een afgerichten en altijd waakzamen vijand het opperbevel te voeren. Wie een leger, gelijk toenmaals dat van den nieuwen Staat was, met eenig voordeel wilde aanvoeren tegen een' veldheer als Parma, mocht wel bestendig nuchteren, en een man zijn van buitengewoon genie, van rusteloozen ijver en van grondige ervaring. Hierbij kwam nog, dat, zoolang vele zuidelijke gewesten met de onzen gemeene zaak maakten, de naijver van den Belgischen adel het gezag van een algemeen krijgshoofd altijd moest belemmeren. Het was om deze redenen dat de Staten in 1577 op aanbeveling van den Prins van Oranje Maximiliaan de Hennin, Graaf van Bossu, tot opperbevelhebber van het leger aanstelden. Hij was een man die velerlei ondervinding in den oorlog had opgedaan, vroom Katholiek, die zich algemeen bemind wist te

1) Zie Mr. Groen van Prinsterer, *Arch.* T. VII pag. XVII.
2) Woorden van van Reijdt I 26.

maken, en zeer gezien was bij al de Nederlandsche Heeren. Onder Alva was hij Admiraal van de Zuiderzee geweest; maar na zijne gevangenneming, in den zeeslag tegen Dirkszoon, had hij de Spaansche zijde verlaten, en den Lande getrouw zijne dienst gewijd, zoodat de Prins groot belang in hem stelde. 1) Bossu gevoelde echter en erkende het gewicht zijner moeielijke betrekking; en op zijn voorstel en dat van den Prins, werd hem een man toegevoegd van weergalooze dapperheid, groote kennis, rijpe ervaring en een edel karakter, François de la Noue, bijgenaamd ijzeren arm, 2) die tot Veldmaarschalk van der Staten leger onder Bossu werd verkozen (1578) 3). Maar wat baatte het? Twee vorsten, Casimir en Anjou, verschenen elk aan het hoofd van een hulpkorps, en beiden volgden hunne eigene inzichten, gelijk zij alleen hunne eigene belangen op het oog hadden. Ook in de zaken van oorlog heerschte hier verwarring en tweedracht, dáár wantrouwen en slapheid, nergens eenheid en overeenstemming; en Anjou, wien men ook om die eendracht te bewerken, de bescherming opdroeg van de Nederlandsche vrijheid, al ware hij minder trouweloos geweest, was onbekwaam tot groote krijgsverrichtingen.

Terwijl de Prins van Oranje met zoo vele belemmeringen te worstelen had, om de reeds waggelende grondvesten van het nieuwe Staatsgebouw te beschermen, dreigde een nieuw gevaar, door een gebeurtenis, waarvan het verhaal in eenige bijzonderheden hier een plaats verdient. George de Lalain, Graaf van Rennenberg, een man, die aan den nieuwen Staat de gewichtigste diensten had bewezen, in wien de Prins, die hem tot zijn Stadhouder in Friesland en Groningen, vervolgens ook in Overijsel had gekozen, een onbepaald vertrouwen stelde, die door het onderteekenen der Unie van Utrecht, zich tot de bevestiging der herborene vrijheid had verbonden, besloot — in een ontevreden oogenblik of met voorbedachten rade, door gemoedsbezwaren bewogen, of uit begeerlijkheid naar lok-azen hem van Spaansche zijde voorgehou-

1) Toen de Prins zijne ziekte vernam, waaraan hij 21 Dec. 1578 gestorven is, schreef hij: „Certes le païs perderoit beaucoup à ung tel personage. J'espère que Dieu ne nous voudra tant affliger." *Arch.* T. VII, p. 513. Hij teekende zich Maximilien de Boussu.

2) Hij kreeg dezen bijnaam van de soldaten, omdat hij, bij het beleg van Fontenay, een' zijner armen verloren hebbende, een' kunstarm droeg, waarmede hij door ijzeren veren de teugels van zijn paard hanteerde Zie over hem Te Water, *Verbond der Edelen*, III St., die echter De la Noues *Discours Politiques et Militaires* niet schijnt gekend te hebben.

3) Hij was de 2de der Nederlandsche Veldmaarschalken. De eerste was Antonie de Goignies, in 1576 door de Algemeene Staten, te Brussel vergaderd, in die waardigheid aan den Opperbevelhebber Hertog van Aerschot toegevoegd. In de legers van de Republiek was de Veldmaarschalk de tweede in rang: en hij was alleen wanneer er een leger te velde was tot werkelijke dienst verplicht: boven hem stond de Kapitein-Generaal.

den — aan den Prins en de Staten zijn woord van trouw en vriendschap op te zeggen. In den nacht van 3 Maart 1580 en volgende dagen bracht hij Groningen weder onder de macht van den Koning van Spanje door in hechtenisneming zijner meest gevreesde tegenstanders, oploopen van het Gemeen, wapengeweld van het krijgsvolk, afkondiging eener nieuwe regeering — de gewone middelen waardoor in een volkrijke stad gewelddadige staatsgrepen volbracht worden. Door de edele hoedanigheden, welke Rennenberg bezat, en de achting, welke hij bij allen genoot, moest zijn afval algemeen een diepen indruk maken. Zijne zeldzame bekwaamheden en zijne gave om de krijgstucht onder zijne troepen te bewaren, maakten hem tot een' man van onschatbare waarde; en de liefde voor hem van het krijgsvolk deed vreezen, dat zijn afval velen zoude medesleepen. Gelukkig echter had ons Vaderland nog mannen, die onwrikbaar getrouw bleven aan eed en plicht; en door de vastberadenheid van dezen, werden 's Prinsen afvalligen Stadhouder oogenblikkelijk derwijze de handen gebonden, dat zijne uitgestrekte ontwerpen grootendeels verijdeld werden. Veel bracht hiertoe bij de ijverige, dappere en schrandere Kapitein Jan van den Cornput. Deze bevond zich, toen Rennenberg Groningen bemachtigde, te Appingadam, en besloot oogenblikkelijk Groningen te doen berennen. Al het krijgsvolk, dat zich in den omtrek bevond, rukte door zijnen ijver onverwijld op; Bartholt Entes van Mentheda snelde, met al het volk dat in Friesland was, derwaarts, en Rennenberg werd binnen Groningen ingesloten. Daar men reeds vroeger eenigen argwaan had opgevat, dat de gewesten, waarover Rennenberg als Stadhouder was gesteld, het tooneel van den oorlog zouden worden, was Sonoy met troepen naar Drenthe gezonden, die te Zwartsluis een schans had opgeworpen, waar hij zich bevond toen Rennenbergs ontrouw openbaar werd. De Prins van Oranje, niet twijfelende, of Parma zou alles in het werk stellen, om Rennenberg te ontzetten en Groningen, een geheime stookplaats van Spaanschgezindheid, tot een vast steunpunt te maken voor de herstelling der Spaansche heerschappij in de noordelijke gewesten, gaf terstond (15 Maart) last aan Sonoy, om den pas op de Bourtange, Koeverden en andere plaatsen te versterken en te bezetten. Om hem in staat te stellen, dit op de doelmatigste wijze te doen, werd hij vergezeld door een' man, minder vermaard geworden dan vele anderen van geringer verdiensten, Adriaan Antonieszoon. Hij was President-Schepen van Alkmaar, toen die Stad door de Spanjaarden belegerd werd, en heeft bij die gelegenheid door zijne kunde als Ingenieur, gelijk vroeger gemeld is, aan zijne medeburgers groote diensten bewezen. Vervolgens door Prins Willem I aangesteld

als Ingenieur en Raad der Fortificatiën, heeft hij naderhand den titel gevoerd van Sterktebouwmeester der Vereenigde Nederlanden, en de ontwerpen gemaakt van de meeste sterkten, in zijnen tijd aangelegd. 1)

Overeenkomstig 's Prinsen verlangen, werd ook met het versterken der twee bedoelde hoofdpunten een aanvang gemaakt, de vesting Koeverden door Antonieszoon met zeven bastions afgestoken, en op de Bourtange eene sterkte met vijf bastions: doch gebrek aan geld liet het werk onvoltooid. Hoe Sonoy ook de Staten van Friesland, de Ommelanden en Drenthe, poogde te overtuigen van het gewicht dier twee punten, op welke alle pogingen des vijands om in die gewesten door te dringen moesten afstuiten, waardoor Rennenberg noodwendig verloren zou zijn, »het was," zoo als de Geschiedschrijver zegt, »al voor een dooven mans deur, wat hij riep, schreef en waarschuwde, en zoo liep vast de schoone en beste tijd voorbij, totdat men verstond, dat de vijand den Rijn gepasseerd was, om Groningen te ontzetten, 't welk als toen henlieden niet te meer voortdreef, meenende, de Graaf van Hohenlo zou den vijand wel slaan zonder sterkte." 2)

Te gelijker tijd, namelijk, dat Sonoy den bovenvermelden last had bekomen, had de Prins aan Filips van Hohenlo, Overste-Luitenant der krijgsmacht van Holland en Zeeland, het opperbevel opgedragen in de gewesten, door Rennenberg's afval bedreigd. Want, hoezeer deze zelf binnen Groningen besloten werd gehouden, had hij echter de kleine steden van Overijsel, als Oldenzaal, Steenwijk, Hasselt, in zijne partij weten te trekken, en het platte land in volkomen opstand gebracht, zoodat de boeren, eenige duizenden sterk, zich hadden gewapend, en, onder den naam van de Desperaten, 3) door soldaten aangevoerd, 's Prinsen krijgsvolk met een hardnekkigen tegenstand bedreigden. Doch spoedig doorgezette maatregelen, en het innemen van Oldenzaal door Hohenlo (10 April 1580), dwongen hen weldra tot onderwerping. De hiertoe

1) Met name de, sedert vervallen, vestingwerken van Enkhuizen, Lingen, Harlingen enz. Voorts de Bellingwolderschans, de Schenkenschans (1586) en de Bourtange (1593). Men vindt hem ook genoemd Meester Adriaan Thonisz. en Meester Adriaan Doedesz., en hij was de vader van Jacob Adriaanszoon, den medeuitvinder der verrekijkers. Zie G. Moll, *Onderzoek over de eerste uitvinders der verrekijkers*, in de *Nieuwe Werken der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*, D III, St. I, bl. 116.

2) Bor, B. XIV, fol. 189, A.

3) Zij voerden in hun vaandel een zwaard met een halven eijerdop, waar de uitgeloopen dojer naast lag, zeggende, dat zij tot nu toe om het ei niet hadden willen vechten, maar het nu om den dop moesten doen. Bor, B. XIV, fol. 193, D. Zij werden echter weldra gedwongen, om te erkennen, dat een half ei beter is dan een ledige dop; en wellicht is dit spreekwoord van het vaandel der Desperaten afkomstig.

gebezigde krijgsmacht voegde zich daarop bij Entes, die inmiddels Groningen belegerd hield, waar, bij een aanval op het Schuitendiep, deze woeste en losbandige kampvechter voor de vrijheid van zijn vaderland met een geweerkogel door het hoofd geschoten, het leven liet. 1) Doch nu kwam tot ontzet van Rennenberg een krijgsman opdagen, die, ofschoon Nederlandsch Edelman zijnde, reeds op de Mookerheide getoond had, hoe weinig de zaak van Nederland hem ter harte ging; een man, die een groote vermaardheid verkregen heeft, niet door trouwe gehechtheid aan hetgeen hij voor recht hield — want tweemalen verliet hij de Spaansche zijde, om zich te verkoopen aan de zaak der Staten: — ook niet door gevoelens van billijkheid en menschenliefde — want hij kon de grofste baldadigheden en knevelarijen toelaten, ter believing zijner soldaten; — maar enkel door de dolle waagstukken, welke zijn' naam tot een' schrik maakten, en hem eindelijk den dood deden vinden in de golven. Het was Maarten Schenck van Nideck of Nideghem, die aan het hoofd eener krijgsmacht Overijsel binnenrukte. 2) Hohenlo verliet terstond met een gedeelte van zijn leger het beleg van Groningen, om zijnen vijand op te zoeken, dien hij op den 17den Juni 1580 aantrof bij Hardenberg. Het Staatsche krijgsvolk, sterk 1800 man voetvolk en 1400 ruiters, was den ganschen nacht op marsch geweest. In de gloeiende hitte, welke de dag had aangebracht, hadden zij over een dorre heide moeten trekken, zonder eenige verfrissching te vinden: Edelen zelfs waren reeds van dorst bezweken. Dit lot trof onder anderen Jonkheer Willem van Zuylen van Nyevelt, vaandrager van zijn' broeder Adam, die kapitein van een vendel voetvolk was. 3) Uitgeput van krachten, en verstikkende van dorst, zeeg hij op zijne knieën neder, en reikte, terwijl hij den geest gaf, het vaandel, 't welk hij nog in de hand voerde, over aan een' adelborst, vergetende ook in zijne smartelijk sterven den plicht niet, dien hij verschuldigd was aan dit hem aanvertrouwde kleinood. In zulk een staat van onuitsprekelijke vermoeienis, en echter nog brandende van begeerte, om zich met een vijand te meten, waaraan grooter eer te behalen was, dan in den boerenkrijg, dien zij tot hiertoe gevoerd hadden, troffen Hohenlo's dapperen den vijand aan, die rustig in de schaduw, zich rijkelijk had te goed gedaan. Schenck had onder zijne bevelen 3000 man voetvolk en 800 ruiters, onder welke

1) Over hem en zijn sneuvelen zie men Te Water, *Verbond der Edelen*, D. II, en de schilderachtige beschrijving van Motley.

2) Zie over hem van Kampen, *Vaderlandsche Karakterkunde*, § 197.

3) Zij waren zonen van Willem v. Z. v. N. Heer van Bergambacht en Aartsberge, over welken uitmuntenden medeonderteekenaar van het *Verbond der Edelen* Te Water bericht geeft, D. III, bl. 179.

laatsten zich een keurbende Albaneezen bevond. Hohenlo had zijne slagorde dus ingericht, dat hij, vóór het voetvolk, op den eenen vleugel had geplaatst drie vanen schutters te paard, allen Friezen; op den anderen vleugel, waar hij zelf zich bevond, vijf stukken veldgeschut en zijne overige ruiterij. De vijand had geen geschut, maar het voordeel van de zon, welke, terwijl het juist op den middag was, hare brandende stralen den onzen in het aangezicht schoot. Toen het gebed gedaan, het sein tot den aanval gegeven was, en de vijf stukken hadden losgebrand, renden de Friezen vooruit, en twee vanen Albaneezen hen tegen. Van deze laatsten werd de eene vernield, terwijl de andere niet alleen zelve op de vlucht gejaagd werd, maar ook reeds Schencks voetvolk in hare vlucht begon mede te slepen. Doch, terwijl de Friezen omwenden om op nieuw te laden, ten einde een tweeden aanrid te doen, en Hohenlo met zijne overige ruiterij, naar het schijnt, werkeloos staan blijft, valt een ander gedeelte Albaneezen, versterkt door eenige bedrevene karabiniers, op Hohenlo's voetvolk in. Dit, bijna geheel met schietgeweer gewapend, en niet genoeg met piekeniers doormengd om een doorgezetten ruiter-aanval te weerstaan, werd in verwarring gebracht, en ging op de vlucht. Hohenlo's ruiterij volgde dit voorbeeld, en een geheele nederlaag was het beklagelijk einde van een gevecht, hetwelk den Lande op het verlies van vele edellieden en bevelhebbers te staan kwam, 1) en het beleid van den man die 's Prinsen krijgsvolk hier aanvoerde niet in een voordeelig licht plaatst. Hij zelf begaf zich naar Oldenzaal, terwijl de meesten zijner soldaten door Koeverden hunne vlucht vervolgden. Deze plaats lag nog open, en werd door van den Corput met 50 soldaten bezet; maar deze moedige krijgsman, na zich wakker tegen de vluchtenden te weer te hebben gesteld, werd bijna door allen verlaten, en genoodzaakt zijn' post te ontruimen, welke den volgenden dag door Schenck bezet werd. 2)

---

1) Met lof wordt gewag gemaakt van Jonkheer Andries van Tienen, een edelman van 19 of 20 jaren, die elf wonden ontving, maar nog op een bijzondere wijze gered werd. Hij trok zeer de aandacht door tien fraai gemonteerde kastanjebruine hengsten, een rijtuig met twee roodgeschimmelde hengsten, en door het liverei zijner bedienden, waarmede hij te velde was. Hij had reeds twee of drie jaren gediend, maar had te dien einde van de Staten van Holland *venia aetatis* verzocht en bekomen, daar zijne voogden weigerden toe te laten, dat hij zich in dienst begaf. Bor, B. XV, fol. 215, C.

2) Eenige weken later (14 Augustus) viel Koeverden weder, doch slechts voor een korten tijd, in handen van Hohenlo, bij welke gelegenheid Graaf Willem Lodewijk van Nassau, later Stadhouder van Friesland, maar nu Kolonel van een Regiment voetvolk, door een zeeponds kanonskogel aan het linkerbeen gekwetst werd, welke verwonding hem een geruimen tijd voor 's Lands dienst onbekwaam maakte, en hem zijn gansche leven door kreupel deed gaan.

De gevolgen van de nederlaag bij Hardenberg deden zich spoedig gevoelen. De soldaten waren ontmoedigd, en de ingezetenen zoo zeer met schrik geslagen, dat uit de Ommelanden 400 huisgezinnen huis en goed verlieten, om buitenslands het leven te bergen. Het beleg van Groningen werd opgebroken; Schenck vereenigde zich met Rennenberg, en de gedurige schermutselingen, verovering en herneming van kleine steden en sterkten, welke nu volgden, teisterden Friesland, Groningen, Drenthe en Overijsel op eene deerniswaardige wijze, en maakten den afval van Rennenberg tot eene zeer beklagelijke gebeurtenis. Niemand heeft misschien meer toegebracht, om te verhoeden, dat door dien afval de genoemde gewesten geheel onder den schepter van Spanje terugkeerden, dan van den Cornput, wiens heldhaftige en schrandere verdediging van Steenwijk hem een onsterfelijken naam heeft verworven. In dit slecht versterkte en even slecht voorziene stadje, hield Cornput met 600 soldaten, genoegzaam zonder geschut, gedurende vier maanden (18 Oct. 1580—23 Febr. 1581) een felle belegering uit, tegen 6000 man voetvolk en 1200 ruiters, onder aanvoering van Rennenberg. De twijfelachtige gezindheid der burgers die de levensmiddelen waarvan zij voorzien waren achterhielden, en de tegenwerking van den Magistraat die de Bezetting gebrek liet lijden om zoo spoedig mogelijk van de overlast der belegering verlost te zijn, maakten de verdediging van den aanvang af moeielijk. De belegeraars bedienden zich van gloeiende kogels van gegoten ijzer — het tweede voorbeeld, hetwelk daarvan in de geschiedenis voorkomt — 1) en het kostte veel moeite te verhinderen dat de stad een prooi der vlammen wierd. Het gelukte Cornput daartegen voldoende voorzorgen te nemen, maar menigmaal moest hij door een hartig of luimig woord een onstuimige troep der oproerige bevolking tot rede brengen. Voegt men hierbij het gemis van een' Opperbevelhebber, waardoor Cornput niet meer gezags had dan zijne mede-kapiteinen, waaronder er waren die uit naijver of onervarenheid hem meer dwarsboomden dan ondersteunden, dan zal men, bij het lezen der bijzonderheden van dit merkwaardig beleg, den hoogsten lof van moed, beleid en doorzicht aan dezen Vaderlandschen held niet kunnen onthouden, 2) en zich te meer verblij-

1) Vijf jaren vroeger waren zij ook door den Koning van Polen gebruikt, bij een belegering van Dantzig.

2) De hoofdbron voor de geschiedenis van het beleg van Steenwijk, is Reinico of Rienk Fresinga, die zich binnen de belegerde stad bevond, en zijne *Memoriën* loopende van November 1576 tot Januari 1582, in den jare 1584 te Deventer heeft in het licht gegeven, waarvan eene nieuwe uitgaaf voorkomt in Dumbars *Analecta*. Van Meteren heeft zich daarvan bediend, die mede over het beleg van Steenwijk vrij uitvoerig is, en met wien Bor, Van Reijd en Hooft kunnen vergeleken worden. Men kan daar ook van den soldaat Arend van Groningen lezen, die, onder een hagelbui van vijandelijke

den, dat zijne volharding en zijn vindingrijke geest, waardoor hij zich in staat stelde, om geregelde gemeenschap te houden 1) met den Overste Norrits, die tot zijn ontzet was afgezonden, het gelukkig gevolg hadden, dat Rennenberg genoodzaakt was het beleg op te breken, en onverrichter zake af te trekken. En echter had Parma hem uitdrukkelijk bevel gegeven, niet te wijken, voordat hij Steenwijk gewonnen had; maar de inspanning van al zijne krachten was niet in staat, den stalen moed te overwinnen van Van den Cornput. Wat moet niet in de ziel van Rennenberg zijn omgegaan, toen hij met zijn leger in stilte moest aftrekken van voor het zwakke stadje, door zoo weinigen verdedigd, zich gelukkig rekenende, door het mistige weder begunstigd, zijnen hei-

---

kogels, over de gracht zwom, met een lederen emmer in den mond, waarin hij gedurig water schepte, om het afbranden van een der hameien te beletten, en na dit volbracht te hebben, weder naar de zijnen zwom. De berichten omtrent het beleg van Steenwijk in 1580, zijn ook daarom lezenswaardig, omdat men door de voorstellen, welke Cornput deed ter verdediging van de stad, zich een vrij nauwkeurig denkbeeld kan vormen van den staat der versterkingskunst in dien tijd. Het is uitvoerig beschreven in *Geschiedkundige herinneringen aangaande de voormalige vestingen Steenwijk, Kuinre en Blokzijl*, door J F Klijnsma, Luitenant-Kolonel-Ingenieur (Meppel 1853)

1) Hij bediende zich, te dien einde, van tweeponds looden kogels, hebbende aan weerskanten eene opene holte, waarin aan de eene zijde een brief werd gedaan, en aan de andere eenig vlam- en rookgevend vuurwerk, om de opmerkzaamheid te wekken, en de tegenwoordigheid van den brief te kennen te geven. Daar echter zijne brieven in 's vijands handen konden vallen, had hij in een brief aan de Staten zijne cijferen gezonden; het gebruik van geheim cijferschrift was in dien tijd menigvuldig. Maar behalve dit, had hij nog aan de Staten geschreven „de maniere om van verre malcanderen aan te spreecken," waartoe hij zich des nachts zou bedienen van lantaarnen en vuurpannen, aan welke verschillende richtingen konden gegeven worden, en bij dag van breede gekleurde doeken in ramen gezet. Doch, zegt Fresinga, „het en wert niet gebruickt, 't sij of het de bontgenooten niet verstonden, ofte daarinne versuijmelick waeren" Mr. J. Scheltema, in zijn *Letterkundig Mengelwerk*, I St., heeft hieruit, en uit nog een ander voorbeeld van later tijd, de gevolgtrekking afgeleid, dat de Telegraaf niet onbekend is geweest in de Nederlanden; en op het voetspoor van dien geleerden Schrijver, heeft de Heer Haug, in eene Levenaschets van Jan van den Cornput, geplaatst in den *Militairen Spectator*, D I, No. 26, de eer van de uitvinding der Telegrafen aan Cornput toegekend. Inderdaad gewaagt de geschiedschrijver van een „maniere van spreecken." Het blijkt echter niet of Cornput hiertoe een alphabet heeft uitgedacht, gelijk Nicolaas Calf, de vriend van Czar Peter, op het huis Polanen, in de Gemeente Houtrijk-en-Polanen, door een telegraaf met zijn boekhouder te Zaandam gecorrespondeerd heeft. Maar Cornput en Calf mogen evenzoo wel onder de uitvinders van telegrafische toestellen genoemd worden als de Engelsche doctor Hooke en de Fransche akademist Amontons. De uitvindingen van de beide laatsten zoowel als van onze Nederlanders hebben oogenschijnlijk geen verder gevolg gehad, en eerst de Nationale Conventie in Frankrijk heeft in 1793 Claude Chappe en zijne broeders in de gelegenheid gesteld een telegraaflijn in de lucht naar een bepaalde methode in werking te brengen. Met deze luchttelegrafen heeft men zich een halve eeuw beholpen; en echter voor dit zij, als een nieuwe uitvinding van de gebroeders Chappe, in gebruik kwamen, waren reeds Le Sage te Genève, Franklin en anderen op het denkbeeld gekomen, om den electrischen stroom te gebruiken tot het overbrengen van berichten. Dit denkbeeld door den Amerikaanschen schilder Morse toevallig vernomen, werd door hem opgevat en in verband gebracht met de wetenschappelijke onderzoekingen van Oerstedt en Ampère, en eerst in 1844 kwam de electrische telegraaf de wereld verrassen met werkingen en gevolgen door niemand voorzien. Het is onredelijk de eer van welke uitvinding ook aan een enkel mensch te geven.

melijken aftocht, zonder verlies, te kunnen volbrengen! Zijn gemoed was niet ontoegankelijk voor edele gewaarwordingen; en bij den spijt van gekrenkte eigenliefde, zal zich ongetwijfeld gevoegd hebben een pijnlijk gevoel van eerbied voor de onbezweken trouw in een verdediger der zaak, welke hij zelf trouweloos had verlaten. Gelukkig was het voor zijne nagedachtenis, dat de zwaarmoedige gedachten, waaronder hij sedert deze teleurstelling gebukt ging, hem in een kwijnende ziekte deden vervallen, welke hem kort daarna in het graf sleepte (23 Juli 1581), en dat de blijken van berouw, in zijne laatste oogenblikken door hem gegeven, de geschiedenis hebben doen getuigen, dat hij toen zelfs, in die dagen van felle verbittering, meer beklaagd werd dan beschuldigd.[1]

Het krijgsvolk van Rennenberg, 6000 man sterk, was weinige dagen voor zijn dood door Norrits geslagen bij Munnekezijl, op de grenzen van Friesland en Groningerland (18 Juli), en had daarbij 700 man aan dooden, vele gevangenen en 4 stukken geschut verloren.[2] Doch niet lang daarna verscheen Verdugo, met 10 vendelen Walen in Friesland, om Rennenberg in het opperbevel te vervangen; en de eerste proeve van zijne nieuwe betrekking, gaf aan Parma reden, om zich geluk te wenschen over zijne keuze. Het gevecht bij Noordhorn, waar Norrits den nieuwen Bevelhebber in diens verschansingen onder de oogen trok (30 Sept. 1581), beroofde het Vaderland van vele dappere kapiteinen; maar deed tevens de koene onverschrokkenheid van Graaf Willem Lodewijk van Nassau, die de ruiterij aanvoerde, zoo duidelijk uitblinken, dat in hem zijn roemruchtige oom Lodewijk scheen te herleven. Dóór de vijandelijke slagorde hebbende heengeslagen, moest hij, met Norrits en sommige anderen, andermaal door den vijand heen zich een weg banen ter behoudenis, hetwelk gelukte nadat een twintigtal vijanden was nedergehouwen, en Graaf Willem door vijf schoten op zijn harnas, en een vervlogen kogel op zijn been getroffen was geworden.[3]

Na dit voordeel, door Verdugo behaald, werd de oorlog, in onze

---

1) Hooft heeft hem met weinige, maar veel uitdrukkende trekken geteekend. D. II, bl. 783. Men zie ook Van Kampen, *Vaderlandsche Karakterkunde*, bl. 184.

2) John Norrits was een Engelschman, en Overste over een regiment, of 10 vendelen Engelschen, die in dienst der Staten waren. Behalve zijne Engelschen, had hij er ook 8 vendelen van het regiment van Sonoy, en eenige Friesche vendelen onder zijn bevel.

3) Over het gevecht bij Noordhorn, moet vooral het bericht van van Reijd met het verhaal van Bor vergeleken worden. In het gevecht bij Hardenberg brandde het geschut slechts eenmaal los, hier daarentegen leest men, dat de Artillerij van der Staten zijde op Verdugo's volk, 't welk geen geschut had, d o n d e r d e z o n d e r o p h o u d e n. Overigens deden bij Noordhorn, gelijk bij Hardenberg, de Albaneezen, onder aanvoering van een oud Grieksch krijgsman, met name Thomas, de overwinning, welke lang twijfelachtig scheen, naar de Spaansche zijde neigen, waartoe het terrein veel bijdroeg.

oostelijke gewesten van beide zijden flauwelijk gevoerd; maar de belegeringen van deze en gene plaats, kleine vechtpartijen, waarvan zij nog vele jaren het tooneel bleven, en de aanhoudende overlast van allerlei krijgsvolk, hadden dit bedroevend gevolg, dat de landbouw en de nijverheid hier geheel verdrukt lagen, en het nieuwe leven moesten missen, hetwelk elders aan alle takken van bestaan door de opgewekte veerkracht der natie gegeven werd. Hierdoor bleven deze gewesten, in macht en aanzien, merkelijk ten achteren bij Holland en Zeeland, waar handel en scheepvaart rijkdom en werkzaamheid van dag tot dag deden toenemen.

Van meer omvang, en in zich zelve belangrijker waren de gebeurtenissen, welke nu in het zuiden voorvielen, waar Parma met kracht voortging, deels door list, deels door het zwaard, de Belgische provinciën onder haren vorigen gebieder terug te brengen. Oranje liet niet na, ook deze gewesten tot het uiterste te verdedigen. Doch het was voorbeschikt dat er scheuring zou zijn tusschen het Zuidelijke en Noordelijke Nederland, en daartoe moesten alle omstandigheden strekken, welke Parma's wapenen deden zegevieren. Die scheuring werd voltooid, door de verovering van Antwerpen in den jare 1585; eene gebeurtenis, merkwaardig op zich zelve, gewichtig in hare gevolgen, en welke verdienen zou, afzonderlijk te worden behandeld, indien zij in een nauwer verband stond met het doel van dit werk. Maar ook dan zou er nauwelijks iets te voegen zijn bij de tafereelen, daarvan elders geleverd. De nagedachtenis van een der verbonden Edelen, medeonderteekenaar van het smeekschrift, mag echter hier niet onvereerd blijven. De bedoelde Nederlandsche Edelman was Filips de Zoete, die zich vroeger met veel gevaar verdienstelijk had gemaakt door Antwerpen aan de zijde der Staten te brengen en daarvoor van wege de stad met een gouden keten was begiftigd. Nu, bij het verdedigen der stad, in het woedend gevecht op den Kouwensteinschen dijk moetende bezwijken voor een overmacht door Parma in persoon en den ouden krijgsheld Mondragon aangevoerd, sprong hij in volle wapenrusting van den dijk, om in den modder te versmoren liever dan in de handen der Spanjaarden te vallen. 1) Over de bekwaamheid, door den Spaanschen Veldheer bij de bemachtiging van het Nederlandsche Babel aan den dag gelegd, over de vermaarde brug tot sluiting van de Schelde, over de middelen ter verdediging aangewend, en over de schranderheid van

1) De bijzonderheid is aan Bor ontleend. Een zijner broeders was bij Heyligerlee gesneuveld, een andere broeder Antonie streed daar ook en sneuvelde bij Moncontour; een derde, Joost de Zoete, is in 1585 Veldmaarschalk van het Statenleger geworden.

Antwerpens Archimedes, Frederik Jambel of Gianibelli, raadplege derhalve de lezer de uitvoerige beschrijvingen van anderen. Hij zal er Oranje's boezemvriend Filips van Marnix Heer van Sint Aldegonde, den geleerden theoloog, den scherpzinnigen rechtsgeleerde, den taalkenner zonder wederga, den schrijver, redenaar en dichter, tevens moedig, kundig en onvermoeid krijgsman, bezwaard vinden met de verantwoordelijkheid eener boven alle beschrijving moeilijke vestingverdediging, waarvan de uitslag beslissend zou zijn voor de toekomst van het Vaderland. Hetzij men dan de overgaaf der stad aan ontmoediging en zwakheid bij Marnix toeschrijve, hetzij men een overtuiging bij hem zie doorschemeren van de mogelijkheid om de Nederlanders nog met Spanje te verzoenen en Koning Filips met het denkbeeld van godsdienstvrijheid, men zal op de houding van Marnix tegenover Parma kunnen toepassen, wat de openhartige Mondragon uitriep toen hij een misslag in de maatregelen van verdediging waarnam: »Nu ziet men, dat de Prins van Oranje dood is." 1) Maar dit alles geschiedde, opdat het raadsbesluit der Voorzienigheid zou volbracht worden. Diezelfde Voorzienigheid waakte echter ook voor den nieuwen Staat. De Vader des Vaderlands moge gevallen, en het bolwerk dezer Landen in de handen des Spanjaards zijn — de nieuwe schutsman van Nederland staat reeds op zijnen post, en de glorierijke loopbaan vangt aan van hem,

„Voor wien all' oorloghsman in zijnen tijdt zal wijken." 2)

---

1) Na de verschijning van Motley's *Opkomst van de Nederlandsche Republiek*, waarin een uitvoerig verhaal voorkomt van de belegering van Antwerpen, met eene aanteekening over Marnix als aanhangsel, is Motley de schrijver die in de eerste plaats moet geraadpleegd worden. Na het ontdekken van nieuwe bronnen door hem geraadpleegd en aangehaald, zijn de oordeelvellingen van Te Water, *Verbond der Edelen*, St. III. H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, *Aanteek.* bl. 86. van Mr. P. S. Schull, *de overgave van Antwerpen* (Dord. 1831), van minder waarde geworden.

2) Hooft, *Geeraardt van Velzen.*

MAURITS.

Tous ceux qui admiroient les coups de son espée, et les traits de son jugement, voyoient bien, qu'il estoit addressé par le bras du Tout-Puissant.

La Pise, *Tableau de l'histoire des Princes et Principauté d'Orange.*

Toen Prins Willem I te Antwerpen door het pistoolschot van Jaureguy gewond was, en de moordenaar op staanden voet door de hellebardiers was afgemaakt, hield, in de verwarring der ontsteltenis, geene andere zorg de aanwezigen bezig, dan om den gewonden Prins, ieder om 't zeerst, zijne deelneming te betoonen. Een vijftienjarige knaap alleen scheen bedaard te zijn gebleven, te midden der algemeene ontroering. Hij hield zich bezig, met het lijk te doen doorzoeken van den booswicht, en in de gevonden papieren kreeg men den sleutel, ter ontdekking van de vloekwaardige drijvers des rampzaligen dweepers. Die vijftienjarige knaap was Maurits, en deze eenige karaktertrek, uit zijnen vroegeren leeftijd door de Geschiedenis bewaard, kenschetst juist de twee eigenaardigheden van zijn geest, waaruit zijne groote verdiensten zijn voortgekomen, een ingeschapen schranderheid om spoedig den knoop te vatten van ieder ingewikkeld vraagstuk, en de zucht om alles te onderzoeken waarvan de kennis een oordeel of een besluit tot handelen bepalen moet. Door de samenwerking dezer eigenschappen was hij in staat zijne plannen voor slagveld en belegeringen juist te berekenen; en daar gewaarwordingen en aandoeningen, die de werkkracht van gewone menschen plegen te verlammen, niet licht indruk op hem maakten, bracht hij zijne ontwerpen met snelheid ten uitvoer, maar zijne schranderheid deed hem ook altijd de grens opmerken, hoe ver zijn zelfvertrouwen gaan mocht, en dan trad hij terug waar een onderneming roekeloos zou worden.

En waardoor is hij de Veldheer geworden, die een nieuw leven aan de krijgskunst gegeven heeft, en daarin de leermeester van Europa geweest is? — Toen hij zijn loopbaan intrad, bestond het oorlogvoeren in een tentoonspreiding van ridderlijke onstuimigheid, en waren de legers verzamelingen van rooverbenden. Maar hij bewees door zijn voorbeeld, dat in den oorlog arbeid en leiding op wetenschap gegrond

boven geweld gaan, 1) en het leger der Staten organiseerde hij tot een geheel, waarvan de deelen in een verhouding waren gebracht als sedert de invoering der vuurwapenen niet gezien was, en waarin de levende strijdkrachten geoefend en gedisciplineerd waren naar dienstreglementen en artikelen van krijgstucht die als modellen werden nagevolgd in het buitenland. Om deze hervorming tot stand te brengen nam hij al de deelen der krijgskunst tot onderwerpen van gezette studie. en terwijl de grootste veldheeren van zijn tijd geen het minste begrip hadden van wetenschappelijke gronden, uit de ervaring van vroegere tijden ontleend, of er den spot mede dreven, 2) verdiepte Maurits zich in de geschiedenis en de oudheden van het krijgshaftigste volk van vroegeren tijd, om de voortreffelijke krijgsinstellingen der Romeinen op de later uitgevonden middelen van aanval en verdediging toe te passen. 3) Het geheele veld der wiskundige bespiegeling doorzocht hij met een nauwkeurigheid, welke tot verbazing strekt bij een man, in zoo vele moeielijke betrekkingen geplaatst: en toepassing op zijne krijgskundige werkzaamheden was altijd het doel dezer onderzoekingen. 4) De werkdadige Meetkunst beoefende hij daarom ook met buitengewonen ijver. De Evenwichtkunde of *Statica* bracht hem op het denkbeeld, om, tot zekerder besturing van het paard, de toomen naar wiskundige regelen te doen inrichten. Van de teekenkunst maakte hij zich vooral in die gedeelten een groote bedrevenheid eigen, welke thans onder den naam van rechtlijnig en situatie-teekenen bekend zijn. Om het geldelijk beheer des legers met de meest mogelijke beknoptheid en nauwkeurigheid in te richten, drong hij door in den aard der Boekhouding, en voerde een nieuwe manier daarvan in. 5) Zoodra werd het niet bekend, dat

1) Getuigenis van Willem Lodewijk van Nassau in den brief waarin hij zijn jongeren neef geluk wenscht met de inneming van Geertruidenberg *Arch. de la M. d'Or.* 2me Série T. I.

2) Graaf Lodewijk in den aangehaalden brief noemt daarom de inneming van Geertruidenberg „une grande restauration en partie de la vieille art et science militaire."

3) Zie de afdeeling *Legermeting*, in de *Wisconstige Gedachtenissen* van Stevin, straks aan te halen. Maurits bediende zich bij deze studiën vooral van het in 1595 uitgekomen werk van Lipsius, *de Militia Romana*. Raphelengius schrijft (24 Augustus 1595) aan Lipsius zelven: *Militia tua hic omnibus probatur; Principi praecipue, cui dum in castris contra Dragonium est, unicae deliciae ejus lectio; et saepius militum ad eam formam exercitatio*, vid. *Sylloge Epistt.* a. Burmanno, *Editt.* Vol. I, p. 206. In het begin van hetzelfde jaar, schreef Lipsius: *Audio Mauricium comitem, olim meum, totum in libris et historia nunc esse.*

4) *Over de Wiskundige verdiensten van Prins* Maurits, zie de keurige verhandeling van J. P. van Cappelle, in diens *Bijdragen tot de Geschiedenis der Wetenschappen en Letteren in Nederland*, Amst. 1821.

5) Over het een en ander kan men uitvoerige narichten vinden in het werk van Simon Stevin, *Wisconstige Gedachtenissen, inhoudende 't ghene daer hem in gheoeffent heeft den Doorluchtigsten Hoochgeboren Vorst ende Heere* Maurits, *Prince van Orangiën* enz., vervat in zijne werken, na zijnen dood door zijnen zoon Hendrik uitgegeven, onder den titel: H. Stevins *Wisconstich Filosofisch Bedrijf, begr. in 14 boeken,* Leyden 1667.

onze landgenoot Jacob Metius een brandspiegel had vervaardigd, of Maurits dacht op de toepassing daarvan in den oorlog. De verrekijkers waren hier te lande uitgevonden: terstond is Maurits bezig, de verschillende samenstellingen te onderzoeken en te vergelijken, ten einde daarvan met voordeel gebruik te maken in den oorlog. 1) Zijn scherpzinnig oordeel en zijne zucht tot verbetering van al wat 's Lands krijgswezen betrof, deden hem naar waarde schatten de verdiensten van zulke mannen, wier kundigheden en nasporingen daarmede in eenig verband stonden. Ook bij Maurits stond Adriaan Anthonissen 2) in hooge gunst. Diens beide zonen, de beroemde wiskundige Adriaan Metius en de bovengenoemde Jacob Metius, de mede-uitvinder der verrekijkers, werden door hem met onderscheiding behandeld, en tot velerlei diensten gebruikt. Voor een' Jozef Scaliger, een man van alles-omvattende geleerdheid, betoonde hij een vriendschappelijke genegenheid. Bovenal bleef zijn voortreffelijke leermeester, Simon Stevin, in gewichtige betrekkingen door hem geplaatst, zijn vertrouwde vriend, zijn vraagbaak en raadsman. 3) Beseffende en meer en meer geleerd hebbende hoe inzonderheid »Ingenieurshandel" en vestingbouw van wetenschappelijke beginselen moeten uitgaan, verzocht en verkreeg hij in het jaar 1600, dat aan de universiteit te Leiden een professoraat werd ingesteld tot het geven van lessen in de toegepaste Meetkunst, vooral in Geodesie, welke cursus, bepaald voor Ingenieurs, met enkele korte tusschenpoozen gedurende twee eeuwen is voortgezet.

Het was voor Maurits een gelukkige omstandigheid, dat tot het uitvoeren der ontwerpen, welke in zijn schrander brein gevormd werden, hij nog mannen om zich heen vond, op wier trouw en kloekmoedigheid hij zich kon verlaten. Uit zijn eigen geslacht dienden op één tijdstip niet minder dan tien krijgshelden onder zijne vanen, die zijne meerderheid in rang en bekwaamheid erkenden, maar hem niets toegaven in dapperheid. 4) Bovenal van onschatbare waarde was hem zijn oudere neef en schoonbroeder Willem Lodewijk van Nassau, Stadhouder van Friesland en Groningen, wiens inzichten omtrent de noodzakelijkheid,

---

1) Zie Prof. G. Moll, *Onderzoek naar de eerste uitvinders der verrekijkers*, in de *Nieuwe Verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*, D. III, St. I, bl. 127, 130 en volgg. De beide uitvinders der verrekijkers waren Jacob Adriaansz. Metius van *Alkmaar*, en Hans Lippershey te *Middelburg*.

2) Zie over hem boven bl. 161 en 187.

3) Stevin werd „Quartiermeester Generaal van der Staten legers, en Eerste Opzigter van 's Lands Waterbouwkundige werken". Zie over hem de verhandeling van J. P. van Cappelle, in de zoo even aangehaalde *Bijdragen* enz.

4) Van Meteren, D. VI, (uitgave in 8°) bl. 185, op het jaar 1595, die er bijvoegt: „en nog veele aankomelingen, die nog dagelijks hun bloed wagen voor de Nederlandsche vrijheden, behalven nog de zusters-kinderen, mannen, zwagers en haare kinderen".

om de vele gebreken der toemalige inrichting van het krijgswezen te verbeteren, volkomen met de zijne overeenstemden, 1) en die bij groote bekwaamheid in leger- en landsbestuur een helder en diep inzicht had in Staatsaangelegenheden. Maurits had, bij belangrijke ondernemingen, dezen zijnen bloedverwant en boezemvriend gaarne bij zich en hechtte groote waarde aan diens adviezen, 2) maar had zelfvertrouwen genoeg om ook zijn eigen oordeel in de schaal te leggen.

Daarentegen had Maurits ook met vele vooroordeelen te worstelen. Officieren, in het veld grijs geworden, mannen als Hohenlo, konden niet veel achting hebben voor de krijgskundige geleerdheid van dèn jongen Veld-Overste. Veranderingen door jonge lieden voorgedragen, vallen zelden in den smaak van bejaarden, die gevoelen, zich zonder die nieuwigheden verdienstelijk te hebben gemaakt. Men dreef den spot met de wiskunstige toomen; menig een zal er gemeesmuild hebben bij het gezicht der stijve, eenparige handgrepen met het geweer of der regelmatige bewegingen der soldaten, of als hij tegenwoordig was, wanneer zij op de Romeinsche manier spiegelgevechten hielden. 3) Maar het duurde niet lang, of men deed hem recht wedervaren. Toen de grondteekeningen van der Staten legers in verre landen begeerd werden; 4) toen het exercitie-reglement, door Maurits ontworpen, bij alle legers werd ingevoerd; 5) toen de ondervinding de juistheid zijner inzichten

---

1) „Hoe ook hij daarbij met de ondervinding der oude volken te rade ging, getuigt Van Haren, in de volgende aanteekening achter zijn *Willem I:* „Graaf Lodewijk van Nassau, Luitt. Stadhouder van Willem I in Friesland, was de eerste na de tijden der Romeinen, die de taktiek bestudeerd en in praktijk gebragt heeft. Reijd zette te dien einde uit de Grieksche en Romeinsche schrijvers voor hem over, al wat tot het militaire betrekking had, waarna de Graaf die verhalen met den Overste Cornput naging. Dit geschiedde op eene groote tafel, waarop alle evolutiën in looden beelden, zooveel mogelijk werden nagevolgd en onderzocht. Ik heb nog van die beeldjes gezien." Hiermede stemt de getuigenis overeen van Ubbo Emmius, *in Comment. de vita et morte D. Wilhelmi Ludovici Comitis Nassavii* p. 237." Everhard van Reidt in zijne *Historie der Nederlantsche oorlogen*, loopende van het jaar 1566, maar meer bijzonder van 1583 tot 1601, heeft zich vooral beijverd, om de militaire verdiensten van Graaf Willem Lodewijk te doen uitkomen, wiens vertrouwde raadsman hij, gedurende vele jaren, geweest is. Een meesterlijke karakterschets van Willem Lodewijk heeft Mr. G. Groen van Prinsterer gegeven in zijne *Prolegomena* van T. II. der *Archives* 2me Série.

2) *Arch. de la Maison d'Or.* 2me Série T II. p. 61, 88, 130, 172.

3) Sandelin schrijft aan Lipsius in het jaar 1595: *Comes noster* Mauricius *interim dum Hagae in ocio est, milites suos pugnare Romano more docuit.* 60 *pedites hastati ab una parte:* 40 *item pedites ab altera, muniti Romano scuto, ritu antiquo* etc. vid. *Sylloge Epistt.* a Burmanno *editt.* Vol. I, p. 744. Lipsius maakt, in den brief van antwoord, dan zijne aanmerking op de schikking der troepen, door Maurits beproefd.

4) Zie van Cappelle, boven aangehaald, bl. 6.

5) Onder de gebreken, door Maurits in het krijgswezen opgemerkt, was er een, welks verbetering, bij den eersten opslag, voor hen, die onbedreven zijn in militaire zaken, van weinig beteekenis schijnt te wezen, en echter van het alleruiterste gewicht was. Men leerde namelijk bij de troepen de behandeling van het geweer niet; elk moest die kennen, of voor eigene rekening zich daarin laten onderrichten; en er bestonden geen vaste bepalingen voor de bewegingen en de handgrepen van geweer en

en berekeningen klaarblijkelijk in het oog deed vallen; toen al wat belang had of prijs stelde op de kennis van oorlogszaken, naar Nederland kwam, om in oogenschouw te nemen, wat de Faam door geheel Europa van nooit geziene werken en inrichtingen verkondigde: toen werd men gedrongen tot de erkentenis, dat met Maurits de krijgskunst een geheel nieuw tijdvak was ingegaan. De aanwijzing der gronden waarop aan Prins Maurits van Oranje de eerste plaats toekomt onder de Strategen der oorlogvoering met vuurwapenen, valt, evenmin als de waardeering zijner taktische bekwaamheden, onder de bevoegdheid van den schrijver van dit werk. Diens pen heeft alleen de groote wapenfeiten op te teekenen en te beschrijven, tot bevrijding van het Vaderland verricht, onder de aanvoering en naar het beleid van »den Prins van grooten aerde" als Vondel hem noemt, »den held der helden."

KRIJGSVERRICHTINGEN ONDER PRINS MAURITS.

> Waeraf dat tot waerteecken op de groote sael in 's Graven-Haegh hangen over de hondert ses en dertich vaandelen, thien oft twaelf soo cornetten als vanen.
>
> Jacob Duijm, Opdracht van het Tooneelstuk: *het innemen des casteels van Breda.*

A. Strijd tegen Parma, Verdugo en Mondragon. 1586—1596.

De Vader des Vaderlands had, bij zijn verscheiden (1584), den nauwelijks gegrondvesten Staat in een toestand achtergelaten, die hopeloos scheen. Gelderland inwendig verdeeld; Overijsel uit Steenwijk en Zutfen door den vijand benauwd; de Spaansche kruisvaan nog wapperend op

---

piek. Hierdoor bestond er ook geen overeenstemming in de bewegingen eener troep; geen gelijkheid bij de uitvoering van den pas in het marcheeren, en hetgeen men thans manoeuvreeren noemt, was hoogst gebrekkig. Maurits zag het nadeel hiervan in, en zijn exercitie-reglement kreeg het aanwezen. Bij *Nieuwpoort* ondervond hij het voordeel zijner beter geëxerceerde troepen, en geheel *Europa* volgde zijn voorbeeld. Te *Neurenberg* werd het eerst buitenlands zijne nieuwe behandeling van het geweer uitgegeven, onder den titel: *Künstliche waffenhandlung der Musketen und Piquen oder langen spiessen; allermassen die von dem Durchl. und hochgebohrnen Fürsten und hochlöblichen kriegshelden, Herrn Moritzen Prinzen zu Uraniën, Grafen zu Nassau etc. Gubernatoren und kriegsgeneralen der Vereinigten Niederlanden, männiglich zu gutem an den tag gegeben.* Zie Hoijer, *Geschichte der Kriegskunst*, § 174.

den toren van Groningen; Friesland, de Ommelanden en Drenthe door Verdugo gebrandschat en verwoest; overal mistroostige burgers, edellieden in staats- en regeeringszaken onervaren; de bezettingen der steden met volk van allerlei natiën doormengd en slecht bezoldigd; een leger te velde van 3000 man voetvolk en 2500 paarden; 1) weinige bekwame krijgsbevelhebbers, en het opperbeleid van den oorlog in handen van een Raad van State met een zeventienjarigen jongeling aan het hoofd: 2) ziedaar omstandigheden, waarin de Spaansche Tiberius veel reden had met een dreigenden grimlach de tijding aan te hooren, dat het groote offer eindelijk gevallen was; ziedaar omstandigheden waarvan de herinnering met de beschouwing der gezegende uitkomst troostrijk is in dagen van nood en gevaar.

De treurige toekomst, die het Vaderland scheen te gemoet te gaan, werd kort daarna nog duisterder door de komst in deze landen van Robert Dudley Graaf van Leicester, geroepen, om de plaats van Willem I te vervullen. Al ware die taak voor iemand uitvoerbaar geweest, zeker niet voor een Engelschen Edelman, die noch staatsman noch veldheer was. Er ontstond nu verdeeldheid tusschen de voorstanders der Staten, die de Souvereine macht, hun door buitengewone omstandigheden ten deel gevallen, wilden behouden tot het vormen eener aristocratische republiek, en de aanhangers van Leicester, die op buitenlandsche hulp de hoop vestigden eener heerschappij van de Hervormde kerk onder een eenhoofdig Vorstengezag. Het liet zich aanzien dat de hevigheid van deze tweespalt voor de Spanjaarden den weg zou banen tot de herovering van hun gezag hier te lande: maar het drijven van Leicesters aanhang strekte juist tot behoud van het Vaderland, door zijne tegenstanders te bewegen Maurits te verheffen tot den rang, waarin deze zijnen heldengeest krachtig tegen de vijanden van het Vaderland kon doen gel-

1) Ten einde het te velde zijnde legertje te vergrooten, maakten de Staten een gedeelte der garnizoenen van sommige steden mobiel, en deden hunne plaats vervangen door Schutter- of Burgervendelen uit andere steden, die om de 14 dagen werden afgelost, en waarvan ieder man 10 stuivers daags soldij en vrije huisvesting kreeg. Weldra echter kwam men in Holland, Zeeland en Utrecht overeen, om 2000 waardgelders, in 10 vendelen verdeeld, aan te nemen, die maandelijks slechts *f* 4760 kostten. Zie Van Wijn, *Bijv.* op Wagenaar, D. VIII, bl. 13, reg. 10 v. o. In 't vervolg is die maatregel van tijd tot tijd herhaald. Zie Bor, *Bijvoegsels* op het 4de stuk. Zoo men de opgegevene soldij der Schutters ongemeen hoog vindt, vooral in een' tijd, toen het geld zooveel meer waarde had, moet men bedenken, dat destijds de soldaat zelf zijn kruit moest koopen, en ook dan, wanneer hij niet te vechten had, de teekens van algemeene blijdschap bij vreugdefeesten, en de begroetingen van aanzienlijke personaadjen, welke door losbrandingen uit het geweer, of de pistolen geschiedden, hem altijd kosten veroorzaakten. Welke verderfelijke gevolgen deze instelling moet gehad hebben, valt licht te begrijpen.

2) Na den dood van Willem I werd Maurits terstond (15 Aug. 1584) aangesteld tot hoofd van den Raad van State.

den. 1) De Staten van Holland en Zeeland, de bedoeling der zending van den Engelschen Landvoogd wantrouwende, droegen den 1sten November 1585 aan Graaf Maurits de waardigheid op van Stadhouder en Kapitein-Generaal en Admiraal, met den titel van Prins van Oranje, die eigenlijk zijnen oudsten broeder Filips Willem toekwam; en bij een besluit van den 24sten Maart 1587 vermeerderden zij zijn gezag om hem nog hooger boven Leicester te verheffen. 2) De vreemde Gouverneur door de Algemeene Staten als een ondergeschikt Stadhouder behandeld en tot machteloosheid gebracht, verliet moedeloos het land. Toen werd ieder denkbeeld om vreemd regeeringsgezag in te roepen ter zijde gesteld; de Souvereine Macht en de Volksvertegenwoordiging smolten in één regeeringslichaam samen; de Republiek der Vereenigde Nederlanden onder een Staten-Regeering kreeg een wettig bestaan, en aan Prins Maurits, met den titel van Gouverneur-Generaal hem den 6den Februari 1588 gegeven, in de plaats van vreemde Landvoogden getreden, was nu de plaats aangewezen waarop hij zich geheel aan de vorming en de leiding der oorlogskrachten van de nieuwe Republiek kon toewijden.

Zijne eerste schrede op de veldheersloopbaan had reeds zijn voortvarenden aard en machtige hand doen kennen. Leicester wenschte Axel te bezitten om voor de Engelsche troepen te Ostende een landwaarts gelegen steunpunt te hebben, en hij droeg de vermeestering der plaats aan Maurits op. Deze trok den 16den Juli 1586 met 3000 soldaten, vergezeld door den Engelschen Ridder Filips Sidney, Gouverneur van Vlissingen, heimelijk 's nachts van Ter Neuze naar Axel, ging in persoon de ligging der plaats verkennen, overrompelde door beklimming de stad, waar 4 vendelen in bezetting lagen, overweldigde de omliggende schansen, en bracht zoo grooten schrik in Vlaanderen, dat er terstond renboden werden gezonden naar Parma, die Nuijs belegerde. Parma zond troepen om Axel te hernemen; maar Maurits had zijne eerste verovering terstond zoodanig beveiligd, dat de vijand er het hoofd voor stiet. 3) De groote verwachting, door deze eerste daad van den jongen Prins opgevat, werd verhoogd, toen de Staten in het volgende jaar zich een voornaam steunpunt in Vlaanderen zagen ontweldigd, door

1) Het legerbeheer hier te lande na den dood van Willem I, en het inwendig samenstel der krijgsmacht onder Maurits en de inrichting der onderscheiden wapenen (Infanterie, Kavallerie, Artillerie, Ingenieurs en Mineurs) als ook de Geneeskundige dienst, de krijgsambten, het financiëel beheer, de betaling, monsteringen, verpleging der troepen, zijn met kennis en oordeel geschetst in de Inleiding tot het *Journaal van Anthonis Duyck*, door Lodewijk Mulder, Kapitein der Infanterie.

2) Het Stadhouderschap van Utrecht is hem eerst later (8 Febr. 1590), gelijk mede van Overijsel en Gelderland in 't zelfde jaar opgedragen.

3) Zie breeder J. Scharp, *Geschiedenis en Costumen van Axel.*

het verlies van Sluis. Ten einde deze vesting te behouden, beijverden zich Maurits en Hohenlo, om aan de zijde van 's Hertogenbosch een krachtdadige afwending te maken; 1) maar desniettegenstaande, en in weerwil van de hardnekkige en allerlofwaardigste verdediging, waarbij ook de burgerij zich met de grootste kloekmoedigheid gedroeg, viel de stad in handen van Parma, omdat Leicester het ontzet niet met genoegzamen nadruk doorzette. 2) Naarmate het vertrouwen op den Engelschman hierdoor daalde, rees de verwachting van de koenheid en het beleid van den jongen Prins.

Het vertrek van Leicester (Dec. 1587) deed echter de tweespalt niet ophouden, welke zijn bestuur had veroorzaakt, en waardoor de krijgsverrichtingen tegen Parma waren belemmerd. Doch de bezettingen van onderscheidene steden, door Engelschen invloed opgeruid en aan het muiten geslagen, werden weldra, meestendeels door goede woorden,

1) Bij deze gelegenheid heeft het fort Crevecour, bij 's Hertogenbosch, den naam gekregen, welke het nog draagt. Hohenlo nam bij de gelegenheid, in den tekst vermeld, stormenderhand het fort Engelen in. Claude van Barlaimont, Heer van Hautepenne, de schans willende hernemen, ontving in een hevige schermutseling een doodelijke wonde, en om de smart uit te drukken, hun door het verlies van dien befaamden krijgsman veroorzaakt, noemden de Spaanschen de plaats *Creve-coeur*, *Crepi-cordium*, Hartbreker of Harte-leed, welke de onzen aan de aldaar opgetrokkene schans hebben bijbehouden, ter herinnering aan de victorieuse schermutseling aldaar voorgevallen. Dus althans geven onze Historie-schrijvers op. Het geven van namen van personen aan versterkingswerken was in dien tijd, hoezeer er voorbeelden genoeg van voorhanden zijn, echter niet zoo algemeen, als het naderhand geworden is. Dikwijls gaf een spotternij van de soldaten of arbeiders aanleiding tot den naam van een werk, als b. v. wanneer zij de afgezonderde vierhoekige werken, om de gelijkheid met eene priestermuts, papenmuts noemden; of wanneer bij het werken te weinig drank was uitgedeeld, en zij daarom aan een buitenwerk van Ostende, den naam van Grootendorst gaven: en dergelijke spotternijen zullen ook aan een ander fort te Ostende, den naam van luisbos, en aan de bekende lunet te Bergen-op-Zoom, dien van Kijk in den pot gegeven hebben. Bij deze gelegenheid zij ook een vraag beantwoord, meermalen gedaan, van waar onderscheidene versterkingswerken hier te lande, den naam Beck-af droegen, en gedeeltelijk nog dragen: als het bastion van dien naam te Breda, en de lunet te Bergen-op-Zoom. Beck of bek was oudtijds in sommige spreekwijzen, hetzelfde als hals of nek. In de Treurspelen van Duijm, *Beleghering he der stad Leyden* leest men: „Ick meynde haer den beck naer mynen sin te breken". Sylvius, *Vervolg* op Aitzema, bl. 618: „Bijna het gansche Regiment van den Dauphyn schoot daar den bek in," voor: brak er den hals. Het was een niet ongewone spreekwijze bek-af spelen, voor den hals afsnijden, zelfs als een spreekwoord in Tuinmans *Verzameling van Spreekwoorden* opgenomen. De schrijver van de *Afbeeldinghe en de Beschrijvinghe van alle de veldslagen* enz., Amst. 1615, zegt ook, fol. 295: „die voornemens waren de wachters aan de venepoorte beck-af te spelen". Men zal dus een fort, eene lunet, of wat het ook zijn mocht, bek-af genoemd hebben, om te kennen te geven, dat men daar menigen vijand bek-af dacht te spelen. Dat men in gemeenzamen stijl zegt bek-af zijn is, om aan te duiden dat men als doodelijk vermoeid is.

2) Uit 38 vuurmonden was op één dag met 4000 schoten een bres geopend van 250 passen, welke tot zevenmaal toe vruchteloos werd bestormd. In de stad waren van 20 vuurmonden nog slechts vier bruikbaar, de bezetting was van 1600 man tot op 700 versmolten, er was gebrek aan buskruit, en de vijand was onder de wallen reeds diep door gegraven en had er zich op gelogeerd, en evenwel bedong nog de dappere Bezetting bij de overgave (4 Aug.) den uittocht met alle krijgsmans eer, wapenen en bagage. Over dit beleg van Sluis behoort Bor vooral gelezen te worden in het 25ste Boek.

enkelen als die van Medemblik, door geweld tot rede gebracht; en Maurits betoonde reeds bij die gelegenheid zijne kloeke voortvarendheid. Tot volkomene herstelling der eendracht werkte vervolgens het gevaar mede, waardoor het Vaderland werd bedreigd in de zoo beruchte onverwinnelijke vloot; en de verdediging van Bergen-op-Zoom, welke op hare vernieling volgde, toonde, hoe eendrachtig men bereid was, om den vijand op het krachtdadigste het hoofd te bieden. Welk lot die beruchte Armade getroffen heeft, is genoegzaam bekend. Volgens het beraamde ontwerp, moest zij, bij hare aankomst in de Noordzee, versterkt worden door een gedeelte van Parma's leger, 't welk, in Vlaanderen verzameld, zou medewerken ter verplettering van het ten verderve gedoemde Nederland. Toen nu de grootsche verwachtingen van dezen tocht in rook verdwenen, en de Spanjaarden ondervonden, en ook aan hunne vijanden geleerd hadden, hoe weinig zij ter zee vermochten bij gebrek aan ervaring, achtte Parma het van te meer belang, den indruk weg te nemen, welken de nederlaag ter zee had te weeg gebracht, en te toonen, dat te lande de Spaansche wapenen nog even geducht, nog even voorspoedig waren. Hij besloot derhalve tot de belegering van Bergen-op-Zoom, zijnde, met Willemstad en Heusden, de eenige plaatsen in Noord-Brabant, nog in de macht der Staten. 1) En er was nog een andere reden, welke den Spaanschen Landvoogd bewoog, een poging te doen, om hun de genoemde vesting te ontweldigen. De geringe talrijkheid der toenmalige krijgsmachten, maakte het onmogelijk, een uitgestrekt land op alle punten derwijze te bezetten, dat het genoegzaam beveiligd was tegen de strooptochten van een stoutmoedig garnizoen eener naburige vijandelijke vesting. Het krijgsvolk der Staten maakte zich, door dergelijke waagstukken, waarbij dorpen op brandschatting gesteld, contributiën ingehaald, convooijen opgelicht werden, in Brabant zeer gevreesd. De ruiters namen dan dikwijls elk een man achter zich op het paard, en zoo snelde men 's vijands land in, of ontrende den vervolgenden vijand, zoo deze met te groote overmacht kwam opdagen. De Nederlandsche bezettingen van Heusden en Bergen-op-Zoom waren

1) 's Hertogenbosch had in 1579 de Spaansche zijde gekozen. Breda was in 1581 door den heer van Hautepenne voor Parma gewonnen, en Geertruidenberg (10 April 1588) door het muitende krijgsvolk aan den Spanjaard verraden. Grave, 't welk in 1568 door Alexander Turck, een Geldersch Edelman, bij verrassing was ingenomen, werd 18 jaren later (1586), door diens bloedverwant Lubbert Turck, Heer van Hemert, aan Parma overgegeven. Voor een krijgsraad gebracht, bekende Turck, „uit medelijden met het kermen der ingezetenen, de stad ontijdig te hebben overgegeven." Hij werd, diën ten gevolge, ter dood veroordeeld, en, daar Leicester een smeekschrift om vergiffenis van de hand wees, staande onthoofd. Zie over deze Heeren Turck: Te Water, *Verbond der Edelen*, III St., bl. 350.

op die wijze de schrik geworden van Brabant, en het komt in onze dagen schier ongelooflijk voor, wat wij lezen dat door een Sergeant van de bezetting van Bergen-op-Zoom verricht is. Terwijl Parma met een leger van 36000 man zich in Vlaanderen bevond, trok deze Sergeant, wiens naam niet wordt opgegeven, met ongeveer honderd man en zes ruiters uit Bergen-op-Zoom, een aanslag voorhebbende op Borghloon, in het land van Luik. Deze toeleg mislukte. Zij moesten door een vijandelijke bende heen zich een weg banen, en trokken op Thienen, alwaar 5 of 6 vendelen in bezetting lagen. Door list komen onze stoute gasten er binnen, jagen de Spanjaarden er uit, ontnemen hun drie vaandels, plunderen de stad, nemen mede zoo veel zij laden kunnen, slaan andermaal heen door een vijandelijke bende van 400 man, die, in een voordeelige stelling, post gevat had om hun den pas af te snijden, en komen met den geroofden buit weder binnen Bergen-op-Zoom. 1)

De ingezetenen van Brabant beklaagden zich ten hoogste bij Parma over de verliezen, welke hun door dergelijke rooftochten werden toegebracht; en de Landvoogd besloot daarom te eerder tot de belegering van deze of gene vesting, meenende daarenboven door het bezit van Bergen-op-Zoom lichtelijk Zeeland te zullen kunnen bemachtigen. Doch, gelijk dit bezit door den Spanjaard gewenscht werd, zoo werden dezerzijds alle krachten ingespannen ter verdediging; en dezen hadden het gewenschte gevolg, dat Parma met een leger van 30,000 man, na een beleg van 51 dagen (23 Sept.—12 Nov. 1588), gedwongen was, onverrichter zake en met groot verlies af te trekken. 2) Alles werkte mede om die gewenschte uitkomst te bevorderen, en in 't bijzonder ook de trouw en ijver der ingezetenen van Bergen-op-Zoom, die aan de menigvuldige verdedigingswerken dag en nacht arbeidden. 3) De Burge-

1) Het hier verhaalde is voorgevallen na de belegering van Bergen-op-Zoom, welke thans volgt.

2) Het nauwkeurigste verslag van dit beleg van Bergen-op-Zoom vindt men in *de Nassausche Laurencranze, ofte beschrijvinge* enz., Leyden 1610, fol., geschreven door Orlers en van Haestens, alwaar het verhaal getrokken is uit de afzonderlijke Latijnsche Beschrijving van het beleg, in den jare 1603 door den Predikant Jakob Baselius uitgegeven, waarvan naderhand nog een vermeerderde uitgaaf het licht heeft gezien. Daar dit boekje van Baselius uiterst zeldzaam is, (zie de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers*, I D. III St., bl. 373), en ook de *Nassausche Laurencranse* niet menigvuldig voorkomt, hoezeer in 1619 te Leiden herdrukt onder den titel van: *Waerachtige Beschrijvinghe van alle de Belegeringen ende victorien* enz., zij hier gemeld, dat de *Laurencranse* woordelijk is nagedrukt in het meer voorkomende werk: *Wilhelm en Maurits van Nassau Princen van Orangien, haer leven en bedrijf, off 't begin en voortgang der Neederlandsche beroerten en oorlogen, gedurende haer beijder leven aldaer voorgevallen.* Amst. 1651.

3) De al te groote afmatting der burgerij deed eindelijk het besluit nemen, om de werken aan te besteden, waartoe de kosten door de burgerij bij omslag naar elks vermogen gedragen werden. De Staten kwamen evenwel ook hierin, nog gedurende het beleg, te gemoet, door *f* 3000 ter beschikking der stad te stellen.

meester en Wethouders namen zelven de spade in de hand, om de burgers door hun voorbeeld op te wekken. Uit Holland werden levensmiddelen en krijgsvoorraad in ruimte aangevoerd. De werken tot afwering van den vijand werden zoo doelmatig aangelegd, en zoo rijkelijk van geschut voorzien, dat men daarvan weinige voorbeelden vóór dien tijd vinden zal. De geest van Maurits was ook hier werkzaam, en, hoezeer hij zich niet bij voortduring in de belegerde vesting bevond, kwam hij echter tot driemalen toe, gedurende de belegering, daar binnen, om op alles orde te stellen. Het behoort niet tot de minste verdiensten van dezen onvolprezen held, dat hij ondergeschiktheid en samenwerking heeft kunnen brengen in de vreemdsoortige bestanddeelen zijner krijgsmacht, waarin ijverzucht en weerstrevigheid dikwijls de best beraamde plannen dreigden te doen mislukken: en die uitstekende gave legde hij reeds hier aan den dag. De bezetting van Bergen-op-Zoom bestond half uit Nederlanders, half uit Engelschen en Schotten. 1) De Gouverneur was de Ridder William Drury, maar het bevel over het krijgsvolk voerde de Engelsche Generaal Willughby. Weinige dagen na de berenning kwam de Ridder Morgan in de stad, door Koningin Elisabeth en de Staten benoemd, om er het bevel te voeren. Hieruit rezen hevige geschillen. Willughby wilde Drury in een gedeelte van het bevel handhaven; het garnizoen verdeelde zich, daar de Nederlanders partij kozen voor Morgan, en de Engelschen voor Drury; en zoo hoog liep het geschil, dat Willughby zelfs dreigde Morgan in hechtenis te zullen nemen, en dat men tot de ongerijmde schikking kwam, dat een der bevelhebbers, met dat gedeelte van het garnizoen 't welk hem genegen was, onder zijn bijzonder bevel, de havenwerken zou bezetten, en de andere de stad zelve. De komst van Maurits, in den nacht van den 13den October, maakte een einde aan een tweespalt, welke het verlies der vesting had kunnen na zich slepen; en van dien oogenblik af, werden de ontwerpen tot afbreuk van den vijand, met overleg beraamd, met eensgezindheid uitgevoerd. 2) De talrijkheid der bezetting veroorloofde het doen van groote uitvallen, waarbij, gelijk meermalen vroeger en later, de Nederlandsche Ritmeesters, Paulus en Marcelis Bax, blijken hebben gegeven van een heldenmoed, waardoor zich dit manhaftig broederpaar tot de verdienstelijkste Ruiter-kapiteinen heeft verheven, welke ons Vaderland heeft voortgebracht. 3) Parma, wiens aanvalswerken

1) Het aantal was, bij den aanvang der belegering, 1500 man, maar groeide aan tot 5000.

2) Maurits had bepaald, dat de Raad van Defensie, waarin ook Burgemeester en Schepenen zitting hadden, alle dagen op het stadhuis vergaderen moest.

3) Hunne daden zijn door denzelfden Predikant Baselius, die het beleg van Bergen-

reeds door het regenachtige weder belemmerd waren, door deze uitvallen onophoudelijk bestookt, ziende bovendien de verdedigingsmiddelen der vesting, dag bij dag in meer geduchten staat gebracht, vond zich genoodzaakt, om, zonder aan het openen eener bres met ernst te kunnen denken, het beleg op te breken; nog onder het aftrekken, zag hij zijne gelederen door het vuur der vesting gedund; en, in zijnen aftocht nagejaagd, rekende hij zich gelukkig, de tergende uitdaging der vervolgers tot een treffen, onbeantwoord te kunnen laten. Zoo lofwaardig werd de verdediging van Bergen-op-Zoom geacht, dat de Koningin Elizabeth vijf der bevelhebbers op eene plechtstatige wijze tot Ridders deed slaan, en daaronder den Ritmeester Paulus Bax. Aan zijnen broeder Marcelis was dezelfde eer toegedacht; doch daar het bevelschrift luidde dat de plechtigheid, om te meer indruk te maken, plaats moest hebben, terwijl de vijand nog in 't gezicht was, kon de wakkere held daarbij niet tegenwoordig zijn, daar hij inmiddels den vijand met de speer in den rug zat, om hem uit het gezicht te jagen. De Regeering der stad beloonde de dapperheid van al de Ritmeesters en Kapiteins met vierkante gouden eerepenningen. 1)

De teleurstelling, door Parma voor Bergen-op-Zoom ondervonden, werd niet opgewogen door de inneming van Bonn en Wachtendonk (9 Sept. en 20 Dec. 1588), noch ook door het behoud van Nijmegen, 't welk Schenck, die er het leven liet, vruchteloos had gepoogd te vermeesteren (10 Aug. 1589). 't Was, even alsof het kanon van Bergen-op-Zoom den Spaanschen veldheer het tot »hiertoe en niet verder" had toegedonderd; en Maurits sloeg zijne bewegingen gade met een waakzaamheid, welke bij de Staten bezorgdheid verwekte voor het kostbare leven van den jongen held, dien zij schier dagelijks lieten vermanen, zich buiten het gevaar te houden. 2) De Spaansche legerbenden, door dit alles ontmoedigd, sloegen aan het muiten. Parma liet Heusden wel belegeren door Graaf Karel van Mansfelt, maar 't beleg moest na vier maanden worden opgebroken (Juni—Oct. 1589); en Neerlands geducht-

---

op-Zoom beschreven heeft, in het licht gesteld, in een werk getiteld: *Historisch verhaal, inhoudende sekere notabele exploiten van oorloge in de Nederlanden, sedert het oprechten van de compagnien der Gouverneurs en Ritmeesters Paulus en Marcelis Bax.* Breda 1615. De gepensioneerde Generaal-Majoor C. P. F. G. van Emde heeft in de jaren van zijn activen diensttijd zich veel moeite gegeven om alles bijeen te zamelen wat er omtrent de levensbijzonderheden der gebroeders Bax mocht zijn op te sporen. Het resultaat zijner onderzoekingen heeft hij medegedeeld in een vergadering van het Historisch Genootschap te Utrecht, en wier mededeeling is gedrukt in de Werken van het Genootschap *Kronijk* 1859. De vlijtige navorscher toont zich over de uitkomst zijner onderzoekingen weinig te vreden, maar twijfelt of er meer echte berichten te vinden zijn.

1) Op de eene zijde stond het wapen der stad, op de andere de naam van dengenen, die den penning ontving, en de reden waarom.

2) Bor, B. XXVI.

ste vijand, naar men meent, door verdriet over zoo veel tegenspoed in een ziekte gestort, moest het veld verlaten, en werd, na zijne herstelling, naar Frankrijk geroepen, om ook daar de ontwerpen van zijnen heerschzuchtigen meester met zijnen krachtigen arm te bevorderen.

Het jaar 1590 was nu daar; en hoe men hier te Lande gezind was, toonde de legpenning met het *Parati vincere aut mori*, 1) op last van de Staten des Lands geslagen. Door het turfschip van Adriaan van Bergen werd (3 Maart) de belangrijke vesting Breda, negen jaren te voren met zoo veel hardnekkigheid, maar vruchteloos, tegen den Spanjaard verdedigd, teruggebracht onder het gebied van haren wettigen Landsheer, en met den nieuwen Staat vereenigd. Ieder kent de gebeurtenis en de bereidwilligheid en zelfopoffering van den Luitenant Matthijs Helt, die, met de overigen 2) in het schip zich bevindende, zijn' ponjaard trok om hem het hart te doorsteken, zoo door zijn hoesten de aanslag gevaar liep ontdekt te worden. Maar minder bekend is het wellicht, hoe diezelfde krijgsman, eenige weken daarna, een hem aanbetrouwden post verdedigd heeft. Toen, namelijk, Breda verrast was, kreeg Karel van Mansfelt van Parma last, om de vesting te hernemen. Te dien einde werden de naast omgelegene plaatsen bezet; doch te Zevenbergen hadden de Staten een schans, Noorddam geheeten, op welke Helt, om zijn wakker gedrag bij de verrassing van Breda tot Kapitein bevorderd, met zijn vendel in bezetting lag. 3) In het water, 't welk de schans bespoelde, liet Mansfelt een groot schip leggen, gevuld met goede schutters. Stormbruggen en ander gereedschap werden aangevoerd, en in den nacht (11—12 Mei) door zeven vuurmonden de borstweringen geheel weggeschoten. De vijand, naar het schijnt, weinig tegenstand hopende te vinden, had de vermetelheid, reeds nu den storm te wagen, maar werd teruggedreven. In den volgenden nacht 4) werd het vuur hervat, met dat gevolg, dat er een bruikbare bres geopend werd, terwijl de inspanning der belegerden om de ontstane schade te herstellen, door het onophoudelijk schieten uit het boven bedoelde schip zonder

1) „Gereed te overwinnen of te sterven."

2) Ten getale van 78, „al jonck, dapper, stout, onbevreest volck, weijnigh daer onder die baerdt hadden," waarschijnlijk meest, zoo niet allen, Nederlanders. Eenvoudig en schilderachtig heeft Motley de verrassing van Breda verhaald, uit Van Reidt, Bor, Van Meteren en Bentivoglio.

3) Om het vaste krijgsvolk zoo veel mogelijk in het veld beschikbaar te laten, waren uit de burger-vendelen van Dordrecht 130 Schutters uitgetrokken, en lagen in bezetting te Willemstad. Andere voorbeelden, dat de burgerijen uittrokken, om de grenssteden te bezetten, zijn te vinden in de *Geschiedenis der Burgerwapening*, van Prof. Siegenbeek, bl. 40 en volgg.

4) Men merke op, dat hier de nacht bij voorkeur tot den aanval gebezigd werd, en vergelijke te dien opzichte boven bl. 148.

voortgang bleef. Nu scheen de kans schooner te staan tot het welgelukken van den storm. Met de grootste verwoedheid werd die herhaald; maar de vijand met bebloede koppen hebbende moeten afdeinzen, ondervond den volgenden dag, bij een derde poging, een derde teleurstelling. De heldhaftige verdediging deed hem 800 man aan dooden verliezen en het schip, 't welk, in brand geschoten, met al wat er op was, een prooi der vlammen werd. 1)

Aan zulke wakkere krijgslieden kon veilig de taak worden overgelaten, om voor het behoud van Breda te waken; en Maurits snelde derhalve met een kleine krijgsmacht naar Gelderland, om, ware het mogelijk, Nijmegen te winnen. Mansfelt hiervoor beducht, liet zijne onderneming tegen Breda varen en wierp zich in de nu bedreigde stad. Hier groeide van dag tot dag zijne krijgsmacht aan, dreigende weldra een aanvallende houding te zullen aannemen. Doch Maurits, om de Betuwe tegen een inval te dekken en tevens de vermeestering van Nijmegen voor te bereiden, legde onder het geschut dier stad, 't welk nacht en dag vuur gaf, 2) aan den tegen over liggenden oever van de Waal het fort Knodsenburg aan, en legerde zijne troepen in een reeks van kleine forten welke hij, van Bommel tot Schenkenschans, langs de rivier liet aanleggen, bevestigende deze stelling door gewapende schepen. In weinige weken was al dit werk voltooid, en het beantwoordde zoo goed aan het oogmerk, dat Mansfelt niets vermocht te ondernemen; en toen vervolgens een bevel uit Spanje Parma verplichtte een gedeelte zijner troepen naar Frankrijk te zenden, kreeg Maurits een ruim veld voor zijnen ondernemenden geest. Met een legertje, uit verschillende garnizoenen samengebracht — *mobiele colonne* zou men het thans noemen — werpt hij zich in den herfst achter Nijmegen om, en strijkt van daar geheel Noord-Brabant door, tot aan den westelijksten hoek van dat gewest, binnen een maand tijds uit al de punten, waar de Spanjaarden nog gevestigd waren, 3) hen met geweld verjagende, en gevende, als ware het een eerste les, hoe men oorlog kan voeren met de beenen, gelijk de beroemde Maarschalk van Saksen het kenmerk noemde van den oorlog der nieuwere tijden, waarvan onze Maurits het voorbeeld gegeven heeft zoo als nu verder blijken zal.

De gunstige uitslag der krijgsondernemingen van het jaar 1590 was van heilrijke gevolgen. Reeds in den beginne van dat jaar, had Graaf Willem van Nassau met ernst bij de Staten aangehouden, om zich niet

1) Bor, B. XXVII, fol. 25.
2) van Reidt, B. VIII, extr.
3) Als het huis te Hemert, de schans te Elshout, Crevecoeur, het huis te Heel (in den Bommelerwaard), Ter Heijde (door Mansfelt zeer versterkt), Steenbergen en Rozendaal.

te bepalen tot het voeren van den oorlog enkel verwerender wijze. »Belangrijke riviersteden waren nog in 's vijands handen: Zutfen en Deventer aan den IJsel, Nijmegen aan de Waal, Grave, Venlo, Roermond aan de Maas. Het was van 't uiterste belang, zich van deze steden meester te maken, en de rivieren te bevrijden. De Ommelanden en Friesland konden geen adem scheppen, zoolang de vijand meester was van Groningen: ook deze stad moest men hem ontweldigen. Het was geene vermetelheid, den vijand in zijne sterkten aan te tasten, zoo men slechts moed wilde vatten, en op God vertrouwen. Hij zelf bood zich aan, om den raad, dien hij gaf, met der daad te helpen voltrekken." 1) De Staten echter, het raadzamer oordeelende, zich te vergenoegen met de uitbreiding van 's vijands macht te beletten, konden tot geene maatregelen van aanval besluiten. Maar nu de voortvarendheid van Maurits hen verrast had, nu werd door den voorspoed zijner wapenen hun moed verhoogd: raadgevingen tot vrede werden beantwoord met het slaan van gedenkpenningen, waarop de spreuken stonden: *pax patet insidiis* en *tuta salus bello*. 2) Het besluit tot meer krachtige maatregelen werd genomen, de winter besteed tot het maken der noodige toerustingen, en, in het begin van Mei (1591), was alles tot een nadrukkelijken veldtocht gereed. 't Was het eerst gemunt op Zutfen; en Maurits, den Engelschen Kolonel Francis Vere in 't geheim met eenig krijgsvolk naar Doesburg gezonden hebbende, volgde zelf uit Utrecht met het geschut, 't welk te scheep den Rijn werd opgevoerd, langs Rhenen en Arnhem, waardoor de vijand in 't onzekere werd gehouden, omtrent het oogmerk van den tocht. Tegen over Zutfen, aan de Veluwsche zijde, lag een schans, waarvan Vere, overeenkomstig 's Prinsen bevelen, zich zonder veel moeite bij verrassing meester maakte, door middel van negen soldaten, die, als boeren en boerinnen verkleed, boter, kaas en eieren kwamen te koop bieden (24 Mei). Den volgenden dag vertoonde de Veldheer zich met zijne geheele krijgsmacht voor de stad. De twee eerste dagen worden besteed tot het opwerpen eener cirumvallatie-linie, om tegen alle gevaar, bij een poging tot ontzet van den vijand, gedekt te zijn: den derden dag worden de geschutsbeddingen en batterijen gemaakt, en een breede brug over den IJsel geslagen, den vierden, de loopgraven tot aan den grachtsboord gebracht; den vijfden, 32 stukken geschut, 's nachts ontladen, in batterij gesteld, en den zesden, nadat uit alle vuurmonden driemaal op de stad is los-

1) Van Reidt, B. VIII, bl. 161.
2) d. i. „De vrede staat bloot voor bedriegelijke aanslagen," en „In den oorlog is veiligheid en behoud."

gebrand, en aan de bezetting een uur tijds tot beraad is gegeven, geeft zij de stad over bij verdrag (30 Mei). 1) Het vaderland had het verlies te betreuren van den Frieschen kapitein Douwe van Grovestins, 2) die, benevens den jongen Graaf Johan Philip van Falckestein, met meer dapperheid dan voorzichtigheid, zich te dicht onder het bereik des vijands hadden gewaagd, waardoor beiden den dood vonden.

Men stond ten hoogste verbaasd over den spoed, waarmede Maurits zijne troepen op de doelmatigste wijze rondom de stad gebracht, de werken doorgezet, en het geschut geplant had, 3) waartoe de dienst van ervarene bootsgezellen veel had bijgedragen; en men kon niet begrijpen, waarom, gedurende zeven jaren, aanmerkelijke sommen besteed waren om een stad in te sluiten, welke Maurits in minder dan zeven dagen in handen gekregen had. En echter was dit slechts een voorspel, van hetgeen men verder zou zien gebeuren. 's Vijands ontsteltenis over deze verrassende uitkomst zich ten nutte makende, laat Maurits nog denzelfden avond zijne voorhoede naar Deventer rukken; de deelen der brug, die te Zutfen gediend heeft, en de schepen met geschut en munitie laat hij den IJsel afdrijven, en den volgenden dag bevindt hij zich met al zijn oorlogsmaterieel voor de Davo's-stad, die met twee schipbruggen geheel wordt ingesloten, en terstond beschoten uit 28 vuurmonden. Binnen de vesting had Graaf Herman van den Bergh het bevel; en deze verklaard hebbende, de hem aanvertrouwde plaats tot het uiterste te willen verdedigen, wachtte Maurits eenige dagen, om, ware het mogelijk, de stad zonder bloedvergieten in handen te krijgen, en daardoor de pijnlijke noodzakelijkheid te ontgaan, van de stem te verdooven, welke de betrekking des bloeds in zijn binnenste deed hooren. 4) Doch de Bevelhebber bleef halsstarrig, en op den 9den Juni openden 4600 kanonskogels een bres in een zwaren dubbelen muur, door een tusschen gelegen aarden wal bevestigd. De storm werd onverwijld

1) Meer omtrent het beleg van Zutfen zie men in 't *Journael* van Anthonis Duijck en ald. D. I. bl. 6 en volgg.

2) Over het manhaftig geslacht der Grovestins, dus genoemd naar de dikke en grove Stins, bij het dorp Engelum (in Menaldumadeel), en vroeger Sirtema geheeten, zie Te Water, *Verbond der Edelen*, II St., bl 423.

3) Daarom zong men ook in het *Loff-liedeken*, „over die heerlijcke victorie van Zutfen ende Deventer:

Wie heeft oock van zijn leven
Ghehoort oft sien geschreven
In korter tijd, seer subijt
Soo menich mensch verblijt,
Omdat in weijnich daghen
Veel wonder is geschiet. enz.

4) De moeder van Graaf Herman, was een zuster van Wilem I. Overigens vergelijke men bl. 184.

beproefd; doch daar de stormbruggen te kort waren, en de vijand moedig stand hield, ging de stad eerst den volgenden dag bij verdrag over. 1)

Er is een getuigenis van de bekwaamheid door Maurits, bij de inneming van Zutfen en Deventer aan den dag gelegd, geschreven door een tijdgenoot, volkomen bevoegd daarover te oordeelen. Henri de la Tour-d'Auvergne burggraaf van Turenne, vervolgens Hertog van Bouillon geworden en Maarschalk van Frankrijk, later gehuwd met Elisabeth, zuster van Maurits, en de vader geworden van den grooten Turenne, schreef eenige dagen na het gebeurde, hoe hij zich verheugde over de eer door Maurits ingelegd bij het nemen der twee IJselsteden, en hij voegt daarbij: »Hij heeft in acht dagen geheel uitgewischt de reputatie die de Hertog van Parma in tien jaren verkregen had, en wel doen blijken dat de deugd en de edelaardigheid van zijn Huis onsterfelijk zijn." 2)

In de tijden, waarover wij spreken, werd zeer dikwijls een geheele veldtocht doorgebracht met een of twee belegeringen; en het baarde dus groot opzien, dat nu twee belangrijke steden in den tijd van veertien dagen geweldadig vermeesterd waren. Doch Maurits liet aan de verbazing even weinig tijds om te bekomen, als hij rust liet aan zijne soldaten. Reeds vijf dagen na de overgaaf van Deventer, wordt al het geschut en legergereedschap in 150 schepen en schuiten geladen, om over de Zuiderzee naar Groningen te worden gevoerd, waarheen ook het leger zelf met snellen tocht door Drenthe zich begeeft, latende twee vestingen in handen van den vijand achter zich, Koeverden en Steenwijk. 3) Maar Verdugo, vermoed hebbende wat er gaande was, had zich in al-

---

1) Want, zegt het *Loff-liedeken:*

Den vijant seer hoochmoedig
Versochte gracij goet,
Onsen jonghen Prins seer goedick
Begheerde goet noch bloet.

Overigens zij hier nog als een bijzonderheid gemeld, dat na den afgeslagen storm op den 9. er, met goedvinden van Maurits, een tweegevecht plaats had, tusschen Louis van Cathulle, Heer van Rijhoven, en een Albanees, die uit Deventer elk van der Staten leger, die zich met hem meten durfde, had uitgedaagd. De Albanees, wien door zijne wederpartij de hand werd afgehouwen, overwonnen zijnde, werd door den Prins weder naar binnen gezonden, nadat hij eerst uit eigen beweging een gouden keten, welke hij om den hals droeg, den overwinnaar, als een anderen Manlius, had toegeworpen.

2) Brief van 17 Juni 1591 in de tweede serie der *Archives de la M d'Or.* T. I. p. 169.

3) Men denke echter niet, dat dit geschiedde uit gebrek aan strategische inzichten. Integendeel, er was lang en breed over beraadslaagd; en Graaf Willem vooral had er sterk op aangedrongen, dat men zich eerst van Koeverden moest verzekeren. Maar de Staten, wier Gedeputeerden in 't leger waren, schroomden voor de zware kosten, van 't geschut over land naar Koeverden te slepen: nu kon dit over de Zuiderzee en de Lauwers vervoerd, en aan de Zoltkamp ontscheept worden. Men moet de toedracht der zaak bij Van Reidt lezen.

lerijl naar Groningen gespoed, waar de meerderheid der burgerij Spaanschgezind was, gevolgd door Graaf Frederik van den Bergh. De troepen die zij medevoerden werden, toen het Staatsche leger zich in 't gezicht der stad vertoonde, met toestemming van de Stadsregeering in de voorstad het Schuitendiep ingelegerd, en tegelijkertijd kwam er bericht, dat Parma te velde gekomen was, om den voortgang der zegevierende wapenen van de Staten te stuiten. Onder deze omstandigheden was een belegering een al te hachelijk waagstuk, en zou de vermeestering der stad onvermijdelijk zeer veel tijd kosten. Het werd dus raadzaam geoordeeld, vooreerst daarvan af te zien. 1) Tevens werd besloten, om zich van al de sterkten, welke de vijand in de Ommelanden had, meester te maken, ten einde het platte land van de vijandelijke strooptochten te bevrijden, en Groningen hierdoor in zich zelven te besluiten, waardoor hare verovering in 't vervolg gemakkelijker zou kunnen worden. Met dat oogmerk werden Delfzijl (2 Juli 1591), en drie schansen in de Ommelanden vermeesterd; 2) en reeds bevond Maurits zich met zijn leger op weg naar Steenwijk, vast besloten ook deze vesting aan te tasten, toen een brief uit Arnhem, van Gecommitteerden uit den Raad van State, hem de tijding bracht, dat Parma bezig was de Waal over te trekken, om het beleg te slaan voor het fort Knodsenburg. Had men in het vorige jaar aan die sterkte eenige duizenden guldens meer willen besteden, Maurits ware nu in den loop zijner ondernemingen niet gestuit geworden. Doch het was licht te berekenen, dat Knodsenburg, hoezeer van alles voorzien, 's vijands geweld met moeite een maand zou kunnen uithouden: er was echter aan het bezit dier sterkte te veel gelegen, om haar prijs te geven. Hierdoor moest de belegering van Steenwijk voor het tegenwoordige worden opgegeven; en deze vesting, vervolgens beter versterkt, heeft naderhand niet dan met tiendubbele opofferingen kunnen genomen

1) Over het doel en de mislukking van den tocht naar Groningen zie men Dr. R. Fruin, *Tien jaren uit den 80jarigen oorlog* bl. 63.

2) Delfzijl, waarvan de verovering ook voor de scheepvaart van gewicht was (zie den brief van Ev. v. Reidt in de *Arch. de la M. d'Or.* 2de Serie T. I. p. 177) was toen versterkt door hooge wallen, vier bastions, die voor te klein werden gehouden, en een diepe gracht van 100 voeten breedte. De bezetting gaf zich op de gedane opeisching over, vóór dat het geschut nog geplant was. Maurits liet twee zijner soldaten ophangen, omdat zij tegen de capitulatie twee van 's vijands soldaten, den eenen een' hoed, den anderen een ponjaard hadden ontnomen. De brooddronkenheid van het krijgsvolk, welke het leger kort te voren, bij het doortrekken van Drenthe, in gevaar van gebrek had gebracht (zie Van Reidt fol. 170), maakte zulk een gestrengheid noodzakelijk. De drie bedoelde schansen heetten Opslag, Ementil en Letterbert, welke zich overgaven, vóór dat de bressen bruikbaar waren. Uit den Opslag moest de Bezetting uittrekken met witte stokjes. Men treft dit meer in dezen tijd aan, als een blijk van vernedering. Rondom de schans Ementil was een zwaar paalwerk in de gracht, gelijk toenmaals niet ongewoon was. De schans Letterbert, „een ellendig nest," werd na de overgaaf versterkt, door er een bedekte straat om te maken.

worden. »Daer aen men siet, zegt Van Reidt, dat gheldt sparen, ende den krijgh met karighe handt voeren, niet altoos vordel is."

Onze wakkere Veldheer rukt dan nu in allerijl naar Gelderland. Graaf Willem in Friesland latende, om Verdugo in 't oog te houden. In een halven dag voert hij zijn leger, met ruiterij, bagage en wagens over het Rouveensche moeras, waarover vóór hem nooit krijgsvolk getrokken was, zoodat het voor ongeloofelijk werd gehouden bij allen, die het hoorden. Te Arnhem gekomen, verneemt hij, dat de vijand niet meer dan 6000 of 7000 man sterk is, waaronder 1800 paarden, waarmede hij Knodsenburg bedreigt en de Betuwe laat afstroopen. Terstond werpt Maurits een brug over den Rijn, brengt er zijne krijgsmacht, toen nog 8000 man voetvolk en 2000 ruiters sterk, over, en rukt onverwijld verder om Parma's leger te verkennen en tot een uitval te lokken. Werkelijk kwamen in den morgen van den 24sten Juli 10 vendelen Spaansche ruiters zich op eenige zijner ruiters storten; maar op de ontdekking dat zij in een hinderlaag geraakten, willende omwenden, werden zij met geweld teruggeslagen, achterlatende ettelijke dooden en over de honderd gevangenen, waaronder zich bevond de ritmeester Petro Francisco Nicelli met zijn vaandrig, dragende den prachtig geborduurden standaard van Parma. De Spaansche Landvoogd, die bij zijnen eersten aanval op Knodsenburg (23 Juli), het verlies van eenige honderden soldaten en vele officieren had te betreuren gehad, en hierdoor in den Bevelhebber dier sterkte, Gerrit de Jonge, een onverschrokken verdediger van zijnen post had leeren kennen, aanschouwde van het Valkenhof te Nijmegen, de nabijheid van zijnen geduchten kampvechter, te gelijk met de nederlaag zijner ruiterij; en vernemende tevens, dat uit Holland, volgens het bestel van Maurits, een aantal gewapende schepen gereed was de Waal op te komen om hem ook op die wijze te bespringen, gaf hij terstond bevel, om het beleg van Knodsenburg op te breken. Deze aftocht (26 Juli) waarbij hij zijn kamp in brand deed steken, maar de belegeringstroepen met al den toestel over de Waal in veiligheid wist te brengen vóór dat Maurits, die een zoo overhaast terugtrekken niet kon verwachten, in staat was dit te verhinderen, werd door oude Spaansche Bevelhebbers voor het grootste meesterstuk van beleid geprezen, 't welk Parma immer bedreven had. 1)

---

1) Zoodra het geschut over was, liet Parma het aan den hoogeren linkeroever der rivier planten, om de tegen over liggende streek te kunnen bestrijken. Om het inschepen der troepen te dekken, deed hij een tranchée maken, met een redout in den vorm van een schans, en een halve maan; 't welk alles door 2000 arbeiders in den tijd van vijf uren volbracht werd. Overigens zegt Van Meteren, dat Parma bruggen over de rivier had, en dat de tranchée diende om deze te dekken. Maar Bor, die beter

Knodsenburg aldus ontzet zijnde, werd het leger, om zich te ververschen, in de naburige steden gelegd; en thans meende men algemeen, zou Nijmegen zelve worden aangetast: maar Parma's krijgsmacht had bij Maastricht stand gehouden, en zoolang die zich daar vaardig hield om de bedreigde vesting te hulp te snellen, kon met de omslachtige belegeringswerken geen begin worden gemaakt. Middelerwijl was men in Zeeland bezig, een anderen aanslag te smeden; en weldra bevindt zich de wakkere held, die kort te voren de meest noordelijk gelegene sterkte van het vaderland voor zijne overwinnende wapenen deed bukken, op de Schelde, aan het hoofd van 4000 man in 300 schepen, waaronder 72 voor de ruiterij met al wat tot een geregelde belegering noodig is, en komt op den 21sten September voòr Hulst. De omliggende forten werden terstond ingenomen, de dijk bij Calloo doorgestoken, om het ontzet uit Antwerpen te verhinderen, terwijl de ruiterij het land van vijanden schoon hield en stroopte tot voor de poorten van Gend. Drie dagen daarna (24 Sept.) werd aan de bezetting van Hulst, wier bevelhebber afwezig was, vergund, om met wapenen en bagage uit te trekken; en Parma, die op bevel van zijn Koning zijne troepen naar Frankrijk had gezonden, ontving de tijding dat die vesting voor hem verloren was, bijna op hetzelfde tijdstip, waarop hij vernam dat zij bedreigd werd. 1)

Nog moest het jaar 1591 door een belangrijke overwinning gekenmerkt worden. Uit Vlaanderen en Zeeland terug gekomen (2 Oct.), verscheen Maurits, veertien dagen daarna, met al het noodige van geschut en munitie weder voor Nijmegen, waar Graaf Willem met 12 vendelen 2) Friezen zich bij bij hem voegde. Spoedig was boven de stad een schipbrug van 56 schuiten, jachten en aken geslagen, en de vesting van alle zijden ingesloten even snel waren 40 vuurmonden in drie batte-

onderricht kon zijn, en wiens opgave ook waarschijnlijker is, zegt, dat de tranchée diende, om het volk te dekken bij het scheep gaan. En deze schrijver had ook even te voren uitdrukkelijk gezegd, dat Parma bevond, „wat faut hij begaen hadde, dat hij sich alsoo sonder brugge over de Waal in sulck perijckel hadde begheven; maar hij en dacht niet dat den Doorl. Prince Mauritius die met alle macht van de geunieerde Provincien soo verre van der handt was, soo haest soude connen bij hem comen". Van Reidt spreekt ook van overschepen. La Pise zegt, dat Parma er bij liet zitten, *deux canons et la plupart de ses pontons*. Aan de uitgave der *Archives de la Maison d'Orange* hebben wij een kort verhaal van het gebeurde van Maurits zelven te danken in een Hoogduitschen brief aan den Landgraaf van Hessen (2me Série T. I p. 172). Van den aftocht van Parma schrijft Maurits alleen dat de Hertog na het in brand steken van zijn legerplaats weder over de Waal getogen is, er bijvoegende gemeend te hebben hem in den rug te zullen komen „er hette sich aber zu viel geeilet."

1) De batterijen waren in den nacht op 200 passen van de stad opgeworpen; maar vóórdat het geschut begon te spelen verzocht de bezetting, welke zeer gering was, te capituleeren. Ook hier liet Maurits een' soldaat doodschieten, die een vrouw bestolen had.

2) Dus Van Reidt.

rijen tot vuurgeven vaardig; 1) en zij, die eerst spottende de opeisching hadden afgeslagen, rekenden zich weldra gelukkig, met de overgaaf der stad hun leven te kunnen behouden (21 Oct.).

Een schrijver wiens bekwame pen dit gedeelte der geschiedenis van ons vaderland in een helder licht heeft geplaatst, vat de voordeelen in dit ééne jaar 1591 behaald, aldus te zamen: „Door het bemachtigen van de IJsellinie en van Nijmegen aan de Waal, waren Utrecht en Holland volkomen beveiligd. Hulst was een doorn in het vleesch van Brabant: uit Hulst, Breda, Bergen-op-Zoom en Ostende konden de Staten 's vijands land onophoudelijk teisteren en zij verzuimden het niet. Delfzijl, behalve dat het Groningen den handel op Embden ontnam, bevrijdde onze vaart op Bremen en de Oostzee van de kaperij die daaruit vroeger gedreven werd." 2)

Hoe veel in den loop van dit jaar ook reeds gedaan en gewonnen was, zou echter Maurits niet licht den loop zijner overwinningen gestaakt hebben, zoo niet het leger verzwakt ware geweest door vele ziekten, gedeeltelijk gevolgen van de ongewone vermoeienissen, welke het had doorgestaan. Daarenboven had een zware ziekte den man buiten beraadslaging gesteld, zonder wiens overleg tot geene onderneming van belang besloten werd, Johan van Oldenbarnevelt. Nu betrok het leger de winterkwartieren, om in het aankomende voorjaar met vernieuwde veerkracht te velde te trekken.

Groot was de roem door Maurits in dit jaar binnen- en buitenslands behaald; en de oudste en ervarenste krijgslieden verklaarden, dat er geen voorbeeld was, dat cenig Veldoverste zoo snel van het eene gewest naar het andere gevlogen was met geschut en legertrein, 3) en zoo veel behendigheid had aan den dag gelegd in het vervoeren en stellen van het geschut, en het graven van belegeringswerken. Bij den gebrekkigen toestand der publieke wegen, moge de vrije vaart op de menigvuldige wateren van ons land aan Maurits een voordeel gegeven hebben boven zijn tegenstander, dat voordeel zelf was door de wapenen bemachtigd, en »Eenighe, zegt Van Reidt, moghen dese wercken

1) Er trokken over de brug, om de stad aan de zuidzijde in te sluiten, 8500 man voetvolk en 1600 paarden. Omtrent het hier opgegeven aantal vuurmonden, komen La Pise, Van Meteren en Orlers overeen. In het *Journael* van Duijck worden opgegeven 17 stukken op de batterijen in de Ooij, en 12 op die in de Betuwe. Het plan was om bres te schieten bij de Hoenderpoort. De redenen voor deze keus, kan men, even als de capitulatie in haar geheel, bij Bor lezen.

2) R. Fruin, *Tien jaren* enz.

3) Daarom zegt Hooft ook in zijn *Gheraerdt van Velsen* van hem:

Als een bliksem snel ten slinger uitgedreven
Des ijverigen Gods zal hij ten strijde streeven;
Afwerpend en vertreend' al wat zijn spits ontmoet.

de blinde Fortuijn toemeten, maer de welcke hebben aengesien Graef Maurits als oock Graef Willems groote arbeijdt, onverdroetsaemheijt, stadighe sorghe, opsicht, nuchterheijt, dagelijcxsche raetslagen, ende dat zij met allen geene wichtighe saecken, die sij selfs doen konden, op andere lieten berusten, ende daer en tusschen, als meenighe Veltoversten doen, haer gemack sochten, sullen anders daeraf oordeelen." Zoo veel vertrouwen hadden ook 's Prinsen kloeke bedrijven aan de Staten des Lands gegeven, dat zij geen zwarigheid vonden, om 20 vendelen soldaten, waarvan 10 Nederlandsche, onder bevel van Graaf Filips van Nassau 1) naar Frankrijk te zenden, ten einde ook daar de macht te helpen fnuiken van den koning van Spanje, die den aanhang der Guises met raad en daad ondersteunde. En van nu af gedurende verscheidene jaren, werd Hendrik IV door hen met geld en andere gewichtige diensten ondersteund, waarvoor deze Vorst gewoon was, een altoos durende verplichting aan ons vaderland te erkennen.

Onaangezien deze vermindering der krijgsmacht, kwam, in het voorjaar des jaars 1592, Maurits met een leger te veld van 8000 man voetvolk, 1500 paarden en 50 stukken geschut. Het verschillend belang der onderscheidene provinciën, had de keuze van een plan tot den veldtocht eenigzins belemmerd. Terwijl Holland en Zeeland aandrongen op het beleg van Geertruidenberg, welks verovering voor die gewesten de meeste voordeelen beloofde, werd desniettemin besloten tot de belegering van Steenwijk, waartoe de Friezen een buitengewone bijdrage in volk en geld beloofden. Deze vesting, sedert zij in het vorige jaar bedreigd was, aanzienlijk versterkt en van al het noodige voorzien, werd verdedigd door een bezetting van 1200 man, 2) uit de bloem van 's vijands volk gekozen, en aangevoerd door een beproefd krijgsman, Antonie Coquel, Luitenant-kolonel van een regiment Walen. Op den 28sten Mei kwamen de Prins met 33 vendelen, waaronder 10 Engelsche, en 16 vanen ruiters, en Graaf Willem met 21 vendelen Friezen voor de stad. Nadat men in drie dagen, onder geweldige stortregens, zich in den omtrek verschanst had, werden de negen volgende gebruikt om het geschut uit Holland naar Blokzijl overgescheept, in pramen naar het leger te brengen en in batterij te stellen. 3) Toen men dus tot den werkelijken aanval

1) Filips den onvervaarden noemt hem Hooft, op de zoo even aangehaalde plaats. Hij was een zoon van Jan van Nassau, en bij gevolg een broeder van den Stadhouder van Friesland. Hij liet in 1595 het leven als later zal verhaald worden.

2) Duijck schrijft: voor zoo ver men heeft kunnen vernemen tusschen 800 en 900 soldaten en 80 karabiniers. Wie den gang der belegering van dag tot dag wil nagaan, kan in Duijcks *Journael* voldoening vinden.

3) Bij deze gelegenheid zegt Bor, dat, daar de blinden voor het geschut niet wel gemaakt waren, er 2 constapels en 2 matrozen werden doodgeschoten.

gereed was, zag men hier nu voor het eerst dien naijver plaats grijpen tusschen den Artillerist en den Ingenieur, welke tot op den huidigen dag in bijna elke belegering van eenig belang is opgemerkt. De vraag ontstond, namelijk, of men dadelijk het geschut zou laten werken tot het openen van een bres, dan wel, of men eerst de loopgraven en sappen tot aan de contrescharp zou voortzetten. Maurits, op het gezag van den Artillerij-meester Charles de Levin, Heer van Famars, was voor het eerste gevoelen, waartoe besloten werd. Doch, toen het geschut 7000 kanonskogels tegen de stad had uitgebraakt, (13 Juni) ontwaarde men eerst, dat de wal, door den bedekten weg, waarvan deze vesting voorzien was, beschermd werd, en alleen de borstwering, tot op vier voeten van de kruin, door kogels bereikt kon worden. Intusschen was een tonne gouds met schieten verspild; en na een zoo geweldig vuur niet te stormen, werd in die dagen voor schandelijker gerekend, dan bij een storm het onderspit te delven. Ook stond inderdaad het volk tot den storm gereed in de loopgraven; maar Maurits, ziende dat de aanval vruchteloos zou zijn, wilde zijne soldaten niet op de slachtbank brengen, om gehoor te geven aan een kwalijk geplaatst eergevoel. Nu was evenwel de toon der berisping allerwege gereed zich te doen hooren, bij hen vooral, die hunne wijsheid in het afraden van het beleg van Steenwijk miskend waanden. Overal hoorde men mompelen, dat een zoo kostbare onderneming, of mislukken, of den geheelen veldtocht van dit jaar wegnemen zou. Tegen een geweld van 50 kanonnen, achtervolgens tot 65 vermeerderd, meende men, moest geen kracht van muur of wal bestand wezen. Zelfs buitenslands werd er over gesproken, en de roem van den jeugdigen krijgsheld scheen even spoedig te zullen tanen, als die glansrijk was opgegaan. Maar Maurits, reeds gewoon niet te wijken, en wakker bijgestaan door Graaf Willem Lodewijk, zette het beleg door met verdubbelden nadruk. Het was tot hiertoe een verderfelijk vooroordeel geweest onder het krijgsvolk, dat alle arbeid, welke niet met de dadelijke behandeling der wapenen verbonden was, met name het graven en arbeiden aan schanswerken, voor den soldaat vernederend geacht werd. 1) Aan onze beide krijgshelden komt de eer toe, dit vooroordeel het eerst overwonnen te hebben. Elk soldaat moest, op zijne beurt, schop en kruiwagen in de hand nemen: leeftocht en geld verzoetten den arbeid, of een gedeelte van het werk werd daarvoor aanbesteed; en daar sedert dien tijd deze handelwijze bestendig in het Statenleger gevolgd werd, leerde de soldaat allengs het vroegere vooroordeel vergeten. Op-

1) Men vergelijke boven bl. 68.

deze wijze met onvermoeide werkzaamheid dag en nacht arbeidende, kwam men met de sappe tot aan den bedekten weg, welke, toenmaals veelal alleen beschouwd als een verzamelplaats bij uitvallen, 1) niet met die hardnekkigheid werd verdedigd, waarmede dit naderhand geschiedde, toen men, tot een ander uiterste overslaande, als stelregel aannam, bedekte weg verloren, alles verloren. Alzoo den bedekten weg vermeesterd hebbende, logeerde men zich aan de contrescharp, en plaatste aldaar eenige stukken geschut, onder welker bescherming de gracht gevuld, en de teen van het voornaamste bolwerk bereikt werd. In dit bastion werd ter diepte van 30 voeten ingegraven, en toen ter rechter- en linkerzijde een mijnkamer aangelegd, gelijk nog op een andere plaats bij een der poorten, welke, door het geschut uit den bedekten weg, in stukken geschoten was, een tweede kleinere mijn werd vervaardigd. Nu ontstond er op nieuw verschil van gevoelen, daar Maurits en de Artilleristen de mijnen wilden doen springen, en op de daardoor ontstane bressen instormen, terwijl Willem Lodewijk en de Ingenieurs beloofden, dat, zoo men hen met de spade liet geworden, zij daarmede binnen drie dagen het geschut op de aangevallen wallen zouden planten. Het eerste gevoelen kreeg weder de overhand; en in den vroegen morgen van den 3den Juli was alles tot den storm gereed, 2) toen het vuur in de mijnen werd gestoken en een van dezen een bres sloeg van 10 man in het front. 3) Intusschen had Maurits van een kunstig gemaakten houten toren, naar het plan van Cornput vervaardigd, en bestemd om van de bovenste zoldering, bij de bestorming, de vijanden met klein geweer van de wallen te houden, ontwaard, dat het bolwerk, waartegen de voorname aanval gericht was, van den hoofdwal afgesneden, met een retranchement voorzien, en door een aan de stadszijde aangelegde halve maan, in zoo geduchten staat van tegenweer gebracht was, dat het onmogelijk zou wezen, uit dit bolwerk in de stad binnen te dringen. 4)

---

1) Dat evenwel de Hollandsche Ingenieurs zeer wel het wederstandsvermogen van den bedekten weg begrepen, blijkt uit de redeneering van Van Reidt, B. IX, bl. 179, alwaar het voorbeeld wordt aangehaald van Oudenaarden, welks garnizoen Parma elf weken tegenhield, door middel van den bedekten weg. Men ziet hieruit tevens, dat het een dwaling is, de uitvinding van den bedekten weg aan Maurits toe te schrijven.

2) Die het eerst ten storm moesten, kregen dubbele soldij, en heetten daarom Dubbelsolders

3) De andere mijn sloeg buitenwaarts, en bedolf vele Hollandsche soldaten onder de aarde. De mineurs voerden tot hunne verontschuldiging aan, dat er in den wal een verborgen stuk oud muurwerk had gezeten.

4) Van dien toren, welke aan de wandeltorens der ouden, vooral van Caesar doet denken, vindt men een zeer nauwkeurige beschrijving bij Van Reidt. Men gaf hem, even als de bekende lunet te Bergen-op-Zoom, den naam Kijk in den pot Duyck noemt hem „de lijmstang," en geeft er ook een afbeelding van. Over de geschiedenis van dien toren zie men de aant. van L Mulder, bl. 80.

Te vergeefs wachtten dus de krijgslieden met ongeduld naar het teeken tot den storm. Het gelukte hun echter, na een langdurig en allerhevigst schieten van weerskanten, post te vatten in twee bressen, en der Staten vlag te doen waaien op de wallen. Hier had men nu gelegenheid op te merken. van welk een teederen aard de goede naam is eens Veldoversten. Al de soldaten, de Friezen in 't bijzonder, en vele kapiteinen, brandende van ongeduld. om de eer te mogen hebben deze sterke vesting stormenderhand te hebben veroverd, wrokten en morden, dat men niet dadelijk de stad was ingestormd. Van een anderen kant waren sommigen, en daaronder de Gedeputeerden te velde, van meening, dat, zoo men de vesting van een andere zijde had aangetast, de verovering gereedelijk zou gevolgd zijn. Doch, toen men naderhand gelegenheid had, de vesting van binnen te beschouwen, erkenden allen, als uit éénen mond. dat Maurits wijzer geweest was dan zij. Indien nu, — dit is een aanmerking van Van Reidt — indien, gelijk het menigen Gezagvoerder gebeurd is, Prins Maurits met het leger onverrichter zake had moeten aftrekken, zouden zoowel de een als de ander daarbij gebleven zijn, en door het gansche land gestrooid hebben, als of men de victorie verzuimd had. De Prins evenwel en Graaf Willem Lodewijk gevoelden. meer dan iemand anders, hoe wenschelijk het voor het aanzien van het Nederlandsche krijgsvolk zou geweest zijn, 1) indien men tot het uiterste had moeten komen van de fel verdedigde stad stormenderhand in te nemen. Maar toen men dus verre gevorderd was, als boven gemeld is. en de bezetting verzocht. tot een verdrag te mogen toegelaten worden. vermaanden de Gedeputeerden te velde en de tegenwoordig zijnde leden van den Raad van State ook zelven. om dit verzoek in te willigen. Dien ten gevolge. trok de bezetting. met achterlating harer vaandelen, 2) uit (5 Juni). onder belofte van, gedurende een half jaar.

1) Met nadruk kan gezegd worden het Nederlandsche krijgsvolk. Het leger van Maurits voor Steenwijk bestond uit Hollanders, Friezen en Utrechtenaars. Het Engelsche Regiment was er bij, doch heeft weinig uitgericht, ofschoon groote lof toekomt aan den bevelhebber Fr. Vere, die in de loopgraven gekwetst zich in een stoel bij de batterijen deed brengen en naar de bres om zijne bevelen bij den storm te geven. Onder de Friesche kapiteinen vindt men genoemd: Adriani, Pieter van Leeuwarden, Van Eysinga, Michiel, Haeck, Adelaar, Sageman, Quiryn de Blau, Willem Willemsz., welke laatste, benevens Jilles Schakel, den dood der helden stierven. Onder de Hollandsche officieren vinden wij gemeld: de Oversten Groenevelt, Brederode, Van Dorp, Marcelis Bax, Vaandrig van Brienen, de kapiteins Pieter van Dorp, uit hetzelfde adellijke geslacht als de Overste Willem van Dorp, die, gelijk mede de kapitein Olthof, hier het leven liet voor 't Vaderland Dergelijke namen bewijzen. dat, hoezeer onze voorvaderen veel vreemd krijgsvolk in dienst hebben gehad, 't welk echter veelal meer verwarring en belemmering te weeg bracht dan gewichtige diensten deed, hoezeer enkele vreemde krijgsoversten recht hebben op een dankbare gedachtenis bij het nageslacht, evenwel met grond beweerd wordt, dat het onze voorvaderen geweest zijn, die ons land hebben vrijgevochten.

2) Bij de tien Spaansche vaandelen werd teruggegeven een Friesch vaandel (van Hop-

aan die zijde van den Rijn, tegen de Staten de wapens niet te zullen voeren.

Dus eindigde dit merkwaardig beleg, 't welk vijf weken en drie dagen geduurd had. Er waren slechts 300 man aan elke zijde gesneuveld, en Coquel klaagde, dat hij niet met de wapenen overwonnen, maar met schoppen als een vos uit zijn hol was gedolven. De grootste lof werd gegeven aan de twee Ingenieurs, Joost Matheeusz. 1) en Jakob Kemp, zonder wier beleid, gelijk algemeen erkend werd, de vijand zijne loffelijke verdediging nog een geruimen tijd had kunnen volhouden. De beide Vorstelijke Bevelhebbers hadden een buitengewone werkzaamheid aan den dag gelegd, en alle gevaren getrotseerd; en, ofschoon de Gedeputeerden te velde in last hadden, om met de grootste bezorgdheid te waken, dat de Prins, wiens heldendegen zich reeds zoo nadrukkelijk had doen gevoelen, aan het gevaar niet te zeer werd blootgesteld, was Maurits echter tweemaal, en Willem Lodewijk eens, door 's vijands lood getroffen geworden. Men zou mogen twijfelen, of onder de overgroote bezorgdheid voor 's Prinsen leven niet bij sommigen eenige andere bedoeling verscholen lag, toen men, na de overgaaf van Steenwijk, den Prins wilde bewegen, om eenige rust te gaan nemen, aangezien, gelijk men zeide, gedurende de hondsdagen, alle wonden zooveel gevaarlijker zijn. 2) Er rees namelijk geschil, of men nu de zege zou vervolgen, of wel zich daarmede vergenoegen, en het leger in de garnizoenen verdeelen. Op dit laatste werd door de Staten van Holland - om welke reden, laten wij in het midden, -- ten sterkste aangedrongen; maar de grond, welke tot ondersteuning van dat gevoelen werd bijgebracht, was althans niet geschikt, om mannen als Maurits en Willem Lodewijk daarin te doen deelen. Parma, zeide men, maakte zich in Frankrijk gereed, om met een sterke krijgsmacht naar de Nederlanden te komen. Een vijand, die nog veertig mijlen verwijderd was, en eerst nog groote rivieren moest overtrekken, kon den voortvarenden Maurits niet verzagen; en, gerugsteund door de andere gewesten, die, als hij, een snellen voortgang van den oorlog verlangden, verklaarde hij ronduit, dat, zoo Holland zijn troepen terug trok, hij, al ware het alleen met de Friezen en de Ruiterij, het behaalde voordeel zou vervolgen. De kloek-

man Wederspan) dat op de loopgraaf was geplant geweest en door een stouten gast, die onverhoeds uit de contrescharp was komen loopen, afgerukt en medegenomen was.

1) De uitgever van het *Journael* van Duijck teekent aan dat Meester Joos Mattheeusz. zijne commissie als Ingenieur van Friesland ontvangen heeft 7 August. 1586. Bor noemt hem „Mr. Joost Mattheusz. van Aelst, anders genaamt Viego Kassemat, tanderen tijde geweest en gebruijckt bij den Oversten Sonoy."

2) Men zie den Brief van gelukwensching over de vermeestering van Steenwijk, van wege de Staten-Generaal aan Maurits geschreven, en te vinden bij Bor.

moedige taal des Legerhoofds deed het andere gevoelen buigen: doch nu deed zich een nieuwe zwarigheid op. De Koningin Elisabeth, wel volijverig de Staten bij te staan in hunne pogingen, om zich aan de Spaansche tirannij te onttrekken, maar geenszins geneigd ons Vaderland te helpen opvoeren tot een hoogte, waar het eenmaal met Engeland zou kunnen wedijveren, zond bevel, dat het Engelsche Regiment, in dienst der Staten, zich tot geen nieuwe ondernemingen zou laten gebruiken. Niet onduidelijk deed zij te kennen geven, dat, zoo de nieuwe Republiek zich reeds sterk genoeg gevoelde om aan buitenlandsche Mogendheden hulp te zenden, zij niet noodig had, zelve hulptroepen van anderen in dienst te houden. Terwijl nu de kleinmoedigen meenden, en anderen voorgaven, dat, door het gemis van het Engelsche krijgsvolk, de veldtocht van dit jaar moest gesloten worden, namen Maurits en de Raad van State het besluit, om, met het Nederlandsche krijgsvolk alleen, het gelukkig aangevangen werk der verdrijving der vijands uit deze streken voort te zetten. Het was gemunt op Koeverden, de sleutel voor den vijand tot onze noordelijke gewesten, welks bezitneming ook spoedig het bezit van Groningen, alsdan rondom ingesloten, scheen te beloven. Terwijl de belegeringsmiddelen werden aangevoerd, reed Maurits, als ter loops, met drie stukken geschut naar Ootmarsum, welke plaats, door den vijand bezet, de veiligheid van den toevoer naar het leger bedreigde. Drie schoten uit elke kartouw waren voldoende, om den vijand de plaats te doen opgeven. Doch na de tweede losbranding werd Charles Levin Heer van Famars, Generaal van de artillerie der Vereenigde Nederlanden en Gouverneur van Heusden, terwijl hij uit een doornheg zich bloot gaf om de uitwerking van het treffen der kogels te zien, door het hoofd geschoten, zoodat hij oogenblikkelijk dood nederviel. Hij had, door het onderteekenen van het Verbond der Edelen, de zaak der Nederlandsche vrijheid omhelsd, haar trouw en dapper gediend, en Maurits stelde groot vertrouwen in zijne bekwaamheid. 1)

De sterkte van Koeverden bestond destijds in een kasteel, zijnde een vijfhoek als dat van Antwerpen, met sterke wallen, een ravelijn voor de brug, en een gracht van 100 voet breedte, waarin een stevig paalwerk van eiken balken den doorgang verdedigde. De bezetting bestond uit 1000 kloeke soldaten, Spanjaarden, Italianen en Walen, onder bevel

---

1) Zie daarvan een voorbeeld boven bl. 217 en verder over hem Te Water: *Verbond der Edelen* 2de St. Hij liet 2 zonen na, Filips gehuwd met een dochter van den grooten Marnix, en Willem die later zal voorkomen en voor 's Hertogenbosch gesneuveld is. Deze is het die in Vondels *Verovering van Grol* Fama genoemd wordt.

van Frederik van den Bergh. De omgelegene huizen. - het eigenlijke vlek Koeverden — waren, op de nadering van het Staten-leger afgebrand, en het kasteel werd zoo sterk geacht, door zijne ligging en kunstwerken, dat men dit gezegde van Verdugo vermeld vindt: »Indien Koeverden niet houdt, zoo weet ik niet, wat voortaan houden zal." Ook hier had Maurits den heldhaftigen en krijgskundigen Stadhouder van Friesland Willem Lodewijk aan zijne zijde. De belegeraárs, den 7den Augustus, met geweld binnen de wallen en gracht van het vlek zijnde gedrongen, sappeerden voort naar het kasteel, onder een hevig kanonvuur des vijands, en kwamen in den avond van den 11den met hunne werken door de contrescharp aan de gracht. Uit deze werd het water afgetapt, met den toeleg tevens de eenige put waaruit de belegerden drinkwater ontvingen, te doen droog loopen. Die toeleg mislukte, en toen den 24sten 's morgens ten negen uur Maurits een trompetter zond om het kasteel op te eischen, vertoonde de Bevelhebber zich in persoon op de wallen, en antwoordde, dat het nog twee maanden te vroeg was, »hij zou het kasteel voor den Koning verdedigen en eer dan het over te geven zijn leven laten."

Wat Frederik van den Bergh zoo stout deed spreken, was de zekerheid dat Verdugo tot ontzet in aantocht was. Bij de belegeraars wist men, dat de Spaansche veldheer, bij Rijnberk den Rijn zijnde overgestoken, op een uur afstands lag met ongeveer 5000 uitgelezen soldaten en 1300 of 1800 paarden, en groote toebereidselen maakte tot ontzet der aangevallen sterkte. Alle toegangen werden dus van veldwerken voorzien en door schansen en halve manen gedekt. Maar een verraderlijk edelman, op wiens kasteel, het huis Ter Schere, Maurits zijn hoofdkwartier had, maakte den Spanjaard bekend met al de werken die er aangelegd, en met al de maatregelen die er genomen werden. Op den 7den September werd het ontzet, dat met groote zorg was beraamd, met een geweldigen aanval beproefd. Het was, op grooter schaal dan waarvan eenig voorbeeld bestaat, een ware camisade. De Staatsche troepen lagen voor Koeverden in twee kwartieren op eenigen afstand van elkander. Een uur voor dat de dag aanbrak wierp Verdugo zich met zijne macht, een voorhoede van de dapperste, uit verschillende regimenten uitgelezene soldaten, een gros van voetvolk en ruiterij in reserve en hinderlaag, allen met witte kielen aan, onder het geschreeuw »Victoria! Victoria!" op het kwartier waar Hohenlo en zijne ruiters met 15 vendelen soldaten gelegerd waren. Spoedig wordt het alarm vernomen in het hoofdkwartier, en snellen de twee Stadhouderste hulp met 1000 man. Reeds zijn op twee plaatsen de Spanjaarden in het kwartier

van Hohenlo binnen gedrongen. Terwijl het bevelwoord van Maurits de gevechtsleiding bestuurt, bezielt Willem Lodewijk de vechtenden door het voorbeeld zijner onverschrokkenheid. Hij had zich den tijd niet gegund zijn harnas aan te doen, en nu trof hem in de rechterzijde een kogel, die hem door den buik heenging: maar van verbinden niet willende hooren, bleef hij nog een uur lang, te paard en te voet, handgemeen met den vijand. 1) Zoo werden de indringers weder uitgeworpen, bestookt bovendien door twee goed bediende kartouwen uit het andere kwartier. Hunne gesneuvelden en gekwetsten voerden zij mede in 42 wagens en op paarden, drie en vier lijken op één paard; nog 163 lijken en 37 doode paarden achterlatende op de slagplaats. Had niet een uitgestrekt moeras de Staatsche ruiterij, die slagvaardig stond, belet een gezamenlijken aanrid te doen, het overschot van Verdugo's krijgsmacht zou gering geweest zijn. Nu herzamelde hij de zijnen en hield hen in slagorde voor de legerplaats der overwinnaars tot in den namiddag van den 11den September toen zij aftrokken onverrichter zake. Van al de kapiteinen en soldaten wordt met lof gewaagd maar een bijzondere vermelding zijn waardig bevonden de kapiteins Schaef en Wijngaerden.

De belegering van het kasteel was intusschen met kracht voortgezet. Op den 27sten Augustus waren de aanvalswerken, hoezeer door vele regens en de lage gronden aanmerkelijk vertraagd, zoo verre gevorderd, dat de belegerden het ravelijn verlaten hadden, de belegeraars rondom in de contrescharp gelegerd waren, en een galerij, van boven met horden gedekt, in de gracht, waarin het kanon het paalwerk vernield had, reeds tot een lengte van 85 voet doorgevoerd was. De hoofdwal bereikt zijnde, werd het mineeren te baat genomen, 2) met dat gevolg, dat de punt van het aangevallen bolwerk instortte. Maar de vijand betwistte elke voet gronds met de grootste hardnekkigheid; en de aanvallers, toen zij op den hoofdwal hadden post gevat, vonden in het bolwerk een nieuwe verschansing, om hunnen voortgang te stuiten. Doch toen met den aftocht van Verdugo de hoop op ontzet verdwenen was, had de plichtbetrachting der belegerden, die gebrek hadden aan bus-

1) Uit het verhaal van Bor ook waar hij kort te voren de verwonding verhaalt van Jonkheer Jakob van Egmond van Kenenberg blijkt, dat er destijds reeds militaire heelmeesters in ons leger waren. Graaf Jan van Nassau Siegen in zijn na te melden brief, waarin hij de verwonding van zijn broeder verhaalt, noemt hen balbirer (barbiers). Ook uit de Instructie op de monstering van het jaar 1587 blijkt, dat er toen reeds hospitalen ter verpleging van zieke en gekwetste militairen hier te lande waren ingericht. Men zie voorts Lod. Mulder *Inl. tot het Journael* van Duijck LXXIX.

2) Omdat de mijnen destijds een voornaam deel der aanvalswerken uitmaakten, werden de aarden wallen veeltijds doorvlochten met balken. Dit was ook hier geschied, maar niet diep genoeg, zoo dat er onder het houtwerk nog kon gemineerd worden.

kruit, haar eindpaal bereikt. Op denzelfden namiddag toen Verdugo den aftocht blies, verzocht de bevelhebber van Koeverden in onderhandeling te treden, en hij had het aan de voldaanheid der overwinnaars en aan zijne bloedverwantschap met Maurits te danken, dat het hem en de zijnen vergund werd, met krijgsmanseer de loffelijk verdedigde sterkte te verlaten (12 Sept.) 1)

Verdugo, die den aanval op Koeverden voor een dolzinnige onderneming had gehouden, trok, na het verlies dier vesting, in het Benthemsche terug, en het leger der Staten, na nog eenigen tijd aan de grenzen te hebben rondgetrokken, scheidde niet, voordat men zich genoegzaam beveiligd konde rekenen tegen 's vijands ondernemingen, welke zoo breed waren uitgemeten. 2)

Gezegend was alzoo de uitkomst van den veldtocht des jaars 1592. De Friezen waren opgetogen van in hun gewest de twee brandpunten van verwoesting voor hun landbouw- en handelsbedrijf te zien uitgeroeid; Groningen moest nu wel spoedig volgen. Geheel het land had reden zich te verheugen. De vermeestering van Steenwijk en Koeverden, twee voor onverwinnelijk geachte vestingen boezemden de Staten vertrouwen en den vijand ontzag in voor den Nederlandschen soldaat zoowel, als voor de Bevelhebbers; en geen vreemdeling kon van de eer dier overwinningen zich een noemenswaardig deel toeëigenen. De gebeurtenissen van dit jaar werden door een merkwaardige omstandigheid besloten. De groote krijgsheld trad van het tooneel dezer wereld, die de Nederlanders in het zuiden tot gehoorzaamheid aan Spanje had terug gebracht, en een band had verscheurd welks bestaan niet in het raadsbesluit lag der Voorzienigheid. Alexander Farnese, Prins van Parma, stierf op den 3den December; en men geloofde algemeen, dat bij het aanzien door zijnen wapenroem verkregen, en zijne latere

---

1) „Zijne Excellentie van Oraengien begerende te believen mijn Heere den Grave Frederick van den Berghe, sijnen goeden cousijn, heeft hem gheconsenteert ende toeghelaten, consenteert ende laet toe mits desen," enz. Zie het door Maurits verleende accoord bij Bor, B. XXIX. fol. 31. De eigenlijke redenen geeft Duijck *Journael* bl. 137. Maurits hield het voor een zeer groote eer zulk eene sterkte te vermeesteren onder de oogen van zulk een vijand die gekomen was om haar te ontzetten; en het minste ongeval kon hem daarin te leur stellen; het was laat in 't jaar en er kon daar in 't veld niet veel meer worden uitgericht; de wegen werden hoe langer hoe slechter, en het werd dagelijks moeilijker levensmiddelen aan te voeren, die zeer duur en dikwijls niet te bekomen waren.

2) Twee brieven vóór Koeverden geschreven den 29sten Augustus en 3den September door Jan van Nassau Siegen, broeder van Willem Lodewijk, aan hunnen vader Jan den Oude, zijn door de Uitgave der *Archives de la M. d'Or.* met het *Journael* van Duijck, de verhalen van den Franschen historieschrijver Joseph de la Pise, van den Spaanschen Don Carlos Coloma, van de Nederlandsche Bor, Van Reidt, Van Meteren komen staven, aanvullen en verbeteren.

tegenspoeden door ingegeven vergif had moeten boeten. 1) De oude Graaf Pieter Ernst van Mansfelt werd tot Landvoogd van wege den Koning van Spanje benoemd, en het scheen dat hij Alva's wreedaardige wijze van oorlog voeren wilde terug brengen, door aan het krijgsvolk onder zijne bevelen het houden van kwartier te verbieden; doch een Plakkaat van de Algemeene Staten, waarbij dezen verklaarden, door de Spaansche barbaarschheid tot een gelijken maatregel verplicht te zijn, dwong Mansfelt zijn Bevelschrift weder in te trekken. 2)

De wintertijd voor de Groote Heeren, die de loopbaan der wapenen volgden, meestal een tijd van vermakelijkheden en uitspanning, na de vermoeienissen van den afgeloopen veldtocht, was voor Maurits gewoonlijk een tijd van geestinspanning en voorbereiding tot volgende ondernemingen. Dit was bijzonder het geval, nu, op de hernieuwde en dringende aanzoeken der Staten van Holland, besloten was, om, reeds vroeg in het voorjaar van 1593, Geertruidenberg aan te tasten, welke vesting, nu vier jaren geleden, door de Engelsche en door Engelschen invloed opgeruide bezetting, uithoofde van wanbetaling, aan Parma verraden was. 3) De voorgenomene belegering van Geertruidenberg vereischte buitengewone toebereidselen en voorzorgen, daar zoowel de nabijheid van 's vijands land, waaruit spoedig een aanzienlijke legermacht tot ontzet kon opdagen, als de gesteldheid der vesting en der omliggende gronden, de noodzakelijkheid van vele en moeitevolle werken deden vooruitzien. Daarenboven moest der Staten krijgsmacht verdeeld

---

1) De groote gehechtheid van het leger aan Parma, en het gemompel, dat hem, of zijnen zoon, de kroon van Portugal toekwam, hadden het wantrouwen des tirans gewekt, terwijl zijne latere tegenspoeden werden toegeschreven aan verflauwing in de dienst des Konings, ter bereiking van eigene heerschzuchtige oogmerken. Op dit laatste zullen de eenigzins duistere woorden doelen van Winsemius: *vita, res gestae et mors Mauritii*, Francq, 1625 p. 24. *Creditum fuit, id praemii fortissimo duci concessum, ut expiaturus infelicitatem fati sui veneno, aut repentina morte videretur.* Voorts verhaalt von Schepeler, *Beiträge zu der Geschichte Spaniens*, bl. 168, dat Juan More, Agent van Filips in Frankrijk, door deze ook als zoodanig tegen Parma werd gebruikt. Eenige brieven van dezen man aan den Koning waren Maurits in handen gevallen, die ze aan Filips zond. Deze brieven behelsden bijzonderheden omtrent Parma, welke dezen, nu de vijand die wist, lichtelijk ter oore konden komen, en 's Konings verfoeielijke staatkunde zouden kunnen aan 't licht brengen. De tiran liet door een zijner Agenten More tot een feest noodigen, die kort daarop, en bijna zeker door vergif stierf. Niet lang daarna overviel Parma de eerste aanval zijner driejarige doodelijke ziekte.

2) De ordonnantie van Mansfelt was van 5 Januari 1593. Het plakkaat der Staten van 27 Februari. Door kwartier-houden verstond men: 1° de krijgsgevangenen te bewaren en uit te wisselen, of tegen losprijs vrij te laten, in plaats van hen op te hangen; 2° ten platten lande, tegen zeker rantsoen of contributie, *sauvergarde* te verleenen, in plaats van alles uit te plunderen en af te branden.

3) De verraders van Geertruidenberg werden Bergverkoopers genoemd, en, ten gevolge van een scherp plakkaat van de algemeene Staten, overal, waar zij in handen vielen, zonder genade opgehangen. Er was zelfs een liedjen „van de Berchse soldaten, hoe sij de stadt aen Parma vercochten", te vinden onder de *Geuze Liedekens*.

worden, daar men in Friesland steeds tegen Verdugo op zijne hoede moest zijn.

Reeds in de maand Januari werd Filips van Nassau, Bevelhebber van Nijmegen, met drie- of vier-duizend man, zoo te voet als te paard, op een strooptocht gezonden naar Luxemburg, om de aandacht des vijands naar die streken af te leiden. Dit doel werd bereikt; en toen in korten tijd onderscheidene dorpen en streken lands in Limburg, Luik en Luxemburg op rantsoen waren gesteld, en het kasteel Javanchy bij St. Hubert ingenomen, en het hoofdkwartier van Graaf Filips was geworden, begon Mansfelt voor ernstiger ondernemingen en een inval in Zuid-Brabant beducht te worden. De bezettingen van Lier, Mechelen en omliggende plaatsen togen bijgevolg derwaarts om Grave Filips het hoofd te bieden, en dit was het, wat men bedoeld had. Nu werd plotseling, door afdeelingen van de garnizoenen van Heusden en Breda, Geertruidenberg berend (27 Maart 1593). Den volgenden dag verscheen de Prins zelf, en achtervolgens kwam al het volk opdagen voor de belegering bestemd: de regimenten van Brederode, van Loockeren, het Noord-Hollandsche van Jan de Wit, de regimenten van Graaf Filips, van Solms, van Graaf Hendrik (den negenjarigen Frederik Hendrik) onder het bevel van den Luitenant-Kolonel Jonker Arend van Duyvenvoorde, afzonderlijke Zeeuwsche, Hollandsche en Overijselsche, op het laatst ook Friesche vendelen, 650 Engelschen en Schotten onder Belfour, nog in dienst gebleven Duitschers van Stolberg, ruiterij onder Paulus Bax, 1200 bootsgezellen, geschut en andere benoodigdheden, velerlei gereedschap voor de moeielijkheden waarmede men berekenen kon te kampen te zullen hebben. Vóór Geertruidenberg lag het fort Steelhoven, zijnde een vierhoek, ongemeen sterk, en niet te genaken dan langs den Steelhoofschen dijk. Dit fort was van zoo veel gewicht, dat Maurits van oordeel was, niets tegen de vesting te zullen kunnen vorderen, zoo hij het niet bemachtigde, vóórdat de vijand eenige poging tot ontzet deed. Met zijne gewone voortvarendheid en beleid in het doorzetten van den arbeid, welke door den aanhoudenden regen grootelijks vermeerderd werd, naderde hij van twee zijden met loopgraven den dijk, tusschen de stad en het fort, 't welk, toen de dijk vermeesterd was, afgesneden zijnde van de vesting, zich den 5den April overgaf. Aan de bezetting, 133 man sterk, werd behouden aftocht vergund naar Antwerpen. De belegerden hadden getracht, door een uitval van 150 man, dit voor hen noodlottig verlies te verhoeden; hadden zij door een tienmaal sterkeren uitval, eenige reizen herhaald, de belegeraars terug geslagen, het behoud der schans zou met het verlies van eenig volk niet te duur

zijn gekocht geweest. Nu werd zij — opgeeischt door Paulus Bax en een trompetter — overgegeven vóórdat de verdediging tot het uiterste was volgehouden; er was geen veerkracht bij de bezetting, door dien de soldaten en onder-officieren, allen van beproefde dapperheid, uit verschillende compagniën bijéén gebracht zich niet wilden voegen naar hoogeren die hun vreemd waren. 1)

De merkwaardigheid van het beleg van Geertruidenberg is hierin gelegen, dat nooit voordezen zoo verbazende belegeringswerken naar de oorlogswetenschap der Ouden, met toepassing van het gebruik van buskruit voor geschut en handwapenen, waren aangelegd. Men gaf er daarom den naam aan van het Romeinsche beleg: Geertruidenberg werd een tweede Alesia genoemd en Maurits een andere Julius Cesar. 2)

De legerplaats van den Prins, waarin het geheele dorp Raamsdonk begrepen was, werd, langs een omtrek van voor 't minst twee uren gaans, buitenwaarts besloten in hooge wallen en diepe grachten, welke door bolwerken 3) bestreken, door schansen, ravelijnen en aarden bedekkingen verdedigd werden. Honderd stukken geschut — een ongehoorde menigte — lagen, op deze werken verspreid, uit te zien naar het veld. Buiten de grachten waren overal, waar de moerassige grond dit niet overbodig maakte, palen met een-voet-lange ijzeren pinnen geslagen, 4) zoo dicht bij elkander, dat men er de knie niet kon tusschen krijgen, en een gelijk paalwerk was in 't midden der grachten. De verschillende kwartieren waren door twee bruggen over de Donge verbonden; alle de toegangen door schansen, halve manen, wolfskuilen, voetangels en fladdermijnen beveiligd; en wanneer men nu hierbij overweegt, dat deze werken gemaakt werden onder gedurige regens; 5) dat eenmaal (14 en 15 April) een storm en hooge watervloed vernielde,

1) Bor B. XXX fol. 17. *Journael* van Duijck, bl. 172.

2) Men kwam van alle zijden om het te bezichtigen. „C'estait," zegt La Pise, „le plus mémorable siège, qui eust esté fait depuis cent ans; et par excellence il fut apellé le Siège Romain." Graaf Willem Lodewijk schrijft in zijn brief van Gelukwensching vroeger aangehaald: „ce siège peut estre nommé à droict la seconde Alesia." Het beleg van Alesia is omstandig beschreven in de *Histoire de Jules César* van Keizer Napoleon III, ch. 10 § 12, opgehelderd door een uitvoerig plan in den bij dat werk gevoegden atlas.

3) Hoijer *Geschichte der Kriegskunst* § 218, een kort bericht van deze werken gevende uit Van Meteren, spreekt slechts van „vier feldschanzen;" doch hij heeft dit verkeerd begrepen. Alleen in het kwartier van Maurits was de circumvallatie-linie van 4 bolwerken voorzien; en behalve dit, was het kwartier van Hohenlo, en dat van Graaf Filips op dezelfde wijze versterkt. Wederom een bewijs, dat men onze krijgsgeschiedenis niet van vreemden moet leeren!

4) Deze palen droegen den naam van Turksche Ambosaten. Dat zij ook in de grachten waren aangebracht, meldt Van Reidt.

5) Het verdient opmerking, dat Maurits al zijne voorname belegeringen bij regenachtig weder heeft moeten volvoeren.

wat reeds gewerkt was; dat op de eene plaats slooten en waterachtige streken door rijswerken gedempt, op andere het water in de legergrachten moest worden gebracht door watermolens; dat dezen nog slechts beveiligingsmiddelen naar buiten waren, boven en behalve welke, nog het eigenlijke doel, de vermeestering der belegerde vesting, moest bereikt worden; en eindelijk, dat al deze werken vervaardigd werden door de soldaten zelven, 6000 man voetvolk, 1) die daarenboven de dienst in een zoo uitgestrekt legerkamp, onder de wallen eener vijandelijke vesting moesten vervullen; wanneer men dit alles overweegt, dan zal men moeten erkennen, dat Maurits dien geest van wakkerheid en krachtvolle doorzetting, welke al zijne verrichtingen kenmerkte, op een bewonderenswaardige wijze, aan zijne onderhoorigen wist mede te deelen. Zonder een volmaakte krijgstucht zou het niet mogelijk zijn geweest, zoo veel ten uitvoer te brengen; en ook in dat opzicht trok Maurits elks bewondering. Het was niet meer dan twee jaar geleden, dat de moedwil zijner soldaten door het landvolk in Drenthe op een gevoelige wijze was ondervonden: thans lieten de landlieden, tusschen de soldaten, hun vee veilig grazen, en bouwden hunne akkers voor de legerplaats, als in vollen vrede, en brachten, zonder eenige vrees of klachte, dagelijks hunne waren ter markt, waardoor er allerlei levensbehoeften overvloedig, en tot geringe prijzen voorhanden waren.

Het bleek weldra, dat de genomene voorzorgen niet overbodig geweest waren. De vijandelijke legermacht verzamelde zich den 21sten Mei te Turnhout, waar 's Prinsen ruiterij uit Breda en Bergen-op-Zoom haar gedurig kwam bestoken, en Marcelis Bax, onder anderen, met 182 ruiters een vijandelijke ruiterafdeeling van 400 man derwijze overhoop wierp dat de overwinnaars 80 paarden en vele gevangenen triomfantelijk te Breda binnen brachten. Deze schermutselingen hadden meer ten doel, om blijken van onverschrokkenheid te geven, en den vijand kleine voordeelen af te winnen, dan om hem te verhinderen, tot ontzet toe te snellen: hiertoe zou een grootere krijgsmacht vereischt zijn geweest. 2) De Graaf van Mansfelt rukte dan ook op den 26sten Mei met een leger van 14000

---

1) De 66 vendelen infanterie telden 9000 man op het papier, en voor dit aantal werd door de Staten betaald: maar, schrijft Duijck, „door de giericheijt van de Capiteijnen" waren de compagnieën zoo zwak dat zij te zamen niet meer dan omtrent 6000 man onder de wapenen hadden. Dit was het getal op het einde der belegering, maar eerst in het laatste tijdvak is het leger versterkt, onder anderen door vier vendelen Friezen (niet Franschen, gelijk in Koks *Vaderlandsch Woordenboek in v. Maurits*, wellicht door een drukfout, staat).

2) Eigenlijk gezegde observatie-legers waren destijds niet noodig, wanneer men zoo sterke circumvallatie-linien had, als Maurits voor Geertruidenberg, waarop men zich veilig kon verlaten, gelijk gebleken is.

man, voorzien van 18 stukken geschut, binnen Oosterhout. Ook hij, ofschoon een krijgsmacht hebbende zoo aanzienlijk in vergelijking van die zijner wederpartij, begroef zich in schanswerken, eerst in het gehucht den Hout, een uur van Oosterhout, en wel zoo nabij, dat de beide legerkampen niet meer dan een geweerschot van elkander verwijderd waren. Toen hij echter ontwaarde, dat van deze zijde niets tot ontzet der benauwde vesting te ondernemen was, brak hij op en legerde zich te Waasbeek of Waspik. Maar van welke zijde hij ook den aanval mocht beproeven, overal stiet hij het hoofd voor werken, die als van een welversterkte vesting waren en op alle punten »à l'épreuve du canon." 1) De belegeraars in te sluiten, was ondoenlijk, daar dezen niet alleen noordwaarts een pas open hadden, maar daarenboven te water, waar de vesting ingesloten was door een aaneenschakeling van gewapende schepen, de vrije gemeenschap hadden met Holland. 2) Terwijl dus een overmachtige vijand van buiten dreigde, werden de werken van aanval tegen de vesting met kracht voortgezet. Hierbij was de arbeid met veel moeite en gevaar verbonden, daar men nauwelijks een voet in de aarde kon graven, zonder water te vinden, en de arbeiders zich niet dan zeer bezwaarlijk met de schanskorven tegen het krachtdadig vuur der belegerden konden dekken. Desniettemin maakten de belegeraars zoo goede vorderingen, dat zij op den 14den Juni op drie plaatsen in den bedekten weg hadden post gevat. Nu werden er galerijen door de gracht gebracht, en kwam men aan den voet van den hoofdwal. Maar op een ander punt moest de vijand tot de overgaaf gedwongen worden. Twee kapiteins, de een wordt eenvoudig Haen genoemd, de andere Bevery, ook Buveri en Bièvry, bevel voerende elk over een vendel Zeeuwen, op den 24sten Juni de wacht in de loopgraven hebbende, tegenover het noorder-ravelijn, en ziende de gelegenheid schoon, om een trekbrug van horden en biezen, den vorigen dag gereed gemaakt, over de gracht te brengen, besloten op eigen gezag het waagstuk te beproeven. Des namiddags tusschen vier en vijf uren, terwijl zij de aandacht der belegerden met geweld van kanonnen en klein geweer bezig houden, komen zij met de brug over; een soldaat, ijlings de punt van het ravelijn opgeklommen, bericht dat er kans is om daar binnen vasten voet te krijgen; de twee kapiteins besluiten nu onverwijld »à corps perdu" naar boven en naar binnen te stormen, klimmen zelve

1) Uitdrukking van Duijck.
2) Aan de waterzijde hadden de belegeraars een batterij gemaakt, belegd met houten kanonnen, welke alleen dienen moesten, om den vijand uit te lokken, op dat punt zijne munitie te verspillen.

met 8 man het eerst op, en doen het gros hunner vendelen volgen: de ravelijnswacht, 30 man sterk, wordt vechtenderhand overweldigd; hopman Calff, die in de nabijheid de loopgravenwacht heeft, voegt er zich bij; het ravelijn kan allen niet bevatten; de schrik verspreidt zich door de stad; de Gouverneur De Gesan, een man van beleid en dapper soldaat, ongewapend naar het punt van gevaar gesneld, wordt door een steen van den stukgeschoten vestingmuur doodelijk aan het hoofd getroffen; en de bezetting geeft door een driemaal herhaalden roffel van de trom het teeken dat zij de verdediging als geëindigd beschouwt. 1) De Prins verleent haar vrijen aftocht (25 Juni), met achterlating harer vaandels. De verovering van Geertruidenberg had den overwinnaar 300 man aan dooden en 400 gekwetsten gekost; er waren tegen de vesting 4000, tegen den vijand van buiten 300 kanonkogels geschoten. Mansfelt, niets meer te verrichten vindende, trekt af, en rukt, om niet zonder eenig voordeel van zijnen tocht terug te keeren, in drie dagmarschen voor het fort Creve-coeur. Hoe groot is de verbazing van den ouden doorslepen krijgsman! Ook daar vindt hij zijnen jeugdigen tegenstander reeds weder tegenover zich, die ook hier, door de kracht zijner wapenen, hem noodzaakt af te deinzen. Er bleef hem nu niets anders over, dan zijne krijgsmacht uitéén te doen gaan, en teleurgesteld naar Brussel terug te keeren.

Nadat de bezitneming van Geertruidenberg de Staten van Holland had tevreden gesteld, waren in 1594 aller wenschen naar Groningen gericht. De ontweldiging dezer stad aan de Spaansche heerschappij, was in 't vorige jaar ijverig voorbereid door Frieslands Stadhouder Graaf Willem Lodewijk. De eenige weg, waar langs voor Groningen de gemeenschap niet was afgesloten, was de weg naar Duitschland en deze liep over een zandige hoogte in het Bourtanger moeras. Op dezen zandheuvel wierp hij de schans op, die later door nieuwe werken versterkt, een voornaam verdedigingspunt geworden is van ons oostelijk frontier. Verdugo poogde dit te beletten en de Friezen waren daardoor in een gedurigen en dikwijls moeielijken strijd met Verdugo's benden gewikkeld.

---

1) Orlers, *Nassausche laurencrans* en *Journael* van Duijck. Dat Haen en Beverij elk over een vendel Zeeuwen bevel voerden, leert het *nieu liet van Geertruijdenberck, op de wijse des* 68 *psalm*, te vinden in de verzameling van *Geuse Liedekens*, alwaar men leest:

Capitein Haen end Buveri
Elck van een Zeeusche Compaigni
Hebben dit punct ghewonnen.

Over drie gedenkpenningen, op de verovering van Geertruidenberg geslagen, en een Latijnsch versje, op die gebeurtenis vervaardigd, kan men J. van Nuijssenburg lezen, *Korte Beschrijving van Geertruidenberg* bl. 130 *aant.*

maar zij behielden de overhand; en toen ondernam Verdugo de insluiting van Koeverden om deze vesting gedurende den winter door gebrek tot de overgaaf te dwingen. In de vele schermutselingen en aanvallen op afgezonderde posten, welke daaruit ontstonden, gaf van den Cornput weder menig blijk van zijne kloekheid en beleid. In April van 1594 opende Maurits, met 10,000 soldaten en 2000 ruiters uit Zwolle den tocht tot bemachtiging van Groningen. Sommigen, om kosten te besparen, leenden gaarne het oor aan een gevoelen, 't welk men in 's Lands Staats-vergadering hoorde voordragen, dat de enkele verschijning van Maurits, ook zonder geschut, voor Groningen, de stad, door het muiten der burgers, in zijne handen zou stellen. Maar de Prins, die, als een voorzichtig Veldheer, zijnen vijand niet te gering achtte, verklaarde, dat hij dergelijke redeneeringen meer had gehoord, doch daarop niet dacht te bouwen; en dat hij niet van meening was, een stad, welke zoo groote middelen van tegenweer had, aan te tasten, zonder van zijnen kant de middelen te hebben, haar met geweld te dwingen. De toebereidselen tot een geregeld beleg werden dan nu ook gemaakt, en het geschut te Zwolle ingescheept, om over de Zuiderzee voor Groningen gebracht te worden; terwijl Maurits met het leger te land derwaarts trok. Verdugo had den geheelen winter Koeverden belegerd met een ontzettend verlies van volk door allerlei ellende van koude, gebrek, ziekten en desertie, terwijl de belegerde bezetting overvloed had van alles en maar één man door ziekte en één door vijandelijk lood verloor. Hij moest echter eerst van daar verdreven worden; doch op de nadering van het Staatsche leger trok hij van zelf af. Toen men nu (22 Mei) voor Groningen kwam, bespeurde men al ras de gegrondheid van 's Prinsen gevoelen omtrent den wederstand, welken men voor die stad kon ondervinden. Maar het andere gevoelen had intusschen ingang genoeg gevonden, om in het aanvoeren der legerbehoeften een achteloosheid en spaarzaamheid te doen plaats hebben, 1) welke een teleurstelling hadden kunnen na zich slepen, zoo minder wakkere Bevelhebbers aan het hoofd hadden gestaan, dan Maurits en Willem Lodewijk. Laatstgenoemde nam de schans Aduarderzijl, welke de Friesche schepen in het

---

1) Op zekeren dag, b. v. nadat men 400 schoten had gedaan, moest men ophouden uit gebrek aan kruit en lood, ofschoon de Ammunitie-meester den vorigen dag verklaard had, daarvan voor 2000 schoten voorzien te zijn. Voorraadstukken van affuiten en raderen waren niet voorhanden; zoodat, wanneer er een affuit sprong, (gelijk reeds in 't begin van 't beleg gebeurde) of een stuk op een andere wijze gedemonteerd werd, het onbruikbaar moest blijven liggen. Daarna kwam er ook gebrek aan geld: „dus voeren wij hier den krijg," schreef, daarop doelende, iemand uit het leger aan Oldenbarnevelt. Zie Bor, B XXXI, fol. 25. Men weet de schuld meest aan de Friezen.

aanvoeren van leeftocht verhinderde, stormenderhand in (31sten Mei). Matthijs Helt, de vastberadenste der stoute gasten in het turfschip van Breda, was het eerst over de gracht aan den wal, voordat er een brug over geworpen was en de Vice-Admiraal van Holland. Pieter van der Does, die in dezen veldtocht dienst deed als Generaal der Artillerie bekwam, terwijl hij het leggen van een biezen werpbrug bestuurde, een schot door het linker been. Aanzienlijk waren voor Groningen de werken onder het beleid der beide Legerhoofden. aangelegd. Een dubbele circumvallatie-linie dekte de belegeraars tegen een verwachten aanval van Verdugo. De loopgraven konden, uit hoofde van de contra-batterijen, door den vijand opgeworpen, niet dan op een verren afstand worden geopend. 1) Het voortreffelijk geschut, en de rijke voorraad van munitie, waarvan de belegerden voorzien waren, 2) noodzaakten, om de aarden bedekkingen menigvuldiger en steviger te maken. Ongewone stortregens belemmerden de arbeiders; terwijl de moedige uitvallen der bezetting, welke uit 3000 gewapende burgers die 's Konings soldij trokken en 900 Spaansche soldaten bestond, tot groote behoedzaamheid verplichtten. Maar al deze zwarigheden werden gelukkig overwonnen. Terwijl, door geweldig schieten en het werpen van brandkogels 3) des nachts, de stad in onrust werd gebracht, voerden de belegeraars met onbezweken moed, hunne loopgraven voorwaarts, en bereikten op vier plaatsen de gracht. In deze werd nu met vier galerijen afgedaald, maar niet zonder groote moeilijkheden en gevaren, daar het

---

1) Dit zal misschien ook de reden geweest zijn, waarom men zich wat veel gehaast had, om de loopgraven voorwaarts te doen vorderen, en verzuimd had, om, zoo als men placht, deze met ruime wapenplaatsen, (korteguarden noemt ze Van Reidt B. XI, fol. 234) te besluiten, waarin 200 man zich vergaderen en verweren konden. Men ondervond hiervan het nadeel, toen, bij een' uitval der belegerden, men elkander in de loopgraven verdrong, omdat elk de eer wilde hebben, dat zijn vaandel het dichtst bij de stad gezien werd.

2) „Zij hadden so statelijck geschut, als geene stadt op dees zij des Rhijns, daartoe 92,000 pont pulvers," zegt Van Reidt. Men vond er bij de overgaaf 36 metalen stukken, behalve de ijzeren.

3) Van Meteren noemt ze vurige kogels, (Orlers vuurkogels) „om den brand in de stad te schieten," Bor en Van Reidt „gloeijende kogels," en de laatste voegt er bij, „die om de vreemdicheijt willen in 't beginsel wat schriks, maer weijnich schadens deden." Wagenaar, ofschoon alleen Bor aanhalende, spreekt van handgranaten en vuurballen. Zoo men la Pise mag gelooven, dan moet men werkelijk aan bommen denken: want, nadat hij gezegd heeft, dat de vijand *parsema le camp de plus de quatre mille boulets avec perte*, vervolgt hij: *le Prince leur en fit renvoijer de bien plus chauds, funestes à ceux qui trop curieux en voulurent considerer de trop près la matière et la grosseur: ils embraserent quelques maisons de la ville et cela hasta la capitulation.* Duijck schrijft, dat er 20 Juni twee mortierstukken geplant zijn „om vierwerck ende granaeden ende oick steenen in de stadt te doen werpen," waaruit in de daarop gevolgde nachten gloeiende kogels en vuurballen geschoten zijn. Overigens had Maurits 60 stukken geschut voor de stad, waaruit gedurende het beleg 10,000 schoten zijn gedaan, welke gerekend werden aan kruit en lood ƒ 100,000 te hebben gekost.

afgewerkt gedeelte door het vijandelijk geschut gedurig werd beschadigd. De eene galerij liep naar een groot ravelijn voor de Ooster-poort, in 't welk vervolgens, onder het oog van Maurits, die bijna het leven daarbij verloor, tot op 80 voeten werd ingegraven, en twee mijnen aangelegd werden. 1) De uitwerking van dezen beantwoordde volkomen aan het oogmerk. Al het volk, 't welk zich op het ravelijn onder de wapenen bevond, vloog met een dompigen slag in de lucht. Graaf Filips van Nassau het eerst, gevolgd door drie vendelen Schotten, stoof terstond door de geopende bres binnen; er werden spoedig zandzakken in menigte aangevoerd, waarmede men zich in het ravelijn verschanste. Aan de bezetting, beducht voor een dergelijk schriktooneel op de andere punten, waar men met de galerijen genaderd was, ontzonk de moed; en na eenige dagen onderhandelens, deden op den 24sten Juli Maurits en Willem hunnen zegevierenden intocht binnen Groningen. Voor de Provincie van dien naam was nu het beletsel opgeheven, om toe te treden tot de Unie van Utrecht, en het zevende gewest werd toegevoegd aan het gemeene lichaam van den nieuwen Staat.

De terugreis van Maurits naar 's Gravenhage was een luistervollen zegetocht gelijk. Maar terwijl de verwinnaar van zoo vele steden overal op zijnen weg, met eereblijken en geschenken werd begroet, werd aan Hem ook de eere gegeven, die, in die dagen van vromen godsdienstzin, nimmer vergeten werd. Een algemeene Dankdag bracht een gemeenschappelijke hulde van nationale dankbaarheid toe aan het Opperwezen; en er werd een gedenkpenning geslagen, waarvan het opschrift aan volgende geslachten wel eens tot beschaming heeft kunnen strekken: *in victoria grati*, d. i. zij waren dankbaar in de overwinning.

De Spaanschgezinden te Groningen maakten het noodzakelijk een sterke bezetting in de stad te houden, en al de vestingen moesten tegen de aanslagen des vijands van genoegzaam garnizoen voorzien worden; daarenboven werd er aan den koning van Frankrijk jaarlijks hulp gezonden: zoo veroorloofde de geringe krijgsmacht der Staten niet, in de overige maanden van 1594 en de twee volgende jaren eenige nieuwe verovering.

---

1) Ook hier was het ravelijn met wilgenboomen doorvlochten, welke met touwen er uitgehaald werden. Maurits bezichtigde uit de loopgraven het werk, maar had zich gelukkig met een groot rondas of schild, van een vizier voorzien, gedekt, toen een kogel, uit een doelroer geschoten, afstuitte op het rondas, 't welk met geweld tegen zijn hoofd sloeg zoodat hij achterover viel. Of dit rondas, 't welk groot genoeg was, om twee personen te dekken, een gewoon schild was, zooals de rondassiers droegen, blijkt niet. Deze rondassen waren een eigene vinding van Maurits, die veel ophad met zijne rondassiers, gewapend met schild en hellebaard Bij de organisatie van 1589, (te vinden bij Slingeland, *Oude Hollandsche Staatsregering* D. I.) was bepaald, dat bij elke kompagnie behalve de 18 Officieren, zouden zijn drie Rondassiers, zijnde Edellieden.

met grooten nadruk te ondernemen. De tocht van Graaf Filips van Nassau uit Nijmegen naar Luxemburg en de verrassing van Huy in Februari 1595 verdienen hier aangestipt, niet verhaald te worden. Een vruchtelooze veldtocht van Maurits in Juli van hetzelfde jaar aangevangen ter belegering van Groll, kostte den zoo even genoemden Graaf Filips het leven. Het leger der Staten, door Mondragon in 't oog gehouden, die van de Lippe en den Rijn Groll dreigde te ontzetten, was te Bisslich nabij Wezel gelegerd, om den dreigenden vijand tot wijken te dwingen. Graaf Filips, den 2den September gezonden om een deel van Mondragons troepen, als zij van het fourageeren terugkwamen, op te vangen, werd zelf door een overmacht overvallen, en ontving in een scherp ruitergevecht aan de Lippe een zware verwonding. Naar Berck gebracht ten huize van Graaf Herman van den Bergh, waar Mondragon hem zeer »courtoiselijk" toesprak, stierf de onvervaarde, die de verachting des doods voor de schoonste vrijheid hield, denzelfden avond tegen middernacht. 1)

Doch ook de vijand zag in ditzelfde jaar zijne oudste en ervarenste bevelhebbers zich door den dood ontnomen. Mondragon en Verdugo stierven kort na elkander; ook La Motte en Karel van Mansfelt, beiden, om de uitdrukking van een onzer geschiedschrijvers te gebruiken, Gespanjoliseerde Nederlanders, die Parma zoo ijverig hadden bijgestaan om de zuidelijke gewesten te herwinnen. Nieuwe kampvechters traden echter te voorschijn. Maar middelerwijl was de tijd geboren, dat onze Nederlanders op den oceaan een nieuw veld zouden openen voor hunne kloekmoedigheid en ondernemenden geest. En die een aangename verpoozing verlangen van de krijgstooneelen, hier geschetst, kunnen hun verlangen voldaan vinden bij hen, wier taak het was, de tochten te

1) Hij was een der vier zonen van Graaf Jan de Oude, die met den degen de zaak van Nederland tegen Spanje gediend hebben, en in hetzelfde gevecht zijn zijn broeder Ernst Casimir krijgsgevangen geraakt en zijn broeder Lodewijk Gunther gekwetst. Van Graaf Filips (geb. in 1566) wordt het gezegde in den tekst getuigd door La Pise p. 642. Van Meteren noemt hem „een dapper, kloec en welbemint Heere, van grooter hope," Anthonis Duyck „een eerlyck en liberael heer, ende een seer goed soldaat," en wanneer Duyck, na vroeger verhaald te hebben, hoe die dappere soldaat voor Geertruidenberg en Groningen in den roes van een drinkpartij zich als een roekeloozen waaghals heeft aangesteld, bij zijne lofspraak voegt, dat Filips van Nassau „mettertyt geschaepen was „een seer goed commandeur te worden," dan zal hij het oog gehad hebben op hetgeen hij bij 's Graven dood geschreven heeft: „Hij hadde te voren een gedebauchéert leven geleyt, dan begonst hem nu wat te temperen, daaromme hy te beter mettertyt tot groote auctoriteyt soude gecommen hebben." Van zijn sterfbed schreef zijn broeder Willem Lodewijk aan hunnen grijzen vader, dat de zwaar gewonde „heftig Gott seinen seligmacher und heilandt Christum Jesum aangeruffen hat." (Arch 2me série. T. p. 345. Brieven van en over hem in de eerste série vindt men opgegeven in de uitmuntende *Table der Matières* van Mr. I. T. Bodel Nijenhuis). Het verlies van dezen voor niets vervaarden voorvechter was groot voor Maurits, die hem van zijnen studenten-tijd, samen te Leiden doorgebracht, had leeren kennen en hem altijd gereed vond tot de gevaarlijkste ondernemingen: het krijgsvolk wilde door niemand liever gekommandeerd worden.

boek te stellen van een Linschoten en Heemskerk, van een Houtman en van Noord. Hoog zullen zij het Vaderlandsche hart in den boezem voelen kloppen, wanneer zij lezen, hoe de Koningen van het Oosten hunne hulde deden bewijzen aan den Held, dien wij weldra, in de duinen van Nieuwpoort, het toppunt van zijnen heldenroem zullen zien bereiken.

B. Gevecht bij Turnhout. — Slag bij Nieuwpoort. 1597—1600.

Het kenmerkt voorzeker een groot man, wanneer men de roemruchtige daden, door het volk, waaronder iemand geleefd heeft, in zijnen tijd bedreven, niet beschrijven kan, zonder hem steeds op den voorgrond te brengen, hem als het middelpunt voor te stellen, waarom alles zich beweegt, en waarvan alles beweegkracht schijnt te ontleenen. In die betrekking staat Maurits tot de krijgsgeschiedenis van ons Vaderland, gedurende den tijd, dat hij, aan het hoofd der Nederlandsche krijgsmacht, ons Vaderland heeft vrijgevochten; en de Lezer behoort dit te bedenken, wanneer hij den Schrijver mocht beschuldigen, meer de schets te leveren eener lofrede op dén onvergetelijken Held, dan een tafereel te schetsen van Neêrlands Heldendaden.

Wij hebben tot hiertoe de krijgsmacht van de nieuw gegrondveste Republiek, door eene schrandere en krachtvolle leiding van den belegerings-oorlog, aan de Spaansche heerschappij slag bij slag zien toebrengen: zien wij thans meer bepaaldelijk, hoe diezelfde krijgsmacht, ook in het open veld den vijand durfde onder de oogen zien, en door het schrander beleid van haren doorluchtigen aanvoerder en eigene dapperheid, de vermaardste legerbenden van Europa uit het veld wist te slaan.

De Kardinaal Albert, Aartshertog van Oostenrijk, Landvoogd des Konings van Spanje in de Nederlanden, had van de ingezetenen van Brabant de aanbieding van aanzienlijke sommen gelds gekregen, zoo hij hen van de lastige nabuurschap wilde verlossen der Staatsche bezettingen in Noord-Brabant. 1) Om aan hun verlangen te voldoen, liet hij gedurende den winter 5000 voetknechten en 500 paarden, allen in den krijg beproefd, bijeen trekken te Turnhout: het bevel over dit legertje gaf hij den Graaf Van Varas, Heer van Balançon. Men had in de eerste plaats een aanslag voor op Tholen, waarvan de vermeestering door het

1) La Pise, p. 648.

ijs, zoo men hoopte, zou bevorderd, en door de bemachtiging van Bergen-op-Zoom gevolgd worden.

Maurits, deels uit besef van het gevaar, waarmede de grensvestingen van den Staat bedreigd werden door de nabijheid dezer krijgsmacht, deels uit gevoel van eer, 't welk niet dulden kon, dat de vijand ongemoeid zich op de grenzen legerde en een dreigende houding vertoonde, besloot hem te gaan bevechten, voornamelijk daartoe opgewekt door de wakkere Ritmeesters Paulus en Marcelis Bax. Onder de grootste geheimhouding, en zonder dat, noch de Raad van State, noch de Staten-Generaal daarvan eenige kennis droegen, gaf hij de noodige bevelen, dat plotseling en met den grootsten spoed 50 vendelen en 16 vanen ruiterij, tellende 5000 man voetvolk en 800 ruiters met twee halve kanonnen en twee veldstukken in den omtrek van Geertruidenberg zouden bijeen trekken. De gegevene bevelen werden nauwkeurig opgevolgd: 150 vaartuigen hielpen de troepen aanvoeren van de uit elkander gelegen garnizoensplaatsen. Van het voetvolk werd een bataljon van 6 vendelen aangevoerd door Karel van der Noot, 1) Kapitein van 's Prinsen lijfwacht. Heraugières, Bevelhebber van Breda, en Kapitein Cloetingher hadden elk 6 vendelen Nederlanders onder hunne bevelen: 5 vendelen van een Zeeuwsch regiment en een Hollandsch vendel stonden onder kapitein la Corde, en de overigen waren Engelschen en Schotten. De ruiterij, mede uit Nederlanders en Engelschen bestaande, en thans, niet als gewoonlijk met lansen gewapend, maar met karabijnen en stootsabels, 2) werd aangevoerd door den Graaf van Hohenlo, die den Graaf van Solms, de beide Baxen en andere Ritmeesters 3) onder zijne bevelen had.

In den namiddag van den 20sten Januari 1597 gaf de Prins aan den Raad van State kennis van zijn voornemen; den 21sten vertrok hij naar Dordrecht, gaf van daar zijne verdere bevelen, kwam den 22sten

1) Hij was dezelfde, die in 1601 Opperbevelhebber geweest is in het beiegerde Ostende. Drie jaren later werd hij Bevelhebber van Sluis, waar hij in 1614 overleden is, zijnde zijne beeldtenis boven zijne grafstede aldaar gesteld. Zijn vader was Karel van der Noot, Heer van Rijsoir, medeonderteekenaar van het Verbond der Edelen.

2) Op den 13 Januari had Maurits aan de Ritmeesters, in den Haag bijeen geroepen, een nieuwe order van wapening van de Ruiterij gegeven, welke tegen den 10 April moest ingevoerd zijn. Men kan de bijzonderheden daarvan vinden bij Bor. B XXXIV, fol 6-A. Volgens deze was de Ruiterij verdeeld in Karabiniers, die een karabijn, drie groote mans voeten lang, hadden, en in Pistoliers, die een pistool van twee voeten lang hadden, beiden met een stootsabel. Sommige Ritmeesters morden tegen deze nieuwigheid, maar Maurits beduidde hun ras, dat zij gehoorzamen moesten. De lansen waren reeds vroeger afgeschaft, gelijk daaruit blijkt, dat der Staten Ruiterij bij Turnhout geen Speerruiters had. In 1569 is een nadere bepaling op de wapening der Ruiterij gemaakt, gelijk op vele andere stukken van de krijgsdienst.

3) Met name worden genoemd Donck, Cabelliau, Wagemans, Merwen, Laurens, Werner van den Houte, anders genaamd du Bois, Parker, Edmond, Conteler, Regemorter.

te Geertruidenberg, en rukte in den vroegen morgen van den 23sten aan het hoofd dezer krijgsmacht van Geertruidenberg op. Tegen middernacht te Ravels gekomen, deed hij aldaar zijn volk op het veld overnachten, om met het aanbreken van den dag den vijand aan te tasten. Een krijgsoverste behoort veel ervaring en groote tegenwoordigheid van geest te bezitten, wil hij niet, bij een onverhoedschen aanval of een onverwachte verschijning des vijands, vervaard gemaakt en in zijn oordeel verbijsterd worden. De Spaansche Bevelvoerder Varas en het meerendeel zijner raadslieden bezaten die uitnemende gaven niet: want, in plaats van de onzen, vermoeid van den afgelegden tocht, beslijkt door de doorweekte wegen, en verkleumd door den guren winterregen, onverwijld op het lijf te vallen, besloten zij, toen het reeds te laat was, terug te trekken op Herenthals. Met dit oogmerk zond de Spaansche Bevelhebber in den nacht de bagage, met een deel voetvolk ter bedekking, vooruit, en volgde, nog vóór het aanbreken van den dag (den 24sten), met zijne overige macht, latende hier en daar kleine afdeelingen in hinderlagen en enge doortochten achter, om de onzen zoo veel mogelijk in het vervolgen op te houden.

Prins Maurits, met het krieken van den dag zijnde opgebroken, vernam te Turnhout 's vijands aftocht, en poogde hem nu met den meesten spoed te achterhalen, waarin hij echter veel vertraging ondervond, vermits de wegen, welke hij insloeg, vol water stonden. Daarenboven stuitte men tegen een stroompje, 't welk door het winterwater zoo hoog gezwollen was, dat de paarden tot aan den zadel in het water gingen, en een smalle brug den overgang alleen aan enkele voetgangers verleende. Hier waren nu de meeste Krijgsoversten, Hohenlo, Solms, Robert Sidney, van gevoelen, dat men den vijand moest laten trekken. Zij brachten in 't midden, hoe gevaarlijk het was, om, terwijl men niet dan bij kleine afdeelingen zich aan gene zijde van den stroom kon ontwikkelen, zich bloot te stellen aan 's vijands hinderlagen, die achter velerlei dekkende voorwerpen kon verborgen liggen. Maar Maurits, ondersteund door het gevoelen van Marcelis Bax en Francis Vere nam, tegen de meening der meerderheid, het kloekmoedig besluit, om met zijne ruiterij, en 200 musketiers die deze achter zich op de paarden namen, den vijand na te jagen. Het gewicht der geopperde bedenkingen ontging echter aan zijn welwikkend oordeel niet; maar hij begreep, dat zij konden worden opgelost door behoedzaamheid aan kloekmoedigheid te paren. De 200 musketiers, onder bevel van den Luitenant Nikolaas van der Aa, 1)

1) Een andere Nikolaas van der Aa diende onder Willem I als Kolonel. Een kapi-

werden dus vooruit gezonden, om 's vijands achtergelatene posten uit de engten en boschzoomen, van achter de ruigten en hoogten, te verdrijven: van welke taak zij zich met eenige ruiters, onder aanvoering van Bax en Vere, met zoo veel beleid en zoo goed gevolg kweten, dat de vijand zijnen aftocht met overhaasting voortzette, en omtrent de bedoeling en de sterkte zijner vervolgers geheel in het onzekere werd gelaten. 1) De Prins met zijne ruiterij, terwijl zijn voetvolk nog verre achter was, op het zoogenaamde Thielsche heyken gekomen, had nu den vijand bereikt en kon diens tochtorde waarnemen. Het voetvolk trok in vier regimenten of hoopen, van elkander verwijderd met een tusschenruimte van 100 schreden, hebbende iedere hoop, met een front van 9 of 11 man, de piekeniers in het midden, die door de musketiers als omzoomd werden. Op de rechterflank, of, waar het terrein zulks niet toeliet, aan het hoofd der kolonne, reed de ruiterij, afgedeeld in drie hoopen of eskadrons, met een tusschenruimte van 100 schreden. Zij werd aangevoerd door den vermaarden Nicolos Basta. 2) De linkerflank was gedekt door een bosch en een daar langs stroomend riviertje. Op de heide gekomen, deed Maurits zijne ruiterij in een schaakswijze ordening oprijden, en aldus, terwijl Vere met de muskettiers van Van der Aa 's vijands achterhoede bestookte, trokken de beide partijen een korte wijl nevens elkander voort, daar een moerassige laagte tusschen beiden haar verhinderde aan elkander te komen. Waar dit moeras eindigde, had men, aan het eind der heide, op een geweerschot afstands, een smallen weg in 't gezicht, in welken de vijandelijke bagage voorwaarts trok; en zoo de vijand dezen weg kon bereiken, was er wederom geene gelegenheid hem aan te tasten. 't Was dus hier, dat het teeken tot den aanval werd geblazen. De beide Baxen stortten het eerst op de achterhoede van 's vijands voetvolk in, Du Bois en Donck doen hetzelfde nevens hen. De vijandelijke muskettiers, verrast door den onverhoedschen aanval, schieten te vroeg en allen te gelijk af; en voordat de piekeniers zich aaneen sluiten en hunne lange spiesen behoorlijk vellen kunnen, zijn onze dapperen op onderscheidene plaatsen ingebroken. Hohenlo en Solms, inmiddels gereed zijnde op het hoofd der kolonne in te dringen, houden zich een oogenblik terug, om te zien, welke houding de Spaansche ruiterij zal aannemen; en als deze, den aanval van Bax en zijne medestrijders ziende, zich in postuur stelt, om hun in de flank

---

tein Van der Aa sneuvelde in 1589 voor Geertruidenberg. De hier bedoelde Luitenant woonde naderhand, als Kapitein, den slag bij Nieuwpoort bij.

1) Men ziet dus de denkbeelden omtrent de tirailleur-dienst, reeds hier, als door een zeker taktisch instinkt, in alle deelen in werking gebracht.

2) Vergel. bov. bl. 100.

te vallen, neemt Hohenlo met de zijnen den juisten oogenblik waar, onderschept haar den weg, slaat haar in verwarring terug, en jaagt vervolgens op het eerste regiment van 's vijands voetvolk in. Te gelijker tijd doet Maurits, door Vere en Sidney, den vijand met nadruk in den staart aanvallen, en de beide middelste regimenten, door de voorste en achterste opgedrongen en in verwarring gebracht, worden nu ook aangegrepen door vier eskadrons, onder aanvoering van den Ritmeester Laurens. Vreeslijk was nu de slachting: daar was toen te zien, gelijk Duyck in zijn *Journael* schrijft, »hoe de cavalerie onder gebrooken infanterie kan wercken;" geen karabijnschot dat niet trof, geen sabelhouw die niet indrong, en den vijand, overal onder den voet gereden, bleef geen andere uitweg tot vluchten over, dan voorwaarts naar den engen weg. Aan den ingang van dezen had intusschen Basta een gedeelte verzameld van zijne ruiterij, welke in den bedoelden weg, waar zich de vooruit gezondene bagage nog bevond, geen gereeden doortocht had gevonden. Met vernieuwden moed scheen Basta den strijd te willen hervatten, en de schande der vlucht van de zijnen te willen uitwisschen. Reeds zag men zijne ruiters eenigen van 's Prinsen volk voor zich uitdrijven, die ontijdig zich aan het plunderen hadden begeven, en nu al vluchtende over het slagveld renden, en lichtelijk aan der Staten voetvolk, 't welk vast naderde, hun schrik en verwarring konden mededeelen. Maurits, wiens schrander brein reeds het denkbeeld gevat had, hetwelk door latere krijgskundigen als een stelregel is aangenomen, dat ruiterij zich nimmer aan een aanval moet wagen zonder reserve, had vier vanen tot verversing en ondersteunsel buiten gevecht gelaten. Dezen zouden nu hare dienst gaan volbrengen; maar, er naar omziende, ontdekte Maurits, dat een door hem gegeven bevel misverstaan was, en ook zij in gevecht waren. 1) Het oogenblik was hachelijk: want hoe velen ook nedergeschoten, neergehouwen en onder den voet gereden waren, 's vijands overmacht was nog zeer aanzienlijk, en de zegepalm kon den overwinnaar nog lichtelijk ontwrongen worden. Maurits, omringd door krijgsgevangenen, die hem smeekten, een einde aan het bloedbad te maken, te midden van het gedruisch en gewoel, het geschreeuw en gekerm, en het gelijktijdig geschal der trompetten,

1) Maurits had aan Parker last gegeven, om met een dezer vanen een charge te doen op 's vijands middentocht, en de drie overigen in reserve te laten; doch, terwijl de Prins tot hem sprak, was hem het geopend vizier van den helm toegevallen, waardoor hij de order verkeerd verstaan had. Wagenaar geeft, in zijn zeer onvolledig bericht van het gevecht bij Turnhout, geheel verkeerdelijk op, dat de vier reserve-vanen nog werkelijk ter beschikking stonden, en dan ook de laatste wanhopige poging van Basta hebben verijdeld. Kok, in zijn *Vaderl. Woordenb. in V. Maurits*, heeft denzelfden misslag begaan.

hetgeen een verwarring veroorzaakte waarin alles wild dooréén liep, verloor, in dit bedenkelijk oogenblik, zijne bedaardheid niet; maar niet meer dan 10 of 20 ruiters met moeite verzameld hebbende, en nu ook te hulp gekomen door Bax en Edmund met 6 of 8 paarden, biedt hij moedig het hoofd aan de ruiters van Basta, die oogenblikkelijk de teugels wenden, en den overwinnaar de eer der zegepraal verder onbetwist laten.

Het laat zich begrijpen, dat het bij de Spanjaarden niet ontbrak aan beschuldigingen tegen hunne krijgsoversten: en inderdaad, wien moest het niet ongeloofelijk voorkomen, dat, in minder dan een half uur, meer dan 2000 gewapenden, waaronder de aanvoerder zelf en meest al de officieren, waren doodgeschoten en neergesabeld, behalve nog 400 of 500 krijgsgevangenen 1) gemaakt, door 800 ruiters, die, — het grenst aan het wonderbaarlijke — met een verlies van 8 of 10 dooden en gekwetsten, op een leger van 6000 man de volkomenste zege hadden behaald, waarvan de teekenen bestonden in 38 vaandelen en de kornet van Alonso Mondragon? De bagage werd meestendeels geplunderd, en een zoetelaars-banderolle, als teeken daarvan, medegevoerd. Het kasteel van Turnhout, nog denzelfden avond ingesloten en belegerd, gaf zich op voorwaarde over, en het doel van den tocht was volkomen bereikt. Na een afwezigheid van acht dagen, kwam Prins Maurits in 's Gravenhage terug, feestelijk begroet door de Staten-Generaal, den Raad van State en de Staten van Holland. Vreugdevuren en klokkengelui, kanongebulder en openbare dankzegging verkondigden door geheel het Vaderland de dankbare blijdschap der ingezetenen. Al de Bevelhebbers werden, om de voorzichtigheid en dapperheid door hen aan den dag gelegd, hoogelijk geprezen; maar den grootsten lof, na den Opperbevelhebber, had Marcelis Bax zich verworven. Bewonderenswaardig is Maurits geweest in het beramen en volvoeren van dit roemruchtig wapenfeit: nogtans is er waarheid in hetgeen Duijck schrijft: »dat dese victorie syne Ex^cie meer toegecommen is door seecker gehenckenisse Godes, ende de groote desordre van den vyant als alleen uijte vromicheit van sijne ruijteren."

Na het gevecht bij Turnhout, verliepen er verscheidene maanden, waarin niets van aanbelang voorviel. Van beide zijden werden er velerlei ontwerpen beraamd, welke zonder gevolg bleven; en, gelijk een onderneming der Spanjaarden op Steenwijk, zoo mislukte een aanslag van

1) Onder hen bevonden zich een jonge graaf van Mansfelt en onderscheidene aanzienlijke personen. Meer dan 100 zonder geneeskundige hulp achtergelaten gekwetsten, bloedden dood aan hunne wonden.

Maurits tegen Venlo, waarbij Matthijs Helt, die in het turfschip van Breda zijn leven voor het Vaderland veil had geboden, en de verdienstelijke Kapitein Schalk het leven lieten. Maar de nazomer van dit jaar werd gekenmerkt door een reeks van veroveringen, welke elkander met ongemeene snelheid opvolgden. Er was besloten, Overijsel en de Rijngewesten van de nabijheid der Spanjaarden te verlossen, en in de eerste plaats Rijnberk te belegeren. Deze vesting was niet alleen de sleutel voor den vijand tot de Oostelijke gewesten van het Vaderland, maar haar val zou ook den moed breken der Spaansche bevelhebbers in andere sterkten. Aan het hoofd van 7000 man voetvolk en 1200 ruiters trok Maurits, in het begin van Augustus, derwaarts, voorzien van 40 stukken geschut en verder oorlogsgereedschap, benevens de noodige schepen en wagens tot vervoer. De dertienjarige Frederik Hendrik deed hierbij zijnen eersten veldtocht. Graaf Willem Lodewijk met zijne Friezen een halve maan voor de Rijnpoort der genoemde vesting stormenderhand hebbende ingenomen, gaf de stad, uit 35 stukken 1) beschoten, na zich acht dagen kloekmoedig verdedigd te hebben, zich over (21 Aug.), en ontving den Kapitein Schaef tot Bevelhebber, om de bijzondere dapperheid, door hem aan den dag gelegd. 2) Meurs, een vrij Graafschap, maar door de Spanjaarden bezet om de genegenheid des Graven voor de Staten, werd insgelijks na acht dagen belegerens ingenomen (3 Sept.). Men was tot aan den grachtsboord genaderd en de biezen-bruggen waren tot den overgang gereed, toen de bezetting vrijen aftocht verzocht. Nu was het op Grol gemunt, en op een schipbrug van 103 roeden trok der Staten leger bij Orsoy den Rijn over, en sloeg, tevens zich meester makende van Goor,. het beleg voor de begeerde vesting. Veel had de stad te lijden door de uitwerking der brandkogels, welke tot drie malen toe brand veroorzaakten, waardoor een menigte huizen in de asch werd gelegd. 3) Desniettemin volhardde de bezetting 17 dagen in hare verdediging, en gaf zij zich niet over, dan toen de hoofdwal genaderd was, acht mijnen gereed waren om te spelen, en het leger vaardig stond tot den storm (28 Sept.) Grootere inspanning kostte de vermeestering van Breevoort. Dit versterkt stadje, in het Graafschap Zutfen, was omgeven door een onderwaterstaanden grond, zoodat alleen langs twee

1) Daaronder waren 6 veldstukken. Op den 19 Aug. werden daaruit, van des morgens 10 tot 's namiddags 5 uur, 2000 schoten gedaan, terwijl er nog in dien tusschentijd geparlementeerd werd.

2) Maurits zelf geeft verslag van de vermeestering in een brief aan Graaf Jan in de *Arch. de la Maison d'Or* 2me Série T. I p. 384.

3) Deze brandkogels, of „vuurballen, waarmede men door het geschut vuur in de stad wierp," werden bestuurd door „den kloecksinnigen Meester Jan Bouvier „een seer konstigh vijer-werck-maker van des Prinsen Maurits leegher."

wegen en een voetpad tot de vestingwerken kon genaderd worden, en de schanskorven, daarbij gebruikt, bij gemis van aarde, moesten gevuld worden met faschienen. Het kostte veel moeite en veel volk tegenover een bezetting die, hoewel nauwelijks 300 man sterk, vast besloten was zich met kracht te verdedigen. Desniettemin kon op den negenden dag de vesting uit 20 kanonnen beschoten worden: toen werd zij opgeëischt; 1) de overgaaf werd geweigerd, en de vermetele toon waar op de opeisching beantwoord was wekte groote verbittering. Het geschutvuur werd hervat en opende, na vier uren schietens, een beklimbare bres. Over twee kurkbruggen stormden de belegeraars binnen, door de hoofdbres en op twee andere plaatsen waar het kanon reeds het beklimmen mogelijk had gemaakt. Maurits, om het bloedvergieten zijner verwoede soldaten te stuiten, wierp zich midden onder hen: een zeventigtal vijanden lag reeds verslagen; de overigen namen de wijk in het kasteel, dat zich weldra (9 Oct.) overgaf op genade. 2) Enschedé gaf zich over op de verschijning van het Staatsche leger (18 Oct.), Ootmarsum denzelfden dag na drie *volées* uit het geschut, en Oldenzaal (23 Oct.) toen de artillerie gereed was haar vuur te openen. 3) De beide eerstgenoemde vestingen werden ontmanteld. Nu was Lingen nog de eenige sterkte die in de macht der Spanjaarden was. De stad, van alles wel voorzien, was met ravelijnen en een stevig kasteel versterkt. Op den 12den November, zijnde de 14de dag der belegering, nadat drie ravelijnen vermeesterd waren, wist men het water uit de gracht te doen afloopen, drie galerijen daarin aan te leggen, 4) en toen een batterij van 26 stukken een bres begon te openen en de troepen tot den storm gereed stonden, gaf Graaf Frederik van den Bergh, die in de vesting het bevel voerde, haar over. Hij trok den volgenden dag uit met vaandels en wapenen, gelijk hem ook na zijne dappere verdediging van Koevorden was vergund geworden. 5)

Groot was de buit van geschut en krijgsvoorraad, behaald op dezen

1) Maurits had de gewoonte na drie *volées* uit het geschut een sterkte op te eischen. Gaven de belegerden zich dan niet over, dan werden bij een tweede sommatie hun minder gunstige voorwaarden aangeboden, en na een derde werd hun geen andere uitkomst gelaten, dan zich op genade over te geven.

2) Brief van Willem Lodewijk uit het kamp voor Breevoort van 29 Sept./8 Oct. 1597 in de *Arch. de la M. D'Or.* 2me Série. T. I. p. 387.

3) Brief van Willem Lodewijk uit Oldenzaal van 16/26 Oct. in de *Arch. de la M. d' Or.* 2me Série. T. I. p. 387.

4) Zij waren aan de soldaten aanbesteed, de eene voor *f* 1600, de andere voor *f* 1500, de derde voor *f* 1300.

5) Brieven van Willem Lodewijk uit Lingen van 4/14 Nov. en Van Reidt uit Arnhem, 6/16 Nov. in de *Arch. de la M. d'Or.* 2me Série. T. I p. 389 en volgg. Wie over deze belegeringen meer bijzonderheden begeert te weten kan ruime voldoening vinden in het *Journael* van Duyck.

roemruchtigen tocht. Roemruchtig werd die zoo zeer geacht, dat de gezanten van den Koning van Denemarken en van naburige Duitsche Staten, dat Hertogen, Graven en andere Edelen in persoon tot den Overwinnaar kwamen, om hem hunne hulde en gelukwensching te betuigen. In drie maanden tijds waren negen versterkte steden en vijf kasteelen veroverd; en daartoe waren zeven rivieren overgetrokken, niettegenstaande de Aartshertog Albert een leger van 60,000 man tot zijn dienst had. De oostelijke grenzen des Vaderlands waren nu van alle vrees voor de nabijheid des vijands verlost, en de grondslagen van het nieuw Gemeenebest schenen eerst nu voltooid te zijn. Te recht mogen dan de gedenkpenningen, ter gelegenheid van dit merkwaardig jaar geslagen, deze veelbeteekenende spreuken voeren: *O miranda Dei opera* en *Venit, Vidit, Deus vicit.* 1) Vraagt nu wellicht wederom iemand, in hoeverre de krijgsmacht, waarmede deze overwinningen bevochten zijn uit Nederlanders bestond? Wij zullen niet ontveinzen, dat bijna de helft Engelschen en Schotten waren; maar die zich altijd op den voorgrond vertoonen, zijn Willem Lodewijk met zijne Friezen, Aert van Duivenvoorde en Floris van Brederode met hunne Hollandsche regimenten, en waar er lagere bevelhebbers genoemd worden, treffen wij meest Nederlandsche namen aan. 2) Daarenboven veroverde Maurits voornamelijk zoo vele steden door de bekwaamheid, waarmede de aarden werken ten aanval werden vervaardigd, en de behendigheid, waarmede het geschut vervoerd, geplant en bediend werd: en zijne Ingenieurs waren Nederlanders, zijne Artilleristen waren Nederlandsch bootsvolk.

Zoo hoog was nu reeds de roem gestegen van Maurits, dat op den Rijksdag te Regensburg in overweging werd genomen, om hem het opperbevel over de keizerlijke legers op te dragen in den oorlog tegen de Turken. Doch deze oorlog had geen voortgang, en het vaderland had nog te zeer den arm noodig van zijn heldhaftigen bevrijder. De vijand, zich geheel uit deze gewesten verdreven ziende, poogde in het volgend jaar (1598) in Gelderland weder in te breken. Maurits had dit voorzien en den 3den November 1597 den Raad van State een besluit doen nemen, waarbij aan den Ingenieur Adriaan Anthonissen werd opgedragen, van den Rijnstroom tusschen Keizersweerd en 's Gravenweerd en van daar de Waal af tot Bommel en Gorcum, een kaart te vervaardigen met aanwijzing van de redouten en andere kunstwerken, waardoor Gelderland tegen »des vyants overcompste" zou kunnen beveiligd wor-

1) Dat is: „O verwonderlijke werken Gods," en „hij kwam, zag, God overwon"
2) Als de Kapiteinen: Bentingh, Dulken, Gijselaar, Potter, Teylingen, Van Leeuwarden, Ewout den Bout, Tako van Hettinga, enz.

den. Don Francisco de Mendoza, Admirant van Arragon, 1) stond aan het hoofd van het Spaansche leger, en Maurits moest met een driemaal geringere krijgsmacht hem het hoofd bieden. Hij deed dit op een wijze, welke hem deed kennen als een even groot veldheer in hetgeen men gewoon is de beweging- of manoeuver-oorlog te noemen, als in elk ander gedeelte der krijgvoering. Door schrander overlegde marschen, door het bezetten van plaatsen die voor de vijanden onmisbaar waren, door hen met voordeel in schermutselingen te lokken, en hunne konvooien op te lichten, wist hij met een klein legertje den Admirant in bedwang te houden en tot den terugtocht te noodzaken. 2)

Het was echter bij deze slechts een terugwijken, om nieuwe krachten te verzamelen; en in het voorjaar van 1599 rukte Mendoza met een leger van 26,000 man voetvolk en 4000 paarden in den Bommelerwaard, om op die wijze in Holland door te dringen. Toen nu in April 1599 Mendoza werkelijk langs de beide oevers van den Rijn, eerst in de richting van Schenkenschans en vervolgens naar de Bommelerwaard aanrukte, was Maurits dáár, gereed om zijn opzet te beletten, met 16000 voetknechten en 3000 ruiters. Merkwaardig is de worstelstrijd, welke hier plaats had, niet zoo zeer met den degen, als met schansarbeid en kanon. De uitgebreide werken, waarmede in korten tijd, in het gezicht van 's vijands overmachtig leger, Bommel versterkt werd, wekten elks verbazing, en daaronder vooral de vijf schipbruggen, elk 1000 of 1200 voeten lang, behalve nog twee andere van 600 voeten, welke op onderscheidene punten over de Maas en de Waal geslagen waren. 3) Buitengewoon was het kanonvuur, 't welk hier van weerskanten in werking werd gebracht; 4) en de doelmatige wijze, waarop dat van het Nederlandsche leger gericht werd, noodzaakte eindelijk den Admirant zijn voornemen op te geven. Het duurde echter tot in de maand September

---

1) De Spanjaarden hebben het woord *Amir*, ook uitgesproken *Emir*, d. i. bevelhebber, van de Mooren overgenomen en hebben daarvan gemaakt *Almirage*, voor een bevelhebber ter zee, en *Almirante* voor een te land. De letter D behoort niet in het woord. Men zie *de Oosterlingen* van Prof. R. Dozy in V. en vergelijke Bilderdijk Opheld. en Bijv. op de *Gesch. des Vaderlands* D. III bl. 280.

2) Van de krijgsverrichtingen dezes jaars en van het daarmede in verband staande moordtooneel op het slot van Bruck van den Grave van Falckestein, wordt een omstandig verhaal met vele andere bijzonderheden en daartoe betrekkelijke bescheiden gevonden in *den Spaenschen en de Arragoenschen Spieghel*, in 't jaar 1599 uitgegeven.

3) Gedurende dien geheelen zomer, waren in 's Lands dienst voor Bommel 280 schepen, 379 wagens, 356 trekpaarden voor het geschut. De brugmeesters en andere officieren voor diensten noodig, waren 203 in getal. De buitengewone kosten van dit alles beliepen 12 tonnen gouds.

4) De Spanjaarden hadden onder anderen uit het tuighuis te Mechelen 12 stukken geschut doen komen, welke de 12 Apostelen genoemd werden, schietende elk 60 pond ijzers.

eer het Spaansche leger aftrok en de veldtocht voor gesloten kon gehouden worden. Intusschen had, om dieper in het land eenigen vasten voet te houden, de Kardinaal Andreas van Oostenrijk, wien, bij het afwezen van den Aartshertog, de landvoogdij was opgedragen, onder een geweldig vuur uit der Staten leger, een sterkte doen aanleggen, welke naar hem het fort St. Andries is geheeten, en destijds de sleutel, ook wel de bril van Holland genoemd werd. Roemrijk en gezegend is de veldtocht van dat jaar geweest; en de volharding van 's Lands Staten heeft toen met de krachtsinspanning des legers en het beleid van den opperbevelhebber allergelukkigst samengewerkt. Een bijzondere opmerking verdient hier weder de vooruitziende blik van Maurits. Berekenende van welken aard de krijgsverrichtingen zijn zouden, waardoor het vaderland dit jaar zoude moeten beveiligd worden, had hij, nog voor het openen van den veldtocht, verordeningen gemaakt, juist op die gedeelten van het krijgswezen, welker geregelde werking den vijand voor Bommel het hoofd deden stooten, en het Vaderland voor een inval van den Spanjaard beveiligden. Het toezicht bij het aanleggen van schanswerken en het slaan van bruggen, de dienst der artillerie, het bestuur van den trein — allen voorwerpen, waarbij orde en regelmatigheid van de uiterste noodzakelijkheid zijn, en welke zoo veel te meer dienen verzekerd te worden, als zij te lichter verloren gaan — waren door vaste verordeningen geregeld, welke het jaar 1599 ook merkwaardig doen zijn voor de geschiedenis der krijgskunst in de Nederlanden. 1)

Zoo naderde dan het einde der zestiende eeuw, welker gebeurtenissen de lotgevallen van Europa voor vele volgende eeuwen beslist hebben. Het zou niet besloten worden, dit gedenkwaardig tijdperk, zonder de Nederlandsche Republiek, welker onafhankelijkheid in het oog van den Spanjaard alleen nog twijfelachtig kon schijnen, met een glans van overwinning te kronen, waarin de naam van Maurits zou schitteren tot bij het verste nageslacht. Bij de eerste uitgaaf van dit werk is de gebeurtenis in haar algemeen beloop geschetst. Nu er overal op het veld der Geschiedenis nieuwe lichten worden ontstoken, en zich de vraag voordoet of de voorvaderlijke bewondering van dezen held onzer His-

1) Bijzonder wordt hier gedoeld op de volgende ordonnantiën, welke allen de dagteekening voeren van 31 Maart 1599: *Instructie voor de Controleurs van de Werken, Meesters Ingenieurs, Commisen en Conducteurs van de Approchen*; *Instructie voor den Meester Generaal van de Artillerie of Geschut*; *Instructie voor den Controleur van het Geschut*; *Instructie voor de gemeene Officieren van den trein van de Artillerie*; *Instructie en orders voor de Meesters van de Vuurwerken*; *Instructie voor den Brugmeester en zijn Controleur*; *Ordonnantie voor den Commies en Opzienders van de trekpaarden en drijvers van dien in het leger.*

torie nog bestaan kan voor de waarheid die aan 't licht komt, nu is het noodig geworden het vroeger gegeven tafereel uit te werken tot een omstandiger verhaal. 1)

Het gulden jaar 1600 — dus werd het in het volksgezang genoemd — werd geopend met de verovering van de forten Crevecoeur 2) en St. Andries, 3) nabij 's Hertogenbosch, waardoor der Staten leger

---

1) De schrijvers die over den tocht in Vlaanderen en den slag bij Nieuwpoort gehandeld hebben, kan men opgenoemd vinden in Arends *Algemeene Geschiedenis van het Vaderland.* De openbaarmaking van de *Archives de la M. d'Or.* en van het *Journael* van Duyck maakt een uitvoerig geschiedverhaal mogelijk. De gedenkschriften van den Generaal Vere, geen licht gevend bij een overzicht van het geheel, verdienen eene bijzondere aandacht. Sir Francis Vere, reeds op 50jarigen leeftijd, in 1604, zijne militaire loopbaan hebbende gesloten gezien, heeft zijn tijd van rust besteed, om zijne herinneringen op te schrijven van de oorlogsgebeurtenissen die hij had bijgewoond, 13 in getal. Deze 13 verhalen of memoriën zijn ingericht om de verdiensten van den schrijver aan het licht te brengen. Het laatste, het beleg van Ostende, is niet voltooid. Fr Vere overleed te Londen 28 Aug. 1608. Hij liet geen zonen na, maar 6 dochters. Zijne schoonzonen, althans de Graaf van Westmoreland en Lord Fairfax bekwamen afschriften van het handschrift: het origineel berustte bij Graaf Clare, die mede met een dochter gehuwd was. 50 jaren na Vere's dood werd William Dillingham door de lezing van een afschrift, dat hij bij een vriend gevonden had en dat weder een afschrift was van een afschrift, waarvan de Generaal Majoor Shippon bezitter was, opgewekt om het in druk te geven en hij kreeg van Clare het autograaf van Sir Francis om het tot grondslag te nemen zijner uitgave. Zij verscheen te Cambridge in 1657, onder den titel van *The Commentaries of Sr. Francis Vere being diverse pieces of service, wherein he had command, written by himself in way of Commentary.* Het boek is opgeluisterd met de portretten van Sir Francis, van zijn broeder Horace en van Sir John Ogle, met 3 afbeeldingen en 3 kaarten en opgedragen aan een kleinzoon van Horace, Horace Townshead, baronet, die deze eerzuil voor zijn oud-oom en de versiering van dit familie-monument bekostigd had. De titel *Commentaries* schijnt van den uitgever afkomstig te zijn. Voor dat zij werden uitgegeven vindt men ze genoemd, in 't Engelsch *discourses,* in het Fransch *discours*, bij Hooft *beraadsredenen.* Lang namelijk voor die uitgaaf was hier te lande bekend een van Constantijn Huygens afkomstige fransche vertaling van Vere's *discours* over den slag bij Nieuwpoort. Huygens deed dit Frederik Hendrik lezen, die het niet onpartijdig vond. Hij zond het ter lezing aan Justinus van Nassau, en deze, die ook den slag had bijgewoond, schreef bij de terugzending 16 April 1629: „Je vous renvoie le discours de feu monsieur le chevalier Vere de la bataille de Nieuwpoort, ou, pour mieulx dire, du combat qu'il a fait avec sa troupe, laquelle estoit ce jour là de l'avantgarde; je l'ay leu et releu" etc. en dan volgt (Zie *Arch.* 2me Ser. T. III p. 32), de uitspraak, dat de Engelsche troepen zich zeer goed gedragen hebben, maar dat Vere te weinig (trop sobrement) spreekt van anderen, met name van de ruiterij van Lodewijk Gunther en vooral van Maurits. Het oorspronkelijk Engelsch schijnt hier te lande weinig of niet bekend te zijn geworden. Althans in de 2de uitgave van Bor, in 1679 verschenen, vindt men in een bijvoegsel van authentieke stukken, een Fransche vertaling (waarschijnlijk die van Huygens) met een Nederduitsche daarnevens, zonder eenige vermelding van het Engelsche boek. Evenwel waren 7 jaren te voren in 1672, de onverkochte exemplaren der Cambridgesche editie van 1657 te Londen op nieuw in den handel gebracht met een nieuwen titel, wel geschikt om de aandacht te trekken: *The Commentaries of Sr. Francis Vere, giving an account of divers remarkable Sieges Fights and other Eminent Services, both at Sea and Land, performed by him for the Dutch in the Low Countrijes, in which may easily be discerned to what greatness they have been raised by the English Arms, under conduct of our valiant Heroes. London. Printed and are to be sold by Robert Parker.* 1672. Deze pralerij heeft in Engeland doel getroffen; stoutweg schrijft men daar: „*to Sir Francis Vere and to him alone was the great victory of Nieuport owing.*"

2) De Spaansche Bezetting, uit gebrek aan betaling aan 't muiten zijnde geslagen, gaf zich over op den derden dag (14 Maart), nadat Maurits er voor was gekomen.

3) Toen men met de belegeringswerken tot aan de contrescharp genaderd was, gaf

met 1200 man oude soldaten vermeerderd werd. De Staten van Holland en Zeeland beweerden nu, dat er voor de landprovincien genoeg was gedaan; en, daar er jaarlijks een millioen aan konvooigelden moest besteed worden, tot beveiliging van den handel tegen de kaperschepen, welke uit Duinkerken en de havens van Vlaanderen ter kaapvaart voeren, zoo drongen deze beide gewesten, Zeeland vooral en in Holland Oldenbarnevelt, op een tocht aan naar Vlaanderen, ter vermeestering van Duinkerken. Er pleitte voor dien tocht ook een staatkundige reden. Wanneer de kracht der Republiek, door het behalen van dit voor den koophandel gewichtig voordeel, zich zoo schitterend kon doen gelden, dan zou wellicht koningin Elisabeth hare neiging tot vrede met Spanje laten varen, en het bondgenootschap met Hendrik IV weder hulp aanbrengen. Scheen het bedenkelijk een krijgsmacht zoo aanzienlijk als er noodig zou zijn, ver uit het land op vijandelijken bodem aan de kansen van den oorlog bloot te stellen, men kon het leger over zee naar Ostende brengen, 't welk in handen der Staten was, en van daar, voorbij Nieuwpoort, tot voor Duinkerken komen, een stad te zwak, om lang een ernstigen aanval te wederstaan. In de Spaansche Nederlanden waren vele misnoegden; onder de Spaansche troepen was een groote muiterij uitgebroken; en zoo het den Aartshertog al gelukken mocht, een leger bijeen te brengen, wel nu: men was gereed, een hoofdtreffen te wagen: de overwinning scheen onafscheidelijk van de standaarden van Maurits. Deze ontveinsde de bezwaren, welke zich tegen een veldtocht in Vlaanderen voordeden, noch aan zich zelven, noch aan de Staten, maar hij hield die niet voor onoverkomelijk, mits men hem de handen vrijliet. Graaf Willem Lodewijk, de Stadhouder van Friesland, daarentegen ijverde met kracht van redenen tegen een tocht, waarbij, naar zijne meening, het lot van den Staat werd in de waagschaal gesteld. 1) De Staten besloten desniettemin tot de onderneming, en Maurits liet zich overhalen de uitvoering op zich te nemen. Graaf Willem zou intusschen Friesland en Hohenlo Gelderland beschermen, waartoe elk hunner over een genoegzame krijgsmacht te beschikken had.

Maar de vrijheid van handelen, door den Prins in het voeren van den Veldheersstaf verlangd, werd hem niet verleend: toen hij eenmaal zijn woord gegeven had, werd het toezicht op iederen stap dien hij zou

de bezetting zich over, onder voorwaarde, dat haar voor hare achterstallige soldij f 125,000 zou worden uitbetaald, en zij in dienst der Staten zouden treden. Van de Walen werd een afzonderlijk regiment gemaakt, onder den naam van de Nieuwe Geuzen, en Graaf Frederik Hendrik als kolonel er over gesteld.

1) Zie zijne gronden, welke, men moet het erkennen, van gewicht waren, bij Van Reidt.

te doen hebben nog verscherpt. Het was reeds lang het streven van de Staten-Generaal, het bestuur der zaken van oorlog af te trekken van den Raad van State, waarvan de Prins het hoofd was, en bij hunne vergadering over te brengen. 1) Maurits, ziende het Souverein gezag in den Staat en de koorden van 's Lands beurs meer en meer overgaan in de handen der Staten, begreep, als legeraanvoerder, naar deze verplaatsing van de leiding der zaken van oorlog zich te moeten voegen. Wat nu gebeurde, moge hem onaangenaam hebben verrast, hij zal gedacht hebben, door het ontzag dat zijne bekwaamheden inboezemden genoeg vrijheid van handelen te zullen verkrijgen, terwijl zijne verantwoordelijkheid verminderd werd. Alles was reeds voor den tocht gereed en van alle zijden op weg naar het algemeen rendez-vous Rammekens; de Raad van State had 2 zijner leden benoemd, Jakob Boelensz en Ferdinand Alleman, om als Gedeputeerden te velde den Opperbevelhebber te vergezellen, toen de Staten-Generaal eensklaps besloten de Souvereine Macht bij den tocht te doen vertegenwoordigen door Gecommitteerden uit hun midden. Dit besluit was vervat in een beleefden vorm van bezorgdheid voor het welgelukken der onderneming: de Gecommitteerden zouden alles kunnen verordenen of bekrachtigen, wat door de afwezigheid van het Staatsgezag den spoed kon belemmeren, waardoor al de handelingen van den Prins gekenmerkt werden. Hunne Hoog-Mogenden hielden dus de teugels in de hand die de expeditie moesten richten naar het eenige doel — de koopvaardij te verlossen van het zeeroovershol Duinkerken; en zij waren nu bij machte voor 's Lands kas vergoeding voor de gemaakte kosten te vinden, door oorlogscontributiën af te persen van de steden, dorpen en abtdijen in Vlaanderen, als afkoop van gedreigde verwoesting door brand of plundering. De Commissie van Gevolmachtigden uit de Algemeene Staten bestond uit: Jhr. Jakob van Egmond Heer van Kenenburg, Jhr. Johan van Oldenbarnevelt den advocaat van Holland, Jakob Huigensz. van der Dussen burgemeester van Delft, Willem van Beveren burgemeester van Dordrecht, Mr. Nicasius de Sille pensi-

1) Over de verhouding dier beide Staatslichamen in die dagen is lezenswaardig Mulders Inleiding tot het *Journael* van Duyck, bl. XXVIII en volgg. Duyck was misnoegd, dat de Raad van State, waarvan hij Advokaat-Fiskaal was, meer en meer uit het beleid der oorlogszaken werd gedrongen. Hij vond dat de Staten-Generaal op een „al te souvereine maniere" alles dreven, even als of de Raad van State bestond uit „dienaars van den monarche van denwelcke alles dependeert," en het behaagde hem in geenen deele dat de Prins zich daartegen niet verzette. Toen Duijck, die den tocht naar Vlaanderen niet zelf heeft bijgewoond, van de berichten en geschrevene stukken die hij ontving, een dagverhaal voor zijn *Journael* opstelde, was hij blijkbaar in een misnoegde stemming daarover. Wanneer hij dus een eigen oordeel geeft over de verrichtingen van het leger en den Opperbevelhebber, dan behoort dit wel in 't oog te worden gehouden.

onaris van Amsterdam, Gerard Coren burgemeester van Alkmaar, Mr. Jan van Santen pensionaris van Middelburg, Nicolaas Jansz. de Huijbert burgemeester van Zierikzee, Jhr. Gerard van Renesse, Mr. Abel Franckena en Egbert Alberda burgemeester van Groningen. Amsterdam was ook nog vertegenwoordigd door den burgemeester Boelensz die lid van den Raad van State was, en als zoodanig met zijn mede-afgevaardigde Alleman den Prins volgde. De Griffier der Staten-Generaal Cornelis van Aerssen werd aan deze aanzienlijke Commissie toegevoegd.

De Prins verliet den 17den Juni den Haag en scheepte zich te Delfshaven in naar Dordrecht. Wie nu met de gedachten eenige weinige jaren terugtreedt tot in de dagen waarin verhaald wordt, om een hopeloozen toestand uit te drukken, dat de Vader des Vaderlands, de man van geloof en standvastigheid, het voorstel zou gedaan hebben, het verwoeste en overheerde Vaderland aan de golven ter prooi te geven, en dan zijn verbeelding voert bij het schouwspel 't welk zich op den 21sten Juni des jaars 1600 voor Rammekens vertoonde, die zoekt te vergeefs woorden voor zijn verbazing. Daar werden, in dienst van den pas geboren staat, omtrent 20000 kloeke en weluitgeruste krijgs- en scheepslieden, en 37 stukken geschut, met trek- en ruiterpaarden, met munitie en mondbehoeften, met wagens en legergereedschap, ingescheept in 2800 vaartuigen, om den vijand op zijn eigen grond te gaan bestoken. 1) Zulk een Armade weet men niet dat de wereld gezien had, dan in de dagen toen Marathon en Salamis zijn beroemd geworden. 2) Maar, wie wist hoe door de kostbare uitrusting 's Lands geldmiddelen waren uitgeput, wie besefte wat er op het spel stond in het leven van den held des Vaderlands en den zestienjarigen Frederik Hendrik aan zijne zijde, wie de menschen en de toestanden in dien tijd kende, de bedachtzame Vaderlander moest met een beklemd hart de uitkomst verbeiden.

Reeds dadelijk ondervond men tegenspoed: de ongunstige wind en de stormachtige gesteldheid der zee maakten het niet raadzaam den kostbaren schat aan de onstuimigheid der golven te wagen, en wat zeker

---

1) De Staten hebben naderhand aan Mr. H. Vroom (wiens levensgeschiedenis bij Van Mander te lezen is) een geschenk van ƒ 100 gegeven, voor een afbeelding of kaartje, door hem gemaakt van de vloot voor Philippine. „Mij is onbewust," zegt Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, IX Dl. bl. 77 r. 13, „of dit stuk nog in wezen is."

2) Wanneer men dit van onze kleine Republiek leest, kan men de opgaven van Herodotus en Aeschylus niet voor zoo ongeloofelijk houden, wanneer zij berichten, dat de beheerscher van Azie, die over zoo vele machtige volken gebied voerde, tot zijnen tocht naar Griekenland, 1200 groote galeijen en 3000 transport-vaartuigen had. Te recht heeft Van Kampen ergens aangemerkt, dat velerlei twijfeling, over sommige daadzaken uit de oudheid, wordt weggenomen, door de vergelijking van de vroegere geschiedenis van ons Vaderland.

te berekenen viel, waren de ongemakken, die de cavalerie op de zeereis met zulk weder zou te lijden hebben: haar toestand bij de ontscheping kon licht de geheele expeditie doen mislukken. Reeds in den namiddag van den 20sten ontbood daarom de Opperbevelhebber de Staten, die zich naar Vlissingen hadden begeven, bij zich, en gaf hun in bedenking of het niet raadzamer ware den tocht over land naar Ostende te doen en te dien einde over te steken naar Sluis. Daar lagen Spaansche galeien in de haven te loeren op buit, en deze zouden ontwijfelbaar, wanneer de vloot verzeild was naar Ostende, de gemeenschap van het leger met Zeeland voor verdere transportschepen onveilig maken. Met het fort Isabella, aan de haven gelegen en gemakkelijk te bemachtigen, te bezetten, zou het uitloopen dier galeien verhinderd worden. Maar Hunne Hoogmogenden vreesden dat bij de minste verandering van het eensberaamde plan, door tusschenkomende omstandigheden, zou worden afgeweken van het doel dat hun bovenal ter harte ging, de vermeestering van Duinkerken: zij vonden echter goed de gesteldheid van het weer tot den volgenden dag af te wachten. Toen echter dien volgenden dag, den 21sten, de wind nog sterker uit het West-Noordwesten woei, deed de Prins nogmaals de Heeren — zoo noemde men in 't leger de Gedeputeerden te velde — bij zich komen en bracht hij op nieuw zijne bezwaren tegen de zeereis in 't midden. De Staten gaven toe, maar bleven op hunne beurt bezwaar maken tegen de ontscheping te Sluis, en toen werd met gemeen overleg — »der Staten met zijne Excellentie" — besloten, het leger te land, tusschen Gend en Brugge door, naar Ostende te voeren. Maurits had derhalve verkregen, waar het hem alleen om te doen was, dat de zeereis vermeden en de tocht naar Ostende te land ondernomen werd. 1)

Dienzelfden namiddag te twee uur ging de voorhoede, onder Graaf Ernst Casimir, van voor Rammekens onder zeil naar Biervliet; te vijf uur geschiedde de landing bij de Schans Philippine, en na het wisselen van eenige schoten, waarbij de sergeant die het bevel voerde en 3 soldaten sneuvelden, werd het fortje door de overige bezetting van 27 man overgegeven. Inmiddels was een ander gedeelte der vloot, de Opperbevelhebber met het overige voetvolk, te vier uur onderzeil gegaan en bleef dien nacht voor Biervliet liggen. Den volgenden morgen voegden zich daarbij de schepen die ruiters en paarden, en wagentrein, en

1) Dus blijkt, uit het *Journael* van Duijck, de loop der beraadslagingen geweest te zijn. Dr. R. Fruin echter, in zijne bijdrage *de slag bij Nieuwpoort* in Nijhoff's *Nieuwe Bijdragen*, D. V. 2de st. stelt het voor als een gedwongen gehoorzamen van Maurits, waardoor zou veroorzaakt zijn, dat de Prins met tegenzin den tocht bestuurd heeft door de onverzettelijkheid van Oldenbarnevelt.

geschut, en legergereedschap, en leeftocht inhielden. Toen — het was Donderdag den 22sten Juni — op een uur naar het watergetij berekend, voer het gros der expoditie over naar het land van Philippine. Met den hoogen vloed zeilden al de schepen op de slikken; bij de ebbe kwamen zij met hunne platte bodems te liggen in de orde waarin zij moesten gelost worden: in minder dan vijf uren waren menschen, paarden en materieel ontscheept, en in den laten avond was alles ordelijk gelegerd om onder den blooten hemel te overnachten, marschvaardig voor den volgenden dag. Het was nu noodig, spoedig voort te rukken in de richting van Ostende: het Hof te Brussel kon niet lang onkundig blijven van het gewicht der verschijning van een vijandelijk leger in Vlaanderen. Toen dus eenige der Heeren Staten de voortvarendheid van den Prins poogden te beteugelen, door te beweren dat een schans, Patientie geheeten, nabij IJzendijke, eerst bemachtigd moest worden, weigerde hij, door zulke onbeduidende »exploten" zich te laten ophouden. Elk soldaat ontving nu, om bij zich te dragen, voor zes dagen levensmiddelen, en zeer vroeg in den morgen van den 22sten ving de marsch aan naar Assenede.

Het Nederlandsche leger was sterk ongeveer 12000 man voetvolk, 3000 ruiters en voerde mede 6 veldstukken of halve kanonen. Het voetvolk bestond uit 128 vendelen, de ruiterij uit 25 vanen. Het voetvolk was door den Opperbevelhebber tot drie divisiën gebracht. 1) De eerste had tot bevelvoerend Generaal Ernst Casimir Graaf van Nassau-Dietz, 27 jaren oud, en van de 4 zonen van Graaf Jan den Oude, die het land met den degen gediend hebben, dengene van wie de Nederlandsche Koningen uit het huis van Oranje-Nassau afstammen. Zijne divisie bestond uit 40 vendelen in 4 regimenten, onder de Kolonels Ernst Casimir zelven, den Ridder William Edmund, een ouden Schot, vroeger ritmeester maar door velerlei krijgsavonturen aan het hoofd van een regiment Schotten gekomen, Jan Piron en Karel van der Noot: bovendien waren bij deze divisie ingedeeld 50 muskettiers van de garde van den Prins onder Kapitein Nikolaas van Randerode van der Aa, de garde van den Graaf van Hohenlo onder Hopman Strijthorst, en bij het regiment van Van der Noot het bootsvolk, Zeeuwsche matrozen, geoefend in de bediening van het geschut en tot een compagnie Veldartilleristen vereenigd. De tweede divisie, van 45 vendelen in 5 regimenten, had tot aanvoerder George Everard Graaf van Solms, die bijna

1) De naam Divisie destijds voor een groote leger-afdeeling nog niet in gebruik, dien hier tot vermijding van omschrijvingen.

al de tochten en belegeringen van de jongste 20 jaren in de Nederlanden had bijgewoond. De regimenten zijner divisie werden gekommandeerd, dat van Odet de la Noue Heer van Teligny en oudsten zoon van François IJzeren-arm, die zelf afwezig was, door zijn Luitenant-kolonel Dommerville, voorts door de Kolonels Daniel de Hartaing Heer van Marquette, Filips van Ghistelles, en Jonker Johan van Huchtenbroek vroeger cornet en hopman, toen burgemeester van Utrecht en nu weder Kolonel van een regiment Stichtenaars: 5 compagnieën Zwitsers hadden geen algemeenen bevelhebber. De derde divisie was gesteld onder de bevelen van Sir Francis Vere, een ervaren tacticus, die sedert hij met Leicester en de Engelsche hulptroepen in de Nederlanden was gekomen met eere gediend had, maar niet bemind was bij de troepen en lastig door zijne eigenwijsheid. Zijne divisie telde 41 vendelen in 3 regimenten, gekommandeerd door Vere zelven, diens broeder Horace Vere en den Overste-Luitenant Taco Hettinga.

De geheele ruiterij, 25 vendelen, was gesteld onder de leiding van Graaf Lodewijk Gunther, Luitenant-Generaal van 25 jaren, maar die zijne ontembare dapperheid reeds met meer dan een wond had moeten bekoopen en onder de muren van Kadix door het verslaan van een corps Spaansche Edelen de riddersporen verdiend had. De ruiterij onder zijne bevelen was geformeerd tot 7 regimenten, waarvan, nevens Lodewijk Gunther zelven, bevelhebbers waren Graaf Frederik van Solms, Lamoraal van der Noot Heer van Risoir, Werner van den Houte genoemd Du-Bois, Marcelis Bax, Thomas van Stakenbroek en Godard van Balen. Sergeant-Majoor-Generaal of Wachtmeester-Generaal van het veldleger was Peter Vrijheer van Sedlnitzki, baron van Goltis, »een man van groote ervarenheid en naarstigheid in den krijg, zeer bekwaam om een leger te regeeren," 1) Kwartiermeester-Generaal Seyno van Dorth Heer van Dorth, en Overste van de Militaire Justitie een oud krijgsman Olivier van den Tempel Heer van Corbeque. Justinus van Nassau, die Admiraal van Zeeland was maar een voorliefde had voor de dienst te land, deed op zijn verzoek den veldtocht mede: Maurits kon van dezen zijn natuurlijken broeder goede diensten hebben, en de transportvaartuigen, waaronder 16 oorlogschepen, werden intusschen met het belegeringsgeschut door Jonkheer Jan van Duyvenvoorde, Heer van Warmond, Admiraal van Holland, en den Zeeuwschen Vice-Admiraal Joos de Moor van Rammekens naar Ostende geleid. 2)

1) Over zijne functiën en die van den Kwartiermeester-Generaal geeft L. Mulder bericht in zijne Inleiding tot het *Journael* van Duijck, bl. LXXXV.

2) *Verzamelde berigten omtrent de Krijgsbevelhebbers bij Nieuwpoort 2 Julij* 1600,

In 5 dagmarschen trok het leger over Eeclo, Maele, langs Brugge over Jabbeke naar Oudenburg. Bij het naderen van Brugge werden tegen het aanbreken van den dag Graaf Lodewijk Gunther, Marcelis Bax en Van Balen met hunne ruitervanen vooruitgezonden, ten einde landlieden op te sporen die berichten en inlichtingen zouden kunnen geven, en mede te voeren wat voor het leger bruikbaar mocht gevonden worden: de buit bestond in 1200 stuks rundvee, 150 paarden en eenig volk. Maar de meeste landlieden hadden de vlucht genomen, de noodige gidsen ontbraken, en die er te vinden waren begrepen niet, dat waar een paar wildstroopers of een bende smokkelaars weet door te komen, niet altijd een bruikbare weg is voor een leger. Aldus verdwaalde de infanterie van de voorhoede met den wagentrein in 't voorbijtrekken van Brugge, zuidwaarts af tusschen bosch-, hei- en moerasgronden. Het Spaansche garnizoen van Brugge deed een vertooning van verzet door vuur te geven en een vaan ruiters buiten de stad te doen postvatten, maar toen de verdoolden weder op den rechten weg waren gebracht, zette het leger ongestoord den marsch voort na een oponthoud van 4 of 5 uren.

De Gecommitteerden uit de Staten-Generaal hielden zich gedurende den marsch bezig met hunnen fiskalen strooptocht te openen, dien zij hoopten tot in Henegouwen en Atrecht te zullen kunnen uitstrekken. Zij beloofden zich daarvan gouden bergen: in hun gevolg hadden zij een extraordinaris ontvanger en een controleur om voor het innen en de verantwoording der uit te schrijven contributiën te zorgen. Zelfs naar Gend zonden zij een aanschrijving om binnen vier dagen een aanzienlijke som te storten, met bedreiging van verwoesting en plundering. Gelijke brandbrieven, voor de dorpen van het Franconaat of het Land van den Vrije gereedgemaakt, deden zij door een boer binnen Brugge brengen ter bezorging; voor de stad zelve bracht een trompetter een dagvaarding tot afkoop van brandschatting. Al deze eischen hadden

verschenen te Utrecht in 1836, is de titel van een gelegenheidsgeschrift wel waardig dat daarvan de anonyme Schrijver wierd nagevorscht en dat als zoodanig genoemd is Mr. C. L. Schüller tot Peursum. Wie de lijst der Bevelhebbers zoowel in het leger van Maurits als in dat van den Aartshertog, en van de Spanjaarden en Italianen van rang die gesneuveld of door het Nederlandsche leger krijgsgevangen gemaakt zijn, volledig wil hebben, trachte de Latijnsche Redevoering ter inzage te verkrijgen, twee maanden na den slag bij Nieuwpoort door Nicolaas Kinschot te Leiden uitgesproken, en uitgegeven onder den titel *Oratio, panegyrica qua generatim fortissimi Principis Mauritii, Principis Auriaci, Comitis Nassavi &c. Marchionis Verae et Vlissingae &c. laudes, speciatim vero conflictus prope Neoportum pertractatur. Recitata publice in Athenaeo Lugdunensi Batavo a Nicolao Kinschoto Delphio* 9 *Septembris anno* 1600. *Hagae Comitis ex Officina Alberti Henrici,* 1600. Daarin vindt men een *Catalogus Principum, Heroum, Tribunorum, Centurionum, qui praelio prope Neoportum commisso, utrinque interfuerunt,* met een aanwijzing van degenen die op het slagveld gebleven en die krijgsgevangen geworden zijn.

geen ander gevolg, dan dat er de spot mede gedreven werd, en de Veldheer ging voort recht op het doel aan te trekken, dat nu het eerst voor hem lag, Nieuwpoort te winnen, om Duinkerken te kunnen aantasten.

Den 27sten bereikte het leger Oudenburg. De Spanjaarden hadden dit stadje verlaten, nadat zij er kerk en woonhuizen hadden opgeofferd aan het bouwen van een vierkante schans, waardoor de plaats een militaire positie geworden was. 1) Hier deelde de Opperbevelhebber aan de Generaals zijn verdere voornemens mede: nadat de troepen, die op den marsch geleden hadden door gebrek aan goed drinkwater, zich zouden ververscht hebben en op nieuw van levensmiddelen zouden voorzien zijn, had hij plan met het gros van het leger langs den kortsten weg naar Nieuwpoort te trekken. Er zou dan een divisie worden afgezonden, om de gemeenschap langs de zee met Nieuwpoort vrij te maken door het vermeesteren van het fort Albertus. Na eenige beraadslaging gaven allen hunne instemming te kennen met dit voornemen van den veldheer. Nog denzelfden avond trok Graaf van Solms met zijne divisie en 7 vanen ruiterij door naar Ostende, ten einde van daar met eenig geschut onmiddellijk het fort Albertus aan te tasten. De Staten begaven zich insgelijks naar Ostende en vestigden daar hun hoofdkwartier, om op het geheele legerbeheer orde te kunnen stellen. Twee dagen te voren waren 's lands transportschepen daar behouden binnengeloopen. Daarentegen waren van de 40 schepen met levensmiddelen, aan bijzondere ondernemers toebehoorende, meer dan 20 door de Spaansche galeien uit Sluis prijs gemaakt of in den grond geschoten: een blijk, dat het geen ingebeeld gevaar was waartegen Maurits gewaarschuwd had, toen hij het aanwezen dier gewapende schepen als een beweegreden had voorgesteld om te Sluis te landen.

1) Voor de kennis van het terrein der landstreek tusschen Oudenburg, Nieuwpoort en Ostende, zooals het was in 1600, kunnen alleen gezag hebben kaarten vervaardigd voordat het kanaal tusschen Nieuwpoort en Brugge gegraven was. De volgenden, uit de verzameling van Mr. J. T. Bodel Nyenhuis, zijn geraadpleegd tot het ontwerpen van het kaartje voor dit werk vervaardigd tot toelichting van het geschiedverhaal: 1. *Praelii hujus foederati Belgii ordinum auspiciis ductuque Mauritii Nassovii feliciter pugnati hypotyposis. — Florentius Balthasar ad vivum expressit. — Henricus Hondius excudit* 1616. 2. *Afbeeldinghe van den grooten tocht in Vlaenderen anno* 1600 — *met waerachtighe gelegentheyt van de steden en de dorpen in dese Lantstreke gelegen. Door Florentius Balthasar* (uitgegeven met privilegie van 1603). 3. Twee kaarten van Hondius (Hendrik de Hondt), de eene *Flandriae Pars Occidentalis*, de andere *Pars Flandriae Orientalis*, *Franconatus* etc. te vinden in een Atlas van 1630. Tot verbetering van hetgeen de kaarten van dien tijd gebrekkigs hebben, toen alle geodesische nauwkeurigheid gemist werd en vooral de teekening der wateren veel te wenschen liet, zijn de jongste kaarten van Vlaanderen gebruikt.

Het meestgewone oorlogsbeleid eischte, dat in den rug van het wegtrekkende leger eenige maatregelen van veiligheid werden genomen tegen mogelijke verschijningen van den vijand. De Spaansche bezetting van Brugge mocht niets ernstigs tegen het voorbijtrekkende leger ondernomen hebben, er bleef daar een vijandelijke macht, aangroeiend door de troepen die Oudenburg en de redouten rondom Ostende ontruimd hadden. Een Spaansch bevelhebber Rivas bevond zich, met een korps dat op een paar duizend man begroot werd, in den omtrek van Sluis. Men had wel op den tocht van Assenede tot hiertoe niets van hem vernomen, maar dat hij niets zou ondernemen, was niet te verwachten. Derhalve kreeg de Generaal Graaf van Solms bij zijn vertrek uit Oudenburg last, van elk regiment zijner divisie een compagnie af te geven aan den Luitenant-kolonel Bruges, wien opgedragen werd met deze vijf compagnieën en een vaan ruiters het fort Breedene te bezetten en de streek, waardoor de weg van Oudenburg naar Ostende loopt veilig te houden. Vooral was het van belang Oudenburg behoorlijk te bezetten, vermits elke vijand die mocht opdagen, zoo hij dit punt niet overweldigd had, alleen langs een grooten omweg het zuidwaarts trekkende leger zou kunnen volgen. Zoo werd de kolonel Piron gelast met zijn regiment en 2 vanen ruiters te Oudenburg te blijven post houden, en alle dagen verkenningen te doen naar de zijde van Brugge. De schans te Oudenburg werd met twee gegoten stukken scheepsgeschut gewapend, die de Spanjaarden in een der naburige redouten hadden achtergelaten, en voorts van kruit en lood voorzien en van levensmiddelen voor 8 dagen. Onder het kommandement van Piron werd ook het fort te Snaaskerke begrepen en een paar vendelen aangewezen om het te bezetten en dien pas te bewaren. Na deze voorzorgen genomen te hebben kon de veldheer den marsch naar Nieuwpoort voortzetten en, naar de gewone werking der oorlogskrachten van dien tijd, den rug van zijn leger genoegzaam beveiligd achten. 1)

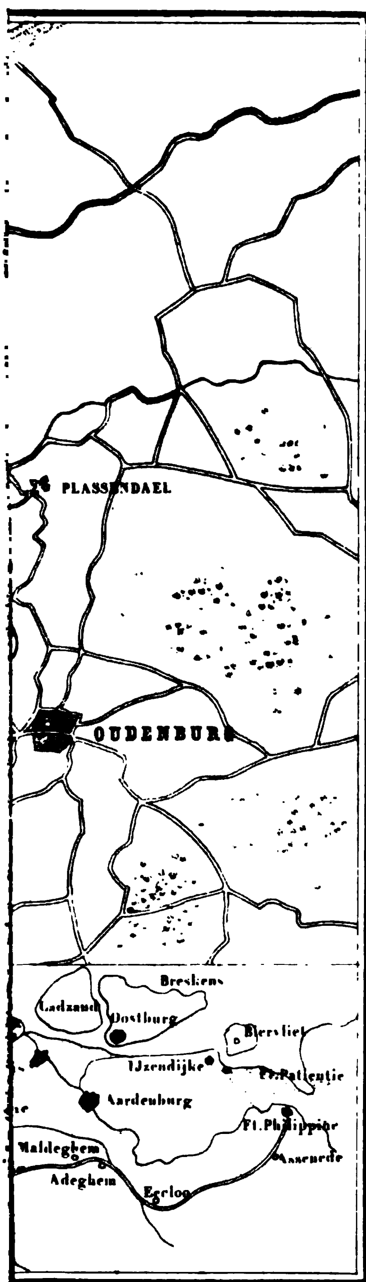
Twee dagen werden er doorgebracht met het leger voor vier dagen van het noodige te voorzien. De opperbevelhebber begaf zich den 28sten naar Ostende om de uitdeeling te bespoedigen. Hij had gewenscht den 29sten den marsch voort te zetten: eerst in den avond van dien dag

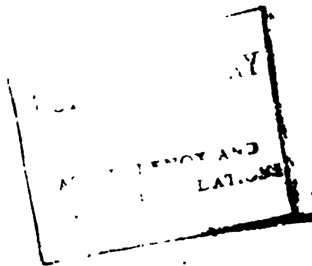
1) Deze bewering wordt gewettigd door de getuigenis van Vere *Comment.* p. 83 „The Count Maurice leaving the fort of Oldenburgh and the others well guarded (as was behoovefull because without forcing them the enemy could not come to us but by fetching a great compasse)" Vere, die de marschrichting naar Nieuwpoort zooals die bepaald was, had goedgekeurd, ofschoon hij, naar hij zegt, berekend had dat men zeer spoedig een vijandelijke hoofdmacht in den rug zou hebben, noemt evenwel de positie, zooals die bezet is geworden, *Well guarded.*

kon hij het marschbevel voor den volgenden morgen geven. Intusschen werd de weg van Oudenburg naar Leffinghen voor het doortrekken van het leger gemakkelijker gemaakt, en vele bruggen over slooten en een paar riviertjes hersteld, versterkt of nieuw gelegd, waartoe een aantal timmerlieden werd vooruitgezonden. In den avond van dien dag kwam de tijding, dat Graaf Solms in den namiddag het fort Albertus bezet had: de Spaansche bezetting, 140 man sterk, had het overgegeven, onder beding van vrijen aftocht met de belofte van in de eerstvolgende zes maanden in Vlaanderen niet te dienen. Graaf Solms kreeg nu in last met zijne divisie door te trekken tot Nieuwpoort.

Het was Vrijdag, den 30sten Juni, toen het leger den tocht van Oudenburg naar Nieuwpoort aanvaardde. Het voornemen was eerst, op het fort Nieuwendam aan te trekken. Het werd echter niet geraden geoordeeld zich lang op te houden met het bemachtigen van dit fort, 't welk door voorwerken gedekt en waarvan de sterkte niet bekend was: men kon, met ter zijde om te trekken in de richting van Mannekensvere, uit het oosten voor Nieuwpoort komen: daartoe had men alleen een brug te slaan over de Yperlee. Zoo kon men in verbinding met de divisie Solms, die zich dien dag kwam legeren bij het dorp Westende, de stad insluiten. De gidsen hadden verzekerd, dat, hoe doorsneden met slooten het terrein ook was, alleen over de Yperlee een brug zou behoeven gelegd te worden. Het leger voerde wel is waar geen brugschepen of pontons mede, en voor een eenigzins breed water waren de overgangsmiddelen niet toereikend: maar men kon daar schuiten of ander brugmaterieel vinden, en ook verwachten, dat op het naderen van een zoo groote macht, de vijand het fort zou ontruimen. Maar toen de voorhoede, door Leffinghen getrokken, ter zijde van het dorp Slijpe gekomen was, werd de bodem van die geheele streek zoo week en drassig bevonden, dat kanonnen en voertuigen in den grond zakten. 1) Toen werd het besluit genomen terug te keeren naar Leffinghen en van daar den weg te volgen die van de brug over de Yperlee naar de duinen voerde. Deze weg liep door een veld met groen bewassen en doorsneden met wateren die voor het geschut en de voertuigen gedempt werden. Hierdoor werd de marsch vertraagd, en het was eerst tegen middernacht eer het leger Marienkerke bereikte, waar het zich voor weinige uren nedersloeg. Het fort Albertus, op een kanonschot vandaar gelegen, was nu bezet door een compagnie uit het garnizoen van Ostende.

1) „The Count Maurice finding the country week and moorish, and not able to bear the weight of our carriages and artillery, returned." *Comment. of Vere* pag. 83. Een andere reden tot den terugmarsch geeft Vere niet, en deze was ook voldoende.

PLASSENDAEL
OUDENBURG
Breskens
Cadzand
Oostburg
Biervliet
IJzendijke
Ft. Patientie
Aardenburg
Ft. Philippine
Maldeghem
Assenede
Adeghem
Eecloo

Wie toen had voorgesteld, de brug over de Yperlee bij Leffinghen te vernielen, de waterloopen die men had moeten dempen weder open te maken, de dijken die men begaanbaar gevonden had te slechten, kortom, den weg weder onbruikbaar te maken, waarover de troepen te Oudenburg achtergelaten zich weder bij het leger zouden kunnen aansluiten — hij zou voor een bloodaard zijn uitgemaakt: de afgelegde marsch was geen vluchten geweest voor een vervolgenden vijand; niemand wist dat er een vijand in de nabijheid was. 1)

Den volgenden dag, het was Zaterdag den 1sten Juli, scheen het tot een belegering van Nieuwpoort te zullen komen. Het leger, van Marienkerke opgebroken, kwam langs het strand vroegtijdig aan de haven; de divisie Solms die bij Westende overnacht had, en de divisie Vere met 4 regimenten ruiterij trokken bij laag water de haven door, en sloegen zich neder op de lage duinen of klingen ten westen van de stad. De divisie Ernst, later aangekomen, legerde zich in het noord-oosten, als om de stad van die zijde in te sluiten, en op de verschijning dezer troepen verlieten de Spanjaarden het fort Nieuwendam dat terstond door 250 man van het Zeeuwsche regiment van Graaf Ernst bezet werd. Van de Spaansche bezetting van Nieuwpoort vertoonde zich alleen een piket, om onder bedekking van eenige ruiterij de naast bij de stad gelegen huizen af te branden: de vijand borg zich toen weder binnen de stad. Een menigte schepen met benoodigdheden voor een belegering, uit Ostende afgevaren, liep den mond van de haven binnen. De soldaten liet men in 't wilde loopen om in den omtrek op buit te gaan, totdat de loopgraven zouden kunnen geopend worden. 2) Niemand wist, dat er een geheel andere strijd ophanden was.

De Aartshertog Albertus had niet zoodra van den inval in Vlaanderen tijding gekregen of in allerijl had hij een leger bijeengetrokken. Diegene zijner troepen, die alle banden van gehoorzaamheid hadden afgeworpen,

---

1) Duijck noemt het „een faute die groot ende onverantwoordelijck was," dat men den weg „ongebroocken" had laten liggen en hij noemt (bl. 661) Zijne Excellentie" als die den misslag begaan heeft. Op dit oordeel van Duijck is toepasselijk het aangemerkte in de aant. bl. 248. Maar indien het waar is dat Maurits, gelijk Hooft in een zijner brieven getuigt, „den slag door Duijck zoo bescheidenlijk beschreeven" heeft geoordeeld, dan moet de Prins een andere beschrijving dan het *Journael* te lezen gehad hebben. Dat er door Duyck een ander verhaal van den slag eigenhandig geschreven is, nog aanwezig, kan men zien in de aant. van L. Mulder bl. 668.

2) Toen Francis Vere, na het eindigen van zijn militaire loopbaan, zijne memorien schreef, waren de dagen waarop alles was voorgevallen hem reeds uit het geheugen gegaan. Men vindt in zijne verhalen het jaar opgegeven: „In the year of our Lord one thousand sixhundred," maar verder maand noch dag. Vandaar zijne dwaling wanneer hij schrijft, toen het leger voor Nieuwpoort was aangekomen „we spent two or three days in quartering and intrenching our selves in places of best advantage for our own safety and the besieging of the town." Het leger kwam 1 Juli voor Nieuwpoort, en daags daarna viel de slag voor.

en in vollen opstand onder hun eigen opperhoofd, dien zij Electo noemden, te Diest zich hadden neergeslagen, werden door de mannelijke welsprekendheid van de Aartshertogin Isabella, tot hunnen plicht gebracht: te Antwerpen de Schelde overgetrokken en gevolgd door Don Luijs de Velasco, die met het krijgsvolk in het Overkwartier van Gelder onder zijne bevelen in één dagmarsch van Maastricht naar Antwerpen was aangerukt, waren allen den 29sten Juni, toen het Staatsche leger nog te Oudenburg was, op de monsterplaats bij Gend aangekomen. Daar zagen de Aartshertogen Albertus en Isabella, die met een grooten stoet van gevolg en krijgsbevelhebbers te Gend gekomen hun voornemen openlijk verkondigden, 10,000 man voetvolk en 1500 ruiters voor zich voorbijtrekken op marsch naar Brugge, en op dienzelfden Zaterdag, toen Maurits met het Staatsche leger langs het strand van Marienkerke naar Nieuwpoort trok, kwam de Aartshertog met het Spaansche van Brugge over Jabbeke voor Oudenburg.

De weg was dien dag voor den Kolonel Piron onverkend gebleven: 't zij uit verzuim van plicht bij den Kolonel, of uit gebrek aan tucht bij zijne troepen, was de helft der bezetting van Oudenburg uit maraudeeren gegaan in de richting van Dyxmuide, en toen het Spaansche leger zich eensklaps vertoonde en een zestal veldstukken in batterij bracht, en de plaats opeischte, sloot Piron, geen moed hebbende met minder dan de helft van zijn garnizoen de schans met een ondiepe gracht althans eenige uren te verdedigen, een capitulatie, waarin ook de overgaaf van het fort te Snaeskerke begrepen was. De troepen zouden aftrekken met wapenen en bagagie en gedoofde lonten. Tegen het gesloten verdrag werden eenige soldaten en ruiters, ook de twee kapiteins van de bezetting van Snaeskerke, vermoord, en de schrik deelde zich mede aan de troepen te Plassendaal en te Breedene.

Dat Maurits, die zich dezen dag nog voorbereidde tot de belegering van Nieuwpoort, van dit alles niets geweten heeft, en dat al de verspieders door hem uitgezonden, ontdekt en gevat waren, getuigt zeker van de waakzaamheid zijner tegenstanders, maar is geen bewijs van eenig verzuim der middelen van kondschap, waarover hij te beschikken had. Twee eeuwen meer ondervinding en vooruitgegane wetenschap hebben de organisatie der legerkrachten verrijkt met een nieuw bestanddeel, den Generalen Staf met een geregelden estafettendienst weder later door de leger-telegraafdienst versneld. Het legerhoofd van den nieuwen tijd vindt zich omringd door een stoet bekwame officieren van zijn persoonlijken staf en door groepen van legerstaven, uit officieren bestaande, wetenschappelijk en praktisch opgeleid tot het opnemen van

terreinen en het doen van verkenningen, die weten wat op marschen met voertuigen hinderlijk kan zijn, wat er tot verbeteren van wegen en het leggen van bruggen noodig is, en die middelen weten te vinden om den veldheer kennis te doen dragen van de strijdkrachten, de voornemens en de bewegingen van den vijand. Voor Maurits was de geheele Stafdienst samengevat in de taak van den Wachtmeester-Generaal wien de veiligheidsdienst van het leger op marsch en in de kampen was opgedragen, en van den Kwartiermeester-Generaal, die naar zijne bevelen bij elke dislocatie van het leger aan elke afdeeling de marsch-orde en de kwartieren had aan te wijzen. Wat er buiten het bereik zijner verkenningmiddelen omging, moest hij vernemen door Hunne HoogMogenden, onder wier oog hij het leger aanvoerde. Het was bij de Staten-Generaal of den Raad van State in den Haag dat van Hohenlo, die te Nijmegen het oog hield op den vijand in het land van Gelder, de berichten inkwamen van hetgeen hij van troepenbewegingen in 's vijands land vernam, en zoo die naar het leger te velde werden opgezonden dan moet het geweest zijn aan de Gevolmachtigden der Staten: maar dezen »heur vastelick geimagineerd hebbende — gelijk Duijck schrijft — dat den viant geen volck en soude connen bijeencrijgen om heur te resisteren" konden niet geneigd zijn tijdingen mede te deelen, waaraan zij zelve geen geloof hechtten. Zoo onverzettelijk was hunne overtuiging, dat toen de Aartshertog reeds in aantocht was van Brugge, de Staten te Ostende nog brieven schreven aan de Magistraten van Gend en Brugge, waarin hunne vroegere sommatie, zonder uitwerking gebleven, herhaald werd tot „furnissement van penningen ende anders." Ja, toen zij denzelfden dag het bericht kregen van de verschijning des vijands voor Oudenburg, van de capitulatie van Piron, van het verloopen der Staatsche troepen uit de schansen, vonden zij die tijding nog niet van genoegzaam gewicht om er Maurits kennis van te geven. Eerst toen in den voornacht van Zaterdag op Zondag de Ritmeester Wagemans, die uit Oudenburg ontkomen was, te Ostende bericht bracht van de vijandelijke macht die hij met eigen oogen gezien had, ontwaakten zij uit den droom en zonden dien Ritmeester naar hun legerhoofd voor Nieuwpoort.

Dáár had reeds in den avond een soldaat uit Oudenburg ontvlucht een eerste tijding gebracht der verschijning van den vijand. Het verhaal bepaalde zich tot het bericht, dat de vijand zich voor Oudenburg vertoond had en de vluchteling, sedert hij de plaats verlaten had, een sterk kanonvuur had gehoord. Van de Hoofd-Officieren, door den Prins geraadpleegd, waren de meesten van oordeel dat het een »bravade" was

van Rivas. 1) Maar Francis Vere beweerde dat, gelijk hij reeds vroeger berekend had dat gebeuren zou, het de hoofdmacht van het Spaansche leger moest zijn, en dat men onverwijld noordwaarts moest terugkeeren, voordat Oudenburg en de overige forten weder in 's vijands handen vielen. 2) Maurits geloofde ook wel dat hij aan een geheel leger het hoofd zou hebben te bieden; maar hij zag wat verder, en begreep terstond dat tusschen Nieuwpoort en Ostende de kampplaats zou moeten zijn. Zonder nadere tijdingen in te wachten zond hij dus een brief af met *cito*, *cito*, *cito*, in het opschrift 't welk aldus luidde: »den Edelen Gestrengen ende Mogenden Heeren Staten Grl der Vereenigde Nederlanden, onzen besonderen goeden vrunden, tegenwoordich tot Ostende."

Deze brief, geteekend »Maurice de Nassau, Int leger voor Nyeuwpoort den 1 Julij 1600 tsnachts" behelst zonder aanvoering van redenen, een bloote aanschrijving aldus:

> »Wy zouden goet vinden dat den Colonnel Piron ende den Lieutenant Colonnel Bruges met de compagnien die zij by zich hebben, alhier naer dit leger gesonden wierden omme tselve leger zoo veel mogel. te verstercken. Versoecken UE daeromme vrindelyck deselve in diligentie herwaerts te doen marcheren, ende ordre te stellen dat de brugge tot Leffingen affgebrandt ende de dammen die wy van Leffingen deur tvelt naer den duijn hebben doen maecken, om met tgeschut te passeren, uytgeworpen ende gebroken worden, opdat den vyant belet worde, daerover naer den duyn te passeren. Ende verwachtende hierop UE antwoorde, willen wy deselve hiermede, Edele, gestrenge en mogende Heeren, besondere goede vrunden, Gode bevelen!" 3)

1) Brief van Lodewijk Gunther in de *Arch.* 2me Serie T. II p. 25.

2) Op dit advies van Vere is toepasselijk wat Graaf Willem Lodewijk ruim een jaar later aan Maurits schreef (*Arch.* 2me Serie T. II p. 110), dat hij zich niet verwonderde, van Francis Vere (toen Gouverneur van Ostende) voorstellen te vernemen, waarvan deze de onuitvoerlijkheid zou inzien, indien zijn oog genoeg geopend was om helder te oordeelen; er bijvoegende, dat Francis Vere een goed kolonel van veel ondervinding was, maar nog wat ter school moest gaan, zoo hij den Generaal wilde uithangen (*quand il veult faire le Général*). Vere nam het kwalijk, dat zijn raad niet gevolgd werd. Hij schreef in zijn relaas: „Notwithstanding that my reasons seemed well grounded, the count Maurice was, as he is naturally slow in resolving, so as for that time no other thing was done." Maar wat de Prins verder gedaan of besloten had, wist Vere niet: hij was naar bed gegaan (*Comment* p. 85). Driemaal werd hij uit den slaap gewekt, om alarmtijdingen aan te hooren; maar het blijkt niet dat hij verder in den nacht bij den Opperbevelhebber geroepen is.

3) Het aanwezen van den hier in den tekst opgenomen brief (zich bevindende onder de ingekomen brieven der Algemeene Staten, in het Rijks Archief in de zoogenaamde *Lias loopende Julij* 1600) is het eerst bekend gemaakt door den verdienstelijken uitgever van het *Journael* van Duijck, L. Mulder D. II bl. 662, die daarbij opgemerkt heeft dat het briefje eerst den 10den Juli is terecht gekomen, blijkens de aanteekening *Recept. den X Julij* 1600" naast de woorden „cito, cito, cito" geplaatst.

Toen dit schrijven werd afgezonden, wist de Prins alleen wat de gevluchte soldaat uit Oudenburg hem verhaald had. Maar weldra deden behalve de Ritmeester Wagemans, twee andere Jobsboden de waarheid van den toestand kennen.

Te middernacht kwam een ordonnans-soldaat van Piron, de door dien kolonel met den Aartshertog gesloten capitulatie van Oudenburg en Snaeskerke, door beiden onderteekend, den veldheer ter hand stellen, daarbij verhalende dat hij het geschut en de voorhoede van den vijand reeds in marsch gezien had op den weg naar Leffinghen. 1) Ongeveer tenzelfden tijd deed Graaf Ernst Casimir, wiens divisie aan de noordoostzijde van de haven, gescheiden van het overige leger, overnachtte, zich in een jacht naar den Opperbevelhebber overzetten en gaf verslag van hetgeen manschappen uit Snaeskerke gevlucht verhaald hadden: de vijand had het fort Snaeskerke en Oudenburg bemachtigd, twee vendelen, tegen de capitulatie aan, »gemassacreerd" en was in aantocht langs denzelfden weg dien het Staatsche leger van Oudenburg naar Nieuwpoort genomen had. 2) Ook bij deze schrikmare behield Maurits de helderheid van zijn oordeel onbeneveld. De kampplaats waar hij den vijand ontmoeten wilde, stond voor zijne verbeelding. Graaf Ernst stak de haven weder over met den last om onverwijld met het Schotsche regiment, het Zeeuwsche regiment van Van der Noot, nog 7 andere vendelen, 4 vanen en 2 halve kanons den vijand te gemoet te snellen en hem den pas naar het strand te betwisten; de Luitenant-Generaal van het leger, Graaf Lodewijk Gunther kreeg bevel terstond te paard te stijgen om de ronde door het kamp te doen en te zorgen dat de troepen en de afgedwaalde maraudeurs, als het dag werd, in vollen getale marschvaardig waren; en aan de schepen die de haven vervulden werd last gegeven bij het aanbreken van den dag, ruimte te maken voordat de eb inviel, opdat dan het leger naar de noordzij zou kunnen overtrekken; zoo vond den Veldheer van het Staatsche leger het vroegaanbrekende morgenrood van den 2den Juli — het was een zondag — in de volle voorbereiding van een allesbehalve rustigen sabbath.

Maar de Aartshertog ging ook vroeg op marsch, denkende den weg te volgen dien het Staatsche leger vruchteloos beproefd had in de richting van het fort Nieuwendam. Hij behoefde geen zwarigheid te maken recht op het fort aan te trekken, waar hij met open armen zou ontvangen worden. Maar ook hem gelukte het niet, de moerassige gronden en wateren door te komen, waarvoor Maurits teruggekeerd was. Het

1) Brief van Lodewijk Gunther *Arch.* 2me série T. II p. 26.
2) Brief van Ernst Casimir *Arch.* ibid p. 36—37.

Spaansche leger zou anders aan de oostzijde van Nieuwpoort zijn uitgekomen, en de strijd die er zou gevolgd zijn, had dan het eigenaardige verkregen van een betwiste poging om een ter belegering omsingelde stad te ontzetten. Ook de Aartshertog veranderde de richting van zijn marsch. Na reeds zijne voorhoede op dien weg te hebben vooruitgezonden, vernam hij, aan het hoofd zijner bataille 1) te Leffinghen gekomen, dat de weg die het Staatsche leger aan het strand had gebracht nog gebaand lag, en toen besloot hij het op den voet te volgen. Zoo is de streek ten noorden van de haven van Nieuwpoort, die van de stad tot aan de zee een lengte heeft van bijna een half uur gaans — een terrein van strand en met helm begroeide duinen gelijkvormig aan dat van Scheveningen in den toestand als beiden destijds waren — de kampplaats geworden van twee legers slagvaardig tegen over elkander geschaard.

De weg waarover nu het Spaansche leger naar het zeestrand trok, liep uit bij Marienkerke, alwaar over een beek een brug lag, welke Graaf Ernst wist dat voor den marsch van het Staatsche leger gediend had. 2) Hier den vijand het uitkomen zoo lang mogelijk te beletten was het doel zijner zending. Daartoe had hij ongeveer 3000 man onder zijne bevelen. De afmarsch werd vertraagd door het verzamelen van het noodige voor 2 stukken geschut die hij zou medevoeren, proviand en middelen om, mocht het noodig zijn, zich te kunnen retrancheeren. De marsch langs het strand werd vervolgens belemmerd door het vloedwater, en toen Graaf Ernst tot op een half uur afstand van Marienkerke was voortgerukt, ontdekte hij, op een duin geklommen, dat de Spanjaarden reeds naar de brug trokken. Op dit gezicht zond hij, het zal nu 8 uur geweest zijn, de vier vanen ruiters van het Regiment van den Heer van Risoir in vollen ren daarheen, om, zoo het mogelijk ware, de bedoelde brug te vernielen: hij zelf rukte met zijne regimenten in den looppas voorwaarts en zond een renbode naar Ostende tot den Kolonel Piron om hem te hulp te komen. Het was te laat. De ruiters van Risoir ziende dat de voorste troepen van het Spaansche leger zich reeds

---

1) Een leger, zoowel op marsch als in slagorde geschaard, werd verdeeld in de *avant-garde, de bataille* en *de arrière-garde.*

2) Van die brug wordt in andere berichten geen melding gemaakt. Maurits in zijn brief, boven bl. medegedeeld, spreekt er ook niet van, omdat die begrepen was onder de dammen, vóor het passseeren van 't geschut gelegd, die hij wenschte „uytgeworpen ende gebroken" te hebben. Over dat riviertje zal een brug zijn geslagen geweest, omdat de stroom het leggen van een dam niet toeliet. In de geschiedverhalen is deze brug verward met de vaste brug over de Yperlee bij Leffinghen aan de andere zijde van het met water doorsneden veld. Daardoor leest men van de nederlaag van Graaf Ernst als hebbende plaats gehad bij de brug van Leffinghen.

uit het veld naar de duinen ontwikkelden, hielden halt bij de kerk van het dorp, en een omtrekkende beweging van vijandelijke ruiterij bespeurende, togen zij op de vlucht naar de zijde van Ostende.

Hier hadden de Staten, op het vernemen van den aantocht van Graaf Ernst, met moeite verkregen, dat hem eenige der troepen van Piron, ontmoedigd door het gebeurde te Oudenburg, tegemoet trokken: deze werden door de vlucht der ruiters medegesleept. Het gezicht dier vluchtenden deelde hun schrik mede aan de bezetting van het fort Albertus, waaruit nu geenerlei poging werd gedaan om den vijand een oogenblik ontzag in te boezemen. Ook het voetvolk dat intusschen naderde, bleef niet vrij van den schrik door het wegvluchten der ruiters verspreid. Graaf Ernst ziende, dat de vijand met zijne hoofdmacht, om aan de duinen te komen, nog een smallen weg moest doortrekken, hoopte hem daar tot staan te brengen. Tusschen de duinen en het dorp Marienkerke liep een dijk tot aan het fort Albertus. Achter dezen dijk schaart hij zijne vendelen in slagorde en doet hij zijne twee halve kanons tot viermalen vuur geven in de aankomende bataljons van den vijand, die daardoor de eenige manschappen verloor waarop hem deze geheele ontmoeting te staan kwam. 't Was vruchteloos: toen de dijk door de Spanjaarden werd overgeklommen, koos het Zeeuwsche regiment van Van der Noot het pad der gevluchte ruiters van Risoir, en verloor onder de handen zijner vervolgers 150 man en 3 kapiteins. Erger lot trof het regiment Schotten, 't welk een goed heenkomen zocht door de duinen naar het strand, maar door de Spaansche cavalerie achterhaald, genoegzaam geheel vernield werd — 600 soldaten en al zijne Officieren uitgezonderd den Kolonel Edmond, deels verslagen, deels verdronken in de zee. 1) Graaf Ernst redde met moeite het leven in het fort Albertus.

In het verhaal door Graaf Ernst zelven geschreven van zijne ontmoeting met den vijand beroemt hij zich, het Spaansche leger vijf uren te hebben opgehouden: 2) hij zou aldus, in weerwil van zijne nederlaag, het lot der beide legers op dien dag beslist hebben. Deze overdrijving moet beoordeeld worden als een verweermiddel tegen degenen die de meening verspreidden, dat hij door gebrek aan beleid de hem toevertrouwde krijgsmacht nutteloos voor Maurits had doen verloren gaan: hij had — dus werd gezegd — toen hij de onmogelijkheid inzag van

1) Over de vraag of de troepen van Graaf Ernst gevochten hebben of zonder strijd gevlucht zijn, zie men de aanteekening van L. Mulder op Duijck's *Journael* bl. 668.

2) Er zijn twee verhalen van hem, in twee brieven aan zijn broeder Willem Lodewijk, bekend geworden door de uitgave van de *Archives de la M. d'Or* 2me série T. II, een 2 dagen na den slag (ald. p. 17) en een van 20 Juli (p. 35).

het geheele Spaansche leger den doortocht te beletten, post moeten vatten bij het fort Albertus, met den rug naar Ostende gekeerd, en dáár naar den Opperbevelhebber om nadere bevelen moeten zenden. Er is in de bewering van Graaf Ernst een grond van waarheid. Zijn postvatten te Marienkerke heeft het uitkomen van het Spaansche leger uit de lage landen naar de duinen en het strand werkelijk vertraagd, en er is op zijne nederlaag bij het Spaansche leger een stilstand van ten minste vier uren gevolgd. Eerst schorste de Aartshertog zijn marsch, om zijne Onderbevelhebbers bij zich te vereenigen en met hen de vraag te overwegen of het nu niet raadzamer was, door het fort Albertus te bemachtigen en zich daar te plaatsen, den terugtochtsweg voor het Staatsche leger te gaan versperren. Maar de jongeren en de driftigsten, inzonderheid de vermetele kolonel van een regiment Walen Claude la Barlotte »waren van opinie, dat men de victorie moest vervolgen om een einde van de oirlogen te maken." 1) Men hield het gedetacheerde korps van Graaf Ernst voor de voorhoede van het leger, en nu die voorhoede zich zoo lafhartig gedragen had, zou ook het leger zelve gemakkelijk te verslaan zijn. Maar Çapena en de meer bedachtzamen verklaarden zich voor het andere gevoelen. Men kan zich voorstellen dat zij de snoevers zullen hebben doen opmerken, hoe de wijze waarop het Regiment Schotten was neergesabeld, geen grond gaf om bij den vijand een leger van lafaards te onderstellen. Van het Zeeuwsche Regiment was de kolonel Van der Noot nog afgetrokken naar de zijde van Ostende; dáárheen hadden ook de troepen uit Oudenburg en de naburige schansen de wijk genomen; het fort Albertus, ofschoon het zich lijdelijk had gehouden, was nog bezet: deze vijandelijke krachten in den rug te hebben terwijl men het hoofdleger ging bevechten, kon bedenkelijke gevolgen hebben. Van dit gevoelen zullen ongetwijfeld geweest zijn de Officieren der Cavalerie. Na de bemachtiging, namelijk, van de gewichtige stelling van Oudenburg was reeds de vraag besproken, of men, het toen behaalde voordeel vervolgende, het Staatsche leger zou opzoeken en aanvallen, of wel het zoodanig gaan insluiten, dat wat niet op de schepen zou kunnen ontkomen, reddeloos verloren moest gaan. De Hoofd-Officieren van de Cavalerie hadden zich voor dit laatste gevoelen verklaard. Zij konden nu althans niet aanraden, op een terrein van gebroken land en duinen en een strand bij elken vloed door het zeewater overstroomd, de gelegenheid tot een hoofdtreffen te zoeken. Het gevolg hiervan is geweest, dat wel het gevoelen van de stoutmoedigsten de overhand heeft

1) Woorden van Duijck.

gekregen, maar Don Luijs de Velasco met 2000, volgens anderen 4000 ruiters, gescheiden van het voortrukkende leger is achtergelaten om den vijand, die van Ostende zou kunnen opdagen, in 't oog te houden: het ontbreken van deze troepen bij het hoofdtreffen is van zooveel gewicht geweest, dat daaraan van Spaansche zijde de beslissing voor een groot deel is toegeschreven. 1) Met deze beraadslaging nu waren twee uren verloopen, en toen de troepen weder in beweging waren gebracht, hielden zij zich nog twee uren bezig met uit het doorsneden terrein aan te komen, en heen en weder te trekken in de duinen om zich aan den voet van dezen naar de landzijde te verzamelen, waar zij weder eenigen tijd halt hielden. Van deze schoorvoetende tegemoettreding naar een vijand, dien de Admirant Mendoza en de meerderheid der Spaansche Kolonels en Kapiteins als een gemakkelijke prooi beschouwden, is niet wel een andere oorzaak aan te nemen, dan het oordeel van den Aartshertog dat die vijand niet zoo licht te tellen was, zijn verlangen naar een wijl tijds om te trachten met de sterkte en de beschikkingen van zijn tegenstander bekend te worden, en de vrees van niet volkomen slagvaardig te zullen zijn bij de ontmoeting. Al neemt men dus aan dat Graaf Ernst het lichaam der vijandelijke macht geen oogenblik heeft tegengehouden, zijne vertooning van tegenstand en zijne nederlaag hebben blijkbaar invloed gehad op de besluiten, die veroorzaakt hebben dat het Spaansche leger vier of vijf uren later op de kampplaats van dien dag verschenen is en men mag geloof hechten aan de verzekering, dat Maurits en de Staten erkend hebben aan die nederlaag de overwinning verschuldigd te zijn geweest. 2) Graaf Ernst heeft zich daarbij gedragen als een bevelhebber die, zich stipt houdende aan den last, hem door zijn hoogeren gegeven, als hij het uiterste beproefd heeft om dien te volbrengen, begrijpende een andere roeping te hebben dan de vaandrig die zich in zijn vaandel gewikkeld laat doodsteken, zich niet veroorlooft zijn leven prijs te geven om de eer te verwerven van een bewonderden dood. Hij verdient noch het verwijt van plichtverzuim, noch den roem van een Leonidas. — Dit was het bloedig voorspel van het oorlogsdrama waardoor de 2de Juli van het jaar 1600 gedenkwaardig is geworden.

Het hoofdtreffen van den slag bij Nieuwpoort heeft in den namiddag

1) Zie de belangrijke aanteekening van L. Mulder op het *Journael* van Duijck bl. 676.

2) „Messieurs les Etats — schrijft Graaf Ernst — S. Exc. et tout le monde m'en scavent bon gré, et confessent que par ma defaicte ont est esté sauvez et gaigné la bataille." Dit wordt bevestigd door een schrijven van de Gecommitteerden uit de Staten-Generaal zelve, die daags na den slag aan de Staten van Gelderland schreven: „nadat sy (de troepen van Ernst) haar vromelick gedragen ende clouckelick als soldaaten met eere hadden gevouchten, syn deselve by den vyant ontdaen." De brief is meegedeeld door G. van Hasselt in zijn Geldersch Maandwerk voor 1807.

plaats gehad tusschen half vier en zeven uur. Van hetgeen er in de uren die voorafgegaan zijn is voorgevallen, kan men een duidelijker voorstelling verkrijgen, sedert berichten van tijdgenooten en ooggetuigen, in verzamelingen van handschriften en zeldzame drukwerken lang verholen gebleven, de verhalen van onze oude geschiedschrijvers zijn komen aanvullen en verbeteren. Men kan zich nu ook beter een denkbeeld vormen van hetgeen er in den geest en het gemoed van Maurits zal hebben omgegaan, bij het besef der onvermijdelijkheid eener worsteling, waarin de hoofdlegermacht van den pas geboren Staat zou moeten overwinnen of vergaan; en bij de verontrustende bewustheid, met ieder uur toenemende, van het hachelijke der oorlogskans, die hij wagen moest. Elke maatregel dien hij nam kon beslissend zijn. Zijn eerste zorg was het gros van het leger naar de noordzij der haven over te brengen. spoedig genoeg om het, vóór een ontmoeting met den vijand — iedere wapensoort naar den aard van het terrein — in orde van slagvaardigheid te kunnen scharen. Het water in de haven stond bij vloedgetij 12 voet diep, en eerst 's morgens tusschen acht en negen uur zou de eb het genoegzaam doen afloopen, om het ook voor voetgangers waadbare plaatsen te doen vinden. De transportschepen in de haven, die een ordelijken doortocht van troepen zouden belemmerd hebben en, met legerbenoodigdheden beladen, aan het bereik van den vijand moesten onttrokken worden, begonnen, overeenkomstig de hun in den nacht gegeven bevelen, met het krieken van den dag naar zee te zeilen. Daarvan bleven echter 25, hetzij opzettelijk of omdat zij niet vroeg genoeg konden uitkomen, op het drooge liggen. Terwijl de troepen marschvaardig op den afloop van het water stonden te wachten, werd er met spoed gewerkt aan een brug van jachten en andere vaartuigen over het smalste van de haven, waar aan de zuidzijde twee vuurtorens of vuurboeten stonden, bestemd om bij nacht aan de uit zee komende schepen het vaarwater naar de stad te wijzen. 1) Bij de kleinste dezer vuurtorens, het dichtst aan de stad, werd de brug geslagen. De andere, meer naar de zeezijde, hooger uitstekende boven een schans gebouwd op den hoek

1) In Vere's *Comment.* wordt deze brug genoemd „a stone bridge." Het is moeilijker te gelooven dat Vere dus geschreven, dan dat zijn uitgever verkeerd gelezen heeft. Achter het werk van Vere heeft Dillingham gevoegd een Latijnsch verhaal *Proelium Nr portanum*, omdat het geschreven was „by an elegant and learned pen, having translated Francis Vere without ackwowledging of him for the Authour." Deze vertaler Is. Dorislaus IC. heeft beter gelezen, of begrepen dat hier van een steenen brug geen rede kon zijn; hij schrijft: pontem contextu navium classiarii inceperant sternendo fluvio qua is coit arctior." Misschien was met deze brug reeds den vorigen dag een begin gemaakt, en was die bestemd, gelijk Vere schrijft, „for carriages and troops to passe to and fro at all times, if occasion required."

van aansluiting van twee dijken, en door de Spaansche bezetting bij het aankomen van het Staatsche leger verlaten, was een uitmuntend observatorium om den omtrek te verkennen. 1) Men stelle zich Maurits voor, van hier de bewegingen zijner troepen aan beide zijden van de haven overziende, en het terrein aan de noordzijde, en de gebeurlijkheden van den dag voor zijne verbeelding latende gaan.

Nieuwe reden tot bezorgdheid gaf hem de tijding, dat een vijandelijke macht op het fort Nieuwendam aantrok. Daar zou een omtrekking van zijn rechterflank, terwijl hij ook reeds den vijand in Nieuwpoort aan zijne zijde had, bedenkelijke gevolgen kunnen hebben. Hij zond dus den aanvoerder zijner achterhoede, Olivier van den Tempel, daarheen, om de bezetting moed in te spreken: de tijding werd toen bevonden valsch te zijn geweest. Maar de schuitenbrug aan de kleine vuurboet kon niet spoedig genoeg gereed zijn voor den overgang van het gros van het leger: zij werd voltooid om voor de achterhoede te dienen, die, als de beurt van op te rukken aan haar zou gekomen zijn, het water reeds weder wassende zou vinden. De voorzorg is gebleken goed berekend te zijn geweest: de achterhoede is werkelijk over de brug op de kampplaats gekomen.

Het was omstreeks acht uur toen Graaf Lodewijk Gunther, aan het hoofd van 8 vanen karabiniers, de haven doortrok, half zwemmend, half wadend, gevolgd door de wagentrein. 2) Francis Vere, met de voorhoede die hij dien dag aanvoerde, uithoofde der onderstelde nabijheid van den vijand, verbood den soldaten hunne kleederen uit te trekken, gelijk zij, om die droog te houden, den vorigen dag gedaan hadden. Toen de voorwacht van karabiniers een kanonschot ver het strand was opgereden, vertoonde zich in 't verschiet een gewemel van troepen: nog niets vernomen zijnde van Graaf Ernst en zijn troep, meende men dezen vóór zich te zien. Doch nauwlijks was door den bevelhebber de order tot verkenning gegeven, toen twee ruiters uit Ostende in galop aangesneld de tijding brachten, dat hetgeen men zag in de verte het Spaansche leger in aantocht was. Graaf Lodewijk Gunther op dit bericht schaarde zijne ruiterij in twee hoopen of eskadrons, elk op 5 gelede-

1) De 2 vuurbakens zijn aangewezen op het kaartje bij dit werk gevoegd. Waar de schans met de vuurtoren gelegen was, staat op de Topografische kaart van België *ancien phare* en op de kaart van Ferraris (van 1777) Ft Viervoet, bij verbastering van het oude vierboet; vierboet is vuurboet. Op uitvoerige kaarten onzer zeegaten, ook nog van de 19de eeuw vindt men vuurboet voor kustlicht, en het woord leeft nog voort in de spraak van de Noord-Hollandsche strandbewoners. Het onderzoek naar afleiding en beteekenis van boet in deze samenstelling wordt aan taalvorschers overgelaten. Kilian schrijft vierboet, Balthasar op zijn prentkaart vierbuete.

2) Karabiniers heetten destijds harkebusiers te paard, de wagentrein de carroye.

ren 1) en zond intusschen om nadere bevelen naar den Prins met het bericht, dat zijn voortroep reeds met die van den vijand aan 't schermutselen was. Het antwoord luidde, dat de cavalerie voor 't oogenblik geen grooter dienst kon doen, dan den vijand op te houden, tot dat het leger door de haven zou zijn. Fier draafde nu de Staatsche ruiterij in slagorde het strand op, en toen zij 300 passen had vooruitgereden en de vijandelijke voorhoede reeds tot een kanonschot genaderd was, deed de Aartshertog zijn leger halt maken, uit de houding der aanrijdende ruiterij begrijpende, dat hij zich vruchteloos haastte om de noordzijde der haven van Nieuwpoort te bereiken, voor dat zijn vijand daar post gevat zou hebben. Een verkenningstroep, nu door hem vooruitgezonden, liet, in handen van de voorwacht van Lodewijk Gunther, waarmede zij spoedig in schermutseling geraakte, een Italiaanschen kapitein en een soldaat, naar 't schijnt opzettelijk om bij het Nederlandsche leger de nederlaag van Graaf Ernst bekend te maken: de kapitein verhaalde, dat na het voordeel in den morgen behaald — de vernietiging van het geheele korps der voorhoede, de verovering van 18 vaandels en 2 kanonnen — de Aartshertog vast besloten had, dien dag slag te leveren. Op dit oogenblik kwam Francis Vere aanrijden om de aanmerking te maken, dat de ruiterij te ver vooruit was, en dichter bij zijne divisie, die bezig was de haven te doorwaden, terug behoorde te trekken. Lodewijk Gunther daarentegen beweerde, nu hij in 't gezicht van den vijand stond, terug te wijken zijne ruiters ontmoedigen en verwarring veroorzaken zou: het voetvolk moest liever spoedig maken om zich bij hem aan te sluiten; en zoo bleef hij, na reeds meer dan een uur den vijand in 't gezicht gehad te hebben, nog een uur stand houden, toen Maurits in persoon aankwam. Deze, ziende hoe de twee krijgsgevangenen zich moeite gaven om al wie zij bereiken konden door woorden en gebaren te verstaan te geven, wat er met Graaf Ernst gebeurd was, deed hun de monden stoppen en hen naar de schepen voeren, om het leger te bewaren voor den indruk dien deze tijding kon te weeg brengen.

Intusschen hield Francis Vere zich bezig met 43 vendelen voetvolk onder zijne bevelen, waarvan 2 regimenten Engelschen waren, deels met pieken, deels met vuurgeweer gewapend, een regiment Friezen, onder den Luitenant-Kolonel Taco Hettinga, en de garde van den Prins

1) Men heeft later de formatie der cavalerie op twee gelederen algemeen aangenomen, en houdt het er voor, dat de druk der achterste gelederen op het voorste geheel ingebeeld is. In vroeger tijd dacht men er anders over; en dat in den slag bij Nieuwpoort, de Baxen en Van Balen door den vijand heen sloegen, werd voornamelijk daaraan toegeschreven, dat hunne ruiterij op vijf, en de Spaansche slechts op drie gelederen gerangschikt stond. Zie Le Hon in het zoo aanstonds aan te halen werk.

onder Van der Aa in slagorde te scharen, voor zoo veel dit mogelijk was op de duinen van verschillende hoogte en in de dellingen van verschillende diepte. Hier was Vere met zijne taktische bekwaamheid op zijne plaats: er was veel geoefendheid noodig om de ongelegenheden van het terrein te voorkomen, zoodat de hoogten en dellingen niet te zeer den samenhang der troepen bij het manoeuvreeren konden verstoren en de diepten haar aan onverhoedsche aanvallen blootstelden, en het vlakke veld achter de duinen den vijand niet de gelegenheid liet door een omtrekking de brug en de schepen in de haven te bereiken. Lodewijk Gunther sloot nu, op bevel van Maurits, zijne ruiterij bij de linkervleugel van Vere tegen de duinen aan, en zoo stond de eerste linie slagvaardig: de tweede of slaglinie (bataille) onder bevel van Everard Graaf van Solms was 25 vendelen sterk, Franschen, Walen en Zwitsers, en werd mede in en op de duinen geschaard in langwerpige vierkanten met genoegzame tusschenruimten dat, zoo de eerste linie wierd teruggedrongen, deze ordelijk tusschen de tusschenruimten der tweede kon terugtrekken, en de vijand alzoo op een tweede front moest stuiten, en de teruggedrevene zich aan de derde kon aansluiten: eene slagordening, waarvan Maurits zich tot het laatst van zijn leven gaarne bediend heeft, gelijk ook Frederik Hendrik daarin de inzichten zijns broeders gevolgd heeft. 1)

De vraag was nu of men in deze stelling zou afwachten dat de vijand, wiens leger nog altijd halt hield, tot den aanval oprukte, of zelf hem ten aanval tegemoet trekken. Maurits gaarne zich de meening zijner generaals ten nutte makende, maar niet gewoon zich uit te laten over de zijne, begaf zich, zoodra de eerste legerdivisie hare stelling had ingenomen, naar het front dezer troepen bij Francis Vere, en daar, te paard gezeten, omringd van zijne hoofd-officieren, bracht hij die vraag ter sprake. Allen, behalve Vere, waren van oordeel, dat men dadelijk moest aanvallen: kleinmoedigheid te toonen zou bij den Spanjaard den moed verhoogen, en men moest vooral niet wachten, dat de vijand zich ten zuiden van Ostende nestelde en toevoer en terugkeering afsneed. Vere meende, dat daarvoor geen gevaar was; het ontbrak den Aartshertog, te midden van duinen, moerassen en zeestrand aan alle behoeften voor zijn leger; de overwinning zou veel zekerder zijn zoo men den aanvaller ontving met het vertrouwen op de sterkte eener voordeelige positie. Maurits oordeelde, dat Vere hier goed gezien had,

1) Zie L. J. de Hon, *Ordres van Batailjen gepractiseert in de legers der Vereenigde Nederlanden, onder het beleid van Prins Mauritius en van Prins Fr. Hendrick.* Amst. 1672 in fol. zijnde dit een tweede uitgaaf.

en bleef bij zijn voornemen in de eens door hem gekozen stelling den strijd te aanvaarden: een beslissende slag kon niet uitblijven; de Aartshertog was te ver gegaan om, indien hij niet werd aangevallen, den aanval te kunnen uitstellen. 1)

Nu het besluit genomen was den aanval af te wachten, ter plaatse waar men stond, rees bij Vere de vrees, dat het terrein, waarover een vijandelijke macht uit het open veld in het noordoosten van Nieuwpoort de slagorde zou kunnen overvleugelen, in zijn geheele breedte door zijn rechtervleugel niet sterk genoeg bezet was. Hij deed dus aan Maurits voorstellen, aldaar op de toegangen nog eenige veldwerken op te werpen. Het antwoord hield in, dat er nu geen ander retranchement te maken viel, dan van pieken en musketten; er moest slag geleverd worden en Vere had nu niets anders te doen, dan al zijn volk tot den slag te bereiden en in goede orde te houden. Zoo de Veldheer in deze beslissende oogenblikken van eenigen wrevel heeft doen blijken over de bezorgdheid van zijn Onderbevelhebber, die gewoon was met zijne raadgevingen zich op den voorgrond te dringen, wie zal het hem euvel duiden! 2)

Een eerste ontwerp van Maurits, om den Spanjaard in een strik te doen vallen, mislukte. Hij wilde namelijk de vijandelijke ruiterij, die aan de spits van het leger langs het strand kwam opdraven, onder het bereik lokken van de zes stukken geschut, in batterij gebracht op het strand voor den rechtervleugel der divisie van Francis Vere; gelukte dit, dan moesten zijne lijfwacht en een afdeeling Friezen, te dien einde in de duinen geschaard, haar in de flank vallen, opdat zij aldus uit kanon en klein geweer begroet en door zijne ruiterij bevochten, zich al vluchtende op haar voetvolk zou werpen en daarin een eerste ver-

1) Vere (*Comment.* p. 90 en volgg.) na de raadpleging aan het hoofd zijner divisie vermeld te hebben en zijn advies om den aanval niet te beginnen, maar zich gereed te houden en af te wachten, gelijk hij schrijft „in our strength of advantage," laat er op volgen: „the Count Maurice pleased to like of it." De geleerde historiograaf van de City van Londen, Clement Edmonds in zijne *Observations on the sixth and seventh booke of Caesars commentaries* in hetzelfde jaar 1600 te Londen uitgegeven, kent ook aan Francis Vere de eer toe van Maurits te hebben overgehaald om te doen wat de plicht is van een legerhoofd, die voor een veldslag tot zijne soldaten moet kunnen zeggen met Labienus: „hostem iniquo atque impedito loco tenetis" en na eene nederlaag zich moet kunnen verantwoorden met de verklaring „locum securum ad dimicandum se dedisse." Duyck vermeldt de samenspreking der Generaals met den opperbevelhebber niet, en wat hij schrijft van verschil van gevoelen tusschen Maurits en Vere heeft betrekking tot het voorstel van Vere om „te retrancheren."

2) Duyck heeft hier den misnoegden luim niet kunnen verbergen, waarin hij, dit gedeelte van zijn *Journael* schrijvende, tegen Maurits en de Staten gestemd was. Na vermeld te hebben, dat het voorstel van Vere was afgewezen, laat hij volgen bl. 666: „achtende (Maurits) dat hy desen dach victorie most vechten enz."

warring veroorzaken, waarvan men partij kon trekken. Graaf Lodewijk Gunther kreeg dus last, met de Spaansche ruiterij een schermutseling aan te gaan, en al vechtende voet voor voet te wijken, om haar tot een charge uit te lokken. Lodewijk Gunther volbracht zijn last; doch hetzij de konstabels die het geschut bedienden uit drift te vroeg vuur gaven, hetzij Vere daartoe den raad gegeven heeft, 1) de losbranding van het geschut deed de vijandelijke ruiterij ter zijde uitwijken in de duinen, waardoor de toeleg mislukte.

Dit geschiedde omstreeks het middaguur, en de beide legers bleven weder een geruimen tijd zonder handgemeen te worden op een afstand van elkander. In dien tusschentijd reed Maurits bij de troepen rond om te vernemen of zij gereed waren met hem het uiterste te wagen. Overal met gejuich begroet, verscheen hij ook bij het regiment Walen. Trouw aan vaandel en veldheer wist hij wel dat bij Walen niet te wachten was: en hij stond hier voor het regiment de Nieuwe Geuzen, allen overloopers uit de Spaansche dienst: ook zelfs de gedachte aan het korps Walen in het Spaansche leger, dat door een man des volks van hun eigen landaard werd aangevoerd, zou genoeg kunnen zijn om afspraken tot desertie te doen rijpen. Hun bevelhebber de Kolonel Heer van Marquette deed hen daarom, met het opsteken van de hand, zweren dien dag aan de voeten van den Prins te zullen leven en sterven. Nogtans de kogelvrees is besmettelijk en in staat, door het voorbeeld van een enkelen bloodaard, ook welgezinde troepen aan te steken. In de haven van Nieuwpoort lagen nog de 25 schepen, die bij het uitzeilen der overigen in den vroegen morgen op het drooge waren blijven liggen, en bij het wederopkomen van den vloed vlot werden. Van deze gelegenheid bediende zich een hooggeplaatst krijgsman om het leger te verlaten, terwijl men zich van beide zijden tot een hoofdtreffen voorbereidde. Het was Robert Sidney, broeder van dien, ook als Staatsman en Schrijver, beroemden Filips Sidney, die, weinige weken nadat hij Maurits bij de bemachtiging van Axel vergezeld had, 2) in een gevecht tusschen de Engelsche troepen van Leicester en de Spanjaarden onder Parma bij Warnsveld doodelijk gewond, te Arnhem gestorven was. Sir Robert was zijn broeder als Militair Gouverneur van Vlissingen opgevolgd, had bij Turnhout medegestreden en had Maurits op den tocht naar Nieuwpoort tot hiertoe vergezeld, zonder echter eene bepaalde

1) Vere, om er zich een verdienste van te maken de vlucht der Spaansche ruiters te hebben te weeg gebracht, schrijft: (*Comment.* p. 94) „I made the motion to have them (our canons) discharged.” Men vergelijke ook de aant. van L. Mulder op Duyck p. 668.
2) Zie boven bl. 201.

bediening bij het leger te bekleeden. 1) Of het werkelijk geweest is omdat hij geen moed had den slag die ophanden was bij te wonen, of om eenige verschoonbare reden, althans door aanbieding van geld verkreeg hij, dat een der vaartuigen hem aan boord nam en met hem wegvoer. Die daarbij tegenwoordig waren of er kennis van kregen, schreven zijn vertrek toe aan angst voor den naderenden slag, en het was niet dan met moeite dat de vluchteling aan boord kwam, overladen met schampere woorden en verwijten van die er getuigen van waren. Aan de bloodaards was nu de gelegenheid gewezen tot ontkomen, en ook de schuitenbrug over de haven zou een verleidelijk hazenpad kunnen worden. Zoodra dus Olivier van den Tempel met zijne divisie de haven was overgetrokken, en zijne 26 vendelen, waaronder een regiment Hollanders en een regiment Utrechtenaars, in derde linie of achterhoede met 4 vanen op den linkervleugel, zich scharen kon, liet Maurits de brug vernielen, de pinken en jachten waaruit die was samengesteld buiten het bereik van de noorder havenzij brengen, en de 25 vaartuigen, met munitie en bagagie beladen, naar zee zeilen 2). Kan men in dezen maatregel niet, als Simon Stijl, 3) een trek van grootschen heldenmoed zien »alware het ook dat dezelve, zoo hij door het geluk niet ware bekroond geworden, den blaam van roekeloosheid niet zou ontgaan hebben:" wie zich het beeld van een groot veldheer kan voorstellen, zal er den blik en de wilskracht van zijn ideaal in herkennen. Maar zoodanig is het lot der Veldheeren, dat hetzelfde gedaan en niet gedaan te hebben, hun tot roem of verwijt wordt gerekend, naar dat de uitkomst geweest is. Zoo de tegenwoordigheid der schepen ook maar weinige bloohartigen verlokt had om daarin hun behoud te zoeken, en dezen, in een hachelijk maar nog geenszins hopeloos oogenblik, als het gaat, weder anderen hadden medegesleept, en de geslagen troepen, onder de vervolging des vijands, zich, vluchtende naar de schepen, reddeloos op elkander hadden geworpen, de veldheer zou de blaam niet heb-

1) Op de lijst der bevelhebbers bij Nieuwpoort, te vinden in de *Oratio panegyrica* van Van Kinschot, komt zijn naam niet voor, ofschoon daarin de jonge Edellieden zijn opgenomen die medegetogen waren en ook geenerlei kommando hadden. Duijck vermeldt alleen (bl. 646) waar hij verhaalt hoe 20 der Zeeuwsche transportschepen door de Spaansche galeien uit Sluis genomen zijn, dat zich in een dier schepen bevond „alle de bagagie van den heer Sidnei, Gouverneur van Vlissingen, die met syn Exie mede te lande gecommen was." Waar Duijck van zijn vertrek uit het leger voor Nieuwpoort schrijft (bl 667) staat in zijn *Journael* verkeerdelijk „Philips Sidnei."

2) Op de kaart van Balthazar ziet men de schepen zeilende met het bijschrift: Tous ces navires partirent encores après mydi du havre de Nieupoort."

3) *Opkomst en bloei der Nederlanden* bl. 621 der eerste in 1774) bl 295 der latere Brusselsche uitgaaf.

ben ontgaan, van te weinig op de overwinning gerekend te hebben. 1)

Nog een andere bezorgdheid bekommerde Maurits. Aan zijne zijde zag hij zijnen geliefden broeder Frits, nog pas 16 jaren oud, en om zich heen Johan Ernst vorst van Anhalt, een Hertog van Holstein, de jonge Graven Albert Otto en Hendrik Willem van Solms, Lord Grey de Wilton en Henry de Coligny Graaf de Chatillon, allen in prille jeugd, hem toevertrouwd om zich naar zijn roemrijk voorbeeld te kunnen vormen. Bereid zijn eigen leven voor het Vaderland op te zetten en dat van hen wier plicht hen daarvoor bestemde, was hij bewogen met het lot dezer jeugdige Vorsten-telgen, die zich bij hem bevonden om den oorlog te leeren, niet om hun bloed te storten. Hij doet dus aan Frederik Hendrik opening van het hachelijke der kans van overwinnen en van de licht te berekenen gevolgen eener nederlaag. Maar noch deze voorstelling, noch de dringende bede om zijn jeugdig leven voor de dienst des lands te sparen, konden den krijgshaftigen jongeling bewegen zich van het tooneel te verwijderen, dat stond geopend te worden. »Hij mocht toch — dus smeekte hij met gevouwen handen en met tranen in de oogen — met zijn broeder leven en sterven, en met hem het lot verbeiden, dat de Hemel over hem beschoren had." De toekomstige stedendwinger bleef aan de zijde zijns broeders dien geheelen gevaarvollen dag, en met hem Chatillon, beiden schoonontluikende riddergestalten, beiden van gelijke jeugd, beiden kleinzonen van den beroemden Coligny. 2)

De twee legerhoofden maakten nu de noodige beschikkingen voor den slag. Maurits bevlijtigde zich in persoon de bijzonderheden van het terrein in oogenschouw te nemen.

De Aartshertog Albert had zijn leger dus geplaatst, dat de piekeniers

---

1) Van het vertrek der schepen bij het vloedgetij van den vroegen morgen verhaalt Duyck zeer eenvoudig, dat Maurits ze uit de haven in zee deed gaan: hij zegt niet dat daarin iets bijzonders was. Maar het bevel tot het vertrek der achtergebleven schepen op den middag vermeldt hij terstond na verhaald te hebben dat Sidney weggevaren is, „niet dervende in den slach blyven," en hij voegt er bij dat Maurits die 25 schepen deed vertrekken, „om gansch geen hoipe van ontcommen aan yemant te laten," en van het afbreken van de brug schrijft hij, dat de jachten en pinken daar niet gelaten zijn „daerop yemant hem soude mogen salveren, omdat Sijne Excie. geen hoipe als tot slaen wilde laten." Men voege hierbij de plaats aangehaald boven, bl. 270 (2). Alsof deze woorden in het *Journael* van Duyck niet te lezen stonden, beweert Prof. R. Fruin in zijne *Kritische beschouwing van den slag bij Nieuwpoort* (boven bl. 250 vermeld), dat er bij Duyck van sterven of overwinnen geen woord te vinden is en, niet onderscheidende de twee bevelen tot vertrek der schepen, het eene 's nachts het andere op den middag gegeven, beweert Fruin dat Duyck in den laatsten maatregel niets bijzonders gezien heeft, en komt daarom tot de conclusie, dat het feit „in het ware licht beschouwd," niet verdient onze aandacht te trekken.

2) Het bekende verhaal onzer vroegere geschiedschrijvers is bevestigd door het naschrift van Graaf Ernst Casimir achter zijn brief in de *Arch.* 2me Série. T. II. p. 39.

van alle regimenten tot bataljons van enkele pieken geformeerd, in vierkanten geschaard stonden van 30 of 40 gelederen; één van soldaten die te Diest gemutineerd hadden, van verschillende natiën, was als de kern van de voorhoede; twee van Spanjaarden en Italianen vormden het lichaam van de bataille, en één, van Walen en Ieren, weder de kern van de achterhoede. Het voetvolk met vuurwapenen, deels musketten, deels vuurroeren of harquebusen, een lichter geweer, stond bij afzonderlijke compagniën, voorwaarts van de beide flanken der piekenhoopen, de muskettiers aan de spits, en de harquebusiers achter hen. Hierin dus verschilde de taktische verhouding der beide legers, dat bij den Aartshertog elk der twee wapensoorten afzonderlijk, de steekwapenen en de vuurwapenen, werd in werking gebracht: Maurits had de formatie zijner vendelen, waarvan elk uit een bepaald getal piekeniers, muskettiers en harquebusiers of schutters bestond, bij de slagordening behouden. De ruiterij van den Aartshertog, van velerlei natiën, en deels lansiers en kurassiers, deels karabiniers, stond op de vleugels, rechts aan de zee, links tegen de duinen; maar zij had een groote kracht verloren in het sterk waarnemings-detachement, dat onder Velasco, een der beste Spaansche ruiter-oversten, te Marienkerke was achtergelaten om de reden die hiervoor gemeld is (bl. 265). Vóór het legerfront, tegen de duinen aan, stonden 6 stukken geschut, doch dezen spoedig in het zand gezonken, hebben verder niets meer uitgewerkt. Het geheel der troepen bedroeg 11000 man voetvolk en 1500 ruiters, 1) allen lang gediend hebbende soldaten onder veld-oversten van naam. 2) Met het opperbevel over de voorhoede was vereerd de Admirant Don Francisco de Mendoza, uit het glorierijkste stamhuis van den Spaanschen adel. 3) De achterhoede werd aangevoerd door den Luxemburger Claude La Barlotte, bij de Spanjaarden in minachting om zijn burgerlijke afkomst, maar een onversaagde, die zich met zijne Walen in een leger van duivelen zou gestort hebben. In het midden der legerstelling prijkte de banier van den Opperbevelhebber: de Aartshertog had daar zijne standplaats gekozen, omstuwd door een

---

1) Volgens de opgaaf van Maurits zelven in zijn brief aan Willem Lodewijk (waarvan de dagteekening 2me Juillet onjuist moet zijn) *Arch*. 2me Série. T. II. p. 17, waarmede Bor overeenstemt. Velasco met zijn detachement zijn daaronder niet begrepen.

2) Zoo het waar is wat Çepena, gevangen genomen maar spoedig aan zijne wonden overleden, gezegd wordt aan Maurits verhaald te hebben, dat hij in zijn regiment alleen 700 soldaten had die als officieren gediend hadden, en nu op „vordelgelt" gezet waren, en dat bij de andere regimenten hetzelfde plaats had, dan dient men in 't oog te houden, dat onder officieren ook de onderofficieren, zelfs de korporaals begrepen werden.

3) Over Mendoza zie men de aanteekening van Mr. I. da Costa op zijn dichtstuk *De Slag bij Nieuwpoort*, een schoon geheel van treffende gedachten en meesterlijke verzen, doch waarvan de dichter zelf erkent, dat hij een ruim gebruik gemaakt heeft van het recht der poëzy tot „ordonnantie en imaginatie."

schitterend gevolg, maar hij zelf in een eenvoudig zwart harnas en met ongehelmd hoofd, opdat zijn leger hem gemakkelijk herkennen zou. Eenige vanen ruiters van de drie wapenen, omgaven hem als lijf- en vaandelwacht. Het bijzondere bevel van deze bewaking van dat kleinood en van den veldheer was opgedragen aan Graaf Bucquoy Charles Bonaventure de Longueval. 1)

In deze stelling bleef de Aartshertog op het strand eenigen tijd paradeeren. De Vice-Admiraal van Zeeland, Joost de Moor, die met eenige schepen de zee tusschen Duinkerken en Sluis bewaakte, verscheen wel, naar het bevel van Maurits, met zijn admiraalschip en nog een ander vaartuig voor de kust: maar zijn geschut deed weinig werking, en het werd door twee van de Spaansche vuurmonden, van de duinzijde naar den zeekant gebracht, beantwoord, en die schepen deinsden spoedig weder af. Maar de vloed begon intusschen weder op te komen en deed het zeewater al verder en verder over het strand stroomen. Dit was te berekenen geweest; doch de Aartshertog had verwacht reeds vroeger in den morgen te zullen zijn aangevallen, wanneer hij gehoopt had op het vlakke strand het pleit van den dag spoedig te zullen beslechten. Eindelijk dwong hem het vloedwater, tot zijn leger het bevel te doen uitgaan om de duinen in te trekken, en over de klingen en het daarachter gelegen veld te trachten in den rechter vleugel van het Staatsche leger te vallen. Mendoza bleef met de ruiterij zijner voorhoede op het strand, om door deze vertooning den flankmarsch van het leger zoo lang mogelijk voor den vijand bedekt te houden. Maar men heeft toen reeds kunnen leeren, wat de geschiedenis van latere tijden bevestigd heeft, dat een dergelijke flankmanoeuvre een gevaarlijke onderneming is tegenover een waakzamen en werkzamen vijand. Het nederlandsche leger ondervond nu hier, wat de adelaarsblik en de vastberadenheid van zijnen Veldheer en het voordeel van de geoefendheid zijner troepen vermochten. Niet zoodra was de aantocht van het Spaansche leger achter de duinen in de richting van het kerktorentje van Westende ontdekt — het was nu omstreeks twee uren — of men zag de oranjepluimen des veldheers vliegen van de eene linie naar de andere, en het gansche leger, in een oogenblik des tijds, met een beweging naar den rechtervleugel zich in dier voege plaatsen, dat de rechtervleugel van de eerste linie vóór den linker van de tweede, en die van de tweede vóór den linkervleugel van de derde te staan kwam. Twee stukken geschut van

1) Van de voornaamsten der overige bevelhebbers kan men bericht vinden in de *Verzamelde berigten omtrent de krijgsbevelhebbers bij Nieuwpoort* (1836) door Mr. Schuller tot Peursum.

het strand gehaald, op een duin gesleept en aldaar op een noodbedding gesteld, van waar zij den weg tusschen de duinen en het vlakke veld bestreken, konden al dadelijk de langs dien weg aankomende Spaansche voorhoede met kanonkogels begroeten. Lodewijk Gunther verliet nu ook met de ruiterij het strand en vond een weg om zich te spoeden naar het gevechtsterrein aan de andere zijde der duinen. Hier was al de bekwaamheid van den kavallerie-generaal noodig, om in het gebroken land, ongeschikt voor de aansluiting van vele eskadrons in een breed front, aan elk een behoorlijke plaats te geven, in het gezicht van den vijand, die reeds de duinen aan de landzijde overdekte en in het vlakke veld begon uit te komen. Deze beweging van het Nederlandsche leger, met vaardigheid en juistheid volbracht, verijdelde 's vijands voornemen en was beslissend. De verandering in de richting der beide legerfronten had voor de Spanjaarden ook dit nadeel. dat de zon, naar het Westen neigende, hun lijnrecht in de oogen scheen. terwijl de wind bij voortduring hun het stuifzand van de meer en meer omgewoelde duinen in de aangezichten joeg. De door Maurits zoo plotseling veranderde legerstelling deed den Aartshertog nog weder zijn leger halt houden: van beide zijden werden de laatste beschikkingen genomen voor den beslissenden slag.

Het was te half vier uur in den namiddag toen het vijandelijke leger zich ten aanval in beweging zette. Terwijl het, in en over de duinen, op de divisie van Francis Vere aandrong, rukte een voorhoede van harquebusiers te voet langs den weg van Westende onderlangs de duinen vooruit, en plaatsten zich, tot beveiliging dezer infanterie op haar linker flank, waar de hoogere duinen in klingen en de klingen in het groene veld afliepen, 7 eskadrons, 4 van lansiers en 3 van karabiniers, te zamen 614 paarden, in slagorde. Lodewijk Gunther, op dit gezicht, begrijpende terstond aan vriend en vijand een voorbeeld van onvervaardheid te moeten geven en geen tijd hebbende het goedvinden van den Opperbevelhebber te vragen, besloot oogenblikkelijk te pogen deze ruiterij over hoop te werpen. Hij kon nog slechts 6 vanen in gevecht brengen, te zamen 400 paarden; tegen de dreigende lansen, die bij het Staatsche leger waren afgeschaft, had hij alleen de stootsabels zijner kurassiers en de geweertrompen zijner karabiniers te stellen; vóór zich had hij een aaneengesloten ruiterfront, waartoe het terrein daar een ruim veld had aangeboden, en hij zelf kon zijne eskadrons, uit het gebroken land, niet dan het eene na het andere over sloten en greppels tot de charge doen oprijden en dit moest geschieden onder het schot van het vijandelijk voetvolk 't welk zij voorbijreden. Desniet-

temin gelukte de aanval volkomen. De Nederlandsche ruiterij, waarbij Marcelis Bax, als gewoonlijk, vooraan was, sloeg de Spaansche uit een, en dreef haar op de vlucht. Toen, — in plaats van te luisteren naar de stem van haren aanvoerder, die den gewonnen grond niet wilde verlaten — zwenkten allen, officieren en ruiters, door den lust tot vervolgen vervoerd, rechtsaf, en joegen de vluchtenden na tot voor de poort van Nieuwpoort, vanwaar zij eerst na een half uur op hunne plaats terugkwamen. Maurits had den driftigen aanrid van Lodewijk Gunther gezien, en, tegelijk de mogelijke gevolgen berekenend, ontbiedt hij terstond al zijne overige ruiterij. Toen zij aankwam was Lodewijk Gunther nog op de plaats van het gevecht, niet meer dan 10 ruiters bij zich hebbend, en ziende nu de bevriende ruitermacht oprijden in de vlakte, poogde hij op deze terug te trekken. Maar afgesneden door een troep der vijandelijke lansiers, die zich pogen te herzamelen, wordt hij geheel door hen omsingeld. Dat ziet Joost Wyerick Cloet, een ritmeester in staat zijne manschap tot de uitvoering van een prompt besluit te bezielen, die zijn Generaal van verre herkent aan den oranje-vederbos dien hij op den helm droeg: hij rent met zijn vaan op de vijandelijke lansiers in, en ontzet den onversaagde, na Maurits den held van den dag. 1)

Dit eerste voordeel, hoe onbeduidend ook het aantal vijandelijke ruiters moge geweest zijn die buiten gevecht waren gebracht, was echter van gewicht, vermits het behaald werd in 't gezicht van het voetvolk, 't welk inmiddels op de duinen en klingen was handgemeen geworden. De Nederlanders, ziende de overwinning hunner ruiterij, drongen met te grooter vertrouwen op den vijand in, terwijl de Spaanschen, op de linkerzijde door hunne ruiterij verlaten, vreesden aldaar door de onzen in de flank gegrepen te worden. Zij hielden echter stand, en hierdoor wakkerde het duingevecht aan tot een zeldzaam geziene hevigheid. Elke natie in de beide legers, scheen te wedijveren om den prijs van dapperheid. De Spanjaarden vooral, zich verhoovaardigend op de vermaardheid dier aloude infanterie-regimenten, die de Nederlanders nog nooit in het veld onder de oogen hadden gezien, hadden zich er op gespitst hen aan te treffen en ook hen hunne onverwinlijkheid te doen ondervinden. De Nederlanders gevoelden, dat een nederlaag hunne geheele vernieling na zich zou slepen, en hun moed werd verhoogd door het vertrouwen in de bekwaamheid van hunnen veldheer, en door het zien

1) Door de openbaarmaking van het verhaal van Lodewijk Gunther zelven, in zijn brief aan Graaf Jan van Nassau, blijkt nu dat deze episode van den slag, heeft plaats gehad bij de eerste charge.

van de orde waarmede alles bestuurd werd. Het duingevecht nam velerlei gedaanten aan, naarmate hier op de hoogten, elders in de laagten, hier door pieken tegen pieken, daar door vuurgeweer tegen vuurgeweer, elders door gewapenden met verschillend moordtuig gevochten werd.

De slagordening door Maurits gekozen gaf hem gelegenheid zijn voetvolk achtervolgens, waar de strijd hachelijk scheen, in het vuur te brengen. Zijne troepenhoopen, niet sterker dan 300 man, niet te breed noch te diep, met behoorlijke tusschenruimten in de liniën geplaatst, waren daardoor te beweeglijker bij het manoeuvreeren, en vormden elk een geheel van vuur- en steekwapenen vereenigd, gelijk bataljons met bajonetten van den nieuweren tijd; terwijl de schutters geoefend waren om, losgemaakt van de piekeniers, zich afzonderlijk te formeeren. De groote piekeniershoopen van het Spaansche leger daarentegen, trokken op zonder gesloten verband met de schutter-compagniën, waren log in hunne bewegingen, en gaven nooit den vollen schok van het geheel, daar zoo vele gelederen niet gelijktijdig konden treffen. 1) Ofschoon ook dit voordeel van het beleid des Veldheers medegewerkt heeft tot de beslissing, werd er echter een tijdstip geboren, waarin de overwinning als aan een zijden draad scheen te hangen. Tegen de voorhoede, door Francis Vere aangevoerd, ook reeds bestookt door de infanterie van de Spaansche voorhoede, kwam de geheele batailje van den Aartshertog zoo dreigend opdringen, dat de Engelschen het eene duin voor, het andere na, den vijand prijs gaven en tot op het strand terugweken, waar 500 Friesche muskettiers bij het geschut nog strijdvaardig stonden. Vere zich dapper kwijtend om de verwarring te voorkomen, kreeg een kogel in het been en een tweeden in de dije; toen stortte zijn paard dood neder; een Engelsch edelman deed hem achter zich op het zijne tillen, en zoo kwam hij met een troep zijner vluchtende soldaten op het strand — hij om hulp te zoeken bij een heelmeester, zijne Engelschen bij hunne kameraden de Friezen. 2) De Friezen trokken als tot dekking der vluch-

1) Çapena heeft aan Maurits verhaald, dat hij met andere oude officieren het voordeel der kleinere afdeelingen waarin het Nederlandsche leger geschaard stond had ingezien; maar dat men vruchteloos gepoogd had dit voorbeeld nog te volgen, daar dit in zoo korten tijd niet kon geschieden: hij zelf had getracht, daarin eenigzins tegemoet te komen, door eerst de voorste gelederen van den door hem gekommandeerden piekenhoop te laten treffen, en vervolgens de overige.

2) „Sir Francis Vere with his troop took his way towards the Cannons along the sands, where he by his Chirurgeon, they by their fellows might hope for succour." Dus schrijft een ooggetuige John Ogle, Luitenant-Kolonel van Vere in eene *Account of the last charge at New-port battel*, gedrukt achter Veres *Commentaries* p. 106. Van het bestaan van dit boek (zie hiervoor bl. 246) is Motley onkundig gebleven, en dus ook van de mededeeling van Ogle.

telingen, die tot in de zee de wijk namen, terug: 1) Vere liet zich naar een schip dragen, dat aan den mond der haven gebleven was, waar zich de genees- en heelmeesters bevonden met hunne verband- en geneesmiddelen. 2)

De verslagenheid der voorhoede tastte ook de bataille aan, die in de duinen ten westen van Westende een wreedaardige worsteling had door te staan met de piekeniers van Çapena: al het voetvolk geraakte aan 't wijken. De geestkracht van den Opperbevelhebber werd op de uiterste proef gesteld. Vere had hem den eenen bode na den andere gezonden om hulp: nu begon „elk een met bedroefde oogen te zien of ook God de Heer den florisanten staat van de Nederlanden alzoo zou laten ondergaan en accableren." 3) Maurits alleen scheen onvervaard. Roepend en smeekend om de hoop niet op te geven en te vechten, zond hij de afdeelingen zijner achterhoede achtervolgens naar de meest bedreigde punten, eischende de uiterste krachtsinspanning om den vijand tot staan te brengen. Hij bevond zich aan de landzijde van de duinen waar hij, gelijk gemeld is zijne geheele ruiterij vereenigd had, en naar het oogenblik uitzag om haar met voordeel te doen werken. Dat oogenblik scheen gekomen, toen de vijandelijke infanterie-massa tegen de divisie van Vere in de duinen opdrong en vorderingen maakte, terwijl de Aartshertog de lansiers en karabiniers zijner bataille, vereenigd met de herzamelde eskadrons zijner voorhoede, die, gelijk verhaald is, uiteengeslagen waren, in de vlakte slagvaardig hield, om zijn voetvolk in de duinen tegen elke verontrustende omtrekking op zijn linkerflank te beveiligen. Tegen die ruitermacht ontving nu Lodewijk Gunther bevel een nieuwen aanrid te doen. Dan, 3 vanen karabiniers die hij voorop deed rijden, waarachter hij zelf volgde met 5 of 6 vanen kurassiers, werden door de Spaansche ruiterij en door musketvuur uit de duinen zoo vinnig ontvangen, dat zij in wanorde geraakten, zich wierpen op de achter hen oprijdende kurassiers en dezen in een volslagene vlucht medesleepten tot aan de plek waar Maurits

---

1) Van de Friezen schrijft Ogle: „they (like good fellows) to keep us company turned all fairly back again with us."

2) Een verhaal van Bor luidt dat hij door zijn volk op pieken gedragen is. Duyck verhaalt het aldus bl. 674: „Daer lach aan teynde van den haven een schip op droogh, daer de heere Vere, mogelyck desppererende van de uytcomste van dezen slach, diep deur 't water rijdende, inneweeck. Den ritmeester Gent, (Walrave van Gent heer van Dieden en Oyen) die mede alvrouch gequetst was, ende anderen liepen mede daerinne, so dat tschip so vol volx liep, datt er niet meer inne en conden." Vere zelf zwijgt geheel van deze omstandigheid. Hij beroemt zich, niet eer voor zichzelven gezorgd te hebben dan toen hij, ziende dat de zaken weder goed gingen en zijne directie in het voortzetten der overwinning zou worden uitgevoerd, begreep dat het werk van den dag ten einde was. (*Comment.* p. 104, vergel. met 102).

3) Woorden van Duijck.

zijne bevelen stond te geven. De Prins, in de nederlaag zijner ruiterij zich de overwinning ziende ontglippen, plaatst zich, met het pistool in de hand aan de spits van de twee eenige vanen die in orde geschaard bij hem stonden, draaft met dezen den vijand te gemoet, de vluchtenden toeroepend en smeekend om zich aan te sluiten en te toonen mannen van eer te zijn — en de vervolgers, door deze fiere houding verrast, laten af en blijven onthutst staan. Lodewijk Gunther wint inmiddels tijd om zijne ruiters te herzamelen, en nu geeft de Veldheer hem last, een derde charge te doen. De vijand waagde het niet die te ontvangen, maar ontvlood ijlings het gevecht.

Terwijl dit voordeel verkregen werd, wachtte den Veldheer een ander bemoedigend voorteeken. De vlucht der Engelschen naar het strand, waar zich ook de wagentrein bevond, had daar een onbeschrijfelijke verwarring teweeggebracht. De Friezen hielden echter nog de wacht bij de 4 stukken geschut; 1) de Kolonel Sir Horace Vere was, ook na de verwijdering van zijn broeder Francis, niet tot vertwijfeling gebracht en had nog 200 man onder zijne bevelen, die allen toonden niet geneigd te zijn uit wanhoop zich in de zee te storten. De Luitenant-Kolonels Sir John Ogle en Lowell, de Kapiteins Fairfax, Henry Sutton en Morgan vereenigden om zich heen al wie blijk gaf het hoofd nog niet te hebben verloren; Dommerville van de divisie Solms was ook niet ver af, en sloot zich met de strijdvaardigen van zijn regiment bij de Engelschen aan en zoo gelukte het dezen dapperen een troep te herzamelen sterk genoeg om zich in staat te gevoelen, ook nu nog den Spanjaard tot staan te brengen. Niet ver van de plaats, waar zij zich bevonden was een duinvallei, en daarin en op de hoogte van het tegenoverliggend duin een vijandelijke macht ziende naderen, naar gissing een 2000 man, trok de vast beraden troep Engelschen en Franschen met vijf wapperende vaandels die deels behouden deels terug gekomen waren, de hoogten over om zich op dien vijand te storten. Maurits 2) zag het, verheugd riep hij uit: »Voyez, voyez les Anglois,

1) De geheele artillerie in dezen slag bestond uit 6 stukken, waarvan er 2 aan den rechtervleugel op een der duinen gebracht zijn. Justinus van Nassau schijnt daarbij van raad gediend te hebben. Edellieden van het geschut (Artillerie-officieren zie bov. blz. 69) worden alleen door 2 Fransche schrijvers, La Pise en du Thou genoemd. Thuanus betitelt hen „qui rei tormentariae praeerant" Mortarius et Frenelius. Het Fransch luidt: Gentilhommes de l'Artillerie du Mortier et Fresnel. Nog 2 veldstukken had Graaf Ernst bij zich gehad: doch dezen waren door den vijand genomen, en zijn later hernomen.

2) „The vigilant and judicious eie of Prince Maurice his Excellency was (it should seem) upon our actions and motions all this while, for he seeing us make head, said to those that stood about him: Voyez" etc. Sir John Ogle pag. 109. Deze getuigenis is opmerkelijk. Vere besluit zijn relaas met een beklag over de déroute zijner divisie, die had kunnen voorgekomen zijn, zoo hem in tijds de hulp gezonden was waarom hij

qui tournent à la charge" en nu oordeelde hij het tijdstip gekomen om zijne reserve-ruiterij het laatste gewicht in de schaal te doen leggen. Deze bestond uit niet meer dan 3 vanen, die van den Ritmeester Godard van Balen, van Sir Edward Cecil, en een derde naar Francis Vere genoemd, omdat deze Generaal er het geldelijk voordeel van genoot, maar die door een Luitenant werd aangevoerd. 1) Balen kreeg bevel met 2 vanen het strand te gaan ontzetten; Cecil moest in de duinen gelegenheid zoeken tot voordeelige chargen. 2)

Als een reddende engel kwam Balen op het strand aan, waar de Spanjaarden, als met zwermen uit de duinen komende, meer en meer opdrongen, en op het punt stonden het geschut te bemachtigen. Nu doen de konstabels een gelukkige losbranding met een goede lading musketkogels; Balen maakt van de vervaardheid daardoor te weeg gebracht gebruik en stort met zijn ruiters er op in; het gejuich der bootsgezellen bij het geschut gaat over in een kreet: »Victorie! Victorie!" bij menigeen keert hierdoor het hart weder onder den riem; 150 Friesche piekeniers drijven de Spanjaarden van een duin, 3) en de stelling op het strand is vooreerst weder verzekerd.

---

gevraagd had: hij wil echter niemand beschuldigen en het aan de langzaamheid zijner estafetten toeschrijven. Maar Maurits kende Francis Vere, en wilde uit zijn eigen oog blijven zien — „zijn waakzaam en oordeelkundig oog was al dien tijd op onze verrichtingen en bewegingen gevestigd" schrijft de eerlijke krijgsman. De geheele bijdrage van Ogle tot de geschiedenis van den slag bij Nieuwpoort is belangrijk. Ofschoon gedrukt achter het relaas van Vere, dat geheel aangelegd is om aan deze ten koste van Maurits de eer van den dag toe kennen, doet het de onwaarheid uitkomen der voorstelling van Vere, alsof al wat er gebeurd is na zijne verwijdering om zich te doen verbinden — de charge van Balen, de werking van het geschut op het strand, de herzameling der Engelsche officieren in de duinen — zijn werk geweest was. Ofschoon Ogle schrijft met grooten eerbied voor zijn Generaal, dien hij „that great and worthy Captain" noemt, wordt door zijn verhaal de lezer gewaarschuwd, dat de Generaal wel eens aan anderen, zelfs aan zijn eigen officieren, de eer onthield die hun toekwam. Van Sir Edward Cecil had hij in 't geheel geen melding gemaakt en in het verhaal zijner verwonding had hij den dienstknecht van sir Robert Drury genoemd, als die hem geholpen had, maar hij had verzwegen den naam van zijn Luitenant-Kolonel Ogle, op wiens kleeren, zoo lang hij ze gedragen had de vlekken van het bloed van zijn Generaal nog zichtbaar waren.

1) Op de lijst der bevelhebbers staat Cecil genoemd niet alleen als Kommandant van zijn eigen vaan, maar ook als Luitenant-Kommandant van de vaan van Vere. Bij deze laatste charge worden echter de vanen van Balen en Vere te zamen genoemd, in het verhaal van Lodewijk Gunther en van John Ogle. Van Balen heeft dus die beide vanen aangevoerd. Cecil was daardoor minder opgemerkt geworden en John Ogle heeft daarom ook in zijn *Account* doen uitkomen, welk aandeel deze officier met zijn vaan gehad heeft aan de laatste charge, waarbij de 3 vanen den vijand onder den voet gereden hebben „in a hollow or bottom within the downs."

2) Uit een uitdrukking van Ogle is op te maken, dat Maurits zich van Werner van den Houte (Du Bois) bediende, om zijne bevelen tot de ruiterij over te brengen: de vaan van dien Ritmeester was daags te voren buiten het terrein van den slag gedetacheerd.

3) In de duinen waren de Spaansche piekeniers niet bestand tegen de Nederlandsche, omdat deze door menigvuldige exercitien beter geleerd hadden, zich altijd gesloten te houden.

Na het strand te hebben schoon-geveegd, dringt Balen de duinen in en vindt Horace Vere en Dommerville in de duinvallei slaags met het gros der vijandelijke macht, die zij daar hadden aangetroffen, 1200 van de muiters te Diest. Dezen, verwinnaars van zoo even, bezweken jammerlijk. Maar wie als een stalen muur stonden tegen de woedende aanvallen der Engelschen en Franschen, waren Ieren, een regiment dat, om houding, uitrusting en innerlijke gehalte, een sieraad genoemd is van het Spaansche leger. Doch toen ook de vaan van Cecil in den rug dezer hardnekkige strijders kwam aanrennen, werden allen, officieren en soldaten, door de 3 vanen Nederlandsche reserve-cavallerie nedergesabeld, en het laatste bedrijf van den slag loste zich op in een tooneel van wanorde, slachting en radelooze vlucht. Want ook aan zijne linkerzijde zag de Aartshertog den schrik in zijne troepen gevaren, toen zijn voetvolk nog strijdend in de duinen, na het volkomen gelukken der derde charge van Lodewijk Gunther, door het gros der Nederlandsche ruiterij in de linkerflank werd gevallen. Een vaan van deze ruiterij, de vaan van Pierre Panier, over de klingen en door de duinkloven zich een weg banend, nam ook den Admirant gevangen. Mendoza had gedurende den slag met 700 Spaansche en Italiaansche ruiters werkeloos op het strand gestaan. Maar zijn volk, voor zich uit op het strand de uitwerkselen ziende der verschijning van Balen, begreep dat de krijgskans aan 't kenteren was en sloeg zonder slag of stoot op de vlucht. Mendoza, niet mede willende vluchten, reed, alleen van een knecht vergezeld, de duinen in om zich bij den Aartshertog te vervoegen, toen hij door de ruiters van Panier aangereden en van zijn paard geworpen, herkend werd door twee Spanjaarden, die zich daarbij bevonden en vroeger onder hem gediend hadden. Een hunner, die zijn kamerdienaar geweest was, droeg in zijn aangezicht een blijk, dat zijn voormalige meester, een woestaard in een kleine gestalte, niet altijd zijn drift in vloek kon ontladen, maar ook bloed moest zien, en wees hem op dit lidteeken. De twee Spanjaarden lieten zich echter door het aanbod van een hoogen losprijs bewegen, nadat de Admirant zich gevangen verklaard had door aan den een zijn sjerp en aan den ander zijn bandelier af te geven, om hem het leven te sparen, en zoo werd de krijgsgevangene naar Maurits gebracht, die hem beleefd toesprak, hem de reiskoets van zijn Secretaris den Heer van Pouderoijen, Johannes Milander, tot verblijf aanwees en zijne bewaking opdroeg aan den Opperbevelhebber der Nederlandsche cavallerie, Graaf Lodewijk Gunther, wien dit als een onderscheiding werd aangerekend. Den Aartshertog Albert wordt de eer gegeven, van bij de volkomene ontbinding van het Spaansche le-

ger, na bijna vier uren strijdens, met de laatste zijner ruiters het slagveld te hebben verlaten: hij zou het niet ontkomen zijn, zoo niet een zijner Ritmeesters, Michel Tello, een bende vluchtende ruiters verzameld had, en daarmede de vervolgers had afgeweerd; zoo redde zich het Spaansche legerhoofd naar Brugge. Geheele scharen der zijnen zag hij met slepende pieken 1) over duin en veld het leven bergen. Sommigen werden door de ruiters van den overwinnaar, die tot in den nacht de vluchtenden najoegen, neergesabeld: anderen die hunnen weg naar de zijde van Ostende namen, liepen den dood te gemoet. Want daar verzamelde de kolonel Edmund een opgewonden troep, aangroeiend uit de vesting, totdat de Staten de poorten deden sluiten; en de meesten werden gedreven door den lust om ook eenig deel aan de nederlaag van het Spaansche leger te hebben, maar de oude Schot gloeide van gramschap alleen over de vernieling van zijn regiment op het strand van Mariënkerke, en zwoer al wie onder zijn bereik viel, aan de schimmen zijner vermoorde Schotten ten offer te zullen slachten; met eigen hand stak hij een spaansch edelman dood, die hem 10,000 kronen bood tot rantsoen voor zijn leven.

Maurits, toen hij het leger der Spanjaarden voor zich vluchten zag, wierp zich van zijn paard op de knieën in het zand, uitroepende: »O God, wie zijn wij menschen, die Gij zulke eere gedaan en overwinning gegeven hebt." 2) De Veldheer overnachtte met zijn leger, voor zoo ver het zich in de duisternis rondom hem vereenigen kon, op het slagveld nabij de kerk van Westende. Daar ontbood hij den gevangen Admirant, en deed dien, uit betooning van eer en onderscheiding bij zich aanzitten aan den velddisch. Na dezen nachtelijken maaltijd begaf de overwinnaar zich ter rust, »dankende en lovende God van deze victorie." 3) Ook de tweede held van den dag, ook graaf Lodewijk Gunther, zag in de uitkomst van den slag de hulp van Gods hand. 4) Den volgenden dag ging de Prins naar Ostende, en binnen de vesting gekomen, regelrecht naar de kerk, waar hij de stille dankzegging zijner eenzaamheid deed volgen door een plechtigen dankstond, dien hij in het bijzijn van de Algemeene Staten voor zich deed houden in de fransche taal door den vermaarden predikant Johannes Wtenbogaert. 5) Dringende zorgen waren het die hem riepen naar

1) Wanneer piekeniers op de vlucht gingen, lieten zij, om spoediger voort te komen, de piek achter zich aan slepen; men noemde dit spottenderwijs: zijn piek schuren.
2) Brief van Wtenbogaert in Flemings *Belegeringhe van Oostende.*
3) Woorden van Duyck.
4) „On ne peut dire autrement, sinon qu'on a veu à l'oeil que Dieu a combattu pour nous." *Arch.* 2me Sér. T. II. p. 34.
5) Hij had tot tekst Ps. 116. Reeds den vorigen avond te 8 uur had hij in 't Hollandsch voor de Heeren Staten een dankstond gehouden over het begin van Ps. 9. Om-

Ostende, terwijl het leger ging kampeeren te Mariënkerke: op de verpleging der talrijke gekwetsten van vriend en vijand, en hunne vervoering naar Holland en Zeeland moest orde worden gesteld; het leger had verversching noodig uit de magazijnen en transportschepen te Ostende; de stem der menschheid riep de klem van zijn hoog gezag in om de krijgsgevangenen te beschermen tegen de verbittering die daar heerschte over de schending der capitulatie van Oudenburg, en met Hunne Hoogmogenden moest beraadslaagd worden over de verdere ontwerpen van den tocht.

Bloedig was de overwinning geweest. Van de hardnekkigheid waarmede er gevochten is, getuigt het voorbeeld van hopman Frederik Pithaen, die op het slagveld gevonden is met 54 wonden. 1) Uit een hoop lijken van zijn verslagen regiment op het strand van Mariënkerke heeft Edmund die van 7 kapiteins, 10 luitenants en 11 vaandrigs doen brengen naar Ostende en aldaar begraven. Behalve degenen die van het korps van Graaf Ernst in den vroegen morgen gevallen zijn, bedroeg het getal dooden ongeveer 1000, waaronder 3 ritmeesters waren, 11 kapiteins en vele officieren van minderen rang. Van de gekwetsten zijn er twee dagen na den slag uit Ostende 700 naar Holland en Zeeland vervoerd en bleven er nog velen, te zwaar gekwetst, achter. Het getal dooden van het Spaansche leger bedroeg ongeveer 3000 op het slagveld en 2000 of meer die op de vlucht het leven verloren. 2) Groot was voor den overwinnaar de luister zijner zegeteekenen: van meer dan 700 krijgsgevangenen waren niet meer dan 309 soldaten; de overigen kolonels, kapiteins, edelen en personages van hoogen rang, wier namen

---

trent de handelingen der Algemeene Staten te Ostende gedurende den slag kan men het een en ander vinden bij Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, Dl. IX, bl. 85 v. 4. v. o.

1) Van Reidt verhaalt het, die ook over dergelijke bijzonderheden veel geloof verdient. Pithaen is niet alleen nog levend op het slagveld gevonden, maar later Plaatsmajoor te Ostende geweest.

2) De Groot en Bor geven het getal 3000 op, als dat der in den slag gesneuvelde Spanjaarden. Ook Duyck schrijft, dat uit de telling der dooden op de duinen en op 't veld, het aantal geschat werd op 3000. La Pise spreekt in 't algemeen van 6000 à 7000 gesneuvelden van de Spaansche zijde. In nog algemeener bewoordingen laat zich Winsemius uit: „Sex hominum millia illo proelio caesa." Van Meteren zegt, dat er over de 2500 dooden van des Aartshertogs zijde geteld werden. In een ander uiterste vervalt Orlers, wanneer hij spreekt van 7000, behalve die naderhand in de vlucht zijn dood geslagen. Maurits zelf heeft, volgens de getuigenis van Wtenbogaert in zijn brief uitgegeven door Bor, D. IV. bl. 656 en door H. C. Rogge in de Werken van het Historisch Genootschap, Nieuwe Serie no. 14, daags na den slag te Ostende, toen hij de krijgsgevangen officieren had kunnen ondervragen, het geheele verlies van den Aartshertog op 5000 man geschat, en zoo is ook de opgaaf van Van Reidt. Nergens, dan bij Van Meteren vindt men eenigzins bevestigd, hetgeen de spaanschgezinde Duc de Croy in zijne *Mémoires Guerriers* zegt: „à la verité et par leur propre confession ils perdirent pour le moins aultant d'hommes que nous."

bij onze geschiedschrijvers staan opgeteekend. De ridderzaal op het Binnenhof in den Haag kreeg een versiering van 90 veroverde vaandels, 3 kornetten en een standaard dien het gemutineerde krijgsvolk gevoerd had. Daarenboven werden al de vaandels, die in den loop van den dag reeds in de handen van den vijand waren gevallen, heroverd. Lodewijk Gunther bemachtigde den spierwitten strijdhengst van den Aartshertog, een volmaakt toonbeeld van het Spaansche paardenras, en het fraaiste dier, dat men zich kon voorstellen. 1) Onder den verderen buit bevond zich ook de gala-wapenrusting van den Aartshertog en een schat van bagage.

Zelden is een overwinning zoo volkomen, dat de overwonnenen niet eenige redeneering vinden om die te verkleinen. Van den slag bij Nieuwpoort verklaren ook Spanjaarden en spaanschgezinden, dat de dapperheid van wederzijden gelijk geweest, maar de overwinning door het beleid van Maurits behaald is. 2) Groot was dan ook de vervoering der vreugde door het geheele land: al wie den toestand kende van het Vaderland en er hart voor had, voelde zich eensklaps van een beklemmenden angst verlost. Niet alleen was het zwaard en de rechterhand van den Staat uit een dreigend gevaar behouden gebleven, maar een heerlijke overwinning had den geest van volharding in den ongelijken strijd bij de toongevers onder het volk versterkt, en de ontzagwekkende Monarchieën van Oostenrijk en Spanje waren voor het oog van Europa vernederd door de wapenen der pas geboren republiek. De Koningin van Engeland gaf lucht aan hare blijdschap over de victorie van het Nederlandsche leger in de sterkste bewoordingen, en Hendrik IV van Frankrijk kon zijne vreugde niet verhelen: 3) de kleinere Staten behoefden niet meer te schromen, zich te verklaren voor de zaak van Nederland. In het doel zelfs van den tocht door Vlaanderen naar Duinkerken lag een les voor de Vorstelijke Potentaten, die niet zonder nut

1) Na deze getuigenis van het dier, schrijft Lodewijk Gunther aan zijn broeder Willem Lodewijk: „il a esté ascheté pour mille escus en Espagne et l'Archiduc l'a acheté pour 1100 escus. Je l'avois destiné pour le vous envoyer, mais il a tant pleu à son Exc. que la raison a voulu de le luy présenter. Il s'en veut servir pour estallon." *Arch.* 2me Ser. T. II. p. 23.

2) De gesprekken van Maurits met den Admirant, door onze historieschrijvers medegedeeld, getuigen er van. De Hertog de Croy heeft bij zijne *Mémoires Guerriers* een afbeelding van den slag gevoegd overeenkomende met de prenten, die men bij onze oude schrijvers vindt; doch hij onthoudt zich van bijzonderheden te vermelden. „Estant plus aisé de voir par après les faultes passées, qu'il ne fust aux aultres de les preveoir." Ook hij schrijft aan de zwakke houding der Spaansche cavalerie een groot deel toe van de nederlaag, welke hij niet verbloemt: „noz ennemis commandez par leur General le comte Maurice de Nassau, demeurerent victorieux et maistres du champ de bataille."

3) De brieven van de gezanten Caron en Aerssen, waarin dit getuigd wordt, zijn te vinden in de *Gedenkschriften van Johan van Oldenbarnevelt*, uitgegeven door M. L. van Deventer D. II. bl. 291 en 242.

zal geweest zijn: men mocht smalen op den bekrompen koopmansgeest van deze nieuwbakken regenten, zij hadden het beginsel verkondigd, dat de volken met hunne huishoudelijke belangen voortaan mede stem moesten hebben in de kabinetten der staatkunde, en getoond dat er een Staat verrezen was, gereed om legers en vloten veil te hebben voor de vrijheid van het handelsverkeer. — Deze voordeelen waren alleen gewichtig genoeg om de overwinning bij Nieuwpoort heerlijk te noemen, niet alleen uit hoofde van de glorie, maar ook van de schoonheid harer vruchten.

Nogtans heeft het niet ontbroken aan tijdgenooten en nakomelingen, die wel de Algemeene Staten, als den toenmaligen Souverein van het land, verantwoordelijk hebben gesteld voor de roekeloosheid van het lot van den jeugdigen Staat gewaagd te hebben aan een kans als die van een daarheen geworpen teerling, maar den Prins-Veldheer verweten hebben dat dobbelspel voor hen gespeeld te hebben uit laakbare gemakkelijkheid om zich te plooien naar de meeningen van Hunne Hoog-Mogenden en uit vrees van te schijnen voor gevaren terug te deinzen. 1) Waarom echter moet in den grootsten onzer Veldheeren aan zwakheden worden toegeschreven wat in den grootsten onzer Admiralen bewonderd wordt, toen hij den gewaagden zeetocht naar Messina aanvaardde met de betuiging: »Waar de Heeren Staten hunne vlag betrouwen, zal ik mijn leven wagen." In de staatkundige handelingen van den Prins wordt van hem getuigd dat hij de les placht op te volgen: »Doe uw plicht, er kome van wat er van komen kan." 2) Zou hij daaraan getrouw zijn toen hij de Staten onwrikbaar vond in hun besluit om den tocht naar Vlaanderen te ondernemen, dan mocht hij hen niet in de

---

1) Van de tijdgenooten kunnen de getuigenissen van Buzanval en Van Reidt volstaan: Bij het openen van den veldtocht schreef de Fransche Gezant aan zijn hof: „le fait en gros est bien approuvé par M. le Prince, mais il me semble qu'il ne trouve pas bon la nécessité qu'on veut lui imposer d'attaquer telle ou telle place." Den 4den Juli: „Ces Messieurs avaient bien joué leur Etat à un coup de dé, et Monsieur le Prince Maurice à bien montré sa résolution quand il a fallu boire la lye de ces indigestes conseils." Maar den 2 Aug. schrijft Buzanval: „Craignant qu' on n'attribuât à faute de courage et trop grande appréhension de danger les difficultés qu' il formoit, s'il les eust trop constamment opiniastrées." Van Reidt in een zeer vertrouwelijken brief (*Arch.* 2me Sér. T. II. p. 14) na geschreven te hebben „Barneveld und die lankrocke haben uns precipitiert," laat een weinig verder volgen: „Wir müssen gewiszlich sagen „plus heureux que sage" und gleich wie seiner Exc. manheit und gutte ordnung zu loben ist, so khönnen sie nit allerdings entschuldigt werden das sie sich lieber uf importunitet kriegsonerfarner leut in solche extremitet gestellet, als mit Fabio dieselve verachten wollen, und das er nit geantwort: „malo prudens hostis me metuat quam stulti laudent." Van de nakomelingen is bijzonder bezwarend de getuigenis van Mr. G. Groen van Prinsterer in zijne prolegomena voor T. II der 2de Serie p. XLII. „Jamais peut-être les conséquences de cette dangereuse facilité à céder aux opinions d'autrui, n'eussent pu être aussi funestes que dans la glorieuse campagne de 1600."

2) Groen van Pr. *Arch.* 2me Sér. T. II. p. CXLVII.

noodzakelijkheid brengen, voor de leiding der onderneming een ander legerhoofd te zoeken. Daarenboven kon voor het oordeel van Maurits geen hazardspel zijn waar hij in een onderneming de twee factoren aanwezig zag, door wier samenwerking de uitkomst van alles in het leven der volken bepaald wordt — menschenkracht en bekwaamheid, waarvan hij de bewustheid in zich omdroeg — en de hulp van God, waaraan hij geloofde, gelijk zijn vader er aan geloofd had. Hij heeft geaarzeld zijn dienst toe te zeggen, en de bezwaren en gevaren aan den tocht verbonden blootgelegd, zoolang het besluit niet genomen was, omdat zijn plicht hem gebood de Staten tot een ernstig onderzoek te bewegen van de onderneming, waarvan zij hem de uitvoering wenschten toe te vertrouwen. Nadat hij eenmaal het opperbevel in den tocht, door hen gewild, op zich genomen had, zoekt men vruchteloos naar een oogenblik van weifeling, naar een blijk van verzuim, naar eenigen misslag, die den Veldheer kan toegerekend worden. Meent men, dat er na den slag niet genoeg is gedaan om van de overwinning een beter gebruik te maken dan nu men na een vergeefsche belegering van Nieuwpoort Vlaanderen heeft moeten ruimen: men wijte het aan hen wier goedvinden de Veldheer moest vragen bij elke nieuwe onderneming, en die nog altijd riepen: »Duinkerken! niets dan Duinkerken, en Nieuwpoort als een pas om daar te komen! 1) »Meent men dat de glorie door Maurits bevochten heilloos is geweest voor het vaderland, als zoude daardoor de eerste aanleiding gegeven zijn tot verdeeldheid tusschen den Prins en eenige voorname staatslieden: men bedenke, dat reeds vóór deze gebeurtenis 2) de begrippen omtrent de wijze van oorlogvoeren bij de Staten en den Prins menigmaal uit elkander liepen. De eersten, wier oordeel eigenlijk niet was dat van een Souverein, ook zelfs niet van de Souvereine Staten der Gewesten, maar van Stedelijke Magistraten, wijzigden niet zelden hunne beraadslagingen naar plaatselijke belangen: Maurits beoogde de vrijmaking van het algemeene lichaam des Vaderlands. De eersten konden ontwerpen vormen naar de denkbeelden van krijgvoeren die zij hadden opgedaan, Maurits stond op een hooger standpunt en aan weinigen was het gegeven in zijne berekeningen door te dringen. Het was den bezadigden man van den tabberd wel te vergeven,

1) Over dit punt van beschuldiging, door la Pise p. 688 *in margine* en door S. Stijl in zijn *Opkomst en bloei der Nederlanden* aangedrongen, moet men van Reidt lezen B. XVII bl. 433 en de geheele toedracht bij Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, IX. D. bl. 88, vs. 2. Door het *Journael* van Duyck is nu volkomen bevestigd, dat het onwaar is, 't geen La Pise schrijft: „le Prince en vouloit à Nieuport et à Duynkerken."

2) Een voorbeeld vindt men hier boven bl. 220. Lezenswaardig is hierover Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, IX D. bl. 88 v. 2.

dat hij de deugdelijkheid zijner eigene ontwerpen naar zijn koeler verstand en meer ondervinding van alle zaken beoordeeld wilde hebben, en schroomde de leiding van zoo gewichtige aangelegenheden aan een vurigen jongeling toe te vertrouwen, doch het was ook den jeugdigen held te vergeven, dat hij, in de glans zijner roemruchtigheid, vereerd door het volk als de verlosser van het Vaderland, met weerzin elke belemmering van zich stiet, die het zwaaien van zijn degen scheen in den weg te zullen zijn. Onvermijdelijk moesten hieruit wrijvingen en botsingen ontstaan, en de onmin, welke naderhand zoo hooggeklommen is, zou zich ontwijfelbaar ontwikkeld hebben, al stond de naam van Nieuwpoort niet in de rij der heldendaden van Maurits. Neen, die zege was een voortreffelijk wapenfeit, heilzaam voor het Vaderland, en alleen genoegzaam om den naam des Overwinnaars met roem over te brengen tot het verste nageslacht.

C. Strijd tegen Spinola. 1601—1625.

Ostende, 1) in vroeger tijd een opene plaats, meest door visschers bewoond, is hare verheffing tot een der belangrijkste vestingen in de Nederlandsche gewesten, verschuldigd aan den oorlog onzer vaderen tegen Spanje. In den jare 1572 werd deze plaats voor het eerst in poorten en palissaden besloten, en in 1578 werd zij door de toenmalige Staten der Nederlanden nog vollediger versterkt; zoodat Parma in 1583 voor deze stad het hoofd stiet, en zij onder het gebied bleef der Vereenigde Nederlanden, ook toen geheel het overige Vlaanderen gedwongen was geworden, zich op nieuw aan de Spaansche heerschappij te onderwerpen. Het gewicht van deze vesting, waardoor men de kust beheerschte en steeds een deur open had in Vlaanderen, werd zoo groot geacht, dat in het jaar 1600, door een verhooging der wallen en bolwerken, door wijde en diepe grachten, door nieuwe contrescarpen en buitenwerken, de stad tot een der sterkste van dien tijd werd gemaakt. 2)

---

1) Onze ouden schrijven Oostende. De plaats had haren naam in tegenstelling van het dorp Westende, nabij Nieuwpoort. Men sprak het echter uit Ostende, en van daar het vrij laffe rijmpje, gedurende de belegering vervaardigd:

Ego Ostenda ostendo, dat ik enz.
Tu Ostenda ostendis, dat gij zijt goed Nassau
Zij Ostenda ostendit enz.

2) Van Meteren en Orlers spreken met zekeren ophef van de „zeer hoog verheven binnen-wallen." Evenwel kon de vijand met geschut boven op de duinen, ten zuiden van de stad, geplant, door de huizen heenschieten (Zie den brief van Van Reidt, *Arch.* T. II, p. 98), zoodat men, gedurende de belegering, de gebouwen en woningen door menigvuldige blinden tegen het kanonvuur der belegeraars moest beveiligen.

Aan de andere zijde gevoelde men in Vlaanderen zoo zeer het bezwarende en gevaarlijke van de tegenwoordigheid eener Hollandsche bezetting in Ostende, dat de Staten van dat gewest in het voorjaar van 1601 aan den Aartshertog Albert van Oostenrijk zeer aanzienlijke sommen gelds aanboden, indien hij dezen doorn uit den klauw van den vlaamschen leeuw wist te trekken. 1) Toen de toeleg tegen Ostende bij de Staten bekend werd, droegen zij Maurits op, Rijnberk te gaan belegeren. Door deze belegering, die den 12den Juni een aanvang nam, hoopten zij teweeg te brengen, dat de Spaansche troepen uit Vlaanderen naar den Rijn zouden gezonden worden om de belegerden te ontzetten. De Aartshertog echter besloot het ontzet van Rijnberk over te laten aan de versche troepen, die tot versterking der Spaansche krijgsmacht in de Nederlanden uit Italie in aantocht waren, én Ostende te bemachtigen, al moest het evenveel jaren kosten als Parma maanden aan het vermeesteren van Antwerpen besteed had — achttien. Van hunne zijde besloten ook de Staten den Prins Stadhouder met hun leger van 12000 man het beleg van Rijnberk te doen voortzetten, en den sleutel van Vlaanderen, dien zij in de hand hadden, tot geen prijs zich te laten ontrukken. Zij werden daarbij gesteund door de hoop op hulp van koningin Elisabeth, die Ostende niet gaarne zag overgaan aan den koning van Spanje, en hun besluit werd gevolgd door toerustingen van transportwezen, artillerie en allerlei legergereedschap, zoo volledig, dat de vreemde Gezanten er over aan hunne Hoven schreven, om te doen uitkomen hoe deze kleine Republiek zich ontwikkelde tot een Macht, die de groote mogendheden naar de kroon ging steken.

Zoo ving dan het vermaarde beleg van Ostende aan, zeker een der merkwaardigste welke ooit hebben plaats gehad. Want vooreerst bood nimmer, sedert het buskruit geene vesting, hoe sterk ook, onwinbaar heeft gelaten, eenige sterkte haren vijand zoolang wederstand als Ostende: het beleg duurde 3 jaar en tachtig dagen (5 Juli 1601—20 Sept. 1604); terwijl diezelfde vesting later, in den jare 1706, in vier dagen, en in 1745, in acht dagen is ingenomen. Vervolgens heeft nooit de bemachtiging eener stad aan de belegeraars zoo veel menschenbloed gekost, als waarvoor de Spanjaarden het bezit van Ostende hebben moeten koopen: zij verloren er voor 't minst tachtig-dui-

1) De Staten van Vlaanderen beloofden op te brengen alle maanden, zoolang het beleg duren zou, ƒ 300,000, en nog gedurende drie jaar na de overgaaf, maandelijks ƒ 90,000. Voorts een geschenk aan den Aartshertog van ƒ 300,000, het eerste $1/3$, als men voor de stad zou gekomen zijn, het tweede, als het geschut zou zijn geplant, het derde als er bres zou geschoten zijn.

zend menschen bij. 1) Eindelijk verschijnt in de geschiedenis der krijgskunst, dit beleg als een gewichtige gebeurtenis, omdat de Spanjaarden daarbij de bekwaamste Ingeniours uit alle gewesten van Europa hebben in 't werk gesteld, en hier, van beide zijden, niet alleen alles aangewend is, wat de kunst om vestingen aan te vallen en te verdedigen in dien tijd vermocht, maar daarbij ook nieuwe vonden zijn uitgedacht. 2) Bovenal echter mag de verdediging van Ostende in onze jaarboeken prijken, als een schitterend voorbeeld van onwrikbare volharding onzer voorvaderen: verbazend veel schats werd daaraan te koste gelegd, en tot overgaaf niet besloten, dan toen Maurits, door een nieuwe verovering, het bezit van het als in een molhoop herschapen Ostende onnut had gemaakt. Doch, zoo de standvastigheid van de Staten des Lands, en de bereidwilligheid der natie, om zich zoo groote opofferingen te getroosten, daarbij hebben uitgeblonken, kan dit ook gezegd worden van het krijgsbeleid en de heldhaftigheid van Nederlandsche krijgslieden? of moeten wij de eer dier weergalooze verdediging voor het grootste gedeelte aan den vreemdeling afstaan? Om deze vraag te beantwoorden, zullen hier, zonder in vele bijzonderheden te treden, de oorzaken worden nagegaan, waardoor de Spanjaard het bezit van Ostende zoo duur

1) Men heeft in 't laatst van Juli 1604, bij een der gesneuvelden van Spinola's volk, een Memorie gevonden, waaruit bleek, dat er tot dien tijd toe, van het begin des beiegs af, gebleven waren: 15 Kolonels, 7 Veld-Maarschalken, 19 Sergeant-Majoors, 565 Kapiteins, 322 Vaandrigs, 4911 Sergeanten, 1166 Luitenants, 9166 Korporaals, 610 Lanspasaten, 54366 Soldaten, 6011 Matrozen, 1196 Vrouwen en Kinderen, te zamen bedragende 76961 menschen. En hoe ongehoord dit getal ook wezen moge, zoo kan het niet overdreven schijnen, daar van de Spaansche zijde in een boekje, te Brussel in 1609 met Privilegie der Aartshertogen gedrukt, en getiteld *liber de bello Belgico auctore Johanne Balino Burgundione*, verklaard wordt, dat in den tijd van 9 maanden, van 't begin af dat Spinola het bevel kreeg, tot aan het einde der belegering, de Spanjaarden niet minder dan 60,000 man verloren hadden. Le Duc de Croy, in zijne *Memoires Guerriers*, een hoveling van den Aartshertog Albert, heeft het daarom ook voorzichtiger gevonden, het getal niet op te geven. „Il suffit," zegt hij, que comme une seconde Troye, les vaincus l'ont vendu, et les vainqueurs acheté cherement."

2) Men bediende zich hier het eerst van de zoogenaamde vluchtige sappe (*sappe volante*). De bedekkingsmiddelen in de loopgraven, als Blinden, Chandeliers, (*Candelieri*) enz. werden hier tot meerdere volkomenheid gebracht. Zie Hoyer, *Gesch. der Kriegskunst* p 378. De benaming van worsten, thans nog bij onze Artilleristen en Ingenieurs in gebruik, is ook toen van de Spanjaarden ontleend, die ze *salsicioni* noemden, hetgeen eerst door saucijzen vertaald is, maar naderhand in het meer Nederduitsche worst is overgebracht. De Spanjaarden maakten die zoo groot, dat een ruiter te paard er zich achter verschuilen kon, en 60 man noodig waren, om ze voort te rollen. Afbeeldingen van deze voorwerpen kan men vinden bij H. L. van Haestens, *Beschrijvinghe van de bloedige ende strenge belegeringe der stad Oostende* enz. Leiden 1614, zijnde de 2de Editie. Het boek is, gedrukt bij H. van Haestens, waarschijnlijk dezelfde, die met Orlers *de Nassausche Laurencrans* geschreven heeft, een jaar later in het Fransch te Leiden uitgegeven: *La nouvelle Troie, ou Mémorable histoire du Siège d'Ostende par Henry Haestens*. Bij de andere beschrijvingen van dit beleg, van Philippe Fleming ('s Gravenhage 1621), van Christophe de Bonours *Le mémorable Siège d'Ostende* (Brus. 1628) opgedragen aan de Aartshertogin Isabelle, is het Derde Deel van het *Journael* van Duyck weder vele bijzonderheden komen voegen.

heeft moeten betalen, om daarbij te zien, welk deel onze Nederlanders daaraan gehad hebben. Deze oorzaken kunnen tot de vijf volgende gebracht worden: 1. de nadrukkelijke uitvallen door de bezetting gedaan; 2. de ligging der stad aan de zee en de inundatiën, waardoor de stad als in een eiland herschapen werd; 3. het krachtdadig en wel gericht vuur uit de stad, waardoor de vijand elke poging verijdeld zag om de gemeenschap der belegerden met de zee te beletten; 4. de gelukkig afgeslagen stormen; 5. de met beleid bestuurde, en met onvermoeide vlijt tot stand gebrachte verdedigingswerken in de vesting.

Zoodra men de zekerheid had bekomen, dat de Spanjaarden Ostende zouden aantasten, werd er over de beste wijze van verdediging beraadslaagd; en daar men, na den slag bij Nieuwpoort, de moeielijkheid had ondervonden, om zich met een leger in Vlaanderen staande te houden, waar nu daarenboven alle punten door den vijand bezet waren, werd het voor ondoenlijk geacht, de vesting van buiten te ontzetten. De Staten besloten daarom van uit de stad en buiten de reeds uitgestrekte buitenwerken een geretrancheerd kamp te doen aanleggen, en zij noemden dit »de vesting legerswijze defendeeren." Daartoe werd een talrijke bezetting gevorderd. Er bevonden zich, bij den aanvang der belegering, binnen Ostende, 32 vendelen van onderscheidene regimenten, waarvan 10 vendelen Nederlanders waren onder bevel van den Utrechtschen Edelman Kolonel Johan van Huchtenbroek. Generaal Francis Vere, wien bij besluit der Staten van 7 Juli het Generaal Commandement was opgedragen en die deze commissie alleen had aangenomen onder voorwaarde, dat zijn regiment en dat van zijn broeder hem volgden, kwam in den nacht van den 15den Juli met 8 vendelen Engelschen in de stad, die den 21sten met nog 1000 man vermeerderd werden. 1) In Augustus werd de bezetting versterkt door 2000 Engelschen, door koningin Elisabeth, op verzoek van Vere, gezonden, en Maurits deed uit zijn leger voor Rijnberk, welke vesting den 30 Juli vermeesterd was, nog 2000 man, 6 Fransche, 4 Friesche, 5 Duitsche, 4 Schotsche en 4 Waalsche vendelen, naar Ostende vertrekken, onder bevel van den jongen Chatillon, die dringend had aangehouden om daarheen te gaan en er het leven verloor. Van deze 23 vendelen zijn alleen de 6 Fransche in de vesting toegelaten. Bij het naderen van den herfst echter braken er onder de bezetting ziekten uit, verergerd door de gebrekkige huisvesting en de onvoldoende aanvoeren van levensmiddelen, brandstof en kleedingstukken, tengevolge van tegenwinden en stormen. De Engelschen, die het meeste leden, gingen aan 't morren en plunderen; hunne officieren deden

1) 1500 man van dezen, waren in het rood gekleed. De Engelschen, die in het vorige jaar bij Nieuwpoort streden, droegen gele rokken.

weinig moeite om hen tot hun plicht te brengen; met geheele hoopen moesten zij naar Engeland teruggezonden worden, en bij het begin van het jaar 1602, toen het beleg 6 maanden geduurd had, waren er van de 82 vendelen nog 3365 weerbare mannen over: de 31 Engelsche vendelen telden nog geen 800 man. Gedurende den verderen loop der belegering, kan de verhouding van het Nederlandsche voetvolk binnen Ostende tot de overige natiën, op een derde worden geschat, hoezeer zulks niet nauwkeurig te berekenen is, vermits de bezetting gedurig afgelost en ververscht werd, en er niet altijd bepaald wordt opgegeven, tot welke natie het nieuw aangekomen krijgsvolk behoorde. Onder de Nederlanders worden de Zeeuwen, Friezen en Utrechtenaars met name genoemd. De eerste uitval geschiedde den 13den Juli met 1000 man onder Kolonel Huchtenbroek, op last van Kolonel Karel van der Noot, die toen nog Gouverneur der stad was, en werd met het beste gevolg bekroond. Men drong in 's vijands pas aangelegde verschansingen door, en giste dezerzijds, dat er vijf- of zeshonderd der belegeraars waren dood gebleven, terwijl men zelve het verlies van 100 man te betreuren had en 50 gekwetsten telde. Toen Vere het opperbevel aanvaard had, deed hij, zich gedragende naar het verdedigingsstelsel hem door de Staten voorgeschreven, in een polder nabij de stad een geretrancheerd kamp aanleggen, waarin hij zich met zijne Engelschen in den nacht van den 21sten ging logeeren. Maar de Spanjaarden lieten hem niet ongemoeid. In den nacht van den 25sten werd er om het bezit eener hoogte hevig gevochten 1) en den 27sten dreef Vere bij een uitval met 600 man de belegeraars uit hunne loopgraven en bracht hun groote verliezen toe: het retranchement werd behouden, vervolgens aanmerkelijk versterkt, en eerst 18 maanden daarna, den 13den April 1603, heeft het den Aartshertog mogen gelukken, deze werken te veroveren, zonder welker bezit het scherpziend oog van een ervaren krijgsman alle pogingen ter vermeestering van Ostende, als vruchteloos moest beschouwen. Verhalen te geven van de menigvuldige uitvallen, door de belegerden gedaan, zou langwijlig en zonder nut zijn. Na die van den 13den en 27sten Juli, hadden er nog in den loop van 1601 plaats den 20sten en 24sten Augustus, den 18den September, den 4den en 6den October. Het is genoeg te melden, dat door deze uitvallen de belegeraars langen tijd verhinderd werden de vesting te naderen, en verplicht werden hunne loopgraven met een zorg en omzichtigheid te maken, waarvan men tot hiertoe geen voorbeeld gezien had. Door deze buiten-

1) „Fist ce jour une sortie du costé des Poldres, et là commença y faire trois redoubtes et Forts biens defensables, et occupa plus de 100 pas oultre d'iceulx un poste ou eminence, laquelle il commença incontinent à fortifier, et ce sans perte de beaucoup de ses gens". Dus leest men in de *Memoires du duc* de Croy.

gewone inspanning hunner krachten, gelukte het hun eindelijk, uitvallen nutteloos te maken, en ten laatste geheel te beletten. Welk aandeel het Nederlandsch gedeelte der bezetting aan deze uitvallen gehad heeft, is niet te bepalen; wat niet te ontkennen valt is, dat Francis Vere in dit eerste tijdperk der verdediging gewichtige diensten heeft bewezen.

Maar een vermogend middel, om het naderen der belegeringswerken tegen te houden, was het zee-water, waardoor men den omtrek der vesting deed overstroomen; 1) en men was het weder aan het doorzicht van Maurits verschuldigd, dat dit middel werd te werk gesteld. De Prins had namelijk, kort voor den aanvang van het beleg, de vesting bezocht, en had bij die gelegenheid aan den Gouverneur Van der Noot een lastbrief gegeven, om, zoodra de stad belegerd werd, den zeedijk ten westen van de stad door te steken, ten einde het naderen van den vijand aan die zijde te beletten. Van der Noot, en vervolgens ook Vere, die hem in het opperbevel verving, hadden zich door de stedelijke Regeering laten belezen, om dit bevel niet ten uitvoer te brengen, verschrikt door een ijdele vrees, dat de geheele stad zoude wegspoelen. Vere wendde zich zelfs tot de Staten Generaal om te verkrijgen dat hij tot het niet uitvoeren van het bevel van Maurits gerechtigd werd, en de Staten vreezende, dat de zeewerken dan zeer groote kosten zouden veroorzaken, hielden het besluit op om hem tot het doorsteken te machtigen. Doch Maurits drong herhaaldelijk bij hen aan om zonder verwijl bevel tot den maatregel te geven: eindelijk werd er in een krijgsraad, te Ostende gehouden den 21sten Augustus, toe besloten, en in den nacht van den 23sten liet men het zeewater binnen stroomen. De vijand heeft, gedurende de geheele belegering, al het mogelijke gedaan, om de in den dijk gemaakte opening weder te dichten; maar de kracht van den vloed en de wakkerheid der belegerden verijdelden al zijne pogingen. 2) De ongemakken, welke de belegeraars hierbij hebben moeten verduren, en de vertraging, welke zij hierdoor ondervonden, getuigen weder van de voortreffelijke eigenschappen van Maurits, welke de hoofdbron zijner krijgskundige grootheid geweest zijn. 3)

Het zou echter, ook bij de hardnekkigste verdediging, onmogelijk zijn geweest, Ostende zoo lang te behouden, zoo het den vijand had mogen gelukken, de gemeenschap der vesting met de zee te beletten. Nu bewijst deze langdurige belegering, ja, ook wel de sterkte van zeesteden, wanneer die belegerd worden door een vijand, die machteloos is ter

1) „Admissum mare," zegt de Groot, „Ostendam insulae in speciem circumdabat."
2) *Journael* van Duyck III bl. 120, 135 en volg. Van Reidt B. XVIII. extr.
3) Zie bov. bl. 395.

zee; maar tevens geeft zij recht, den moed en de bekwaamheid te roemen, daarbij door de toenmalige regeerders van het land aan den dag gelegd.

De haven van Ostende, gelegen aan de westzijde der stad, was reeds in de eerste dagen van het beleg door het geschut van den vijand ongenaakbaar gemaakt voor de uit zee komende schepen. Maar aan de tegenovergestelde zijde der stad, naar den kant van Blankenberg, had de zee, door een inbraak, een kanaal gevormd, 't welk de Geul genoemd werd. Dit kanaal werd, naar het overleg van den eersten Ingenieur David van Orleans met eenige ervaren stuurlieden, door een opening in de contrescarp, welke door eene halve maan gedekt werd, derwijze bevaarbaar gemaakt, dat de schepen uit zee langs dien weg in de stadsgrachten konden komen. De belegeraars lieten niets onbeproefd om dit vaarwater onbruikbaar te maken; maar de hiertoe aangewende pogingen brachten hen onder het bereik van het wel gerichte vuur der vesting, en kostten hun een menigte menschenlevens, zonder vrucht. 1) Zij naderden wel met hunne loopgraven, en wierpen batterijen op, waaruit de Geul bestreken werd; maar onze wakkere zeelieden, 2) onder bescherming van het kanonvuur der vesting, schroomden niet, om, dikwijls met aan flarden gereten zeilen of afgeschoten masten, onder het oog, en ten spijt des vijands, hunne schepen in behouden haven te brengen. Zoo liepen er den 10den September 1601 met springvloed 110 schepen binnen tot in de stadsgracht. Naderhand hebben de belegerden, nog dichter bij de zee, een nieuwe haven geopend, 't welk alles een ongeloofelijken arbeid kostte, daar men ook tegen de zeevloeden zich door sterke hoofden van rijswerk moest beveiligen. In weerwil van al de inspanning der belegeraars, bleef de gemeenschap van Ostende met de zee open, tot aan het einde der belegering toe; ongeveer drieduizend schepen zijn er de belegerde stad in en uit gevaren, waarvan er ongeveer honderd in den grond geschoten of den vijand in handen gevallen zijn. De scheepsmacht, belast om Ostende van het noodige te voorzien, stond onder bevel van den Admiraal Johan van Duivenvoorde Heer van Warmond, en heeft zich van dezen last loffelijk gekweten. Dat er tijden zijn geweest van gebrek aan levensmiddelen, kleedingstukken, buskruit, geschut en vooral van rijshout, was niet te vermijden bij de wisselvalligheden, waarvan de toevoer ter zee afhing; daarentegen is het meermalen gebeurd, dat de menigte van voorraad, in de stad voorhanden, de levensbehoeften voor minderen prijs verkrijgbaar stelde, dan in gewone tijden. Geschut, munitie en ander krijgs-

1) Men zie de bijzonderheden bij Van Meteren, B. XXIII. D. VIII. bl. 104. (uitg in 8°.)
2) Zie *Arch.* T. II. (2me Série, ook in 't vervolg) p. 202.

gereedschap is er toereikend geweest om een zoo langdurige verdediging vol te houden. Er was eerst bepaald, dat de bezetting elke zes maanden zou worden afgelost; doch deze bepaling werd niet gevolgd. Het was voor de Regenten van dien tijd uiterst moeilijk, de eischen van hen aan wie zij de verdediging opdroegen en van de troepenhoofden juist te beoordeelen: de voorlichting van de beide Stadhouders zijn hun daarbij van onwaardeerbaar nut geweest. Nieuwsgierigen kwamen in menigte binnen de stad, welker verdediging weldra het onderwerp der algemeene belangstelling werd in geheel Europa. 1) Deze vrije gemeenschap met de zee, zonder welke de meer dan driejarige verdediging van Ostende onmogelijk zou zijn geweest, moet behalve aan de kloekmoedigheid onzer zeelieden, in 't bijzonder ook worden toegeschreven aan de uitmuntende bediening van het geschut in de belegerde stad; en, — het is reeds vroeger opgemerkt — de kanonniers waren destijds Nederlandsche bootsgezellen, en de namen hunner bevelhebbers wijzen ons steeds op Nederlandsche geslachten. In Ostende was het opperbevel der Artillerie in den beginne opgedragen aan den Kolonel Van Huchtenbroek; doch toen deze, den 22sten Sept. (1601), zich te ver blootgevend in de loopgraven door een doodelijk schot getroffen was, werd het toevertrouwd aan den Kapitein Nikolaas van de Leur, die daarna ook den eeredood des krijgsmans op de wallen van Ostende gevonden heeft. 2) Over 't algemeen is de strijd om Ostende voornamelijk met het geschut gevoerd. De belegeraars onderhielden daarmede gestadig een zoo levendig vuur tegen de stad, dat de Aartshertogin Isabella, die zich te Nieuwpoort ophield, zich ontevreden betoonde, als er een oogenblik was, waarin het kanon niet gehoord werd. 3) De belegerden beantwoordden dit vuur met gelijken nadruk en levendigheid, en waren

1) Onder anderen kwamen een broeder van den Koning van Denemarken, een Graaf van Northumberland, de Markgraaf van Brandenburg, met Graaf Ernst van Nassau, de jonge Graaf Jan van Nassau, de Hertog van Holstein met den Graaf van Hohenlo binnen Ostende, om dit merkwaardig beleg in oogenschouw te nemen.

2) Zijn sneuvelen wordt vermeld in den brief *Arch.* T. II. p. 115 waar zijn naam moet gelezen worden, niet *des leurs*. Hier zij opgemerkt dat elk die een opperbevel voerde, den titel droeg van Generaal. Zoo heette de Meester Ingenieur van Orleans, Generaal der fortificatiën; zoo voerde Van de Leur den titel van Generaal der Artillerie, ofschoon hij slechts den rang had van Kapitein. Generaal beteekent dan ook eigenlijk Algemeen Bevelhebber. Die onmiddellijk op hem volgde, heette Luitenant, al had hij overigens een hoogeren rang. Zoo wordt, in het verdrag van de overgaaf van Ostende, de uitvoering daarvan, wat het geschut betreft, opgedragen aan den Kapitein Wijngaert, Luitenant der Artillerie.

3) Door het vele schieten verliepen hunne stukken gedurig, zoodat zij naar Nieuwpoort moesten opgezonden worden, om vergoten te worden. Behalve met vuurballen en kegelsteenen, schoten zij met ijzeren kogels van 36, 40, 46 en 50 pond. Duyck noemt ook herhaaldelijk gloeiende kogels. In de 20 eerste maanden zijn er op de stad meer dan 250,000 schoten gedaan.

zeer gelukkig in het geschut des vijands onbruikbaar te maken. 1) Zij maakten ook met veel vrucht gebruik van brandkogels, en van de reeds eenigszins in onbruik geraakte vuurpijlen, 2) waarmede zij de belegeringswerken in brand schoten, of de arbeiders verdreven; en door granaten daarin te doen, om hen, die het blusschen wilden beproeven, den dood te doen vinden, verrijkten zij de geschutkunst met een nieuwe uitvinding, welke door de Spanjaarden, na hun voor Ostende veel volk te hebben gekost, en naderhand algemeen, is nagevolgd. 3) Ook bij den werkelijken aanval op de stad, deed zich het geschut der belegerden krachtdadig gevoelen, en zoo moet hier geschetst worden, hoe de vierde der oorzaken, hierboven opgegeven, gewerkt heeft om den Spanjaard het bezit van Ostende duur te doen betalen.

De Spanjaarden waren reeds bijna een half jaar voor Ostende geweest, zonder nog een enkel buitenwerk te hebben kunnen bemachtigen; en de Aartshertog, verdrietig over den tragen gang dezer rampspoedige belegering, 4) besloot eindelijk tot een algemeenen storm tegen al de buitenwerken, welke bepaald werd tegen den 7den Januari 1602. Reeds in de vorige maand verwachtte Vere een dergelijken aanval en gedurende de geheele maand December werden de aanvoeren uit zee door stormen belet. Ten einde tijd te winnen, de beschadigde werken in stormvrijen toestand te brengen en versterking uit Zeeland te bekomen, knoopte hij een onderhandeling aan met den vijand, waartoe de eerste stap werd gedaan door een mondgesprek tusschen zijn broeder Horace en Rivas Maestro del Campo van het Spaansche leger, die zich den 22sten December aanmeldde om te parlementeeren. 5) Op dit gesprek volgde een stilstand van wapenen gedurende vier dagen, waarin door over en weer gezonden gemachtigden onderhandeld werd, en de Aartshertog reeds naar de Aartshertogin te Brussel de tijding zond, dat zij het

1) „Die van binnen, zegt Orlers, maeckten contra-baterije, ende beschoten 't geschut, dat haer beschoot, soo dat sij dickmaal dat braecken ende uijt de wielen smeeten: tot welken eijnde daer noch 2 heel dobbel-canons, ende 4 halve gesonden wierden." Men ziet uit deze laatste bijzonderheid, hoe er dezerzijds niets verzuimd werd, om de belegerden in staat te stellen, een hardnekkige verdediging vol te houden.

2) Volgens Uffano, in het zoo aanstonds aan te halen werk III, cap. 23. Ook De Croy maakt er melding van en zegt, dat de belegerden er zich ook bij een uitval van bediend hebben. Hij noemt ze: „sagettes artificielles remplies de feu Gregeois."

3) Hoyer teekent dit aan uit Uffano *trattato della Artilleria* (Brussel 1613 fol.). Haestens zegt alleen, dat men uit de stad schoot „met garnaden ende vuyrballen."

4) De uitdrukkingen „ce facheux siege, ce penible siege" en dergelijke, welke le Duc De Croy gebruikt, geven genoeg te kennen, hoe rampspoedig de belegering voor de Spanjaarden was.

5) In een brief aan Maurits van 21 December 1601 (*Arch.* T. II. p. 111) noemt hij het een „stratageme affin d'amuser l'ennemy et gaigner temps", en hij herhaalt die verzekering in een brief van 4 Januari 1602 (*Arch.* p. 113). De overige bijzonderheden geeft het *Journael* van Duyck en vooral Ogle, zie volg. bl. 3.)

verdrag tot overgaaf van Ostende als gesloten kon beschouwen. Doch de samenspreking met Rivas had buiten weten van den krijgsraad plaats gehad en nadat Vere even te voren het voorstel had gedaan, door den krijgsraad verworpen, om al de buitenwerken, als niet meer houdbaar, te verlaten: 1) hierdoor ontstond er bij het garnizoen vermoeden van verraad en groote gisting. Officieren en Magistraatsleden begaven zich naar den Gouverneur en vroegen opheldering. Intusschen was de herstelling der vestingwerken goed gevorderd; eenige oorlogschepen, op de reê gekomen, hadden 5 Zeeuwsche vendelen en 120 matrozen met musketten gewapend ontscheept; 50 transportschepen met munitie en turf beladen waren in de haven binnengeloopen, en toen verzamelde Vere, den 26sten, al de Kapiteins om zich heen, en verklaarde hun, dat, nu de goede geest van de bezetting zich geopenbaard had en de toestand, in den tijd dien hij met onderhandelen gewonnen had, zoo veel gunstiger was geworden, de strijd zou hervat worden. Van den krijgsraad verzocht en verkreeg hij een verklaring, dat zijne handelwijze overeenkomstig de dienst van het land geweest was; en de Aartshertog ontving den 25sten December de schriftelijke kennisgeving, dat de onderhandeling gestaakt werd, omdat de reden waarom zij was aangeknoopt, was opgeheven.

De moed en de goede trouw van den Engelschen Generaal zijn bij deze gelegenheid in verdenking gekomen. 2) Ook in Ostende maakte Vere zich niet bemind. Aan de adviezen van den krijgsraad, Kolonels en Kapiteins, stoorde hij zich niet. Hij liet wanordelijkheden in de dienst toe en verwaarloozing van het oorlogsmaterieel, als of het hem niet aanging. Werden hem misbruiken onder 't oog gebracht, hij bejegende den aanbrenger met spot en minachting. Hij vertoonde zich weinig, en onderhield zich met niemand of hij stofte op zijne »commissie". Dat er echter een verraderlijk opzet zou bestaan hebben om de stad den Spanjaard in de handen te spelen, is niet te gelooven. Noch in Sir Francis Vere mag dit ondersteld worden, noch in zijn broeder Horace en Sir John Ogle, 3) die hem als parlementairen ten dienste stonden. Aannemelijker zou het vermoeden zijn, dat de »commissie"

1) Vere schreef wel aan Maurits „nous avions trouvé bon de quicter lesdits ouvrages", er bijvoegende, dat dan de stad ontwijfelbaar verloren zou zijn geweest: maar dat hij het had voorgesteld, en de krijgsraad het juist daarom verworpen had, omdat dan de stad verloren was, meldt hij niet.

2) Maurits voorzag dit, toen hij Veres brief van 26 December ontving. Hij zond dien aan Willem Lodewijk met de bijvoeging: „A mon jugement cest affaire sera occasion de divers discours, tant du costé de l'ennemy comme parmi ceulx de cest Éhtat" (*Arch.* p. 111).

3) Ogle, omdat hij de voorname persoon was geweest van wie Vere zich bediend had „the only instrument — schrijft hij — he used in the .mannaging thereof" — had de bijzonderheden van de onderhandeling in schrift gebracht, en zijn verslag op bevel der Algemeene Staten hun in Raadkamer ter hand gesteld, vervolgens ook aan Maurits

hem door de Algemeene Staten gegeven in het voorschrift, Ostende »legerswijze" te verdedigen, zijne ijverzucht tegen Maurits heeft aangeblazen en hem vervoerd heeft tot de gedachte aan een oorlogstooneel in Vlaanderen, meer schitterend dan het behoud van aangevallen vestingwerken en in staat den tocht naar Nieuwpoort in de schaduw te stellen. Zoo zou ook het onuitvoerlijke voorstel te verklaren zijn, 't welk hij aan Maurits deed, om 9000 of 10000 man met nog een ruitermacht van 1000 of 1200 paarden in de vesting te werpen. Maar indien hij werkelijk geloofd heeft aan de onmogelijkheid van zonder die hulp, den gedreigden storm af te slaan, dan heeft hij zelf die meening gelogenstraft.

Op den lang vooraf bepaalden dag, den 7den Januari, werd de storm door den vijand voorbereid door een hevig geschutvuur van den vroegen morgen tot des avonds te zes uur, en toen werd bij laag water, de storm op zes verschillende punten met groote hevigheid ondernomen door 4000 man, even zoo veel als op dat tijdstip de sterkte was van de strijdbare manschap die hun het hoofd moest bieden. Om zich in de veroverde werken eenigen tijd, zonder hulp van buiten, te kunnen staande houden, droeg ieder soldaat voor twee of drie dagen levensmiddelen bij zich, en de Aartshertog liet zijne ruiterij achter de stormers oprijden, om hun het terugwijken te beletten. Met voordacht lieten de belegerden den vijand in eenige werken binnendringen, om hem met te grooter verlies weder uit te werpen: hetgeen volkomen gelukte. De beide Vere's waren in het hevigste van den strijd op de wallen, waar aanvallers en verdedigers meermalen met de pieken handgemeen waren. Alleen één der werken, het zoogenoemde »zuidcarré", door niet meer dan 36 man bezet, ging verloren: op alle andere punten leden de belegeraars een deerlijke nederlaag; en het geschut uit de vesting deed, door een wel aangebracht schrootvuur, onder hen een zoo moorddadige werking, dat dit voorbeeld, het zoogenoemde kartets- of blikkendoozenvuur een algemeene en regelmatige aanwending in de Geschutkunst heeft doen vinden. 1) De verwarring der teruggeslagen aanvallers werd

en Willem Lodewijk. Toen Van Meteren zijne geschiedenis had uitgegeven heeft Ogle nog het een en ander daarbij gevoegd tot weerlegging van aantijgingen die hij vernomen had „as well in every mans mouth as in Emmanuel of Meteren his book". Zoo is het gedrukt in Vere's *Commentaries* pag. 143, onder den titel van *„Sir Francis Vere his parlie at Ostend written by Sir Jone Ogle there present"*. Het verhaal eindigt bij de terugkomst van Ogle en Fairfax, ontslagen van hunne Commissie.

1) Musketkogels, kettingen en ander ijzerwerk in het geschut te laden, was reeds vroeger in gebruik, maar de Nederlanders te Ostende waren, zoo ver bekend is, de eersten, die inzagen, dat, om doelmatig te treffen, dit werptuig in cilindervormige bussen, gelijk de blikken-doozen zijn, moest vereenigd worden. Immers lezen wij bij Haestens, dat zij niet alleen sacskens, maar ook cleijne tonnekens met spijkers, kettingwerk, kogels enz. in hunne kanons deden. Dit, en het hernieuwd gebruik van brandpijlen, en het doen van granaten in de brandkogels, zijn vermoedelijk uitvindingen

vermeerderd door het te rechter tijd openen eener sluis, welke het water aanmerkelijk wassen, en velen verdrinken deed. Het verlies des vijands bedroeg 1300 of 1400 dooden; maar het getal gekwetsten vooral was zeer aanzienlijk. Aan de zijde der belegerden waren vele gewonden maar het verlies aan dooden was slechts 30 of 40.

Na dezen afgeslagen storm, verliep er weder een jaar, waarin de belegeraars niets vorderden, en zich vergenoegen moesten, met hun geschut op de reeds zeer geteisterde vesting te doen spelen. Maar op den 13den April des jaars 1603, namen zij een oogenblik te baat, dat een hevige stormwind veel schade aan de stad te weeg bracht, den toren deed instorten en eenige verwarring veroorzaakte, om op drie punten een aanval te doen. De verdedigers, onoplettend geworden, bezweken en de vijand werd meester van de werken in den polder, ten zuiden van de stad. Gelijk de belegerden, door deze werken aan te leggen een blijk hadden gegeven van hun krijgskundig doorzicht, zoo hadden zij nu ook te recht het gewicht ingezien van die te behouden. Maar vruchteloos was een poging tot herwinning; en deze mislukking kostte hun meer dan vier honderd dapperen. Van nu af trad de belegering een nieuw tijdperk in, en kreeg de toestand voor de belegerden een bedenkelijker aanzien. 1) Het geleden verlies werd weldra door dat der overige buitenwerken gevolgd; en bovendien trad nu bij den vijand de man te voorschijn, die sedert de geduchtste tegenstander was van Maurits, en de eenige krijgsman in Europa, die geacht werd, zich met dezen te kunnen meten, Ambrosius Spinola. De Staten van Vlaanderen, namelijk, voor wier rekening het beleg van Ostende gedeeltelijk gevoerd werd, begonnen de uitputting hunner geldmiddelen te gevoelen; en de slechte betaling, gevoegd bij de groote ongemakken en gevaren, welke het krijgsvolk had door te staan, veroorzaakte een gemor, hetwelk tot openbare muiterij dreigde uit te barsten, terwijl de middelen niet voorhanden waren, om de ontevredenen te voldoen. Welkom was derhalve het aanbod van Spinola, om uit zijn eigen middelen, bij wijze van voorschot, in de kosten te

---

geweest van den Hollandschen vuurwerkmaker Meester Jurriën Bolts, die zich bij deze belegering grooten lof verwierf, maar ongelukkig door het in brand vliegen van eenig buskruit het leven verloor. Zeer verdienstelijk maakte zich ook zijn knecht Willem Fransen, een messenmakers-zoon uit s' Gravenhage, die gedurende het beleg dertien malen „seer dapperlick ghewont gheweest is".

1) Er schijnt in het Spaansche leger slechts één man geweest te zijn, die het gewicht der nu veroverde werken had ingezien, zijnde de Maitre de camp Catrice, die van den beginne af verzekerd had, dat, zonder deze, alle pogingen, om Ostende te winnen, ijdel zouden zijn, en eindelijk de vergunning kreeg, om onder zijne aanvoering dit punt met kracht aan te tasten. Zie *Memoires du duc* De Croy pag. 94.

voorzien van het beleg, waarover hem dien ten gevolge het bevel werd gegeven, hetwelk hij in September des jaars 1603 aanvaardde. Van nu af werd al de kracht van den aanval, met mijn en sappe, tegen het westelijk en zuidelijk gedeelte der vesting gericht. Maar, ofschoon reeds al de buitenwerken in de handen des vijands waren, kon deze in den daarop gevolgden winter nog geene vorderingen maken, en gelukte het hem eerst in de maand Maart 1604, de contrescarp op het aangevallen gedeelte der vestingwerken machtig te worden. Nu werd de zomer nog doorgebracht met het maken van mijnen en tegenmijnen, en met aanvallen op elkanders werken en gevechten, waarbij de belegerden zoo veel kloekmoedigheid en volharding aan den dag legden, dat het aan de belegeraars eerst in Augustus gelukte, het voornaamste bolwerk, de Zand-Hil, te ondermijnen. Dit werd vervolgens in September besprongen; en, nadat de eerste bestormers, door de tegenmijnen der verdedigers, waren in de lucht geworpen, werden er versche krijgsbenden gezonden, die het bolwerk innamen. Hiermede zou de stad onvermijdelijk verloren zijn geweest, indien niet het beleid en de onvermoeibare vlijt der verdedigers, werken hadden daargesteld, waarvoor ook nu nog de aanvallers bleven staan, en welke alzoo als eene andere oorzaak mogen beschouwd worden van den langen duur dezer belegering.

Uit het boven verhaalde is reeds kunnen opgemaakt worden, dat het binnen Ostende evenmin aan bekwame Vestingbouwkundigen heeft ontbroken, om de verdedigingswerken te besturen, als aan werkzame handen, om die ten uitvoer te brengen. Eerst zond Maurits er Wouter van den Brand heen, om als hoofdingenieur te dienen, spoedig terug geroepen omdat de Prins hem te velde noodig had: toen vatte David van Orleans, die reeds vóór het beleg in de vesting was, de hoofdleiding weder op, en in Sept. 1601 kwam er Andries de Roy, die gehouden werd in het maken van loopgraven en vluchtig op te werpen werken voor den onversaagdsten en bekwaamsten der Ingenieurs in dienst der Staten: ook hij, wispelturig van aard en die nooit lang bij hetzelfde werk kon blijven, werd afgeroepen naar de belegering van Grave, waar hij gesneuveld is. Voorts wordt er een Engelsche Ingenieur Dexter genoemd, en een Oosterling, met name Holut Sadr, van wie verhaald wordt dat hij tegelijk geleerd taalkenner, groot wiskunstenaar, bedreven vuurwerkmaker en bekwaam geneesheer geweest is. Welk een inspanning er is noodig geweest, om al de werken der belegerde vesting, hier tegen de zeevloeden, dáár tegen het geweldig kanonvuur des vijands, in verdedigbaren staat te houden, kunnen zij alleen beseffen, die den aard en omvang dezer werkzaamheden door

ervaring hebben leeren kennen. Maar een bijzondere vermaardheid hebben de afsnijdingen van Ostende gekregen, waardoor de belegeraars, toen zij op den hoofdwal hadden post gevat, een dubbele rij van nieuwe bolwerken voor zich zagen. Dwars door de huizen heen, was, achter den nu veroverden hoofdwal, een nieuwe vestingwal verrezen, welks grachten bestonden in de uitgegraven straten; en, mocht ook deze wal bezwijken, dan bood een derde, op dezelfde wijze, met flankeerende bolwerken samengesteld, het binnenste der stad, 't welk aldus weder geheel in wallen besloten lag, aan de verdedigers een wijkplaats aan, welke zij Nieuw-Troje noemden, als wilden zij hun vast besluit te kennen geven, om den Spanjaard eenige jaren lang het hoofd te bieden. 1) Dat zij echter het voornemen niet hadden, om zich hierbij tot een lijdelijke verdediging te bepalen, toonden zij, door ook nu nog den vijand, nadat deze van het voornaamste gedeelte des hoofdwals meester was, in hunne onverschrokken uitvallen uit sommige zijner stellingen weder uit te werpen, en zijn geschut meer dan eens onbruikbaar te maken.

Maar de verdediging van Ostende was nu zoo verre gedreven, als het belang des Vaderlands vorderde; en hetgeen er in dien tusschentijd elders gebeurd was, deed het bezit der in puinen geschoten stad thans van weinig gewicht meer zijn. Daarenboven waren de nieuwe wallen te versch, om zich lang te kunnen staande houden; en, ofschoon men de lijken had opgegraven, om dezen, tot vastigheid van het werk, er in te voegen, 2) — de aarde was te los, om weerstand te bieden aan de kogels van het vijandelijk geschut, 't welk nu op de oude wallen, en bij gevolg op geringen afstand geplant was. Een verdrag, zoo eervol mogelijk voor de belegerden, 3) maakte derhalve een einde aan dit merkwaardig beleg, van hetwelk onze Geschiedschrijvers de volgende getuigenis geven: »Het was zoo verre met deze stad en belegeringe gekomen, van wege de groote perijckelen en den gestadigen arbeid en tegenweer tegen des vijands geweld, dat men dezelve de Akademie en Universiteit der krijgshelden noemde, en dat in deze school zoo wel de Gouverneurs, Officieren, Kapiteinen, Busschieters, Piloten, Scheeps-

---

1) Op een der afbeeldingen bij Haesteus (fig. 12.) kan men de richting der afsnijdingen geschetst zien.

2) Aan de werklieden werd een buitengewone toelage gegeven voor elk lijk, 't welk zij verplaatst hadden.

3) De capitulatie werd den 20 September 1604 geteekend. De bezetting, waarvan nagenoeg 1/3 Nederlanders, 1/3 Franschen, en 1/3 Engelschen en Schotten waren, in alles ten getale 2500 gezonde manschappen, (behalve die te scheep vertrokken) met 2 zware stukken geschut van de 15 die bij de overgaaf in de vesting waren nadat de overige ter zee waren weggevoerd, trok uit met hare wapenen, vliegende vaandels, slaande trommen, brandende lonten, kogels in den mond, met al hare bagaadje.

volk, Ingenieurs, Medicijnen, Chirurgijnen en dergelijke, als de eenvoudige Soldaten, wanneer elk in hunne staten en diensten, maar ettelijke maanden in deze schole gelegen hadde, zoo wel in het opponeeren als defendeeren, een meester van zijne kunst mocht genoemd worden, en volkomelijk wist te spreken en te werk te leggen, al 't geen om een stad te belegeren, en te bewaren noodig mocht wezen; en dat op zoodanige wijzen, waarvan men in vorige tijden niet wist te spreken. Een kunstrijk Ingenieur, die lang met zijn verstand in zijne boeken gestudeerd had, moest bekennen, dat hij maar een leerkind in experientie was. Medicijnen en Chirurgijnen hebben hier meer geleerd in eene week, dan elders in een jaar. Inzonderheid zijn er binnen Ostende zeer fameus geworden een zekere Moorbeecken uit den Hage, en Alexander Courtmans van Antwerpen. De Piloten en Scheepslieden hebben daar geleerd, hoe zij hunne schepen sturende, het geschut konden vlieden. De kanoniers of Busschieters leerden daar, hoe hun geschut te planten tegen varende schepen, en hoe contra-batterijen te maken, of hunner vijanden geschut in stukken te schieten of te dismonteeren, of uit de raders te werpen, door welke leeringen en praktijken over wederzijden veel volks vernield werd."

Hoezeer elk onpartijdige gedrongen zal worden te erkennen, dat het overleg en de standvastigheid, waarmede zij, die destijds het hoog bewind der krijgsaangelegenheden in het Vaderland in handen hadden, de telkens vernieuwde bezetting in volkomen staat van strijdvaardigheid hielden, reeds op zich zelve, de verdediging van Ostende een waarlijk Nederlandsche heldendaad doen zijn: zullen er echter wellicht gevonden worden, die nog twijfelen, of de eer der dadelijke verdediging wel grootendeels aan Nederlanders toekomt. Ter geruststelling vooral van dezen, zullen hier nog eenige namen volgen, alvorens de omstandigheden worden vermeld, waardoor het verder behoud van Ostende, voor de zaak des Vaderlands, van gering nut zou geweest zijn.

Het was voor een geregelde en planmatige verdediging der belegerde vesting geenszins voordeelig, dat het Opperbevel gedurig in andere handen overging: doch de groote inspanning van geest en lichaam, tot die gewichtige taak vereischt, bij een zoo langdurige belegering, en het sneuvelen en gewond worden van sommigen, maakte een vernieuwing van Bevelhebbers dikwijls noodzakelijk. In de eerste maanden van 1601, vóór den aanvang van het beleg, was er de Zeeuwsche Edelman Maximiliaan van Cruyningen Gouverneur. Hij was vroeger Spaanschgezind geweest en een lotgenoot van Bossu in diens nederlaag op de Zuiderzee en ongeschikt voor de taak die hem wachtte. De Staten-Generaal

hadden reeds in Januari het lid hunner vergadering Coren, burgemeester van Alkmaar, die ook een hunner gecommitteerden in den tocht naar Nieuwpoort geweest was, afgevaardigd naar Ostende, ten einde daar de fortificatie- en zeewerken en de verdere toerustingen te besturen in overleg met Prins Maurits en den Ingenieur David van Orleans. Op de berichten van dien gedeputeerde riepen zij den bejaarden Heer van Cruyningen, slecht ter been en slecht ter spraak, terug. 1) Maurits gaf den raad, aan Francis Vere het opperbevel op te dragen, en vermits deze vooraf de vergunning van Koningin Elisabeth zou moeten vragen, intusschen een acte van aanstelling te geven aan den Kolonel Van der Noot. Dit geschiedde in de maand Maart van dat jaar, en deze was dus Gouverneur bij den aanvang van het beleg. Den 7den Juli besloten de Staten aan Vere Commissie te zenden tot het voeren van het Generaal commandement te Ostende, en deze kwam met zijne Engelsche troepen in den nacht van den 15den dier maand aldaar aan. Doch door een kwetsuur aan 't hoofd, krank en koortsig geworden, werd hij den 20sten Augustus naar Middelburg vervoerd, na het opperbevel weder aan Van der Noot te hebben overgedragen. In September hersteld teruggekeerd, is hij, na zijn boven verhaald gedrag bij de bestorming van den 7den Januari 1602 voortgegaan Maurits en de Staten lastig te vallen met aanvragen, waaraan niet voldaan kon worden, en toen hij er op aandrong, met het verzoek om anders ontslagen te worden, heeft hij, naar den Haag ontboden om mondeling zijne voorstellen toe te lichten, den 3den Maart Ostende voor goed verlaten. Van der Noot was niet meer daar: Vere had hem, met een zending die een officier van lageren rang en minder verdienste had kunnen volbrengen, uit de vesting verwijderd 2), en liet nu het opperbevel in handen van Frederik van Dorp, uit een oud-adellijk Hollandsch geslacht die reeds de overwinning bij Heyligerlee had helpen bevechten. 3) Deze regelde de dienst in dezer voege, dat hij zelf het oppergezag en het algemeen toezicht over stad en garnizoen zou hebben, en de Kolonels Edmund, Dorth en Marquette meer bijzonder het oog zouden houden ieder over een hoofddeel der vesting, de nieuwe stad, de oude stad en de buitenwerken. Deze 3 Kolonels echter werden kort daarna uit Ostende afgelost en weder door andere vervangen. Na anderhalf jaar de verdediging bestuurd te hebben,

1) Zie de aanteekening van L. Mulder op Duyck D. III. bl. 41.
2) Zie de aanteekening van L. Mulder op Duyck D. III. bl. 201.
3) Hij heeft zelf de gevechten en belegeringen waarbij hij is tegenwoordig geweest opgeteekend, en deze opgaaf in den Bijbel zijner vrouw gevonden, is als Bijlage achter dit Deel te vinden. Hij is gestorven in 1612. Over het geslacht van Dorp zie men Te Water *Verb. der Edelen* St. 3. bl. 517.

heeft van Dorp, door de gestadige zorgen en kommer verzwakt, het opperbevel moeten nederleggen. Voor de derde maal is toen Van der Noot er mede belast geworden, die weder afgelost is door Filips van Ghistelles, een Vlaamsch Edelman, maar wiens vader het verbond der Edelen onderteekend had, terwijl de zoon evenzeer de zaak der vrijheid getrouw bleef, en zijne trouw met zijn bloed bezegelde: hij sneuvelde door een kogel getroffen. Ghistelles werd vervangen door den Kolonel Jakob van Loon, wien hetzelfde lot als zijnen voorganger ten deele viel: hij was een dapper en kloek Edelman, die Huchtenbroek in het bevel over het Stichtsche regiment had vervangen. 1) Nu bleven achtervolgens eenige Kapiteins met het opperbevel belast, tot dat het werd opgedragen aan den Kolonel Jakob van Berendrecht, een Hollandsch Edelman. Van dezen ging het bevel over aan den Kolonel Van Utenhove, die gekwetst van zijn post moest afgaan, en opgevolgd werd door Marquette, 2) den laatste der Gouverneurs van Ostende. 3)

In deze namen merkt men weder Edelen op, als de voorvechters onzer vrijheid; ook onder de Kapiteins treffen wij afstammelingen aan uit de adellijke geslachten van Bronkhorst, Batenburg en Treslong: een Van Haeften sneuvelt er in de dienst van het Land als zoo velen uit dit verdienstelijke Geldersche geslacht. Maar ook andere Nederlanders, die geen adelbrieven konden vertoonen, mochten zich een gedeelte toeëigenen der eer van Ostendes heldhaftige verdediging. De namen van de kapiteins Rolle, Graansfelt, Blommert, Calf (van Utrecht) en Johan de Bellemaker, die er hun graf vonden, van Achthove en Gelder, die de onderhandelaars waren tot het verdrag van overgaaf, van Wyngaert, die voor de uitvoering der bepalingen omtrent het geschut moest zorg dragen, en een aantal andere, wijzen wel op een Nederlandsche, maar niet op eene adellijke afkomst. 4)

Maar werd er gedurende de driejarige belegering van Ostende niets

---

1) Hij was een zoon van Autony van Loon, Raad in het Hof van Utrecht. Zijn oudere broeder Gysbert was eerste Raad van Prins Maurits.

2) Zie hiervoor bl. 252 en 271. Hij was een Henegouwsch Edelman, maar die naderhand hier te Lande genaturaliseerd, en in de Ridderschap van Holland beschreven is. Door koop eigenaar geworden van de heerlijkheid Heemskerk, vernoemde hij die, met toestemming der Staten, naar zijne heerlijkheid Marquette in Henegouwen; en onder dien naam, is zij naderhand in de Amsterdamsche familie Rendorp gekomen.

3) Onder de Gouverneurs van Ostende, wordt ook Johan Van Huchtenbroek genoemd. Hij heeft een tijdlang het bevel over de Artillerie te Ostende gevoerd; doch is niet den rang van Gouverneur niet bekleed geweest.

4) Bonours heeft ook vele Friesche namen. De lijst der vroeger bekende kapiteins is weder vermeerderd door het *Journael* van Duyck, inzonderheid bl. 286. Den kapitein Jonkheer Otto van Poelgeest, die met zijne oudere broeders Gerrit en Kaspar het *Verbond der Edelen* geteekend had, brandmerkt Duyck, zijn dood vermeldende, als zijn adeldom onwaardig.

gedaan, om deze stad te ontzetten? En wat deed de wakkere Opperbevelhebber van der Staten krijgsmacht in dien tusschentijd?

Maurits ontving de tijding der berenning van Ostende, terwijl hij zelf het beleg had geslagen voor Rijnberk, welke vesting in 1597 door hem genomen, later door den Admirant heroverd was. 1) De Spanjaarden hadden de weerbaarheid der stad door een bedekten weg versterkt; de bezetting was talrijk, de Bevelhebber een man die onder de wapenen met eere was grijs geworden, en tot ontzet waren 8000 man voetvolk en 2500 ruiters in aantocht, toen het Nederlandsche leger, door het vertrek der Engelsche hulpbenden naar Ostende, niet meer dan 5000 man te voet en 2000 paarden telde. In de sterke liniën, door de belegeraars aangelegd, had men de groote uitvallen der belegerden met het beste gevolg kunnen afslaan, 2) maar zij waren te uitgestrekt, om, met een zoo geringe macht, ook nog aan een vijand van buiten het hoofd te bieden. De aanval werd dus met kracht doorgezet, om het ontzet voor te komen; en toen de bedekte weg op twee plaatsen vermeesterd en een der bolwerken ondermijnd was, toen 3 galerijen door de gracht een pad naar den hoofdwal aanboden, en de vijand nu zich bereid toonde den kamp op te geven, werd hem een eervol verdrag gegund (1 Augustus 1601). Op den 20sten dag nadat de loopgraven geopend waren, trok het garnizoen uit, na ongeveer 1000 man aan dooden in 't beleg verloren te hebben, sterk 45 ruiters, 1247 man voetvolk, 78 matrozen en 370 gekwetsten en kranken. Ook in deze belegering werd de Nederlandsche legerplaats, als een voortreffelijke oefenschool, met de tegenwoordigheid vereerd van verscheiden vreemde Heeren.

Het bezit van Rijnberk was van gewicht voor de veiligheid van Gelderland en Overijsel. 3) Maar nu rees de vraag, op welke wijze Ostende zou kunnen ontzet worden. Zou men zich tot de verdediging der vesting bepalen en alle bruikbare strijdkrachten van de zeezijde daarheen voeren?

---

1) Over de belegering van Rijnberk als een diversie voor Ostende, leze men de briefwisseling tusschen Maurits en Willem Lodewijk *Arch.* T. II. p. 80—86.

2) De Spanjaarden deden uitvallen soms met 800 man 20, 24 en 28 Juni en 5 Juli (1601). De ruime wapenplaatsen in de loopgraven waren tegen deze uitvallen voor de belegeraars van groot nut.

3) Le Duc de Croy (p. 27) meldende, hoe een courier de tijding voor Ostende kwam brengen, van de overgaaf van Rijnberk, zegt „ces nouvelles nous furent autant désagreables, comme l'importance de la place la requeroit". Hij schrijft de reden der overgaaf voornamelijk daaraan toe, dat de bevelhebber niet wist, dat het ontzet zoo nabij was. Maurits liet Rijnberk terstond op nieuw bevestigen, door (als van Reidt zegt) „eene betere bedekte straat dieper veldwaarts in te leggen, den wal 20 voeten dik, de gracht even breed, met zulke proportie en strijkweeren, dat men de stad volkomelijk vestigen willende, de bolwerken, die er nog noodig waren, bekwamelijk daarin konden gevoegd worden". Het werk ging echter langzaam voort. Zie Duyck bl. 125 en 128,

Zou men het veldleger versterken en van de landzijde een geweldadig ontzet beproeven? of zou men nog een andere vesting gaan belegeren, om den Aartshertog te beletten al zijne macht rondom Ostende samen te trekken? De gevoelens der krijgsbevelhebbers en der Staatslieden waren verdeeld. 1) Eindelijk werd besloten tot het beleg van 's Hertogenbosch, 't welk ondernomen werd den 1sten November (1601). Doch de macht, welke Maurits hiertoe te zijner beschikking had, bedragende ongeveer 8000 man voetvolk en 33 vanen ruiters, was te gering, en het jaargetijde te ver gevorderd, om veel hoop te kunnen hebben op een goeden uitslag. Een sterke vorst, buitengewoon vroeg invallende (12 November), maakte het opwerpen der aardewerken en den toevoer naar het leger moeielijk; de ongemakken van de koude werkten ongunstig op de gezindheid der troepen, en het was te vreezen dat de vijand, die in den omtrek van Diest een krijgsmacht verzamelde, over de bevrozen wateren tusschen de kwartieren van Maurits en Willem Lodewijk zou indringen. Willem Lodewijk inzonderheid ried het beleg op te breken, hetgeen geschiedde 26 dagen nadat het was aangevangen. 2) Nu werd wederom het voorstel tot een tocht door Brabant tegen het volgende voorjaar ter baan gebracht, en ditmaal doorgedreven, op aandrang van Koningin Elisabeth, hoezeer ook en de Prins en Graaf Willem daartegen ijverden. Men stelde zich met dezen tocht nog meer voor, dan het ontzet van Ostende, en koesterde de hoop, dat de Zuidelijke Gewesten de Spaansche zijde verlaten, en alzoo met de Noordelijke gemeene zaak zouden maken tegen de Spanjaarden. 3) Had men eenige maanden vroeger Maurits

1) Wie daaromtrent meer verlangt te weten leze de mededeeling van L. Mulder, aant. op Duyck bl. 134.

2) De circumvallatie-linie had reeds 8 uren omtrek. Te Vucht was een batterij van 10 stukken, waaruit met gloeiende kogels geschoten werd. Voor de Hinthamer-poort was men reeds tot aan de gracht genaderd, en Maurits berekende binnen 14 dagen zich op de wallen te zullen logeeren. Ook was men reeds genoegzaam meester van een halve maan of ravelijn voor de Vuchterpoort; en zelfs, toen het bevel tot opbreken reeds gegeven was, had Maurits besloten, om, indien het 's nachts te voren begon te dooien, de belegering nog door te zetten. Van deze zijde werd op dit beleg het volgende Latijnsche distichon vervaardigd:

Non Ducis obsessae servavit moenia Silvae
Alberti gladius, frigida sed glacies.

Maar van de Spaanschgezinde zijde beweerde men, dat ook de vrees voor de troepen, welke de Aartshertog deed verzamelen, het beleg had doen opbreken, en beantwoordde men het bovenstaande versje aldus:

Tam Ducis obsessae servavit moenia Silvae
Alberti gladius, frigida quam glacies.

3) Men zie het Plakkaat, door de Staten uitgegeven en in druk verspreid, „Aen de Hoogh- en Welgeboren, Eerweerdige, Edele, Erentfeste, Hooggeleerde, Wijse, Voorsienige, seer discrete Heeren, goede Vrienden enz. enz." representerende de Staten der Nederlanden, onder de Spaansche ofte Ertz-Hertoghen regeeringhe, bij Van Meteren B. XXIV.

met een ongenoegzame krijgsmacht voor 's Hertogenbosch gezonden, thans wist men een leger bijeen te brengen, 't welk bijna dat evenaarde waarmede in 1600 de tocht naar Vlaanderen was ondernomen. Toen het op den 17den Juni 1602, op het eiland 't Graven-weert, in den omtrek van Elten, gemonsterd werd, bevond men, dat de 142 vendedelen ruim 18000 man telden en de 51 vanen meer dan 5000 ruiters. Artillerie en trein 1) waren naar evenredigheid. Door dit aanzienlijk leger te velde werden in het binnenland de steden van bezetting ontbloot, en om hierin te voorzien, werden 6000 waardgelders in dienst genomen. 2) Evenwel had deze tocht, met zoo veel kosten toegerust, met zooveel stoutheid ondernomen, en met zooveel beleid volvoerd, geen ander gevolg, dan dat het er kennelijk door werd, welk een schrik de naam van den overwinnaar van Nieuwpoort voor zich uit deed gaan. Het leger, in 3 divisiën verdeeld onder Prins Maurits en de divisie-Generaals Graaf Willem Lodewijk en Sir Francis Vere, trok te Mook over de Maas, (21 en 22 Juni), 3) en zette den tocht voort tot in den omtrek van St. Truyen (7 Juli). Hier scheen de dag van een beslissenden veldslag te zullen aanbreken, daar het Spaansche leger, sterk 20,000 man voetvolk, een talrijke en schoone ruiterij 4) en 18 stukken geschut, onder het opperbevel van Mendoza, onlangs uit zijne krijgsgevangenschap ontslagen, niet ver van Thienen achter de Geete gelegerd was. 5) Ook

1) Het geschut bestond uit 12 halve kanonnen en 3 veldstukjes; daarvoor waren 100 bussechieters, 300 bootsgezellen en 680 trekpaarden; voorts veel pioniers met hun gereedschap, 50 mineurs en 300 brug-leggers. De trein bestond uit 3000 wagens, voorts bakkers, brouwers, smeden, metselaars, timmerlieden, zadelmakers, enz. enz. meer dan gewoonlijk bij andere groote legers, zegt Van Meteren. Onder de ruiterij bevonden zich 2500 man nieuw geworven Duitsche ruiters, onder het voetvolk veel Engelschen en Franschen. De bijzonderheden en de namen der kapiteins kan men vinden bij Duyck.

2) L. Mulder aant. op Duyck bl. 338.

3) Elk soldaat droeg voor 10 dagen leeftocht bij zich. De orde, waarin het leger voorttrok, kan men in de Nassausche Laurencrans van Orlers, bij La Pise en anderen en in het *Journael* van Duyck vinden. De tocht ging over klein-Linden en Sambeek (23 Juni), Blitterswijk (24), Baecken bij Venlo (25), Buggenum (26), Aldeneijck bij Maas-eijck (27), Leut (2 Juli), Gellik (3), Tongerbergh bij Tongeren (4), Gelmen (6), naar Halmale bij St. Truijen (7).

4) Le Duc De Croy in zijne *Mémoires* noemt het „une armée belle et florissante au possible", en geeft hoog op van de ruiterij, omtrent welker formatie hij in eenige bijzonderheden treedt. Zij bestond uit harkebusiers, kurassiers en Hommes d'armes, waarvan ieder, naar de oude Fransche manier, een of twee Archers en nog een pakpaard bij zich had. Er waren 2500 Hommes d'armes, verdeeld in 15 compagniën. Hij geeft nog als eene bijzonderheid op, dat deze zware ruiterij haren bevelhebber gewoon was te groeten met het nederbuigen van de lans, terwijl de overige ruiterij dit deed, met het nederbuigen van de standaards, eene eer, welke door de Hommes d'armes alleen aan den Souverein werd bewezen: „pour conserver", voegt hij er bij, „leurs prééminences et prérogatives anciennes".

5) Wagenaar zegt, dat het leger van den Admirant bij Thienen 13000 knechten en 4000 paarden sterk, en dus zwakker dan dat van Prins Maurits was. Maar hij heeft zeker over 't hoofd gezien, dat weinige dagen, voordat de twee legers tegen over elkander kwamen, Spinola met een krijgsmacht van Italianen en Spanjaarden („un secours de grande importance zegt De Croy") zich met Mendoza vereenigd had.

was werkelijk bij den Spanjaard, in een grooten krijgsraad, op den 6den Juli, het besluit reeds genomen, dat men den aanrukkenden vijand zou te gemoet trekken, en hem een hoofdtreffen aanbieden; maar inmiddels was men voortgegaan met het leger te verschansen, en het zoo kloekmoedig genomen besluit bleef onvolvoerd. 1) Te vergeefs vertoonde Maurits zich in het gezicht van het Spaansche leger met zijn gansche krijgsmacht in slagorde, en ging hij met zijn geheele ruiterij en een goed deel voetvolk den vijand in zijn verschanst kamp verkennen om hem ten strijde te dagen (8 Juli): 2) de Spanjaard hield zich schuil achter zijne aarden verschansingen. Het is even verdiënstelijk, waar het noodig is, een hoofdtreffen te ontwijken als een overwinning te behalen, en de bedenking, dat het Staatsche leger, in een vijandelijk land, waar de in- en opgezetenen geen de minste hulpvaardigheid betoonden om het van levensmiddelen te voorzien, spoedig zou moeten aftrekken, kan den Admirant een rede hebben doen vinden om liever deze bravade te lijden, dan een veldslag te wagen: 3) evenwel mag men aannemen, dát aan de weigering om deze uitdaging aan te nemen de herinnering aan Nieuwpoort ruim zooveel aandeel had, als de overtuiging van hier de rol te moeten spelen van Fabius Cunctator. Hij begreep in zijne verschanste stelling veilig te liggen, terwijl zijn uitdager door gebrek aan levensmiddelen belet werd dieper het land in te dringen. Maurits zag dit ook in en besloot tot den terugtocht. 4) Toen hield Mendoza weder krijgsraad, en bij het verschil van meeningen of men het aftrekkend leger al of niet zou natrekken, en al of niet aanvallender wijze vervolgen zou, had de vrees, dat de Spaansche troepen zouden bevonden worden tegen de Nederlandsche niet opgewassen te zijn, de overhand: er werd dus besloten den terugtrekkenden vijand alleen in 't oog te houden en voet voor voet te volgen. 5) Het Staatsche leger, eerst op den derden dag door het Spaansche gevolgd, nam den terugmarsch over Hasselt, Eindhoven en Helmond, om het beleg te slaan voor Grave. Wat was de bedoeling van deze belegering?

Er was bij een samenkomst van gedeputeerden uit de Staten-Generaal, die zich naar het leger te velde bij Tongeren begeven hadden, met Maurits, Willem Lodewijk en Vere, besloten, in geval men den

1) De Croy, die in persoon bij den krijgsraad tegenwoordig was.

2) Om „te besoucken — schrijft Duyck — wat moet den viant tot een slach soude hebben, heeft hij daerom eerst alle sijn leger in bataille doen stellen". Zie *Journael* bl. 411 en de aant van L. Mulder.

3) Duyck bl. 413.

4) Duyck bl. 417.

5) L. Mulder aant. op Duyck bl. 419.

Admirant uit zijne verschansing bij Thienen niet tot een veldslag kon lokken, naar de Maas terug te keeren, Grave in te sluiten om Mendoza in zijne bewegingen te binden, en met een gedeelte van 't leger in het land van Hulst te vallen. Dit voorstel was uitgegaan van Maurits, die den tocht langs de Maas naar Brabant had afgekeurd. 1) De Staten-Generaal hadden tot dien tocht besloten op aandrang van Koningin Elisabeth, om langs dien weg bevrijd te worden van de kostbare verdediging van Ostende; 2) de Prins daarentegen had altijd het oog op Antwerpen en de Vlaamsche oeverlanden van de Wester-Schelde. De Staten hadden al hun beleid noodig om, gedurende het beleg van Ostende, met de belangen hunner Republiek tusschen de inblazingen der Hoven van Londen en Parijs door te zeilen. Deze twee Mogendheden wilden wel de handen in éénslaan tot het verleenen van hulp in een oorlog waardoor de macht van het Huis van Oostenrijk kon geknakt worden, maar zij zagen scherp toe op elkanders handelingen, opdat niet van die hulp de eene voordeel trok boven de andere. Nu vooral mistrouwde Hendrik IV de bedoelingen van Elisabeth, en begon hij ernstig te vreezen, dat de krachtdadige bijstand door haar verleend tot behoud van Ostende zou uitloopen op een vestiging der Engelschen in Vlaanderen te Ostende, Grevelingen en Duinkerken: hij zoude gaarne Vlaanderen voor Frankrijk winnen en gaf aan de Staten de toezegging, dat zoo zij hun leger daarheen zonden om dit gewest los te maken van Brabant, hij bereid zou worden bevonden hen krachtdadig te ondersteunen. 3)

Doch toen het leger, op den terugmarsch van St. Truyen, in de Peel en vervolgens voor Grave gekomen was, ontving de Opperbevelhebber aanschrijvingen van de Staten-Generaal, om het beleg door te zetten: waaruit het bleek, dat de inneming van laatstgenoemde vesting,

---

1) „Dit voornemen was meest uyt sijn Excie selve gecommen" schrijft Duyck. Volgens Buzanval zonden de Staten „en corps" naar het leger gegaan zijn, om er Maurits toe over te halen. Zie *Arch*. T. II. p. 144. Duyck schijnt meer geloof te verdienen. Maurits wilde wel Vlaanderen als het hoofddoel van dezen veldtocht beschouwd hebben, maar niet door een leger te land daarheen te zenden, waarvan hij den Franschen Gezant de schier onoverkomenlijke moeilijkheden betoogd had. Willem Lodewijk had een gelijk betoog aan Oldenbarnevelt gezonden. *Arch*. T. II. p. 121.

2) Om vele politieke gedachten en redenen, schreef Willem Lodewijk aan zijn vader. *Arch*. T. II. p. 143. Buzanval geeft twee beweegredenen tot dien tocht op „les conseils d'Angleterre" en „flagrand désir que ces Messieurs avoient de se délivrer une fois du siège d'Ostende et de ses immenses dépenses".

3) De Nederlandsche Gezant A[illegible]ssens schreef 16 Augustus 1602 uit Parijs: „Sy pouviez séparer le Brabant d'avec la Flandre ce seroit un notable progrès et bien du goust d'icy, car vous osteriez totalement le commerce à ceux d'Anvers"; en 26 September: „le jugement universel icy est, que pour attirer le Roy à la guerre vous devez porter votre armée en Flandre, partie la plus sensible à vos ennemis et la plus proche à cet Etat On l'usurperoit volontiers icy, au cabinet on a peur pareillement que les Anglois l'usurpent". *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt* door M. L. Van Deventer D. II. bl. 336.

het einddoel van den veldtocht geworden was, en er aan Hulst of Sluis en Vlaanderen niet meer te denken viel. De Staten verkeerden in de grootste geldverlegenheid en terwijl de Prins nu Grave belegerde (18 Juli—19 September 1602) hielden zij niet op bij hem aan te dringen op spoed en bezuiniging. Het ongeduld deed hen voorbij zien welk een taak hun legerhoofd hier te vervullen had. Een der sterkste vestingen van het land, voorlang in geduchten staat van verdediging gebracht en van buitenwerken voorzien, moest veroverd worden in het gezicht van een even sterk vijandelijk leger; 14 dagen lang lag het in de nabijheid te loeren om de belegering te verstoren; en tegen dien toeleg moest eerst een circumvallatielinie worden aangelegd, zoo uitgestrekt, dat men vijf uren noodig had om die rond te gaan, waarin zich 60 redouten bevonden, allen met grachten en bruggen, en met genoegzame wachten bezet. 1) Het was een voordeel dat Mendoza door de muitzucht zijner soldaten in zijne bewegingen belemmerd werd. Nogtans deed hij in den nacht van den 20sten Augustus een poging om over een moerassig terrein langs den weg van Beerse naar Ekharen met een aanzienlijke versterking in de vesting door te dringen: maar deze poging mislukte en in den daarop volgenden nacht trok het Spaansche leger af, door mistig weer in den vroegen morgen begunstigd. De aanvalswerken tegen de stad werden intusschen voortgezet. Toen de belegeraars daarmede gekomen waren in het bolwerk aan de Maas, en op andere punten de galerijen door de gracht den hoofdwal naderden, kwamen afgevaardigden van de burgerij en het garnizoen over de overgaaf onderhandelen. Twee afzonderlijke verdragen met de Spaansche bezetting en met den Magistraat der stad, stelden de Republiek in het bezit eener belangrijke vesting en verrijkten den Prins-Stadhouder met een erfheerlijkheid van zijn vader.

Francis Vere werd in de loopgraven den 20sten Augustus door een vervlogen kogel zwaar gewond in het aangezicht, waardoor hij genoodzaakt werd het leger te verlaten. Hij heeft niet meer te velde kunnen komen, maar is hier te lande gebleven als Gouverneur van den Briel, waar hij als zoodanig in April 1603 de troonbeklimming van Koning Jacobus I heeft doen afkondigen. Eenige maanden later naar Engeland teruggekeerd, heeft hij in 1604 zijn ontslag uit de militaire dienst bekomen. 2)

---

1) Over de belegeringswerken voor Grave is Van Meteren lezenswaard: hij was geen krijgskundige maar had ze in persoon bezichtigd.

2) Over zijn werk, na zijn ontslag uit de dienst geschreven, zie hiervoor bl. 246 1). Voor Grave sneuvelde Andries de Roy, een der bekwaamsche Ingenieurs in der Staten dienst. Duyck teekent den man, die voor 't overige niet veel achting verdiende, bl. 443. Ook de Ingenieur Jakob van den Bosch vond er den dood: ook van hem, schrijft Duyck, bl. 463 dat hij dronken was en zich niet wilde wachten.

Hoe meer de bijzonderheden der belegering van Grave uit de geschiedbronnen van dien tijd bekend worden, hoe meer de bekwaamheid, de werkzaamheid en de nooit insluimerende waakzaamheid van Maurits de bewondering wekken van den krijgskundigen lezer. 1) De Prins had het genoegen, in zijn kamp voor Grave te ontvangen een gezantschap van den Sultan van Achem op Sumatra en aan deze Oosterlingen te toonen, hoe men in het gezicht van een sterkeren vijand, een vesting kan innemen naar de regelen eener hun onbekende krijgskunst. 2)

Twee wapenfeiten daarna, nog in den loop van het jaar 1602 verricht, een ruitertocht van de Ritmeesters Paulus Bax en Dubois uit Breda en Bergen-op-Zoom, die te Bilsen eenige benden van Ordonnantie overvielen en de verzameling van zegeteekenen te 's Gravenhage met 5 kornetten vermeerderden, en een strooptocht van Lodewijk Gunther tot voor de poorten van Luxemburg, stonden in geen rechtstreeksch verband met het ontzet van Ostende. Ook in het volgend jaar 1603 werd er niets tot dat einde ondernomen. De nederlaag door de verdedigers van Ostende geleden den 13den April van dat jaar, had een diepen indruk gemaakt. Drie buitenwerken, voorzien van goed geflankeerde forten, omringd door groote waterplassen, waren door den vijand ingenomen (zie bladz. 299), die nu met zijne loopgraven van de landzijde naderen kon tot aan de contrescarp van de stadsgracht. 3) Maurits, die geen dag voorbij liet gaan zonder met zijne gedachten den Spanjaard in Vlaanderen te bestoken 4), had op het behoud van deze buitenwerken zijne overtuiging gegrond, dat Ostende vooreerst niet zou kunnen genomen worden, zoo men waakzaam bleef. Men was dat niet gebleven, en nu berekende hij, dat de vesting binnen 2 maanden zou verloren zijn. Hij schreef dus, reeds den 26sten April, aan Hendrik IV, en haalde den Franschen Gezant te 's Hage over, zelf naar Parijs te gaan om zijn schrijven te ondersteunen strekkend om den toestand bloot te leggen, waarin men geraakt was door den rampspoed te Ostende geleden en den dood van Koningin Elisabeth. 5) Spoedig keerde wel de gerustheid weder, 6) de Aartshertog

1) Dit oordeel is bij den kundigen uitgever van Duycks *Journael* het resultaat geweest der lezing van het daarin vervatte verhaal en van de reeks van brieven, die de Prins aan Willem Lodewijk geschreven heeft. Zie de aant. op Duyck bl. 45.

2) La Pise p. 702. Meerman, Aanmerkingen op de Groot I. 166. *Journael* van Duyck bl. 462 en 463. Het gezantschap had ten doel, handelsbelangen van den Sultan met Nederlandsche kooplieden te regelen.

3) *Arch.* II. p. 180.

4) De Buzanval schreef aan zijn Koning: „Cela (den Aartshertog aan te vallen) le tient fort en cervelle, et votre Majesté peut croire qu'il ny a jour au quel il n'examine cet affaire". *Arch.* T. II. p. 175.

5) De brief is opgenomen in de *Arch.* T. II. p. 183.

6) Zie *Arch.* T. II. p. 189, brief van Willem Lodewijk, die vroeger het verlies der buitenwerken „ce malheur" genoemd had ald. p. 178.

maakte niet al het mogelijke gebruik van het verkregen voordeel; hij had nog een anderen vijand in zijn land te bestrijden, zijne eigene soldaten, die een muiters-hoofdkwartier met hunnen Electo hadden te Hoogstraten. 1) Aan een ernstige onderneming echter om hem het beleg te doen opbreken viel in het jaar 1603 niet te denken. Op den nieuwen Koning van Engeland hadden de Staten der Republiek niet te rekenen; hun oorlogsgeschut was nauwelijks toereikend om Ostende gewapend te houden, zoodat Maurits, geen geschut meer hebbende om behoorlijk te velde te komen, bij de Staten van Friesland bedelen moest om 5 of 6 kanonnen van hen ter leen te hebben: 2) 's Lands geldmiddelen lieten niet toe nieuw materieel aan te schaffen. Wel had men gewild, toen in den zomer de pest binnen Ostende woedde, dat het leger zich bij Bergen-op-Zoom zou nederslaan om te zien vandaar aan de veege stad eenige hulp te brengen; 3) maar, vermits de ruiterij in die streken geen paardevoeder zou vinden, werd aan Maurits overgelaten, of de belegering van 's Hertogenbosch te ondernemen of het veldleger uiteen te doen gaan. Tot het eerste werd besloten, maar zonder hoop van de stad te zullen bemachtigen. Het Spaansch leger lag te Hintham verschanst, terwijl het Staatsche te Vught gelegerd was. 4) De belegering werd alleen gerekt om den vijand in deze oorden op te houden en hem van andere ondernemingen te doen afzien.

Eindelijk besloten de Algemeene Staten in het jaar 1604, nu de onmogelijkheid gebleken was van door een afwending het beleg van Ostende te doen opbreken en het daar met de verdediging tot het uiterste was gekomen, te beproeven, wat tot hiertoe voor een vermetel waagstuk gehouden was, de vesting met geweld te ontzetten. Maurits beloofde Vlaanderen voor Hendrik IV te veroveren, mits deze krachtdadige hulp zond, 5) en Hendrik IV beloofde tot dat einde 5000 man hulptroepen. Het leger, aangevoerd door de bloem onzer helden, in 3 divisiën met den Prins aan 't hoofd, Willem Lodewijk en Ernst Casimir als Divisie-Generaals, Lodewijk Gunther en Frederik Hendrik als bevelhebbers der ruiterij, werd te Willemstad verzameld, en in 800 schepen, geladen met het krijgsvolk en allerlei leeftocht en oorlogsgereedschap, overgevoerd

1) Spotters zeiden, dat die van Ostende weder voor 2 jaar van den Aartshertog hádden ingehuurd, en de gemutineerde Spanjaarden te Hoogstraten tot borgen hadden gesteld. *Arch.* T. II. p. 190.

2) *Arch.* T. II. p. 193.

3) *Arch.* T. II. p. 219.

4) Eenige nadere omstandigheden omtrent dit beleg, en het gevecht, waarin de Markgraaf Della Bella door de troepen van Maurits volkomen geslagen werd, kan men vinden bij Van Heurn, Beschrijving van 's Hertogenbosch D. III.

5) M. L. van Deventer, *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt* D. II. Inl. XI.

naar het land van Kadzand. Den 25sten April had de landing plaats in een inham of baai, ten oosten van den mond van het Zwin. 1) Twee forten, die het Zwin verdedigden, St. Pieter en St. Jan werden nog denzelfden dag ingenomen en het dorp Ter Hofstede bezet: maar het inkomen in dat vaarwater of de haven over te steken werd belet door vijandelijke batterijen en 11 Spaansche galeien, terwijl Don Luys de Velasco, die het bevel voerde te Sas van Gent, met 4000 man en een aanzienlijke ruitermacht gekampeerd lag bij de haven van Sluis. Het leger trok nu langs een omweg vol hindernissen van verdronken land, vaarten en waterloopen, vijandelijke forten en veldverschansingen, eerst naar Oostburg en IJzendijke en vervolgens, na Aardenburg bezet te hebben, den weg op naar Damme, onder verschillende gevechten met de troepen van Velasco en van het leger van Spinola, dat zich in de nabijheid van Brugge bevond. De Aartshertog, beurtelings tegenwoordig bij de twee hoofdpunten van den strijd die nu over het lot van Vlaanderen zou beslissen, werd door den marsch van het Staatsche leger in den waan gebracht, dat het in rechtstreekschen optocht naar Ostende was. Doch men had in 's Prinssen hoofdkwartier uit Ostende de tijding gekregen, dat de belegeraars hun sappenarbeid gestaakt hadden, en de belegerden gaven den raad, dat men zich te hunnen gevalle niet te veel moest haasten; zij vleiden zich de stad nog wel eenigen tijd te zullen houden. 2) Nu wierp Maurits zich met zijn leger den 19den Mei op Sluis en, na op den afgelegden tocht zijne strategische bekwaamheid getoond hebben, 3) stelde hij zijn belegeringstalent te werk door circumvallatielinie, schansen, redouten en loopgraven in een bewonderenswaardig verband rondom de stad aan te leggen. Aan het bezit van deze vesting werd groote waarde gehecht. Van de zijde der Staten zag men er in, tot vergoeding voor het verlies

1) Als een bijzondere wijze om bij het inschepen, op den overtocht, en bij het landen de orde te bewaren, verhaalt Ernst Casimir: „chaque général qui menoit une trouppe, avoit un grand et long wimpel de couleur, afin que toute sa trouppe le pouvoit suivre et cognoistre hors laflote, et chaque Colonel une flacque de une certaine couleur, chaque compagnie portoit la couleur de la flacque de son Colonel." *Arch.* T. II. p. 293.

2) Voor de kennis van dezen veldtocht zijn nieuwe bronnen geopend in de relazen van ooggetuigen door de uitgaaf van het *Journael* van Junius, Secretaris van Graaf Willem Lodewijk, een verhaal van Ernst Casimir, en 2 brieven van Willem Lodewijk, in de *Arch.* T. II.

3) Willem Lodewijk, schreef uit het leger voor Sluis aan zijn vader, dat God de Almachtige den Prins met het leger wonderbaarlijkerwijze, niet alleen tegen alle vermoeden, maar in waarheid *miraculose* voor de stad Sluis gebracht had. *Arch.* T. II. p. 280. Ernst Casimir schreef uit het kamp voor Sluis (7 Juni 1604): „Je ne pense point à la vérité qu'ily aye place au monde ou un soldat qui faict profession des armes puisse tant voir et apprendre qu'en nostre Païs-bas. Son Exce qui est nostre général, devient tous les jours plus curieux en toutes choses qui touchent l'art et la science militaire". *Arch.* T. II. p. 307.

van Ostende, een vasten voet in Vlaanderen, om van daar op vijandelijken grond legers te brengen of brandschattingen te heffen, en een goede ruime haven waaruit nu geen Spaansche galeien meer de nadering van de Zeeuwsche kust onveilig zouden maken. Van den Aartshertog had Spinola last, de stad, het mocht kosten wat het wilde, te behouden. 1) Maar Spinola was niet in staat Sluis voor den Spanjaard te redden. Te vergeefs deed hij een aanval op de belegeraars; hij werd met verlies afgeslagen. Te vergeefs poogde hij in Kadzand door te breken: het beleid van Maurits, de waakzaamheid van Willem Lodewijk, de heldhaftigheid van den Kolonel van Dorth, de dapperheid der Friezen onder Julius van Eijsinga en der overige krijgsbenden, noodzaakten hem, onverrichter zake af te trekken; 2) en Sluis, door hongersnood tot het uiterste gebracht, gaf zich bij verdrag over (19 Aug.) 3)

Middelerwijl ontwikkelde zich een verschil van gevoelen, omtrent het eigenlijke doel van dezen veldtocht, tusschen de Staten aan de eene zijde, en Maurits, met wiens denkbeelden die van den Stadhouder van Friesland overeenkwamen, aan de andere. De Staten waren van oordeel, dat de gemaakte veroveringen slechts als middelen moesten beschouwd worden, om tot het eigenlijke doel, het ontzet van Ostende, te geraken, en dat men alzoo nu, al wat menschelijk mogelijk was, in het werk moest stellen, om den Spanjaard door geweld te dwingen, een belegering op te breken, waarop geheel Europa de oogen gevestigd had. De beide Stadhouders daarentegen hadden gaarne gezien, dat, na de verovering van Sluis, aan den Gouverneur van Ostende de last ware gegeven, om garnizoen, geschut en munitie in te schepen en de stad te verlaten, en Maurits verklaarde, dat hij in goeder conscientie een onderneming, gelijk de Staten verlangden, hield voor ondoenlijk ende te seer periculeus van geslagen te worden. 4) Men

1) Lipsius schreef om dezen tijd, aan een zijner vrienden, die kamerheer was aan het Hof der Aartshertogen: „Si Sclusam amittimus (Deus avertat) magnos animos, magnas vires hostis capit". Hij beklaagt zich in dezen brief, dat men verzuimd had, eerder maatregelen te nemen, om de voortgangen van Maurits in Vlaanderen te stuiten.

2) De Spanjaarden zelven rekenden hun verlies op omtrent 400 man, waaronder vele Aanzienlijken waren, gelijk Van Wijn (*Bijv. en Aanm. op* Wagen D. IX. bl. 168) aanteekent uit Giustiniano „della guerra di Fiandria" L. III. De onzen stellen het slechts op 200; hetgeen tot een voorbeeld kan strekken, dat onze Historieschrijvers de verliezen des vijands niet overdrijven.

3) Het voornemen was eerst geweest, Sluis te bestormen, ten welken einde „een wonderlicke musquetscheut-vrije brugge" gemaakt was, „in 't midden overdeckt zijnde"; doch toen men vernam, dat de stad gebrek aan levensmiddelen had, besloot men haar door honger tot de overgaaf te dwingen. Men vond er 100 stukken metalen en ijzeren geschut, (volgens Giustiniano, die er tegenwoordig was) en 11 galeien.

4) Maar de Heeren Staten hadden andere „considerationes" schrijft Willem Lodewijk, ofschoon Zijne Excellentie en alle krijgsverstandigen het ontzet voor onmogelijk hielden. *Arch.* T. II. p. 317.

moest veeleer, naar zijne meening, het veroverde gedeelte van Vlaanderen met behoorlijke fortificatiën verzekeren, gelijk men reeds daarmede een begin had gemaakt; opdat men, wanneer Ostende, gelijk onvermijdelijk was, zou bezweken zijn, een vasten voet in Vlaanderen mocht houden. Dit gevoelen steunde op de vaste overtuiging, zoowel van den Prins als van Grave Willem; en toen de Staten hun bepaaldelijk afvroegen, of hun dan geen middelen bekend waren, om Ostende »directelijk off indirectelijck" te ontzetten, beantwoordden beiden deze vraag ronduit met neen. Desniettegenstaande ontving de Prins, op den 11den September, een aanzegging, dat, dewijl de Heeren Staten er anders over dachten, binnen den tijd van acht dagen, alles tot het ontzet moest worden gereed gemaakt; en de beide Legerhoofden, die verklaard hadden, dat, zoo »d'Heeren belieffden anders, dan hun gevoelen was, te ordonneeren, zij echter willich zouden zijn, als d'Heeren Staten Dienaers, hen daer nae met aller vliet, naerstigheyt ende debvoer te reguleeren", toonden zich bereid, de oprechtheid dezer betuiging met de daad te bewijzen. Doch Spinola zette, na zijne mislukte onderneming voor Sluis, het beleg met kracht door. Toen van de nieuwe wallen het gedeelte Schottenburg aan Zand-hill verbonden veroverd was, kon hij in een paar dagen aan de haven komen; 1) en nu verzochten de Staten zelve den Prins, om den Gouverneur van Ostende te gelasten, de stad, na de nog overige vesting-, zee- en andere werken onbruikbaar gemaakt te hebben, te verlaten, met wegzending en behoud van volk, schepen en geschut; of, zoo dit ondoenlijk mocht wezen, met den vijand, zoo goed mogelijk, te verdragen. 2) Dit laatste geschiedde, gelijk boven gemeld is. Den 20sten Sept. werd het verdrag met Spinola geteekend, en de bezetting, welke te land zich naar het leger van Maurits begaf, ontving voor haar vertrek, van Spinola zelf, op een prachtig gastmaal aan hare Bevelhebbers gegeven, hulde aan haar heldhaftig gedrag. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de ontvangst in het leger van Maurits, niet zonder eerbetooning plaats had. De Prins, omstuwd door al de Graven en Edelen, ontving de dappere verdedigers van Ostende met ontdekten hoofde, reikte aan de

1) Lezenswaardig over dezen geheelen veldtocht is Van Wijn, *Bijvoegsels en Aanmerk op* Wagen. D. IX. bl. 164. r. 5 v. o. die, vooral wat er tusschen den Prins en de Staten is voorgevallen, uit echte stukken, breedvoerig heeft opgehelderd. Men ziet daaruit, dat reeds terstond na de landing, de Staten den aanval eener redoute hadden doorgedreven, tegen den raad van Maurits, die „het exploict niet goet en vondt, om het seker perijckel,. dat daer inne gelegen was, gelijk d'experientie dat beter soude leeren". En de experientie leerde het ook, want de onderneming mislukte, gelijk wordt bevestigd door Junius, die in zijn *Journael* schreef, dat de zaak afliep „comme son Exc. et plusieurs autres, se cognoissans au fait de la guerre, avoient jugé auparavant". *Arch.* T. II. p. 283.

2) *Arch.* T. II. p. 318.

Bevelhebbers de hand, sprak de soldaten woorden van lof en dankzegging toe, en belooning en bevordering bekroonden de diensten, door hen aan het Vaderland bewezen. Inderdaad, de volharding in het verdedigen van Ostende was vruchtbaar in gewichtige gevolgen. De Republiek had hare levensvatbaarheid, voor het oog der wereld, op een zware proef gesteld gezien; zij had die doorgestaan met schitterenden uitslag: een deel van Vlaanderen toegevoegd aan haar grondgebied, van toen af Staats-Vlaanderen genoemd en sedert 1814 het Vijfde District van Zeeland, maakte den Nederlandschen Staat meester van de monden van de Schelde. Spinola had een aanzienlijk gedeelte zijner bezittingen ten offer moeten brengen aan de bemachtiging van Ostende, en de uitputting zijner geldmiddelen deed later een neiging tot vrede bij hem ontstaan, welke niet zonder invloed was bij de onderhandelingen over het Twaalfjarig Bestand.

Het was, alsof, sedert de belegering van Ostende, de krachten der strijdende partijen in evenwicht hingen, maar voor de Staten liepen van nu af de oorlogskansen tegen. In den jare 1605 mislukte een aanslag van Maurits tegen Antwerpen, 1) maar mislukten ook twee pogingen der Spanjaarden, om Bergen-op-Zoom bij verrassing in te nemen (21 Augustus en 20 September). Niet alleen de tegenwoordigheid van geest des Bevelhebbers Paulus Bax, maar ook de gedenkwaardige heldhaftigheid der burgerij van Bergen-op-Zoom, aangevoerd door haren Burgemeester Jacob Jacobsen, redde deze gewichtige vesting weder uit de handen des vijands, die beide reizen reeds op de wallen had post gevat. 2) In ditzelfde jaar bemachtigde Spinola Oldenzaal en Lingen; maar deze plaatsen moesten hem als tot een brug dienen, om in Overijsel en Groningen te vallen, en dit voornemen mislukte. De veldtocht liep ten einde met een hevige en langdurige schermutseling bij

---

1) Hierover een brief van Willem Lodewijk *Arch.* T. II. p. 329.

2) Bij den eersten aanval waren de Spanjaarden 's nachts bij laag water door de haven gekomen, en hadden een der buitenwerken, Bekaf, overrompeld. Zij poogden toen de St. Jacobs poort te petardeeren, maar hunne petarden sloegen mis. Noch hier noch aan de Hampoort konden zij binnen dringen; en daar ondertusschen het water weder begon te wassen, trokken de aanvallers met overhaasting terug. Bij de tweede poging werd de aanval insgelijks des nachts op vijf punten te gelijk ondernomen, maar vooral aan de Steenbergsche poort. Om hier de valbrug neder te krijgen, gebruikte men een werktuig, bestaande uit eene breede plank van voren met pinnen voorzien, en liggende op een as tusschen twee raderen. Met kracht van volk werd dit werktuig, het vooreinde der plank omhoog geheven, tegen de brug aangevoerd, en met de pinnen in de klep ingedrukt. Toen klom men ijlings er tegen op, en schroefde petarden aan, welke een zoo goede werking deden, dat de brug nederviel. Zoowel hier, als aan de Boschpoort geraakte de vijand op de wallen; maar door de heldhaftigheid van burgers en soldaten moest hij weder aftrekken. Het gebruik van petarden (springers noemt ze Van Meteren) was destijds zeer algemeen, om zich door poorten of pallissaden een weg te banen

Roeroord, waarin de Spanjaarden de vechtplaats behielden, maar het verlies aan hunne zijde voor 't minst even groot was, als dat der onzen (6 October). Maar dergelijk oorlogvoeren, waarvoor bestendig een leger van meer dan 40,000 man in het veld was, putte 's Lands geldmiddelen al verder uit, en de Staten besloten nu, om, terwijl de oorlog ter zee met meer nadruk werd voortgezet, te land zich te bepalen bij het beschermen der grenzen. Maurits wist dan ook den Spaanschen Bevelhebber den overtocht der stroomen zoo gelukkig te betwisten, dat deze vruchteloos in Overijsel en Gelderland poogde door te dringen. Maar Grol en Rijnberk gingen verloren (14 Augustus en 1 October 1606); 1) en toen Maurits beproefde, om eerstgenoemde stad te herwinnen, noodzaakte Spinola hem, het beleg op te breken; terwijl hij zelf te vergeefs beproefd had Rijnberk te ontzetten toen deze stad door Spinola belegerd werd. 2) Hendrik IV, zegt men, heeft betuigd, dat het gedrag van den Prins, in deze beide gelegenheden, niet had beantwoord aan het denkbeeld, "t welk zijne vroegere bedrijven van zijne oorlogsbekwaamheden hadden doen opvatten. Maar, mag men vragen, was de vrijmachtige Koning van het uitgestrekte Frankrijk wel in staat, om zich geheel te verplaatsen in den toestand van den Veldheer, die zich den Dienaar moest noemen van de Staten eener kleine Republiek, welke, bij een nederlaag van haar leger, open lag voor den vijand, en voor een vijand als Spinola? Maurits was gewoon, bij al zijne ondernemingen, de kansen nauwkeurig te wikken en te wegen, en schijnt altijd minder te hebben geschroomd zich aan de opspraak bloot te stellen van te weinig gedaan te hebben, dan het behoud des Vaderlands in de weegschaal te stellen tegen de hoop van lauweren te plukken, anders zoo verleidelijk voor den Veldheer. Hij was te velde, om een gedreigden inval van Spinola te keer te gaan, toen deze het beleg sloeg voor Rijnberk (22 Augustus 1606). Mocht hij nu den Spanjaard een veldslag aanbieden, om een der buitenste ledematen van den Staat te behouden, terwijl, bij den minsten tegenspoed, het hart des Vaderlands voor den degen des vijands bloot lag? 3)

En wat het gebeurde voor Grol betreft: de Prins was, door de onder-

1) Het is vermoedelijk, dat de overgaaf dezer beide vestingen gelegenheid heeft gegeven tot de Resolutie bij de Algemeene Staten, den 21 December van dit jaar genomen, waarbij bepaald werd, dat elk Bevelhebber, terstond na de overgaaf eener hem aanvertrouwde plaats, zich bij Hun Hoog Mogende of bij den Raad van State zou moeten verantwoorden, en inmiddels in zijne dienst zou geschorst worden, tot dat hij onschuldig was verklaard.

2) Bij de geschiedschrijvers voege men het bericht van Oldenbarnevelt in diens *Gedenkstukken* van M. L. van Deventer I. bl. 97.

3) La Pise geeft de gronden op, waarop het gedrag van den Prins moet verdedigd worden

ophoudelijke regens, met zijne werken nog zeer weinig gevorderd, toen Spinola kwam opdagen. Den vijand onder het geschut der stad, in de nog onvoltooide liniën, af te wachten, zou de grootste roekeloosheid geweest zijn; en een veldslag te wagen, even vermetel, daar meer dan twee derde gedeelten van het krijgsvolk door ziekten buiten staat waren te vechten. Hij redde dus zijn leger en den geheelen belegeringstoestel, door een tijdigen aftocht (9 November 1606). Waren deze beide voorvallen vlekken in den roem van Maurits? of duidde men het hem misschien ten kwade, dat hij van oordeel geweest was, nu geen gevolg te mogen maken aan de vrijheid om slag te leveren, hem bij deze beide gelegenheden door de Staten gegeven? 1) Het ongenoegen over deze terughouding laat zich wel verklaren. Er waren toongevers in het land, — en zij behoorden tot de warmste voorstanders der nieuwe orde van zaken — die elke verflauwing van den oorlog en elk gerucht van wapenschorsing of vredehandeling onder de verdenking brachten van een lokaas te zijn door Spaansche staatslist uitgeworpen om het land weder tot zich te trekken: de meeste regeeringsleden waren in die stemming. Zij deden dapper de oorlogstrompet hooren, toen de onderhandelingen over het Bestand in 1606 en 1607 een ernstig aanzien kregen, en de schrandere, krijgs- en staatkundige, gemoedelijke Stadhouder van Friesland, wetende hoe verleidelijk voor Maurits de inblazingen der oorlogzuchtige partij moesten zijn, drukte zijnen boezemvriend met ernst op het hart, zich niet te storen aan de verwijten van lieden, die geen verstand van den oorlog hadden, noch kennis van den politieken toestand van Europa, en de onafhankelijkheid van het Land niet te wagen aan een veldslag, waarvan het verlies hem tot in zijn graf zou verweten worden, ook door hen die hem nu hard vielen. 2)

Het valt evenwel niet te ontkennen, dat Maurits in Spinola een tegenstander vond, die toonde beter tegen hem opgewassen te zijn, dan een van diens voorgangers, Parma zelfs niet uitgezonderd. Het is een uitnemende lofspraak voor beiden, dat beiden bij hunne Landgenooten geacht werden het toppunt van hunnen oorlogsroem bereikt te hebben, voordat zij tegen elkander in het strijdperk traden. Welke wederkeerige gevoelens moeten deze twee Legerhoofden niet in hun binnenste ontwaard hebben, toen zij elkander voor het eerst beschouwden in de ontmoeting bij 's Gravenhage, waarbij Spinola als afgevaardigde ter onder-

1) Op het geven van deze vergunning, waren niet zonder invloed geweest de geruchten, onder het volk verspreid, dat men den Prins verboden had, een slag te wagen. Zie Van Wijn *Bijv. en Aanmerk. op* Wagen. D. IX. bl. 216 r. b. v. o.

2) De uitnemende brief van Willem Lodewijk is te lezen in de *Arch*. T. II. p. 378.

handeling over het Bestand verscheen, en Maurits hem te gemoet was gereden (Februari 1608)! 1) Onwillekeurig herinnert men zich hierbij de samenkomst van Scipio en Hannibal vóór den slag bij Zama, toen dezen, ook de twee grootste veldheeren hunner eeuw, elkander een tijdlang met sprakelooze bewondering aanstaarden. Hannibal echter kon zijn Vaderland voor den ondergang niet behoeden; Maurits, daarentegen, had het zijne vrijgestreden, en als in een metalen muur besloten, waarop de aanvallen moesten afstuiten zelfs van een Spaanschen Scipio. Maar hierin weder kwam de Nederlandsche Hannibal met den Karthaagschen overeen, dat beiden den haat tegen de vijanden huns Vaderlands, door hunne vaderen hun ingescherpt, tot aan hunnen laatsten ademtocht bewaard hebben. Het twaalfjarig Bestand mocht dan de wapenen der Republiek tegen Spanje terughouden, desniettemin greep Maurits gretig de gelegenheid aan, in den kort daarop ontstanen oorlog over de erfopvolging in het Hertogdom Gulik, om aan het hoofd van de krijgsmacht der Bondgenooten tegen Oostenrijk en Spanje, den ouden vijand te bevechten; en de verovering van verscheidene plaatsen, in 't bijzonder van het kleine maar destijds zeer sterke Gulik (1610), 2) verwierf hem een nieuwe vermaardheid, welke zooveel te grooter was, als er meerdere Mogendheden in dezen oorlog betrokken waren.

Na den afloop van het Bestand, stonden de twee kampvechters weder in volle wapenrusting tegen over elkander, en de strijd dreigde met nieuwe woede hervat te zullen worden. De grenzen werden derhalve door nieuwe vestingwerken beveiligd, en de Schutterijen trokken uit, om de grenssteden te beschermen. 3) Nog eenmaal had Maurits het genoegen, zijn beleid door een gunstigen uitslag bekroond te zien. Spinola had het beleg geslagen voor Bergen-op-Zoom; doch hij werd,

1) Het Bestand werd eerst den 29 April des volgenden jaars gesloten. In dien tusschentijd had het Vaderland het verlies te betreuren van den twee-en-twintigjarigen Adolf van Nassau, (kleinzoon van Jan den Oude) die in een schermutseling (17 Nov. 1608) bij Zanten, in het land van Kleef, dapper vechtende, op een ijselijke wijze met wonden overdekt werd, waaraan hij kort daarna overleed. Het verhaal van dit sneuvelen is te vinden en de *Arch.* T. II. p. 385, overeenkomende met dat van Orlers in de *Genealogia Comitum Nassoviae*.

2) De stad zelve was omringd door een sterken wal, voorzien van zware bolwerken, met een bekleeding van keisteenen, die als aan elkander gegoten waren, zoodat het geschut er geen werking op doen kon, dan op zeer korten afstand. Toen de belegeraars met verscheidene galerijen reeds door de gracht heen, en de bresbatterijen, van 30 stukken voorzien, gereed waren, gaf de vesting zich over (2 September 1610).

3) In 1620 deed Maurits de Papenmuts aanleggen, op een eiland in den Rijn, tusschen Bon en Keulen, om den Spanjaarden de scheepvaart op den Rijn af te snijden. De Doesburgsche waard werd beschanst, de linkerzijde van den IJsel versterkt, en de Ommerschans gesticht (1622). Over het uittrekken der Schutterijen zie De Riemer, *Besch. van 's Gravenhage*, D. II. bl. 694. Ook werden de vendels van 75 man op 120, en die van 150 op 200 gebracht.

door de krachtdadige uitvallen der belegerden, en de voorbeeldelooze hardnekkigheid waarmede zij hunne buitenwerken verdedigden, zoolang opgehouden, dat Maurits intusschen kon toesnellen, en hem dwingen, een belegering op te geven, welke reeds 86 dagen zonder vrucht geduurd had, en voor de geschiedenis der krijgskunst opmerkelijke bijzonderheden bevat (10 Juli—3 October 1622). 1)

Dit was het laatste voordeel door Maurits op den vijand behaald. Drie aanslagen tegen Antwerpen, daarentegen, mislukten. Bij één van deze (1623), zeide de Prins, terwijl hij te Dordrecht afscheid nam van eenige leden der Staten-Generaal, en zich te scheep begaf, om den aanslag zelf te besturen: »Mijne Heeren, bidt God voor onze onderneming: want God alleen kan mij dezelve doen mislukken; anders heb ik den uitslag zoo zeker in mijne macht, als de hand, die ik u toereik." — En wat deed nu den aanslag mislukken? Vijf uren nadat de vloot was uitgezeild, verhief zich een storm, vergezeld van al de onguurheden van den winter, waardoor de vaartuigen, in gangboorden en aan touwwerk, met een korst van ijzel overdekt, en volstrekt onhandelbaar geworden, door de golven tegen elkander geslagen, het grootste gevaar liepen van te vergaan; gelijk dit lot vier der schepen werkelijk trof, en daaronder dat, waarop de Prins en zijn Broeder Frederik Hendrik zich bevonden, wier levens niet dan met moeite gered werden. 2) Het is opmerkelijk, dat de Held, door wiens beleid en moed vele moeielijke, ja voor ondoenlijk geachte krijgsondernemingen gelukkig volvoerd zijn, zoo vele aanslagen, van het begin zijner loop-

1) Men zie over dit beleg, „Bergen op Zoom beleghert den 10 Juli 1622, ende ontleghert den 3 October deszelven jaers, volgens de beschrijvinge gedaen bij de drie predikanten van de gemeynte Christi aldaer enz. Middelburgh 1623; voorts Van Aitsema, Saeken van Staet en Oorlogh, en de Naussausche Laurencrans". De Kapitein (later Generaal) J. P. Delprat heeft, in zijn leerrijk werk: *Antwoord op de Prijsvraag: welke vorderingen heeft de aanval en de verdediging der sterke plaatsen gemaakt, sedert het beleg van 's Hertogenbosch in* 1629, (te Delft 1825) de bijzonderheden dezer verdediging, voor zoo verre zij tot zijn onderwerp behoorden, kortelijk bijeengetrokken, bl. 103 en volgg. Allerloffelijkst was deze verdediging. Den 23 Juli deden de belegerden een uitval met 3000 man. Zij lieten den vijand geen oogenblik tijds, om met zijne werken te vorderen". „Daer was," zegt Orlers, „nacht noch dag rust in 't leger door het continueerlijk canoniseeren van de belegherde, alsoo zij thien schooten tegen een deeden." In 3 maal 24 uren verschooten zij 24000 ponden buskruit. Met het klein geweer gingen zij zoo dapper te werk, dat de vrouwen ijverig in de weer moesten zijn, om genoegzame borstkussens te maken tegen het stooten der musketten. Zij hadden een mortier, waaruit 1200 musketkogels konden geworpen worden. De Bevelhebber der Artillerie was Kapitein Meijnekerk, en met bijzonderen lof wordt melding gemaakt van eene compagnie Haarlemmers onder Kapitein Backer..

2) Al deze bijzonderheden zijn getrokken uit La Pise. De vloot bestond uit 1500 vaartuigen, wel voorzien van geschut en alle andere benoodigdheden. Men had al de vaartuigen met eene lichte waterkleurige verw overtogen, opdat zij des te minder spoedig van verre zouden kunnen gezien worden.

baan af, tegen Antwerpen beproefd heeft, zonder dat er immer een heeft mogen slagen. Het was, alsof het onherroepelijk in het Raadsbesluit lag der Voorzienigheid, dat deze stad niet mocht worden toegevoegd tot de Republiek der Vereenigde Nederlanden. De laatste mislukking griefde den Prins het meest; omdat hij in de verassing van het Kasteel van Antwerpen het zekerste middel meende gevonden te hebben, om zijn geliefd Breda te ontzetten, toen deze stad door Spinola met dat merkwaardig beleg werd ingesloten, 't welk hier een breedvoeriger beschrijving zou verdienen, indien het behoorde tot de krijgsbedrijven van Nederlanders. 1) Maurits lag te Made en Spinola te Oosterhout, elkander uittartend en in 't oog houdend, terwijl 's Prinsen volk bezig was de muren van het Antwerpsche kasteel te beklimmen; maar een oud soldaat, die op schildwacht stond, redde als een andere Manlius dit Kapitool voor de Spanjaarden, en de beklimmers, door een plotselijken schrik gedreven, moesten onverrichter zake terugtrekken. De vijand zelf kon niet nalaten den terugtocht te prijzen, welken Maurits verplicht was te maken, ten gevolge van deze mislukking. »Hij had hier," zegt La Pise, »de rekening gemaakt buiten Hem, die de menschelijke ondernemingen binnen zekere grenzen houdt; die door dit verlies 's Prinsen moeielijke werkzaamheden wilde eindigen, en een grenspaal zetten aan zoovele veroveringen en overwinningen, waarmede Hij hem gekroond had; opdat hij den tijd, welke hem nog overbleef te leven, mocht besteden om de zegeningen te overzien, welke God hem zoo mildelijk had toegedeeld, en tot de belijdenis te komen, dat hij die van Zijne hand alleen ontvangen had." Men zegt, dat inderdaad deze teleurstelling mede onder de voornaamste oorzaken behoorde, waardoor Maurits, kort daarop, in een kwijnende ziekte verviel, waaraan hij na weinige maanden overleed (23 April 1625).

---

1) De belegering van Breda door Spinola toont, welke vorderingen ook de Spanjaarden gemaakt hadden in de kunst van het aanvallen van vestingen. Spinola legde zijn leger rondom de vesting in een dubbele rij verschansingen, uitmakende een linie van circumvallatie en contravallatie, welke, 200 passen van elkander verwijderd, door de dorpen Ginneke, Prinsenhage, Beek, Terheide en Teteringen, een omtrek van 6 uur insloten, en een uitgebreidheid hadden, de circumvallatie linie van 52,600 passen, de onvoltooide contravallatie van 16,000 passen. De wal was 10 voet hoog en 15 voet dik, de grachten 7 voet diep en 15 breed. Deze liniën werden door 96 vierkante redouten, van 50 voet binnenzijde, op 500 passen van elkander, geflankeerd, en deze nog versterkt door een aantal gebastioneerde fortjes. Ook deze werken trokken de bewondering van vreemde Vorsten en Edelen tot zich, die herwaarts kwamen, om ze te bezichtigen. Men heeft een uitvoerige beschrijving van dit beleg in het Latijn: *Obsidio Bredana armis Philippi IIII, auspiciis Isabellae, ductu Ambr. Spinolae perfecta. Scribebat Hermannus Hugo, societatis Jesu. Antverp.* 1629 (zijnde de 2de editie) Van dit werk bestaat een Fransche vertaling: *le Siege de la ville de Breda*, etc. ook een Spaansche *Sitio de Breda*, en een Engelsche *The Siege of Breda*, de beide laatsten gedrukt in 1627.

Hier eindigt onze beschouwing van de krijgsbedrijven, onder het beleid van Prins Maurits voorgevallen; niet allen zijn vermeld: — men heeft opgeteld, dat, behalve hetgeen hij in het open veld tegen den vijand ondernomen heeft, 38 steden en 45 forten of kasteelen door hem met beleg vermeesterd, 5 steden en 10 forten bij verrassing ingenomen, en 12 vestingen ontzet zijn: — boekdeelen zouden daarmede kunnen gevuld worden. Genoeg, zoo op deze bladzijden de verplichtingen eenigermate zijn in 't licht gesteld, welke ons Vaderland heeft aan het krijgsbeleid en den heldendegen des mans, wiens onwaardeerlijke verdiensten, door dezen Prins van Oranje als Hoofd der Nederlandsche Landmacht bewezen, bij sommigen minder nauwkeurig bekend zijn dan de omstandigheden der terechtstelling van Oldenbarnevelt; en zoo tevens gebleken is, dat niet alleen tot verdediging van eigen haardsteden, als te Haarlem, Alkmaar en Leiden, maar ook in het eigenlijke oorlogvoeren tot bestrijding van den Spanjaard, onze Voorvaderen, onze Nederlandsche krijgshelden, door hunne dapperheid en volharding aanspraak hebben op dankbare erkentenis.

FREDERIK HENDRIK

Tertius exsurget generosi sanguinis heres.
SIMON VAN BEAUMONT.

Wat Maurits geworden was door de oorspronkelijkheid van zijnen krachtvollen geest, dat werd Frederik Hendrik in de school van Maurits. Terwijl de eerste, in een leeftijd, waarin hij nog nauwelijks de voorbereidende kundigheden tot eenig krijgsbevel had kunnen verkrijgen, zich geplaatst zag aan het hoofd der krijgsmacht eener kleine Republiek, welke zich nog los moest worstelen uit de reuzenmacht eener aloude Monarchie; had Frederik Hendrik een schat van leering en ondervinding opgedaan, toen hij geroepen werd, om de vrijvechting dier Republiek, zoo roemrijk begonnen, voort te zetten en te voltooien.[1] Dat Maurits die leerschool der ondervinding niet behoefde, heeft hij door zijne onsterfelijke heldendaden bewezen; doch, hoezeer het niet kan worden uitgemaakt, of Frederik Hendrik, zonder den omgang

1) Vondel, in dichterlijke opgewondenheid en zijn wrok tegen Maurits, rekent het den jongeren broeder tot grooter eer aan „van kindsbeen aen" geleefd te hebben „in vlam en vuur" en zich minder met krijgskundige studiën te hebben beziggehouden. Zie de *Werken van Vondel* D. II bl. 302 en aant. van Van Lennep.

met zijn broeder dien glorierijken naam zou verworven hebben, is dit echter ontegenzeggelijk, dat zijn aanleg anders gewijzigd was, en dat hij van nature meer buigzaamheid dan veerkracht van karakter bezat. Het was gelukkig dat, daar hij opgevoed werd onder de leiding eener moeder, waardoor hij indrukken scheen te moeten ontvangen, meer geschikt om de eigenaardigheid van zijn karakter te ontwikkelen, dan om hem die hoedanigheden te doen verkrijgen, welke hem eenmaal den eernaam van Stedendwinger zouden verwerven, er onder die indrukken echter ook waren, welke de kiem konden leggen, ter ontwikkeling van zijne luisterrijke bestemming. De lotgevallen der edele Louise de Coligny, die een vader en twee echtgenooten had zien vallen door het moordgeweer der gewetens-dwingeren, moesten reeds vroeg in de ziel van den knaap haat tegen dwingelandij ontsteken, welke ongetwijfeld gedurende zijn verblijf te Leiden aangekweekt en toegenomen is. Dáár toch was het toezicht over de studiën van den jongen Prins toevertrouwd aan den wakkeren Jan van der Does, den aanvoerder van Leidens burgerscharen in het vermaarde beleg; dáár zag de tienjarige knaap, den dolk eens sluikmoordenaars tegen zijn leven gericht, bestuurd door dezelfde handen, waardoor zijn vader was gevallen. De ridderlijke geaardheid, erfelijk in het geslacht van Nassau, gaf voedsel aan de vonk, aldus in zijnen boezem ontgloeid; en de glans, waarmede de rijzende zon der vrijheid het heldenhoofd zijns broeders bestraalde, deed het overige, om, in een vredelievende en toegeeflijke inborst, een vuur te doen gloeien van heldenmoed en van haat tegen geloofsdwang en tegen Spanje.

Toen Frederik Hendrik negen jaar oud was, — hij werd toen, en tot aan den dood van Hendrik IV, Graaf Hendrik genoemd — werd hij vereerd met den rang van Gouverneur van Geertruidenberg: schijnbaar een ijdele titel voor een kind; maar waardoor hij, in zijn oog en in dat der natie, gelijk Hannibal op dienzelfden leeftijd door den eed van eeuwigen haat tegen Rome, als gewijd werd aan de dienst van een ander, en tot hiertoe, Gode zij dank! in spijt van zoo vele Cato's en Scipio's nog niet vernietigd Karthago. Op dertienjarigen leeftijd verzelde hij zijne moeder naar Parijs, waar hij in de beroemde koninklijke rijschool van Antoine de Pluvinel tot een uitmuntend ruiter gevormd werd, en Hendrik IV heeft, zegt men, toen reeds in hem de kiemen bespeurd, welke in rijper leeftijd in alle voortreffelijke eigenschappen bloeien zouden. Maar het duurde niet lang, of hij deed, op beteren grond dan deze getuigenis, door eigene dapperheid hopen, dat hij worden zou, die men wenschte dat hij eenmaal

zou wezen. Hij was vijftien jaar oud, toen de merkwaardige ver
ging van de Bommelewaard voorviel. 1) Bij die gelegenheid, met e
Fransche Edelen in een hinderlage zijnde gevallen, baande hij zich
zijne tochtgenooten een weg tot behoudenis, midden door de vija
Dat hem bij Nieuwpoort de tranen uit de oogen sprongen, toen
rits hem, vóór het aangaan van den slag, wilde doen vertrekke
boven gemeld. Eenige weken te voren had hij het Regiment W
de Nieuwe Geuzen geheeten, 2) in eigendom gekregen, maar het
gekommandeerd door Marquette, en de opperbevelhebber hield u
zorgdheid zijn broeder zooveel mogelijk aan zijne zijde. Doch wa
zestienjarige kolonel aan dit waakzaam oog ontsnappen kon, ging
op zijn Arabisch paard gezeten, de oranjepluim op den helm, zijn
daten aanvuren en zoo deelde hij in den roem, waarmede dat
ment zich overlaadde, op dien gedenkwaardigen dag.

Den tocht naar Brabant in 1602 woonde hij mede bij. Doch
rits schijnt gevonden te hebben, dat hij zijnen zoo veel jongeren br
zou deze zelfstandig kunnen optreden, te veel ontzag inboezemde
voegde hem daarom toe aan Willem Lodewijk, als tweeden bevelh
van een der drie divisiën van het leger te velde, ten einde dez
zadigde leidsman »hem tot het commandament wat fatsonneren soud
Evenwel weinige weken later droeg hij hem reeds een eigen kom
dement op, bij de belegering van Grave. Toen Francis Vere a
in de loopgraven gekwetst was, kreeg Frederik Hendrik, nog
19 jaar oud, het bevel over de attaque welke Vere geleid had
een halve maan, door den nieuwen aanvoerder aangetast en vero
bevorderde de overgaaf der vesting.

In het veld was hij onvermoeid, en als hij in den zadel zat, k
zijne dapperheid geen palen. Aan het hoofd der ruiterij baand
zich, in den jare 1604, met groot levensgevaar, een weg naar de l
van Sluis, waardoor die stad door Maurits bemachtigd, en daa
het niet meer verdedigbare Ostende, zonder schade, opgegeven
worden. De waardigheid van Gouverneur van Sluis en omliggende

---

1) Zie bl. 244.

2) Over het ontstaan van dit regiment zie boven bl. 246 aant. 3) Zie ook bl
Het vocht bij Nieuwpoort met de grootste verbittering, en de officieren om hunne voor
spitsbroeders, thans hunne vijanden, te meer te tergen, en zich aan dezen te
kennen, droegen hunne sjerpen verkeerd. Dit bleef een onderscheidingsteeken v
regiment, hetwelk naderhand den naam van Oude Walen kreeg, en bestendig in
is geweest van de Republiek. Velen, die de omwentelingen in het laatst der
eeuw hebben bijgewoond, herinnerden zich nog toen dit geschreven werd, het reg
Vieux Wallons daarmede gezien te hebben.

3) *Journael* van Duyck bl. 393, in verband met 383.

ten was het loon dezer kloekmoedigheid, en kort daarop werd hij vereerd met den rang van Generaal van der Staten ruiterij. In het daarop volgende jaar werd hij met Ernst Casimir, terwijl Maurits een aanslag in den zin had tegen Antwerpen, naar den Rijn gezonden, om de grenzen aan die zijde te dekken. Altijd te paard, altijd dáár waar een gevaar dreigde, altijd er op uit, om den vijand een kans af te winnen, betoonden de beide helden een waakzaamheid, welke, bij een tegenstander als Spinola, zoo noodig was; maar zij vonden hunne jeugdige drift beteugeld door de Gedeputeerden te velde, en — Oldenzaal en Lingen gingen verloren. Dikwijls bracht hem zijne onversaagdheid in het grootste levensgevaar, maar nimmer scheen het oogenblik naderbij, dat hij in den bloei des levens aan het Vaderland zou ontrukt worden, dan in het ruitergevecht bij Bruck, niet verre van Muhlheim, bij Rhoeroort, in het jaar 1605. Van alle zijden omringd door vijanden, verlaten van zijn meeste ruiters, maar nog bijgestaan door eenige weinigen, vocht hij tegen een overmacht van vijanden onder Graaf Trivulcio en Don Luys de Velasco. Daar rijdt een Spaansche ritmeester op hem los, en Frederik hem dapper in 't gemoet. Reeds zien zij het wit van elkanders oogen, en zetten de pistolen op elkander aan; de kogels wachten nog slechts op de noodlottige vonk, om in de borst te boren waartegen zij gericht zijn: maar beider pistool weigert. Nu vat de Spanjaard den jongeling bij de oranjesjerp, doch deze worstelt tegen de pogingen zijns kampvechters, die hem van het paard wil rukken, tot dat Marcelis Bax en 's Prinsen stalmeester Hodenpijl, toerennen, en met zijn sabel Bax den Spanjaard den arm afhouwt en Hodenpijl hem nog een kogel in de wapenrusting jaagt. Weldra echter is de Prins op nieuw omsingeld, op nieuw in het dreigendst levensgevaar. Eenige weinige manschappen, toegesneld, brengen ook hier ontzet, en, nu hier dan ginds in den vijandelijken drom vallende, of kunstig terugwijkende en onverschrokken vechtende, hield Frederik Hendrik, bijgestaan door den ruitervaandrig Willem Maurits Bax, neef van Marcelis, den ongelijken kamp uit, tot dat Horace Vere met eenige compagnieën voetvolk aanrukte en het gros des legers kwam opdagen. Zeven uur lang had dit voorhoede-gevecht geduurd; en toen de gezamenlijke aanval op den vijand geschiedde, zag Maurits zijnen broeder, als met nieuwen moed, den vijand voor zich uitdrijven. Als ruiter-overste kon Frederik Hendrik geen beter voorbeeld hebben dan Marcelis Bax, zijnen ouderen wapenbroeder en deelgenoot in vele zijner eerste krijgsbedrijven. Wakkere voortvarendheid kenmerkt dan ook de uitvoering van alle ondernemingen, hem door Maurits opgedragen. Zoo redde hij

Breevoort, reeds door de Spanjaarden ingenomen, en dwong Don
lielmo, onechten zoon van den ouden Verdugo, die stad weder te
men; zoo wierp hij bezetting in Rijnberk, toen het reeds berend
door den vijand (1607); zoo overrompelde hij Erkelens en zijnen
Graaf Hendrik van den Bergh, daar binnen; zoo deed hij wa
mede in den Gulikschen oorlog, gedurende het Bestand. 1)

Bij het eindigen van het Bestand, was de dertigjarige oorlog
gebroken; en Frederik, Keurvorst van de Palts, een zusterszoon
Maurits, stond in Duitschland aan het hoofd van die partij, welke
gelijks den Spanjaard, als bondgenoot van den Duitschen Keizer
bestrijden had. De gebeurtenissen in Nederland werden hierdoor
verbonden aan die in Duitschland; en ook Frederik Hendrik kreeg
door gelegenheid, op een uitgestrekter tooneel zijne krijgsbekw
heden te ontwikkelen. In den jare 1620, met een hulpbende na
Palts gezonden, trok hij over Hanau en Heidelberg naar Worms
bewerkstelligde daar zijne vereeniging met de bondgenooten, in
van Spinola, die het vruchteloos poogde voor te komen. En, toen
eenigheid onder de Legerhoofden, zoo dikwijls de geesel van B
legers, de verzamelde benden werkeloos liet, deed Frederik He
een lofwaardigen terugtocht naar het Vaderland. 2) Ook hier on
het hem niet aan gelegenheid, om zijne ondervinding in het oo
veld uit te breiden. In het jaar 1622 belemmerde de Graaf van
Bergh, door zijne tegenwoordigheid in de Rijngewesten, de wervi
van den Hertog van Brunswijk, een broeder van den regeerenden
tog, in de dienst zijnde van dezen Staat. Om van den Bergh
Brabant te lokken, kreeg Frederik Hendrik last, een grooten str
tocht te doen. Hij voldeed aan dien last, een stelling nemende
den Demer, met dat gevolg, dat zijne trompetten zich deden ho
tot onder de muren van Leuven en Brussel, zijne ruiterij

1) Er bestaat een kaartje van het land tusschen Wesel en Brunswijk, gelijk de
in oorlogstijden tot onderrichting van het Publiek — bij gemis van Dag- of We
den — in 't licht verschenen. Het heeft ten titel *Brunswijcksche tocht gedae*
Graef Hend. Frederick van Nassau A°. 1615, met een tekst in twee kolommen
een allegorisch kleed wordt daarin bericht, dat de tocht aanving uit Rees den
November en men den volgenden dag te Boeckholt telde over de 6000 m
„met ijseren handen, alle gewapent tot de tanden." Men trok voorbij Munster en
het beleg voor Brunswijk, en deed veel schade aan de stad door vuurballen en gloe
kogels; er werden ijzers in de stad geschoten van 40, 50, 60, 70, 80 ja 90
op de wallen kwam men zoo dicht aan elkander, dat belegerden en belegeraars
met haken overtrokken en om 't leven brachten. De belegeraars hadden mijnen
wallen gemaakt, maar konden uit hoofde van het zandig terrein niet vorderen.

2) La Pise en Aitzema.

D' oorloghs fackel stack in Izabels prieelen
Tot spijt van Spinola,

en het oogmerk van den tocht volkomen bereikt werd. 1)

In hetzelfde jaar had, gelijk boven gemeld is, de belegering van Bergen-op-Zoom plaats door Spinola. Men wachtte het ontzet dier stad van den Grave van Mansfelt, die met zijn leger tusschen Manheim en Heidelberg lag en in dienst der Staten was overgegaan. Inderdaad baande zich deze een weg naar de Nederlanden, door bij Fleurus door den vijand heen te slaan (29 Aug.), aan welke overwinning Herman Otto, Graaf van Stirum, Luitenant Generaal der Nederlandsche ruiterij, en Bernard Hertog van Saxsen-Weimar een voornaam aandeel hadden. Maar de eer van het ontzet van Bergen-op-Zoom bleef voor Maurits bewaard, die daarbij in zijnen wakkeren broeder een ijverigen medehelper had.

Door zulke daden werd Frederik Hendrik voorbereid tot de taak, welke hem, na den dood zijns onvergelijkelijken broeders, door 's Lands Staten met het volste vertrouwen kon worden opgedragen. Van zijne wetenschappelijke oefeningen in de krijgskunst zijn geene bijzonderheden tot ons gekomen, omdat hij in zijne leerjaren te veel afleiding gehad heeft om zich met studiën gezet bezig te houden. Doch men weet, dat hij de Gedenkschriften van Cesar als zijn handboek gebruikte; en waarschijnlijk heeft Dousa hem te Leiden het eerst bekend gemaakt met dit gedenkstuk van Romeinschen stijl, gelijk van Romeinsche krijgskunst. Het lijdt overigens geen twijfel, of ook in de beoefening der Wiskunde zal het voorbeeld van Maurits hem tot richtsnoer hebben gestrekt, die, wel eensdeels door zijne aldoordringende schranderheid, maar anderdeels door zijne grondige bearbeiding der krijgswetenschappen, het gemis van vroege ondervinding zoo gelukkig heeft verholpen, dat allen, die naar eenige voortreffelijkheid streven op de loopbaan der wapenen, zich in dat opzicht aan hem behooren te spiegelen. Voor Frederik Hendrik kon het voorbeeld zijns broeders te minder verloren gaan, daar hij dezen altijd eene hooge mate van achting en onderdanigheid heeft betoond. Zoo hij in lateren tijd naijverig is geworden op den roem van zijn broeder, hij heeft altijd, zoo iemand, getoond, dat die

---

1) La Pise schrijft, dat Frederik Hendrik op dezen tocht een nieuwe soort van geschut medevoerde, hetwelk door één paard getrokken en door twee man bediend werd. De aangehaalde dichtregel is van Vondel, in zijne *Geboorteklock van Willem van Nassau*. Dezelfde dichter gedenkt dezen zelfden tocht, in de *Begroetenis aen Frederick Henrick*, aldus:

„'t Heught Brussel noch hoe 't hof door vreeze was ontzet,
Toen 't voor zijn poorten hoorde uw speelende trompet,
En toen d'Infante zelf, ten trans uit van den tooren,
Het brieschen van uw henghst vingh met bestorven ooren,
En haer speelhuizen aen zagh steecken van uw toorts."

het best weet te gehoorzamen, ook het best geschikt is om gebied
voeren; en de beschuldiging, dat hij in sommige Staats-aangele
heden met te weinig veerkracht gehandeld heeft, 1) moet te meer
beschikking doen eerbiedigen der Voorzienigheid, die, tot grondves
en vrijvechting van den Nederlandschen Staat, achtervolgens drie m
nen heeft doen optreden, wier verschillend karakter voor de
bestemming van Nederland zoo beslissend was, dat deze, mensch
gesproken, geheel anders zou gewijzigd zijn geworden, zoo Willem
Maurits en Frederik Hendrik elkander in eene andere orde waren
gevolgd, hoezeer dan ook alle drie, met denzelfden onbezweken m
hun leven voor hunne grootsche bestemming toonden veil te heb
Want in dat opzicht, heeft Frederik Hendrik aan zijne groote v
gangers niets toegegeven. Waar hij als krijgsman moest handelen,
zijn wil even onwrikbaar, zijne volharding even berekend, en zijn m
even groot, als die van Willem of Maurits. 2) In zijne school,
als in die van Maurits, werden groote Veldoversten gevormd —
nard van Saksen-Weimar, de Groote Keurvorst, Torstenson, K
Gustaaf, Turenne. En, zoo in dit werk zijne roemrijke bedrijven
een korter bestek zijn samengedrongen, dan is dit alleen geschied,
dat uitgewerkte tafereelen van belegeringen, dikwijls herhaald, al
bij eigenlijke krijgskundigen op voortdurende belangstelling kunnen
pen, en dezen hunnen weetlust gemakkelijk kunnen voldaan vin
in de Gedenkschriften, welke door Frederik Hendrik wel niet zel
te boek gesteld, maar, naar het voorbeeld van zijnen hooggeschat
Cesar, onder zijne oogen geschreven, door hem nagezien en ontd
zijn van de lofspraken welke zijn schrijver daarin had gelascht. 3)

1) Mr. G. Groen van Prinsterer *Arch.* T. III. Inl. pag. XII. schrijft dat hem
schien niet ten onrechte wordt toegeschreven „l'esprit irresolu" een „circonspection
cessive", en „manque de décision dans le caractère."

2) De Fransche Gezant d'Estrades schreef van hem: „Jamais Capitaine n'a eu
de fermeté et d'intrépidité que lui, ni une plus grande vigilance pour pourvoir a to
choses". *Lett. et Négoc.* T. I. p. 55.

3) De *Mémoires de Fréderic Henry* zijn eerst in den jare 1733 uitgegeven Het ha
schrift was gevonden in het Kabinet van de Prinses Henriette Catherine van Nas
derde dochter van Frederik Hendrik, die het uit Holland naar Dessau had medegenom
De Vorst van Anhalt-Dessau, zoon van de Prinses Henriette, heeft de uitgave
deze *Mémoires* bevolen, en de zorg daarvoor opgedragen aan de Beausobre, die d
taak dan ook volbracht en voldoende betoogd heeft, dat zij onder het oog van
Prins geschreven zijn. Bij hetgeen over de *Mémoires de Fréderic Henry* geschreven
door Mr. S. de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers*, is nog te
gen het bericht van Mr. G. Groen van Prinsterer, *Arch.* T. III, p. VII, dat het
voorhanden in het Archief van het Huis van Oranje gelijkluidend is met dat in de
bliotheek der Prinses van Anhalt gevonden. De *Mémoires* van Frederik Hendri
loopende van het jaar 1621 tot aan 1645, zijn geheel ingelascht in het leven van d
Prins, te 's Gravenhage in 2 deelen uitgegeven, in den jare 1737.

BELEGERINGEN ONDER FREDERIK HENDRIK

„Prins Vreedrijck vocht, tot dat men werdt om vreê gebeeden.
Prins Heinrijck heeft den Staat beheint met negen steden.
Zoo quam des dubb'len naam heildiediges geluidt,
Met dubb'len rijkdom hoop, op enkle waarheid uit:
En wracht des hemels Raadt, door hem, 's landts zaligheden."

P. C. Hooft, *Mengeldichten en Bijschriften.*

Toen Maurits het gelauwerd hoofd ter ruste legde, was het groote pleit tusschen Spanje en Nederland beslecht. In sommige plakkaten, van de Spaansche Regeering uitgegaan, mochten de inwoners dezer landen nog met den naam van Rebellen worden bestempeld, bij de beraadslagingen over het Twaalfjarig Bestand, was met hen gehandeld, als met een vrij volk. De pogingen des vijands, om grond te winnen op het gebied der Staten, strekten slechts, om de dapperheid der Nederlandsche krijgsmacht te doen uitblinken; en het gebouw der Republiek stond reeds hecht en sterk dáár, gelegd, gelijk onze Dichters zongen, in 't rood cement van 't bloed der helden. Maar de tijd zoude eenmaal komen, dat een Mogendheid, even machtig als Spanje, en geduchter door hare meerdere nabijheid, de vernietiging van dat gebouw zoude zweren, en aan de voltrekking van dien eed, door openbaar geweld of verborgene ondergraving, gedurende vele menschengeslachten zoude werken. Om hiertegen bestand te wezen, moesten én de grondslagen hecht én de buitenmuren stevig en behoorlijk gesteund zijn. Dit laatste tot stand te brengen, was de taak, welke voor Frederik Hendrik weggelegd was, en door hem roemrijk volvoerd is. In geen veldslag heeft hij ooit het opperbevel gevoerd: daartoe gelegenheden te zoeken lag noch in zijn aard, afkeerig van ondernemingen waarbij een kans moest gewaagd worden, noch in het belang der Republiek, die door één veldslag verliezen kon, wat zij door vele jaren strijdens gewonnen had. 1) De twintigjarige loopbaan van den Stadhouder Frederik Hendrik aan het hoofd der Nederlandsche krijgmacht, is alleen opgeluisterd door negen belegeringen, maar belegeringen bovenal

1) Voor het geheele tijdperk van Frederik Hendrik geldt, was Aerssens uit Den Haag schreef 10 April 1638: „La condition de cet Estat ne comporte point de recourir à un combat général, et partant devons nous user de grande circonspection à faire les choses avec seureté pour ne perdre, en un seul coup, ce qui a esté ménagé soixante et dix ans de long. Vous scavez que nostre milice pour la pluspart est composée d'estrangers, lesquels, une fois rompus, dont Dieu nous garde, ne se scauroyent reffaire si promptement; et, qui pis est, les peuples estonnez en perdroyent le courage, l'espérance, et l'ordre ou la vollonté de plus contribuer". *Arch.* T. III. p. 116.

roemwaardig omdat zij volbracht zijn met kleine legers, terwijl de vij
veel aanzienlijker strijdkrachten in het veld had. Wij treden dan nu
veld der geschiedenis in, om te zien, hoe naar de vrij zoutelooze, n
in den smaak van die tijden vallende woordspeling van Hooft:

Prins Heinrijck heeft den Staat beheint met negen steden.

Breda was den vijand in handen gevallen (5 Juni 1624), na
negen maanden tegenstand te hebben geboden. Spinola rekende
roems genoeg, de pogingen van Maurits en Frederik Hendrik, tot
zet dier vesting, te hebben kunnen verijdelen, dat hij daardoor d
leurstelling, drie jaar vroeger voor Bergen-op-Zoom door hem on
vonden, uitgewischt kon achten, en door de bemachtiging van B
de kroon op zijn roemrijke loopbaan te hebben gezet. Hij onttrok
sedert aan het opperbevel der Spaansche legers in de Nederlanden
verbazende krachtsontwikkeling, welke deze verovering vereischt
waaraan millioenen schats te koste waren gelegd, had de Spaansche sc
kist weder uitgeput, en in de eerste jaren konden de Spanjaarden
geene onderneming van aanbelang denken. Doch ook de geldmidd
der Staten waren niet in een toestand om spoedig iets groots te
dernemen. Intusschen werden Overijsel, Drenthe en Friesland geteis
door de strooptochten, welke de Spanjaarden uit de door hen nog
zette grensplaatsen deden. Oldenzaal, Grol, Lingen en zeker hui
Laegh, op de grenzen van het gewest de Zeven-Wolden, waren
vele roofnesten, welke de naburige gewesten steeds met een i
bedreigden. In 1622 was daardoor Friesland zelfs in groot ge
gekomen; maar de dapperheid onzer Nederlandsche krijgslieden
het gelukkig afgewend. De Friezen, onder hunne Kapiteins Boots
Eijsinga en Donia, in der haast een vervallen redoute, tuss
Schoot en 't Heerenveen versterkt hebbende, verdedigden die zoo m
moedig, dat de ingedrongen Spanjaard hier het hoofd stiet. Midd
wijl kregen de Kolonels Schmelsinck en Randwyck den tijd, om e
krijgsvolk uit Zwolle, Deventer en Zutfen te verzamelen, het
zij op wagens naar het bedreigde punt overbrachten. De vijan
hiervan onderricht, trokken terug; Schmelsinck en Randwyck tastten
aan, dezerzijds Ommen, en drongen hen terug tot op het kerkhof
dit dorp, alwaar zij zich, ten getale van eenige honderden overgaven
Maar het was niet altijd mogelijk, op alle punten een genoegz
krijgsmacht bijeen te hebben, en de vijandelijke stroopers in toom te h

1) In de *Mémoires de Fréderic Henry* wordt hun getal op 1200 begroot.
Aitsema, D. I, bl. 123, bepaalt het tot 800 en 70 paarden.

den, die uit de genoemde roofnesten dagelijks uittrokken, den landman, met het mes op de keel of het pistool voor de borst, van alles beroovende, en woningen en schuren aan kolen leggende. Zeer billijk was derhalve het verlangen dier gewesten, om van deze plaag ontheven te worden; maar in Holland was men niet zeer genegen, aanvallender wijze te handelen; en, toen de Prins door zijne ernstige redenen de afgevaardigden van dat gewest tot een tegengesteld gevoelen had overgehaald, begeerden die van Zeeland wederom, gelijk in het jaar 1600, dat men iets in Vlaanderen zou ondernemen. Om aan beiden genoegen te geven, werd aan de Zeeuwen een' aanslag tegen Hulst beloofd; maar eerst zou men Oldenzaal bemachtigen. 1) Er werden twee legers te velde gebracht, waarvan het een zestien-duizend man sterk, onder het onmiddellijk bevel van den Prins, bij 's Gravenweerd bijééntrok, terwijl het andere, van tusschen acht- en negenduizend voetknechten en drieëntwintig vanen, bepaaldelijk voor de vermeestering van Oldenzaal was bestemd, waarvan de uitvoering door Frederik Hendrik aan zijnen neef Ernst Casimir werd opgedragen. 2) Deze kwam met de belegeringstroepen, den 24sten Juni 1626, voor de stad, welke de Prins reeds door den Luitenant-Generaal der ruiterij Stakenbroek 3) had doen berennen. De vestingwerken van Oldenzaal vormden een vijfhoek, waarvan elk der vijf bolwerken door een halve maan bedekt lag, terwijl de wallen met metselwerk bekleed waren. Vermits de Prins met zijn leger genoegzaam het oog kon houden op den vijand, zoo deze tot ontzet mocht opdagen, werd het niet noodig geoordeeld, een circumvallatie-linie te maken. De hem eigene voortvarendheid van Graaf Ernst, en de bekwaamheid van den Ingenieur Oom Kees, deden de loopgraven en batterijen spoedig tot stand brengen; het water in de grachten, 't welk door steenen beren werd opgehouden, liep af door het wegschieten van dezen, en de Spaansche Bezetting vond zich genoodzaakt, den 1sten Augustus de stad bij verdrag over te geven.

1) Aitsema, I, bl. 540.

2) Zie over hem bij Nieuwpoort bl. 251, 261 en volgg. Hij was zeer werkzaam bij de belegering van Grave in 1603, en werd gewond in Vlaanderen in 1604. Zie *Arch.* T. II. p. 196, 288, 305. Hij maakte veel werk van het vormen van jonge officieren, maar wilde niet voor vaandrigs, luitenants of kapiteins „des lourdeaux ou gens débauchés" van wie men denkt, als zij voor niets geschikt zijn, dat zij goed genoeg zijn voor den oorlog: „qui est tout le contraire. Il faut que le Colonel en reponde et qu'il aye le deshonneur." *Arch.* II. p. 208 en 307.

3) Thomas van Stakenbroek, van gemeen ruiter opgeklommen, werd in ditzelfde jaar, in plaats van den overledenen Marquette, Luitenant-Generaal der Cavalerie, daar hij tot hiertoe Commissaris-Generaal der Cavalerie was geweest, in welke waardigheid hij nu werd opgevolgd door Herman Otto, Grave van Stirum. Zie Aitsema, D. I, bl. 582. Stakenbroek was bemind bij ruiters en officieren, en een zoo onvermoeid ruiter, dat hij tot in hoogen ouderdom 24 uur achtereen te paard zat. Hij is in 1644 overleden.

Middelerwijl was een gedeelte der belegeringstroepen, onder aanvoer
van den Heer van Nyenoort, afgezonden om het huis te Laegh
vermeesteren, 't welk men innam en in de lucht deed springen.
denzaal werd ontmanteld, omdat men het genoegzaam achtte de l
van den IJsel bezet te hebben, en het voor noodelooze kosten hi
daarenboven een meer vooruit gelegen punt versterkt te houden
Nu zou men de belegering van Hulst gaan beproeven. 2) De noo
toebereidselen waren in tijds gemaakt, en alle bestellingen gedaan,
het leger op het onverwachtst uit den westelijksten hoek des lands
scheep naar Staats-Vlaanderen over te brengen. De moeielijkheid,
met een zoo groot aantal zwaar geladen schepen, bij de wisselva
heid van wind en getij, over de rivieren te komen, vertraagde ec
den tocht. Den 24sten Augustus brak het leger op, kwam den 26
met al den legertrein voor Dordrecht, zeilde den volgenden dag de
door, en den 29sten geraakte de voorhoede, uit 600 schepen bestaa
op de Schelde voor Saftingen. Door dit oponthoud had de vijand ke
gekregen van den toeleg, en de dijken bij Saftingen zoo sterk be
dat kolonel Famars, die het bevel voerde over de voorhoede, het
raadzaam oordeelde, een landing te beproeven, en terugweek n
Bergen-op-Zoom. Hierdoor won de vijand op nieuw tijd om zich
versterken, de bezettingen van Antwerpen en Breda snelden te h
alles vloog te wapen. De Prins vond zich verplicht den toeleg op
geven, en het leger kwam den 5den September onverrichter zake
den omtrek van Schenkenschans terug. In de Gedenkschriften van F
derik Hendrik, wordt de schuld dezer mislukking aan Famars 3)
weten, die, bij meerdere voortvarendheid, te Saftingen had kunnen l
den, voordat de vijand zich aldaar in staat van tegenweer had geste
en ook nu de landing had behooren te beproeven, welke, met be
en kloekmoedigheid ondernomen, hem niet had kunnen mislukken.
schrijver trekt zelfs uit dit geval de leering, dat in den oorlog,
kleinste verwijling welke men zich verbeelden kan, grooter kan z
dan men denkt, en de gewichtigste ondernemingen kan verijdelen.
verontschuldiging van Famars wordt in het midden gebracht, dat
last had de landing niet te ondernemen, zoo hij de dijken door

1) *Leven van Frederik Hendrik*, D. I, bl. 122 en volgg. Aitsema, D. I, bl. 5

2) Ant. Duyck, toen Raadpensionaris, schreef 5 Augustus, een brief van geluk
sching aan Ernst Casimir. (*Arch.* T. III. p. 7). Toen was het besluit om Huls
gaan aantasten nog niet genomen, en dacht men nog in dezen zomer Grol te g
belegeren.

3) Hij was Willem de Levin, Heer van Famars, zoon van Charles. Zie boven
221 *aant.*

vijand bezet vond; en dat men eerst naderhand onderricht werd, dat de sterkte des vijands op de landingplaats niet zoo groot was geweest, als zich die vertoond had. 1)

Na de mislukte onderneming tegen Hulst, werd er eenige tijd doorgebracht met beraadslagingen tusschen den Prins in het leger en de Algemeene Staten te 's Gravenhage, en het doen van bezendingen over en weder. En, toen vervolgens de nazomer te ver verloopen was om een nieuwe belegéring aan te vangen, bleef men, gelijk destijds gewoonlijk plaats had, wanneer het gevorderde jaargetijde niet meer scheen toe te laten iets van belang te ondernemen, van wederzijden in een voordeelige stelling gelegerd, elkander zuur aanziende, gelijk Aitsema zegt, en met eten en drinken den winter afwachtende, om dan de garnizoenen te gaan betrekken. 2) Voorspoedig was derhalve deze veldtocht niet geweest. De Staten hadden daarenboven, in dit jaar, het verlies te betreuren van een Nederlandsch Regiment, hetwelk, onder bevel van den Kolonel Merwede, door hen aan den Koning van Denemarken was te hulp gezonden, en zoo zeer deelde in de nederlaag, welke Mansfelt, aan de Dessauer-brug, van Wallenstein onderging, dat het bijna geheel vernield werd, en ook de Luitenant-Kolonel Nyhof, die het aanvoerde, het leven liet op het slagveld. 3) Ook had een gedeelte der Nederlandsche ruiterij, — welke in dezen tijd niet bestand was tegen de Spaansche, gelijk het Spaansche voetvolk moest onderdoen voor het Nederlandsche, — zich in den herfst van dit jaar bij den Rijn, niet verre van Kalkar, laten overvallen, bij welke gelegenheid de Graaf van Stirum en eenige anderen waren gevangen genomen. 4) Weerkeerig echter trof een nog grooter verlies de Spanjaarden, die met 5000 man een schans, welke de haven van Sluis dekte, willende innemen, en die reeds gewonnen wanende, door de dapperheid der Bezetting van Sluis, onder aanvoering van Filips de Zoete van Haultain, met groot verlies van Officieren en Soldaten, werden teruggeslagen. 5)

De landgewesten verheugden zich intusschen ten hoogste over de

1) Men vergelijke het verhaal in de *Mémoires de Fréderic Henry* met dat van Aitsema, D. I, bl. 542.

2) Aitsema, D. I, bl. 543.

3) De Kolonel Merwede was onder weg gestorven. Zie Aitsema, D. I, bl. 550.

4) Men had te zwakke wacht gehouden. De Prins van Oranje had mondeling last gegeven, „dat men altoos eene wacht van eene compagnie ruiters op die plaats zou stellen", en van Stirum had dit bevel verkeerd begrepen, en slechts een wacht van weinige ruiters gesteld.

5) Door petarden had de vijand in de palissadeering reeds een opening gemaakt, en de valbrug doen nedervallen. Vruchteloos deed hij drie hevige aanvallen. Onder de eersten die vielen, was een Graaf van Hoorn. *Leven van Frederik Hendrik*, D. I, bl. 137.

bemachtiging van Oldenzaal; en deze vreugde werd in het volg
jaar (1627) nog verhoogd, door de verovering van Grol. Ook toe
paalde zich de geheele veldtocht bij de enkele belegering dier
maar aan hare verovering werd zoo veel gewicht gehecht, dat de
zijne pen leende om die te beschrijven, 1) en Vondel er een uitv
gen zegezang aan toewijdde. De reden van de bijzondere verm
heid, welke deze verovering gekregen heeft, was vooreerst hierin
gen, dat dit het eerste beleg was, waarbij Frederik Hendri
opperbevel voerde; en ten anderen, omdat Grol bij de krijskun
van dien tijd geacht werd, voor een belegeraar buitengewone m
lijkheden op te leveren. De sterke vestingwerken, namelijk,
voorzien van een onderwal of faussebraye, hoedanig nog nimme
eenige vesting geweest was die voor het geweld van een bel
aar had moeten bukken. Daarenboven was het gemis van alle
gemeenschap, tot het aanvoeren van levensmiddelen en legerbehoe
hier te belangrijker, daar de nabijheid der grenzen bij den beleg
een buitengewone behoedzaamheid vorderde, om zijne gemeenscha
niet afgesneden en zich genoodzaakt te zien, door gebrek, het
op te breken. 2) De eer der vermeestering werd nog vergroot,
dat Maurits voor deze zelfde vesting tweemaal het hoofd had gesto
in 1595 had Mondragon hem belet, zich er meester van te m
en toen het beleg van 1597 met een beteren uitslag bekroond
maar Spinola in 1606 de stad hernomen had, beproefde Maurit
dermaal vruchteloos, haar te herwinnen. 3) Zij bleef sedert ond
macht der Spanjaarden, die de vestingwerken in dien voldoenden
brachten, waarin Frederik Hendrik ze vond, toen hij in 1627 de
voor altijd aan de Spaansche heerschappij ontweldigde. 4)

Het bleek bij de belegering van Grol, dat de hooge gedachten,
men zich van de sterkte dier vesting gevormd had, op goede gr

1) *Grollae obsidio cum annexis anni* 1627. Dit werk, in 't latijn zonder naam v
Schrijver (Amst. 1629) gedrukt, is door den vertaler van de beroemde *Annales*,
Nederduitsch overgezet en achter de Jaarboeken gevoegd. Het is voorzien van ee
nauwkeurig plan en afbeelding der belegeringswerken, op de plaats zelve geteeken
Franciscus van Schooten, Hoogleeraar in de Wiskunde aan de Universiteit te L
Blaau heeft in zijn Groot Stedeboek een aanzienlijk gedeelte van het werk overgen

2) De Groot, *Grollae*, *obs.*, p. 19. „Notabant militarium gnari nunquam a
fodiendo captum oppidum cui succinctus esset, incredibile quanta aggeri tutela:
exemplum esse apud nos superatae urbis nisi cui aut juxta amnis qui tuto ali
ferret obsidentibus aut longe hostis qui impediret." Dat de Groot door succin
de faussebraye verstaat, is uit andere plaatsen duidelijk.

3) Zie boven bl. 234, 241 en 317.

4) De vestingwerken bestonden in zes goede, hooge en breede bolwerken, me
sebrayen, welke proef konden houden tegen het geschut; voorts ravelijns, zoo v
cortinen als voor de poorten, wijde grachten, welke door het riviertje de Sl
van water werden voorzien, en een goeden bedekten weg.

steunden, en de moeielijkheid der verovering werd nog aanmerkelijk vermeerderd, door de nabijheid van Graaf Hendrik van den Bergh, die met een leger van 19000 man, terwijl de geheele krijgsmacht der belegeraars het getal van 20000 slechts weinig te boven ging, 1) van Wesel recht op Grol aantrok, om de aanranders van dit laatste bolwerk der Spaansche heerschappij in de oostelijke gewesten der Republiek, vandaar te verdrijven. Doch beleid en dapperheid, met volharding gepaard, deden de berekeningen der krijgskunst falen. De maatregelen van voorzorg, door den Prins genomen, en uitgevoerd door des leghers Lynceus, Wits, gelijk Vondel hem noemt, des Vorsten oogh en hant, 2) verijdelden alle hoop des vijands, om, door afsnijding der gemeenschap, het beleg te doen opbreken. 3) Vergeefs bedreigde het Spaansche leger de belegeraars in hunne liniën, en deed op deze een nachtelijken aanval (15—16 Aug.); de aanvallers werden met verlies terug geslagen. In de belegeringen van Frederik Hendrik, die zoo spaarzaam met het bloed, als kwistig met het zweet zijner soldaten was, vond het vechtende gedeelte zijner krijgsmacht niet altijd gelegenheid om zich bijzonder te onderscheiden; maar, bij de belegering van Grol, konden, om de zoo even aangevoerde omstandigheid, voetvolk en ruiterij proeven van dapperheid geven, gelijk zij inderdaad gedaan hebben. De voornaamsten hunner aanvoerders leert Vondel ons kennen, wanneer hij dus zingt:

„Ick zie 'er Schmelsingh woên, des krijghsraets tongh en pit,
En Staeckenbroeck den toom, en Styrum het gebit,
En Bacx der ruitrenspoor, Fama met Brederode, 4)
Kandale en Kourtomé, met Harwood, nimmer bloode,
En Houterive 5) met zijn' macker Chastillon,

1) 168 vendelen voetvolk en 55 kornetten, de Groot, *obs. Grollae*, p. 5, en *Leven van Frederik Hendrik*, bl. 174. De bezetting in de stad was sterk 2400 à 2500 man.

2) Vondel, *Veroveringh van Grol en Zeghezangh ter eere van Frederik Hendrik*. Vondel heeft een afzonderlijk lofdichtje toegewijd aan Jakob Witz, en doet zijn naam rijmen op spits, pits, en smits. Hij heette Jakob Wijts, en was wachtmeester van 't leger en voorzitter van den krijgsraad der Vereenigde Nederlanden; Hooft, in zijne *Hollandse Groet aan den Prinse van Oranjen over de zeege van den jaare* 1629, noemt hem 't oorloghsoogh, den heussen Wijtz.

3) Men was daarenboven op het mogelijk geval voorbereid, dat de toevoer wierd afgesneden. Een groote voorraad van levensmiddelen was in het leger gebracht, en 20 ovens in gereedheid, die in 24 uren 28080 ponden brood konden bakken. Aitsema, D. I, bl. 682. Volgens de Groot, p. 13, 28800 ponden.

4) Bedoeld zijn: Nikolaes Schmelsing een Oostenrijksch Edelman, Thomas van Stakenbroek, (zie boven bl. 331) Herman Otto Graaf van Stirum, (zie boven bl. 331) Willem Maurits Bax, (zie boven bl. 325), Paulus was in 1606, Marcelis in 1617 overleden, Willem de Levin Heer van Famars, (zie boven bl. 221 *aant.*), Johan Wolferd van Brederode, die later weder zal voorkomen.

5) Claude de Chastellard les—Hauterive. „Zijn macker Chastillon", was een broeder van Henry den makker van Frederik Hendrik bij Nieuwpoort (zie bl. 278). Beiden waren zonen van Francois de Coligni, die een zoon was van den beroemden Admiraal. De

En Veer, 1) der Britten helm, beschittert van de zon,
Brock, Cissel, Hendersum, die lof voor leven kiezen,
En Eusum, Eisinga, 2) beide oorloghsvierghe Vriezen.
Hier onder munt hij uit met Errenst Kazimir,
Wen d' een zijn' standert voeght bij 's anderen banier."

Door de wakkerheid dezer dapperen, werd het Spaansche leg een eerbiedigen afstand gehouden, en kon men ongestoord het voortzetten. Van den Bosch en Perceval, de één een Nederl de ander een Franschman, waren de Ingenieurs, die op de voorna aanvalspunten het werk bestuurden. Tot het overtrekken van grachten werd destijds bijna uitsluitend gebruik gemaakt van de genoemde galerijen, welker vervaardiging de grootste moeielijk en gevaren opleverde. Voor Grol werd de grachtsovergang, c wijze ondernomen, nog aanmerkelijk verzwaard, vermits de schrokken vijand, van uit den onderwal, met het geschut de ga herhaaldelijk vernielde; 3) doch de volharding der belegeraars, kracht van hun geschut onder het bevel van den Artillerie-Ge Philip Adolf Baron van Lokeren, 4) zegevierden over de hardn

hier bedoelde heette Gaspard naar zijn grootvader en wordt gewoonlijk geno Maréchal de Châtillon". Hij moet maar weinig jonger geweest zijn dan Henry. dezen te Ostende 10 September 1601 door een kanonskogel het hoofd was afges gelijk Duyck (D. III. bl. 153) met een aandoenlijk woord tot zijn lof verhaalt, Gaspard den titel van De Châtillon en kwam in 't volgende jaar in de Nederlan als Kolonel het Fransche Regiment te kommandeeren (Duyck bl. 276). Doch rechte stelt Vondel hem voor, als in 't leger voor Grol te zijn geweest. In 162 schalk geworden mocht hij Frankrijk niet verlaten in dienst van een anderen Hauterive kommandeerde de Franschen voor Grol. Van de latere briefwisseling t den Maarschalk Châtillon en onze Staatslieden vindt men een paar voorbeelden T. III. der *Arch.*

1) Horace of Horatio Vere, later Baron van Tilbury, wiens portret staat *Commentaries* van zijn broeder Francis, en over wiens roemwaardig gedrag bij poort (zie bl. 280). Van de overige Engelschen door Vondel genoemd, zal B Ridder Calistenes Brock zijn, bij Nieuwpoort Kapitein in het Regiment van Vere. Cissel kan of Edward Cecil zijn (zie bl. 281) of een Cecil die bij Nie Kapitein was in het Infanterie-Regiment van Francis Vere.

2) Julius van Eijsinga voorkomende bl. 314.

3) De belegerden hadden zich den bedekten weg zonder veel moeite laten on Toen trokken de belegeraars langs de glacis een linie van gemeenschap tuss verschillende attaquen, waarop zij een borstwering van zandkorven maakten, begonnen zij met galerijen in de gracht af te dalen. Tot driemaal toe werden deels door het geschut, hetwelk in de faussebraye recht tegenover dezelve was, deels door pekkransen en brandende reepen vernield. Om het geschut in sebraye tot zwijgen te brengen, liet Frederik Hendrik aan de contrescarp 5 ba elk van 8 stukken, opwerpen, en aan de troepen, die het eerst hunne galerij wal zouden gebracht hebben, een belooning van ƒ 4000 uitloven.

4) „Van Lokren," zingt Vondel, „die bezorght het tuigh des blixems Hij was een zoon van Maximiliaan de Hornes, Baron van Lokeren een der deelg aan het *Verbond der Edelen*. Volgens den Schrijver van het *Leven van Frederik H* D. I, bl. 174, bestond het geschut der belegeraars uit 80 stukken, waaronder tieren; volgens le Clerc, *Gesch. der Nederlanden*, II, bl. 470, uit 90 stuk

heid der verdedigers; en na een beleg van 22 dagen (19 Juli-9 Aug.) toen de mijnen onder de bolwerken in gereedheid, en aan eene zijde reeds gesprongen waren, 1) achtte de dappere bezetting aan haren plicht voldaan te hebben, en gaf de stad op eerlijke voorwaarden over. Door een der laatste schoten uit de stad, viel Graaf Willem van Nassau, Heer van der Leck, Luitenant-Admiraal van de Unie, die terwijl hij aan het uiterste der loopgraven, de uitwerking der mijnen bezichtigde, op dezelfde plek, waar een oogenblik te voren Frederik Hendrik tot hetzelfde einde gestaan had, door een kogel in het hoofd werd doodgeschoten; een jongeling, zegt de Groot, van wien men de grootste verwachtingen kon koesteren, zoo een volgende leeftijd de oorlogsdrift van zijn gemoed door oordeel vermurwd had. 2)

Terwijl de Prins met het leger voor Grol was, ondernamen de Spanjaarden een' aanslag tegen Zeeland, en poogden zich bij verassing van Goes meester te maken. Doch deze onderneming mislukte, en strekte alleen, om de aandacht meer bepaald op het versterken der meest belangrijke verdedigingspunten aan die zijde des Lands te vestigen. Frederik Hendrik trok tot dat einde in persoon derwaarts; en, daar de vijand Zandvliet en eenige andere omliggende punten versterkte, ten einde Lillo te benauwen, zoo werden daartegen de Fredrik-Hendrikschans en een redoute, Blauwgaren genaamd, aangelegd; terwijl, ter verzekering van Zeeland, het land van ter Tolen met onderscheidene werken tegen een inval beveiligd werd. In het daaropvolgend jaar, werden tusschen Steenbergen en Bergen-op-Zoom drie schansen met

---

allerlei soort, terwijl de Groot, *obs. Grollae*, p. 5, slechts 75 stukken opgeeft. De laatstgenoemde Schrijver, p. 18, meldende, dat de belegerden bijzonder veel te lijden hadden van de bommen of granaten (*globi igniti*), voegt er deze woord-afleiding bij: „Punica mala militibus appellantur, eo quod simul cecidere rupti in multos quasi acinos sparguntur, facili ut quidque attigerint incendio", dat is: „zij worden bij de soldaten granaten genoemd, omdat, zoodra zij nedergevallen zijn", zij (even als eén rijpe granaat-appel die nedervalt) „in vele korrels vaneen spatten, zoo dat alles, wat onder hun bereik komt, ligt in brand geraakt". De grootsten, voegt hij er bij, wogen 160, de kleineren 26 pond. Van de eerstgemelden kwamen er 160, van de anderen niet veel meer dan 30 in de stad.

1) Na het springen van een der mijnen, had bij de bres, daardoor ontstaan, een hevig gevecht plaats. Vijftig soldaten en dertig arbeiders hadden bevel gekregen, om de bres te gaan bezetten; maar door hunne dapperheid vervoerd, gingen zij verder, en hadden reeds boven aan de bres post gevat, toen een overmacht van vijanden langs den onderwal kwam aandringen, en, na een hardnekkig gevecht, evenwel niet meer kon uitwerken, dan dat de 50 dapperen zich met hunne arbeiders onder aan de bres logeerden.

2) *Grollae obsidio*, p. 18. In het Latijn is de uitdrukking zeer fraai: „Si Martios animi impetus aetas veniens judicio percoxisset". Vondel, in zijne *Veroveringh van Grol*, legt den Prins een lijkklacht in den mond, waaruit blijkt, dat deze Heer van der Leck, een natuurlijke zoon van Maurits, met Laurens Reael, in de Oost-Indiën was geweest, en zich daar dapper gedragen had, alsmede, dat hij verloofd was aan Anna, dochter van dien Karel van der Noot, dien wij bij Turnhout en Nieuwpoort en in Ostende hebben leeren kennen.

daarmede in verband staande kleinere werken gebouwd, waardoor d
belegering van laatstgenoemde vesting voor den vijand geacht w
onmogelijk te zijn gemaakt. 1) Ook aan de noord-oostzijde des Vad
lands werden de grenzen versterkt: want, nu Wallenstein den Kon
van Denemarken uit Duitschland teruggedrongen en machteloos l
gemaakt; nu Tilly het verwoestende zwaard zwaaide, van den Do
tot den Wezer, nu lag het Vaderland aan die zijde open voor
keizerlijke wapenen, voor de wapenen van den man, die betui
eerder een' Monnik dan een' Engel te zullen groeten, en die zich l
inneren kon, een jongeling zijnde, bewaakt als krijgsgevangene in
tent van het Nederlandsche leger voor Nieuwpoort, stampvoetend
spijt het gejoel van den slag en het gejubel der overwinnaars te l
ben moeten aanhooren. De Staten waren, wel is waar, met den l
zer niet in openbaren oorlog; maar er bestond aan beide zijden
veel verbittering, dat men ieder' oogenblik een vredebreuk te ge
zag. Ter beveiliging des Lands, werden derhalve langs de Eems
schansingen aangelegd; de Langakker-schans werd gebouwd, de
verdiept, en een krijgsmacht van 17000 man in de grensplaa
van Friesland en Drenthe gelegd, onder het bevel van den Fries
Stadhouder. Ernst Casimir. Hiermede vergenoegde men zich; en
jaar 1628 verliep, zonder aanmerkelijke krijgsbedrijven. Alleen wer
strijdlust van dezen en genen soms opgewekt, om den staat van
keloosheid door het een of ander wapenfeit af te wisselen, waa
het doen van strooptochten op 's vijands grondgebied, en het opl
ten van konvooien altijd de gelegenheid aanbood. Door een kloekmo
bedrijf van dien aard, maakte zich de Luitenant Antonis van Som
vermaard. Terwijl hij in bezetting lag te Grave, was er bericht
gekomen, dat de Prins van Modena, met een' schat van goede
uit Brussel stond te reizen naar Maastricht, onder geleide van
ruiters. Van Someren trekt met een gelijk getal soldaten, maar d
onder slechts 50 ruiters, op vijandelijken bodem, en treft den I
aanschen Vorst met zijnen schat en zijn geleide aan tusschen Tong
en St. Truijen. Was de aanranding dapper, niet minder dapper
de wederstand, en er volgde een allerhardnekkigst gevecht. Van
meren, door acht wonden getroffen, scheen het slachtoffer zijner
metelheid te zullen worden; maar, onvervaard ook in het aansc
des doods, vaart hij voort zijne soldaten te bemoedigen en aa

1) Van deze drie forten, het Rooversfort, de forten Moermont en Pi
gelijk mede van de destijds bestaande werken langs de Schelde, vindt men nauwke
afbeeldingen in de Groots *Grollae obsidio.*

hitsen. Zijn voorbeeld houdt de dapperheid der aanvallers gaande; de Prins van Modena ontsnapt gedurende het gevecht, de Spaansche ruiterij wordt op de vlucht gejaagd, en de overwinnaars voeren hunnen deerlijk gewonden aanvoerder triomfelijk met den rijken buit, een schat van twee tonnen gouds, naar den Vaderlandschen bodem. 1)

De vermelding van dergelijke bijzondere wapenfeiten doet ons zien, dat, hoezeer onze voorvaderen, in de tijden waarvan wij spreken, meer en meer de voorkeur begonnen te geven aan groote toerustingen ter zee boven krijgsontwerpen te land, dezelfde stoute en ondernemende geest, welken onze zeelieden bij zoo veel meerdere gelegenheden konden doen schitteren, ook onze krijgslieden bezielde. Zoo iemand het beneden de waardigheid eens krijsmans rekent, op roof en plundering uit te gaan, en daarom aan dergelijke feiten den naam van heldendaden ontzegt, hij hale dan ook den grooten naam van Piet Hein door, uit de rij onzer Vaderlandsche waterhelden. Strooptochten, brandschattingen en plunderingen op 's vijands grond maakten een voornaam deel uit der oorlogvoering in die tijden. Men vocht niet om te vechten, maar om het groote doel van den oorlog te bereiken; en het mag niet voor onedeler gehouden worden te dien einde de krachten van den vijand te verlammen, door hem de zenuw des oorlogs af te snijden, dan in een veldslag eenige duizenden menschenlevens op te offeren, om somtijds alleen beslist te zien, aan welke zijde meer Veldheersbekwaamheid en meer dapperheid geweest is.

De naam van Piet Hein verplaatst de gedachte naar het jaar 1629, een jaar, hetwelk een tijdpunt uitmaakt in de geschiedenis der belegeringskunst, door de verovering van 's Hertogenbosch. Wij moeten bij deze gebeurtenis een oogenblik langer vertoeven, omdat dit beleg, naar de betuiging van een verdienstelijk Ingenieur van onzen tijd, »niet alleen beroemd is wegens de dappere verdediging der bezetting, de sterkte der vesting en hare uitgestrekte inundatiën, maar voornamelijk door den moed, de standvastigheid en het onovertreffelijk beleid door de belegeraars ten toon gespreid, zoowel bij het ondernemen van dit beleg en het afweren der machtige pogingen tot ontzet, als in het aanleggen der zoo talrijke en wel geplaatste werken van circumvallatie en contravallatie, in het maken van dammen en loopgraven door diepe moerassen, en in de verovering van de menigvuldige werken der belegerden; terwijl eindelijk de weldadige invloed, dien de verovering van den

1) *Leven van Frederik Hendrik*, D. I, bl. 211, uit Commelijns *Levensbeschrijving van Frederik Hendrik*, en Van de Sande's *Vervolg op Van Reidt.*

Bosch voor het van alle zijden bedreigde Vaderland had, deze v
overing onder de merkwaardigste gebeurtenissen gedurende den geh
len oorlog moet doen gelden." 1)

's Hertogenbosch was de eerste stad geweest, aan welke de v
vechters der Nederlandsche vrijheid, bij het begin van den opst
tegen Spanje, getoond hadden, dat zij de rechten des volks, desno
met de wapenen, wilden doen gelden, Reeds in den jare 1567
die stad, op last van Brederode, door den Overste van Bomberg
gewapenderhand bezet; en, hoezeer zij kort daarna weder had mo
verlaten worden, was echter deze gebeurtenis niet zonder gewi
dewijl daarmede het getrokken zwaard gebruikt, en de noodzake
heid daar was om de schede weg te werpen. 2) Tien jaar later v
's Hertogenbosch door Hohenlo bij verdrag in bezit genomen, en
1sten Juli 1579 ook dáár de Unie van Utrecht afgekondigd. Van ko
duur was echter deze toestand, en, nog in hetzelfde jaar, ging
stad voor de Republiek der Vereenigde Gewesten, welke toen
geene middelen had haar met geweld te behouden, weder verlo
De Spaanschgezinden kregen de overhand; en, na eenige weifeli
koos de stad openlijk de partij van Parma. Verscheidene ontwerpen
aanslagen tot herwinning werden sedert dien tijd vruchteloos beproefd
en, zoo van den eenen kant de burgerij zich altijd verzette tegen
innemen van Spaansche Bezetting, zoo werd van de andere zijde n
verzuimd, om verbittering en haat te kweeken tegen de voorstan
der vrijheid. De namen van Ongerepte Maagd 4) en het Nederlands

1) De Kapitein-Ingenieur later Generaal J. P. Delprat, in het verdienstelijk, r
boven aangehaalde werk: *Antwoord op de prijsvraag: welke vorderingen heeft de
val en de verdediging der sterke plaatsen gemaakt, sedert het beleg van 's Herto
bosch, in den jare* 1629?

2) Zie boven bl. 94.

3) Door Willem I in 1581, door Anjou in 1583, door den Kapitein Van Kleerh
in 1585, door Hohenlo in 1587, en eindelijk door Maurits in 1594, 1599, 160
1603. Behalve Van Heurn's *Beschrijving van 's Hertogenbosch*, is de geschiedenis
stad beschreven door den historieschrijver Pieter Bor, *Belegeringe en beschrijvinge
's Hertogenbosch* 's Hage 1630, waarin de geschiedenis der stad eerst tot 1579, da
1629, en ten slotte de belegering van dat jaar behandeld worden. In den jongsten
is de geschiedenis van het beleg verrijkt geworden door de *Verzameling van zeld
oorkonden betrekkelijk het beleg van 's Hertogenbosch in den jare* 1629 door Dr. C
Hermans. ('s Bosch 1850).

4) Op dezen naam en op de twee vruchtelooze belegeringen door Maurits, do
het snedig gezegde van een Hollandschen Trompetter, die door den Prins aan G
bendonck, Gouverneur der Stad, was gezonden. Grobbendonck liet zich tegen deze
een trotschen toon uit, over de vermetelheid van Frederik Hendrik, om hem te ko
belegeren; waarop de Trompetter dit antwoord gaf: „Heeft onze Prins Maurits me
Maagd van 's Hertogenbosch twee geboden gehaald, en haar niet kunnen krijgen;
komt onze Prins Frederik het derde gebod bieden, om met de Bruid te gaan strijk
Souterius verhaalt dit in een Predikatie, welke een zonderlinge mengeling ople
van bijzonderheden omtrent de belegering van den Bosch, en stichtelijke onderwijzin

Rome, aan de stad gegeven, moesten dienen, om de eigenliefde van sommigen te streelen, en den blinden godsdienstijver van anderen in beweging te houden. Dan het jaar 1629 was dáár, en dezelfde stad, waar de heldenschedel van Herman de Ruyter aan het galgenhout was gespijkerd geworden, en het Te Deum ten Hemel was gestegen, om de vermoording van Willem I, 1) moest, van een bolwerk der dwingelandij, een bolwerk worden der Nederlandsche vrijheid. De zilverschat, door de dapperheid van Piet Hein veroverd, en in de eerste dagen van dit zelfde jaar in de Vaderlandsche havens binnengebracht, was van minder waardij, dan de verlossing uit het Spaansche geweld eener stad, welke zich thans mag beroemen, een schitterende parel te zijn aan de Stedekroon van Nederland.

Was het gewicht groot, hetwelk de Spanjaarden stelden in het bezit eener stad, welke zij voor den slagboom hielden waarop de opstand gestuit was, niet minder groot was hun vertrouwen, dat die door kracht van wapenen nimmer zou kunnen overweldigd worden. Het werd zelfs voor de zekerste wijze gehouden, om eenige rente vast te maken, zoo die gezet werd op het overgaan van den Bosch: en dit vertrouwen was op redenen gegrond. Wat Maurits vruchteloos had beproefd, zou Frederik Hendrik dat vermogen! De vesting te naderen zelfs scheen onmogelijk. Te midden van overstroomde landen, deed zij zich aan den verwonderden aanschouwer op, als een vesting, gebouwd op een ongenaakbare rots, in een wijd uitgestrekte zee. 2) Van naderbij beschouwd, vertoonde zij, in een' omtrek van ruim een mijl, 3) een samenstel van wallen, gedekt door buitenwerken, waardoor ook de krachtigste aanval scheen te kunnen afgewezen worden. Van de vier poorten waren slechts twee te naderen, de Vuchter en de Hinthamer.

---

geheel in den prediktrant van dien tijd, en rijkelijk doorstrooid met allerlei voorbeelden en aanhalingen uit de Heilige Schrift. De titel van het boek luidt dus: *Sené-boher, Brandende-Bosch uijt welckers voncken, d'over-groote victorie van de sterke stadt 's Hertoghen-bosch, door Gods sonderlinghe ghenade, op den* 17 *Septembris* 1629 (*tot onser aller vreughde*) *ontstaen is. Met een vriendelijcke onderwijsinge* enz., *door* Daniel Souterius, *D. des Godl. woorts, in de Ghemeijnte Christi, tot Haerlem.* (Haarlem 1630)

1) De Geschiedenis voegt, bij de vermelding van dezen gruwel, tot lof der Boschenaren, er bij, dat zij zich daartegen verzet hebben, en de Geestelijkheid alleen haar Te Deum hebben laten zingen. Zie *Leven van Willem I*, D. III. Den volgenden dag vergruizelde de bliksem den toren, door welken het heiligschendende gezang ten hemel was gestegen. De Dichter Tollens heeft dit voorval, op zijnen eigenaardigen trant, treffend bezongen.

2) Zie Dögen, *Streitbau.* D. Heinsii, *Rerum ad Sijlvam Ducis atque alibi in Belgio aut a Belgis, anno* 1629 *gestarum Historia. Lugd. Bat.* 1631, en van dat werk pag. 39 der Fransche vertaling: *Histoire du Siège de Bol-Duc, du Latin de* Dan. Heinsius, *Lugd. Bat. ex. off. Elzev.* 1631, welke vertaling in 't vervolg hier zal aangehaald worden.

3) Souterius zegt, bl. 45, de stad „met haere bollewercken in haere ommeloop is 7660 treden, dat wat meer is dan een mijle, aengesien 7200 treden een mijle maecken, ende 6400 een ure gaens is."

De weg van het dorp Vucht liep, ter breedte, waar hij het breed
was, van 30 schreden, 1) tusschen twee forten door, waarvan
eerste, de St. Isabella-schans genaamd, een sterkte was van vijf b
tions, voorzien van onderwal of faussebraye met haar gracht, en
een contrescarp, waarvoor een tweede gracht was; terwijl, ter plaa
waar zij het gemakkelijkst kon aangetast worden, de toegang ged
was door een groot hoornwerk. Ongeveer 800 schreden verder
rechterhand, lag de St. Autonie-schans, zijnde insgelijks een vijfho
waarvan alleen de hoek, die recht op de stad uitspringt, geen b
tion had, 2) overigens verdedigd door een contrescarp en gracht,
welke het water van den Dommel liep. De Vuchter poort zelve, staa
tusschen twee bastions, was gedekt door een ravelijn met een go
gracht en een voorbedekten weg. Wanneer men van het dorp Hintl
de stad naderde, liep de weg, welke zeer smal was en door al
geschut van de oostelijke wallen bestreken werd, door lage land
en stuitte men eerst op een groot hoornwerk, met een gracht er vo
door hetwelk het ravelijn, tusschen twee bastions gelegen, bescher
werd, waarachter de poort verborgen lag. Tusschen deze beide poort
in het oosten der stad, lag nog de Pettelaar- of Petteler-schans
insgelijks een vijfhoek met gracht en contrescarp.

Dezen waren de voornaamste vestingwerken van 's Hertogenbo
ten jare 1629, en allen waren met stormpalen, 4) Friesche ruite
mijnen en dergelijke verdedigingsmiddelen versterkt. Er was overvl
van levensmiddelen, buskruit en scherp, 5) genoegzame vuurmon

1) Het exemplaar der Fransche vertaling van het werk van Heinsius, hetwelk
in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage bevindt, is in handen geweest van iem
die het beleg heeft bijgewoond, en met al de bijzonderheden zeer nauwkeurig b
bekend te zijn geweest. Dáár, waar hij onnauwkeurigheden bij Heinsius opmer
heeft hij dit met potlood op den kant aangeteekend; welke aanteekeningen vooral d
om belangrijk zijn, omdat zij een waarborg opleveren voor de juistheid der berich
van Heinsius, dáár waar zij ontbreken. Dit wordt hier ter plaatse aangeteekend, om
Heinsius zegt, dat de weg naar de Vuchter-poort 30 passen breed was, en daarbij d
de bedoelde hand staat aangeteekend: „au plus larges endroits non partout." Dit is
een kleinigheid, maar daarom te meer een blijk van oplettendheid en nauwkeurigh
bij den Aanteekenaar.

2) Dus luidt naar waarheid een geschreven aanteekening op Heinsius, die met
overige Schrijvers zegt, dat St. Anthonie 5 bolwerken had. De schans is nog in d
zelfden staat, hetgeen ook met eenige andere werken van 's Hertogenbosch het geval

3) De kantteekening op Heinsius zegt, dat zij ook genoemd werd St. Albertus-Scha

4) De palissaden waren, volgens Freitag (*Architectura Militaris*), in een horizont
richting, in de escarp geplaatst. omtrent ter halver hoogte van de borstwering.
waren 7 voet lang, en hadden een middellijn van 3 of 4 duim.

5) Van Heurn, *Beschrijving van 's Hertogenbosch*, D. II, 413. Souterius verhaa
dat de bezetting, toen zij bij de overgaaf uittrok, nog medenam 2000 pond bro
even zoo vele ponden kaas en 15 tonnen bier. Omtrent den voorraad van buskr
bestaat er verschil. In den laatsten nacht der belegering, naderden de belegeraars
gedekt de stadswerken, en, volgens Dögen (die meerdere bijzonderheden heeft o

om den aanvaller mede te begroeten, een bezetting van 3000 man voetvolk en 4000 gewapende burgers, benevens 4 kornetten paarden, waarbij zich, voor dat de stad geheel werd ingesloten, nog 1000 man voegden van de bezetting van Breda, 1) en een Bevelhebber, die wegens zijnen moed, zijn oordeel en krijgskundig beleid, algemeen geacht was, Anton Baron van Grobbendonck. Maar deze geduchte staat van tegenweer kon Frederik Hendrik niet afschrikken; en hoe voortreffelijk zijne maatregelen, met juistheid berekend en met bewonderenswaardige volharding ten uitvoer gebracht, geweest zijn, heeft de uitkomst daarom te luisterrijker bewezen, omdat al de gronden, waarop het besluit tot het belegeren van den Bosch gebouwd was, tegen alle verwachting wegvielen, toen het terugtreden met de eer niet meer bestaanbaar was. Deze gronden waren hoofdzakelijk deze geweest, dat in Spanje, zoo ten gevolge van vroegere uitputting, als van het verloren gaan der zilvervloot, de zenuw des oorlogs ontbrak; dat Spinola afwezig was; dat de Keizer van Duitschland door de Denen werd bezig gehouden, en de Koning van Frankrijk Casal belegerde. Alle middelen tot ontzet schenen dus te ontbreken, en den Bosch aan haar lot overgelaten te zullen moeten worden. Hadden de Spaanschgezinden zich reeds verheugd over het genomen besluit, in de zekere hoop, dat een mislukte belegering al den roem door den Prins verkregen, verduisteren zou — hoe steeg hun moed, toen zij de berekeningen, waarop dat besluit genomen was, zagen falen, en ten voordeele van den Spanjaard uitkomen! De Infante Isabella wist in de Spaansche Nederlanden een aanzienlijk leger bijeen te brengen; de Graaf van den Bergh verving Spinola; Christiaan IV werd door de voortgangen van Wallenstein gedwongen vrede te sluiten met den Keizer (12 Mei 1629), en Lodewijk XIII brak het beleg van Casal op, zonder dat het tusschen hem en Filips IV tot een openlijke vredebreuk kwam. Doch de Stedendwinger had zijne kansen zoo wel berekend, dat hij alle gebeurtenissen trot-

---

den geringen voorraad van buskruit in den Bosch, bijzonderheden, welke men ook kan vinden in het werk van den Kapitein Delprat, over de vorderingen in den aanval en de verdediging der vestingen, bl. 31,) moesten de belegerden dit toelaten, uit gebrek aan kruit. Montanus, *Leven van Frederik Hendrik*, verzekert, dat bij de overgaaf al het buskruit uit het tuighuis verschoten was, *op drie duizend pond na*. Doch bij den aanvang van het beleg, meende men althans, dat de vesting van alles rijkelijk voorzien was. In de *Mémoires de Frédéric Henry* wordt zij gezegd: „tres-bien fournie de canon, à savoir de 34 pièces de fonte, comme de toutes sortes de munitions necessaires"; en ter plaatse, waar Heinsius spreekt van een gerucht, dat er gebrek aan buskruit in den Bosch was (pag. 48), zegt de geschrevene kantteekening: „on n' estoit jamais asseuré de ceci". Over het verzuim, hetwelk men Grobbendonck desaangaande te laste legde, zie men ook Heinsius, p. 38.

1) Op den 4 Mei, toen nog slechts de kwartieren geretrancheerd waren, wierpen zich dezen, langs Vlymen, door het moeras, in de stad.

seeren kon, welke zijne volharding zouden hebben kunnen aan het
kelen brengen.

In die tijden, waarin een belegerde stad niet zelden al de krac
der strijdende partijen tot zich trok, en tot hare verovering of
ontzet zich dikwijls de uitkomst van een geheelen veldtocht bepa
was de eerste regel der belegeringskunst welke in aanwending k
dat de vijand onzeker moest gelaten worden, omtrent de keuze
vesting, waartegen het gemunt was. Dezen regel nam ook Fre
Hendrik in acht; en, nadat hij te gelijker tijd Wezel, Lingen, I
en 's Hertogenbosch had doen verkennen, monsterde hij den 2
April zijn leger op de Mookerheide, zonder dat, of de vijand
's Prinsen Onderbevelhebbers, of de meeste leden der Regeering wi
welke plaats hij in het oog had. Daarop trok hij bij Grave ov
Maas, en wierp zich op den 1sten Mei plotseling om den Bosch,
een krijgsmacht van 24000 man te voet en ruim 4000 ruiters. 1

Een der gronden, waarop deze regel der belegeringskunst geb
was, bestond hierin, dat men den vijand ver genoeg van de bedr
vesting moest verwijderen, om tijd te hebben, zich voor het min
zoo verre te verschansen, dat men een eersten aanval kon afwac
zoo al niet terstond de liniën te voltooien en rustig de beleg
voort te zetten. Dit oogmerk werd volkomen bereikt. Hendrik,
van den Bergh, dezelfde, dien wij bij Grol hebben aangetroffen,
laatste der drie zonen van den onwaardigen schoonbroeder van Wille
aan het hoofd eener Spaansche krijgsmacht, tusschen Rijn en
eenigen tijd de bewegingen des Prinsen hebbende gadegeslagen,
toen deze bij Grave de Maas overtrok, over Venlo en Roer
op Hasselt en Diest, om de linie van den Demer te bezetten, er
inval in Zuid-Brabant te verhinderen. En, toen men eindelijk
ware oogmerk van den Prins ontdekte, verliep er met beraads
over de wijze hoe de bedreigde stad te ontzetten, en over de
eens Opperbevelhebbers, ter vervanging van Spinola, waarover
naar Spanje moest geschreven worden, zoo veel tijds, dat van
Bergh niet voor den 19den Juni zich te Turnhout aan het hoof
legers plaatste, hetwelk bestemd was 's Hertogenbosch te ontz

1) Het voetvolk was verdeeld in 18 regimenten van ongelijke sterkte, heb
sommigen 28 vendels, anderen 16, 14, 12 enz. Men had er 4 Fransche, 4 Enge
3 Schotsche en 2 Duitsche, 1 regiment Walen, 3 Hollanders, 1 Friezen, beneve
afzonderlijke vendels, waarvan er 7, uit Nederlanders bestaande, altijd met de
van den Prins optrokken. Het geheele getal vendels bedroeg 244, waarvan er b
opmarsch 88 den voortocht vormden, 67 de bataille en 89 de achterhoede. B
dezer 3 divisien waren 5 regimenten ruiterij, bestaande elk uit 4 of 5 kor
of vanen.

Zeven weken had alzoo de Prins den aanval der belegerde vesting, zonder stoornis van buiten, kunnen voortzetten; en binnen dit tijdsverloop waren er werken tot stand gebracht, welke, al waren er even zoo vele maanden toe besteed geworden, de geestkracht des ontwerpers en het geduld en de volharding der arbeiders zouden hebben doen bewonderen. 1) Het leger was in zes wijken of kwartieren 2) verdeeld. Dat van den Prins zelven was te Vucht; dat van den Stadhouder van Friesland Ernst Casimir te Hintham, en tusschen deze beide in, op den weg van het dorp Dunghen, legerde zich de Kolonel Hans Wolferd Heer tot Brederode Vrijheer van Vianen. Graaf Willem van Nassau-Siegen 3) had zijn kwartier te Orthen; de Luitenant-Kolonel van Solms was te Engelen gelegerd, en Willem Pinsen van der Aa, Kolonel van een regiment Nederlandsche soldaten, te Deuteren. Deze kwartieren, eerst behoorlijk omschanst zijnde, werden aan elkander verbonden, buitenwaarts door een linie van circumvallatie, welke eene uitgestrektheid had, de hoeken daaronder gerekend, van 72000 schreden of 11 uur gaans, 4) en naar de stad toe, door een linie van contravallatie, welker uitgestrektheid nagenoeg de helft bedroeg der eerste. De buitenlinie bestond uit een borstwering van 9 voet hoog, met een driedubbel banket, 5) en was versterkt door 9 groote schansen, 6) 49 redou-

---

1) Een zichtbare voorstelling van den omvang der belegeringswerken geeft het bijkaartje op de Vierde kaart van de *Historische Atlas van Noord-Nederland* van Mr. G. Mees Azn.

2) Naar deze kwartieren dragen nog heden de Kwartiermeesters hunnen naam. In vroegeren tijd hadden zij het toezicht over de behoorlijke inrichting der kwartieren en logementen, en over het materieel tot den schansarbeid noodig; en bij het opstellen der troepen deden zij de dienst der hedendaagsche Adjudanten.

3) Deze Willem van Nassau was een kleinzoon van Jan den Oude, den voortreffelijken broeder van Willem I. Ook deze Willem heeft aan het Vaderland diensten bewezen, en is tot Veldmaarschalk verheven. Hij is in het jaar 1642 kinderloos overleden, waarschijnlijk aan de gevolgen eener wond, welke hij het jaar te voren in het beleg van Gennip had bekomen. Zijn halve broeder was Joan Maurits, de beroemde Landvoogd van Brazilië,

4) Daarom kon Vondel zingen in zijn *Zeghezangh:*

„Ick zie 's Hertoghenbosch vergrooten,
En 't leit in 's Princen wal besloten,
Wiens krunckeleghen ommekreis
Verstreckt een zomerzonnereis"

5) Dit woord, in de kunsttaal der Ingenieurs aangenomen, is goed Nederduitsch, en moet vooral niet geschreven worden banquet. Gelijk van helm, helmet, van tromp, trompet, zoo komt van bank, banket. In Friesland worden banketten genoemd de aan slooten en watergangen bankswijze afgestokene aarden wallen, om jonge loten in den grond te steken. Zie A. Ypeij, *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde en minverstaanbare woorden in de Staaten Overzetting des Bijbels*, bl. 13.

6) Niet 7, zoo als Heinsius opgeeft, die bij de verdere opgave gevolgd is, omdat de onbekende hand, waarvan boven gesproken is, en die den misslag omtrent de groote schansen heeft aangeteekend, het overige onveranderd heeft gelaten.

ten, 1) 17 hoornwerken en onderscheidene tenaillen en halve forten. I
om dezelve, behalve aan de zijde van Orthen en Engelen, waar dit onn
was, liep een gracht ter diepte van 8 voet en 12 breed, welke vo
uitspringende werken tot 24 voet verbreed was. 2) Vóór deze grach
langs een aanzienlijke uitgestrektheid, een andere, nog 10 voet breed
graven, beginnende op de hoogte van Herlaer, aan de rechterzijde va
Dommel, en loopende bij Deuteren in de Bosschesloot. Om water i
grachten te brengen, deed de Prins den Dommel en de Aa afdar
een werk, hetwelk door de meeste zijner Ingenieurs, om de groote
lijkheid, werd afgeraden. Maar door schrander overleg werde
moeielijkheden en gevreesde gevaren overwonnen, en het water
die beide riviertjes aangevoerd, in zijnen loop gestuit, in plaat
gelijk men gevreesd had, binnen de werken der belegeraars te dr
stroomde regelmatig af in de voorgrachten der verschansingen,
door tevens het voordeel werd verkregen, dat de overstroomin
de stad verminderd en hare nadering gemakkelijker werd. Zesh
schreden dichter aan de stad dan deze linie, was de linie van c
vallatie door 49 redouten versterkt, en voorzien van 35 welgew
batterijen. Daarenboven liep er, tusschen het dorp Engelen en h
Crevecoeur, opdat de vijand daar niet mocht post vatten, en de
voer naar het leger door de Diese belemmeren, aan de linkerzij
dit riviertje, een verschansing, welke wederom met grootere en
nere werken versterkt en gedekt was door een gracht van 4
breedte. 3) Al deze verschansingen waren, waar het noodig wa
palissadeerd, en op de geschiktste plaatsen van geschut voorzien.
hoeveel arbeid en moeite deze uitgestrekte werken, in het alge

---

1) Men onderscheidt thans eene redoute van een reduiet. Maar Dögen,
Kriges-Baukunst (Amst. 1648), bl. 429, sprekende van *streittürnlein*, als hij ze
zegt: „die Franzosen nennen sie redoutes, und die Niderländer reduijten".

2) De breedte der gracht is hier opgegeven volgens de *Mémoires de Frédéric*
pag. 68. Anderen geven voor de geheele gracht een breedte op van 26 voet,
staat die ook aangeteekend op het plan bij Prempart, in diens werk: *Verhael*
beschrijvinghe van 't gene gepasseerd is in de seer treffelijcke ende vermaerde
ringhe van 's Hertoghenbosch enz., door Jeacques Prempart, *Fransch Edelma*
nieur van den Koninck van Sweden. Amst. 1630. Dit werk. waarvan in hetzel
te Leeuwarden een Fransche vertaling is uitgekomen, is alleen van gewicht,
uitvoerige plannen, zoo van de geheele belegering, als van de verschillende ap
welke de Schrijver zegt, uit de eigen handen van de Ingenieurs te hebben b

3) De Kapitein Delprat, in zijn werk *Over de vorderingen in den aanval en*
dediging der vestingen sedert 1629, bl. 38, maakt de opmerking, dat de v
tegenwerping door Bousmard gemaakt, tegen de circum- en contravallatie-liniën
makkelijkheid namelijk voor den vijand, om den toevoer af te snijden, door d
heeren van dien tijd zeer wel ingezien is; en dat vooral Frederik Hendrik dit
door gepaste maatregelen wist af te wenden. De hier vermelde verschansing
een voorbeeld van, gelijk die bij Grol een ander.

ook mogen vereischt hebben, een gedeelte was voor schier onuitvoerbaar gehouden, en de beschrijving daarvan wordt nog heden ten dage door deskundigen met bewondering gelezen. Het bestond in een dijk, welke van het einde van de Vuchterheide, door het verdronken land, eerst ter lengte van 2500 schreden, gemaakt was tot aan het kwartier van Pinsen te Deuteren, en vervolgens, in een uitgestrektheid van 3500 schreden, langs de Bosschesloot voortliep tot aan het dorp Engelen. 1) Van dezen dijk, den Hollandschen genaamd, omdat hij vervaardigd was door den arbeid van 5000 boeren, die daartoe uit Holland waren gekomen, 2) was het gedeelte tusschen de Vuchterheide en Deuteren geheel van rijshout, en had moeten gelegd worden in het water, hetwelk er tot 4, en op sommige plaatsen tot 6 voet hoog stond. Op een breedte van 65 voet, had de dijk, in weerwil van den moerassigen bodem waarop hij rustte, een zoo groote stevigheid, dat er met kanon kon worden overgereden. Aan de stadzijde was hij voorzien van een 2 voet dikke borstwering, bij gemis van aarde, vervaardigd van faschinen tusschen horden gevat; en op behoorlijke afstanden waren redouten aangebracht, welker borstweringen bestonden uit twee rijen planken, twee voet van elkander gezet, en met aangestampte aarde gevuld. Deze redouten werden met licht geschut bewapend. Dat gedeelte van den dijk, hetwelk zich langs de Bosschesloot uitstrekte, waar de aarde gemakkelijker was aan te voeren, had aan beide zijden een borstwering, 8 voet hoog. 3) Aldus lag de geheele stad, met hare inundatiën, omsloten door een aaneengeschakelde verschansing, waarin niemand kon binnendringen, dan door de uitgangen die daarin gelaten, maar wederom door ravelijnen gedekt waren. En om den vijand het voordeel te benemen, hetwelk hem, bij de bestoking dezer werken, de hoogten konden aanbieden aan het einde der Vuchterheide aan de zijde van Breda gelegen, werden deze geslecht of afgegraven. Zou men het kunnen gelooven, dat deze verbazende werken, in drie weken zoo verre voltooid werden, dat zij in weerbaren staat werden bevonden? 4)

---

1) Ten opzichte van de lengte van den dijk, is hier gevolgd de opgave in de *Mémoires de Fréderic Henry.*

2) Volgens Souterius, bl. 125.

3) *Mémoires de Fréderic Henry*, p. 65.

4) *Mémoires de Fréderic Henry*, p. 68. Dat sommige Schrijvers van tien dagen spreken, zal van een gedeelte van het werk moeten verstaan worden. Heinsius zegt, p. 42, „(la circonvallation) ayant esté entreprise le second jour de May par les soldats (combien qu' entretemps ilz deussent aussi travailler à se hutter) au huitieme jour elle fut achevée; et devant la fin du mois y furent adjoustéz pour sa defense les redoutes et forts necessaires, selon que je l' ay veu remarqué es journaux des ingenieurs". Waarbij de onbekende Aanteekenaar dit heeft geschreven: „les forts et la plusparts des redoutes se faisoient des aussitost qu' on commençoit à la circumvallation.

En echter het geschiedde. Zij werden in dien korten tijd zoo verr
bracht door het beleid en de voortvarendheid van Frederik Hen
waardiglijk bijgestaan door zijne Ingenieurs, van welke men,
éénen Franschman Perceval, alleen Hollandsche namen vermeld v
van Thye, 1) Block, Matthijs van Voort, en in het bijzonder
Kapitein Jan van den Bosch. Het werd gewrocht, dit reuzenwerk,
Hollandsche handen: want de nabijheid van Holland, waarmed
leger in gemeenschap bleef, schonk overvloed van arbeiders voor
ken, waartoe anders soldaten gebezigd werden. Dezelfde spierk
derhalve en het taai geduld, waardoor, onder de beschermin
Allerhoogsten, onze gezegende woonstede aan de golven werd on
digd, wisten hier hoogten te slechten, en de wateren tot een v
bodem te maken, om de vijanden hunner vrijheid uit hunne l
schuilplaatsen te verdrijven. Honderd en tien stukken geschut, b
de mortieren, waren te dien einde, deels op de verschansingen
den vijand van buiten geplant, deels gereed, om den soldaat ee
te banen in de belegerde stad. 2)

Nog was het Spaansche leger, tot ontzet van 's Hertogenbosch
komen opdagen, en aan de voltooiing van den »rijcken legherg
als Vondel zegt, waarmede den Bosch de »lenden werden genepen
onbelemmerd de laatste hand worden gelegd, toen reeds op den
Mei de werkelijke aanval op de vesting een' aanvang kon nemen
vier verschillende punten van de contravallatie-linie werden loopg
op de stad aangetrokken. Terwijl Ernst Casimir een aanval richt
de zijde van Hintham, en Brederode een valschen aanval begon
de Pettelaar-schans om de aandacht der belegerden ook aan di
bezig te houden, werden tegen de forten Isabella en St. Antoni
verschillende attaquen gevoerd, welke verbonden werden door een
van gemeenschap, in welks midden op een hoogte een batterij v
vier- en twintig ponders werd opgeworpen. Uit deze batterij
op den 3den Juni, zijnde een Pinksterdag, het vuur geopend do
jongeling, die in het Nederlandsche leger, toenmaals de groote
school van Europa, den grond kwam leggen tot een onsterfelijk
maardheid — een vermaardheid echter, verkregen in de bestrijdin
die vrijheid, welke zijn vereeuwigde grootvader van moeders
de groote Willem I, had gegrondvest, en in welker verdedigi

1) Over dezen Ingenieur is een aanteekening als Bijlage achter dit Deel gep
2) Aitsema, D. I, bl. 856, b.

uitbreiding hij thans zelf zijnen jeugdigen heldenaard leerde ontwikkelen — den achttienjarigen Turenne. 1)

Het zou ons te ver van het doel van dit werk brengen, de belegeraars op hunne stappen voet voor voet te volgen. Maar dit mag niet verzwegen worden, dat al deze verrichtingen en de gedurige uitvallen welke de belegerden met sloepen en schuiten deden, terwijl men van buiten de nadering van een aanzienlijk leger te vreezen had, een inspanning en waakzaamheid vorderden, welke hoogst afmattend waren voor soldaten en bevelhebbers. 2) Maar bij allen werd de ijver opgewekt en gaande gehouden door het voorbeeld van den Opperbevelhebber. Noch nacht noch dag zich rust gunnende, zag hem dikwijls hetzelfde uur, 't welk hem afgemat en uitgewaakt op het veldleger had zien nedervallen, weder op de verschansingen, of bij de werken, of in 't midden der gewapenden. Nu eens met stof overtogen, dan plassende door het water en met slijk overspat, bevorderde hij overal het werk door aanwijzing en bemoediging. Zijne toespraak, waarin die beslissende toon, welke voegt aan den Gezagvoerder, getemperd was door welwillende gemeenzaamheid, gaf allerwege leven en werkzaamheid, en, terwijl hij zijne ontwerpen nimmer openbaarde dan op den oogenblik der uitvoering, meende echter ieder in zijnen rang het volkomenste vertrouwen van den Prins te bezitten. 3) Geene vermoeienissen werden er geleden, geene gevaren doorgestaan, waarin Frederik Hendrik niet deelde; 4) en de liefde van allen voor hem was zoo groot, dat de gevaren waaraan hij zich blootstelde aan 's Lands Staten met de sterkste kleuren geteekend werden, en dezen hem hunne groote bekommering deswege deden te kennen geven. 5)

1) Aitsema, D. I, bl. 856.

2) Elken avond werden van het kwartier van den Prins tot aan dat van Pinsen 60 vendelen voetvolk, elk met 50 passen tusschenruimte, in slagorde geschaard, en op 300 passen daarachter, bijna de geheele ruiterij. In de overige kwartieren werden de gewone wachten tegen het vallen van den nacht, naar evenredigheid van het gevaar, op gelijke wijze versterkt. De wacht in de loopgraven, onder de bevelen van Kolonels, bestond bij de attaquen op Isabella en St. Anthonie uit 6, bij die op de Hinthamerpoort uit 5 vendelen.

3) Heinsius, p. 49 en 75.

4) Een getuigenis van d'Estrades, zie boven bl. 328.

5) De brief door de Staten-Generaal aan den Prins geschreven, begon aldus: „Doorluchtige Hoogh. gebooren Vorst ende Heere, Wij hebben niet sonder groote bekommernisse verstaen, dat uwe Excellentie naar sijnen gewoonelijken ijver, couragie ende sorghvuldigheyt, sich aen ende aen verthoont in d' aproches, ter plaatsen daer het meeste perijckel ende gevaer is, tot visitatie ende bevorderinghe van de wercken. Derhalven hebben wij voor den meesten dienst van het landt hoognoodig geacht u Excellentie bij desen te versoecken, ende recommanderen, dat deselve sijn persoon wil mesnageeren, ende op de conservatie van dien letten, wel wetende hoeveel voor desen staat daaraan is gelegen enz. enz". De Staten stellen vervolgens den Prins voor, om de visitatie der meest „periculeuse wercken" te laten doen door een vertrouwd en er-

Middelerwijl had de Graaf van den Bergh zich aan 't hoofd v Spaansche leger gesteld, en met dat leger, sterk 30,000 man vanen ruiterij en een talrijken geschuttrein, opgebroken zijnd Turnhout, en nog versterkt met een gedeelte der bezetting van zich den 28sten Juni gelegerd te Haren, een uur gaans van d schansingen der belegeraars. 1) Nu stond, dus dacht de Span den stouten aanrander der Bossche Maagd het loon zijner ver heid te wachten. Van de eene zijde te strijden hebbende teg bezetting, welke, uit hare sterke muren zich reeds nadrukkelijk gelden, gereed was, het uiterste te wagen; van de andere zijde b door een overmachtigen vijand, was het Nederlandsche leger, men, nu het de roekeloosheid had gehad stand te houden en e groote overmacht te trotseeren, onherstelbaar verloren; en aan gelijkheid, dat het ontzet kon mislukken, werd nauwelijks geda IJdele hoop! Vruchteloos pogen! Frederik Hendrik kende zijne ten, had de kansen berekend, zijne maatregelen beraamd. Op op de sterkte zijner verschansingen en op de dapperheid zijner so zijn de pogingen tot niet minder dan tien aanvallen van het Spa leger afgestuit, als op een metalen muur. 3) De Graaf van den teleurgesteld, trok af naar de zijde van Boxtel, van waar hij, n nige dagen, zich verder verwijderde (16 Juli). Gedurende de d dat de belegeraars door den vijand van zoo nabij bestookt w heerschte bij hen, onder alle gevaren, en schier ondoorstaanbar

varen Officier. De Prins antwoordde op deze en dergelijke aanbevelingen aan committeerden der Staten Generaal, onder hartelijke dankzegging „voor de goede die sij hem toedroegen, dat hij het alles op rapport van anderen niet en kond staan, ende sich selven oock so seer niet hazardeerde, als er wel geseyd wierd sema, I, bl. 859. Heinsius merkt bij deze gelegenheid (p. 77) op, dat het lev Vorsten, hij dergelijke gevaren, veel meer gespaard wordt, dan van andere me „Soit, voegt hij er bij, „que cette infinie et éternelle intelligence, qui compre conserve plus soigneusement, ceux qui plus approchent d' elle en la terre: o importe qu'un soit principalement conservé, pour amener les autres à ce, à q sont destinez."

1) De opgave der sterkte van het Spaansche leger steunt op de getuigenis *Mémoires de Fréderic Henry*, van Heinsius, en van een alles afdoende getuig den Grave van den Berg zelven, in zijne Apologie, te vinden bij Aitsema, D. 873. Intusschen geeft Aitsema, D. I, bl. 858, doch slechts als eene „men zei dat het Spaansche leger, toen het te Loon op Zand en Sprang den 26 Juni gem werd, tusschen 20,000 en 25,000 man voetvolk en 7000 ruiters bedroeg, v met zich 16 stukken geschut; terwijl de eerstgenoemde schrijver de Spaansche a op niet minder dan 40 stukken begroot. Dit laatste verschil kan daaruit ontsta dat bij dergelijke opgaven nu eens het zwaar geschut alleen werd geteld, dan het veldgeschut er bij werd gerekend. In de Apologie van Vanden Bergh wordt h gegeven van het geschut en de ammunitie, „tot alsulcken leger, soo heerlijck neerd, van noode zijnde" ook zelfs om een langdurige belegering te ondernemen

2) Heinsius, p. 59.

3) 28 Juni—4 Juli. Zie Aitsema, D. I, bl. 858-

mocienissen, en onder gedurige schrikgeruchten, zoo veel orde, gerustheid en volhardende plichtsbetrachting, dat hunne werken van aanval tegen de vesting daardoor geen oogenblik vertraagd werden, en, weinige dagen na den aftocht van Van den Bergh, de Isabella- en Antonieschansen werden ingenomen. Bij de eerste dezer schansen, maakte men zich de ondervinding ten nutte bij Grol opgedaan, omtrent het voordeel 't welk de vijand kon trekken van den onderwal, tot vernieling der galerijen. Men maakte namelijk op de plaats, waar de galerij, welke eerst over de voorgracht moest gelegd worden, begon, daarnevens twee groote wapenplaatsen, met geschut voorzien; zette vervolgens de galerij voort door den bedekten weg heen; maakte toen op het boord van de hoofdgracht weder twee kleinere wapenplaatsen, en plantte aldaar, nevens de galerij, twee stukken geschut, om den onderwal te beuken. De vijand, geen hoop ziende van met geschut de galerij te vernielen, deed nu een' uitval langs den bedekten weg, met 50 man, en overweldigde zelfs een der kleine wapenplaatsen; doch na een scherp gevecht werd hij er weder uitgedreven, en liet 20 dooden op de plaats (7 Juli). 1) In weerwil van de meest mogelijke inspanning der belegerden, om het te beletten, werd de galerij nu over de hoofdgracht vervolgd, en eindelijk, nadat de onderwal overweldigd was, daarin uitgezet, en een mijn in het nabijzijnde bolwerk gereed gemaakt. 2) Dit geschiedde den 17den Juli. Den volgenden morgen liet de vijand, die het buitenwerk reeds verlaten had, een zijner eigene mijnen in het aangevallen bolwerk springen; maar niet alleen leden de belegeraars daardoor geen het minste nadeel, maar zelfs werd de hierdoor ontstane opening door Otto van Gent en Oijen, Heer van Dieden, die toen de wacht bij het werk had, terstond met 16 musketiers bestormd, waarop de vijand, na een enkele schadelooze losbranding, de vlucht nam en de schans aan de onzen liet. 3) Op de veroverde schans werd den volgenden dag geschut gebracht tegen de stad en het fort St. Antonie, 't welk dien dag door de Engelschen, onder de leiding van den Ingenieur Van den Bosch, vermeesterd werd, bijna op gelijke wijze als het fort Isabella. 4)

1) Aitsema, D. I, bl. 859, stelt het getal dergenen, die den uitval deden op 100, en dat der dooden op 11. Hier zijn de *Mémoires de Fréderic Henry* en Heinsius gevolgd. De eer der vermeestering der Isabelleschans komt hoofdzakelijk aan de Franschen toe, behalve het aandeel, hetwelk zoo aanstonds blijken zal, dat de Hollanders onder Dieden daaraan hadden.

2) De fransche Ingenieur Perceval bestuurde het werk, maar het was tegen zijn inzicht, dat de Hertog de Candale zich den 17 Juli in den onderwal logeerde.

3) Aitsema, D. I, bl. 860.

4) De loopgraven voor beide de forten waren den 23 Mei geopend: voor beiden waren zij den 7 Juni tot op het glacis gevorderd. De aanval op deze forten duurde 53 en 54 dagen.

De uiterste pogingen, welke van de Spaansche zijde in het w
steld of beraamd werden om 's Hertogenbosch te ontzetten,
ook Frederik Hendrik alle krachten inspannen om de belegeri
spoed te doen vorderen. Daartoe diende het stellen en in w
brengen van een aantal watermolens, om het overstroomingswa
de Diese te malen; te welken einde niet alleen de aldaar bes
molens hernieuwd werden, maar ook 21 geheel nieuwe schepradi
door paarden bewogen, werden aangebracht. Wanneer men be
hoe in de twee eeuwen, verloopen sedert Jan Adriaansz. Leeg
de zoo even gemelde molens voor 's Hertogenbosch stelde, alle
van den werktuigkundigen arbeid tallooze verbeteringen hebben
gaan, waardoor men ongeloofelijk veel tijds en moeite heeft
sparen, dan moet men verbaasd staan over de voortvarendhe
mannen van dien tijd, bij het lezen, dat, binnen ééne maand
de gezegde watermolens waren aanbesteed, zij niet alleen verva
en gesteld waren, maar het overstroomingswater, op een zoo
oppervlakte, reeds 14 duim lager hadden gebracht. 1)

Wij willen thans de belegeraars eenigen tijd onopgemerkt laten
werken, en den Opperveldheer in zijne legertent volgen, om ald
beraadslagingen en ontwerpen te vernemen, welke er in zijn
omgaan, en de gebeurtenissen die er aanleiding toe gaven. Zij
voor hetwelk geene onvolkomenheid aan loopgraaf of batterij
gemerkt bleef, bezat ook de begaafdheid, om met juiste scherp
heid een uitgebreid veld te overzien van strategische werkzaa
Het is een onwaardeerbare gave in een' man, die het beleid hee
gewichtige zaken, tot de kleinste bijzonderheden te kunnen af
en bij groote overzichten er niet aan te blijven hangen. Frederik

---

1) Een afteekening dezer watermolens vindt men in het boven aangehaalde w
den Zweedschen Ingenieur Prempart, bl. 4. Aitsema, D. I, bl. 859, zegt,
15 Juli werden aanbesteed „de oude watermolens aen de Diese te repareren en
beneffens noch een-en-twintigh andere, om met paerden te maelen, om daer m
laeghe landt droogh te maecken," Heinsius, p. 149, maakt er met deze woor
wag van: „on bastit pres de la Diese, d'un ouvrage nouveau et admirable, q
moulins, desquels les roues tournées par le travail continuel des chevaux qui
succedoient, jettoient une quantité incroyable d'eau; entr'autres artifices s'y
aussi les vis de Vitruve." Voor Vitruve leest de ongenoemde Aanteekenaar Arc
die er bijvoegt: „au reste le camp estoit spacieux, ainsy que les moulins ne pro
pas tant." Dat evenwel het inundatiewater door de molens op den 14 Augustu
14 duimen gevallen was, getuigt Aitsema, D. I, bl. 881. Hetgeen Souterius
molens zegt, luidt dus: „Tot dien eynde liet zijn Excellentie vier-en-dertigh
matijcke watermeulens stellen op den 14 Julij, aen de kant van de riviere,
peerden omghetrocken wierden, ende veel wacters opsooghen, dat lossende op
landt, beneffens twee Wintmeulens, die oock in abundantie het waeter uijt h
droncken landt maelden, door verscheijden slooten, daartoe leijdende."

drik was niet de eenige Vorst uit het huis van Oranje-Nassau, in wien deze zeldzame eigenschap gevonden werd.

Toen de Graaf van den Bergh met zijn leger van de Boxtelsche heide was opgebroken, was men nog in het onzekere omtrent zijne verdere bedoelingen. De eerste gedachte was, dat hij het beleg voor Grave zoude slaan, om daardoor te trachten, dat van den Bosch te doen opbreken. Frederik Hendrik gaf derhalve de noodige bevelen, om eerstgenoemde vesting van genoegzame bezetting te voorzien, maar nam te gelijkertijd maatregelen, om den vijand den overtocht der rivieren te betwisten, zoo hij die ondernemen mocht. Het bleek weldra, dat dit werkelijk zijne bedoeling was, en de taak, om hem de uitvoering daarvan te beletten, werd opgedragen aan den Graaf van Stirum.

Herman Otto, Graaf van Stirum, schijnt een man geweest te zijn, wien het niet aan dapperheid, maar wel aan doorzicht ontbrak; een goed soldaat, maar niet geschikt, om eenig opperbevel te voeren. In den slag bij Fleurus 1) had hij door een stouten aanval het vijandelijk geschut vermeesterd, en daardoor het voornaamste aandeel gekregen aan de overwinning aldaar door Mansfelt behaald. Maar in den jare 1626 liet hij zich overvallen en gevangen nemen, omdat hij een bevel van den Prins misverstaan en geen doorzicht genoeg had, om dit te begrijpen. 2) Zijn gebrek aan beleid had in de omstandigheden, waarvan wij spreken, erger gevolgen, en levert een bewijs op, hoe gevaarlijk de al te groote kloekmoedigheid eens bevelhebbers is, wanneer zij niet gepaard gaat met overleg en krijgskunde.

Stirum dan ontving van den Prins den last, om met een voldoende krijgsmacht den oever van de Waal te dekken en een wakend oog te houden op den Ysel, met de uitgebreidste volmacht om te doen, wat de omstandigheden voor 's Lands dienst zouden vorderen. Hij vertrok en vatte post bij Nijmegen. Intusschen werd door den vijand het plan, reeds te Brussel beraamd, om een' inval te doen in Gelderland, zoo wanneer Frederik Hendrik niet door geweld uit zijne verschansingen voor 's Hertogenbosch kon uitgeworpen worden, met voorzichtigheid ten uitvoer te brengen. De Spaansche Stadvoogd van Lingen, Lukas Cairo, had bevel bekomen, om met 2000 soldaten, eenige ruiterij en geschut, benevens een wel toegerusten ponton-trein, zich omtrent Goch neder te slaan; en hier ontving hij vervolgens den last, om op een aangewezen plaats, een weinig beneden de schans Yseloord,

---

1) Zie boven bl. 327.
2) Zie boven bl. 333.

tegen over het dorp Velp den Ysel over te trekken. Cairo volbr
dit den 22sten Juli, geen anderen tegenstand ontmoetende dan een
wapend schip, hetwelk aldaar op de rivier lag en in den grond
geschoten, en een enkele compagnie Engelschen, welke aank
eenigen tijd nadat het meerendeel zijner troepen reeds over was
haren stoutmoedigen aanval tegen een tiendubbele overmacht met
geheele vernietiging moest bekoopen. De Staten van Gelderland,
dagen te voren onderricht zijnde geworden van 's vijands voorgen
overtocht, hadden, zonder eenige andere voorzorgen te nemen, d
van kennis gegeven aan Stirum, die genoeg meende te doen, met
Gouverneur van Nijmegen aan te schrijven, om twee compagniën
waarts te zenden; en een van dezen was de zoo even gemelde E
sche, welke het slachtoffer werd van dezen onvoldoenden maatr
Eerst toen hij vernam, dat de vijand den overtocht over den Ysel
bracht had, besloot Stirum hem met nadruk te keer te gaan, e
dien einde toog hij den volgenden dag (23 Juli), met omtrent 4
man voetvolk en 8 of 10 vanen ruiters op, om Cairo over de r
terug te jagen. Deze echter had niet stil gezeten, maar terstond
de plaats waar hij overgetrokken was, een verschansing, ter ho
van slechts 5 voet, opgeworpen, halvemaans-wijze, van achteren o
met een gracht er voor, ter breedte en diepte van 5 voet. Stirum
het gezicht des vijands gekomen, zond den Ritmeester Bassum, m
vanen, om de verschansing om te trekken, met last van niet aa
vallen voordat hij het voetvolk handgemeen zou gezien hebben. Bas
liet zich door zijne drift vervoeren om tegen dit bevel te hande
tastte de vijandelijke ruiterij op een ongunstig terrein en onord
aan, werd overhoop geworpen, en zelf, met eenigen zijner Offici
en de meesten zijner ruiters, verslagen. Terwijl dit voorviel, had
rum de onbegrijpelijke onhandigheid, van zijne krijgsmacht, gedur
twee uren, geheel ongedekt, aan 's vijands kanon- en musket
blootgesteld, in slagorde te laten staan, waardoor zoo vele offici
en soldaten getroffen werden, dat aan de overigen, toen de aanva
schieden moest, de moed ontzonken was, en zij, dapperlijk ontvan
met bebloede koppen moesten afdeinzen en de wijk nemen naar Arn
De Graaf van den Bergh op het vernemen van Cairo's gelukkigen o
tocht, uit de omstreken van Kranenburg zijnde opgebroken, toog
Xanten en Wezel, langs Boeckholt en Zevenaar, insgelijks naar
Ysel. Hij trok deze rivier den 30sten en 31sten Juli met zijne ge
krijgsmacht over, en rukte voort naar Dieren, alwaar hij zich leg
en een brug legde over den Ysel, om zich den terugtocht te verzek

De tijding van 's vijands inval vervulde het Land met schrik. Maar, hoe steeg de onsteltenis, toen men vernam, dat de twijfelachtige betrekking van zoogenoemde onzijdigheid, tusschen de Staten en den Duitschen Keizer, in een daad van openbare vijandelijkheid van laatstgenoemde was overgegaan; en dat de Keizerlijke Veldheer, Ernst Grave van Montecuculi, met een legermacht van 14000 voetknechten en 3000 ruiters, zich aan het leger onder van den Bergh bij den Ysel had aangesloten, om met deze vereenigde macht in het hart der Republiek door te dringen, en haar, zoo mogelijk, den doodsteek te geven! 1) Natuurlijkerwijs vestigde zich aller hoop, tot afwending van dit gevaar, terstond op Frederik Hendrik en het leger voor den Bosch; en het inzicht van gewone menschen moest wel instemmen met den raad om ten spoedigste op te breken, en met alle beschikbare troepen den vijand het hoofd te gaan bieden. Met dezen raad kwamen afgevaardigden uit de Staten in het leger voor den Bosch, en de Heeren werden verzocht den Opperbevelhebber te verzellen naar den krijgsraad, waar zij het oordeel zouden vernemen van den krijgsbevelhebber. De Prins had reeds in een ontvangen bericht grond gevonden voor de overtuiging, dat hij het middel in zijn brein had om het land te redden. Van de ondersteuning der voornaamste zijner hoofdofficieren, d' Hauterive, Horace Vere, Stakenbroek en Stirum was hij verzekerd. Toen nu in den krijgsraad al de Generaals en Kolonels voor de voortzetting van het beleg gestemd hadden, besloot de Veldheer-voorzitter met de verklaring, dat hij eerder sterven zou dan het beleg van den Bosch verlaten, en de afgevaardigden ontvingen dit gemeenzaam woord tot afscheid: »gaat in den Haag berichten, dat uw Stadhouder binnen weinige dagen de vijanden zoo goed zal tracteeren, dat zij geen lust meer zullen hebben ons nog wat van hun baksel voor te zetten"! 2) Het moge waar zijn dat in deze vastberadenheid, met de vesting voor oogen waarop de wijdberoemde broeder het hoofd gestoten had, een gevoel van naijver heeft verholen gelegen: 3) nogtans, de uitwerking der bevelen tot verdediging van Gelderland en Utrecht, uit de veld-

1) Na de uitgaaf van den Eersten Druk van dit werk zijn krijgskundige, en door krijgskundigen hooggeschatte beschouwingen, over de wijze waarop de Spaansche en Keizerlijke legers in 1629 in ons land zijn gevallen, en over de middelen ter verdediging aangewend gegeven door den Luitenant-Ingenieur J. P. de Bordes in zijn werk *De verdediging van Nederland in* 1629, en door den Generaal W. J. Knoop in het Vierde Deel zijner *Krijgs- en Geschiedkundige geschriften*, waarmede te vergelijken zijn *de Hollandsche linie in* 1629 in den *Militairen Spectator* Jaarg. 185$^{1}/_{2}$ bl. 27 en *'s Hertogenbosch belegerd* ald. bl. 356.

2) *Lettres, Mémoires etc. du Comte* d'Estrades T. I. p. 50.

3) Men vergelijke de *Gedenkschriften van Van der Capelle* D. I. bl. 533.

heerstent voor den Bosch uitgegaan naar alle gewichtige punten
rivieren en wegen, geeft recht om te beweren, dat hier de overtui
van een beter inzicht heeft pal gestaan tegen de alarmkreten van
schrik ontstelde gemoederen, en inderdaad het land gered heeft.
gedrag van Frederik Hendrik in deze bedenkelijke oogenblikken
samenwerking van 's Lands Regeering en de voorkomende bereidw
heid der natie vormen een schoon geheel van beleid, standvastig
èn vaderlandsliefde, te schoon, om door een enkelen trek van
hartigheid, dien men zal aantreffen, ontsierd te kunnen worden.

De Prins verwierf dan de goedkeuring der Staten-Generaal op
besluit, om, terwijl hij in persoon het beleg van 's Hertogenbosc
voortzetten, den inval van het Spaansch-Keizerlijk leger binne
Veluwe te bepalen, en, zonder het behoud des Vaderlands aan de
van een veldslag te wagen, den vijand te dwingen het Land te
men. Om het eerste te verkrijgen, werd aan Ernst Casimir de
dediging opgedragen van de Betuwe, met ongelimiteerden last, o
doen alles wat hem mogelijk en doenlijk zoude zijn, ten dienst
landen en afbreuk des vijands. Een krijgsmacht van 120 ven
en 34 vanen werd daartoe te zijner beschikking gesteld, deels ui
leger voor den Bosch, deels uit de naburige garnizoenen, waarvan
gedeelte naar Zutfen, Deventer en Zwolle werd gezonden, terwij
het overige langs den Rijn verdeelde, van Schenkenschans tot
Cuilenburg, waar ook de Admiraal van Dorp met gewapende slo
op de rivier heen en weder voer. Al wat er van weerbare mann
het Land te bekomen was, werd voor aanzienlijke sommen geld
dienst genomen; en behalve de versterking, welke de bezettingen
steden langs den Ysel hierdoor bekwamen, was er ter verdediging
Holland in zeer korten tijd, te Utrecht, een leger van 13000 of 1
man bijeen, waarover de Prins het bevel gaf aan den Heer van
derode. 1) Aan Haultain, Gouverneur van Sluis, 2) werd bevel
zonden, met eenig volk uit de garnizoenen van Staats-Vlaand
getrokken, Vreeswijk, Wijk bij Duurstede en Wageningen te beze
en bij de twee eerstgemelde plaatsen bruggen over de Lek te sl
de laatste verschanst. Tusschen Vreeswijk en Utrecht werd het

---

1) Aitsema, D. I. bl. 861.

2) Filips De Zoete van Haultain, van wien reeds boven bl. 333 gewag is gem
was een zoon of een broederszoon van dien Filips De Zoete, wiens heldendood
aant. op bl. 193 vermeld is. In het jaar 1615 werd hij door de Staten van Ze
benoemd tot Lid van den Raad van State, maar hij bedankte voor dien post, o
hij door de Algemeene Staten tot Gouverneur van Sluis was benoemd. Zie Te W
Verbond der Edelen, 2de St. bl. 417.

onder water gezet, door het openen der sluizen van de Vaart; terwijl het openzetten der sluizen te Muiden het zeewater tot onder de muren van Utrecht bracht, en alzoo de toegang naar Holland voor den vijand gesloten was; tot meerdere zekerheid waarvan op de Eems een oorlogschip en eenige gewapende sloepen gelegd, en langs de Vecht en de Vaart fortificatiewerken opgeworpen werden. Al deze buitengewone maatregelen vorderden aanzienlijke uitgaven en opofferingen van de zijde des volks, hetwelk, naar de getuigenis der Historie, zich daartoe zoo bereidwillig betoonde, dat er bijna meer werd gegeven dan er begeerd werd; en Amsterdam onderscheidde zich daarin op een lofwaardige wijze. De Staten-Generaal, eindelijk, brachten hunne vergaderingen naar Utrecht over, om, den vijand als ware het te gemoet tredende, bij het erkennen van het gewicht der omstandigheden, elk denkbeeld van radeloosheid te verwijderen. In 't kort, Nederland ontwikkelde in deze hoogst-gedenkwaardige oogenblikken al de krachten, welke door een ter verdediging gunstige ligging, en door de vaderlandlievende eendracht van burgers en regenten kunnen voortgebracht worden. En evenwel waren het niet de duizenden, die onder de wapenen stonden, door wier vereenigd geweld de ingedrongen vijand uit onze landpalen weder uitgeworpen werd; maar het was een gebeurtenis, waarbij de dapperheid van weinigen begunstigd werd door omstandigheden, welke wie wil aan een zoogenaamd toeval moge toeschrijven, maar welke onze Godvreezende voorvaderen, in die dagen van nationalen heldenmoed en Christelijke verootmoediging tevens, wilden gesteld hebben tot een teeken en getuigenis van Gods leidingen met Nederland.

Het vereenigd leger der vijanden had zich voorgesteld, om der Republiek derwijze de keel toe te nijpen, dat zij gedrongen zou worden den Prins te noodzaken zijne prooi los te laten; en in het brein van sommigen had zich daaraan zelfs het hersenschimmig ontwerp gepaard, om, door de vermeestering van een gedeelte der kusten van de Zuiderzee, de gemeenschap met Duinkerken te openen, en langs dien weg de middelen te bekomen, om zich in het land vast te nestelen en uit te breiden. 1) Terwijl dan een gedeelte van het leger, met den Graaf van den Bergh, in het kamp te Dieren bleef, om de Ysel-brug te bewaren, trokken twee leger-afdeelingen met geschut en pontons in verschillende richtingen het land in; een, sterk 12,000 man voetvolk en 30 vanen, met 10 of 11 stukken geschut, onder Montecuculi, op Amersfoort; de tweede, bestaande uit 10,000 man, zoo voetvolk als ruiterij, met 9

1) Zie de Apologie van den Grave Van den Bergh, door een zijner officieren geschreven, bij Aitsema, D. I, bl. 873.

stukken, onder den Grave van Salasar, op Hattem. Amersfoort w
na een flauwe verdediging — zoo het doelloos verschieten van vele
zenden ponden buskruit den naam van verdediging dragen mag —
de bezetting, onder Tertullianus van Dorp, met goedkeuring der
geering, lafhartig overgegeven (14 Aug.), hoezeer de gewapende
gerij, welke 3 vendelen uitmaakte, zich bereid betoonde, om dapp
wederstand te bieden. 1) Van de zes vendelen krijgsvolk, welk
Amersfoort lagen, bestonden er vijf uit vreemde soldaten, die voor
Koning van Zweden waren aangeworven; maar aan het hoofd der
heele bezetting stond een Nederlander, de kapitein Tertullianus
Dorp, die hier een daad bedreef, den geslachtsnaam welken hij v
ten eenenmale onwaardig. 2) Want hoezeer de vestingwerken
Amersfoort niet in dien staat schijnen geweest te zijn, om een
geld beleg langen tijd uit te houden, bleek het echter, dat de spo
overgaaf niet van lafhartigheid is vrij te pleiten geweest, daar zi
algemeene verontwaardiging en een gerechtelijke strafoefening te
volge had: zijnde niet alleen de Kapiteins, maar ook de Regeer
leden, die in de overgaaf hadden toegestemd, ten Lande uitgeba

Geheel anders was de ontvangst, welke te Hattem den vijand
reid werd. Zoodra men dáár door Ernst Casimir onderricht werd
het dreigend gevaar, nam de Magistraat, bestaande uit zeven le
eenparig het besluit, om de stad, hoe zwak ook en slecht voorzien
oorlogsbehoeften, tot het uiterste te verdedigen: verbindende
zich plechtig, elkander hiertoe behulpzaam en getrouw te zijn t
den dood, en lijf, goed en bloed daarbij te willen opzetten. Dit be
vond weerklank bij de Burgerij. Het beleid en de veerkracht, do
Regenten hier aan den dag gelegd, deels door het ontbieden van
middelen van tegenweer, deels door een gedeelte der stad, hinde
voor de verdediging van het geheel, te vernielen; de ijver en de va
landsliefde, door de burgers, de vrouwen en kinderen niet uitge
derd, betoond; de hulpvaardigheid der Amsterdamsche Regeering
de vlijt der in allerijl derwaarts gezonden Ingenieurs — al deze sa
werkende krachten brachten dit zwakke stadje in weinige dagen in
voldoenden staat van tegenweer; en ontwijfelbaar zou Hattem de

---

1) De tekst van de capitulatie van Amersfoort, gesloten tusschen Ernest Grave
Monte Cuculi, en Mr. Willem van Dam, Burgemeester, is, met nog eenige beric
van die dagen, uit het archief van Hilten afgedrukt in de *Kronijk van het Histo
Genootschap te Utrecht* Jaarg. XXIII (1867) 5de Ser. D. II. bl. 198.

2) Het is echter niet zeker, of deze Tertullianus tot het geslacht der Van Do
behoorde, hetwelk zoovele dapperen aan het Vaderland geschonken heeft. De
wordt nogmaals verwezen naar de *Bijlagen*, achter dit deel geplaatst.

verworven hebben, naast Leiden, Haarlem en Alkmaar genoemd te worden, zoo de vijand hier met even veel nadruk, als dáár was te werk gegaan. Den 13den Augustus kwam Salasar met 10,000 man voor Hattem; maar hij werd al aanstonds met handgeweer en geschut zoo wel begroet, en in de twee volgende dagen door de uitvallen der belegerden zoo verontrust, dat hij reeds op den vierden dag daarna, den moed opgevende een stad te zullen bemachtigen, welke hij vernam dat men besloten had tot den laatsten man toe te verdedigen, met achterlating van vele dooden, gekwetsten en gevangenen, weder aftrok. Deze mislukking scheen den vijand minder gewichtig, omdat hij, door op Elburg of Harderwijk te trekken, een ander punt aan de Zuiderzee meende te zullen winnen. Maar ook daar had de Regeering hare maatregelen van voorzorg genomen; en die van Harderwijk had, op een brief van opeisching, het mannelijk antwoord gegeven, »dat sy gesint waren, haer stad voor de Heeren Staten Generaal en sijn Excellentie ten uyterste te houden ende te bewaren." 1)

In weerwil van deze en andere blijken van moedbetooning, was de toestand des Vaderlands hachelijk; en al wat Spaansch was of Spaanschgezind, juichte reeds in de zegepraal. De Keizerlijke adelaarsvlag wapperende op den Amersfoortschen toren; een afdeeling Keizerschen op weg naar Harderwijk om de Regeering dier stad hare stoutheid betaald te zetten en post te vatten aan de Zuider-zee; de Kroaten plunderende tot voor de poorten van Naarden; Friesland en Groningen weldra door Keizerlijke krijgsbenden overstroomd; 2) Van den Bergh gereed, om met geweld in de Betuwe te dringen; aan een anderen

1) Aitsema, D. I. bl. 869.

2) Op den 13 Juli werd te Antwerpen, bij Abraham Verhoeven, op de Lombaertveste in de gulde handt, gedrukt een Caertken *van den victorieusen tocht van des Conings legher in de Veluwe, onder 't beleydt van sijn Excell. Gr. Henric. van den Berge*, waarin onder anderen gezegd werd: „Aldus is den Hollantschen Tuyn, daer den vijandt soo langhen tijd op ghetrotseert heeft, hen beroemende datter niemandt soo koen ofte machtig en was, om daerover te schreijden, door de voorsichticheijt van sijn Excell. Gr. Hendrick van den Berghe, ghekrookt, ende men kan nu den vijandt rondtsom in Zuijdt-Hollandt in de kaerte sien, hem in sijn eijgen nest bevechten, dat hem voort niet lusten en sal meer buijtenshuijs oorloghe of te soecken, of te berocken." Voorts wordt daarin gezegd, dat er 20000 Keizerlijken met 4000 paarden naar Groningen en Friesland op marsch zijn, waarvan men spoedig iets goeds hoopte te vernemen, en „Nu," vervolgt de Schrijver, „leeren de vijanden, wat het is, de macht van Burgondien te terghen." Dit caertken wordt aangehaalt in de triomf-predikatie van Ds. Souterius, over de verrassing van Wezel, een stuk, in denzelfden smaak, als het boven aangehaalde over den Bosch, en getiteld: „Eben-Ezer, tot hier toe heeft ons de Heere geholpen. Waervoor wij schuldigh sijn Dancksegginge van weghen de groote victorie over de vermaerde stadt Wesel, welcke God Almachtich (uijt sijne grondeloose barmherticheijdt) deze landen toeghesonden heeft op den 19 Augusti Anno 1629." (Haarl. 1630.) Men vindt in deze predikatie eenige bijzonderheden omtrent de verrassing van Wezel, welke bij onze Geschiedschrijvers niet gevonden worden; weshalve daaruit eenige uittreksels als bijlagen zullen worden medegedeeld.

hoek des Lands Willemstad en Klundert door geheime aanslagen
dreigd; terwijl de krijgsmacht der Staten een hersenschim najoeg,
het belegeren eener onwinbare vesting — dit alles vervulde den Sp
jaard en den Spaanschgezinde met een zekere hoop op herstelde h
schappij en bloedige wraakneming; ja, reeds meenden zij trium
vieren in Amsterdam, toen hun als een donderslag de mare in
ooren klonk: „Dieden heeft Wezel verrast." 1)

Frederik Hendrik, namelijk, had in zijne legertent voor den Bo
terstond bij 's vijands inval, niet alleen maatregelen genomen, om
vijandelijke wapenen binnen de Veluwe te beperken, maar ook een
gevormd, waardoor, zonder de strijdkrachten van den Staat op
spel te zetten, met gewisser grond van wel te slagen, en met mi
opoffering, de vijanden zouden kunnen genoodzaakt worden den Va
landschen grond te ruimen. Hij had derhalve de landlieden op de Vel
doen gelasten, met hunne tilbare have een schuilplaats in de st
te gaan zoeken, en te vernielen wat zij niet konden medenemen,
zooverre het den vijand van nut zou kunnen zijn. Hoezeer hiera
als het gewoonlijk gaat, niet zoo voldaan was, of de wreedaar
plunderzucht der Kroaten, die een deel uitmaakten van het Keizer
leger, had nog genoeg te rooven gevonden, moest echter de Graaf
den Bergh, voor omtrent 40,000 menschen en eenige duizenden p
den, bijna al de levensbehoeften van buiten doen aanvoeren; en
plaats, van waar deze konvooien naar het leger gingen, het maga
en het wapenhuis van het vijandelijk leger, was Wezel.

Reeds voor het openen van dezen veldtocht, had Otto van Gent
Oijen, Heer van Dieden, Gouverneur van Emmerik, aan Frederik H
drik het ontwerp medegedeeld tot een aanslag op Wezel; maar de P
had geoordeeld, dat men daartoe een bekwamere gelegenheid m
afwachten, welke zich thans voordeed. Juist toen het aanrukken
vijandelijke legers het land met schrik vervulde, liet Dieden, die
in de Betuwe onder de bevelen van Ernst Casimir bevond, door t
Geldersche Heeren den Prins weten, dat er op de wallen van W
een toren was afgebroken en men bezig was op die plaats een ni
bolwerk aan te leggen, dat nog niet voltooid en gemakkelijk te
klimmen was. Het was dit bericht, waaruit de overtuiging en het v
gevoel ontsproten, waarmede aan de Staten in den Haag den raad

1) Vondel. *Zeghezangh:*

Die blixem Brussel trof van boven,
Toen 't zich vermeten dorst beloven,
Eerlanghe binnen Amsterdam
Te vieren met de zeghevlam.

gegeven, gerust op hunnen Stadhouder te vertrouwen. Dieden ontving nu terstond bevel, dien aanslag, zoodra mogelijk, te bewerkstelligen. Tot de uitvoering werden bestemd 2000 soldaten, aangevoerd door de Kapiteins Wolf, Bevelhebber van Breevoort, 1) Jan Hujjgens, Lauwik, Lauwik Drost van Breevoort, Diest en Marquette; 700 ruiters, onder het opperbevel van den Kolonel Quadt van Wichrait, hebbende onder zich de Ritmeesters IJsselstein, Morlot, Coingners, Starkenburg, Ketskij, Lindenaar en J. van Nassau; benevens 40 of 50 matrozen. Het opperbeleid der geheele onderneming was toevertrouwd aan Dieden, die daartoe verstandhouding had met drie inwoners van Wezel, van wie hij vernam, dat het nieuwe bolwerk nog onvoltooid, en de opening enkel door een staketsel gesloten was. Het gemelde krijgsvolk dan zou zich in den nacht voor den 19den Augustus in twee hoopen naar Wezel begeven, om voor die plaats te zijn twee uren voor dat de dag aanbrak; doch, daar de nacht donker en regenachtig was, geraakte de grootste afdeeling, waarbij Dieden zelf zich bevond, tweemaal verdoold; en, toen zij bij het aanbreken van den dag ter bestemde plaats kwam, was de andere afdeeling onder Wolf, de overigen niet gevonden hebbende, reeds weder teruggetrokken. In weerwil van deze teleurstelling, besloot Dieden den aanslag door te zetten; maar hij had al de kracht zijner krijgsmans-welsprekendheid — een onwaardeerlijke gave in zulke oogenblikken — noodig, om zijne soldaten met de vereischte stoutheid te wapenen. Toen hem dat eenmaal gelukt was, bleek het, dat de tegenspoed welke de onderneming scheen te zullen doen falen, juist medewerkte om haar wel te doen slagen. Want, de buitenposten van de stad waren met het aanlichten van den dageraad ingerukt; de versterking, welke des nachts aan de wachten, op de wallen en aan de poorten, werd toegevoegd, was afgetrokken, en de gewone wacht, geen overrompeling duchtende dan bij nacht, was minder waakzaam. Hierdoor naderde de bende onopgemerkt de stad, en trokken de matrozen aangevoerd door den Luitenant Tendel, zonder waargenomen of althans voor vijanden herkend te worden, over de contrescarp tot in de drooge gracht vóór het bovengemelde bolwerk. Het staketsel werd door een touw, hetwelk er behendig om gebracht was, omver getrokken, en nu stoven onze wakkere zeelieden het bolwerk binnen. Dan, hier ontmoet hen 's vijands wacht, tast hen aan, en drijft hen weder door het staketsel heen. Maar Kapitein Hujjgens, die met 120

1) Waarschijnlijk dezelfde, die vroeger, ter belooning van dapperheid, met „een gouden medaille, met een sijde snoer daarin" begiftigd was. Zie Van Wijn, *Bijv. en Aanm.* op Wagenaar, D. XI. bl. 99.

man volgde, schiet toe. De vijand, met nieuwen moed aangev wordt verslagen, en het bolwerk vermeesterd. Dieden klimt on met zijne overige manschappen het bolwerk op; en twee benden ken rechts en links, om de naastbijzijnde poorten te vermeester de ruiterij binnen te laten. De poort, voor welke Quadt met zij terij stond te wachten, werd, nadat de wacht overweldigd was, geslagen door eenige smidsknechten, geleid door Pieter Mulder, he van het drietal burgers van Wezel, hetwelk den toeleg begunsti Doch nu bood de valbrug een nieuw beletsel, en vruchteloos w geweld van armen en werktuigen beproefd, om die te doen neder toen op het onverwachtst een kanonskogel, geschoten van het b hetwelk op deze poort flankeerde, de ketting van één scheur admirabele voorsienigheyt Gods!" roept, in zijnen zonderlinge de Schrijver uit, aan wien deze bijzonderheid ontleend is, „de nedervallende, so entreerde der Heeren Staten Ruijterije (die d reet stonden voor de poorte); de Trompetters bliesen Tantara, ters veeghden de straten en trocken in Battaille na de marct, Tap en Pied, met hare pistolen in hare handen gespannen." dappere Huijgens had zich reeds een weg gebaand naar de welke hij niet bereikte, dan na driemaal met den vijand, die schen op de been was gekomen, slaags te zijn geweest. Moor was vooral zijne ontmoeting aan een binnenpoort, boven welke gevangenis bevond. Hier moest hij met veertig man, geduren half uur, tegen twee compagnieën Spanjaarden vechten, en b hij een zoo volkomen overwinning, dat de twee vijandelijke K met hun meeste volk op de plaats dood bleven. 2) Dieden bereik een andere bende insgelijks de markt; en nu verspreidde men zich wege door de stad, afmakende of gevangen nemende, al wie z wapend vertoonde. Doch de vijand scheen zich tot een hardn tegenstand gereed te maken aan de Steen-poort, in welker v eenige compagnieën Duitschers lagen. Dieden trok derwaarts, nevens zijn paard gaan den Bevelhebber der stad, Francisco die reeds in zijne handen was gevallen. In het gezicht der po komen, gebood hij den gevangen Stadvoogd, zijn krijgsvolk te de wapenen neder te leggen; en de fiere Spanjaard, zich niet sterk gevoelende, om het voorbeeld te volgen van Spanjes heldhafti

1) Souterius, de marginale aanteekening op bl. 60.

2) Deze bijzonderheid steunt op de getuigenis van Huijgens zelven, in d welke als bijlage hierachter is gevoegd, vergeleken met het verhaal in het *L Frederik Hendrik.*

strijder in Italië, den onverschrokken la Palice, 1) of dat van Pieter van den Broek voor Jacatra, volbracht het verlangde bevel. 2) De wapens werden nedergelegd; de laatste wederstand had opgehouden; Wezel was gewonnen, en Wolf, die, gelijk gezegd is, met zijne bende was afgetrokken, teruggekeerd, toen hij in de stad hoorde schieten, voltooide de verovering door het vermeesteren der beide schansen, welke de Spanjaarden aan de Lippe en den Rijn nog bezet hielden. Tegen een verlies van 30 dooden dezerzijds, had de vijand 200 gesneuvelden, waaronder eenige Kapiteins; en 49 officieren met 1042 soldaten werden in krijgsgevangenschap weggevoerd en naderhand losgekocht.

Aldus werd Wezel, in minder dan twee uren, ingenomen door een handvol dapperen, niet talrijker dan de bezetting zelve was; en zoo verrassend was voor Frederik Hendrik de tijding dezer zege, dat, toen Pieter Mulder met een der veroverde vaandels hem die blijmare kwam aankondigen, de Prins in de vervoering zijner vreugde in deze aandoenlijke woorden uitbarstte: „O mijn zone, mijn kind! mijn zone! is het zoo geschied? is het zoo? zoo is het een louter werk van Gode, en niet van menschen." 3)

Het is te verwonderen, dat de verrassing van Wezel niet eene algemeene volks-vermaardheid heeft verkregen; omdat er weinige heldendaden door onze Nederlanders bedreven zijn, welke van meer gewicht

1) In den jare 1503 werd La Palice, in de verdediging van Rouvre, gevangen genomen, terwijl hij, overstelpt door vuurwerk, bewusteloos op den grond lag. De stad werd ingenomen, maar het kasteel werd nog door de Franschen verdedigd. De Spaansche bevelhebber, de vermaarde Gonsalvo, gebood La Palice, onder bedreiging des doods, dat hij de bezetting van het kasteel zou gelasten, het over te geven. In plaats van aan dit bevel te voldoen, riep hij den bevelvoerenden officier toe: „kunt gij het nog houden, houd vol en geef u niet over." De bedreiging des doods werd niet ten uitvoer gebracht, maar het kasteel werd stormenderhand ingenomen. De overeenkomst met de daad van onzen Van den Broek behoeft niet herinnerd te worden. Over deze kan men lezen Van Kampen, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, D. I. bl. 246. Losano heeft, uit de krijgsgevangenschap ontslagen, zijn plichtverzuim met de straffe des doods moeten boeten.

2) Omtrent de laatstgemelde bijzonderheid verschillen Aitsema en andere schrijvers, die zeggen, dat Losano zelf aan de Steen-poort zich te weer stelde; dat Dieden hem daar aantastte, overwon en gevangen nam. Doch hier is het verhaal van Souterius gevolgd, volgens wien Losano op zijn bed overvallen en zoo gevangen genomen werd. Do. Souterius heeft zijne triumf-predikatie gedaan op den algemeenen Dankdag, ter gelegenheid van het verrassen van Wezel, weinige dagen nadat die was voorgevallen, namelijk op den 28 Augustus. Hij heeft dezelve vervolgens bijgewerkt, en twee jaar later opgedragen aan den jongen Prins Willem II, (op den titel staat 1630, maar de opdracht is gedagteekend 3 October 1631.) Het blijkt daarenboven, dat hij brieven en berichten van ooggetuigen geraadpleegd heeft; er zijn dus redenen om de juistheid zijner opgaven niet te betwijfelen.

3) Souterius, bl. 151 in de kantteekening en bl. 156. Dieden zond terstond zijnen neef Merode naar den Prins met een brief, geschreven des morgens tusschen 4 en 5 uur; doch het schijnt, dat Mulder hem is voor geweest. Zie dien brief onder de *Bijlagen*.

zijn geweest. De waardij van den schat, aan kostbaarheden, oorlogs- en levensbehoeften, welke hier den overwinnaren in h viel, is door sommigen geoordeeld die der veroverde zilvervl evenaren: 1) en dit was nog het minste gewin. Van oneindig me wicht was het, dat, door de verrassing van Wezel, het geheel werp des vijands, om door macht van volk het Land te overwel terwijl het Hoofd onzer krijgsmacht elders naar eene waterbel te grijpen, zelf als een waterbel uit één sprong, terwijl den Pr parel in handen viel, welke hij aan Neêrlands stedekroon kon hech Want zoodra Van den Bergh vernam, dat hem het hoofdpunt zij meenschap met het buitenland, waaruit hem de meeste noodw heden voor het leger werden toegevoerd, ontnomen was, gaf h zijne geheele krijgsmacht, zoo Keizerschen als Spaanschen, be den aftocht. Amersfoort, na door de Kroaten geplunderd te zijn ontruimd (24 Aug.); wanorde, versaagdheid en gebrek joegen andelijke benden her- en derwaarts; de Veluwe werd verlaten; v Bergh trok over Boeckholt terug naar de zijde van Rijnberk, en Graaf Jan van Nassau, een naam, die wij slechts een enkele ma der de vijanden van Nederland aantreffen, kort te voren met 8 10000 man het Keizerlijke leger zijnde komen versterken, ble schen Zutfen en Doesburg post houden; maar zijn standhouden baarde geen groote ongerustheid, en is van geene gevolgen gew

Terwijl dus het ingedrongen en steeds aangroeiend heir des v zonder veldslag, uit het veld werd geslagen, hadden de beleg van den Bosch middelerwijl met rustige voortvarendheid hunn beid vervolgd. Wij zagen reeds, hoe zij voor het Vuchter-front d hoofdwerken veroverden; en ook van de zijde van Hintham na zij meer en meer de stad. Op dit punt van aanval werd nog een gewrocht, hetwelk, om de stoutheid van het te ondernemen, e moed van het te voltooien, hier niet onvermeld mag blijven, da Hollandsch Ingenieur, Matthijs van Voort, daarvan de ontwer bestuurder was. Recht toe op de cortine tusschen het zoogen Hinthamer-einde en het Orthensche bolwerk, werd een loopgra maakt, midden door het water, hetwelk er op sommige plaats op halsdiepte stond. Men ving aan met twee batterijen, elk van

---

1) Zie de uittreksels uit Souterius onder de *Bijlagen*.

2) Aitsema, D. I. bl. 914, verhaalt, dat een persoon van staat en lange e heid, op het bericht, dat de vijand in de Veluwe was gevallen, tegen hem met beweginge zeide: „Is de vijand op de Veluwe, zoo is het land verloren." M voegt Aitsema er bij — „het innemen van Wezel salveerde alles."

stukken, op te werpen, ten einde het vuur der vesting aan die zijde te temmen. Toen werd er een rijsdam gelegd, waartoe vele duizenden rijsbossen werden gebruikt, die van een aanmerkelijken afstand moesten aangebracht worden, gelijk mede het zand voor de aarden baan waarmede de dam gedekt werd. Op dezen bodem werd ter wederzijde, 24 voet van elkander, een borstwering van groote dubbele schanskorven gesteld, en op 4 of 5 roeden van elkander werden, insgelijks van dubbele schanskorven, traversen in dier voege gemaakt, dat de doorgangen tusschen dezen en de borstwering, bij afwisseling, nu eens langs de rechter- dan weder langs de linker-borstwering, waren gelaten; zoodat men in deze loopgraaf, ofschoon lijnrecht op de vesting aanloopende, tegen 's vijands geschut gedekt was. Op 100 voet van elkander werden wapenplaatsen gemaakt, welke 100 man konden bevatten, en met geschut voorzien werden. En al dit werk werd in het water tot stand gebracht, onder het bereik van den vijand, die zich van zijn geschut bijzonder wel wist te bedienen. 1) Hoogelijk werd dit werk, waaraan de naam van groote galerij werd gegeven, geroemd, als nieuw van ontwerp, als een gewrocht van taai geduld en onbezweken moed, en als een meesterstuk van kunst in den aanval van vestingen.

Behalve de drie attaquen waarvan boven gesproken is, werden er nu nog op twee andere punten nadernissen, gelijk men ze noemde, begonnen, een naar de Jans- en een naar de Orthensche-poort, welke echter meer moesten dienen, om den vijand op alle punten bezig te houden, dan om tot een bepaalde uitkomst te leiden. Maar aan de Vuchter- en Hinthamer-poort moest, om tot deze uitkomst te geraken, nog hevig gestreden worden. Tusschen de St. Antonie-schans en het ravelijn voor de Vuchter-poort, was de weg op drie plaatsen doorgesneden, en stuitte men telkens weder op een stevige borstwering met een gracht er voor. Een dezer traversen was door den vijand, te gelijk met St. Antonie, verlaten; maar de beide anderen te vermeesteren kostte veel inspanning, voornamelijk, omdat de smalheid van den weg

1) Aitsema, I. bl. 857. Freitag *Architectura Milit.* p. 175. *Leven van Frederik Hendrik*, D. I. 309. Heinsius maakt van dit werk tweemaal gewag, p. 135 en 143, zonder, naar het schijnt, begrepen te hebben, dat hij van dezelfde zaak spreekt. Op de laatstgemelde plaats heeft de onbekende hand, waarvan reeds meermalen gesproken is, een misslag verbeterd, door welken aan Van Voort de eer der vervaardiging van dit reuzenwerk zou twijfelachtig gemaakt worden. Heinsius zegt namelijk, dat deze loopgraaf genoemd werd „la grande gallerie et du nom de son auteur, Porciane," waarbij de bedoelde Aanteekenaar het volgende geschreven heeft: „Porcius n'en estoit point aucteur, car elle estoit commencé plus qu'un mois devant que Porcius arriva." Heinsius geeft, p. 143, een afbeelding van de groote galerij, waarop ook de 2 batterijen staan geteekend, voerende daar echter slechts 7 stukken elk.

niet gedoogde, aan de loopgraven een schuinsche of kronkelende r
te geven, en men aan vele zijden voor 's vijands vuur bloot lag
kwam echter ook deze moeielijkheden te boven. De insnijdinge
den met biezen-bruggen overgetrokken; 1) dan werd de borst
ondermijnd; en had de mijn een voldoende bres geslagen, dan
deze bestormd door weinige manschappen, overeenkomstig de ge
door Frederik Hendrik in zijne belegeringen gevolgd, van de
ming der bressen slechts door een gering getal troepen te doen
hebben. 2) Dus werd de vijand gedwongen, ook deze twee tra
te verlaten, welke, even als de eerste, terstond gebruikt werd
hem zelven te bestoken. Op gelijke wijze werd ook het ravelij
de Vuchter-poort, met het daarvoor liggende tenaillon, bema
in den nacht van den 9den September; en, daar vier dagen te
ook het ravelijn voor de Hinthamer-poort was vermeesterd, zoo
nu al de buitenwerken in de macht der belegeraars. 3) Nu w
het uur der beslissing nabij, en reeds naderde men met twee g
over de gracht het bolwerk ten zuiden van de Vuchter-poort.
bij iederen stap dien men vorderde werd ook de tegenstand h
het vuur der vesting, van nabij treffende, deed menig moedigen
man sneven, en vernielde dikwijls in weinige oogenblikken,
twee of drie dagen, ten koste van veel gelds en zweets en
gewrocht was. Toen een der galerijen tot op de helft voltooi
vulde men het overige der gracht met rijsbossen, en deed daar
mineurs het bolwerk naderen, om hun werk te beginnen; dan
sten werden doodgeschoten, en men moest wachten, totdat de
geheel tot aan het bolwerk was voortgezet. 4) Verscheidene dage
er alzoo met den overgang der gracht doorgebracht. 5) Eindelij
er een kleine mijn in het bolwerk aangelegd, welke alleen beste
de bekleedingsmuur te openen, een grootere uitwerking deed da
verwachtte, en een aanmerkelijke bres in het bolwerk veroorzaak

1) Het overtrekken van grachten met biezen-bruggen, vooral wanneer er sp
eischt werd, bleef lang in gebruik; en wellicht hebben wij van daar de spre
ontleend, wanneer wij van iemand, die uit vervaardheid eene onderneming op
de vlucht neemt, zeggen: dat hij zijn biezen pakt.

2) Zie het meermalen aangehaalde werk van den Kapitein (Generaal) Delprat,

3) Aitsema, D. I. bl. 862.

4) Aitsema, D. I, bl. 881, zegt, dat de mineurs „met een blinde van zeij
werden overgebracht. Zie voorts *Leven van Frederik Hendrik*, D. I. bl. 332.

5) De galerij moest bestaan uit 88 gebinten. Daarvan waren er den 28 A
58, den 31 's morgens 61, den 2 September 76, en den 6 86 afgewerkt. Zie A
D. I. bl. 881 en volg. De breedte dezer galerij was 10, de hoogte 7 voet. Aa
zijden was zij met planken bekleed, en zij moest aan de linkerzijde tegen het
geschut bestand zijn, hetwelk van het bastion, rechts van de Vuchter-poort,
speelde. Boven op werd zij gedekt met twee voet aarde.

Sept.) 1) De bevelhebber der vesting, de moedige Grobbendonck, zoude hier zeker nog geen perk gesteld hebben aan zijne verdediging, indien de gezindheid der burgerij zijnen wil niet gebonden had. Hij had den belegeraar elken voet gronds betwist; onophoudelijk en krachtdadig had hij het vuur van de vesting den belegeraar doen gevoelen, stoutmoedige uitvallen had hij doen ondernemen, zoo om de aanvalswerken te vernielen, als om dammen door te steken. Ook op het uiterste had hij zich voorbereid; de wallen waren van traversen voorzien; wel eensdeels, om een bescherming te verleenen tegen kogels en rondvliegende stukken van granaten, 2) maar ook, om, als de vijand reeds voet gezet had op den wal, hem dáár nog stap voor stap tegen te houden. Daartoe waren ook de aangevallen bolwerken verschanst in de kelen. Ter plaatse waar de groote galerij, waarvan boven gewaagd is, tegen den wal gericht werd, had hij een groote verschansing doen beginnen, om tot een laatste wijkplaats te dienen. 3) Ja, toen al de buitenwerken hem ontnomen waren, deed hij den moedigen voorslag, om het voorbeeld te volgen onzer heldhaftige verdedigers van Ostende, en, door het afgraven van een gedeelte der stad, den vijand, ook als hij de stad meende gewonnen te hebben, op een nieuwen vestingwal te doen stuiten. 4) Doch de burgerij, aan welke dit voorstel door den bevelhebber en de regeering gedaan werd, verklaarde zich niet alleen ten stelligste daartegen, maar gaf ook haar verlangen te kennen, om hare stad aan den Prins van Oranje over te geven. Het springen der mijn in het Vuchter-bolwerk gaf het sein tot onderhandeling, na een belegering van 109 dagen. Het verdrag werd den 14den September gesloten, en, dienovereenkomstig, trok de bezetting den 17den uit met vliegende vaandels, slaande trommen, in volle wapenrusting,

1) De mijn was slechts geladen met anderhalve ton buskruit. *Mémoires de Fréderic Henry*, p. 115. De mineur, die den eersten steen uit den stadsmuur aan den Prins bracht, werd vereerd met een geschenk van *ƒ* 100. Souterius, bl. 125.

2) Heinsius, p. 80, na gezegd te hebben, dat de vijand „ne reculoit un seul pas, sinon contrainct par une plus grande force," voegt er bij: „Rien ne luy donnoit tant de frayeur que les grenades, jettées les unes avec des mortiers, les autres avec la main." Hij spreekt verder van een, welke een bijzondere uitwerking deed, en, volgens de manuscripte kantteekening, op het magazijn in het fort Isabella gemunt was, en juist ter bestemde plaatse kwam. Van Heurn, D. II. bl. 485, spreekt er ook van, en nog van een andere, welke 150 pond woog en door het gewelf van de kruiskerk viel. Zie voorts Delprat, in het aangehaalde werk, bl. 75.

3) Deze verschansing werd, naar de getuigenis van den Stede-beschrijver van den Bosch, Van Heurn, door de Jezuïeten en Kloosterlingen vervaardigd; en volgens denzelfden Schrijver had Grobbendonck aan de Hinthamer-poort, een gedeelte van den wal willen doen slechten, en een anderen daarachter leggen, om aldus eenen onderwal te hebben, waarvan men het voordeel ook nog in deze belegering had leeren kennen.

4) Souterius heeft deze bijzonderheid bewaard, bl. 146. Men zou de Vuchter-straat of Vuchter-dijk afgraven en de huizen afbreken.

met zes stukken metalen geschut en twee mortieren. De Pri
over de galerij bij de Vuchter-poort, welke zoo veel bloeds geko
door de bres, de stad in; en den volgenden morgen begroette de
gevloeide menigte, welke naar de omstreken van den Bosch w
gestroomd en de legerplaatsen vervulde, met vrolijk triomfgej
groote Oranje-vlag, welke van de St. Jans-toren ontrold we
Koning en de Koningin van Bohemen, de Prinses van Oranje me
hofstoet, een Prins van Denemarken, benevens 40 Hertogen, Gr
Baronnen, en een tallooze menigte nieuwsgierigen, welke zich n
leger hadden begeven, om de bezetting te zien uittrekken, en
ken der belegeraars te beschouwen, was bij den uittocht tegenw
De eerste Staatsche troepen, die door de Jans-poort binnent
waren de garde van den Prins en het vendel van Kapitein van
weert. Het bevel over de bezetting werd opgedragen aan Fil
Thienen, Luitenant-Kolonel van het regiment van Brederode. 1)

Menige bladzijde onzer Geschiedenis heeft men aangewezen,
de bedrijven onzer Voorvaderen de waarheid staven van de spre
hen gekozen: Eendracht maakt macht. Veel heeft men gesprok
moed en volharding, als eigenschappen door onze natie bij versch
gelegenheden ten toon gespreid; maar als een der luisterrijkste
zen daarvan, mocht wel het merkwaardig jaar 1629 worden aa
kend; en men mag twijfelen, of eenig volk een dergelijk voorbe
krachtsontwikkeling, van moed en van volharding kan aantoo
de jaarboeken zijner krijgsgeschiedenis. Aanschouw die pas o
Republiek, welke zich nauwelijks als een stip vertoont op de
kaart, en hare weinig talrijke krijgsmacht, al wat zij in het veld
zich verstoutende, om een vesting te belegeren, welke onverov
geacht wordt. Vermetele aanvoerder! Wat spilt gij de uiterste
ten van uw onaanzienlijk Vaderland tegen muren van Cyklopen!
vermetel, dat gij 's vijands grootere krachten durft trotseeren,
opdaagt, om u te verjagen of te vernielen. Maar gij houdt sta
slaat zijne aanvallen af, en blijft stand houden, ofschoon zich a
reeds overmachtigen vijand een even geduchte bondgenoot hee
gesloten. Gelijk men een leeuwin, na haar vruchteloos bevoch

1) Souterius, bl. 142, 288. Aitsema, D. I. bl. 886. Gedurende de bel
waren er van de bezetting, zoo gesneuveld als door ziekten gestorven, 1633 s
15 kanonniers en 9 ruiters en waren er 85 burgers doodgeschoten, volgens So
bl. 45. Doch Heinsius, p. 192, zegt, dat het verlies des vijands geheel onz
en het doet ook weinig ter zake. De belegeraars hebben, volgens Souterius,
en 128, op de stad, de forten daaronder gerekend, gedaan 28,512 schoten,
de granaten, die in de stad zijn geworpen.

hebben, zou noodzaken, hare prooi los te laten, door de welpen in haar nest aan te vallen, zoo dringt men nu — en het zijn de vereenigde heirlegers van de twee machtigste Mogendheden — de landpalen binnen. »Hannibal is aan de poorten; het Land is verloren," dus luidt de eerste schrikmare. Maar het Legerhoofd wankelt niet; de Regeerders wanhopen niet, en in de opzettelijk daartoe geopende bedehuizen vinden de ontstelde gemoederen vertrouwen en bemoediging. Beleid en Vaderlandsliefde vermenigvuldigen de strijdkrachten driemaal en viermaal; meer dan honderd en twintig duizend gewapenden staan daar ten dienste van een Staat, welke nog niet eens als lid van het Europische Staten-gezin is aangenomen; de legermachten van Filips en Ferdinand deinzen terug door het heldenfeit van weinigen; het Nederlandsch Rome hijscht de vaan van Oranje, en het Vaderland heeft een roemvolle bladzijde meer in zijne Geschiedenis. 1)

De veldtocht van 1629 had van den eenen kant getoond, hoe groot de innerlijke sterkte was, welke de Republiek tegen hare vijanden bezat, maar ook tevens doen zien, hoe onverhoeds zij in de noodzakelijkheid kon gebracht worden, om hare uiterste krachten tot zelfbehoud in te spannen. Deze laatste ondervinding gold bij Frederik Hendrik meer, dan de vrees, dat het Vaderland in den afgrond zijner Staatsschulden zou verzinken. 2) Doch het gelukte hem niet altijd, de algemeene Staten, en minder nog de Staten van Holland, tot zijne inzichten over te halen; van welke laatsten het gevoelen van te meer gewicht was, omdat, bij de meermalen ondervonden traagheid der overige Gewesten in het opbrengen hunner aandeelen, de Prins nooit te velde wilde trekken, zonder een schriftelijken waarborg van Holland, voor de betaling van den veldtocht. Niet dan met moeite verkreeg hij dan nu ook, dat men zich niet geheel ontblootte; maar aan een veldtocht mocht in het jaar 1630 niet gedacht worden. 3) Men wilde echter gaarne, ook van Staatswege, de dankerkentenis voor de

1) Als Bijlage geven wij hier achter de lijst van het krijgsvolk, hetwelk in den jare 1629 in dienst der Staten was; waaruit men zien zal, dat zij werkelijk, hoezeer dan ook voor een korten tijd, meer dan 120,000 gewapenden te gelijk in dienst hebben gehad.

2) De jaarlijksche Petitie van den Raad van State bedroeg, door elkander, meer dan 20 millioen, zijnde 7 millioen meer, dan onder Maurits. De Provincie Holland had, op het einde van 1629, 64 millioen schuld, en in 1646, was deze Provincie, behalve nog een schuld van 13 millioen, niet minder dan 140 millioen ten achteren, waarvan renten moesten betaald worden.

3) In dit jaar werd evenwel Graaf Jan van Nassau, aan het hoofd van eenige Keizerlijke en Spaansche troepen, in een scherp ruitergevecht, bij Rosenroy, tusschen Venlo en Rijnberk, door den Ritmeester IJsselstein geslagen en gevangen genomen. Hij kocht kort daarop zijne vrijheid voor 30,000 rijksdaalders, en ontkwam in het volgende jaar met moeite een tweede gevangenschap, toen hij de Spaansche scheepsmacht aanvoerde, welke op het Slaak geslagen werd. Deze Jan van Nassau, ook boven reeds

diensten, door welke de Prins in het verleden jaar het Vaderlan
zich verplicht had, voegen bij de ondubbelzinnige blijken der alge
volksliefde; en de aanstelling van den vijfjarigen Prins Willem,
hand Willem II geworden, tot Generaal der Ruiterij, was zoo w
hulde aan den vader, als een band, waardoor men ook dezen te
Oranje reeds vroeg aan de dienst van het Vaderland wilde verb
Hoezeer de Staten des Lands, in oogenblikken van gevaar, als in
de lofwaardigste medewerking en de grootste standvastigheid aa
dag legden; hoezeer hunne nauwgezetheid, om te zorgen, dat
offeringen der natie niet door onnoodige geldverspilling verme
werden, prijsselijk moet geacht worden, betoonden zij echter, t
gewend aan de voorzichtige kansrekeningen der Staatkunde, s
een te groote schroomvalligheid, en, in sommige omstandig
waren er al de zachtaardigheid en inschikkelijkheid van een F
Hendrik noodig, om een krijgsman niet wrevelig te doen worde

In den jare 1631 had men met gemeen overleg tot een tocht
ten door Vlaanderen naar Duinkerken; en men hoopte dezen toc
beteren uitslag te kunnen volbrengen, dan in 1600, vermits m
hulp uit Frankrijk had te wachten. Een leger van 15000 man
volk en 3000 paarden werd plotseling te scheep uit de omstrek
Emmerik naar IJzendijke overgevoerd (30 Mei), en toen het t
de vaart tusschen Gend en Brugge was voortgerukt, kwam de
in, dat een vijandelijke krijgsmacht twee uren van daar had post
Volgens het algemeen aangenomen verhaal, zouden zich nu de
machtigden te velde bij den Veldheer vervoegd, en, met de verk
dat zij het voortzetten van den tocht voor onraadzaam en ond
hielden, al de verantwoordelijkheid van den uitslag op hem ge
hebben. Ja, toen de Prins zijne verwondering te kennen gaf, da
een onderneming van dat gewicht, waartoe na rijpe overweging w
sloten, opgaf zonder eens den vijand onder de oogen te durven zie
één hunner hem op een onheusche wijze hebben toegeduwd, dat
behoud van den Staat in de waagschaal stelde, om zijne eigen
zucht te voldoen. Deze voorstelling van het gebeurde intussch
door een kundig Geschiedvorscher niet zonder gronden in twij
trokken. 1) Doch hoe het zij dit is zeker, dat den Prins, naar
woordingen, waarin het besluit tot den tocht vervat was, en

vermeld, was de eenigste volle broeder van Johan Maurits, en een halve broe
Willem van Nassau. Hij was gehuwd met eene Prinses de Ligne; en had st
zijde van Spanje gehouden.

1) Van Wijn, *Aanm. en Bijv. op* Wagenaar, D. XI. bl. 133, r. 6 v. o.

thans geuite gevoelen der Gevolmachtigden, nauwelijks eenige keus overbleef. Hij trok dus met het leger terug; en de Algemeene Staten roemden zijn gedrag hoogelijk, en betuigden zich daarvoor aan hem zeer verplicht. Men mocht zich daarover dan bij den vijand met schimpdichten verheugen, zij konden den Held niet treffen, wien het hier, evenmin als elders, aan kloekmoedigheid had ontbroken, en die de voldoening had, van, nog in de loop van dit zelfde jaar, aan de spotters een gevoeligen slag te zien toebrengen, door de overwinning op het Slaak (13 Sept.), bevochten door onze zeelieden, maar door zijne waakzaamheid en zijn overleg voorbereid.

De twee schitterendste tijdvakken in de krijgsloopbaan van Frederik Hendrik zijn de jaren 1629 en 1632 geweest. Doch de uitvoerigheid, waarmede wij het eerste hebben behandeld, verplicht ons, ten aanzien van het laatste, tot een beknoptheid, welke anders niet zou strooken met de belangrijkheid eener gebeurtenis, als die der verovering van Maastricht. Thans zullen een paar trekken moeten volstaan.

De reden die de Staten in dit jaar tot een kostbaren veldtocht bewoog, was gelegen in de hoop van een groot gedeelte der Spaansche Nederlanden van den Koning van Spanje afvallig te maken, waarop hun het uitzicht werd gegeven door den Graaf van den Bergh en den Graaf van Warfusé, Opperbewindhebber der geldmiddelen van den Koning van Spanje in de Nederlanden, die beiden in 't geheim onderhandelingen hadden aangeknoopt, om in dienst der Staten over te gaan. De belofte van Franschen onderstand, door den Kardinaal de Richelieu gegeven, deed tot den veldtocht besluiten. Het leger der Staten zou derhalve langs de Maas trekken, om, na de vermeestering van Maastricht, in het hart van Brabant door te dringen. Het verzamelde op de Mookerheide, en telde 17000 voetknechten 1) en 4000 paarden, met 83 stukken geschut en een grooten legertrein. 2) Toen het was op-

1) Gedurende de belegering van Maastricht, kwam er nog eene versterking van 3000 man bij.

2) Het leger bestond in 28 regimenten te voet, waarvan Aitsema de volgende lijst geeft: de Gardens 7 kompagnieën, Wijnbergen 10, Generaal Veer 23, Morgan 11, Harwood 12, Packenham 11, Grave Solms 7, de Heere van Brederode 12, Varick 8, Brogue 7, Backlug 7, Balfourd 7, de Heer Van Beverwaert 9, Loo 8, Grave Ernst 11 (Duitschers), Friezen 13, Grave Willem (zoon en kleinzoon van Jan van Nassau) 12, Ferens 5, Erentruyter 8, Roosenkrans 5, Gendt 12, Chastillion 11, Haulterive 11, Duc de Candale 11, Maisonneuve 11, Graaf Joan Maurits de Amerikaan, 14 (Walen,) Pinsen (Van der Aa) 10, de Graaf Van Hanau (waarover Frederik Hendrik oom was) 8. Het leger was, als naar gewoonte, in drie brigades verdeeld, waarvan de eerste uit Nederlanders, en de tweede uit Franschen, de derde uit Engelschen bestond, in welke laatste ook de regimenten van Solms, Brederode en Varick waren ingedeeld. De ruiterij was 58 vanen sterk, insgelijks verdeeld in drie brigades, onder Stakenbroek, den Graaf Van Stirum en den Hertog Van Bouillon. Er werden 1500

gerukt, werden Venlo, Roermond en Straelen te gelijker tijd aang
maar, omdat voor deze plaatsen geen lange wederstand gewacht
werden er geen liniën gemaakt. Eerstgenoemde vesting gaf zi
ook, toen 's nachts, nadat men er voor gekomen was, de loop
geopend waren, op den derden dag over. Roermond weersto
aanval nog niet zoo lang; maar het was hier, dat, bij het bezi
der loopgraven, Frieslands uitmuntende Stadhouder, de dappere e
zame Ernst Casimir, het leven liet, door een musketkogel ge
Straalen gaf zich zonder slag of stoot over; en nu toog het
Maastricht aan.

De verovering van Maastricht door Frederik Hendrik is in de g
denis van den belegerings-oorlog opmerkelijk, om de bijzondere
waarop de belegeraars, in plaats van de 50 voet diepe, maar
gracht door te trekken, waar de belegerden hun voet voor voe
den betwisten, zich, door het graven van een onderaardschen
8 voet beneden den bodem, een veiligen weg baanden naar d
waarin vervolgens door een mijn bres werd geslagen. 1) Nog
kelijker echter is deze belegering, omdat een vesting van die
veroverd werd in het gezicht van twee vijandelijke legers, tegen
de belegeraar ter verdediging zijner liniën, zoo veel geschut
had, dat hem slechts zes stukken overbleven, om tegen de v
werken te gebruiken. Ook kwam de toegezegde hulp uit Frankr
opdagen; en op de aanvraag daartoe gedaan had Richelieu, die
voor Frederik Hendrik groote achting betoonde, gelijk deze het g
der Staatkunde van den Minister van Lodewijk XIII altijd ho
waardeerd heeft, 2) het bijtend antwoord gegeven, dat de Koni
Frankrijk zijn leger elders wel noodig had, en dat de Prins, d
zoo groot Veldheer was, dat hij in éénen veldtocht 's Hertoge
en Wezel had ingenomen, nu ook Maastricht wel zou kunnen ve
teren, waartoe de Kardinaal hem veel geluks wenschte. Daaren
terwijl een Spaansch leger van 14000 man te Haren lag, kw
Duitschland de Graaf van Pappenheim, een der bekwaamste O
rijksche Veldheeren, wien Gustaaf Adolf nog meer duchtte dan T

---

wagens medegevoerd, waarop, onder anderen, 100,000 pond beschuit, benevens
aeckjens om eene brugge te maken, leggende op affuyten, die elck getrocken
met omtrent ses paerden." Aitsema, D. I. bl. 1190.

1) Bijzonderheden omtrent dezen gang, het aanleggen en de werking der m
de gevechten in dezelve, zijn te vinden in de *Mémoires de Fréderic Henry*,
in het *Leven van Frederik Hendrik*, bij Aitsema, en bij Dögen, *Kriges Bauk*
464, 84, 436. Laatstgenoemde Schrijver haalt eene beschrijving aan van de bel
van Maastricht, door Henrich Hexham.

2) Zie Mr. G. Groen van Prinsterer *Arch.*. T. III. proleg. CXXVII.

Wallenstein, met een leger van 14000 man voetvolk en 3000 of 4000 ruiters, op de belegeraars aantrekken. 1) Deze laatsten, in een wijden kring rondom de belegerde stad verspreid, en door de Maas in twee deelen gescheiden, hadden zich nu, en tegen de uitvallen der Bezetting, welke 3000 man sterk was, en tegen de dubbele krijgsmacht der Keizerlijken en Spaanschen te verdedigen, zoodat gedurende zes weken, nacht bij nacht, het geheele leger onder de wapenen moest gehouden worden; en daarenboven moest aan de bereiking van het hoofdoogmerk van den tocht, de vermeestering der stad, gearbeid worden. 2) In dezen moeilijken toestand werd de standvastigheid der belegeraars op een zware proef gesteld door de komst van den Hertog van Nieuburg in het leger, die een mondgesprek verzocht met den Prins. Deze Duitsche Vorst stelde voor, dat, daar het Nederlandsche leger dus tusschen twee vijandelijke krijgsmachten lag ingesloten, zonder hoop om Maastricht in te nemen, hij, als onzijdig Vorst, om alle ongevallen voor te komen, aannam te bewerken, dat het Spaansche leger aan het Nederlandsche den terugtocht vrijliet, en Maastricht door de Keizerlijken bezet en als een onzijdige stad beschouwd zou worden. Het aannemen van dit voorstel, met welks verwerping een groote verantwoordelijkheid verbonden was, zou van onberekenbare gevolgen zijn geweest, daar het de Republiek voor altijd zou beroofd hebben van een vesting, welke, tot op den huidigen dag, voor de belangen van Nederland van zoo veel gewicht is geweest. Doch de Prins had de sterkte van geest, om het nadrukkelijk antwoord te geven, dat hij niet gekomen was, om de onzijdigheid van Maastricht te verkrijgen, maar om de stad te veroveren, waarvan hij welhaast meester zou zijn, in spijt van die het hem zou willen beletten; en daar hij vastelijk besloten had, het beleg niet op te breken, verzocht hij den Hertog, de moeite te sparen, van hem verder met zijnen raad te dienen. Om te toonen, wat Pappenheim te wachten had, met wiens nabijheid de Duitscher in den loop van het gesprek telkens scheen te dreigen, gaf de Prins in zijne tegenwoordigheid last, de liniën een half voet te verhoogen. 3) Het bleek weldra, dat deze kloeke taal geen ijdel gezwets was. Op den 17den Augustus deden 400 der belegerden, begunstigd door een mistigen morgenstond,

---

1) Aitsema, D. I. bl. 1202.

2) Een trek van den godsdienstigen zin onzer vaderen in dien tijd, vermeldt Aitsema in de volgende woorden (bl. 1194): „Dien avont" (13 Juni) „kreegen de soldaten oock last dat de compagnien, die de wachte hadden in de approches, alle avonts te ses uyren in parade souden trecken, in het quartier van den Colonel die commandeerde, om een psalm te singen, (en) een gebedt te hooren.

3) *Leven van Frederik Hendrik*, D. I. bl. 472.

een uitval, waarbij zij tot in loopgraven doordrongen, en veel sch verooorzaakten, maar na een hevig gevecht er weder uitgeworpen w den. 1) Te gelijker tijd rukte Pappenheim op met 6000 of 7000 r en twee veldstukken langs een bedekten weg, welke van Meersen l en tastte een kerkje (Ammy) aan, hetwelk met een omliggend k kerkhof door de belegeraars een weinig versterkt, en met twee li aan het kwartier van Graaf Joan Maurits gebonden was. Onverho terwijl het gansche leger aan het middagmaal was, geschiedde de val, welke gelijktijdig met den uitval der belegerden des morg naar het schijnt, moest plaats gehad hebben. 2) Aan Graaf Joan rits later bijgenaamd de Amerikaan, komt de lof toe, zich hier m grootste wakkerheid gekweten te hebben; zoodat, toen de Prins, met het voeteuvel te bed lag, maar aanstonds te paard vloog, m noodige hulp kwam aanrukken, hij ieder op zijnen post, alles i volkomenste orde, en den vijand nog nergens ingedrongen vond. maal hadden de aanvallers de verschansing bestormd en reeds de dor borstwering beklommen, maar ook driemaal waren zij terugg gen. Van een voordeelige plaats, door den Prins van Oranje uitge begon nu het geschut der Republiek te donderen op de Keizerlijke den; 3) en, nadat het gevecht van des middags één tot des av acht uur geduurd had, moest Pappenheim, met verlies van 1500 den en gekwetsten, afdeinzen, om weinige weken daarna den doo vinden in den slag bij Lutzen, waar hij aan Gustaaf Adolf bijna roem had ontroofd, van gesneuveld te zijn in het behalen eener winning. In de Gedenkschriften van Frederik Hendrik wordt niet veinsd, dat de kans voor Maastricht hachelijk zou gestaan hebben het Spaansche leger, gedurende den fellen aanval der Keizerlijken, naijver van zijn bevelhebber, niet werkeloos was blijven staan. nige dagen daarna, toen de wal geopend was, en de belegeraars

---

1) Dögen merkt op, dat bij het afwijzen van dezen uitval, de nabijheid der graven bij de legerplaats den belegeraar zeer voordeelig was. Overigens bediende de belegerden bij hunne uitvallen niet zonder vrucht van dorschvlegels, hooivork knodsen vol spijkers. Bij de verdediging hunner werken hadden de belegeraars dienst van de pieken.

2) Den vorigen avond had Pappenheim uit zijn leger vijf kanonschoten laten Men beschouwde dit naderhand, als een soort van oorlogsverklaring, daar er eig tusschen den Duitschen Keizer en de Staten geen openbare oorlog was; waar Prins van Oranje kort te voren eenige stroopers uit het Keizerlijke leger, die gev genomen waren, had teruggezonden.

3) Aitsema spreekt slechts van twee halve kartouwen; maar in de *Mémoires de deric Henry* wordt gezegd, dat de Prins uit zijn kwartier naar het bedreigde kw medenam 12 twaalfponders, die altoos met paarden er voor stonden, en dat hij stukken deed opstellen en daarmede schieten. Als een bijzonderheid vermeldt A dat één kogel dikwijls 5 en 6 man wegraapte.

onder in de bres genesteld hadden, 1) gaf de bezetting, vreezende stormenderhand overvallen te worden, daar er achterwaarts van de bres geene verschansing meer ter beveiliging was, na een belegering van 69 dagen te hebben doorgestaan, de stad over bij verdrag. Den 23sten Augustus vielen der Trichtsche Maagd, naar de dichterlijke voorstelling van Vondel, de ketenen af,

„ Nadat zij hadt, geketent van Farnees,
Een halleve eeu gekermt slavin en wees."

Zoo veel sterkte van geest, als Frederik Hendrik bij het doorzetten en gelukkig voleindigen der belegering van Maastricht had aan den dag gelegd, zoo zeer vertoonde zich zijne staatkundige ingetogenheid in het antwoord, hetwelk hij gaf op een gelukwensching van Richelieu over de vermeestering van Maastricht. Door een weerklank te geven op den honenden spot, boven gemeld, had de kans om nog eenmaal den Minister van Lodewijk XIII tot een oorlogsverklaring tegen Spanje te bewegen, kunnen verspeeld worden. De Prins antwoordde op heuschen toon. »Hij bedankte den Kardinaal voor zijne beleefdheid, en zou met nog meer vreugde en veerkracht den vijand bestrijden, zoo eenmaal door zijne goede zorg en tusschenkomst de Fransche legers zich met de Nederlandsche vereenigden, hij zou zich voor onverwinnelijk houden, wanneer hij door zijne Eminentie wierd ondersteund." 2) Maar wat Fransche hulpbenden beteekenden leerde de Prins in den veldtocht van 1635 kennen. Lodewijk XIII had aan Spanje den oorlog verklaard, en men zou nu gemeenschappelijk den krijg voortzetten. Een Fransch leger vereenigde zich bij Maastricht met dat der Staten, en over deze vereenigde krijgsmacht van 32000 voetknechten en 9000 ruiters werd het Opperbevel aan Frederik Hendrik opgedragen, met al de eerbewijzen, aan zijnen verkregen roem verschuldigd. Het Nederlandsche leger was van alles voorzien, het Fransche had aan alles gebrek; en toen de Infant Kardinaal Ferdinand, Landvoogd der Spaansche Nederlanden, met zijn leger terug trekkende, zijne stelling had genomen tusschen Brussel en Vilvoorden, en Frederik Hendrik, reeds tot bij Brussel voortgerukt, voornemens was die stad om te trekken en den vijand

1) Toen de bresmijn springen zou, stonden 50 man onder een Kapitein gereed, om terstond er in te vallen. Zij werden ondersteund door 100 man met 2 Kapiteins, terwijl nog 200 anderen in reserve stonden. Zoodra de bres geslagen was, stoven de soldaten tot boven op den wal, en hielden zich daar, onder een woedend gevecht, staande, totdat de Prins hun last zond, zich, overeenkomstig zijn gegeven bevel, onder in de bres te logeeren, hetgeen zij toen deden. *Leven van Frederik Hendrik*, D. I. bl. 482, uit de *Mémoires de Fréderic Henry*.

2) *Lettres*, *Mémoires* etc. du Comte d'Estrades T. I. p. 53.

aan te tasten, verklaarden de Fransche Bevelhebbers, dat zij geen leeftocht voor hunne soldaten hadden, en eischten, dat men Leuven zou belegeren. De Prins bood hun van zijnen leeftocht aan, maar vond zich, in weerwil van zijne tegenvertoogen, verplicht, zich naar hun inzicht te schikken. Toen men nu eenige dagen voor Leuven had gelegen, verklaarden zij wederom, door ziekte en gebrek het veld niet te kunnen houden; en Frederik Hendrik, die hier wellicht te veel inschikkelijkheid betoonde, trok met het vereenigde leger over Diest en Aarschot terug naar Roermond. De veldtocht liep geheel vruchteloos ten einde. De Fransche troepen werden, in een berooiden staat, te scheep naar Rotterdam, en van daar naar Calais teruggevoerd; en al wat er verder, door de Nederlanders en Franschen gemeenschappelijk, tegen de Spaansche Nederlanden ondernomen werd, was zonder belangrijke gevolgen. 1) Vele omstandigheden liepen hiertoe te zamen, welker vermelding, gelijk in 't algemeen de juiste beschouwing der krijgsverrichtingen in de laatste jaren van het Stadhouderschap van Frederik Hendrik, te veel in verband staat met omstandigheden, welke tot het gebied der Staatsgeschiedenis behooren, om hier een plaats te kunnen vinden. Het zij derhalve genoeg, in 't kort aan te teekenen, dat, na de vermeestering van Maastricht, welke nog in hetzelfde jaar gevolgd werd door het innemen van Orsoy, en in het volgende jaar door dat van Rijnberk, 2) er elf jaren verliepen (1633—1644), waarin, behalve de verovering van Breda (1637), 3) en de inneming van het kasteel

1) Over dezen veldtocht vooral moeten de *Mémoires de Fréderic Henry* worden geraadpleegd. Eene verdediging van het gedrag des Prinsen in dezen tocht, geeft Wagenaar, D. XI. bl. 209.

2) Orsoy, den 10 November door Graaf Willem van Nassau berend, gaf zich reeds den 15 over, nadat den 12 de loopgraven geopend waren, en de stad dën 13 was begonnen beschoten te worden. De plaats was slecht versterkt en van zwakke bezetting voorzien. Rijnberk, een stad, welke, sedert 1589 zesmaal van meester was veranderd, zoodat de Spanjaarden haar „puttana de la guerra" noemden, gaf zich na een belegering van 75 dagen over. Met twee attaquen aangetast, gelijk bij de meeste plaatsen, sedert dien tijd door Frederik Hendrik belegerd, plaats had, ging de stad over, toen de belegeraars tot aan de contrescarp genaderd waren, terwijl de gracht doorwaadbaar en de wal beklimbaar was.

3) De stad werd van drie kanten aangetast, op de hoornwerken voor de Ginnekensche- en Haagsche-poorten en het kasteel. De loopgraven werden het dichtst bij de stad geopend voor de Ginnekensche-poort, aan gene zijde van de beek de Leye. Deze attaque steunde links tegen de Mark, en werd aan de beide einden door forten verdedigd. Op den tienden dag na het openen der loopgraven, logeerden de belegeraars zich in den bedekten weg, vermeesterden vervolgens het hoornwerk voor de Ginnekensche-poort, verschansten zich in de keel, en wierpen er twee batterijen op. Daarop volbrachten zij den grachtsovergang door een galerij, en ondermijnden het bastion. Bijna op gelijke wijze ging men op de twee andere aanvalspunten te werk; en toen door mijnen de bressen beklimbaar waren, capituleerde de bezetting, bevreesd voor een algemeenen storm. Men heeft eene afzonderlijke beschrijving van dit beleg door Boxhorn: „*Historia Obsidionis Bredanae* etc., *L. B.* 1640, fol.

van Gennip (1641), 1) geene krijgsbedrijven van eenig gewicht zijn voorgevallen. Doch de vermeestering van Breda was ook een overwinning van het allergrootste belang, en stelde de voortreffelijkheid der krijgskunst van Frederik Hendrik in het helderste licht, daar hij in 49 dagen door een stelligen aanval dezelfde vesting innam, welke Spinola twaalf jaar vroeger, niet had kunnen vermeesteren dan door een insluiting van tien en een halve maand, welke de bezetting eindelijk, niet met kunst of kracht van wapenen, maar door gebrek en ziekte, dwong, om zich over te geven.

Gedurende het zoo even vermelde tijdsverloop van elf jaren, mislukte een aanslag tegen Antwerpen (1638), omdat Graaf Willem van Nassau, die in Vlaanderen was gezonden om eenige schansen in te nemen, na eerst de Spanjaarden geslagen te hebben, te onberaden geloof had gehecht aan een valsch gerucht, door den vijand uitgestrooid, en in verwarring de vlucht nam, waarbij hij een aanmerkelijk verlies van volk leed, en zijn eenige zoon Maurits het leven verloor 2). Hoezeer Frederik Hendrik, over dezen lichtvaardigen terugtocht van Grave Willem, zijn misnoegen openlijk te kennen heeft gegeven, zoo mag echter deze ééne vlek in de loopbaan van dien Nassauschen Held hem de aanspraak niet doen verliezen, welke ook hij heeft op onze erkentelijke gedachtenis. In vroegere veldtochten, bepaaldelijk in die van 1629, 1632 en 1633, had hij zich loffelijk gekweten; en tijdens het begin van het beleg van Maastricht, hetwelk hij vervolgens ook zelf bijwoonde, had hij in Staats-Vlaanderen verscheidene sterkten veroverd, en daardoor ook iets toegebracht, om het hoogstgewichtig bezit van dit gewest aan Nederland te verzekeren. 3) In dat zelfde gewest, liet, twee jaren later (1640), wederom een Nassausche Held het leven in den strijd voor het Vader-

1) De bezetting van het kasteel bestond uit 2500 man, die van hunne sterkte, tot het doen van krachtige uitvallen, een goed gebruik maakten. De belegeraars hadden een dam van rijsbossen en aarde gemaakt door de voorgracht, welke gevormd werd door een arm van het riviertje de Niers. Maar, met het openen van een dam, deden de belegerden, door de kracht van het aanstroomend water, den dam wegspoelen. De belegeraars poogden toen vruchteloos op dezelfde plaats eerst een houten brug, en vervolgens een van pontons over de gracht te brengen; niet dan op een ander punt gelukte hun dit met een pontonbrug, onder begunstiging van een sterk vuur van 12 kanonnen en veel klein geweer. Toen de brug gelegd was, deed de Prins terstond een Luitenant met 150 man, gevolgd door 100 arbeiders, er overtrekken, om zich te logeeren, hetgeen volkomen gelukte. Toen de mijnen onder den hoofdwal gereed waren, gaf de bezetting zich over, na eene verdediging van 84 dagen. Vruchteloos waren de pogingen tot ontzet van een leger, waarbij 2000 geweren gevonden werden met radsloten.

2) Hij had ook zijn vader verzeld bij de belegering van Maastricht (1632) en was toen 15 jaren oud.

3) In de belegering van Gennip in 1641, ontving hij een aanmerkelijke kneuzing aan den onderbuik, waardoor misschien zijn dood bespoedigd werd, welke in het volgende jaar voorviel.

land, Hendrik Casimir, zoon van Ernst Casimir, en diens opvolger in het Stadhouderschap van Friesland. 1)

Wij hebben vroeger gezien, hoe Maurits, toen Ostende nog van de Spanjaarden werd belegerd, door de inneming van Sluis en de verovering van het land van Kadzand, den grond had gelegd tot de uitbreiding van het gebied der Republiek in Vlaanderen. Frederik Hendrik bekroonde zijne loopbaan met twee veroveringen, door welke hij ook dit gedeelte van het werk zijns grooten broeders voltooide, met de vermeestering van Sas van Gend, en met die van Hulst (1644 en 1645). De laatste dezer twee veroveringen deed klaarblijkelijk zien, hoe de Belegeringskunst, onder het onovertrefbaar beleid van Frederik Hendrik inderdaad de kunst was geworden, om den stelregel in werking te brengen welken hij bij al zijne krijgsverrichtingen, tot onberekenbaren zegen voor ons Vaderland, heeft in het oog gehouden: de groote uitkomsten van den oorlog te verkrijgen, ten koste van zoo weinig menschenlevens mogelijk. In het beleg van Sas van Gend werd een der gevaarlijkste verrichtingen van den oorlog, het leggen en overtrekken eener brug over een gracht van een dapper verdedigde vesting, met verlies van slechts 30 man volbracht. 2) Maar, nog treffender bewijs geeft Hulst. Die stad, welke de Spanjaarden in 1595, na zevenmaal vruchteloos storm te hebben geloopen, toen niet dan met verlies van 4000 menschenlevens hadden kunnen winnen, werd thans, hoezeer mannelijk verdedigd, door Frederik Hendrik, met een nauwelijks noemenswaardig verlies veroverd. 3)

---

1) Aitsema, D. II. bl. 704.

2) De bedoelde brug werd over de voorgracht gelegd, onder bescherming van een sterk vuur van 17 kanonnen en veel klein geweer. Voor den bedekten weg, hadden de belegerden eene contre-approche gemaakt, maar zoo, dat deze het vuur der vesting hinderde. De belegeraars maakten zich dezen misslag ten nutte, naderden veilig achter 's vijands werk, namen het in, en bedienden er zich van als een loopgraaf. De galerijen over de hoofdgracht werden aanbesteed voor de aanzienlijke som van *f* 14500, mits zij in 12 dagen in gereedheid waren. De éene galerij was op 2 roeden na over, en aan de andere ontbraken nog 5 of 6 roeden, toen de bezetting verzocht te capituleeren, klagende over het demonteeren van haar geschut en gebrek aan kanonniers, en vreezende, dat de belegeraars het voltooien der galerijen niet zouden afwachten, maar met eene rolbrug het overige van de gracht overkomen, en dan terstond stormen zouden, zonder den wal te ondermijnen. Zie *Mémoires de Fréderic Henry*; Aitsema, II. bl. 1006 en volgg.; Dögen, bl. 462. Het beleg had 36 dagen geduurd. De spoedige overgaaf „a véritablement surpris tout le monde" schreef Huyghens aan de Prinses Amalia *Arch.* T. IV. 115.

3) Hulst capituleerde, na een beleg van 21 dagen, toen de belegeraars reeds op den hoofdwal zich gelogeerd hadden, terwijl er geene verschansingen binnenwaarts meer waren. De grachtsovergang was ook hier door een galerij bewerkstelligd; doch toen een gedeelte daarvan door een bom was weggeslagen, werd de gracht verder met rijsbossen gevuld. Als een bijzonderheid wordt opgegeven, dat van éene batterij der belegeraars, in 24 uren, 242 schoten gedaan werden. De batterijen waren van 5 of 6 stukken. Er is een beschrijving van dit beleg, gedrukt te Middelburg, 1646, in 4to,

Te recht mag men dan zeggen, dat Frederik Hendrik, door deze twee veroveringen, de kroon heeft gezet op zijne zeeghaftige loopbaan. Evenwel is hij daarna in 1646, nog eenmaal te velde getrokken, zonder roem of voordeel te behalen. Het was toen weder om Antwerpen te doen, en de Nederlandsche krijgsmacht zou daarbij door een Fransch leger ondersteund worden. Zoo het waar is hetgeen gezegd wordt, dat de vermeestering van Antwerpen tot de meest geliefkoosde ontwerpen van den Prins behoorde, en wij zien hem thans, in het gezicht der stad gekomen, met de mogelijkheid voor oogen van haar te zullen veroveren, plotseling onverrichter zake terugtrekken, dan kunnen wij niet nalaten, de opmerking te herhalen, bij het verhaal der krijgsverrichtingen van Maurits gemaakt, dat het onherroepelijk in het raadsbesluit der Voorzienigheid scheen te liggen, dat deze stad niet mocht toegevoegd worden tot de Republiek der Vereenigde Nederlanden. 1) Er worden twee redenen opgegeven van dezen terugtocht, welke niet op het aandringen, en, naar het schijnt, zelfs niet met welgevallen van de meerderheid der Gevolmachtigden te Velde geschiedde. Vooreerst, namelijk, toonde de Prins zich sedert eenigen tijd veel minder ingenomen voor een alliantie met Frankrijk, en het was alsof, gelijk de Hollandsche Regenten, ook hij begon te vreezen, dat de voortgangen der Fransche wapenen in de Spaansche Nederlanden aan de Republiek een nabuur mochten bezorgen, die te eeniger tijd een geduchter vijand kon worden dan Spanje. 2) Ten anderen waren de vredesonderhandelingen te Munster reeds geopend, en de Prins had, zegt men, de verzekering bekomen, dat er ten voordeele van zijn Huis reeds voorwaarden bedongen waren, welke hij ongaarne door nieuwe wapenfeiten in gevaar zag gesteld van herroepen te worden. 3) Welke dezer twee beweegredenen op zijn gemoed de meeste werking heeft gedaan, konden zijne tijdgenooten niet beslissen, buiten staat in de harten hunner medemenschen te lezen, en ook de latere geslachten mogen niet lichtvaardig aan een' Vorst, naar wien de gouden eeuw der Nederlandsche Republiek den naam draagt van de eeuw van Frederik Hendrik, oogmerken toekennen van loutere baatzucht.

van den Predikant Cornelis Beukelaar, die er ooggetuige van was. Voorts zie men over dezen tocht in Vlaanderen en de snelle verovering van Hulst Jhr. A. van der Cappellen *Gedenkschriften* D. II. bl. 109.

1) Bl. 399. Een onderneming tegen Antwerpen, in het vorige jaar 1645, was mislukt door tegenwind, welke veroorzaakte, dat men zou hebben moeten landen in het gezicht van een vijandelijk leger.

2) Zie Van der Cappellen, *Gedenkschriften*, D. II. bl. 186.

3) Zie Kok. *Vaderl. Woordenboek*. Hetgeen deze Schrijver over Frederik Hendrik heeft te boek gesteld, is, zonder eenige in-'t licht-plaatsing van 's Prinsen verdiensten, met de grootste partijdigheid, ja met hatelijkheid tegen dien Vorst, geschreven.

Wat niet te ontkennen valt, de Frederik Hendrik van 1646, toen 62 jaren oud en nog uren lang in den zadel zittend, had niet meer de helderheid van geest, waarmede hij voorheen het verband der dingen overzag, en niet meer de veerkracht waarmede hij vroeger de inspraken wist door te zetten van zijn overtuiging en van zijn geweten.

Hetgeen vroeger ten aanzien van Maurits is gezegd, ter verontschuldiging tegen de aanmerking die zou kunnen gemaakt worden, als ware de lof van dien Held in deze tafereelen van Neerlands heldendaden te veel op den voorgrond gesteld, datzelfde is ook op Frederik Hendrik toepasselijk. En evenwel, hoe weinig straalt dit door in de Gedenkschriften, onder zijn oog opgesteld, waarin hij alles heeft doorgehaald, wat naar de vermelding van zijnen lof kon zweemen. 1) Trouwens, zoodanig was in 't algemeen het karakter onzer vaderen in hunnen roemrijksten tijd. Wezenlijke verdiensten wist men zeer wel te beloonen, maar men schaamde zich voor vleierij en eigen lof. De bewondering eener liefhebbende vrouw mocht naderhand het meesterlijk penseel van Jordaens, door de afbeelding van den allegorischen triomf, op de Oranjezaal bij 's Gravenhage, dienstbaar doen zijn aan de verheerlijking van haren heldhaftigen echtgenoot: het voorstel van sommige leden der Staten-vergadering, om de uitvaart des Prinsen door een prachtigen zegewagen te doen vergezellen, werd verworpen, omdat men vreesde, dat deze hulde zou zweemen naar vleierij. Wij zouden dan ook van menigen Nederlandschen Krijgsman, wiens naam nu slechts ter loops in de Geschiedenis vermeld wordt, de verdiensten met meer uitvoerigheid in het licht hebben moeten stellen, indien men destijds gewoon was geweest, van voorbeelden eener loffelijke plichtsbetrachting grooten ophef te maken. Wat zouden een Stakenbroek, 2) een Johan Wolfaard van Brederode, 3)

---

1) Zie de Voorrede voor dezelve, p. VIII en volgg.

2) Stakenbroek was van gemeen ruiter opgeklommen tot de waardigheid van Luitenant-Generaal der Kavalerie, welke hij bekleedde, toen hij in 1644 overleed. Hij was bemind bij ruiters en officieren, en een zoo onvermoeid ruiter, dat hij tot in zijn hoogen ouderdom er weinig om gaf, om 24 uren achtereen te paard te zitten.

3) Hij was in den jare 1661 Grootmeester van de Artillerie der Vereenigde Nederlanden, Kolonel van een regiment voetknechten, Ritmeester van een compagnie kurassiers, Gouverneur van de stad en meijerij van 's Hertogenbosch, toen hij met de eervolste betuigingen door de Staten-Generaal werd aangesteld tot „Veldmaarschalk over het volk van oorloge te peerde ende te voet, of Marechal van 't Leger, zijnde de derde krijgswaardigheid." De eerste was die van Kapitein-Generaal, en op deze volgde in rang de Generaal der Kavallerie. Kok, in zijn *Vaderl. Woordenboek*, noemt hem „den grooten" Brederode. Hij was zeker een uitstekend krijgsman; maar zijn karakter deed hem bij de vrienden van het Huis van Oranje weinig achting vinden. Zie Mr. G. Groen van Prinsterer *Arch.* T. V. proleg. p. XXVIII en het oordeel van den Franschen gezant Chanut over hem p. 148. Deze Brederode was in 1638 gehuwd met Gravin Louise Christine van Solms-Braunsfelds, zuster van Prinses Amalia: hij was daardoor de zwager van Frederik Hendrik geworden. Een andere Brederode, met den voornaam Nicolaas, een

een Johan van Wijnbergen, 1) en zoo vele anderen niet hebben kunnen doen te boek stellen, indien de geest van zelfverheffing, welke in latere tijden zoo vele gedenkschriften heeft doen in 't licht komen, de mannen van dien tijd had bezield, die de vermelding der gewichtigste diensten, door hen bewezen, ten hoogste tot een bescheidene aanteekening in hunnen familie-Bijbel uitstrekten. 2) Wanneer in dagen van gevaar de Schutterijen volvaardig uittogen, om de grensvestingen te gaan beschermen, wordt dit niet eens door de pen der Historieschrijvers vermeld. 3) Het wordt nauwelijks aangeteekend, dat een Dirk Dibbetz, Burgemeester van Arnhem, op het bericht, dat het Keizerlijke leger op de rivieren aantrekt, terstond, zonder 's vijands duizenden te berekenen, uitrukt met niet meer dan 30 burgers, en de schans te IJseloord zoo lang met mannenmoed verdedigt, totdat hij voor de overmacht zwichten moet (1629). 4) Als bij toeval leert de nakomelingschap, na anderhalve eeuw, den naam kennen van een Pieter Jansen van Vlissingen, die zich met een bende vrijwilligers voor 's Hertogenbosch bevond, en aldaar tot Vaandrig bevorderd, met zijn vaandel om het lijf, door de pas geopende bres naar de naastbijzijnde torenspits klom, om de eer te hebben, dat zijn vaandel het eerst van de veroverde stad had gewapperd. 5) Aan hoe weinigen is het bekend, dat, om Sas van Gend te kunnen insluiten, onze voorvaderlijke krijgslieden gewapend de vaart tusschen die plaats en Gend overzwommen, en de Kapitein Oene van Grovestins, die niet zwemmen kon, met een touw zich door het water deed slepen.

Men behoeft aan dergelijke bedrijven geen groote waarde te hechten, om evenwel te erkennen, dat zij ten voorbeelde strekken van den vurigen krijgsmansgeest, welke onze, zoo het heet, koelbloedige Neder-

bastaard uit dit aloude Hollandsche geslacht, was Gouverneur van Venlo, toen deze vesting in 1637 den Spanjaarden weder in handen viel. Hij werd te dier zake, met een der overige Kapiteins der bezetting, die zich allen te zoek hadden gemaakt, bij verstek ter dood veroordeeld.

1) Johan van Wijnbergen, Vrijheer van Horssen tot Oldenaller, had zijne eerste dienstjaren in Italië, in Zweden en Denemarken doorgebracht, en diende vervolgens den Lande onder drie Stadhouders. Hij was Kommandeur van Rijnberk, Gouverneur van Sluis, en stierf te 's Hertogenbosch, als Gouverneur dier stad, ten jare 1658, in den ouderdom van 68 jaren. Zie over zijn geslacht Kok, *Vaderl. Woordenboek.*

2) Een voorbeeld daarvan is in de aanteekening van Frederik van Dorp, hierachter in de bijlagen opgenomen.

3) Het zijn de Schrijvers van de Beschrijvingen der Steden, waaruit wij dit vernemen. Het had, onder anderen, plaats in 1622, 1624, 1629, 1632. Zie Prof. M. Siegenbeek, *Gesch. der Burgerwapening*, bl. 97 en volgg. Vergelijk ook Kok, *Vaderl. Woordenboek*, in v. Jan Willemsz. Bogaard.

4) Montanus, *Leven van Frederik Hendrik.*

5) Te Water, *Inhuldiging van Willem V*, bl. 52, en Voorrede van het XI Deel der *Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.*

landers in hunnen grooten kampstrijd bezielde: en die geest is van aanmerkelijke gevolgen voor Europa geweest. Want hoezeer, zonder de persoonlijke talenten van Maurits en Frederik Hendrik, de Nederlandsche legerplaatsen zeker nooit de leerscholen zouden hebben kunnen worden der grootste Legerhoofden van de zeventiende eeuw, mag men echter het daarvoor houden, dat zij dit zonder dien geest nimmer zouden geworden zijn. Hoe ook de legers van den Staat, naar mate van de omstandigheden, door vreemde toevoegselen vergroot wierden, er bleef daarin altijd een Nederlandsche kern, door welke de opgewonden vaderlandsliefde, welke allerwege in de harten blaakte, in het leger gebracht werd. De uitboezemingen en andere uitwerkselen dier geestdrift, moesten noodwendig op den vreemdeling werken door voorbeeld en naijver; en zóó was het Nederlandsche leger, een samenraapsel, ja, van verschillende natiën, maar bezield door Nederlandsche vrijheidsmin, te zamen gehouden door Nederlandsche geestkracht, en tot de overwinning geleid door Nederlandsche Bevelhebbers. Hoe belangrijk was het schouwspel, hetwelk ons Vaderland vertoonde in die roemvolle dagen! Terwijl in de rijzende wereldstad, in het kooprijk Amsterdam, de Formosaan verwonderd was den Irokees te ontmoeten, vond in het leger de Fransche Ridder den Edelman uit het verste Noorden. Dáár trof Descartes, stichter eener wijsbegeerte, door velen als onchristelijk verworpen, den zoon aan des Keizers van Marokko, te Leiden in de Christelijke kerk gedoopt, en in Europeesche wapenrusting met den vervolgden Wijsgeer dienende onder Maurits. Dáár, in de Nederlandsche legertenten, kon men den jongen Torstenson zien, den lieveling en later den waardigen opvolger in het krijgsbevel van den grooten Gustaaf, tegelijk met Turenne, die op zijne beurt de stichter was eener krijgsschool, waarin een Marlborough werd opgekweekt. In dat leger, eindelijk, ontleenden Karel Gustaaf en de Groote Keurvorst van Brandenburg de beginselen dier geduchte kunst, waarmede zij elkander bij Fehrbellin bestreden. 1) Waar is de natie, die zulk een schouwspel in hare geschiedrollen kan aanwijzen?

Het was dan nu beslist

---

1) De zoon des Keizers van Marokko, zoo even bedoeld, kreeg bij den doop den naam van Henri Cherif. Hij diende op zijn verzoek in de compagnie van Frederik Hendrik, die gemachtigd was, hem *f* 50 per maand te geven, en hem te doen wapenen en monteeren met twee paarden en een *bidét*. Zie Van Wijn, *Nalez. en Bijv.* op Wagenaar, D. XI. bl. 160. Omtrent de overige personen, in den tekst vermeld, als zijnde in Nederlansche dienst geweest, kan men zien Valkenier, *Verwerd Europa*, D. I. bl. 20; Bilderdijk, *Aanteek. op de Geusen van* Van Haren; H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem* D. I, *aant.* bl. 9.

„Of Nassau gedempt zou zijn van Spanje,
Of 't moedigh Aragon zich buigen voor Oranje." 1)

De Republiek der Vereenigde Nederlanden, gegrondvest door Willem I, vrijgevochten door Maurits, bevestigd en uitgebreid door Frederik Hendrik, werd met eer door Europa begroet op het Vredes-congres te Munster, en dáár moest de reuzen-monarchij van het trotsche Spanje, afgestreden en verwonnen, in het onderschrijven der bepaling tot het sluiten van de Schelde, zich een vernedering laten welgevallen, waarvan geen tweede voorbeeld is in de Geschiedenis. De uitkomst was de vrucht van een worstelstrijd, waarin de wapenroem van Nederlanders schitterend heeft uitgeblonken. Mocht onze beschouwing van dezen strijd iets bijdragen, om dien, uit dat oogpunt, in een helderder licht te doen verschijnen!

1) Vondel, *Begroetenis aan Frederick Henrick.*

B IJ L A G E N.

Zie bladz. 86.

BIJLAGE. (1)

Opgave der Schepen, Manschappen en Benoodigdheden voor eene Expeditie der Spanjaarden tegen Engeland; ontworpen door den Hertog van Alva, en waaraan men in den jare 1585 in Lissabon is begonnen te arbeiden; getrokken uit Von Schepeler, *Beijtrage zur Geschichte Spaniens*. 1)

Schepen.

Groote oorlogschepen	150	
Galeien (20 uit Spanje, 14 uit Napels, 6 uit Sicilië,)	46	2)
Fregatten (uit Italie)	20	
Transport-hoekers 3)	40	
Kleine oorlogsvaartuigen en transportschepen	340	
Platbodemde landingsvaartuigen	200	
Totaal der Vaartuigen	796	

1) De rangschikking is hier en daar veranderd, om alles meer beknopt en voor het overzicht gemakkelijker bijéén te hebben.

2) Van waar de 6 overblijvende galeien zouden te vinden zijn, wordt niet opgegeven.

3) Vertaling van het Spaansche *urca*. De afleiding van het woord is deze: Gr. ὕρχη Lat. *orca*, Fr. *orque*, Holl. hurk is de noordkaper, of een dergelijke groote zeevisch. Het Lat. *orca* beteekent ook nog, wegens de gelijkheid van gedaante, een pot met een wijden buik, om zeevisch in te zouten. Dezelfde gelijkheid van vorm heeft ook den Spaanschen naam *urca*, welke bij de Franschen is overgegaan in *hourqe* of *houcre*, bij ons in hoeker, aan een schip doen geven. Misschien is het woord *orca*, in de beteekenis van een pot met zoutevisch, het eerst in Spanje gekomen door den handel met Rome, alwaar de Spaansche zoutevisch, als een lekkernij, in menigte werd aangevoerd.

Personeel.

Staf van den opperbevelhebber.

De Kapitein Generaal, Opperbevelhebber der vloot en van het leger.
Edellieden van den Opperbevelhebber.
Lijfwacht.
Kapitein van de Lijfwacht.
Luitenant.
Secretaris.
2 artsen.
2 fouriers,
Een kapellaan.
Een kapelbediende.
4 tolken.
Een trompetter.

Administratie.

De Intendant en Commissaris Generaal, met 2 Officieren Adjudanten.
Een Inspecteur Generaal met een Officier.
2 Controleurs, elk met een Officier.
Een Betaalmeester Generaal met 2 Officieren.
Een Intendant der transportschepen.
8 Monster-Commissarissen.

Justitie-Beambten.

Een Auditeur-Generaal.
Zijn Luitenant.
3 schrijvers.
4 gerechtsdienaars.
Een Provoost-Generaal met zijn Luitenant en 40 paarden.
10 hellebaardiers.
5 gerechtsdienaars.
Een vaandrig.
Een cipier.
Een trompetter.
Een scherprechter.

Geneeskundige dienst.

Een Hoofd-Administrateur.
2 Administrateurs.
4 geestelijken.

Een Chirurgijn majoor (*cirujano mayor*).
4 chirurgijns.
Een eerste geneesheer en 4 andere.
6 praktisijns (*paraticantes*). 1)
4 barbiers.
2 apothekers.
2 handlangers.
Een opzichter (*vedor*).
Een betaalmeester.
6 andere beambten (*officiales*).
4 zieken-oppassers.
12 bedienden (*mozos*). 2)

Cavalerie.
Generaal der cavalerie, en zijn staf, bestaande uit:
12 Edellieden.
Een secretaris.
4 trompetters.
Een fourier.
Een kapellaan.
Een hoefsmid.
1200 paarden (en dus ook ruiters).

Artillerie.
De Grootmeester der Artillerie.
4 Luitenants.
Een controleur (*contador*) en 2 Adjudanten.
Een administrateur (*major domo*) en 2 adjudanten.
Een fourier generaal.
4 Ingenieurs.
Een fourier voor den leeftocht.
Een geneesheer.
Een chirurgijn.
Een schrijver.
24 hellebaardiers en een korporaal.
Een kapellaan.

---

1) Die nog den doctoralen graad niet hadden verkregen, maar echter mochten praktiseeren.

2) Al deze beambten werden betaald uit de aalmoezen der soldaten. Voorheen werd aan de soldaten gewoonlijk van den buit, welken zij verkregen, een bijdrage gevraagd voor de gekwetsten.

60 Edellieden van het geschut (*gentiles hombres.*)

Om te veld te trekken, berekent men noodig te zullen hebben 100 Artilleristen, 1) te kiezen uit Burgos, Navarre en Portugal. 80 timmerlieden (uit Castilië), namelijk 30 bazen en 50 knechts, ieder timmerman met zijn gereedschap.

60 wagenmakers (uit Mancha), 30 bazen en 30 knechts.

60 smeden en slotenmakers (uit Biscaija), 20 bazen en 40 knechts.

10 wapensmeden (uit Milaan).

22 hoefsmeden (uit Castilië) voor de muilezels, 10 bazen en 12 knechts.

12 kuipers en zakkemakers (uit Castilië) van elk 6.

2 biezen-vlechters.

1400 muilezels, om geschut te trekken en munitie aan te voeren.

700 oppassers voor de muilezels.

3000 pioniers (500 uit Castilië, 1000 uit Galicië en 1500 uit Italië) verdeeld in 20 compagniën, elk van 150 man.

Infanterie.

Spanjaarden	28000
Hiervan moeten er in Portugal 5000, en in Castilië 12000 nieuw gelicht worden.	
Italianen	11000
Uit de Terzios in Italië rekent men 5000 soldaten te nemen, uit Napels 2000, uit Sicilië 1500, en uit Lombardijë 1500, in wier plaats even zoo veel rekruten noodig zijn.	
Duitschers	16000
	55000

Bij het afzeilen der vloot, rekent men, dat 10,000 soldaten zullen ontbreken, door desertie, overlijden, ziekten enz. Om de vloot te beveiligen, blijven bij eene landing 10,000 achter, zoodat voor de landings-troepen overblijven 35,000.

Bemanning der vloot.

Roeiers	9800
Matrozen	23000

Behalve de Hoofd-Officieren met hun gevolg, zou derhalve het leger bestaan uit 60,234 manschappen, en de geheele uitrusting uit 94,000 menschen, 1200 paarden en 1400 muilezels.

1 De pioniers en infanteristen werden als handlangers gebruikt.

Materieel.

Algemeene benoodigdheden.

	Plaatsen, waar te krijgen.
4000 met ijzer beslagen emmers, om water te scheppen	Napels.
10,000 watervaten voor de schepen en voor de landings-troepen	Genua en Niza.
200 snelwagens, groote en middelsoortige voor de proviandering. 1)	
500 stuks gewichten enz., van 1 tot 10 rations.	Sevilla.
400 halve mudden en schepels	Sevilla.
1500 maten van geheele en halve kannen.	Sevilla.

Voor de dienst van het Hospitaal.

2000 wollen dekens	Valladolid.
2000 stroozakken van grof linnen	Sevilla en Lissabon.
8000 beddelakens van grof linnen . . . . 4000 hoofdpeluwen van gebleekt linnen . .	Sevilla en Lissabon.
2000 matrassen van gebleekt linnen . . .	Milaan.

8 veldtenten, 4 kleine en 4 groote, voor het hospitaal bestemd.
30 centenaars fijn pluksel.
Doeken, hemden, lakens en ander linnen voor de gekwetsten. Medicijnen, schapen, hoenders, eieren, conserven en andere spijzen voor de zieken.

Touwwerk en ijzer in voorraad voor de schepen. 2)

Uitgaven voor de Artillerie.

Verondersteld zijnde, dat het leger landen zal, en eenige batterijen moeten samengesteld worden, zoo zal daarvoor, en tot beveiliging der schepen, het volgende geschut noodig zijn:

Geschut.	*Van waar te bekomen.*
Voor 4 batterijen, elk van 12 stukken, 54 kannonen; gerekend door elkander van 55 Castilische centenaars . .	Van Messina en Palermo en van de ontwapende schepen, die in de haven van Messina onder bevel van Don Juan liggen . . . 12 van Napels . . . . 17 van Carthagena 25 54

1) Bij sommige voorwerpen staat de plaats niet aangewezen, vanwaar zij moesten geleverd worden.
2) De bijzondere opgave van dezen post, als behoorende tot het zeewezen, gaan wij hier voorbij.

Voor 4 batterijen, elk van 4 stukken, om wallen te beschieten, 16 kolnvrijnen, tegen 60 centenaars ieder } uit Siciliё 9
uit Carthagena, Malaga en Lissabon 7

16

16 halve kanonnen, om de borstweringen te beschieten, à 19 centenaars ieder . . . . Napels.
24 sacres voor het veld, en om loopgraven te beschieten, à 16 centenaars ieder . . . . Napels.
20 lange Esmeriles van 6 centenaars.

Deze 130 stukken geschut, welke te zamen 4638 centenaars wegen, zijn voor de genoemde batterijen en in het veld noodig, met hunne monteering van raderen, affuiten en alle andere benoodigheden.

Scheepsgeschut, *bestaande uit* 1150 *vuurmonden*. 1)

De geheele Artillerie, zoo voor de vloot als voor het leger, bedraagt 1280 vuurmonden, wegende te zamen 17118 centenaars. Hiervoor zijn noodig de navolgende munitiёn:

Kogels voor de kanonnen, van 40 pond ieder 12000
„ voor de koluvrijnen, van 25 pond ieder 4000
„ voor de halve kanonnen, van 15 pond ieder . . . 4000
„ voor sacres en falconetten, van 8 pond door elkander gerekend 8000

Uitmakende (voor het legergeschut) 28000 kogels, wegende te zamen 7040 centenaars.

Munitie, *kruit*, *lood*, *lonten*.

Men berekent voor het grof geschut, de haakbussen en musketten, (daaronder niet begrepen het kruit, hetwelk de groote schepen als hun eigen voorraad medenemen) te zullen noodig hebben 22080 centenaars buskruit, 2) waarvan moeten geleverd worden 7000 uit Napels, 7000 uit Genua, Milaan en Duitschland, en 8080 uit Carthagena, Malaga, Sevilla, Arcos en Lissabon.

Lont voor de haakbussen enz., 10,000 centenaars.

Lood voor de kogels der haakbussen en musketten (uit Sevilla) 12,000 centenaars.

1) Ook van het scheepsgeschut, en de daarvoor benoodigde munitie wordt eene gebijzonderde opgave gedaan, welke wij hier hebben overgeslagen.

2) De hoeveelheid buskruit is hier in het oorspronkelijke voor de verschillende vuurmonden bijzonder opgegeven. De onzekerheid echter omtrent de juiste verhouding van het oude spaansche tot ons gewicht, scheen dit minder belangrijk te maken. De berekening is zoo gemaakt, dat de kanonnen gesteld worden door elkander 26 pond te schieten, de koluvrijnen 24, en de halve kanonnen 16 pond.

Andere benoodigheden voor de Artillerie.

	Plaatsen waar te bekomen.
200 centenaars grof touwwerk	Napels.
50 carrosmatos (soort van voertuig met 2 raderen) om geschut te vervoeren.	
4 bokken, met de daartoe behoorende rollen en windassen, om het geschut op- en af te leggen	Napels.
60 raderen voor kanonnen, halve kanonnen enz.	Napels.
100 beslagene assen voor het geschut	Napels.
100 dissels voor affuiten enz.	Napels.
200 karren, om munitie aan te voeren, met toebehooren van raders enz.	Mancha.
150 centenaars spijkers van allerlei soort	Biscaija.
100 zagen, waarvan 50 groote, 25 kleine en 25 middelsoortige	Biscaija.
100 ijzeren hefboomen met toebehooren	Biscaija.
12 smidsen met dubbele blaasbalgen, aambeelden, hamers, tangen, vijlen enz. . . . , ...	Biscaija.
300 centenaars ijzer, van allerlei soort en vorm	Biscaija.
150 centenaars staal	Milaan.
300 boren van allerlei soort	Biscaija.
80 holboren, om het geschut te ontnagelen	Milaan.
200 hamers van allerlei soort	Biscaija.
1000 beitels, haken en groote nagels.	
200 centenaars geslagen koper, hetwelk Z. M. te Lissabon heeft, voor laadschoppen. 1)	
4 windassen, om geschut op- en af te laden	Milaan.
6 hamers tot hetzelfde einde	Milaan.
100 centenaars talk, om de assen van het geschut der voertuigen te smeren . . . . , ...	Napels.
2000 stukken ladder voor het stormen	Napels.
40 tenten voor de munitie	Milaan.
4000 balken van kastanjehout, van 14 tot 20 voet lang, voor bedekkingen, stellingen, reparatiën en andere einden	Napels.
2000 groote zware planken voor geschut-beddingen en mijnen, die te Carthagena zijn, de overigen uit	Napels.
20,000 gewone planken van allerlei soort	Napels.
12,000 zakken van groflinnen, om borstweringen te maken.	Sevilla.

1) Vóór het gebruik van patronen, werd het kruit met een schop in het stuk gebracht.

30 centenaars bindgaren van alle soorten . . . . . . Napels.
12 rollen alquitran, 1) om 's nachts licht te geven . . . Biscaja
12 rollen piktoortsen . . . . Biscaja
30,000 groote palen van kastanjehout, ter lengte van 10 tot 12 voet, voor loopgraven en reparatiën . . . . Napels

Wapenen voor de Infanterie, en als voorraad.

Men rekent, dat alleen de 17000 man, in Castilië en Portugal lichten, nog met wapens voorzien moeten worden, en dat de overig reeds gekleed en gewapend zijn. Voor de eerstgenoemden, en als voor raad, moeten worden medegenomen 16000 haakbussen, en 5600 mu ketten, (beiden uit Milaan). 2) Men rekent, dat onder het voetv 15 van de 100, harnassen dragen; er zijn alzoo noodig, met d voorraad, 3200 harnassen (uit Milaan), en daarvan twee derde bla één derde versierd. Er zullen 10000 pieken noodig zijn (uit Biscaja 5000 om de rest der bovengemelde 17000 man te wapenen, en 50 als voorraad.

Vuurwerk. *Van waar te bekom*

2000 lichte bommen (*bombas ligeres*) . . . . Napels.
6000 alcancias van kleiaarde. 3) . . . . Lissabon.
6000 abrojos. 4) . . . . Lissabon.
2000 lichte werpspiesen. 5) . . . . Lissabon.
2000 brandkogels (*balas artificiales*) . . . . Napels.
1000 kettingkogels (*balas enramades*) . . . . Napels.
300 tonnen teer en alquitran voor allerlei soort van vuurwerk Lissabon.
100 centenaars salpeter . . . . Carthagena.
50 centenaars zwavel.
100 centenaars witte hennip . . . . Napels.
6 centenaars ijzerdraad, allerlei soort . . . . . . Lissabon.

Gereedschappen voor de pioniers.

6000 hakbijlen met de stelen . . . . Genua.
6000 hak- en snijmessen, om faschinen te maken . . Genua.
6000 spaden met stelen . . . . Genua.
6000 houweelen met stelen . . . . Genua.
6000 dissels met twee punten . . . . Genua.

---

1) Een mengsel van pik, harst enz.
2) Van elke 100 man worden gerekend 10, en daarenboven 3 geheele compagnies, elkvan 200 man, met musketten gewapend te zijn.
3) Zij waren hol en met brandstof gevuld.
4) Abrojo heette het ijzer, waarin de alcancia lag, als hij geworpen werd.
5) Zij waren hol en met brandstof gevuld, en dus gelijk aan de kongrevische raketten.

6000 ijzeren schoppen.
1000 haken, om takken af te halen, en af te slaan.
12000 houten schoppen . . . . Napels.
2000 kruiwagens.
1000 draagberries.
30000 stelen voor het bovengemelde gereedschap . . Lissabon.
50000 biezen draagkorven . . . . Alicante.
10000 groote biezen manden . . . . Alicante.
150 centenaars stukken bies van de gewone en meest lenige soort . . . . Alicante.
34000 dunne biezen touwen, van 18 ellen ieder . . . Alicante.
200 centenaars matten, om korven te maken, en naalden, om te naaien . . . . Alicante.

Leeftocht.
20000 centenaars beschuit.
16000 pijpen wijn.
6000 centenaars spek.
1500 pijpen wijnazijn.
Voorts boonen, erwten, grutten, talk, was, kaarsen enz. enz.

Om eenigszins een berekening te maken van de verbazende kosten, welke tot deze uitrusting zouden vereischt zijn, geeft Von Schepeler op, dat de expeditie uit Cadix naar Buenos Aijres in 1820, welke op zijn hoogst 15000 man landtroepen bevatte, bijna 20 millioen piasters gekost heeft. Welk een macht, welke schatten moet Filips gehad hebben, om aan een onderneming, als die door Alva ontworpen, te denken; welk een zelfvertrouwen van den ontwerper, om zoo veel op het spel te durven zetten! Doch na Alva's dood kwam de veel mindere Armada tot stand, en het lot van deze is bekend.

Zie bladz. 303.

BIJLAGE. (2)

De hiervolgende aanteekening is den Schrijver meegedeeld door zijnen hooggeachten vriend Jonkheer F. A. Ridder van Rappard, in leven Secretaris-Generaal bij het Departement van Oorlog, van wien hij bij het schrijven van dit werk, van het begin af, raad, medewerking en onwaardeerlijke diensten genoten heeft.

» Dit navolgende bevonde geschreven op ingebonde pampier tussen het oude ende nieuwe testament in sekere Beijbel mijn Moeder Vrouwe Sara van Trello toebehoorende, en erckense ick 'tzelfde geschreven te wesen met eijgener hande bij wijle mijn Vader Heer Frederick van Dorp, Ridder.

(*get.*) Frederick van Dorp, 1)
1643
den 8 Febr.

» » Hier ondergeschreven zijn eenige principale geschiedenissen daer ick bijde geweest hebbe, so belegeringen als andere geschiedenissen, sonder noch andere cleene belegeringen als oock wijnige van steden ende exploiten.

Anno 1568 sloegen wij die slagh bij Heijligerleen tegens de Spanjaerden daer wij de victorie hadden met Graef Lodewijck. Daer bleeff doot de Graef Van Aerrenbergh als met de Spanjaerden houdende. Dit geschieden den 25 Maij. Dit was mijn eerste uijtflucht als jonge sijnde.

Anno 1572 quam ick met de Grave Van der Marck uijt de zee voor de stadt van den Briel in Hollant, alwaer wij de poorten in brant staecken, en namen die stat also in sonder die te plonderen, welck was die eerste stadt die wij in kregen. Wij en waeren geen drij hondert en waeren daer geen ses uren voor. Dit geschieden op den eersten van April.

Den 7 April quam de Graef Van Boshu met 1000 Spanjaerden ons belegeren in den Briel, waartegen wij seer schermutzeerden, en naar

1) De oudste broeder van den Schrijver dezer aanteekening heette Tertullianus en is gehuwd geweest met de dochter van den Auditeur Militair Fleming te Ostende, die de geschiedenis van het beleg dier stad geschreven heeft. Dat huwelijk is kinderloos gebleven. Men vermoedt dat het deze Tertullianus van Dorp geweest is, die in 1629 Amersfoort heeft overgegeven (Zie hiervoor bl. 358).

lat sij ons drij dagen beleegert hadden branden onse schepen de Spanaersschepen daer sij mede overgekomen waeren, waerdoor een vreese onder hen quam, sodat se inder nacht optrocken en vluchten naar Dorderecht ende voorts naar Rotterdam waer sij ettelicke borgers vernoorden.

Anno 1574 den 24 Jani: sloege wij die slagh te water ontrent Rommerswael.

Anno 1574 den 5 October hebbe ick met mijn Neef den Amiraal Boysot de stat Leyde helpen ontsetten.

Anno 1575 den 28 Septr werden wij binnen de stat Zirzee belegert, naer dat wij die 40 weecken gehouden hadden moesten die overgeven door grooten hongersnoot in handen van Monsr. Dragon.

Anno 1577 kreegh ick mijn eerste Commissi van mijn Heere den Prince van Orangen als capiteijn over 250 soldaten naer dat ick te voore Vendrick geweest hadde.

Anno 1579 werde wij van den Prins van Parma binne de stat van Maestricht belegert, alwaer hij ons beschoot met 53 stucken grof geschut, ende also wij ontrent vijf maenden tegengehouden hadden en veele stormen afgeslagen geen meer polver hebben en onse soldaten meest gebleven sijnde, alsmede veel borgers, heeft de vijant onse bolwarcken en poorte met de wal afgenomen, daer naer noch twe halve maenen, ofte retrencementen die wij in de stat gemaeckt hadde, ons ten laesten met stormenderhandt overvallen alwaer mijn Godt wonderlick bewaerden. Hem zij loff prijs en eer.

Anno 1582 den 22 April hilp ick die stat Aelst met surprijsen innemen.

Anno 1585 was ick mede beleghert binne Brussel van de Prins van Parma, welcke stat wij door grooten hongersnoot moesten overgeven op den 10 Maert. Een korten tijt hier naer hilp ick Liefkenshoek met gewelt overvallen.

Anno 1586 kreegh ick mijn Commissi als Lieutenant Colonel van de Heere van Oreagne.

Anno 1590 den 4 Maert hilp ick die stat van Breda weder innemen.

Anno 1593 kreegh ick mijn Commissi als Sergeant Major Generael van Zeelant over 30 vendelen soldaten.

Anno 1596 kreegh ick mijn Commissi als Collonel over 10 vendelen soldaten waermede ick van wegen de Heeren Staten gesonden werden naer Vranckrijck, tot assistentie van den Coninck, alwaer ick negen maenden dienden, en de stat van la Fere winnen. Daer naer werde ick wederomme naer Hollandt gesonden, ende naer dat de Koninck

mijn van mijnen dienst seer bedanckt hadde, vereerden mijn sijn Majt. met een goude keeten; seggende: *je vous fais chevallier.*

Anno 1596 werden ick in de belegeringh binnen Hulst gesonden, naer dat ick 24 uren uijt Vranckrijck gekomen was, welcke belegering ontrent de ses weeken duerde alwaer ick dienden als lieutenant Generaal van Graef Joris van Solms, ende also die stat seer swaek was, ende niet mogelick die langer te houden, moesten wij die met appointement overgeven.

An° 1602 werden ick op den 19 feb. gesonden in de belegeringh van Oosteijnde in de plaats van Sir Francois Veer, alwaer ick het Gouvernement aenvaerden als Generael ende Gouverneur, ende 'tselve gedurende het belegh bedient den tijt van anderhalf jaer, ende alse ick door de gestagen sorgh en komer seer verswackt waere heeft men mijn refraichissement vergunt. Na het overgaan ben ick en een trommelslager overgebleve van 't heele garnisoen. Tot recompens van dien, gave mij de State van Zeelant, een schaal waerin de belegering is te zien en bove aen de decksel het wape.

A° 1606 den 12 Februarij werde ick neffens Graef Ernst van Nassou verschreven en versocht van den Hertogh van Brunswijck, alwaer ick met consent van Mijn Heere de Staten nae toe trock hem te dienen voor de belegeringh van Brunswijck, welcke beleegering den Hertogh moest opbreocken en verlaten door bevel van den Keijser, en bleef als bestelter Oversten van een regiment en Generael van de Artillerije van de Hertogh, en gaft mijn jaerlickx 14 cc gl." "

Zie bladz. 348.

BIJLAGE. (3)

Dezelfde vriend uit wiens verzameling van autografen de vorenstaande aanteekening afkomstig is, heeft ook het volgende meegedeeld over den Ingenieur Van Thye, en de schaarschheid van berichten, wegens de lotgevallen en verrichtingen der krijgslieden onzer Landmacht, in vroeger dagen, verhoogt de waarde van elke mededeeling van 't geen omtrent hen belangrijk voorkomt.

Omtrent Van Tye, een der Ingenieurs onder Frederik Hendrik, in het beleg van 's Hertogenbosch, op bl. 348 vermeld, bestaat de zekerheid, dat hij eigenlijk was Jonkheer Abraham van Thye, Zoon van Mattheus van Thye, en Vrouwe Machtelt Bogaert in 1603 geboren,

n die dus niet ouder dan 26 jaar was, toen hij, bij het bedoelde eleg, zulke gewichtige diensten aan den Staat bewees. Hij schijnt in ooge mate het vertrouwen van den Prins te hebben bezeten, daar leze hem, bij het vermoeden van eenen aanslag op Grave, door den raaf van den Berge, (in welke plaats volgens Wagenaar. Dl. II, bl. 4, de Kolonel Varik, zich ter verdediging had moeten werpen,) als ngenieur derwaarts zond, blijkens de daarvan alsnog aanwezige ori-ineele order:

»Zijne Excellentie ordonneert hiermede Van Thye Ingenieur, dat hy iet naer en laete dese gesien hebbende sich *in aller haest* met een chrijver, ende een Conducteur *van hier* te begeven binnen de Grave, mme aldaer tot dienste van d'Lande gebruyckt te worden tot naerder rdre.

»Last oversulcx den Coronnel Varick, ende den Magistraet van de Grave den voorsn. Ingenieur, Schrijver en Conducteur met Logis te doen accommoderen. In 't Leger voor 's Hertogenbosch den 17 Julij 1629.

(*get.*) F. Henry de Nassau.
Ter ordonnantie van Zijne Excie.,
(*get.*) J. Junius."

Dat Frederik Hendrik zijne diensten en bekwaamheid persoonlijk erkende, blijkt verder uit een autentiek afschrift van den brief van aanbeveling, waarmede hij Van Thye, in 1634, aan den Landgraaf van Hessen voorzag, van den volgenden inhoud:

Monsieur

»*J'accompagne volontiers le Sr. van Thye, Ingenieur, de mes adresses, sur ce qu'il me represente avoir resolu vous aller faire offre de son service, me promettant que s'il s'y voit employé*, il s'y acquittera de mesme scavoir et diligence *dont il a servy quelqves années à cest Estat, en suitte de quoy vous priant de le veoir et accuiller de bon oeil, je demeure tousjours dans les mesmes affections à vous faire paroisere, au bien de votre service, que je suis, Monsieur,*

votretrès humble Serviteur,

à la Haye le 30 *Juillet* 1634.

(*signé*) F. Henry de Nassau.

A Monsieur, Monsieur le Landgrave de Hesse."

Van Thye werd hierop werkelijk door den Landgraaf, tot het be-

vestigen der Stad Hamm, in dienst gesteld, en dat hij, ook daar, blijken van bekwaamheid gaf, mag veilig worden afgeleid, uit het volgend, aan hem gericht in originali voorhanden schrijven van dezen Vorst:

Monsieur

»*Jay reçeu la vostre, et suis* satisfait *du soing, que vous apportez à la fortification de la Ville de Ham. Si l'on distribue les ravelins entre les Bourgeois, ceux du plat pays et les soldats*, ainsi que vous pensez faire, *il y a de l'apparence qu'ils travailleront l'un à l'envy de l'aultre, et qu'on en verra dans peu de temps les ouvrages fort avancéz. J'espère que vous feréz votre debvoir pour me donner la preuve de vostre suffisance en telles et plus grandes affaires*, à la quelle ayant desia pris goust *je demeure*

vostre affectionné

de Rüden ce $\frac{\text{28 d'Août}}{\text{7de Septemb.}}$ *l'an* 1634. (*signé*) Guillaume.

A Monsieur, Monsieur l'Ingenieur Van Thyen, *de présent à Hamm.*

Hoe lang onze landgenoot in dienst van den Landgraaf bleef, hebben wij niet kunnen opsporen, doch wij veronderstellen dat zulks slechts korte jaren zal geweest zijn, daar hij, blijkens nog eene origineele aanstelling van meergenoemden Stadhouder, in 1645 benoemd werd tot Luitenant-Kolonel en bevelhebber over de Artillerie, welke bestemd was om in de geschillen, die destijds, tusschen Denemarken en onzen Staat, over de Sondtollen, aanhangig waren, naar dat land te worden gezonden; doch Van Thye stierf, op den 7den December van dat zelfde jaar, te 's Gravenhage, aan de gevolgen eener, bij ongeluk op de jacht bekomen wonde, en werd aldaar in de Groote Kerk, bij zijne ouders, begraven, volgens de *Gedenkstukken van Timareten*, Dl. II, bl. 69.

Hij was gehuwd aan Anna de Schilder, dochter van Mr. Pieter de Schilder, Bewindhebber der O. I. Compagnie, en Vrouwe Elisabeth Cobbault, welke laatste een zusterskind was der echtgenoote van den Raadpensionaris Cats. De echt van Van Thye was met kinderen gezegend, waarvan alsnog onderscheiden afstammelingen bestaan, en waarvan er zich twee, heden ten dage, onder het korps Nederlandsche Ingenieurs in dienst bevinden, te weten Jonkheer Johan Abraham Anne Christiaan van Rappard, die van moederszijde en Jonkheer Jan Frederick van Thye Hannes, die van vaderszijde van den Ingenieur van Thye afstammen.

Zie bladz. 359.

B IJ L A G E. (4)

Uittreksels uit de Predikatie van Do. Souterius, betrekkelijk de Verrassing der Stad Wezel, in den jare 1629.

(*Bladz.* 360.) »De Heere Otto de Gent ende Oijen, Heere van Dieden, hebbende acht doen nemen ende ondersoecken op de ghestaltenisse van seecker nieuw Bolwerck, dat tot Wesel nieu gemaect werde, ende dat seker gat dat noch open lagh, met stercke palisaden toegemaect was, heeft hetselve sijne Princelijcke Excellentie ende sijn Genade Graef Ernst van Nassau, Gouverneur van Vrieslandt ende Groeningen, gecommuniceert, mitsgaders sijn advijs hoe ende op wat manier hij meent, men de stadt daer deur soude mogen innemen ende vermeesteren, sijn Excellentie ende Ghenade 't selve gehoort ende daer op wel ghelet hebbende, vonden de saecke doenlijck te wesen, sulcx dat hem den last daervan ghegeven ende toevertrout werde, ende onder decksel dat hij een seecker Convoij van den vijandt wilde waernemen ende slaen, heeft hij uijt de naeste Garnisoenen, ontrent twee duijsendt voetknechten, eensdeels vierroers ende anderdeels halve piecken, vergadert uit diversche Compaignien, ende voorts op sijn Excellentie schrijvens ende bevel gelicht, seven hondert ofte acht hondert ruijteren, (hier is verschil in 't ghetal van 't voetvolck, Huijghens schrijft van sesthien honderdt, eenige seggen van twee duijsendt, andere van vijf-en-twintich honderdt, doch daer aen, is so veel niet aen ghelegen, de rechte seeckerheijdt behoordt de Heere Van Dieden best te weten) waermede hij den 18 Augusti, in der nacht gekomen is voor Wesel, aen het voorschreven nieu Bolwerck, ende hebbende den 19 s' morghens ontrent drie uren soo stille als eenichsins doenlijck was, deur veertich ofte vijftich Boodtsgesellen, seeckere stercke kabel aen de Palisaden vast doen maecken, ende deselve alsoo met geweldt, aen stucken ende om verre doen trecken, sijn daer in de stadt gekomen, ende nae de poorte getrocken, daer de Ruijterije in ordre buijten ghereet stondt, de wacht aen de poorte hebben sij ver-

meestert ende meest doodt gheslagen, hebben voorts, de poorte met hamers oft instrumenten, daertoe mede gebracht, open gebroken, de valbruggen nedergelaeten, daer over ende deur, de Ruijterije terstondt in de stadt gereden zijn, rijdende ende rennende deur alle de straten van de stadt, ende waer hen eenighe openbaerden, schoten sij met haer Pistolen deselve doodt: hebben voorts de marct inghenomen ende beset de wacht overal vermeestert ende meest doodtgheschoten oft gheslagen. Het logement van den Gouverneur Don Fransisco Losano werdt opghe-broocken, ende soo hij noch te bedde lach, seijde men teghen hem, dat hij hem ghevangen gheven soude, hij wel verbaest sijnde, vraechde hen, aan wien? sij seijden, aen den Prince van Orangien, ende de Heeren Staeten Generael, die de stadt hadden doen innemen; bevolen hem, dat hij hem terstondt kleeden soude, ende brachten hem alsoo bij den Heere Van Dieden, die hem neffens sijn paerdt dede gaen, ende alsoo daer een deel Spaigniaerden bij den anderen waren vergaer-dert bij eene andere poorte, ende eenige resistentie scheenen te willen doen, belaste de Heere Van Dieden den Gouverneur, hen-luijden te beveelen, dat sij haer wapenen terstondt soude neder leggen, ende soo hij dat niet doen en wilde, soude hij sijn volck dan terstondt ander bevel geven, wat sij doen souden. Desen hoveerdigen Spaigniaert (die niet ghewoon en was alsoo ghecommandeert te werden, maar te com-manderen) heeft nochtans 't bevel van den Heere Van Dieden ghehoor-saemt, siende dat hij niet anders en mochte. Beval hen-luijden dat sij haeren wapenen souden afleggen op goedt quartier, ende sij-luijden siende haeren Gouverneur ghevangen ende datter gheen ander uijtkom-ste voor haer en was, oock hebben ghehoorsaemt, ende naer ghekomen. Daer sijn van de Spaensche, die hier ende daer hen te weere stelden, oock van de wachten, ende deghene die op de straten (sommighe ge-kleet, eenige int hembde andere half gekleet waren) in alles doot ge-bleven tusschen twee ende drie honderdt; (in dit getal is oock verschil van de Statische seven ofte acht, de burgeren hielden hen stillen bin-nen haere huijsen, tot dat alles uijtgericht was. Daer wert gheseijdt dat eenighe Spangiaerden den Burgeren te hulpen riepen, dan gaven voor antwoorde, waer mede souden wij u helpen, dewijle ghij-lieden ons, onse wapenen hebt afghenomen? De Trompetters bliesen lustich het oude liedeken, *Wilhelmus van Nassouwen*, etc. De Heere Van Die-den heeft alles door sijn Cousijn Merode, aen sijn Excellentie laten weten, 1) ghelijck hij oock dede aen de Heeren Ghecommitteerde bin-

1) Zie den brief van Dieden aan den Prins hierachter bl. 405.

nen Arnhem, ende heeft terstondt geschreven aen de Commandeurs van Rees, ende Emmerick, om hem eenige Compagnien toe te senden, om de stadt beter te versekeren. Ende stelde voort ordere, op alles dat in der haest doenlijck was, heeft oock de Burgeren geweer doen uijtdeelen, om haer-selven ende de stadt te helpen defenderen.

Het Garnisoen daer binnen liggende waren sesthien, (eenige seggen, veerthien Compagnien,) daer sijn uijtgetrocken ontrent duijsendt ghevangen soldaeten, daer de Gouverneur, en de Capiteijnen voor spraecken."

(*Bladz.* 362 *de aanteekening.*) »Dese inneminge der stadt Wesel, is gheschiet, doe een rechte ghelegentheijt haer was presenterende vermits aen het oosteijnde der stadt een nieu Bolwerck wiert gemaect, waerdoor de stadt ten deele open lag, en was maer gesloten met een staketsel, dat weijnich conde weeren. Oock hadde eenen Pieter Mulder tot verscheijden reijsen (hem veijnsend te swemmen) des stads grachten ter genoemder plaetse gepeijlt, en alle gelegentheijt wel neerstig bespiet. Hij had oock een swaren ijseren hamer doen maeken, om daermede 't ghemelde staketsel te breken. Ende is na bestemden tijt ende plaetse, eijndelick op den 18 August 1629 des namiddaegs uit Wesel gegaen ontrent drij uren voor 't sluijten van de poorten. Een ure daernae, is hem (tot een ander poorte uijt) gevolgt sijn broeder Dirck Mulder ende Jan Rootleer, effen voor 't sluijten, mede tot een derde poorte, uijtghevolght, op dat alles onghemerct mochte toegaen, ende dat de laetste de eerste conde adverteren, of in de stadt oock eenich kuntschap of ontdeckinge van den Aanslag was, 't welck alles na wensch noch afliep ende quamen bij een, ter plaetse daer toe geordineert; vielen haren God met ernst te voet, biddende om kloeckmoedigheijd, wijsheijd en kracht, verwachtende voort met goede patientie den Heere Otto van Gent, met sijn bijhebbende krijgsmacht. Nu aldus bij den anderen gekomen sijnde, heeft den gemelden Heere Otto, biljetkens doen trecken van sijn Capiteijnen, ende sijn volck verdeelt in vijf troupen, opdat elck weten souden wie d'eerste tocht, de tweede, ende so voorts, soude hebben, ende alle ding ordentlic mochte toegaen. Haren aenval op de stadt, gheschiede seer geluckelick op den Aug. des sondaeghs smorgens voor der sonne opgang, en in korten (God lof) maecten sij haer Meesters van de stercke stadt Wesel. Terwijlen nu de Heere Otto, met sijn volck, doende waren om de Corps de guarden in te nemen, alles doot slaende wat hem te weer stelde, om hem thegen te staen, zoo is Pieter Mulder (voor desen vermelt) met eenich gevolgh, in der haest gelopen, heeft den smit, sijn bekende vrient, opgheklopt; den smit

verbaest roepende, wie klopt daer? heeft gheantwoordt: »Pieter de Mulder, staet op, de stadt is Geus." Den smit opdoende, sijn sij daer in huijs ghevallen, de grootste hamers met haer nemende, daer op eenighe van des smits knechten, haer in alderhaest zijn gevolght, ende hebben de Brijusche poorte de sloten met gheweldt, afgheslagen, doch tot de valbrugge komende, daer haperdet, want sij en konden de kettingh niet in stucken slaen, maer ten laetsten quam daer opt onversiens een kogel van een stuck staende op het bollewerck, dat op deze poorte flancqueerde, ende schoot de ketten in stucken, O admirable Voorsienigheijt Gods! De brugge nedervallende, so entreerden der H. Staten Ruijterije (die daer gereet stonden voor de poorte). De Trompetters bliesen Tantara, de Ruijters veeghden de straten en trocken in Bataille na de Marct, met de Tap en Pied, met hare pistolen in hare handen gespannen."

(*Bladz* 363 *de aanteekening.*) „Men segt, dat doe des Princen volck Wesel des morgens vroech besprongen ende innamen, dat de Gouverneur Francisco Lozano noch op zijn bedde lagh. Tot welcke de onse seijden, geeft u gevangen, daerop hij met grote verbaestheijt weder vraegde, uijt wiens name! De onse weder ter antwoort gaven, van weghen den Prince van Orangien. Na welcke morgenspraecke sij hem dwongen de sleutelen van de poorten des stads over te geven. De Gouverneur Francisco wel siende, wat hem overkommen was, seijde, och! dat men mij op derselver stont doot gesmeten hadde! Ick hebbe den Coninck dese 35 jaren gedient: moet mij dit wedervaren! Ick wensche wel in de eerste charge gebleven te zijn! Men wil nu sterck seggen, dat hij om sijn qualic toesien tot Brussel soude onthooft sijn, met noch twee andere Heeren. De tijt sal de waerheijdt aen den dag brengen. De Couranten van daghe desen 13 Meij, segt, dat uit Bergen op Zoom, geschreven wert, den 7 Meij, dat Gouverneur Lozano, noch gevangen sit, ende daghelicx gheexamineert wert van twee Crijchsheeren, twee Capiteijnen, den Fiscael Generael, ende den Auditeur Generael."

(*Bladz.* 362 *de aanteekening.*) „ „Ons volck bestont wt ontrent 1600 man te voet, een deel met vijerroers ende de ander met halve pieken ende 8 comp. te peerde alles geleijdt door 3 Borghers van dese stadt, onder 't commandement van de Heere Van Dieden. In de stad waren 6 comp. Spaeng. ende 8 andere, van de welke d'eerste alleen hebben resistentie gedaen; daer zijn van de onse doot gebleven ontrent 10 ende van de Spang. ontrent 70, en 3 capit. ende meer ander gequetst.

De gevangenen sijn geweest ontrent 1042 sonder officiers, welke metten Gouver. sijn gesonden na Arnhem. Men heeft ons komende nae-bij de stad biljetkens doen trecken, om haer te bespringen. 'T geluck heeft gewilt, dat het eerste mij toegevallen is, het tweede aen den Drost van Breevoort, om mij te seconderen, 't derde op M. Biest, 't vierde op M. Marquette, 't vijfde op M. Lauwijc, elc met 150 man; wij vielen aen op een nieu bolwerck, 't welck ontrent een quartier uijrs aenliep van weghen een Palissade, dewelcke gebroken sijnde ben ic d'eerste daerdoor gepasseert, ende gevolgt zijnde van een ghedeelte van mijn volck, heb ic den vijandt vervolgt tot de poorte toe, d'welcke met ghewelt is aengetast ende geopent door hamers, in de 2 Corps-de-guarde is alles doot geslagen. Ben daerna gemarcheert, recht nae de groote marckt toe, alwaer mijn onderweg de rendevous was gegeven. Ic hebbe drie rencontren gevonden, ende de principaelste onder de poorte van 't gevangen-huijs, dewelcke ontrent een half ure was duerende, alsoo ick maer 40 man bij mij en hadde. De andere waren gebleven, soo om de poorte te bewaren, als in andere straten om niet van achteren te worden overvallen ofte verrascht. Ondertusschen sijn de ruijteren in de stad gekomen, deur de voornoemde poorte, en hebben sich op de Marct bij ons gevoecht. De reste van 't voetvolc sijn rontom de Bolwercken getogen, om de andere poorten en Corte-guarden aen te tasten, van de welcke sij wel geluckelick meester sijn geworden, ect. Uijt Wesel den 21 August 1629. V. onderdanigen dienaer onderteijckent J. Huijgens." "

(*Bladz.* 363 *de aanteekening.*) „ „Mijn heer. Den brengher deses, mijn Cousijn Merode, komt u Excel. rapporteren het goedt succes van 't innemen der stadt Wesel. De vijand heeft ter selver instantie verlaten twee Forten ofte Schansen sonder een scheut geschoten te hebben. Sij hebben haer oorloghschip in de gront geboort en hebbende eenige Ponten op den Rhijn, soo hebbe ic eene partije daervan die niet en dochten, doen verbranden. Alhier bevindt sich een menichte van gheschut ende 13, ofte 14 schuijten op wagens geset. Ick hebbe om te beter de stadt te versekeren aen de Commandeurs van Rees ende Emmerick ontboden, dat sij mij eenighe Compagnien voetvolck willen toesenden, en soo 't u Excell. goet vint, soude ick noch wel meer volckx begheeren, waermede, etc. Mijn Heere uwe Excell. ootmoedighste ende gehoorsame Otto van Gent ende Oijen. Tot Wesel, den 19 Aug. 1629, met haest, des morghens tusschen vier en de vijf uren." "

Lijst van geschut en ammunitie,
(*Bladz.* 364.) *gevonden binnen Wezel.*

„ 6 heele Kanons ofte Kartouwen.
14 halve Kanons.
9 Veldt-stucken ende Draecken.
3 mortieren sonder af-snijden.
16 ijsere stucken. Andere segghen 24 ijsere stucken.
Een groote quantiteijt Canonkoghels.
Een groote quantiteijt musquetkoghels.
29 Groote Granaden.
2 Tonnen ende een mande met handt Granaden.
Eenighe Musquetten ende Piecken.
Een groote solder met Lonten, onghebonden.
Noch 23 tonnen met Lonten.
7 Petarsen.
6 Nieuwe Affuijten.
20 Groote Granaden.
5 Tonnen met ijsere Pinnen.
5 Tonnen met hack-messen.
houwelen.
schoppen.
550 Tonnen pulvers. Andere segghen: in de 't sestich duijsendt pond pulver, aldaer gevonden te zijn.

Aanteekening. De Couranten doen vermaen van 2000 tonnen Buscruijdt, ijder wegende 200 pondt. Item, datter sijn gevonden 6000 musquetten, so roers als vijerroers. Item noch 4000 piecken met veel halve piecken daeronder. Item harnassen wel om 5000 mannen toe te rusten. Noch 200 metalen stucken, so groot als kleijne, daervan 45 stucken op de marct stonden, om Graef Hendrick van den Berge toegesonden te worden, ende daermede die van de Veluwe te beschadigen, oock heel Hollandt te doen beven, gelijck sij uijtgaven. Van dusdanige ende diergelicke wapenen te melden, zijn verscheijden advertissementen gekommen, doch alle onseecker, en de niet overeenkomende. Het seeckerste ende warachtigste hebben wij in ons Tractaet gevolght."

(*Bladz* 364 *de aanteekening.*) „Noch staet hier bij te onthouden, dat alle de principaelste bagagie van Graef Hendrick van den Berge, item het ghereetste van de goederen van den Grave Van Monte Cuculi, ende der andere Colonellen, Ritmeesters ende Capiteijnen, alsmede het meeste deel van den roof, die de Keijsersche ende Crabbatten al-omme in de

oorloge van Hoogduijtsland gerooft, ende den goeden luijden afgedwongen hadden, bij dese soude becomen zijn, makende te samen een so grooten buijt, dat men se niet wel en kan waerderen. Jae eenighe houdent daervoor, dat dese Victorie voor 't Landt, in dese conjuncture, soo groot is als de Vloote die de Generael Pieter Pietersz. Heijn (goeder ghedachten) in dese landen gebracht heeft."

(*Bladz.* 364.) „De couranten ende dagelijckse geruchten, hebben ons vertelt ende verhaelt, dat des Princen volck grooten buijt binnen Wesel van de Spangiaerden bekommen hebben, ende dat sij daer benevens oock kregen sekere kleijne Tonnekens met Rijcxdaelders ende Pistoletten, die geordineert waren, ende daer gelaten (so men segt) tot betalinge van haer Leger. Men wil seggen, datter gevonden zijn eenige wagens met geldt, die op hadden, 48 Tonnekens met Realen van achten, in ijder Tonneken 2000 stucx, noch 8 Tonnekens met Pistoletten. Men heeft dat Voetvolck gesien den roof uijtdeijlen, ende den Ruijters den Rijcxdaelders, met hoeden vol, malkanderen toemeten."

Zie bladz. 369.

BIJLAGE. (5)

Lijst van het Krijgsvolk, hetwelk in den jare 1629 in dienst is geweest van de Republiek den Vereenigde Nederlanden, getrokken uit Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, D. I, bl. 889.

	Ruijters.	Bidets.	Voetvolck.
„ Gelderlandt . . .	200	81	2990
Hollandt	3295	2195	30705
Zeelandt	100	„	6900
Uijtrecht	550	405	2825
Vrieslandt	700	243	8340
Overijssel	500	81	1760
Stad en Land . . .	400	162	3830
Drente	200	81	300

Te zamen 5545 Ruijters, 3248 Bidets, 57650 Voetvolck.

Hier en boven noch de 50 compagnien voetvolck, die over de Provintien waeren gherepartitieert, ijder van 200 koppen, maecken het ghetal van 1000
Noch binnen Embden 50
Op de redouten tussen Gorcum en Dordrecht 2

Noch zijn in haeren dienst voor eenighe maenden gheweest:
De waertgelders voor 5 maenden 60
't Regiment van Morgan voor 3 maenden 20
Valckenburgh voor 3 maenden 360
4 compagnien van Jarnsey voor 3 maenden 50
4 Schotsche ende 2 Fransche compagnien voor 3 maenden . 160
Ferens voor 3 maenden 2073
Solck voor 3 maenden 216
Roosekrans voor 3 maenden 11
De troupes bij Aitzima gelicht 8
Vuijr-roers van Soest ghekomen 5
Vuijr-roers van de Heer van Vuers voor 2 maenden 2
Het volck van de West-Indische Compagnie voor 2 maenden . 120
Matroosen van de Oost-Indische Compagnie 440
Haeghsche compagnie voor 3 maenden 200
't Volck van Vriesland ende Groeningen voor 3 maenden . . 300
Borgers voor 2 maenden 50
3 Amsterdamsche compagnien voor 2 maenden 60
40 compagnien versterckt van 150 tot 300 man voor 3 maenden 600
21 Duijtsche compagnien voor 5 maenden 420
16 Schotse compagnien voor 5 maenden 200
Ruijteren van Ingenieurlant voor 3 maenden 10

Som. Ruijters 6015. Bidets 3248. Voetvolck 111584.
En alsoo 't samen Ruijteren en Voetvolck 120877.

Behalven de meenighte van schepen, schuijten, waegens, treckpaerden en andere. D'Officiers bij den treijn van d'Artillerije, Munitie van Oorloge; als: Edel-lieden van 't Geschut, Canoniors ordinaris en extraordinaris, Conducteurs, Baterijmeesters, Timmergasten, Smits, Rademakers, Kuijpers, Haringkeurs, Schanskorfmaeckers, Contrerolleurs. Ingenieurs ordinaris en extraordinaris; Pioniers en Mineurs, en meer andere, bedroegen oock een groote meenighte."

Met het derde deel, van ruimer omvang dan de twee oorgaande, zal deze geheel herziene en naar de nieuwste bronen bewerkte uitgave compleet zijn.

Die nog zouden willen inteekenen ontvangen de twee erste deelen *bij deelen*, het derde *in afleveringen*, tenzij dit anders erlangd wordt.

Voor den Binder:

De kaart van den slag bij Ramelies te plaatsen tegenover bl. 300 van het tweede deel. Die van den slag bij Malplaquet tegenover bl. 358 van hetzelfde deel.

HELDENDADEN TE LAND

II

NEERLANDS

HELDENDADEN

TE LAND

VAN DE VROEGSTE TIJDEN AF TOT OP ONZE DAGEN

DOOR

J. BOSSCHA
Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen

HERZIENE EN VERBETERDE UITGAAF

Tweede Deel

LEEUWARDEN — G. T. N. SURINGAR — 1872

Snelpersdruk van G. T. N. Suringar te Leeuwarden.

INHOUD

VAN HET TWEEDE DEEL.

—

————

III. TAFEREELEN

UIT DE OORLOGEN DER REPUBLIEK TEGEN FRANKRIJK

Τὸν Φράγκον φίλον ἔχῃς, γείτονα οὐκ ἔχῃς.
EGINH. *in vita Caroli Magni*, c. 16.

Wanneer wij in de Oorlogsgeschiedenissen tot de vroegste tijden terug gaan, dan staat voor ons oog ieder strijder als op zich zelven, en elk wapenfeit treedt met scherp afgeteekende trekken uit het geheel der gebeurtenissen te voorschijn. Maar, naarmate wij naderen tot de nieuwere tijden, zien wij de onderscheidene voorvallen en de persoonlijkheid der strijders zich oplossen en als wegsmelten in een groot geheel van krijgsontwerpen, welke ten laatste dikwijls niet meer te overzien zijn. De bewegingen der Macedonische phalangen en der Romeinsche slagkolonnen laten zich gemakkelijk met het oog volgen; en ook later, wanneer een geheele veldtocht door een enkele belegering wordt gekenmerkt, of weinige duizenden, in een beperkten omtrek, een regelmatigen veldslag leveren, is het alleen door onvolledigheid van berichten, zoo de Geschiedschrijver moeite heeft een duidelijk tafereel van het gebeurde te schetsen. Doch wanneer wij de staande legermachten in talrijkheid zien toenemen, wanneer wij de tijden naderen, waarin belegerde vestingen slechts als steunpunten beschouwd worden tot uitgebreidere ondernemingen, en waarin leger aan leger geschakeld, van de bronnen van den Rijn tot aan de Noordzee, een onafgebrokene linie vormen, waarvan enkele legerafdeelingen gevechten leveren, welke vroeger voor groote veldslagen zouden gegolden hebben, maar die nu, in betrekking tot het onoverzienbare front dier ontelbare volksmenigte, niet meer zijn dan voorposten-gevechten: dan moeten onze blikken zich over een zoo groote uitgestrektheid en verscheidenheid van bewegingen verdeelen, dat ten laatste de Geschiedschrijver,

hoezeer hem de berichten in grootere menigte en met meerdere nauwkeurigheid toekomen, de grootste moeite gevoelt, om de toedracht der gebeurtenissen in groote trekken met klaarheid voor oogen te stellen. Hij loopt daarenboven gevaar, dat eenige lezers, die hem tot hiertoe gevolgd waren, hem gaan begeven. Want zij die alleen een verlustiging voor hunne verbeelding of een opwekking van hun gevoel in de Geschiedenis zoeken, vinden in de beschrijving van veldtochten, gevechten en belegeringen minder behagen, wanneer de zichtbare werking der menschelijke krachten plaats maakt voor werktuigelijk geweld, door strategische berekening bestuurd. Zij volgen met veel belangstelling den Athener in de vlakte van Marathon, die door de kracht van zijn zwaard een tiendubbele overmacht overwint, of den Romeinschen legioensoldaat, die door persoonlijke dapperheid de heerschappij der wereld verovert, of den in 't metaal geklonken Ridder, die met zijne reuzengestalte de eer der Christenheid verdedigt; omdat zij daarbij hunnen evenmensch persoonlijk, en als lichamelijk, zijne krachten zien ten toon spreiden. Doch zij vinden minder voldoening bij de voorstelling dier ontelbare rijen van gewone menschen, die, in rook en stof gehuld, als werktuigen, door den onzichtbaren geest eener koele berekening bewogen worden, of bij de beschrijving van de werking dier onbezielde vuurmonden, waaruit ook de onschuldigsten en dappersten met dood en vernieling bedreigd worden. Hoezeer dan ook de nieuwere krijgvoering treffende toestanden en verhevene tooneelen oplevert; hoezeer de latere oorlogen in belangrijkheid toenemen voor hen die ze uit een staat- en krijgskundig oogpunt beschouwen, zij bieden den Schrijver, die ook dat oogpunt voor het zijne moet kiezen, minder gelegenheid aan tot tafereelen, geschikt om de verbeelding te treffen en het gemoed te ontgloeien.

De overgang der verschillende gewaarwordingen, door de voorstelling der Oude en der Nieuwere oorlogsgeschiedenissen te weeg gebracht, doet zich in de Nederlandsche Historie het sterkst gevoelen, wanneer men gekomen is aan de tijden waarin de Republiek te strijden had tegen de uitgestrekte ondernemingen van Lodewijk XIV, door welke aan de strijdkrachten der meeste Europische Staten een bijzondere uitbreiding, en aan de gronden der krijgskunst door Maurits, Frederik Hendrik, en de groote Legerhoofden van den dertigjarigen oorlog gelegd, een snelle ontwikkeling werd gegeven. Het uitgebreider tooneel, waarop nu de oorlogen gevoerd worden, de samenwerking van meerdere machten, de menigvuldige Staatshandelingen, waarop noodwendig een blik moet geworpen worden, storen niet zelden de eenheid der be-

schouwing, verdeelen de aandacht, en geven meer voedsel aan berekeningen van het verstand, dan aan verheffingen van het gemoed.

Dit moest vooraf gezegd worden tot verontschuldiging van den Schrijver, zoo het hem wellicht niet mocht gelukken, in de volgende tafereelen die klaarheid en levendigheid van voorstelling te treffen, welke velen zouden verlangen, en zoo de Lezer daarbij het gemoed meer verwarmd en het vaderlandsch gevoel meer opgewekt mocht wenschen.

Dan, er is, tusschen het einde van den Spaanschen oorlog en het begin van dien tegen Frankrijk, een tijdvak verloopen van 24 jaar; een tijdvak van onverwelkelijke glorie voor de zeemacht der Republiek, van kwijning en verval voor hare krijgsmacht te land, maar 't welk hier ter plaatse niet met stilzwijgen mag worden voorbijgegaan, omdat eenige bijzonderheden uit dien tijd zeer geschikt zijn, om over de houding der Nederlandsche landmacht, bij de volgende gebeurtenissen, een juister oordeel te doen vellen, en ons tot die gebeurtenissen zelven voor te bereiden.

Na den Munsterschen vrede, namelijk, trad ons Vaderland, nu als onafhankelijke Republiek erkend, een geheel nieuw tijdperk in van zijn bestaan, zoo wel wat het innerlijke Staatsleven, als wat de buitenlandsche betrekkingen betreft. Door het eerste werd de toestand bepaald van s Lands krijgsmacht en van de verdedigingsmiddelen van den Staat, uit de laatsten ontstonden weldra nieuwe oorlogen. Het zal derhalve noodig zijn, op beiden kortelijk het oog te vestigen, uit het gezichtspunt 't welk wij gekozen hebben.

DE LANDMACHT DER REPUBLIEK NA DEN MUNSTERSCHEN VREDE

Quae potest esse victoriae spes in illo exercitu, qui a pluribus regitur, quorum imperia sunt in incerto!
TACIT. *Hist.* II, c. 33.

A. Oorzaken van het verval der landmacht na den Munsterschen vrede.

Vele omstandigheden liepen er samen, om de strijdkrachten der Republiek te lande, na den vrede met Spanje, tot een aanmerkelijke

laagte te doen zinken. De vredesvoorwaarden, welke Spanje zich had laten voorschrijven, toonden genoegzaam, dat men van die Mogendheid geen aanval uit de Zuidelijke Nederlanden te duchten had, en door dezen was men van Frankrijk gescheiden. De kleine Duitsche Staten, door welke het Vaderland aan de oostzijde begrensd werd, waren niet machtig genoeg om groote vrees in te boezemen. De oorlog tusschen Frankrijk en Spanje mocht nog voortduren, deze baarde weinig bekommering; en de Westfaalsche vrede had, zoo men meende, een Statenstelsel in Europa gevestigd op grondslagen, welke een algemeenen vrede voor een geruimen tijd schenen te waarborgen. Deze wijze van beschouwing vond bij velen te gereeder ingang, daar men zich door den vrede in een staat van rust en veiligheid zag gebracht, welken niemand der landzaten, althans met bewustheid, beleefd had. Hierbij voegde zich het verlangen, om zich te ontdoen van de schulden en lasten, waardoor men, ten gevolge van den langdurigen oorlog, gedrukt werd; en hieruit sproot natuurlijkerwijze het denkbeeld, om een aanmerkelijke vermindering te brengen in de landmacht. In Holland vooral werd op dezen maatregel aangedrongen. Sedert dit gewest voor een eersten aanval van de landzijde, door de andere verbondene gewesten gedekt was, hadden zij die aldaar aan het hoofd des bestuurs waren, nimmer groote belangstelling getoond voor de oorlogvoering te land. De persoonlijke gevoelens van sommige regenten, die met argwaan het gezag der Stadhouders, door hun aanzien bij het leger, zagen toenemen, droegen mede bij, om elken maatregel tot beperking der strijdkrachten te land bij de Staten van Holland ingang te doen vinden; en bij het algemeen in dat gewest vonden schier alleen toerustingen tot uitbreiding en bescherming van den zeehandel, toegenegene ooren en geopende beurzen. Vermits nu, behalve den invloed welken Holland had in de vergadering der Algemeene Staten, sedert den jare 1588 het beleid van krijgszaken was toevertrouwd geweest aan den Raad van State, en Holland daarin drie leden had, de overige gewesten slechts een of twee, zal men het niet onwaarschijnlijk kunnen achten, hetgeen trouwens ook uit de Geschiedenis kan gestaafd worden, dat de zoo evengemelde denkwijze van Holland, reeds in het voeren van den oorlog tegen Spanje, menigen nuttigen maatregel heeft tegengewerkt, hoeveel verplichting overigens het Vaderland heeft aan dat gewest, voor de schatten welke het tot het volhouden van den strijd geleverd heeft. Het is algemeen bekend hoe dezelfde gevoelens, na het sluiten van den vrede, Holland vervoerd hebben tot den stap, om, strijdig met de Unie van Utrecht, eigen-

dunkelijk krijgsvolk af te danken, en hieruit hooggaande geschillen met den Stadhouder Willem II zijn gerezen; geschillen, welke met zoo veel verbittering en hardnekkigheid gevoerd werden, dat, toen het verschil over het aantal af te danken krijgsvolk, tusschen Holland aan de eene, en de overige gewesten met den prins en den Raad van State aan de andere zijde, niet meer dan 1000 man voetvolk en 300 ruiters, en eene jaarlijksche som van *ƒ* 250,000 bedroeg, men evenwel niet tot een vergelijk kon komen, en de gewapende aanslag van Willem II tegen Amsterdam eerst de zaak tot een einde kon brengen. Het gold hier niet alleen het bedrag waarmede de oorlogsbegrooting van de Republiek zou verminderd worden. De Prins wien een alliantie-tractaat met Frankrijk door het hoofd speelde, ten doel hebbende de Spaansche Nederlanden te veroveren, verzette zich tegen het voornemen om de reductie van het leger uitsluitend te vinden in het afdanken van vreemde Regimenten. Hij zou hierdoor beroofd worden van de dienst van vele, vooral Fransche officieren, op wie hij rekenen kon bij den hernieuwden oorlog tegen Spanje, die in 't voorjaar van 1651 zou zijn uitgebroken, zoo het plotseling overlijden van den Prins het niet had voorgekomen. 1)

Ten tijde van het sluiten van den vrede hadden de Staten in dienst gehad, behalve 's Prinsen lijfwacht, 30 regimenten voetvolk, waarvan 15 uit landzaten bestonden, de overigen uit vreemdelingen — Franschen, Engelschen, Schotten en Duitschers. De regimenten waren van ongelijke sterkte: zij telden enkele 23, andere 20, 18, 17, 14 en 10 vendelen of compagniën. De ruiterij was 68 vanen of kornetten sterk. Ten slotte van het geschil — want, schreef een tijdgenoot, als Holland verstaat de beurs gesloten te houden dan is daarmede de questie uit 2) — werden, tegen den zin van den Prins en de overige gewesten, van het voetvolk alleen vreemde compagniën, 20 Fransche, 32 Engelsche en 3 Schotsche, gecasseerd, gelijk men het toen noemde zonder daaraan

1) De geheele toedracht dezer zaak is uitvoerig medegedeeld door Mr. S. Iz. Wiselius: *Geschied- en regtskundig onderzoek, rakende het afdanken van krygsvolk bij de Staten van Holland in* 1650, *uitgegeven naar een gevonden handschrift.* Doch dat Willem II aan een verbond met Frankrijk tot hervatting van den oorlog tegen Spanje zou gedacht hebben, wordt door Wiselius voor beuzelpraat verklaard. Mr. G. Groen van Prinsterer daarentegen (*Arch.* T. IV p. LXIII) heeft bewezen dat er werkelijk den 20 October 1650 een overeenkomst in dien zin tusschen den Prins en Mazarin gesloten is, waarbij bepaald was dat de gezamenlijke veldtocht den 1 Mei 1651 zou geopend worden. Maar de Prins stierf 6 November 1650.

2) De uitdrukking is te lezen in een der brieven van den Pensionaris van Medemblik, waarin deze afgevaardigde ter Statenvergadering aan zijne committenten de questie over de reductie uiteenzet: zij zijn meêgedeeld in den Milit. Spectator, 2de Serie, D. V. bl. 563.

de nevenbeteekenis van oneer te hechten. 1) Van de ruiterij werden 12 kornetten afgedankt, en de geheele landmacht der Republiek bestond nu uit ongeveer 26000 man infanterie en 3000 ruiters. 2)

Het was een geringe macht voorzeker, om 15 vestingen en 33 forten daarmede te bezetten! doch waar het zwaard des krijgsmans ontbreken mocht, daar zou de pen van den Staatsman strijden. Onder het bestuur van de Witt nam deze onbezorgdheid, ten aanzien der verdediging van den Staat aan de landzijde, meer en meer toe. Door onderhandelingen en tractaten meende men de onafhankelijkheid des Vaderlands genoeg te kunnen verzekeren, tot dat Lodewijk XIV de »ultima ratio regum" gelijk hij op zijne vuurwapenen liet snijden, het laatste bewijsmiddel der Koningen, met nadruk deed gelden.

De dood van den vier-en-twintigjarigen Willem II (6 November 1650), die reeds, door blijken van dapperheid en uitmuntende hoedanigheden, het bloed had doen kennen, waaruit hij gesproten was, 3) beroofde het leger van een Hoofd, zoo noodig om eenheid en regelmaat in het krijgswezen te onderhouden. De Stadhouders der bijzondere gewesten waren ook Kapiteins-Generaal geweest over het daarin zich bevindende krijgsvolk: zoo was Maurits Kapitein-Generaal geworden, eerst alleen in Holland en Zeeland, vervolgens in de andere provinciën waar hij tot Stadhouder benoemd werd, en in Brabant en Vlaanderen bij een bijzondere commissie van den Raad van State van 19 Juli 1588. Doch aan Frederik Hendrik en ook aan Willem II was het Kapitein-Generaalschap der Unie over al het volk van oorlog te water en te land opgedragen geweest. Nu het vrede was, oordeelden de Staten van Holland, dat men die waardigheid kon ontberen. Men moest, zeiden zij, alleen in tijd van nood, Legerhoofden aanstellen, en het volk van Israël navolgen, ten tijde der Richteren; een voorbeeld, hetwelk daarom niet kwalijk gekozen was, omdat zij die het aanvoerden, ook in andere opzichten, zich in een tijdvak der Israëlitische Historie schenen te willen verplaatsen, waarvan de gewijde Geschiedschrijver deze veelbeteekenende beschrijving geeft: »In die dagen was er geen Koning in Israël; een iegelijk deed, wat recht was in zijne oogen."

1) Van de gecasseerde Franschen en Schotten schrijft de Prins zelf (26 Aug. 1650) „ce sont de bons officiers et de bons soldats." *Arch.* T. IV. 408.

2) In Februari 1650 was de sterkte 31790 man infanterie en 4240 ruiters. In 1658 25916 inf. en 3000 ruiters.

3) De nagedachtenis van den Stadhouder Willem II, veelal onbillijk beoordeeld, is voortaan tegen onweersproken miskenning gewaarborgd door de uitgaaf der documenten, vervat in tome IV 2me Série van de *Archives de la M. d'Or.* en de daarvoor geplaatste prolegomena van den scherpzinnigen verzamelaar.

Zoo werd dan de aanstelling van een algemeen Legerhoofd door Holland tegengehouden, en vervolgens door de bekende Acte van Uitsluiting, den jongen Prinse van Oranje h uitzicht op die waardigheid, wanneer die eenmaal mocht noodig worden, benomen. De heer van Brederode bekleedde nu als Veldmaarschalk, met een zeer beperkt gezag, de hoogste krijgswaardigheid in de Republiek; maar, toen ook deze in den jare 1655 overleed, bewerkten de Staten van Holland ook de afschaffing van die betrekking in tijd van vrede. Men kon, zeiden zij, ook een Veldmaarschalk in tijd van nood aanstellen, en men zou dit dan voor éénen veldtocht behooren te doen, omdat een bestendig Opperhoofd van het krijgsvolk gevaarlijk was voor de vrijheid. Zij verweten aan de Staten van Friesland, die zich even nadrukkelijk tegen dit gevoelen van Holland verklaarden, als zij zulks vroeger tegen de afschaffing van het Kapitein-Generaalschap en de uitsluiting van den Prins hadden gedaan, dat de Friezen, die van ouds zoo zorgvuldig geweest waren om hunne vrijheid te bewaren, nu den weg wilden inslaan om die te verliezen: 1) een verwijt, hetwelk, juist omdat het aan de Friezen gedaan werd, doet zien, dat de vrees voor krenking van het gezag hetwelk Holland zich in de Republiek had verworven, in deze aangelegenheid de drijfveer was der Staten van dat gewest. Er was dan niemand, die zich aan de belangen der landmacht bijzonder liet gelegen zijn; niemand, die door plichtverband of eergevoel geroepen werd, haar aanzien te verhoogen; niemand, die de ondervindingen van zoo vele jaren oorlogs, de ervaringen ook door buitenlandsche Legerhoofden in den dertigjarigen oorlog opgedaan, door den invloed van zijn gezag, tot betere inrichting van het Nederlandsche krijgswezen kon aanwenden; en het besluit, ten aanzien der Militie op de Groote Vergadering van het jaar 1651 genomen, was meer geschikt om 's Lands krijgsmacht, in zoo vele ongelijke afdeelingen gesplitst als er stemmende Provinciën waren, in hare beperkte kringen te doen rondkruipen, dan haar voor algemeen gebruik tot een krachtvol geheel op te voeren. Volgens dat besluit, berustte het oppergezag over de Militie bij de vergadering der Algemeene Staten, maar de Staten-betaalsheeren, gelijk de Provinciale Staten genoemd werden ten aanzien der troepen welke ter hunner repartitie of betaling stonden, hadden het recht tot het begeven der krijgsambten. 2)

1) Wagenaar, B. XLVIII, § 11.

2) Ook onder de Stadhouders was dit recht aan de Provinciale Staten toegekend, maar de meesten hadden het stilzwijgend aan Maurits en Frederik Hendrik overgelaten. Friesland hield echter dit recht met nadruk vol; en toen in den slag bij Nieuwpoort eenige officiersplaatsen bij troepen welke ter repartitie van Groningen en Ommelanden

Hierdoor kreeg Holland, 't welk de meeste troepen betaalde, den meesten invloed op de krijgsmacht, en zag deze Provincie daarenboven haar gezag in het algemeen bestuur vermeerderd, dewijl somtijds de Staten van andere gewesten haar naar de oogen zagen, alleen omdat zij of hunne vrienden krijgswaardigheden bekleeden, welke ter begeving stonden van Holland. 1) Van het velerlei nadeel, 't welk uit deze inrichting voortsproot, was dit niet het geringste, dat de bevelhebbers-plaatsen, met terugzetting van hen die onder de vanen van Oranje een veeljarige ondervinding hadden opgedaan, aan de meestbiedenden verkocht, of geschonken werden aan de zonen of gunstelingen der regeeringsleden, zonder dat op aanleg of geschiktheid eenige acht werd geslagen. 2)

Een andere instelling, welke tot aan de slooping der Republiek heeft voortgeduurd, en vele misbruiken na zich sleepte, droeg insgelijks grootelijks bij tot verval der landmacht. Het was de gewoonte, de compagniën, zoo te paard als te voet, in eigendom te geven, als bloote geldswaarde. Zoo werd, bij voorbeeld, aan een ontslagen Hofmeester van den jongen Prins Willem III, tot schadevergoeding voor het verlies van zijnen post, een vendel soldaten toegezegd. 3) De Kapiteins-eigenaars beschouwden derhalve het hun opgedragen gedeelte van 's Lands krijgsmacht als een bezitting, waarvan zij moesten trachten zoo veel gelds mogelijk voor zich te trekken; en het was een zoo algemeen misbruik, lieden om te koopen die zich voor een enkele reis op de monstering vertoonden, opdat de Kapiteins soldij mochten ontvangen voor het aantal manschappen 't welk zij onder de wapenen moesten hebben, maar inderdaad niet hadden, dat men voor soortgelijke lieden zelfs afzonderlijke benamingen had: men noemde hen *passevolanten*, en wanneer de manschappen, waarvoor soldij in rekening werd gebracht, ook bij de monstering niet vertoond werden, maar alleen op het papier bestonden, *mortepaayen*. 4) Aanzienlijke voordeelen

---

stonden, opengevallen waren, en Maurits die begeven had, protesteerden de Staten dier provincie daartegen, ofschoon de aangestelde personen door haren eigenen Stadhouder Willem Lodewijk aan Maurits waren aanbevolen, en de benoeming in het veld geschied was. Voor de kennis van het krijgswezen, voor zoo ver het bevel over de troepen betreft, zoowel in als na den Spaanschen oorlog, zijn belangrijke stukken te vinden bij Aitzema, in het begin van het 37ste boek.

1) Wagenaar, B. XLVII, § 1, (bl. 250, 1ste uitg.)

2) Zie de *Gedenkschriften* van Temple, p. 247, en van Gourville, Vol. II, p. 60 en volgg. Tegen de *Venaliteit der militaire officiën* werd echter ten jare 1658 door de Staten van Holland een nadrukkelijk vertoog gedaan. Zie Aitzema, D. IV, bl. 254.

3) Wagenaar, B. L., § 25.

4) Omdat zoo iemand voor het land als dood (*mort*) is, ofschoon het echter voor hem betaalt (*paye*). Het misbruik is nauwkeurig beschreven door L. Mulder, Inleiding tot het Journael van Duyck bl. XCV.

konden door deze en dergelijke kunstenarijen verkregen worden, zoodat zelfs eene compagnie ruiterij geschat werd op een jaarlijksch inkomen van tien duizend gulden. 1) Een der gewichtigste aangelegenheden van den Staat werd op die wijze prijs gegeven aan onkunde, kuiperijen en winzucht. Hoe dit alles, ook op den zedelijken toestand van Neêrlands landmacht, een nadeeligen invloed moest hebben, laat zich lichtelijk begrijpen; en om haar aanzien en zelfgevoel nog meer neder te drukken en haar geheel in de schaduw te doen plaatsen, zal ook de glorie, door onze waterhelden intusschen behaald, gewis hebben bijgedragen. Er is geen reden om te onderstellen, dat, onder gunstigere omstandigheden en bij dezelfde gelegenheden om zich te onderscheiden, de dapperheid onzer Vaderen, in het tijdperk van hunnen grootsten zeeroem, zich minder zou vertoond hebben te land dan op den Oceaan; en het is hier de plaats, de twee eenige gebeurtenissen te vermelden in het tijdvak tusschen het einde van den oorlog met Spanje en den aanvang van dien met Frankrijk voorgevallen, waarin de dapperheid van Nederlanders in het veld op de proef gesteld is: den slag bij Nijborg, en den Munsterschen oorlog. De eerste zal doen zien, dat de Nederlandsche krijgsman het oorlogsbedrijf nog niet ontwend was; de laatste zal een voorbeeld geven, aan welke gevaren de Republiek bloot stond bij het gebrekkig en verwaarloosd bestuur harer landmacht.

B. Veldslag op Funen.

In den jare 1659 woedde tusschen Zweden en Denemarken een oorlog, in onze jaarboeken vermaard, waarin de Republiek, om het groot belang hetwelk hare ingezetenen hadden bij de vaart op de Oostzee, de zijde gekozen had van Denemarken. 2) Bloedig maar roemrijk was deze oorlog, met het openen van de Sond en een overwinning op de Zweedsche vloot aangevangen onder het opperbevel van den Luitenant-Admiraal van Wassenaar. De Staten oordeelden het echter raadzaam, tot onderstand van Wassenaar, de Ruijter met een tweede vloot te zenden, welke even sterk was als de eerste, maar een grooter aantal

---

1) Deze schatting steunt op de getuigenis van de Guiche, in het 2de Boek zijner *Memoriën*, welke loopen tot het jaar 1665.

2) Naar eene matige berekening bracht de vaart op de Oostzee jaarlijks meer dan 36 tonnen gouds in het Land, alleen aan vrachtloonen.

landtroepen aan boord had. 1) De Ruijter, door de terugkeering van Wassenaar naar het Vaderland, het opperbevel hebbende verkregen, beraamde terstond met de Deensche Krijgshoofden het plan tot een krachtigen aanval op de Zweden, wier hoofdmacht zich vereenigd vond op het eiland Funen, en aldaar zoo zeer versterkt was dat hun Koning Karel Gustaaf aan dien kant geen het minste gevaar duchtte, »wijl er," volgens zijn zeggen, »voor de vijanden niets te halen was, dan slagen." Dan weldra werd hij met verschrikking van het vermetele zijner grootspraak overtuigd. De vereenigde Hollandsche en Deensche vloot uit Koppenhagen in zee gestoken, aan boord hebbende een aanzienlijke landmacht, zoo ruiterij als voetvolk, vertoonde zich op het onverwachtst aan de oostzijde van het eiland, met oogmerk om door een loozen aanval de Zweden derwaarts te trekken, zich dan zoo spoedig en stil mogelijk te wenden, en aan een anderen kant de landing te beproeven. Dit gelukte naar wensch. Op den 10den November des genoemden jaars kwam de vloot bij Kartemunde, waar besloten werd de landing te bewerkstelligen. Doch dewijl de oorlogschepen niet dichter dan op een geweerschot de kust konden naderen, werden de Nederlandsche benden, aangevoerd door den Kolonel Killegreeuw, benevens eenige Deensche soldaten, in booten en sloepen gescheept, waarmede zij, onder 't gedurig schieten der Zweden, het strand naderden. De Ruijter, die zelf zich in een sloep bevond, verscheidene Hollandsche soldaten en twee matrozen aan zijne zijde ziende sneuvelen, riep dat men zoude aanvallen, en de Ritmeester Buat sprong daarop het eerst, met het rapier in de vuist, in 't water, onder 't geroep van »Mannen, dat gaat u voor, volgt mij." Nu sprongen de soldaten met geheele hoopen in zee, en, tot den middel door 't water wadende, bereikten zij met veel gevaar het land. De weg van de landingplaats naar Kartemunde was door veldwerken versterkt en werd door vijf Regimenten Zweedsche ruiterij gedekt, terwijl de stad-zelve door dragonders bewaard werd. Zoodra onze dapperen aan land kwamen, vielen zij op de hun tegemoet rijdende Zweedsche ruiterij aan, vechtende voet voor voet met ongeloofiijke dapperheid, totdat de Zweden, teruggedreven tot aan de stad

1) Het aantal landingtroepen bedroeg 6000, althans daarop was de onderstand bepaald bij de ampliatie van den 17den Juli 1657, op het verdrag van 1649. De vloot onder Wassenaar had 38 compagniën aan boord gehad, uitmakende 2180 man, waarbij zich bevonden de Ingenieurs Pool en Minncker. De vloot van de Ruijter voerde 40 compagniën landsoldaten, maar deze compagniën, waaronder 8 Friesche, waren van veel grooter sterkte en bedroegen te zamen 4000 man. Er zijn ook 2 eskadrons Friesche ruiterij in den slag bij Nijborg geweest.

n daar op nieuw aangetast, zoodanig geslagen werden, dat zij naar alle zijden heen vluchtende, Kartemunde, inmiddels door de vloot beschoten, ten prijs der overwinnaars lieten. Den volgenden dag werd ook de ruiterij ontscheept, en de geheele krijgsmacht aan land gebracht. Nu was het op Nijborg gemunt, een der voornaamste steden van het eiland, en het doel van den tocht. Na de noodige voorziening op alles, ging het leger op marsch; doch, belemmerd door onstuimig weder en het vallen van sneeuw, daarenboven aan verscheidene enge passen door de Zweden opgehouden, kwam het, inmiddels versterkt door Duitsche, Poolsche en Deensche troepen, eerst den 24sten November tot een mijl van de stad, en vond aldaar de gansche vijandelijke krijgsmacht, die insgelijks van alle zijden zoo veel mogelijk versterkt was, zeer voordeelig geplaatst en in slagorde geschaard, op het hellen van een lang gebergte, en met een zware hegge en diepe gracht ter borstwering voor zich. Het was toen omtrent een uur voor den middag. De Deensche ruiterij begon den aanval, die woldra in een algemeenen veldslag verkeerde, waaraan echter in den beginne van de Nederlanders slechts weinigen deel hadden. De Deensche Veldmaarschalk Graaf Hans Schack, die het opperbevel voerde, scheen van hunne voortreffelijkheid overtuigd en bespaarde hen voor den beslissenden oogenblik. De Zweden, wier aangeborene heldhaftigheid schier tot wanhoop klom, verdedigden zich niet alleen mannelijk, maar brachten zelfs de Denen met hunne Duitsche en Poolsche bondgenooten, die op de beide vleugels stonden, aan het wijken, en vermeesterden een gedeelte van het geschut. Nu kregen de Nederlanders, aangevoerd door hunne Kolonels Killegreeuw, Cuyck, van Meteren en Ernst van Aylva, die bij den Opperbevelhebber in den middeltocht geplaatst waren, last tot den aanval. 1) In geslotene slagorde, met gevelde pieken, rukken zij op den vijand aan. De Zweedsche rechtervleugel poogt in hunnen gesloten drom in te breken en wordt, na eene kortstondige worsteling, op de vlucht gejaagd; de linkervleugel stelt zich in hunnen weg, en wordt overhoop geworpen. Een bende Hollanders, ondersteund door eenige weinige Deensche ruiters, en aangevoerd door den Kolonel van Meteren, drijft met gevelde piek twee eskadrons Zweden van het reeds veroverde geschut, en allerwege vlucht de vijand voor den leeuwenmoed der Nederlanders.

1) Onder de Nederlanders, die wel niet in het verhaal van den slag genoemd worden, maar als aanvoerders van het krijgsvolk bij de inscheping voorkomen, vindt men de bekende namen van Arend Jurrien van Haersolte Luitenant-Kolonel en de Sergeant-Majoors Schimmelpenningh van der Oije en Johan van Beveren. Voorts blijkt uit een plaats van le Hon: *Ordres van batailjen* (aangehaald D. I, bl. 348), dat ook de Nederlandsche ruiterij geen onbelangrijk aandeel aan den slag bij Nijborg gehad heeft.

Zoo veranderde de kans; de geslagene bondgenooten namen weder moed: de aanval werd van alle kanten hervat, en eindigde in de volkomenste nederlaag der Zweden, die zich niet wisten te bergen dan in de stad, welke vervolgens door de vloot beschoten de afgrijselijkste tooneelen van schrik en verwarring vertoonde, totdat zij zich, met al wat er in was, op genade en ongenade overgaf. Van het Zweedsche leger, meer dan 7000 man sterk, allen uitgelezene soldaten, waren twee derden vernield, terwijl het overige gedeelte ganschelijk gevangen werd gemaakt. Het Deensche leger telde 300 dooden, en daaronder den Frieschen Kapitein Hemmema. De Denen en Bondgenooten gaven aan de Nederlanders de eer dezer overwinning, waardoor het Noorden bevredigd werd; en de Zweden getuigden, dat het de Nederlanders waren, die hun bij Nijborg den doodsteek hadden gegeven. 1)

C. De Munstersche oorlog.

De bisschoppelijke stoel van Munster werd, sedert den jare 1650, bezet door Christoffel Bernard van Galen, een man, die, in zijne jeugd soldaat, veeleer geboren scheen om den sabel dan den herdersstaf te voeren, en bij wien de zucht om gerucht in de wereld te maken, door een ondernemenden en woelzieken aard geprikkeld werd. Tusschen dezen Kerkvoogd en de stad Munster was in het jaar 1655 geschil gerezen, voornamelijk omdat de Bisschop verkoos krijgsvolk te leggen in de zetelstad van zijn diocees. Twee jaar later had de stad, door den Bisschop belegerd, de Staten der Vereenigde Nederlanden aangezocht om hulp. Dezen boden hunne bemiddeling aan, welke door den Bisschop werd afgewezen. Toen hadden zij veiligheidshalve hunne grenssteden van sterkere bezetting voorzien. Hierbij hadden zij het niet laten berusten, maar een besluit genomen, om de stad Munster te ondersteunen; en van Galen, tijdig van dit besluit onderricht, had het raadzaam geoordeeld, met de stad een verdrag aan te gaan. Dit had kwaad bloed gezet bij den eerzuchtigen prelaat; twee geschillen vuurden zijn wrok aan tot wraakneming met de wapenen, en zoo ontstond

1) Aitzema, D. IV, bl. 431 en volgg., en daaruit Wagenaar, B. XLVIII, § 29, en Brand, *Leven van de Ruijter*, D. I, bl. 438 en volgg. (uitg. in 8o), welke laatste den 22 November opgeeft als de dag, waarop de slag is voorgevallen. In het verslag, van de Deensche zijde bekend gemaakt, en te vinden bij Aitzema, wordt gezegd: „het was een zonderlinge lust te zien, hoe vaardig en bekwaam het Hollandsche voetvolk zich van de exercitie zijner musketten en pieken wist te bedienen, betoonende zich op 't aanmanen van den Veldmaarschalk en den Luitenant-Generaal, en hunne eigene nobele officieren zoo gewillig en welgemoed, dat zij den vijand zoo wijd als hij voor hen stond, het veld deden ruimen."

de halfjarige oorlog, dezerzijds de Munstersche genoemd (1665—1666).

Het eerste dezer geschillen betrof de Heerlijkheid Borculo. Toen in 1599 de rechte mannelijke linie der Heeren van Borculo uit het Huis der Bronckhorsten was uitgestorven, had Ernst van Beieren, Bisschop van Munster van Hildesheim van Luik en Aartsbisschop van Keulen, zich in 't bezit der Heerlijkheid gesteld, bewerende dat Borculo een Leen was van het Bisdom Munster. Maar zijn opvolger Ferdinand van Beieren was, in het jaar 1615, door het Hof van Gelderland, aangezien de Heerlijkheid van ouds behoorde aan het Hertogdom Gelder, veroordeeld tot de teruggave der vruchten en tot betaling der kosten ten behoeve van een Graaf van Limburg Stirum, die, daar zijne gemalin de naaste bloedverwante was van den laatsten van Borculo's Heeren uit het geslacht van Bronckhorst, in het bezit werd gesteld van de Heerlijkheid en door Staatsche bezetting daarin werd gehandhaafd. Maar van Galen, in 1650 Bisschop geworden, hield vol dat de grond en de heerlijkheid van Borculo tot het rechtsgebied van het Duitsche Rijk behoorden en hij zich dus niet had te onderwerpen aan een uitspraak van het Hof van Gelderland, een uitspraak, tengevolge waarvan de Staten de onrechtvaardigheid pleegden den Graaf van Stirum in zijn onrechtmatig bezit te handhaven.

Wat eindelijk aanleiding gaf tot een gewapende beslechting der wederzijdsche grieven, komt hierop neder.

Bisschop van Galen moest, daartoe aangesteld als Keizerlijk Commissaris, een groote som geld van George Christiaan Vorst van Oost-Friesland invorderen. De Vorstelijke schuldenaar poogde de middelen tot uitkeering van deze som te vinden door een geldleening in Holland en had daarvoor aan de Staten eenige Heerlijkheden verpand en ook de Deyler-Schans, gelegen aan de Eems, waar de schepen den Rijkstol voor de koopwaren die zij voerden moesten betalen. 1) Toen echter Vorst George Christiaan zijne belofte voor een eersten termijn van betaling niet nakwam, maakte de Bisschop onverhoeds, door zijne Munstersche troepen, zich meester van de Deyler-Schans. Hieruit volgden onvriendelijke woordenwisselingen, ook met den gezant van den Duitschen Keizer in den Haag, pogingen van beide zijden om den Vorst van Oost-Friesland te belezen tot afstand van zijn recht op de Schans, en eindelijk van de zijde der Staten een opeisching aan den Bisschop om voor den 10den Mei 1664 de Schans te ontruimen, en tevens bevel aan Prins Willem Frederik Stadhouder van Friesland om een le-

1) De naam wordt geschreven Eilerschans, d'Eiler schans, Deyler- en Dyler-Schans. Wicquefort noemt haar *le fort de Deyl.*

gertje van acht- of negenduizend man bijeen te trekken ten einde den Bisschop te dwingen zijne troepen uit de Deylerschans terug te roepen. De Bisschop, zich nog niet sterk genoeg gevoelende geweld met geweld te keeren, vaardigde den Deken van de Kathedraal van Munster, genaamd Brabeck, af naar den Haag, om met gedeputeerden uit de Stenden van Oost-Friesland een verdrag op te maken, en met de Staten der Republiek het geschil zonder oorlogsgeweld te beslechten. 1) Daar echter de Bisschoppelijke gezant geen volmacht had om een tractaat te teekenen, en de termijn van opeisching verstreken was, berende Willem Frederik den 20sten Mei de Schans met 78 compagnieën infanterie, tellende 4336 man, en 21 kornetten ruiterij, hebbende 1075 paarden. Hierbij kwam daarna nog versterking; doch tot de belegering zelve die den 22ste met het beschieten der Schans aanving, werden slechts 1200 man gebruikt. Met den werkelijken aanval moest gewacht worden. De Staten hadden den Bisschop beloofd het beleg nog te zullen doen opbreken indien hij voor het einde van Mei het tractaat, waarover zij met Brabeck overeengekomen waren, bekrachtigde. Terstond na middernacht van den 31sten Mei werden de loopgraven van twee zijden geopend, en toen zij aan de eene genaderd waren tot aan den wal, 's vijands geschut genoegzaam vernield, en er geene veilige plaats meer was dan in de gaten onder de wallen, gaf de kleine maar dappere bezetting den 4den Juni de schans bij verdrag over. 2)

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de wrok des Bisschops door deze gewelddadige uitdrijving zijner troepen ten top werd gevoerd, en dat hij van nu af vlamde op wraak. Weldra bood zich daartoe de gelegenheid aan door den Engelschen oorlog, welke in het volgende jaar (1665) uitbrak. Karel II, in den Munsterschen Bisschop een ge-

1) Vele nieuwe bijzonderheden omtrent de geschillen met den Bisschop van Munster zijn te vinden in het XIVde Boek (Tome III) van Wicqueforts *Histoire des Provinces Unies* van wege het Historisch Genootschap te Utrecht in 1866 uitgegeven door Mr. C. A. Chais van Buren.

2) Twee derden van het voetvolk was met musketten, het overige deel met pieken gewapend. Het voetvolk was verdeeld in 7 regimenten, de ruiterij in 3. Kolonels van het voetvolk waren Ernst Ittersum, Hans Willem van Aylva, Daniel de Gemmes Felin, Adolf Clant, de Moriacq, Robbert Sedeney (Sidney?) en John Kirck Patrick: die van de ruiterij, waarover de Prins van Tarente het bevel had, waren Antonie van Haersolte en de heer van Duvenvoorde. De Luitenant-Generaal der artillerie was van der Mijle. De sappe werd aanbesteed voor 22 gulden 10 stuiver elke roede van 3 voet breedte en even zooveel diepte. Een batterij voor halve kartouwen werd voor *f* 1500 aanbesteed. De uittrekkende bezetting der Munsterschen bedroeg 300 man. Er waren op de Schans gedaan 1982 kanonschoten, en de kosten van het beleg bedroegen *f* 175000 Zie Aitzema, B. XLIV, en *den Engelschen en Munsterschen oorlogh tegen de vrije en vereenighde Nederlanden* enz. Amsterdam 1670. Een geteekende kaart van het beleg bevindt zich in de rijke verzameling van Mr. J. T. Bodel Nijenhuis.

schikt werktuig ziende ter bereiking zijner oogmerken, sloot een heimelijk verdrag met hem, volgens hetwelk de Bisschop zich verbond een krijgsmacht bijeen te brengen, den Staten den oorlog te verklaren en, terwijl Engeland uit zee het land bestookte, van de landzijde een inval te doen: de Koning van Engeland zou hem daartoe de noodige penningen verschaffen. Deze handeling werd met de diepste geheimhouding gevoerd. De Bisschop wist, door betuigingen van vredegezindheid, zoo zeer de oogen der Staten te blinden, dat zij niet vermoedden aangevallen te zullen worden door de krijgsmacht die de Bisschop aanwierf, en dit te minder omdat zij geheel vervuld waren met hunne zeemacht, welke in den noodlottigen slag, op den 13den Juni dezes jaars, Wassenaar, Kortenaar en zoo vele andere dapperen verloren had. Toen de Bisschop tot den aanval gereed was, lichtte hij het masker af, en zond den 19den September aan de Staten een brief, welke voor oorlogsverklaring kon gelden, en waarin hij zijne vijandelijke gezindheid grondde, eensdeels op de aanmatigende bemoeiing van de Staten met de zaken van het Duitsche Rijk, zoo ver gegaan dat zij hem op Rijks grondgebied de uitvoering van een last dien hij als Keizerlijk Commissaris te vervullen had, verhinderd hadden door de vermeestering van de Deylerschans, en anderdeels op de aanspraak, welke hij meende te hebben op de Heerlijkheid en het stadje Borculo. Deze ontzegbrief, door een' trompetter overgebracht, werd weldra door dadelijke vijandelijkheden gevolgd; en inderdaad stond voor den Bisschop de kans te schoon om tijd te verzuimen. De landmacht der Staten, reeds niet berekend op tijden van oorlog, was nog verzwakt door het wegzenden der Engelsche en Schotsche troepen, ten gevolge van den Engelschen oorlog; een ander gedeelte was op de vloot verdeeld, of werd ter verdediging der zeegaten en ter bezetting der vestingen gebruikt; de oostelijke grenzen des lands waren niet in verdedigbaren staat, de sterkten zonder geschut en zonder genoegzame bezetting, de magazijnen in volslagen wanorde. De Bisschop was voornemens zijn krijgstocht te openen met Doesburg en Arnhem te verrassen door middel van verstandhouding met lieden »die meenden God te dienen door ontrouw te worden aan hunne Souvereinen zoo zij hierdoor eenig voordeel deden aan de kerk wier geloof zij beleden." 1) Maar het verraad werd ontdekt, en toen drongen de bisschoppelijke troepen, te Ochtrup bijeen getrokken, zonder veel moeite in Twente en het Graafschap Zutfen door, bemachtigden of plunderden Enschede, Delden,

1) Wicquefort T. III, p. 218. Aitzema V. 45, p. 654.

Goor, Ootmarsum, Almelo, Diepenheim, Borculo, waar het kasteel echter niet overging dan na door den Vaandrig van Eck moedig verdedigd te zijn, Oldenzaal, Lochem, Deutichem, de huizen Twickel, Wildenborgh, Keppel en anderen, en vóór het midden van Oktober stroopte de vijand, wiens leger 18000 man bedroeg, tot voor de poorten van Doesburg, Zutfen en Deventer. Middelerwijl hadden de vijanden getracht, ook over de Bourtange in het Noorden zich een doortocht in het land te banen. Reeds den 4den October waren de Munsterschen onverhoeds door het Bourtanger moeras gekomen over een brug van rijsbossen, belegd met kozijnen van deuren en vensters uit de naburige dorpen en bevloerd met eiken planken. 1) Zij hadden toen het klooster Ter Apel en het dorp Sellingen bezet, en poogden terstond verder door te dringen. Maar hunne voorhoede, sterk 2000 man, voortrekkende in de richting van Groningen, stiet op een troep van 500 man, waarvan een honderdtal ruiters, uit Groningen getogen op de tijding van den vijandelijken inval. De aanvoerder door den een Baron de Ronan, door den andere de Kolonel van Meteren genoemd, bijgestaan door den onvertsaagden Kapitein Ham, viel terstond met zoo veel verwoedheid aan op de bisschoppelijke voorhoede, dat deze in verwarring en op de vlucht geraakte. Door den dapperen Ruiter-Luitenant Clant voortgejaagd tot in Sellingen, ook daar verslagen, zocht de rest in verwarring over de brug te ontkomen. Maar 500 bleven dood op het terrein van den strijd en 90, waaronder 9 hoofdofficieren, werden gevankelijk te Groningen binnengebracht. Men was destijds van oordeel dat deze »actie" de namen der Officieren tot de »Posteriteit" met lof zou overbrengen. Onder hen behoorde mede de Luitenant Willem Nierop, die bij het even vermelde gevecht met een honderdtal uitgekozene infanteristen de voorhoede had en wien opgedragen werd, de brug over het moeras te vernielen. Met 100 muskettiers daar heen getrokken, joeg hij de wacht, die zich in een bij de brug gelegene schans bevond, op de vlucht, verbrandde de brug geheel, en ontving de getuigenis van een gewichtige dienst aan het bedreigde gewest te hebben bewezen.

Het gelukte den vijand nog voor het einde van October langs een anderen pas in het Old-ambt van Groningerland door te dringen, gelijk later blijken zal. Zien wij eerst, welke maatregelen intusschen genomen werden, om het Vaderland tegen deze overweldiging aan de landzijde te beschermen.

---

1) Volgens Aitzema was de brug 1236 voeten lang en breed genoeg dat er 5 man in het front konden overgaan.

Eerst in de laatste dagen der maand Juli hadden de Staten, door onderscheidene berichten zich overtuigd, dat de toerustingen des Munsterschen Bisschops tegen hen gericht waren, en waren zij begonnen op maatregelen van tegenweer tegen den vijand met ernst bedacht te zijn. Maar 't ontbrak nu aan krijgsvolk, 't ontbrak aan een Legerhoofd. Bij geluk waren eenige kleine Duitsche Vorsten, ten gevolge van geschillen met denzelfden woelzieken Kerkvoogd, gewapend, en kon men met dezen in onderhandeling treden wegens het overnemen van krijgsvolk. Er werd derhalve, den 9den September, een overeenkomst gesloten met den Hertog van Brunswijk-Lunenburg tot het leveren van 8000 voetknechten en 4000 ruiters, en vervolgens (29 Sept. en 1 Oct.) besloten tot een nieuwe werving van twee regimenten ruiterij, elk van 500 paarden, en van drie regimenten voetvolk, elk van 1000 koppen. Ook wachtte men hulp uit Frankrijk, 't welk, ingevolge der verdragen van 1635 en 1662, tot het verleenen daarvan gehouden was.

Niet minder dringend werd de aanstelling van een algemeen Legerhoofd vereischt. De Staten van Zeeland deden daartoe het eerst den voorslag, en die van Holland, geleid door het gevoelen van Johan de Witt, stelden, om redenen welke wij hier niet zullen ontvouwen, als aanvoerder van 's Lands krijgsmacht voor: Henri Charles de la Trimouille, Prins van Tarente, wiens grootmoeder een dochter van Willem den Zwijger geweest was, en die nog zeer jong zijnde — hij was in 1620 te Thouars geboren — onder zijn oud-oom Frederik Hendrik de dienst van den oorlog geleerd had en nu, weder hier te lande gekomen, over een regiment ruiterij bevel voerde en Gouverneur was van 's Hertogenbosch. De overige gewesten echter verklaarden, dat zoo lang er iemand uit het huis van Oranje of Nassau in leven zou zijn, bekwaam om hunne troepen te gebieden, zij geen anderen konden aanstellen. Holland werd derhalve overstemd; en daar Prins Willem Frederik, Stadhouder van Friesland, in het vorige jaar overleden was, werd Johan Maurits van Nassau, de beroemde landvoogd van Braziliё, als Opperbevelhebber in den Munsterschen oorlog aangesteld (28 Juli). 1) Maar welk een Opperbevel was dat over het leger van de Republiek in die dagen! De Provinciale Staten behielden een volkomen gezag over de troepen welke ter hunner betaling stonden, zoodat, zonder hun goedvinden, de Veldheer geen enkel gedeelte uit het eene gewest

1) Dus verhaalt de Guiche. Het is opmerkelijk, dat Wagenaar dit verschil van gevoelen tusschen Holland en de overige gewesten, nopens de benoeming van een Legerhoofd, geheel met stilzwijgen voorbijgaat, en alleen vermeldt, dat de Algemeene Staten, op voordracht van Zeeland, Johan Maurits aanstelden (B. L., § 18). Ook van Wijn heeft hierbij niets aangeteekend.

in het andere kon doen trekken. Een voorstel van de Staten van Gelderland, om den Veldheer een vrije beschikking te dien aanzien te verleenen, vond geen ingang: zoo naijverig was de burgerlijke Regeering op haar gezag. 't Was niet genoeg, dat den Opperbevelhebber Gedeputeerden te velde op zijde werden gezet naar wier goedvinden hij zich moest gedragen; maar zelfs tot het afzenden van kleine benden naar bedreigde punten, werd hem soms de volmacht uit den Haag gezonden. 1) Plaatselijke Besturen, Gewestelijke Regeeringen, de Algemeene Staten, de Raad van State, de Krijgsbevelhebbers: ziedaar zoo vele Souvereiniteiten en machten, welke elkander elke daad van gezag strijdig maakten, en, wanneer er klachten vielen, op elkander de schuld wierpen. Zoo bleven niet zelden gewichtige bevelen onuitgevoerd, en heerschten er in het bestuur van het Nederlandsche Krijgswezen, hetwelk vroeger beroemd was wegens de goede orde en den overvloed in de levering van alle benoodigdheden tot den oorlog, thans allerwege gebrek en wanorde. 2) Het was inderdaad een bijzonder geluk voor ons Vaderland in die dagen, dat de Bisschop van Munster zonder beleid te werk ging, en ook van zijne zijde met vele moeielijkheden te worstelen had. Tot aan den IJsel genaderd, zou hij zich thans van eenige vaste plaatsen aan die rivier hebben moeten meester maken; doch daar de wegen door menigvuldige regens onbruikbaar waren geworden, had hij zijn geschut, waarvan zijn leger boven de gewone verhouding dier tijden voorzien was, te Coesfeld moeten achterlaten. Om hem den overtocht van den IJsel te beletten, had Johan Maurits met eenig voetvolk bij Zwolle post gevat; en tot hetzelfde einde stond Frederik Magnus, Rijngraaf Graaf van Salm, Gouverneur van Maastricht, met 1500 paarden tusschen Zutfen en Arnhem: ook was het landvolk gewapend, om den vijand te keeren. De Munstersche Generaal-Majoor Gorgas, geen kans ziende over den IJsel te dringen, of eenige stad aan die rivier te bemachtigen, wendde zich nu noordwaarts, en beproefde, na Ommen geplunderd te hebben, de Ommerschans te bemachtigen. Doch hier werd hij door den moedigen Drenthenaar Struijck, Secretaris der stad Assen, die ook reeds op gelijke wijze den vijand den toegang uit het klooster Ter Apel over Roo-

1) Aitzema, B. XLV, bl. 653. Onder de Gedeputeerden te velde was Cornelis de Witt. Men zie de *Mémoires concernant les Provinces-Unies* van de Guiche, B. I., die zeer sterk de belemmeringen en nadeelen doet uitkomen, door deze Gedeputeerden in de dienst van het leger veroorzaakt. Ofschoon de oordeelvellingen van de Guiche over hetgeen ons land betreft, niet zonder nader bewijs mogen aangenomen worden, mag echter niet worden uit het oog verloren, dat hij zijne *Mémoires* tusschen 1664 en 1669 hier te lande heeft opgesteld.

2) De Guiche, B I. Aitzema, B. XLV, bl. 609, ook bl. 652, 653.

winkel naar Drenthe had belet, aan het hoofd der landlieden, die de schans bezet hadden, gedurende vier of vijf dagen met nadruk afgewezen, en eindelijk genoodzaakt af te deinzen. 1) Ook hier het hoofd hebbende gestooten, trok een deel der bisschoppelijke krijgsmacht, 8000 man sterk, 2) onder aanvoering van een Generaal d'Ossory, tot aan Zwolle, wendde zich vervolgens ijlings naar de rivier de Vecht, trok die over, en bemachtigde, zonder grooten tegenstand te ontmoeten, het dorp Rooveen, 't welk een weinig verschanst, door twee veldstukken beschermd en met 280 soldaten bezet was. 3) Zoo gewichtig als het verlies van dezen post was, welke den vijand den weg door Drenthe naar Groningen opende, zoo zeer zou het verwondering moeten baren, dat Johan Maurits te Zwolle, als voor zijne oogen d'Ossory liet voorbij trekken, zonder hem aan te tasten, en dat hij voor de veiligheid van den pas te Rooveen niet beter had gezorgd. Doch de Veldheer had hier minder schuld, dan zij die den pas flauwelijk verdedigden en de Gedeputeerden van Groningen en Friesland, die — zoo gevaarlijk is in den oorlog een verdeelde verantwoordelijkheid, het gevolg van een veelhoofdig gezag — voor de zekerheid van dat gewichtig punt hadden ingestaan. Nu de vijand den pas overweldigd had, hoopte men hem spoedig genoeg te achterhalen, om hem in Drenthe tusschen de steden en moerassen op te sluiten en den dood te doen vinden. De misslag door d'Ossory begaan, om bij zijnen verderen optocht Rooveen onbezet te laten, scheen daartoe behulpzaam te zijn; en dit dorp, nu op nieuw door de onzen bezet, sloot hem de gemeenschap af met de troepen, welke Overijsel bemachtigd hadden. Johan Maurits zette zich dus den 20sten October in beweging met een aantal paarden, 5000 soldaten en 3000 boeren, maar vernemende dat de vijand reeds te ver naar het Noorden was doorgedrongen, besloot hij in persoon naar Groningen te gaan, om hem vandaaruit het hoofd te bieden. De bisschoppelijke troepen, in Drenthe binnengedrongen, rukten intusschen, plunderend en stroopend, over Staphorst, Runen, Zuidlaren, Kropswolde en Sapmeer, voort tot aan Winschoten, alwaar zij zich nestelden in de schans, die door de Staatsche bezetting van een Sergeant en 25 manschappen, na een heldhaftige verdediging, ontruimd was. Te Groningen kwam, door dezen inval des vijands, alles in rep en roer. De studenten werden

1) Wagenaar zegt verkeerdelijk, dat de vijand bij de Ommerschans doorbrak. Een reduiet door 16 soldaten bezet, stuitte hem.

2) De Guiche spreekt slechts van 8000, maar naderhand weder van 4000. Maar 8000 is het getal door Johan Maurits opgegeven in het officieel rapport, door hem aan de Staten-Generaal gedaan, en te vinden bij Aitzema, B. XLVI, bl. 771.

3) Aitzema, B. XLV, bl. 654-5.

gewapend, en Johan Maurits, ter zee over Friesland derwaarts getogen, om zich aan 't hoofd der aldáár zich bevindende krijgsmacht te stellen, welke niet meer dan drie of vier duizend man bedroeg, sloeg zich daarmede neder te Scheemda. Maar wie in het verhaal der gebeurtenissen van dezen halfjarigen oorlog krijgskundige plannen wil doen uitkomen of samenhang van verrichtingen, moet zijne verbeelding meer te hulp roepen, dan met geschiedkundige waarheid bestaanbaar is. Dit alleen blijkt, dat de vijanden, wier toeleg geweest was, zich van Groningen en Delfzijl meester te maken, en door laatstgenoemde plaats de gemeenschap ter zee met de Engelschen te openen, in dit oogmerk zijn teleur gesteld, en door gedurige schermutselingen en kleine gevechten afgemat, beschoten in hun schansje bij Winschoten, dat zij op Tweeden Kersdag bij capitulatie overgaven, door het barre saizoen en gebrek in een deerniswaardigen toestand gebracht, ten laatste door de moerassen een goed heenkomen naar Munsterland hebben moeten zoeken.

Middelerwijl had Lodewijk XIV, op het gedurig aanhouden der Staten, een krijgsmacht van 4000 man voetvolk 1) en 2000 ruiters, tot onderstand van de Republiek gezonden. Het bevel over deze troepen had de Koning opgedragen aan den Eersten Kapitein van Zijne Garde, Pradel, die aldus Officieren van hoogeren rang onder zijne bevelen had. Doch de Maarschalk Turenne geleidde zelf het hulpkorps van Mezières over Spaansch grondgebied, zonder daartoe vergunning te hebben, tot in den omtrek van Luik. Nabij Maastricht namen Gedeputeerden der Staten de Fransche troepen over, en alzoo kwamen dezen over Nijmegen in het laatst van November bij den IJsel aan. Johan Maurits, Groningerland genoegzaam beveiligd oordeelende, begaf zich nu ook weder naar den IJsel, stelde zich aan 't hoofd der vereenigde Nederlandsche en Fransche benden, en trok daarmede den 7den December die rivier over, om den vijand over de grenzen des Lands weder terug te drijven. Doch, uit de gedragingen der Fransche krijgsbevelhebbers bleek niet onduidelijk, dat hunne zending minder dienen moest om wezenlijke hulp te verleenen, dan om, door blijken van geveinsde vriendschap, heerschzuchtige oogmerken te bedekken, en om het vermoeden weg te nemen, als wilde Frankrijk aan het verbond, met de Staten gesloten, niet gestand blijven. Tot dit vermoeden toch waren gronden genoeg aanwezig. Want, behalve dat men de Staten, in hunnen oorlog met de Engelschen, aan hen zelven overliet, had de Fransche Gezant te 's Gravenhage de eischen van den Munsterschen

1) Waarvan ongeveer 2700 musketiers, de overigen piekeniers.

Bisschop op Borculo openlijk ondersteund; en men meende zelfs, dat de Bisschop niet alleen door Engelsch, maar ook door Fransch geld geholpen werd. 1) Ja, hoe ver het Fransche Hof toen reeds de oogen liet gaan, blijkt uit het ontwerp, aan Lodewijk XIV door zijnen Afgezant d'Estrades voorgesteld, om met de Fransche hulpbenden, ondersteund door een aanhang welken hij zich binnenlands zou verwerven, Maastricht, en de gewesten Groningen, Friesland en Overijsel in bezit te nemen.

De vertooning der prachtig uitgedoste Fransche troepen, en de feestmaaltijden aan hunne Bevelhebbers van landswege te Maastricht, maar vooral te Arnhem, waar de jonge Prins van Oranje, Johan Maurits, Constantyn Huyghens, de Gezant d'Estrades, de Luitenant-Admiraal Tromp zich bevonden met Gedeputeerden van Hunne Hoogmogenden, met de meeste prachtvertooning gegeven, beloofden aan beide zijden veel, waarvan de uitkomst niets heeft opgeleverd. Van den oogenblik af, dat de Franschen hunne kantonnementen aan den IJsel hadden betrokken, begon men van wederzijden zich onvergenoegd over elkander te betoonen. De Franschen klaagden, dat men de soldaten gebrek liet lijden, en hen hierdoor noodzaakte te gaan rooven; dat overal gebrek was aan oorlogsbehoeften; dat de Gedeputeerden te velde alles bestuurden, en niets van den oorlog verstonden; dat de ontwerpen zonder verband en overeenstemming beraamd, dat de bevelen verward en onvolledig gegeven werden En niet ongegrond waren deze klachten. De Gedeputeerden te velde stelden telkens andere plannen van aanval voor en vroegen onophoudelijk instructiën uit den Haag, ofschoon Johan de Witt aan zijn broeder Cornelis, een der Gedeputeerden, schreef dat zij zich met den Bevelhebber moesten verstaan; hunne bevelen zonden zij aan de bevelvoerende Officieren der Fransche troepen zonder de tusschenkomst van Pradel; en de verrichtingen der nu vereenigde Nederlandsche en Fransche krijgsmachten in Overijsel gaven, op een klein tooneel, een leerzaam voorbeeld, hoe verderfelijk het in den oorlog is, wanneer eenheid van beleid en klem van opperbevel ontbreken. 2) Maar ook de Staten hadden billijke redenen van klachten. De Fransche soldaten maakten, ongestraft, zich schuldig aan diefstal,

1) Valkenier, *Verward Europa*, II, bl. 139.

2) „'t Was, zegt Aitzema (B. XLVI, bl. 774) bij deze gelegenheid, „een klachtige ende kluchtige tijdt, elck seijde het sijne: ghelijck in eene Republijcke plach te geschieden. Veel berispers, weinigh beteraers. De Politijcken leijden 't op de Militairen. Dese meenende: unicuique in sua arte credendum, waren t' onvrede over het ghedaan rapport van de HH. Gedeputeerde." En verder: „de Prinsgezinde namen daeruijt oorsake te seggen, dat de Republijcke noodig hadde 't emploij van een Capitain-Generael, ende de, Militaire noijt soude wel pareren aen Gedeputeerden van den Staet of aen Politijcke.'

betaling in valsche munt, vrouwenschennis, doodslag. De ruiterij bestond uit een menigte Edellieden, waarvan de Monsquetaires in 't bijzonder, keurcompagniën uit jongelieden van goeden huize bestaande, het voorbeeld gaven van de grofste buitensporigheden, en een groot aantal brooddronken bedienden medevoerden, die, steunende op het aanzien hunner meesters, allerlei baldadigheden pleegden. Ook het godsdienstig geloof der bevolking had menige zware proef van lijdzaamheid door te staan, waar zich dit volk ophield. Het ware beter geweest, zeide men, dat de Koning gewone ruiters gezonden had, aan krijgstucht gewend, of wie men den degen over de ribben kon leggen, wanneer zij niet in hunnen plicht bleven; de vertragingen, klachten en tegenwerpingen van den Franschen Bevelhebber Pradel, deden genoeg zien, dat hij order had om zoo weinig mogelijk uit te voeren: zelfs meende men, dat de Koning den Bisschop had doen weten, dat hij van de Fransche troepen niet veel te vreezen had. 1) Het kwam echter nog tot de belegering van Lochem, waartoe Pradel met moeite werd overgehaald. Den 9den December openden de Staatsche troepen de loopgraven, en den volgenden dag de Franschen de hunnen; en toen dezen op den 13den tot aan de gracht van een ravelijn gevorderd waren, gaf de Munstersche bezetting de stad bij verdrag over. De belegering van dit op zich zelf onbeduidend vestingje, gaf derhalve tot geen merkwaardige feiten gelegenheid; 10 man lieten er het leven, waaronder 2 Franschen, maar het maken der loopgraven kostte, door de onophoudelijke regens, een buitengewone moeite, en was met groot gevaar verbonden: de Nederlandsche soldaat betoonde zich daarbij den roem van vroegere dagen waardig en wekte den naijver zijner Fransche medestrijders, en de Monsquetaires inzonderheid gaven voor Lochem blijken van hunne gewone dapperheid. 2)

---

1) Zie behalve de Schrijvers aangehaald door van Wijn, *Nalezingen* op Wagenaar, D. XIII, bl. 177, r. 12 v. o. Wicquefort T. III, p. 219 met de aanteekeningen van Mr. Chais van Buren.

2) De Guiche woonde als vrijwilliger het beleg van Lochem bij; en geeft in zijne *Memoires* een breedvoerig verslag, zoo van hetgeen er bij plaats gehad heeft, als van hetgeen voorafgegaan en gevolgd is. Het is opmerkelijk, bij het lezen van zijn verhaal, dat hij, die alles tot verheffing van zich zelven en van zijne Franschen tracht te doen strekken, toch zijns ondanks verplicht is, aan de Hollandsche troepen lof toe te zwaaien; waarvan hij dan den indruk door deze of gene aanmerking zoekt te verminderen. Zoo, bij voorbeeld, verhaalt hij, dat, toen de Franschen voor de stad kwamen, de Hollanders in den vorigen nacht reeds aanmerkelijk met de loopgraven gevorderd waren, en, voegt hij er bij: (pag. 179) „Le tout étoit fort bien, et fort raissonnablement pensé; mais, la vérité du fait étoit, que le Prince Maurice (Graaf Johan Maurits) avoit voulu agir avant l'arrivée der Troupes du Roi, pour satisfaire les Etats, qui se repaissaient de beaucoup de puérilitez." Hij doet het dus als een kleinigheid voorkomen, dat de Hollander hier den Franschman was voorgekomen, terwijl ondertusschen dezelfde Schrijver even te voren (pag. 177) had verhaald, dat, toen in den namiddag van den vorigen

Men besloot nu, om, zonder eenige andere plaats aan te tasten, den vijand in zijn eigen land op te zoeken. De Bisschop stond met het gros van zijn leger, ongeveer 15000 man sterk, omtrent een uur afstands van Raesfolt, en trok meer en meer naar zijn land terug op het naderen van Johan Maurits, die den 18den December over de Lochemsche heide voorwaarts rukte naar Breevoort. Maar toen het Staatsche leger den 20sten standhield in den omtrek van Boeckholt, verlangden de Gedeputeerden te velde dat men dit stadje zou aantasten. Hieruit rees groot geschil. Johan Maurits vond groote zwarigheden tegen dit voorstel, en Pradel was volstrekt niet te bewegen om daarin toe te stemmen, maar drong er op aan, uithoofde van de toenemende vorst, en de ongemakken welke men had door te staan, dat de winterkwartieren zouden betrokken worden. 1) Dit geschiedde, en hunne troepen werden te Doesburg, Deventer, Orsoy, Burick, Rees, Emmerik, Nijmegen, Tiel, Bommel, Gorcum en Rijnberk ingelegerd. Het hoofdkwartier der Franschen werd te Wezel gevestigd. 2) Het overige van den winter verliep zonder verdere krijgsverrichtingen, maar de Munsterschen overvielen en plunderden Vriezenveen in Overijsel en Emmen in Drenthe. In laatsgenoemd dorp vonden zij tegenstand. De Kapitein Bootsma lag daar met zijne compagnie Friezen, toen 400 Munsterschen in de duisternis van den mistigen tweeden Kersnacht van 1665 door het Valtherveen gekomen, na zich den dag in het Valtherbosch te hebben schuil gehouden, in den avond te acht uur in het dorp Emmen vielen. Hunne nadering had zich in het donker niet spoedig verraden, daar de avondstilte juist gestoord werd door de luidruchtigheid van de hoeders der schapen, die uit het veld binnenkwamen. Doch, Kapitein Bootsma wist, door de eerst aankomenden twee malen tot wijken te brengen, grooter macht te vertoonen dan

---

dag, de Fransche troepen te Ruerlo kwartieren hadden betrokken, en men door het schieten begreep, dat het Staatsche leger reeds voor Lochem was gekomen, hij (de Guiche) aan Pradel den raad gegeven had, welke ook werd opgevolgd: „qu'au moins pour l'honneur des Troupes du Roi, il falloit faire voir ce jour-là quelque Cavallerie, et prendre des postes de notre part."

1) Van Wijn, *Nalezingen* op Wagenaar, D. XIII, bl. 177, r. 12 v. o., zegt verkeerdelijk, dat, nadat Pradel geweigerd had Boeckholt aan te tasten, men hem met moeite bewoog tot de belegering van Lochem. Lochem werd eerst ingenomen, en van daar ging de tocht naar Boeckholt. Dat Johan Maurits ook tegen het beleg van laatst genoemde plaats was, blijkt uit zijn verslag aan de Staten-Generaal gedaan, en te vinden bij Aitzema, B. XLVI, bl. 771. De Guiche verhaalt het gebeurde ten aanzien van Boeckholt op zijne eigene wijze, en in het volle gevoel van hoogen eigendunk. Men vergelijke ook Aitzema, ib. bl. 775.

2) Wezel, Emmerik en Rees waren bij een tractaat van 1630 door de Staten bezet gebleven, als verband voor de gelden, welke zij van het Huis van Brandenburg te vorderen hadden, ten gevolge van den oorlog, over de opvolging van Gulik en Kleef, in 1610 ontstaan.

waarover hij te beschikken had. Dat er onder de schaapherders verraad gescholen heeft, waardoor de aantocht der Munsterschen bevorderd is, kan vermoed worden; zeker is het, dat er lieden geweest zijn, die den vijand hebben doen weten, dat Kapitein Bootsma daar met zijn compagnie alleen was. Op nieuw en nu door overmacht aangevallen, vatte Bootsma post op het kerkhof, en ook daar zich niet kunnende staande houden, trok hij terug in de kerk. Hier deed hij telkens als zijne manschappen de geweren geladen hadden, de deuren openen en terstond na de losbranding weder sluiten. Nagenoeg twee uur hield hij hiermede vol, tot dat het aan de aanvallers gelukte tusschen de deuren een stok te brengen en binnen te dringen. Toen ging het woedend toe met de kolven der geweren, maar Bootsma, zijn Sergeant en 40 soldaten werden overweldigd en krijgsgevangen, 25 anderen ontkwamen, 3 waren gesneuveld; den vijand kostte dit kerkgevecht 30 dooden. Bij het aanbreken van den dag bracht de Schout van Emmen de tijding naar Koevorden, en 3 compagnieën ruiters van daar toegesneld verijdelden de poging der Munsterschen om in hunnen aftocht den geroofden buit mede te voeren. 1) Uit weerwraak ging bovendien het garnizoen van Koevorden een dorp in het Bentheimsche uitplunderen. De Bisschop had ook in Brabant en Vlaanderen volk geworven, 't welk onder aanvoering van een Heer van der Natten, den 10den Februari des jaars 1666 een inval in Noord-Brabant deed, het kasteel van Wouw vermeesterde, te Oudenbosch zich op 't kerkhof verschanste, doch aldaar door den Prins van Tarente, Gouverneur van 's Hertogenbosch, verslagen en verstrooid werd: de vaandels op het kerkhof veroverd werden naar den Haag gezonden, waar zij in de zaal van het Binnenhof zijn opgehangen. Het kasteel van Wouw werd nog voor 't einde der maand door den Luitenant-Kolonel de Perponcher hernomen. Zijne ondernemingen alzoo weinig ziende vorderen, en gebrek aan geld beginnende te krijgen, neigde de Bisschop evenzeer naar vrede, als de Staten, die met den Engelschen oorlog de handen vol hadden. Onze Staatslieden hadden intusschen niet stilgezeten, maar hunne diplomatieke wapenen gescherpt om den lastigen nabuur in het Duitsche Rijk tot rede te brengen. In de laatste dagen van 1665 hadden de Staten een conventie aangegaan met den Hertog van Luneburg-Zelle en met den Vorst-Bisschop van Osnabrug, tot het leveren van 12000 man hulp-

1) *De Munsterssen oorlogh ofte klaer ende kort vertoogh ende reden van 't ghene tegen de Vereenighde Nederlanden, sedert d.* 14 *September* 1665 *tot d.* 19 *April* 1666. *door de wapenen begonnen heeft Chr. B. van Galen, Bisschop van Munster enz. door J. G. Rechtsgeleerde.* (Wesel 1667) en Swinnas, *Engelse Nederlandsche en Munstersche krakkeelen* D. I, bl. 89.

roepen. Doch daar deze de twee eenige Rijksvorsten waren die voor de Nederlandsche Republiek partij trokken en zij alzoo gevaar liepen met den Keizer en het Rijk in moeielijkheden te geraken, drongen zij in den Haag er op aan, dat men ook den machtigen Keurvorst van Brandenburg zou overhalen tot een gelijke verbintenis met de Staten. Ten gevolge van het schrander beleid van Beverningh verbond de Keurvorst zich, bij tractaat van 16 Februari 1666, om insgelijks 12000 man te leveren. Doch zoodra had hij niet de gelden ontvangen, hem toegekend, of hij drong bij den Munsterschen Bisschop, onder bedreigingen, aan om toe te geven, en daar al de partijen daartoe genegen waren, werd er op den 18den April 1666 te Kleef een vredesverdrag gesloten, volgens 't welk de Bisschop zich verbond zijne eischen op de Heerlijkheid Borculo voortaan alleen door de gewone rechtsmiddelen te zullen vervolgen en al de ingenomene steden, op der Staten grondgebied, door zijne troepen deed ontruimen. 1)

Zoodanig was het beloop van dezen kortstondigen oorlog, welke minder strekte om den oorlogsroem van ons Vaderland te verhoogen, dan om het gebrekkige te doen zien van zijne verdedigingsmiddelen aan de landzijde. Onbillijk was het echter, dat men aan onze landmacht gemis van moed en veerkracht in dien oorlog ten laste legde. 2) Wanneer men de flauwe verdediging van Rooveen uitzondert, is er niet één blijk, dat zij ergens haren plicht niet gedaan heeft. 3) Daarentegen ontbrak het niet aan proeven van persoonlijke dapperheid. Aan de onverschrokkenheid van den Opperbevelhebber werd ook door den vijand hulde gebracht. 4) Een lafaard was de Ritmeester Welevelt niet, die, reeds bij het begin van den inval der Munsterschen in Overijsel, met 68 ruiters bij den huize Nettelhorst een troep Munstersche ruiterij van 200 paarden 's nachts overviel en door beleid en onverschrokkenheid in verwarring

1) Wicquefort. T. III, p. 284 en volgg.

2) Zie van Wijn, t. a. pl.

3) Bij de aanmerkelijkste verrichting van dezen oorlog, de belegering van Lochem, zagen wij, hoe de Nederlandsche troepen de eersten waren om die stad aan te tasten, en evenwel heeft de Guiche, die zelf dit verhaalt, de onbeschaamdheid van te zeggen, dat het Staatsche leger „niet jeukerig was naar de zwaarste posten," en spreekt hij er steeds van, tot verheffing zijner eigene natie, met groote minachting.

4) Een voorbeeld daarvan geeft de volgende pikante anekdote bij de Guiche *Mém.* pag. 181. „Quelqu'un des Députés voulut venir à la tranchée, et surtout le cadet de Witt, qui, voyant la disposition de notre travail (de Fransche loopgraaf) avec celui de leurs troupes, en témoigna de la honte pour leur milice et de la joie d'avoir quelque chose à reprocher au prince Maurice, qui, ne s'accommodant pas d'ailleurs de cette mine, le prit par la main et le mena par dessus la tranchée, en lui parlant avec un grand sangfroid, qu'il conserve quand on tire sur lui. L'autre lui faussa brusquement compagnie."

op de vlucht joeg en 10 gevangenen, en 27 van 's vijands paarden, als buit uit het gevecht medevoerde. 1)

In een oorlog zonder groote wapenfeiten maar vol gevechten van den kleinen oorlog, is er dagelijks gelegenheid tot heldhaftige avonturen, waarvan het verhaal dikwijls met de tijdgenooten uitsterft. Zoo veel blijkt uit de verschillende berichten omtrent den Munsterschen oorlog, dat op alle punten van het aangevallen frontier de soldaten van den Bisschop ontmoetingen hebben gehad, die hun hebben kunnen leeren, dat zij met een volk te doen hadden 't welk zich niet als lammeren zou laten slachten. Hoe hun inval in Groningerland over het Bourtangermoeras mislukt is, werd reeds hiervoor verhaald. Bij hun tweeden inval uit Drenthe vonden zij de schans bij Winschoten bezet door een Sergeant en 25 man, ook reeds boven gemeld. Door met geheele vernieling zonder genade te dreigen, dachten zij de schans te winnen. Doch met waardigheid wees deze moedige onderofficier de opeisching van de hand, verdedigde zijnen post tegen hun kanon- en geweervuur, totdat hem kruit, lood en leeftocht gingen ontbreken, en toen redde hij nog zijne overgeblevene manschappen door een loffelijken aftocht naar Bellingwôlde. 2) Van een Korporaal Pieter Moulier, uit Delft, wordt verhaald, dat hij bij Arnhem geheel alleen 18 welgewapende Munsterschen, die hem het leven aanboden zoo hij zich gevangen wilde geven, op de vlucht joeg en het lijk van den gesneuvelden aanvoerder als zegeteeken binnen Arnhem bracht. 3) Dirk Suurmondt uit Grol, een vervaarlijk ruiter, bracht bij een strooptocht onder den Ritmeester Brassert den schrik tot in het Sticht van Munster, totdat hij, na eenmaal drie Munstersche ruiters uit den zadel te hebben gelicht, zelf sneuvelde. Het gebeurde te Emmen zal de lezer zich nog herinneren. Een ander kerkhof, te Heerlen in Limburg, werd door den Vaandrig Heldewier met 24 soldaten tegen 500 Munsterschen verdedigd.

Dergelijke bijzondere feiten kunnen wel geen bewijs geven van de moedbetooning der geheele krijgsmacht; maar wanneer men van het tegendeel geene blijken aantreft, wanneer men der Staten Gedeputeerden te velde, wier oordeel hier zeker niet uit gunst of genegenheid voortsproot, van het krijgsvolk de verklaring hoort afleggen, dat het bij de belegering van Lochem, onder al de ongemakken van een beleg in den

1) Aitzema, B. XLV, bl. 646, en *de Munstersen Oorlogh enz.* bl. 24 waar 80 wordt opgegeven als getal der Staatsche ruiters.
2) Aitzema, bl. 653.
3) *Den Engelschen en Munsterschen oorlog*, bl. 252.

winter »gantsch willigh was om sich tot alles te laten gebruijcken"; 1) wanneer men allerwege van gebrek leest aan voorziening in de noodigste zaken; wanneer men overal gemis ontwaart aan gemeen overleg en aan eenheid van ontwerpen: dan mag men het veilig daarvoor houden, dat, zoo de Nederlandsche landmacht gezegd wordt, in den Munsterschen oorlog weinig eer te hebben ingelegd, dit verwijt moet worden toegeschreven, deels aan de oordeelvelling van buitenlanders die zich geen denkbeeld konden vormen van de zonderlinge en hoogst gebrekkige inrichting van het krijgswezen der Republiek in hare Stadhouderlooze tijdperken, deels aan de voorstelling van hen, wier belang het was, de gebreken van den toemaligen regeeringsvorm te verbloemen, en die allerminst het gemis van een gezaghebbend Legerhoofd wilden doen gevoelen. 2) Van dit laatste hing intusschen alles af, gelijk de volgende gebeurtenissen leeren zullen.

OORSPRONG DER FRANSCHE OORLOGEN

De Franse Circe wist al lang die rol te spelen.
ANTONIDES, *Oorsprong van 's lants ongevallen*.

Na een blik te hebben geworpen op de Nederlandsche landmacht in de jaren welke op den Munsterschen vrede gevolgd zijn, zullen wij thans het oog moeten vestigen op de buitenlandsche betrekkingen der Republiek, voor zoo verre dit noodig is voor de kennis der krijgsgebeurtenissen, welke wij nu te beschouwen hebben. Doch van de Mogendheden, met welke zij, na hare volkomene vestiging, in eenige Staatshandeling is betrokken geweest, zal Frankrijk uitsluitend onze aandacht behoeven; omdat, sedert het tijdstip op 't welk wij ons thans met onze beschouwing bevinden, in al den tijd van het bestaan der Republiek, alleen in oorlogen tegen die Mogendheid gevoerd, zoo men de verheffing van Willem III op den troon van Engeland uitzondert, de Nederlandsche landmacht in Europa zich met een vijand heeft kunnen meten.

Frankrijk dan was tot hiertoe de bondgenoot geweest der voor hunne vrijheid strijdende Nederlanders. Wederkeerig had men elkander hulp betoond; en het zou moeielijk zijn te beslissen, of Nederland te dien aanzien grootere verplichting heeft gehad aan Frankrijk, of Frankrijk

1) In een rapport aan de Staten-Generaal, bij Aitzema, bl. 667.
2) Men vergelijke het uittreksel uit den brief van den Kolonel van Haersolte, en het antwoord van de Witt bij van Wijn, t. a. pl.

aan Nederland. Dit is onbetwistbaar, dat de bedoelingen dezerzijds bij die hulpbetooning geheel andere waren, dan die, door welke het Fransche Hof bewogen werd, om onze vaderen in hunnen strijd tegen Spanje te ondersteunen. Beiden was het wel te doen om den Spanjaard voorgoed uit de Nederlanden te verjagen: maar in de Republiek sprooi dit verlangen voort uit de behoefte aan hulp, ten einde het werk harer wording te voltooien, te bevestigen, uit te breiden. In Frankrijk gaf de Staatkundige blik van mannen als Richelieu en Mazarin aan dynastieken hoogmoed een richting, bestemd om op de geheele vernietiging van de Spaansche heerschappij in de Nederlanden uit te loopen. Het geen vroeger bloot een heerschzuchtig verlangen naar vergrooting van grondgebied geweest was, kreeg een wijder ingrijpende bedoeling toen het Frankrijks Staatkunde werd haar gewicht te gronden op de beperking der macht van de Dynastie van Habsburg zoo in Oostenrijk als in Spanje. Staatkundig inzicht, geen zucht alleen om de heerschappij van dit Huis in Duitschland te fnuiken, bracht te weeg, dat het niet te ongerijmd geacht werd, in den dertigjarigen oorlog, een Kardinaal van den Heiligen Stoel tegen den Beschermheer van Rome de wapenen te zien gebruiken van zijnen katholieken koning die zich den Eerstgeboren zoon der Kerk noemde. Zoo lang de bedoelingen der Fransche en Hollandsche Staatslieden samenliepen in een streven om de macht van de Spaansche kroon te kortwieken door haar al de Nederlanden te ontnemen, konden Regenten van de twee Staten elkander de hand reiken, en er zijn oogenblikken geweest, waarin het zelfstandig voortbestaan van de Republiek groot gevaar zou geloopen hebben, zoo de Fransche vriendschap haar ontvallen ware. Maar toen het duidelijk werd tot welk een peil de macht der Spaansche koningen gedaald was, toen maakte vrees voor een Spaansch Hof te Brussel plaats voor de Staats-maxime, dat het goed is den Franschman te vriend te houden, maar niet raadzaam hem tot naasten buur te hebben. Evenwel de toeleg der opvolgers van Karel den Groote om zich meester te maken van de Nederlanden die aan Spanje gebleven waren, werd onverzettelijk. Lodewijk XIV offerde aan de bereiking van dit oogmerk de rust op van Europa; tot hetzelfde einde werden, sedert dien tijd, noch geweld van wapenen, noch staatslisten gespaard; en het wordt tot op den huidigen dag in Frankrijk luide verkondigd, dat de eer der Groote Natie haar niet toelaat te rusten, voordat zij, vooreerst, den Rijn tot de grensscheiding van haar gebied heeft gemaakt. Maar deze verovering zou slechts een stap zijn tot meerdere. Men meent wel eens, dat het denkbeeld van de vestiging eener Algemeene Monarchie, aan Lodewijk

:IV toegeschreven, een gissing is, waarvoor moeilijk bewijzen zouden e vinden zijn; maar in geschriften, welke kort voor en onder de reeering van dien Vorst zijn uitgegeven, met name van Casan, Auberij n de l'Estre, wordt dit voornemen onbewimpeld verkondigd. Daarin rorden de Geloovigen gewezen op de oude profecijen, waarin voorzegd ı, dat, gelijk bij de eerste komst van Christus in het vleesch, er maar eene Monarchie was, die der Romeinen, zoo ook, bij de tweede komst ran den Messias, er maar eene Monarchie zal zijn. Daartoe, zeide men, was Frankrijk verordend. Degenen, die, door al te groote nauwgezetheid en een gevoel van recht, het maken van veroveringen, als strijdig met het algemeene volkenrecht en de bestaande tractaten, mochten afkeuren, poogde men gerust te stellen door de zoogenoemde Salische Wet, uit kracht van welke nimmer eenige bezittingen van het Frankische Rijk mochten vervreemd zijn, en bij gevolg alle landen, waar immer Franken het gebied hadden gevoerd, rechtens en wettig aan de Fransche kroon behoorden. De herovering dier landen zou derhalve die, in de profecijen bedoelde, eenige Monarchie daarstellen, en de bemachtiging van de Nederlanden moest daartoe de eerste stap wezen. Doch het kon aan de Staatsmannen der naburige Mogendheden niet ontgaan, dat door de verlangde aanwinning van grondgebied, het Fransche Rijk allergevaarlijkst zoude worden voor de onafhankelijkheid der naburige Staten, en daardoor voor de vrijheid van Europa. Reeds voor anderhalve eeuw verklaarde een der vermaardste Staatsmannen van Engeland, dat, zoo Frankrijk meester wierd van Vlaanderen, de overige Nederlanden van zelven zouden moeten volgen, en Holland zich gelukkig mocht rekenen, een van de Fransche kroon afhankelijke Zeeprovincie te worden; in welk geval het niet licht vooruit te zien was, wat er van Engeland worden zou. 1) Zorgvuldig werd derhalve iedere schrede, welke Frankrijk nader tot het verlangde bezit zou kunnen brengen, door hen die hier te lande aan het roer der regeering waren gade geslagen. De argwaan, hieruit ontstaan, had reeds invloed gehad op de krijgsverrichtingen van Frederik Hendrik, in zijne laatste levensjaren: maar het werd in 't vervolg meer en meer duidelijk, dat het de eerste en noodzakelijkste waarborg van de onafhankelijkheid van Nederland was, de Fransche heerschappij buiten de Spaansche Nederlanden te houden. Tegen elke poging van Frankrijk, om te veel noordwaarts buiten de eens gestelde grenzen te treden, zich te verzetten

---

1) De hier bedoelde plaats uit de brieven van Temple, is aangehaald in de bekende Inleiding van Mr. Herm. Bosscha voor zijne *Geschiedenis der Staatsomwenteling in Nederland in* 1813.

met al de kracht, welke Staatkunde en krijgsgeweld konden ontwikkelen, werd derhalve een even onverzettelijke stelregel van hen, die de ware belangen van ons Vaderland beoogden, als het er een van de Fransche Staatkunde werd, geene gelegenheid daartoe ongebruikt te laten. Uit deze, tegen elkander inloopende, bedoelingen, moesten noodwendig hevige botsingen geboren worden; en, helaas! zij hebben de Geschiedenis met bloedige bladzijden vervuld.

Bij deze algemeene oorzaak der menigvuldige oorlogen, met welker beschouwing wij ons in de volgende tafereelen zullen bezig houden, kwamen, reeds spoedig na het sluiten van den Munsterschen Vrede, twee omstandigheden, welke, hoezeer zij niet kunnen gezegd worden de eerste uitbarsting tusschen Frankrijk en ons Gemeenebest te hebben voorbereid, echter niet zonder invloed kunnen geweest zijn op de gezindheid der Regeerders van beide landen jegens elkander. Frankrijk, namelijk, sedert 1635 gezamenlijk met de Republiek den oorlog voerende tegen Spanje, was met laatstgenoemde Mogendheid na den Munsterschen Vrede in oorlog gebleven, en achtte zich door het afzonderlijk vredesverdrag, dezerzijds met Spanje gesloten, grootelijks verongelijkt. De ontevredenheid van het Fransche Hof openbaarde zich op de ondubbelzinnigste wijze; de Fransche Gezant te 's Gravenhage werd teruggeroepen, en vertrok, al de blijken gevende van de verbitterdheid zijns Meesters tegen den Staat; 1) en een zoo diepen wrok had die vredehandeling gezet, dat Mazarin nog dertien jaar daarna, aan de Hollandsche Gezanten te Parijs deswege verwijtingen deed, en Lodewijk XIV bij voortduring daarover zijne gevoeligheid deed blijken. 2)

Doch van meer gewicht was het, dat de ongemeene voorspoed en de luisterrijke vertooning aan de Republiek door den koophandel gegeven, ook den naijver van Frankrijk begonnen te wekken. De Hollandsche kooplieden hadden, met hunne gewone wakkerheid, na de vergunning door Hendrik IV hun in den jare 1596 gegeven, om te varen en koopmanschap te drijven in al de landen van zijn Rijk, onder dezelfde voorrechten als zijne eigene onderdanen genoten, zich grootendeels in het bezit gesteld van den handel en de vaart op Frankrijk. Toen nu ook daar, door het voorbeeld van naburige volken, de handelsgeest ontwaakte, moest hieruit noodwendig de toeleg volgen, om den Nederlandschen handel te beperken en te drukken. Vandaar, dat de gran-

1) Hij weigerde de gouden keten, ter waarde van *f* 6000, aan te nemen, welke aan vreemde gezanten bij hun afscheid plagt vereerd te worden, en gaf, als hij nu geen anderen gezant te wachten, de sleutels van zijn hotel over, welke anders aan degenen, die er in bleven, voor den opvolger werden gelaten.

2) Wagenaar, B. XLIX, § 5, en B. L., § 7.

schap van het Fransche Hof, welke bij het eindigen van den eersten Engelschen oorlog in 1654 weder opblaakte, omdat in het vredesverdrag tusschen de Republick en Engeland, Lodewijk XIV niet begrepen was, zich bij die gelegenheid niet bepaalde tot de terugroeping van Gezanten en uiterlijke teekenen van ontevredenheid, maar verordeningen op den koophandel ten gevolge had, welke, niet minder dan de Engelsche Acte van Navigatie, bijzonder tegen den Nederlandschen handel gericht waren. 1) Het varen op vrijbuit werd door Fransche schepen op groote schaal gedreven. Zes jaar lang werden daarover dringende klachten bij het Fransche Hof ingeleverd, terwijl intusschen 328 Nederlandsche koopvaardijschepen, een waarde hebbende van meer dan 20 millioen guldens, door Fransche vrijbuiters vermeesterd werden, en deze verbeurdverklaring dier schatten vond beschermers misschien ook deelgenooten, onder de Fransche Staatsdienaars. Toen oordeelden in 1656 de Algemeene Staten het noodig de Ruijter met een vloot naar de Middellandsche Zee te zenden, ten einde de Nederlandsche koopvaardij in die wateren, met kracht van wapenen, te verdedigen tegen de rooverijen der Fransche vrijbuiters.

Toen de Ruijter, met beleid en moed zijn last volbrengende, in de nabijheid van Corsica twee goed gewapende vrijbuiter-schepen gedwongen had zich over te geven en een daarvan had prijsgemaakt, ontstonden daaruit geschillen, die zoo hoog rezen, dat de Fransche Regeering alle schepen en goederen van Nederlanders in Frankrijk in beslag deed nemen. Boreel, de gezant der Staten te Parijs, deze zaak besprekende met Mazarin in tegenwoordigheid des Konings, voerde daarbij een zoo fiere taal, dat de Kardinaal den Amsterdamschen Pensionaris herhaaldelijk in de rede viel, hem toeduwende, dat nimmer eenig Gezant aan 't Fransche Hof zoo stout gesproken had, maar dat hij er zich wel over zou kunnen beklagen. Het was er echter verre af, dat onze Staatsmannen zich door dergelijke bedreigingen lieten verschrikken; langdurige onderhandelingen voorkwamen een gevreesde vredebreuk, en Frankrijk, genoodzaakt toe te geven, leerde ontzag te hebben voor den kleinen Staat der Nederlanden. Een meer vriendelijke betrekking tusschen de beide Staten scheen door eene Alliantie van onderlinge verdediging, op den 27sten April 1662 gesloten, tot stand gebracht te zijn; doch de moeielijkheden, welke het sluiten en bekrachtigen van dit verdrag vergezelden, en de traagheid waarmede het door Frankrijk werd nagekomen, waren weinig geschikt, om

1) Men zie over den naijver dien de verbazende voorspoed van den Nederlandschen koophandel in Frankrijk verwekte P. Clément, *Histoire de Colbert* (Paris 1846) Ch. 4.

onderlingé welwillendheid tusschen de Gezagvoerders in beide land aan te kweeken. De sluwe handelwijze, waardoor, in hetzelfde ja 1662, Frankrijk zich in het bezit stelde van Duinkerken, welke st door de Engelschen, onder het bestuur van Cromwel, op de Spa jaarden was veroverd, kon mede hier te lande niet aangenaam zij daar het evenmin in het belang van den Nederlandschen han was, die stad in Fransche, als in Engelsche handen te zien. N grooter gewicht zouden de handelsbelangen op de Staatkunde v Frankrijk en ons Gemeenebest, ten aanzien van elkander, gekreg hebben door de pogingen van Colbert om ook zijn vaderland een handelstaat te verheffen. Maar aan die Staatkunde was te reeds, door het oogmerk van Lodewijk XIV op het bezit van Spaansche Nederlanden, bij onze Staatslieden doorgrond en n waarde geschat, een beslissende richting gegeven, omdat bij Koning het handelsbelang ondergeschikt werd aan zijne heerschzuc bij onze Staten aan de behoefte van zelfbehoud. Bij al de ond handelingen, welke tusschen de Regeeringen der beide landen gevo zijn in de eerste 24 jaren na den Munsterschen vrede, stralen van zijde van Frankrijk hoogheid en heerschzucht door; en aan de zi der Staten, eerst groote voorzichtigheid tegen de aangroeiende ma van Frankrijk en begeerte om met Engeland op een goeden voet blijven, en, na den val van Cromwell, de inzichten van Johan de W die in de ijverzucht tusschen deze twee Mogendheden een grond veiligheid voor de Nederlandsche Republiek dacht te vinden. 1) Wann de Staten nog een steun in Frankrijk zochten, vonden zij dien niet: bondgenootschap werd met koelheid onderhouden. Wanneer er hulp mo verleend worden, waren uitvluchten en voorwendsels gereed; ridd kruis, en eergeschenken, en loftuitingen, en een gedenkpenning verheerlijking van de Ruijter vervingen de plaats eener Fransche vl tot ondersteuning; en met welgevallen scheen Frankrijk den bloedig strijd op den Oceaan te aanschouwen, om, wanneer zij die elkan dáár de heerschappij betwistten, afgestreden en machteloos zou zijn, gereed te wezen, zelf den drietand van Neptunus en den even van Europa te bemachtigen. Deze toeleg mislukte; het steeds ach blijven van Fransche hulp verhoogde zelfs den roem onzer Zeeheld en diende, om de glorie van het Chattamsche wapenfeit aan Neerla waterleeuwen geheel onverdeeld te verzekeren. Jaloerschheid gaf voedsel aan de heerschzucht van den Franschen Monarch, de argw

1) Lezenswaardig zijn hierover de prolegomena van Mr. Groen van Prinsterer T. V. der *Arch.* 2me Serie.

omtrent zijne bedoelingen nam dezerzijds meer en meer toe; en de eerste schrede, door hem gedaan, om zijne oogmerken te bereiken, deed dat vermaarde Drievoudig Verbond tot stand brengen, waardoor misnoegen van gekwetsten hoogmoed gevoegd werd bij de overige hartstochten, welke Lodewijk XIV deden vlammen op de heerschappij over Nederland.

Te weten, de oorlog door Lodewijk XIII in den jare 1635 aan Spanje verklaard en gemeenschappelijk met de Staten der Vereenigde Nederlanden gevoerd, tot dat dezen, tot groot ongenoegen van Frankrijk, gelijk boven gezegd is, afzonderlijk met Spanje den Munsterschen vrede sloten, was, na 24 jaar geduurd te hebben, geëindigd door den Pyreneeschen vrede (7 Nov. 1659). Was die oorlog zelf zonder beslissende voorvallen geweest, het vredesverdrag was van de allergewichtigste gevolgen. Niet alleen werden bij dit tractaat, door den afstand van verscheidene plaatsen, 1) Frankrijks grenzen noordwaarts uitgezet; maar ook werd het huwelijk bepaald tusschen Lodewijk XIV en de Infante van Spanje, Maria Theresia. Lodewijk deed wel daarbij tevens afstand, voor zijne aanstaande Gemalin en hare afstammelingen, van alle aanspraak op eenig gedeelte van de Spaansche Monarchie, ingevalle de mannelijke erfgenamen van het regeerende Huis mochten uitgestorven zijn; maar het ijdele van dergelijke afstands-verklaringen, meermalen gebleken, is nimmer door de Geschiedenis met bloediger bewijzen gestaafd, dan in de gebeurtenissen, welke de Staatkunde gemeend had door het Pyreneesche vredesverdrag te zullen voorkomen. Filips IV Koning van Spanje stierf in 1665, en liet de Spaansche kroon na aan zijnen zoon uit een tweede huwelijk, Karel II. Maar, vermits Maria Theresia uit een eersten echt van Filips geboren was, nam Lodewijk deze omstandigheid tot voorwendsel, om aan zijne heerschzuchtige oogmerken, ten aanzien van de Nederlanden, een begin van uitvoering te geven. Er bestond namelijk, in een groot deel van de Zuid-Nederlandsche gewesten, een recht, onder den naam van Devolutie-Recht, volgens hetwelk een eigendom, door den vader bezeten tijdens het aangaan van een tweede huwelijk, niet mocht worden vervreemd van de kinderen uit den eersten echt; en krachtens dit beginsel eischte Lodewijk, ten behoeve zijner Gemalin, het bezit van alle plaatsen en streken, waar dat recht in zwang was. 't Mocht wel een onnut geschrijf genoemd worden, waarmede Staatkundigen en Rechtsgeleerden poogden

1) Hesdin, Arras, Bapeaume, Bethune, Lillers, Lens, Terouanne, St. Pol, Pas, Grevelingen, Bourbourg, St. Venant, Landrecy, Quesnoy, Thionville, Montmedy, Damvillers, Ivoy, Chavanoy, Marville, Marienbourg, Philippeville en Avesnes, met de aanhoorige dorpen en landschappen.

uit te maken, in hoe verre de Fransche Monarch op dat recht zijne aanspraken kon gronden: deze had reeds vooraf besloten, de volvoering zijner ontwerpen, niet door de pen, maar door het zwaard te doen beslissen. Alle onderhandelingen, waaraan ook de Witt een werkzaam deel nam, liepen op niets uit. Lodewijk XIV verklaarde den oorlog aan Spanje (18 Mei 1667), en rukte in persoon, aan 't hoofd van een leger van 47000 man, in drie afdeelingen gesplitst, in de Spaansche Nederlanden. Het hoofdleger, aangevoerd door den Koning en Turenne, richtte zich op Charleroi, hetwelk zonder tegenstand werd overgegeven (2 Juni); Ath, Doornik en Douai volgden (16 en 24 Juni en 6 Julij; Rijssel, de eenige stad welke nog eenigzins in weerbaren staat was, gaf zich insgelijks, na eene belegering van 9 dagen, over (25 Aug.). Een andere legerafdeeling maakte met even weinig moeite zich meester van Armentières, St. Wynoxbergen, Veurne, Kortrijk en Oudenaarde (5, 6, 12 Juni, 18 en 31 Juli); en met de bezitneming van Aalst (12 Sept.) werd de veldtocht besloten De geheele krijgsmacht, welke Spanje tot dekking van de Nederlanden aldaar onder de wapenen had, bestond uit ongeveer 19000 soldaten, deels Spanjaarden deels Walen, waarvan 8000 tot een veldleger waren gevormd, onder den Graaf de Marsin en den Prins de Ligne, die voor de overmacht naar de omstreken van Brussel terugtrokken, en den vijand ongestoord zijne veroveringen lieten voortzetten. Doch, wat de Spaansche wapenen niet vermochten, dat wist de schranderheid van twee Staatsmannen te bewerken, die in de vestiging der Fransche heerschappij in de Spaansche Nederlanden beiden de allergrootste gevaren vooruit zagen voor hunne Meesters. Toen, in de twee eerste maanden van 1668, Lodewijk ook Franche-Comté, schier zonder slag of stoot, geheel op de Spanjaarden veroverd had, en eenige hovelingen in een spreekzaal van het Fransche Hof elkander hun beklag deden, dat geldgebrek eenige moeielijkheid veroorzaakte om meer uitgebreide toerustingen tot nieuwe veroveringen te maken, trad der Staten Afgezant, van Beuningen, in hun midden, en voegde hun met de hem eigene fierheid toe: »Weest bedaard, mijne Heeren, ik heb den vrede voor u in mijn' zak." Hij was de overbrenger van het Drievoudig Verbond, door de Witt en Temple binnen vijf dagen tot stand gebracht, waarbij Engeland, de Nederlanden en Zweden zich verbonden, om een perk te stellen aan den voortgang der Fransche wapenen. 1) De vrede, tusschen Frankrijk en Spanje, te Aken gesloten (2 Mei 1668), was er het gevolg van, en Lodewijk

1) Van Haren, *Opheld. op de Geuzen*, 10de zang.

XIV, genoodzaakt Franche-Comté terug te geven, bleef in het bezit van Douai, Rijssel, Armontières, St. Wynoxbergen, en Charleroi, met al derzelver onderhoorigheden.

Hoezeer derhalve de Republiek, door dezen meesterlijken trek van Staatkunde, waardoor een oorlog gestuit was welke algemeen dreigde te worden, in aanzien en ontzag aanmerkelijk was gerezen, was echter, door de uitbreiding en versterking van Frankrijks noorder-frontier bij het Akensche vredesverdrag, Lodewijk XIV een stap nader gekomen tot bereiking zijner oogmerken. De bekommering, welke dit te weeg bracht, moest te grooter zijn, daar de hooggevoeligheid der Fransche natie en de verbolgenheid van haren Koning, gegriefd dat de Dienaar eener Republiek, door zijne geslepenheid, de zegevierende vaart hunner wapenen plotseling gestuit, en een groot deel der gemaakte veroveringen aan den overwonneling weder had doen afstaan, zich reeds terstond met een dreigende houding openbaarden. Ook moet men erkennen, dat het eergevoel dier Mogendheid, gelijk mede van Engeland, weinig ontzien werd door de Republikeinsche fierheid der onzen, welke in den laatsten Engelschen oorlog, door de glorie van het Chattamsche wapenfeit, niet weinig gerezen was. De gedenkpenningen welke daarvan ten bewijze strekken, werden voorwendsels tot een oorlog, die echter ook zonder dezen zou gevolgd zijn. 1)

Zoo werden voor Nederland die dagen van verschrikking en benauwdheid voorbereid, welke den Man op zijnen post zouden brengen, die voor de vrijheid van Europa zou staan tegen over Lodewijk XIV, gelijk zijne groote voorzaten gestaan hadden tegen over Spanje.

NEERLANDS VERNEDERING. 1672.

„Wie soude konnen geloven, dat een Natie, die den tijd omtrent van twee duysent jaaren, door haare kloecke en onvergelijkelijke dapperheyt ten hemel toe verheven, en voor de gantsche wereld redoutabel geworden was, binnen 50 dagen meer hadde konnen verliesen, als zij met de hoogste lof in 80 jaaren door 't swaard hadde gewonnen?"
VALKENIER, *Voorrede voor 't Verwerd Europa.*

Nederland vierde het eeuwfeest van den aanvang des strijds, waarin de onafhankelijkheid was bevochten, toen het voor een nieuwen over-

1) Inzonderheid gaf de vermaarde medaille ergernis met het opschrift: *Assertis Legibus, Emendatis Sacris, Adjutis, Defensis, Conciliatis Regibus, Vindicata Marium Libertate, Pace Egregia Virtute Armorum Parta, Stabilita Orbis Europaei Quiete.*

heerscher scheen te zullen kruipen. Was het jaar 1572 de dageraad der vrijheid geweest; het jaar 1672 scheen den dag eener slavernij te zullen aanbrengen, meer vernederend en ondragelijker, dan waaruit de Vaderen, een eeuw vroeger. zich hadden losgeworsteld. In Frankrijk werden die kluisters gesmeed, in Frankrijk, hetwelk thans alles vereenigd had, om ook voor groote Mogendheden geducht te zijn. Al de deelen van het krijgswezen kregen dáár, onder het bestuur van den oorlogsminister Louvois, een uitbreiding en verbetering, waardoor de Fransche legermacht tot een nimmer geziene hoogte van volkomenheid steeg. Legerhoofden als Turenne en Condé, had thans geen andere Staat aan het hoofd zijner krijgsmacht. Rijkelijk stroomde het goud in de schatkist, onder het beheer van Colbert. Door de plaatsen. bij den Akenschen vrede verkregen, op nieuw versterkt, werden de grenzen in het noorden bebolwerkt met een schier ondoordringbaren voormuur; een voormuur, alleen voldoende om te doen zien, welk een schat voor zijn Land de man was, die, als gewoon soldaat zijne loopbaan hebbende begonnen, op het einde zijns levens zeggen kon, 33 nieuwe vestingen aangelegd, 300 oude verbeterd, 53 belegeringen bestuurd, en 140 gevechten en veldslagen te hebben bijgewoond — Sebastien le Prêtre Ridder de Vauban. Voegt men hierbij de krijgshaftige geaardheid des volks, de gekwetste eigenliefde en de roemzucht eens jeugdigen Konings met een onbeperkt gezag bekleed: wie beeft dan niet voor het lot eener Republiek, welke, met vervallene vestingen en een landmacht wegkwijnende in verwaarloozing en verworpenheid, het voorwerp werd der wraakzucht en der begeerlijkheid eener zoo geduchte Mogendheid? Maar nog werd die Republiek gerugsteund door het Drievoudig Verbond tot onderlinge bescherming met Engeland en Zweden: ook dit moest vernietigd worden, eer de aanval gewaagd werd tegen haar, die, hoe weerloos ook te Land, zich zoo geducht vertoonde op den Oceaan. De toetreding van Zweden tot dat verbond, was een berekening geweest van geldelijk belang: door geld werd Zweden er afgetrokken, en aan de belangen van Frankrijk verknocht. Geld was het ook, en allerlei bekoringen geschikt om een zedeloos Hof, als het Engelsche onder Karel II, te verleiden, welke dezen Vorst in verbond deden treden tegen de Republiek, en hem, met voorbeeldelooze lichtzinnigheid, het bloed zijner onderdanen deden spillen, om den stroom van Frankrijks overmacht te helpen vergrooten, welken een gezonde Staatkunde en het belang zijns volks hem hadden moeten doen keeren of afwenden. De ondergang van het Nederlandsche Gemeenebest scheen dan nu onherroepelijk besloten; en de brokken van het gesloopte gebouw werden

reeds, zoo al niet bij tractaten, ten minste in gedachte, verdeeld. Wie maar een gedeelte van den buit scheen te zullen kunnen bemachtigen, wilde zijn gewicht in de schaal werpen, en de Keurvorst van Keulen, de Bisschoppen van Munster en Osnabrug en de Hertog van Brunswijk-Lunenburg beloofden hunne medewerking aan Frankrijk. De toetreding dezer Vorsten was voor laatstgenoemde Mogendheid van te meer gewicht, dewijl hierdoor de Republiek gescheiden was van de overige Duitsche Staten, zoo dezen iets te haren voordeele zouden willen ondernemen.

Hadden de Staten van Holland door de waarschuwende stem van hunnen Raadpensionaris de Witt, nog niet kunnen gewekt worden uit hunne zorgeloosheid omtrent de behoeften van het krijgswezen te land, de Staten-Generaal, onderricht van de toebereidselen ten oorlog welke in Frankrijk gemaakt werden, hadden in het jaar 1670 een ontwerp goedgekeurd, om hunne landmacht op 69100 man te brengen; en, dewijl zij uit vroegere dagen bekend stonden als goede en geregelde betaalsheeren, zoo gaven de buitenlandsche wervers steeds de voorkeur aan hunne aanvragen, boven die van andere Mogendheden. Maar een oude twistappel kwam tusschen de Staten der Provinciën de eendracht verstoren, die nu vooral de gepastheid moest bewijzen van het blazoen der Republiek. Toen in 1667 de benoeming van een algemeen Legerhoofd aan de orde was geweest, hadden de Staten van Friesland, van Zeeland en van Gelderland gewild, dat aan Prins Willem Hendrik, den zestienjarigen zoon van den overleden Stadhouder Willem II, het opperbevel over de Land- en Zeemacht wierd opgedragen onder den titel van Kapitein- en Admiraal-Generaal der Unie. Maar de Staten van Holland, door die van Utrecht ondersteund, hadden den Prins toen te jong geoordeeld, en hem zitting willen doen nemen in den Raad van State, waar hij zich zou kunnen bekwamen om eenmaal de veel omvattende betrekking van Kapitein- en Admiraal-Generaal te bekleeden, welke waardigheid intusschen behoorde te worden opengehouden. Deze oneenigheid, waardoor zelfs de Unie der Vereenigde Nederlanden dreigde te worden ontbonden, was in 1667 uitgeloopen op de aanstelling van Johan Maurits tot Veldmaarschalk, en omdat deze bejaarde en minzame Prins niet meer geschikt werd geoordeeld voor een algemeen bevel van zoo grooten omvang, was hem als Tweede Veldmaarschalk toegevoegd Paulus Wirtz, een vreemdeling, die met lof gediend had in Zweden en Denemarken, maar op wien de Officieren die hunnen rang aan de gunst van familiebetrekkingen te danken hadden, om zijne geboorte, met minachting

nederzagen. De Staten van Holland, voorziende dat de verheffing van den Prins van Oranje, wanneer hij zijn 18de jaar zou bereikt hebben, niet te verhinderen zou zijn, hadden toen het Eeuwig Edict ontworpen, om te voorkomen dat niet in den persoon van dezen Prins het militair oppergezag met eenig Staatsbestuur zou vereenigd worden. 1) Toen nu in 1670 tot een aanwerving van troepen zou besloten worden, ondervond deze maatregel door het weder oprijzen van dezelfde oneenigheid een gevaarlijk uitstel. Verscheiden Provinciën verklaarden, daarin niet te willen toestemmen, zoo men niet tevens besloot den Prins tot Kapitein-Generaal aan te stellen, en hiertoe was Holland niet te bewegen. Tot dien weerzin werkten anti-Stadhouderlijke begrippen samen met de vrees dat een jongeling den geest van militaire discipline niet zou weten te brengen in een leger, waarin die gemist werd. Gelukkig werd de twist beslecht door toegeeflijkheid van beide zijden. De Provinciën, die nu op nieuw er op aandrongen dat het Opperbevel over het defensiewezen der Unie aan den Prins zou worden opgedragen, namen, om Holland te vreden te stellen, de onvereenigbaarheid van het Militair Oppergezag en het Regeeringsbeleid als Staatsregel aan, en Holland met de overigen gaven toe, dat de vorstelijke jongeling als stemhebbend lid zitting nam in den Raad van State. Het lidmaatschap van dien Raad werd den Prins opgedragen bij besluit van den 25sten Maart 1670, en den 2den Juni daaraanvolgende werd Zijne Hoogheid door drie Afgevaardigden van de Staten-Generaal binnengeleid in de vergaderzaal van den Raad van State. De armstoel waarin daar Leicester als Algemeen Landvoogd gezeten had, was weggenomen: den Prins werd een met fluweel bekleede stoel aangewezen, zoo geplaatst, dat hij in rang volgde op »den voorzittenden Heere" Zoo werd de toekomstige Veldheer en Staatsman op de plaats gebracht waar hij zich tot zijne verhevene roeping kon voorbereiden. Het bleek echter dat hij geen lange voorbereiding behoefde, om te voldoen aan de hooge verwachting der Staten die zijne verheffing gedreven hadden. Zoodra de oorlogs-onweerswolken zich zichtbaar samenpakten, werd den 11den December 1671 het lid van den Raad van State »Syn hoogheyt den heere Prince van Orange" door zijne medeleden uit aanmerking van de »jeghenwoordige gants becommerlycke constitutie" verzocht een inspectie-reis te doen ten einde te onderzoeken, welke maatregelen zouden behooren te worden genomen tot verdediging van den IJselstroom, welke fortificatiewerken zouden noodig zijn tot versterking der vestingen aan den Rijn en den IJsel,

1) Wicquefort T. III, p. 366—374 en 465.

in welken staat zich de magazijnen van oorlog bevonden en van welk gehalte de troepen waren ter verdediging beschikbaar. De »visitatie" begon den 24sten December en eindigde den 19den Januari 1672: het Verbaal van den Prins werd den 26sten daaraanvolgende in den Raad van State gelezen 1), en denzelfden dag werd een begin gemaakt met de beschikkingen, ten gevolge waarvan 's Lands verdedigingsmiddelen werden gebracht in den staat waarin zij waren, toen aan het overmachtige leger van Lodewijk XIV het hoofd moest geboden worden. 2) De benoeming van een Legerhoofd kon nu ook niet worden verschoven. De grondslagen van overeenstemming tusschen de Provinciën daaromtrent waren reeds gelegd door een »Acte van Harmonie", den 21sten Mei 1671 opgemaakt: de kennis door den Prins als Lid van den Raad van State aan den dag gelegd, had de hoop versterkt van hen die dezen Oranjetelg als den eenigen behouder van het Vaderland aanzagen, en deze ontving den 25sten Februari zijne »Commissie" tot het Kapitein-Generaalschap uit handen van de Algemeene Staten. Maar, behalve dat hij aldus met het Opperbevel over de Landmacht van den Staat bekleed was, niet als een bestendige waardigheid, maar alleen voor den aanstaanden veldtocht, was zijn gezag ook nog gebonden aan zoodanige bepalingen, dat hij niet alleen ondergeschikt bleef aan het goedvinden van de Staten-Generaal, van den Raad van State en van de Gedeputeerden te Velde, 3) maar dat hem ook volstrektelijk het recht ontzegd bleef, om aan eenig bevelhebber van troepen een patent of marschbevel te geven. 4) Toen ook volgden de besluiten tot nieuwe wervingen; doch het was nu te laat: vele der nieuw geworvene troepen kwamen eerst laat in het genoemde jaar aan, en niet één gedeelte van 's Lands legermacht was voltallig, toen de vijand reeds aan de grenzen was. 5) Gelukkig dat onze Zeemacht onder den eenigen de Ruijter, krachtig

1) Het „Verbaal", geschreven door de hand van 's Prinsen Secretaris, Constantijn Huygens, berust in 's Rijks Archief, en is medegedeeld in het tijdschrift *de Militaire Spectator* 2de Serie D. VI. Juli 1853, n°. 1. De initialen V. S. onder die mededeeling geplaatst wijzen Jhr. J. W. van Sypesteyn aan, toenmaals Eerste Luitenant-Ingenieur, wiens vroegtijdige dood een gevoelig verlies is geweest voor onze Vaderlandsche geschiedvorsching, en aan wiens nagedachtenis door zijn vriend D. Veegens, zelf uitnemend geschiedvorscher, een welverdiende hulde gebracht is in de Bijlage tot de Handelingen van de Maatschappij van Letterkunde te Leiden van 1869.

2) Allerbelangrijkst is daaromtrent het werk van de Luitenants-Ingenieur Jhr. J. W. van Sypesteyn en J. O. de Bordes, *De Verdediging van Nederland in* 1672 *en* 1673 ('s Hage 1850).

3) De Prins was echter zelf ook lid van den Raad van State, en had mede stem als Gedeputeerde te Velde.

4) Het patent of marschbevel werd aan de Bevelhebbers overgebracht door de Statenboden, versierd met hun onderscheidingsteeken, de bus, een overblijfsel der oude messagiers of ordonnans-officieren der Ridders. Zie D. I, bl. 80, de aanteek. 1)

5) Zie eenige bijzonderheden daaromtrent bij Valkenier, *Verwerd Europa*, II, bl. 304

genoeg was om die van de machtige Koningen van Frankrijk en Engeland te weerstaan, en dat de vloot de kusten des Vaderlands beschermen en elke poging om daar te landen afweren kon. 1)

Zoodra had Lodewijk XIV, op denzelfden dag en onder even nietige voorwendsels als de Koning van Engeland, zijne oorlogsverklaring niet uitgevaardigd (7 April 1672), of hij bracht zijn leger, welks verzamelplaats te Charleroi was, in beweging. Was tot hiertoe het veroveren van vestingen het hoofdoogmerk der oorlogen geweest, en waren sterke legers soms door een enkele vesting gedurende een ganschen veldtocht opgehouden, thans stelden de Franschen een geheel andere wijze van krijgvoering in, waarvan Turenne, naar het schijnt, destijds de voornaamste ontwerper was, en welker uitwerking in latere dagen Weenen, Berlijn en Moskou, door Napoleons heermachten vermeesterd, op een gevoelige wijze hebben ondervonden. Lodewijk besloot, namelijk, met de meest mogelijke snelheid in het hart van Holland binnen te dringen, de Republiek in de levensader te treffen, en haar op die wijze den doodsteek toe te brengen. Tot zulk een onderneming tegen een land, welks toegangen door breede rivieren en talrijke hoezeer dan ook vervallene vestingen beschermd werden, werd een groote legermacht gevorderd; maar het ontbrak daaraan den Koning niet. Frankrijk had destijds 176,600 strijders onder de wapenen, waarvan er niet minder dan 146,600 tegen Nederland konden gebruikt worden. 2) Men kon derhalve de vestingen, welke niet spoedig bezweken, door gedeelten des legers omsingelen, en hield een genoegzame macht over, om steeds voorwaarts te streven. Het schouwspel, 't welk het Fransche leger, tegen Nederland bestemd, opleverde, was, naar de getuigenis der tijdgenooten, boven alle uitdrukking prachtig en ontzagverwekkend; en de Fransche Schrijvers, die in de uitgezochtste bewoordingen er den luister van trachten te beschrijven, getuigen, dat nimmer eenig veroveraar, met zoo vele geregelde troepen, met zoo vele beproefde Bevelhebbers, met zulk een rijkdom van allerlei hulpmiddelen, was te velde getogen, als dat leger, bestemd ter vernieling van een kleinen Staat 3). In drie hoofdlegers was de geheele krijgsmacht verdeeld. Condé, dien de Franschen den grooten Condé noemen, leidde het eene langs den rechter oever van de Maas. De Koning

1) Brandt, *Leven van de Ruijter*, bl. 788 en volg.

2) Quincy, *Hist. Mil. de Louis le Grand*, Vol. I, p. 314, en Valkenier, *Verwerd Europa*, II, bl. 345. Een uitvoerige lijst van het Fransche leger is te vinden bij Sijlvius, *Vervolg op* Aitzema, bl. 214 en volgg.

3) Een Fransch Edelman beweerde, dat de Officieren van het Fransche leger alleen in staat zouden zijn de geheele krijgsmacht der Staten uit het veld te slaan. Zoo verhaalt Sijlvius, bl. 215.

lie, den 5den Mei te Charleroi gekomen aan den Gouverneur van de Spaansche Nederlanden, onzen eenigen bondgenoot, eenvoudig kennis had gegeven dat hij over diens grondgebied zou trekken, was bij het leger van Turenne, 't welk door Luikerland oprukte: bij dit leger bevonden zich 6000 Engelschen onder den vermaarden Hertog van Monmouth. 1) Het derde leger volgde mede langs den linker Maas-oever; het had Bouton Graaf van Chamilly tot opperbevelhebber, die van cadet op zeer jeugdigen leeftijd, al zijne rangen met de punt van zijn degen verworven had. En, zoo wij hier Turenne, den kleinzoon van Willem den Zwijger, en als held en mensch even hoog geacht door zijne landgenooten als onze de Ruijter door de zijnen, ten strijde zien trekken ter verwoesting van het werk zijns onsterfelijken Grootvaders, voor welks bevestiging vroeger zijn jeugdige arm gestreden had, 2) niet minder merken wij de zonderlinge lotsbestemmingen der menschen op in een anderen krijgsman, die toen onder Turenne zijn eersten veldtocht deed. Het is de Kapitein Joan Churchill, die thans voor Lodewijk XIV strijdt tegen denzelfden Oranje-Vorst, die eenmaal met stervenden mond hem, toen Hertog van Marlborough, zal aanwijzen als Lodewijks geduchtsten vijand.

De drie Fransche legers vereenigden zich te Visé, waar zij een brug over de Maas wierpen. Chamilly bleef met 6000 man infanterie en 4000 Ruiters om de bezetting van Maastricht in toom te houden, en verschanste zich, onder het bestuur van Vauban, te Valkenburg, Tongeren, St. Truijen en Maaseijk. Zoo waren 11000 man van der Staten beste troepen binnen Maastricht afgesneden van het vaderland. De hoofdmacht trok naar het land van Kleef en den Rijn; Condé stak die rivier over, en langs beide oevers voortrukkend, berende de vijand op één dag (1 Juni) vier plaatsen te gelijk, welke, ofschoon behoorend tot het Duitsche Rijk, op grond van een geschil waarin de Staten scheidsrechters waren, 3) door Staatsche troepen waren bezet, Orsoy, Rijnberk, Burik en Wezel; terwijl almede, op dienzelfden dag, de troepen van den Bisschop van Munster het beleg sloegen voor Grol. Orsoy, waar zich niet een enkel Ingenieur bevond, viel den Franschen het eerst in handen. Toen zij tot een algemeenen storm gereed stonden, gaf de bezetting, nauwlijks 800 man sterk, geen verdrag kunnende bedingen, zich op genade en ongenade over (3 Juni). Rijnberk, door den bekwamen

1) Van den Hertog van Monmouth, zijn karakter en levensloop, tot zelfs de afgrijselijke bijzonderheden van zijne onthoofding te Londen, 25 Juli 1685, kan men, uit Macaulay en andere schrijvers, kennis verkrijgen door het artikel onder zijn naam in de *Biographie Générale* van Hoefer, Vol. XXXV.

2) Zie D. I, bl. 349.

3) De aard van dit geschil is uiteengezet door I. A. Nijhoff, in zijne *Bijdragen*, D. I, bl. 14.

en ijverigen Ingenieur Jacob Bosch in goeden staat van verdediging gebracht, werd aan den vijand verraden door Daniel Baron d'Ossory, een Ier, Kolonel van een Regiment ruiterij, die den nieuwelings aangestelden Gouverneur Johan Hendrik van Bassum als Medebevelhebber was toegevoegd (6 Juni). 1) Burik of Buderich, allergebrekkigst voorzien van krijgsvoorraad en bezetting, zwichtte, nadat de 300 bezettelingen, waaronder slechts één artillerist (konstabel), met den onverschrokken kapitein der infanterie Otto Rooda van Heeckeren, Heer van Pekkendam, aan het hoofd, zich vier dagen met mannenmoed en bekwaamheid hadden verdedigd. Zij gaven zich niet over, dan toen 6000 vijanden aan vier hoeken der stad tot den storm gereed stonden, en reeds op twee plaatsen de grachten gevuld hadden. 2) Van het belangrijke Wezel, waaraan in den jare 1629 het behoud des Vaderlands had gehangen, waren sedert den dood van Willem II de vestingwerken geheel verwaarloosd en vervallen. Ook hier was gebrek aan genoegzamen voorraad en bezetting; ook hier was de Bevelhebber, een geacht en ervaren krijgsman, met name van Juchem, door een anderen, den Kolonel Johan van Santen vervangen. Condé belegerde deze vesting met 6000 man, en toen de Lippeschans, welke de stad aan eene zijde dekte, was vermeesterd, trachtte de Regeering met den vijand in onderhandeling te treden. De burgerij, beducht voor het lot eener door storm vermeesterde stad, geraakte in beweging; het grauw, aangevuurd door zekeren Kapitein d'Hinyossa, sloeg over tot baldadigheden; woedend rukten de vrouwen zelfs eenmaal den Bevelhebber van het paard en trapten hem onder de voet. De jonge soldaten, gelijk er velen waren, door den zoo even genoemden verrader opgezet, wierpen de wapenen neder; en de ongelukkige van Santen

1) De bijzonderheden zijn te vinden bij Valkenier, *Verwerd Europa*, II, bl. 376 en volgg., en in *het Ontroerde Nederlandt door de wapenen des Konings van Vrankrijk*, (Amst. 1674,) D. I, bl. 140. D'Ossory is wegens zijn verraad, in het leger te Bodegrave, den 22sten Augustus door een krijgsraad ter dood veroordeeld en den 27sten door den Scherprechter onthalsd. De Sententie is te vinden bij Valkenier D. I, in de *Bijlagen*. Hij had zich den naam verworven van in oorlogszaken een orakel te zijn, en in 't geen men van hem weet is niets dat pleit tegen het vermoeden dat de Roomsche baron d'Ossory, die in 1672 in dienst der Staten was, in 1666 tegen hen gestreden heeft in dienst van den Bisschop van Munster en dat hij alzoo dezelfde is, die hiervoor genoemd wordt bl. 19. Maar op hetzelfde tijdstip (7 Juni 1672) kommandeerde een Graaf d'Ossory het Engelsche linieschip the Victory in den grooten zeeslag bij Solebay tegen de Ruijter. Het was Thomas Butler, zoon van dien James Hertog van Ormond, dien de Engelschen den grooten Ormond noemen. Dat de Baron Daniel aan deze Graven van Ossory verwant zou zijn geweest, blijkt uit de gedrukte geslachtlijsten niet.

2) Over den gebrekkigen staat, waarin deze plaats was, zie Valkenier, *Verwerd Europa*, II, bl. 382. Er lagen in 't geheel slechts 10 stukken geschut op de wallen, op affuiten die zoo vergaan waren, dat zij geen drie schoten konden uithouden. Twee dezer stukken waren twaalfponders, maar men had er zoo weinig kogels voor, dat er zes- en achtponds kogels met stroo en hooi moesten omwonden worden, om ze eenigzins bruikbaar te maken.

had de onvoorzichtigheid, om aan de Regeering de onderhandeling toe te laten, en zelf met den vijand een verdrag te sluiten (4 Juni), zonder medeweten of toestemming van den Krijgsraad. 1) Nu lag Rees aan de beurt, waar de buitenwerken tot tuinen waren aangelegd en gebrek was aan alles. Hier had de Luitenant-Kolonel Ditmar van Wijnbergen het bevel, een wakker en onvervaard man. Twee Gedeputeerden te Velde, die bij het aanrukken van den vijand de stad verlieten, hadden hem de toezegging gedaan van versterking, welke echter niet gezonden werd. Hij verdedigde zich desniettemin met de grootste verwoedheid; doch het fort Nieuw-Rees, een schans tegenover de stad gelegen, werd zonder tegenstand overgegeven door Kapitein Hugo van der Hoeff; de burgerij kwam in opstand waarbij de bevelhebber gevangen werd genomen, en buiten diens toestemming werd een verdrag gesloten, waarbij de stad in de handen des vijands geraakte (10 Juni). 2) Emmerik werd door de Staatsche troepen, na daartoe bekomen bevel, ontruimd op verzoek van den Keurvorst van Brandenburg, die verlangde dat de stad onzijdig zou blijven, vermits de archieven van het vorstendom Kleef daar bewaard werden (8 Juni). Te Deutichem verwierf de bezetting nog een eervollen uittocht (9 Juni), omdat zij het geluk had, bij haar eerste schot, een twaalftal vijanden in eens onder de voet te schieten.

Terwijl dus aan deze zijde de vijand de landpalen binnen stroomde, was hij, zonder grooteren weerstand te ontmoeten, in Overijsel ingebroken. Bij de troepen van den Bisschop van Munster, die den 1sten Juni het beleg voor Grol hadden geslagen, voegde zich de Hertog van Luxemburg met een afdeeling Fransche en Keulsche troepen, en te gelijker tijd werden de opene stadjes Oldenzaal, Ootmarsum, Enschedé, Almelo, Delden, Goor, en Borkulo bezet. Grol, in den Spaanschen oorlog zoo bekend geworden, bevond zich thans, wat hare werken be-

---

1) D'Hinyossa is te dier zake naderhand onthoofd; van Santen is gestraft met het zwaaien van 't zwaard over 't hoofd, inhabiel-verklaring en twaalfjarige verbanning, en de Luitenant-Kolonel Willem Kopes, als deelgenoot van hetgeen de Bevelhebber had verricht, met inhabiel-verklaring, zesjarige verbanning en de verplichting, om de executie van van Santen te aanschouwen. Zie de sententiën in *het Ontroerde Nederlandt*, D. I, bl. 178.

2) Men kan de bijzonderheden omtrent het moedig gedrag van van Wijnbergen lezen bij Valkenier, *Verwerd Europa*, II, bl. 416 en volgg. Hij was Vrijheer van Horssen tot de beide Pollen, een broederszoon van den Gouverneur van 's Hertogenbosch, vroeger gemeld (D. I, bl. 381). Ditmar is vervolgens Kolonel van een Geldersch regiment, Generaal-Majoor, en Gouverneur van Bergen-op-Zoom geworden, en in 1692 had hij het bevel over de Staatsche troepen binnen Namen, gedurende het beleg. Sijlvius (bl 240) denkt minder gunstig over zijn gedrag te Rees, maar verwijst evenwel naar een geschrift in 1673 uitgegeven, betreffende het gebeurde te Rees, en eene Apologie behelzende van van Wijnbergen.

trof, in een goeden staat van verdediging, en was rijkelijk van alles voorzien, behalve van verdedigers. Een bezetting van 600 soldaten was hier zooveel minder voldoende, als de burgerij meer geneigd scheen om zich aan den vijand te onderwerpen; en deze stemming der ingezetenen werd nog gevaarlijker, toen de geduchte artillerie der Munsterschen, uit 65 mortieren, met nieuw uitgevondene brandkogels, de stad begon te beschieten. 1) Toen dan ook de Bevelhebber, de Luitenant-Kolonel Gustaff Tungel, het verdrag tot overgaaf, door twee afgevaardigden uit den Krijgsraad gesloten, niet wilde bekrachtigen, werd hij door de burgers overweldigd, en, met de hem ontrukte sleutels, de poort voor den vijand geopend (10 Juni). Ook te Breevoort waar Adriaan van Keppel het bevel voerde, had men zoowel met de flauwhartigheid der ingezetenen, als met den vijand te strijden; en deze sterke vesting zwichtte, toen er nog geen man van de bezetting gesneuveld was, voor slechts 2000 Munsterschen (18 Juni).

Lodewijk XIV was den 9den Juni den Rijn bij Wezel overgetrokken. en zoo zakten de verbonden legers des vijands schier onbelemmerd naar den IJsel af. Hier hadden de Staten, niet onkundig van het plan van 's vijands veldtocht, eerst besloten hunne macht bijeen te trekken, om daarmede die rivier te verdedigen. Ten einde het veldleger te versterken, hadden zij de bezettingen der vestingen verzwakt; en sommige, als Geertruidenberg, Heusden, Gorcum en Briel, bijna geheel van soldaten ontbloot, werden bezet door 5550 schutters uit de steden van Holland. 2) Al wat men op die wijze van troepen had kunnen bijeenbrengen, vormde op den 5den Juni een veldleger van 14400 man infanterie en 7600 ruiters, ongewoon aan krijgstucht, en aangevoerd door Officieren meest allen onbedreven; en hiermede moest een linie van verschansingen, die zich langs den IJsel, van IJseloord tot voorbij Deventer, zestien uur gaans, uitstrekte, verdedigd worden tegen het aanrukken van drie legers, ieder dubbel zoo sterk als het eenige der Staten. De Prins Opperbevelhebber, zoodra hem de

1) Bij deze belegering van Grol werden het eerst de zoogenoemde karkassen gebruikt, uitgevonden door een Artillerist van den Bisschop van Munster. Zie Feuquières, *Mémoires* etc. ch. 91, Daniel, *Hist. de la Mil. Franc.* L. VII, p. 586. Naar de berichten onzer Schrijvers te oordeelen, veroorzaakte echter dit bombardement meer schrik, dan schade. Overigens had Grol het gebrek, dat de faussebraye, waarmede de stad was voorzien, te laag was, terwijl de batterijen op de wallen te hoog waren, zoodat men die moest doen zinken, terwijl de vijand al vast met de loopgraven de contrescarp naderde, hetwelk hem hierdoor gemakkelijk werd gemaakt.

2) Valkenier, *Verwerd Europa*, II, bl. 362. De Amsterdamsche schutters werden aangevoerd door de Kapiteins Tulp, Ojens, van der Waijen, Berwouts, Geelvink en Westerdijks Horn. De t'huisblijvenden betaalden de daggelden der uittrekkenden. Zie Sijlvius, bl. 217.

narsch der Fransche legers in de richting van Maastricht bekend werd, had uit zijn hoofdkwartier te Dieren, de Gedeputeerden te Velde, die zich te Zutfen ophielden, gewaarschuwd, dat het land reddeloos verloren zou zijn, zoo men niet alle beschikbare troepen zoo spoedig mogelijk uit Maastricht, uit de vestingen van Noordbrabant en Staats-Vlaanderen en de ruiterij uit Holland naar den IJsel deed komen, en zoo niet alle krachten wierden ingespannen om den vijand te beletten de rivier over te trekken, waarvan de waterstand buitengewoon laag was. 1) Ook de Gedeputeerden te Velde schreven naar den Haag, dat de Prins »in gedurige actie was om alles zoo veel doenlyck te brengen, tot de gerequireerde ordre," maar zonder » Secours" de vijand niet te stuiten zou zijn. Toen zij dit schreven, den 1sten Juni, had de Prins den vorigen nacht, terwijl al de troepen onder de wapenen bleven en Johan Maurits in het hoofdkwartier, den polder het Fraterweert, ten Zuid-Oosten van Dieren, bezet, omdat daar » een zeer dangereuse pas is" en beter gelegenheid was voor het inwinnen van berichten en het uitvaardigen van bevelen, wanneer de vijand over Bokholt mocht aankomen. Twee dagen later werd er in het hoofdkwartier krijgsraad gehouden: de vergadering bestond uit den Prins-Kapitein-Generaal en de Gedeputeerden te Velde, de twee Veldmaarschalken Johan Maurits en Wirtz, den Generaal-Meester der artillerie Graaf de Hornes Heer van Lokeren 2), den Luitenant-Generaal der Ruiterij Graaf van Nassau-Usingen, 3) den Sergeant-Majoor der Ruiterij Graaf van Limburg-Bronkhorst-Stirum, en den Commissaris-Generaal der Ruiterij Markies de Bret Montbas. De uitslag der beraadslaging was het besluit, om den IJsel tegen den overtocht van den vijand met alle beschikbare middelen te verdedigen, en voort te gaan met de daartoe aangevangen werken » in een volkomen postuur van defensie te brengen" 4).

De vijandelijke legers in aantocht hadden het groote voordeel dat de rechter oever van den IJsel overal genaakbaar was: een groot gedeelte

1) Deze bijzonderheden zijn ontleend aan *Iets over Hieronymus van Beverningh* en *Bruno van der Dussen* van Dr. G. D. I. Schotel, en medegedeeld in den *Militairen Spectator* van December 1847, bl. 112 en volgg.

2) Hij behoorde tot het eeuwen-oude adellijke geslacht De Hornes, ook van Horn, Hoorn, Heurn en Heurne genoemd, waaruit twee leden tot het Verbond der Edelen behoord hebben. (Zie het werk van Te Water). De hier bedoelde, een zoon van Filips Adolf, te 's Hage in 1644 overleden en die ook Generaal van de artillerie geweest is, was in 1667 met 8 compagniën landsoldaten aan boord van 's Lands vloot geweest en had zich bij de onderneming op de Engelsche kust in dat jaar, bij uitstek dapper gedragen.

3) Men zie over hem in de *Bijlagen* achter dit deel de lijst der Bevelhebbers bij Senef.

4) De adviezen in dezen krijgsraad uitgebracht zijn mede te vinden in den *Militairen Spectator*, hiervoor aangehaald.

der aangrenzende landstreek, in het voorjaar, toen de rivier nog goed gezwollen was, onder water gezet door twee inundatiesluizen, was nu bij den buitengewoon lagen rivierstand door dezelfde sluizen weder drooggeloopen: de Kommandant van Doesburg had verzuimd ze te doen sluiten. Doch Koning Lodewijk besloot den overtocht van den IJsel niet te beproeven, ofschoon hij verscheiden waadbare plaatsen in de rivier zou gevonden hebben en de verschanste punten te zwak bezet om weerstand te kunnen bieden.

Aan den loop der gebeurtenissen werd een andere wending gegeven door den vermaarden tocht der Franschen door en over den Rijn aan het Tolhuis bij Lobith, op den 12den Juni 1672, een wapenfeit van groote stoutheid, met beleid volbracht, gedenkwaardig in de jaarboeken der krijgsgeschiedenissen, doch waarvan het luisterrijke verre beneden den ophef is in Frankrijk daarvan gemaakt. Toen de Koning het ontwerp zijner legerhoofden tot deze strategische legerbeweging had goedgekeurd, werd een Fransch legerkorps naar de zijde van Doesburg en Zutfen afgezonden: hierdoor werd het Staatsche leger in het front bedreigd, en de Prins moest nu bovendien bedacht zijn op de mogelijkheid, dat de vijand de rivier overkwam beneden Deventer en aldus de linkerflank zijner IJsellinie omtrok. Maar de Fransche hoofdmacht trok te zamen te Elten, dreigende dáár den Rijn over te gaan en den rechtervleugel der stelling van den Prins van Oranje om te trekken.

Het Tolhuis, in 1672 vermaard geworden, heette eigenlijk het Huis te Lobith en was een aanzienlijk gebouw met een toren die tegen het geschut bestand was. Het behoorde van ouds aan de Hertogen van Gelder als eigenaars van den Rijntol te Lobith, en stond aan den linker Rijnoever, toen de rivier nog, na boven de Schenkenschans haar waterstroom met de Waal gedeeld te hebben, langs de dorpen Herwen en Aerdt vloeide. Nadat, door het graven van het Pannerdensche kanaal en later gemaakte kunstwerken van waterbouw, het punt van scheiding der twee groote riviertakken tot bij Pannerden verplaatst is en de stroomdraad tusschen het voormalig en het tegenwoordig scheidingspunt aanmerkelijk is ingekort, moet men de plaats waar het verwoeste Tolhuis gestaan heeft zoeken op de landen behoord hebbende tot het adellijk kasteel Houberg, aan een veer over een bijna uitgedroogd riviertakje ten Zuiden van Herwen.

De Prins van Oranje geenszins de mogelijkheid voorbij ziende, dat de vijand ergens in de Betuwe zou doorbreken, had daarom voor de gemeenschap van zijn leger met de Over-Betuwe gezorgd door een schipbrug te doen leggen over den Rijn bij Arnhem. Tot bewaking van den Neder-Rijn tusschen Huisen en het Tolhuis had hij daarheen

gezonden Jean Barton de Bret markies de Montbas, Commissaris-Generaal der Ruiterij, met twee regimenten te paard en twee te voet, waarvan echter geen voltallig was, zoodat zij 2000 of 3000 man onder de wapens zullen geteld hebben. Doch Montbas was een Franschman, vroeger kolonel der Ruiterij in het Fransche leger en toen, omstreeks het jaar 1646, gehuwd met een dochter van Hugo de Groot; maar in ongenade geraakt bij den Koning en naar het vaderland zijner vrouw geweken, had hij een regiment en een compagnie in staatsche dienst gekregen tot schadevergoeding voor hetgeen zijn beroemde schoonvader was te kort gekomen bij een regeling van diens aanspraak op achterstallige jaarwedden. Als hij nu in zijne gedachten het Fransche leger, schitterend van pracht en glorie, aangevoerd door een Monarch die met milde handen belooningen en eereblijken ronddeelde, overstelde tegen de verwaarloosde en van alle aanmoediging verstokene landmacht eener Republiek, die in hare laatste stuiptrekkingen scheen te liggen, heeft het niet wel anders kunnen zijn dan dat zijne neiging meer overhelde tot dienstbewijzing aan dien Monarch, den Koning van zijn Vaderland, dan aan de wanhopige zaak tot welker verdediging de omstandigheden hem geroepen hadden. Het ontbrak hem aan besef van krijgsmanseer, aan bezieling voor een nationale zaak, aan ingenomenheid met den jeugdigen Veldheer en zijne omgeving, en wat hij heeft aangevoerd tot zijne verontschuldiging van, zonder den vijand den overtocht betwist te hebben, naar Arnhem teruggetrokken te zijn, is zeer wel aan te nemen: hij zou, namelijk, na te vergeefs om versterking geschreven te hebben aan de Gedeputeerden te Velde, van een hunner, van Beverningh, de machtiging hebben verkregen om des noods zijne stelling aan den Rijn op te geven 1). Hoe het zij: toen de Prins van Condé, die met zijn leger aan het hoofd der overige Fransche krijgsmacht was voortgerukt, gekomen was aan het riviervak hem aangewezen 2) als geschikt voor een overtocht,

1) Montbas, zoodra hij zijn post aan den Beneden-Rijn verlaten had, is door den Prins naar Arnhem ontboden en daar in arrest genomen. In den nacht voor den 29sten is hij te Gorcum, waar de Prins zich toen ook bevond, uit zijne gevangenis ontsnapt naar het Fransche hoofdkwartier te Utrecht, en in October heeft hij met de Franschen deelgenomen aan het ontzet van Woerden Toen is hij bij sententie van den Hoogen Krijgsraad van 16 November schuldig verklaard wegens het schandelijk verlaten van zijn post in de Betuwe, en den vijand gelegenheid te hebben gegeven om met deszelfs armée den Rijn te passeeren, en veroordeeld om *in effigie* te worden opgehangen. Doch hij is ontvlucht naar Frankrijk en heeft daar zijne *Mémoires* geschreven. Maria van Reigersbergen, in hare brieven, noemt hem Le Bret, maar bij zijn Markiezen-naam is hij in de Geschiedenis bekend, en ook Willem III, in den brief waarin hij zijne ontsnapping bericht aan den Raadpensionaris Fagel, noemt hem Montbas. *Arch.* 2me Série, T. V, p. 265.

2) Volgens Fransche berichten „par deux Gentilshommes du pays." Wagenaar noemt twee Jonkers Barreveld en Bentink van Kemnade, als hiervan verdacht en te Maastricht in hechtenis genomen, doch eenige weken later onder borgtocht ontslagen.

en hij op den 11den Juni van den toren van Oud-Zevenaar den omtrek deed verkennen, waren de Staatsche troepen verdwenen die een dag te voren enkele Fransche ruiters hadden teruggedreven, toen dezen te water gegaan waren om het doorwaden te beproeven. Die verwijdering mocht een krijgslist kunnen schijnen, maar — de waterstand in de rivier was nu buitengewoon gunstig; zoo ver het oog reikte waren geen vijandelijke wapenen te zien, en, de vijand die alleen vrees inboezemde, zou nu in het front bedreigd, den IJsel niet durven verlaten. Tot den overtocht werd dus besloten; maar de uitvoering kon wachten, oordeelde men, tot den volgenden dag. In den nacht werden 12 stukken geschut in batterij gebracht en kwam de Koning zelf om getuige te zijn van het beslissende wapenfeit van zijn leger.

Condé had den Koning verzekerd dat de rivier bij het Tolhuis in hare geheele breedte doorwaadbaar was, en was in die meening gebracht door een Edelman van romaneske avonturen, die met de Polen tegen de Turken gestreden had, en op de Nederlandsche vloot onder de Ruijter had gediend tegen de Engelschen — Armand de Gramont, Graaf de Guiche 1). Deze had later wel ontdekt, dat in 't midden van den stroom de diepte op de meeste plaatsen veel grooter was, maar, liever dan den Koning een teleurstelling te doen ondervinden, ondernam hij het waagstuk op de belofte van een boer, Jan Petersen, die aannam hem door een geheel waadbare plek den weg te wijzen naar den tegenoverliggenden oever, omstreeks 1000 schreden van het Tolhuis. Maar de begoocheling als zou men daar geen tegenstand ontmoeten, was verdwenen. De Prins van Oranje had, op het bericht dat Montbas zijn post aan den Rijn verlaten had, den Veldmaarschalk Wirtz daarheen gezonden, en deze was in den avond van den 11den met ten naastenbij 2000 man van de beide wapenen op het bedreigde punt aangekomen. Toen de morgen van den 12den aanbrak en de Franschen aanstalte maakten om hunne pontons tot het leggen van een brug te water te brengen, zagen zij Staatsche infanterie bij het Tolhuis bezig met zich te verschansen tusschen geboomte en de terrein-voorwerpen die het gebouw omringden:

---

1) Schrijver van de *Mémoires concernant les Provincies Unies et servant de supplément et de confirmation à ceux d'Aubery du Maurier et du Comte d'Estrades* 'overaangehaald bl. 18. Hij had ze opgesteld gedurende zijn verblijf in Holland, toen hij, bij Lodewijk XIV in ongenade geraakt, Frankrijk had moeten verlaten. Zij zijn eerst in 1744 te Londen uitgegeven, met bijvoeging van een *Relation du Siège de Wesel* en *Relation du passage du Rhin*. De laatstgenoemde relazen moeten al spoedig na het gebeurde geschreven zijn, daar Guiche reeds in 1673 den 22sten November gestorven is in het leger van Turenne in Duitschland „de maladie et de langueur" schrijft Mme de Sévigné: 't was namelijk uit verdriet, dat hij, een konvooi moetende geleiden, zich door Montecuculi had laten verslaan.

het was het Friesche regiment van Aijlva met eenige compagniën van een ander — Friesch of Hollandsch — regiment. Ook werden uit den toren van het Tolhuis van tijd tot tijd enkele kanonschoten gedaan, ofschoon zonder schade te doen, vermits het veld der schietgaten een bepaald punt in de rivier was, en gemakkelijk kon vermeden worden. Tegenover het punt waar de Franschen voornemens waren de rivier te doorwaden, stond Wirtz met 4 regimenten cavalerie hunne bewegingen gade te slaan. De verschijning van troepen die toonden hun den overtocht te willen betwisten en de tegenwoordigheid des Konings, prikkelden de eerzucht van Condé, nu ongeduldig om te wachten tot dat de pontonbrug gereed zou zijn, die eerst te zeven uur in den avond voltooid werd. Zoo werd het bevel tot den doortocht gegeven.

Guiche ging het eerst de rivier in, geleid door Petersen en gevolgd door kurassiers één voor één. Op den oever stonden vele officieren van rang zonder troepenbevel het aan te zien, en dezen, toen zij de rij kurassiers door Guiche voorgegaan veilig door het water zagen rijden, konden het stampvoeten van hun ongeduld niet weerstaan, en ter zijde van de hoogere plek in het rivierbed, door den gids gewezen, te wed zijnde gegaan, zonken zij, aan 't midden van den stroom gekomen, in de diepte: — en de eerste tijding van het stout bedrijf in Parijs verspreid, bracht rouw en angst in de aanzienlijkste familiën van Frankrijk. Doch Guiche, en het eerst de zestienjarige Markies, reeds Majoor, de Langallerie, kwamen veilig door den stroom. De ruiters van Wirtz wierpen wel de eerste kurassiers die overkwamen terug, maar oprijdende langs den oever werden zij door de losbrandingen van de vijandelijke batterij in verwarring en aan 't wijken gebracht. Nu trok de Fransche ruiterij in dichtere drommen de rivier in; Wirtz beproefde nog, met de eskadrons die hij bij zich had, een aanval op de Franschen die zich in het water tot gesloten gelederen vormden, doch met pistolen en karabijnen den overtocht niet kunnende beletten, en terugwijkend zijne achterwaarts geplaatste eskadrons de vlucht ziende nemen, moest hij den kamp opgeven.

Nu was de beurt gekomen aan de Staatsche infanterie bij het Tolhuis. Zij stond daar gescheiden van het landingspunt door een ruimte van 1000 schreden waarover het Fransche geschut speelde, en overgelaten aan zichzelve: ook misten de Friezen hun aanvoerder Aijlva, die het bevel voerde in Overijsel. De Franschen daarentegen hadden nu spoedig 6000 man overgebracht, waaronder de cavalerie van de koninklijke garde — la maison du Roi — met hare keureskadrons der Mousquetaires. Condé deed met andere hoofdofficieren zich in een schuit overzetten en

plaatste zich aan het hoofd: de Koning stond aan den anderen oever het schouwspel aan te zien. Voor de infanterie van Wirtz, in hare gebrekkige stelling aan het Tolhuis, moest de verwijdering van haren Veldmaarschalk, die met zijne ruiterij in vollen aftocht gezien was, een teeken zijn, dat de verdediging der rivier was opgegeven, en voor haar was aan terugtrekken of vluchten niet te denken, nu een zoo ontzaglijke ruitermacht op haar aan kwam rennen en zich uitbreidde over het veld. Zij legde dus de wapens neder, koelbloedig afwachtend wat de vijand over haar beschikken zou. Condé, wenschende dezen verloren hoop te sparen, gaf bevel het schieten te staken Maar de drie-en-twintigjarige hertog de Longueville, 't zij dat hij het bevel van zijn oom niet gehoord had, 't zij verhit en opgewonden, rent ijlings toe en roepend: »Tue, Tue, point de quartier pour cette canaille" treft hij met een pistoolschot een Frieschen hopman. Moorddadig is het tooneel dat nu volgt. De Friezen grijpen de wapens weder op. Condé wil nog de gevolgen der woestheid van zijn wilden neef voorkomen: hij ziet den roekelooze dood van zijn paard storten, en voelt zich zelven pijnlijk getroffen in de jichtige hand. Men weet niets van den officier — hij wordt Ossenbroek en Hasebroek genoemd — uit wiens pistool de kogel, tegen het gepluimde hoofd van den veldheer gericht, hier den grooten Condé de eenige wond heeft toegebracht, die hem in zijn helden-loopbaan belemmerd heeft. In den gekwetste bruist nu de bloeddorstige drift weder op die hem eigen was, en het »Tue, Tue," van Longueville wordt herhaald Maar dat er onder de muskettiers van dit »Canaille," die de prooi werden van een troep brooddronken Fransche Edelen, bedreven scherpschutters geweest zijn, getuigt de lijst van Prinsen, Hertogen, Graven, Markiezen en aanzienlijke Heeren, die bij dit tooneel van slachting gedood of gewond zijn, en men leest dat van al de gekwetsten, Condé alleen van zijne wond hersteld is. Toen de twee Regimenten tot een honderdtwintigtal manschappen en officieren versmolten waren, werd de bloeddorst, naar het schijnt, aan beide zijden verzadigd: althans aan dit droevig overschot van twee nationale bestanddeelen van het leger der Staten, werd vergund het behoud van het leven te koopen met het overgeven der wapenen en het smartelijkst lot dat aan een braaf soldaat te beurt kan vallen — de krijgsgevangenschap. De vijand, eenmaal op den Betuwschen oever hebbende post gevat, kon nu zijne talrijke benden ongehinderd doen overkomen, hetwelk in den avond door de voltooide pontonbrug gemakkelijk werd gemaakt. 1)

1) Een beschrijving der koperen pontons, voor deze brug gebruikt, is te lezen bij Valkenier.

Van dezen door- en overtocht van den Rijn werd in Frankrijk ongemeen veel ophef gemaakt, en men dacht in Parijs niet anders, of het geheele leger was de rivier overgezwommen in het gezicht van een verschanst leger, onder het geschut eener onveroverbare vesting, genoemd Tolhus. De vele aanzienlijke Franschen die er gesneuveld en gekwetst waren, deden deze overdrevene voorstelling geloof vinden, 1) en wie het waagde het glorierijke van de »Passage du Rhin" te verkleinen of in twijfel te trekken, kon zeker zijn van de ongenade des Konings. 2)

Door dien ophef is het wapenfeit in hooge mate merkwaardig geworden in het beloop der staatsgebeurtenissen voor volgende geslachten. Door de verspreiding van het geloof aan het alvermogen van den gelukkigen Koning, viel den gevierden Monarch een volksvergoding ten deel, die Europa duur is te staan gekomen. 3) Reeds bij het openen van den veldtocht werd het koor van ophemeling ingeleid door de Académie des Inscriptions: weinige jaren te voren door den Koning gesticht, deed zij nu haar eerste medaille slaan met de om- en onderschriften, *Praevia Victoria* en *Expeditio Batavica*, gevolgd, op de tijding der overgaaf van Orsoy, Rijnberk, Burik en Wezel, door een tweede *Urbes IV Simul expugnatae.* De dichters vielen spoedig in met lyrische opsiering, en Boileau schreef den vierden zijner Horatiaansche brieven, dien besluitend met de uitdrukking zijner verwachting, dat hij na twee jaar den Grooten Koning zou kunnen begroeten aan de boorden van den Hellespont. De schoone kunsten in alle vormen beijverden zich de zegepraal over Holland te vieren. Maar de Nederlander, die den verderen loop der geschiedenis kent, behoeft niet beschaamd te staan, als hij de groote

---

1) „Vous n'avez j'amais vu Paris comme il est: tout le monde pleure, ou craint de pleurer", schrijft Mme de Sévigné in hare brieven van 17, 19 en 20 Juni.

2) Roger Graaf de Bussy Rabutin, door den Koning eerst in de Bastille opgesloten en toen naar zijn landgoed verbannen, had zoo goed als verlof gekregen weder te Versailles te verschijnen, toen hij aan Mme de Sévigné schreef: „le passage du Rhin à la nage est une belle action, mais elle n'est pas si téméraire que vous pensez. Deux mille chevaux passent pour en aller attaquer quatre ou cinq cents. Les deux mille sont soutenus d'une grande armée ou le Roi est en personne, et les quatre ou cinq cents sont des troupes épouvantées par la manière brusque et vigoureuse dont on a commencé la campagne. Quand les Hollandois eurent eu plus de fermeté en cette rencontre, ils n'auroient tué qu'un peu plus de gens, et enfin ils auraient été accablés par le nombre. Si le Prince d'Orange avait été à l'autre bord du Rhin avec son armée, je ne pense pas que l'on eût essajé de passer à la nage devant lui: et c'est ce qui auroit été téméraire, si on l'avait hasardé." Het werd den Koning bekend dat Bussy zich op die wijze uitliet en om zijne terugroeping te bekomen, moest hij zich nog vele vleierijen getroosten.

3) Hoe spoedig Mme de Sévigny dit voorzien heeft, blijkt uit haar brief van 13 Juni, toen haar zoon haar uit het leger de verovering van Orsoy, Rijnberk, Burick en Wezel had gemeld: „Vous verrez que le Roi est si parfaitement heureux, que désormais il n'aura qu'à dire ce qu'il souhaite dans l'Europe, sans prendre la peine d'aller lui-même à la tête de son armée: on se trouvera heureux de le lui donner."

galerij en twee nevenzalen van het kasteel van Versailles doorwandelt, en de Franschman hem naar de plafonds daar boven wijst met de uitlegging: daar ziet gij de apotheose van den Grooten Koning en de vernedering van uw Vaderland. Wat hij daar ziet, is als een ep… van het schitterendste tijdvak der regeering van Lodewijk XIV, het tijdvak tusschen den Pyreneeschen en den Nijmeegschen vrede, in tafereelen met bonte kleuren meesterlijk geschilderd door den beroemden Charles Lebrun. De overtocht van den Rijn is in een dier tafereelen verheerlijkt, maar als het werk van den Koning: van huldebetooning aan het leger is er niets te zien. Het is een vernuftige samenstelling in allegorischen stijl. De hoofdpersoon is de Koning op een antieken zegewagen, met de teugels in de linkerhand, en in de rechter de bliksem, zoo als die door de ouden werd afgebeeld in de hand van Jupiter. Zijn rijke haarbos achter het hoofd uitwaaiend in de lucht stelt, even als het rennende tweespan, een vliegende vaart voor, … dat het over den Rijn gaat, toont het beeld van den rivier-god beneden den oorlogswagen te zien, van zijn urn oprijzend, met teekenen van verbazing over het geweld en de snelheid van den tocht. Dat … onderneming is aangevangen in het gevoel van kracht, stelt Hercules voor, die aan den wagen den eersten stoot geeft, en dat zij met beleid volvoerd is, Minerva die boven de hoofden der paarden zweeft en de weg wijst. Een vrouwenfiguur, Spanje voorstellend, met het masker dat zij heeft afgerukt in de hand, tracht zich op te heffen tegen de paarden om door het grijpen van de teugels hun ren te stuiten, maar zij bereikt slechts een riem van het tuig, waardoor zij zelve wordt meêgesleept. Niets stuit hun vaart en de verplettering van Nederland onder de hoeven der paarden is volkomen; al de volkskrachten zijn verpletterd de Hollandsche Maagd ligt omvergeworpen op haren leeuw, die met de pijlbondel machteloos kermend nederligt; zij heeft wel een zwaard maar het is van den overwinnaar afgekeerd, en het eenige wat zij dez… durft voorhouden is een schild beschreven met de fragmenten van het opschrift van den beruchten gedenkpenning: *assertis legibus. emendat. sacr. adjut. defens. concil. regibus.* 1) Een ander beeld stelt de gevallen republiek voor, op den rug gezien met gehavende vleugels; en de burgerkroon valt haar van het hoofd. De ontmoediging van haar zeemacht wordt verzinnelijkt in een matroos, die met verschrikt gelaat op een anker neerstort; de verwoesting van den koophandel door een man, die met berooide kleêren tusschen balen goederen achterover stort nevens zijn

1) De geheele inscriptie vindt de lezer hierboven bl. 35, en bij van Loon *III*, 24.

koopmansboek met verfrommelde bladeren, terwijl de geldstukken hem ontvallen uit den buidel: eindelijk de verslagenheid der burgerijen vertoont zich in magistraatspersonen en stedemaagden, om strijd de sleutels hunner steden aan den overwinnaar aanbiedende. Door de lucht zweven verscheiden victorie-beelden, waarvan er een zich doet opmerken door een banier, waarop het onderwerp van het tafereel te lezen staat in het opschrift: *Tolhus.* Tien jaar was Le Brun met het schilderen bezig geweest, en nog voor de voltooiing van al de tafereelen gaf de Koning, niet te vreden van aan de zeldzame bezoekers van Versailles zijne apotheose te kunnen vertoonen, last tot de verspreiding in een vorstelijk prentwerk. Weder elf jaar was de schilder Massé, bijgestaan door een aantal andere kunstenaars, bezig, op kunstige stellaadjes in de gewelfde zoldering, met behulp van spiegels den arbeid van de graveernaald voor te bereiden, en toen was meer dan 20 jaar het werk nog onder de handen van de bekwaamste graveurs. Maar als het prachtig graveerwerk uit de Koninklijke plaatdrukkerij te Parijs te voorschijn kwam, was de tweede helft der achttiende eeuw reeds aangevangen; 1) de volksverblinding begon af te nemen, de terugwerking tegen de willekeur van Frankrijks Alleenheerschers en hunne brooddronkenheden begon zich te ontwikkelen tot een algemeen verzet, en de losbarsting werd voorbereid die de Fransche Revolutie heet.

Maar nog in een ander opzicht heeft het wapenfeit bij het Tolhuis beteekenis in de Staatsgeschiedenissen. De kogel die Longueville doodde, had een reeks van gevolgen in de lotgevallen van Polen. Daar bestond het voornemen, den onbeduidenden Koning Michaël Wisniowiecki te doen vervangen door Charles-Paris d'Orleans Hertog de Longueville, zoon der veel besprokene Madame de Longueville, zuster van den grooten Condé. Sobiesky, toen Groot-Maarschalk en Groot-Hetman der Poolsche legers, later zelf Koning en verlosser van Weenen uit de handen der Turken, had bewerkt, dat Poolsche afgevaardigden op reis waren naar het Fransche leger om dien bloedverwant van Condé de kroon aan te bieden, toen de tijding hen kwam treffen, hoe de begeerde Koning den dood gevonden had bij het tolhuis aan den Rijn.

De wond van Condé was voor Nederland van gewicht. Door de geweldige pijn en de gevolgen der wond in zijn jichtig lichaam, werd hij genoodzaakt zich eenigen tijd buiten dienst te houden en zoo viel een

1) Het werk is in 1752 uitgegeven onder den titel van: *La grande galerie de Versailles et les deux Salons qui l'accompagnent, peints par Charles Le Brun, premier Peintre de Louis XIV, dessinés par Jean Baptiste Massé, Peintre et Conseiller de l'Académie Royale de Peinture et de Sculpture et gravés sous ses yeux par les meilleurs Maîtres du temps.*

ontwerp in duigen, 't welk aan den Staat den gedreigden doodsteek werkelijk had kunnen geven. Condé had namelijk het plan ontworpen om, terwijl de Koning en Turenne het leger van den Prins van Oranje zouden bezig houden, met 20,000 ruiters, ieder met een infanterist achter zich op het paard, regelrecht op Amsterdam aan te rukken, en deze stad, waar alle verdedigingsmiddelen naar elders verzonden waren, op het onverhoedst te overrompelen. 1) Het is niet onwaarschijnlijk, dat de val van Amsterdam, en daarmede de val der Republiek den naam van Condé zoude verheerlijkt hebben met den roem van een wapenfeit, eenig in de Geschiedenis: aan Turenne scheen de onderneming te vermetel. De val van Nederland lag niet in het raadsbesluit der Voorzienigheid; en het pistoolschot van Ossenbroek was misschien het middel om dien te verhinderen, even zoo wel, als een maand later de wateren der zee, door een buitengewone ebbe teruggehouden, met een daarop gevolgden storm, Amsterdam en Nederland uit de dreigende klauwen van den Engelschen luiperd gered hebben. 2)

De vijanden hadden dan nu met geweld een deur geopend in de Betuwe, zonder zich om den sleutel van dit gewest, de Schenkeschans, te bekommeren. Maar weinige dagen daarna (18 Juni) werd deze sterkte, van de grootste aangelegenheid geacht en door Frederik Hendrik ten jare 1636 niet dan na een belegering van negen maanden veroverd, in de handen der Franschen overgeleverd door de lafhartigheid of het verraad van den twee-en-twintigjarigen Bevelhebber, die door kuiperij zijns burgemeesterlijken vaders, van de Hoogeschool tot het Bevelhebberschap dezer plaats gestapt was. Daar nu de vijanden zich vrijelijk tusschen Rijn en Waal konden uitbreiden, en tevens in onderscheidene richtingen op den IJsel aantrokken, bleef er voor het

1) Het middel, om met spoed voetvolk over te brengen, door achter ieder ruiter een infanterist te laten opzitten, werd ook in dien tijd nog menigvuldig gebruikt, ofschoon toen reeds de dragonders waren ingevoerd, die voor de tweeledige dienst, te voet en te paard, geschikt waren. Zoo overvielen op den 10den Juli van dit zelfde jaar eenige Hollandsche ruiters, die elk een muskettier achter zich op het paard hadden, bij Montfoort een hoop Franschen, die uit Oudewater naar Utrecht trokken, en namen er 20 van gevangen. Ten einde weg te nemen den grond van twijfel aan het voornemen van Condé, die gelegen zou zijn in de bewering, dat dergelijke buitengewone handelingen en geforceerde marschen niet in den geest van dien tijd waren, beroepen de Ingenieurs van Sypesteyn en de Bordes, in hun hiervoor aangehaald werk, zich op een brief, den 2den Mei van hetzelfde jaar 1672, uit Antwerpen door Gedeputeerden van Hun Hoogmogenden aan de Gedeputeerden te Velde in Maastricht geschreven, waaruit blijkt dat zij er op bedacht waren, om ten spoedigste ruiterij, met het voetvolk *en croupe* in één dag naar Maastricht of naar elders te doen overbrengen.

2) De bedenkingen van de Jonge in zijne *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, D. III, tegen het verhaal eener buitengewone ebbe die op den 21sten Juli 1672 zou hebben plaats gehad, zijn weêrlegd in *Iets over de dubbele ebbe in het jaar* 1672, door Mr. H. J. Koenen in Nijhoffs *Bijdrage*, D. VIII, bl. 194.

leger, onder den Prins van Oranje, hetwelk nu den vijand in den rug kreeg, wilde het zich niet van Holland laten afsnijden, niets anders over, dan terug te trekken. Een gedeelte werd in de steden aan den IJsel geworpen, een ander aan den Generaal Aylva ter verdediging van Friesland gezonden, en het gros zakte af naar Utrecht, in welke stad, door het vluchten van velen en de ontsteltenis van allen, een groote gisting heerschte. De Prins, tegen den avond van den 15den met 9000 man daar aangekomen, bracht door zijne tegenwoordigheid de gemoederen tot bedaren, en haalde, na twee dagen beraadslagens, de Staten van het gewest en de Regeering der stad over tot het besluit, om troepen in te nemen en Utrecht niet al aanstonds aan den vijand over te laten. Doch schier op denzelfden oogenblik, waarin dit besluit genomen werd, ontving Oranje uit 's Gravenhage van de Algemeene Staten het bevel, om zich met de verdediging van Utrecht niet te bekommeren, maar zich alleen tot de bescherming van Holland te bepalen, en te dien einde naar de grenzen van dit gewest af te trekken. Men had te 's Gravenhage van de veranderde gezindheid der Utrechtsche burgerij geen kennis gedragen, en zal wel geweten hebben, dat de Prins zelf het bovenal van belang rekende, Holland te verdedigen. De Prins brak alzoo met zijn leger van Utrecht op (18 Juni), en verdeelde het in dier voege, dat de voornaamste toegangen tot Holland bezet werden. Tot hoofdkwartier en middelpunt des legers werd Nieuwerbrug bij Bodegraven gekozen, terwijl de linkervleugel, onder den Veldmaarschalk Johan Maurits van Nassau, over den Uithoorn, Abcoude en Weesp te Muiden aan de Zuiderzee stiet, en de rechter langs Schoonhoven tot Gorcum reikte, waar de Veldmaarschalk Wirtz zijn hoofdkwartier vestigde. Om al verder de toegangen tot Holland te dekken, werden in rivieren en vaarten gewapende vaartuigen gelegd en, overal waar de gelegenheid het toeliet, en de belanghebbenden daartoe bewogen konden worden, de landen onder water gezet. 1)

De aftocht des legers had al aanstonds den val van Arnhem ten gevolge, 'twelk zich bij verdrag aan den vijand overgaf (16 Juni); en in talrijke afdeelingen trokken nu de Franschen van stad tot stad. Een afdeeling van het leger van Turenne, onder het bevel van den Graaf de Lorges, rukte voort in de Betuwe. Tegen dezen vijand vond de Kapitein Johan Bouwensch, zoon eens Burgemeesters van Tiel, gelegen-

1) Wie voor de krijgswetenschap een volledige beschrijving verlangt van de linie der inundatie en bezette punten, waardoor in 1672 Holland tegen den inval der Franschen gedekt is, kan die vinden in het zaakrijk werk van Sypesteyn en de Bordes, vroeger aangehaald.

heid om te bewijzen, dan niet alle zoons van Regeeringsleden de krijgsambten onwaardig waren, in welke zij waren ingedrongen. Hij bevond zich met 60 soldaten in het dorp Rumpt, toen de Lorges met 8 kornetten ruiterij aldaar aankwam. Bouwensch en de zijnen ontvingen deze vijandelijke overmacht zoo kloekmoedig, dat deze geheel op de vlucht werd geslagen, haren zwaar gekwetsten Bevelhebber met moeite medevoerende, maar een som van zestig duizend gulden achterlatende. Bouwensch, dezen buit in veiligheid willende brengen, raakte omtrent Leerdam in een tweede gevecht met 80 Fransche dragonders. Ook dezen joeg hij op de vlucht; maar twee vijandelijke kogels troffen hem in de borst, schoon niet ter dood; en gedurende het gevecht, gingen de voerlieden door met den veroverden buit. 1) De steden van de Betuwe, Cuilenburg, Buren en Tiel, van alle verdedingsmiddelen ontbloot, oordeelden het raadzaam, van den vijand troepen in te nemen tot sauvegarde of vrijwaring van als overwonnelingen behandeld te worden. Al spoedig derhalve was de vijand hier aan de grenzen van Zuid-Holland genaderd; doch dat hij niet terstond een grootere macht kon ontwikkelen, werd voornamelijk veroorzaakt, door dat Turenne met het gros zijns legers werd opgehouden voor een stad, welker verdediging zoo veel meer roem verdient, als zij zeldzaam was in deze treurige dagen. Deze stad was Nijmegen.

Terstond nadat de Franschen den Rijn bij het Tolhuis waren overgetrokken, hadden zij het fort Knodsenburg, tegenover Nijmegen gelegen, aangetast, 't welk, na door den bevelvoerenden Kapitein Verschoor 24 uren met zoo veel woede verdedigd te zijn, dat het den vijand 1400 dooden en gekwetsten kostte, door ontmoediging der soldaten werd overgegeven op een wijze, welke geenszins aan den heldhaftigen aanvang beantwoordde (16 Juni). 2) Van toen af werd Nijmegen uit Knodsenburg met 20 vuurmonden onophoudelijk beschoten; 3) en, toen

---

1) Valkenier, *Verwerd Europa*, III, bl. 480, Montanus, *Leven van Willem Hendrik* In het *Recueil de Lettres* (la Haye 1760) wordt het relaas gevonden eener andere ontmoeting, ergens op de heide (31 Juli), tusschen Fransche en Hollandsche ruiterij, waarbij de laatste zich dapper moet gedragen hebben, aangevoerd *par un Capitaine Hollandois fort estimé, nommé Cabillant* (Cabiljau of Kabeljaauw). Bij onze Schrijvers schijnt daarvan niets voor te komen.

2) De ontmoediging der soldaten was echter zeer wel te verschoonen. De musketiers hadden 9 of 10 malen hunne bandeliers gelost, hetgeen voor ieder 120 schoten uitmaakte, en hunne borsten waren door het geweldig stooten van het musket, een groot gebrek van dit wapen, zoo zeer gezwollen, dat zij het niet meer verdragen konden. Er waren ook slechts voor 3 schoten meer musketkogels voorhanden. Sijlvius, *Ver. op* Aitzema, bl. 255.

3) Onder anderen werd de stad beschoten met een soort van bommen, waarvan in *het Ontroerde Nederlandt*, D. I, bl. 273, de volgende beschrijving wordt gegeven: „Zij schooten sekere soorten van bomben in de stadt van gepekte touwen in den anderen

alle opeischingen vruchteloos waren, moest Turenne tot een geregelde belegering aan de landzijde besluiten, waartoe een leger van 18000 man gebruikt werd. De stad was kort te voren, door de wakkerheid van het Stads-bestuur, genoegzaam van het noodige voorzien. De vestingwerken waren in vrij goeden staat gebracht; de bezetting, waaronder 5 vaandelen burgers uit Utrecht, Rhenen en Montfoort, was niet volstrekt ongenoegzaam, 1) en bovenal was er tot Bevelhebber een man van geen minder beleid en ervarenis, dan moed en standvastigheid, de Luitenant-Generaal Jan van Welderen. Allen, burgers en soldaten, Regeering en Krijgsbevelhebbers, betoonden hier de lofwaardigste eensgezindheid en samenwerking. Turenne verklaarde, 't geen de uitkomst, door 1300 gesneuvelden en 400 gekwetsten van zijn leger bevestigde, dat de dagen der geopende loopgraven (3-9 Juli) voor zijne soldaten bange dagen geweest waren; en toen, de mijnen in de twee aangevallen bolwerken gereed zijnde, de strijd door een verdrag tot overgaaf geëindigd was (9 Juli), gaf hij, de vestingwerken van binnen beschouwd hebbende, de getuigenis, dat, zoo de verdediging langer dan nog één' dag ware volgehouden, de stad het lot eener door storm veroverde vesting onmogelijk zou ontgaan hebben. 2) De belegerden

gevlochten, en door de gaetjes, tusschen de touwen, staken ijzeren pijpjes uijt, gevult met kruijt en musquetkogels, die door brand los schooten, opdat men het niet zoude derven blusschen; binnen in was het vol pek, solpher &c. en ook een handtgranaat, dat op en door de huijzen, of op de straten vallende, grooten brand, smook en stank van zich gaf, en wanneer het wat gevlamt had, schooten die kogels los, met een groot gekraak. En niet tegenstaande, dat er zo ettelijke 100 in de stadt geworpen zijn, zoo bij dag, als bij nacht, zo heeft het God de Heere belieft, dat die alle gelukkighlijk zijn gebluscht."

1) De Bevelhebbers der 5 vaandelen schutters waren de Kapiteins van den Helm, Zas, Ploos van Amstel, Verhoeven, en de Luitenant Visscher. De bezetting was overigens talrijk genoeg, om gedurige uitvallen te doen, en van de drooge grachten der vesting al het mogelijke voordeel te trekken. Maar zij was niet sterk genoeg, om ook een vervallen hoornwerk buiten de Molenpoort te bezetten, hetgeen een aanmerkelijk voordeel was voor den vijand, die zich nu van dit buitenwerk, 't welk zich in de lengte, 200 passen evenwijdig met den hoofdwal, uitstrekte, en op sommige plaatsen niet meer dan 40 of 50 passen van de gracht af was, bediende tot het openen der loopgraven en het opwerpen van batterijen. Overigens waren er palissadeeringen in den bedekten weg, in de gracht en aan de berm, benevens een goede fraiseering. De hooge bastions waren van den hoofdwal afgesneden.

2) Turenne schreef aan den Oorlogsminister Louvois: „Ces gens ci se défendent, comme le commun des soldats devroit faire;" en verder: „On voit que ces gens de dedans la ville ont envie de se défendre: car ils se montrent fort;" en vervolgens: „Je vous assure que les vingt jours de tranchée ont été aussi dangereux qu'il le peut. Les troupes qui étoient dans la place, avoient une autre manière de se défendre que les autres;" en, na de overgaaf der stad: „Il est certain qu'ils ne pouvoient tenir qu'un jour de plus qu'ils n'ont fait." Zie *Recueil de Lettres pour servir d'éclaircissement à l'Histoire Militaire du Regne de Louis XIV*, (la Haye 1760.) T. I., p. 66, 73, 75, 82. Dat men in de derde der aangehaalde plaatsen van Vingt jours de tranchée leest, is een misstelling. In den avond van den 3den Juli werden de loopgraven geopend, den 7den werd de bedekte weg genomen, en in den daarop volgenden nacht werd de vijand begunstigd door een zwaren stortregen, welke al de lonten uitdoofde. De 400 ruiters, die zich in de stad bevonden, werden, voor zoo verre zij te paard geen dienst konden doen, op de wallen gebruikt, en weerden zich

hadden onder hunne dooden het verlies van een aanzienlijk krijgsman te betreuren. Bij een poging der belegeraars om onder begunstiging van den nacht door de palissaden in de drooge gracht heen te breken en den wal te bestormen, werden zij met groot verlies teruggeslagen door de dapperheid van den Kolonel van Gend. Dan, deze algemeen geachte Bevelhebber ontving daarbij een doodelijke wond, en volgde alzoo zijnen broeder, den Luitenant-Admiraal, die weinige dagen te voren, even als hij strijdende voor het Vaderland, het leven had gelaten in den zeeslag bij Solebay (7 Juni).

Eerst na de inneming van Nijmegen kon Turenne zijne veroveringen met nadruk voortzetten. Grave en Ravestein werden verlaten, gelijk reeds vroeger met de schansen Voorne en St. Andries had plaats gehad; het fort Crevecoeur werd, na twee dagen beschoten te zijn, overgegeven; Bommel, tot zes malen toe opgeëischt, gaf zich niet over, dan toen een verdediging van zwakke muren met 300 soldaten en 450 burgers tegen een leger van 20000 Franschen roekeloosheid zou geweest zijn (22 Juli). Dan, hier was aan deze zijde de eindpaal van 's vijands overwinnigen. Ten zuiden stuitte hij op de vestingen van Noord-Brabant, ten westen op der Staten leger onder Wirtz en op de verdedigingsmiddelen van Holland.

Terwijl het leger onder Turenne aldus op Hollands zuiderdeel aantrok, had van het leger, 't welk de Koning zelf aanvoerde, een gedeelte Doesburg en Zutfen bemachtigd (21 en 25 Juni); 1) een ander gedeelte

dapper met karabijn en pistool. Uit de brieven van Turenne kan men wel zien, dat hij bij deze belegering veel volks verloren heeft, ofschoon hij het getal niet opgeeft. Vooral spreekt hij dikwijls van Ingenieurs, die gesneuveld of gekwetst zijn. Men kan overigens de bijzonderheden omtrent dit beleg vinden bij Valkenier, in *het Ontroerde Nederland*, bij Sijlvius *Vervolg op* Aitzema, bij Montanus enz. In de Fransche berichten wordt met grooten lof van van Welderen gesproken en dat hij, naar het oordeel van sommigen (zie van Wijn, *Nalez. op* Wagenaar, D. XIV, bl. 12,) meer kennis had van den oorlog in 't veld, dan van het verdedigen eener vesting, was in een Kavalerie-Officier allernatuurlijkst, en mag hem niets van zijnen lof ontnemen.

1) Over de verdediging van Doesburg zie Sijlvius. Omtrent de overgaaf van Zutfen, en het vruchteloos verlangen der burgerij, met Jan Goulman aan 't hoofd, om de stad tot het uiterste te verdedigen, kan men de bijzonderheden, uit Valkenier ontleend, vinden bij Prof. Siegenbeek, *Gesch. der Burgerwapening*, bl. 109 en volgg. Voor Doesburg liet de Fransche Generaal Martinet het leven, door een Franschen kogel. Terwijl de naam van dezen Generaal bij de Engelschen tot een schimpwoord geworden is om een weinig beduidend officier aan te duiden die niets anders weet dan zijne exercitie- en paradereglementen, schrijven de Franschen hem onderscheidene verbeteringen toe in de taktiek hunner infanterie, en ook de uitvinding van de bajonnet in 1669. Deze laatste stelling is niet juist. De bajonnet te Bajonne uitgevonden, was niets anders dan een twee-snijdende platte kling, welke even als een verkorte halve piek een eindwegs in den loop van het geweer werd gestoken. De Hoogduitsche militaire Schrijver C. von Decker beweert, dat deze aldus ingerichte bajonnet het eerst in de Nederlanden is gebruikt geworden. Zij had het nadeel van bij het schieten te moeten uit den loop genomen worden, en een proeve om met de bajonnet op het geweer te vuren, in Frankrijk ten jare 1681 genomen, is mislukt. De uitvinding van de bajonnet, zooals die thans gebruikt wordt, schrijft Coehoorn zich toe in zijne *Versterckinge des Vijf-*

ezette Wageningen, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Amersfoort, en emachtigde zelfs Naarden zonder slag of stoot (20 Juni). Utrecht, oor het leger verlaten, en van de beste verdedigers beroofd, die als :hutters te Zutfen en Nijmegen den vruchteloozen strijd streden, — 'trecht dan, den vijand van alle kanten ziende aantrekken, liet de ırste Fransche troepen, die zich voor de poorten vertoonden, binnen ı leverde aan haren Bevelhebber de sleutels der stad over (23 Juni). elfs Woerden en Oudewater, op Hollands grondgebied gelegen, namen en vijand in, om erger lot te ontgaan (24 en 25 Juni).

Middelerwijl maakte de Duitsch-Fransche legerafdeeling omtrent 30,000 nan sterk, aangevoerd door Bisschop Bernhard van Galen, in Overijsel een minder spoedige voortgangen, en sloeg, na Grol, Breevoort en Lochem bemachtigd te hebben, het beleg voor Deventer (16 Juni). Hevige partijschap onder de Burgerij en de Regeering, gevoegd bij ›neenigheid tusschen de bevelhebbers der bezetting, verlamde in deze stad alle krachten ter verdediging. Het was genoeg, dat de stad weinige uren met bommen was beschoten, welke weinig schade veroorzaakten, om de meerderheid der Regeering op de overgaaf bedacht te doen zijn. Vergeefs poogden de Oud-Burgemeesters Ter Borg en Steenbergen, met kracht van redenen te betoogen, dat men een zoo overhaaste overgaaf »noch voor God, noch voor 't Vaderland, noch voor de tegenwoordige, noch voor de toekomende wereld zou kunnen verantwoorden." Ook bij hen bezweek ten laatste de moed; maar de naam van den Burgemeester Boekholt verdient in roemrijke gedachtenis te worden gehouden. Deze wakkere Burgervader hield niet op, aan te dringen op krachtige maatregelen ter verdediging. Nu eens verzette hij zich tegen het wegnemen van de IJselbrug, waardoor men zich de gelegenheid benam, om uitvallen te doen; dan weder wees hij den Bevelhebber, den Kolonel Stekke, de middelen, om den vijand met

---

koecks met alle syne buytenwerken, te Leeuwarden uitgekomen in 1682, in welk werk, na het woord bajonnetten gebruikt te hebben, hij schrijft: „Welcke bajonnettes van my sodanigh zyn uytgevonden, dat se op de tromp van de musquet vastgestelt zynde, aen 't laden en lossen geen verhinderingen geven, en diensvolgens nuttiger en dienstiger zyn, myns oordeels, dan de halve piecken." Doch in een geschrevene oorkonde, berustende bij de familie van Verschuer, worden omtrent Hugh Mackay, Generaal in Nederlandsche dienst, deze woorden gelezen: „Hugh dan, de wapeninge verbeterende, bragt onder andere de bajonet zoodanig aan, dat de musketten, er mede gewapend, konden vuren, hetwelk eenige jaren daarna bij de Fransche en Engelsche legers algemeen werdt ingevoerd." Daar echter in deze woorden niet wordt te kennen gegeven, dat het een nieuwe uitvinding was, en het geschrevene betrekking heeft tot het jaar 1689, en dus zeven jaar nadat de *Versterckinge des Vijfhoecks* in 't licht is verschenen, moet men Coehoorn houden voor den uitvinder van het wapen, dat thans in alle legers een zoo geduchte taak vervult. Opmerkelijk is het, dat het Coehoorns groote mededinger Vauban geweest is, op wiens raad Lodewijk XIV in 1703 de geheele Fransche Infanterie met bajonnetten heeft gewapend.

voordeel te bestoken, en bood zich zelven aan, om het gevaar der uitvoering te deelen. Hij begaf zich in den Krijgsraad, om den hoofdbevelhebberen moed in te spreken, gelijk hij in de vergaderingen der Stedelijke Regeering woorden van volharding deed hooren. Maar er was onder de bevolking van Overijsel een talrijke partij die de begeerte deed hooren naar onderwerping aan den Munsterschen Bisschop en scheiding tusschen de oostelijke streken des lands en de Republiek. Zij had langs de grenzen menigvuldige verstandhouding met den vijand en onder de bezetting van Deventer een vermomden medestander van haar landverraad in den Kolonel Wigbold Broersma. Deze reeds vroeger ontslagen uit zijn bevelhebberschap over Koeverden, omdat hij verdacht werd te heulen met de vijanden van den Staat, is daarna bij rechterlijk vonnis ter dood veroordeeld wegens »zijne verraderijen zoo in 't overgeven van Deventer als in zijn overloopen tot den vijand gepleegd."

Boekholt zou het uiterste gewaagd hebben; doch er waren ook flauwhartigen, en om den invloed van dezen edelen vaderlander aan de beraadslagingen te onttrekken, wordt er buiten zijn weten een vergadering belegd, waarin tot de overgaaf bij verdrag besloten wordt. Zoodra krijgt Boekholt hiervan geen bericht, of hij snelt derwaarts, wijst de vergaderden op het voorbeeld der Voorvaderen, herinnert hun hunne plichten jegens het Vaderland, en den eed dien zij gezworen hadden, weerlegt met warme Vaderlandsliefde de bedenkingen welke geopperd worden, en toen hem de vraag wordt gedaan, wat men bij een langdurige belegering eten zou, antwoordt hij met deze veelbeteekenende wedervraag: »Wat aten die van Leiden in hunne belegering, uit liefde tot het Vaderland?" Deze kloeke taal vond evenmin weerklank bij de Regenten, als de manhafte voorstellen van den Kolonel Manger, van den Luitenant-Kolonel Tamminga, en van den Ritmeester Schaep bij den Bevelhebber; en de stad ging den 21sten Juni aan den vijand over. Deze overgaaf, gelijk van zeer veel andere plaatsen, heeft naderhand aanleiding gegeven tot veel schrijven en tegenschrijven, ter beschuldiging van deze, ter ontschuldiging van gene. De Bevelhebber Stekke werd door een rechterlijke verklaring vrijgesproken van schuld; maar de brave Boekholt schreef later met loffelijke getuigenis van de Vaderlandslievende gezindheid van Deventers Burgerij, in edele verontwaardiging: »Het bloed der wijdberoemde helden, en het bloed onzer voorouderen roept om wraak tot God over deze heillooze overgeving." 1)

1) Uitvoerig is dit een en ander te boek gesteld in *het Ontroerde Nederland*, bl. 201, bij Valkenier, *Verwerd Europa*, III, bl. 540, Montanus, *Leven van Willem Hendrik*, en Sijlvius, die den bedoelden brief van Boekholt geheel mededeelt, bl. 260.

Een gedeelte der Munstersche troepen was gedurende 't beleg van Deventer in de Veluwe gevallen, en maakte zich meester van Elburg en Harderwijk (20 en 22 Juni). Gelukte het aan de Regeering van laatstgenoemde stad hare Burgerij af te brengen van het verlangen, om het uiterste tegen den vijand te beproeven, Hattem welks Burgerij ook in vroegere tijden op hare wallen manmoedig gestreden had, 1) liet zich niet ongewroken overweldigen. Maar wat zoude een bezetting van 180 burgers en 76 soldaten tegen een talrijk en van alles voorzien leger? Wat anders dan zich ten laatste gewonnen geven? (22 Juni) 2) Het gerucht, dat Deventer bezweken was, deed in de overige steden van Overijsel den moed te meer zakken, daar de kwaadwilligheid, om schrik te verwekken, er bijvoegde, dat die stad, door geweld van geschut en wapenen vermeesterd, de gedaante vertoonde van een verwoest Jeruzalem. Zwolle viel door gelijke omstandigheden als Deventer, en Kampen op denzelfden dag (23 Juni). 3) Al de steden van Overijsel en Drenthe volgden; in de Ommerschans geraakte het krijgsvolk in opstand tegen de Bevelhebbers, en nam de vlucht (24 Juni). De partij die aan de Bisschoppelijke heerschappij van Munster de voorkeur gaf boven de onafhankelijke Republiek der Vereenigde Nederlanden, geloofde hare zaak reeds gewonnen; den 5den Juli sloot de Ridderschap van Overijsel een capitulatie, waarbij dat gewest erkend werd als een door den Bisschop van Munster veroverd gebied. Koeverden bood flauwen weerstand door den onwil der soldaten, en gaf zich over den 12den Juli.

Doch waar ook lafheid en trouwloosheid heulen mochten met den vijand, Friesland had een bevolking voor wier trouw en besef van burgerplicht de Bisschop-Veldheer is teruggedeinsd. De geest van Willem den Zwijger was in de Friezen levendig gebleven, onderhouden door de aanwezigheid van het Stadhouderlijke Hof te Leeuwarden. In deze bange dagen ontving daar in hare vorstelijke residentie de Prinses Albertine, beminnelijke dochter van Frederik Hendrik, vrome weduwe van Frieslands Stadhouder Willem Frederik, teedere moeder van haren eenige, den vijftienjarigen Hendrik Casimir II, talrijke bezoeken van vaderlandslievende Friezen, die getuigden van den goeden geest der ingezetenen vol vuur om het dreigend juk van den vreemden heerscher af te wenden. De Prinses hoopte door een woord van leiding en aansporing de eenheid in het gebruiken der verdedigingsmiddelen te kunnen

1) Toen juist twee eeuwen geleden (1472) tegen Karel den Stoute, en in 1629 (zie D. I, bl. 359).
2) De vijand verloor hier meer dan 700 man, waaronder vele officieren.
3) Uit deze beide steden hadden de Burgemeesters hunne goederen in veiligheid gebracht. Zie de Ordonnantie van den Prins van Oranje, bij Sijlvius, bl. 394.

bevorderen en schreef den 19den Juli aan de Staten van Friesland een brief, waardig door de Geschiedenis in dankbaar aandenken te worden gehouden. 1) De edele vrouw betuigt zich te verwonderen »wanneer Godsdienst en goederen, en alles wat God aan dit Land heerlijk heeft geschonken zoo nabij is om gansch verloren te gaan, dat niet ieder een met alle wakkerheid toeloopt tot bewaring van die onwaardeerlijke panden." Toch ziet men »schandelyke lacheteit en trouwloosheid van eenigen," maar de Vorstin vertrouwt dat de Staten van Friesland »niet zullen vervallen tot zoo verfoeielijke flauwhartigheid, maar met die van Holland, Zeeland en Stad en Lande aan het heilzaam en onverbrekelijk Verbond voor deze met de andere Provinciën gemaakt vast en onverzettelijk tot den laatsten bloeddruppel getrouw zullen blijven." Dan worden er zes middelen opgegeven, die de Prinses acht »naast Gods zegen van een onvermijdelijke noodzakelijkheid" te zijn: 1. het onder water zetten van de lage landen die na den vijand gekeerd zijn; 2. »spoedige en rigoureuse straffe over alle wandevoiren en stricte waarneming van behoorlijke krijgsdiscipline"; 3. »goede steeds gereede en prompte verschaffing van vivres, canon, amunitie, en geld voor de militie"; 4. volkswapening door loting of despicieering van den derden of vierden man van de bevolking, en aanwijzing van bepaalde punten waar al wat de wapens dragen kon op klokgeklep of eenig ander alarmsignaal moest heen snellen; 5. pogingen om krijgsgevangenen los te koopen en als soldaten in dienst te nemen, in plaats van de burgers dier één zoo veel kost als drie soldaten; 6. de Schouw en den pas aan den Zwarten weg »zonder eenig delay" door verschansingen en troepen te beveiligen. Dat deze taal niet vruchteloos gesproken was, mocht de uitnemende Vorstin spoedig vernemen. De vijftienjarige Prins, haar zoon, door de Staten in zijne kindsheid tot Stadhouder bestemd, had hun reeds in Mei zijne diensten aangeboden, doch daarbij gevoegd, zeer wel te gevoelen dat de nood des lands een andere en grootere krijgskennis vereischte, dan hij nog had kunnen verkrijgen. 2) De vorstin vond dien rijperen geest voor de uitvoering van hare raadgevingen in een krijgsman van ondervinding. De Luitenant-Generaal Hans Willem van Aylva, bijgenaamd de Ontzaggelijke, 3) met nog geen 1400 man voor de aanstroomingen der vijanden uit Overijsel teruggetrokken, nu de

1) De brief of *Memorie van weghen Haer Hoogheydt de Princesse Douariere van Nassauw, inghediendt ter Vergaderinghe van d'Ed. Mog. H.H. Staten van Frieslandt den* 9/19 *Julij* 1672, is in hetzelfde jaar 1672 te Franeker afzonderlijk gedrukt.

2) De brief van den Prins is te vinden in de *Archives* 2me Série, T. V, p. 241.

3) Over hem en zijn roemrijk geslacht zie men de Voorlezing van J. van Leeuwen in *de Vrije Fries*, D. V., st. 4.

troepen onder zijne bevelen door het toesnellen van in- en opgezetenen — uit Leeuwarden alleen 1000 burgers — van dag tot dag aangroeiden tot een macht van 13000 gewapenden, deels soldaten, deels burgers en boeren, beijverde zich Friesland te beschermen door onderwaterzettingen en een fortificatie-linie, beginnende bij Kuinre aan de Zuiderzee en loopende langs Heerenveen over Gorredijk naar Groningerland De Friesche linie was door haar natuurlijk weerstandsvermogen den vijand te sterk, en geduchter nog door den geest van hare verdedigers. De Bisschop trok noordwaarts, waar de schansen in de Ommelanden verlaten werden, of hem zonder moeite in handen vielen: hij had het nu op Groningen gemunt, en daar stiet hij het hoofd.

Zoo waren Gelderland en Utrecht, Overijsel en Drenthe en een gedeelte der Ommelanden, met al hunne sterkten en steden en dorpen, in zeven weken den vijand in handen gevallen. 't Was voor hem een gestadig veroveren en voorwaarts trekken geweest, en er ging schier geen dag voorbij, waarop Lodewijk niet het bericht ontving van de vermeestering van deze of gene stad. Een zoo snellen voortgang had niemand verwacht, en men was dus licht geneigd, om dien voor een groot gedeelte aan omkooping en verraad toe te schrijven. Dit is zeker, dat de vijand ook het vermogen van het goud niet onbeproefd heeft gelaten om zich een weg te banen, waar hij dien door het lood en het staal niet spoedig genoeg meende te zullen vinden. Ten bewijze strekt het voorbeeld van onkreukbare trouw van den Kapitein Prot, Bevelhebber van de Bourtange, die, tegen het aanbod van tweemaal honderd duizend gulden, zoo hij de schans wilde overgeven, betuigende »van God den Heere meer gezegend te zijn, dan hij waardig was," even zoo vele kogels bood, indien men de schans durfde naderen, en, zoo onbezweken tegen het geweld eener belegering, als tegen de verleiding van het goud, dezen eenzelvigen post tot na 's vijands geheelen aftocht bleef verdedigen. Maar ook, zonder overal omkooping en verraad te onderstellen, zijn de oorzaken der rampspoeden, welke het Vaderland in dit noodlottig jaar troffen, niet moeielijk op te sporen. In welken toostand zich de landmacht der Republiek bevond, is boven reeds aangewezen. Van de wijze les der Staatkunde, dat Nederland zich te land steeds gewapend en in weerbaren staat moet houden, om de onafhankelijkheid te handhaven, maar het vooral ter zee moet zijn, om den handel te beschermen, had het Bestuur des lands alleen het laatste gedeelte opgevolgd. De Burgerijen, ofschoon zij nimmer de gelegenheid hadden gehad zich in den oorlog te oefenen, en er steden gevonden werden, waar men in 30 of 40

jaar geen soldaat gezien had, hebben blijken genoeg van dapperheid gegeven, om te doen zien, dat, zoo het niet aan bekwame Bevelhebbers had ontbroken, de vijand zijne veroveringen duurder zou betaald hebben. 1) Aan Ingenieurs vooral was, voor zoo vele sterke plaatsen, een volslagen gebrek; en in verscheidene steden, toen zij belegerd werden, was er niet één. Dit gebrek aan Ingenieurs was daardoor veroorzaakt dat men hunne taak als een ambacht beschouwde, tot welks uitoefening zij tegen een bepaald loon voor een of meer belegeringen werden aangenomen. Na den Munsterschen Vrede derhalve waren al de Ingenieurs uit de dienst ontslagen, met uitzondering van twee of drie, die beloven moesten het land niet te zullen verlaten, en daarvan een belast met het toezicht der gebouwen van het Hof in den Haag. 2) Hierdoor werd daar, waar men zich te weer stelde, niet alles in 't werk gesteld, wat de verdedigingskunst had kunnen aanwenden; nieuw aangelegde fortificatiewerken waren onvolledig en dikwijls slecht ontworpen; de verweerders, onbekend met de fijnheden van den vestingbouw en het verdedigingsvermogen hunner sterkten, waanden dikwijls hunnen toestand hopeloos, wanneer er nog veel had kunnen gedaan worden. De steden, ook die tot vestingen waren aangelegd, waren omtuind met plantsoen en zomerhuizen, veelal aan Regeeringsleden en aanzienlijken toebehoorende, tot welker vernieling men niet kon besluiten: hierdoor konden de aanvallers te veiliger en te spoediger naderen. De vestingwerken zelven waren verwaarloosd en vervallen; de bastions waren tot tuinen aangelegd en de bekleedingsmuren der aarden wallen lagen in puin. Reeds in het begin des jaars had de Prins van Oranje den Raad van State hierop opmerkzaam gemaakt; maar de toerustingen ter zee, en zoo vele andere belangen, welke voorziening vereischten, waren oorzaak, dat slechts van enkele plaatsen, waar men een eersten aanval te duchten had, de vestingwerken een weinig werden opgemaakt. Bovenal had men schier alles te koste gelegd aan het versterken en voorzien van Maastricht; en, de geschiedenis van vroegere oorlogen raadplegende, beeldde men zich in, dat deze vesting onvermijdelijk moest belegerd worden, en wellicht den vijand een ganschen veldtocht bezigheid kon verschaffen. Er was hier te lande een groote voorraad van krijgsbehoeften

1) De voornaamste proeven van dapperheid, door de Burgerijen gegeven, zijn bijeen verzameld door den Hoogleeraar Siegenbeek, *Gesch. der Burgerwapening*, bl. 105 en volgg. Hoe men de gelegenheid had laten voorbijgaan, om ervarene Officieren te bekomen, kan men zien bij Valkenier, *Verwerd Europa*, bl. 305.

2) Het denkbeeld om aan Ingenieurs en Artilleristen rangen te geven, is eerst later opgekomen, toen Infanterie-Officieren zich met Artillerie en Fortificatie gingen bezig houden.

aanwezig geweest, maar als voorwerpen van handel, en de pakhuizen der Oost-Indische Compagnie waren de stapelplaatsen van het salpeter voor geheel Europa. In het belang van den Hollandschen koophandel had men den uitvoer vrijgelaten, en verbood dien, toen het te laat was. Terwijl men dus zelf den vijand de werktuigen had geleverd ter vernieling van ons Vaderland, waren, hoezeer het ook nog niet aan krijgsvoorraad schijnt ontbroken te hebben, 1) 's Lands eigene Magazijnen op de meeste plaatsen onvolledig voorzien gebleven. Hier was voorraad van lood, maar gebrek aan kruit en lont; elders had het omgekeerde plaats, of waren de kogels van ander kaliber dan het voorhanden zijnde geschut. Het ontbreekt niet aan voorbeelden, dat de affuiten bevonden werden zoo vergaan te zijn, dat zij na weinige schoten bezweken. De Regeeringen van vele steden hadden, toen het onweder kwam opzetten, aanvraag gedaan om hetgeen zij tot verdediging harer vesten noodig zouden hebben, maar waren onverhoord gebleven en wrevelig geworden; en toen het leger van den Staat naar de grenzen van Holland was teruggetrokken, en voor het behoud van dat gewest alles scheen te worden opgezet, rekenden de Gezagvoerders in de overige gewesten zich minder verplicht voor het algemeene Vaderland, 't welk hen aan henzelven had overgelaten, het uiterste op het spel te zetten. Men was dan meer geneigd om tot zelfbehoud met den vijand te verdragen, dan hem uit te tarten door een hardnekkigen tegenstand. De verdediging van Nijmegen wordt hierdoor te roemwaardiger. Hier kwam eindelijk bij, dat de schrik alle krachten verlamde. De snelheid, waarmede de Kleefsche vestingen overweldigd waren, welke men dacht dat den vijand weken en maanden zouden opgehouden hebbben, en vooral 's vijand inbraak in de Betuwe, hadden een ontsteltenis te weeg gebracht, welke door den val, eerst van Deventer, vervolgens van Nijmegen, algemeen werd en ten top steeg, en boven alle beschrijving groot was. 2) Het overbrengen van het Lands-kantoor uit 's Gravenhage naar Amsterdam, waardoor de Hooge Regeering toonde, zelfs voor eerstgenoemde stad beducht te zijn, was niet geschikt de gemoederen tot bedaren te brengen. De aanzienlijken pakten hunne goederen in, en verzonden die met vrouwen en kinderen naar Amsterdam en Noordholland. In sommige steden verzette zich het Gemeen daartegen,

1) Toen in de maand Juni het raadzaam werd geoordeeld, om 's Lands Magazijn van Delft naar Amsterdam over te brengen, verklaarde de Kommies van het Magazijn, dat de veelheid van geschut, munitie en allerhande oorlogstuig voor 't minst zes weken vorderde om het over te voeren. Sylvius, bl. 318.

2) Sylvius, bl. 310, schetst in eenige zeer fraaie regels een tafereel van de algemeene ontsteltenis. Men vergelijke ook denzelfden Schrijver bl. 317 en volgg.

hetgeen aanleiding gaf tot oproer en plundering; elders werden dergelijke tooneelen door Staatkundige partijschappen te weeg gebracht. In zulk een verwarring en opgewondenheid der gemoederen, was er aan bedaard overleg ter verdediging weinig te denken; en een Geschiedschrijver van dien tijd drukt met twee woorden zeer juist de geestgesteldheid uit der bevolking van Nederland in die rampvolle dagen, wanneer hij zegt, dat de Regeering radeloos, het Volk redeloos en daardoor het land reddeloos was geworden. Eindelijk mag men niet verbloemen, dat de nederlagen en verliezen, in dit rampjaar geleden, ook voor een gedeelte zijn te wijten geweest aan lafhartigheid en plichtverzuim van sommige Nederlandsche krijgslieden. Doch men plaatse zich met zijne verbeelding terug te midden van die barning der hartstochten, van dat onderling wantrouwen, van dat algemeen gevoel van onmacht tot wederstand aan een vijand, die machtig was met geweld door te breken en listig om met een verleidelijk lokaas zwakke gemoederen te besluipen. Men stelle zich voor, één dier krijgslieden te wezen, 't zij der jongeren, die zonder ondervinding, om het geldelijk voordeel, op de loopbaan der wapenen waren voortgestuwd, of der ouderen, die voor bewezene diensten slechts ondank en minachting hadden ingeoogst. Men verbeelde zich een hunner te wezen, en onderzoeke zich zelven, en beslisse dan, of de voorbeelden van lafhartigheid in die dagen talrijker zijn, dan de algemeene menschelijke zwakheid kon doen verwachten. Doch dit alles moest geschieden, opdat Nederland uit een kortstondige vernedering wijsheid zou leeren, en, door de snerpende slagen eens overweldigers gedrongen om zich te scharen onder dezelfde banier waaronder het zich eenmaal had vrijgevochten, zou worden opgewekt, om in een reeks van oorlogen, met onwrikbare volharding, bloed en geld op te offeren tot behoud van zich zelf en van de vrijheid van Europa.

NEERLANDS REDDING. 1672—1673.

Hier zijn we, hoor ik, die het leven,
En goed en bloed, uit heldenaard,
Eer dan de vrijheid, onvervaard,
Getroost zijn, voor het land te geven.

De Tamboer tot den vrijwilligen optogt der Batavieren in 1672.

Het was een beklagelijk schouwspel, 't welk Nederland vertoonde in de maand Juli des jaars 1672. Het licht, 't welk de Republiek voor-

heen zoo glansrijk van zich verspreidde, had zijne stralen plotseling teruggetrokken. De helft des Lands was door vreemd geweld veroverd, en aan allerlei moedwil, verdrukking en dartelheid ter prooi. De vijand, heerschende en bevelende tot op weinige uren van Amsterdam, dreigde op alle punten, van de boorden van de Maas tot voor de poorten van Groningen. Machtige vloten loerden rond langs de kusten, om den benijden en ten ondergang gedoemden Staat den laatsten slag te helpen toebrengen; en wij achten ons gelukkig het oog te kunnen afwenden van de jammerlijke beroerten, waarvan de nog behouden omtrek het tooneel was, om het eeniglijk te bepalen op de roemrijke gebeurtenissen, waardoor een perk werd gesteld aan den overmoed der saamgespannen vijanden. Het ligt buiten onze taak, een krans te vlechten ter eere van den Held, voor wiens aangezicht de vereenigde vloten, geslagen of verschrikt, telkens terug deinsden van onze kusten, en zelfs aan een Oost-Indische koopvaardijvloot den weg moesten vrijlaten naar de Vaderlandsche havens. Maar ook wij kunnen den juichtoon aanheffen, en een' zegezang stemmen. Hier, een kleine stad, door weinige dapperen verdedigd, het behoud van het gewichtige Staats-Vlaanderen; dáár, de fiere Lodewijk, als verschrikt door zijne eigene overwinningen, genoopt om zich in te toomen, en terugdeinzende voor de vestingen van Noord-Brabrant; Groningen den overmoed zijner aanranders doende bezwijken voor zijne muren; de vermetele eischen der vijanden afstuitende op de onwrikbare standvastigheid van Amsterdam; Willem III verheven tot de waardigheden zijner Vaderen, en de eendracht hersteld in het geschokte Nederland; Holland verdedigd tegen de aanvallen van Lodewijks Bevelhebbers; Koeverden door een stoute daad verrast, en daardoor de moed herrezen bij den bedrukten landzaat; eindelijk, Staatshandelingen en verbonden, waardoor de Fransche legerbenden, eerst gedund, vervolgens genoodzaakt werden, den vaderlandschen bodem geheel te ontruimen: ziet daar de middelen, waardoor Nederland ontrukt werd aan het verderf, in 't welk het onredbaar scheen gesleept te zullen worden; ziet daar de onderwerpen, met welker beschouwing wij ons thans moeten bezighouden.

De stad, welker verdediging Staats-Vlaanderen en wellicht Zeeland van een vijandelijken inval gered heeft, was Aardenburg. In den aanvang des jaars 1671 had de Raad van State besloten deze stad te ontmantelen; en hoezeer de vertoogen van het Stads-bestuur de uitvoering van dit besluit hadden doen schorsen, waren echter de vestingwerken, bestaande in een ringmuur met bolwerken en eenige kleine ravelijnen, met grachten die op vele plaatsen doorwaadbaar waren, in

vervallen staat en ongepalissadeerd gelaten. Ook de bezetting was grootendeels naar elders vertrokken, zoodat er niet meer dan 37 soldaten waren overgebleven, onder het bevel van den Vaandrig Elias Beekman. 1) De aanvragen van den Magistraat, om meer krijgsvolk, bleven onverhoord, en, in dezen weerloozen staat, verspreidden de tijdingen van het spoedig overgaan der vestingen aan den Rijn, een zoo groote ontsteltenis, dat de aanzienlijkste ingezetenen reeds begonnen hunne goederen te vervoeren: in den avond van den 25sten Juni kwam door een brief uit Gent de zekere tijding, dat een vijandelijke krijgsmacht van eenige duizenden naar Aardenburg in aantocht was. Te weten, bij den optocht des Franschen legers van Charleroi naar de Maas en den Rijn, was een gedeelte, onder het bevel van den Luitenant-Generaal Graaf de Nancré, achtergebleven te Ath, ten einde de Spanjaarden in 't oog te houden, die, door de voortgangen der Fransche wapenen, licht konden bewogen worden, een werkzaam aandeel in den strijd te nemen ten behoeve der Republiek. De Nancré, onderricht van de zwakte der bezetting van Aardenburg, besloot een aanslag op die stad en Zeeuwsch-Vlaanderen te wagen, en trok, zonder zich om de onzijdigheid van het Spaansch-Nederlandsche grondgebied te bekreunen, uit de naburige bezettingen een krijgsmacht van 5000 of 6000 man bijéén te Deynse, zeven uur gaans gelegen van de stad, waarop het gemunt was. 2) Zoodra de brief uit Gent met het bericht

---

1) Hij moet spoedig daarna tot Kapitein zijn bevorderd, want uit de voorhanden staten van oorlog blijkt, dat den 23sten Januari 1674 zijne compagnie aan een ander is gegeven, waaruit is op te maken dat hij toen overleden was. Hij was vermoedelijk de zoon van dien Rector Beekman, die met verwondering onder den wapenrok eens Vaandrigs een scherpzinnig wijsgeer ontdekte — den beroemden Descartes. Zie H. Baron Collot d'Escury, *Holl. Roem*, D. I, Aant. bl. 9.

2) Al onze Schrijvers, zoo vroegere als latere, doen het voorkomen, alsof de onderneming tegen Aardenburg op last des Konings van Frankrijk geschied is. De geheele aanslag moet veeleer gehouden worden voor een poging van de Nancré, om, terwijl hem de berichten toekwamen, hoe zijne krijgsmakkers met het hoofdleger hunnen zegevierenden tocht met zoo veel voorspoed vervolgden, zelf ook een' slag te slaan, en den Koning met het bericht eener aanmerkelijke verovering te verrassen. Vooreerst spreekt de Nancré zelf in zijn rapport van het gebeurde, aan den Minister le Tellier gezonden, en te vinden in het werk *Campagne de Hollande en 1672 contenant les Lettres et Rélations etc. recueil copié sur les originaux*, (la Haye 1789, in fol.) geen woord van bevelen, welke hij had; maar zegt hij integendeel: „sur l'avis que j'eus — je formai un dessein etc.," en wat alles afdoet, Louvois schreef aan de Nancré, in antwoord op het door deze ingezonden verslag van het gebeurde, het volgende: „lorsque l'on a ordre d'en faire de cette nature et qu'elles ne réussissent pas, l'on est assurément à plaindre, quoiqu'on ne puisse pas en être blamé. Mais quand on en fait sans ordre, et encore au préjudice de ceux que l'on a, et quelles viennent à manquer, les maîtres ont sujet de se mettre en colère." De brief is te vinden in het *Recueil de Lettres pour servir d'éclaircissement à l'histoire militaire du règne de Louis XIV*, Vol. I, p. 226. Deze scherpe berisping had waarschijnlijk haren grond daarin, dat Lodewijk zoo veel mogelijk de Spanjaarden wilde ontzien, en dezen geene aanleiding wilde geven, om zich openlijk tegen hem te verklaren.

hiervan te Aardenburg kwam, raadpleegde de Magistraat met Beekman. Een der Schepenen stelt de vraag, of men de stad niet zal overgeven. Maar de verontwaardiging waarmede Beekman de verzekering geeft dat hij vechten zal zoo lang hij één soldaat heeft, is genoeg om allen eenparig over te halen tot het besluit, om met hunne 37 soldaten en 186 gewapende burgers, waaronder vele oude lieden, met negen stukken geschut op de wallen, en daaronder vier bruikbare, en een eenigen konstabel, die de vereischte bekwaamheid had om ze te bedienen — den vijand weerstand te bieden tot het uiterste. Toen dit besluit bekend was gemaakt, ging ieder in de stad met moed en ijver aan 't werk. Vrouwen, dochters, jongens en kinderen, elk deed zijn best, om kruit, kogels, lood en schroot op de wallen te brengen. De een beijverde zich met het gieten van kogels, de ander met het kappen van ijzer om, bij gebrek aan kogels, daarmede kanonnen te laden; hier was men bezig met het doorhakken van de musketkogels, om de stukken daarvan op kleiner schietgeweer te gebruiken; daar nam men de keisteenen uit de straten, en stapelde die op hoopen, om ze den vijand, bij een' overval, over den wal op den kop te werpen; anderen haalden oud ijzer, potten, pannen, ketels en wat niet al meer, uit de hoeken te voorschijn, en brachten het naar de wallen, alles verbrekende, om het voor schroot te gebruiken. Die eenige handeling van het geschut had, werd bij de stukken geplaatst. Beekman sprak overal moed in, vroeg aan de wachthebbende burgers, of zij gezind waren met hem het leven op te zetten? »Ja," was het antwoord, »wij willen met u leven en sterven." Rustig en in stilte, ieder op zijnen post, wachtte men den vijand af, die nog dienzelfden nacht, omstreeks twee uur, kwam aanrukken. Het was alleen een voorhoede van Cavalerie. Doch hopende de stad in de verwarring eener overrompeling te zullen kunnen binnenstormen, deed Nancré zijn ruiters afstijgen en, met den sabel in de eene hand en takkebossen in de andere om des gevorderd een gracht of een geul te dempen, door de drooge grachten van oude buiten de stad gelegen werken, in de duisternis van den nacht, aanstormen op het ravelijn voor de Landpoort. Het gelukte hun niet in het ravelijn door te dringen, en door het musket- en schrootvuur der verdedigers, te zekerder treffende omdat de dag middelerwijl begon aan te breken, vonden zij zich genoodzaakt, met overhaasting terug te trekken, na meer dan twee uren stormens. Deze aftocht, echter, was slechts een terugtred, om met verdubbeld geweld den volgenden nacht den aanval te hervatten. Op een half uur afstands van de stad maakte de vijandelijke krijgsmacht, welke thans tot acht- of negen duizend man was aange-

groeid, zich tot een tweeden storm gereed. Al het voetvolk en 900 ruiters werden gelast, zich met het vervaardigen van rijsbossen bezig te houden, ten einde die tot het vullen der grachten aan te dragen; en tegen den avond drongen de belegeraars met sterke hoopen op naar de stad, zoodat het voor de belegerden niet meer twijfelachtig kon zijn, dat zij een bangen nacht te gemoet gingen. Hoogst belangrijk was intusschen het tooneel, 't welk Aardenburg opleverde op dien gedenkwaardigen Zondag. Men twijfelde geen oogenblik, of de vijand zou zich door de nederlaag van den vorigen nacht niet laten afschrikken; en het aanzienlijk verlies, 't welk hij daarbij geleden had, deed een verschrikkelijke wraakneming duchten. Met bewonderenswaardige vastberadenheid stelden de Aardenburgers alles in 't werk, wat tot verdediging hunner aangevochtene veste strekken kon. Men liet het water in de grachten hooger oploopen; zond naar Sluis om ondersteuning; bracht alles bijeen, wat tot verwering kon dienen; 1) die vreesden, door het gezicht of het gekerm hunner dierbaarste panden aan 't wankelen gebracht te worden, scheidden er zich van, en zonden ze ter stad uit; de burgers en soldaten wilden de wallen niet verlaten, zelfs niet om zich te ververschen: de vrouwen, wanneer zij op den wal kwamen, droegen manshoeden, opdat de vijand, de hoofden boven de bortwering ziende, meenen zou, dat de bezetting talrijker was; en men vindt opgeteekend, dat de echtgenoote van den President-Schepen Roman, Margaretha Sandra geheeten, met tien jongens onder de luifel op de stoep harer woning zat, om de kogels te bekappen, en allerlei ijzertuig tot schroot te verwerken, terwijl voor het huis een vuur brandde, waaraan de lonten ontstoken werden, welke door andere knapen naar den wal werden gebracht. In den voormiddag deed de Magistraat de voornaamste burgers samenkomen, en stelde hun den gevaarvollen toestand der stad voor oogen, tevens de vraag opperende, of het ook plicht ware, door een tijdig verdrag, de stad voor het uiterste te bewaren. Tot deze samenkomst was ook Beekman geroepen; en deze heldhaftige jongeling verklaarde nu, met bijzonderen nadruk, dat hij van geen verdrag wilde hooren, maar liever tot den laatsten man toe zou vechten, en, in de betrachting van eer en eed, voor het Vaderland sterven, dan een plaats van zoo veel gewicht onder het geweld des

1) Beekman beschrijft dit zelf in een brief aan zijnen broeder, (te vinden in het *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk* van Mr. J. Scheltema, V D., 2e St.,) en zegt onder anderen: „Wij haelden alle de piecken uit het magasijn en van het stadshuijs, en leijden bij elck musquettier een pieck. Bovendien lagen onse borstweringen met boomen, om in 't stormen af te rollen. — Tonnen buskruijt bij de stucken, en achter de soldaten en borgers, bandeliers gevult, tonnekens met kogels opengeslagen en alles wat tot soo een storm vereijst.

vijands laten komen. Op deze verklaring rees de President-Schepen Roman op, uitroepende: »Ja! liever vechten en sterven, dan den vijand te laten meester worden!" »Dat willen wij allen!" was de algemeene uitroep welke hierop volgde, en van de gedane verklaring werd een schriftelijk bewijsstuk opgemaakt. Gezamenlijk begaf men zich daarop ter kerk, werd dáár door gebed en toespraak gesterkt, en van nu af werd er van niets meer gesproken, dan hoe men zich tot het uiterste zou verdedigen. Daar de stad niet was ingesloten, had men het geluk tegen den avond nog 40 man, onder den Vaandrig Vaneveld, uit Cadzand te zien binnenkomen, benevens twee wagens met ammunitie; en toen, de nacht reeds met dichte duisternis gevallen zijnde, de Franschen tot onder de wallen genaderd, op een eerste begroeting uit geschut en handgeweer, voor een' oogenblik waren terug gedeinsd, ontving de stad uit Sluis een nieuwen onderstand van 120 soldaten, onder bevel van den Kolonel Albert Spindler en den ouden ervaren Kapitein Johan van Oldenburg. Hierdoor steeg de moed der verdedigers, en op het oogenblik dat de nieuwe aankomelingen, onder het slaan van den Prinsemarsch, op de wallen post namen, deden de Franschen met groote verwoedheid een aanval op drie plaatsen te gelijk. De hevigste was gericht tegen het ravelijn voor de Landpoort, hetwelk door de verdedigers onbezet was gelaten. De gracht vóór het ravelijn werd spoedig met rijsbossen gevuld; de barrières binnen en buiten de valbrug, welke over de ravelijnsgracht lag, werden opengebroken, die brug zelve nedergelaten, en, onder een vervaarlijk triomfgeschreeuw, stoven de aanvallers binnen; zij meenden reeds in de stad te zijn, en, door de duisternis misleid, wisten zij niet, dat een tweede brug over de hoofdgracht, door een barrière gesloten, hen nog scheidde van de poort en de stad. Deze dwaling was oorzaak, dat de bestormers op de twee andere punten zich bij den hoofd-aanval voegden, en al het geweld des vijands tegen de Landpoort alleen gericht werd. 1) Hier konden nu ook de verweerders al hunne macht te zamen trekken, en dicht aan één geschaard op de cortinen aan wederzijden van de poort, zonden zij onophoudelijk een hagelbui van kogels af op den vijand, die bezig was de barrière voor de binnenbrug omver te halen. Onder hen bevond zich ook Beekman, die des daags, als Bevelhebber der plaats, te paard

1) Aan dezen misslag schrijft de Nancré in het boven aangehaald verslag de geheele mislukking toe. Hij spreekt van vier attacquen, welke hij bevolen had, en laat er op volgen: „au lieu des attaques, que j'avois résolues il n'en fut fait qu'une, et les autres qui étoient celles, qui devoient apparemment réussir, ne furent point faites, et la confusion et le tumulte fit qu'ils attaquèrent tous ensemble l'endroit où il y avoit la moindre apparence que la chose réussit.

had rondgereden, aan ieder zijnen post aanwijzende en zijnen plicht leerende, maar die nu het bevel aan Spindler had overgegeven. Met musket en karabijn brandde hij zonder tusschenpoozen los op den vijand, tot dat hij een wonde bekwam, welke hem het gebruik van het geweer belette. Maar ook nu hield hij niet af: »Courage mannen!" riep hij uit, „kan ik niet meer schieten, ik zal bij u blijven!" en door moed in te spreken, en te wijzen waarheen het vuur moest gericht worden, bleef hij zich zelven gelijk in de roemwaardigste moedbetooning. 1) Het geschut op de wallen zweeg intusschen ook niet; en de Franschen, die, vruchteloos gepoogd hebbende de barrière tusschen het ravelijn en de binnenbrug door te breken, zich in het eerstgenoemde werk al dichter en dichter hadden opeen gepakt, werden, door het onophoudelijk kogel- en schrootvuur uit de stad, zoo jammerlijk geteisterd, dat zij over de nedergelaten ravelijnsbrug naar een goed heenkomen begonnen om te zien. Op deze brug werd nu voornamelijk het vuur der verdedigers gericht; en weldra lag zij zoo vol bezaaid met dooden en gekwetsten, dat het overgaan ten laatste geheel onmogelijk was. Nu begon de dag aan te breken, en vertoonde aan het oog der Aardenburgsche helden de nederlaag hunner vijanden in haren geheelen omvang. Onbeschrijfelijk was de verwarring der vluchtenden, en velen hunner werden nog door het nu wisser geworden schot nedergeveld. 2) Dan, de met dooden en gekwetsten versperde brug en het op die brug gerichte vuur, hadden aan velen die nu in het ravelijn waren opgesloten den terugtocht belet. Voor hen was goede raad duur. Al wie zich vertoonde werd neergeschoten, totdat twee of drie der voornaamste Bevelhebbers te voorschijn kwamen op de borstwering met den hoed in de eene, den degen in de andere hand, en nedervielen op de knieën,

1) Hij schrijft aan zijnen broeder: „Ik hadde mijn musquet soo hart gebruijckt, dat ik eene carbijn opnam daer meer als een musquetkogel op konde; geduerigh lade en loste ick met drie kogels, alsoo ick maer over de veste moste schieten; sagh geduerigh maer waer de meeste lonte van de vijanden brande, daer gaf ick vijer op, ende recommandeerde de burgers en de soldaten oock soo te doen."

2) De verwarring werd niet weinig vermeerderd door het voorwaarts dringen van twee eskadrons ruiterij, welke de Fransche Bevelhebber, ongeduldig over den tragen voortgang der onderneming, had doen afzitten, en met karabijn en pistool in de hand deed oprukken, welke de vluchtenden nu in 't gemoet liepen. De Nancré verhaalt dit in zijn meergemeld verslag. Voorts schrijft le Pelletier de Souzy in een brief uit Ath, den 8den Juli aan den Minister le Tellier geschreven: „Je crois qu'il y a près d'un quart de l'infanterie, qui a perdu, pour ne pas dire, jetté ses armes, dans le fossé d'Ardenbourg;" en inderdaad hebben de Aardenburgers omtrent 1500 geweren gevonden. De Nancré in zijn verslag, ofschoon ten volle de geledene nederlaag erkennende, onthoudt zich zorgvuldig de grootte van zijn verlies op te geven, maar schrijft, dit bij gelegenheid wel eens mondeling te zullen doen: 't wordt op meer dan 1000 man begroot Chamilly schreef aan Louvois, (*Camp. de Holl.* p. 85,) dat een gedeelte der troepen, uitmakende 600 ruiters en 2600 man te voet, was terug gekomen „fort diminués de la perte qu'ils ont faite à Ardenbourg."

biddende om kwartier. De moordkreet »tue! tue! sans quartier!" welken zij kort te voren hadden aangeheven, werd thans door een geheel anderen toon vervangen. Nu was het: »Monsieur d'Hollande! Monsieur d'Hollande! quartier! quartier!" Aan hun smeekgebed werd gehoor gegeven, maar hun eerst gelast de buitenbrug weder op te halen, hetgeen zij deden, na hunne gesneuvelde krijgsmakkers te hebben opgeruimd. Bij kleine gedeelten werden de krijgsgevangenen binnen gebracht, met al de voorzorgen in zulke omstandigheden vereischt: want hun getal beliep zes honderd en twintig, en het waren nog geen vier honderd strijdenden, die Aardenburg in dezen merkwaardigen nacht hadden verdedigd. Van deze laatsten was er niet één gesneuveld, en slechts vijf of zes hadden eenige wonde bekomen. 1)

Zoo gaf de stad Aardenburg op denzelfden dag, waarop Holland tot volslagen moedeloosheid was vervallen door de afscheuring van drie gewesten, een proef van opgewonden vaderlandsliefde, welke naast die van Haarlem en Alkmaar uit vroegere dagen verdient gerangschikt te worden. Strekt hare verdediging tot de grootste eer voor hare Burgers en Bestuurders, onder welke laatsten Roman, Peursens en Vermeere met onderscheiding genoemd worden; de degen, door den heldhaftigen Beekman ten tijde van den aanval gedragen, en aldaar op het raadhuis wordende bewaard, geve den jeugdigen krijgsman een voorbeeld, hoe, ook in mindere rangen geplaatst, hij zijnen naam kan doen prijken met onvergankelijken luister op het Vaderlandsch geschiedblad.

Welke gevolgen het zou gehad hebben, zoo de Franschen, gelijk aan den Rijn en den IJsel, ook hier waren ingedrongen; of de val van Aardenburg door dien van Sluis zou gevolgd zijn, en hierdoor de weg zou zijn gebaand tot de vermeestering van Zeeland; of de Spanjaarden daardoor zouden opgewekt zijn geworden, om reeds nu een meer beslissende houding tegen Frankrijk aan te nemen: dit alles is niet wel te berekenen. Hetzij men al of niet gronds genoeg vinde, om het belang van het afslaan des Franschen legers voor Aardenburg tot een

1) Een omstandig verhaal van de verdediging van Aardenburg, door den Burgemeester Anthonij Peursens geschreven, is voor 't eerst in 't licht gegeven door Mr. J. Scheltema, in zijn *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, V D., 2e st. Scheltema heeft uit onderscheidene brieven en relazen, omtrent de merkwaardigste bijzonderheden, eenige nadere ophelderingen daarbij gevoegd; zoodat door dit stuk deze belangrijke gebeurtenis volledig is in 't licht gesteld. Bij de Fransche Schrijvers wordt, behalve het boven aangehaalde Relaas van de Nancré, niets bijzonders omtrent den aanval op Aardenburg aangetroffen. De Quincy zwijgt er zelfs geheel van. Dat er in de stad een vroegere verstandhouding met den vijand zou bestaan hebben, komt uit het Relaas van de Nancré niet waarschijnlijk voor; maar dit blijkt er uit, dat die Bevelhebber aan den goeden uitslag niet in het minste getwijfeld heeft, en hij dien voor infaillible heeft gehouden.

nog hoogeren graad te doen rijzen, door het in verband te brengen met het kort daarop genomen besluit van Lodewijk XIV, om plotseling het tooneeel zijner veroveringen te verlaten, en, het behoud daarvan aan zijne onder-bevelhebbers overlatende, vooreerst niet dieper in Holland door te dringen: de heldhaftige verdediging van Aardenburg wint of verliest daardoor niets van hare roemwaardigheid; zij bracht in allen gevalle veel toe, om den moed te doen herleven, door te leeren, dat de vijand, voor zoo geducht gehouden, niet onverwinnelijk was, en dat aan het behoud des Vaderlands nog niet behoefde gewanhoopt te worden, indien de Fransche legers slechts bestrijders aantroffen als de Aardenburgers en Beekman. 1)

De Koning van Frankrijk, namelijk, die zich tot hiertoe te Zeist had opgehouden, besloot, hetzij dan, gelijk sommigen willen, om staatkundige redenen, hetzij, gelijk meer waarschijnlijk is, omdat hij de mogelijkheid opgaf, om Holland waarvan de sterkte met elken dag geduchter voor hem werd te bemachtigen, in persoon de Noordelijke gewesten te verlaten, en te beproeven of hij zich van Noord-Brabant kon meester maken. 2) Te dien einde ontving de Hertog de Luxembourg het bevel

1) Wagenaar draagt een meening voor, welke hij echter zelf niet als volkomen gestaafd durft aannemen, dat het bemachtigen van Aardenburg en Sluis, hetwelk er op gevolgd zoude zijn, geschikt zou zijn geweest, om Zeeland ten behoeve van Groot-Brittanje te vermeesteren, en dat de mislukking van dit plan de ware reden aan de hand zou geven, waarom de Franschen destijds niet dieper in Holland zijn getrokken. Hiermede komt eenigermate overeen, hetgeen de Quincy (T. I. p. 332) schrijft, en ook door onze Geschiedschrijvers, en door Temple in zijne *Gedenkschriften* wordt bericht, dat Lodewijk zich jegens den Koning van Engeland had verbonden om zijne veroveringen niet verder dan Maastricht uit te strekken, voordat Groot-Brittanje in het bezit was gesteld van Zeeland of voor het minst van Vlissingen. De groote gemakkelijkheid nu, waarmede Lodewijk tot Utrecht was doorgedrongen, had hem deze verbindtenis doen uit het oog verliezen, en de Koning van Engeland had hem dit door zijne Gezanten Buckingham en Arlington ernstig doen onder 't oog brengen. Lodewijk, niet met Engeland willende breken, en ook bij andere Hoven argwaan tegen hem ziende rijzen, had, volgens de Quincy, daarom besloten terug te gaan. Zoo men dit nu in verband mocht brengen met den aanval op Aardenburg, gelijk Samson (*Hist. de Guillaume III*, T. II, p. 266,) stoutweg verzekert, dat deze daarom ondernomen was, dan zou de meening, door Wagenaar voorgesteld, zeker een hoogen graad van waarschijnlijkheid krijgen: maar in een vorige aanteekening is reeds getoond, dat die aanval geheel buiten weten van Lodewijk ondernomen is. Dat desniettemin het welgelukken van den aanslag eenige verandering in 's Konings besluit zou gemaakt hebben, mag wel voor waarschijnlijk worden gehouden; en dan zou het verwijt, 't welk de Nancré nu moest verduren, van tegen zijne orders gehandeld te hebben, misschien in een lofspraak veranderd zijn, dat hij zoo goed in 's Konings inzichten was getreden.

2) Louvois schreef aan le Tellier, daags voor 's Konings vertrek van Zeist het volgende: „Le Roy ayant réconnu, que toutes les avenues de la Hollande sont présentement inondées, et que jusqu'au tems des glaces il n'est pas possible d'y pénétrer, il a commandé qu'on retirat les gardes qu'il avait fait mettre dans les petites villes de Worden et Montfort etc. S. M. ayant résolu de s'appliquer à conserver Utrecht, Naerden et Amersfort; pendant qu'elle va porter ses conquêtes du côté du Brabant, elle laisse içi sous M. de Luxembourg 5000 chevaux et 13 bataillons d'infanterie." De brief is te vinden in het *Recueil des Lettres pour servir à l'hist. mil. de Louis XIV*, T. I, p. 223.

over een genoegzame krijgsmacht, om de gemaakte veroveringen, in 't bijzonder Utrecht, te bewaren, en vertrok de Koning met het overige van zijn leger den 10den Juli van Zeist naar de Meierij van 's Hertogenbosch, alwaar hij zich den 16den dier maand vereenigde met het leger van Turenne, 't welk uit de Betuwe, en met dat van Chamilly, 't welk van Maaseijk zich derwaarts begaf, om gezamenlijk 's Hertogenbosch aan te tasten. Ook hier was het er verre af, dat de vestingwerken in weerbaren staat zouden zijn; en de geheele bezetting bestond slechts uit vijf compagnieën soldaten. Maar de burgerij betoonde hier den loffelijksten ijver om de verdedigingswerken, zoo veel doenlijk, op te maken, en met de troepen van den Staat hare stad tegen een overval te bewaren. Het hoog belang van deze vesting deed, zoodra het voornemen der Fransche legers eenige zekerheid kreeg, den Prins van Oranje geschut en ammunitie uit Holland derwaarts zenden, welke echter, door het overgaan van Crevecoeur, 1) niet in de stad konden komen: maar eenig krijgsvolk geraakte gelukkig binnen, gelijk mede een versterking van 1800 man, door den Landvoogd der Spaansche Nederlanden derwaarts gezonden. De moerassen rondom de stad, door overvloedige regens ondergeloopen, deden het overige; en, hetgeen bij veel hooger overstroomingswater en een volledigen staat van verdediging, Frederik Hendrik in vroeger tijd door overleg en volharding tot stand had gebracht, durfden thans de Franschen met een legermacht van dubbele sterkte niet eens te ondernemen. Voor Heusden werden zij insgelijks door het water gestuit; en, niet verder westwaarts in Noord-Brabant zich durvende uit te breiden, vergenoegden zij zich met het uitplunderen en afbranden van eenige dorpen. Chamilly, die aanbood Breda in acht dagen den Koning in handen te leveren, vond geen gehoor; 2) Turenne begaf zich weder naar de Betuwe en bemachtigde Bommel, gelijk vroeger reeds gemeld is, en Lodewijk vertrok den 26sten Juli naar Frankrijk terug.

Terwijl dus in het Zuiden des Lands de moed der Franschen te kort schoot, werd in het Noorden een andere vijand door de hardnekkige verdediging van Groningen tegengehouden. De vereenigde benden van Keulen en van Munster, van Koeverden opgebroken, sloegen voor die

---

Er is geene reden, om hetgeen Louvois hier aan zijnen ambtgenoot le Tellier schrijft, niet voor de ware reden te houden van Lodewijks vertrek. Francois-Henri de Montmorency duc de Luxembourg, die na 's Konings vertrek met het opperbevel achterbleef, is bladz. 43 Hertog van Luxemburg genoemd: hij zal voortaan, gelijk bij Fransche Schrijvers Luxembourg genoemd worden.

1) Zie boven bl. 58.

2) *Camp. de Holl. en* 1672, p. 84.

stad het beleg op den 21sten Juli. De overweging dat van haar bezit dat van geheel Groningerland en bijgevolg ook de onderwerping van Friesland afhing, en dat men derhalve, zonder de bemachtiging van Groningen, aan den eindpaal der veroveringen was gekomen, had den vijand, voornamelijk op aandrang van den Bisschop van Munster, doen besluiten tot het ondernemen eener belogering, waarvan men zich de moeielijkheden niet ontveinsde. 1) Men wist, dat de stad, door de middelen van onderwaterzetting welke zij bezat, slechts aan de zuidzijde tusschen het Hoornsche en Schuitendiep kon aangetast worden, en dat het Damsterdiep en het Reitdiep bewaakt werden door een groot aantal gewapende boeren, aangevoerd door Edelen uit de Provincie, zoodat de stad niet kon worden ingesloten, noch de toevoer voor de belegerden kon worden afgesneden. Men wist, dat het hun noch aan geschut en krijgsbehoeften, noch aan levensmiddelen ontbrak; dat er mannen binnen waren, die den kamp niet gemakkelijk zouden gewonnen geven, 2) en die tot Bevelhebber hadden een man van ervarenis en beproefde dapperheid, dien de Provinciale Staten van Groningen in tijds bedacht waren geweest als Luitenant-Generaal van hun Gewest en Gouverneur hunner Hoofdstad aan zich te verbinden, Karel Rabenhaupt, Baron van Sucha. 3) Doch een Groninger woelgeest, vroeger afgevaardigde van Stad en Lande bij de Staten-Generaal, vervolgens aan de uitvoering van een doodvonnis te zijnen laste ontsnapt en in Munstersche dienst getreden, Joan / Schuilenburg, die reeds in 1665 uit wraakgierigheid de aanhitser geweest was van den toen mislukten tocht tegen zijn vaderstad, 4) bracht den Bisschop in den waan, dat het leger werkeloos te laten gevaarlijker was, dan een mogelijke teleurstelling: zoo werd tot het beleg besloten. Zoodra men hiervan

1) Wagenaar, B. LIII, § 82, zegt verkeerdeiijk, dat het beleg ondernomen is op den raad van den Keurvorst van Keulen. Het tegendeel wordt bewezen door het *Journal du Siège de la ville de Groningue,* (in het werk *Camp. de Holl. en* 1672, p. 107,) van Prins Willem van Furstemberg, die het bevel had over de Keulsche troepen. Men vindt in dit stuk de redenen voor en tegen het beleg van Groningen, te Koeverden overwogen, voorgesteld, en tevens aangetoond, waarom het bezit van Groningen noodzakelijk was, eer men in Friesland kon doordringen.

2) Omtrent de sterkte der bezetting was de vijand niet wel onderricht (gelijk blijkt uit het zoo even gemelde *Journal*) Hij meende, dat er bijna 5000 man geregelde troepen, en 8000 à 10000 gewapende Burgers in de stad waren. De waarheid is, dat het garnizoen aanvankelijk slechts 1200 man bedroeg, maar spoedig door versterking uit Holland tot 3000 man werd gebracht. Er waren 18 compagnieën schutterij, die vermeerderd werden met 4 compagnieën vrijwilligers, en een van 150 studenten.

3) Hij was een Hoogduitsch Edelman, die vroeger onder Maurits hier te lande, en later in Duitschland met roem gediend had. Zijne afbeelding is te zien in van Wijns *Bijvoegsels* op Wagenaar, bl. 69. Men heeft op hem een Latijnsch gedicht van Broekhuizen, die zelf ook krijgsman was.

4) Zie boven bl. 20.

te Groningen de zekerheid kon gissen, werden de eerste maatregelen ter verwering zonder aarzeling in 't werk gesteld. De lusthoven, huizen, plantsoenen rondom de stad werden onder den voet geworpen; voor drie poorten de bruggen afgebroken; de omtrek, waar het geschieden kon, onder water gezet, en de Burgerij door een nieuwen eed plechtig verbonden, om, met opoffering van lijf en goed hare veste te verdedigen. Dien eed heeft zij gestand gedaan, en daardoor de verdediging harer stad in de Geschiedenis van die donkere dagen tot een der helderst lichtende punten verheven.

Een der redenen van het welslagen der verdediging eener stad, welke ten jare 1594 met niet minder groote middelen van tegenweer, voor een aanval van Maurits en Willem van Nassau had moeten bukken, 1) was hierin gelegen, dat de belegerden de voordeelen van de ligging der plaats behielden, deels door een' misslag des vijands, deels door eigene dapperheid. Indien de vijand voor of bij het berennen der stad gepoogd had, zich van twee bruggen, de Roeser- of Ruijsser- en de Hoogerbrug genaamd, meester te maken, en de schans te Aduarderzijl te overrompelen, zou hem dit waarschijnlijk gelukt zijn, en hij had zich dan wijder rondom de stad kunnen uitbreiden, het overstroomingswater kunnen aftappen en den toevoer naar de stad aanmerkelijk belemmeren. Toen hij dit na de berenning beproefde, werden die posten hardnekkig verdedigd, zoodat de belegeraars ze niet konden bemachtigen. 2) Hierdoor behielden de belegerden den vrijen toevoer uit Friesland en uit zee, een der allergewichtigste voordeelen voor een belegerde vesting, en werden de belegeraars genoodzaakt, hunnen aanval te beperken tusschen het Schuitendiep en het Hoornschediep, zoodat zij het aangevallen front noch van ter zijde noch in den rug konden beschieten. Desniettemin verbeeldden zij zich met hun talrijk en wel bediend geschut dit nadeel te zullen kunnen overwinnen, en brachten zij reeds de eerst gereed zijnde batterij in werking, zonder te berekenen of zij daarmede het vuur der belegerden zouden kunnen breidelen. Dezen, al hun geweld tegen deze batterij gebruikende, vernielden die in weinige uren geheel, den 27sten Juli, en ditzelfde lot trof schier al de kanon-batterijen, welke tegen de stad werden opgeworpen, geheel of gedeeltelijk, zoodat de vijand te rade werd zich voor-

1) Zie D. I, bl. 230 en volgg.

2) Deze posten werden verdedigd door dragonders en boeren, ondersteund door eenige veldstukjes en haakbussen. In 't bijzonder onderscheidden zich hier de Overste Stuart, en de Kapiteins Reijnt Clant en Ripperda. Jonkheer Everard Lewe tot Middelstum had aan de genoemde bruggen post gevat met zijne onderhoorige boeren, gewapend met vuurroeren en polsstokken, met ijzeren pennen beslagen.

namelijk van zijn werpgeschut te bedienen, welks batterijen te diep in den grond waren ingegraven, om beschadigd te kunnen worden. Vreeselijk was het geweld van bommen, steenen 1) en brandkogels, welke in de stad werden geworpen, en vier weken duurde het werpen en schieten, ook met gloeiende kogels, voort. Maar de dappere verdedigers bleven den aanvalleren niets schuldig en de Hollandsche kanonniers gaven blijken van allerbijzonderste bedrevenheid in het omgaan met hun geschut. Toen het geweld des vijands op het hevigst was (7 Aug.), en van vijf batterijen meer dan 30 vuurmonden, benevens de mortieren, te gelijk een moorddadig vuur op de stad uitbrakende werkelijk eenig geschut op de wallen ontredderden, deden zij echter niet alleen dit vervaarlijk geweld spoedig verflauwen, maar versterkten in den daarop volgenden nacht hun geschut zoo zeer, dat zij des anderen daags elk schot van den vijand met vier of vijf schoten beantwoordden, en hem welhaast geheel tot zwijgen brachten. Het vuur van den vijand, hoe hevig ook, was echter meer vernielend voor de gebouwen der stad, dan voor de levens der menschen: want het getal der gesneuvelden, gedurende het geheele beleg, beliep niet meer dan 80, waaronder slechts 15 of 16 soldaten. Daarenboven deden zich de uitwerkselen van het geschut slechts in de oost- en zuidzijde der stad gevoelen, waarvan de bewoners door het verlies hunner huizen niet ontmoedigd, naar de noordzijde de wijk namen, en aldaar, voor zoo verre zij in de huizen niet konden geborgen worden, op de stoepen en straten tenten en hutten opsloegen. Voor den scherpsten geesel eener belegerde stad, hongersnood, was zoo weinig vrees, dat er zelfs gedurende het beleg twee schepen met levensmiddelen naar Holland werden gezonden; en de belegeraars waren ook zoo zeer overtuigd van dien overvloed in de stad, dat de Opperbevelhebber van het Keulsche leger, in de laatste dagen der belegering, twee gevangene Officieren doende terug eischen, daarbij het zonderling verzoek deed om confituren, ten einde eenige Hessische dames te onthalen, welke hem in 't leger waren komen bezoeken; waarop Rabenhaupt ten antwoord gaf: »dat men in de stad zoo bezig was, om kruit en lood voor hem op te disschen, dat men aan zoodanige liflafferijtjes niet eens dacht." — Maar door hunne vernielende vuurwerken hadden de belegeraars zeker gedacht, de standvastigheid der burgerij van Groningen aan 't wankelen te

1) Er zijn in 't geheel in de stad over de 5000 bommen en granaten geworpen. Van de steenen, uit de mortieren geworpen, waren sommige 100 en meer ponden zwaar. Een enkele mortier wierp 15, 16 tot 20 steenen te gelijk. Thans gebruikt men daartoe gemeenlijk steenen van 1 tot 2 Nederl. ponden, welke in massa's van 50 ponden uit de steenmortieren worden geworpen.

zullen brengen: zij bleef onbezweken; en zoo groot was de opgewondenheid, zelfs bij de vrouwen, dat toen een nachtelijk krijgsrumoer ook dezen naar de wallen had gedreven, en ééne uit haar midden zich een woord van overgaaf ontvallen liet, deze door de handen der overigen het slachtoffer harer moedeloosheid zou geworden zijn, zoo zij niet door de tusschenkomst van een aanzienlijk ingezeten gered ware. Die moed werd ook gesterkt door de goede orde, welke de Magistraat en de krijgsbevelhebbers handhaafden en in acht namen, en door de loffelijke samenwerking tot behoud der stad, waarvan soldaten en gewapende burgers het voorbeeld gaven. Daarin onderscheidden zich bijzonder de studenten der Hoogeschool, die, ten getale van honderd en vijftig, de wapens hadden opgevat, en, onder aanvoering van den Kapitein Wicher Wichers, den Luitenant Rutger ten Berge en den Vaandrig Scato Gockinga, met de meeste bereidwilligheid en de grootste kloekmoedigheid alle gevaren trotseerden, gedurende het gansche beleg de wacht hadden in den onderwal, waaruit zij onophoudelijk op den vijand vuur gaven, eens een vijftigtal dapperen, die een uitval hadden gedaan, op hunnen terugtocht, tegen de aandringende menigte der vijanden door hun musketvuur beschermden, en aan een anderen uitval zelven vrijwillig deelnamen. 1)

De belegering van Groningen levert een bijzonderheid op, zeldzaam in de geschiedenis der belegeringskunst. Nadat, namelijk, de loopgraven op den 22sten Juli op twee punten waren geopend, 2) zag men de belegeraars door middel van mijnen en loopgraven in acht dagen tot aan den grachtsboord genaderd; 3) maar van dat tijdstip af, hebben zij nog vier weken al hun geweld tegen de stad beproefd, zonder den grachtsovergang of iets te durven ondernemen, om zich een toegang in het binnenste der vesting te openen. 4) De oorzaak daarvan schijnt gelegen te zijn geweest deels in hun vertrouwen, dat de verwoestingen,

1) Zij hadden bestendig een wacht van 24 man in de faussebraije van het Drenkelaars-bolwerk. Een hunner werd daar door een' kogel in de borst gekwetst.

2) De Keulschen en Munsterschen voerden elk eene afzonderlijke attaque.

3) De Keulsche loopgraven liepen tusschen den Oosterweg en het Schuitendiep, de Munstersche, die veel wijder en dieper waren, zoodat er een man te paard bedekt in kon rijden, tusschen de Heeren- en Oosterweg. Beider approches liepen nergens ineen; maar op de plaats, waar zij elkander het dichtst naderden, was nog een afstand van 20 of 30 voeten, welk opzettelijk vrijgelaten werd, om daarover het geschut naar de batterijen te kunnen brengen. De mijnen waren met zorg gemaakt, met planken beschoten, en de eenigzins lagere ingang was zoo ruim, dat de grootste personen er recht overeind in gaan konden. De onderscheidene mijngangen zouden op 't laatst ineén geloopen hebben; maar zoo ver schijnen zij niet voltooid te zijn.

4) Alleen overrompelden zij den 7den Aug. een retranchement, door de belegerden tegen de werken der Keulschen opgeworpen voor het zoogenoemde kleine Poortjen; maar zij werden spoedig genoodzaakt het weder te ontruimen.

door het bombardement in de stad aangericht, de burgers flauwmoedig zouden maken, en de overgaaf ten gevolge hebben, deels in de waakzaamheid en het hardnekkig vuur der belegerden. Is thans het gebruik van werpgeschut een voornaam verdedigingsmiddel van vaste plaatsen, destijds was het nog schier alleen in zwang als middel van aanval. Te Groningen echter had men in het magazijn drie mortieren gevonden, welke op de wallen waren gebracht, en waaruit de belegeraars in hunne loopgraven onophoudelijk werden bestookt. Een altijd levendig gehouden kanonvuur van onderscheidene bolwerken in het front van aanval; musket en haakbus, met rustelooze waakzaamheid loerende van de wallen om een doel te vinden in 's vijands werken, en herhaalde uitvallen daarbij gevoegd, maakten het den aanvaller zoo bang in de loopgraven, dat zijn soldaten met geheele hoopen 't zij naar de belegerden overliepen, 't zij naar elders een goed heenkomen zochten. De Keulsch-Munstersche legermacht, waarmede de belegering was begonnen, beliep 22000 man, en was tot op de helft versmolten, toen de belegering werd opgebroken. 1) Dit geschiedde op den 26sten Augustus. Er worden verscheidene redenen opgegeven, welke den vijand tot dit besluit kunnen bewogen hebben. De oorlogs- en levensbehoeften moesten den vijand van Zwolle en Deventer worden aangevoerd, grootendeels met karren, van de landlieden gehuurd: 2) bij de onvoorziene langdurigheid der belegering, en het boven alle berekening vermeerderde verbruik van kruit en scherp, begon men gebrek te gevoelen. Het geschut was meestendeels onbruikbaar geschoten, en de mortieren, door de doldriftigheid des Munsterschen Bisschops, met verdubbelde ladingen gebruikt, om dieper in de stad te werpen, waren gesprongen of gebarsten. Het leger was tot op de helft versmolten. Het regenachtige weder deed de loopgraven vol water loopen. De bezetting der stad werd van dag tot dag talrijker; de verdedigingsmiddelen der belegerden waren door dagelijkschen aanvoer onuitputtelijk; hun moed werd grooter, hunne verdediging hardnekkiger; Aylva was gereed uit Friesland op te dagen tot ontzet. 3)

1) Volgens den Schrijver van het *Ontroerde Nederland* bl. 358 en Sylvius bl. 394, die zich beroepen op de verklaring van een' Adjudant-Generaal van het vijandelijke leger, was het belegeringskorps 22000 koppen sterk, waarvan er 606 naar de stad, 5000 naar andere plaatsen overgeloopen en 4530 gesneuveld zijn, waaronder 63 Kapiteins, zoodat er niet meer dan 11964 zijn afgetrokken. Van het blauwe Keulsche Regiment, 3000 man sterk, waren slechts 800 overgebleven. Valk. *Verw. Eur.* III, bl. 769, geeft nagenoeg dezelfde opgaaf, maar stelt de sterkte op 24000 man bij het begin, en op 12968 bij den aftocht.

2) Zie het vroeger aangehaalde *Journal du Siège de Groningue*, het eenige bericht, van de zijde des vijands tot hiertoe bekend en dat slechts loopt tot den 25 Juli.

3) Als eene andere reden van het opbreken des belegs, wordt de nadering der

Zoodra Groningen verlost was, besloot Rabenhaupt met de Staten van het Gewest, om ook het platteland te doen deelen in de vruchten der manhaftige verdediging van de hoofdplaats. De Kolonel Jorman, 1) die gedurende de belegering met een nieuw geworven Regiment uit Holland in Groningen was gekomen, werd derhalve aan het hoofd van 2000 man te paard en te voet uitgezonden, om den vijand, die zich in verscheidene schansen en sterkten genesteld had, daaruit te verjagen. Jorman tastte den vijand, die zich bij Winschoten verschanst had, aan, en noodzaakte hem, na een hevig gevecht ('t welk den ganschen dag duurde (11 Sept.), zijne verschansingen en Winschoten te verlaten, en zich te werpen in de Nieuwe- en Oude-Schans, de Winschoter-Schans, Winschoter-Zijl en het sterke Huis te Wedde. Voor de drie laatstgenoemde sterkten behoefde Jorman slechts een kloekmoedige houding te vertoonen, om den vijand daaruit te jagen; en toen werd die wakkere krijgsman, na nog van andere posten zich verzekerd te hebben, naar Holland terug ontboden. Maar de Luitenant-Kolonel Eybergen vervolgde wat zijn voorganger loffelijk begonnen had, en dwong de bezetting van de Oude-Schans die sterkte over te geven (24 October). Een poging van den vijand om de vrij langdurige insluiting dezer schans te doen opbreken, gaf aanleiding tot een ontmoeting welke niet onvermeld mag blijven. Om de Oude-Schans te ontzetten, namelijk, trokken veertien of vijftien-honderd Munsterschen langs een dijk derwaarts. De Overste Wachtmeester Wylers, die zich reeds te Groningen bij een uitval gunstig had onderscheiden, stelde zich in hunnen weg te Stoksterhorn, met 250 man en twee veldstukjes. Met moed en beleid ontving Wylers den aanval der Munsterschen, sloeg hen terug, en deed hen vervolgen, totdat zij zich herstelden en andermaal aanvielen, met dat gevolg, dat zij, geheel overhoop geworpen, een groot aantal soldaten en Officieren op de vechtplaats dood of gevangen in de handen der overwinnaars lieten, en onverrichter zake in groote wanorde moesten terugdeinzen (15 Oct.). De Nieuwe- of

Duitsche en Brandenburgsche troepen tot hulp van de Republiek opgegeven; en aan die reden schijnt Wagenaar, B. LIII, § 32, het meeste gewicht te hechten. Dezelfde Schrijver meldt echter kort daarop, dat in deze zelfde maand Augustus de Keurvorst van Brandenburg eerst met zijn leger gereed was, en dat eerst in de volgende maand de Keizerlijke en Brandenburgsche troepen in beweging raakten. De Bisschop van Munster was de man niet, om zich door een vijand, die zich nog niet als zoodanig verklaard had, en op een zoo verren afstand nog eerst bezig was zijne krijgsmacht bijeen te brengen, van een belegering te laten aftrekken, welke hij met zoo veel woede vervolgde, indien hij eenige hoop had gevoed, die gelukkig ten einde te zullen brengen.

1) Als eene bijzonderheid wordt van het Regiment van dezen Kolonel gemeld, dat de Officieren ronde hoeden droegen „na de couleure van haere vaendels verzien met groene pluijmagien."

Langakker-Schans, met veel volks versterkt, kon om het vergevorderde jaargetijde niet belegerd worden, en werd eerst later heroverd; maar het Groninger gewest was nu reeds genoegzaam tegen alle vijandelijke aanranding verzekerd.

Wij hebben alzoo gezien, hoe de vijanden in hunne zegevierende vaart ten laatste gestuit werden: werpen wij thans een vluchtigen blik op hetgeen er intusschen in Holland is voorgevallen.

De overrompeling van Amsterdam, waarvan het plan door Condé ontworpen, ten gevolge van zijne verwonding aan het Tolhuis, werd opgegeven, 1) was eenige dagen later, toen de Franschen zegevierend in de Betuwe voortrukten, aan den Koning als nu uitvoerlijk voorgesteld: het welgelukken zou binnen twee maanden met de vernietiging der Republiek bekroond worden. Die dit voorstel deed was Frankrijks grootste diplomaat van dien tijd, als krijgsman gevormd in de legers van Maurits en Frederik Hendrik, later Maarschalk van Frankrijk geworden, en die met het verdedigingsvermogen van Holland en de gesteldheid der gemoederen in de vereenigde Provinciën volkomen bekend was, de Graaf d'Estrades. Hij bevond zich bij het Fransche leger te Wezel en schreef den 17den Juni naar het hoofdkwartier des Konings, dat men zoo snel mogelijk moest doordringen naar Utrecht, eenige troepen afzenden naar Muiden, zich daar meester maken van de sluizen, waardoor men de onderwaterzetting kon doen afloopen, en zonder eenig gevaar langs den Diemerdijk tot voor de poorten van Amsterdam komen, waar de Regeering zich door een redelijk verdrag licht zou laten bewegen de stad over te geven. Tot de onderneming werd besloten; en de uitvoering opgedragen aan den Markies de Rochefort, die van jongs af onder Condé als ruiteroverste gediend had. Met een legerafdeeling, hebbende zijne ruiterdivisie van 1800 man aan het hoofd, trok Rochefort over de Veluwe, bezette Amersfoort, en nog voordat Utrecht hare poorten voor hem opende, zond hij 600 dragonders naar Naarden die den 20sten Juni deze vesting zonder tegenstand innamen 2) en zich nu op de sluizen te Muiden moesten werpen. Maar het middel om het plan van d'Estrades te doen mislukken, was nu gelegen in het vooruitziend beleid van een jongeling en in de wakkerheid van een grijsaard. Muiden was de linkervleugelspits van de stelling waarin de Prins van Oranje het Staatsche leger dienzelfden 20sten Juni had doen treden 3), en aan den Prins Johan Maurits had hij de verdediging van dien post opgedragen. Doch daar

1) Zie bl. 54. 2) Zie bl. 59. 3) Zie bl. 55.

was gebrek aan alles wat het meest noodig was ter verdediging, kruit, lont, kogels, geschut, en met 500 man, meest ruiters, moest een terrein verdedigd worden van drie uren gaans in het front, en van deze geringe macht hadden de ruiters van den overste Kingma uit Friesland een patent of marschbevel bekomen, om af te trekken. De Veldmaarschalk schreef naar het hoofdkwartier te Bodegraven aan den Prins in welken toestand hij zich bevond, terwijl de vijand zich reeds vertoonde. Het antwoord luidde, dat hij Kingma met zijne ruiters gerust bij zich kon houden en nu geen marschbevelen van Provinciale Staten had te volgen, maar van de Algemeene Staten alleen; en »gaan de ruiters voort met bezwaar te maken tegen de dienst te voet, voegde de Prins er bij, dan moet gij hen daartoe dwingen; aan de meesten die ik hier heb, geef ik musketten en vuurroeren en ik pretendeer dat zij dienst doen als voetknechten." 1) Toen men te Amsterdam eenmaal tot het besef was gekomen van het gewicht van den post te Muiden, werd al het noodige daarheen gezonden; maar het gevaar van een eersten aanloop was toen reeds geweken. Den Franschen bevelhebber te Naarden, De Mazel, die gedurig van zijne dragonders tot voor Muiden zond, door een kloekmoedige houding te hebben weerhouden van door te tasten, dat is de verdienste van den grijzen Veldmaarschalk Prins Johan Maurits, en deze verdienste wordt te grooter, wanneer men bedenkt, dat de rapporten van ieder Fransch Officier die ergens het hoofd had gestoten, in niet verkleinende bewoordingen gewagende van een overmacht die zij niet hadden kunnen overwinnen, den Franschen Veldheer hebben doen schromen, een zoo geduchte verdedigingslinie als die van Muiden tot Gorcum hem toescheen te zijn, voorbarig aan te tasten, waardoor het Fransche leger twee maanden werkeloos is gebleven De Prins van Oranje en de zaakkundigen in de Algemeene Staten wisten zeer goed, hoe ongenoegzaam in de tweede helft van Juni die linie zou bevonden worden tegen een ernstigen aanval van de Fransche legermacht: maar zij wankelden niet en gebruikten den tijd dien de vijand hun liet, om de verdedigingskracht van Holland tot het uiterste te spannen. De bezorgdheid echter was groot.

Er is voor Nederland misschien nimmer een dag van grootere benauwdheid geweest, dan die gedenkwaardige Zondag (26 Juni), welke voor de helden van Aardenburg, na een nacht van aanvankelijken strijd, door een nacht van onsterflijken roem is gevolgd. Het was op

1) De brief en die van Johan Maurits uit Muiden zijn te vinden in T. V, 2me Serie van de *Archives*. Men zie ook Sypesteyn en de Bordes D. II.

dien dag, dat de schriktijdingen, hoe stad bij stad aan 't bezwijken was en de lelievaan reeds wapperde op den Utrechtschen Dom, de vertwijfeling ten top deden stijgen. Het was op dien dag, en op denzelfden oogenblik waarin de laatste strijd te Aardenburg een aanvang nam, des avonds te elf uur, dat de Staten van Holland te 's Gravenhage, en op hun voorstel de Algemeene Staten, verklaarden, dat het vruchteloos was den vijand door verderen tegenstand een perk te willen stellen, en besloten aan hunnen Afgevaardigde Pieter de Groot volmacht te geven, om met den Koning van Frankrijk zoo goed mogelijk vrede te sluiten, onder voorwaarde nogtans, dat de Godsdienst en de Vrijheid der Republiek gehandhaafd wierden. Dit besluit werd genomen, nadat de Groot den vorigen dag verslag had gedaan van zijne eerste zending bij den Koning van Frankrijk, waarbij hij door Lodewijks Staatsdienaars met hoogheid en vernederende eischen was ontvangen; het werd genomen, ofschoon de afgevaardigden van verscheidene steden en gewesten afwezig of van een tegengesteld gevoelen waren, of verklaarden niet gemachtigd te zijn, daarover te stemmen. De afgevaardigden van Amsterdam hadden, na de beraadslaging, welke op het verslag van de Groot gevolgd was, geoordeeld, alvorens tot een besluit te stemmen, het gevoelen hunner lastgevers te moeten vernemen; en het was op dienzelfden Zondag, dat de Burgemeesteren en Zesendertig Raden van Amsterdam die gedenkwaardige vergadering hielden, waarin zij een luisterrijk voorbeeld gaven van Nederlandsche standvastigheid en onbezweken moed; waarin een grijze Tulp met jeugdig vuur aanspoorde tot volharding, een Hasselaar, een Nikolaas Witsen en anderen, door mannelijke welsprekendheid hunnen Vaderlandschen ijver in hunne ambtgenooten poogden over te storten; en allen in de overtuiging, » dat de burgers van Amsterdam zich veel » liever op hunne wallen zouden laten in stukken kappen, om met die » glorie na hunnen dood nog te triomferen, dan aan te nemen een » dienstbaarheid, welke zij nooit voorheen gekend hadden," het besluit namen, om alle onderhandelingen met den vijand af te snijden, en naar geene voorwaarden meer te luisteren. De Amsterdamsche afgevaardigden, den volgenden dag ter Vergadering der Algemeene Staten in 's Gravenhage verschijnende, vonden de Groot met de volmacht ter onderhandeling reeds vertrokken. Doch toen deze terug kwam, en de voorwaarden openlegde, waarop de Koning van Frankrijk gezind was om vrede te maken, 1) verklaarden de afgevaardigden van Amsterdam, dat zij

1) Zie deze bij Wagen. B. LIII. § 24.

genegen waren tot verdediging des Lands alles te wagen, maar dat zij nimmer zouden toestemmen in het aannemen van voorwaarden strijdig met de eer, de vrijheid en het behoud des Vaderlands. Dit gevoelen werd krachtig ondersteund door den Prins van Oranje, die, in een Vergadering der Algemeene Staten, met een welsprekendheid en schranderheid verre boven zijne jaren, de belangen der Republiek, de gevaren welke haar uit Frankrijk dreigden en de middelen van wederstand, ontvouwde in een redevoering van drie uren, welke allen met bewondering vervulde voor den één-en-twintigjarigen jongeling, die, terwijl grijze Staatslieden sidderden en verlegen stonden, moed gaf tot volharding en hoop op redding. 1) De mannelijke kloekmoedigheid van Amsterdam en van den Prins, gesterkt door het gevoelen van Zeeland, deed een beslissende werking op de Algemeene Staten, en het besluit werd genomen, om alle onderhandelingen met Frankrijk af te breken; met andere woorden, om, naar de betuiging des Prinsen, vrij te leven, of hun die den ondergang des Vaderlands wilden overleven, den weg te wijzen naar Indië, en zelve achter de laatste overstrooming te sterven.

Dat de Prins dien invloed op deze gewichtige beraadslagingen kon uitoefenen, had de stem des volks bewerkt. Bij elke nieuwe nederlaag was het wantrouwen in de toenmalige Regeering grooter geworden. De Landmacht, welke aan de Fransche heirlegers tegenstand moest bieden, geleek een lichaam dat krachteloos nederligt, met verminkte en vanéén geretene ledematen, waarin slechts hier en daar eenig leven bespeurd wordt; en hij, die alleen in staat scheen het te heelen, op te beuren en te bezielen, werd in banden gehouden door een beperking van macht, door schroomvalligen argwaan hem opgelegd. Het volk zag dit; het bracht zich voor den geest de groote daden van Maurits en Frederik Hendrik; het bespeurde in den jeugdigen nazaat dier vroegere helden, een zielskracht, die slechts een ruimeren werkkring behoefde om zich in hare volle grootheid te vertoonen; en het riep om de verheffing van Willem III tot de waardigheden zijner Vaderen. Eerst benoemd tot Stadhouder, Kapitein- en Admiraal-Generaal van Holland (4 Juli), werd hem kort daarop het opperbevel opgedragen over de geheele krijgsmacht der Unie, met het recht der patenten. 2) Als met een verwonderlijke tooverkracht werkte de verheffing des Prinsen

1) Burnet, *History of his own time* en daaruit G. van Hogendorp *Disputatio de Gulielmo III* (L. B. 1819) p. 33.
2) Friesland echter, een afzonderlijken Stadhouder hebbende, hield de macht om patenten of marschorders aan de troepen af te geven aan zich.

van Oranje. Het scheen, dat aan ieder het Vaderland weder dierbaar was geworden. Een eendrachtige inspanning van krachten verving de tweespalt en de radeloosheid: dit werd te weeg gebracht door het voorbeeld van Amsterdam. Sedert het gevaar zich deed zien van een inval in Holland, hadden de Regenten daar met de Witt aan het hoofd het oog op Amsterdam als het laatste reduiet waarin de Republiek zich zou kunnen staande houden. Toen aldaar den 14den Juni de tijding kwam van het inbreken der Franschen in de Betuwe, begon men buiten de stad de inundatiën te stellen, bruggen af te breken, wegen te versperren, forten aan te leggen; in de stad de 27 bastions op te maken, met beddingen te beleggen, met vuurmonden, waarvan overvloed was, te bewapenen, grachten uit te diepen, het garnizoen door land- en zeevolk te versterken, en weldra vertoonde zich de bedrijvige koopstad als een groot capitool, als een onwinbare reuzenburg in het midden der wateren. 1) De jonge Prins, die eenmaal zijn leedwezen heeft uitgesproken van niet in eenige veldtochten onder Condé gediend te hebben voordat hij geroepen werd aan het hoofd van een leger zich met dien ondernemenden veldheer te meten, ontwikkelde nu met verdubbelde inspanning zijne eigenaardige talenten — den helderen blik van zijn verstand, zijn vindingrijken geest, een nooit verlegen staande daadkracht, en een onwrikbaar zelfvertrouwen geworteld in het geloof zijner vaderen, 't welk de sluitsteen was zijner eigene belijdenis, het geloof aan Gods voorbeschikking. Hij bezichtigde al de verdedigingspunten van Heusden tot Amsterdam, gaf bevelen, stelde orde, bezielde het werk door zijne tegenwoordigheid en, burgers en boeren medesleepend in zijne geestdrift tot de uiterste krachtsinspanning, verkreeg hij uit de steden en de plattelands gemeenten 66 compagniën vrijwilligers, geschikt om de verschanste punten te helpen bezetten; een vijftigtal compagniën matrozen en mariniers, wier stoutheid in het aanklampen en enteren onder de leiding der de Ruyters, der Trompen, der Evertsens, de Engelsche vlootvoogden hadden leeren kennen, werden een kern van heldhaftige en trouwe landsoldaten, en de brander-kommandant Jan van Brakel, die de Royal-Charles in zegepraal van Chatham naar het Vaderland had gevoerd, kommandeerde nu als Kapitein van 150 waterleeuwen, met snaphanen, pistolen, houwers en pieken gewapend, een der meest bedreigde posten in het hart van het land. Men verkreeg, door parlementeeren met de Fransche Generaals, dat vele duizenden krijgsgevangenen voor gering losgeld in het leger terugkeerden, en uit deze ongelijksoortige bestanddeelen wist

1) De bijzonderheden zijn te vinden bij Valkenier *Verwerd Europa* en in het werk van Sypesteyn en De Bordes.

de jeugdige veldheer, zorgend voor uitrusting, voor oefening, voor krijgstucht, binnen weinige weken een talrijk en uitmuntend leger te vormen, en werd hij de redder van het vaderland in dit allerhachelijkst tijdsgewricht.

Het is een bijzonder kenmerk der grootheid van Willem III als Legerhoofd, dat hij zelden een overwinning heeft mogen behalen, maar na elke mislukking zich geduchter vertoond heeft voor zijne vijanden. Deze opmerking doet zich voor, reeds bij de beschouwing zijner eerste verrichtingen aan het hoofd des Nederlandschen legers. Koning Lodewijk, den 26sten Juli uit Boxtel vertrokken, was naar Frankrijk teruggekeerd met eenige duizend man en zijn broeder Hertog van Orleans. De Fransche krijgsmacht, onder den Hertog De Luxembourg in Utrecht achtergebleven, had zich, door de overstroomingen welke Holland dekten, en door het leger 't welk de tusschenbeiden gelegene posten bezet hield, 1) verhinderd geacht, om in dat gewest door te dringen; maar 't was haar echter gelukt, Woerden, Montfoort en Oudewater te bezetten. Vijandelijke ontmoetingen van allerlei aard vielen daarbij voor, strooptochten en aanslagen van beide zijden, te veel om hier een plaats te vinden. 2) Om het bezit van eerstgenoemde stad is in het begin van October, toen het Staatsche leger genoeg versterkt was, om uit een lijdelijke verdediging over te gaan tot een poging om de vreemde indringers in het land weder uit te drijven, een opmerkelijk gevecht voorgevallen, waarbij van beide zijden met de uiterste verwoedheid gestreden is. 3) Teneinde van dien strijd eenig begrip te geven, is het noodig enkele bijzonderheden op te nemen uit de twee maanden waarin de beide legers in hunne stellingen tegen over elkander schijnbaar werkeloos zijn blijven staan.

Het bezit van Woerden was voor de Franschen, als een versterkten voorpost, van groot belang. Zij hadden de kleine vesting den 23sten Juni bezet, en Oudewater twee dagen later. Den Graaf de Hornes gelukte het, de wegen tusschen het dorp Honkoop en de Goejanverwellensluis onbruikbaar te maken, de Franschen, die met groote overmacht de werkers overvielen, op de vlucht te jagen en Oudewater

---

1) De vijf voorname verdedigingspunten waren Muiden, Nieuwerbrug bij Bodegraven, de Goejanverwellensluis en Gorcum.

2) „C'a été une des plus vigoureuses actions qui se puisse faire dans la guerre". schrijft de Staatsraad Robert, Fransche Intendant voor de Justitie, Politie en Finantien, aan Louvois uit Utrecht 13 Oct. Zie *Camp. de Holl.* p. 215. In hetzelfde werk p. 220 is een vrij uitvoerig relaas van het gebeurde, door een der Fransche bevelhebbers die er tegenwoordig was, vervaardigd, en door Luxembourg, als een echt en nauwkeurig verslag aan Louvois gezonden.

3) Zie over hem bl. 45.

weder te bezetten. 1) Tegelijkertijd, den 11den Juli, werd ook Woerden door de Franschen weder verlaten. Doch de Prins van Oranje had van den aanvang af Woerden buiten zijne linie ter verdediging van Holland gelaten, waarvan Nieuwerbrug bij Bodegraven het middelpunt, Gorcum en Muiden de vleugelspitsen waren. Ook als vooruitgeschoven post was Woerden ongeschikt gerekend, vermits de omtrek niet spoedig genoeg onder water gezet kon worden. Zoo bleef Woerden onbezet tot dat den 18den September de Franschen er weder introkken

De Hertog De Luxembourg, gebonden door het goedvinden zijns Konings die niet wilde dat er voor den winter een beslissende aanval ondernomen werd op de stelling van den Prins van Oranje, verontrustte nu 's Prinsen onderbevelhebbers op de beide vleugels: maar de beide Veldmaarschalken bleven daar wakker op hunnen post.

Wirtz had den 18den Augustus een aanslag der Franschen tegen Gorcum af te weren: hij trok hun te gemoet en dwong hen onverrichter zake terug te trekken. Zij hadden zich te Poederooien vastgezet, waar het kasteel, in het jaar 1509, ook aan vijanden die op Holland loerden, Gelderschen en Fransche bondgenooten, tot een geduchte wapenplaats gediend had. Wirtz trok den 1sten September uit Gorcum daarheen, vermeesterde den post en verwoestte het kasteel, op welks puinhoopen de Nijverheid der Negentiende Eeuw hare stoomwerktuigen heeft opgericht. De andere vleugel der linie, waar Prins Johan Maurits uit zijn hoofdkwartier te Muiden kommandeerde, werd door ernstiger aanslagen bedreigd onder het oog van Luxembourg zelven. Nadat uit Amsterdam arbeiders, geld en allerlei benoodigdheden ontvangen waren, was Weesp meer versterkt en den 27sten Juli ook de sloten Kronenburg bij Loenen en Loenersloot bezet. Dat kon de Fransche Opperbevelhebber niet gedogen: den 1sten Augustus trok hij uit Utrecht met 3000 man voetvolk, 7 eskadrons cavalerie en 5 vierentwintigponders, en den volgenden dag werd hem het oud-adellijk slot Kronenburg met zijn zware torens — eenmaal het eigendom van Gerard van Velzen en de eerste kerker van Floris V — na van 's morgens tot in den namiddag uit het geschut gebeukt te zijn, lafhartig overgegeven door den kapitein Bouman, die er het bevel voerde. Toch had de bezetting van 200 man, voorgegaan door kapitein Witsen, zich dapper geweerd: de oeverbewoners langs de Vecht zagen drie schuiten met gekwetste Franschen en Zwitsers naar Utrecht vervoeren. Loenersloot viel denzelfden dag den vijand in handen. Dit kasteel had in de Veertiende Eeuw gedu-

1) Sypesteyn en de Bordes II. bl. 135.

rende 18 dagen een geweldige belegering van den Bisschop van Utrecht en diens vazallen doorgestaan, en als voorwaarde eener later gevolgde verzoening was aan de Heeren van Loenersloot en hunne rechtverkrijgers ten eeuwigen dage de verplichting opgelegd, hun kasteel als een open huis aan te merken, dat nimmer in staat van verdediging mocht gebracht worden. Het bleef echter in wezen, ontzagwekkend door zijn zwaren ronden toren, met schiet- en kijkgaten, en het was nu slechts door 30 muskettiers bezet. Aan een ernstige verdediging was dus niet te denken. De kleine bezetting deed echter wat zij kon, schoot 35 van de aanvallers dood en kwetste den Franschen Cavaleriegeneraal De Fourneau, doch moest het eindelijk gewonnen geven. De soldaten werden in krijgsgevangenschap, twee aan twee gebonden, naar Utrecht gesleept: den Luitenant — zijn naam is onbekend gebleven — zond Luxembourg terug, vrij zonder losgeld, omdat hij zich als een man van eer gedragen had. 1)

Nu werden in het Fransche hoofdkwartier plannen ontworpen om, of de werken van Muiden te vermeesteren of uit Breukelen en Nieuwersluis tusschen het kwartier van Johan Maurits en dat van den Prins van Oranje door te trekken en eerst het slot van Abcoude te nemen en vandaar tot Amsterdam te naderen: men hoopte den dag van Saint-Louis of 's Konings geboortefeest met eenige overwinning te kunnen vieren. Maar Johan Maurits deed Abcoude onder water zetten en hield Luxembourg in al zijne bewegingen scherp in 't oog, waartoe hem een uitgebreide verstandhouding met getrouwe vaderlanders te Utrecht en in het Sticht behulpzaam was. In 't begin van October werd echter de stelling te Muiden werkelijk aangovallen. De vijand deed een poging om de Staatsche troepen uit hare verschansing bij Ankeveen te werpen, de schans Hinderdam en de versterkte Uitermeersche Sluis te nemen, en alzoo zich in de eerste plaats meester te maken van de inundatie-werken van de Vecht. Met 6000 man en vier veldstukken uit Utrecht getrokken vatte Luxembourg post te 's Graveland, verwoestte daar het lusthuis van den Zeeheld Cornelis Tromp en viel, den 8sten October 's nachts te elf uur, op het retranchement bij Ankeveen. Doch hier deed ieder zijn plicht; de aanval werd afgeslagen, eenen nacht later vruchteloos herhaald en de geheele onderneming eindelijk verijdeld door een tijding, die de aandacht van het Fransche hoofdkwartier naar elders riep.

De Prins van Oranje was, gedurende den tijd waarin de Franschen,

---

1) *Arch.* 2me Sér. T. V. p. 266 en volgg.

na zich te Utrecht genesteld te hebben, tot strooptochten en verkenningen zich moesten bepalen, in rustelooze werkzaamheid, ten einde 's lands levende strijdkrachten en verdedigingsmiddelen van natuur en kunst te versterken, nu eens uit zijn hoofdkwartier te Bodegraven de hoofdposten zijner legerstelling bezoekende, dan eens in den Haag in overleg met de Staten of in Amsterdam bij de Regenten zich zoekende te vergewissen van de middelen van Land- en Zeemacht waarover hij te beschikken zou hebben. Den 27sten September bevond hij zich met den Kolonel zijner Garde, in het kwartier van Johan Maurits te Muiden, en deed dien dag een verkenning langs den Muider zeedijk tot in de nabijheid van Naarden: de Prins Opperbevelhebber was gekomen om zijne laatste bevelen te geven tot een onderneming, waarvan de samenhang, aan weinige vertrouwde tijdgenooten bekend gemaakt en zonder het bedoelde gevolg gebleven, na verloop van nu nagenoeg twee eeuwen voor de waarneming van den geschiedvorscher begint door te schemeren. 1) Het begint zichtbaar te worden, dat de Prins van Oranje in de tweede helft van Augustus het plan heeft beraamd om, zoodra hij zich daartoe sterk genoeg gevoelde, Luxembourg te Utrecht aan te vallen, na hem gedwongen te hebben zijne macht te verdeelen, en te dien einde zou de rechter flank van de stelling der Fransche krijgsmacht, waarvan Naarden de uiterste spits was, uit Muiden met een omtrekking in de richting van Amersfoort bedreigd worden. Een aanslag om Naarden te hernemen moest daartoe dienen. Te Amsterdam was men bereid tot de uitvoering van dit plan met alle beschikbare middelen mede te werken. 2) Men was daar bezorgd, dat de werken van Muiden en Weesp niet bestand zouden zijn tegen een aanval der Franschen uit Utrecht, en hoopte dat, wanneer hunne terugtochtslijnen bedreigd werden, zij het niet zouden wagen in de naaste toegangen tot Amsterdam door te dringen. Geschut en troepen zouden

1) Door de onschatbare uitgave van de *Archives de la Maison d'Orange*. Tot hiertoe hebben de schrijvers over die dagen, ook de schrijver van dit werk in den eersten druk, alleen vermeld dat het doel was Naarden te hernemen, doch windstilte en andere omstandigheden den aanslag hebben doen mislukken. Toen Sypesteyn en De Bordes hun werk schreven, was het Vijfde Deel der 2de Série van de *Archives* nog niet uitgekomen, verschenen in 1861.

2) Den 18den Augustus in den Haag zijnde, ontbood de Opperbevelhebber zijn Veldmaarschalk uit Muiden tegen den volgenden avond in het kamp te Bodegraven tot een samenspreken over „des affaires d'une grande importance", (*Arch.* T. V. p. 272). Johan Maurits keerde over Amsterdam naar Muiden terug met de zekerheid van te zullen geroepen worden „d'aller audevant des ennemis" (ib. p. 273.) In de eerste dagen van September is hij weder in Amsterdam om met de Burgemeesters het noodige te beramen voor „l'affaire connue" en hij schrijft over de herneming van Naarden als een „chemin pour gagner la bruyère" (ib. p. 277.) waarna zijn taak zal zijn Amersfoort te overrompelen en wellicht Harderwijk (ib. p. 279).

over het IJ en Pampus 's nachts naar Muiden zeilen en in den vroegen morgen van den 28sten September Naarden onverhoeds aantasten van de zee- en landzijde. De Prins had het Opperbevel over deze krijgsmacht opgedragen aan den Kolonel zijner Garde, Rijngraaf Carel Florens. 1) Doch het bootsvolk werd onwillig tot dien tocht bevonden; windstilte hield de schepen terug, de dag brak aan en de Rijngraaf met zijn volk kwam niet opdagen; de Prins-Opperbevelhebber, na al zijne bevelen te hebben gegeven, 2) was naar Bodegraven teruggekeerd om het oogenblik te bespieden, waarop hij zelf handelend zou moeten optreden, Johan Maurits was lijdend aan het graveel en gevoelde behoefte aan hulp in zijn commandement: 3) de aanslag op Naarden moest vooreerst worden opgegeven. Maar Maurits de oude krijgsman kon deze teleurstelling niet verduwen. Den 2den October vroeg hij verlof van den Opperbevelhebber om den aanslag op Naarden nogmaals te beproeven, en den 7den hield hij over de middelen en den dag der uitvoering krijgsraad met de leden der Amsterdamsche Admiraliteit Vlooswijk en de Wilde en de Burgemeesters van Beuningen en Hudde, den Scheepcommandeur De Swart, op zijn verzoek naar Muiden gekomen, en 6 kolonels. Maar juist op dien dag kwam de tijding dat Luxembourg, die in persoon naar Naarden was gesneld, aldaar het garnizoen had versterkt, ijverig aan de vestingwerken en aan doorsnijdingen van dijk en wegen deed arbeiden, en dat de Franschen uit Utrecht in den afgeloopen nacht naar 's Graveland waren opgerukt. Hunne aanvallen op Ankeveen en Hinderdam, hiervoor vermeld, deden toen andere maatregelen in de plaats treden, en toen de Prins van Oranje den 10den October uit zijn hoofdkwartier aan Johan Maurits zijn leedwezen betuigde, dat Luxembourg hem belet had Naarden aan te tasten en hem lastig viel, voegde hij bij den raad om door een kanonade uit eenige vaartuigen het garnizoen van Naarden in alarm te brengen, de uitdrukking zijner verwachting, dat Luxembourg weldra verplicht zou zijn hem met rust te laten en naar Utrecht terug te keeren, vermits —

1) Zijn vader, de Groote Rijngraaf genoemd, was ook in dienst der Staten en Gouverneur van Maastricht, waar hij in Januari van het volgende jaar gestorven is. Carel Florens is bij de belegering van Maastricht in 1676 gekwetst en den 4den September aan zijne wonden overleden. De genealogie der Rijngraven is te vinden bij Moreri.

2) Nog in den avond van den 27sten te 9 uur schreef hij uit Muiden aan den Rijngraaf een Fransch briefje van den volgenden inhoud: Men heeft vergeten u te zeggen, dat het woord van ralliement, in geval onze troepen elkander ontmoeten, zijn zal *Vive Orange et Amsterdam*, en dat voor het geval, 't geen God verhoede, dat men verplicht zal zijn te retireeren, na te hebben aangevallen en teruggeslagen te zijn, men een bom van een mortier zoo hoog mogelijk in de lucht zal drijven". (*Arch.* T. V. p. 275)

3) Dit en het volgende is getrokken uit de briefwisseling der beide Prinsen in de *Arch.* T. V. p. 276 en volgg.

dus luidde het bericht — ik besloten ben dezen avond op Woerden te marcheeren en deze plaats met geweld aan te tasten.

Was Naarden de rechter-vleugelspits van het Fransche leger, welks hoofdkwartier te Utrecht was, het had op den linkervleugel het versterkte dorp Vreeswijk, aan de Vaart en de Lek, tot steunpunt. Ook daar moest de vijand worden beziggehouden, om tijd te winnen, noodig om Woerden te bemachtigen en over smalle wegen en kaden tusschen de inundatiën voorwaarts te rukken. De aanval van Vreeswijk werd opgedragen aan den Markies de Louvignies, in 't begin van Juni door den landvoogd der Spaansche Nederlanden aan de Staten te hulp gezonden aan het hoofd van 2000 ruiters. Hij was een Belgisch Edelman, die ten volle het vertrouwen van den Prins van Oranje genoot, en in die dagen groote diensten tot verdediging van Holland tegen de Franschen bewezen heeft. 1) De poging om Vreeswijk te bezetten mislukte. Van 16 uitleggers op de rivier — platboomde vaartuigen, op de begeerte van den Prins in grooten getale uitgerust — 2) werd het dorp beschoten; de aanvallers traden vervolgens aan land en liepen storm, maar het mocht hun niet gebeuren het dorp te bemachtigen. Zij brachten evenwel den vijand een gevoelig verlies toe: van de geheele bezetting bleef, behalve den bevelvoerenden en nog een ander officier, niemand dan gekwetst over; al de paarden, het geld en de goederen der Franschen werden als buit meegevoerd, terwijl de geheele plaats in de asch werd gelegd. 3)

De Prins van Oranje bevond zich in den avond van den 10dën October met 4 regimenten gelegerd voor de Leidsche poort van Woerden 4) en deed den Generaal Frederik van Nassau Heer van Zuylestein 5) met een infanterie-divisie van 1200 of 1500 man en 4 stukken ge-

---

1) Mr. J. C. de Jonge *Verhandelingen en onuitgegevene stukken* Deel II bl. 432 aant. Het verdient opmerking dat de Louvignics, als bekend met de voornemens van den Prins-Opperbevelhebber, in de laatste dagen van September naar Muiden werd gezonden, om aan Johan Maurits de noodige instructiën en inlichtingen te geven. Zie *Arch* T. V. p. 276 (bis) en vergelijk hiervoor bl. 91.

2) Mr. J. C. de Jonge, *het Nederlandsche Zeewezen* D. II bl. 323.

3) Ontleend uit de brieven van Robert aan Louvois in *Camp. de Holl.* p. 215 en 218.

4) Een briefje van 's avonds 7 uur „Au camp devant Woerden" vindt men in de *Arch.* T. V. t. p. 285.

5) Hij was een natuurlijke zoon van Frederik Hendrik, en schijnt de eerste geweest te zijn, die hier te Lande den titel van Generaal der Infanterie gevoerd heeft. Tot hiertoe waren de hoogste krijgswaardigheden geweest de Generaals van de Cavallerie, de Veldmaarschalken, de Luitenant-Generaals der Cavalerie, de Commissarissen-Generaal der Cavallerie, de Meesters-Generaal der Artillerie, de Majoors-Generaal van het leger, ook Sergeant-Majoors van het leger en door Wicquefort *Sergeants de Bataille* genoemd, voorts de Gouverneurs der Steden enz. Behalve den Generaal der Infanterie, waren er thans ook twee Luitenant-Generaals van dat wapen, de Baron Van Aylva en de Graaf Van Konigsmarck.

schut om Woerden heen trekken, ten einde tusschen de vesting en Utrecht post te vatten. Zuylestein sloot de Grovenbrug 1) op de beide oevers van den Rijn in een verschansing, die den toegang versperren moest aan hulp uit Utrecht voor de Fransche bezetting in Woerden, maar die de blijken droeg van met overhaasting te zijn opgeworpen. Deze afsluiting voltooid te hebben voordat het kanongebulder zich zou doen hooren, was de reden geweest waarom de werkelijke aanval op de vesting eerst tegen den volgenden morgen bepaald was. De artillerie-Generaal Graaf De Hornes uit Oudewater opgerukt met 12 compagniën infanterie en 12 vuurmonden, terwijl 12 compagniën te Montfoort als reserve posthielden, kwam in den vroegen morgen van den 11den te Polanen: in allerijl werden twee batterijen opgericht en de stad uit de 12 vuurmonden beschoten. De Fransche bezetting van Woerden, klein in getal, kweet zich dapper van haar plicht, gelijk haar bevelhebber De la Marck. Het vuur der belegeraars beantwoordde zij met het eenige geschut dat in de vesting was — twee twaalfponders; de burgers werden tot den arbeid aan de wallen gedwongen, en het gelukte aan 60 of 70 stoutmoedige ruiters, toen het avond geworden was, bij een uitval de huizen buiten de Leidsche poort, waar de Staatsche voorposten stonden, in brand te steken. Doch De la Marck werd ook gesterkt door het bericht, hem toegeseind van den toren van Harmelen, dat hij op spoedige hulp kon rekenen. Het dreunen van het geschut van De Hornes had den aanslag verraden. Luxembourg, die met zijne hoofdmacht te 's Graveland lag, hoorde het, en, besluitende dat er iets gaande was, begaf hij zich oogenblikkelijk naar Utrecht. Een vuursein, van den toren te Woerden gegeven, waardoor deze met verscheidene huizen door de vlammen verteerd werd, deed hem het zekere bericht brengen, op welk punt het gevaar dreigde. Terstond gaf hij bevelen om zijn leger te doen oprukken, en zelf ging hij aan het hoofd van 3000 man en eenige ruiterij, terstond op weg naar Woerden. De bruggen, afgebroken om zijnen marsch te vertragen, werden in allerijl hersteld en tegen het vallen van den avond van den 11den stiet hij met deze troepen op de verschansing van Zuylestein. Doch de nadruk, waarmede deze de Franschen ontving, boezemde hun, door het verlies 't welk zij al aanstonds leden, zoo veel ontzag in, dat zij afhielden, en de hoop opgaven de verschansing in het front te vermeesteren, ofschoon hunne hoofdmacht van 's Graveland in aantocht en reeds zeer nabij was. Doch de Ritmeester

1) Men vindt *Grovenbrug, Grevenbrug, Groevenbrug* en op de kaart van Rijnland door Visschers (1647) *Groeppenbrug.*

De Mélac, die te Woerden in bezetting had gelegen, wees aan Luxembourg een dwarsweg, die over Houtdijk naar Kamerik liep, van waar men, door half verdronken land en over de kaden langs de Kameriksche wetering, kon uitkomen bij den 's Graveslooter molen aan een punt van den Rijn beneden de Grovenbrug en dus tusschen de verschansing en Woerden. Zuylestein, vertrouwend op de verzekering van het landvolk, dat die weg onbruikbaar was, had alleen bij genoemden molen een wachtpost geplaatst, en dit bracht hem ten val. Luxembourg liet zijne Cavalerie vóór de verschansing, met last om de aandacht van Zuylestein bezig te houden, en trok met zijne overige troepen in stilte zijlings af naar Kamerik. Hier bediende hij zich van een krijgslist om verder te komen. Hij bracht den Predikant van het dorp in den waan, dat zijne troepen die van De Hornes waren, waarmede hij zich bij den Stadhouder moest voegen, te welken einde hij noodig had langs den kortsten weg, zonder gerucht te maken, aan het kwartier van den Heer Van Zuylestein te komen. Met de grootste bereidwilligheid werd nu aan de Franschen de weg gewezen, 1) en zoo kwamen zij, gedeeltelijk door het water, door begunstiging van den donkeren avond 2) ongemerkt op het beschreven punt aan den Rijn. De post daar werd spoedig vermeesterd; de opgaande vlammen van den brandenden molen, gaven de achtergeblevenen het sein, dat de omtrekking gelukt was en uit eenige op den dijk staande huizen deed Luxembourg het vuur openen op een tonbrug, die in Zuylesteins verschansing tusschen zijne schanswerken op de beide Rijnoevers gelegd was. Zoo ving de strijd aan, die over het bezit van Woerden beslissen moest. Gedurende bijna dien geheelen nacht, verlicht door het schijnsel der maan, werd er met de grootste hardnekkigheid van beide zijden gevochten. Hoe ongeschikt het terrein was voor bewegingen van Cavalerie, de Fransche viel de verschansing in het front aan, terwijl de soldaten van Luxembourg, die met den degen in de vuist voorging, van den 's Graveslooter molen langs den smallen dijk, en meestendeels door het water en den modder wadende, voortdrongen, ten doel aan het vuur der musketten en van 7 vuurmonden uit de verschansing. Aan de Fransche soldaten ontzonk de moed; doch zij

---

1) Onze Geschiedschrijvers melden van deze krijgslist niets, maar schrijven alles toe aan verraad van de boeren: Sypesteyn en De Bordes halen de Resolutie van HH. MM. van 13 October 1672 aan, ten blijke dat de Prins van Oranje het gelukken van den marsch der Franschen langs de Kameriksche wetering aan verraad heeft toegeschreven.

2) Den 6den des avonds te 6 uur was het, volgens een opgave van Prof. F. Kaiser, volle maan geweest; het laatste kwartier viel juist op den middag van den 13den; de nacht van het hier beschreven gevecht viel alzoo anderhalven dag voor het laatste kwartier en de maan kwam 's avonds van den 11den Oct. 1672 op te 7¾ uur. Zij begon dus het terrein eerst te verlichten 2½ uur na zonsondergang.

werden aangevoerd door uitstekende Bevelhebbers, die, bezield door de tegenwoordigheid des Opperveldheers, wonderen deden van dapperheid, en door hun voorbeeld de soldaten schier huns ondanks voortsleepten. 1) Maar velen hunner bekochten die heldhaftigheid met hun leven; het schoone Regiment Navarre telde onder zijne dooden en gekwetsten 21 Officieren. Des morgens tegen het aanbreken van den dag, werd de verschansing bij de Grovenbrug stormenderhand overweldigd. Door het omrukken der Friesche-ruiter-versperring in de keel naar de zijde van Woerden, hadden de bestormers zich een weg gebaand. Onder hen bevond zich Montbas; hij scheen den man te zoeken die had voorgezeten bij den krijgsraad, waarin hij ter dood was veroordeeld. Zuylestein, na tot het uiterste met heldenmoed gestreden te hebben, door 18 wonden weerloos gemaakt, ontving den doodsteek van een meedogenlooze hand. 2) Maar toen de Franschen daarop in allerijl op de stad aantrokken, stieten zij op de stelling van De Hornes, die dicht voor de Hof- of Utrechtsche poort dien nacht een retranchement had opgeworpen, waarin de Snellenbrug over den Rijn begrepen was. Deze brug, bezet door eenige compagniën zeesoldaten onder den Luitenant-kolonel Palm, werd nu tegelijker tijd aangevallen door de bezetting van Woerden, die uit de Hofpoort een uitval deed, en de soldaten van Luxembourg. Doch — het schrootvuur van de verschansing jaagt beiden in verwarring terug; naar de stadzijde worden de vluchtenden nagezeten door 16 stoute gasten tot over de opgelaten valbrug voor de poort; Palm met den sabel in de vuist en de Majoor De Heyde aan 't hoofd van het gros hunner mariniers storten zich op de soldaten van Luxembourg, vervolgen hen tot in het door hen veroverde kwartier van Zuylestein, verlossen verscheidene krijgsgevangenen, heroveren een der vaandels, welke den vijand in handen waren gevallen, en bemachtigen een Fransch vaandel, 't welk naar den Prins gezonden daarna in de Groote Zaal te 's Gravenhage is op-

1) Onder de Officieren, die de Franschen aanvoerden, waren er, wier namen eene bijzondere vermaardheid hebben gekregen, als Tallart, Bouflers, Feuquières.

2) Zie over Montbas bl. 47 ,, Il (M. De Saveuse, de steller van het Relaas, waarvan boven bl. 87 gesproken is) avoit pris M. De Zuylestein prisonnier, lorsqu'un soldat, qui avoit moins de clémence, s'avisa de le tuer entre ses mains." Brief van Luxembourg in *Camp. de Holl.* p. 218. Luxembourg had dit bericht ongetwijfeld uit den mond van De Saveuse zelven. Wicquefort in het nog niet uitgegeven gedeelte van zijn werk verhaalt dat Montbas zich heeft beroemd Zuylestein met eigen hand geveld te hebben. Montbas zelf in zijne *Mémoires* erkent bij het sneuvelen van Zuylestein tegenwoordig te zijn geweest, en voegt er bij, dat hij den baljuw van Woerden een paspoort heeft aangeboden om het lijk aan den Prins van Oranje te zenden. Kort te voren had hij Zuylestein en drie andere hoofd-officieren doen uitdagen tot tweegevechten: het antwoord was hem door den Scherprechter toegezonden. Sylv. bl. 462.

gehangen. 1) Het gelukte derhalve aan de Franschen niet, om versterking in Woerden te werpen, maar hunne hoofdbedoeling, den Prins van Oranje te beletten die stad te heroveren, werd met een gelukkigen uitslag bekroond. Want de Prins, die van zijne zijde de stad bestookte, ziende dat de vijand, wiens hoofdmacht t'elken oogenblik verwacht werd, door Zuylesteins nederlaag den weg open had naar de aangevallene vesting, achtte het nu onmogelijk zijn oogmerk te volvoeren, en gaf in den morgen van den 12den bevel tot den aftocht, welke in goede orde volbracht werd. De overwinning was bijgevolg, hoezeer op het einde het voordeel van den strijd aan de onzen was geweest, wat de hoofdzaak betreft, aan de zijde der Franschen; maar dewijl zij die eeniglijk aan de dapperheid hunner Officieren hadden te danken, en, gelijk zij zelven in krijgsmanstaal betuigden, »de Hollanders als duivels geschoten hadden", zoo was hun verlies te gevoeliger, daar het voornamelijk in bevelhebbers bestond. 2) En was nu, door het mislukken van 's Prinsen onderneming, het zelfvertrouwen der vijanden gerezen? In geenen deele. Zij deden wel de hoop blijken, dat de hooge verwachting welke men hier te lande van den Prins had, aanmerkelijk dalen zoude; maar diegenen hunner, die het best konden beoordeelen, wat zij te vreezen hadden van den jongen held die den aanval op Woerden had bestuurd, en die nog krijgslieden onder zijne bevelen had als die dáár gestreden hadden, erkenden nu voor 't eerst, dat zij een geduchten vijand tegen

1) De verovering van het Fransche vaandel door de onzen, wordt vermeld in het eigenhandig Rapport van den Graaf De Hornes (te vinden bij Sylvius bl. 460) die er bijvoegt: (het vaandel) „dat ik gisteren aan Syn Hoogheyt hebbe gesonden." In de Fransche berichten wordt deze nederlaag der Franschen, op het einde van het gevecht, verbloemd; en de steller van het Korte Relaas in het werk *Camp. de Holl.* p. 226. ontkent zelfs uitdrukkelijk het verlies van het hier bedoelde vaandel, 't welk hij als een valsch gerucht wil doen voorkomen. Twee Hollandsche vaandels, door de Franschen bemachtigd, werden door ingezetenen van Woerden van de soldaten opgekocht; en Luxembourg loofde te vergeefs eene belooning uit aan dengene, die deze burgers zou aanwijzen. Hij schrijft er aldus over aan Louvois: „Jé suis très fâché de deux drapeaux de l' affaire de Woerden, que les Bourgeois de cette ville ont achetés, dont l' un êtoit rouge et tout plein de ces broderies de soye passées, bleu et noir, avec de l' or et de l' argent. C' étoit le plus joli drapeau que j' aye jamais vu."

2) Het verlies van beide zijden wordt zeer verschillend opgegeven. Volgens Sylvius bl. 461 schreef een Heer uit Utrecht, dat hij 128 Fransche Officieren, die op de kampplaats gesneuveld of aan hunne wonden gestorven waren, had zien begraven. De lijst, welke Luxembourg opzond, en die gevonden wordt in het werk *Camp. de Holl.* p. 224, telt 91 hoogere en lagere Officieren, zoo gesneuvelden als gekwetsten. In het Relaas van De Saveuse, boven gemeld, wordt het verlies der onzen geschat op 400 gesneuvelden en 450 krijgsgevangenen, welk laatste getal met een bericht van onze zijde (zie Sylv. ald.) vrij wel overeenkomt. Overigens begrooten onze Schrijvers het aantal vijanden, die in het gevecht zijn geweest, ten onrechte, op 8 à 9000. De Fransche berichten treden te veel in bijzonderheden om daaraan niet eenig geloof te hechten; en op grond van deze zullen de onzen, ten getale van 1500 man, tegen ongeveer 2000 à 2500 vijanden te strijden hebben gehad. Onder de Fransche troepen was een Bataljon van een Regiment Zwitsers.

zich over hadden, dien zij moeielijk zouden kunnen ten onder brengen. 1) Hunne hoop daarop verflauwde nog meer, toen zij plotseling met verbazing getroffen werden door de stoutheid eener onderneming, die hen deed gevoelen dat de moed der Nederlanders herleefde. 2) Op den tweeden dag nadat hij van den mislukten tocht tegen Woerden in zijn kamp te Bodegraven was teruggekeerd, beraamde Willem III het plan, even als zijn grootvader Frederik Hendrik in 1629 de ingedrongene vijanden genoodzaakt had het land te ruimen, nu aan de Fransche legers een langer verblijf in de Nederlanden onmogelijk te maken, door hun de gemeenschap te ontnemen met Frankrijk. Twee Duitsche legers waren in aantocht om den Koning van Frankrijk in zijn aanval op de Republiek te stuiten. De Keurvorst van Brandenburg met 30,000 man, en de Duitsch-Keizerlijke Veldheer Raimond Graaf De Montecuculi 3) hadden zich te Halberstadt vereenigd om naar den Rijn te trekken en den Prins van Oranje te hulp te komen. Deze, hiervan de zekerheid hebbende gekregen en overtuigd van de noodzakelijkheid van nu ook van zijne zijde een »ferme resolutie" te nemen, vergaderde den 16den October de Veldmaarschalken met andere hooge bevelhebbers en den Luitenant-Admiraal De Ruyter te Gouda tot een krijgsraad om grondig te onderzoeken wat in 's lands belang zou moeten gedaan worden. 4) De verdediging van Holland wanneer een deel van het leger naar elders zou gezonden zijn en in de afwezigheid van den Opperbevelhebber, was het onderwerp der beraadslaging. Wat zij niet volstrekt noodig hadden te weten, zal hij wel ook aan zijne meest vertrouwden niet hebben toevertrouwd, en niemand wellicht heeft het geweten, of toen reeds in het brein van den Veldheer het plan was rijp geworden, om voor Luxembourg en zijn leger den terugtocht naar

1) In het Relaas van De Saveuse wordt gezegd: „l'heureux succès (de cette action) desabusera les peuples de Hollande des espérances chimériques, dont Monsieur le Prince d'Orange les va leurrant, et leur fera perdre l'opinion de lui voir remporter de grands avantages." Maar zoo dacht er Luxembourg niet over, die twee dagen na het gebeurde door den Intendant Robert aan Louvois deed schrijven: „Nous devons craindre, à tout moment, qu'ils ne nous tombent sur les bras d'un côté ou d'autre, et il s'en faut beaucoup que nous n'ayions assez de troupes pour munir bien toutes les places et s'opposer aux ennemis"; en eenige dagen later (18 Oct.) schreef hij zelf aan Louvois: „J'ai prié M. de Saveuse de vous dire, que les ennemis sont forts."

2) Lodewijk XIV noemt den hier bedoelden tocht van den Prins, in een brief aan Luxembourg (*Camp. de Holl.* p. 262) *une action hardie.*

3) Hij was een neef van Graaf Ernst die in 1629 de Keizerlijke troepen, toen vijandig, naar de Nederlanden voerde. Uit de school der Jesuïeten Dragonder geworden, is Graaf Raimond de groote tegenstander van Condé en Turenne geweest. Hij beroemde zich Fabius Cunctator tot zijn voorbeeld te hebben gekozen, en heeft op zijn ouden dag de krijgswetenschap met zijne geschriften verrijkt.

4) „Il sera nécessaire que nous prenions une resolution ferme ce que nous pourons faire de nostre côté." Brief van 14 Oct. in de *Arch.* T. V. p. 286.

Frankrijk af te sluiten door het bemachtigen van Charleroi. 1) Dit alleen moest reeds vermetel schijnen, de strijdkrachten nauwelijks toereikend om Holland te beschermen tegen Luxembourg, die steeds op zijne luimen lag, te splitsen, en daarvan een gedeelte zoo ver van de hand te zenden. Ook hadden de Franschen geen het minste vermoeden op een zoo stout bestaan, als dat was, Lodewijk, terwijl hij meende het lot van Holland in zijne hand te hebben, op zijn eigen grondgebied te komen braveeren. De onderneming werd met de diepste geheimhouding beraamd en in gereedheid gebracht. Niemand wist, waartoe dat groot aantal vaartuigen dienen moest, 't welk in de Zuid-Hollandsche rivierplaatsen in 's Lands dienst werd gesteld; en op 't onverwachtst monsterde de Prins, den 7den November, te Rozendaal, een leger van 23,000 krijgslieden. Het groeide weldra tot 30,000 aan, en daaronder waren verscheidene Spaansche Regimenten, welke de Landvoogd der Spaansche Nederlanden derwaarts had gezonden, wel niet op bepaalden last van zijn Hof, maar in de gegronde veronderstelling, dat die stap zou worden goedgekeurd, daar men nu in Spanje besloten had den Prins van Oranje krachtdadig te ondersteunen. 2) Den volgenden dag ving de optocht aan, van Oudenbosch over Hoogstraten, Casterlé, Karstendonck en Peer, in vier dagen naar Maastricht. De infanterie was naar Bergen-op-zoom teruggezonden, omdat daarvan in het vaderland nuttiger gebruik kon gemaakt worden 3): 2000 dragonders en de Hollandsche ruiters die gewend waren af te stijgen en te voet te vechten schenen voldoende voor de infanteriedienst, bij hetgeen men dacht te ondernemen. Niet ver van Turnhout viel tusschen een voorwacht van 240 Staatsche ruiters en 400 Franschen, die zich in een hinderlaag hadden verborgen, een gevecht voor, waarin de eerstgemelden, en onder hen een Graaf van Stirum en Jonkheer Schaap, Edelman van den Prins, groote eer behaalden. Op de aankomst van het Staatsche leger, toog de Fransche Bevelhebber te Mazeyk, Graaf de Duras, hooger de Roer op, en toen Prins Willem de Maas was overgetrokken om hem aan te tasten, week hij ijlings over den Rijn tusschen Bonn en Andernach terug, en vereenigde zich met Turenne. De Prins ging toen weder over naar den linker Maas-oever, na eerst het kasteel van Valkenburg, door Fransche troepen bezet, te hebben doen innemen

1) De Quincy noemt Charleroi, „le seul passage par où l'on pouvait faire entrer des convoys," en verzekert, dat, zoo die stad ware bemachtigd geworden, de Franschen al hunne veroverde plaatsen zouden hebben moeten ontruimen.

2) De Ruiterij was buitengewoon sterk, bedragende 18000 man, waarvan die der Republiek nauwelijks $^1/_3$ kan bedragen hebben.

3) Brief van den Prins „au camp de Castel" 11 Novemb. *Arch.* T. V. p. 294.

(6 Dec.), richtende zijne bewegingen derwijze in, dat zijne bedoeling verborgen bleef. Zijn stoute tocht had te weeg gebracht dat de legers van Condé en Turenne, genoodzaakt den Rijnstroom van den Elzas af in 't oog te houden, de Hollandsche linie ongemoeid moesten laten. Daarentegen werd zijn poging om zich in gemeenschap te stellen met de Brandenburgsche en keizerlijke legerafdeelingen verijdeld door de bekwaamheid der Fransche veldheeren, en door de gehoorzaamheid van Montecuculi aan den hem gegeven last om zoo weinig mogelijk uit te voeren. De Duitsche bondgenooten waagden het niet den overtocht van den Rijn te beproeven, en zijn in December uitéén gegaan. De Franschen waren intusschen zoo zeer in 't onzekere gebracht omtrent hetgeen de Prins eigenlijk voorhad, dat de Gouverneur van Charleroi, de Markies de Montal, op 's Konings bevel, zich naar Tongeren had begeven, om die stad te verdedigen, tegen welke men meende dat het gemunt was, toen plotseling Charleroi op den 14den December berend, en den 16den belegerd werd. De Montal wist echter met list en door 't gebruik van zijn sabel door de Spaansche veldwachten heen, binnen de belegerde stad te komen. Het belegeringsgeschut, te Maastricht ingescheept, om de Maas en de Sambre te worden opgevoerd, moest uithoofde van de invallende vorst terugkeeren; en zoo fel deed zich de winter eensklaps gevoelen, dat niet alleen de hard bevrozen grond het aanleggen der belegeringswerken onmogelijk, maar ook de hevige koude het verblijf onder den blooten hemel voor het krijgsvolk ondragelijk maakte, en velen deed doodvriezen. De Prins, ziende dat hij te rekenen had op een krachtige verdediging 1) en moetende zwichten voor de hevigheid van het jaargetij, besloot af te trekken, maar eenige omliggende plaatsen te bemachtigen, om zijn doel in 't oog te kunnen houden, en het ontlaten des weders af te wachten om het beleg te hervatten. Binch werd ingenomen (22 Dec.), en de bezetting van 300 Franschen en Zwitsers krijgsgevangen gemaakt. Doch de koude nam hand over hand toe, en het werd onmogelijk het leger langer te velde te houden. 2) De werken van Binch werden derhalve vernield. Het geheele leger nam den terugtocht aan, en werd ontbonden: de Prins kwam in den nacht van den 30sten December, 1672 te Alphen in Holland terug.

Zoo was ook deze onderneming mislukt: en desniettegenstaande deed zij het ontzag voor de Nederlandsche krijgsmacht en voor den

1) Zijn vertrouwde Louvignies werd door een kanonskogel zwaar gewond en een Officier uit het geslacht Bylandt sneuvelde.

2) De Quincy verzwijgt de voorname reden van het opbreken des belegs, de vorst, geheel en al.

jongen Held die haar aanvoerde, in hooge mate rijzen. 't Kwam ongeloofelijk voor, dat die krijgsmacht, welke bij het begin van den krijg den vijand niet onder de oogen had durven treden, thans, nu deze zich in 't midden des Lands genesteld had, het wagen durfde, Frankrijks grenzen te gaan bestoken met een stoutheid, welke Lodewijk zelven weder in 't harnas joeg, en hem in groote ontsteltenis deed toesnellen, om in persoon 't gevaar, 't welk zijne grenssteden bedreigde, te helpen afweren. 1) Doch hoe meer men zich hierover verwonderde, hoe meer men moest inzien, dat de landmacht der Republiek tot hiertoe verachtelijk was geweest, omdat zij veracht was geworden; maar dat zij geducht werd, nu een Hoofd waarop zij vertrouwen stelde haar het zelfvertrouwen terug gaf. Bovenal begonnen de Veldheerstalenten, door Prins Willem op zijn tocht naar Maastricht en Charleroi ten toon gespreid, den vijand groote vrees in te boezemen. Hij had bij die onderneming een beleid en een kloekmoedigheid aan den dag gelegd, verre boven 't geen men van weinige maanden ondervinding in den oorlog had kunnen verwachten. En ofschoon hij de verdediging van Holland aan zijne onderbevelhebbers had overgelaten, hij was echter ook dáár waakzaam. 2) Hij had zijn eigen opperbevel over de troepen in het kamp van Bodegraven opgedragen aan den Luitenant-Generaal Graaf Königsmarck, 3) maar bij een bijzondere acte aan den Veldmaarschalk Johan Maurits volmacht gegeven om, zoo hem eenige onderneming tegen den vijand uitvoerbaar voorkwam, daartoe ook de troepen uit het kwartier van Königsmarck te gebruiken. 4) De infanterie, bij het begin van zijn tocht teruggezonden, had hij ook ter beschikking van Johan Maurits gesteld om ze ten meesten dienst van het land, in overleg met zijn ambtgenoot Wirtz te gebruiken. Aan de twee Veldmaarschalken komt derhalve de eer toe van, terwijl de Prins van Oranje door zijne bewegingen Turenne en Condé schaak zette, aan den ervaren Luxembourg zoo veel angst veroorzaakt te hebben, dat deze zich met bezorgdheid in Utrecht hield opgesloten en geen stap daarbuiten durfde

1) Uit de brieven van Lodewijk aan Louvois, in het *Recueil de Lettres* &c. T. I. p. 238 en 241 blijkt, in hoe groote bekommering hij was, dat Charleroi bezwijken en de Prins van Oranje in Frankrijk vallen zou.

2) Luxembourg schreef aan Louvois den 3 Nov. »Quoique le prince d'Orange s'éloigne de nous, on voit qu'il ne nous-oublie pas pour cela." *Camp. de Holl.* p. 241.

3) Dezen Zweedschen Generaal in Staatsche dienst is de roem van zijn vader, den krijgsmakker van Gustaaf Adolf, niet ten deel gevallen: een jaar later is hij voor Bonn gesneuveld. Hij was de vader van den Kolonel Königsmarck, bekend door zijne liefdegeschiedenis met de Prinses Sophia Dorothea von Zell en zijn tragisch einde, en van een dochter die niet minder gerucht heeft gemaakt, de gravin Maria Aurora Königsmarck, de moeder geworden van Maurits Maarschalk van Saksen.

4) Brief van den Prins uit Rotterdam 2 Nov. 1672 in de *Arch.* T. V. p. 294.

doen. 1) Groot waren inzonderheid de verdiensten van Vorst Maurits: want zoo noemden hem de tijdgenooten, en van deze voorkeur van den Mauritsnaam getuigen ook de gedenkteekenen van zijn werkzaam leven — aan den Haagschen Hofvijver het Mauritshuis, in Brazilië Mauritsstad, en het zoogenoemde Mauritsgraf te Cleef.

Er waren echter nog twee middelen waarop de Franschen hunne hoop vestigden, om de Republiek geheel te bemachtigen: het eene was, misnoegen en verdeeldheid onder de ingezetenen te doen herleven; het andere, de naderende winter, welke hun over de bevrozene wateren overal begaanbare wegen zou kunnen verschaffen. Om het eerste middel te doen werken, werden de weerlooze dorpen, welke onder het bereik van Luxembourgs troepen lagen, uitgeplunderd of in de asch gelegd, met geen ander oogmerk, dan om moedeloosheid en het verlangen naar vrede en onderwerping te doen ontstaan. 2) Grooter echter en meer gegrond waren de verwachtingen, welke de mogelijkheid eener strenge wintervorst deed koesteren. Het voorbeeld van den vorigen winter, toen over de Zuiderzee in meer dan één richting gebaande wegen waren geweest, vleide de verbeelding des Franschmans met een gemakkelijke verovering van Noord-Holland; ja, voordat zich de winter nog deed gevoelen had Luxembourg reeds een slede voor zich doen koopen, om daarin op een wijze even zeldzaam als streelend voor de fierheid des veroveraars van een land dat zich door stroomen en plassen beschermd waande, over de Zuiderzee zijne intrede te doen in Amsterdam. 3) De vroeg invallende vorst, waardoor het beleg van Charleroi had moeten opgebroken worden, scheen ook de hoop des vijands op de bemachtiging van Holland te begunstigen, en baarde

1) Luxembourg schrijft zelf dit aan Louvois in een brief, te vinden in het werk *Camp. de Holl.* p. 287, en daarvan getuigen hunne brieven aan de Staten van Holland geschreven. Zie Sypesteyn en De Bordes bl. 158.

2) Dit lot trof Loenen, Lopik, Leksmond, Ameide, Kapelle, Benskoop, Loosdrecht, Hilversum, Emmenes, Waverveen, Botshol en Abkoude. Dat die plunderingen en verwoestingen werkelijk het opgegeven doel hadden, getuigt Luxembourg zelf. „J'ai mandé," schrijft hij aan Louvois (*Camp. de Holl.* p. 239) „à M. de la Marck, de faire bruler dans tout le Pays — j'ai crû, que, dans la conjoncture présente, il était à propos de faire crier la Hollande;" en hoe schrikbarend hij daarmede te werk liet gaan, bewijst hetgeen hij schrijft in een anderen brief (ald. p. 249): „Jamais d'accès de fièvre n'ont été si règlés que l'est notre coutume de brûler, de deux jours l'un, ceux qui sont assez sots pour nous y obliger;" en nog in een anderen (ald. p. 256) „Depuis quelque jours, nous avons assez bien brûlé," en op meer plaatsen.

3) 't Is wederom Luxembourg zelf, van wien deze bijzonderheden ontleend zijn, in zijne brieven aan Louvois. Zie *Camp. de Holl.* p. 241. De meeste dezer brieven zijn ook te vinden in het *Recueil de Lettres pour servir d'éclaircissement à l'hist. mil. de Louis XIV*, een verzameling, welke ook door hen, die de Staatsgebeurtenissen dier tijden wenschen te kennen, wel verdient geraadpleegd te worden, als gevende verscheidene wenken, hoe de Fransche staatkunde zich van de Witt en diens partij, ook bij het dalen van den invloed van den Raadpensionaris, heeft pogen te bedienen.

in dat gewest groote bekommering. Maar het besef der dreigende gevaren deed allerwege de krachtigste maatregelen nemen ter beveiliging. Dordrecht, Gouda, Delft, Leiden, Haarlem, en de steden van Noord-Holland werden met den meesten spoed in beteren staat van verdediging gebracht. Te 's Gravenhage, uit het magazijn van Delft van oorlogsbehoeften voorzien, oefenden zich talrijke vrijwilligers ter verdediging, en den 31sten December waren daar al de toegangen versperd met de boomen uit den omtrek, na bekomen verlof omgehakt door de heeren »van de Societeit." Op de wallen van Amsterdam verwachteden 320 vuurmonden den vijand. Toen de vorst dreigde de wateren te stremmen, werden sluizen en watermolens in werking gebracht om door uit- en instroomingen de inundatiën levendig te houden. Ieder gaf wat hij had ten beste voor het behoud van het vaderland, het Hoogheemraadschap van Rijnland zijn waterbouwkundige ervaring tot de waterverdediging 1), en de Groenlandsche Zeevisscherij hare sloepen voor de walvischvangst tot uitleggers op rivieren en weteringen. Het vernuft scherpte zich om uit te vinden wat den vijand. bij zijn aantocht over het ijs, zou kunnen tegenhouden of belemmeren. Sleden met veldstukken om geschut, schaatsen en ijssporen om manschappen spoedig naar bedreigde punten te brengen, werden in gereedheid gebracht. 2) Compagniën schaatsenrijders met geweren gewapend werden opgericht. De dienst der landlieden tot het openhakken van het ijs werd geregeld, en op den 27sten December waren de beide Wiericken in het Waterschap Woerden, de Mijdrecht waar dit water met de Drecht vereenigd den Amstel vormt, en de Amstel zelf tot Amsterdam opengebijt: andere waterwegen naar de bedrijvige koopstad werden door ijsbrekers opengehouden. Een groote volkswapening werd bevolen en met groote bereidwilligheid aangenomen. Reeds bij het dreigen van den Franschen oorlog had een lid van de vroedschap van Utrecht, Nicolaas van Solingen, een ontwerp openbaar gemaakt »om 50,000 man en meer in de wapenen te brengen ende te onderhouden sonder eenige lasten van de Generaliteyt" 3), en nu — Amsterdam alleen, waar een vijfentwintigtal kapiteins

1) Zie het verbaal van Frederik van Dorp Dijkgraaf, en Arend en Johan van Wassenaar hoogheemraden van Rijnland, meegedeeld in den *Militairen Spectator* van December 1851.

2) Sylvius Vervolg op Aitzema en Valkenier en inzonderheid Sypesteyn en De Bordes, en de uittreksels uit een *Journael of dagelijksch verhaal van den handel der Franschen in de steden Uytrecht en Woerden*, meegedeeld in den *Militairen Spectator* van Augustus 1842. Uit deze laatste blijkt dat vooral de zeesoldaten op schaatsen aan de Franschen veel overlust en onrust veroorzaakt hebben.

3) Onder dezen titel is het *Project* uitgegeven te Utrecht Anno 1671 en nog eens Anno 1672.

en een groot aantal Luitenants zich vrijwillig aanboden om onder den Burgemeester van Oudshoorn uit te trekken 1) — Amsterdam alleen leverde 60,000 weerbare mannen op, en bood aan, binnen 14 dagen, uit Holland, buiten kosten van den Staat, 100,000 landzaten en burgers, allen weerbare mannen, in de wapenen te brengen. 2) Om te zorgen, dat de betaling van zoovele gewapenden geregeld zoude kunnen geschieden en voor voeding en onderhoud van den soldaat in den winter goede zorg zou kunnen gedragen worden, brachten de Staten van Holland een fonds bijeen van tien Millioenen guldens. Dan deze verstandige voorzorgen werden grootendeels nutteloos: want de geduchte ontwerpen des vijands verdwenen in rook — door een enkele temperatuursverandering in den dampkring.

Zoodra de eerste vorst inviel, 3) deed Luxembourg uit onderscheidene plaatsen welke de Franschen bezet hadden, aan den IJsel, uit Elburg, Harderwijk, Nijmegen, Arnhem, Amersfoort, Wijk bij Duurstede, het beste krijgsvolk te Utrecht bijéén trekken, om, nu zijn uitzicht op de bemachtiging van Amsterdam begon te verflauwen, den gewonen zetel des Bestuurs, het heerlijke 's Gravenhage, ten vure te doemen. 4) Een kortstondige dooi volgde op de eerste vorst; doch toen deze zich met dubbele felheid hervatte, en spoedig de wateren met een vaste oppervlakte bevloerd had, ging Luxembourg met ongeveer tien duizend man en een buiten alle verhouding groot aantal Officieren, op marsch naar Woerden, om een wapenfeit te gaan volbrengen, waarvan hij dacht op een geheel andere wijze de wereld te zullen doen gewagen, dan bij de

1) De schuttersgilden (zie D. I. bl. 74) waren te Amsterdam ontbonden. Willem I, toen daar de oude schutterijen sedert 1566 in verval waren geraakt, had bij de Satisfactie van 1578 hare herstelling bedongen en in 1580 de geheele gewapende burgerij met inbegrip van de gilde-schutters onder een opperkolonel gesteld en een enkele ordonantie voor het vereenigd burgerkorps uitgevaardigd: dit waren de Burgervendelen of Burgercompagniën, waarvan alle manspersonen van 18 tot 60 jaren dienstplichtig waren, met uitzondering alleen van diegenen „dien 't niet vrij stondt de wapenen te dragen." De schuttersgilden waren echter hiermede niet opgeheven: zij hadden hun eigen inkomsten en de leden van het gild moesten dagelijks het zijdgeweer dragen. Eerst in 1672 zijn de schutterijen als gilden vernietigd, waaruit naderhand geschillen gerezen zijn, waarover men het een en ander vinden kan in het 24ste vertoog van *de Patriot of Politieke Bedenkingen over den staat der Vereenigde Nederlanden in 't jaar* 1747. Voor de Geschiedenis der schutterijen in 't algemeen is een bijdrage geleverd door Mr. H. O. Feith Jr., over de oude Groningsche schutterij in Nijhoffs *Bijdragen* D. V.

2) A. Kluit, Historie der Hollandsche Staatsregering.

3) „Depuis huit jours en deça" schrijft Johan Maurits den 27sten Dec. *Arch.* T. V. p. 296.

4) Dat dit het doel was van den tocht, geeft Valkenier op als een zeggen van Fransche Officieren. Wat meer afdoet, is de getuigenis van Luxembourg zelven. Reeds den 29sten Nov. schreef hij aan Louvois van een plan, 't welk hij gehad had, om in te breken; en, zegt hij, „je ne doutois point de brûler la Haye, à quoi vous ne vous seriez pas attendu, avant les glaces,"

uitkomst heeft plaats gehad. Nauwlijks was hij te Woerden aangekomen, of er deed zich een verzachting in de luchtgesteldheid gevoelen, en een dikke sneeuw, smeltende in 't nedervallen, vertoonde, ook bij een noordoostewind, den aanvang van den dooi. 't Was den 27sten December.

Had Luxembourg de zekerheid gehad van overal bevloerde wateren en een vasten bodem te zullen vinden, hij zou met snellen marsch over Gouda naar 's Gravenhage zijn gerukt: 1) de strengheid der vorst had hem de hoop gegeven van dit voornemen te zullen kunnen volbrengen. Doch de Mélac, wiens terreinkennis hem hier gelijk aan de Grovenbrug te stade kwam, tegen den avond met een compagnie ruiters uitgezonden om het terrein ten zuiden van den Rijn te verkennen, bracht hem het bericht dat in de Dubbele Wiericke — een water tusschen Gouda en Oudewater uit den Hollandschen IJsel komend en zich met den Rijn vereenigend tegenover Nieuwebrug — het ijs niet te betrouwen was voor den overtocht van het leger: men had de wateren in die streek, toen het was begonnen te vriezen, door de werking van sluizen en molens driftig gehouden. Het zal ook niet onbekend geweest zijn, dat Gouda sterk bezet was, en de middelen van onderwaterzetting daar spoedig konden werken. Er viel echter niet te dralen en, met het voornemen de stelling van Bodegraven nu ten noorden om te trekken over Zegveld en Aarlanderveen, ten einde aldus over Leiden zijn doel te bereiken, trok Luxembourg zelf, nog dienzelfden avond te 10 uur met twee brigaden, elk van 12 bataljons en een voorhoede van 500 man, hebbende 100 grenadiers aan 't hoofd, over de bevrozene oppervlakte van het ondergeloopen land, van slooten en vaarten, naar het dorp Zegveld. Reeds in den nacht opgehouden door een opengestroomde vaart, de Rietveldsche Wetering, vonden de Franschen zich den volgenden morgen andermaal gestuit door een water, de Slimme Wetering genoemd. Een brug in der haast daarover geworpen van balken en planken uit de huizen van Zegveld, bezweek toen een deel van het leger daar over was getrokken. Daarenboven begon men te bespeuren, dat door den aanhoudenden dooi het ijs niet meer bestand was, om de zwaarte van het overtrekkend krijgsvolk te dragen. Het grootste gedeelte werd derhalve teruggezonden, en met 3500 man de tocht voortgezet. In het water de Mije, uitmondend in den Rijn bij Zwammerdam, lag een gewapend vaartuig, waarop nu de Franschen aantrokken om

1) Johan Maurits schrijft (27 Dec.) aan den Prins van Oranje: „Le dessein a été de ne point attaquer aucun de nos postes, mais de passer outre tout droit vers Ter Gouda et de là à la Haye, estant asseurés, ces sont leur même mots, qu'ils trouveront à Ter Gouda non plus de résistence qu'à Utrecht, à scavoir les portes ouvertes." *Arch.* T. V. p. 296.

het te veroveren. Maar zij vonden een zoo geduchten wederstand, dat zij, na eenig verlies geleden te hebben, afhielden, en noordelijk afdwaalden in de richting van Nieuwkoop. Hier vonden zij wederom tegenstand. De Baljuw van Nieuwkoop, Kolonel van een Regiment landlieden, onderricht van 's vijands aankomst, had door vijf compagniën al de toegangen van het dorp zoo wel doen bezetten, dat de Franschen, waar zij zich vertoonden werden teruggeslagen door landlieden die dapper gebruik maakten van hun eigenaardig wapentuig, den Franschen soldaat geheel ongewoon, maar bij den Spanjaard van vroegere dagen reeds geducht, den tot piek herschapen polsstok. Thans begon de toestand der Fransche krijgsmacht hachelijk te worden. Langs denzelfden weg terug te keeren, liet het ijs niet toe, zwakker geworden door den toegenomen dooi en het betreden van zoo veel volks. Zij sloegen dus den weg in naar Zwammerdam langs de Mijekade, vonden twee verlatene verschansingen, en kwamen, zonder tegenstand te ontmoeten, aan de wipbrug over den Rijn, welke hen in het dorp moest brengen, maar opgehaald was. Daar de rivier open was, en de Franschen geen geschut medevoerden, hadden zij, die te Nieuwkoop door boeren waren teruggeslagen, mogen verwachten, hier tegen geregeld krijgsvolk een zwaren strijd te zullen moeten doorstaan. 't Gebeurde echter niet. De Fransche Majoor Luide kwam met eenige soldaten deels zwemmend, deels in schuiten over; de wacht aan de brug en de bezetting van Zwammerdam namen de vlucht; de brug werd nedergelaten, en de Franschen trokken het dorp binnen, en verspreidden zich verder naar Bodegraven. 't Was toen, dat die brand- en moordtooneelen aanvingen, waarvan de voorstelling, onder den naam van de Fransche Tirannij, nog vele jaren daarna aan de jeugd als een leesboek werd gegeven, om aan volgende geslachten, ware 't mogelijk, een onverzoenlijken haat in te boezemen tegen een natie, welke, met verguizing van alle menschelijkheid zoowel als van alle volksrechten, Nederland tot op den rand des afgronds had gesleept. Men mag onderstellen, dat zoodanig tafereel met wat al te sterke kleuren zal zijn geteekend geweest; maar die zou willen ontkennen, dat er te Bodegraven en Zwammerdam door de Fransche soldaten wreedheden zijn gepleegd, schandelijk zoowel voor de uitvoerders als voor den aanvoerder, die kan van de geheele geschiedenis dier dagen zeer weinig als geloofwaardig aannemen. 1) Van soldaten van Luxembourg waren dergelijke

1) Wanneer men de verhalen dier gruwelen, opgemaakt uit de getuigenissen van oor- en ooggetuigen, en met vermelding van namen en toenamen, en allerlei kleine bijzonderheden, bij Sylvius *Verv. op Aitz.* bl. 503 en volgg. en in *het Ontroerde Neder-*

gruwelen ook wel te verwachten. Dat die Veldheer weinig menschelijkheid bezat, is uit andere bewijsgronden af te leiden, dan uit den schimpnaam »het gebochelde duiveltje", hem hier te lande gegeven. 1) Daarbij was hij gewoon, een onbeperkte toegevendheid in het toelaten van roof en baldadigheid, als het middel te gebruiken, om de genégenheid der soldaten te winnen, die er een eer in stelden, van, in weerwil hunner ongeregeldheden, altijd gereed te zijn tot hun plicht als hun Veldheer hen noodig had. Zulke gemoederen waren nu door spijt vervoerd tot woede. De onderneming was blijkbaar mislukt. In plaats van glorie en koninklijke belooning, door den Bevelhebber, in plaats van rijken buit, door de soldaten gehoopt, had de eerste de krenking zijner vermaardheid en de ongenade van zijnen Vorst te vreezen, 2) en had men een tocht gedaan, vol van allerlei ongemakken. Luxembourg zelf was met paard en al door het ijs gevallen; door ellendige boeren was men teruggeslagen, en ter vergoeding vond men niets dan een paar dorpen, waaruit alles, wat eenige waarde had, reeds vroeger was weggevoerd. Men kan licht begrijpen, dat bij zulk een teleurstelling, de opgezette woede voorwerpen zocht om hare hitte aan te koelen, en dat de eerste voorbeelden van wreedheid, door de grootste woestaards onder deze krijgslieden gepleegd, in staat waren den moedwil der overigen tot een onmenschelijke hoogte te doen klimmen. Hunne razernij berekende niet eens, dat de gepleegde gruwelen door een geduchte wraak geboet zouden kunnen worden, zoo de Nederlandsche krijgsmacht in deze oogenblikken haren plicht betrachtte. Doch, het moet gezegd worden, deze, althans hare aanvoerders, deden niet wat zij hadden kunnen doen. De krijgsmacht waarvan de leiding door den Opperbevelhebber aan Königsmarck was toevertrouwd, zou wel in staat zijn geweest den Franschen Veldheer

---

land leest, en men ziet, dat zelfs Voltaire, in zijn *Siècle de Louis XIV*, niet getracht heeft ze te verbloemen, dan zal men moeielijk met Wagenaar kunnen instemmen, dat die wreedheden van geringe beteekenis zijn geweest, en dat men de Franschen tegen de waarheid aan van onmenschelijke wreedheden heeft beticht. De Quincy zegt: „Bodegrave et Zwammerdam furent pillées, car M. de Luxembourg ne pût retenir la fureur du Soldat;" welke laatste bijvoeging genoeg doet zien, dat er meer gebeurd is, dan plunderen.

1) Men weet dat Luxembourg een bult had, zie D. I bl. 30. Wat overigens zijne hardvochtigheid, om het zachtste woord te gebruiken, betreft, zoo zie men hiervoor de Aant. 2) bl 101. Louvois staat in de Geschiedenis bekend, als juist niet door groote zachtmoedigheid zich te hebben onderscheiden, en evenwel noemt Luxembourg in een brief (*Recueil de Lettres* &c. T. I. p. 303) hem „ pitoyable comme je vous connois."

2) Lodewijk XIV had aan Luxembourg doen aanbevelen, om toch niets te ondernemen, zonder waarschijnlijkheid van te zullen slagen. Zie den brief des Konings in het *Recueil de Lettres* &c. T. I. p. 269.

zijne roekeloosheid met vernietiging of krijgsgevangenschap te doen bekoopen. Doch Königsmarck had nauwlijks bericht gekregen van de nadering der Franschen, of hij trok uit Bodegraven en Zwammerdam terug naar Alphen, en toen hij vernam dat de kleine bezetting die hij te Zwammerdam had achtergelaten dit dorp den vijand had prijsgegeven, tot voor de poorten van Leiden. Was dit overeenkomstig den last door den Prins hem gegeven, toen deze hem den 1sten November het kommando over dit allerbelangrijkste punt der verdedigingslinie overdroeg? Integendeel. De Gedeputeerden te Velde hadden reeds ontdekt dat Königsmarck te veel gewicht hechtte aan het voorschrift om, in geval van terugtocht, Leiden te gaan dekken, en dat hij niet vastberaden was voor de omstandigheden waarin hij zou kunnen meenen daartoe te moeten overgaan. De Raadpensionaris Fagel had daaromtrent den Prins nadere bevelen gevraagd en deze had uit zijn leger voor Charleroi den 18den December geantwoord, dat, gelijk de Staten onderstelden, zijn last aan Königsmarck gegeven, geweest was den post niet dan in de »uiterste extremiteit te abandonneeren." De Staten van Holland hadden toen Königsmarck aangeschreven, naar dien last te handelen. Was deze aanschrijving den 27sten nog niet in het hoofdkwartier te Bodegraven aangekomen? Zou zij noodig geweest zijn, zoo Königsmarck het in hem gestelde vertrouwen was waardig geweest? Hoe het zij, Luxembourg en zijne legerafdeeling bevonden zich nu te Bodegraven en Zwammerdam als in een fuik: over het ijs was geen uitkomst meer, en de terugweg naar Woerden was nog versperd door de sterke schansen te Nieuwerbrug. Hield men hen alzoo twee of drie dagen ingesloten, dan zouden zij of van gebrek moeten omkomen of het lot der krijgsgevangenschap ondergaan. Dan, de bevelhebber van den post aan Nieuwerbrug, de Kolonel Pain et Vin, op zijne beurt zich afgesneden ziende van de hoofdmacht waarmede zijn hoogere bevelhebber in aftocht was naar Leiden, deed zonder eenigen last daartoe te hebben de schansen ontruimen en zijne regimenten aftrekken naar Gouda. De Franschen vonden nu den terugtocht naar Woerden open en ontkwamen dus aan een tocht, waarvan zij geen andere vrucht hadden, dan de schande van onnoodige wreedheden te hebben gepleegd. De Prins van Oranje bij het leger teruggekeerd van zijn tocht naar het zuiden, vond daar nog mannen waarop hij beter vertrouwen kon. Het hoofdkwartier, waarheen hij zich ijlings begaf, was nu te Alphen. Königsmarck had de poorten van Leiden voor zich gesloten gevonden: Cornelis Hop en andere Gedeputeerden der Staten hadden hem gelast onverwijld terug te keeren naar Alphen,

de Gouwsche sluis tot het uiterste te verdedigen en een linie te bezetten die hem werd voorgeschreven. De Regeering van Amsterdam had den Luitenant-Admiraal Isaac Sweers gezonden met 600 zeesoldaten en gewapende matrozen. De verschansing aan de Nieuwerbrug, vernield door den vijand, die daar geen post had durven vatten, werd hersteld en sterker gemaakt dan te voren; en de tegenwoordigheid van Oranje deed den vijand afzien van alle verdere pogingen, om gedurende den winter door te dringen. 1) Tegen 't leger, 't welk aan de bevrijding uit het gevaar nauwlijks eenig deel had gehad, rees een algemeen misnoegen, 2) en Pain et Vin moest zijn misslag boeten met zijn leven. 3)

1) *Recueil de Lettres* &c. T. I. p. 333.

2) De Fransche Plaatselijke Kommandant van Utrecht, Stouppa, schreef aan Louvois: „Toutes les villes et les paysans de la campagne, crient hautement contre leurs gens de guerre; et un trompette Allemand des leurs qui est ici, m'a dit, que leurs soldats ne seroient pas en sureté, s'ils étoient les plus foibles parmi le peuple." (*Recueil de Lettres* T. I. p. 291.)

3) Bij vonnis van den Krijgsraad van 10 Januari 1673 (te vinden bij Sylvius en in *'t Ontroerde Nederland*) werd Moyses Pain et Vin, Kolonel en Kwartiermeester-Generaal in dienst van den Lande, vervallen verklaard van al zijne charges, en veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf en confiscatie van goederen; „doch alles op approbatie en goetvinden van Syn Hoogheyt." De Prins weigerde dit vonnis goed te keuren, als strijdig met Art. 54 van de Militaire Ordonnantie of Articulbrief, op grond van 't welk de Advokaat van den Lande den dood had geeischt, en verlangde eene revisie van het proces. De Krijgsraad, nemende, naar 't schijnt, ofschoon het in 't vonnis niet staat uitgedrukt, Art. 52 van gemelde Ordonnantie, tot grondslag der strafbepaling, waarbij eene lijfstraf in 't algemeen bevolen was, voegde er toen de straf van het zwaaien met het zwaard over 't hoofd bij. Ook hiermede zich niet kunnende vereenigen, deed de Prins het proces in zijne tegenwoordigheid herzien, ten overstaan van twee Gecommitteerden uit den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en Friesland, uit den Provincialen Raad van Holland en West-Friesland en uit den Raad van Brabant, en toen werd Pain et Vin, overeenkomstig het eenparig advys van de gemelde zes Gecommitteerden, door den Prins veroordeeld, om „met den swaarde geëxecuteert te worden, dat er de doot na volght," welk vonnis in het leger te Alphen den 23sten Januari 1673 is voltrokken. Velen hebben den Prins deze gestrengheid ten hoogste kwalijk genomen. Men moet echter in 't oog houden, vooreerst, dat, na de rampspoeden van dit jaar, de Stadhouder thans aan 't hoofd der krijgsmacht geplaatst, eerst en boven alles gehouden was, het leger aan eene stipte plichtsbetrachting te binden, 't geen zonder gestrengheid niet geschieden kon. Ten andere, was het volk grootelijks gebelgd op de troepen, die Zwammerdam, Bodegraven en de Nieuwerbrug hadden moeten verdedigen; en de Prins, die, in 't belang des Lands, het vertrouwen der natie moest winnen, zou die ongenade gedeeld hebben, zoo hij eenige toegeeflijkheid had gebruikt jegens een man, door wiens misslag Luxembourg en zijne Franschen ontkomen waren, die nu op nieuw Holland konden bestoken. 't Is niet te ontkennen, dat de omstandigheden wel eenigen grond opleverden tot verschooning van een gedrag, 't welk althans niet uit verraderlijke inzichten was voortgekomen; maar het geldt hier de vraag of de Prins een vonnis mocht goedkeuren, strijdig met hetgeen voor de handhaving der krijgstucht raadzaam was, door het volk verlangd, en, volgens het eenparig oordeel der geraadpleegde rechtsgeleerden, door de wet gevorderd werd. Wat den vorm van rechtspleging betreft in deze zaak gevolgd, nu er verschil bestond tusschen den Krijgsraad en den Opperbevelhebber, zonder wiens goedkeuring het vonnis geen kracht had, was er geen hoogere vierschaar, voor welke de zaak kon gebracht worden. De Prins moest dus wel den knoop doorhakken, en onze Opperbevelhebbers hadden toen het recht, dit naar goedvinden te doen: „Want men begreep te recht," zoo als Beverninck eens aan De Witt schreef, „dat gebreck van te connen straffen, voor een gedeelte wechneemt de auctoriteyt om te gebieden." Niemand heeft den zachtmoedigen Frederik Hendrik kwalijk genomen,

De schrik en ontsteltenis, door het gevaar veroorzaakt waarin Holland verkeerd had, werd weldra door een heilrijke gebeurtenis aangenaam vergoed, en voor dat het jaar 1672 zijnen loopkring besluiten zou, werd een belangrijke sterkte wederom uit de macht des vijands verlost. 't Was echter niet de eerste stad, welke aan den Staat werd teruggegeven: wij moeten eerst hulde bewijzen aan de dapperheid eener burgerij, welke zelve het juk der overheersching reeds vroeger had afgeworpen, en daartoe met onze gedachten weinige maanden teruggaan.

De dappere verdediging van Groningen had den moed verhoogd in de aangrenzende gewesten; en het kleine Blokzijl verwierf zich de eer, van het eerst van alle Nederlandsche steden, het juk der vreemde overheersching, door eigene dapperheid te hebben afgeworpen. De burgers dezer plaats, in verstandhouding met de hoofden der krijgsmacht in Friesland, hadden het ontwerp beraamd om zich van de Munstersche bezetting te verlossen; en zoo groot was hunne trouw, dat, hoe velen ook deelgenooten waren van het geheim, de Munstersche Bevelhebber daarvan onkundig bleef. De vaderlandlievende gezindheid der burgers en hun afkeer van het vreemde geweld bleven echter bij hem niet onopgemerkt. Hij eischte derhalve, dat zij zich door een eed aan den Bisschop van Munster zouden verbinden; en, toen deze rechtschapen vaderlanders dien eed eenparig en standvastig weigerden, bekwamen zijne vermoedens zekerheid. De bezetting was derhalve versterkt, toen in den nacht tusschen den 23sten en 24sten Augustus, 450 Friezen, onder geleide van een lid der Gedeputeerde Staten van hun gewest, met name Dirk Baars, en onder 't bevel van den Kapitein Albert Christoffel van Hania, te scheep overgevoerd, te Blankenham aan land traden, op een uur afstands van Blokzijl. De Munstersche Bevelhebber trekt met 300 man en twee veldstukken hen te gemoet naar Baarlo. Hier vallen hem de Friezen aan, slaan hem met overhaasting terug naar de stad, zoodat hij nauwlijks den tijd heeft, de poort voor zijne vervolgers, die mede poogden binnen te dringen, te sluiten. De gewapende burgers, gelast om bijstand te bieden tot afwering van den vijand, weigeren en streven naar de Kuinderpoort, doende de Munstersche ruiterij die een straat bezet hield, door een losbranding uit

wat die, nog wel bij het leven van Maurits, gedaan heeft. Drie Engelsche soldaten, in het overloopen naar den vijand gevangen genomen, waren bij vonnis van den Krijgsraad van 1 September 1621 tot eene mindere straf dan de doodstraf veroordeeld. Frederik Hendrik verklaarde, dàt al de leden van den Krijgsraad, die dus gestemd hadden, verdienden gecasseerd te worden, en deed de drie veroordeelden het lot trekken, wie gehangen zou worden. Zie Feltman op den *Articulbrief*, Art. 52, welke Krijgsrechtsgeleerde, op grond zoowel van het toen vigeerend Militair recht als het Romeinsche recht, Pain et Vin des doods schuldig verklaart.

hun geweer, verstuiven. Een deel vliegt naar de wallen en verjaagt de soldaten van den Bisschop, den Friezen van den wal toeroepende: »Leve de Prins van Oranje! Mannen het is gewonnen: komt binnen"; een ander gedeelte slaat de poort open. Door gracht en door poort dringen de dappere Friezen binnen. De vijand vlucht de Zuiderpoort uit, latende, fel vervolgd en beschoten, nog menigen doode achter, en daaronder den Bevelhebber, die, met de kolf van een geweer ter aarde geworpen, toen hij zich nog met de vlucht dacht te redden, door een Fries wordt doorschoten. 1)

Had alzoo de verdediging van Groningen, voordat zij nog met een gelukkige uitkomst bekroond was, in een naburig gewest den moed doen herleven om een eerste plek van het veroverd grondgebied van den Staat te herwinnen, het behoud dier gewichtige stad gaf later aanleiding tot een heldendaad, even roemrijk voor de uitvoerders, als heilzaam voor het Vaderland.

Koeverden was, in de handen der vijanden, voor de noord-oostelijke gewesten des Lands, wat Utrecht voor Holland was, de wapenplaats en het middelpunt der vijandelijke ondernemingen. Uit deze vesting had, om den overlast te ontwijken welken de ingezetenen leden van het Munstersche krijgsvolk, zich met vrouw en kind naar Groningen begeven Meindert van der Thijnen, koster en schoolmeester van beroep, een beoefenaar der versterkingskunst en een man van moed. 't Was deze eenvoudige burger, wien de eer toekomt, Koeverden door een heldhaftige poging te hebben heroverd. Hij beraamde den aanslag; hij wist Rabenhaupt tot de volvoering over te halen; hij ontwierp alles, wat er tot de uitvoering moest bepaald worden, en de ervaren krijgsman vond er niets in te veranderen; hij volbracht met eigene handen, wat zijn brein had ontworpen; hij koos de dapperen uit, die het krijgsvolk tot het heldenstuk zouden aanvoeren; hij was bij de uitvoering de raadsman van allen en de voorste in 't gevaar; hij eindelijk mocht het eerst, van de borstwering der veroverde vesting, met den hoed om het hoofd zwaaiende, zijnen tochtgenooten zegevierend toeroepen: »De plaats is over!"

Te weten, dezelfde vorst, waardoor het beleg van Charleroi had moeten opgebroken worden en Luxembourg tot een poging om in Holland te vallen was bewogen, diende Van der Thijnen, om zijnen toeleg op Koeverden tot rijpheid te brengen. De grachten dier vesting, bij verrassing onoverkomelijk, moesten vast bevrozen zijn; en drie bies-

1) Valk. *Verw. Eur.* II bl. 803. Men vergelijke Sylvius Vervolg op Aitzema bl. 428.

bruggen, waaraan hij zelf gearbeid had, waren met de diepste geheimhouding in gereedheid gebracht en beproefd, om de ijsbijten over te trekken, welke door den vijand in de grachten werden opengehouden. 1) Vierhonderd man te voet, 5 compagniën te paard en 3 compagniën dragonders, aangevoerd door den overste Nellis van Bebber, 2) waaronder vele vrijwilligers, Edellieden, Burgers en Studenten van Groningen, werden onder het bevel gesteld van den ervaren en dapperen Luitenant-Kolonel Frederik van Eybergen; en op denzelfden dag, waarop Bodegraven het afgrijselijkst schouwspel vertoonde van de uitwerkselen der hartstochten, leverde het kleine dorp Ermen, niet ver van Koeverden, een merkwaardig tooneel op van 't geen een man vermag, die, in welken stand ook geplaatst, kloek beleid aan vaderlandsliefde paart. 't Was daar, in den avond van den 29sten December, dat Van Eybergen al de Officieren onder zijne bevelen rondom Van der Thijnen verzamelde, en dat deze schrandere en heldhaftige schoolmeester, met zijne kaart van Koeverden op de tafel, aan de krijgslieden het door hem ontworpen en voorbereid plan van aanval, in al de bijzonderheden ontvouwde. Een korte toespraak van Van Eybergen strekte ook hier ten voorbeelde, hoe noodig voor een krijgsbevelhebber de gave van spreken is; en de vaderlandsliefde en het vertrouwen op de hulp der Voorzienigheid, waarmede men het gevaar te gemoet ging, drukten zich eigenaardig uit in de gekozene herkenningsleuzen: »Holland" en »God met ons." De optocht van Groningen was, door de waakzaamheid der Ruiterij, welke alle toegangen tot de bedreigde vesting bezette, met zoo veel voorzichtigheid ten uitvoer gebracht, dat de vijand, vroeger door twee overloopers 3) gewaarschuwd, na twee dagen en twee nachten in 't geweer te zijn geweest zonder vijand te zien opdagen, het aanbrengen der overloopers voor ongegrond hield, en thans te minder eenig gevaar vermoedde. Eerst wanneer de morgen, na den zoo even gemelden avond, begon te schemeren, en van der Thijnen, voor de contrescarp der vesting, te midden eener dikke mist, het juiste punt des aanvals hebbende opgezocht, aan het krijgsvolk, 't welk hem volgde met de bruggen, toeriep om aan te rukken; eerst toen ontdekte de vijand onraad, en ook aanstonds begon het vuur van de wallen, uit musket

1) Deze biesbruggen bestonden te zamen uit 26 vakken, ieder vak 6 voet lang, zoodat elke brug eene lengte van 52 voet had.

2) Deze opgaaf is van Rabenhaupt zelven, in een brief aan de weduwe van den Stadhouder van Friesland Willem Frederik. De brief is meegedeeld in den *Militaire Spectator* van December 1853.

3) Deze overloopers waren vroeger in Munstersche dienst geweest, maar hadden, krijgsgevangen zijnde, te Groningen dienst genomen.

en kanon. Op drie plaatsen werd de stad aangetast. De voornaamste aanval, door van Eybergen zelven en van der Thijnen geleid, was gericht tegen het kasteel en het bastion Gelderland; de tweede, waarbij de Majoor Wijler de aanvoerder was, tegen het bastion Holland; de Majoor Jan Sickinghe tastte met eenen derden troep het bastion Overijsel aan. 1) Nadat de dichtgevrozen voorgracht overgetrokken en in de palissaden van den bedekten weg met bijlen openingen gemaakt waren, en men dus zich een weg gebaand had naar de hoofdgracht, werden de biesbruggen over de ijsbijt gelegd. Dit geschiedde niet zonder moeite en groot gevaar, deels door het schieten des vijands, deels door het losraken der vakken, waaruit de bruggen waren samengesteld. 2) Men kwam echter deze bezwaren gelukkig te boven. Hier, terwijl allerwege de kogels den aanvalleren om 't hoofd vlogen, kroop Van der Thijnen over 't ijs, halende de drijvende biesvakken naar zich toe en ze weder vasthechtende; dáár sprong Kapitein Losecaet in 't water, en hield de brug met beide handen aanéén; en inmiddels spoorden de onversaagde bevelhebbers hunne soldaten aan, om ijlings over te loopen naar den onderwal. Toen hier een genoegzaam aantal heeft post gevat, wordt de doornheg aan den teen des hoofdwals doorgehakt, en, onder voorgang van Van der Thijnen, de wal beklommen en de kruin der borstwering bereikt. De vijanden op den wal trekken al schietende terug, vervolgd door Kapitein Koenders; hun bevelhebber sneuvelt onder de eersten. Een Hollandsche tamboer, onbemerkt over den wal tot in de stad gekomen, slaat den Prinsen-marsch en brengt den schrik onder de bezetting; Eybergen bemachtigt het kasteel. Wijler, wiens voortocht geleid werd door den Luitenant Rengers en den Vaandrig Munters, had inmiddels ook het bastion Holland gewonnen, en maakte zich ruim baan in de straten. 3) Maar den zwaarsten strijd had de Majoor Sickinghe te verduren, dewijl het punt van zijnen aanval het verst afgelegen was, en hij, hierdoor later aankomende, den vijand op zijne hoede vond, die, reeds bij het aandragen der biesbrug, zes der dragers door één kanonschot deed nedertuimelen. Gelukkig schenen hier, waar de strijd het hevigst zou zijn, ook de dappersten onder deze dapperen te wezen. Aan de Ruiterij was verlof gegeven, dat ieder

1) De zeven bastions van Koeverden dragen de namen der zeven provinciën.
2) Verscheidene touwen en haken waren onderweg verloren geraakt.
3) Deze Bevelhebber had veel moeite met de Polakken, welke hij onder zijne troepen had. Gedurende de belegering van Groningen namelijk, was er een korps Polakken in de stad gekomen, gewapend met een bijzondere soort van bijlen. Dezen waren bij de expeditie tegen Koeverden, maar waren niet dan met moeite tegen den wal op te krijgen, en toen zij in de stad waren, vielen zij dadelijk aan 't plunderen.

die aan de bestorming van het bastion Overijsel deel zou willen nemen, van het paard mocht stijgen; en zoo was de aanval van dit punt versterkt geworden door een aantal vastberaden mannen, die vrijwillig aanboden het leven te wagen voor de eer van een kloeke daad te bedrijven. Onder dezen bevonden zich drie broeders van den aanvoerder, namelijk Roelof Sickinghe, Lid der Staten Generaal die vrijwillig dezen tocht bijwoonde, voorts de Ritmeester Hendrik en de Kornet Feije Sickinghe. 1) De grootste onverschrokkenheid was er noodig om bij dezen aanval onder het schieten des vijands, de biesbrug over te brengen en het bolwerk te beklimmen. 2) Het gelukte echter, doch niet zonder dat velen gesneuveld en gekwetst waren. In het bastion zelf was het aantal verdedigers vermeerderd door degenen die van de twee andere reeds vermeesterde bolwerken derwaarts waren gesneld. Vinnig werd hier man tegen man gestreden. De Majoor Sickinghe, gelijk hij, met den Luitenant Jan Rutger van den Kamp die de voorhoede aanvoerde, de eerste boven was geweest, zoo was hij ook in 't heetste van 't gevecht, en stak met eigen hand een' konstabel neder, die gereed stond een kanon te doen losbranden. Eindelijk kregen de aanvallers lucht. Van der Thijnen, die overal het oog liet gaan, van het kasteel bemerkende, dat Sickinghe nog in gevecht was, had den overste van Eybergen zulks doen opmerken, en deze toog met 40 man derwaarts. De vijanden in het bastion Overijsel, zich nu van achteren ziende aangevallen, wierpen de wapens neder en gaven zich over. Middelerwijl had de Kapitein Klinge, die naar de Friesche poort was getrokken, deze doen openslaan, en nu rende der Staten Ruiterij onder het blazen van Wilhelmus van Nassouwen de stad binnen. Het nog overige gedeelte der bezetting, 't welk zich op de markt tot tegenweer vaardig maakte, wierp het geweer neder, en de vermeestering van Koeverden, destijds voor het model eener volmaakte vesting gehouden, 3) was in den tijd van één uur volbracht. Het getal krijgsgevangenen bedroeg 600; omtrent 200 waren door de Bentheimer poort ontkomen; 150 rekende men het getal der gesneuvelden. De aanvallers telden slechts 55 dooden,

1) Zij waren zonen van Jonkheer Feije Sickinghe, Burgemeester van Groningen. De in den tekst vermelde Kornet Feije was de achter-over-grootvader van Jonkheer O. J. Sickinghe, toen het 2e Deel van dit werk voor 't eerst is uitgegeven (1838) Lid van de Ridderschap en der Staten van de provincie Groningen. Eenige voorwerpen, bij de verrassing van Koeverden buit gemaakt, worden bij de familie bewaard. Onder de vrijwilligers, in den tekst vermeld, worden nog genoemd de Luitt. Roesink, de Heer W. van Besten, Mons. Pruis, Jonk. Mom, die allen gekwetst werden.

2) Het bestuur over de biesbrug bij deze attaque had de Sergeant Klaas Adriaansz. ten Borg, een halfbroeder van van der Thijnen.

3) Zie de beschrijving der werken bij Valkenier, D. IV, bl. 580.

maar vele gekwetsten. 1) De dienst door van der Thijnen aan het Vaderland bewezen bleef niet onbeloond, maar de roem van den eenvoudigen burgerman werd eenigzins in de schaduw gesteld. Men mist ook zijn naam in het volgend rijmpje uit dien tijd:

„Door Rabenhaupt sijn wijsen raet
En door Eybergens helden daet,
Vier Sickinghes van grooten moet,
Cling', Losecaet en Gruys te voet,
Hebben Coeverd' met cleine magt
Dapper in een uur tijd vercragt.
Hetwelk den Bisschop dapper spiet,
En Groningen op 't hoogst verblied."

Voor den Vaderlandschen historieschilder zou het een treffend onderwerp zijn, als een nevenstuk van het straks geschetste tooneel te Ermen, dat te malen 't welk in de oogenblikken na deze behaalde zege plaats had, en door een onzer Geschiedschrijvers dus wordt voorgesteld: »Wanneer nu dit groote werk zoo gelukkiglijk uitgevoerd, en de Majoor Sikkinga (nog zeer ontsteld, en van boven tot beneden met vijanden-bloed besprengd) op het kasteel in des Gouverneurs huis bij de andere bevelhebberen gekomen was, zagen zij vol verbaasdheid malkander aan, sloegen dan weder hunne oogen naar den hemel, zonder dat iemand sprak, totdat ten laatste één uitborst, zeggende: »hoe is het mogelijk?" en een ander daarop antwoordde: »dit is niet anders als Gods hand:" eene waardige erkentenis van dappere en godvruchtige helden!" 2)

1) Onder de dooden was een Kapitein Vegezak; onder de gekwetsten waren, behalve de reeds gemelden in een vorige Aant., de Ritmeester Sickinghe en de Kapitein Rosemeijer. Als Officieren, die deel hadden aan de bestorming, worden nog met name genoemd, de Kapiteins Speer en Chiton, de Luitenants van 't Hof, Rengers en Bernsouw. De in het volgende rijmpje vermelde Gruys komt in de verhalen niet voor. Ook was er Scato Gockinga tegenwoordig, dien wij als Vaandrig bij het korps Studenten in de belegering van Groningen hebben aangetroffen, en die thans in die stad de eerste tijding der verovering van Koeverden bracht, in den morgen van den 31sten December. Verdere bijzonderheden zijn te vinden bij Sylvius, *Verv. op* Aitz. bl. 520, en in het *Journaal* van Meindert van der Thijnen zelven, voor 't eerst in 't licht gegeven in het *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk* van Mr. J. Scheltema, II D., 2de St. Bij onze oude Geschiedschrijvers wordt de naam van van der Thijnen geschreven van Thijnen. In geschrevene aanteekeningen en aanstellingen, en ook in de Resolutie van den Raad van State, door Scheltema medegedeeld, van Tienen, doch laatstgenoemde Schrijver bericht op bl. 118, dat 's mans oorspronkelijke naamteekening van der Thijnen is. Over de wijze, waarop van der Thijnen voor zijne diensten beloond werd, en zijne verdere betrekkingen heeft Scheltema het een en ander medegedeeld, en onder anderen de bijzonderheid, dat de beker, welke hem door den Raad van State vereerd en door hem aan de Hervormde Gemeente van Koeverden is geschonken, al daar nog bij de bediening van het H. Avondmaal gebruikt wordt.

2) Sylvius, bl. 524.

Grooter nog was de verbazing, algemeen de godsdienstige erkentenis en boven alle beschrijving de vreugde, in het geheele Land te weeg gebracht, door de tijding eener gebeurtenis waaraan men nauwelijks geloof durfde slaan. Onder bemoedigende uitzichten trad men nu het jaar 1673 in. Die vooruitzichten werden ook niet te leur gesteld, en de veroveraars van Koeverden hadden hun deel aan de in dat jaar voltooide verlossing van Nederland: hun voorbeeld gaf moed en wekte veerkracht. Doch zouden Friesland, Groningen, Overijsel en Drenthe van de dreigende nabijheid der Munstersche en Keulsche krijgsmachten verlost worden, dan moest in die streken meer klem van gezag eenheid geven aan de verdediging. De Staten van Groningen en Friesland waren in onmin met elkander, allerlei verzuim van de noodigste verdedigingsmiddelen was daarvan het gevolg; uit eigenbelang liet men de inundatiën afloopen; 1) en intusschen was, ook nadat de moeielijkheden van den winter waren doorgeworsteld, de algemeene toestand van het land nog kommervol en gevaarlijk. Condé stond, met een leger voor een nieuwen veldtocht van alles voorzien, gereed om den last zijns konings te voltrekken van in 't hart van Holland te dringen en hem van de Republiek en Willem III voor goed te verlossen. Het parlement van Engeland had over de mededingster naar het oppergebied op den Oceaan het »delenda Carthago" uitgesproken; 2) in Duitschland was geen de minste genegenheid om de zelfstandigheid van den Nederlandschen Staat te redden, en de eenige Rijksvorst die een hartelijk bondgenoot geweest was, de Groote Keurvorst, vond zich genoopt door het belang van zijn Brandenburg tot bestand en vrede met Frankrijk. 3)

Onder deze omstandigheden werd in de eerste maanden van 1673 te 's Gravenhage beraadslaagd over de vraag of men gehoor zou geven aan een voorstel van Zweden, om als onzijdige Mogendheid een wapenschorsing te bemiddelen en vredesonderhandelingen aan te knoopen. Maar Willem III, — en de Raadpensionaris Fagel stond hem hierbij ter zijde — wist zijn geest van volharding en onverwijlde doorzetting ingang te doen vinden bij de Staten, en ontbood in de maand Maart zijn veldmaarschalk Maurits uit Muiden naar den Haag, om zich met hem te verstaan over de wijze waarop zij den oorlog zouden voeren in den aanstaanden veldtocht. 4) Deze twee uitnemende Prinsen

1) Brief van Maurits dd. 8 Mei *Arch.* T. V, p. 315 en volgg.
2) Het *delenda Carthago* van Shaftesbury haalt Wagenaar aan D. XIV, bl. 251.
3) *Nederland en de Groote Keurvorst* door Dr. P. L. Muller in Nijhoffs *Bijdragen*, nieuwe reeks D. IV, 2de stuk.
4) *Arch.* T. V. p. 312.

verstonden elkander gemakkelijk. Vorst Maurits vergat nooit het ontzag dat hij aan zijn hooger geplaatsten jongeren neef schuldig was, en deze gaf zijne wel doordachte bevelen met een zoo natuurlijke waardigheid, dat de meer dan zeventigjarige Generaal er niet door gekwetst werd dat ze hem gegeven werden door een Opperbevelhebber van 22 jaar. De Prins van Oranje had besloten de Noord-Oostelijke gewesten van het land onder een algemeen kommando te stellen en dit aan Vorst Maurits op te dragen. Deze, altijd bedaard, nooit ontmoedigd, werkzaam en vlug tot alles wat den vijand afbreuk kon doen, en bij gemis van kruit en lood en borstwering vaardig met den degen, 1) was ook daarom de aangewezen man, omdat hij begrip had van de hoogere krijgvoering en een steun was waarop de veldheer rekenen kon. Men verlangde voor dit bevelhebberschap een Generaal die in staat zou zijn, buiten de eigenlijke Landverdediging, in Noord-Duitschland aanvallend op te treden, terwijl de Prins van Oranje zijne ontwerpen tegen Condé volbracht. De Stadhouder en de Staten, namelijk, koesterden toen nog altijd de hoop dat de Keurvorst van Brandenburg, de hand, die hij den Koning van Frankrijk reeds had toegereikt, terug zou nemen, zoo men hem de vrees benam dat de vijanden zijne bezittingen in West-Duitschland in beslag zouden nemen. Het keurvorstelijk leger, uitgeput van marschen en ontberingen, had winterkwartieren betrokken in Westfalen, en werd daar bedreigd en bestookt door het leger van Turenne en door de te velde zijnde krijgsmachten van den Bisschop van Munster en den Keurvorst van Keulen. Er was dus voor den bondgenoot der Republiek werkelijk gevaar, en deze sloot een afzonderlijken wapenstilstand. Hierdoor verviel wel het ontwerp om door een diversie uit Friesland den anders trouwen bondgenoot weder moed te geven, doch de Duitsche vijand kon nu met te meer nadruk op ons oostelijk frontier aandringen. Troepen te voet en te paard en krijgsbehoeften werden uit Holland naar Friesland gezonden, en in de eerste dagen van Mei aanvaardde Vorst Maurits, na eenige tegenstribbelingen van de Staten van Groningen en van Rabenhaupt, 2) het militair opperbevel in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijsel in naam van den

1) Een welverdiende hulde is aan Johan Maurits (Vorst Maurits, zie hiervoor bl. 101) gebracht door Mr. G. Groen van Prinsterer in de Prolegomena van T. V, der *Archives* 2me Serie. Een uitnemend tafereel van zijn leven heeft de verdienstelijke Griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal D. Veegens gegeven in de *Levens van beroemde Nederlanders*, D. II, bl. 279, waarbij zich aansluit het stuk *het Mauritshuis en het Huis van Huygens* in de *Mededeelingen van de Vereeniging ter beoefening der Geschiedenis van 's Gravenhage* D. II, Afl. 1. Voor het Duitsche Vaderland der Nassauers schreef L. Driesen een *Leben des Fürsten Johann Moritz von Nassau-Siegen*

2) *Arch.* T. V., p. 316.

Prins-Opperbevelhebber der Geünieerde Provinciën. Er waren krachtige maatregelen noodig; de vijand dreigde met der daad; Rabenhaupt had reeds de voorzichtigheid gehad den omtrek van Koeverden onder water te zetten. De Bisschop van Munster, woedend over het verlies van zijn *Klein Candia*, gelijk hij Koeverden, snoevend op hare sterkte, noemde, deed een poging om de vesting te herwinnen; doch zijn aanslag strekte slechts om zijne eigene laaghartigheid tegen Nederlandsche dapperheid te doen afsteken, en om den gemoedelijken landzaat te sterken in het vertrouwen op de hulp der Voorzienigheid. Het was namelijk den 15den Mei (1673), toen de Munsterschen, ten einde Koeverden te benauwen, met 900 man te voet en elf kornetten Ruiters, benevens kanonnen, mortieren en verderen belegeringstoestel, in de eerste plaats aanvielen op het huis te Gramsbergen, alwaar de Vaandrig Gerrit van Riemsdijk met 36, of volgens anderen 50 soldaten, uit de bezetting van Koeverden, de wacht had. Tweemaal bestormden de aanvallers deze, door zoo weinige mannen zonder geschut verdedigde, sterkte; tweemaal werden zij, met achterlating van vele dooden, afgeslagen. Van Riemsdijk, niet in staat, met zoo weinig volks, zijnen post langer te verdedigen, bedong bij verdrag, met volle geweer en vliegende vaandels uit te trekken. Maar de vijand, ziende dat hem zooveel afbreuk was gedaan door een zoo geringen hoop volks, in plaats van met krijgsmans-rechtschapenheid de dapperheid ook in den vijand te vereeren, had de laagheid uit spijt en tegen het verdrag aan, de bezetting gevangen te nemen. 1) Het huis te Gramsbergen aanmerkelijk hebbende versterkt, beproefden nu de Munsterschen, door het opstuwen van het water van de Vecht, de werken van Koeverden te vernielen, en de vesting aldus tot overgaaf te dwingen. Zij legden daartoe een zwaren dijk aan, nemende zijnen aanvang boven het huis te Laar, en eindigende bij het huis te Gramsbergen, welke dijk, verdedigd door een aantal schansen en redouten, bezet was met 60 stukken geschut. Den geheelen zomer werd, met verbazende kosten, aan dit groote werk gearbeid, en in den nazomer deden menigvuldige regens het water zoo zeer wassen, dat het inderdaad over contrescarp en onderwal heen, in de straten der vesting stroomde. Terwijl alzoo het water de werken van Koeverden doorwoelde en begon weg te spoelen, en men in de stad allerlei ongemak had te verduren, kwam het bericht, dat de Bisschop met vier honderd

1) Zie den *Tegenwoordigen Staat van Overijsel*, D. IV, St. I, bl. 105: welks Schrijver in eene Aant. er bijvoegt: „Wat onderscheid is er, of men als Vaandrig of als Veldheer, met vijftig of vijftig duizend man, beleid of dapperheid aan den dag legge?" In de Gemeenten Almelo en Hardenberg leeft het geslacht voort dat den moedigen Vaandrig van Riemsdijk onder hunne voorvaderen telt.

schuiten, waarin 3000 soldaten konden overgevoerd worden, in aantocht was, om een algemeenen aanval te beproeven. Men had echter dezérzijds niet stil gezeten; maar ten einde den dijk met geweld van wapenen te vermeesteren en door te steken geduchte toebereidselen gemaakt, waaromtrent het niet noodig is in bijzonderheden te treden, omdat het ontwerp des Bisschops en al zijn kostbare arbeid, zonder eenige menschelijke macht, in duigen vielen. Want op den 1sten October dreef een storm uit het oosten het water met zoo veel geweld tegen den dijk aan, dat deze op drie plaatsen doorbrak. De verschansingen werden voor een gedeelte weggespoeld, de schuiten, tot den aanval gereed liggende, weggedreven; Bevelhebbers, soldaten en werklieden, ten getale, naar men gist, van 1400 menschen, vonden hun graf in de golven, en wat er van de gemaakte werken overbleef, met het daarop zich bevindende geschut, viel weldra in handen van het volk van Rabenhaupt. 1)

Deze nieuwe teleurstelling, gevoegd bij het verlies van de Nieuwe- of Langakker-Schans, welke door Rabenhaupt belegerd, in den nacht van den 18den Juli door den Luitenant-Kolonel Tamminga stormenderhand werd ingenomen, ontnam den Bisschop van Munster allen moed om iets meer te ondernemen; en de loop, welken de zaken in de overige Gewesten namen, deed hem eerlang besluiten, om al de plaatsen, welke zijn krijgsvolk ook in Overijsel bezet had, nog voor het einde des jaars 1673 te ontruimen. De verbittering tusschen de Munstersche en Nederlandsche troepen had gedurende dit geheele jaar tot vele schermutselingen aanleiding gegeven, waarbij met afwisselend geluk gestreden was. Zoo werden op den 2den Juli vier Regimenten voetvolk en een Regiment Dragonders der Munsterschen, in hun kwartier te Staphorst door Vorst Maurits en den Luitenant-Generaal van Aylva aangetast en op de vlucht geslagen, en de Munstersche Generaal Post zwaar gewond en krijgsgevangen gemaakt. Daarentegen mislukte een aanslag op Zwartsluis, weinige dagen daarna, door diezelfde bevelhebbers beproefd. Intusschen hadden dezen het geluk, door hun beleid en hunne waakzaamheid, Friesland tegen elken aanval van den vijand te beveiligen. Eenmaal, in 't midden van Augustus, braken

1) Een fraaie afbeelding van deze doorbraak, door Romein de Hooghe vervaardigd, bevindt zich in de rijke verzameling van Mr. T. J. Bodel Nyenhuis. Daarop staat als het getal der omgekomen soldaten en werklieden aangeteekend: „over de 600 soldaten en boeren." Van een bijgevoegd zesregelig gedichtje luiden de eerste verzen aldus:
„Hoe wroet de Bisschop met syn myter in het slyck,
En stuwt het water op, om Coeverden te winnen
Hy breeckt syn hoge Eedt, Godt breeckt syn hoge Dyck."

de Munsterschen voor korten tijd in Friesland door, en ook deze inval had kunnen worden voorgekomen, indien de Staten der Provincie door hunne Gedeputeerden het onder water zetten van het land niet belemmerd hadden. 1)

In Holland vielen tegen de Franschen insgelijks gedurig kleine gevechten voor, waarvan er één verdient vermeld te worden, om de wijze, waarop daarbij gebruik werd gemaakt van een echt-vaderlandsche oefening. In 't begin van Februari, namelijk, begon het op nieuw te vriezen, en uit de steden van Holland trokken de Schutterijen naar de haar aangewezen posten, waartoe zich velen vrijwillig aanboden. Zoo lag een gedeelte der Schutterijen van 's Hage en Dordrecht in bezetting te Oudewater. De bevelhebber dezer stad, Graaf de Hornes, had bericht gekregen, dat 500 Franschen met omtrent 300 sleden ter plundering in aantocht waren naar de dorpen Linschoten, Oudewaterbroek en Papekop. Toen boden zich vier honderd Schutters aan om tegen de plunderaars uit te trekken en 't werd hun toegestaan. Allen op schaatsen, overvielen zij op 't onverwachtst de vijanden, schoten er eenigen neder, kwetsten er velen en joegen de overigen op de vlucht, zoodat zij al het geroofde moesten achterlaten. De vluchtenden, eindelijk eenige hooibergen vindende waarachter zij konden post vatten, begonnen zich te weer te stellen tegen hunne vervolgers; maar inmiddels kwam de Graaf de Hornes zelf, met den Overste Jorman en eenig krijgsvolk aan: de Franschen namen op nieuw de vlucht; de dappere Schutters vervolgden hen tot voor de poorten van Woerden en Montfoort, en keerden met veertig krijgsgevangenen zegevierend binnen Oudewater terug. Zij hadden slechts drie gekwetsten bekomen, de Franschen vijf en veertig dooden achtergelaten.

Tot dergelijke schermutselingen gaf gedurende het jaar 1673 het arbeiden aan nieuwe verdedigingswerken te Nieuwpoort, Schoonhoven, Oudewater, aan de Gouwsche sluis, aan de beide Wiericken en het Woerdensche verlaat, aan den Hinderdam en Uitermeer, te Weesp en te Muiden, overal aanleiding waar de Franschen in de nabijheid waren, en de troepen werden er door bezig en waakzaam gehouden en geoefend. 2) Van bijzonder gewicht was een aantal kleine gevechten, waarin de verdienstelijke Kolonel Johan van Stockheym tegen 4000 Franschen de vijandelijke voorposten uit Nieuwersluis verwijderde,

1) Hoe de Prins van Oranje bij Maurits aandrong om zich aan dien tegenstand niet te storen is te zien in de correspondentie der beide Prinsen. *Arch.* T. V, p. 325, 326 en 335.

2) De beschrijving van de waterlinie met de nieuwe fortificatie-werken die in 1673 de verdedigingslijn van Holland uitmaakten, geven Sypesteyn en De Bordes.

en de ingenieurs en arbeiders beschermde bij het opwerpen van een gebastioneerde schans aldaar. Deze schans, in weerwil van den vijand die het poogde te beletten gelukkig voltooid, was door de Vecht in twee deelen gescheiden en stond in verband met een uitbreiding van de waterlinie naar de zijde van den vijand. Deze uitbreiding gaf het voordeel, dat nu zonder gevaar de achtergelegen landen, door het weder opmaken van kaden, het verzwaren van dijken, het dichten van doorsnijdingen en het uitmalen door de poldermolens, gedeeltelijk van het overstroomingswater konden bevrijd worden. Evenwel geleek het platte land van Amsterdam tot Gorcum nog een aaneenschakeling van groote meeren, waarboven zich hier en daar een hooge dijk verhief en waaronder zoo vele vruchtbare gronden ook nog in dit jaar bedolven bleven en voor langen tijd bedorven werden. Doch de bereidvaardigheid tot allerlei opofferingen verslapte niet. De bloem der manschap, uit het dagelijksch bedrijf gerukt, stond in 't geweer tegen den vijand; de oorlogslasten, zwaar drukkend op de ingezetenen, werden gewillig opgebracht; waar de kassen der gemeene middelen uitgeput waren, deden de rijken voorschotten. Dit deed de Burgemeester Nicolaas Tulp, die weinige maanden vroeger in den Raad van Amsterdam — hij de bijna tachtigjarige grijsaard — met jongelingsvuur de kleinmoedigen tot zwijgen bracht: 1) het werd van belang gerekend voor de Naarderpoort te Muiden nog een groot werk aan te leggen, maar de kassen waren ledig; uit zijn eigen vermogen zorgde Tulp dat er geld was. Zoo heeft de beschouwer van de Anatomische Les van Rembrandt in dien onderwijzer aan de ontleedtafel een toonbeeld voor zich van mannenmoed en burgertrouw.

Niet van de landzijde alleen werd Holland bedreigd: Fransche en Engelsche vloten hadden 8000 man landingstroepen aan boord, en maakten zich gereed die ergens op de kust te werpen. Maar de jonge schutsheer van Nederland was met de helderheid van zijn geest en de kracht van zijn wil, overal. Te gelijkertijd als hij aan Vorst Maurits in Friesland de nadrukkelijkste bevelen geeft, en hij door het voltooien zijner waterlinie aan Condé en Luxembourg, die te Utrecht het uiterste beproeven om door te dringen, de laatste hoop beneemt om zich ergens een droogen doorgang te verschaffen, geeft hij aan de hoofdmacht van zijn leger geschikte standplaatsen langs het Hollandsche zeestrand, zendt Wirtz met 6 Regimenten van Gorcum naar Zeeland om met de daar aanwezige troepen tegen een landing der vijandelijke

1) Boven bl. 84.

vloten te waken, geeft de noodige voorschriften voor de aansluiting van het gewapende landvolk bij de troepen, en schrijft naar de vloot onder de Ruyter voor Schooneveld ten anker, dien onvergelijkelijken brief, waarvan de voorlezing aan boord van het Admiraalschip voor de hoofdofficieren en de kapiteins en de Commandeurs van de branders en adviesjachten, de kerngedachte tot het geweten van al de vlotelingen bracht in de woorden, op alle bodems herhaald: »de oogen en de harten van al de ingezetenen van het land, ja van de Christenheid, zijn naar u gewend."

Zoo lag Holland in zijne natuurlijke verdedigingsmiddelen en de kunstwerken van den oorlog den aanval af te wachten; het beste deel der bevolking was tot het uiterste van tegenstand bereid, en in het aanwenden der oneindige verscheidenheid van middelen om den vijand af te weren, werd eenheid gebracht door de geestkracht van een eenig Hoofd, wiens leiding men volgde, omdat het volk ook in dezen Oranjevorst weder een werktuig zag der Voorzienigheid tot redding van Nederland.

Onder deze omstandigheden was voor Condé en zijn leger te Utrecht de taak om in Holland te dringen onuitvoerbaar. Doch Lodewijk XIV was in persoon te velde getogen in gezelschap van de vrouw die Juno genoemd werd, en de eer van den Franschen Jupiter gedoogde niet terug te keeren zonder iets verricht te hebben waarmede te pronken viel. Met een leger van 40,000 man den 1sten Mei in Vlaanderen gerukt, als of het gemunt was op Staatsvlaanderen en de tocht in verband stond met de landingsontwerpen der Fransch-Engelsche vloot, wendde het Fransche leger zich in het begin van Juni naar Maastricht, en alzoo hebben zich de groote gebeurtenissen van den oorlog te land in 1673 bepaald tot drie belegeringen, waarvan de eene in de Geschiedenis van den belegeringsoorlog een aanzienlijke plaats heeft bekomen, de tweede tot de redding van Nederland, de derde tot verhooging des aanziens van den Prins van Oranje buitenslands, heeft bijgedragen: de inneming van Maastricht door Lodewijk XIV, van Naarden en van Bonn door Willem III.

Het is boven reeds gezegd, dat de Franschen in het vorige jaar Maastricht onaangeroerd hadden laten liggen. Dit was tegen de algemeene verwachting gevallen, deels omdat men het strijdig oordeelde met een goede krijgskunde, deels omdat kort te voren Lodewijk XIV verklaard had, van die vesting meester te willen zijn, al moest zijne gansche legermacht er toe gebruikt worden. Alleen de gemakkelijke verovering der Kleefsche vestingen, waarheen men het Fransche leger ongehinderd liet voorttrekken, had den Koning van zijn voornemen

voor dien tijd doen afzien; en zoo men toen hier te Lande den raad had gevolgd van Kolonel Bamphield, destijds Bevelhebber van Rijnberk, om tusschen die stad en Burick een verschanst leger neder te slaan, ten einde daarmede den oprukkenden vijand het hoofd te bieden, Lodewijk zoude zich vermoedelijk van zijn eerste voornemen niet hebben laten aftrekken, en de zaken hadden een geheel anderen keer genomen. 1) Thans verlangde de Koning den veldtocht van dit jaar voor 't minst door éénе geruchtmakende daad op te luisteren; en het bezit van Maastricht was nu voor de Franschen van nog meer gewicht, als een steunpunt voor de bewegingen van Turenne aan den Rijn. Na een vruchteloozen aanslag tegen Staats-Vlaanderen, werd dan het beleg geslagen voor Maastricht, welks bezetting thans aanmerkelijk zwakker was, dan in het vorige jaar. 2) De schranderheid van Vauban, zich parende aan de voortvarendheid van bekwame Legerhoofden, opgewekt door de tegenwoordigheid des Konings, die geen middel onbeproefd liet om de dapperheid aan te vuren van de bloem zijns legers, hier vereenigd, heeft aan deze belegering een bijzondere merkwaardigheid gegeven, terwijl de groote hoeveelheid artillerie, door Vauban stelselmatig aangewend, de hardnekkige verdediging ten hoogste moorddadig heeft gemaakt. 3)

Een uitvoerig verhaal van deze verdediging kan hier geen plaats vinden, omdat daarin deels aan de heldhaftigheid eens Krijgsmans, die geen Nederlander was, meer ruimte zou moeten gegeven worden dan met het doel dezes werks zou strooken. Deze Krijgsman was de Kolonel Jacques de Fariaux Heer van Mande, een Franschman van af-

1) Van Wijn, *Nalezingen* op Wagen. D. XIV, bl. 16. r. 16.

2) Zij bestond uit omtrent 4000 man voetvolk, verdeeld in 8 Regimenten, waarvan 1 Italiaansch, 2 Spaansche en 13 Vanen Ruiterij in Spaansche dienst, uitmakende 8 of 900 paarden.

3) Het wordt er voor gehouden, dat Vauban hier voor het eerst zijne parallellen regelmatig gebruikt heeft; en werkelijk heeft hij hier, volgens zijne eigene getuigenis, zich bediend van evenwijdig aan de vesting loopende wapenplaatsen. In hoe verre echter deze met de later ingevoerde manier om de parallellen aan te leggen overeenkwamen, mogen deskundigen beslissen. De Kapitein (later Generaal) Delprat in zijne Verhandeling over de vraag: *Welke vorderingen heeft de aanval en verdediging der sterke plaatsen gemaakt, sedert het beleg van 's Hertogenbosch?* bl. 173, noemt de parallellen voor Maastricht zeer onregelmatig, en verwijst naar het plan, te vinden bij Sylvius, *Vervolg* op Aitzema bl. 612. Men vergelijke de *bekroonde Verhandeling betreffende de vorderingen in den aanval der vestingen* van den Luitenant-Kolonel W. Valter ('s Hage 1823) bl. 21; achter welke Verhandeling ten onrechte, uit Bousmard, als een plan der attaquen op Maastricht is medegedeeld, wat alleen een afbeelding is der nieuwere wijze van aanval in 't algemeen, waarvan Vauban het gronddenkbeeld voor 't eerst voor Maastricht in aanwending heeft gebracht. Het daar voorgestelde front is niet het aangevallen front van Maastricht en het kan de bedoeling van Bousmard niet geweest zijn, te beweren, dat al hetgeen hij in dat gedeelte van zijn werk, waarbij dit plan behoort, van de Vaubansche manier van aanvallen zegt, reeds voor Maastricht zou zijn in 't werk gesteld.

komst, die, lang in Spaansche dienst geweest zijnde en meermalen de verdediging van belegerde plaatsen bijgewoond hebbende, in Nederlandsche dienst overgegaan, en thans met het opperbevel vereerd was in de plaats van den overleden Rijngraaf. 1) De lofwaardigheid zijner verdediging werd erkend door vijanden en door vrienden; en, hoeveel achterdocht men destijds mocht voeden tegen iederen krijgsman die zijn post niet had kunnen houden, Fariaux ontving van de Algemeene Staten dankerkentenis en vereering. 2) Desniettemin komt de lof, aan de bezetting van Maastricht onder dezen bevelhebber toegezwaaid, voor een groot gedeelte toe aan Nederlanders. Die zich daarvan overtuigen wil, behoeft slechts de lijst te doorloopen der dooden en gekwetsten, die gedurende de belegering gevallen zijn. 3) Het wordt zelfs als een bijzonderheid aangeteekend, dat bij een woedend gevecht, in den nacht na den 25sten Juni, waarbij de belegerden een halve maan verloren, weder hernamen en ten tweeden male moesten verlaten, de vier Kapiteins, uit vier verschillende Regimenten, die de belegerden aanvoerden, uit ééne stad van Gelderland waren, dezelfde stad, welke later een Krijgsman heeft zien geboren worden, die in onzen tijd Europa van zijnen naam heeft doen gewagen. Drie hunner, Puchler, Bodek en van der Veen, bekochten hunne onverschrokkenheid met hun leven; de vierde, Foijert, werd gekwetst met drie gevaarlijke wonden. Het werd Tiel tot eere gerekend, dit viertal dapperen te hebben voortgebracht. 4) Doch de nacht, welke den zoo even gemelden vooraf ging, was de moorddadigste van de belegering, 5) en voor de belegerden vooral noodlottig door het groot verlies van bevelhebbers. Onder dezen telde men den Luitenant-Kolonel Drost en

---

1) Zie boven bl. 91.

2) Zijne verdediging werd door den Prins van Oranje geprezen; en de Staten Generaal ontvingen hem in een bepaaldelijk daartoe belegde vergadering, waarin hij wegens zijne vigelante verdediging bedankt werd. Ter belooning werd hij tot Generaal-Majoor bevorderd. Zie Valk. *Vervolg van 't Verward Europa* bl. 320. De Ingenieur I. G. W. Merkes in zijne belangrijke *Memorie behelzende eenige krijgsgebeurtenissen gedurende het leven van* Menno Baron van Coehoorn enz. ('s Hage 1825) denkt minder gunstig over Fariaux, en zegt (bl. 9), dat hij Maastricht tamelijk slecht verdedigde. Den lof van heldhaftigheid echter betwist Merkes hem niet en de Generaal W. J. Knoop, die in het Tweede Deel zijner *Krijgs- en Geschiedkundige Geschriften*, naar aanleiding van het werk van Sypesteyn en de Bordes, te recht daar genoemd „een verhaal geheel en al waarheid tot in zijne minste deelen", over de verdediging van Holland in 1672 en 1673 zijne opmerkingen en meeningen heeft meêgedeeld, noemt Fariaux „een niet uitstekend aanvoerder wat bekwaamheid en volharding aangaat, maar wiens meer dan gewone dapperheid het toch onmogelijk maakt hem een slecht bevelhebber te noemen."

3) De lijst is te vinden bij Sylvius, *Verv.* op Aitz. bl. 625, maar niet volledig, daar in het verhaal der belegering, bij Sylvius en bij Valkenier voorkomende, Officieren als gesneuveld of gekwetst worden opgegeven, die niet op de lijst worden gevonden.

4) Sylvius, *Vervolg* op Aitz. bl. 619.

5) Van een Fransch Regiment, dat van den Dauphijn, 3000 man sterk, bleef slechts een tiende gedeelte over.

den ook als schrijver bekenden Luitenant-Kolonel van Paffenrode, die, na het bekomen van verscheidene wonden, met een piek doorstoken werd. 1) Een Hollandsch Regiment, 't welk reeds het verlies had te betreuren van den Luitenant-Kolonel Baron van Gend, een der dapperste Bevelhebbers van de bezetting, wien twee dagen vroeger een been was afgeschoten, zag in dien nacht, waarvan Lodewijk XIV getuigde dat de ijselijkheid een hel op aarde geleek, al zijne Officieren getroffen. 2) De plaats van een der gesneuvelde Kapiteins te vervullen, maakte zich de Luitenant de Vos, door een stoute daad waardig. 3) Van meer gewicht nogtans was het voor den wapenroem van ons Vaderland, dat onder de verdedigers van Maastricht zich de voortreffelijke Fries bevond, van wien men toen nog niet vermoeden kon dat hij eenmaal de groote mededinger zou worden van den destijds reeds vermaarden Vauban. Menno Baron van Coehoorn diende in Maastricht als Kapitein der Infanterie, en bekwam er een wond; maar die belegering deed hem werken en uitkomsten waarnemen, welke hem de overtuiging gaven, dat er voor den vestingbouw een nieuw tijdvak moest aanbreken. 4) De persoonlijke dapperheid der verdedigers van Maastricht kon echter niet opwegen tegen de meerdere strijdkrachten der aanvallers, een ontwerp van den Prins van Oranje tot ontzet der vesting, in vereeniging met een genoegzame macht Spaansch-Nederlandsche troepen, vond bij den Landvoogd de Monterey geen medewerking, 5) en op den 30sten Juni, den zeventienden dag na het openen der loopgraven, werd de vesting overgegeven bij een eervol verdrag, 6) 't welk, door de fiere taal van den Luitenant-Kolonel van Thienen, een der wakkerste voorvechters der bezetting, de eerste eischen des vijands tot onvoorwaardelijke overgaaf verving.

1) Men heeft van hem een met oordeel en kennis geschreven werk *Over der Grieken en Romeynen krijgshandel*, na zijnen dood (1675) te Gorcum in 't licht gegeven.

2) Onder de gesneuvelden worden genoemd de Luit. Kol. Commersteyn en de Kapiteins Cop, van der Steen, Velzen en van Someren.

3) Denzelfden naam droeg ook de Hollander, die Vauban onderrichtte in de waterbouwkunde toegepast op de versterkingskunst, en die te Havre en elders in Frankrijk onderscheidene waterbouwkundige werken ontwierp.

4) Op de lijst der gesneuvelden en gekwetsten, boven aangehaald, wordt Coehoorn niet gevonden; maar dat hij tijdens de overgave gekwetst was, getuigt Sylvius bl. 624.

5) *Arch.* T. V. p. 322.

6) Een sterk geladen mijn bij de Tongerensche poort deed ieder oogenblik een storm vreezen, welken men niet zou kunnen doorstaan. Vele noodwendigheden, lont vooral, ontbraken. De Burgerij begon oproerig te worden, en eischte de overgaaf. In een rondgaanden brief, door den Koning uitgevaardigd aan al de Gouverneurs, Aartsbisschoppen en Bisschoppen van zijn Rijk, houdende den last om een Te Deum te doen zingen, wordt gezegd, dat Maastricht is veroverd binnen den tijd van dertien dagen na het openen der trancheën, 't geen ook Bousmard opgeeft. Het blijkt echter uit het verhaal der belegering dat de loopgraven geopend zijn in den nacht tusschen den 13 en 14 Juni; en den 30sten zijn de eerste openingen tot de capitulatie gedaan.

Terwijl de koning Maastricht belegerde had Condé uit Utrecht en Naarden langs den dijk naar Muiderberg weder een aanval tegen Muiden ondernomen en Graaf George Frederik van Waldeck, die nu in de Muider-linie het bevel voerde, had dien verijdeld. Toen Maastricht gevallen was, werd hem ter versterking gezonden een gedeelte van het Fransche hoofdleger, 't welk die verovering volbracht had. Condé gaf desniettemin de hoop op van de Hollandsche verdedigingslinie te zullen kunnen overweldigen, liet den Hertog de Luxembourg te Utrecht achter, en nam in het midden van Juli met een gedeelte van zijn leger een stelling tusschen Grave en 's Hertogenbosch, waar hij nog weder door troepen van het leger des konings versterkt werd. Hierdoor geraakten 's Hertogenbosch en Breda in gevaar van belegerd te worden, en terstond trok nu de Prins van Oranje te Geertruidenberg 18000 man te zamen, voornemens met nog 15000 man, hem door den Landvoogd der Spaansche Nederlanden toegezegd, zijnen meestgeduchten tegenstander, zoo deze een der Noord-Brabantsche vestingen mocht bedreigen, op te zoeken en slag te leveren. Doch Condé, geheel de hoop opgevende van door de vermeestering van Holland de kroon te zullen zetten op zijn glorierijke loopbaan, verliet in Augustus met een deel van zijn leger het grondgebied der Republiek.

Middelerwijl waakte de Ruyter ter zee — de Ruyter wiens roem, in die dagen behaald, een der Fransche Vlootvoogden met zijn leven wenschte te kunnen koopen, en die in den tijd van weinige weken

„twee groote Koningrijken
Tot driemaal dwong de trotsche vlag te strijken."

Toen door den zeeslag bij Kijkduin (21 Augustus) de zekerheid verkregen was dat Holland van de zeezijde niet meer te vreezen had, was de tijd gekomen den vijand buiten de verdedigingslijn aan te vallen en het land te doen ruimen. De Prins van Oranje stelt zich te dien einde aan 't hoofd der troepen die hij in de Lange-straat, tusschen Heusden en Geertruidenberg, vereenigd heeft, neemt den schijn aan van Bommel of Grave te willen aantasten, lokt hierdoor Luxembourg uit Utrecht naar Tiel en rukt onverwachts over Werkendam, Hardinksveld, Schoonhoven en Alphen, bereikt den 3den September, na in den nacht onder een hevig onweder den overtocht over de Vecht met schuiten te hebben volbracht, Oud-Loosdrecht, waarheen Waldeck de troepen zendt te Muiden verzameld, legert zich met een macht, nu aangegroeid tot 25000 man, in den avond van den 5den op de heide bij 's Graveland en slaat den volgenden dag het beleg voor Naarden. Het was een stoute onderneming. Hij gevoelde al het gewicht

er van. Hij wist dat Luxembourg ijlings van Tiel naar Utrecht teruggekeerd, alle troepen onder zijn bereik naar Zeist had ontboden om een beslissenden slag te slaan. Toen de Prins dus den 6den September zijn leger van de 's Gravelandsche heide deed oprukken om Naarden te berennen, zond hij den Frieschen edelman Kolonel Schwartzenberg in vliegenden ren naar 't Heerenveen, met het bevel aan Maurits om cavalerie en dragonders met allen spoed hem toe te zenden, en infanterie zooveel hij maar beschikbaar had, tot wier overvoer transportvaartuigen naar de Lemmer werden gezonden; en toen na herhaalden aandrang Maurits aarzelde, van oordeel dat de veiligheid van Friesland het niet gedoogde, antwoordde hij uit zijn kamp voor Naarden den 8sten Sept.: »Gij weet genoeg, zonder dat ik hierover uitweide, van hoeveel importancie deze onderneming hier is, en hoe de zaken staan zouden zoo ons hier een ongeluk overkwam." 1) Maurits had vertrouwen in 's Prinsen verzekering, dat zoolang het pleit met Luxembourg niet beslist was Friesland niets té vreezen had, en zond wat hem bevolen werd. Doch spoediger werd de inneming van Naarden volbracht, dan Luxembourg, tegen wie de troepen uit Friesland dienen moesten, het ondernam de belegering te verstoren. Op den 7den waren al de batterijen in gereedheid om vuur te geven op de vesting; in den nacht na den 8sten werden de loopgraven geopend; twee dagen later waren dezen gevorderd tot op 150 schreden van den bedekten weg en op den 12den werd het verdrag tot overgaaf getroffen. 2) In den nacht te voren hadden de belegeraars de contrescarp, den bedekten weg en een ravelijn na een tegenstand van drie uren vermeesterd, en zich daarin vastgezet. Dapper hadden zich hier gekweten de Kolonel Palm, die aan 't hoofd van zijn regiment mariniers het eerst de contrescarp en vervolgens 't ravelijn vermeesterde terwijl hij, zelf door een granaat getroffen, twee zijner zonen gewond zag nedervallen, 3) de Kapitein Ladder, die er het leven liet, de Kapitein de Wit, die er een wond bekwam, de Luitenant-Kolonel van Wijnbergen en de Majoor van Hardenbroek, die vrijwillig hadden deelgenomen aan dezen gevaarvollen aanval. Treffelijk waren ook de diensten, bij

1) *Arch.* T. V. p. 336—343. In de 19de eeuw, nu correct schrijven tot een beschaafde opvoeding behoort, moet de lezer zich niet te zeer verwonderen dit te missen in de correspondentie van twee welopgevoede Prinsen. Van de brieven van Willem III zegt Macaulay: „The spelling is bad, but not worse than Napoleon's." (*Hist. of Engl.* Vol. II p. 167.)

2) De bezetting was sterk 2930 man voetvolk, waaronder 800 Zwitsers en 2 vanen ruiters. Volgens de opgave van den Gouverneur Dupas, waren er niet meer dan 13 stukken geschut, waarvan 3 onbruikbaar waren.

3) Zijn dapper gedrag bij Woerden is boven verhaald bl. 95.

de belegering van Naarden bewezen door 6000 man hulptroepen, waarmede de Landvoogd der Spaansche Nederlanden, graaf de Monterey, het leger des Prinsen van Oranje versterkt had. In 't algemeen had ons Vaderland in die dagen aan dezen Landvoogd groote verplichting, en door zijn beleid heeft de arm van menig Belgischen Krijgsman toen gestreden voor de redding van Nederland. 1) Luxembourg die te Zeist nog niet meer dan een macht van nauwelijks 14000 man vereenigd had, gevoelde zich diep gegriefd door het verlies van Naarden, waarvan de spoedige verovering hem niet eens den tijd had gelaten om het ontzet te beproeven. 2) Zijn spijt werd vermeerderd door op te merken, dat bij het klimmen van den roem des Prinsen van Oranje, de zijne begon te tanen, en hem ook de laatste hoop ontglipte om Holland te bemachtigen. 3) Die hoop was thans inderdaad voor de Franschen geheel vervlogen. Te vergeefs hadden zij begonnen, door het slechten der vestingwerken van vele steden, den misslag te herstellen, welken Lodewijk XIV, meer luisterende naar den raad van Louvois, dan naar dien van Condé en Turenne, begaan had, met al de ingenomene steden te bezetten en alzoo de kracht zijner krijgsmacht te versnipperen. 4) Het was nu te laat, en het behoud van Holland was de redding van Nederland! Daardoor ligt, ter rechtvaardiging van do Witt, die altijd voor de verdediging van Holland, als het Palladium der generaliteitsmacht, bovenal wilde gezorgd hebben, ons Vaderland ten op-

---

1) Een lofspraak op den bedoelden Landvoogd, heeft Valkenier (*Verw. Eur.* bl. 284.) Vroeger is reeds met een woord gezegd dat reeds in 't begin van Juni 1672, 2000 ruiters uit de Spaansche Nederlanden onder den Markies de Louvignies Holland te hulp kwamen, waarbij vele Belgische Edelen waren, en bij het verder indringen der Franschen tot het behoud van Holland krachtig hebben medegewerkt.

2) Den 7den September gaf de Kommandant van Utrecht, Stouppa, het eerste bericht van het beleg aan Louvois, en schreef dat Luxembourg den Prins van Oranje wel zou durven aantasten, indien deze alleen Hollandsche troepen had, maar dat de 3000 Spaansche ruiters, welke men vernam, dat bij het leger waren, hem afschrikten. Zie *Recueil de Lettres* Vol. I bl. 311. Dat evenwel de Staatsche ruiterij niet zoo te verachten was als Stouppa het hier doet voorkomen, bleek zelfs tijdens het beleg van Naarden, toen in een ontmoeting met de Fransche ruiterij bij Emmenes de Ritmeester van Heemskerck tegen een driedubbele macht streed, tweemaal door den vijand heensloeg, en onder betooning van de grootste dapperheid met roem sneuvelde.

3) Toen Luxembourg ontwoarde, dat het aan het Fransche Hof hem zeer kwalijk genomen werd, niets te hebben beproefd tot ontzet van Naarden, wierp hij de schuld op den Gouverneur dier vesting Dupas, als die de plaats veel te spoedig, lafhartig en, gelijk hij overkropt van spijt zich uitdrukt, à la Hollandaise had overgegeven. Dupas heeft zich deswege verdedigd, en bij Sylvius en Valkenier vindt men een uittreksel uit zijne Memorie van Defensie, waarmede de brieven van Luxembourg in het meergemelde *Recueil* Vol. I. bl. 311 en volgg. verdienen vergeleken te worden. Dupas is in 't volgende jaar bij de verdediging van Grave gesneuveld.

4) Met het ontmantelen van Harderwijk en Doesburg was reeds in 't voorjaar een begin gemaakt; Tiel, Cuilemburg, Wijk bij Duurstede, Wageningen en Amersfoort moesten volgen.

zichte van dat gewest onder een onherekenbare schuld van dankerkentenis. 1)

Middelerwijl hadden de Mogendheden van Europa tijd gehad om het gevaar te leeren beseffen, 't welk haar bedreigde, zoo de Franschen meester werden van de Nederlanden, en onder het gestadig uitrusten en voorzien van vloten, legers en vestingen, hadden onze Staatsmannen niet verzuimd verbintenissen aan te knoopen, welke de onafhankelijkheid des Vaderlands zouden kunnen waarborgen. Vóór het losbarsten van den storm, reeds in December 1671, hadden zij van Spanje de belofte van onderstand weten te erlangen, ingeval van een aanval van Frankrijks zijde, onder beding echter dat die onderstand tot geen openlijke vredebreuk tusschen die beide Mogendheden aanleiding zou behoeven te geven; doch het weinig ontzag, 't welk de Fransche legers voor het Spaansche grondgebied in de Nederlanden betoond hadden, en het bemachtigen van Maastricht deden het Spaansche Hof de noodzakelijkheid inzien van meer krachtdadigen weerstand tegen de veroveringszucht van Lodewijk; en, tengevolge van een nader verbond den 30sten Augustus 1673, met de Republiek gesloten, werd op den 16den October daaraanvolgende door Spanje de oorlog verklaard aan Frankrijk. Hoe van een anderen bondgenoot, van wiens hulp de Staten, kort voor het uitbreken van den oorlog, zich zoo zij meenden verzekerd hadden, de verwachtingen niet vervuld zijn geworden is hiervoor gemeld.

1) Ter bevestiging van het hier gezegde, strekken de twee volgende plaatsen uit de brieven van de Witt aan van Beverningk, in het jaar 1672 geschreven, en door Mr. J. C. de Jonge uitgegeven in de *Verhandelingen en onuitgegevene stukken, betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (2de deel). „Ick hebbe, schrijft de Witt, al over jaeren ende daghen gepousseert de voorsieninge op de securiteijt van Hollandt in 't particulier, boven ende onvermindert de cordate defensie van den Staet in 't generael; ende mogelijk is Uw Ed. niet onbekent, dat daartoe resolutie genomen ende met den aanvang van de fortificatie van Naarden een begin van de executie gemaekt geweest sijnde op wat, naer mijn oordeel, gansch erroneuse fondamenten van jalousie, 't selve werck wederom gerenverseert geworden is." In de tweede bedoelde plaats geeft de Witt de volgende apologie van Holland: „Naedemael de Provincie van Hollandt ende Westvrieslant tot noch toe sich ten dienste van de gemeene Unie soo wttermaeten heeft geëvertueert, dat zij den last te waeter ende te lande genoechsaem alleen heeft gedraegen, ende dat zij niet alleen geene militie van de Unie tot hare eigene bescherminge binnen gehouden, maar selfs oock soo notablen aantall van haere huijschluijden naer den IJssel ende Borgeren naer de frontieren van de Provincie versonden, oock daerenboven noch tot haeren particulieren laste commissien ende werffgelden wtgeschoten heeft tot het aennemen van noch 23800 soldaten ende 5830 waerdtgelders, daervan almede een notabel aentall tot defensie van de bondtgenooten bij leeninge wtgesonden sijn, soo dunckt mij, als het werck buiten niet staende te houden is, dat men dan alle sijne krachten moet inspannen, om noch sijn eigen selve te salveren ende dat oock de Bondtgenooten in soo luctueusen staet door geen ander middel sijn te restablieren, als door de conservatie van Hollandt noch mogelijck tot haere verlossinge bijgebracht soude connen worden. Maer als Hollandt mede sonder defensie gelaeten werdt, ende bij gevolge moet verloren gaen, soo en is notoirlijck voor alle de andere provincien geene resource."

Na vele onaangenaamheden en klachten over en weder sloot Frederik Wilhelm Keurvorst van Brandenburg, beducht geworden voor zijne eigene bezittingen, vrede met Frankrijk (16 Juni 1673). Daarentegen besloot de Keizer, wiens Veldheer, Montecuculi, tot hiertoe in last had gehad geene vijandelijkheden te plegen tenzij de Franschen het grondgebied des Keizers schonden, thans een meer werkzaam deel te nemen aan den strijd tegen Frankrijk. Te dien einde word er te 's Gravenhage, op denzelfden dag waarop het bovengemelde nader verbond met Spanje geteekend werd, een ander gesloten volgens 't welk Keizer Leopold aannam in openbaren oorlog te zullen treden met Frankrijk, en een leger naar den Rijn te zenden van 30,000 man, waarvan de kosten voor een gedeelte door de Staten zouden gedragen worden. Hierbij voegde zich de Hertog van Lotharingen, die zich almede verbond tot een oorlogsverklaring aan Frankrijk, en het op de been brengen eener krijgsmacht. 1)

Door deze viervoudige verbintenis, de Groote Alliantie tegen de veroveringspolitiek van Lodewijk XIV genoemd, in verband met de boven geschetste gebeurtenissen, werd het tooneel des oorlogs naar den Rijn en de Zuid-Nederlandsche gewesten overgeplaatst, en het Vaderland van de tegenwoordigheid der vijanden verlost. Voor Holland was nu geen vrees meer, en daar Vorst Maurits meer en meer aan lichaamskwalen leed, werd aan den Graaf van Waldeck het bevel opgedragen over de troepen die ter bewaking van het land zouden achterblijven. 2)

1) Reeds bij den Pyreneeschen vrede was aan den Hertog van Lotharingen, die deel in den oorlog had genomen tegen Frankrijk, door laatstgenoemde Mogendheid het Hertogdom Bar en het Graafschap Clermont ontnomen. In 1670 had Lodewijk XIV, na het ontbinden der Triple Alliantie, zijne operatiën begonnen met het bezetten van Lotharingen, waardoor de gemeenschap tusschen Franche-Comté, aan Spanje behoorende, en de Nederlanden afgesneden was. De Hertog was naar Duitschland gevlucht. Hierdoor kwam het dat het Huis van Lotharingen in 't vervolg een ijverig deel nam aan de oorlogen tegen Frankrijk. Uitvoerig is de diplomatieke geschiedenis der jaren 1672 en 1673 behandeld in *Neerlands eerste betrekkingen met Oostenrijk*, door Dr. P. L. Muller. uitgegeven door de Kon. Akademie van Wetenschappen. (1870.)

2) Den 18den Sept. schrijft de Prins uit Naarden aan Maurits, dat hij Waldeck naar hem toegezonden heeft om met hem en Rabenhaupt te overleggen wat zij te zamen zouden kunnen ondernemen, en den 2den Oct. uit Rozendaal weder aan Maurits om hem te verwittigen dat Waldeck in den Haag blijft en hij (Maurits) verzocht wordt met hem te correspondeeren over hetgeen de dienst en het welzijn van den staat zullen vereischen. Daarop schrijft Maurits van 't Heerenveen den 15den Oct. dat de vochtigheid van het onder water gezette land hem allerlei ongemakken veroorzaakt, zoodat hij dikwijls zijn kamer en meestal het bed moet houden, waarom hij verzoekt den dringenden raad zijner geneesheeren te mogen volgen en een verlof naar den Haag te bekomen tot herstel zijner gezondheid. Toen de Prins van Oranje de aankomst van Maurits in den Haag vernomen heeft, schrijft hij den 25sten Nov. uit Blatshiem in 't land van Gulik: „J'espère que vostre santé sera bien tost remis, et que vous serez en estat de servir avec la mesme viguer et assiduité que vous avez fait jusques à présent, de quoy je vous ay bien de l'obligation et de tous les soins que vous avez eu des quartiers où vous avez commandé."

Willem III stelde zich op het einde van September te Rozendaal aan het hoofd van 10,000 man Staatsche troepen, meest ruiterij, vereenigde zich te Herenthals en te Lier met 15000 man Spaansche troepen, door den Graaf de Montereij verzameld, trok over Diest naar Venlo, aldaar de Maas over, en vervolgens, door Gulikerland op het grondgebied van den Keurvorst van Keulen Frankrijks bondgenoot. Tegelijkertijd zakte het Keizerlijke leger, 40,000 man sterk, onder Montecuculi den Rijn af, en op den 3den November had de vereeniging der beide legers plaats tusschen Bonn en Andernach. In Reinbach poogde de gewapende bevolking den doortocht van het Staatsche leger te beletten, doch de dragonders, aangevoerd door den dapperen George de Hertogh heer van Valkenburg, namen het stadje stormenderhand in, waarbij zich drie Amsterdamsche Heeren onderscheidden, de Graaf, Reynst en Heermans, die met 24 paarden vrijwillig hunnen arm leenden tot vrijvechting van den Vaderlandschen grond. De Prins van Oranje, thans in drieëntwintigjarigen ouderdom, aan het hoofd geplaatst der vereenigde krijgsmacht van drie Staten, ondernam terstond de belegering van Bonn (7 Nov.) Te vergeefs poogde Turenne die stad te ontzetten; na zes dagen belegerd te zijn, gaf zij zich over, toen het ravelijn voor de Keulsche poort vermeesterd was, en drie mijnen in de hoofdwerken gereed waren aan de bestormers den toegang tot de stad te openen 1). Königsmarck, wien het zwaard der gerechtigheid gespaard had toen hij een jaar te voren voorbarig Bodegraven en Zwammerdam ontruimd had, vond den dood in de loopgraven voor Bonn.

Achtervolgens werd nu het geheele grondgebied van den Keurvorst van Keulen bemachtigd. Toen scheidden de legers om de winterkwartieren te betrekken, en de veldtocht werd bekroond met een uitkomst een jaar vroeger bedoeld met den tocht naar de Maas en Charleroi. Wanneer de vereenigde legers van Willem III en Montecuculi meester bleven van de landstreek tusschen de Maas, de Rijn en de Moezel, kon Luxembourg in Nederland van alle gemeenschap met Frankrijk worden afgesloten. Door dit gevaar gedrongen gaf de Koning last dat zijne troepen het grondgebied der Republiek zouden verlaten. De ontruiming begon den 5den November met het aftrekken der Franschen uit Woerden; den 23sten verlieten zij Utrecht, en achtervolgens Amersfoort, Wijk bij Duurstede, Rhenen, Montfoort, de kleine Zuid-Hollandsche steden, Hattem, Elburg, Harderwijk, Wage-

1) Met het verhaal van deze belegering bij Valkenier, Sylvius en anderen verdient vergeleken te worden het verslag, door den bevelhebber van Bonn aan Louvois gezonden, en te vinden in het *Recueil de Lettres* etc. T. II p. 129.

ningen, Doesburg, Bommel, Crevecoeur en de schans te Engelen. De troepen uit deze plaatsen, 10,000 man infanterie en 6000 ruiters, trok Luxembourg te zamen bij Rijnberk, van waar hij ze den 3den December naar Maastricht voerde: die nog in de steden van Gelderland achterbleven, volgden vier maanden later. Had het Fransche krijgsvolk zijn verblijf meer door roofzucht gekenmerkt dan strookte met de Staatkunde van hunnen Koning, thans behoefden zij zich niet te ontzien de hatelijkheid van den Franschen naam hier te Lande ten top te voeren. 1) Het Fransche stelsel van oorlogvoeren met geldlichtingen en uitplundering dagteekent niet, als sommigen gemeend hebben, van de omwentelingsoorlogen in de laatste jaren der 18e eeuw: reeds hun aftocht uit ons Vaderland in 1673 ging overal vergezeld van geldafpersingen, door bedreiging van brandstichting en plundering, en het wegvoeren der aanzienlijken als gijzelaars.

Toen Stouppa aan de Regeering van Utrecht de sleutels der stad weder ter hand stelde, waren zijne laatste woorden: »Dankt God voor uwe verlossing, en bidt, dat wij nooit wederkomen!" Wijze raad! maar overbodig in die dagen, waarin het niet ontbrak aan Godsdienstige dankerkentenis, en waarin zoovelen op een gevoelige wijze ondervonden hadden, wat het is verguisd te worden door vreemdelingen. Die ondervinding was voldoende om te verhoeden, dat het toenmalig geslacht er toe verviel de tijdelijke voordeelen van rust en vrede te verkiezen boven het behoud van het kostbare pand der onafhankelijkheid. Ware slechts de les, in de vermaning van den straks genoemden krijgsman vervat: »Dankt God voor uwe vrijheid en »wacht u voor de Franschen!" diep gegrift gebleven in de harten van het nageslacht. Maar er moest eenmaal een nog diepere vernedering, een nog algemeenere verguizing volgen, om Nederland door de tuchtigende geeselroede eener vreemde overheersching te leeren, dat, »hoe groot ook binnenlandsche ramp zij, het prijsgeven van het volksbestaan aan vreemdelingen de grootste en onoverkomelijkste ramp van allen is, waarvan de voorkoming door geene verliezen, door geene opofferingen immer te duur kan gekocht worden." 2)

1) „Je ne sçaurois m'empêcher, schrijft Condé aan Louvois, (25 April 1673 uit Arnhem) de vous dire que je trouve les esprits de ces peuples ici tout autres que l'année passée: ils sont tous au désespoir, à cause des taxes insupportables qu'on leur fait tous les jours. Il me semble qua le profit qu'on en a tiré au-delà de ce qu'on auroit pû en tirer par la douceur, est bien médiocre, et qu'il ne valoit pas l'aversion cruelle qu'on s'est attirée. Je ne sçais s'il est de l'intérêt du Roi de continuer."

2) Woorden van den voortreffelijken J. M. Kemper, in zijne redevoering *over den invloed van een onafhankelijk volksbestaan op de letteren en schoone kunsten.*

DE SLAG BIJ SENEF

De lantontheistraers in verdiende wraek verslagen.
Antonides, *Oorspronk van 's lants ongevallen.*

Onder de Godheden welke Griekenland vereerde, was er eene, welke den toorn des Allerhoogsten moest voorstellen, wanneer Hij, in heilige verbolgenheid, aan geweldenaars en plegers van ongerechtigheid den schrik op het hart doet vallen, door het leed 't welk zij anderen bereid of berokkend hadden. Deze Godheid heette Nemesis; en 't was, zegt in beeldspraak een der grootste geschiedvorschers van onzen leeftijd, het was de Nemesis die wilde, dat Lodewijk XIV, door zijnen onrechtvaardigen aanval op Nederland, zelf den man op zijnen post zou brengen, die in 't kabinet en op het slagveld, tegen hem strijden zou tot aan zijnen laatsten ademtocht. 1) En inderdaad, wij hebben gezien, hoe de Republiek der Vereenigde Nederlanden, toen zij in den jare 1672 nabij den ondergang gebracht was, in de verheffing van Willem III het plechtanker der behoudenis vond. Nauwelijks was het nu beslist, dat zij niet zou verdrongen worden van den zetel, waarop zij zich bij den Munsterschen vrede onder de Mogendheden van Europa geplaatst zag, of diezelfde Republiek was reeds de ziel geworden van een Europisch Bondgenootschap; en de jonge Oranjevorst trad aan het hoofd van hare legers op, niet meer als de verdediger alleen en nu ook de wreker van zijn Vaderland, maar als de voorvechter der vrijheid van alle Mogendheden, tegen de overheersching eener enkele. Als zoodanig ving Prins Willem III meer bijzonder ten jare 1674 zijne glorierijke loopbaan aan. 't Was toen, dat, bij Senef, 2) die reeks van veldslagen geopend werd, waardoor de velden van Zuid-Brabant en Henegouwen vermaard zijn geworden, als de groote kampplaats voor het evenwicht van Europa.

Naarmate de Republiek het getal harer bondgenooten zag aangroeien, verloor Lodewijk XIV de zijne. In Engeland viel de verbintenis van Karel II met Frankrijk, tegen Nederland, niet in den geest des volks: de natie verlangde vrede; zij werd te Westmunster den 15den Februari 1674 gesloten. 3) Lodewijks andere Bondgenooten, de Bisschop van

---

1) Heeren, *Handbuch der geschichte des Europäischen Staaten-systems.* II Per. A. 1, § 13.

2) Men vindt geschreven, naar het spraakgeluid Senef en Seneff. De volledige naam is Seneffe.

3) De Engelsche hulpbende bleef echter in het Fransche leger, in weerwil der klachten van het Parlement.

Munster en de Keurvorst van Keulen, verlieten hem kort daarop insgelijks, en sloten te Keulen vrede met de Republiek, den 22sten en den 11den Mei. De Keurvorst van Brandenburg verliet wederom de Fransche zijde, en koos die der Staten bij een verbond, den 1sten Juli geteekend: dientengevolge bracht hij 20,000 man op de been, gedeeltelijk door de Staten betaald. Nieuwe verbonden werden er aangegaan met de Hertogen van Brunswijk en Lunenburg (20 Juni) die 16000 man voor rekening der Staten zouden te velde brengen, en met den Koning van Denemarken (10 Juli). Frankrijk behield alleen het Bondgenootschap van Zweden. Zweden nam wel geen deel aan de krijgsverrichtingen van 1674, maar Denemarken, nu een verklaarden bondgenoot van Frankrijk tot nabuur hebbende, durfde zijne legermacht ten behoeve der Staten bijeengebracht, niet buitenslands zenden, en ook de Keurvorst van Brandenburg en het Duitsche Rijk moesten een wakend oog naar het Noorden gericht houden.

Doch terwijl deze verbonden gesloten werden, deden die van het vorige jaar 1) reeds hunne werking, en toog men van weerskanten ten strijde. Frankrijk, nu niet meer door de hulp der Engelsche zeemacht tegen een landing langs zijn uitgestrekte kusten beveiligd, had vier legers in het veld: een aan de zijde der Pyreneën onder den Hertog van Schombergh, 2) een onder den Koning zelven in Franche-Comté, een onder Turenne aan den Rijn, en een, waarover Condé het bevel had, in Vlaanderen. De Republiek had, door den vrede met Engeland ter zee, de handen ruimer gekregen, en hare vloot, niet meer ter bescherming der Vaderlandsche kusten behoevende te waken, nam 154 compagniën infanterie en zeesoldaten, onder het Opperbevel van den Generaal der Artillerie Graaf de Hornes 3) aan boord, om den vijand op eigen grondgebied en in zijne volkplantingen te gaan verontrusten. Een eskader, onder het bevel van de Ruijter, stevende naar de Karaïbische eilanden, waar de Franschen reeds voorlang van den voorgenomen tocht onderricht en op hunne hoede waren. 4)

---

1) Zie boven bl. 45.

2) Tusschen deze krijgsmacht en de Spanjaarden viel in de maand Juni bij los Bannos een gevecht voor, 't welk ten nadeele der Franschen afliep, en waarbij twee Nederlandsche Ritmeesters in Spaansche dienst zich dapper kweten en gekwetst werden, Don Vincent Munnot en Don Adriaan van den Bogaert. Zie het werk *Tweejaerige Geschiedenissen* (Amst. 1678) bl. 180.

3) Dezelfde, die reeds vroeger is voorgekomen, bl. 45, 93 enz. De landmacht der Republiek voor 1674 was vastgesteld op 900 compagniën voetvolk, 148 compagniën ruiters en 25 compagniën dragonders, kostende maandelijks *f* 1,472,303.

4) De tocht is beschreven door Mr. J. C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederl. zeewezen*, Dl. II. In den tweeden druk van dit werk vindt men een nagelaten aanteekening van den schrijver over de aanleiding tot dezen tocht.

Een landing op Martinique, onder het bevel van den Kolonel Uyttenhove, met moed ondernomen (20 Juli 1674), had een hevig gevecht ten gevolge, waarin onze meeste Hoofdofficieren gekwetst werden. 1) Dit, en andere beweegredenen deden de Ruijter onverrichter zake naar het Vaderland terug keeren. Een ander eskader onder Cornelis Tromp, was bestemd om de westkust van Frankrijk te verontrusten. In sommige streken van Frankrijk was groote ontevredenheid ontstaan over den Hollandschen oorlog, door de verliezen van menschenlevens en winstdervingen van den handel, en hiervan was gebruik gemaakt om een samenzwering te vormen, ten doel hebbende het westen van Frankrijk in opstand te brengen bij de verschijning eener Hollandsche vloot op de kusten van Normandije en Bretagne. Door verstandhouding met de saamgezworenen zouden de Hollanders in 't bezit gesteld worden van Harfleur of Quilleboeuf; alles zou dan in rep en roer geraken; een groote macht van troepen zou naar het westen moeten gezonden worden, hierdoor zou het welslagen der ondernemingen van den Prins van Oranje en de bondgenooten bevorderd worden. Aan het hoofd dezer samenspanning stond de Ridder Louis de Rohan, een speler en in liefdesavonturen levend hoveling, die de gunst des Konings verbeurd had door het ontvoeren van een der nichten van Mazarin, Hortense Mancini. Met dezen losbol onderhandelde de Graaf de Monterey uit Brussel, door middel van een vlaamschen schoolmeester die zich in de nabijheid van Parijs gevestigd had: de belofte van aanzienlijke geldsommen was het lokaas. Maar de toeleg werd ontdekt, Rohan onthoofd, van den Ende de schoolmeester opgehangen, en de Hollandsche vloot vond overal de militaire en burgerlijke handhavers van het koninklijk gezag op hunne hoede. Geheel onvruchtbaar echter voor de achtbaarheid der Republiek was deze tocht niet. De Graaf de Hornes, die reeds vroeger op de Engelsche kust getoond had voor dergelijke ondernemingen bijzonder geschikt te zijn, landde eerst op het eiland Belle-Isle, na de kustverschansingen welke de vijand er had opgeworpen vermeesterd te hebben (27 Juni); 2) doch het kasteel, de eigenlijke sterkte des eilands,

1) De landsoldaten op dit eskader waren in drie brigades verdeeld: een onder Graaf Johan de Hornes (niet te verwarren met den Generaal der Artillerie, in den tekst vermeld), de tweede onder den Luitenant-Kolonel Grandmaison, de derde onder den Luitenant-Kolonel Steelandt. Het Opperbevel had de Kolonel Uyttenhove. Grandmaison en Steelandt werden gewond; laatstgenoemde stierf aan zijne wonden. Onder de gekwetsten was ook een Graaf van Stirum, en onder de dooden een Ingenieur Paeu. Zie verdere bijzonderheden in het werk *Tweej. Gesch.* bl. 323.

2) In het werk *Tweej. Gesch.* bl. 231, wordt een Dagregister gevonden, op de vloot gehouden, waarin de omstandigheden der landing voorkomen, en onder anderen de volgende technische bijzonderheid: „In ordre gerangeert, marcheerde men te landwaerdt in,

op een rots gelegen en sterk bewapend, 1) hierdoor onveroverbaar zijnde, moest onaangetast blijven. Men scheepte zich dus weder in, en landde (4 Juli) op het eiland Noirmantiers of Normoutier, een weinig ten zuiden van den mond der Loire. Ook hier werd het strand door verschansingen en batterijen verdedigd; maar de Hornes maakte er zich met geweld meester van: kasteel en eiland werden door den vijand verlaten. 't Was alsof op dit kleine tooneel, voor het trotsch gemoed van Frankrijks Monarch, Nederland over de geledene verguizing moest gewroken worden. Drie weken bleef onze Landmacht post houden op Noirmantiers, geschut en buit en gijzelaars ter bekoming van brandschatting, even gelijk de Franschen gedaan hadden uit Nederland, wegvoerende, de Oranjevlag doende wapperen op Lodewijks grondgebied, en den schrik verspreidende langs de kusten, van Brest tot Bajonne. 2) Wonderbare ommekeer! Acht maanden vroeger was het hoofdkwartier der Franschen nog te Utrecht geweest! Maar dezen zouden weldra elders op een meer gevoelige wijze leeren, dat Neêrlands leeuw, ontwaakt, nog andere krachten had, dan hij tot hiertoe had ontwikkeld.

In de zuidelijke Nederlanden zou nu een van die groote veldslagen geleverd worden, die den grond tusschen Maas en Schelde met stroomen menschenbloed gedrenkt hebben, om voor een tijd de vraag te beslissen of een regeerder van Frankrijk aan de volken van Europa de wet zou stellen, dan wel een tegen hem gerichte Coalitie. De zeven eerste maanden van 1674 gingen daar voorbij met voorbereidende bewegingen van de vijandige legers: ieder der legerhoofden zocht zooveel mogelijk strijdkrachten tot zich te trekken en zich in de gunstigste omstandigheden te plaatsen voor beslissende ontmoetingen. Het grondgebied der Republiek werd, in de maand April, met uitzondering van Maastricht en Grave geheel door de Franschen ontruimd en hunne troepen, die de steden, sterkten en het platte land van Gelderland bezet hadden, met de garnizoenen van Wezel, Emmerik en andere plaatsen

---

't geen seer braef om te sien was. De spitswagens wierden ook voortgetrokken; dese waren kleine slaghboomen of balkjes vol pennen, op raden rollende, in een vierkant, en 't selve met musketiers gevult, om bijaldien daer ruiterije mocht wesen, deselve voor deselve te stuiten. Andere wederom trokken de veltstukken en de granadiers volgden." Een Fransch verslag van het gebeurde op Belle-Isle is te vinden in het *Recueil de Lettres*. T. II, p. 331.

1) Het kasteel te ondermijnen was niet mogelijk. Er was leeftocht voor 6 maanden in, en een bezetting van ongeveer 1500 Edellieden. (Zie den brief van den Gouverneur van Bretagne in het *Recueil de Lettres*, T. II, p. 330). Het was bewapend met 200 vuurmonden, waaronder ('t geen verdient opgemerkt te worden) 60 in Holland gekocht, („expres uit Hollandt ontboden," zegt het Dagregister, in de vorige *aant.* vermeld.)

2) Meer dan 80,000 man voetvolk en 6000 ruiters waren langs de kust in de wapenen. Zie de bijzonderheden ook van den gemaakten buit, in den brief van De Hornes aan de Staten-Generaal, *Tweejaerige Geschiedenissen*, bl. 245.

aan den Beneden-Rijn, bestemd om deel van het nieuwe leger van Condé uit te maken, bereikten, onder aanvoering van den Maarschalk Markies de Bellefonds, den 12den Mei het Land van Valkenburg nabij Maastricht. Condé, den 10den Mei opgebroken uit den omtrek van Doornik en naar de Maas getrokken, nam de troepen door Bellefonds aangebracht onder zijne bevelen te Eysden, en legerde zich met zijne geheele macht in een kamp anderhalf uur ten noorden van Charleroi. Hij had daar nog niet ten volle 50,000 man vereenigd, terwijl op 60,000 gerekend was.

De Prins van Oranje monsterde zijn leger — 32 regimenten te voet, 26 te paard en 2000 dragonders — tusschen Rozendaal en Bergen op Zoom den 13den Mei, koos toen zijn hoofdkwartier te Duffel en nam daar onder zijne bevelen de Spaansch-Nederlandsche troepen die Monterey voor dezen veldtocht had kunnen bijeenbrengen, 12,000 man. Doch er was al de bekwaamheid en de overredingskracht van Willem III noodig om zijne vereeniging tot stand te brengen met het Duitsch-Keizerlijke leger, dat met een overgrooten omslag van wagentreinen en vrouwen in kantonnement aan de Rhoer lag, onder het opperbevel van den Veldmaarschalk Graaf de Souches. Deze hooggeplaatste gunsteling van het hof van Weenen, zoon van een Fransch Edelman uit La Rochelle, door het geluk zijner levens-avonturen met eigenwaan en trots vervuld, 1) was misnoegd zich te moeten stellen, hij krijgsman van zooveel ondervinding, op vier-en-zestigjarigen leeftijd, onder de bevelen van den Prins van Oranje. De wrevel van den Keizerlijken Veldheer deelde zich aan zijne officieren mede, en gemis van verbroedering was vermindering van kracht waar samenwerking van de drie bondgenooten vereischt werd. Het duurde tot den 28sten Juli eer de geheele krijgsmacht der bondgenooten aan de Mehaigne tusschen Leuven en Namen te Perwez onder het opperbevel van den Prins van Oranje vereenigd werd. Het vereenigd leger bedroeg nu 60,000 man, met zich voerende 72 stukken geschut. 2) Tegen het gevoelen, door de Souches in den

1) Over Louis Rattuit de Souches (volgens Ménage waren zijne voorvaderen seigneurs des Ousches uit de familie Rattuit) moet men lezen het artikel van Bayle in zijn *Dictionnaire Historique et Critique*, en de aanteekeningen in de herziene en vermeerderde uitgaaf, waarin eenige onjuistheden van Moreri verbeterd worden.

2) In de *Tweejaerige Geschiedenissen*, bl. 251, wordt het leger van den Prins van Oranje begroot op 34,000 man (waarmede nagenoeg overeenstemt de Schrijver van 't *Vervolg van 't Verwerd Europa*, bl. 920), dat van de Souches op 30,000, het Spaansche op 10,000, bij gevolg 't geheel op 74,000. De Artillerie van den Prins van Oranje, vóór zijne vereeniging met de Keizerschen, geeft Sylvius, bl. 78, op, als bestaan te hebben uit 72 stukken. Condé schreef den 6 Augustus aan Louvois, dat de Keizerlijke krijgsmacht 15 à 16,000 man sterk was, het Hollandsche leger 24 à 25,000, en het Spaansche 5 of 6000, en dat hij hiervan stellig en nauwkeurig onderricht was; maar hij

legerraad doorgedreven, om de Vlaamsche vestingen bij den Akenschen vrede aan Frankrijk afgestaan te gaan heroveren, dreef de Prins van Oranje het besluit door, om voor 't minst het Fransche leger van naderbij te gaan verkennen, en te zien of het werkelijk, gelijk de Souches beweerde, zich in een stelling en sterkte bevond, waarin het al te gewaagd zou zijn het aan te tasten. Na driemalen van kampementplaats veranderd te zijn, lag het Fransche leger sedert den 23sten Juli ten noorden van Fontaine l'Evêque aan het riviertje Le Piéton. Het leger der bondgenooten ving den opmarsch van de oevers der Mehaigne en der beide Geeten aan den 1sten Augustus, en bracht vier dagen door met over Gembloux naar de Dyle en Genappe te trekken om te gaan kampeeren te Nivelles. De Prins van Oranje wenschte met dezen langzamen marsch kort voorbij het Fransche leger Condé tot een hoofdtreffen te lokken: doch het schijnt dat de grijze veldheer, door zoo vele roemruchtige daden beproefd, oordeelde te veel roem te verliezen en te weinig te winnen te hebben door zich te meten met een veldheer van 23 jaar, die hier zijn proefstuk van bekwaamheid moest leveren in een geregelden veldslag. 1)

In het kamp bij Nivelles werd wederom legerraad gehouden, en van twee gevoelens, Ath te gaan belegeren of den marsch, over Binch naar de Fransche grenzen voort te zetten, vond het laatste de goedkeuring der meerderheid. Op dien marsch zou men het Fransche legerkamp zeer nabij komen: er kon zich dan nog een gunstige kans voordoen om tot een aanval over te gaan. Het leger brak den 9den Augustus op van Nivelles en sloeg zich neder tusschen Roeulx en Arquennes, hebbende Senef in 't gezicht van den rechter vleugel. Doch alle berichten en verkenningen bleven eenstemmig luiden over de sterkte der stelling, waarin het Fransche leger gekampeerd lag. De landstreek ten noorden van Fontaine-l'Evèque was door riviertjes met drassige oevers, door dorpen en landhoeven met enge wegen, door kasteelen met afsluitingsmuren en bosschen, voor de ontwikkeling van breede troepenfronten, voor het snel doorkomen van ruiterdrommen en voor de bewegingen en batterijvorming van de artillerie, en bij gevolg, voor een leger dat daarin met geweld moest doordringen, allerongunstigst. Ten noord-westen en niet ver van Fontaine-l'Evèque ontsprong het riviertje de Piéton: het stroomde eerst noordwaarts, nam, ter hemelsbreedte van Senef gekomen, een bocht naar het oosten en kron-

---

voegt er bij, dat het vijandelijke leger t' elken oogenblik kon versterkt worden. Zie *Recueil de Lettres*, T. II, p. 55.

1) Zie de *Mémoires* van Temple, de Fransche vertaling, bl. 47.

kelde zich vervolgens naar het zuiden om langs het bosch van Gosselies, evenwijdig met den grooten weg van Quatre-bras naar Charleroi, zich in de Sambre te storten. Nabij den oorsprong en langs den rechteroever van dit riviertje had Condé zijne troepen gelegerd, en al de toegangen naar zijn kamp, waar geen terrein-beletselen den vijand konden tegenhouden, waren door veldwerken overvloedig met geschut beplant volkomen beveiligd. De leger-afdeeling van den Hertog de Luxembourg lag in de nabijheid gekampeerd langs den grooten weg van Mons naar Charleroi, en met den rechtervleugel leunend tegen Fontaine-l'Evèque.

Het denkbeeld om het Fransche leger in deze stelling aan te tasten werd dus in een naderen legerraad, gehouden den 10den Augustus in het kamp bij Arquennes, nog geen uur gaans van het Fransche verwijderd, voor goed opgegeven. Doch de Prins van Oranje, wien de samenstelling van het groote leger waarover hij het opperbevel had, en de geest van verdeeldheid tusschen het Duitsche gedeelte en de troepen der andere bondgenooten, tot een spoedige beslissing van den veldtocht dwongen, zal zich wel gevleid hebben met de hoop, dat Condé zich niet verantwoord zou rekenen bij zijnen Koning, indien hij het geällieerde leger ongemoeid tusschen het Fransche leger aan de Piéton en de Fransche garnizoenen in de vestingen van Henegouwen liet doortrekken, om het oorlogstooneel in Frankrijk zelf over te brengen: en hij heeft zich niet bedrogen. Toen hij bij het krieken van den dageraad van den 11den Augustus met zijn leger opbrak van Arquennes om, den vijand de flank biedende, Marimont te bereiken op den weg naar de Haine en Binch en de Sambre, was ook de Prins van Condé te paard gestegen, en de kolonnen van zijn tegenstander ziende voorbijtrekken, besloot hij terstond tot een aanval op diens achterhoede. Uithoofde van de engte der wegen geschiedde de marsch der bondgenooten in drie kolonnen. Ter linkerzijde in een weg, die het dichtst bij den vijand en langs Senef liep, reed de ruiterij; de verst van daar verwijderde weg op de rechterflank was aangewezen voor het geschut en de legertros; de regimenten infanterie trokken een middelweg door, en deze drie wegen liepen uit op Haine St. Pierre en Haine St. Paul. De keizerlijke troepen hadden den voortocht, de Nederlanders den middeltocht en de achterhoede bestond uit de Spaansche troepen. 1) De lengte dezer marschkolonnen en de verschillende belemmeringen waarmede het terrein doorsneden was, deden den Franschen veldheer met zekerheid verwachten, dat hij de achter-

1) De wijze van indeeling der legers van dien tijd en de namen der Nederlandsche hoofdbevelhebbers bij Senef kan men leeren kennen uit de *Lijst van het Nederlandsche leger* enz. als Bijlage gevoegd aan het slot van dit deel, met eenige aanteekeningen.

hoede verslaan zou, voordat de voor- en middeltocht ter hulp zouden kunnen terugkeeren. Terwijl dus gedurende de eerste morgenuren de voorhoede de hoogten naderde aan wier voet de Haine stroomt en de middeltocht in de enge wegen aan het voorttrekken was, en de achterhoede zich in beweging stelde om te volgen, rukten de Fransche troepen uit het kamp, deels wadend door de Piéton, deels over de brug van het dorp Gouy trekkend, en kreeg Luxembourg bevel met zijne legerafdeeling aan te rukken. Het genie van den Prins van Condé — getuigt zijn geschiedschrijver — in staat alle moeielijkheden te boven te komen, zag, besliste, verordende alles op één oogenblik. 1)

Het punt waar het geallieerde leger in zijn marsch het dichtst bij de Fransche legerplaats naderde, was een brug over een beek gevormd door twee kleinere beeken, die van de hoogten ten zuiden van Senef afvloeiden ter wederzijde van het dorp, 't welk aldus tusschen deze twee rivierspranken lag in den hoek van samenvloeiing. De daar vereenigde beek, de beek van Senef, stroomde naar Arquennes en stortte zich vervolgens in de Senne. De weg van de ruiterij-kolonne der bondgenooten liep van Arquennes langs den linkeroever der beek, voorbij de brug, was dan door een der oorspronkelijke beekjes van het dorp gescheiden, en richtte zich, over St. Nicolas-au-bois en Fay naar de Haine. Om van dien weg in Senef te komen moest men de brug over, en kwam men rechts af aan een tweede brug en hooger op aan een derde brug over het andere beekje, dat aan de zijde des vijands langs het dorp vloeide. Doch van de eerstbedoelde brug liep ook een weg langs den molen van Senef naar de dorpen aan de Piéton, waar de Fransche legerplaats was. De Prins van Oranje droeg den Prins van Vaudemont op, met 4000 ruiters uit de drie geällieerde legermachten en 700 of 800 dragonders, dezen weg in te slaan, het oog op den vijand te houden en den

---

1) Beaurain, *Histoire de la campagne de M. le Prince de Condé en* 1674 *en Flandres*. De schrijver noemt zich „le chevalier de Beaurain, Géographe de Sa Majesté (Louis XV) et son pensionaire." Dezen laatsten titel had ook zijn Vader Jean de Beaurain. Beiden hebben voorbeelden gegeven van grondig bewerkte beschrijvingen van veldtochten, met plans en kaarten: de vader — in 1671 overleden — van de veldtochten van den Hertog de Luxembourg; de zoon in het aangehaalde werk, uitgegeven in het eerste eeuwjaar der daarin verhaalde gebeurtenissen (Paris 1774). Hij geeft een schat van door hem gebruikte bronnen op, die hij allen heeft ondergeschikt gemaakt (subordonné) aan de oorspronkelijke brieven van Condé, van de Fransche Generaals, de rapporten der officieren, medestanders, spionnen enz. en andere papieren hem uit de nalatenschap der Condé's ten gebruike verleend. Het is dus uit het Fransche oogpunt gezien, dat alles beschreven en beoordeeld wordt. Met te grooter leedwezen vindt men in de *Archives de la Maison d' Oranje* niet één brief van 1674. De Generaal W. J. Knoop heeft het werk van Beaurain hoofdzakelijk tot leiddraad genomen zijner krijgskundige beschouwingen over den veldtocht van 1674, onder den titel: *Seneffe* (1674) in zijne *Krijgs- en geschiedkundige geschriften*, Dl. III.

marsch der achterhoede to dekken. 1) Vaudemont deed de dragonders het dorp Senef bezetten en plaatste zijne ruiterij in een voordeelige stelling op den weg langs den molen die voor den vijand de naaste was naar de in marsch zijnde achterhoede der bondgenooten. Spoedig werd hij onderricht dat de Franschen uitgerukt waren. Ontwarend hunne vooruitgeschoven posten en vernemend dat reeds achter een hoogte een sterke macht van cavallerie en infanterie met 6 stukken geschut in orde van batalje stond, gaf hij daarvan bericht aan den Prins van Oranje en deze zond oogenblikkelijk den jongen Maurits, 2) met de 2 bataljons van het regiment waarvan deze kolonel was en één van het regiment van diens oom Vorst Maurits, uit den middel-tocht terug naar Senef, om Vaudemont te helpen den vijand het hoofd te bieden. De Prins snelde derwaarts in persoon om de bewegingen des vijands gade te slaan. 3) Doch het bleek spoedig, dat de ruiterij van Vaudemont, in plaats van den aanmarsch van Condé te zullen kunnen tegenhouden, gevaar liep van door het Fransche leger te worden ingesloten. Het was in den voormiddag te tien uur toen de Franschen hun aanval begonnen. Uit hun rechtervleugel rukte de Markies de Fourilles met een sterke afdeeling ruiterij in een wijden kring van omtrekking langs het gehucht Renisart naar de beek van Senef om deze meer benedenwaarts overtegaan, en van hun linkervleugel trok de onverschrokken Montal 4) met 6 regimenten voetvolk, eenige escadrons dragonders en 6 stukken geschut op de twee bruggen aan, die toegang gaven tot het dorp Senef. In 't midden vertoonde zich Condé zelf, aan 't hoofd van de koninklijke keurbende Maison du Roi, besloten de ruiterij die hem wilde beletten zich op de achterhoede der geällieerde marschkolonnen te storten, te verslaan. Zoo werd om het dorp Senef het bloedig voorspel gegeven van den veldslag van den 11den Augustus 1674, die den naam van dit dorp waarschijnlijk het eerst van de Fransche zijde bekomen heeft. De nederlaag der

1) De Hertogen van Lotharingen waren gewoon, nadat het Graafschap Vaudemont in hun Huis was overgegaan, hunne jongere zonen met den titel van Prince de Vaudemont te begiftigen. Deze Prins van Vaudemont was Karel Hendrik, de 32jarige zoon van Karel IV, Hertog van Lotharingen. Zijn vader, een jaar later gestorven, was de Hertog die door zijn avontuurlijke politiek zijne Staten tegen Lodewijk XIV op het spel zette. Zie boven bl. 129, 1). Prins Karel Hendrik, in 1723 overleden, heeft aanzienlijke bezittingen in Brabant gehad.

2) Willem Maurits, zoon van Hendrik van Nassau. Zijne moeder was een Gravin van Limburg Stirum. Hij wordt de jonge Maurits genoemd in onderscheiding van Vorst Maurits, die een broeder zijns vaders was. Hij is gehuwd geweest met de erfdochter van Adolf van Nassau-Schaumburg, welke tak van het Huis van Nassau-Siegen in 1734 is uitgestorven.

3) Relaas van een ooggetuige bij Sylvius, *Vervolg* op Aitzema.

4) De gouverneur van Charleroi, boven vermeld bl. 99.

bondgenooten bij Senef was niet twijfelachtig. De ruiterij, door beletselen van het terrein in hare bewegingen belemmerd, door de menigte der vijanden en het spoedig verlies van vele harer officieren met schrik bevangen, geraakte in verwarring en op de vlucht, en wat ook Vaudemont, wat ook Oranje, die de vluchtenden door het slaan met den degen in 't gevecht poogde terug te drijven, mochten in 't werk stellen, 't was alles vruchteloos. Terwijl de ruiterij op de vlucht werd gejaagd, aan welke de Nederlandsche het laatst deel nam, 1) volgende het voorbeeld der Spaansche en Keizerlijke, werd Senef stormenderhand vermeesterd. De Spaansche dragonders, die buiten het dorp op de hoogten naar den vijand toe geposteerd waren, trokken op de nadering van Montal in het dorp terug, waar de Nederlandsche bataljons de kerk en het kasteel bezet hadden. Hier werd nu, toen de troepen van Montal over de brug, die het dichtst bij den oorsprong der beek lag, in het dorp waren gedrongen, met de grootste hevigheid gevochten. De beide aanvoerders bekwamen tot loon hunner dappere plichtsbetrachting, Montal een verbrijzeld been, de jonge Maurits verwonding en krijgsgevangenschap.

Zoo waren, met groot verlies van officieren, de troepen verslagen, die den marsch der achterhoede van het leger der bondgenooten hadden moeten dekken. Het geheele Fransche leger rukte nu aan, trok de beek beneden Senef over, en wierp zich op de achterhoede der drie marschkolonnen, die nu al vechtende werden voortgedreven in de richting van St. Nicolas-au-bois. 2) Hier besloot de Prins van Oranje den vervolgenden vijand te stuiten. Wel kwam de Souches nog niet opdagen, dien hij last had gezonden onverwijld met de troepen van den voortocht terug te keeren, maar het terrein was geschikt om aan de Hollandsche bataljons en aan de Spaansche cavallerie die reeds daar waren, een stelling te geven voor uitbreiding vatbaar en waar het overschot der bij Senef verslagenen zich zou kunnen herzamelen. De weg van Arquennes langs de beek, voorbij Senef zich richtende naar het dorp

1) Over 't geen hier van den Prins van Oranje verhaald is, zie men het relaas van een ooggetuige bij Sylvius, *Vervolg* op Aitzema, bl. 96. De Prins zelf in zijn brief aan de Staten-Generaal, te vinden bij Sylvius en in de *Tweej. Gesch.*, verzwijgend het aandeel 't welk hij zelf aan dit gevecht had, getuigt, dat Vaudemont „in die occasie heeft doen blijken een seer extraordinarische courage en dapperheyt."

2) In de chartographische verzameling van Mr. J. T. Bodel Nyenhuis bevinden zich 3 stukken over den slag bij Senef. 1. een panoramatische teekening in kleuren van de landstreek, met figuurtjes van troepen in positie, op marsch en in gevecht; 2. een geschetst plan van de stelling der troepen in onderscheiden momenten van den slag, met fransche verklaring van de bijgeplaatste letters, welk stuk naar allen schijn door een stafofficier van Willem III geteekend is. 3. een in haast op 't papier geworpen schets van de standplaats van het geallieerde leger op en na het einde van den slag. Van deze stukken, door den eigenaar met heuschheid ter inzage verleend, is gebruik gemaakt bij de herziene voorstelling van dezen slag in den tekst hierboven.

Fay 1), liep, op een half uur afstand van Senef langs een abtdij met daarbij behoorende gebouwen en woningen, en boomgaarden en tuinen met heggen omsloten: dit heette St. Nicolas-au-bois. Elk van de vier zijden van dezen bebouwden, beplanten en omheinden grond werd met een bataljon infanterie bezet, de zijde naar den vervolgenden vijand gekeerd door een bataljon van het regiment Cassiopijn, de drie overige zijden met drie bataljons van het regiment mariniers van Van Weede van Walenburg. Links vooruitgeschoven, waar de vijand van den middelweg moest uitkomen en het terrein mede met boomgaarden en heggen bedekt was, werden 3 bataljons van de regimenten van Aylva en Schwartzenberg geplaatst, en links van dezen, nabij den weg dien de legertrein volgde, twee bataljons van de regimenten Fariaux en Thouars. 2) Aan de Spaansche ruiterij werd een geschikte stelling aangewezen in de vlakte waardoor de weg van Senef liep. Zoo konden de Franschen uit geen der wegen ten westen van Senef zuidwaarts aanrukken zonder te stuiten op een slagvaardigen vijand, dien zij verslaan moesten, wilden zij voortgaan; en deze nieuwe stelling der bondgenooten in de rechterflank te vallen, werd hun belet door het drassig terrein, waarin zich de twee beekjes vormden boven vermeld. Mocht nu de Souches blijven dralen met de keizerlijken terug te keeren, 3) van den middeltocht waren reeds de brigade-generaals Graaf van Solms, van Asperen Heer van Heeswijk en de Graaf van Erpach met hunne infanterie-brigaden, en de Luitenant-Generaal Steenhuysen Heer van Heumen met zijne divisie ruiterij, op hunnen terugmarsch tot Fay genaderd: deze Nederlandsche krijgsmacht zou dus spoedig in de stelling kunnen intreden, en reeds dadelijk moesten de beschikkingen van den Prins van Oranje aan een ervaren veldheer als Condé ontzag inboezemen. Werkelijk begreep de Fransche Veldheer dat, wat hij oorspronkelijk alleen in 't oog had, het verslaan der achterhoede van het op marsch zijnde leger der bondgenooten, niet meer dan een inleiding geweest was tot een veldslag dien hij nu te leveren had. Hij

1) De volledige naam is: Le Fayt-lez-Seneffe.

2) Bij deze opgaaf der stelling van de infanterie bij St. Nicolas-au-bois is de aanwijzing gevolgd op het geteekende plan vermeld in de noot bl. 141 onder No. 2.

3) De Prins zond aan de Souches herhaaldelijk renboden om tot spoed aan te dringen. Volgens sommige schrijvers was deze zoo traag in het voldoen aan het bevel van den Opperbevelhebber, dat de Prins zou verklaard hebben dat, had hij het niet ten gevalle van den Keizer gelaten, hij hem door den kop zou geschoten hebben. Wagenaar zegt, op gezag van Burnet, dat de Prins de onvoordeelige uitkomsten van den slag toeschreef aan de lafheid van de Souches, en dit getuigt ook Temple. De Prins spreekt in zijn brief aan de Staten-Generaal geen woord daarvan, maar schrijft, zonder de hulpvaardigheid van 's Keizers Veldheer te roemen, dat deze heeft gegeven „seer uytsteekende proeven van de couragie en dapperheyt, dewelke hij heeft doen blijken in veel andere occasien."

deed dus, op het gezicht van de stelling waarin zijn tegenstander bleek hem het hoofd te willen bieden, zijn leger halt houden om het voetvolk en de dragonders die Senef vermeesterd hadden, met de zes stukken in te wachten, en plaatste toen de drie wapens in een geregelde slagorde. Het gevecht, door zijn veldgeschut voorbereid, werd geopend met een aanval der Fransche infanterie en dragonders op den voorgrond voor St. Nicolas, waar de Friesche regimenten en die van Fariaux en Thouars stonden. Hier streed de Luitenant-Generaal van Aylva met zijne gewone dapperheid, en de Opperbevelhebber was daar, de soldaten aansporende hun plicht te doen. De Franschen vonden hier geen gemakkelijke taak, en de strijd bleef onbeslist, tot dat Fourilles met twee escadrons toesnelde, en tusschen de heggen begon door te dringen, om aldus in den rug te komen van deze hardnekkige strijders. Toen weken dezen terug, en het zal toen geweest zijn, dat de Kolonel Schwartzenberg gesneuveld is en Aylva zwaar gekwetst werd. De geheele slagorde der Franschen rukte nu voorwaarts; hunne ruiterij dreef die der bondgenooten, na een kort gevecht, van de vlakte waarop zij geschaard stond terug, den weg op tot achter St. Nicolas, en op den anderen vleugel bereikte intusschen de Hertog de Luxembourg, met zijne leger-afdeeling, den weg dien de trein-kolonne volgde en waar de legertros der Spaansche en Nederlandsche troepen de prooi zijner soldaten werd.

Willem III te midden van de nederlagen zijner troepen werd gezien nu hier dan daar zijne bevelen gevend met de grootst-mogelijke kalmte. 1) De gevluchte en verstrooide ruiterbenden werden herzameld en in linie geschaard op de hoogten achter St. Nicolas, en de bezetting dezer abtdij met hare tuinen en boomgaarden werd versterkt met de teruggeweken maar zeer geteisterde bataljons. Condé, driftig van aard, die zich het doortasten verder dan zijn plan geweest was gemakkelijker had voorgesteld, en in zijn ridder-adeltrots tegenstand van voetknechten het allerminst dulden kon, wierp denzelfden Fourilles, die zich reeds zoo gelukkig gekweten had, het bevel naar het hoofd, om door St. Nicolas zelf ruim baan te maken. De Markies toont zich vaardig te gehoorzamen, maar hij meent den Veldheer opmerkzaam te moeten maken op de sterkte der aan te vallen stelling en het bloed 't welk de vermeestering kosten zal. »Ik vraag uwen raad niet — was het bitse wederwoord, maar gehoorzaamheid; 't is niet van van daag dat ik u leer

1) „Le Prince d'Oranje se montroit partout avec un courage intrépide et faisoit en même temps, avec autant d'activité que de sang-froid, les dispositions propres à arrêter les progrès ulterieurs des Francois." Beaurain pag. 114.

kennen als meer geschikt tot redekavelen dan tot vechten." Het verwijt was onrechtvaardig van die het gaf, en onverdiend voor die het ontving: 1) de beleedigde bewees, dat voorzichtigheid aan te raden niet altijd het kenmerk is van gebrek aan moed. Onverschrokken doet hij den bevolen aanval, ziet, in een woedende worsteling met onze oude zeesoldaten bijna al zijne officieren sneuvelen en zelf door een musketkogel getroffen, zijne bataljons met bebloede koppen terugdeinzen. Een uur later gaf hij den geest, betuigend in sòldatentaal zijn spijt, niet lang genoeg te leven om te zien hoe Condé zich nu daaruit zou redden. Deze, door de nederlaag van Fourilles tot het uiterste van overmoed opgewonden, plaatst zelf zich aan 't hoofd van zijn dragonders en van versche bataljons infanterie, werpt zich op de reeds afgestreden verdedigers van St. Nicolas, laat de keurbende zijner ruiters indringen waar zij een doorgang vinden, en dwingt al wat de gebouwen, tuinen en boomgaarden der abtdij bezet heeft tot wijken, en vat zelf post in de stelling waarin de Prins van Oranje hem tot staan heeft gebracht. 2)

De Fransche ruiterij zich de doorgangen van St. Nicolas geopend ziende, drong rechts en links voorwaarts, vormde zich ijlings in slagorde tegenover die der bondgenooten op de hoogten voor Fay geschaard; voor de derde maal werden de ruiterijen der beide legers tegen elkander gevoerd, en voor de derde maal overwon het beter gehalte der Fransche ruiterbenden. Vruchteloos werd de Spaansche cavalerie door den riddergeest harer bevelhebbers aangevuurd: de Markies d'Assentar, zeven malen gewond, viel stervend in 's vijands handen, en ook de Spaansche cavalerie werd overhoop geworpen. Vruchteloos was de heldenmoed van den Veldmaarschalk van Waldeck, die aan 't hoofd van een escadron een charge willende doen, niet gevolgd werd en midden onder de Franschen geraakt, twee hunner die hem gevangen wilden nemen, nederhieuw, en bloedend uit drie wonden zich nauwlijks meer te paard kunnende houden, met moeite tot wijken te bewegen was. 3) Vruchteloos was de aansporing en het voorbeeld van twee Nederlandsche Prinsen — de achttienjarige Hendrik Casimir was onafscheidelijk

1) Beaurain zelfs, de geschiedschrijver van het Huis van Condé, schrijft: „M.le Prince prouva dans cette occasion qu'un grand caractère peut quelquefois être injuste."

2) Le choc et les décharges — zegt het relaas door Condé aan Louvois gezonden — y furent extrèmement rudes; et après une assez grande resistance ils commencèrent a plier." *Recueil de Lettres* T. II. p. 66.

1) De Graaf van Waldeck is boven reeds vermeld, bl. 125. Hij zal ook later nog voorkomen. Dezen trek zijner dapperheid deelt de Prins van Oranje mede in zijn brief aan de Staten-Generaal.

van de zijde van Oranje 1) — de geheele linie van Spaansche en Nederlandsche ruiterij nam de vlucht naar Fay.

Met de gevechten tot hiertoe geschetst waren vier uren verloopen: het was twee uur in den namiddag geworden en een uur te voren waren de keizerlijke troepen, van den voortocht teruggekeerd, te Fay gekomen. Fay was een groot dorp, bestaande, met kerk en kasteel, uit verstrooide huizen omgeven met hoppetuinen en boomgaarden door heggen en sloten omringd en doorsneden. Aan de eene zijde, waar de linkervleugel van het legerfront tegenover de Franschen was, bevond zich een dalkloof of ravijn, stuitend aan een dicht bewassen bosch dat zich aansloot aan het uitgestrekte bosch van Roeulx, en aan de andere zijde de reeds meer gemelde moerassige grond, waaruit de twee spranken van de beek van Senef voortkwamen: achter het dorp was een groote langzaam oploopende vlakte. Op dit voor een legerstelling gunstig gelegen terrein besloot de Prins van Oranje het lot van den dag te verbeiden, en de Prins van Condé kon het denkbeeld niet verdragen van, na drie malen de Spaansche en Nederlandsche ruiterscharen geslagen te hebben, voor een »Tot hier toe" van zijn tegenstander, eenvoudig naar zijn legerplaats weder af te druipen. Dit werd onmogelijk voor zijn eergevoel, toen het kanonvuur der bondgenooten, wier artillerie nu ook van den marsch teruggekeerd en gedeeltelijk terstond op de uitwegen van Fay gebracht was, in zijne ruiterij geheele rijen deed nedervallen. 2)

Terwijl Condé zijne troepen die in aantocht waren met spoed deed oprukken, wees Oranje aan de zijne hare standplaatsen aan. Het dorp Fay, voor de beide vleugels der stelling uitspringende en aldus zoowel op de beide flanken als in het front den aanvaller kunnende brengen in de vuurlijnen eener daar zich verwerende strijdmacht, werd sterk bezet door de Staatsche infanterie met geschut op de toegangen. De overige infanterie werd, op den linkervleugel — die van het keizerlijk leger — bij de dalkloof en aan den rand van het daaraangrenzende bosch geplaatst, op den rechter in boomgaarden en achter heggen;

1) Hoe hij zijn dienst aan de Staten had aangeboden is boven vermeld, bl. 62. Hoe Willem III met hem omging, zie *Arch.* T. V. Proleg. XLIX. Hij is de vader geweest van Jan Willem Friso en bijgevolg de achter-overgrootvader van Koning Willem I. Een jaar na den slag bij Senef is hij Stadhouder geworden van Friesland, Groningen, Ommelanden en Drenthe, en overleden in 1696.

2) „A chaque coup des files entières" schrijft Quincy, *Hist. Mil. de Louis le Grand*, T. I. p. 383. Beaurain, die andere bijzonderheden ook voorbijgaat, heeft niets van dit verlies aan de Fransche cavalerie door het geschut toegebracht. Maar van Quincy schrijft Voltaire: „Il entre dans de grands détails, utiles pour ceux qui veulent suivre dans leur lecture les opérations d'une campagne:" zijn werk wordt daarom door Beaurain genoemd: „une énorme compilation de gazettes."

sterke afdeelingen ruiterij stonden als reserve op de achter Fay zacht-oploopende hoogte. De drie hoofdpunten van deze stelling werden te gelijkertijd aangetast, het dorp door Condé zelven, de linkervleugel door Luxembourg en de rechter door den Hertog de Navailles. 1) Hier ving nu een strijd aan zoo bloedig, als de oudste krijgslieden niet hadden bijgewoond. Om het bezit van het dorp werd het hevigst gestreden. Condé voert hier in persoon telkens versche troepen ten aanval: zij worden door kanon- en geweervuur en blanke wapenen telkens teruggeslagen. Ziende dat hij met zijne minachting van het Hollandsche voetvolk zich bedrogen heeft 2) en dat met zijne front-aanvallen niets gevorderd wordt, onderneemt hij door een ondiep gedeelte van het ravijn het dorp om te trekken, en werkelijk wordt de daar geposteerde infanterie tot wijken gebracht, drie stukken geschut genomen en eenige Fransche escadrons, uitkomende in de vlakte achter het dorp, doen vreezen dat de schaal der overwinning naar de zijde der Franschen gaat overhellen. Kortstondig was dat voordeel. De Prins van Oranje laat oogenblikkelijk een deel zijner reserve oprukken; de keizerlijke ruiterij aangevoerd door Gaspard Graaf de Chavagnac, een Franschman van geboorte, 3) werpt den vijand over het ravijn terug; de verloren kanonnen worden hernomen: doch toen deze ruiterij, om van terugslaan tot aanvallen over te gaan, op den Franschen rechtervleugel inrent, wordt zij op hare beurt teruggeslagen. Niettemin bleef Chavagnac meester van 't ravijn, en alle verdere pogingen der Franschen, om daarin door te trekken, zijn vruchteloos gebleven. Nu het dorp echter met zijne hardnekkige verdedigers rechtstreeks aangetast onwinbaar bleek te zijn, hadden de beide vleugels van de stelling der geallieerden te meer de woede des vijands te verduren. Om den linkervleugel poogde Luxembourg heen te trekken, maar de keizerlijke troepen verijdelden dien toeleg, en toen het reeds avond werd en op den rechtervleugel Navailles dreigde door te breken, waren het de Prins van Oranje en de zes-en-zeventigjarige Vorst Maurits, uit een ziekte nog niet volkomen hersteld en altijd vurig als de jongste zijner strijdmakkers, 4) wien het gelukte den schok te breken, die beslissend had kunnen zijn. Toen

---

1) Beproefd in vele oorlogen, een jaar na den slag bij Senef Maarschalk geworden. Men heeft van hem *Mémoires relatifs aux principaux événements depuis* 1638 *jusqu' en* 1683 (Paris 1701.)

2) „Croyant" schrijft Temple volgens de Fransche vertaling zijner Gedenkschriften, „que les Hollandais, qu'il estimoit les plus méchantes troupes ne feroient jamais fermes après l'entiére defaite des Espagnols et d'une partie de leur Cavalerie."

3) Men heeft *Mémoires* van hem, waarvan drie uitgaven zijn (1699, 1700, 1701.)

4) De Prins van Oranje in zijn brief aan de Staten-Generaal getuigt van hem, dat hij zich onderscheidde „sonder voor de jongste lieden te wijken."

in den voornacht de strijd een einde nam hadden de beide legers zich gehandhaafd in de stelling die elk hunner in den aanvang had ingenomen.

Was dit het algemeen beloop van den slag, talrijk waren de bijzondere gevechten, waarvan het moeilijk is den samenhang te beschrijven. In welk verband met de wanhopige pogingen der Franschen om in het dorp door te dringen, stond de nederlaag van het regiment van de garde van den Stadhouder, waarvan de Rijngraaf Kolonel was? Er moeten rechts-voorwaarts van Fay hoogten geweest zijn, die het tooneel zijn geworden van hevige gevechten. Daar onderscheidde zich een bataljon Mariniers met 2 veldstukken, waaraan zich eenige escadrons van de achterhoede der marschkolonne hadden aangesloten. Daar heeft ook het eerste bataljon der lijfwacht van den Prins geschaard gestaan, terwijl de 3 andere bataljons aan het opkomen waren, toen 6 of 7 Fransche escadrons van de Koninklijke lijfgarde met het infanterie-regiment van de Koningin en 3 veldstukken, aangevoerd door Condé in persoon, het eerste bataljon der Hollandsche Garde kwamen overhoop werpen en de overige, voordat zij tijd hadden zich te scharen, in verwarring terugsloegen. 1) Het kan zijn, dat op dit gevecht meer bijzonder de getuigenis doelt, dat de beide Prinsen Condé en Oranje, de eerste vergezeld van zijn zoon den Hertog van Enghien, Oranje met Hendrik Casimir aan zijne zijde, zich vertoonden hartstochtelijk strijdend in 't heetst van 't gevecht. Het kan daar geweest zijn, dat Ouwerkerk, den Prins tegen een pistoolschot willende beschermen, zwaar gewond in de handen der Franschen geraakte, waaruit hij kort daarna in het slaggewoel zich weder losrukte. Doch waar is het geweest, dat Willem III, een Spaansch regiment gereed ziende zich over te geven, met het dreigendst levensgevaar daarheen is gesneld om het Spaansche regiment door een Hollandsch te doen vervangen, 't welk toen gedurende anderhalf uur den aanval weerstaan heeft? 2) Op welk punt van het slagveld is het geweest, dat hij, de zijnen vooruitgesneld, zich zonder het te weten in het midden der Franschen heeft bevonden? Hij beveelt hun wakker vuur te geven en krijgt ten antwoord dat er geen kruit meer is: nu ontdekt hij zijne dwaling, verwijdert zich voorzichtig uit het gedrang, komt bij de zijnen, stelt zich aan 't hoofd

1) Deze bijzonderheden zijn ontleend aan de aanteekeningen op het geteekend plan, vermeld hiervoor bl, 141 in de aant. 2) onder no. 2.

2) Onder de meest vertrouwde lieden die Willem III omringden, bevond zich een agent van d'Estrades, die aan dezen heimelijk mededeelde, wat er in 't hoofdkwartier der Bondgenooten voorviel. Eenige dezer brieven zijn opgenomen in het *Recueil de Lettres* T. II. Uit deze brieven (p. 72) is de bijzonderheid ontleend, hier in den tekst vermeld.

van eenige bataljons, valt aan op de slecht voorziene benden en verplettert die. 1)

Met dergelijke gevechten duurde de strijd 8 of 9 uren voort. De zon onder de kim gedaald mocht haar licht aan de strijdenden hebben onttrokken, de maan had hare plaats vervangen, en haar schijnsel, gewoon lieflijker tooneelen te bespieden, strekte hier tot verlenging van oorlogskreten en bloedvergieten. Niet voordat het ondergaan der maan alles in duisternis had gehuld, een uur voor middernacht nam het gevecht een einde. De keurtroepen des Franschen legers, de Fransche en de Zwitsersche lijfwachten des Konings, lieten den boord der dalkloof, waar zij om door te breken vruchteloos hare krachten gespild hadden, bezaaid met hare dooden. 2) De beide legerhoofden wenschten den strijd te hervatten zoodra het morgenlicht zou aanbreken. Doch Condé, door de inkomende rapporten den verwarden toestand leerende kennen waarin zijn leger zich bevond ten gevolge van de geleden verliezen en de gemoedsstemming zijner troepen in een nacht tusschen lijken en gekwetsten doorgebracht met het geweer in den arm, gaf zijn voornemen op, en het morgenrood vond het Fransche leger in vollen aftocht naar het kamp bij de Piéton. De bondgenooten waren meester gebleven van het dorp en het kasteel van Fay, van het ravijn en de boomgaarden en velden ter wederzijde, en brachten daar den nacht door. De Prins van Oranje stelde zich van de vervolging des vijands diens nederlaag voor en een spoedige beslissing van den veldtocht, doch vond tegenstand bij de overige Generaals, en de Souches verzette zich met nadruk tegen het voornemen van den vijand na te zetten. Het leger sloeg zich derhalve neder, toen het dag geworden was, 3) tusschen Roeulx en Marimont met het dorp Gognies op den linkervleugel en op den rechter het dorp Sterpy of Strépy nabij de Haine: toen schaarde het zich, na eenige uren rust, op de daarvoor gelegene vlakte in orde van batalje met het front gekeerd naar den aftrekkenden vijand, 4) vierde met een drievoudig salvo de behaalde

1) Burnet *History of his own Time* 11.

2) Van de Zwitsersche Garde was de helft gesneuveld. Zonder eenigen grond bij te brengen schrijft Folard in zijne Aanteekeningen op Polybius L II et 6 „Il est à croire qu'il (Condé) eut forcé encore la ravine sur la quelle la nuit et non l'ennemi l'arrêta."

3) In het relaas door Condé naar Parijs gezonden werd gemeld, dat beide partijen tegelijk bij het aanbreken van den dag het slagveld hebben verlaten.

4) Deze beschrijving is ontleend aan de schetsteekening vermeld hiervoor bl. 141 aant. 2) onder no. 3, waar op die plaats staat aangewezen „Campement le jour après le combat," en een weinig voorwaarts „Ici fut mis l'armée en bataille le matin comme il quitta le champ de bataille." Van Strépy evenwijdig met de Haine heeft de schets een lijn van „Le campement destiné le jour du combat 11 Août." Dit stemt overeen met hetgeen elders gemeld wordt, ook door den Prins in zijn brief aan de Staten-Generaal en door Temple in zijne Gedenkschriften, dat de bondgenooten zich hebben neergeslagen

zege, trok over de Haine naar de zijde van Mons, en legerde zich nabij deze vesting in den avond van den 12den Augustus.

Wanneer twee legers zijn slaags geweest wordt de overwinning toegekend aan het leger dat meester gebleven is van het slagveld. Op den 11den Augustus 1674 zijn er drie slagvelden geweest, Senef, St. Nicolas en Fay. De Franschen hebben zich de eer der zegepraal toegekend, op grond dat zij op de twee laatstgenoemde slagvelden den nacht hebben doorgebracht en een grooter aantal krijgsgevangenen en vaandels benevens de bagage 1) hadden bemachtigd. Ontwijfelbaar waren de Franschen in het eerste tijdperk van den slag bij Senef en St. Nicolas overwinnaars geweest; maar het is evenmin te ontkennen, dat in het hoofdtreffen bij Fay hun aanval mislukt is, en zij het onderspit hebben gedolven. Geen der beide partijen echter had groote reden een andere vreugde te gevoelen over den uitslag van het gevecht, dan die kon voortvloeien uit het besef van algemeene plichtsbetrachting, waardoor beiden zich de eer der overwinning hadden waardig gemaakt, welke geen van beiden behaald had. Duizenden waren er gevallen, zonder dat er een voet gronds gewonnen was. Gelijk de beide legers bij den aanvang van den slag nagenoeg gelijk in talrijkheid geweest waren, zoo telden zij ook een bijna gelijk getal van dooden: zij werden gerekend elk zeven of achtduizend man verloren te hebben; maar grooter was bij de Franschen het getal Bevelhebbers en Edellieden onder de gesneuvelden. 2) Het lag in den aard van het gevecht dat het Fransche leger

ter plaatse welke zij vóór den slag daartoe bepaald hadden. Dat de bedoelde schets geteekend is, misschien wel voor een der Gedeputeerden te velde, weinige dagen na den slag, blijkt uit hetgeen geschreven staat bij de abtdij Marimont: „Marimont où les ennemis ont garnison." De Franschen zijn in hun kamp aan de Piéton gebleven tot den 22sten Augustus, en zullen dus daar een veiligheidspost gehad hebben.

1) Omtrent het verlies der bagage schreef de (bl. 147 aant. 2) bedoelde agent van d' Estrades: Tout le bagage de mon maitre et celui de son armée a éte pris et pillé sans qu'il en reste rien. En mon particulier je perds touts mes papiers et mes chiffres, et 1500 pistoles que j'avois dans les coffres de S. A." Volgens een brief van Condé (*Recueil de Lettres*, T. II, p. 60), hadden de Franschen veroverd 2 kanonnen, 2 mortieren, bijna 100 vaandels en standaarden; en hadden de bondgenooten nog verloren 50 pontons, die verbrand waren, en meer dan 1300 karren, koetsen en andere rijtuigen, en meer dan 200,000 kroonen aan geld. Doch deze opgave schijnt hoogst overdreven te zijn. Een Hollandsch ooggetuige (bij Sylvius, bl. 97), verzekert, dat de vijand geen 50 wagens bemachtigd heeft, en dat er 200 zijn terug gekomen. Het verlies der bagage werd grootendeels veroorzaakt doordien de voerlieden de strengen afsneden, om zich met de paarden te redden. Een uitvoerig verslag van hetgeen er met den legertrein is voorgevallen, door den Wagenmeester Generaal Johan de Jonkheere geschreven, vindt men in de *Tweej. Gesch.* bl. 808. Daaruit blijkt, dat het onwaar is, 'tgeen door de Fransche Schrijvers van het vermeesteren der krijgskas wordt opgegeven, en dat 's daags na den slag nog 800 wagens bij het leger zijn terug gekomen, „sonder dat een duit van 's landts geld is vermist of achtergebleven""

2) Volgens Quincy hadden de Franschen duizend gesneuvelde officieren; en in een onderschepten brief aan den Koning had Condé geschreven, dat hij zijne beste Infanterie en een goed gedeelte zijner Cavalerie verloren had. Onder hunne gewonden had-

meer aan dooden en gewonden geleden heeft, en de bondgenooten meer aan gevangenen.

De slag bij Senef, meer dan eenig ander wapenfeit onzer Geschiedenis geschikt om in het gemoed te grijpen van den Nederlandschen krijgsman, is een der bloedigste geweest van dit tijdvak. 1) Het Nederlandsche voetvolk had er de schande uitgewischt, welke op de krijgsmacht van den Staat rustte door de gebeurtenissen van 1672: want, hoezeer van de overige Bondgenooten vele bevelhebbers treffelijke blijken van dapperheid hadden gegeven, 't was het Nederlandsche voetvolk geweest, 'twelk den evenaar der overwinning hersteld had, toen die overhelde naar den vijand. Het was de Nederlandsche legermacht geweest die voornamelijk den strijd gestreden, maar ook de grootste verliezen geleden had, daarna volgde de Spaansche; de Keizerlijke had het minst verloren. Jammer, dat mannen, als de Kolonels Palm en Eybergen, krijgslieden zonder smet of blaam, een eerherstelling niet mochten beleven, welke zij persoonlijk niet behoefden: 2) zij stierven den dood der helden op het slagveld. Maar anderen bleven gelukkig voor volgende gebeurtenissen gespaard. Ouwerkerk, bestemd om eenige jaren later Willem III nog eens het leven te redden, en eenmaal de getrouwe wapenbroeder van Marlborough te worden, bekwam er slechts een wonde; 3) desgelijks Van Rheede Ginckel, toen Brigadier, later de veroveraar van Athlone en de overwinnaar bij Agrim; voorts Aylva en Waldeck, reeds vermeld, met Erpach, Solms en anderen. Coehoorn verwierf er door heldhaftigheid zijne bevordering tot Kolonel der beide bataljons Nassau-Friesland. De zestienjarige Willem Vleertman streed er loffelijk als Vaandrig, 4) en

„— de grijze en onbesproken stam
Der Witsens, afgeslooft in Burgermeesterschappen
En loflijk Staetbewint"

den zij Luxembourg, Montal, Rochefort, Feuquières en Condé's zoon den Hertog van Enghien.

1) De Schrijvers, waaruit geput is, zijn achtervolgens in de Aanteekeningen aangehaald. Daarbij kunnen nog gevoegd worden Feuquières, *Mem. Hist. et Mil.* T. I, p. 350, T. II, p. 10, en Daniel, *Journal de Louis XIV*, p. 118, aangehaald door Wagenaar. Zoo verward als de slag was, zijn ook de berichten. Het uitvoerigst is het verhaal van Samson, *Hist. de Guill. III*, maar ook dat is hier en daar niet vrij van tegenstrijdigheden en duisterheid. De brief van den Prins van Oranje aan de Staten-Generaal, een voorbeeld van zedigheid, behelst meer losse bijzonderheden, dan een algemeen overzicht van den slag. 2) Zie hen vermeld boven bl. 128 en 146.

3) De boven bedoelde handlanger der Franschen in 't gevolg van den Prins van Oranje schrijft aan d'Estrades: „Overkerque son ('s Prinsen) premier Ecuyer a un coup de mousquet à la tête. Il a été pris assez longtemps par vos gens et sauvé heureusement." Over Ouwerkerk en anderen hier genoemd zie men de Lijst van 't leger, hierachter als *Bijlage*. — Onder de gekwetsten wordt ook genoemd Carel Evertsen, 4de zoon van den Luit. Admiraal Cornelis Evertsen, dienende als Luitenant bij een der regimenten mariniers.

4) Van dezen verdienstelijken Krijgsman, die in onderscheidene betrekkingen, vooral als Commissaris van de Approches, den Lande aanmerkelijke diensten heeft bewezen, bestaat eene afzonderlijke levensbeschrijving (Amst. 1743).

mocht in zijne burgerkroon een krijgslauwer vlechten, door een zijner telgen bij Senef verworven. 1) In 't kort: het scheen, dat mannen uit alle standen, uit alle oorden van het Vaderland deel moesten hebben aan de eerherstelling der Nederlandsche krijgsmacht. Daardoor werd voor Nederland opgewogen, wat er aan de volkomenheid der overwinning en het dadelijk voordeel op het oorlogstooneel ontbreken mocht. Het was nu gebleken, dat het evenwicht tusschen Land- en Zeemacht, in het verloopene Stadhouderlooze tijdperk jammerlijk verbroken, zich begon te herstellen; en wie daarvan het gewicht niet mocht beseffen, onze Zeemacht was onder de eersten, om er zich over te verheugen. Toen het bericht van den slag bij Senef in de Nederlandsche vloot voor Cadix was gekomen, werden aan ra en spriet, in 't want en langs 't boord, vreugdelichten opgehangen, en van de Vaderlandsche bodems deden onze zeelieden den donder van het geschut hooren, tot een teeken van blijdschap over de gewrokene eer hunner wapenbroeders te land. 2) Vraagt men: waartoe de vermelding dezer bijzonderheid? Om te doen opmerken, hoe schoon het is, wanneer allen die de wapens dragen voor hetzelfde Vaderland, 't zij dan te land of ter zee, te voet of te paard, bij het geschut of aan de loopgraven, broederlijk elkander de hand reiken, en een heilzame geest van onderlinge kameraadschap niet verbastert in heillooze ijverzucht tusschen de verschillende deelen der Vaderlandsche strijdmacht.

Maar, wie zich bij Senef mochten onderscheiden hebben, aller roem werd overschaduwd door dien van Prins Willem III. Een vreemdeling en tijdgenoot, de beroemde Temple, moge hier spreken: »De Prins van Oranje:" zegt deze Engelsche Staatsman, 3) »gaf gedurende deze actie alle noodige bevelen met eene bewonderenswaardige voorzichtigheid. Hij verzuimde geen voordeel waarvan hij gebruik kon maken, en chargeerde verscheidene malen op den vijand, aan het hoofd zijner escadrons, met groote dapperheid. Hij hield stand zoowel tegen zijn eigen volk, 't welk, in wanorde gebracht, zich op hem wierp, als tegen zijne vijanden, die hunne overwinning met veel nadruk vervolgden, en bleef gedurende meer dan zes uren in 't heetste van 't gevecht, totdat hij door de vluchtelingen werd medegesleept. 4) Dezen herzamelde hij

1) Den Kapitein Cornelis Corneliszn. Witsen. Zie Kok, *Vaderl. Woordenboek*, Art. Witsen.
2) *Tweej. Gesch.* bl. 375.
3) In zijne *Memoires*, van de Fransche vertaling bl. 50. De plaats is woordelijk overgenomen, zonder dat Temple genoemd wordt, door Samson, *Hist. de Guill. III*, T. III, p. 342.
4) Dit doelt waarschijnlijk op het eerste tijdperk van den slag.

meer dan eens, en voerde hen op nieuw ten aanval. In 't kort: hij stelde zich meer in gevaar, dan eenig soldaat; zoodat de oude Graaf de Souches, in den brief, welken hij aan de Staten over dit onderwerp schreef, zegt, dat gedurende het geheele gevecht de Prins zich had gedragen als een oud, geoefend Generaal, en betoond had de dapperheid van een Cesar, en de onversaagdheid van een Marius. 1) Zijne bondgenooten en vrienden waren niet de eenigen, om hem den roem toe te brengen, welken hij verdiende: zijne vijanden stemden mede in zijnen lof. Maar de roemrijkste getuigenis, welke hem te beurt viel, was die van Condé. Hij zeide, sprekende van den Prins, dat hij in alles gehandeld had, als een oud legerhoofd, behalve alleen daarin, dat hij zich te veel in 't gevaar had begeven: want daarin had hij gehandeld als een jongeling." 2)

De Republiek leerde dan nu ook volkomen de waarde beseffen van hem die zulke krachten in haar binnenste, na jaren sluimerens, had weten op te wekken; en zoo dierbaar was haar nu reeds de man geworden, wien zij reeds bij zijne geboorte het lot had bereid om zonder roem of nut voor zijn Vaderland te leven, dat de Staten Generaal, terwijl zij hem smeekten voortaan zijn leven minder in de waagschaal te stellen, betuigden dat hun dat leven kostelijker was, dan vele gewonnen veldslagen. 3)

Minder algemeen was de lof, welke aan Condé, die hier zijnen laatsten veldslag bijwoonde, te beurt mocht vallen. Sommigen meenden dat hij hier meer met de hand, dan met het hoofd was werkzaam ge-

1) De woorden en de onversaagdheid van Marius zijn door Temple overgeslagen, maar er hier bijgevoegd uit den brief zelven van de Souches, te vinden in de *Tweej. Gesch.* bl. 261.

2) Deze uitspraak van Condé wordt ook meegedeeld door Beaurain, p. 133, wiens eigen lofspraak aldus begint: „Le Prince d'Orange est celui dont la valeur, à la fois active, intrépide et froide mérite sur-tout d'être transmise à la postérité." Hiermede stemt overeen een schrijven van den Heer C. van Vrijbergen, een der Gedeputeerden te Velde, aan den Raad van State, drie dagen na den slag, waarin het volgende voorkomt: „Het is niet te seggen, met hoedanigen conduite sijn' Hoogheit alles heeft beleit, en met wat courage hij selfs in persoon de Regimenten aen den vijandt heeft gebracht ook met het uijterste gevaer van sijn persoon, die selfs onder de vijanden is gemesleert geweest, en door Godts sonderlinge bestieringe uit alle perikelen is gereddet geworden." Zie den brief in het werk *Tweej. Gesch.* bl. 260. Ook een ongenoemde ooggetuige bij Sylvius, bl. 96, zegt, dat de Prins van Oranje „overal bij was en in dese gelegenheijt dingen heeft gedaen, die mirakeleus zijn." Uitvoerig in zijnen lof is Samson. Quincy getuigt van hem: „il fut admiré des siens et loué des notres, particulièrement du Prince de Condé, qui rendit justice à sa valeur;" en een ander Fransch Schrijver zegt in het volle gevoel van nationale eigenwaarde: „Il se montra digne de ses ennemis, et c'eest le plus grand éloge qu'on en puisse faire."

3) In de gelukwenschingsbrief van HH. Ho. Mo. volgens Samson, *Hist. de Guill. III*, T. IV, p. 344, tenzij deze Schrijver bedoeld heeft de Resolutie der Staten van Holland, op voorstel van Amsterdam genomen den 17 Augustus, waarvan Wagenaar spreekt, D. XIV, bl. 334.

weest. Of wilden zij, die dus spraken, daardoor misschien den roem verkleinen, door Willem III op dien bloedigen dag behaald? Die roem althans maakte bij den vijand een diepen indruk. Nu eerst had Lodewijk XIV volkomen en op een nadrukkelijke wijze geleerd, welk een geducht kampvechter er tegen hem was opgestaan; en, als verschrikt door die ontdekking, terwijl hij van den eenen kant den geheelen Adel van zijn Koningrijk ijlings te wapen riep, zocht hij van den anderen, door listige inblazingen en verleidelijke aanbiedingen, den jongen Prins over te halen, om door zijnen invloed de Republiek van de bescherming der Spaansche Nederlanden te doen afzien. 1) Hij had wel den held leeren kennen, maar het onwrikbaar gemoed nog niet, 't welk hem veertig jaren oorlogs en de verijdeling zijner ontwerpen zou berokkenen.

BELEG VAN GRAVE — GEVECHTEN BIJ MONT-CASSEL EN ST. DENIS — NIJMEEGSCHE VREDE

De wijse beklimt der geweldigen stadt; ende werpt de sterkte hares vertrouwens neder.

SALOMO, *Spr.* XXI, 22.

Het schijnt in de lotsbestemming te liggen der Prinsen van Oranje, als Legerhoofden van onzen Staat, dikwijls in hunne zegevierende vaart gestuit te worden door beletselen, niet van den vijand afkomende, en somtijds juist dan wanneer zij hoopten eerst recht den beslissenden slag te zullen slaan. Zoo Maurits, zoo Frederik Hendrik, zoo Willem III, en zoo — doch wij mogen de gebeurtenissen niet vooruitloopen, en keeren terug tot het jaar 1674.

Na den slag bij Senef herstelden de beide legers, zoo veel doenlijk, de geledene schade. Het leger der bondgenooten, den 18den Augustus naar Quiévrain getrokken, werd daar versterkt met 4000 man Spaansche Cavalerie. Het Fransche leger, den 22sten het kamp aan de Piétton verwisseld hebbende met een legerplaats ten Zuiden van de

1) Dat die aanzoeken van het Fransche hof bij den Prins weinige dagen na den slag bij Senef begonnen zijn, kan men zien uit de brieven van Louvois aan d'Estrades in het *Recueil de Lettres*, T. II, p. 76 en 87. Dat de oproeping van den Ban en Arrière-Ban in Frankrijk een dadelijk gevolg van dien slag was, werd destijds vrij algemeen geloofd. Intusschen is de Ordonnantie (te vinden bij Sylvius, bl. 109, en in de *Tweej. Gesch.*, bl. 270,) gedagteekend den 11 Augustus, zijnde juist de dag, waarop de Slag bij Senef is voorgevallen, van welken daarin ook geen woord gerept wordt.

Sambre tusschen Thuin en Solre-sur-Sambre bij het dorp la Bussière, was tot op 35,000 man verminderd. Willem III zag altijd uit naar de gelegenheid tot een meer beslissende wapendaad dan de belegering van de een of andere vesting in Vlaanderen; de Generaals der andere bondgenooten, waarvan de Souches de toongever was, volgden allerlei inblazingen, en ten gevolge van een spel der zelfzuchtige bedoelingen van gewone menschen, werd er besloten tot het beleg van Oudenaarden. Den 12den September brak het leger der bondgenooten op van Quiévrain en kwam den 14den tot op 3 uren afstands van deze vesting. In den nacht werd de stad berend door een afdeeling ruiterij: den 15den lag het geheele leger voor Oudenaarden. In weerwil van het overstroomingswater van Doornik afgevoerd volgens het voorschrift van Vauban, die nog in tijds binnen de stad was gekomen, waren reeds binnen weinige dagen de Nederlanders zoo ver met hunne werken gevorderd, dat 6 batterijen belegeringsgeschut hare verwoestingen hadden aangericht, en een algemeene storm kon beproefd worden, 1) toen Condé met het Fransche leger langs Maubeuge over Quesnoy, Valenciennes en Doornik, kwam aanrukken, om Oudenaarden te ontzetten, of des noods een veldslag te wagen. Dit was het, wat de Prins van Oranje verlangde; en in een grooten krijgsraad, den 20sten September gehouden, werd besloten, het Fransche leger geen tijd te laten om van den overhaasten tocht uit te rusten, maar te gemoet te trekken en slag te leveren. Daartoe werd nog dienzelfden avond het belegeringsgeschut naar Gend gezonden; maar, toen den volgenden morgen de Prins van Oranje reeds was uitgerukt, en zijn leger in slagorde had geschaard, liet de Graaf de Souches hem weten, dat de plaats hem niet geschikt toescheen om slag te leveren, en dat hij met de Keizerlijke troepen aftrok. Inderdaad verliet de Keizerlijke Bevelhebber, niet zonder overhaasting, de door hem bezette posten en werken en liet daardoor den toegang tot de belegerde vesting open voor den vijand, die reeds was komen opdagen, terstond versterking in de stad wierp, en de onderlinge gemeenschap tusschen de belegeraars afsneed. Dat de Prins, die zich hierdoor met de hem overgeblevene legerbenden in een gevaarlijke stelling bevond, zich verplicht zag, het beleg van Oudenaarden op te breken, en tevens de gelegenheid te laten glippen om Condé in een veldslag te wikkelen, was te wijten aan de tegenwerking, zoo niet het verraad, van de Souches. Deze werd, op de

1) Den 17den werden de loopgraven geopend; den 18den begon men de stad uit 55 vuurmonden te beschieten; in den daarop volgenden nacht werd de contrescarp vermeesterd; den 20sten was alles gereed tot den storm.

nadrukkelijke klachten van den Prins van Oranje en de Staten Generaal over dit gedrag, door den Keizer, zijnen meester, later wel terug geroepen, maar de aanmatiging van de bevelhebbers der Bondgenooten, die zich gedroegen als onafhankelijk van het gezag des Opperveldheers, bleef nadeelig werken gedurende den verderen loop van dezen oorlog. In dat opzicht hadden de Franschen een aanmerkelijk voordeel boven hunne tegenstanders wier bevelhebbers geene beweging van eenig belang konden doen, zonder dat die in legerraden en vergaderingen van Gedeputeerden overwogen en beoordeeld was; en zij, tegen wier gevoelen het besluit was gevallen, betoonden dan doorgaans weinig ijver om tot de uitvoering mede te werken. Men behoort dit steeds in het oog te houden, bij het beoordeelen der krijgsverrichtingen in dit tijdperk.

De Prins van Oranje was ten hoogste verstoord over de teleurstelling, welke de Souches hem had doen ondervinden. Met moeite liet hij zich door de voorstellingen van den Landvoogd der Spaansche Nederlanden Graaf de Monterey overhalen, om nog eenige dagen bij het leger te blijven; maar weldra spoedde hij zich naar een tooneel, waar hij aan dergelijke beletselen minder zou zijn blootgesteld; en, door met de grootste snelheid te paard van Mechelen naar Grave te rijden, aan 4000 Fransche ruiters, ieder met een' muskettier achter zich op het paard, die, van zijne reis onderricht, hem poogden op te lichten, ontsnapt zijnde, begaf hij zich, met die voortvarendheid welke ook hem kenmerkte, oogenblikkelijk na zijne aankomst, des nachts (9 October) in de loopgraven voor Grave, om de vorderingen in oogenschouw te nemen, welke de belegering dezer vesting gemaakt had.

Grave, Maaseijk en Maastricht waren de eenige plaatsen nog door de Franschen bezet gehouden, en in eerstgenoemde vesting hadden zij al het oorlogsmaterieel bijeengebracht, 't welk zij uit de gewesten, door hen bezet zijnde geweest, als buit hadden medegevoerd. Ook bevonden er zich verscheidene gijzelaars, die den vijand, na zijnen aftocht, de betaling van gevorderde brandschattingen, ten bedrage van eenige tonnen gouds, moesten waarborgen. Ook in dat opzicht was het van belang geoordeeld Grave te vermeesteren, en aan Rabenhaupt, die door zijne verdediging van de stad en het gewest Groningen het vertrouwen had gewonnen, was die taak opgedragen. In plaats evenwel van de vesting plotseling en onverwacht te berennen, had men reeds in Juni dezes jaars (1674) het voornemen tot deze belegering doen vermoeden.

Op den 15den Juli had Rabenhaupt, nadat reeds vroeger Ravestein en Boxmeer waren bezet geworden, de eerste bewegingen tot het be-

rennen der vesting begonnen, door het eilandje Middelweert in de Maas, tusschen Mook en Kuik, te doen bezetten, ten einde daardoor de bovenrivier voor de bezetting van Grave af te snijden. Hier viel een gevecht voor, waarin van beide zijden met groote dapperheid gestreden werd. De Majoor Boot, met 180 man uitgezonden om zich van het genoemde eilandje meester te maken, was nauwelijks een uur bezig geweest met, daar waar de oever vlak was, een borstwering op te werpen, toen de Franschen zich op den tegenoverliggenden dijk bij Kuik vertoonden, en zijnen arbeid door het schieten met klein geweer kwamen storen. 1) Het was Chamilly zelf, de Opperbevelhebber in de bedreigde vesting, 2) die, de verschijning der onzen vernomen hebbende, terstond aan het hoofd zijner ruiterij uit Grave was gerukt, gevolgd door 300 man te voet. Het was voor hem van te meer gewicht, den aanslag van zijnen vijand te verijdelen, omdat vijf groote vaartuigen met wijn voor zijne bezetting, gereed lagen de rivier af te varen, en hij in Kuik een groote menigte beestenvoeder bijeen had, waarvan het binnenbrengen in de vesting lichtelijk kon verhinderd worden, zoo de onzen zich op het eiland vestigden. Tegenover het eiland aangekomen zijnde, deed Chamilly dertig zijner ruiters afzitten, om met hun schietgeweer van achter den dijk het volk van Boot in de voltooing der borstwering te verhinderen, totdat zijn voetvolk zou zijn aangekomen. Dan, zijn ongeduld hem niet toelatende zoo lang te wachten, en meenende dat de tusschen beiden stroomende rivierarm overal waadbaar was voor de ruiterij, welke ook de eer van dit kleine wapenfeit liever niet met het voetvolk wilde deelen, deed hij zijne ruiters, met den sabel in de vuist, onder een groot geschreeuw, te water gaan. Doch, behalve dat hen weldra de vaste grond begon te begeven, werden degenen die zwemmende den oever van het eiland naderden zoo wel ontvangen, dat zij moesten afdeinzen. Op dit gezicht werpt Chamilly zelf zich in 't water met den degen in de hand; er volgt een tweede aanval, vinniger dan de vorige, maar even vruchteloos: moedig houden de verdedigers stand op den oever. De dappere Boot, door een musketkogel getroffen, gaat niettemin voort de zijnen aan te vuren; een Hollandsch Officier, Chamilly onder de zwemmenden ontdekt heb-

1) Het uitvoerigst verslag van dit gevecht, geschreven door een Officier die er bij tegenwoordig was, is te vinden in 't *Vervolg op 't Verwerd Europa*, bl. 924. Daarmede komt, wat de hoofdzaken betreft, vrij wel overeen het Fransche Relaas, waarover straks nader. Echter heeft daarin de Schrijver datgene verzwegen, wat niet met zijn hoofddoel, de verheffing van zijnen held Chamilly, in verband stond. In de opgave van het getal manschappen, welke Boot onder zijne bevelen had, is de Hollandsche Schrijver gevolgd, die daarvan beter kon onderricht zijn dan de Fransche. Deze geeft 300 op.

2) Zie over hem hiervoor bl. 41.

bende, legt met een geweer op hem aan, maar wordt op denzelfden oogenblik door Chamilly zelven met een pistoolschot gekwetst. 1) Zoo worstelt men eenigen tijd tegen elkander: die den oever bereiken worden met de kolven der geweren teruggeslagen, en ten tweeden male wijken de aanvallers terug naar den dijk. Een en andermaal wordt de aanval op gelijke wijze hervat, op gelijke wijze afgeslagen. Bij iederen aanval doen de vijanden, voordat zich de aanvallers te water begeven, een algemeene losbranding uit het geweer op de onzen, die zonder eenige bedekking bloot staan op het eiland. Maar ook dit kan deze dapperen niet doen wijken. Zeven Fransche Officieren hebben reeds post gevat op het eiland; zij worden gevangen genomen, en eindelijk moest de Fransche ruiterij haars ondanks de eer van het gevecht aan het voetvolk overlaten. Dit was middelerwijl aangekomen, en had, veilig achter den dijk en in de daar gelegene huizen, een moorddadig musketvuur begonnen op de onzen. Nu laat Chamilly twee escadrons zich opstellen langs den dijk, en beveelt zijn voetvolk met dezen over te steken. Hij zelf, om het voorbeeld te geven, springt ten derde male in de rivier; de soldaten klemmen zich vast aan ruiters en paarden, gaan aldus met dezen te water tot daar waar de ondiepte hun zelven eenen vasten bodem doet vinden, en zoo bestormen zij het eiland. Hier waren intusschen van de verdedigers velen gesneuveld, velen gekwetst. De Majoor Boot had een tweede wond gekregen, 2) welke hem onmachtig maakte het bevel te voeren; van tien Officieren waren er niet meer dan drie ongekwetst; de soldaten hadden hun scherp verschoten, ja velen hadden reeds, bij gebrek van kogels, de knoopen van hunne kleederen gerukt en die op het geweer gedaan. Het was derhalve onmogelijk langer stand te houden; en, na bijna drie uren vechtens, werd Middelweerd prijs gelaten aan den vijand, die bekende, dat het behaalde voordeel hem duur was te staan gekomen, en recht deed wedervaren aan de heldhaftigheid dezer Nederlandsche dapperen. 3)

1) Waarschijnlijk de Kapitein Casper van Eck, die benevens den Kapitein Ittersum, den Luitenant Hol en den Vaandrig de Meijer gewond zijnde, als krijgsgevangene door de Franschen naar Grave is gevoerd. De bedoelde Officier, Eck en Eek genoemd, heeft, volgens het Fransche Relaas, onder dezen behoord, en schijnt wel Kapitein te zijn geweest, en zijne wond was in de zijde, terwijl Ittersum eene wond in de knie had bekomen.

2) Het Fransche Relaas spreekt zelfs van zes à zeven wonden.

3) In het verhaal der Franschen wordt gezegd, dat het gevecht hun even duur is te staan gekomen als hunnen vijand, waarmede wel alleen de gesneuvelden zullen bedoeld zijn, en waarbij men dan nog voegen kan, 't geen een der Gijzelaars uit Grave schreef, dat hij meer dan 30 karren met gekwetsten had zien binnen komen. In het Hollandsch verhaal wordt het getal gesneuvelden bij de Franschen op bijna 200 gesteld. Doch, al neemt men het minste getal, is het reeds buitengemeen, wanneer men het gering aantal van 180 strijders in aanmerking neemt. Chamilly liet de gevangene Officieren hunne

Dit was het voorspel dier vermaarde belegering van Grave, waarvan de verdediging, met al de warmte van een bewonderenden tijd- en deelgenoot des behaalden roems te boek gesteld, moeielijk hare wederga zal vinden in de Geschiedenis. 1) Aan de aanvallers heeft het niet mogen gebeuren, een bekwame pen te vinden om hunne heldhaftigheid in bijzondere trekken aan het nageslacht bekend te maken, en aan den roem van dezen kan hierdoor minder hulde worden toegebracht, dan zij ontwijfelbaar verdiend hebben. Het is waar, dat er over den tragen voortgang en de langdurigheid der belegering destijds klachten

---

degens en sjerpen behouden, betuigende zijne achting voor lieden, die zich zoo braaf hadden gedragen; en de Fransche Intendant bood den Luitenant Hol zijn zilveren degen en kostbaren draagband ten geschenke.

1) Het bedoelde Fransche Geschiedverhaal door een' der bevelhebbers in de vesting geschreven, is te Parijs in 1756 voor de tweede, en in 1781 voor de derde maal gedrukt, onder den titel: *Relation du siège de Grave et de celui de Mayence* (in 1689). Om de hoogst gewichtige lessen en wenken, in dit voor den krijgsbevelhebber lezenswaardig boekje vervat, waarvan daarom ook ten jare 1813 aan den Franschen Bevelhebber van Grave, op hoog bevel, een exemplaar (bewaard gebleven in de verzameling bibliographische merkwaardigheden omtrent Noord-Brabant van den Heer Palier te 's Hertogenbosch,) te zijner onderrichting is toegezonden, is het ook in het Hoogduitsch vertaald, en in 1774 te Brunswijk gedrukt, onder den titel: *Historische Anleitung zu bilding tapferen und Kriegskundiger Officiere in der Erzehlung der im vorigen Jahrhunderte vorgefallen merkwürdigen Vertheidigungen von Grave und Maynz etc.* von D. A. Schneller etc. De Kapitein-Ingenieur Merkes heeft, naar aanleiding van dit verhaal en met aanvulling van hetgeen dezerzijds is te boek gesteld, een uitvoerige beschrijving vervaardigd van het beleg van Grave, in den *Militairen Spectator voor het Nederlandsche Leger* opgenomen, waartoe, ten aanzien van meerdere bijzonderheden, de Lezer verwezen wordt. Overigens bestaan er over het beleg van Grave nog de volgende geschriften: Guill. Luine, *Relation de tout ce qui s' est passé pendant le siège de Grave en* 1674, *Paris* 1758, in 4°, welke uitgave echter niet de eerste is. Van de zijde der belegeraars bestaat er alleen een, thans zeer zeldzaam geworden, dagverhaal, getiteld: *Journael of Dagh-register van d' aenmerkelijkste saken voorgevallen in het seer strenge en gedenkwaerdige belegh der stadt Grave, belegert den* 27 *Julii; en door Sijn Hoogheijdt gewonnen den* 28 *October* 1674. *t' Amsterdam, gedruckt bij de weduwe van Joseph Bruijning, aen de Beurssluijs, in 't jaer* 1674. Dit Journaal van niet meer dan 16 bladzijden in 4^{0}, is hoogst oppervlakkig, en, wat eenige, elders niet voorkomende bijzonderheden betreft, naar het schijnt, gebruikt door den Schrijver van *het Leven en Bedrijf van Willem de Darde*, L. S(ylvius). Amst. 1694. Niet minder zeldzaam is het volgende dagverhaal: *Journal des Choses les plus mémorables advenues au siège de Grave depuis le* 8 *Juillet jusques au* 28 *d' Octobre l' an* 1674 (*Conventus Velpensis*). *A Utrecht chez Jean Ribbius MDCLXXIV;* doch dit is in de vesting geschreven, en behelst niets, wat niet uitvoeriger in het eerst vermelde Fransche Relaas geboekt is. De Schrijver is J. van Wichem, die geen reden opgeeft, waarom hij zijn Journaal in het Fransch schrijft, maar zich verontschuldigt over de mindere zuiverheid van taal, welke men bij hem zal opmerken. Overigens zegt hij, dat hij, op het hooren, dat er onderhandelingen werden aangeknoopt, zeer verheugd was, „après une detention si fâcheuse, longue et dangereuse, en dat hij dikwijls gewenscht had:

Auriaci nostris adsit victoria votis!
Jandudum afflicti tendunt ad sidera palmas
Sollicitant reditum nati, fraterque sororque
Uxoris, genitor. Solum his ingrata resistit
Patria, tu nostro, Princeps, succurre periclo
Succurre innocuis, finemque impone labori.

Hij was dus waarschijnlijk een der Gijzelaars, die zijn Vaderland ondankbaar noemt, omdat het hem niet had vrijgekocht.

gevallen zijn; maar deze klachten konden den belegeraar niet tot verwijt verstrekken in het oog van hen, die beoordeelen konden, hoe ongenoegzaam de krijgsmacht geweest was waarmede het beleg was aangevangen, en die konden berekenen, wat de vastberadenheid en het ongemeene beleid eens talentvollen bevelhebbers als Chamilly was, aan het hoofd eener dappere en gewillige bezetting als die van Grave, in een van alles wel voorziene vesting, in staat waren uit te richten. Althans, zoo niet in het Fransche Geschiedverhaal — een uitnemend leerboek voor ieder, die tot het opperbevel in een belegerde vesting wordt geroepen — opzettelijk aan den belegeraar meer lof is toegezwaaid dan hij verdiende, om de roemwaardigheid der verdediging nog hooger op te vijzelen, dan is het zeker niet aan gebrek van heldhaftigheid bij de belegeraars te wijten, dat reeds bijna drie maanden sedert de berenning waren voorbijgegaan, toen Prins Willem III het Opperbevel van Rabenhaupt overnam, om met verdubbelden nadruk de verovering te voltooien. 1) Doch men was verstoord op Rabenhaupt, omdat achttien dagen nadat hij zijne loopgraven had geopend, de insluiting der vesting nog zoo onvolledig was, dat daaruit de voornaamste gijzelaars in twee wagens vervoerd en overgegeven werden aan een bende van 600 Fransche ruiters, van Maaseijk gekomen om hen af te halen. 2) Ja was niet, door een gelukkig toeval, het geleide, 't welk de gijzelaars naar Maaseijk moest voeren, de vesting genaderd juist in denzelfden nacht, waarin Chamilly het stoute ontwerp dacht te volvoeren, om door een regiment en een escadron zijner Bezetting 's Hertogenbosch te verrassen, waaruit al het krijgsvolk, op 60 of 80 soldaten na, naar de belegering van Grave was getrokken, deze Ajax van het Fransche leger zou zich waarschijnlijk hebben kunnen beroemen, het ongehoorde wapenfeit te hebben bedreven, van, terwijl hij zelf belegerd werd, een gewichtige vesting veroverd te hebben. 3) Ook scheen het aanleggen

1) Uit de loffelijke getuigenissen, welke in het Fransche Relaas aan de belegeraars gegeven worden, kiezen wij de volgende, onder dagteekening van den 2 September: „De Staten Generaal zonden den Heer Rabenhaupt van alle zijden versterking toe, benevens alles wat hij noodig had. Zijn geschut werd zoo wel bediend, dat des daags schot op schot elkander volgde. Aan alle kanten richtten zij batterijen op, en ofschoon de onzen hun veel nadeel toebrachten, deden de hunnen het ons nog veel meer. Het is onbegrijpelijk, welke werken zij aan alle kanten, zoowel over de rivier naar de redoute toe, als ook aan de beide andere attaquen aangelegd hebben."

2) De loopgraven waren (volgens het *Journael of Dagh-register*) den 27sten Juli geopend, en in den morgen van den 16den Augustus werden de bedoelde gijzelaars door Chamilly in eigen persoon naar buiten gebracht, terwijl men de aandacht der belegeraars naar een ander punt wist te trekken. Het belegeringskorps bestond toen uit 192 compagniën voetvolk en verscheidene regimenten ruiters, maar is naderhand aanmerkelijk versterkt.

3) Het ontwerp tot deze onderneming en de gronden van waarschijnlijkheid voor het wel gelukken, zijn in het Fransche Relaas te vinden.

van vier groote schansen of gebastioneerde forten, waarmede Rabenhaupt, eenige dagen na dit voorval, een begin deed maken, meer op een insluiting, dan op een krachtdadigen aanval te doelen. Desniettemin, verneemt men hoe de vesting reeds geteisterd was toen de Prins van Oranje het Opperbevel van Rabenhaupt overnam, dan zal men moeten erkennen, dat de belegeraars meer verwoedheid dan slapheid hadden aan den dag gelegd. Inderdaad verkeerden vesting en garnizoen reeds in een veegen toestand. Bijna al de huizen waren tot puin geschoten, en er was niet één overdekte bewaarplaats meer voor de noodigste levensbehoeften; het getal der gekwetsten was zoo groot geweest dat de geneesmiddelen ten einde waren, en eenige honderden gekwetsten lagen er in den beklagenswaardigsten toestand; de bezetting, die zich onafgebroken in de werken onthield, was dermate gedund, dat zij niet talrijk genoeg meer was, om den bedekten weg bestendig bezet te houden, en door het kanonvuur en werpgeschut van talrijke batterijen leed zij telkens de gevoeligste verliezen; al de Ingenieurs waren gesneuveld, behalve één, die tot den vijand was overgeloopen; de redoute of het bruggenhoofd aan de overzijde der Maas, ofschoon door flankvuren uit de vesting krachtdadig beschermd geweest zijnde, was reeds in de laatste dagen van Augustus met zoo veel nadruk bestookt, dat de belegerden zich genoodzaakt hadden gezien, dit werk in de lucht te doen springen, waardoor de belegeraars in de nabijheid een batterij tegen de stad, en langs den rivieroever een evenwijdige wapenplaats hadden kunnen aanleggen; de aanvallers waren met hunne werken tot aan de voorgracht genaderd, en in het bastion aan de Maas, tegenover den aanval van den kant van Ravestein, bestond een groote bres. Dit evenwel moet tevens erkend worden, dat van de zijde van Rabenhaupt de meeste veerkracht betoond is, toen, bij 't vooruitzicht van 's Prinsen komst, de eerzucht hem prikkelde om de vermeestering der vesting niet aan een ander over te laten. Overigens mag het daarvoor gehouden worden, dat de onverschrokkenheid en persoonlijke dapperheid der belegeraars grooteren lof verdiende, dan het overleg in een algemeen bestek van werkzaamheid. Coehoorn had, als Kapitein der Infanterie, nog geen invloed genoeg, om zijne betere denkbeelden ingang te doen vinden, en moest zich vergenoegen met de kleine draagbare mortieren, naar zijnen naam genoemd, hier voor 't eerst in gebruik gebracht te zien. 1) Maar de tegenwoordig-

1) Uit hoofde van de gemakkelijkheid, om het hand- of Coehoornmortiertje overal te gebruiken en spoedig te verplaatsen, en het gering aantal manschappen tot de bediening noodig, zijn deze mortiertjes bij vele belegeringen, zoowel door de verdedigers als door

heid des Prinsen van Oranje verhoogde de veerkracht van den aanval en deed die doelmatiger werken. 1) Zes en zeven maal in één nacht wordt er nu aangevallen, onder een vreeselijke slachting aan beide zijden. Aangevuurd door Oranje, die zelf de rijsbossen voor op zijn paard onder de eersten aandraagt, en geleid door Coehoorn, geraken de belegeraars eindelijk, door middel van biesbruggen, door Willem van Erpt met tien vastberaden mannen gelegd, 2) over de voorgracht, en vatten post op het glacis (15—16 Oct.), en graven zich in, kort voor de stormpalen, aan welker andere zijde de vijand is (17 Oct.). Desniettegenstaande duurt de strijd nog verscheidene dagen voort. Met voorbeeldelooze hardnekkigheid wordt de bedekte weg aangevallen en verdedigd. Nauwelijks heeft de belegeraar met de ongeloofelijkste inspanning en onversaagdheid een ingraving tot stand gebracht, of de teruggédrongen verdedigers herzamelen hunne krachten en werpen hem weder uit. Bij de belegerden, die sedert dat de Prins van Oranje den aanval bestuurt, onafgebroken in gevecht zijn geweest, begint nu de uiterste uitputting der krachten, bij het zekere vooruitzicht van weldra te moeten bezwijken, tot moedeloosheid over te slaan. Te goeder ure ontving Chamilly van zijnen koning last om de vesting over te geven, mits die overgave aan den Prins van Oranje geschieden kon: zoo hoog zag de Fransche fierheid toen reeds op tegen Willem III! En deze stond den Franschen Bevelhebber een verdrag toe, zoo eervol als hij verdiende.

Aldus werd Grave, na vier maanden belegerd geweest te zijn, aan het Vaderland terug gegeven. De Prins van Oranje deed op den 28sten October zijne intrede binnen de veroverde vesting; en — men vergunne hier een plaats aan dezen eigenaardigen karaktertrek van den geest dier tijden — aan zijnen Hofprediker H. de Roy, die naast hem reed, op de vraag of hij wel zoo aanstonds een dankrede zou kunnen doen, een bevestigend antwoord hebbende bekomen, hervatte de zegevierende Veld-

de aanvallers, dikwijls in zeer grooten getale, met veel vrucht gebruikt. De Franschen intusschen hebben, volgens de getuigenis van Bousmard, *Essai Général de Fortification*, I, ch. 10, er langen tijd een nationalen trots in gesteld, om evenmin de handmortiertjes, als het versterkingsstelsel van Coehoorn aan te nemen; maar hunne grootste krijgskundigen hebben ze sedert, als een allerbelangrijkst werpgeschut, bij den aanval en verdediging der vestingen, ten sterkste aangeprezen.

1) Omtrent de rustelooze werkzaamheid van den Prins, leest men onder anderen in het *Journael of Dagh-register*, bl. 11: „Den 15 (Oct.) sijnde Maendagh, meenden twee voorname personen, in 't Leger gekomen, sijn Hoogheijt te spreken, maar konden daertoe niet komen, om sijne menighvuldige beesigheden, als die sich selven naaulijks tijd gaf om te eeten, en, tot seer groote bekommering van sijne goetgunners, sich te seer hasadeert, want hij was bijna gedurig in de loopgraven, en op de uijterste posten, ja ontsiet zelf niet de gevaerlijkste plaetsen."

2) *Journael of Dagh-register*, bl. 11, en *Leven en Bedrijf van Willem III*, door L. S., D. I, bl. 271.

heer: »Laat ons dan voort in de kerk gaan, en allereerst God danken; dan zullen wij daarna verder op alle dingen order stellen." Hierop stegen allen voor de kerkdeur van hunne paarden, en de Leeraar, zoo gelaarsd en gespoord als hij was, zijnde binnen getreden, en aan den voet des predikstoels zijn rijgewaad hebbende uitgetogen, hield, terwijl de verzamelde menigte, bij gebrek van banken, op meelzakken was nedergezeten, te midden van de nog rookende en bloedige puinhoopen der stad »eene zoo heerlijke als welstichtelijke dankprediking." 1)

Ook dit verdient hier nogmaals opgemerkt te worden, dat de dapperheid door de Nederlandsche krijgsbenden, bij haren aanval op Grave aan den dag gelegd, veel minder uitblinkt in de berichten daarvan door Nederlanders opgesteld, dan in het Fransche geschiedverhaal. Terwijl in dit verhaal elke trek van moed bij de Fransche bezetting met weidschen ophef is beschreven, en de naam van iederen bevelhebber, van welken rang ook, die zich onderscheiden heeft, aan de nakomelingschap overgebracht is, worden in de Nederlandsche berichten slechts weinige hoofdbevelhebbers genoemd, niet om hunne daden te verheffen, maar om de regimenten aan te wijzen, die het meeste deel hadden aan den aanval; 2) en, wanneer hier of daar bevelhebbers van minderen rang genoemd worden, is het alleen met het eenvoudig bericht, dat zij doodgebleven zijn. 3) Te vergeefs zoekt men er naar trekken van die alles trotseerende, ja somtijds tot nuttelooze vermetelheid klimmende koenheid, waarvan die Hollandsche soldaat een voorbeeld gaf, die op den helderen middag (28 September) uit de loopgraven te voorschijn trad, op den vijandelijken schildwachter bij de voorgracht toeliep, hem nedervelde, den bij hem geplaatsten pikpot, welke des nachts tot verlichting diende, wegnam, en met dit zonderling zegeteeken, onder een hagelbui van kogels, behouden bij zijne kameraden terugkwam. 4) Te vergeefs zoekt men er de namen dier twee Officieren,

1) De tekst was I Samuel VII vs. 12, „tot hiertoe heeft ons de Heer geholpen." Zie *'t Vervolg op 't Verwerd Europa*, bl. 1016.

2) De Kolonels, die genoemd worden, zijn: Hundebeek, Golstein (Majoor Generaal van het leger), Nieuland, Boetselaar van Leeuwen, Klooster, Tamminga, Kirckpatrik, Lutzouw, Lindau (gesneuveld) Wagenheim (gesneuveld), Wee (van Weede), de Luitenant-Kolonel Verken. Onderhandelaars voor de capitulatie waren de Kolonel der ruiterij van der Duijn Heer van 's Gravemoer en de Overste Lindeboom.

3) Van de gesneuvelden, waaronder 140 Kapiteins en 153 mindere Officieren, worden de volgende genoemd: de Majoors Wayl en van Finden, de Kapiteins Bovae, Tengnagel, Maasbergen (een neef van Rabenhaupt), Paffenrode, Verschoor (dezelfde, die in 1672 Kommandant was geweest van Knodsenburg, zie boven bl. 56,) Uiterwijk, wiens Compagnie en die van den Kapitein Raymaker bij een' uitval op den 6 September bijna geheel vernield werden, en de Vaandrigs Harmen Land en ten Over.

4) Het Fransche Relaas spreekt met ophef van deze daad, als een trek van weergalooze onverschrokkenheid.

die bij een nachtelijken aanval des vijands op de sappenhoofden aan den Ravesteinschen dijk (10—11 October), den hun aanvertrouwden post tot den laatsten ademtocht verdedigden, en weigerende om kwartier te vragen, den heldendood vonden in de loopgraven. 1) Te vergeefs zoekt men er naar eenigo vermelding der zelfopoffering dier zes Officieren, die zich vrijwillig aan den Prins van Oranje hebbende aangeboden om den bedekten weg te gaan verkennen, onverschrokken zich buiten de ingraving der belegeraars op het glacis waagden, in den bedekten weg sprongen en dáár allen sneuvelden. 2) Te vergeefs eindelijk zoekt men den naam van Coehoorn, te vergeefs dien van een der Ingenieurs, die door de grootste gevaren niet van hun werk konden verdreven worden, en hunne heldhaftigheid door den vijand geroemd met hun leven moesten bekoopen. 3) Het schijnt derhalve, dat nog in dien tijd bij onze voorouders het gevoel van plicht, ook na menig voorbeeld van plichtverzuim, te algemeen in de gemoederen was gevestigd, om van verdienstelijke daden in loffelijke plichtvervulling bedreven grooten ophef te maken. Wanneer echter dat gevoel niet een sterkte en algemeenheid heeft bekomen, van de menschelijke zwakheid schaars te verwachten, dan is voorzeker de roemverkondiging, aan de verdedigers van Grave te beurt gevallen, beter berekend om bij een leger door onderlingen naijver en de prikkels van eer en roem den geest van heldenmoed op te wekken, dan de Nederlandsche stilzwijgendheid van vroegere dagen. Eindelijk zij hier nog de kloeke daad eener jonge vrouw vermeld. Want, heeft de Fransche Geschiedschrijver niet nagelaten, den moed te verheffen eener jonge Hollandsche weduwe, die voor een der in Grave gevangen gehoudene gijzelaars genegenheid hebbende opgevat, herhaalde aanbiedingen, om veilig buiten de vesting gebracht te worden, van de hand wees, en, ter liefde van haren minnaar, al de verschrikkingen des doods met de grootste koelbloedigheid doorstond:

1) Bij onze Geschiedschrijvers wordt hiervan geen ander gewag gemaakt, dan dat de belegeraars er twee bevelhebbers verloren, máar den vijand met eenig verlies weder naar binnen dreven. Zie *Tweej. Gesch.*, bl. 329 *Vervolg op het Verwerd Europa* bl. 1005.

2) Chamilly had in den bedekten weg, om dezen voor overrompeling te beveiligen, en een geringer aantal manschappen tot de verdediging noodig te hebben, een dubbele rij palissaden doen stellen, en de belegeraars wisten zich daarvan geen juist denkbeeld te maken. In de Hollandsche berichten wordt van de moedige, doch vruchtelooze zelfopoffering der bedoelde Officieren, in 't geheel geen gewag gemaakt.

3) Het Fransche Relaas roemt ten hoogste de dapperheid der Ingenieurs, maar voegt er bij, dat zij weinig bekwaamheid hadden om logementen te maken. Volgens hetzelfde verhaal, had de Prins van Oranje sedert zijne komst elf Ingenieurs verloren, zoodat er hem maar een of twee, die gewond waren, overbleven. Uit Hollandsche berichten blijkt, dat de Prins zich ook bediende van een Franschen Ingenieur, die uit de vesting was overgeloopen.

waarom zou dan de daad van Antje Tjebbes Tjebbinga, tot hiertoe in geen Geschiedboek vermeld, hier geene plaats mogen vinden? Deze achttienjarige Friezin, in de legerplaats der belegeraars zich bevindende, en vernomen hebbende, dat haar jeugdige echtgenoot, de Luitenant De Blau, gesneuveld was, haalde zelve onverschrokken het lijk van haren geliefde van de plaats in de loopgraven waar hij den dood had gevonden, om het in 't voorouderlijk graf te Leeuwarden bij zijne vaderen te doen rusten. 1)

Lodewijk XIV begon, na het verlies van Grave, te neigen tot vrede met de Republiek; en, hadden onze Staatsmannen destijds alleen gelet op het geroep van velen, die, warsch van den oorlog, aan het verkrijgen van rust met ruimen koophandel de verplichting zouden opgeofferd hebben om de kostbare panden van onafhankelijkheid en vrijheid van geweten ook voor hun nakroost te verzekeren, het zou hun gemakkelijk zijn geweest aan hun vaderland een eervollen vrede te bezorgen. Maar zij begrepen, dat die vrede door Lodewijk alleen verlangd werd om het tegen hem gerichte bondgenootschap te ontbinden en onder gunstiger omstandigheden den oorlog te hervatten. De Akensche vrede had Frankrijk een stap nader gebracht tot het bezit der Spaansche Nederlanden: de bepalingen van dien vrede wilde Lodewijk tot de grondslagen gesteld hebben der nieuwe vredesonderhandelingen. Prins Willem III daarentegen, die de ziel was dier onderhandelingen aan de zijde der bondgenooten, bleef onverzettelijk in zijn gevoelen, dat men liever alles met de wapenen moest wagen, dan eenig gedeelte der Spaansche Nederlanden bij verdrag af te staan aan Frankrijk. Die gewesten onschendbaar te houden tegen Frankrijks heerschappij, daarvan, was zijn stelregel, hing het behoud af der onafhankelijkheid van Nederland. En, welke listen er door de Fransche staatkunde ook bij hem werden in 't werk gesteld, welke aanbiedingen van bijzondere voordeelen hem ook in 't geheim gedaan werden ten einde hem het sluiten van een afzonderlijken vrede met de Staten te doen bevorderen, hij bleef onverzettelijk weigeren daarin toe te stemmen, vermits dan aan Lodewijk XIV, in staat van oorlog blijvende met Spanje, de handen zouden worden vrijgelaten, om aan deze Mogendheid een gedeelte harer Nederlandsche gewesten te ontweldigen, welke zij alleen niet in staat was te verdedigen.

1) Deze bijzonderheid wordt gevonden bij Ferwerda in de Genealogie van de Blau. De hier bedoelde Luitenant was Laurentius de Blau, een achterkleinzoon van Krijn of Quirijn de Blau, die bij Nieuwpoort, in de belegering van Ostende en bij andere gelegenheden, zich zeer loffelijk heeft gekweten, waaromtrent men bij denzelfden Ferwerda nog eenige bijzonderheden kan vinden.

De toebereidselen tot de vredehandeling te Nijmegen vingen reeds aan na den veldtocht van 1674, en het duurde tot in 1678 eer de vrede gesloten werd. Allerlei kibbelarijen over titels en woorden in de volmachten der wederzijdsche Gezanten vertraagden eerst, en daarna de wezenlijke punten van verschil, den voortgang der onderhandelingen, tot dat het eindelijk aan de Fransche staatkunde gelukte, om, trots den uitersten tegenstand van Willem III, de Staten der Republiek tot een afzonderlijken vrede over te halen. 1674.

Middelerwijl bleef men, gedurende die jaren van onderhandeling, niet op het zwaard rusten, om werkeloos aan te zien wat de Staatsmannen te Nijmegen zouden wrochten. Willem III inzonderheid wenschte niets vuriger, dan door geweld van wapenen, door beslissende slagen, Lodewijks overmoed te fnuiken, en Frankrijk binnen zijne voormalige grenzen beperkt te houden. Doch daartce liet men het hem aan de noodige middelen ontbreken. Het Spaansche Hof meende zich gerust op Engeland en de Republiek te kunnen verlaten, die, uit eigenbelang en om zelfbehoud, wel zorgen zouden, dat de Spaansche Nederlanden niet in Fransche handen vielen. Hierdoor bleven de vestingen in die gewesten slecht voorzien, werd het krijgsvolk slecht betaald en in een ellendigen toestand gelaten; en de troepen der Republiek, welke ter beschikking van den Prins stonden, waren te minder bestand alleen aan de Fransche legers het hoofd te bieden, daar de besluiteloosheid van den Duitschen Keizer en de doellooze bewegingen des Keizerlijken legers aan den Rijn, aan Lodewijk XIV ruimer spel gaven, om zijne meeste krachten tegen de Nederlanden te ontwikkelen. Zoo gingen in den jare 1675 Dinant, Huy en Limburg voor Spanje verloren, waartegen de Prins van Oranje geen ander voordeel behaalde, dan de verovering van Binch (31 Augustus); zoo werd in 1676 de vesting Condé door de Franschen veroverd, voordat de Prins van Oranje, bij gebrek van voorraad en magazijnen, te velde was; zoo Bouchain, 't welk hij niet kon ontzetten, om de geringe macht, welke hij onder zijne bevelen had. In dat zelfde jaar het beleg voor Maastricht hebbende geslagen (6 Juli), moest hij eenige dagen laten verloopen alvorens de stad aan te tasten, omdat het geschut te langzaam aankwam; en toen hij eindelijk, na veel bloedvergieten, waarbij hij ook zelf een wonde bekwam, al de buitenwerken stormenderhand had veroverd, vond hij zich genoodzaakt, op het aanrukken van een Fransch leger tot ontzet, het beleg op te breken (27 Augustus), omdat de Spaansche troepen hem verlaten hadden tot een vruchtelooze poging ter ontzetting van Aire, en omdat de Duitsche hulpbenden niet kwamen opdagen, op

welker ondersteuning men gerekend had toen het beleg ondernomen was. Door zoo vele teleurstellingen begon hem de hoop te begeven, welke hij in het voortzetten van den oorlog gesteld had. Maar wat hem niet begaf was zijne volharding om te trachten, door eenige beslissende nederlagen een inval in Frankrijk, de onderhandelaars te Nijmegen tot een anderen vrede te dwingen, dan aldaar werd voorbereid. De vijand nogtans had daarin een groot voordeel, dat hij, bij het eindigen van elken veldtocht de winterkwartieren kunnende betrekken in de nabijheid der nog niet veroverde Spaansch-Nederlandsche vestingen, een van dezen onverhoeds kon aantasten, voordat de Prins van Oranje te hulp kon snellen. Want deze, verplicht tegen den winter met de krijgsmacht van den Staat naar het noorden terug te keeren, moest, bij het openen van een volgenden veldtocht, eerst een aanmerkelijken weg afleggen door een land waar tot onderhoud en voorziening van zijn leger niet gezorgd was. Wanneer hij derhalve op het tooneel des oorlogs aankwam, waren de aangevallene vestingen, welke even slecht verdedigd werden als zij voorzien waren, reeds in 's vijands handen gevallen. Dit was ook het geval in den jare 1677, toen de Prins, op het eerste bericht van de bewegingen des vijands, zich te Bergen-op-Zoom aan het hoofd zijns legers stelde, maar niet spoedig genoeg kon aanrukken om Valenciennes te redden, 't welk door het beleid van Vauban op den zevenden dag na het openen der loopgraven bestormd werd en overging (17 Maart); of den val van Kamerijk te verhoeden, waarvan de bezetting de stad negen en het kasteel daarna nog twaalf dagen verdedigde, en toen de voorgestelde voorwaarden van verdrag aannam (17 April). Te gelijker tijd had de Hertog van Orleans, eenige broeder van Lodewijk XIV, het beleg geslagen voor St. Omer (3 April); maar de bezetting dezer stad weerstond dien aanval zoo lang als de Prins van Oranje tijd noodig had om tot ontzet te naderen. Zoodra de belegeraars van zijne komst onderricht waren, verlieten zij, met achterlating van genoegzame troepen om de stad ingesloten te houden, hunne liniën, en stelden zich in den weg van het leger der bondgenooten, 't welk van IJperen in aantocht was. Dit gaf aanleiding tot den slag bij Cassel of Mont-Cassel.

De Prins van Oranje, namelijk, zooveel mogelijk zijnen tocht bespoedigende om St. Omer te ontzetten, kwam op den middag van den 10den April in het gezicht des vijands, die tusschen St. Omer en Cassel op twee liniën in slagorde geschaard stond, achter de beek van het dorp Piennes, tusschen de hoogten van Aplinghen en Balenberghe. Dien dag bleven de beide legers in elkanders gezicht staan, dewijl de Prins van Oranje zich gestuit zag door de beek, waarover zijn

leger, 'twelk daarenboven vermoeid was, in 't gezicht des vijands, niet kon trekken dan door middel van bruggen, welke eerst moesten geslagen worden. Het werd ook bij de vijanden geloofd, dat, zoo men dien dag ware slaags geraakt, de nederlaag der Franschen niet twijfelachtig zou zijn geweest: want in den nacht daarop ontvingen dezen eene versterking van 15000 man, onder den Maarschalk de Luxembourg. Elk der beide legers telde nu ongeveer 30,000 man. Met het aanbreken van den volgenden dag (Palmzondag, 11 April 1677) trokken de bondgenooten de beek over met zoo veel spoed, dat deze eerste beweging volbracht was, voordat de vijand het gewaar werd. Doch nu bleek het, dat de Veldheer omtrent het terrein waar hij zich hier bevond in dwaling was gebracht, en dat, in plaats van terstond op een openen grond handgemeen te worden, gelijk hem verzekerd was »door luijden kennisse van het land hebbende," er nog vele enge doorgangen, met waterloopen doorsneden, waren, leidende naar een tweeden arm van de beek, en dezen arm moest men overtrekken, onder het bereik van 's vijands geweervuur. Deze misleiding, waaraan de Prins den tegenspoed van dien dag voornamelijk toeschreef, toont het gewicht der hulpmiddelen waarvan men in latere tijden geleerd heeft zich te bedienen om het terrein te kennen waar men krijg voert, zonder afhankelijk te zijn van de goede trouw of de nauwkeurigheid der lieden van het land. De Prins, wiens leger zich, zooveel de grondgesteldheid toeliet, in slagorde plaatste evenwijdig met het Fransche, waarvan het door den laatstgemelden arm der beek gescheiden was, alzoo niet in het front kunnende aanvallen, besloot te beproeven, op 's vijands linkerzijde met zijnen rechtervleugel door te breken, en liet ten dien einde de abdij van Piennes, waarin de Franschen slechts weinige manschappen hadden gelegd, door een regiment dragonders bezetten. Het gevecht begon bij deze abdij, welke door den vijand, aangevoerd door Luxembourg met vier stukken geschut werd aangevallen, en door onze dragonders, ondersteund door eenige bataljons voetvolk, hardnekkig werd verdedigd. Men bevond nu, dat het land rondom het dorp Piennes zoo zeer doorsneden was, dat het niet mogelijk zou zijn aldaar met het leger door te komen; weshalve de bezetting der abdij, na een bloedig gevecht, op bekomen bevel, het gebouw in brand stak en terugtrok omstreeks elf uur voor den middag. Terwijl de Prins van Oranje aldus zijne krachten op zijnen rechtervleugel scheen te willen vereenigen, waar de Graaf de Hornes het bevel voerde, begonnen de Franschen op zijnen linkervleugel zich uit te breiden, om dien in de flank te vallen. Ten einde hiertegen gedekt

te zijn, hadden in de menigvuldige heggen, welke zich daar bevonden twee bataljons post gevat: dezen werden nu met drie anderen versterkt, en eenige escadrons daar achter geplaatst. Dan de twee eerstgemelde bataljons, ontzet door de onverschrokkenheid der Mousquetaires van 's Konings huis, die van hunne paarden gestegen met de grootste onstuimigheid op hen aanvielen, kozen schandelijk de vlucht, sleepten de drie andere bataljons, welke nog niet behoorlijk hadden post gevat, mede, en wierpen zich aldus op de achterwaarts geplaatste ruiterij. Van deze verwarring maakten de aanvallers gebruik en vielen, weder te paard gestegen en bijgestaan door andere ruiterij, op de vluchtenden in. De Prins van Oranje toegesneld vocht in het midden des gedrangs als een leeuw, om door zijn voorbeeld de vluchtenden tot staan te brengen. In het vuur zijner verbolgenheid, gaf hij een dezer bloodaards een snede in het aangezicht, met luide stem roepende: »Schelm, ik zal u ten minste teekenen, om u daarna te kunnen doen ophangen." Zijne ruiterij echter herstelde zich spoedig van den eersten schrik, en hieuw op den vijand in, dien zij terugdrong. Maar middelerwijl was ook het Fransche voetvolk opgerukt, en had post gevat in de heggen waaruit het onze verdreven was. Nu zag de Prins van Oranje ook zijne ruiterij deinzen en zijnen geheelen linkervleugel op de vlucht, waarin hij ook zelf werd medegesleept. In het midden zijner slagorde, waar de Graaf van Waldeck het bevel voerde, was gelukkiger gestreden. Hier had de eerste linie der Franschen bij het overtrekken der beek hevigen tegenstand gevonden, en toen zij den overtocht desniettemin volbracht had een aanmerkelijk verlies geleden, zoodat de Hertog van Orleans in persoon versche troepen had moeten aanvoeren om de wanorde te herstellen. Dan dit voordeel kon de overwinning niet schenken, want ook de rechtervleugel had voor den aanval van Luxembourg, die bij Piennes de beek was overgetrokken, na een tegenstand van drie uren, moeten zwichten. De veldslag was verloren, en een eervolle terugtocht moest den roem eener overwinning vervangen. De Prins van Oranje met den vluchtenden linkervleugel gekomen zijnde bij de troepen welke nog standhielden, herstelde de wanorde, en regelde den aftocht. De ruiterij, onder den Graaf van Nassau, toog westwaart van Cassel om, terwijl eenige van hare regimenten op een verdienstelijke wijze de infanterie dekten, welke ten oosten van die stad aftrok. Te Steenvoorde vereenigde zich het leger, 'twelk nog dien zelfden avond Poperinghen bereikte. De zegevierende vijand had slechts een oogenblik de wijkenden bestookt, Luxembourg staakte zijne vruchtelooze vervolging. De terugtocht van het Nederlandsche leger na den slag bij Cassel is onder

de roemwaardige terugtochten gerangschikt, en strekte, ook naar het oordeel zijner vijanden, om den oorlogsroem te verhoogen van Prins Willem III. Het verlies der overwinnaars bedroeg 2000 gesneuvelden; de overwonnenen hadden het verlies te betreuren van 3000 man aan dooden, en hadden veel artillerie en bagage, 60 vaandels en standaarden en 4000 krijgsgevangenen in de handen der Franschen moeten laten. 1) St. Omer kon zich na dezen ongelukkigen slag niet langer staande houden, en gaf zich over bij verdrag op den 20sten April.

De Prins van Oranje gaf echter de hoop niet op van nog in dezen veldtocht de geledene nederlaag door eenig voordeel te vergoeden. Na verloop van zes weken waren al de plaatsen in zijn leger, door gesneuvelden en gekwetsten ledig geworden, weder aangevuld, ofschoon van de Spaansche zijde niets werd gedaan. 2) Tegen het einde van Juli kon hij zijne bewegingen, om Luxembourg tot een veldslag te lokken en hem te misleiden omtrent zijne voornemens, hervatten, en sloeg hij plotseling het beleg voor Charleroi. Op deze tijding kwam Louvois, gelijk de bliksem, van Versailles naar Rijssel; in 24 uren bevond Luxembourg zich aan 't hoofd van 40,000 man; 3) 't was nu Willem III die het onverantwoordelijk vond den strijd te wagen, en het beleg werd opgebroken (11 Augustus).

Zoo was de veldtocht van 1677 weder geheel ten voordeele van Lodewijk XIV uitgevallen, en het uitzicht wederom flauwer geworden, om een vrede te erlangen, waardoor zijne heerschzuchtige bedoelingen zouden kunnen gebreideld worden. Van de Belgische grensvestingen waren den Spanjaarden nog alleen Namen en Mons overgebleven; en zoo weinig waren zij in staat, om zonder hulp hun gebied in de Nederlanden te beschermen, dat Lodewijk, vroeg in de lente des volgenden jaars te velde getogen, onverhoeds zich op Gend wierp, stad en kasteel veroverde (9 en 12 Maart), 4) IJperen innam (25 Maart), en daarop de Fransche bezetting van Maastricht het stadje Leeuwen

---

1) Deze opgave is van de Franschen. De bijzonderheden omtrent den slag bij Cassel zijn te vinden in den brief van den Prins van Oranje aan de Staten Generaal, en van den Heer Dijkveld aan den Raad van State, bij Sylvius, *Vervolg op* Aitzema, D. IV, bl. 47, die daarbij heeft gevoegd een verhaal, door de Franschen openbaar gemaakt, en een bericht van de Spaansche zijde. Voorts de gedenkschriften van Temple, p. 254 (Fransche vertaling). Feuquières, *Mem. Hist. et Mil.*, T. II. Daniel, *Journal de Louis XIV*, Quincy, *Hist. Mil. de Louis XIV*, T. I, p. 533, waar men een plan van het terrein en der slagordening vindt. — Martin, *Histoire de France* T. XIII.

2) *Hist. de la Guerre de Hollande depuis l'année* 1672 *jusques en* 1677, II Part. p. 115.

3) „A cette nouvelle Louvois arriva comme la foudre de Versailles à Lille." Martin *Hist. de Fr.* T. XIII p. 512.

4) Hoe deze overrompeling was voorbereid, verhaalt Martin p. 522.

aan de Geete bemachtigde (4 Mei). 1) Hoogeren toon begonnen nu de Fransche Gevolmachtigden op het vredescongres te Nijmegen te voeren; en luider verhieven zich hier te Lande veler stemmen om vrede. Gend was reeds in de handen der Franschen: zoo eens Antwerpen volgde of de Franschen Staats Vlaanderen binnenrukten! — In dezen drang der omstandigheden besloten onze Staatslieden zich te laten welgevallen wat Frankrijk nog aanbood, maar alleen aanbood om door een afzonderlijken vrede met de Republiek den band van het Bondgenootschap vaneen te rijten. Reeds was men, gedurende een wapenstilstand van zes weken, tot groot ongenoegen der overige bondgenooten, over de voorwaarden overeengekomen, toen een diplomatieke streek van de Fransche Gevolmachtigden het sluiten van den vrede hopeloos scheen te maken. Er was, namelijk, bij die voorwaarden bepaald, dat de Koning van Frankrijk eenige door hem ingenomene plaatsen weder zou ontruimen, en natuurlijkerwijze was daarbij verstaan, dat die ontruiming zou geschieden terstond na het sluiten van den vrede; doch, tijdig genoeg om het te voorkomen, ontdekte men zijn voornemen, om, wanneer de vrede eenmaal geteekend was, met de uitvlucht te berde te komen, dat aan die overeenkomst niet eerder kon worden voldaan, dan Frankrijks bondgenoot de Koning van Zweden, wiens *satisfactie* in het Fransche ultimatum bedongen was, ook weder in het bezit was gesteld der hem ontnomene plaatsen: een eisch te kwader trouw, daar er gehandeld was over vrede tusschen Frankrijk en de Republiek, en de laatste het niet in hare macht had, de gevorderde voldoening aan Zweden te geven. Maar nu ook werden in Engeland de oogen geopend voor de gevaren, waarmede de Fransche heerschappij in de Nederlanden dreigde. De Britsche hulpbenden werden niet alleen uit het Fransche leger terug geroepen, maar er werden zelfs Engelsche troepen naar Ostende en Brugge gezonden, om het verder voortdringen der Franschen te helpen verhinderen. Tusschen den Koning van Engeland, door het Parlement gedrongen, en de Republiek werd op den 26sten Juli 1678 een verdrag tot stand gebracht, waarbij zij zich verbonden den oorlog tegen Frankrijk gezamenlijk voort te zetten, indien de Franschen niet vóór den 11den Augustus verklaarden, aan de eens gestelde voorwaarden in dien zin te voldoen waarin zij dezerzijds waren aangenomen. De Fransche Gevolmachtigden, die de geheele vredehandeling gedurende twee jaar geleid hadden met een voorbeeldelooze staatskunst, door niemand doorgrond dan

1) De bezetting van Maastricht bediende zich daarbij van draagbare schuitjes van wilgenhout met gewast linnen overtrokken.

door Prins Willem III, veinsden tot op het uiterste onwillig te zijn om in eenig punt te buigen; maar, toen de dag verscheen waarop beslist zoude worden over oorlog of vrede, verklaarden zij gemachtigd te zijn, op de voorwaarden in het verbond tusschen Engeland en de Republiek bedoeld, den vrede te sluiten, welke, in den avond van dien dag (10 Augustus 1678), even voor middernacht, tusschen den Koning van Frankrijk en de Staten der Vereenigde Nederlanden geteekend werd. 1)

Middelerwijl had, na het eindigen van den straks gemelden wapenstilstand, het Fransche leger onder Luxembourg Mons ingesloten, en benauwde die vesting, om haar te doen zwichten voordat het tijdsverloop, in het Engelsch-Nederlandsche verbond bepaald, zou verstreken zijn, in de hoop dat de Staten, door deze nieuwe verovering te meer ontrust, uit vrees voor hoogere eischen, zouden toegeven en het sluiten van den vrede bespoedigen, in dien zin als door de Franschen verlangd werd. Doch de Prins van Oranje, hopende nu door eenige overwinning het teekenen van den vrede te doen uitstellen, was ijlings te velde getogen, en naderde met zijn leger, nu ook versterkt met eene Engelsche hulpbende, de bedreigde vesting over Braine-le-Comte en Soignies, om vervolgens over Roeulx en Ville op Mons aan te trekken. Op den 14den Augustus bevond hij zich in 't gezicht van 't Fransche leger, 't welk geplaatst stond met den linkervleugel bij het dorp Casteau, met den rechter naar de zijde van Mons, hebbende Luxembourg zijn hoofdkwartier in de Abdij van St. Denis, anderhalf uur van die stad gelegen. Hier tastte hij, op den zoo even genoemden dag, het Fransche leger aan, en er viel een slag voor, welke van des middags te twaalf tot des avonds te negen ure duurde, en waarin van beide zijden met zoo weergalooze dapperheid gestreden werd, dat de berichtgevers, zoo van de eene als van de andere der strijdende partijen, zich uitgeput hebben in de uitgezochtste bewoordingen, om die naar waarde te doen beseffen. »Wij vinden ons geobligeerd," schreef de Prins van Oranje aan de Staten Generaal, »dat getuijgenisse te geven aan de Infanterije van den Staat, dat dezelve in deze occasie heeft betoont een vigeur die onvergelijkelijk is, en actien gedaan, boven alles dat men van deselve soude hebben konnen verwachten; zijnde zeer te beklagen, dat de gelegentheijt van het Terrain niet toe en heeft gelaten, dat de Cavallerije van den Staat heeft konnen in actie komen." Hetzelfde

1) De drijfveeren der Staatslieden die in den Nijmeegschen vredehandel zijn betrokken geweest en de inzichten van Willem III in die dagen zijn, met kennis van den tijd en van de personen, belangrijk toegelicht door Mr. Groen van Prinsterer in de Prolegomena voor T. V. der *Archives* 2de Série.

getuigden ook de Gedeputeerden te velde. »De Dragonders en de Infanterije van den Staat," schreef de heer Van Weede van Dijkvelt, »hebben gedaan al wat van geexperimenteerde Soldaten kan werden verwacht en geimagineert." »De couragie van onse Soldaten," getuigde van Naarssen, »is soo groot en ten einde toe soo standvastig geweest, dat Generaals Persoonen seggen, niets beter te hebben gesien; zelfs moet men seggen, dat er niet een Regiment is geweest in den dienst van 't Lant, of het heeft sig loffelijk gequeten." De bevelhebber eindelijk der Engelsche hulptroepen, de Hertog van Monmouth, verklaarde, niet genoeg te kunnen roemen over de kloekmoedigheid en standvastigheid der Nederlandsche troepen. 1) De uitslag van den strijd was dan ook, dat de beide hoofdstellingen des Franschen legers werden overweldigd, gelijk mede de Abdij van St. Denis Luxembourgs hoofdkwartier door de Nederlandsche Dragonders, ondersteund door eenige bataljons voetvolk en het, onder 't beleid van den Graaf de Hornes wel bediende geschut. Hier handhaafden zich de overwinnaars »na een seer opiniater gevecht," schrijft de Prins, »van meer als 6 uren." Het dorp Casteau werd, langs een diepe, steile en moeilijke door te komen engte, rondom welke de hoogten door den vijand sterk bezet waren, vermeesterd, waarbij de Garde van den Prins zich met roem overdekte. »Particulierlijk," schreef van Weede, »hebben de Guardes in 't pousseren van den vijand in en door de Defilé gesormouteert difficulteijten, daarover een ijder, die de gelegentheijt daarna heeft besichtigt, verwondert staat en gesurprenneert is." »Het is onbegrijpelijk," luidde het bericht van van Naarssen, »hoe dat menschen sulken effort hebben kunnen doen tegens hun vijanden, op zoo een disavantagieuse plaats, dewelke op heden (daags na den slag), door Heeren hen des verstaande geëxamineert zijnde, geoordeelt wert sterker te zijn, als men weinige steden kan fortificeren. 2) De Prins zelf was overal in het felste van den strijd, en eenmaal zoo dicht onder den vijand, dat de Ridder d'Esclainvilliers hem reeds het pistool op het lijf zette, toen Ouwerkerk den Franschman uit den zadel schoot: een dienst aan het Vaderland, ja aan Europa bewezen, welke door de Staten Generaal met het geschenk van een eeredegen, prachtige pistolen en gouden toomsieraden, dankbaar erkend is. 3) Een zoo vinnige strijd

1) De aangehaalde brieven zijn te vinden bij Sylvius, *Vervolg op* Aitzema, 16 Boek, bl. 145.

2) Hiermede komt vrij wel overeen 't geen Temple, *Mémoires*, p. 349, bericht door Luxembourg aan d'Estrades te Nijmegen geschreven te zijn, dat, al had hij slechts tien, en de Prins veertig duizend man, deze nog zijne stelling niet zou kunnen forceeren.

3) Sylvius, *Vervolg op* Aitzema, 16 Boek, bl. 150. De naam van den Franschen

liep niet af zonder veel bloedvergieten. Nogtans vermeldt de eenige bepaalde opgaaf, welke dezerzijds daarvan gedaan is, slechts een verlies van 500 of 600 dooden bij het leger der bondgenooten. 1) Doch in Fransche berichten wordt verzekerd, dat het verlies aan beide zijden even groot geweest is, en voor elk der beide legers ongeveer 2000 gesneuvelden heeft bedragen. Het was echter niet twijfelachtig, aan welke zijde de overwinning geweest was. De Franschen waren uit hunne stellingen teruggedrongen, en trokken, toen de duisternis viel, niet zonder eenige wanorde, naar de zijde van Mons terug. 2) Nu maakte de Prins van Oranje zich gereed den volgenden dag van zijne behaalde zege gebruik te maken; en, schrijft Temple, »men was het daarover eens, dat, zoo hij de vrijheid had gehad, den volgenden dag zijn voordeel te vervolgen, hij, naar alle waarschijnlijkheid, niet alleen Mons zoude ontzet hebben, maar ook in Frankrijk zijn doorgedrongen; een voornemen, 'twelk men altijd, van 't begin van den oorlog af, gehad, maar nooit ondernomen had ten uitvoer te brengen." 3) Dan, juist op den oogenblik waarop hij dat doel, den vurigsten zijner wenschen, als de vrucht der overwinning, tot deemoediging des vijands dacht te bereiken, moest hij het zwaard opsteken: — de tijding van het sluiten des vredes te Nijmegen kwam in het leger. Men heeft Prins Willem III beschuldigd, dat hij daarvan reeds voor het aangaan van den slag onderricht was, en daardoor den blaam op hem willen werpen, van doelloos, uit wrevel en hartstocht, zoo veel bloeds te hebben doen vergieten. Is het billijk, een zoodanige beschuldiging aan te nemen, zonder eenig stellig bewijs? Dit toch heeft zelfs door 's Prinsen tegenstanders niet kunnen worden bijgebracht. Eene officieele kennisgeving, de eenige welke hem als Veldheer tot richtsnoer moest strekken,

---

Ridder, door onze Schrijvers niet vermeld, blijkt uit Quincy, *Hist. Mil. de Louis le Grand*, T. I, p. 594, die van den Prins zegt: „le Prince d' Orange y témoigna une grande valeur et une grande conduite."

1) In de Missive van Van Weede, daags na den slag geschreven, welke opgave derhalve slechts bij raming gedaan is.

2) Alleen in de berichten der Franschen, die nooit tot de bekentenis eener nederlaag komen, wordt die welke zij hier leden verbloemd. Het schijnt, dat er kort na het gebeurde, in Frankrijk een verhaal van den slag is uitgegeven, 'twelk aan het Fransche Hof weinig behaagde: althans het werd verboden. Zie Sylvius, ibid, bl. 146. Er is toen een ander in 't licht gegeven, 'twelk door Sylvius in een overzetting medegedeeld en vrij listig gesteld is, om de dapperheid der Franschen, wier bevelhebbers er met veel ophef in genoemd worden, te doen uitkomen. Wanneer men echter dat verhaal onbevooroordeeld vergelijkt met de boven aangehaalde brieven, zal men niet in twijfel staan, aan welke zijde het meeste voordeel is behaald.

3) Temple voegt er bij, dat 7 à 8000 Engelschen op het punt stonden, van zich bij het leger van den Prins te voegen; doch vermoedelijk vergist Temple zich hier, daar de Engelsche hulpbenden onder Monmouth reeds voor den slag waren aangekomen, en werkelijk mede gevochten hebben.

had hij zeker niet ontvangen; of zou hij anders de onbeschaamdheid gehad hebben, openlijk aan de Staten Generaal te schrijven, het eerste bericht van den gesloten vrede, in den avond van den 12den te 's Gravenhage gekomen, te hebben ontvangen door een brief van den Raadpensionaris Fagel, gedagteekend den 13den Augustus, welke brief hem eerst in den namiddag van den 15den is ter hand gekomen? 1) Die brief mocht ook voor een opperveldheer niet gelden als een bevelschrift om den degen op te steken. 2) Omtrent de voorwaarden des vredes had Fagel geen woord gerept. Het staken der vijandelijkheden had immers kunnen bepaald zijn na het uitwisselen der ratificatiën. Men mocht dit zelfs verwachten, daar de Franschen vroeger, wanneer de vrede scheen zoo goed als gesloten te zijn, uitvluchten hadden gezocht, om met nieuwe vertragingen hun voordeel te doen, en licht het voorloopig sluiten van den vrede enkel als een middel konden gebruikt hebben om de krijgsbewegingen van den Prins te belemmeren. Daarenboven, Luxembourg had het sluiten van den vrede door brieven uit Nijmegen voor het aangaan van den slag vernomen, maar hij gaf, hopende zeker op een glorierijke overwinning er den Prins geen kennis van, gelijk deze hem deed. Zelfs wilde de Fransche Veldheer den volgenden dag slechts in een wapenstilstand van tweemaal vier en twintig uren toestemmen, omdat hij den oorlog niet voor geëindigd kon beschouwen, zoolang hij daarvan geen bericht had van zijn Hof. Had Willem III het recht niet, de zaak op dezelfde wijze te beschouwen, gesteld al eens, dat hij door een bijzonder bericht 't welk echter niet blijkt, van het gebeurde te Nijmegen onderricht was? 3) Ook stond de Prins aan 't hoofd van een leger van bond-

1) Zie de Missive van den Prins bij Sylvius, ibid, bl. 150, welke Schrijver, bl. 144, uitdrukkelijk zegt, dat de tijding van het gesloten Tractaat, niet zoo haast door een expresse aan Zijne Hoogheid werd bekend gemaakt. Dat bij het leger daags na den slag, in den voormiddag, van het sluiten van den vrede niets bekend was, blijkt daaruit, dat noch in den brief van den Prins, noch in dien van de Gedeputeerden te velde, op den 15den geschreven, iets van het vredebericht gemeld wordt, daar toch die van Van Naarsen althans blijkt, niet zeer vroeg op den dag geschreven te zijn.

2) Dat de Prins het zoo beschouwde blijkt uit zijn antwoord aan Fagel, in den avond van den 15den geschreven:

„In 't leger tot St. Denis den 15 Augustus 1678.

„Mynheer!

„U. W. sal uyt mijne publique missive aen den Staet vernemen 't geen in 't furieus geveght van gisteren is voorgevallen, hoe het sal worden opgenomen by ons volck en weet ick niet, maar ick kan U. W. voor Godt verklaren dat ick niet gewefen heb als deze middagh door U. W. missive van den 13den, dat de vreede geslooten was, en hebbende geen brieven van den Staet zoo sal ick de groote wegh gaen en myn best doen om Mons t' eenemael te ontsetten. Ick blyve onveranderlyk

Myn Heer

U. W. Dienstwillige Vriendt,

G. PRINCE D'ORANGE."

3) De oorzaak waardoor Willem III den 14den Augustus onkundig was van het slui-

genooten: nu een dezer bondgenooten vrede sloot, wat vorderde nu zijne verplichting ten aanzien der overigen? Het was in den loop der onderhandelingen genoeg gebleken, dat de voorwaarden waarop de vrede zou gesloten worden af zouden hangen van de wisselkans des oorlogs; en in dat opzicht zoude een nederlaag van Luxembourg en een inval in Frankrijk de heilrijkste gevolgen kunnen gehad hebben. De aanval van Willem III bij St. Denis was derhalve niet alleen volkomen rechtvaardig, maar 's Prinsen gedrag zou zelfs te berispen zijn geweest, zoo hij de gunstige gelegenheid daartoe ongebruikt had gelaten. 1)

De vrede met Frankrijk schonk aan de Republiek Maastricht terug, en ging vergezeld van een handelsverdrag, waarvan men zich groote voordeelen beloofde. Van al de bondgenooten was zij de eenige die zonder schade uit den strijd kwam. Weldra kwam de vrede tusschen Frankrijk en Spanje tot stand (17 September 1678), waarbij Lodewijk XIV in het bezit bleef van geheel Franche-Comté en van de Nederlandsche grensplaatsen Valenciennes, Bouchain, Condé, Kamerijk, Catteau-Cambresis, Aire, St. Omer, IJperen, Warwick, Warneton, Poperingen, Bailleul, Cassel, Bavai en Maubeuge. De Duitsche Keizer moest hem bij den vrede (5 Februari 1679) Freyburg laten, de Hertog van Lotharingen, Nancy. Nu had Frankrijk, door de bekomene vestingen, steeds een deur open om in de Nederlanden te vallen; en toch, merkt een beroemd geschiedkenner aan, was de vergrooting van Frankrijks grondgebied nog niet het gevaarlijkste voor Europa. Hierin lagen de grootste gevaren, dat Lodewijk XIV het tegen hem gevormde bondgenootschap ontbonden had, waarvan geen der leden alleen in staat was hem het hoofd te bieden. De heerschzuchtige Monarch had een ontzettenden stap gedaan tot zijn doel, en het voorbeeld was gegeven van een inbreuk op de heiligheid van grondgebied, zoo als Europa nog niet aanschouwd had. »Had Oranje ongelijk," mogen wij met den bedoelden schrijver vragen, »wanneer hij het uiterste op het spel zette, om het sluiten van een afzonderlijken vrede te verhinderen? Was het slechts belang van het Huis van Oranje, of was het belang van Europa?" 2)

ten van den vrede in den nacht na den 10den, wordt opgegeven door Grovestins in zijn *Guillaume III et Louis XIV, Histoire des luttes et rivalites politiques* T. III p. 163 en 223, en daaruit nog nader toegelicht door V. Gr. in de *Navorscher*, Tiende Jaargang No. 8 (1860) bl. 248. Uitvoerig in het verdedigen van den Prins is ook Groen van Prinsteren in de Prolegg. van T. V. p. XCVII—CII.

1) Dit is ook het gevoelen van een Engelschman van onzen tijd, den Kolonel-Ingenieur Sir James Carmichael Smyth, in zijn werk *Chronological Epitome of the wars in the Low Countries from the peace of the Pyrenees in* 1659 *to that of Paris in* 1815 (London 1825), p. 60.

2) Heeren, *Handbuch der Geschichte des Europaïschen Staaten-systems.* II. Per. A. I, § 17.

— En wie, die de latere gebeurtenissen kent, zou in twijfel staan over het antwoord?

Men kan dus gemakkelijk beseffen, in welke gemoedsstemming Prins Willem III, na de zege bij St. Denis, het zwaard moest in de schede steken; hij, wiens doordringende geest, naar de uitspraak eens oordeelkundigen schrijvers, hem een veruitzienden en vasten blik schonk, en die zich nooit bezig hield met het tegenwoordige dan om het te bevruchten met de kiemen van het toekomende. 1) De Republiek, wel is waar, was met eere uit een strijd gekomen waarin zij op het punt was geweest den doodsteek te ontvangen; maar in plaats van de stad des geweldigen te beklimmen, had men de sterkten zijnes vertrouwens vermeerderd.

VERHEFFING VAN WILLEM III OP DEN ENGELSCHEN TROON — VEROVERING VAN IERLAND

Qui semper fortis, tandem felix.
Gedenkpenning bij VAN LOON, D. III, bl. 423.

Het veroveringstelsel van Lodewijk XIV, 't welk bij hem de plaats bekleedde van volkenrecht, schijnt uit twee hoofdstellingen bestaan te hebben. Wanneer het hem gelukt was, de les op te volgen: »Verdeel om te heerschen,'' dan bracht hij een anderen regel in werking: »Bekruip de zwakken, terwijl gij de machtigen in slaap wiegt, en treed terug, wanneer dezen wakker worden." Zoo had hij achtervolgens zijn grondgebied zich van lieverlede zien uitbreiden; zoo ging hij voort na den Nijmeegschen vrede, op het doel aan te streven, 't welk zijne heerschzucht hem voorhield. Reeds spoedig na het sluiten van dien vrede, begon hij aanspraak te maken op eenige plaatsen in het Luxemburgsche, welke hij gewapenderhand deed bezetten. Op een even wederrechtelijke wijze bemachtigde hij den sleutel van Zuid-Duitschland, door Straatsburg in bezit te nemen (30 Sept. 1681). Onder voorwendsel, dat men vergeten had bij den Nijmeegschen vrede hem nog eenige plaatsen in Vlaanderen af te staan, verklaarde hij tevreden te zullen

1) De Pruisische Staatsminister Ancillon, *Tableau des Revolutions du Système Politique*, IV, 182.

wezen, zoo hem daarvoor de vesting Luxemburg wierd ingeruimd; en inmiddels deed hij, onder betuiging van niets dan de handhaving des vredes te verlangen, troepen in Vlaanderen trekken (Sept. 1683). Wat was natuurlijker, dan dat het Spaansche Hof last gaf geweld met geweld te keeren? en evenwel riep men in Frankrijk, dat dit bevel een inbreuk was op den vrede en voor een oorlogsverklaring kon gelden. Kortrijk en Dixmuiden werden derhalve door de Franschen ingenomen (6 en 10 Nov. 1683), Luxemburg gebombardeerd (Dec.), daarna door een geregeld beleg aangetast en ingenomen (8 Mei—4 Juni 1684), en Trier van zijne vestingwerken beroofd. In een ander gedeelte van Europa deed de Fransche Admiraal du Quesne de stad Genua, dewijl Zijne Allerchristelijkste Majesteit niet tevreden was over die Republiek, ondervinden hoe men een stad van de zeezijde kan vernielen door de nieuwe uitvinding van bommen uit schepen te werpen (1684). 1) Deze daden van geweld en van openbare schennis van het volkenrecht, deden luide kreten van verontwaardiging overal in Europa opgaan, maar niemand greep naar het zwaard. Spanje, onder den nietsbeduidenden Koning Karel II, was machteloos; de Duitsche Staten waren te veel gesplitst en nog onthutst door het gevaar 't welk hen gedreigd had van de Turken, die in 't vorige jaar (1683) hunne halve manen rondom de muren van Weenen hadden doen zwieren; voor de Noordsche Mogendheden waren Frankrijks veroveringsplannen niet dreigend genoeg; in Engeland regeerde Karel II, wiens inzichten en neigingen die van Lodewijk XIV begunstigden. In de Republiek der Vereenigde Nederlanden, eindelijk, speelden de Fransche Gezanten hun listig spel, en een machtige partij daar, kende geen grootere vrees dan die voor oorlog. Onder deze omstandigheden viel het den Franschen Monarch niet moeielijk, een verbond van onderlinge verdediging, tusschen den Duitschen Keizer, Spanje, Zweden en de Republiek tegen hem gesloten (6 Febr. 1683), te ontzenuwen, door een verdrag van een twintigjarigen wapenstilstand met den Keizer en Spanje, 't welk, onder bemiddeling der Republiek tot stand gebracht (15 Aug. 1684) en door Lodewijk als een weldaad toegestaan, hem in 't bezit liet der twee allerbelangrijkste vestingen Straatsburg, vervolgens door Vauban versterkt, en Luxemburg. Moest hij Dixmuiden en Kortrijk weder afstaan: de eerste dezer plaatsen was van geen gewicht, en de laatste gaf hij niet terug dan na de vestingwerken vernield te hebben.

1) Er werden in elf dagen (17—28 Mei) 13300 bommen in de stad geworpen. Zie Quincy, T. II, p. 94. De eerste bombardeergaljoten hadden de Franschen voor Algiers gebruikt in 1680.

Ziedaar dan wederom een stap, door den veroveraar voorwaarts gedaan! Ziedaar de hand hem daartoe gereikt door de Republiek der Vereenigde Nederlanden! Ziedaar wederom Vorsten en Regenten door Fransche Staatkunde in slaap gewiegd! Maar wie er sluimeren mocht: Willem van Oranje waakte voor de Europeesche volkenmaatschappij, in hare vrijheid bedreigd door een al te machtig geworden lid. Zoodra de Franschen zich tegen de Spaansche Nederlanden in beweging stelden, wist hij de Staten over te halen om zich door nieuwe verbintenissen te sterken, waardoor het verdedigend verbond werd voorbereid, zoo even vermeld, en later te Augsburg vernieuwd (29 Juli 1688). Hij drong aan op versterking der landmacht, in weerwil van den hardnekkigen tegenstand der twee hoofdplaatsen van den koophandel, Amsterdam en Middelburg, die vreesden dat deze versterking een voorwendsel tot oorlog mocht worden: alsof een Lodewijk XIV zulke voorwendsels noodig had! Hij toonde op nieuw aan, hoe de Spaansche Nederlanden in de handen der Franschen aan dezen de deur zouden openzetten, om tot in 't hart van het Vaderland door te dringen. Hij betoogde, hoe gewichtig Luxemburg was, als het punt van gemeenschap tusschen die gewesten en Duitschland; en geheel in zijnen geest, verklaarde de Raadpensionaris Fagel, met klem van redenen, dat het beter was den Franschman te Brussel en te Antwerpen, dan te Breda en te Dordrecht te gemoet te trekken. 1) Dit alles mocht niet baten: de wapenstilstand, zoo het heette voor twintig jaar, werd gesloten. En wat zou ook de Republiek, bij zoo weinig overeenstemming, alleen hebben kunnen te weeg brengen? Engeland was de machtige, die slechts naar het geweer behoefde te grijpen om Lodewijk te doen terugtreden. Dat hadden aan Willem III de gebeurtenissen van den vorigen oorlog geleerd; en, hetgeen hem nu duidelijk gebleken was als Stadhouder van eenige gewesten nooit te zullen vermogen, dat hoopte hij als Koning van Engeland te kunnen te weeg brengen. 2)

Men zegt, dat, toen aan Lodewijk XIV de voltrekking van het huwelijk des Prinsen van Oranje met de edele dochter van den Hertog van York geboodschapt werd (1677), hij van schrik verbleekte, alsof hem de tijding gebracht wierd van de nederlaag zijner legers. 3) De despoot te Versailles had reeds een voorgevoel van de toekomst, en zag reeds, naar het schijnt, in zijne verbeelding, boven de huwelijkssponde

---

1) Wagenaar, D. XV, bl. 201 en 207.

2) G. van Hogendorp, *Disp. de Gulielmo III, libertatis Europae contra dominationem Gallicam vindice*, (Lugd. Bat. 1819), p. 53.

3) Temple, *Mem.* p. 443.

van Willem en Maria den Beschermgeest der volken zweven, met het wraakzwaard dreigend tegen hem gericht. En echter — zoo wilde het andermaal de Nemesis — moest hij zelf medewerken om zijnen grooten tegenstander, van wiens verheffing, als Derden Willem in de rij der Hollandsche Stadhouders, hij de onmiddellijke oorzaak was geweest, nu ook als Derden Willem te voeren op den troon van Engeland. Want terwijl hij, door de verbeurdverklaring van het Prinsdom Oranje (1685), strijdig met een bepaling van den Nijmeegschen vrede, Willem III verongelijkte; terwijl hij aan dezen, door diens schoonvader Jacob II, die inmiddels zijn broeder Karel II in Engeland was opgevolgd, nauwer aan zich te verbinden, geen andere keuze liet, dan of zelf zich op den Engelschen troon te plaatsen, of zijne vurigste wenschen tot beteugeling eener Fransche overheersching op te geven; terwijl hij den Duitschen Keizer en Spanje door nieuwe aanmatigingen dwong zich tegen hem te wapenen; terwijl hij Paus Innocentius XI verbitterde, door de bepaling der rechten van de Gallicaansche kerk: joeg hij geheel het Protestantendom in het harnas, eerst door de verkrachting, daarna door de openlijke herroeping van het Edict van Nantes (October 1685), waarbij Hendrik IV negentig jaar vroeger aan de Protestanten in Frankrijk veiligheid en bescherming had verzekerd. Nu kwam in Engeland het ontwerp tot rijpheid, en sloegen Whig's en Tory's de handen in een, om den eigenzinnigen Vorst te verdrijven, die de staatsburgerlijke vrijheid bedreigde, de gevestigde godsdienst ondermijnde, en zich aansloot aan den vervolger der Waldenzen en den gebieder der Dragonnades. Nu boden Amsterdam en de Staten-Generaal, in rechtmatigen toorn ontstoken, aan Prins Willem de behulpzame hand om hem op den Engelschen troon te verheffen. Nu vond die verheffing bijval bij de Protestantsche vorsten in Duitschland; en, terwijl in die verheffing sommigen de zaak beschouwden van de Godsdienst, zagen anderen daarin het behoud van de politieke vrijheid van Europa. Vandaar, dat de Duitsche Keizer, de erkende beschermheer van Rome, Willems bondgenoot was, toen deze met een gewapende vloot naar Engeland overstak en zijn schoonvader onttroonde; vandaar, dat dit bondgenootschap door den Paus werd begunstigd, dat in de kapel van den Gezant Zijner Katholieke Majesteit te 's Gravenhage een plechtige mis gevierd en gebeden gedaan werden voor den behouden overtocht van den Prins van Oranje, en dat Willem en Maria den troon beklommen eerst van Engeland (22 Jan. 1689), vervolgens ook van Schotland onder de toejuiching van geheel Europa, met uitzondering alleen van Frankrijk.

Het is hier de plaats niet, een gebeurtenis te ontvouwen, door de

spoedige vlucht van Koning Jacob, zonder schitterende wapenfeiten tot stand gebracht; een gebeurtenis, welke door zoo vele geschiedpennen is te boek gesteld, naar zoovele beginselen is beoordeeld. Men moge schroomen, om het gedrag goed te keuren van hen, die, onderdanen, ambtenaren, hovelingen zijnde van Koning Jacob, heimelijk de kroon een anderen aanboden, en een onwaardigen Koning ja, maar toch hunnen Koning, verrieden; men moge de Sunderlands, de Danbys, de Churchills niet geheel van dubbelhartigheid en ontrouw vrij pleiten: Willem van Oranje verbrak geen eeden, verzaakte geen beginselen. En was hij als schoonzoon aan Koning Jacob verbonden, juist dit gaf hem rechten op den Engelschen troon, en legde hem plichten op omtrent het Engelsche volk, 'twelk de handen naar hem uitstrekte tot behoud van burgerlijke en godsdienstige vrijheid. 1)

Doch, was de omwenteling welke Willem III op den troon der Stuarts plaatste volbracht, zonder dat de Nederlandsche krijgsmacht welke daartoe medewerkte, hare dapperheid had kunnen toonen: de verovering van Ierland gaf daartoe weldra gelegenheid. Jacob II, de wijk nemende naar Frankrijk, had in Ierland den Graaf Tyrconnel als Onderkoning gelaten, die bijna het geheele land in de belangen zijns onttroonden meesters wist te brengen. Met Fransche hulptroepen, op Fransche schepen, met Fransch geld betaald, landde Jacob, drie maanden na zijne vlucht uit Engeland, in Ierland, en deed zijne intrede te Dublin. Vruchteloos belegerde hij wel Londonderry, de toevluchtsplaats der begunstigers van Oranje, van welke stad de heldenmoedige verdediging hem 9000 man kostte; maar in de Fransche havens werden de toerustingen tot zijne ondersteuning krachtdadig voortgezet, en op den laatsten dag van Juni des jaars 1690 stond hij aan het hoofd van ongeveer dertig duizend Ieren en Franschen, terwijl nog 15000 de omliggende steden bezet hielden, aan de zuidzijde der rivier de Boyne tegenover Koning Willem. Deze — uit Engeland in persoon naar het noorden van Ierland overgekomen, ($\frac{14}{24}$ Juni) en op den weg naar Belfast verwelkomd door den tachtigjarigen Hertog Frederik van Schomberg, een der grootste veldheeren van zijn tijd en sedert 1686 met het militair opperbevel in Ierland bekleed, — was met een leger van 36,000

1) Mr. G. Groen van Prinsterer, *Arch.* T. V. prolegg. p. CXXVIII, na de uitspraak van Guizot bevestigd te hebben, dat de grootheid van vele historische mannen twijfelachtig en betwist geworden is, naarmate „le grand jour de l'histoire s'est levé sur eux" heeft terecht daarbij de opmerking gevoegd, dat ten aanzien van Willem III integendeel vooroordeelen en verdenkingen verdwijnen, naarmate zijne karaktertrekken en bedoelingen in het licht der historische waarheid komen. Het volle daglicht voor deze groote figuur zal eerst daar zijn na de uitgaaf van de brieven, waarvan, naar de getuigenis van Groen en Macaulay, zelfs de phraseologie een spiegel is van den geest des schrijvers.

man door de vlakte van Dundalk tot onder de muren van Drogheda, waar de lelievanen van het Huis van Bourbon en de vlaggen van het Huis van Stuart op de wallen wapperden, voortgerukt om op Dublin te trekken.

Terwijl de beide legers op dien dag ter wederzijde van de Boyne elkander verkenden en hunne toebereidselen maakten, gebeurde het omstreeks den middag dat de hoofden van het Iersche leger Koning Willem in 't oog kregen omringd door een talrijken staf. Twee veldstukken werden bedekt aangevoerd en achter een heg opgesteld, en het eerste schot trof een der holsters van het paard van Prins George van Hessen en deed het dier storten. »Ach," riep de Koning, »de arme Prins gedood"; en nauwlijks was het woord van zijn lippen of een tweede zesponds kogel streek hem met een bloedige verwonding over den schouder. De beide legers zagen den koning op den nek van zijn paard nederzakken: een vreugdekreet ging op in het eene, ontsteltenis beving het andere. 1) Maar de gewonde stelde de verschrikte omstanders terstond gerust met de woorden: »Er is geen kwaad bij; maar de kogel was nabij genoeg," en zoodra de wond verbonden was, reed hij al de posten van zijn leger rond onder een algemeen vreugdegejuich. Zoo groot was de veerkracht van zijn geest, dat in weerwil van zijne zwakke gezondheid, in weerwil van het bloedverlies uit zijne pas ontvangen wonde, hij op dien dag negentien uren te paard was. 2) Nadat de zon was ondergegaan hield de Koning nog een laatste wapenschouwing bij fakkellicht.

Zoo brak de voor Ierland altijd gedenkwaardige Eerste dag van Juli 1690 aan, de Elfde dier maand naar nieuwen stijl, waarop de slag voorviel, waaraan de rivier de Boyne haren naam heeft gegeven. De moeielijke onderneming, van in het gezicht van een in slagorde geschaard vijandelijk leger een rivier door te trekken, werd in dien slag met de gelukkigste uitkomst bekroond; en hetgeen hier de Nederlanders en Engelschen deden, verdiende grooteren lof dan de zoo hoog opgevijzelde doortocht van den Rijn bij het Tolhuis door de Franschen in 1672. De jonge Meinhart van Schomberg, die met zijn vader, den grijzen Hertog, ten gevolge der herroeping van het Edict van Nantes, uit de Fransche dienst in de Engelsche was overgegaan, had van Koning Willem last bekomen, bij Slane, drie mijlen boven de

1) Het was het bericht van deze verwonding, 't welk in Frankrijk het gerucht van Willems dood deed verspreiden en aanleiding gaf, dat te Parijs de klokken geluid, illuminaties ontstoken en vreugdeschoten van de Bastille gedaan werden.
2) Macaulay *Hist. of England*, chap. XVI.

plaats waar het Engelsch-Nederlandsche legerkamp was, de Boyne door te trekken met 600 ruiters, waaronder ook Nederlandsche waren, onder Adam van der Duyn van 's Gravemoer, gevolgd door eenige Hollandsche bataljons. Deze eerste beweging werd des morgens te acht ure met goed gevolg volbracht: acht eskadrons vijandelijke ruiterij, die den doortocht wilden betwisten, werden overhoop geworpen, en men vatte post aan de overzijde der rivier, in de flank des vijandelijken legers. Toen volgde, des voormiddags omstreeks 10 uur, de algemeene aanval; en de doorwading der rivier op drie plaatsen begon. Drie Hollandsche bataljons van het Regiment van Solms ondernamen en volbrachten het eerst den doortocht, wadende tot aan de middel door het water, onder het schieten des vijands, die van den oever en uit de huizen van een daar gelegen gehucht vuur gaf, doch na een kort maar hevig gevecht werd teruggedreven. 1) Deze drie bataljons, vervolgens in de vlakte gekomen, hadden aldaar een aanval te verduren van verscheidene vijandelijke bataljons en eskadrons, zij weerstonden den vijand en brachten hem aan het wijken. Op de twee andere punten werd de doortocht niet minder gelukkig volbracht. Onder de Nederlandsche troepen onderscheidden zich de Ruiter-regimenten van Bentinck van Portland en van Rheede Ginckel, en het Blauwe regiment voetvolk aangevoerd door den Engelschen Graaf Solms, 2) bestaande uit 2000 man, geacht de schoonste infanterie van Europa te zijn. Wat weerstand bood, werd overhoop geworpen, en weldra was het Iersch-Fransche leger in volslagene wanorde. Koning Willem was ook hier weder held en veldheer tevens. Met moeite door de rivier gekomen, waarbij zijn paard onder hem door den stroom had moeten zwemmen en bijna in de modder verzonken was, greep hij den degen in de linkerhand 3) en mennende zijn ros met den gezwachtelden rechterarm, ging hij zijne troepen voor, in het dichtste van het slaggewoel, totdat zij geen tegenstand meer vonden, om straks weder naar een ander punt te snellen, waar de vijand nog stand hield. Eenmaal zag hij een gedeelte zijner troepen,

1) De grijze Schomberg, die in onderscheidene landen meer dan 80 veldslagen of gevechten had bijgewoond, en bij dezen aanval het bevel voerde, liet hier, door een pistoolschot getroffen, het leven. Hij had onder Frederik Hendrik gediend, en was Gouverneur van Willem II geweest. Men zie over hem Van Loon, *Ned. Historiep.*, D. III, bl. 495.

2) In 1636 geboren toen zijn vader Graaf Johan Albert Gouverneur van Maastricht was, heette hij Hendrik Maastricht Graaf van Solms. Hij is Gouverneur geweest van Nijmegen, Commandeur der Duitsche Orde balije van Utrecht, en bij Neerwinden gesneuveld.

3) In het *Pertinent Relaas door een persoon van qualiteit* in Ierland geschreven, en in den *Europischen Mercurius* Juli 1690 te vinden, wordt dus ten onrechte gezegd, dat Koning Willem, ten gevolge der gemelde wond, den volgenden dag den degen niet in de hand kon hebben.

het was Deensche ruiterij, een oogenblik deinzen, maar zelf zich aan het hoofd stellende, voerde hij haar aanstonds weder op den vijand in. De man zoo koel en terughoudend in het voorkomen, de zwijger van aard, in het oorlogsveld openhartig en gemeenzaam, had, waar zijne soldaten moesten bemoedigd of een officier terechtgewezen worden, altijd een hartelijk of een bijtend woord op de tong. Daardoor werkte zijne tegenwoordigheid op het slagveld met tooverkracht, en daarom kon de overwinning aan de Boyne gezegd worden zijn werk te zijn geweest. Tot laat in den avond vervolgde hij, aan 't hoofd der ruiterij, den geslagen vijand, wiens vlucht door de gesteldheid des lands begunstigd werd. Hierdoor was het getal der gesneuvelden, 't welk 1500 bedroeg, meest van de bloem der Iersche cavalerie, niet evenredig aan de grootheid der nederlaag. 1) Maar van degenen die het ontkwamen, wierpen geheele regimenten de wapenen weg en verliepen; geschut, krijgsvoorraad, legertros vielen den overwinnaar in handen. Het Iersch-Fransche leger was vernietigd, en Jacob nam de vlucht naar Waterfort, van waar hij overstak naar Frankrijk, om zijne verlorene Staten nimmer weder te zien. Drogheda gaf zich over. Koning Willem deed den 16den Juli zijnen intocht in Dublin, en er werd »overal met grooten roem gesproken van de Hollanders, die, zoowel in dit treffen in Ierland, als voor eenige dagen ter zee, zich onvergelijkelijk hadden gekweten." 2)

Eenigen tijd na het behalen van deze luisterrijke overwinning, vertrok Koning Willem, wiens tegenwoordigheid elders vereischt werd, naar Engeland, en van daar in Januari des volgende jaars (1691) naar Holland. Het was bij dezen overtocht, dat hij, even onversaagd onder het woeden der elementen als onder het fluiten der kogels, bij onstuimig weder in een roeiboot door de branding der zee en de kruiende ijsschollen, met het dreigendste levensgevaar, langs het Goereesche strand dobberende, aan de ontmoedigde bootsgezellen, deze,

1) Er waren 3000 krijgsgevangen gemaakt, en het getal gekwetsten beliep 5000. De overwinnaars hadden, behalve den dapperen Schomberg, geen noemenswaardig verlies geleden, dan dat van den dapperen Predikant Walker, den heldhaftigen verdediger van Londonderry.

2) De aangehaalde woorden, van welke de laatste doelen op den zeeslag bij Bevesier, waarin, gelijk te recht gezegd werd, de Nederlanders den roem, de Engelschen de schande en de Franschen de overwinning hadden behaald — de aangehaalde woorden zijn van een Engelschman, uit een brief, geplaatst in den *Europischen Mercurius* Juli 1690, waar meerdere bijzonderheden van den slag aan de Boyne zijn te vinden in onderscheidene verslagen en brieven. Zeer kort is het bericht van Quincy, *Hist. Mil. de Louis le Grand*, T. II, p. 399, die de schuld van de nederlaag aan de Ieren geeft. Folard, *Hist. de Polybe*, T. II, p. 431, houdt zich aan eene meening, alsof een voorbarig gerucht, dat Willems leger op zeker punt de rivier reeds over was, verwarring onder de Ieren had gebracht. Men zie voorts Burnet en andere Historieschrijvers.

aan Cesar herinnerende vraag deed: Hoe zijt gij bang om met mij te sterven? 1)

In Ierland voerde bij 's Konings afwezigheid, Godard van Rheede Ginckel het opperbevel. Nieuwe onderstand uit Frankrijk, in geld en manschappen, oorlogs- en levensbehoeften, had aan de weerspannige Ieren nieuwen moed gegeven. Athlone, Ballymore, Limerick en Galway waren de hoofdpunten, welke zij het meest versterkt hadden. Ballymore, in een moeras zeer sterk gelegen, werd op den $\frac{7}{17}$ Juni 1691 door Ginckel aangetast, den volgenden dag uit drie kanon- en ééne mortierbatterij beschoten, en nog dienzelfden dag, toen de aanvallers gereed waren tot den storm, op genade overgegeven. 2) Nu togen de verwinnaars op Athlone aan. Deze stad, door de rivier Shannon in twee deelen gescheiden, gemeenschap hebbende door een steenen brug, werd eerst aan de oostzijde aangetast. Op den $\frac{18}{28}$den Juni werd een batterij van negen achttienponders opgeworpen, waaruit de cortine, tusschen de Dublinsche poort en de rivier, zoo nadrukkelijk beschoten werd dat er reeds te twee uur des namiddags een wijde bres in was, door welke dat gedeelte der stad, twee uren later, stormenderhand werd ingenomen. Het westelijk gedeelte der stad, aan de rivierzijde door een kasteel verdedigd, moest nu vermeesterd worden. De belegeraars maakten te dien einde op de brug, welke in haar geheel was gebleven, eerst een logement, vervolgens een galerij, welke beiden door de dappere uitvallen der belegerden vernield werden, en toen werd er op de brug een batterij opgeworpen, door welke, samenwerkende met andere batterijen langs de rivier, wijde bressen in de muren van het kasteel werden geschoten. Nu werd er besloten door de rivier heen storm te loopen, en op den 10den Juli werd dit heldenfeit onder aanvoering van Generaal Andrew Mackay door 1500 Engelsche grenadiers en zes bataljons, zoo gelukkig volbracht, dat in minder dan één uur de stad gewonnen was, en wat niet vluchten kon, door de kling werd gejaagd. 3) Het Iersch-Fransche leger, onder het opperbevel van den Franschen Luitenant-Generaal de St. Ruth, had op eenigen afstand van Athlone gestaan terwijl de stad werd veroverd, zonder

---

1) Bekend is het zeggen van Cesar, bij eene dergelijke gelegenheid: *Quid metuas? Caesarem vehis*, dat is: waarvoor zoudt gij bang zijn? gij voert Cesar; welke woorden daarom ook op den gedenkpenning geplaatst zijn, op de gemelde behouden overkomst van Willem III geslagen. Zie Van Loon, D. III, bl. 512.

2) Bij de beide gemelde bresbestormingen deden de handgranaten eene treffelijke dienst. De grenadiers rukten met groote koelbloedigheid voort, tot dat zij aan de bres kwamen, wierpen toen te gelijk hunne granaten onder de verdedigers, die, daardoor in verwarring gebracht, de vlucht namen.

3) *Europische Mercurius* Juni 1691, bl. 126. Quincy, T. II, p. 458.

eenige poging te doen om haar te hulp te komen. Hieruit ontstonden verwijtingen van den Ierschen Generaal Sarsfield tegen den Franschen Bevelhebber; de tweespalt der Hoofden deelde zich aan het leger mede, en was, naar men zegt, niet zonder invloed op den uitslag van den kort daarop gevolgden bloedigen en beslissenden veldslag bij Agrim.

Bij laatstgenoemde plaats, namelijk, had St. Ruth zijn leger, bestaande uit ongeveer 25000 man en een menigte ongeregelde benden van Rapparees 1) in een allervoordeeligste stelling geplaatst, met den rechtervleugel aan de abtdij van Kilconnel, waar hij een vervallen kasteel had doen versterken en zwaar bezetten, met den linker- tot op de hoogten van Kilcommodon, waar verscheidene retranchementen waren opgeworpen. Van voren werd deze stelling gedekt door een uitgestrekt moeras, in tweeën gescheiden door een zeer engen weg. Hier had, in zijne eer gekrenkt door het verlies van Athlone, St. Ruth verklaard te willen overwinnen of sterven; en hij heeft woord gehouden. Ginckel, ofschoon wetende dat het Iersch-Fransch leger eenige duizenden sterker was dan het zijne, en een hoogst moeilijk te vermeesteren stelling had ingenomen, bevroedde nogtans dat zonder het uit het veld te slaan, de veldtocht vruchteloos zou ten einde loopen, en nam dus het kloekmoedig besluit, om slag te leveren. Te dien einde den 21sten Juli tot op een groot uur afstands van den vijand genaderd zijnde, deed hij den volgenden dag zijn leger de rivier de Suk dooren overtrekken, en dien avond te vijf ure den slag een aanvang nemen. Het voetvolk doorwaadde het moeras; het geschut dreef den vijand uit den engen weg, welke naar Agrim loopt; en toen had er, voor en om de Iersche verschansingen een strijd plaats van drie uren, waarin een geruimen tijd van beide zijden met gelijke verwoedheid en met gelijke hoop op de overwinning gevochten werd. Tegen den linkervleugel van het Engelsche leger, inzonderheid waar de Nederlandsche dragonders van Eppinger vooraan waren, deden de Ieren wonderen van dapperheid; en zelfs zou deze vleugel hoogstwaarschijnlijk bezweken zijn, zonder de heldhaftigheid van het regiment Hollandsche Gardes te paard van Bentinck 2). Maar wat aan Ginckel de overwinning geschonken heeft, was de stoutmoedigheid van den Franschen Markies de Ruvigny 3)

1) Een beschrijving van deze Iersche vrijbuiters te land geeft Macaulay chap. XII Dl. III, pag. 159.

2) Getuigenis van Ginckel in een brief, te vinden in den *Europischen Mercurius* Juli 1691, alwaar men meer andere brieven en verslagen omtrent den slag bij Agrim lezen kan.

3) Henri de Massue marquis de Ruvigny, geb. in 1648, overl. in 1721. Hij had zijn ijver voor de zaak der Hugenooten van zijn vader geërfd, die denzelfden naam droeg, en was met dezen na de herroeping van het Edict van Nantes uitgeweken naar Engeland. Om zijne heldhaftigheid bij Agrim werd hij tot Graaf van Galloway verheven.

die een cavalerie-regiment van Hugenooten aanvoerde. Hij ondernam met den generaal Mackay en de Engelsche ruiterij het moeras door te trekken op een plaats waar de ruiters een aan een achter elkander moesten rijden. „Wat beduidt dat?" vroeg St. Ruth toen hij die kloeke en sierlijke ruiters door den modder zag baggeren, en door het schot zijner soldaten menigeen zag nedertuimelen. „Maar laat hen doortrekken — voegt hij er bij — hoe meer er over komen, hoe meer wij er zullen hebben dood te slaan." En zie, daar spreiden zij horden uit over den slijkerigen grond; escadron bij escadron bereikt den vasten bodem; en de flank van het Iersche leger is eensklaps omgetrokken, en St. Ruth snelt er heen, en een kogel neemt zijn hoofd weg. Er was niemand daar ter plaatse die het opperbevel kon opnemen; terwijl Ruvigny en Mackay voortwoeden in de flank van het Iersche leger, hervat het Engelsche voetvolk den aanval in het front; het retranchement wordt genomen; de ruiterij op een hoogte geschaard, wordt moedig aangegrepen en overhoop geworpen; de vlucht wordt algemeen. Van de vijanden werden naar gissing 7000 doodgeschoten of nedergehouwen, de overigen ontkwamen onder begunstiging van de duisternis; bijna al hunne hoofdofficieren sneuvelden of werden krijgsgevangen, en aan meer dan de helft hunner lagere bevelhebbers viel hetzelfde lot ten deel. De overwinnaars hadden bijna 1000 gekwetsten en 600 dooden, waaronder den generaal-majoor Holzappel. De geheele legertros en ongeveer 30 vaandels en standaarden waren de prijs der overwinning 1), doch veel meer nog de val van al de laatste schuilplaatsen der wederspannelingen. Galway, de gewone landingsplaats voor de uit Frankrijk komende troepen en oorlogsbehoeften, gaf zich, na een kortstondigen tegenstand, over op den 4den Augustus. Sligo volgde den 25sten September; en terwijl deze stad en nog vele kleine plaatsen door gedeelten des legers tot de overgaaf werden gedwongen, trok het gros voor Limerick. Meer moeite had het in, deze sterk bevestigde stad te vermeesteren. Er bevond zich daarbinnen een garnizoen van 15000 man, en aan de overzijde van de Shannon hadden 4000 Iersche dragonders een kamp betrokken, dat gemeenschap had met de stad over een brug — de Thomond-brug — door een fort verdedigd. Ginckel, ontdekt hebbende dat de belegerden in de stad velerlei verdedigingswerken hadden aangelegd, besloot eerst de gemeenschap van de stad met het ruiterkamp te verbreken. Te dien einde deed hij een schipbrug leggen

1) In sommige vaandels, welke in St. James-park te Londen werden ten toon gehangen, stond geschreven: „un dieu, un roy et une foy;" in anderen het teeken van het kruis met de spreuk: in hoc signo vinces."

en door een sterke macht daarovergetrokken, het kamp aanvallen. De dragonders vloden deels naar de stad deels naar het gebergte. Weinige dagen later op nieuw de rivier overgetrokken tastte hij het fort aan 't welk de Thomondbrug beschermde, en maakte er zich meester van, daar de bezetting naar de stad vlood. Daar men hier bevreesd was dat de vervolgers met de vluchtelingen zouden binnendringen werd een gedeelte van de brug waar zij over moesten opgehaald, met dat gevolg dat van de 800 Ieren niet meer dan 120 behouden in de stad kwamen, en de overigen in den stroom gestort het leven lieten. Deze gebeurtenis deed bij de verdedigers van Limerick het geroep om onderhandeling opgaan. Inderdaad de Engelschen waren nu meester in geheel Ierland; de mond van de Shannon was door Engelsche oorlogschepen bezet: uit Frankrijk was dus geen hulp te bekomen. Sarsfield begrijpend dat het nutteloos was, verder weerstand te bieden, vroeg een onderhoud met Ruvigny; de voorwaarden door de bevelhebbers van Limerick gesteld, werden verworpen. Ginckel schreef de zijne voor, en dezen, waaraan zich de overwonnenen onderwierpen, werden vervat in een militaire capitulatie en een staatsverdrag (13 October 1691). De eerste werd door de generaals van beide zijden onderteekend: de politieke overeenkomst werd gesloten door twee van de drie commissarissen door koning Willem als zijne plaatsvervangers voor het regeeringsbeleid van Ierland aangesteld onder den titel van Lords Justices, Thomas Coningsby en Sharles Porter 1).

Met de verovering van Limerick was geheel Ierland onder de gehoorzaamheid van koning Willem van Oranje gebracht en het lot der Stuarts voor altijd beslist. Verdiend gewis waren de titels van Graaf van Athlone, Baron van Agrim, aan Godard van Rheede Ginckel verleend.

VELDSLAGEN BIJ FLEURUS, BIJ STEENKERKE, BIJ NEERWINDEN

Toujours vaincu, mais toujours à craindre.
VOLTAIRE, *Siècle de Louis XIV.*

Lodewijk XIV, het verdrag van Augsburg en de vijandige gezindheid des Keizers tot voorwendsel nemende, had aan het Duitsche Rijk den oorlog verklaard (24 Sept. 1688), en Philipsburg, Mannheim, Hei-

1) Bij het hier medegedeelde over 't beleg van Limerick is thans Macaulay gevolgd T IV p. 98 en volg.

delberg en andere steden ingenomen 1). Een oorlogsverklaring aan den Paus volgde, omdat deze de keus van den Bisschop van Straatsburg tot Aartsbisschop van Keulen niet wilde bekrachtigen; en, vermits de Republiek het besluit genomen, of althans, om aan de toerusting tot Willems overtocht naar Engeland een glimp te geven, de houding aangenomen had van zich tegen die keus gewapenderhand te verzetten, ten einde geen gunsteling van het Fransche Hof meester te zien van de scheepvaart op den Rijn, zoo werd ook aan de Republiek de oorlog verklaard (16 Nov.), en weinig tijds daarna (15 April 1689), insgelijks aan Spanje. De Fransche hulp, tot herstelling van Jacob II in Ierland verleend, bewoog Engeland tot een oorlogsverklaring aan Frankrijk (17 Mei), weinige dagen nadat te Weenen tusschen den Keizer en de Staten der Vereenigde Nederlanden een nauw verbond van onderlinge samenwerking was gesloten (12 Mei), 'twelk sedert, door de toetreding van andere Mogendheden, den naam gekregen heeft van het Groot Verbond. Zoo was de band, door den Nijmeegschen vrede vaneengereten, door Lodewijks overmoed en door Willems beleid weder vastgeknoopt: de achtjarige oorlog ving aan, welke met den Rijswijkschen vrede geëindigd is.

In drie legers was de krijgsmacht verdeeld, waarmede de Bondgenooten den veldtocht in 1689 openden. Het eerste bestond uit Duitsche en Nederlandsche troepen, benevens eenige Engelsche regimenten onder den Graaf van Marlborough, door Koning Willem uit Engeland gezonden. Dit leger had tot opperbevelhebber den Graaf van Waldeck, en trok bijeen aan de Sambre. Het tweede, onder Frederik III, Keurvorst van Brandenburg, naderhand den eersten Koning van Pruisen, was bestemd om Bonn aan te tasten, door de Franschen bezet. Het derde stond aan den Boven-Rijn, onder het bevel van den Hertog van Lotharingen. Berucht is deze veldtocht geworden door de verwoesting van den Paltz, door de Franschen vroeger bezet en thans ontruimd, nadat zij, om zich aan die zijde door een woestijn te dekken, steden, dorpen, gehuchten en alle woningen te vuur en te zwaard vernield, Mannheim tot een puinhoop gemaakt, Oppenheim, Spiers, Worms, Heidel-

1) Het was bij de belegering van Philipsburg (Sept. 1688), dat Vauban de eerste proeve nam van de geduchte, zoo moreele als dadelijke uitwerking der kanonkogels, wanneer dezen, in plaats van langs de gewone kogelbaan voortgedreven te worden, door eene bijzondere richting en gewijzigde lading van het geschut, langs walgang en over batterijbedding heenhuppelende, en her- en derwaarts springende — bij de krijgskundigen ricochetteeren genoemd — dood en vernieling brengen aan menschen en krijgsgereedschap. Naderhand, inzonderheid bij de belegering van Ath in 1697, heeft Vauban zijne ricochet-batterijen meer geregeld vervaardigd en tot grootere volkomenheid gebracht.

berg, Ladenburg, Frankenthal uitgeplunderd en in brand gestoken hadden: — gruweltooneelen, welke den Franschen naam in Duitschland niet minder gehaat hebben gemaakt, dan Zwammerdam en Bodegrave in Holland. De krijg werd in dit jaar inzonderheid aan den Rijn gevoerd, met schermutselingen, strooptochten en andere bewegingen van den kleinen oorlog, alsmede met de belegeringen van Keizerswaard, Bonn en Mentz: gebeurtenissen, welke hier onvermeld hadden moeten blijven, indien niet ook daar onze Nederlanders met de Duitsche Bondgenooten in dapperheid hadden gewedijverd. Een afdeeling, onder den Luitenant-Generaal van Aylva, voegde zich bij het leger van den Keurvorst van Brandenburg, en hielp Keizerswaard en Bonn op de Franschen veroveren. Daardoor bevond zich ook Coehoorn bij die belegeringen; en aan zijn raad, om door een driedubbel geweld van geschutvuur het vuur der belegerden aan 't zwijgen te brengen, en niet de gebouwen der stad, maar de vestingwerken te vernielen, had men de vermeestering van Keizerswaard in twee dagen (25-26 Juni) te danken 1). Deze gunstige uitslag kon echter den Keurvorst, die zich door allerlei raadgevingen van zijne Generaals liet slingeren, niet bewegen, om die van Coehoorn bij het beleg van Bonn op te volgen. Ook deze stad beloofde die schrandere krijgsman in 24 uren den Keurvorst in handen te zullen leveren. Deze echter meende gronden te hebben om een andere wijze van aanval te bezigen dan Coehoorn had voorgesteld, en het gevolg was, dat een leger van 30000 man, in den tijd van anderhalve maand (26 Juni—14 Augustus), niets anders uitrichtte, dan door een nutteloos bombardement de gebouwen der stad te vernielen. Ook Koning Willem, schoon verre van het tooneel zich bevindende — zoo scher en juist was zijn blik — had een betere wijze van aanval voorgeslagen: maar 't mocht niet baten. Toen men eindelijk eenigzins tot de beginselen van Coehoorn terug kwam, werd de werkelijke aanval in tien dagen (29 Sept.—9 Oct.) volbracht, de bedekte weg ingenomen, en gaf de bezetting het teeken tot de overgaaf (10 Oct). 2).

---

1) T. S. Seydel, *Nachrichten über Vaterländische Festungen und Festungskriege*, (Leipz 1818), I D. bl. 272, alwaar verkeerdelijk Rheinbergen in plaats van Kaiserswerth staat.

2) Over dit beleg zie men Seydel, D. I bl. 276, die omtrent den raad, door Coehoorn gegeven, zegt: „man begriff seinen Rath, glaubte aber Gründe zu haben, ihn nicht ganz befolgen zu dürfen," Over het verder aandeel, 'twelk Coehoorn aan deze belegering had, zwijgt die schrijver; ook is het waarschijnlijk dat zijn dienst, behalve hetgeen hij als Bevelhebber strijdende moge gedaan hebben, zich bepaald heeft tot het geven van raad. De Keurvorst had twaalf Generaals onder zijne bevelen, waarvan ieder schriftelijk zijn advies moest geven. Het is dus niet te denken, dat aan Coehoorn het bestuur der belegering zal zijn overgelaten. Omtrent den voorslag van Willem III getuigt Seydel, dat die gezegd werd inzonderheid tegenstand gevonden te hebben bij den

Nu had de Keurvorst het voortreffelijk beleid van den grooten Nederlander leeren kennen; maar geene voordeelige aanbiedingen konden dezen overhalen, om de dienst van zijn Vaderland te verlaten en vreemde vanen te volgen 1): daardoor kon Coehoorn, veertien jaren later, zelf Bonn belegerende, een voorbeeld geven, hoe die stad had behooren aangetast te worden.

Terwijl dit aan den Rijn voorviel, hield het leger van Waldeck zich alleen verwerende. Het kreeg gelegenheid om dapperheid te betoonen, bij een stouten aanval op het stadje Walcourt, door den Franschen Maarschalk D'Humières gedaan (27 Aug. 1689). Deze aanval had een gevecht ten gevolge, waarin Aylva, uit het Brandenburgsche leger terug gekeerd, en de Generaal-Majoor van Slangenburch 2) aan het hoofd der Nederlandsche troepen dapper streden, met dien uitslag, dat de Franschen, afgeslagen en overhoop geworpen, een nederlaag leden, beduidend genoeg om den verdienstelijken D'Humières in ongenade te doen vallen 3).

Door den ongunstigen uitslag van den vorigen veldtocht, liet Lodewijk XIV zich bewegen, om in het volgend jaar (1690), Luxembourg weder aan het hoofd zijns legers in de Nederlanden te plaatsen, ten einde, door de vreeselijke veerkracht diens krijgsmans, den oorlog een meer krachtdadigen voortgang te doen nemen. Waldeck, wiens leger in België overwinterd had, en ten gevolge der afwezigheid van vele troepen ter verovering van Ierland niet meer dan 30000 strijders bedroeg, lag daarmede aan de Piéton, hebbende zijn hoofdkwartier te Trasignies. In deze stelling, voor de sterkste in die streken gehouden, besloot hij, zoodra hij zijne bewegingen met die der troepen van den Landvoogd der zuidelijke Nederlanden en met die van een Brandenburgsch leger, waarvan de komst verwacht werd, zou kunnen verbinden, in het Maasdal te vallen. Dan de Brandenburgers kwamen zoo laat in het veld, dat een Fransche legerafdeeling, onder den Markies de Bouflers, aan de Moezel hebbende post gevat, om hun het hoofd te bieden, veilig zich van daar verwijderen en zich aansluiten kon aan het leger van Luxembourg, 'twelk daardoor voor 't minst een

---

Veldmaarschalk von Schöning. „Ist es wahr," voegt die schrijver er bij, „so hatte dieser Feldherr seine Kentnisse von der Artillerie und Fortifikation nicht von der schönsten Seite gezeigt." Uitnemende lofspraak op Willem III!

1) Ypey, *Gedenkschrift der uitgevoerde Daaden van den grooten Menno Baron van Coehoorn* (Fran. 1772), bl. 20.

2) Frederik van Baar tot den Slangenburgh, in 1691 tot Luitenant-Generaal van de Infanterie bevorderd.

3) Quincy, T. II p. 160 etc., die, zonder de geledene nederlaag te verbloemen, getuigt dat de Franschen er als leeuwen gestreden hebben.

derde sterker werd, dan dat van Waldeck. Deze, vernomen hebbende, dat het Fransche leger op de Sambre aantrok, maar omtrent de sterkte daarvan in 't onzekere zijnde, liet zich door de gezagvoerders in de Spaansche Nederlanden, die het tooneel des oorlogs buiten hunne gewesten wenschten te houden, overhalen, om op te breken en Luxembourg te gemoet te trekken. Dit geschiedde op den 30sten Juni. De Graaf van Berlo, Kolonel der dragonders, werd vooruit gezonden met 1500 ruiters, gevolgd van twee andere afdeelingen ruiterij, onder den Graaf van Flodroff en den Luitenant-Generaal van Weijbnum. Berlo, tot bij Fleurus zijnde voortgerukt, vernam dáár, dat een gedeelte van het Fransche leger de Sambre, tusschen Charleroi en Namen, reeds was overgetrokken; en, te laat den terugtocht hebbende aangenomen, vond hij zich door den vijand omsingeld en verloor, al vechtende, met eenige Officieren, het leven. Zijne teruggeslagene afdeeling wierp zich op die van Flodroff; deze moest insgelijks terug deinzen, tot dat Weijbnum den vervolgenden vijand deed afhouden en terugwijken. Dit was het voorspel van den gedenkwaardigen veldslag bij Fleurus, welke den volgenden dag voorviel (1 Juli 1690).

Waldeck, namelijk, onzeker van 's vijands bedoelingen, zijn leger den ganschen nacht onder de wapenen hebbende gehouden, vernam den volgenden morgen, dat Luxembourg zich gereed maakte, hem een veldslag aan te bieden, welken hij, hoe veel zwakker zijne macht ook ware, dan die van zijn tegenstander thans bleek te zijn, niet meer in staat was te ontwijken. Hij schaarde derhalve zijn leger in twee liniën, niet sterk genoeg zijnde om er drie te vormen, doende zijnen rechtervleugel leunen aan het dorpje Heppignies, terwijl zijn linker- zich in een opene vlakte uitstrekte tot bij St. Amand 1). Voor zijn reehtervleugel liet hij Fleurus onbezet, een misslag welken de Franschen zich ten nutte maakten, door het dorp met dragonders en twee bataljons voetvolk te doen bezetten. Een ander verzuim, 't zij dan, dat het aan den Bevelhebber die het bevel niet gaf, of aan zijne onderhoorigen die het niet uitvoerden, was te wijten, lag hierin, dat op den linkervleugel, niet gelijk op den rechter-, ruiterij was uitgezonden, om de bewegingen des vijands gade te slaan. Hierdoor werd het Nederlandsche leger onverhoeds overvleugeld en in de flank gevallen, hetgeen zich op de volgende wijze heeft toegedragen.

Luxembourg, de stelling van Waldecks leger in oogenschouw hebbende genomen, besloot terstond tot een aanval in de linkerflank: een

1) Dus viel het front ten naaste bij in de verlenging van de lijn, welke de Pruisen onder Blucher op den 16 Juni 1815 besloegen.

onderneming, waarvan de uitvoering alleen door de overmacht zijns legers mogelijk was, maar voor zijne tegenpartij zoolang mogelijk moest verborgen gehouden worden 1). Nadat hij derhalve een gedeelte zijner macht evenwijdig aan die der Bondgenooten zich had doen uitbreiden, liet hij een schijnaanval in het front langs de geheele linie beginnen terwijl hij zelf aan het hoofd zijner beste troepen, zoo ruiterij en geschut als voetvolk, over Ligny voortrukte tot aan den grooten weg van Namen naar Brussel. Het welgelukken van dezen stouten marsch besliste den slag. Had Waldeck met zijne geheele sterkte den Franschen linkervleugel aangegrepen, terwijl deze geen ondersteuning kon erlangen van den rechtervleugel, welke met Luxembourg over Ligny trok, den Franschen Veldheer zou een nederlaag met het verwijt van eene hoogst vermetele onderneming beladen hebben, in plaats van den roem eener meesterlijke manoeuvre, welke hem nu door de overwinning geschonken is 2). Waldeck ontwaarde Luxembourgs toeleg niet dan toen deze zijne ruiterij reeds naar de zijde van Sombref in slagorde begon op te stellen, en het Fransche leger, in zijne stelling een hoek makende bij St. Amand, den linkervleugel van dat der Bondgenooten haaksgewijze omsloten had. Nu verplicht, om dezen vleugel de beweging des vijands te doen volgen, liet Waldeck de tweede linie daarvan een frontverandering maken, zoodat zij kwam te staan met den rug naar de eerste linie; en tegelijkertijd zond hij eenige bataljons van den rechtervleugel, om de flank van den linker- te dekken. Op het zien van deze beweging verhaalt men, dat Luxembourg zou gezegd hebben: »Ik voorspel, dat zij geslagen zullen worden;" en inderdaad hij had wel gezien. Terwijl de rechtervleugel, onder het bevel van den Graaf van Nassau 3), den Franschen linkervleugel deed terugwijken, en zelfs een gedeelte van het vijandelijk geschut veroverde, werd de andere vleugel, welke door den vijand omsloten was, in het front, in den rug en in de flank te gelijk aangegrepen. Ook hier werd in den beginne gelukkig gestreden, en de Fransche ruiterij, bij een eersten aanrid afgewezen niet alleen maar ook met groot verlies teruggeslagen.

1) Men vergelijke hiermede het verhaal bij Martin, *Hist. de France*, T. XIV. De geloofwaardigste berichten stemmen daarin overeen, dat het Fransche leger voor 't minst 10000 man sterker was, dan dat der Bondgenooten, bedragende ongeveer het eerste 40000 man, het laatste 30000. De Prins de Vaudemont was met een korps van 3000 of 4000 ruiters in aantocht, om zich bij het leger van Waldeck te voegen, maar hij kwam te laat.

2) Luxembourg schrijft zelf over dezen stouten marsch aan Louvois: „Je ne sçais si elle fut bien ou mal: mais dans la situation ou j'étois, il me fallut prendre brusquement le parti que j' ai pris. *Recueil de Lettres*, T. VI, p. 254.

3) Walraven van Nassau-Usingen, veelal genoemd Nassau-Saarbruck. Zie over hem in de Bijlagen, de aanteekeningen op de lijst der bevelhebbers bij Seneff.

Dan de overmacht der Franschen die in drie liniën geschaard stonden, veroorloofde hun telkens versche troepen aan te voeren, en de ruiterij der Bondgenooten weerstond een tweeden aanval niet, maar toog op de vlucht. Nu moest de rechtervleugel de aanvankelijke zege laten glippen 1), om den fel geprangden linkervleugel te hulp te komen, en de ruiterij dáár, eenmaal ontsnoerd, kon niet meer herzameld worden 2). Maar het voetvolk, door de ruiterij verlaten, hield alleen den strijd vol met voorbeeldelooze onversaagdheid, hoezeer van alle zijden aangevallen door voetvolk en ruiterij, totdat na zes uren strijdens de aftocht een aanvang nam. Die aftocht staat roemrijk aangeteekend in de geschiedboeken der krijgskunst. Met een vaardigheid, voor dien tijd zonder voorbeeld, vormen zich de strijdende bataljons tot een groot vierkant 3). Zes stukken geschut worden daartegen gericht, en boren tot drie en vier maal het moordend lood in dezen menschenklomp: koelbloedig sluit men zich weder aan, om de plaatsen der gevallenen in te nemen en de gaten en gangen te vullen door de diep indringende kogels veroorzaakt. Een trompetter van den Franschen Veldheer verschijnt om hen de wapenen te doen nederleggen: een dreigende houding is het antwoord. Daar komt een Fransch Stafofficier aanrijden, en wijst hun hoe zij, van alle kanten ingesloten, onvermijdelijk verloren zijn: »Terug," is het antwoord, »wij zijn sterk genoeg om ons te verdedigen." 4) De aanval wordt hervat, en nog eens, en ten derden male herhaald: muurvast staan deze dapperen 5). Met onverschrokken standvastigheid bewaren zij orde en samenhang in

---

1) Het voordeel door den rechtervleugel behaald, wordt in de Fransche berichten niet ontkend, maar verbloemd met het zeggen, dat de Fransche ruiterij geheimen last had om terug te wijken. Zie Quincy, T. II p, 255. Het gemis eener behoorlijke reserve bracht veel toe tot het verlies van den slag.

2) De weinig standvastige houding der cavalerie in dezen slag was niet algemeen: althans Luxembourg schrijft in zijn brief aan Louvois, te vinden in het *Recueil de Lettres*, T. VI, p. 251. het volgende: „J'ai vu d'autres batailles, mais jamais en pas une ce que j'ai trouvé en celle-ci: car après avoir battu les gens qui étoient devant nous et pensant que c'étoit une affaire faite — nous trouvions des escadrons au milieu de nous, qui ne laissoient pas de nous charger, donc quelques-uns se sauverent par leurs intervalles, durant que nous allions à la charge aux autres.

3) Volgens het bericht in den *Europischen Mercurius*, bl. 8. zouden onderscheidene bataljons verschillende carrés hebben gevormd; doch de Fransche berichten spreken slechts van één groot carré van 14 bataljons. Behalve dit laatste, 't welk schijnt een langwerpig vierkant gelijk het Pruisische carré geweest te zijn, kunnen er echter ook nog wel bataljons-carrés zijn geweest.

4) Luxembourg verhaalt dit zelf in zijn brief aan Louvois, p. 255. Van de werking van het geschut in het carré zegt hij onder anderen: „il n'y eut pas un coup qui ne portat. Quand un coup leur avoit emporté une file, ou qu'il en avoit tué beaucoup en tirant en écharpe, ces gens-là se resserroient comme si de rien n'eut été.

5) Ce bataillon-quarré soutint, sans pouvoir être rompu, trois attaques, dans les quelles on fit une très grande perte. Quincy, T. II, p. 258.

hunne stelling; met bedaardheid van geest, in zulke oogenblikken onmisbaar tot behoud maar altijd moeilijk te bewaren, laten zij de aanvallers naderen tot dat hunne nabijheid de wisheid van het schot verzekert. Zoo vallen volle eskadrons wel gesloten aan, en het zijn slechts 30 en 20 ruiters, die er verstrooid van terug keeren 1). In 't einde, ontmoedigd door zoovele vruchtelooze pogingen om in te dringen, hield de vijand af en zag voor zijn oogen negen regimenten met Waldeck, Aylva en van Weijbnum aan het hoofd, over de hoogte van Mellé, rustig aftrekken naar de zijde van Nivelles 2). Dezen waren de eenigen niet, die zich door dapperheid den weg baanden tot behoud: want terwijl zij het slagveld verlieten, kwamen nog vier regimenten opdagen, die bij de nederlaag van den linkervleugel van alle zijden omsingeld, met een ruiterregiment, aangevoerd door den Brigadier van Ittersum 3), zich door den vijand hadden heengeslagen, en met de overigen den roemrijken aftocht in goede orde volbrachten. De Graaf van Nassau, die gekwetst was, en Hendrik Casimir, Stadhouder van Friesland, brachten verscheidene andere regimenten behouden naar Charleroi.

Dus eindigde een veldslag, merkwaardig in de krijgsgeschiedenis uithoofde van de taktische behendigheid, zoowel bij de frontverandering van den linkervleugel, als bij het tot stand brengen der carréformatie, door het leger der Bondgenooten, boven hetgeen men tot hiertoe

---

1) *Europische Mercurius* Juli 1690, bl. 8. Dans les charges qui se firent pour réduire cette infanterie, on perdit beaucoup de monde, zegt Quincy.

2) Het is een verkeerde voorstelling van het gebeurde, wanneer Quincy (T. II, p. p. 256) bericht, dat bij dezen aftocht de Franschen eindelijk gelegenheid kregen om in te dringen „et de passer tout au fil de l'épée, excepté huit cens qui se sauvèrent dans la chapelle de S. Fiacre et dans des hayes;" er bijvoegende „ceux là furent faits prisonniers". Niet alleen verzekeren al de Nederlandsche berichten, bepaaldelijk ook het officieel bericht van Waldeck aan de Staten-Generaal, uitdrukkelijk het tegendeel; maar in een Fransch relaas, in hetzelfde jaar uitgegeven (*Relation de la bataille donnée auprès de Fleurus par l'armée du Roy, le* 1 Juillet 1690 etc., Lyon 1690), wordt insgelijks gezegd p. 135 „ils se retirèrent à la faveur des bois et des ravins qui leur offrirent une retraite seure"; en dan laat de schrijver van dat relaas er op volgen, dat er 500 man zich wierpen in eene hermitage en omliggende heggen, waar zij afgesneden werden en zich moesten overgeven. Deze 500 heeft Quincy, tot 800 vermeerderd, als het overschot doen voorkomen van het beroemde carré. Men moet echter erkennen, dat een plaats in den brief van Luxembourg aan Louvois (*Recueil de Lettres*, T. VI, p. 250), eenigen grond schijnt te geven voor Quincy's wijze van voorstelling; doch die brief is zeer verward en oppervlakkig, en wat op de bedoelde plaats van de infanterie in 't algemeen gelezen wordt, zal van de zoo even gemelde 500 of 800 man moeten verstaan worden. Den lof, dien de Franschen gedwongen waren aan hunne vijanden te geven, moesten zij wel op de eene of andere wijze dienstbaar maken aan hunne zelfverheffing.

3) Talrijk waren reeds in dien tijd de leden van het geslacht van Ittersum, die het Vaderland in den krijg dienden. Op den staat van Oorlog van 1674 staan als Kapiteins Hendrik, Wijnand Koenraad, Barend, Johan Barthold, Dirk Adolf. De in den tekst bedoelde Brigadier is waarschijnlijk Zeger van Ittersum, op gemelden Staat voorkomende als Majoor.

gezien had, ten toon gespreid; maar bovenal roemruchtig door den onvergelijkelijken heldenmoed van het Nederlandsche voetvolk, waarvan destijds aller tongen gewaagden en Luxembourg getuigde, dat die overtrof de wonderen van dapperheid, door de Spaansche infanterie bedreven in den slag bij Rocroy 1). Wederom hebben de Fransche berichten ons de namen doen kennen van al de aanvoerders der vijandelijke legermacht. Bij de onzen lezen wij, ja, dat Hendrik Casimir in het allerheetste en allergevaarlijkste van den slag het grootste beleid betoonde, en de Friesche troepen op het veld van den strijd maar al te veel blijken nagelaten hebben, hoe zij het voorbeeld van hunnen Stadhouder hebben nagevolgd 2); lezen wij ook, dat Aylva zich bevond bij het straks geschetste tooneel der grootste moedbetooning, en overal zijne kloekmoedigheid en gewone voorzorgen deed blijken 3). Maar waarom moeten wij slechts gissen, of het dáár of elders was, dat Coehoorn verdiende geroemd te worden, als, aan het hoofd van acht bataljons, zich in den slag bij Fleurus te hebben onderscheiden 4)? Waarom is ons niet met een paar trekken het tooneel geschetst, waarbij George Albrecht Graaf van Limburg Stirum 5) het leven liet als een braaf soldaat; of het oogenblik, waarin een jonge telg uit het huis van Nassau, als Kornet strijdende, of een Baron de Heijde 6) hunne doodelijke wonden bekwamen? of dat, waarin de Friesche garde twee vaandelen veroverde op de bloem des Franschen legers, de troepen van 's Konings Huis? Waarom kennen wij het aandeel niet, 'twelk een van Weede en een van Wijnbergen hadden aan den roem, door een Infanterie bevochten, welke de Fransche Veldheer verklaarde, dat hem lang in 't geheugen zou blijven? 7). En hij had reden om dus te spreken: want hij had een overwinning behaald, welke hem even zooveel, zoo niet meer volks gekost had, dan de overwonnenen hadden

1) *Europische Mercurius*, bl 8. De slag bij Rocroy viel voor den 19 Mei 1643. In het Fransche relaas, aangehaald in de voorlaatste aant. wordt gezegd p. 181: L'infanterie fit une resistance, que l'histoire n'oubliera pas de marquer C'est cette belle et grosse ligne d'Infanterie, et ce grand bataillon quarré, formé des debris de plusieurs autres — dont toutes les Relations ont tant parlé. Ook Quincy getuigt: il faut avouer à la gloire des ennemis, que leur infanterie s'y signala et qu'on n'a jamais vu plus de courage et d'intrépidité qu'elle en fit paroitre contre une armée victorieuse.

2) *Leven en bedrijf van Willem III*, D. II, bl. 102.

3) Aylva eindigde met dezen veldtocht zijn militaire loopbaan: hij stierf in het volgende jaar. Zie over hem de *Bijlagen*.

4) Ypey, *Gedenkschriften der Daaden van Coehoorn*, bl. 21.

5) Zie over dezen Graaf van Stirum de *Bijlagen*.

6) Denkelijk Hartman de Heide of de Heijde. Zie de *Bijlagen*.

7) *Europische Mercurius*, t. a. p. van Weede van Walenburg, die bij Senef over een brigade het bevel had, was thans Majoor-Generaal. Over Ditmar van Wijnbergen, die bij Fleurus eene Brigade aanvoerde, zie men de *aant.* boven bl. 482.

verloren, die nog 34 vaandelen en standaarden mochten vertoonen, als bewijzen, dat zij den vijand de zege duur hadden doen koopen. 1)

Luxembourg daarenboven, die nu Namen of Charleroi wilde belegeren, kon van de overwinning bij Fleurus geen het minste voordeel trekken; gedwarsboomd door Louvois, moest hij zich met eenig veroverd geschut tevreden houden en met de eer van het slagveld behouden te hebben. Het leger der Bondgenooten werd van de geledene verliezen spoedig hersteld, en door Brandenburgsche, Luiksche, Engelsche en Hollandsche troepen aanmerkelijk versterkt, zoodat de Fransche Veldheer, gedurende den overigen tijd van dezen veldtocht, meer bedacht moest zijn op zelfverdediging, dan op het vervolgen van het behaalde voordeel. De slag bij Fleurus, ofschoon die in Engeland met schrik werd vernomen en voor Koning Willem al de vreugde over zijn zegevierenden intocht in Dublin wegnam 2), was derhalve zonder beslissenden invloed op den loop van den oorlog, gelijk de geheele veldtocht van het jaar 1690: want aan den Rijn deden de Duitsche legers niets van eenig aanbelang. Oneenigheid over het onderhoud der troepen, over het vervullen der bevelhebbersplaatsen en andere verschillen, onafscheidelijk van alle verbondene legers, waren oorzaak dier werkeloosheid.

Het jaar 1691 schonk aan de Franschen het bezit van Mons, welke vesting zij, reeds meester zijnde van St. Guislain, en daardoor aan de belegerden de middelen van onderwaterzetting kunnende benemen, vijftien dagen na het openen der loopgraven, bij verdrag in handen kregen (24 Maart—8 April). De bezetting, te zwak voor een vesting van dien omvang, bestond uit Hollandsche en Brandenburgsche troepen. Zij beantwoordde de hevigheid van den aanval met eene hardnekkige verdediging; maar de talrijke burgerij, opgeruid door de geestelijkheid en door de vernieling van kerken en huizen tot opstand gebracht,

1) *Europische Mercurius*, (waar men onderscheidene brieven en berichten omtrent den slag bij Fleurus vindt), bl. 32 Van de veroverde vaandels bleven er 11 bij de Spanjaarden, 21 werden er naar den Haag gebracht, en de twee, die door de Garde du corps van Hendrik Casimir veroverd waren, werden naar Friesland gezonden. De veroverde vaandels waren meest allen van de Gens d' Armes van 's Konings huis. In Fransche berichten wordt wel een lange lijst gevonden der gesneuvelde en gekwetste officieren van het Fransche leger, maar geen algemeene opgave hunner dooden. Quincy geeft het verlies der Bondgenooten op, als bedragen hebbende meer dan 6000 dooden en 8000 krijgsgevangenen. In Nederlandsche berichten worden deze getallen tot 5000 en 3000 teruggebracht, en wordt algemeen verzekerd, dat het getal gesneuvelden bij de Franschen grooter was, en wordt zelfs gesproken van 1200 Fransche officieren, die den dood op het slagveld zouden gevonden hebben. Het aantal vaandels door de Franschen veroverd wordt van hunne zijde verhaald zoo groot te zijn geweest, dat Luxembourg van daar inzonderheid den eernaam van „*tapissier de Notre Dame*" zou verkregen hebben.

2) Macaulay, vol. III p. 609 en 691.

dwong gewapenderhand, hoe ook de moedige Kolonel Fagel het trachtte te verhoeden, den Bevelhebber, Prins de Berghes, tot de overgaaf, welke alzoo plaats had voordat Koning Willem met eene genoegzame legermacht tot ontzet kon toesnellen. 1) Deze, post hebbende gevat bij Halle 2), trok vervolgens wel op tegen de Franschen; doch daar geen der beide partijen een hoofdtreffen scheen te willen wagen, zonder de waarschijnlijkheid eener overwinning, liep, daar deze zich niet aanbood, ook de veldtocht van dat jaar zonder beslissend voordeel ten einde.

Terwijl de legers aan beide zijden de gewone rust in de winterkwartieren genoten, werd bij de Franschen het besluit genomen, om in het jaar 1692 den oorlog aan den Rijn slechts flauwelijk te voeren; daarentegen hunne meeste krachten in de Nederlanden te ontwikkelen. Zij openden dan ook reeds vroeg den veldtocht, en sloegen het beleg voor Namen, van welke vesting de toenmalige verdediging te dezer plaatse in geene bijzonderheden zal ontvouwd worden, omdat zij, in verband met de herovering, drie jaar later, door Willem III, in de Geschiedenis van den belegeringsoorlog te merkwaardig is, om deze beide gebeurtenissen niet in een afzonderlijk tafereel te schetsen.

Terwijl Lodewijk XIV in persoon den aanval op Namen bestuurde, werd deze belegering gedekt door een leger onder den Maarschalk Luxembourg, die tot verdedigingslijn had gekozen de rivier Mehaigne, welke den weg tusschen Namen en Brussel doorsnijdt, en niet ver van Huy in de Maas valt. De keus van deze stelling was oorzaak, dat Koning Willem het niet raadzaam oordeelde den Franschen Maarschalk aan te tasten, maar de benauwde vesting aan haar lot moest overlaten. Toen deze bezweken was, legerde hij zich te Genappe, gelegenheid zoekende om Luxembourg aan te tasten in een oord, waar de grondsgesteldheid aan de betere ruiterij der Franschen niet zou toelaten, haar gewicht in de schaal te leggen, maar hij daarentegen van

---

1) In 1677, dus reeds vóór den Nijmeegschen vrede, hadden de Franschen St. Guislain bemachtigd, 't welk destijds de sleutel was der inundatien van Mons. Toen zij, na den vrede, dien post ontruimden, hadden zij de vestingwerken vernield. Thans maakten zij daarvan gebruik, en tapten zij nog daarenboven het water van de Trouille af in hunne eigene werken. De attaque geschiedde van de hoogten van Bertaimont. De stad werd ongemeen sterk beschoten, ook met gloeiende kogels, waarvan er op één nacht 800 in de stad kwamen. Hoe dapper zich de belegerden verdedigden, kan men zien uit de vrij uitvoerige verhalen in den *Europischen Mercurius*, April 1691. Een klein ravelijn, onder anderen, voor een hoornwerk reeds door de Franschen ingenomen, werd hernomen door een gedeelte van het regiment van Fagel, onder den Luitenant Libo, hoezeer deze uitval geschieden moest over een balk, welke alleen nog over was van de aan stukken geschoten communicatiebrug. De bezetting trok uit ten getale van 280 officieren en 4500 soldaten.

2) Nagenoeg in dezelfde stelling, welke Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden bezette op den 17 Juni 1815.

de beproefde voortreffelijkheid zijner infanterie een gunstigen uitslag mocht verwachten. 1) Deze gelegenheid bood zich weldra aan: want toen Luxembourg, die zich te Soignies had nedergeslagen, van daar naar de zijde van Enghien wilde voorttrekken, brak Koning Willem ijlings op van Genappe, en zich gelegerd hebbende ten zuiden van Halle, met het hoofdkwartier te Lembeek, vond hij het Fransche leger tegen over zich, gelegerd zijnde tusschen Steenkerke en Enghien, met het hoofdkwartier te Hoves. De landstreek tusschen de beide legers was met heggen en houtgewas zoo overdekt, dat men elkander niet dan langs enge wegen naderen kon, en er voor de ontwikkeling van groote troepenafdeelingen geene plaats was. Voor groote ruitergevechten was derhalve het terrein geheel ongeschikt. Doch voor den rechtervleugel van het Fransche legerkamp bevond zich een met houtgewas begroeide hoogte, welke door de Franschen bezet en met geschut voorzien was, en daar vóór een nog aanmerkelijker hoogte: deze en een nabijgelegen bosch werden het voorname tooneel van den strijd.

In den morgen van den 3den Augustus deed Koning Willem zijne voorhoede, onder bevel van Frederik Karel Hertog Van Wurtemberg, 2) gevolgd door het overige leger, in twee kolonnen naar den vijand trekken; zijnde in de linkerflank gedekt door het riviertje de Senne. Luxembourg bleef van het voornemen zijns vijands om hem slag te leveren, zoo lang onkundig, dat deze reeds een bosch voor het front van het Fransche legerkamp bezette, vóórdat hij aan zijn leger bevel gaf, om in de wapenen te komen. 3) Intusschen werd de straks gemelde hoogte,

---

1) Folard in zijne aanteekeningen op Polybius, L. III, ch. 15, zegt van Koning Willem in den slag bij Steenkerke: „Il y fut malheureux: mais il n' avoit pas moins bien joué; c'est que son infanterie ne valoit guer mieux que sa cavalerie." Indien dit laatste waar was, dan althans hadden de Franschen zeer weinig reden, over het gevecht bij Steenkerke zich te beroemen; maar dat het niet waar is, blijkt daaruit, dat Luxembourg zijn relaas aan den Koning begint met te betuigen, dat hij zich niet had willen wikkelen in een gevecht van infanterie, doch dat hij er toe genoodzaakt was. Hij vreesde dus wel degelijk de infanterie van Koning Willem. Een vertaling van Luxembourgs relaas (bijna woordelijk gevolgd door Quincy) en verscheidene andere berichten en brieven, betrekkelijk het gevecht bij Steenkerke, zijn te vinden in den *Europischen Mercurius*, Augustus 1692, welks schrijver de onedele partijdigheid der officieele Fransche berichten, ook door brieven van Franschen zelven, in 't licht stelt.

2) Hij was de broeder van Willem Lodewijk, die, tot 1677 regeerend Hertog van Wurtemberg zijnde, in dat jaar overleed. Gedurende de minderjarigheid van den zoon van dezen, Everhard Lodewijk, was Frederik Karel Administrateur of Regent van het Hertogdom. Weinig weken na den slag bij Steenkerke werd hij, bij Eidesheim in het Wurtembergsche, van het gros van het aldaar ageerende Duitsche leger afgesneden, en door de Franschen gevangen genomen.

3) In een onderschepten brief van een Fransch officier, waarvan eene vertaling te vinden is in den *Europischen Mercurius*, schrijft deze, dat er door den onverhoedschen aanval groote wanorde in het Fransche leger was, er bijvoegende: „vele menschen vonden zich geëmbarasseerd, die in de relazen en couranten helden van koelen bloede zullen zijn." De oorzaak waardoor Luxembourg zich aldus liet verkloeken was deze. Hij had zekeren

welke niet door de Franschen was ingenomen, door de voorhoede van het leger der Bondgenooten bezet, en, nadat deze eenigen tijd met kanon op den vijand geschoten had, 1) werd, des namiddags tusschen één en twee uur, door Koning Willem het bevel gegeven tot den aanval. De Hertog van Wurtemberg begon dien met tien Engelsche en Deensche, de Brigadier François Nicolaas Fagel met zeven Nederlandsche bataljons Deze aanval werd met zoo veel nadruk en zoo gelukkig uitgevoerd, dat de Franschen van hunne hoogte werden teruggedreven, en de onzen zich van het Fransche geschut meester maakten. Dit voordeel strekt hun die het behaalden te meer tot eer, daar Luxembourg nu den tijd had gehad om zijn leger in volkomene orde op te stellen, en het niet meer twijfelachtig was, dat de aanvallers hun geweld voornamelijk tegen den rechtervleugel zouden richten. Ook getuigt de Maarschalk Berwick, dat, zoo de Franschen te gelijker tijd in het midden en op den linkervleugel hadden kunnen aangetast worden, zij volkomen zouden geslagen zijn. Doch Luxembourg kon nu al zijn voetvolk, 't welk hij nog versterkte door zijne dragonders te doen afzitten, op den rechtervleugel vereenigen en daarmede een wederstand bieden, waartegen de aanvallers niet bestand waren. Desniettegenstaande zou de uitslag van den strijd waarschijnlijk geheel anders zijn geweest, indien niet een groot deel infanterie der Bondgenooten, afgezonden om de voorhoede te ondersteunen, zich te veel ter rechterzijde had uitgebreid, en daardoor een kwartier uurs later ter aangewezene plaats ware gekomen, dan had behooren te geschieden. Zoodra Koning Willem deze verkeerde beweging, veroorzaakt, zoo men meent, door het sneuvelen van den Engelschen Generaal Mackay, die dit voetvolk aanvoerde, bemerkte, vloog hij derwaarts, en bracht zelf de kolonne ter plaatse, waar zij wezen moest; dan — aan een oogenblik heeft dikwijls de be-

---

Jacques de Millevoix, orkestmeester en geheim-secretaris van den Keurvorst van Beieren, omgekocht om hem de plannen der bondgenooten over te brieven. Dit ontdekt zijnde dwong Koning Willem den spion naar het Fransche legerkamp te schrijven, dat de Maarschalk zich niet ongerust moest maken, indien hij 's nachts sterke detachementen zag naderen, vermits er een groote fourageering zou plaats hebben. Toen de Maarschalk ontdekte, dat hij meer voor zich had dan een voorwacht van fourageurs, had de voorhoede der Bondgenooten zijne voorhoede reeds bereikt. Dergelijke krijgslisten zijn niet minder naar oorlogsrecht geoorloofd dan het gebruik van spionnen zelf. Millevoix is drie dagen na den slag opgehangen. Macaulay, *Hist. of Engl.* vol. IV, p. 277 en volgg.

1) De berichten van beide zijden openbaar gemaakt, melden, dat het Nederlandsch geschut reeds vóór den aanvang van het gevecht vuur had gegeven; later wordt daarvan geen bijzonder gewag gemaakt. Decker intusschen, de kundige Schrijver over de *Taktiek van alle wapenen*, geeft als een voorbeeld op, hoe de scheiding der wapensoorten bij het marcheeren en kampeeren destijds alle wederzijdsche ondersteuning verhinderde, dat in den slag bij Steenkerke de Hollandsche artillerie achterwaarts op één punt vereenigd stond, en eerst op het slagveld verscheen, toen het te laat was. Van waar die Schrijver deze bijzonderheid ontleend heeft, wordt niet opgegeven.

slissing van veldslagen gehangen — de Hertog van Wurtemburg en Fagel, na zich een half uur in de veroverde stelling gehandhaafd te hebben, waren daaruit reeds teruggedrongen. Toen echter de vijand hen ook wilde doen wijken van de plaats, welke de voorhoede vóór het aangaan van den strijd had ingenomen, steeg de verwoedheid van het gevecht ten top. Tot zes uur des avonds duurde het, zonder dat de Franschen grond konden winnen, terwijl er intusschen op andere punten, met even wisselende kans, even zoo vele afzonderlijke gevechten geleverd werden, als de grondsgesteldheid tusschen kloven en heggen en geboomte en het riviertje de Senne opene plekken daartoe aanbood. De ruiterij vond daarbij geen gelegenheid om het zwaard te gebruiken; maar de dragonders van Eppinger hadden het geluk een Franschen standaard te veroveren. Doch het Fransche leger was, gedurende den strijd, versterkt door de aankomst van 20,000 man onder den Luitenant-Generaal Hertog de Bouflers; de hoop was nu vervlogen, om eenig voordeel te behalen, en Koning Willem gaf bevel tot den aftocht. Deze aftocht werd door hem met zoo veel beleid bestuurd, en, naar de getuigenis van Luxembourg, met zoo goede orde volbracht, dat alle pogingen ter vervolging vruchteloos waren, en de beide legers vóór den nacht in hunne legerkampen terugtrokken.

In een niet zeer wijden omtrek lagen bijna zes duizend menschen geveld, en een nog grooter aantal was gewond, zonder dat het vergieten van zoo veel menschenbloed iets anders uitwerkte, dan den veldheersroem van den Franschen Maarschalk nog te verhoogen. De Franschen maakten grooten ophef van hunne overwinning: nochtans bestond die alleen in het gelukkig afslaan van een op hen gedanen aanval, en was hun verlies van volk even groot als dat hunner tegenpartij. Ook hadden zij tegen een verlorenen standaard slechts twee veroverde vaandels te vertoonen, en konden zij gedurende dezen geheelen veldtocht niets meer ondernemen, dan een mislukten aanval op Charleroi. 1)

1) Het getal gesneuvelden bij de Bondgenooten bedroeg 3433, bij de Franschen 2457; daarentegen was bij de laatstgenoemden het getal gekwetsten grooter, beloopende 4509, terwijl de Bondgenooten slechts 3220 gekwetsten hadden, volgens de lijsten in den *Europischen Mercurius*, maar ook 1200 man aan krijgsgevangenen verloren. Onder de gesneuvelde en gekwetste Hoofdofficieren vindt men de volgende Hollandsche namen: de Kolonels Moor en Goos, de Luitenant-Kolonels van der Abbe en Ockinga, de Majoor Schilders, allen gesneuveld; de Kolonels Ladder, de Wilde, Aylva, de Luitenant-Kolonel Vinkenstein, de Majoors de Ridder en van Rooy, gekwetst. Een hoogst partijdig relaas van den slag, vol hatelijkheden tegen Willem III, is in hetzelfde jaar te Parijs uitgegeven: *Relation de la bataille de Steinkerke* (Paris 1692). Om het gering aantal vaandels, door de Franschen veroverd, te verbloemen, wordt daarin gezegd, dat Willem III eenige dagen te voren het getal vaandels bij zijn voetvolk had verminderd, en daags voor den slag in 't geheim bevel had gegeven aan de vaandragers, om, als zij hunne vaandels niet langer konden bewaren, ze liever te verscheuren, opdat men er te

Luxembourg trok, weinige dagen na den slag, terug naar Kortrijk, wordende alzoo door de Schelde gescheiden van het leger der Bondgenooten, 't welk zich nedersloeg bij Grammont aan den Dender, tot dat de beide legers, tegen het einde van September, de winterkwartieren betrokken. 1)

Terwijl Willem III nog te Grammont gelegerd was, landden eenige Engelsche regimenten te Ostende, om een aanslag op Duinkerken uit te voeren, welke mislukte; doch, terwijl de Engelschen bezit namen van Dixmuiden, bezette een afdeeling, uit het leger van Grammont afgezonden, Veurne, en met het hernemen van laatstgenoemde plaats (6 Januari 1693), welke de ontruiming van Dixmuiden ten gevolge had, begonnen de Franschen de krijgsverrichtingen van het jaar 1693. Te Veurne had de Graaf de Hornes het bevel, en de bezetting bestond uit Nederlanders en Engelschen, toen die sterkte door Boufflers, kort daarop tot Maarschalk verheven, werd aangetast. De flauwe verdediging dezer plaats is door sommigen gegispt geworden: zij kan echter op de meermalen betoonde kloekmoedigheid van den Graaf de Hornes geen vlek werpen, deze kon de spoedige overgaaf volkomen rechtvaardigen door een schriftelijk, en bij herhaling hem gegeven bevel, om het niet tot het uiterste te laten komen, maar liever de bezetting dan de sterkte te behouden. Hij voldeed aan dien last, en verkreeg een verdrag, zoo eervol, als het immer bedongen wordt. Hij ging daartoe niet over, dan op het eenparig gevoelen van den krijgsraad, toen de Franschen met hunne aanvalswerken reeds tot nabij de gracht waren gevorderd, en het gemis van genoegzaam geschut, gevoegd bij de gebrekkige vestingwerken, en de zekerheid van niet ontzet te zullen worden, verderen wederstand nutteloos maakten. De oorzaak, waardoor de vijand van drie zijden zonder groote hindernis de plaats had kunnen naderen, was daarin gelegen, dat de Gouverneur van Nieuwpoort, in het belang der eigenaars van de omliggende landen, geweigerd had, de sluizen te openen, welke het overstroomingswater, een voornaam verdedigingsmiddel van Veurne, moesten aanvoeren: een voorbeeld — niet het eenige in de Geschiedenis — hoe weinig vertrouwen te stellen is op kunstmatige waterverdedigingen van dien aard. 2)

Parijs niet mede zou pronken. Het is niet noodig de ongerijmdheden en tastbare tegenstrijdigheden van dit relaas aan te wijzen.

1) De slag bij Steenkerke is in de geschiedenis der krijgskunst opmerkelijk, omdat men er voor 't laatst in Europa (uitgezonderd in de Russische legers) geheele korpsen met pieken gewapend zag. In navolging van het betere infanterie-geweer bij de Nederlandsche troepen werd nu ook in Frankrijk het lontmusket door het vuursteengeweer vervangen.

2) In den *Europischen Mercurius* Januari 1693, bl. 67, en Maart, bl 153, vindt

De buitengewone toerustingen, welke Lodewijk XIV voor den veldtocht van dit jaar gemaakt had, wonden in Frankrijk de gemoederen op tot hoog gespannene verwachtingen: men sprak er van, dat dit jaar wellicht het laatste van den oorlog kon zijn. Dan, hoezeer het lot des oorlogs de Fransche wapenen met een luisterrijke overwinning kroonde, al die verwachtingen verdwenen in rook. Nog nimmer hadden de Franschen een zoo talrijke legermacht tegen de Nederlanden in het veld gebracht, als die was, aan welker hoofd Lodewijk zelf zich stelde in de maand Juni des jaars 1693. Honderd en twintig duizend gewapenden telden de beide legerafdeelingen, onder de Maarschalken Luxembourg en Bouflers, toen dezen zich in den omtrek van Gemblours hadden vereenigd. Koning Willem had in 't geheel tachtig duizend man onder de wapenen, 1) en had, met zijne hoofdmacht, een stelling gekozen nabij Leuven. Toen men nu vol verwachting was naar de schitterende ondernemingen, welke de tegenwoordigheid des Konings van Frankrijk aan 't hoofd van een zoo talrijk leger deed vooruitzien, keerde deze op 't onverwachtst naar Versailles terug, en zond een gedeelte van 't leger naar Duitschland, aan de schranderheid van die het weten wilde overlatende, om naar de redenen van zijn gedrag te raden. Velen meenden, dat de eer des Konings niet toeliet, dat deze zich bij het leger bevond, zoo dit niet het zekere uitzicht had op een beslissende overwinning of een luisterrijke verovering. Hoe het zij, de Maarschalk Berwick laat zich over Lodewijks besluit, met een innig gevoel van spijt, in zijne Gedenkschriften op de volgende wijze uit: »De terugkeering des Konings was onbegrijpelijk. Daar er geen goede redenen voor konden zijn, en daar men die zelfs nimmer, noch van de Ministers, noch van de Generaals, heeft kunnen vernemen, zoo moet men besluiten, dat God de volvoering van al die schoone ontwerpen niet heeft willen gedoogen."

Luxembourg, achtergebleven met het overige leger, 't welk nog altijd sterker was dan dat der Bondgenooten, trachtte nu Koning Willem tot een hoofdtreffen uit te lokken, te meer daar deze een sterke afdeeling van zijn leger naar Vlaanderen had gezonden, om de liniën, door de Franschen aldaar aangelegd, te veroveren en te slechten, 't geen gelukkig volbracht werd. De Fransche Veldheer vond echter het leger der Bondgenooten telkens in te voordeelige stellingen, tot dat hij be-

men een aantal stukken betrekkelijk het misverstand tusschen den Graaf de Hornes en den Gouverneur van Nieuwpoort, waaruit duidelijk blijkt, dat de gezagvoerders in de Spaansche Nederlanden het behoud van Veurne aan bijzondere belangen hebben opgeofferd.

1) Volgens een opgave in den *Europischen Mercurius*, 71 bataljons en 135 eskadrons wordende in die opgave gerekend, de eersten op 500 man, de eskadrons op 300 paarden; bij gevolg 35500 man voetvolk en 40500 paarden: een ongewone verhouding tusschen deze beide wapens.

sloot, den Maarschalk Villeroi af te zenden, om Huy in te nemen, welke plaats zich den 24sten Juli aan de Franschen overgaf. Koning Willem, vreezende, dat de vijand het insgelijks op Luik gemunt had, brak nu met zijn leger van den omtrek van Leuven op, om Luxembourg meer van nabij in het oog te houden, en sloeg zich neder te Neerhespen, tusschen Tienen en St. Truijen. De Fransche Maarschalk, besloten hebbende, de Bondgenooten aan te tasten, stelde zich, den 28sten Juli, in beweging uit zijn kamp te Vignamont, tusschen de Mehaigne en de Maas; maar voor het vallen van den avond zijn geheele leger niet ter bestemde plaats hebbende kunnen brengen, hield hij het des nachts onder de wapenen, om den volgenden dag zijne tegenpartij aan te tasten. Koning Willem stelde het zijne op in slagorde. De stelling, van het dorp Neerwinden op den rechtervleugel tot het dorp Neerlanden op den linker, werd in zeer korten tijd ongeloofl̈ijk sterk verschanst. Van het eerstgenoemde dorp af, werd, naar den linkervleugel toe, langs het front een borstweering opgeworpen en met geschut beplant; de wegen en toegangen deels versperd, deels met geschut voorzien zijnde, wachtte men aldus den vijand af, wiens leger bijna de helft sterker was, dan dat der Bondgenooten. 1)

Luxembourg, met het aanbreken van den dag (29 Juli) de stelling der Bondgenooten in oogenschouw hebbende genomen, en de noodzakelijkheid inziende, om door een der beide genoemde dorpen door te breken, besloot zijn meeste geweld tegen Neerwinden te beproeven, en op den anderen vleugel zijnen vijand slechts bezig te houden. Het kanon begon nu van wederzijden te donderen, maar met ongelijke moorddadigheid. De Franschen, door de maatregelen van Koning Willem, die zijne batterijen in werking bracht voordat de Fransche artillerie dat vuur nog beantwoorden kon, hadden reeds zware verliezen geleden, toen des voormiddags tusschen acht en negen uur de aanval op Neerwinden een aanvang nam. Hevig werd hier gevochten; tweemaal stormden de Franschen aan, met onversaagd geweld van telkens elkander afwisselende benden: tweemaal werden zij afgeslagen met groot verlies. Eerst bij den derden aanloop konden zij de onzen tot wijken brengen, en ook toen bleven zij maar weinig tijds meester van het dorp: met gelijk geweld werden zij er uitgedreven, als zij waren ingedrongen. Nog

1) Op deze overmacht der Franschen doelt de gedenkpenning bij van Loon, D. IV, bl. 81, waarop een egel is afgebeeld, door twee bloedhonden aangevallen, met het omschrift: „nunquam inpune lacessitus," dat is: „Nooit straffeloos gesard." Quincy zelf getuigt, dat het Fransche leger een-derde sterker was. Deze schrijver zegt voorts, dat de Bondgenooten 80 stukken geschut, de Franschen 70 hadden. In Nederlandsche berichten komt daarvan geen opgave voor.

eenmaal herhaalde zich hetzelfde tooneel. Drie uren lang werd er op die wijze gestreden, met veel bloedvergieten, maar zonder eenige beslissing. Op den linkervleugel bij het dorp Neerlanden, hadden de troepen van Koning Willem zelfs eenig voordeel behaald. De Franschen hadden dáár met meer onstuimigheid en sterkere macht aangevallen, dan de bedoeling en de bevelen van hunnen Opperbevelhebber medebrachten: maar zij waren ook dáár door Deensche en Hollandsche troepen, onder den Brigadier Fagel, afgewezen en met verlies terug geslagen. De zon was nu tot op den middag gestegen, en de meeste Fransche Generaals wanhoopten zoo zeer aan de overwinning, dat aan Luxembourg het voorstel werd gedaan, om liever, dan het leger des Konings verder op het spel te zetten, den vruchteloozen aanval op de voordeelige stelling der Bondgenooten op te geven. 1) Dan, de dappere kleinzoon van den beroemden Condé bood zich aan, om een laatste poging te wagen. Een dubbele macht van strijders en geschut wordt nu tegen Neerwinden aangevoerd; 2) heldhaftig is de wederstand der verdedigers onder het bevel van den Keurvorst van Beieren; en den Franschen Veldheer berouwt reeds het besluit, om den strijd te hervatten, toen, des namiddags te twee ure, de Franschen doorbreken, en een versch aangekomen legerkorps, onder den Markies d'Harcourt, die op het hooren van 't gebulder van 't geschut was aangerukt, in de rechterflank der Bondgenooten valt. Ook de verschansing wordt nu overweldigd; algemeener wordt de slag; en, is het niet mogelijk, in het gewoel van den strijd, de Engelsche, Spaansche, Beiersche, Hanoversche, Deensche en Nederlandsche troepen te onderscheiden, de Nederlandsche Bevel-

1) „Dans un poste si avantageux", zegt Quincy, welke schrijver betuigt dat de retranchementen, door de Bondgenooten gemaakt, ongeloofelijk waren voor den korten tijd, die er aan besteed had kunnen worden. Al de Fransche berichten komen daarin overeen. Onderscheidene uittreksels uit Fransche relazen, medegedeeld in een verhaal van den slag, in hetzelfde jaar te Parijs uitgegeven (*Relation de la bataille de Neerwinde*, Paris 1693) bevestigen dit, en de schrijver van dat verhaal laat er op volgen: „Vous voyez que toutes les Relations se rapportent touchant la situation avantageuse du camp du Prince d'Orange." Het geheele beloop van den slag toont ook allerduidelijkst, dat de stelling der Bondgenooten ongemeen sterk en wel gekozen was. Men moet dus het verhaal in twijfel trekken, volgens 'twelk Luxembourg, haar in oogenschouw nemende, zou gezegd hebben: „Nu geloof ik dat Waldeck dood is." Men zie Wagenaar D. XVI, bl. 244. Waldeck namelijk, die gehouden werd in het kiezen van positien en het vak van veldverschansing zeer bekwaam te zijn, was in 1692 overleden. Een jaar vroeger was zijn strijdmakker van Weijbnum, destijds Gouverneur van Breda, gestorven, wiens nalatenschap, om dit in 't voorbijgaan te melden, ingevolge de toenmalige wetten, aan Willem III vervallen en door dezen tusschen den Rentmeester Schuilenburg en Bentinck van Portland verdeeld, nog tot op den huidigen dag, door de nakomelingen van van Weijbnum, bij de regeering van Breda wordt teruggeëischt.

2) Bij dezen aanval, leest men, staken de Gardes Françaises, toen al hunne kogels verschoten waren, de *baynete* in de loopen der geweren. Hiermede zijn bedoeld de bajonetten vóór de uitvinding van Coehoorn. (Zie bov. bl. 581.)

hebbers echter zien wij boven allen uitblinken. Hier slaat Ouwerkerk, aan het hoofd der compagnie Hollandsche gardes, twee Fransche eskadrons overhoop, breekt door een derde heen, en bekomt eenige standaarden en gevangenen. Ginds maken zich de cavalerieregimenten van Ittersum, 1) Zuylestein 2) en Dompré 3) een bijzondere vermelding waardig. Op den linkervleugel weert zich Athlone, Generaal der cavalerie, de held van Ierland, terwijl de Veldmaarschalk Graaf van Nassau, aan 't hoofd der ruiterij, op den rechtervleugel den vijand de overwinning betwist, moedig bijgestaan door Bentinck, 's Gravemoer en Obdam. En zou Koning Willem hier zijnen heldenaard verloochend hebben? In geenen deele. Beurtelings was hij dan aan dezen, dan aan genen vleugel, de verdediging der beide dorpen besturende. Alle gevaren trotseerende, zagen hem de Franschen dikwijls op de batterijen, waar hij zich overtuigde of het geschut behoorlijk gericht was. Men zag hem, zegt een ooggetuige, vliegende als een bliksem overal, om zijne orders onder een hagel van kanon- en musketkogels te geven. Viermaal steeg hij van het paard, om zijne bataljons voetvolk ten strijde te voeren; en met angstige ontzetting zagen hem zijne vrienden, aan het hoofd van twee Engelsche regimenten ruiterij, zeven Fransche regimenten voor zich heen slaan, en verder vervolgen, dan de voorzichtigheid aan een Opperveldheer scheen te veroorloven. Maar de hitte van den strijd vervoerde hem niet tot roekeloosheid, noch benevelde de helderheid van zijn verstand. Ziende, dat de slag onherstelbaar verloren was, gaf hij aan Thomas Talmash, den bekwaamsten Hoofd-Officier van het Engelsche leger, zijne bevelen voor de algemeene leiding van den terugtocht, en nu — midden in 't gewoel en 't geschreeuw van het dooreenloopende krijgsvolk, terwijl wapens en vaandels werden weggesmeten, en hoopen van vluchtenden zich verdrongen op de bruggen en in de ondiepten van de Geete, of in het water omkwamen, plaatste de Koning zelf zich aan 't hoofd van eenige standhoudende regimenten en hield, vechtend als in wanhoop, de voortgangen des vijands tegen. Voor hem was 't gevaar dat hij liep, grooter dan voor anderen. Men had hem niet kunnen bewegen zijne schrale gestalte in een harnas te belemmeren, en het ordeteeken van de kouseband wilde hij niet verbergen, denkende dat die ster een goed hereenigingspunt voor zijne troepen was. Als men hem opmerkte, dat het een mikpunt voor den

---

1) Men zie boven de *aant.* op bl. 194.

2) Willem van Nassau, Heer van Zuylestein tot Leersum, een zoon van den Heer van Zuylestein, boven vermeld bl. 92.

3) Ook dit was een Nederlandsch regiment, vroeger behoord hebbende aan den Heer Bentinck van Diepenheim, broeder van den Graaf van Portland, in 1691 overleden.

vijand was, antwoordde hij met een glimlach. Bij menigte vielen er rechts en links aan zijne zijde. Twee handpaarden die altijd in het veld kort achter hem volgden, werden door kanonskogels doodgeschoten. Een musketkogel vloog door de krullen van zijn pruik, een andere door zijn rok, een derde scheurde zijn blauwe sjerp aan flarden en trof hem met een kneuzing in de zijde. Nu eens was hij aan 't hoofd van een charge der ruiters van Ruvigny, dan weder een corps voetvolk in verwarring ziende geraken, steeg hij af om zich in hun midden te kunnen werpen en moed in te spreken: »Dat is geen manier van vechten gentleman. Men moet aaneengesloten blijven. — Zoo, gentlemen, zoo!" Maar ten laatste drong de vijand zoo nabij achter hem op, dat hij met moeite den weg naar de brug over de Geete bereikte, en een handvol dapperen, die hunnen Koning onafscheidelijk bijbleven, toen deze de brug overreed, moeite had zijne vervolgers tegen te houden.

De Franschen hebben de koenheid van Luxembourg in den aanval bij Neerwinden gelijk gesteld met die van hunnen grooten Condé, en aan Koning Willem de eer gegeven, van in zijnen aftocht een beleid te bewonderen als van Turenne. 1) Diepzinniger is de opmerking, waarmede Macaulay het verhaal van den slag besluit. 2) »Bij Landen, zegt hij, zijn een paar ziekelijke wezens, die in een ruwen staat der samenleving zouden zijn aangezien als te zwakkelijk om aan oorlogsgevechten mede te doen, de zielen geweest van twee groote legers. Bij sommige heidensche volken zouden zij als onnoozele kinderen zijn te vondeling gelegd. In de christenwereld zouden zij 600 jaar geleden naar hèt een of ander stil klooster zijn gezonden. Maar hun levenslot is gevallen in een tijd toen men ontdekt had, dat sterkte van de spieren veel minder vermag dan sterkte van het verstand. Het is waarschijnlijk dat van de 120,000 soldaten, die rondom Neerwinden in orde geschaard stonden onder alle vaandels van Westelijk Europa, de twee zwaksten van lichaam geweest zijn de gebochelde dwerg, die den vurigen aanval der Franschen heeft doorgezet, en de aamborstige skeletman die den aftocht der Engelschen gedekt heeft. De wijd uiteenloopende opgaven van de geledene verliezen maken het onmogelijk, met eenige waarschijnlijkheid, daartusschen een keus te doen. 3 Behalve

1) „Le Duc de Luxembourg," zeide Lodewijk XIV, „a attaqué en Prince de Condé et le Prince d'Orange a fait sa retraite en Maréchal de Turenne."

2) Zie *Hist. of England* chap. XX, Vol. IV, p. 409, waar de bronnen zijn opgegeven, door Macaulay gebruikt.

3) Quincy geeft op 6000 dooden aan de zijde der Franschen, Macaulay meer dan 10000, Martin evenveel soldaten als de Bondgenooten, en het verlies van dezen wordt op 12000 begroot. De laatsten verloren veel volks bij het overtrekken van de Geete, waarin velen verdronken, door dat de bruggen bezweken onder den last. Volgens een

het verlies van volk, hadden de Bondgenooten hun meeste geschut aan den overwinnaar ten buit moeten laten. Doch hoe beslissend ook de overwinning was, door Luxembourg behaald, de grenzen van het slagveld waren ook die, binnen welke zich het voordeel bepaalde, 't welk hij daarvan trekken kon: hij week terug, om de geledene schade te herstellen. Dit was een uitkomst voor Koning Willem, die nimmer hachelijker oogenblik beleefd heeft en toen het voorbij was aan Heinsius schreef: »De crisis is vreeslijk geweest. Dank God, dat het zoo is afgeloopen." Weldra vertoonde hij zich weder met een nog sterkere krijgsmacht, en de beide legers hielden elkander op een eerbiedigen afstand. Eerst toen Bouflers, met een leger van den Rijn gekomen, zich met dat van Luxembourg had vereenigd, besloot laatstgenoemde den veldtocht niet te eindigen zonder eenig voordeel behaald te hebben, en deed Villeroi en Vauban Charleroi innemen, door de Spanjaarden 26 dagen verdedigd (15 Sept.—11 Oct. 1693). Willem III was reeds naar Holland vertrokken.

De slag bij Neerwinden, ook de slag bij Landen, en op een Nederlandschen gedenkpenning 1) de slag bij Neerhespen genoemd, was de laatste, welke Willem III in het open veld geleverd heeft. In den veldtocht van het volgende jaar (1694), vergenoegden zich de beide legers, toen van gelijke sterkte zijnde, met heen en weder trekken en het kiezen van voordeelige stellingen, zonder dat zij het waagden elkander een hoofdtreffen aan te bieden. De Franschen echter verloren Huy. Een afdeeling van het leger der bondgenooten onder den Hertog van Holstein-Pleun 2), waarbij zich ook Coehoorn bevond, veroverde die

relaas, niet lang na den slag te Rijssel gedrukt, wordt het verlies der Franschen op 8000, dat der Bondgenooten op 12000 geschat. In Hollandsche berichten wordt gezegd dat het verlies niet veel verschilde. Anderen spreken van 15000 gesneuvelden bij de Franschen, anderen weder van 20000 bij de bondgenooten. Deze laatsten hadden onder de door hen gemaakte gevangenen den Hertog van Berwick, natuurlijken zoon van Jacob II. Den Grave van Solms, Generaal der Infanterie, werd het been afgeschoten, waaraan hij overleed. De Kolonel Aylva, zoon van den Generaal, ontving een wond, waaraan hij in 't volgende jaar stierf. Meerdere bijzonderheden zijn te te vinden in de onderscheidene relazen, geplaatst in den *Europischen Mercurius* Augustus 1693, waar de opgesmukte berichten, van de Fransche zijde openbaar gemaakt, breedvoerig wederlegd worden. In alle berichten, van onze zijde gegeven, wordt echter met Hollandsche oprechtheid aan de Franschen de overwinning toegekend; en het kenschetst geheel den geest, waarmede deze laatsten gewoon zijn hunne legerberichten te stellen, wat in de boven aangehaalde *Relation* p. 136, gelezen wordt: Ce qu'il y eut de surprenant, fut que le Prince d' Orange et l' Electeur de Bavière avouèrent, qu'ils avoient esté battus.

1) De boven aangehaalde in de *aant.* op bl. 203.

2) Hans Adolf, Hertog van Holstein-Pleun, in het jaar 1693 door de Staten-Generaal tot eersten Veldmaarschalk benoemd, ter vervanging van den overleden Graaf van Waldeck. De Staten van Friesland hadden tegen deze benoeming geprotesteerd en verlangd, dat die rang aan hunnen Stadhouder Hendrik Casimir, die tweede Veldmaarschalk was, wierd gegeven; begrijpende, dat men een uitheemsch Vorst, die nooit in dienst van deze Landen geweest was, „die door geen ander interest, als van zijne jaarlijkse

sterkte na een beleg van negen dagen (28 Sept.) Doch Coehoorns naam voert onze gedachten naar het plekje gronds, door zijn heldhaftig beleid vereeuwigd; en ook Willem III zou zijn militaire loopbaan niet besluiten, zonder daarop de kroon te zetten door een luisterrijke verovering.

NAMEN VERDEDIGD EN HERWONNEN
1692 EN 1695

De hel breekt uit in deze vuren,
En zwelgt de menschen, aarde, muren:
De bombe woedt in slag en val:
De kogels slechten rots en werken:
Dees koele Fries, terwijl aan 't sterken,
Schept in de vlam een nieuwen wal.

VAN HAREN, *de Geuzen*, X Zang.

Wij keeren terug tot het jaar 1692. Drie jaar was er geoorloogd zonder beslissende uitkomst. Lodewijk XIV had de overwinning bij Fleurus zonder gevolg zien blijven, en alleen de bemachtiging van Mons had hem een enkele schrede nader gebracht aan zijn doel, de verovering der Spaansche Nederlanden. Maar daarentegen had Willem III zich nu volkomen op den Engelschen troon gevestigd, en de toenemende macht en invloed van dien werkzamen Vorst moesten den innigsten wensch van zijn hart, aan Lodewijks heerschzucht een perk te stellen, meer en meer tot vervulling brengen. De zwakke Koning van Spanje daarenboven, zich onmachtig gevoelende om aan zijne verwijderde Nederlandsche bezittingen de noodige bescherming te verleenen, had de Landvoogdij dier gewesten opgedragen aan een man, die, van een strijdbaren aard, en, in de hoop van eenmaal de Spaansche Nederlanden te zullen beheerschen, genegen was om die met eigene krijgsmacht en uit eigen middelen te verdedigen, en die bij gevolg een krachtiger tegenstander van Lodewijks ontwerpen zijn moest, dan een Koning, van wien de Landvoogden zoo zelden geld moesten vragen als maar immer mogelijk was, en wien zij nooit mochten spreken

appointementen, aan de conservatie en het welvaren van de republiek verknogt was," niet behoorde te stellen boven een afstammeling van de „eerste Fondateurs van de vrijheid der Vereenigde Nederlanden," die zelf reeds door zoo vele blijken van dapperheid gewichtige diensten had bewezen. Het protest van Friesland was echter vruchteloos. IJverzucht der overige gewesten was daarvan de oorzaak.

van vermeerdering der krijgsmacht welke tot bewaring des lands noodig was: deze man was Maximiliaan Emanuel, Keurvorst van Beieren 1). Wederom was het Willem III, die den Franschen Koning dezen trek gespeeld had; en, zoo het waar zij, dat hem zelven die Landvoogdij eerst was opgedragen, dan strekt zijne weigering, al moge die zijn gegrond geweest op de overweging der moeielijkheden waarin de Roomschgezindheid der zuidelijke Nederlanders hem, als Protestantsch Vorst, zou gewikkeld hebben 2), toch ook ten bewijze, dat de zucht tot gezagvoering zijn doorzicht niet benevelde, en de stem in zijn binnenste niet verdoofde, welke hem riep tot de taak, om zijn Vaderland van Fransche overheersching te redden. Maar, had Willem III in dezen nieuwen Landvoogd een wakkeren medestander gekregen, Lodewijk XIV spande nu ook met verdubbelden ijver zijne krachten in. Terwijl een Fransche vloot in zee stak, ten einde nogmaals te beproeven, den onttroonden Koning Jakob weder in het bezit zijner rijken te stellen (welke poging echter door den zeeslag bij kaap la Hogue verijdeld werd), trokken op de Nederlandsche grenzen twee Fransche legers bijeen, te zamen meer dan honderdduizend man sterk, waarvan het eene door den Koning zelven, het andere door Luxembourg zou worden aangevoerd 3). Nadat men eenigen tijd in 't onzekere was geweest omtrent de ontwerpen van den vijand, bleek het door de berenning van Namen (25 Mei 1692), dat het leger van den Koning bestemd was om die vesting te belegeren, en dat van Luxembourg om die belegering te dekken. 4).

Het bezit van Namen was voor de strijdende partijen van het grootste belang; en, was het tot hiertoe tegen Frankrijk een gewichtig bolwerk geweest, 'twelk de Maas en de Sambre beheerschte, bij een verovering stond het een krachtig steunpunt te worden in 's vijands rechterflank. Het liet zich derhalve aanzien, dat van beide zijden het uiterste zou worden gewaagd, en er voor velen lauweren zouden te plukken vallen. Doch Koning Willem, aan 't hoofd van het leger der Bondgenooten zijnde voortgetrokken tot aan de Me-

1) Zijne moeder, de gemalin van Keizer Leopold, was een zuster van Karel II, Koning van Spanje, na wiens kinderloos overlijden derhalve, het Keurvorstelijk Huis van Beieren aanspraak kreeg op de Spaansche Monarchie. Daarenboven waren aan zijne gemalin de Spaansche Nederlanden als bruidschat gegeven, waartegen echter Frankrijk had geprotesteerd. Zie *Europischen Mercurius* December 1691, bl. 186.

2) Macaulay, *Hist. of Engl.* IV p 266.

3) Dat van den Koning bestond uit 85 eskadrons en 35 bataljons, te zamen ongeveer 45000 man (volgens Martin *Hist. de France* meer dan 50,000, waaronder 23,000 ruiters); het andere uit 140 eskadrons en 68 bataljons, te zamen omtrent 60000 man.

4) Het leger van Luxembourg tot dekking van het beleg van Namen was het eerste, waaraan de naam observatieleger werd gegeven.

haigne, achter welk riviertje Luxembourg met 80,000 man, waarvan de helft ruiterij, een sterke stelling had ingenomen, in welke hem aan te tasten, door al de legerhoofden verklaard werd een hoogst gevaarlijke en roekelooze daad te zijn, zoo werd de vesting, welke geacht werd van een andere zijde niet te ontzetten te zijn, aan haar lot overgelaten, en schier de eenige man, wien de aanval op Namen met roem bekroonde, was Menno van Coehoorn.

De vesting Namen was van ouds, in toereikende overeenstemming met de middelen van aanval welke de krijgskunst vóór de uitvinding van het buskruit bezat, bevestigd door een zwaren met torens voorzienen muur, en een breede gracht. Vóór deze gracht was in lateren tijd een nieuwe bevestiging aangebracht met bastions, cortinen en andere werken, door een nieuwe gracht omsloten. 1) Hare voornaamste sterkte echter was gelegen in het kasteel, aan de samenvloeiing van Maas en Sambre, op den harden grond van de topvlakte eens bergs gebouwd, om de stad, de beide rivieren en hare omstreken te kunnen bestrijken. Koning Willem, het gewicht van het bezit van Namen en de bekwaamheid van Coehoorn op den rechten prijs schattende, had dezen het regiment geschonken, opengevallen door den dood van den Graaf van Stirum, die bij Fleurus was gesneuveld, en hem daarmede naar Namen gezonden, om het kasteel dier stad in den best mogelijken staat van verdediging te stellen. 2) Vermits nu vóór het kasteel nog eenige vakken gronds waren, welke, daar zij noch uit het kasteel noch uit de stad konden bestreken worden, den belegeraar in het naderen dekten, zoo had Coehoorn aldaar, naar de zijde van de Sambre, een nieuw fort aangelegd, zijnde een onregelmatig hoornwerk, waaraan hij den naam had gegeven van Fort William. Het lag in het ontwerp van Coehoorn de toenadering tot dit fort door andere kleinere werkjes te dekken; doch deze waren nog niet aangelegd, gelijk ook het fort zelf nog onvoltooid was, toen de Franschen het beleg om de stad sloegen. De bezetting bestond uit vijf Brandenburgsche regimenten, vijf Hollandsche, drie Spaansche, vier Waalsche, benevens tweehonderd ruiters en eenige vrijwilligers, in alles tusschen de negen- en tienduizend man 3), staande onder het opperbevel van den prins de Barbançon, Spaanschen Gouverneur en Kapitein-Generaal der provincie

1) Seydel, *Nachrichten über Vaterländische Festungen und Festungskriege*, Th. I. s. 300.

2) Ypey, *Daaden van Coehoorn*, bl. 23.

3) *Europische Mercurius* Mei 1692, bl. 141. Volgens sommige Fransche Schrijvers 9280; volgens Quincy, T. II, p. 475, door Seydel gevolgd, slechts 8280.

Namen. De vijf- of zesmaal sterkere belegeraars 1) werden vergezeld van een ongehoorden geschuttrein, bestaande uit 196 kanonnen en 67 mortieren voor de belegering zelve bestemd, benevens 324 vuurmonden tot gebruik in het veld 2). Met zulke middelen van geweld kon het niet moeielijk schijnen, de stad spoedig tot gruizel te schieten; maar Vauban, vermoedelijk voorgelicht door zekeren Baron de Bressé, die uit de Spaansche dienst, waarin hij een geruimen tijd tweede bevelhebber binnen Namen was geweest, in de Fransche was overgegaan 3), belovende de stad met minder geweld binnen 8 dagen aan Koning Lodewijk te zullen leveren, deed dezen spoedig beseffen, dat het beter was, een stad dan een steenhoop te bemachtigen. Met twintigduizend arbeiders en zesduizend wagens, geprest uit de landstreken welke het Fransche leger bezette, waren de voorbereidende werkzaamheden in weerwil van gedurige slagregens spoedig voltooid; en, ofschoon het leger van Luxembourg het beleg tegen elken anderen vijand genoegzaam kon schijnen te dekken, hier oordeelden de Franschen het noodig, nog daarenboven een circumvallatielinie te maken. Er werd besloten, den aanval te richten tegen de St. Nicolaaspoort. In den nacht van den 29sten Mei werden de loopgraven geopend 4) en op twee punten naar het aangevallen front geleid, terwijl, om het in den rug te bestoken, van de overzijde der Maas een derde aanval werd aangelegd. De batterijen van dezen laatsten aanval werkten zoo nadeelig voor de belegerden, dat de hoofdwerken van alle zijden beschoten en schoongeveegd, bestormd en verloren werden 5). Nu moest de gracht van de oude bevestiging der stad, welke als een afsnijding was van den hoofdwal, gedempt, en alsdan de oude muur overweldigd worden: en het gelukte den belegeraar, door een bijzonder toeval, dit zonder veel moeite te verrichten Een der muurtorens namelijk, in het aangevallen front tot kruitmagazijn aangelegd, barstte, door een bom getroffen, vaneen, en scheurde een gedeelte van den muur mede in de gracht, welke daardoor voor een aanmerkelijk gedeelte gevuld

1) Volgens Quincy, T. II, p 478, 62 bataljons en 153 eskadrons. Overigens is de verhouding der belegeraars tot de bezetting, in den tekst opgegeven, dezelfde welke Cormontaigne stelt dat ter belegering vereischt wordt. Men zie daaromtrent het werk over de *Vordering welke de aanval en de verdediging van sterke plaatsen gemaakt heeft* van den Kapitein-Ingenieur (later Generaal) Delprat, bl. 143.

2) De kanonnen waren van 33 tot 3 kilogram, de mortieren van 18, 12 en 8 centimeter, en 8 steenmortieren. De bijzondere opgave kan men bij Seydel vinden en een opgaaf van het door de belegeraars verbruikte scherp bij Cormontaigne, in zijn *Mémorial pour l'attaque.*

3) *Europische Mercurius*, bl. 141.

4) Volgens den *Europischen Mercurius* in den nacht van den 30sten.

5) Volgens den *Europischen Mercurius* zouden er drie stormen met 20 à 25000 man gedaan zijn.

werd. Nu volgde de bedreiging dat, zoo de stad niet wierd overgegeven, de grachtsovergang spoedig plaats hebben, de bres, door den gesprongen toren geslagen, bestormd en de stad ter plundering aan den soldaat prijs gegeven zou worden 1). In dezen staat van zaken besloten de belegerden, die daarenboven hunne beste krachten voor de verdediging van het kasteel wilden besparen, het teeken tot de overgaaf der stad te geven, welke dientengevolge den 5den Juni, op den zevenden dag na het openen der loopgraven, door de Franschen bezet werd. De bezetting der stad trok in het kasteel terug, en een wapenstilstand van twee dagen was de voorbereiding tot een zwaarderen storm.

De kampplaats was dan nu ingeperkt binnen den omtrek van het kasteel, het fort William en een daarvoor gelegene verschansing, waarin een gepallissadeerd huis begrepen was, het Duivelshuis genaamd. Dit laatste, door 300 Spanjaarden verdedigd, werd door de Franschen stormenderhand ingenomen op den 13den Juni, vijf dagen nadat zij de loopgraven tegen het kasteel hadden geopend. Toen eerst kon de aanval tegen het fort worden begonnen, 'twelk door Coehoorn zelven, die het gebouwd had, verdedigd werd met een bezetting van 1500, deels Brandenburgsche, deels Spaansche, deels Nederlandsche soldaten 2). Al het beleid van Vauban en der Ingenieurs die hem omringden werd er vereischt, om de loopgraven tegen het fort tot het gewenschte doel te richten. De arbeiders werden door het vuur der belegerden onophoudelijk ontrust en getroffen; en bij een welberaamden en dapper volvoerden uitval van driehonderd man (18 Juni), werd een gedeelte der gemaakte aanvalswerken weder geslecht, en de belegeraars van verscheidene Ingenieurs, onder vele andere gesneuvelden, beroofd. De schranderheid van Coehoorn, die in het aanleggen dezer sterkte alle kansen berekend, alle bijzonderheden der grondgesteldheid zich ten nutte gemaakt had, bleek nu inderdaad bewonderenswaardig te zijn. Men voerde de sappen her- en derwaarts; de loopgraven vermenigvuldigden zich tot een doolhof van uit- en inspringende, elkander kruisende en evenwijdig loopende gangen; en hoemeer men naderde, hoemeer de sterkte hare trefbare punten aan het oog des aanvallers scheen te onttrekken 3). Men naderde echter en de batterijen werden opgeworpen; maar wanneer zij hare werking zouden doen, vond men zich door den vindingrijken geest des bouwmeesters van het fort ver-

1) Quincy, T. II, p. 485.

2) Wagenaar heeft zeker een nul over 't hoofd gezien, wanneer hij schrijft, dat de bezetting van het fort uit honderdvijftig man bestond.

3) De Fransche berichten getuigen, dat, hoe dichter men het fort naderde, hoe minder het zichtbaar was.

schalkt, die daar ter plaatse geen bereikbare ruimte genoeg gelaten had, om een bruikbare bres te schieten. Tot zevenmaal toe moest Vauban — hij getuigde dit zelf ter eere van zijn grooten mededinger — tot zevenmaal toe moest hij aldus zijne batterijen veranderen. Ten laatste echter hadden de vijandelijke loopgraven, na een ontzettenden arbeid, hare prooi van alle zijden omslingerd, en ook de gemeenschap tusschen het fort en het kasteel afgesneden 1). De batterijen, rondom opgeworpen, schoten nu op den kleinen omtrek, als op een gemeenschappelijk middelpunt, hare kogelstralen, terwijl tallooze bommen boogsgewijze op hetzelfde middelpunt nederstortten 2). Door een zoo geweldig vuur vermenigvuldigden zich de bressen; te meer daar de aarden werken, door gebrek aan tijd, nog niet in voldoenden staat waren gebracht. Desniettemin verdedigden zich nog de belegerden, telkens de vernielde werken herstellende, met de middelen die voorhanden waren. Maar op den 22sten Juni brak het einde aan van den bangen strijd 3). Tegen den avond van dien dag had de vijand een algemeenen aanval beraamd, welke door veertien compagniën, ondersteund door zeven bataljons, met zóóveel hevigheid werd ondernomen dat de bedekte weg vermeesterd werd en een gedeelte der aanvallers post vatte op den hoofdwal. Coehoorn, de ziel der verdediging, was zwaar gewond door het springen eener bom. Men had den uitersten grenspaal der verdediging bereikt: een eervol verdrag was het loon der volharding; doch voor den koelen Fries waren de eerbetuigingen van Vauban, met eigenzinnige versmading beantwoord, van mindere waarde dan de zelfvoldoening van vervulden plicht. — Maar wie was de tachtigjarige oorlogsheld, van wien het geschiedverhaal des vijands gewaagt, die, uitgeput van vermoeienis, zich in een der bres-

1) „Ce qui ne ce put faire, zegt Quincy, qu' après des travaux immenses." De Engelsche ingenieur Smyth, *Chronological Epitome of the wars in the Low Countries*, p. 85, zegt, dat het behoud der gemeenschap tusschen het fort en het kasteel „had certainly been strangely overlooked in the construction of this advanced work." Die Schrijver heeft niet bedacht, dat de kleine werken, welke, naar het ontwerp van Coehoorn, met dit fort tot verdediging van het kasteel in verband moesten staan, uit gebrek aan tijd nog niet eens hadden kunnen aangevangen worden.

2) Seydel doet het voorkomen alsof een bom van 500 kilogram, op een kruitmagazijn in het fort gevallen, het heeft doen springen. Uit een oplettende lezing echter van Quincy, T. II, p. 509, dien hij schijnt gevolgd te zijn, blijkt dat dit kruitmagazijn niet in het fort maar in het kasteel is geweest.

3) Volgens den *Europischen Mercurius* hadden de Franschen op den 21sten, van des morgens 9 tot 's namiddags 2 uur storm op storm geleverd, maar zonder eenig gevolg. Ook Ypey, *Daaden van Coehoorn*, bl. 24, zegt dat vijftien vaandelen, door zeven bataljons ondersteund, twee dagen na elkander van 9 uur des morgens tot 2 uur 's namiddags de allerhevigste aanvallen op het fort deden. Daar echter in Fransche berichten geen het minste spoor eener bestorming op den 21sten voorkomt, is hier onpartijdigheidshalve daarvan gezwegen.

sen had laten dragen, om dáár met den degen in de vuist te sterven? Het was Ditmer van Wijnbergen, als Generaal-Majoor bevel voerende over de Staatsche troepen te Namen, en nu over de bezetting van het fort William. Als bevelhebber mocht hem plicht gebieden, zoovele menschenlevens in een hopeloozen strijd niet op de slachtbank te brengen: voor den krijgshaftigen grijsaard was ieder oogenblik kostbaar, waarin hij zijn arm nog aan het Vaderland en zijn roem kon toewijden. Het kasteel, waar de strijd stond voortgezet te worden, lag in 't gezicht; en in de verdediging daarvan zijne laatste krachten te mogen beproeven, was de eenige voorwaarde, onder welke hij aan het verdrag zijn stem wilde geven. De overwinnaar had eerbied voor de heldhaftigheid van den ouden krijgsman, en een afzonderlijke bepaling in het verdrag vergunde aan hem alleen om zich bij zijne wapenbroeders op het kasteel te voegen. Wanneer de verdediging van het fort William den naam van Coehoorn met roemrijke gedachtenis doet uitspreken, worde ook Ditmer van Wijnbergen niet vergeten 1).

Nadat het fort William in handen der Franschen was gevallen, hield het kasteel slechts van den 23sten tot den 30sten Juni de belegering uit. De belegeraars, door een wijde bres, welke naar het schijnt met te weinig oplettendheid bewaakt werd, in een der bastions zich hebbende vastgezet, voordat de belegerden zich daarin sterk genoeg verschanst hadden, besloot de Prins de Barbançon het kasteel over te geven, bedingende voor de bezetting vrijen aftocht met alle krijgsmanseer. Was de stad Namen in zeven dagen en het kasteel in even korten tijd ingenomen, des te lofwaardiger was de verdediging der kleine oppervlakte, door het vernuft van Coehoorn in een sterkte herschapen, welke vijftien dagen (8—22 Juni) de allergeweldigste aanvallen heeft kunnen verduren, en al de bekwaamheid van een Vauban heeft op de proef gesteld. Zooveel is er aan gelegen, zegt de levensbeschrijver van Coehoorn, van wat gedaante de vestingwerken zijn en door wie ze verdedigd worden 2).

1) Het is Quincy, T. II, p. 512, waaruit deze bijzonderheid ontleend is. Deze Fransche Schrijver noemt hem Wisberghen; maar art. 10 van de capitulatie, volgens welke het garnizoen van het fort met alle krijgseer, door een der bressen mocht uittrekken en zich naar Gent begeven, luidde dus: dat het den Heer Generaal-Majoor Wijnbergen vrij zal staan zich in het oude kasteel te vertrekken. Deze capitulatie was in het kasteel opgemaakt en geteekend door den baron de Heijde. In de capitulatie van het kasteel zelf had van Wijnbergen voor zich en de Nederlandsche troepen, onder zijne bevelen, wederom een afzonderlijke overeenkomst voorgesteld, maar deze werd door Koning Lodewijk van de hand gewezen, met uitzondering echter van de vergunning, om twee stukken geschut met de wapenen der Staten-Generaal, zoo er die zijn mochten, mede te voeren. Over Ditmer van Wijnbergen zie men de *aant* boven bl. 43.

2) Ypey, bl. 25. Het is te beklagen dat deze Schrijver niet in staat is geweest een

Lodewijk XIV, die ongaarne bij zijn leger langer vertoefde, dan er zekerheid was van een overwinning te zullen behalen, keerde na de verovering van Namen naar zijne hoofdstad terug, latende het opperbevel over zijne krijgsmacht aan Luxembourg, die, door zijne overwinning bij Steenkerke dit jaar voor de Fransche wapenen tot het voorspoedigste maakte van dezen geheelen oorlog. Maar noch die overwinning, noch die bij Neerwinden, konden hem zelfs zoo na aan het doel zijner wenschen brengen, dat hij Brussel mocht bereiken; en de gewichtige vesting, welke hij in 1692 gewonnen had, zou hem drie jaren later weder ontnomen worden op een wijze, waardoor de eer van Willem III, wien het door onkunde en kwaadwilligheid misduid werd dat hij zich niet door het observatieleger onder Luxembourg had heengeslagen om Namen te ontzetten 1), volkomen zou gewroken worden.

Toen na het jaar 1690, waarin de Fransche wapenen door de overwinning bij Fleurus waren opgeluisterd, in twee achtereenvolgende veldtochten (1691 en 1692), twee der belangrijkste vestingen, Mons en Namen, voor Lodewijk XIV gewonnen waren, meende men in Frankrijk, en verkondigde het openlijk, dat de bondgenooten genoodzaakt zouden zijn, eerbiedig om vrede te verzoeken, of voor 't minst den oorlog niet dan met veel moeite zouden kunnen voortzetten 2). En evenwel ook na hunne nederlaag bij Neerwinden (1693), was, — hadden de Franschen al Charleroi en Huy genomen — in den daarop gevolgden veldtocht (1694), het eenige voordeel aan de zijde der Bondgenooten geweest, door de herovering van Huy. Maar bovenal toonde het jaar 1695 welke krachten Willem III wist te ontwikkelen. De Franschen waren nu reeds meer op verdedigen dan op aanvallen be-

---

uitvoerig verslag der verdediging van het fort William, uit echte berichten van de zijde der verdedigers, mede te deelen. De *Europische Mercurius* geeft geene verslagen. Fransche Schrijvers zijn wederom de hoofdbronnen. Behalve Quincy, waaruit vele latere geput hebben, heeft men een *Relation de ce qui s'est passé au Siège de Namur*, Paris 1692, en van Vauban een journaal der belegering, om van vele Schrijvers, die over den aanval en de verdediging van vestingen geschreven hebben, niet te spreken, niet zelden door partijdigheid en naijver bezield. Feuquières, een kundig schrijver, maar die dikwijls aan ijverzucht en eigenwaan de waarheid opoffert, heeft geschreven dat Coehoorn bij de uitkomst is gebleken gedwaald te hebben met te stellen, dat het kasteel van Namen niet kon worden ingenomen, zoo niet eerst het fort William was bemachtigd, vermits Vauban fort en kasteel gelijktijdig heeft veroverd. Hierin zijn twee onwaarheden: want vooreerst heeft Coehoorn alleen beweerd, dat de belegering van het kasteel door het fort zou bemoeilijkt worden, en ten anderen heeft Vauban werkelijk het kasteel niet bedwongen, dan na eerst het fort te hebben vermeesterd.

1) Wagenaar, D. XIV, bl. 181.

2) *Relation de la Campagne en Flandre et du Siège de Namur en l'Année* 1695, (la Haye 1696, fol., zijnde de tweede uitgaaf in hetzelfde jaar), p. 4, een zeer uitvoerig verhaal van de belegering, met volledige plans en kaarten. Quincy heeft dit relaas op vele plaatsen woordelijk overgenomen, en wijkt er alleen hier en daar van af, waar de eer zijner natie dit scheen te vorderen.

dacht, en hadden, om zich te dekken tegen een inval op hun eigen grondgebied uit Vlaanderen, van Veurne af tot aan Commines aan de Lys, een sterke linie van verschansing aangelegd. Deze werd in April des jaars 1695 verlengd van de Lys tot aan de Schelde, zoodat Doornik, Menen, Yperen, het fort Knock en Veurne, als de bolwerken waren dezer uitgestrekte verdedigingslijn, waarachter bovendien alle bewegingen van troepen en vervoering van oorlogsbehoeften veilig en onbemerkt konden plaats hebben 1). De Maarschalk Villeroi, die in dezen veldtocht het opperbevel over het Fransche leger voerde, had zijn hoofdkwartier te Doornik; Bouflers lag met 12000 man aan de Sambre: de vervaarlijke Luxembourg rustte in het graf.

Willem III werd, door het overlijden zijner voortreffelijke gemalin, in Engeland opgehouden, en in zijne afwezigheid had men het niet raadzaam geoordeeld, den vijand in het voltooien zijner liniën met geweld te keer te gaan. Maar kort na zijne terugkomst in Holland stelde de Vorst zich aan 't hoofd van het leger der bondgenooten, 'twelk in Vlaanderen was bijééngetrokken; en, het eigenlijk doel van den veldtocht bedekt houdende, naderde hij, naar de zijde van Rousselaere, de Fransche liniën, als had hij het oogmerk, dezen aan te tasten. Terwijl hij aldus het geheele Fransche leger in de liniën van Commines lokte, werden Athlone met 7 bataljons Hollanders en 40 eskadrons ruiterij, en de Baron de Heijde met eenige Brandenburgsche troepen, naar de zijde van de Maas gezonden. De beweging dezer troepen bleef echter voor den vijand niet verborgen; en toen Koning Willem met een groot deel zijns legers in dezelfde richting zich begon te bewegen, volgde hem de Maarschalk de Bouflers met zeven regimenten dragonders, een groot aantal vrijwilligers, benevens den ook als schrijver bekenden de Mégrigny, met vele Ingenieurs, mineurs en kanonniers afgezonden, om zich in de plaats te werpen, waarop de bondgenooten het oog mochten hebben.

Athlone en de Heijde berenden Namen op den 1sten Juli; doch de groote omvang der vesting en de hindernissen van het terrein veroorzaakten, dat zij dien dag de berenning niet konden voltooien; en Bouflers, die met ongemeenen spoed was voortgetrokken, vond gelegenheid om zich den volgenden dag in de stad te werpen. De bezetting werd hierdoor vermeerderd tot een getal van 15000 strijders, allen van de keurtroepen des Franschen legers, aangevoerd door Bou-

1) In onze eeuw zijn de linien van Torres Vedras bij Lissabon beroemd geworden, waarachter Wellington in 1810 zich verdedigde en den gunstigen oogenblik afwachtte, om voorwaarts te rukken.

flers, een man, volkomen bekend met de beginselen van Vauban zonder echter diens ervaring van vestingverdediging te bezitten, en door den Graaf Guiscard, die twintig jaren vroeger, in het zoo heldhaftig verdedigde Grave, een der wakkerste Bevelhebbers was geweest. Vauban had de vestingwerken van Namen in de drie jaren welke de stad in de handen der Franschen was geweest, in een zoo geduchten staat van tegenweer gebracht, dat, niet hij voorzeker, maar een geest van overmoed en laatdunkendheid welke men in een man als Vauban niet onderstellen mag, op een der poorten dit opschrift in het Latijn had doen plaatsen: »Zij kan overgegeven, maar niet door geweld vermeesterd worden." 1) Inderdaad, men zal in de Geschiedenis tot aan de dagen waarvan wij spreken, niet licht een voorbeeld eener belegerde vesting vinden, waarin alle wederstands-vermogens in die volkomenheid en sterkte voorhanden waren.

Koning Willem kwam, met de troepen voor de belegering bestemd, op den 3den Juli vóór de stad. De acht eerste dagen werden besteed met het maken eener circumvallatielinie en het leggen van drie gemeenschapsbruggen, een over de Sambre, en twee over de Maas, waarvan die beneden de stad, uit blikken pontons was vervaardigd. 2) Even als de Franschen in den jare 1692 de werken aan de St. Nicolaaspoort tot het doel van hunnen hoofdaanval hadden gekozen, werden ook tegen dat front de loopgraven geopend in den nacht tusschen den 11den en 12den Juli, door drie Nederlandsche regimenten, onder bevel van den Generaal-Majoor Fagel. Deze wakkere krijgsman mocht echter niet lang deel nemen aan de belegering: want in den daarop gevolgden nacht, waarin de Franschen een sterken, maar vruchteloozen uitval deden, bekwam hij een gevaarlijke maar niet doodelijke wonde, en werd vervangen door den Brigadier Lindeboom, die den volgenden dag, benevens den Brigadier Heuckelom, door Koning Willem tot Generaal-Majoor werd bevorderd. De Brandenburgers, die aan de overzijde der Maas gelegerd waren, openden hunne loopgraven in den nacht van den 12den, om het aangevallen front in den rug te beschieten.

---

1) „Reddi quidem, sed vinci non potest." Daarom prijkt ook een der talrijke gedenkpenningen op de verovering van Namen, bij van Loon te vinden, met het omschrift: „victa est, quae vinci non poterat."

2) In 's Rijks Archief te 's Gravenhage bevinden zich de brieven door Weede van Dijkveld, Gedeputeerde te velde, en zijn Secretaris Hooremans, uit het leger voor Namen aan de Staten-Generaal geschreven, waarin schier van dag tot dag van den voortgang der belegering bericht wordt gegeven. Van deze brieven, waarvan slechts een in den *Europischen Mercurius* gevonden wordt, is den Schrijver goedgunstig toegestaan, afschriften te doen vervaardigen, waarvan hier en daar gebruik is gemaakt, gelijk uit de volgende aanteekeningen zal blijken. De bijzonderheid omtrent de blikken pontons is ontleend uit den brief van den Heer van Dijkveld van den 7den Juli.

De Franschen hadden, op raad van Vauban, de hoogten aan de noordzijde der stad met eenige redouten versterkt, waarvan de twee, welke vóór het front van aanval waren gelegen, genoemd werden, die het naast aan de St. Nicolaaspoort was, de Ballard, de andere St. Fiacre. Voorwaarts, tusschen deze beide redouten, hadden zij een gepalissadeerde verschansing gemaakt, den eersten hinderpaal, welken de belegeraars te overwinnen hadden. In den avond van den 18den Juli, toen in het gemelde retranchement een bres ter breedte van vijftien schreden was geschoten, werd het, onder aanvoering van den Generaal-Majoor Salis, bestormd door zestien, deels Nederlandsche, deels Engelsche bataljons, met 760 grenadiers van 's Konings Engelsche lijfwacht aan het hoofd, ondersteund door eenige Nederlandsche bataljons onder den Generaal-Majoor Heuckelom, en door 's Konings lijfwacht en Engelsche troepen. 1) Aangevuurd door de tegenwoordigheid van Koning Willem en van den Keurvorst van Beieren, rukken de aanvallers uit de loopgraven, aan een vervaarlijk geweld van geweer- en kanonvuur blootgesteld; en reeds beklimmen de grenadiers de verschansing, waar die door de kogels is opengewoeld, maar zij moeten voor de hardnekkigheid der verdedigers buigen. Deze eerste mislukking kan het vuur der geestdrift bij de bestormers niet doen bekoelen; en, na een bloedige worsteling van anderhalf uur, wordt de verschansing stormenderhand vermeesterd. Zelden heeft de bemachtiging van het eerste buitenwerk eener vesting zoo veel bloeds gekost als hier geplengd werd. Koning Willem had bijna twaalfhonderd dooden en gekwetsten, waaronder vele hoofd- en andere officieren; 2) en de aangevallene vesting zag hare verdedigers met drie duizend strijders verminderd. 3)

Na dit eerste voordeel vervolgden de belegeraars hunne loopgraven, deels tegen de redoute de Ballard, deels langs de Maas op de St. Nicolaaspoort aan; terwijl van de batterijen zoo aan deze zijde, onder de leiding van Julius Ernst van Testau, Generaal der Nederlandsche Artillerie, als in het kwartier der Brandenburgers over de rivier, de aangevallene werken met kracht werden beschoten. De genoemde redoute, welke het gebrek had van door geen verzekerde gemeenschap

1) Volgens het bericht in den *Europischen Mercurius*, werden deze troepen vergezeld door twee-en-twintig Ingenieurs. Onder de Ingenieurs, die bij het beleg zich verdienstelijk maakten, worden genoemd Vleugel en Reijnard. De Ingenieur-Generaal de l'Espinasse werd gedurende de belegering doodelijk gewond, en overleed kort daarna te Maastricht.

2) *Relation* etc. p. 22.

3) Deze laatste opgaaf steunt op het gezag van Seydel, die er bijvoegt, het cijfer uit Fransche berichten zelven te hebben. Quincy echter, T III, p. 123, die het aantal gesneuvelden en gekwetsten der belegeraars tot meer dan vierduizend vergroot, bericht dat de Franschen vijftien- of zestienhonderd dooden en gekwetsten gehad hebben.

met de vestiug verbonden te zijn, werd door de loopgraven afgesneden, zoodat degenen die haar bezetteden haar den 26en Juli moesten overgeven. 1) De Brandenburgsche batterijen hadden nu onderscheidene bressen geschoten, en één inzonderheid in het halve bastion aan de Maas nevens de St. Nicolaaspoort: de loopgraven langs de rivier waren gevorderd tot aan het glacis van het ravelijn voor genoemde poort; en op den 27sten werd er een aanval gewaagd op den bedekten weg, en op een vóór het zoo even bedoelde halve bastion gelegene contragarde waarin almede bres was geschoten. Deze contragarde te veroveren werd aan de Nederlandsche regimenten van Ameliswaerdt, de Heijde 2) en Goor opgedragen. Voorafgegaan door 300 grenadiers, volbrachten zij die taak met uitstekende dapperheid. In minder dan een kwartier uurs waren zij, hoezeer de verdedigers van alle zijden toesnelden en hevig vuur gaven, meester van het aangevallen werk, waarin zij door een logement op de bres post vatteden. 3) Vele dapperen echter vonden bij dezen storm den heldendood, waaronder de Luitenant-Kolonel Weelevelt met name genoemd wordt. Koning Willem was ooggetuige van dit wapenfeit zijner landgenooten, en schier aan zijne zijde werd den Luitenant van Eck een arm weggenomen door denzelfden kanonskogel, welke Michaël Godfrey, Bestuurder der nieuw opgerichte Bank van Engeland, het leven benam: deze was in 't hoofdkwartier gekomen om maatregelen te beramen tot het overmaken van geld voor het leger; uit nieuwsgierigheid had hij zich bij de Officieren van den staf gevoegd, en de Koning had hem juist gelast zich te verwijderen toen hem de kogel trof.

De belegeraars waren thans meester van den bedekten weg, in welken, 's nachts na de vermeestering, een bresbatterij van twaalf vuurmonden werd aangelegd. Het halve bastion aan de Maas werd den 1sten Augustus, door het springen van een in den grond gemaakt kruitmagazijn, 't welk door een ingevallen bom werd aangestoken, grootendeels overhoop geworpen. Het water in de stadsgrachten, opgehouden door een steenen beer, was, toen de belegeraars dezen hadden

1) Het was een steenen redoute, rondom gepalissadeerd, bezet door een Kapitein en 52 man, die zich op discretie overgaven, toen het werk door de approches van de stad was afgesneden en de mineurs waren aangebracht. MS. Brief van Hooremans van den 28 Juli.

2) Deze Kolonel, tegelijk met de bevordering van Lindeboom en Heuckelom, boven in den tekst vermeld, tot Brigadier verheven, was onderscheiden van den Generaal van gelijken naam, die over de Brandenburgsche troepen het bevel voerde, en Namen had helpen berennen.

3) Hooremans, in den boven aangehaalden brief, schrijft deswege het volgende: „daer is een groot vuijr geweest ende de Infanterije van den Staet heeft haer aldaer wederom niet minder gesignaleert als in de voorgaande attacques." Een en andere bijzonderheid in den tekst vermeld, is uit dien brief ontleend.

doen springen, tot op omtrent drie voet afgeloopen: en nu scheen de tijd gekomen te zijn, om een storm op den hoofdwal te beproeven. In den avond van den 2den Augustus werd, onder aanvoering van den Generaal-Majoor Lindeboom, werkelijk op het meer gemelde halve bastion een storm ondernomen met Nederlandsche en Engelsche troepen. De Brigadier Dedem met de eerstgemelde, voorafgegaan door 200 Nederlandsche grenadiers 1), besteeg door de bres het aangevallen werk, dreef de verdedigers terug, die het een weinig hersteld en met een travers doorsneden hadden, en had in minder dan een half uur aldaar een logement vaardig, terwijl de Engelschen middelerwijl op een ander punt aanvielen 2). Doch, vermits de belegerden een groote menigte volks tot verdediging van deze kleine pleks grond te zamen stuwden, moesten de aanvallers, na een allerhevigst gevecht van drie uren, naar den voet der bres terugdeinzen 3). De kans had echter te hachelijk gestaan, dan dat de Franschen zich aan een algemeenen storm zouden wagen, waartoe de belegeraars zich gereed maakten, en den volgenden dag (3 Augustus) gaven de belegerden het teeken tot de overgaaf 4). De stad werd bij verdrag overgegeven, en aan de bezetting, welke tot op de helft versmolten was, werden tweemaal 24 uren tijds vergund om in het kasteel te trekken.

Terwijl aldus de stad aan de St. Nicolaaspoort werd aangetast en ingenomen, hadden de belegeraars ook aan de zijde van het kasteel niet stil gezeten. De werken aldaar, in welker voltooiing Coehoorn, ten jare 1692, door den aanval der Franschen verhinderd was geworden, waren — en het mag onzen grooten Vestingbouwkundige tot eere gerekend worden — door Vauban voltooid; en aan eerstgenoemde viel het zeldzaam toeval te beurt, om den aanval te besturen tegen werken, door de schranderheid van zijn eigen brein vervaardigd, en eenmaal door de dapperheid van zijnen degen verdedigd. Was het ontwerp der belegering beraamd zonder dat de raad van Coehoorn gevraagd was, zijne aanmerkingen over de misslagen in den beginne begaan, aan Koning Willem ter oore gekomen, hadden deze weldra van hare juistheid overtuigd; en de gelukkige voortgang van den aanval tegen de St. Nicolaaspoort was voor een groot gedeelte het gevolg eener veranderde plaatsing van het geschut, naar de aanwijzing

1) Men herinnere zich, dat destijds de Grenadiers werkelijk Grenadiers, dat is granaatwerpers, waren, en daarom bij bresbestormingen altijd vooraan waren, om door het werpen van handgranaten de verdedigers te verdrijven.

2) De lezers van Sterne zullen zich herinneren, dat het op deze plaats was, waar de Kapitein Shandy zijn wond bekwam.

3) Zie den brief van Dijkveld, in den *Europischen Mercurius*.

4) Dit geschiedde destijds door het slaan van de chamade.

van Coehoorn. 1) Deze echter bestuurde meer bijzonder en persoonlijk den aanval tegen het kasteel en het fort William, waarvan het verste buitenwerk thans bestond in een, in den rotsachtigen grond uitgehouwene linie van verschansing, beslaande het grootste gedeelte van het terrein tusschen de Maas en de Sambre, en de linie van Vauban genoemd. Na velerlei arbeid van loopgraven en batterijen, gelukte het aan de belegeraars op den 27sten Juli, denzelfden dag waarop aan de St. Nicolaaspoort de bedekte weg en de contragarde bestormd werden, om, in den rug van gemelde linie, over een daartoe gemaakte brug, de Sambre over te trekken, de Fransche dragonders en andere troepen, die hun den overtocht poogden te betwisten, overhoop te werpen, een retranchement bij het huis la Balance te vermeesteren, en den vijand te noodzaken ook het klooster Salsines, 'twelk door 400 man bezet was, te verlaten. 2) Drie dagen later (30 Juli), werd de linie van Vauban, welke berekend was den belegeraar voor 't minst zes duizend man te zullen kosten, onder het opperbevel van den Keurvorst van Beieren, het Bestuur van Coehoorn en in tegenwoordigheid van Koning Willem, door Beiersche, Brandenburgsche en Nederlandsche troepen, de laatste ten getale van 2000, aangevoerd door den Kolonel Heer van Marquette 3), van drie zijden met groote onverschrokkenheid aangetast en veroverd, met verlies van niet meer dan 200 zoo dooden als gekwetsten. Van toen af konden het kasteel en het fort William meer van nabij bestookt worden; maar de kracht van den aanval zou eerst volkomen zijn, wanneer die van de stadszijde kon ondersteund worden.

Overeenkomstig het verdrag ten aanzien van de stad gesloten, trok de geheele Fransche bezetting, met achterlating van 1800 gekwetsten, op den 6den Augustus in het kasteel en de daarvoor liggende werken, en de gemeenschapsbrug met de stad over de Sambre werd afgebroken. Toen in het jaar 1692 Coehoorn de sterkte verdedigde, welke hij thans te veroveren had, was het fort William, door het onvoltooid blijven der aanhoorige werken, van alle zijden door de loopgraven der belegeraars omsloten, en aldus door geweld van kogels en bommen veroverd geworden. Doch de nieuwe werken, sedert dien tijd door Vauban aangebracht, maakten het onmogelijk, het fort aldus af te sluiten, en het werd derhalve met het kasteel in een algemeenen aanval begrepen. De bekwaamheid van Coehoorn, wien het thans werd

---

1) Ypey, *Daaden van Coehoorn*, bl. 28.
2) MS. Brief van Hooremans van den 28 Juli.
3) Uit een brief van den Secretaris Hooremans van den 30 Juli, die onder anderen schrijft: „den Heer Cheurf. van Beijeren heeft in dese actie selffs de Granadiers aengevoert met veele bravoure."

overgelaten, naar eigen inzichten de belegering te besturen, blonk daarbij uit in de keuze der plaatsen, waar hij, in de stad en in den overigen omtrek, de batterijen stelde en zijne vuren aanbracht; en, gaf hij op den 20sten Augustus aan Koning Willem kennis, dat de gereed zijnde bresbatterijen met 64 stukken gewapend waren, drie dagen later dreven 191 vuurmonden het aldoordringend lood langs hunne kogelbanen, of tallooze bommen en granaten in den omtrek door den vijand bezet. 1) De Franschen, die — het is moeielijk te begrijpen uit welk overleg — voor hunne oogen de belegeraars de batterijen in de stad hadden zien voltooien zonder een schot te doen, begonnen eerst, toen haar vuur geopend werd, te schieten, en toen ook meest op de stad, waarin hun eigen gekwetsten lagen 2); maar weldra werden hunne batterijen onbruikbaar geschoten en hun vuur tot zwijgen gebracht Een redoute, tusschen het kasteel en de stad aan den rechteroever der Sambre gelegen, werd, op twee aaneen gehechte vaartuigen, aangevallen en vermeesterd (25 Augustus) 3). De bressen, zoowel in het voorste gedeelte van het kasteel, Terra Nova geheeten, als in het fort William, waren op den 28sten Augustus gereed, ofschoon het hoofd der loopgraven nog zeven of acht honderd schreden van daar verwijderd was. Twee dagen werden er nu nog besteed aan de voorbereiding tot een algemeenen storm, terwijl vier honderd scherpschutters in de stad langs de boorden der Sambre het geschut ondersteunden, om de bressen schoon te houden, en de herstelling te verhinderen.

Eindelijk breekt de 30ste Augustus aan, voor de bestorming bepaald. Van 's morgens vroeg tot elf uur voor den middag, beukt en teistert eerst nog het geschut van al de batterijen de vijandelijke werken. Nu treedt de Graaf de Hornes, vergezeld van Bentinck van Portland, te

1) Volgens de *Relation* etc. stonden er op den 20sten Augustus in batterij 64 kanonnen, om bres te schieten, 85 kanonnen van allerlei kaliber, 30 mortieren en 11 houwitsers. Daarmede begon het vuur op den 21sten met zooveel hevigheid, dat er soms 30 bommen te gelijk in de lucht werden gezien. Maar den 22sten schreef Dijkveld: „op morgen sullen nogh twee batterijen veerdigh wesen, d' eene van 10 à 12 stucken canon, ende d' andere van 7 à 8 mortieren; men reeckent alsdan te samen soo canon als mortieren ende houwitsers 191 stucken op 't casteel ende de aenhoorige wercken sullen speelen." Ypey spreekt van 145 kanonnen en 64 mortieren, zoodat de opgave van Quincy, die van 200 vuurmonden gewaagt, niet zeer overdreven is. Martin, *Hist. de Fr.* spreekt van 150 kanonnen en 55 mortieren.

2) Naschrift van den brief van Dijkveld van den 21 Augustus.

3) De redoute was bezet door een Luitenant en 20 of 26 man. Volgens de *Relation* p. 45, geschiedde de aanval door een Kapitein en 60 man. Van Weede schrijft dat de aanvallers 200 man sterk waren; doch, daar hij dit bericht gaf weinige oogenblikken nadat de zaak was voorgevallen, is het niet te verwonderen, dat hij omtrent het getal manschappen juist niet nauwkeurig onderricht is geweest. Hij spreekt ook van de vaartuigen niet, waarmede de aanval gedaan is.

voorschijn, om het kasteel op te eischen. Boufiers draalt met het antwoord; het vuur hervat zijne woede, en te half twee uur vangt de storm aan, zoo wel op het kasteel zelf, als op het fort William en het tusschenbeiden voorwaarts gelegene werk la Cassotte. Dan, de stormkolonne der Engelschen kon niet tijdig genoeg aankomen, om de grenadiers te ondersteunen, die, aangevoerd door den Salamander, gelijk de soldaten John Cutts noemden wegens zijne bedaardheid in het heetste vuur, reeds de bres van Terra Nova beklommen. Aan het fort William geraken de bestormers, wier aanvoerder, de Beiersche Generaal-Majoor Graaf de Rivera, sneuvelde, een weinig ter zijde van het bepaalde punt en aan een minder gunstig gelegene bres, dan waartegen de aanval gericht was; en de hardnekkige tegenstand der Franschen, bij deze ongelukkige toevallen gevoegd, doet den storm slechts in zooverre slagen, dat de belegeraars zich van al de bedekte wegen der werken tusschen de Sambre en de Maas meester maken. Dit voordeel kostte hun het verlies van 2000 strijders. Onder de Nederlanders verloor hier de Kolonel baron van Heeckeren het leven, en werd de Graaf de Hornes gekwetst. Desniettemin maakten de stoutmoedigheid waarmede deze storm volvoerd was en de vrees voor een tweeden, waartoe de belegeraars, die zich terstond overal in de bedekte wegen verschanst hadden, aanstalte maakten, een zoo diepen indruk op den Franschen Bevelhebber, dat hij aanbood om over het fort William in onderhandeling te treden. Daar echter Koning Willem naar geene voorstellen wilde hooren, dan waarin het kasteel met al de aanhoorige werken begrepen was, legde Boufiers het hoofd in den schoot. Op den 2den September werd het verdrag geteekend; de bezetting bedong vrijen aftocht, en telde bij den uittocht nog slechts 4600 gewapenden 1).

Hadden de Franschen de vermeestering van Namen in het jaar 1692, uitgebazuind als een meesterstuk van krijgskunst, als de kroon op hun wapenroem: hoeveel luisterrijker schitterde niet de herovering dierzelfde stad, nadat zij door al wat met arbeid en schranderheid, uit onbekrompene middelen, in de versterkingskunst kan worden tot stand gebracht, zoo bevestigd was, dat de Franschen op hare onwinbare sterkte alle oorlogskrachten hadden uitgetart. En aan wie komt boven anderen de eer toe van dit wapenfeit? Ontwijfelbaar verdient in de eerste plaats

1) Volgens den brief van Dijkveld van den 5den September. Anderen geven 5538 op; doch daaronder zullen dan begrepen zijn de knechts en paarden-oppassers, welke Dijkveld afzonderlijk opgeeft, als een getal van 1000 te hebben bedragen, „behalve nogh, voegt hij er bij, eenige weijnighe, die uijt de benedenstad met de bagage langhs den Mase sijn gegaen.”

Coehoorn de opmerkzaamheid. In de dienst te voet door loffelijke blijken van dapperheid vermaard, en door uitgegevene schriften en aangelegde werken reeds als de Nederlandsche Vauban begroet, betoonde hij zich hier den grootsten artillerist van zijn tijd. Met meesterlijk beleid wist hij kanon en mortier tegen de zwakste plaatsen der vesting, en alle vuurmonden tot een harmonische samenwerking derwijze te richten, als vóór hem door niemand gedaan was. Tot verbazing van ieder zag men op een afstand van vierhonderd schreden bressen schieten, en front-, flank- en rugvuren, vergezeld van bommen en granaten, met een juistheid aanbrengen, welke de overgaaf der vesting onvermijdelijk tengevolge moest hebben 1). Niet ten onrechte derhalve mocht, met betrekking tot de verovering van Namen, een Nederlandsch dichter onder Coehoorns afbeeldsel hem noemen:

Den Frieschen Jupiter, die met zijn donderslagen
Den Franschen Faëton bonst uit zijn zonnewagen.

Maar in welk licht verschijnt Willem III bij de belegering van Namen? Waren het alleen zijn standvastigheid om die door te zetten, zijn onverdroten werkzaamheid om alles na te gaan en ieder aan te vuren, en zijn onverschrokkenheid om zich aan de grootste gevaren bloot te stellen tot een voorbeeld voor anderen, waardoor de verovering van Namen zijn oorlogsroem ten top voerde 2)? Nog op een andere wijze werd zijn krijgsbeleid baarbij op de proef gesteld. Of zou Villeroi het lijdelijk hebben aangezien, dat een vesting van zooveel gewicht, door zooveel bloed gewonnen, door zooveel schat versterkt, gevaar liep, met zoovele dapperen verloren te gaan? Zou hij zich tevreden hebben gehouden met Bouflers en eenige krijgsmacht tot versterking der bezetting daarheen te zenden? Geenszins.

Toen Koning Willem, met de krijgsmacht voor het beleg van Namen bestemd, uit Vlaanderen derwaarts was getogen, had hij den Prins de Vaudemont, die reeds in den slag bij Senef zich op de lof-

1) Het hier gestelde is het oordeel van een vreemdeling en bevoegd rechter, den Pruisischen Ingenieur Seydel, *Nachrichten über Vaterländische Festungen*, Th. I p. 332

2) Weede van Dijkveld geeft gedurig in zijne brieven daarvan getuigenis; en bij het vermelden van de overgaaf van het kasteel, schrijft hij den 2den September, welke brief ook in den *Europischen Mercurius* te lezen is, het volgende, na eerst de groote hulpmiddelen te hebben opgesomd, welke den belegerden ten dienste stonden: „Het is den Almaghtigen God, dewelcke aen ons, uijt genade ende gunste heeft doen erlangen, soo groote surprenante en bij vele onverwaghte overwinninghe tot een onsterfflijcke glorie van sijne Coninckliјke Majt. van Groot Bretagne, dewelcke die esclatante onderneminghe, met soo veel wijsheijt ende voorsightigheijt heeft beleijt ende gepousseert ende met sooveel onversaegtheijt, dapperheijt ende standvastigheijt voortgeset, ende onvermoeijelijk aangedrongen, alsmede tot eere ende reputatie van verscheijden Princen ende hooge Generaels, dewelcke 'tselve hebben gesecondeert."

felijkste wijze gekweten had 1), te Deynse achtergelaten, aan het hoofd van een legercorps, om de bewegingen van Villeroi gade te slaan, terwijl Athlone met een corps ruiterij aan de zijde van Charleroi den vijand in het oog hield. De Fransche Maarschalk, om door een krachtige afwending Koning Willem van Namen te trekken, besloot Vaudemont aan te tasten, terwijl deze tusschen Haersele en Dentergshem, in een met veldwerken verschanste stelling, gelegerd was. Vaudemont, nog niet ten volle 40000 man bijeen hebbende tegen een leger van 60000 strijders 2), verwittigd dat een afdeeling van het Fransche leger, 15000 man sterk, over Thielt zijn rechtervleugel was omgetrokken, om hem in den rug te vallen, terwijl Villeroi hem in het front zou aanvallen, besloot tot den aftocht; en het leger 'twelk de Franschen reeds als hun zekeren buit beschouwd hadden, sloop, met geschut en legertros en al, als uit de handen des vijands weg, hebbende niet meer dan acht of tien dragonders verloren. Deze aftocht, waaraan ook Ouwerkerk een voornaam deel had, werd gehouden voor een trek van meesterlijk krijgsbeleid; en Koning Willem schreef aan Vaudemont, dat deze in dien aftocht grootere blijken van een volmaakt Generaal had gegeven, dan of hij een veldslag had gewonnen 3). De Franschen, na vruchteloos gepoogd te hebben Nieuwpoort aan te tasten, vielen toen op Dixmuyde en Deynse, welke beide plaatsen, waarvan de eerste aan het opperbevel van een Deenschen Generaal-Majoor, de laatste van een Schotschen Kolonel was toevertrouwd, schandelijk werden overgegeven 4).

Villeroi, vol spijt van door zijne bewegingen in Vlaanderen het voortzetten der belegering van Namen niet te hebben kunnen verhinderen, sloeg het oog op Brussel. Vaudemont, die, den Hertog van

---

1) Zie boven bl. 140.

2) Deze opgave is ontleend uit een brief van Hulft, Resident der Staten-Generaal te Brussel, in 's Rijks Archief voorhanden. In den *Europischen Mercurius* wordt het leger van Villeroi op 70 à 80000 man begroot.

3) De brief is in zijn geheel te vinden in den *Europischen Mercurius* Augustus 1695, bl. 126, waar men meer bijzonderheden lezen kan.

4) De Deensche Generaal Ellenberger, die van soldaat tot Generaal-Majoor was opgeklommen, en 21 veldtochten met lof had bijgewoond, werd te Gent, ten gevolge van een vonnis van den krijgsraad onthoofd; de Schotsche Kolonel Fergus d'Offanel infaam gekasseerd. De vonnissen zijn te vinden in den *Europischen Mercurius* November 1695, bl. 303. In het vonnis ten opzichte van de overgaaf van Deynse waren drie Nederlandsche officieren begrepen, als hebbende toegestemd in de capitulatie. De garnizoenen van Dixmuyde (8 regimenten Engelsche, Schotsche, Spaansche en Deensche troepen) en van Deynse (waaronder één Nederlandsch bataljon) gaven zich krijgsgevangen; doch daar volgens een generaal cartel alle krijgsgevangenen binnen veertien dagen moesten losgelaten worden, en de Franschen hieraan, ten aanzien van de genoemde garnizoenen niet voldaan hadden, zoo liet Koning Willem, na de capitulatie van het kasteel van Namen, den Maarschalk Bouflers in bewaring nemen, totdat de garnizoenen van Dixmuyde en Deynse zouden ontslagen zijn; welk ontslag toen ook volgde.

Wurtemberg in Vlaanderen hebbende gelaten, elke beweging des vijands gadesloeg en volgde, wierp zich in de stad; en de Fransche Maarschalk, na vruchteloos te hebben getracht Koning Willem te dwingen Namen te verlaten door een bombardement, waardoor 4000 huizen dier fraaie stad in de asch werden gelegd, maakte vervolgens, aanzienlijke versterking van troepen gekregen hebbende, aanstalte om de belegeraars van Namen te gaan aantasten. Hier was intusschen de stad reeds bemachtigd; en een gedeelte der belegeringstroepen, welke voor het kasteel niet gebruikt konden worden, onder den Graaf van Nassau, naar de zijde van Genappe gezonden om zich, links met Athlone, rechts met Vaudemont in gemeenschap te stellen. Koning Willem vereenigde vervolgens deze drie legerafdeelingen, versterkte ze met al de troepen welke voor Namen nog konden gemist worden, en plaatste zijn leger, thans bestaande uit 94 bataljons en 240 eskadrons 1), in diervoege, dat de rechtervleugel stond bij de dorpen Ostin en Mehaine, de linker- bij Masy aan het riviertje de Orneau, 'twelk boven Gemblours ontspringt en in de Sambre stort. Het Fransche leger, thans bestaande uit 102 of 103 bataljons en 200 eskadrons, uitmakende een getal van 80 of 90000 strijders, stond tegenover dat der bondgenooten, tusschen de dorpen Couroy en Grand-Lez. Voordat de beide legers, in de laatste dagen van Augustus, in deze stellingen waren gekomen, hadden de Franschen op menigvuldige wijzen gemanoeuvreerd, ten einde ergens door te breken tot ontzet van Namen of enkele afdeelingen van het leger der bondgenooten af te snijden, of op eenige andere wijze hen uit te lokken om zich van Namen te verwijderen.

Al deze aanslagen te verijdelen en elke beweging des vijands door eene tegen-manoeuvre behendiglijk te verlammen, was een andere zorg, welke Koning Willem voor Namen bezig hield; en nu eens zagen hem de belegeraars in hunne loopgraven en op hunne batterijen, dan weder de soldaten bij hunne veldwerken of op hunne marschen 2). Drie dagen (26, 27 en 28 Augustus) stonden de beide legers tegenover elkander, en scheen een veldslag over het lot van Namen te zullen moeten beslissen 3). Maar neen: de val dier vesting in 1692 moest in

---

1) Volgens schrijven van Weede van Dijkveld van den 28sten Augustus.

2) Zoo schrijft Weede van Dijkveld den 28 Augustus. Den Coninck is dese morgen gereden nae 't leger van den Prince van Vaudemont, dat nogh is bij Masy, alwaer sijne Majt. de linien langhs het volck heeft besigtight, ende de waghten, avenues ende posten aen alle kanten wesen visiteren, ende daervandaen hier wedergekeert, is van avond nogh in de aproches geweest.

3) Den 28 Augustus schreef Weede van Dijkveld aan de Staten-Generaal: „uijt alle de contschappen, die men krijght, is op morgen hare intentie om onse gem. Armée aan te tasten, ende een bataille te hasarderen."

alle deelen gewroken worden. Toen hadden de Franschen triumf gezongen, omdat zij Namen met onvoltooide vestingwerken hadden ingenomen: Koning Willem moest de vesting hernemen, nadat men haar voor onwinbaar had verklaard; toen hadden de Franschen het beleid van hun Maarschalk verheven, omdat op het dekkingsleger, door hem aangevoerd, een poging tot ontzet was afgesprongen: Koning Willem moest op zijne beurt een machtig leger tot ontzet het hoofd doen stooten, en een Franschen Maarschalk, bij een les van belegeringskunst, een proef geven van krijgsbeleid. Nog nooit had de groote Koning Lodewijk een verovering weder verloren door oorlogsgeweld; de herneming van Namen maakte diepen indruk in geheel Europa 1). Villeroi, de stelling van Koning Willems leger in oogenschouw hebbende genomen, liet het ongemoeid; hij bleef nog standhouden, totdat ook het kasteel van Namen gevallen was, en trok toen bij Charleroi de Sambre over, om zijn leger de winterkwartieren te doen betrekken. Ook het leger der bondgenooten ging uiteen; met het einde van September was de veldtocht afgeloopen. Aan Coehoorn, tot Luitenant-Generaal der Infanterie bevorderd, tot Oppervestingbouwmeester der Republiek aangesteld, en door den Keurvorst van Beieren met een eergeschenk van vijf stukken geschut begiftigd, werd het bestuur opgedragen over de herstelling der vestingwerken van Namen 2).

Het scheen, dat in de Nederlanden de oorlogvoerende machten nu waren uitgeput. Een samenzwering in Engeland ontdekt — want ook tegen dezen Oranje-vorst zijn meer dan eens dolken aan sluipmoordenaars gegeven 3) — verplichtte Koning Willem Engelsche en Nederlandsche troepen derwaarts te zenden; en de Franschen lieten het jaar 1696 verloopen, zonder iets te ondernemen. Zij konden zelfs den hoon niet wreken, hun door Coehoorn aangedaan, die in Maart van dat jaar uit Namen getogen, terwijl Athlone Dinant hield ingesloten, zich op Givet wierp, en met bommen en gloeiende kogels de rijke magazijnen verbrandde, welke de Franschen aldaar hadden aangelegd. Met de inneming van Ath 4), in 1697 door Catinat en Vauban, werd de

1) Getuigenis van Martin, *Hist. de France.*

2) Ook werd Coehoorn nog begiftigd met een aanzienlijk Hollandsch regiment, met vergunning, om dat, waarover hij tot hiertoe het bevel had gehad, aan zijn zoon over te dragen; doch daar deze zoon nog zeer jong was, heeft Coehoorn, de dienst van het Land boven eigenbelang stellende, deze eer edelmoedig van de hand gewezen. Zie Ypey bl. 31.

3) Macauly, *Hist of England*, IV, p. 648 en volgg.

4) Ath, door de Franschen in 1667 bemachtigd, maar bij den Nijmeegschen vrede in 1678 terug gegeven, was in dien tusschentijd door Vauban bevestigd, die nu zelf de door hem versterkte vesting aantastte, en hier zijne vroegere proefnemingen met ricochet-batterijen voor 't eerst tot een stelsel bracht. De verdediging van Ath door Spaansche troepen had niet veel te beduiden. Berend den 16 Mei ging de vesting den 7 Juni over.

negenjarige oorlog besloten, waarvan de Nederlanden het hoofdtooneel waren geweest. Ook aan den Rijn echter en in Italie en in Catalonie en op den Oceaan was er gestreden. In den zeeslag bij la Hogue was de Fransche zeemacht voor vele jaren gefnuikt; de schatkist van Frankrijk was uitgeput, en Colbert leefde niet meer. Een Fransche heerschappij in de Spaansche Nederlanden, zoolang Willem III leefde, bleek een hersenschim te zijn; en het ten einde loopen der levensbaan van den Koning van Spanje deed bij Lodewijk XIV den wensch ontstaan, om, bij diens ontledigden troon het bondgenootschap, 'twelk aan de uitbreiding der Fransche heerschappij in den weg stond, ontbonden, en het westen van Europa ongewapend te vinden 1). Lodewijk XIV begon derhalve te neigen tot vrede; en de bondgenooten te verdeelen, werd het doel der Fransche staatkunde, gelijk bij den Nijmeegschen vrede. De Hertog van Savoye werd eerst aan de Fransche zijde overgehaald, en, een voorwerp van verachting van Willem III geworden 2), van Opperbevelhebber van het leger der Bondgenooten in Italie, Opperbevelhebber der troepen van Lodewijk XIV. Toen werden ook met de overige bondgenooten onderhandelingen tot vrede aangeknoopt, welke geleid hebben tot vier vredesverdragen, in October des jaars 1697 te Rijswijk gesloten. Listiglijk strooide de Fransche staatkunde daarbij weder het zaad van tweedracht onder de bondgenooten, deels door een bepaling waarvan men zich bediende om de Roomschgezinde Vorsten tegen de Protestantsche op te ruien, deels door aan de Republiek een voordeelig handelsverdrag aan te bieden, en aan het hooghartige Spanje terug te geven al wat de Franschen sedert den Nijmeegschen vrede op dat Rijk hadden veroverd; iets wat de eigenliefde van den Duitschen Keizer niet vermocht te bedingen. De onttroonde Koning Jakob werd aan de staatkunde van zijn beschermheer opgeofferd, en Willem III door Lodewijk erkend als Koning van Groot-Brittanje.

Koning Willem stond thans op den hoogsten trap van roem en aanzien. Hoe weinig duurzaam ook de Rijswijksche vrede den doorzichtige moest schijnen te zullen wezen, het hoofdoel van den gevoerden oorlog was bereikt, Frankrijks heerschzucht op nieuw gebreideld, de onafhankelijkheid der Staten van Europa's westelijke helft andermaal verzekerd, en dat — het werd volmondig erkend — was zijn werk; dat

1) Dat deze laatste bedoeling mede heeft bijgedragen, om Lodewijk XIV naar vrede te doen verlangen, wordt door Voltaire in zijn *Siècle de Louis XIV* ontkend. Het gezag van dien schrijver heeft echter op het gevoelen der onpartijdigste geschiedvorschers geen invloed gehad.

2) Groen van Prinsterer, *Arch.* T. V p. CXXXVI.

had door zijn degen en door zijn staatsbeleid de man bewerkt, bij de beschouwing van wiens beeltenis in later tijd Napoleon zich gedrongen voelde uit te roepen: »Hij was een groot man, die aan Frankrijk veel kwaads heeft gedaan, maar wien men achting verschuldigd is" 1). Op het oorlogstooneel zoude nu Willem III niet meer te voorschijn treden; maar, in het kabinet ijveriger dan ooit werkzaam, aan de mannen, in wie zijn geest zou blijven voortleven, »dien geduchten oorlog als eene erfenis nalaten, welke den trotschen Lodewijk op zijn zetel heeft doen beven 2)."

DE SPAANSCHE SUCCESSIE-OORLOG, EEN NALATENSCHAP VAN WILLEM III

By him, as by a beacon's light,
Our pilots have kept course aright.
WALTER SCOTT.

De zeventiende eeuw besloot haren loopkring, reeds door zoo veel bloeds gekenmerkt, met twee gebeurtenissen, welke geheel Europa in het geweer joegen. In het Noorden traden twee reuzengestalten te voorschijn, en stiet de alles braveerende riddergeest van Karel XII, Koning van Zweden, tegen den ijzeren wil en de reuzenplannen van den Russischen Czar Peter I: de kampstrijd, daaruit geboren, ligt buiten het bestek van dit werk. In het Zuiden stierf Karel II, Koning van Spanje, een Vorst, aan die Noordsche Herkulessen in niets gelijk, en die nooit iets van eenige beduidenis gedaan heeft, dan zijn testament te maken: de oorlog, door zijnen dood ontstaan, verdient een aanmerkelijke plaats in de voorstelling van Neerlands Heldendaden te Land.

Reeds lang werd het kinderloos overlijden van Karel II, een Vorst, even gebrekkig naar lichaam als naar geest, te gemoet gezien, en de vraag wie hem in de uitgestrekte Monarchie, het erfdeel van Keizer V en van Filips II, zou opvolgen, was het groote vraagstuk geworden voor de Europeesche Staatkunde. Men had onderhandeld te Weenen, te 's Gravenhage, te Londen, te Parijs, te Madrid; men had verdragen

1) H. Baron Collot d'Escury van Heinenoord, *Hollands roem*, D. II, Aant. en Bijdr. bl. 306.
2) H. Baron Collot d'Escury, t. a. pl. bl. 311.

gesloten, om de Spaansche Successie, wanneer die zou openvallen, te verdeelen, en Willem III was de ziel geweest dier onderhandelingen. Het Spaansche volk alleen, uit nationaal zelfgevoel en in het belang van zijnen handel en zijner Staatskrachten, van alle verdeeling afkeerig had geene stem mogen uitbrengen: want voor de rust van geheel Europa zocht de Diplomatie een waarborg in een evenwicht van macht tusschen de beheerschers van dit werelddeel, en — het was niet de laatste maal, dat daaraan het verlangen eener natie ondergeschikt werd gemaakt. Het doel van dit werk kan den lezer niet doen verwachten, hier te zullen rondgevoerd worden in den doolhof dier menigvuldige Staatshandelingen over de Spaansche Successie, welke, terwijl Lodewijk XIV inmiddels, gelijk wij zagen, geen geweld spaarde, om zich in de Nederlanden daarvan bij voorraad een gedeelte toe te eigenen, in de laatste 32 jaren der zeventiende eeuw, de geslepenheid der Kabinetten van het Westen hebben bezig gehouden 1). Het volgende zal voldoende zijn, om over de gebeurtenissen welke wij te beschouwen hebben, het noodige licht te verspreiden.

De Rijswijksche vrede en het handelsverdrag, bij die gelegenheid tusschen Frankrijk en de Republiek gesloten, waren nauwelijks bekrachtigd, of het bleek, dat de inschikkelijkheid door Lodewijk XIV daarbij betoond geen ander doel had gehad, dan de bondgenooten, zijne vijanden, de wapenen te doen nederleggen en te scheiden, en den Nederlandschen handel veeleer, zoo veel hij kon, te fnuiken, dan te bevoordeelen. Het toltarief, bij dat verdrag door Frankrijk beloofd, werd geweigerd, een ander, nadeeliger, aan de Republiek opgedrongen, en de in Frankrijk handeldrijvende Nederlanders werden door velerlei lasten en knevelarijen, strijdig met het verdrag, gedrukt. Bij deze grieven kwam het testament van Karel II. Op den 3den en 25sten Maart des jaars 1700, eenige maanden voor het overlijden van dien Vorst, hadden Willem III als Koning van Engeland en de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, met Lodewijk XIV een verbond aangegaan, volgens 't welk, tot behoud van den algemeenen vrede, de Spaansche erflanden in dier voege zouden verdeeld worden, dat aan de eene zijde gevaren wierden voorkomen, welke uit een te groote overmacht van den Koning van Frankrijk, indien deze zulk een aanwinst van grondgebied verkreeg, gevreesd werden, en aan de andere zijde, aan hen, die verder recht hadden op de Spaansche Successie, voldoening wierd

1) Voor de kennis dezer onderhandelingen zijn bijzonder belangrijk de *Négotiations relatives à la Succession d' Espagne sous Louis XIV, precédées d' une introduction et accompagnées d' un texte historique, par* M. Mignet.

gegeven. Te weten, behalve Lodewijk XIV, wiens gemalin de oudste zuster van Karel II, en wiens moeder een zuster van Filips IV geweest waren, maakten, na den dood van den jongen Keurprins van Beieren, die daarop insgelijks recht had gehad, twee Vorsten aanspraak op de nalatenschap van Karel II: de Duitsche Keizer Leopold I, wiens moeder ook een zuster van Filips IV was geweest, en Victor Amadéus, Hertog van Savoye, afstammende van eene dochter van Filips II.

Het gemelde verdeelingstraktaat was nauwelijks gesloten, of de arglistigheid van Lodewijk XIV straalde door, en ontwaarde men, dat aan het Spaansche Hof geene listen onbeproefd werden gelaten, om den zwakken en bijna zieltogenden Koning gunstig voor Frankrijk te stemmen. En inderdaad, toen deze kort daarop overleden was (1 Nov. 1700) kwam er een testament te voorschijn, waarbij Lodewijks kleinzoon, Filips, Hertog van Anjou, tot erfgenaam werd benoemd van al de Rijken en Staten, behoorende tot de Spaansche Monarchie. In Spanje met name in Castilie, vond deze beschikking grooten bijval: de Monarchie zou aldus in haar geheel blijven; en het gevaar eener vereeniging met Frankrijk, waarvoor de Staatkunde vreesde, scheen genoegzaam daardoor afgekeerd, dat de Hertog van Anjou niet de oudste, maar een jongere zoon was van den vermoedelijken troonsopvolger in Frankrijk.

Lodewijk XIV had nu te kiezen tusschen de aanneming van het testament of de handhaving van het verdeelingstraktaat. Het eerste zou hem onvermijdelijk in een oorlog storten; en zijne arsenalen waren ledig, de weldaden van Colbert verspild. Maar de handhaving van het verdeelingstraktaat zou de Spaansche Nederlanden aan Oostenrijk schenken; en, kon de Monarch wat de vurigste zijner wenschen geweest was, het doel zijner geheele, voorbeeldeloos lange regeering, ten laatste vrijwillig laten varen? Dat duldde zijne eerzucht niet; en liever offerde hij alle andere voordeelen en vergrootingen, welke aan Frankrijk zouden te beurt gevallen zijn, op aan de kansen van een nieuwen oorlog, en aan het uitzicht op een invloed, welke toch spoedig de Spaansche Nederlanden in Fransche handen zou kunnen spelen. Hij koos derhalve de aanneming van het testament, en bij gevolg werd de Spaansche Successie door den Koning van Frankrijk voor zijn kleinzoon aanvaard, Filips Hertog van Anjou als opvolger van Karel II in al de door deze geregeerde landen uitgeroepen, en daarmede, gelijk de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden zich naderhand in hun Oorlogs-manifest uitdrukten, een verbondsbreuk gepleegd »zoo groot en zoo ongehoord, als ooit in de wereld is bekend, en een grondslag,

om aan geen traktaat immermeer gehouden te zijn." Ja zoo ver ging de verblindheid van den Despoot, die niet inzag welk onweer hij boven zijn hoofd deed samenpakken door bondgenoot en vijand te honen en te kwetsen en geheel Europa uit te tarten, en hoe hij den eenigen grondslag, waarop de Diplomatie zich met het testament van Karel II zou hebben kunnen vereenigen, wegnam, door openlijk aan zijnen kleinzoon de verklaring te geven, dat de verheffing op den Spaanschen troon hem of zijne nakomelingen geenszins uitsloot van het recht, om ook de Fransche kroon te aanvaarden, indien zijn oudere broeder kinderloos mocht overlijden. Op zijn verzoek werd uit Madrid last gegeven aan al de Gouverneurs van Spaansche bezittingen om van nu aan te gehoorzamen, zoowel aan de bevelen die zij van den Koning van Frankrijk ontvangen zouden, als aan die van Filips V. Hij stelde zich door deze Regeeringsdaad aan als of hij Koning van Spanje ware. Nog meer. Hij beleedigde de Vereenigde Provinciën: terwijl hij den Graaf d'Avaux naar den Haag had gezonden om de Staten tot de erkenning van Filips V te bewegen, deed hij den eersten stap om zich voor 't geval van oorlog, in bezit te stellen van de zeven barrière-vestingen Nieuwpoort, Oudenaarden, Ath, Mons, Charleroi, Namen en Luxemburg. Deze steden werden door Fransche troepen bezet, en 22 Hollandsche bataljons, die sedert den Rijswijkschen vrede, met goedvinden van den overleden Koning van Spanje, aldaar in bezetting lagen, gevangen genomen, en niet weder losgelaten dan nadat de Republiek Filips van Anjou erkend had als Koning van Spanje. Deze wederrechtelijke daad, den 6den Februari 1701 gepleegd, werd begunstigd door den Keurvorst van Beieren, Landvoogd der Spaansche Nederlanden, weleer de wakkere wapenbroeder van Koning Willem, thans den bondgenoot van Lodewijk. Toen de onttroonde Koning van Engeland, Jacob II, te St. Germain overleden was, (16 Sept. 1701) werd diens zoon aan het Fransche Hof plechtstatig begroet als Koning van Engeland, ofschoon bij den Rijswijkschen vrede Willem III ook door Frankrijk als zoodanig erkend was: een onstaatkundige daad door Lodewijks Ministers zelven afgekeurd en waarin het Engelsche Parlement gereedelijk aanleiding vond om tot een oorlog tegen Frankrijk te besluiten.

Toen Lodewijk XIV zijne keus eenmaal gedaan had, en de oorlog te voorzien was, verzuimde hij geen tijd, om, zonder bewimpeling, altijd evenwel onder betuigingen van vrede en vriendschap, zich in het bezit te stellen van alle landen en plaatsen, welke bij het uitbarsten van den oorlog voordeelige punten konden aanbieden. Groot was in Holland de ongerustheid over het bezetten van de Zuidelijke Nederlanden

door de Franschen, die hunne macht aldaar dagelijks versterkten, en er, alsof die gewesten reeds Fransche Provinciën waren geworden, zoowel in het burgerlijk bestuur, als in het beschikken over strijdkrachten en geldmiddelen, een souverein gebied voerden. Hunne voornemens tot verdediging tegen een aanval van de Engelsch-Nederlandsche Bondgenooten bleken al verder in het aanleggen van een uitgestrekte linie van verschansingen, aanvangende aan de Schelde beneden Antwerpen, en met geringe tusschenruimten voortloopende tot aan de Mehaigne, kort voordat dit riviertje zich in de Maas stort. Daarenboven namen zij bezit van Luik, en voerden den Domdeken, die zich daartegen wilde verzetten, geweldadig weg. De vestingen Bonn, Keizersweerd en Rijnberk, tot het Aartsbisdom van Keulen behoorende, werden mede door Fransche troepen bezet. Onder de bezetting van Maastricht werd een complot ontdekt van vreemde soldaten, door Fransch geld omgekocht, om die vesting den Franschen in handen te spelen; en daar allerlei oorlogsbehoeften naar den Rijn werden gezonden, en in het gebied van den Hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel openlijk troepen voor Lodewijk XIV werden geworven, bleek de toeleg allerduidelijkst, om de Republiek derwijze te benauwen, dat zij de veroveringsplannen des Franschen Konings niet kon belemmeren, en ter gelegener tijd gemakkelijk kon overrompeld en bemachtigd worden. Toen besloten de Staten, het dreigend gevaar niet verder te laten aangroeien; en in een Oorlogs-manifest, waarin zij al hunne grieven uitvoerig ontvouwden, betuigende, dat »de zaake in die perplexe ende gevaarlijke constitutie staande, zij, als de naaste aan het vuur wezende geëxponeert, na de aanroepinge van God Almachtig tot hunnen bijstand en hulpe, genoodzaakt waren geworden zich te stellen in postuer van defensie en zich te wapenen tegens zo grooten overmacht en dreigend gevaar, zo te water als te lande, en daarenboven te verzoeken de secourssen die hun door hunne Nabuuren en Geallieerden bij de tractaten, in cas van overval, waren belooft," verklaarden zij, de Staten der Nederlandsche Republiek, het eerst aan Frankrijk den oorlog (8 Mei 1702) 1). Weinige dagen daarna (15 Mei), werden de oorlogsverklaringen van Engeland en Keizer Leopold tegen den Koning van Frankrijk en den Hertog van Anjou uitgevaardigd, en ofschoon de Keurvorsten van Keulen en Beieren, en de Hertogen van Brunswijk-Wolfenbuttel en Saksen-Gotha tot de belangen van Lode-

1) Het bedoelde Manifest is te vinden in den *Europischen Mercurius*; 18de stuk, 1ste deel, bl. 294.

wijk XIV waren overgehaald, volgde ook een oorlogsverklaring van het Duitsche Rijk (30 September).

Hoe geheel anders derhalve vertoont zich de toestand der Republiek nu, dan dertig jaren vroeger, bij den aanvang van 1672! Toen, hulpeloos en verlaten, een gemakkelijke prooi, naar het scheen, voor haren vijand; nu, den toon gevende in de lotsbeschikking der Staten, den evenaar houdende van Europa, en het zwaard in de schaal leggende, waarmede Willem III haar gewapend had. Voorwaar, indien Rome met recht Camillus haren tweeden Romulus genoemd heeft, dan mag Nederland naast den Eersten Willem den Derden Willem noemen, die het Vaderland van den boord des afgronds gered, en tot dien trap van aanzien en macht had opgevoerd. Dat de strijd, welks beschouwing ons wacht, met roem voor Nederland gestreden is, daarvan zullen de volgende bladen blijken geven; maar hoeveel grooter zou die roem geweest zijn, indien Koning Willem door den luister zijner daden en zijner waardigheid veler naijver had kunnen ter neer slaan, door de kracht van zijnen wil veler schroomvalligheid overwinnen, en aan zijn uitstekend krijgsbeleid en de dapperheid van zijnen degen dubbele kracht geven, door het vertrouwen, 't welk hij in de vorige oorlogen verworven had! De Voorzienigheid had het anders besloten, en hij, die den oorlog had voorbereid, mocht niet eens den aanvang beleven. Willem III overleed te Kensington op den 19den Maart 1702, aan de gevolgen van een val van zijn paard. Wat bij de rouwbetooning over zijnen dood inzonderheid treffend was, waren de betuigingen door de Staten van de Vereenigde Nederlandsche Gewesten gedaan; betuigingen, aan welke die van Holland, om er het gewicht te meer van te doen gevoelen, daardoor een bijzondere plechtigheid gaven, dat het geheele lichaam der Provinciale Staten, 't geen nooit dan in hoogst ongemeene omstandigheden had plaats gehad, zich in de Vergadering der Staten-Generaal begaf, om ze af te leggen. De Staten dan der verschillende Gewesten verklaarden, allen eenstemmig, maar van elk Gewest voor zich zelven en in onderscheidene bewoordingen, dat, vast te houden aan de beginselen, door den overleden Vorst voorgestaan, en met eendracht, standvastigheid en cordaatheid de maatregelen te volbrengen, door hem beraamd, het eenige middel was, om het Vaderland te behouden, en het verlies eenigzins dragelijk te maken, 't welk niet alleen Nederland was komen te lijden, maar ook, gelijk de Staten van Friesland zich uitdrukten, »de pericliterende vrijheid van gantsch Europa, dewelke Hoogst-gedachte Zijne Majesteit, geduurende den gantschen cours van zijn leven, met een onvermoeiden ijver, heroïque kloekmoedigheid,

ongekrenkte standvastigheid, en wonderlijk beleid, geprotegeert, beschermt en gehandhaaft heeft." 1) Die onderlinge beloften tot volharding zijn vervuld geworden; en, zoo de Nederlandsche Republiek gedurende den Spaanschen Successie-oorlog een grenzeloozen invloed in Europa verkreeg, door de bekwaamheid van Staatsmannen als Fagel, van der Dussen, Buijs en bovenal Hollands Raadpensionaris Antonie Heinsius, het was Willem III, die hun den weg had gewezen, en in wiens voetstappen zij traden.

Nog in een ander opzicht had Nederland den luister, waarmede het, vooral in de jaren 1709 en 1710, omgeven was, grootendeels aan Willem III te danken, Tot welk een laagte zagen wij de Nederlandsche Landmacht gezonken, toen in 1672 de twee-en-twintig-jarige Prins van Oranje aan haar hoofd geplaatst werd! En dat legertje wist hij, de jongeling zonder ondervinding, opgevoed onder het oog van de Witt, tot een zoo uitstekend voorbeeld van taktische bedrevenheid te vormen, dat Frederik II de eer, van voor de achttiende eeuw de leermeesters der krijgskunst te zijn geweest, niet aan zijne Pruisen, maar aan de Nederlandsche troepen in den Successie-Oorlog heeft toegewezen.

Eindelijk was de keuze van het Legerhoofd, aan wiens ongemeene talenten zich het zeldzaam geluk paarde, van, in een tienjarig Opperbevel, niet ééne nederlaag geleden, niet ééne mislukking ondergaan te hebben, het werk van Willem III. Terstond na diens dood, had de vraag, wie het Opperbevel in den aanstaanden oorlog voeren zou, de Staten bezig gehouden. De Prins van Denemarken, Gemaal van de, thans als Koningin den Engelschen troon bekleedende Prinses Anna, maakte daarop aanspraak, en onder de Nederlandsche bevelhebbers kwamen de Prins van Nassau-Saarbruck-Usingen en Athlone in aanmerking. Maar Koning Willem had den Hertog van Marlborough tot den machtigsten man van Engeland gemaakt en aan zijne opvolgster aanbevolen, als boven anderen berekend om zijne taak voort te zetten 2), en Heinsius, bij wien het belang der zaak meer gold dan een nationaal eergevoel, 'twelk hem aan eenen Nederlander de voorkeur zou hebben doen geven, bewerkte, dat de keus van Koning Willem geëerbiedigd, en Marlborough, gelijk door de Koningin Anna, zoo ook door de Staten der Republiek, aangesteld werd tot Opperbevelhebber van de legers der Bondgenooten in de Nederlanden.

1) De verklaringen der verschillende gewesten en die van de Staten-Generaal zijn opgenomen in den *Europischen Mercurius*, 13de stuk, 1ste Deel, bl. 228 en volg.

2) Coxe, *Memoirs of John Duke of Marlborough* (London 1820, VI dd), vol. I. p. 140.

Onze Staatsmannen deden derhalve, maar met meer standvastige eendracht, eenigermate als de legerhoofden van Alexander den Groote, toen zij besloten, in de tent en rondom den ledigen zetel des overleden Konings hunne raadsvergaderingen te houden, om de noodzakelijkheid steeds voor oogen te hebben, van bij hunne beraadslagingen niet af te wijken van het spoor, waarop de Groote Koning hen geleid had. Wij mochten dan ook niet overgaan tot het schetsen van die oorlogsfeiten uit den Spaanschen Successie-oorlog, waarin Nederlandsche dapperheid heeft uitgeblonken, zonder met een woord hulde te hebben toegebracht aan de mannen, die zelve wel niet den degen hebben gevoerd, maar zonder wier krachtdadige werkzaamheid echter zoo vele zegepralen niet zouden mogelijk geweest zijn. Hunne bemoeiingen bepaalden zich ook geenszins alleen tot Staatszaken. Met Heinsius beraamde Marlborough de ontwerpen zijner veldtochten 1); de leden van den Raad van State hadden te zorgen voor alles, wat het voltallighouden en de stoffelijke belangen des legers betrof — een taak te moeielijker, daar de geheele Staatsinrichting, vooral bij het gemis van een algemeen Opperhoofd, nog altijd tot vele misbruiken aanleiding gaf — en zij moesten steeds een nauwlettend oog houden op de bevelhebbers, vooral die van minderen rang, die niet zelden, of uit baatzucht, of uit kwalijk geplaatste eerzucht, zich aan hunne verplichtingen onttrokken, en daardoor de verhouding van goede Officieren tot de krijgsmacht van den Staat ongunstig deden afsteken tegen de legers des vijands. 2) Inzonderheid mogen hier de diensten niet onvermeld blijven, aan het Vaderland en aan Europa bewezen, door een man, wiens lof, nevens dien van Heinsius, ook door buitenlanders verkondigd is, Simon van Slingelandt. Hij was het, die, als Secretaris van den Raad van State, die beroemde Petitiën van Oorlog opstelde, meesterstukken van schranderheid, kunde en welsprekendheid, waardoor de Staten der Vereenigde Nederlanden, ook bij gemis van de overredende wilskracht van Willem

1) Het aandeel van Heinsius in het beleid van den successie-oorlog zal eerst volledig aan 't licht komen, wanneer de derde Serie zal verschenen zijn van het *Archief van den Raadpensionaris Antonie Heinsius*, waarvan een Eerste Deel der eerste Serie is uitgegeven door Jonkhr. Mr. H. J. van der Heim ('s Gravenh. 1867).

2) Dit blijkt onder anderen uit een verslag van Gecommitteerde Raden tot het monsteren van de Militie langs de Maas in het jaar 1705, opgenomen in een extract uit de Resolutien der Staten van Holland van den 19 Juni van dat jaar. Men ziet daaruit dat verscheidene regimenten, ook van de vreemde troepen, niet voltallig waren; dat bij velen „groot deffect van Officieren was, hebbende sommige de geheele winter, ende andere langer geabsenteert; dat verscheijde officieren bij hare Regimenten of Compagniën niet dienden, omdat titulaire actens hadden van hooger rang als sij effective besaten; ende andere, omdat sij meijnen verongelijckt te zijn door avancement van jongere Officieren als sij sijn enz. enz." Een regiment onder anderen had den veldtocht van 1704 slechts met vier Kapiteins gedaan, terwijl een Compagnie daarvan gekommandeerd werd door twee Sergeanten „die beijde niet veel waren."

III, bewogen werden, om, met verloochening van de gewone spaarzaamheid der natie ten aanzien van de Landmacht, gedurende twaalf achtereenvolgende jaren, de verbazende sommen toe te staan, welke vereischt werden tot instandhouding eener Landmacht, welke in den loop van dezen oorlog tot 130,000 man is opgevoerd. 1)

Was dan ook in Willem III de vuurbaak verdwenen, naar welke de Nederlandsche Staatshulk gezeild had, naar de lessen door hem gegeven, »naar hem, als naar een baken-licht, bleven onze loodsen den rechten koers houden" op den Oceaan der Staten. Zien wij thans, hoe de dapperheid onzer Krijgslieden de bekwaamheid onzer Staatsmannen ondersteund heeft.

REDDING VAN NIJMEGEN — VELDTOCHT VAN 1702 — GEVECHT BIJ EKEREN.

> Degeen, die de herten der Koningen in zijne handen heeft, heeft twee bedrukte Natiën doen beproeven, dat, gelijk hij zich van den Koning van Engeland had bediend om hen te verlossen, hij hen ook zonder denzelven kon ondersteunen.
>
> *Europische Mercurius*, XIV St. ID.

Lodewijk XIV ving den oorlog aan met een legermacht, sterker dan eenig Vorst in Europa immer in het veld had gehad: de geschiedschrijvers van dien tijd begrooten haar op 300,000 man. Daarvan stond een leger onder Vendôme in Italië, waar de Hertog van Savoye, de derde mededinger naar de Spaansche Successie, tot de belangen van Frankrijk was overgehaald; een ander leger, onder Catinat, stond aan den Boven-Rijn; een ander onder Bouflers, waarover daarna de Hertog van Bourgogne, oudste zoon van den Dauphin van Frankrijk, het bevel bekwam, naar de zijde van de Nederlanden; een reserveleger was aan de Cevennen samengetrokken: de vestingen, zeehavens, kusten en groote steden waren met het overschot bezet. Tegen deze legermacht had de Keizer 30,000 man, onder prins Eugenius van Savoye, in Italie, en 20,000 man aan den Boven-Rijn; het Duitsche

1) In dit opzicht vooral is aan Slingelandt hulde bewezen door Prof. N. G. van Kampen, *Vaderlandsche karakterkunde*, D. II, Hoofdst. 5, § 17; gelijk aan 's mans verdiensten in 't algemeen door Prof. M. Siegenbeek, in de *Werken der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde*, D. III, St. I, en door Mr. J. Scheltema, *Staatkundig Nederland*, in voce.

Rijk bracht een leger van 53,000 man in 't veld; in Noord-Brabant lagen 13,000 Engelschen, nog bij het leven van Koning Willem derwaarts gezonden, op de Oosterhoutsche heide; en de Nederlandsche landmacht, deels in de vestingen in bezetting, deels in Staats-Vlaanderen, te Rozendaal en tusschen Nijmegen en Kleef gelegerd, telde 45,000 soldaten.

Reeds de eerste veldtocht in de Nederlanden (1702) deed zien, dat men dezerzijds aan kloekheid van besluiten veerkracht in de uitvoering wist te paren. Het is boven reeds gemeld, hoe de Franschen zich van den Beneden-Rijn hadden meester gemaakt, door het bezetten van Bonn, Keizersweerd en Rijnberk; en ook aan de Maas waren zij in 't bezit van Luik, Venlo en Stevensweerd, gelijk mede van Roermond. In Keizersweerd hadden zij een hoofdmagazijn aangelegd, en de bewegingen van het Fransche leger onder Bouflers deden genoeg zien, dat het oogmerk was, om van die zijde een inval te doen op het grondgebied der Republiek. Het besluit werd derhalve genomen, om zonder dralen Keizersweerd, als een voornaam steunpunt voor den vijand te bemachtigen. De vijandlijkheden begonnen derhalve met dit beleg, waarover het Opperbevel had de Veldmaarschalk Graaf van Nassau, hebbende onder zijne bevelen Nederlandsche en Pruisische troepen. De belegering duurde twee maanden, en de reden van dezen tragen voortgang was niet gelegen in gebrek aan dapperheid bij de belegeraars, maar eensdeels in de wijze, waarop de Fransche Ingenieurs van een eilandje in den Rijn beneden de stad, tot versterking der plaats, gebruik hadden gemaakt, anderdeels in het gemis van bruggen, waardoor de vesting niet kon ingesloten, maar slechts aan ééne zijde aangetast worden. Twee aanvalspunten werden er gekozen: aan de benedenrivier zouden de Pruisen, aan de bovenrivier de Nederlanders, onder den Luitenant-Generaal Ernst Willem van Salisch het belegeringswerk volbrengen. Het waren de Nederlanders die het eerst door 600 werkers, ondersteund door 400 grenadiers en 2 bataljons onder van Dedem en van der Waije, de loopgraven openden (18 April 1702) met zoo groote omzichtigheid, dat toen de belegerden het ontdekten, en het eerste schot uit de vesting viel, de arbeiders reede zoo ver gedekt waren, dat een levendig vuur uit de vesting, gedurende den geheelen nacht, niet meer dan 12 dooden en 15 gekwetsten deed vallen. De Nederlanders waren het ook, die het eerst met hunne batterijen gereed waren om het vuur tegen de vesting te openen (22 April); en toen de bedekte weg stormenderhand, na een tweemaal vruchteloos herhaalden aanval, onder een verwoed vechten, was ingenomen, ge-

tuigde het groot aantal hunner dooden en gekwetsten, welk aandeel zij daaraan gehad hadden 1).

Coehoorn had den raad gegeven Keizersweerd niet van den Rijnkant aan te vallen, maar van de hoogten, vermits de loopgraven en de bres zelve bij het overstroomen der rivier door het water onbruikbaar zouden kunnen worden. Men stoorde zich niet aan dien raad, en wat Coehoorn voorspeld had gebeurde. De belegering was hierdoor van langen duur en zou hebben moeten opgebroken worden, indien de vijand zijne poging tot ontzet niet zelf verijdeld had. De Franschen namelijk onder Bouflers, te Diest bijeengetrokken, waren de Maas overgestoken, en een afdeeling van dit leger onder den Maarschalk Graaf de Tallart was naar Keizersweerd gezonden om de vesting te ontzetten. Terwijl dit leger, 10,000 man sterk, met zijne artillerie de belegeraars in bedwang hield en door den Rijn heen de bezetting van levensmiddelen, wapenen en munitie voorzag, kreeg Tallart eensklaps (10 Juni) het bevel om de vesting aan hare eigene krachten over te laten, en toen al het noodige tot het vullen der grachten en het bestormen der bressen in gereedheid was, gaf de Fransche bevelhebber de Blainville den 15den Juni de stad over. De reden van de staking dezer poging tot ontzet was deze: Bouflers met het gros van het Fransche leger, willende, meent men, veinzen dat hij Grave ging aantasten, had zich eerst gericht naar Kleef om Tilly met de keizerlijke troepen van Athlone af te snijden, 't geen eerstgenoemde door een behendigen terugtocht verhinderde. Intusschen aanvaardde de Hertog de Bourgogne het opperbevel over het Fransche leger en werd het ontwerp gesmeed, zich met het geheele leger, 40,000 man, te werpen tusschen het Staatsche leger onder Athlone en Nijmegen, welke stad gemakkelijk te overrompelen scheen. Om daartoe mede te werken moest Tallart met zijne 10,000 man zich weder bij het leger voegen. Doch Athlone, van 's vijands voornemen verwittigd, maakte oogenblikkelijk de noodige beschikkingen om op te breken en zich in de buitenwerken van Nijme-

1) Volgens Quincy, T. III, p. 535, aan dooden: 3 Hoofdofficieren, 6 Kapiteins, 5 Luitenants, 9 Vaandrigs, 29 Onderofficieren en 424 Soldaten, en aan gekwetsten: 18 Hoofdofficieren, 32 Kapiteins, 35 Luitenants, 33 Vaandrigs, 59 Onderofficieren en 1200 Soldaten. Volgens dienzelfden Schrijver hadden de Pruisen bij die gelegenheid aan dooden: een Kolonel en verscheidene andere Officieren en 224 Soldaten, en aan gekwetsten 8 Officieren en 700 Soldaten. Het bericht in den *Europischen Mercurius*, 13e Stuk, 1ste deel, bl. 304, spreekt in 't algemeen van een verlies van 1000 man bij de Hollanders en 6 à 7000 man bij de Pruisen. Met eenigen nadruk dringen wij aan op het aandeel, 'twelk de Nederlanders aan het beleg van Keizersweerd hebben gehad, omdat zij door Seydel, *Nachrichten über Vaterländische Festungen*, bl. 13 en volgg., tot wien wij overigens de Ingenieurs, ten aanzien van meerdere bijzonderheden, verwijzen, een weinig in de schaduw zijn gesteld.

gen te werpen. Indien het waar is, 't geen de jongste zoon van Coehoorn verhaald heeft 1) en zeer wel geloofbaar is, dat hij Athlone het eerst opmerkzaam heeft gemaakt op het nut 'twelk de buitenwerken van Nijmegen konden doen, dan strekt het dien opperbevelhebber tot eer dat hij den wenk van een ondergeschikt officier zonder dralen gevolgd heeft. En inderdaad elk uur vertraging kon hier de noodlottigste gevolgen hebben. De ruiterij, door Athlone uitgezonden om den vijand te verkennen, vond de Franschen reeds in vollen aanmarsch naar de zijde van Mook, en na eenige schermutselingen had de Fransche voorhoede reeds de flank van Athlone's marschkolonne, welke zich nu over Groesbeek naar Nijmegen richtte, bereikt, toen men gezamenlijk, al vechtende in de buitenwerken van Nijmegen geraakte. Aldaar was de verschijning des vijands zoo onverwacht, dat er noch geschut op de wallen, noch konstabels, noch handlangers tegenwoordig waren. De sleutels van het magazijn waren evenmin als de opzichter te vinden; de Gouverneur der stad was de Graaf van Nassau, die voor Keizersweerd het bevel voerde; de bezetting bestond uit niet meer dan twee bataljons; de Kommandant was zonder bevelen, en alles in de grootste verwarring. Toen besloten eenige Burger-Kapiteinen, waaronder Beekman, van den Berg en van Leeuwen genoemd worden, raad te schaffen. Met overleg van de Regeering werd het magazijn opengebroken; het geschut door de burgers met touwen, bij gebrek aan andere werktuigen, op de wallen gesleept, dáár gesteld en gericht, waarbij Kasper Eylbracht, Predikant te Bemmel in de Overbetuwe 2) zich bijzonder onderscheidde, en weldra kon men vuur geven op den vijand, die reeds het werk Kijk-in-de-pot, op de hoogte aan den weg naar Kleef had ingenomen, doch daaruit, gelijk uit de overige werken, door de burgers en soldaten werd teruggeslagen. De Franschen genoodzaakt af te trekken, moesten zich vergenoegen, met het platte land te plunderen: en Athlone had door zijne vastberadenheid zijn leger en Nijmegen beiden gered 3).

---

1) *Het leven van Menno baron van Coehoorn, beschreven door zijnen zoon Goswyn Theodoor baron van Coehoorn, uitgegeven en met aanteekeningen vermeerderd door Jhr. J. W. van Sypestein, Kapitein-Ingenieur, in naam van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde* (Leeuw. 1860). Het Leven is in 't Fransch geschreven. De aanteekeningen van Sypestein zijn belangrijk over 't geen in 1701 gedaan en beraamd werd voor de verdediging der IJsel- Grebbe- en Utrechtsche linie, voor het stellen der inundatien en de verbetering onzer vestingen.

2) Wat hij verricht heeft staat verhaald bij Blomhart *Gesch. der Vereenigde Nederlanden*, bl. 350. Buijs, *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* VII, 795, en Hoogstraten, *Algemeen Woordenboek*.

3) Twee brieven van Athlone van den 11den en 12den Juni in den *Europischen Mercurius*, t. a. p. bl. 313, benevens een brief van een ooggetuige, ald. 2de D., bl.

Wanneer men zich de verslagenheid herinnert, door de inbraak der Franschen in de Betuwe bij het Tolhuis, in het jaar 1672, te weeg gebracht, en men berekent daarbij de gevolgen welke het voor verdere krijgsontwerpen zou gehad hebben, zoo de Franschen reeds bij hunne eerste schrede in dezen eersten veldtocht waren meester geworden van eene zoo belangrijke vesting als Nijmegen; dan zal men moeten erkennen, dat aan de moedbetooning van de burgerij dier stad en aan de kloekhartigheid van Athlone, het Vaderland groote verplichting had: ook buitenlands werd daarvan al het gewicht gevoeld. Eenige weinige minuten vertraging zouden voldoende zijn geweest, om den vijand in zijn oogmerk te doen slagen: — zoo onwaardeerbaar is in een krijgsbevelhebber tegenwoordigheid van geest, om de oogenblikken niet te laten verloopen, waarvan niet zelden de kans van den oorlog afhangt!

Indien de belemmeringen, welke den langen duur der belegering van Keizersweerd hebben veroorzaakt, door grooter beleid in den aanval hadden kunnen uit den weg geruimd worden; het is te denken, dat Coehoorn het zou gedaan hebben: maar deze, even wakker Soldaat als schrander Ingenieur, bevond zich destijds in Staats-Vlaanderen aan het hoofd van 10,000 man, om den vijand, die eene linie van verschansingen was begonnen aan te leggen, het hoofd te bieden. Het stadje Middelburg, waar de Franschen bezig waren een fort te versterken, overvallen, de vijandelijke linien tusschen de schansen St. Donatus en Isabelle, en eerstgenoemde schans met geweld veroverd hebbende, wist hij, met nog geen 900 man infanterie, 2 eskadrons cavallerie en 4 eskadrons dragonders, ondersteund door mannen als de Luitenant-Kolonel de Bringues, de Kapitein van Beest van Renoy en anderen, die in het weerlooze fort van Middelburg twee dagen een aanval van 12,000 Franschen en 14 stukken geschut uithielden, Staats-Vlaanderen tegen 's vijands aanvallen te beveiligen. De Franschen poogden daarna wel het beleg te slaan voor Hulst, en Vauban bestuurde in persoon den aanval, maar de tegenstand, door den Generaal van Dedem geboden, was zoo wel bestuurd en de artillerie der vesting, onder het bestuur van den Kolonel van der Mijl, deed zoo

76. Coxe, vol. I, p. 165, zegt er van: „the place was saved by the vigorous resistance of the burgers and the rapid march of Athlone." Er werd dan ook ter gedachtenis van deze redding een penning geslagen met het opschrift: „Numerum virtute retundit," die is afgebeeld bij van Loon, D. IV, bl. 299. De Fransche schrijvers, te beginnen met Quincy, T. III, p. 545 en verder ook de geschiedschrijvers van de Negentiende eeuw, Pelet, *Mémoires militaires relatifs à la succession d'Espagne*, Moret en Martin, verbloemen de mislukking van den toeleg van den Hertog van Bourgogne, alsof het plan in 't geheel niet bestaan heeft.

nadrukkelijk hare werking, dat de aanvallers niet verder konden komen dan tot het belegeren der omliggende forten, hetwelk zij eindelijk ook moesten opgeven (30 Aug.—5 Sept.) 1). Hier gelukten derhalve de aanslagen der vijanden evenmin, als tusschen den Rijn en de Maas, waar, na de gelukkige redding van Nijmegen, Marlborough het Opperbevel was komen aanvaarden. De roem, door dezen Veldheer reeds verworven, die thans een leger van 60,000 man onder zijne bevelen had, maakte zulk een indruk op den vijand, die, na den mislukten aanslag op Nijmegen, achter het riviertje de Niers, tusschen Goch en Gennip had post gevat, dat de Fransche Bevelhebber besloot, een hoofdtreffen zorgvuldig te vermijden. Zelfs toen Marlborough te Grave de Maas was overgegaan (26 Juli) en aldus de stelling des vijands begon om te trekken, week het Fransche leger tot Roermond terug, maakte van daar een beweging naar de omstreken van Eindhoven, betrok vervolgens een versterkt kamp bij Tongeren, en waagde het verder niet, iets van aanbelang te ondernemen. Dit gaf aan Marlborough gelegenheid, om de vestingen langs de Maas aan te tasten, en — of de langdurigheid van het beleg van Keizersweerd het gemis van Coehoorn had doen gevoelen — deze althans werd uit Staats-Vlaanderen derwaarts geroepen, ofschoon hij Gouverneur was van dat gewest.

Venlo lag het eerst aan de beurt. Op den 29sten Augustus werd door Obdam de berenning volbracht; maar vermits Coehoorn weigerde zich voor de vesting te begeven, waarvan hij den aanval besturen moest, voordat al het geschut en al de amunitie die hij aangevraagd had, aanwezig zou zijn, zoo duurde het tot den 10den September eer hij voor de plaats kwam. Daags daaraan werden de loopgraven geopend, en wel, om de krachten der belegerden te verdeelen, aan beide zijden van de Maas, deels tegen de stad, deels tegen het fort St. Michiel, op den linker-Maas-oever gelegen, en door een schipbrug met de stad verbonden. Wederom betoonde Coehoorn zijn beleid in het maken der doelmatigste beschikkingen voor den aanval, en op den 18den September had de sappe voor het fort St. Michiel den voet van het glacis bereikt. Toen werden de belegerden stormenderhand uit den bedekten weg verdreven; met hen vermengd drongen de aanvallers over de brug het fort binnen; en ware de gemeenschapsbrug met de stad over de Maas niet weggenomen geweest, de vesting had hetzelfde lot als het fort getroffen. In de keel van het fort deed Coehoorn nu

1) *Europische Mercurius*, 13de Stuk, 2de Deel, bl. 210.

onderscheidene batterijen opwerpen (20—22 Sept.); de samenwerking van kanon- en mortiervuur wierp weldra den muur langs de Maas overhoop, en drong de verdedigers in de engte. Toen joegen de vreugdeschoten over de ingekomene tijding der overgaaf van Landau, den Franschen bevelhebber zulk een schrik aan, dat hij zich gelukkig achtte, met zijne bezetting den vrijen aftocht te kunnen bedingen, 190 vuurmonden, benevens een aanzienlijken krijgsvoorraad met de vesting in de handen der overwinnaars latende (23 Sept.) 1).

Roermond en Stevensweerd werden gelijktijdig aangetast. Het laatste, een regelmatig fort op een eiland in de Maas, gebouwd in het jaar 1633, werd gedurende twee dagen uit 100 stukken geschut en een aantal mortieren, uit Maastricht derwaarts gevoerd, beschoten en gaf zich toen over aan den Nederlandschen Generaal Jakob Schultz van Hagen (2 Oct.). Voor Roermond werden in den nacht na den 2den October de loopgraven geopend, en op den 3den gaf de vesting, na 9 uren beschoten te zijn, zich over: de bezetting trok den 9den uit en werd naar Leuven gebracht.

Reeds was de herfst ingetreden, en begon men, naar oud gebruik, om de winterkwartieren te denken, toen het besluit genomen werd, om te pogen op dezen veldtocht de kroon te zetten door de verovering van Luik. De verwerving dier kroon en inzonderheid de spoedige verwerving had Marlborough hoofdzakelijk te danken aan Coehoorn. Zoodra het leger der Bondgenooten voor Luik verscheen, trok de Fransche Bevelhebber Violaine met 8 bataljons der bezetting in het kasteel terug, en deed de 5 overigen in de Karthuizer-schans (la Chartreuse) trekken (13 Oct.). De sterkte van het kasteel, zijnde een regelmatige vijfhoek, de voorraad van al wat ter verdediging noodig was, het ver gevorderde jaargetijde, de overeenkomst met de stedelijke Regeering gesloten (14 Oct.), volgens welke de beide sterkten niet van de zijde der stad zouden aangetast worden, alles deed den Bevelhebber vertrouwen, de verdediging lang genoeg te zullen rekken om het beleg te doen opbreken. Was Coehoorn daar om die hoop te verijdelen, bijna had een Gedeputeerde te velde haar verwezenlijkt. Het was Adriaan van Borsele van der Hooge, heer van Geldermalsem. Coehoorn had bij het opwerpen der batterijen aan Geldermalsem verweten dat deze hem moed-

1) Na de vermeestering van het fort werden er tegen de stad gebruikt 60 kanonnen, 40 groote mortieren en 108 handmortiertjes. Zie Seydel, II Th. bl. 28, voorts den *Europischen Mercurius*, bl. 217. De bestorming van den bedekten weg van het fort schijnt uitsluitend door Engelschen, maar onder het opperbevel van den Luitenant-Generaal Fagel, en door de Pruisen onder het opperbevel van den Graaf van Lottum, geschied te zijn. Coxe noemt alleen Engelschen.

willig den vereischten voorraad projectielen onthield, en had gedreigd, zoo daarin niet den volgenden dag voorzien was, naar zijn Gouvernement in Vlaanderen te zullen terugkeeren. Er was toen daarin voorzien, maar als Coehoorn daarop in één nacht de loopgraven tot aan de borstwering van den bedekten weg gebracht had, en hij bij het krieken van den dag te paard steeg, om met eigen oogen zich te verzekeren dat het geschut juist gericht was tegen het punt waar hij bres wilde geschoten hebben, hoorde hij schieten ofschoon hij aan den Luitenant-Kolonel IJssel, die het bevel had over de batterijen, had verboden het vuur te openen zonder zijn persoonlijk bevel. Daarheen gerend doet hij het vuur staken, verneemt dat de Heer van Geldermalsem order gezonden had om het te openen, en begeeft zich naar het kwartier van den Gedeputeerde. »Hebt gy U vermeten aan den Luitenant-Kolonel Yssel order te geven tot vuren?" — »Ja — was het antwoord — maar weet gy wel tot wien gy spreekt?" — »Dat weet ik zeer goed, ik spreek tegen den Heer van Geldermalsem, Gedeputeerde te velde. Maar weet ge wel tot wie gy spreekt?" — »Jawel, tegen den Generaal der artillerie." — »Neen — hernam de Fries — gy spreekt tegen Coehoorn, die ieder oogenblik kan worden wat gy zyt, terwyl gy nooit ofte nimmer kunt worden wat ik ben." — Hij zou zich niet meer met het beleg hebben ingelaten, indien de tusschenkomst van de andere Gedeputeerden en van zijn vriend Athlone zijne verbolgenheid niet tot bedaren had gebracht 1). Men begon toen inderdaad op den 20sten October, en in tweemaal 24 uren werden door kanon en mortier de wallen op onderscheidene plaatsen overhoop geschoten, magazijnen vernield, zoodat het teeken kon gegeven worden tot bestorming van den bedekten weg. Voorafgegaan door grenadiers rukken Nederlandsche, Engelsche en Pruisische bataljons, onder de bevelen van de Generaals Fagel en Somerfeld, op den bedekten weg aan, en maken er zich meester van. Hier zal men zich nu ingraven op de contrescarp, om den bedekten weg te bekroonen, maar de moed der bevelhebbers en de hitte der soldaten gedogen het niet. Men stuift neder in de drooge gracht, en alles wat tegenstand biedt nedervellende of overhoop werpende, beklimt men de nog onvolkomene bressen. De verdedigers slaan het teeken tot de overgaaf, maar het wordt niet gehoord; de Fransche bevelhebber wordt in de bres gevangen genomen, en, tot verbazing van aanvallers en verdedigers beiden, is in minder dan een uur het kasteel stormenderhand gewonnen (23 Oct.) Zoo algemeen was de heldenmoed, waarmede dit opmerkelijk wapenfeit volbracht werd,

1) *Leven van Coehoorn.*

dat nauwelijks de voorbeeldelooze onversaagdheid werd opgemerkt van de Kadetten-compagnie der Hollandsche Garde, aan welke de eer daarvan bovenal moest worden toegekend 1). Er was nog overig, de Karthuizer-schans te vermeesteren, welke sterkte in verband met het geheele bevestigingsstelsel van Luik van eenig belang was, maar waarvan de bezetting, 1500 man sterk, na het verlaten van de stad door de Franschen, wellicht betere dienst in het kasteel had kunnen doen. De Fransche bevelhebber echter beantwoordde de opeisching met de verklaring, dat hij zich tot den laatsten man dacht te verdedigen. Dan wederom was Coehoorn daar om hem van dit plan te doen afzien. Slechts weinige uren was de schans beschoten, toen de verdedigers overtuigd waren, dat ieder schot hen nader bracht aan den oogenblik, die hen met hetzelfde lot bedreigde 'twelk de bezetting van het kasteel getroffen had. De bevelhebber verzocht toen te capituleeren en den 29sten October werd de Karthuizer-schans aan de bondgenooten bij verdrag overgegeven.

Voorspoedig was derhalve de eerste veldtocht van den Spaanschen Successie-oorlog in de Nederlanden geweest. Had de vijand bij den aanvang de verslagenheid, door den dood van Koning Willem veroorzaakt, in zijn voordeel gehad, en een grensvesting der Republiek bijna overrompeld: van uit de buitenwerken van Nijmegen was hij teruggeslagen tot achter de liniën, welke hij tot bescherming der Spaansche Nederlanden had aangelegd, en de bondgenooten hadden zich de vrije gemeenschap langs de Maas geopend. Doch gelijk in de eerste, zoo ook in de tweede helft van dit jaar, had Nederland het verlies van een heldhaftigen voorvechter te betreuren. De Veldmaarschalk Walrave Graaf van Nassau-Usingen overleed den 17den October 1702 te Roermond. Zijne jongelingsjaren in Duitsch-Keizerlijke en Fransche dienst hebbende doorgebracht, had hij meer dan dertig jaren den Staat der Vereenigde Nederlanden uitstekende diensten bewezen, door zijne ervaring en zijne dapperheid, in 15 veldslagen en 27 belegeringen verkregen en betoond. 2)

1) Rousset, *Oorlogskundige beschrijving van de veldslagen en belegeringen der Prinsen Eugenius, Oranje Nassau-Vriesland en Marlborough* ('s Hage 1729), D. II. Quincy, T. III, p. 572, zegt alleen: *La compagnie Hollandoise de Cadets souffrit beaucoup dans l'attaque du chemin couvert.* Seijdel, wiens doel ook voornamelijk was, het aandeel, 't welk de Pruisen aan het veroveren van Luik hadden, in 't licht te stellen, spreekt wel, gelijk overal, met den grootsten lof van Coehoorn, maar verzwijgt hier, gelijk veelal elders, wat door de Nederlandsche troepen daarbij verricht is. Overigens geeft deze Schrijver het getal vuurmonden, door Coehoorn gebruikt, aldus op: 120 kanonnen, 60 mortieren en 800 handmortiertjes. Quincy spreekt slechts van 40 kanonnen en 25 mortieren; het bericht in den *Europischen Mercurius* in 't algemeen van 50 stukken; anderen geven 44 kanonnen en 12 mortieren op.

2) Men zie over hem in de *Bijlagen* achter dit Deel, de lijst der Bevelhebbers bij Seneff.

Na den dood des Graven van Nassau, werd de betrekking van Veldmaarschalk aan Athlone opgedragen; maar deze mocht die verheffing niet lang overleven: want ook de tweede veldtocht zou niet geopend worden, zonder dat de Nederlandsche landmacht het verlies van een harer voortreffelijkste bevelhebbers te betreuren had. Slechts weinige dagen nadat hij in een grooten krijgsraad te 's Gravenhage het ontwerp van den veldtocht had helpen beramen, rustte het lijk van dezen heldhaftigen Nederlander in den voorvaderlijken grafkelder te Amerongen. Godard van Rheede Ginckel Graaf van Athlone, Baron van Agrim, overleed te Utrecht den 11den Februari des jaars 1703. De verovering van Ierland was wel zijn schitterendste zegeteeken, en zijn terugtocht op Nijmegen een daad van de zegenrijkste gevolgen; maar in zijne geheele loopbaan had hij bewijzen gegeven van een beleid en een kloekmoedigheid, waardoor hij de moeielijkste ondernemingen wist uit te voeren, en in de hachelijkste omstandigheden raad te schaffen. Men getuigde van hem, dat hij al de eigenschappen bezat, welke vereischt worden om een volmaakten Veldheer te vormen. 1)

In Duitschland werden de krijgstoerustingen met traagheid voortgezet, 't zij dan uit gebrek van doorzicht in het belang der zaak, 't zij door den invloed van Fransche zendelingen, 't zij uit wezenlijk geldgebrek. Geheel anders was het in Engeland en in de Republiek, waar aanzienlijke sommen tot het voortzetten van den oorlog bestemd werden, en men zich gereed maakte, om met nadruk den vijand te bevechten. De Nederlandsche Landmacht, reeds in het vorige jaar, door buitengewone wervingen, van 45124 tot 99240 man gebragt, was in het jaar 1703 tot een getal van honderd veertien duizend zeven honderd twee en twintig soldaten opgevoerd. 2) De Bondgenooten waren nu meester van de Maas tot aan Namen, en, nadat Rijnberk door de Pruisen, na eene langdurige insluiting (23 Oct. 1702 tot

1) *Europische Mercurius*, 14de Stuk, 1ste Deel, (Febr. 1703) bl. 160.

2) Deze getallen zijn opgemaakt uit de Staten van Oorlog, berustende in het Archief van het Departement van Oorlog te 's Hage. Van het laatst opgegeven getal waren 89071 man voetvolk, 18799 man ruiterij en 6852 dragonders, waarvan 492 dragonders te voet. Zij stonden ter repartitie van de verschillende provinciën in de volgende verhouding:

	Infanterie.	Ruiterij.	Dragonders.
Gelderland	4428	978	312
Holland	74256	10864	4858
Zeeland	7720	2208	515
Utrecht	7594	384	
Friesland	11783	2265	
Overijssel	3662	621	713
Stad en Lande	5802	1351	178
Drenthe	826	128	276
	89071	18799	6852

6 Febr. 1703), was ingenomen, ook van den Beneden-Rijn; maar Bonn was in de handen der Franschen, die uit deze vesting de omliggende landen door verwoestende plundertochten teisterden. Ofschoon Marlborough had voorgesteld, om den vijand in Vlaanderen en Brabant met alle krachten aan te grijpen, deed de verklaring van Coehoorn, dat hij Bonn, hoe de stad ook versterkt mocht zijn — en men wist, dat zij van alles rijkelijk voorzien was — in dertien dagen zou innemen, het besluit opvatten, om Bonn te belegeren. Zoo groot was het vertrouwen van Coehoorn op zijne kunst, en van de Legerhoofden op Coehoorn, dat het plan van een geheelen veldtocht geregeld werd naar een belofte, welke even vermetel kon schijnen, als het opschrift der Franschen op de poort van Namen. 1) Maar de uitkomst leerde, dat die belofte niet vermetel was geweest: want wat hij beloofd had, in dertien dagen te zullen volvoeren, volbracht hij in elf. Honderden van schepen hadden daartoe het geschut en andere krijgsbehoeften uit Holland den Rijn op aangevoerd, toen, in den nacht tusschen den 3den en 4den Mei (1703), de loopgraven, twee aan weerszijden van de stad langs den Rijn en een derde tegen het fort, geopend werden, met een nauwelijks noemenswaardig verlies. Marlborough had in persoon het opperbevel; de Luitenant-Generaals Obdam en Fagel, de Generaal-Majoor van Dedem 2) en de Kolonel Johan Warnard Baron van Pallandt voerden de Nederlandsche troepen aan; maar Coehoorn had het beleid der belegering. Vijf dagen liet hij rustig aan de batterijen arbeiden, en toen (8 Mei) haar vereenigd geweld losbreken tegen het fort Bourgonje, door den Rijn van de stad gescheiden. De schipbrug, door welke dit buitenwerk met de vesting gemeenschap had, werd door een kanonskogel van haren ketting gescheurd. De bezetting van het fort, rusteloos door bommen en granaten bestookt, maakte zich toen gereed, met schuiten de wijk te nemen naar de stad, en stak de gebouwen in brand, om onder begunstiging van den rook den aftocht te bewerkstelligen; maar onder het geknal en gebulder van het geschut heeft zich reeds de stormkolonne gevormd. Vier honderd grenadiers rukken vooruit, door drie bataljons gevolgd: men beklimt de wallen en dringt van alle zijden het fort in; van de verdedigers worden de meesten neergeveld, de overigen gevangen genomen. Nog liggen de lijken der verslagenen daar, nog rookt het gestorte bloed, en reeds komt Coehoorn met zijne arbeiders, om

---

1) Zie boven bl. 217.
2) Koenraad Willem van Dedem, dezelfde, dien wij in 1695 aan de St. Nicolaaspoort te Namen een bres zagen bestormen, dien wij in het beleg van Keizersweerd vonden en die Hulst zoo wakker verdedigd had. Zie boven bl. 220, 238 en 241.

het gewonnen buitenwerk tot bedwinging der stad zich ten nutte te maken. In den avond van den 9den Mei is het fort ingenomen, op den 11den staan daarin en omheen 70 kanonnen en 18 mortieren in batterij, om in vereeniging met het vuur der beide andere attaquen, de stad te begroeten. Doch geen nutteloos vernielen, maar doelmatig treffen is Coehoorns leus; de stad moet gespaard, de vijandelijke batterijen en werken alleen moeten beschoten worden, en reeds den volgenden dag (12 Mei) heeft men bressen gekregen, waardoor geheele regimenten zouden kunnen binnenstormen. De Fransche bevelhebber wil echter niet bezwijken, zonder naar den roem eener dappere verdediging gestreefd te hebben. Bij de belegeraars springt een werkplaats der artillerie in de lucht, waarbij de verdienstelijke Ingenieur Vleertman bijna het leven had verloren, 1) en gebruik makende van de verwarring, daardoor ontstaan, doen de Franschen, sterk 1200 man en 400 paarden, een uitval op de attaque van den Generaal-Majoor van Dedem, dringen door tot een batterij, waar zij 10 kanonnen en 6 mortieren vernagelen, maar worden ten laatste met verlies teruggeslagen. Nu verdubbelen de losbrandingen van meer dan 150 groote vuurmonden en 500 handmortieren hare snelheid 2); de Erfprins van Hessen-Kassel vermeestert, zonder grooten tegenstand te ontmoeten, den bedekten weg; bij de belegeraars is alles tot een algemeenen storm gereed, en bij de belegerden al het geschut op de wallen onbruikbaar geschoten: op den 14den Mei verkreeg de Fransche bezetting, nog ruim 3000 man sterk, de vergunning tot een vrijen aftocht met alle krijgseer, door een der bressen, naar Luxemburg. 3)

De verovering van Bonn in tien dagen volbracht, en met gering verlies voor den belegeraar, scheen aan het wonderdadige te grenzen, en op den gedenkpenning, ter verkondiging van Coehoorns lof, bij die gelegenheid geslagen, werd het wapenfeit bij de inneming van Jericho door het

1) De levensbeschrijver van Willem Vleertman verhaalt het geval aldus: „Een kapitein van den Hertog van Zell sloeg op de buis van een bombe, zonder, gelijk gebruiklijk is, eerst een hamer op dezelve te zetten, om met een tweede boven op de onderste te slaan. De buis geraakte in brand. Vleertman (die als Commissaris van de approches het beleg bijwoonde) „sprong met een Deens Kapitein uit het werkhuis en viel op de aarde, de karren sprongen aan stukken, alle de paarden en overige menschen daar tegenwoordig, wierden doodgeslagen."

2) Alleen de Hollandsche artillerie voor Bonn bestond in „90 halve kartouwen, 50 kwart kartouwen, 50 stukken koperen, zeer vele kleinere stukken en twaalfponders, en 500 handmortiertjes." Zie de Bijlage bij de Vrijer, *Leven van Marlb.* D. I, bl. 456.

3) Men vergelijke over de belegering van Bonn: Ypeij, *Daaden van Coehoorn;* Seijdel, *Nachrichten enz.*, Th. II; Quincy, Tom. III; Rousset, D. II. Coxe gewaagt er nauwelijks van, dan om Marlborough, die geen vriend was van belegeringen, zijne gewone klacht over den tragen gang der zaken te laten doen.

trompetgeschal van Josua's leger vergeleken 1). Trots afgunst en naijver, viel het allerduidelijkst in 't oog, dat men zoo ongewone uitkomsten alleen aan Coehoorn te danken had. In 1689 was Keizersweerd in twee dagen ingenomen, omdat men daarbij den raad van Coehoorn had gevolgd: in 1702 had men zonder Coehoorn daartoe even zoo vele maanden noodig. In 1689 had men zestien weken doorgebracht met Bonn te belegeren: in 1703 vermeesterde Coehoorn dezelfde stad in minder dan even zoo vele dagen. Mag men, bij deze herinnering, onzen Frieschen Jupiter, gelijk wij hem reeds hoorden noemen, niet den eeretitel van den Grooten Stededwinger geven, en met Helmers instemmen, wanneer hij in dichterlijke spreekmanier zegt:

„Dat Mavors donder sterft, waar onze Coehoorn spreekt?"

Er is in Coehoorn nog iets, dat verdient opgemerkt te worden. Reeds ten tijde van Prins Maurits zagen wij een voorbeeld van dien naijver tusschen verschillende wapensoorten, 2) welke, bij hare scherpe afscheiding in latere tijden, toegenomen en meer algemeen geworden is. Hoe dikwijls wordt de leerrijke fabel vergeten, welke Menenius aan het Romeinsche volk heeft voorgedragen! Hier laat men zich alles voorstaan op wetenschappelijke kennis, en ziet neder op die verrichtingen van den oorlog, waarbij de eigenschappen van lijnen en cirkels niet van dadelijke toepassing zijn; en weder acht deze het grooter, kogelbanen en worpsverheden, gene, flanken en facen naar eisch berekend te hebben. Dáár zou men bijna wel den naam van krijgsman willen onthouden aan hem wiens taak het niet is, met den degen of de sabel in de vuist de scharen ten strijde te voeren; en weder wordt het door den een verdienstelijker geacht, wanneer zijne soldaten te viervoet ten strijde gaan, door den ander, wanneer zij daartoe de beenen gebruiken die de natuur hun gegeven heeft. Coehoorn kende deze onderscheidingen niet, en stond op een hooger standpunt. Hij scheen zich zelven te hebben ingeprent: Ik ben krijgsman, en reken niets, van hetgeen tot den oorlog

1) Op dien penning staat onder anderen dit Latijnsche distichon:
Ut tonus evertit tubarum moenia quondam
Sicque tonans Coehorn moenia, Bonna, tua.
Men zie de beschrijving dezes pennings bij van Loon, *Nederl. Historiep.*, D. IV, bl. 842, en bij Merkes, *Memorie over Coehoorn*, bl. 150. Gelijk de trompet het wonder voor Jericho volbracht had, zoo de koehoorn voor Bonn, volgens het volgend Fransche rijmpje:
„Tout le monde fait un surprenant miracle,
De ce que Jéricho vit abattre ses murs
Au seul son des trompettes. Mais je suis bien sûr,
Qu'une Corne de Vache (o le grand spectacle)
Ne fit autre fois tant que de nos jours
Quand de Bonn elle abat et les murs et les tours."

2) Zie boven D. I, bl. 217.

behoort, buiten den kring mijner belangstelling. Zoo zagen wij hem zoo even bij de belegering van Bonn den loopgraven-arbeid besturen en het geschut richten; vier weken later voerde hij, de twee-en-zestigjarige krijgsman, met den degen zijne dapperen aan, en veroverde de Fransche liniën in het land van Waas (27 Juni 1703), om als Infanterie-Generaal zijne krijgsloopbaan te besluiten. Coehoorn overleed den 17den Maart 1704 te 's Gravenhage, waar de raadplegingen over den volgenden veldtocht hem geroepen hadden. Hij had alzoo het geluk, van ten grave te mogen dalen, terwijl nog elk zijner wapenfeiten den glans zijner vermaardheid schitterender had gemaakt; en een geluk mag dit genoemd worden: want zelfs de verdienstelijkste krijgsman kan in toestanden geraken, waarin hij door zijn gedrag, hoe onschuldig ook, den glans van zijn goeden naam met een walm ziet overtogen, welken ook de volkomenste rechtvaardiging niet vermag geheel weg te vagen.

De straks bedoelde inval van Coehoorn in het land van Waas, stond in verband met de bewegingen der beide hoofdlegers. De Hertog van Marlborough, namelijk, had zich, na de bemachtiging van Bonn, weder gevoegd bij het leger, 't welk hij onder bevel van Ouwerkerk, 1) om den Franschen Maarschalk Villeroi in 't oog te houden, in den omtrek van Maastricht had achtergelaten. Villeroi, eerst bij Tongeren zijnde gelegerd geweest, had vervolgens een stelling genomen tusschen de bronnen van de Saar en de Mehaigne, waar de Hertog het niet raadzaam had geoordeeld, hem aan te tasten, en, toen het leger der Bondgenooten daarna was opgebroken naar Bilsen, en op Antwerpen scheen te doelen, zich gelegerd in den omtrek van Diest. Behalve het leger onder Villeroi, hadden de Franschen nog een kleine krijgsmacht samengetrokken in de omstreken van Ostende, Gend en Antwerpen, onder het bevel van den Markies van Bedmar. Een aanval op de Fransche liniën in het land van Waas, was reeds vóór de inneming van Bonn een wensch van Coehoorn geweest en bij een geheime Resolutie van den 27sten Mei 1703 hadden de Staten hem daartoe gemachtigd. Dit besluit stond in verband met veler verlangen om de bemachtiging van Antwerpen te ondernemen. 2) Met het oog op dit ontwerp werd in een krijgsraad, te Lillo den 22sten Juli gehouden, bepaald dat eerst de liniën op den rechteroever van de Schelde zouden vermeesterd worden, en dat een legerafdeeling bestemd zou worden om de Antwerpsche

1) Hendrik van Nassau, Heer van Ouwerkerk. Men zie over hem de *Bijlagen*, achter dit deel.

2) Ook latere schrijvers, als Moret en Martin, houden een toeleg van de Engelschen en Hollanders op Antwerpen voor ernstig gemeend.

liniën bij Merxem te verontrusten. 1) Tot uitvoering van dit ontwerp stonden in den avond van den 26sten Juni al de troepen in Vlaanderen — 22 regimenten infanterie, 6 cavallerie, 3 dragonders en artillerie — onder de Generaals Coehoorn en Karel Willem Baron van Sparre, voor de Strabroeksche straat, zijnde een weg van Lillo loopende langs het dorp Strabroek tot den grooten weg van Antwerpen naar Breda. Coehoorn vestigde zich nog denzelfden avond op den linker Schelde-oever, met het voornemen om den volgenden dag den aanval op de liniën te ondernemen in verband met de bewegingen van de troepen onder Sparre en Obdam. Door Coehoorn en Sparre werd de aanval op den 26sten Juni gedaan, en terwijl Coehoorn de vijandelijke verschansingen aan de punt van Callo en een reduit op St. Antonishoek bemachtigde, overweldigde Sparre de liniën bij Stekene na een bloedigen strijd van drie uren, waarbij hij groote verliezen leed en de Friesche regimenten van Coehoorn en Frederik Vegelin van Claarbergen aan de spits streden. 2) Obdam, die 13 bataljons en 26 escadrons tot zijne beschikking had, 3) verliet de stelling bij Stabroek eerst des nachts, en legerde zich bij Ekeren, om van daar, gelijk was overeengekomen, de liniën bij Merxem te verontrusten, opdat de Markies van Bedmar zou worden teruggehouden hulp naar het land van Waas te zenden. Tot legerplaats werd gekozen het terrein ten oosten van het dorp Ekeren, tusschen de wegen loopende van daar op Donk en Capelle, met een voorpost

1) De verrichtingen van Coehoorn in het land van Waas, in den tekst ter loops vermeld, hebben het onderwerp uitgemaakt eener bijzondere studie van Jhr. J. W. van Sypestein, naar aanleiding van het door hem uitgegeven *Leven van Coehoorn*, door diens zoon beschreven. Wie zich derhalve verdiepen wil in een beoordeeling van de handelingen der Nederlandsche Generaals, in verband staande met het gevecht bij Ekeren, wordt verwezen naar de breede aanteekening van Sypesteyn.

2) De Hoofd-Officieren, bij deze gelegenheid gesneuveld, waren: de Brigadier Steven van Welderen, de Kolonel Johan de Vassy, de Majoor Gilles de Kok van Kerkwijk; gekwetst: de Generaal Sparre, benevens zijn Adjudant en zijn Secretaris, de Kolonel Vegelin, de Luitenant-Kolonel Feijo van Heemstra en anderen.

3) Deze opgave is een zeer onzekere maatstaf, om de sterkte van het leger te bepalen, maar er is geen andere. In Fransche berichten wordt het wel op 15000 of 16000 man begroot; maar deze opgave, tenzij daaronder begrepen zijn de naar Staats-Vlaanderen gezonden detachementen, schijnt overdreven: want Obdam heeft in zijne Memorie van Defensie aan de Staten-Generaal geschreven, dat in het gevecht bij Ekeren de vijand drie tegen één is geweest, en in een ander bericht wordt gezegd, vijf tegen één, ofschoon ook dit wel wat overdreven zal zijn, of op een enkel punt van het gevecht betrekking zal hebben. Het getal nu der vijanden wordt opgegeven 20000, 30000, volgens sommigen 40000 te hebben bedragen. Volgens Quincy bestond het uit 28 bataljons en 48 escadrons, waarbij dan nog de 30 companieën grenadiers en 30 escadrons schijnen gevoegd te moeten worden door Bouflers aangebracht. In een eigenhandigen brief van Obdam, uit Breda den 2den Juli geschreven, zegt hij, van 2 Deensche jonge heeren die van Antwerpen kwamen vernomen te hebben, dat de Fransche hebben geattiqueerd met 22000 man en dat er aldaar meer dan 1500 gekwetsten waren binnen gebracht, waarvan zij er zelve over de 1000 gezien hadden. De brief is meêgedeeld in *Europ. Mercur.* Aug. 1703 bl. 870.

naar de zijde van Merxem, waar de weg van Antwerpen zich splitst naar Breda en naar Bergen op Zoom.

Terwijl men hier gelegerd was, kwam er tijding, dat Villeroi te Diest Marlbourough in bedwang scheen te willen houden, en de Maarschalk Bouflers, op het vernemen van den inval in het land van Waas, met 30 escadrons dragonders in zeer snellen marsch naar de zijde van Ekeren oprukte. Obdam, niet onkundig gebleven van dezen toeleg, had daarover aan Marlborough geschreven en om versterking gevraagd, maar had tot antwoord bekomen dat men het hoofdleger niet verzwakken kon. Toen wendde hij zich aan de Staten-Generaal, legde in een brief, den 28sten Juni geschreven, den neteligen toestand, waarin hij zich bevond, bloot, beklaagde zich, dat men zijne krijgsmacht, door het verzenden van een gedeelte naar Staats-Vlaanderen, te zeer verzwakt had om iets van belang te kunnen ondernemen, en gaf, terwijl hij zijne bereidwilligheid betuigde, om als een braaf krijgsman voor de dienst van den Lande uit te voeren wat hem bevolen werd, zijne meening te kennen, dat men nutteloos 's Lands krijgsmacht aan het oogenschijnlijkst gevaar bloot stelde. Twee dagen later werd zijn voorgevoel bevestigd.

Het was op den middag van den 30sten Juni (1703), dat de Generaal Frederik Johan van Baar tot den Slangenburgh en Claude Tserclaas Graaf van Tilly 1), met den kwartiermeester-Generaal d'Yvoy en eenige andere Officieren, een veldontdekking doende, aan de groote ruiterwacht, op den linkervleugel van het Nederlandsche kamp, eenige Fransche dragonders bespeurden, en weldra bericht bekwamen, dat een vijandelijke macht, onder den Maarschalk Bouflers, met grooten spoed over de heide achter de bosschen van Brascaet was aangerukt, en, haren marsch door kleine troepen ruiterij dekkende, reeds met hare voorhoede tot Capelle genaderd was. Zoodra Obdam hiervan kennis had gekregen, deed hij door het bepaalde sein van drie kanonschoten het leger in de wapens komen, en nadat hij, oogenblikkelijk te paard gestegen, met eigen oogen zich van den marsch der vijanden overtuigd had, besloot hij, met overleg van al de overige Generaals, den terugtocht op Lillo te beproeven. 2) Te gelijkertijd werden twee regimenten dragonders naar het dorp Hoeven vooruit gezonden, 3) vermits door

1) Niet te verwarren met een Brabantschen edelman Tserclaes, die bij den vijand in Vlaanderen als Generaal diende, en later in Spanje.

2) Dat dit besluit genomen werd met toestemming van al de Generaals, schrijft Obdam in een brief uit Breda, gedagteekend 1 Juli, en te vinden in den *Europ. Merc.* Augustus 1703, bl. 168.

3) Slangenburgh in zijn Verslag noemt ze escadrons, Obdam en Fagel noemen ze regimenten.

dat dorp de naaste weg naar Lillo liep, en de Brigadier Baron van Schuijlenburgh met twee regimenten naar het gehucht Muijsbroek, om den aftocht te dekken. Doch de vijand had zoo veel spoed gemaakt, dat hij niet alleen reeds tot Hoeven was voortgerukt, maar ook het aan de Schelde gelegene dorp Orderen had bezet, voordat de onzen het konden bereiken. De dragonders moesten derhalve terugwijken, en Schuijlenburgh kon de plaats zijner bestemming niet bereiken. Het Nederlandsche leger, 't welk, na een frontverandering te hebben gemaakt, de Antwerpsche liniën in den rug, den vijand deels vóór zich, deels in de rechterflank, de Schelde en het fort St. Philippe in de linkerflank had, was nu rondom ingesloten, en er bleef geen uitweg over, dan dien men zich met geweld zou kunnen banen. Op last van Obdam werd derhalve de vijand weder uit Orderen gedreven, en trok de Nederlandsche infanterie de polders en wegen in, tusschen Hoeven en Ekeren gelegen, ten einde tusschen het eerst genoemde dorp en Orderen door te breken, en langs den Scheldedijk op Lillo af te trekken. Doch de vijand, die reeds tusschen Hoeven en Orderen in bataille stond om dien doortocht te betwisten, deed Orderen op nieuw aantasten, en rukte op het aannaderen der onzen insgelijks de polders in, hun te gemoet, terwijl een goed aantal veldstukken van een dijk op onze infanterie in de opene vlakte vuur gaf. Zoo ving hier een allerhevigst gevecht aan, welks uitslag wij straks zullen zien.

Westwaarts van Ekeren liep een dijk naar de Schelde en het fort St. Philippe, welke, even voorbij het dorp Wilmerdonk, zich splitste, loopende een tak noordwaarts recht op Orderen. 1) Langs dezen dijk deed Obdam de artillerie- en legertrein wegvoeren, welke door de ruiterij gevolgd werd, en hij zelf bracht langs den met wagens bezetten dijk, terwijl de overige infanterie, gelijk straks gezegd is, zich in de polders ontwikkelde, twee bataljons voorwaarts, om het bezit van Orderen te verzekeren als den sleutel tot uitkomst in den nood. Gekomen zijnde ter plaatse, waar de zoo even bedoelde tak des dijks zijne richting, evenwijdig met de Schelde, naar het genoemde dorp nemende, aldus een hoek vormt, en waar reeds de Kolonel Baron van Verschuer, 2)

1) In het werk van Rousset is een plan van het terrein, door den Kwartiermeester-Generaal Yvoy vervaardigd. Dit plan met de verklaring, waartoe de daarin geplaatste letters betrekking hebben, is kort na het gebeurde afzonderlijk in 't licht gekomen. Ook in andere werken vindt men meer of minder uitvoerige plans, en tot recht verstand van het in den tekst gegeven verhaal, is het noodig, dat de Lezer voor 't minst een eenigszins uitvoerige kaart van den omtrek van Antwerpen nevens zich legge.

2) Otto Christoph Baron van Verschuer, in 1650 geboren op het kasteel Solz in Hessen, maar wiens grootvader reeds in dienst van de Nederlandsche Republiek was geweest en afstammende van een oud Geldersch geslacht, 't welk zijnen naam van het huis ter Schuur in de Veluwe ontleent. Na onder den Hertog van Brunswijk-Zell de

die met een krijgskundigen blik terstond het gewicht van dit punt doorzien had, eenige stukken kanon en houwitsers had geplaatst, deed Obdam de beide bataljons met spoed over den dijk naar Orderen voortrukken; en, ziende dat het dorp, 't welk, gelijk gezegd is, door den vijand reeds eenmaal bezet was geweest maar weder ontruimd had moeten worden, met kracht door de Franschen werd aangegrepen, zond hij terstond zijne adjudanten, om meer bataljons te doen opkomen, ten einde den gewichtigen post van Orderen te helpen behouden. Doch de geheele infanterie was in een zoo hevig gevecht gewikkeld, dat daarvan geen gedeelte meer beschikbaar was; ook was het nauwelijks mogelijk, over den dijk bij Wilmerdonk versterking aan te brengen, vermits daar een ondoordringbare opstuwing was van wagens, karren, handpaarden en allerlei legertuig. De al te groote omslag, ofschoon de zoogenoemde groote bagage den vorigen nacht naar Bergen op Zoom vervoerd was, bracht zooveel belemmering te weeg, dat, toen de soldaten gebrek aan kruit en lood begonnen te krijgen, men de munitiewagens niet meer bereiken kon om hen daaruit te voorzien.

In deze verlegenheid bevond zich de Opperbevelhebber, met eenige weinige Officieren en kanonniers, op den bedoelden hoek van den dijk bij Wilmerdonk, toen de Franschen, door geweld van geschut en macht van volk, Orderen ten tweedemale vermeesterden, en degenen die het dorp verdedigd hadden dwongen om, deels in den polder, deels op de schorren buiten den dijk, de vlucht te nemen, vervolgd door de vijandelijke kavallerie, welke over den dijk voortjoeg, tot waar Verschuer hun een snerpend schrootvuur in 't aangezicht joeg, en zich op zijnen post tot het uiterste heldhaftig handhaafde. Door deze vlucht en vervolging werd, ter plaatse waar Obdam zich bevond, een zoo groote verwarring veroorzaakt, dat hij zelf in het gedrang van menschen en paarden van den dijk geraakte, waarna hij, gevolgd door ongeveer 30 personen, een kleinen landweg achter Wilmerdonk insloeg, om te trachten weder bij zijne vechtende troepen te komen. Ongeluk-

---

vermaarde belegering van Candia te hebben bijgewoond, trad hij in 1672 als Luitenant in Hollandsche dienst, woonde de Veldslagen bij Senef, Mont-Cassel en St. Denis en het gevecht bij Walcourt bij, en bleef na eerstgemelden veldslag met 9 wonden 3 dagen op het slagveld liggen; hij onderscheidde zich bij Fleurus en Neerwinden, kreeg in 1688 als Majoor het bevel over twee artillerie compagnieën, maakte zich bij dat wapen zeer verdienstelijk, werd in 1693 Kolonel der Artillerie en woonde in dien rang de belegering van Huij (1694) en Namen (1695) bij. Zijne beide zonen dienden gelijktijdig in het Nederlandsche leger, de een Wolff Diedrich als Kapitein bij de Hollandsche dragonders, die echter in December van dit jaar (1703) in Hessische dienst overging, en Philip Willem als Kapitein der Artillerie. Van dezen laatste (geboren in het kamp te Mechelen den 5 October 1678) hebben de volgende generatiën steeds, tot nog op den huidigen dag, verdienstelijke Officieren aan de Nederlandsche artillerie opgeleverd.

kig oogenblik, welke aan een braaf Generaal zijnen naam zonder blaam, en den Lande de dienst van een beproefden krijgsman kostte! 1)

Middelerwijl werd tusschen Hoeven en Ekeren gestreden met een verwoedheid, waarvan men zich moeielijk een denkbeeld kan vormen, zoo men zich niet kan verplaatsen, aan den eenen kant in de noodzakelijkheid van zich over de lijken der vijanden een weg te banen tot behoudenis, aan den anderen kant bij de opgewondenheid van soldaten, die reeds hunnen, rijkelijk van buit voorzienen, vijand in den val meenen te hebben, waaruit hij dreigt hun weder te ontsnappen. Ten einde de insluiting nog nauwer te maken, hadden de Franschen de bemachtiging van den dijk tusschen Ekeren en Wilmerdonk zich ten doel gesteld: daardoor vereenigde zich de meeste hevigheid van het gevecht eerst in de polders en wegen door welke derwaarts de toegang was, en vervolgens, toen ook Ekeren door de Franschen ingenomen was, langs en op den dijk zelven en in den weg, welke van Ekeren loopt naar den dijk. Het was een der scherpste gevechten, getuigt de Generaal Slangenburgh, die ooit gezien zijn, 2) en de Nederlandsche infanterie hield stand tegen den vijand, met een onverschrokkenheid en dapperheid, welke, om de woorden van een bericht uit dien tijd te gebruiken, »alles te boven gaat, 't geen men er zich af kan verbeelden: en als men zei, dat 'er sedert honderd jaren niets diergelijks is gezien, zou men 'er mogelijk niet te breed af opgeven." 3) Fagel verhoogde hier zijnen wel verdienden roem van heldhaftigheid met nieuwen luister, en werd tweemaal gekwetst. Wanneer eindelijk al het lood verschoten was, de knoopen, van de rokken gescheurd, reeds de plaats van kogels begonnen te vervangen, en van lieverlede de omtrek, waarbinnen men ingesloten was, enger werd, toen kreeg ook de ruiterij hare beurt. Een charge van twee regimenten werd door den Generaal-Majoor Reinhart Vincent Baron van Hompesch met zoo veel beleid en kracht aangebracht, dat de vijand met een aanmerkelijk verlies naar de zijde van Ekeren werd teruggeslagen, en aan zijn vervolgers eenige standaarden en keteltrommen als zegeteekenen moest achterlaten. Dezerzijds sneuvelde daarbij de Kolonel Hendrik van IJzendoorn Heer van Kannenburgh, aan het hoofd van zijn regiment.

---

1) Uit den Haag schreef Obdam den 13den Julij 1703 een brief aan Coehoorn, waarin hij zijn toestand bij Ekeren beschrijft. Van dezen in 't Fransch geschreven brief, uit de verzameling van den Heer van Leeuwen, is in den eersten druk van *Neerlands Heldendaden T. L.* in de Bijvoegselen en Verbeteringen achter het werk een gedeelte gegeven. Thans kan de geheele brief gelezen worden in *het Leven van Coehoorn* bl. 52—54.

2) Het relaas van den Generaal Slangenburgh is te vinden in den *Europ. Merc.* Juli 1703, benevens een relaas van Fagel en nog anderen.

3) *Europ. Merc.*, Julij 1706, bl. 82.

Aldus werd er in den namiddag van 3 tot 8 uur gevochten. Het terugwijken des vijands voor den aanval van Hompesch had wel een' oogenblik verademing en eenige meerdere ruimte gegeven; maar nog was men aan alle zijden ingesloten, en daarenboven naderden 3 Spaansche bataljons over den Scheldedijk langs het fort St. Philippe om de vernieling van het Nederlandsche leger, zoo zij meenden, te helpen voltooien. De Generaals Slangenburg en Tilly, die, na het afdwalen van Obdam, het bevel hadden opgenomen, zonden naar die zijde twee bataljons, welke, met een post van infanterie en dragonders, reeds vroeger als een uiterste voorwacht op den rechtervleugel van het kamp dáár geplaatst, het verder voortrukken dier spaansche troepen verhinderden; maar er moest nog altijd een uitweg gezocht worden, en de infanterie had al haar kruit verschoten. Toen besloten Slangenburgh en Tilly, met overleg van den Thesaurier-Generaal Hop, die zich in 't midden der strijdenden bevond, om, met de bajonnet op 't geweer en den degen in de hand, een uiterste poging te doen, ten einde het dorp Orderen te heroveren, en zich alzoo door te slaan naar Lillo. De heldhaftigheid, waarmede dit besluit ten uitvoer gebracht werd, evenaarde die, waarmede het genomen was. Op den dijk naar Orderen rukken nu eenige regimenten tegen het dorp aan. Te gelijk worstelen 4 bataljons door het doorsneden land, wadende halflijfs door de slooten, om den aanval van ter zijde en van achteren te ondersteunen. Van onderscheidene kanten stormen de aanvallers op het dorp in, drijven den vijand er uit, en heroveren vier stukken geschut, vroeger door den vijand met het dorp vermeesterd. Nog houden de Franschen stand bij een sluis op den dijk achter het dorp, waar zij zich verschanst hebben: ook die post wordt overweldigd, de vijand teruggedreven tot onder het vuur van de Kruisschans, en — de weg naar Lillo is open. 1) Beide partijen brachten den nacht door op het slagveld, de Franschen te Ekeren, vanwaar zij met het aanbreken van den dag

1) De herovering van Orderen verzwijgt Quincy (T. IV, p. 23) zorgvuldig, sprekende alleen van den dijk, waar hij ook niet eens zegt, dat de Franschen een sluis verschanst hadden: „Après un combat fort opiniâtre," zegt hij, „il (Slangenburgh) força la digue avec ses troupes, qui se retirèrent par cet endroit, et donna occasion au reste d'en faire de même, non sans une perte considerable: car ils furent toujours poussés par nos gens enz. Le carnage fut horrible; la nuit seule y fit fin et sauva les ennemis. La pluspart passa la rivière par des bateaux qu'ils y avoient." De vermelding van dat afgrijselijk bloedbad, nadat reeds van de hardnekkigheid van het vroeger plaats gehad hebbende gevecht meer dan eens gesproken was, komt kwalijk overeen met het door denzelfden Schrijver opgegeven getal gesneuvelden, 't welk volgens hem in 't geheele gevecht bij de Nederlanders 900 man, behalve de Officieren, bij de Franschen 500 zou bedragen hebben. Een lijst dezerzijds bekend gemaakt, geeft op: 718 dooden, 766 gekwetsten, 694 gevangenen of gemisten. Sypesteyn geeft uit het verbaal van Hop de volgende cijfers, van de 13 bataljons infanterie gesn. 38 Offi. en Serg., 754 mansch. ver-

aftrokken naar Deurne, de Nederlanders te Orderen, vanwaar zij hunnen aftocht naar Lillo rustig vervolgden. Hadden de Franschen het voordeel van buitgemaakte leger- en artillerietrein, de Nederlanders hadden de eer van veroverde vaandels en standaarden te kunnen vertoonen; en het verlies van volk schijnt, hoezeer de opgaven deswege, gelijk het gemeenlijk gaat, onzeker zijn, aan de Fransche zijde het grootst te zijn geweest. Mochten dan ook de Franschen zich op victorie verheffen: het was blijkbaar, dat hun toeleg mislukt was, en dat niet hun, bij wie een meer dan dubbele overmacht was geweest, maar den Nederlanderen die haar het hoofd geboden en er doorheen geslagen hadden, de prijs der dapperheid toekwam. De uitslag van den strijd bevestigde de eenparige getuigenissen der Bevelhebbers, omtrent de lofwaardige wijze, waarmede al hunne soldaten zich van hunnen plicht gekweten hadden. De Thesaurier Hop, die van alles ooggetuige was geweest, schreef aan de Staten-Generaal, dat »de onvermoeide bravoure niet genoeg geroemd kan worden van de troupes, beide Nationale en die van vreemde Prinsen:" want, wij mogen het niet verzwijgen, aan den roem, door de Nederlandsche wapenen bij Ekeren behaald, hadden ook vreemdelingen hun aandeel. Onder de bevelhebbers, die behalve de reeds genoemden met onderscheiding vermeld worden, treft men beurtelings Nederlandsche en vreemde namen aan: de Generaal-Majoors Johan Theodoor Baron van Friesheim, Frans Sigismund van Elvervelt, van Dedem, de Graaf van Dhona en de Graaf van Oost-Friesland; de Brigadiers Frederik Jacob Graaf van Hessen-Homburg, Wijbe en Grebendorf; de Kolonels Pallandt, Berner, Graaf van der Nath, en Prins van Saksen-Hildburg, benevens den Majoor Wolter van Nieuwenheim Heer van Driesbergen, die het regiment van Kannenburgh aanvoerde, na het sneuvelen van den bevelhebber. Bovenal echter komt de eer van den dag toe aan Fagel en Slangenburgh, welke laatste, in zijn verslag aan de Staten-Generaal geene woorden genoeg wist te vinden, om de diensten in 't licht te stellen, hem bewezen door het beleid, de dapperheid en den goeden

18 en 616 van de 26 escadrons, gesn. 10 Off. en Wachtmeesters en 152 ruiters; gekw. 18 en 134, vermist 60 ruiters. De opgave van deze laatsten is wederom een blijk van onpartijdigheid in de Nederlandsche berichten. Quincy spreekt van geene gevangenen, dan van den Franschen Kolonel de Courville, dien hij niet wel verzwijgen kon: en evenwel waren er verscheidene Franschen krijgsgevangenen gemaakt. Nog dient opgemerkt te worden, dat het vluchten met schuitjes over de Schelde, waarvan Quincy spreekt, zoo het geen opzettelijk verzinsel is, een vergissing kan zijn, daaruit ontstaan, dat Coehoorn, van de overzijde der Schelde kennis hebbende gekregen van 'tgeen er omging tegen den nacht 4 bataljons overzond tot ondersteuning, welke bataljons echter geen deel gehad hebben aan de actie zelve.

raad van den Kolonel en Kwartiermeester-Generaal, den Nederlandschen Baron d'Yvoy.

Doch wat was er intusschen van den Opperbevelhebber geworden? — Het zal des avonds omstreeks half acht zijn geweest, juist toen de strijdenden zich in de grootste engte bevonden, en kort voordat door Hompesch de ruiterij werd losgelaten om eenige ruimte te maken, toen Obdam met zijn gevolg den landweg achter Wilmerdonk insloeg, en weldra zich onder de vijandelijke soldaten bevond, die reeds tot zooverre doorgedrongen, in de korenvelden aan beide zijden van den weg zich verspreid hadden. De groene tak, het Nederlandsche veldteeken, werd nu, om den vijand te misleiden, van de hoeden gerukt, en spoorslags de weg naar Ekeren vervolgd. Ook hier echter was alles vol vijanden; en niet zonder gevaar kwam men het dorp door, met verlies van éénen van het gevolg, die van het paard werd geschoten. Obdam bevond zich nu buiten den vijandelijken cirkelboog, binnen welken zijn leger tegen de Schelde was ingesloten, en tot tweemaal toe zijwaarts willende inslaan, om binnen dien boog door te dringen, werd hij teruggehouden door de hem omgevende Officieren, die hem verzekerden, dat hij zoodoende onvermijdelijk den vijand in den mond liep. Goede raad was nu duur; en over de heide werd de weg naar Breda gekozen, waar men, tot Zundert vervolgd door vijandelijke ruiters, ongeveer te middernacht aankwam. 1)

Een omstandigheid, waaruit inzonderheid aanleiding werd genomen, om een blaam te werpen op het gedrag van Obdam in het gevecht bij Ekeren was deze, dat van de twee hoofdpersonen, met welke hij zich bevonden had op het straks beschreven punt, vanwaar hij zich uit het gedrang verwijderde, de één, de Kolonel Verschuer, zich aldaar loffelijk gehandhaafd heeft, en de andere, de Thesaurier Hop, na eerst den Opperbevelhebber een eind wegs gevolgd te zijn, echter middel gevonden heeft, om tusschen Wilmerdonk en Ekeren op het slagveld te komen, en daardoor deel heeft gehad aan het heldhaftig besluit, om met de bajonet het leger door Orderen een doortocht te banen. Obdam heeft zich daartegen verdedigd met aan te voeren, dat de Kolonel Verschuer daar ter plaatse zijnen post had, welken hij tot het uiterste moest verdedigen, gelijk door hem »met veel couragie en beleid gedaan is," terwijl de plicht van den Opperbevelhebber was, niet, zich zonder eenig nut te laten gevangen nemen of doodschieten, maar van een plaats, waar hij niemand kon ten strijde voeren, zich

1) Bijzonderheden van ontmoetingen te Breda, ook met den jongen Coehoorn, kan men vinden in *het Leven van Coehoorn*, door Sypesteyn.

daarheen te begeven, waar zijne troepen waren; en wat den Thesaurier Hop betreft, dezen schijnt het toeval een weg naar het slagveld gewezen te hebben, welke der aandacht van den Opperbevelhebber ongelukkiglijk ontsnapt was. 1) De hardheid waarmede men Obdam beoordeelde, werd nog verzwaard door de voorbarigheid — hij zelf geeft er dien naam aan — waarmede hij, terstond bij zijne aankomst te Breda, aan de Staten-Generaal, bericht gevende van zijn wedervaren, tevens meldde, dat zijne troepen zoodanig waren ingesloten, dat er wellicht van dat ongelukkig leger niemand zou ontkomen zijn. Een dergelijk bericht zond hij aan Marlborough, maar deze brief werd door den vijand onderschept, en gaf derhalve aan de Franschen een, schijnbaar alles afdoend, bewijs van de volkomenste zegepraal, welke zij zich toeschreven 2). De tijding, door Obdam gegeven, in 's Hage zijnde gekomen, baarde groote verlegenheid: want, behalve het verlies zelf, lagen Bergen op Zoom en Breda daardoor open voor een dadelijken aanval des vijands. Er werden derhalve oogenblikkelijk Gecommitteerden gezonden, om de maatregelen te nemen, welke het gevaar voor de gevolgen der geledene Nederlaag mocht vereischen: maar hoe groot was de verrassing, toen dezen, naar den Moerdijk zullende overvaren, het gejuich van victorie kwam tegengalmen, en het legerbericht van Slangenburgh aan den lof der dapperheid de vreugde over een zegehaftige uitredding deed paren. De ontsteltenis welke deze blijmare had voorafgegaan, en het gebruik 't welk de Franschen van den onderschepten brief aan Marlborough konden maken, lieten een indruk na, welke niet gunstig was voor den Opperbevelhebber, die zich verontschuldigen moest met de verklaring, niet te hebben kunnen onderstellen, dat, door een »evident mirakel en extraordinair vigeur," de troepen zouden gered en zijn ongeluk daardoor des te grooter geworden zijn. Een ongeluk mocht het inderdaad genoemd worden: want noch hetgeen er tot zijne verdediging werd in 't licht gegeven, en bij

1) Dit laatste punt schijnt het moeielijkst te verdedigen te zijn geweest, en Obdam is daaromtrent in zijne defensie, naar 't schijnt, met zich zelven eenigszins in tegenspraak geweest. Immers in zijnen brief, den volgenden dag uit Breda geschreven (*Europ. Merc.*, bl. 169, doch waarvan een nauwkeuriger afschrift den Schrijver door den Heer Baron Collot d'Escury van Heinenoord is medegedeeld), schrijft hij: „De Hr Thesaurier Hop, die alreets bijkans eens gevangen is geweest, en nog bij mij was, doe ick mij retireerde, verzocht ick mij te willen volgen, het welck hij ook eenige tijd dede, dog is, soo mij gesegt is, eer aan het dorp van Ekeren quam, wederom te rugh gedreven, met intentie om naar Antwerpen te rijden, soodat niet weet, waar dat gebleven sal sijn." Daarentegen in een Memorie, dienende tot Elucidatie van de swarigheden, die gemoveerd worden op het Relaas door den Heere van Obdam overgegeven, in den *Europ. Merc.* bl. 172, schrijft hij: „dat welgemelde Heere Hop al van den dijk af is geweest, eer dat ik op 't toeschieten van den vijand enz. mede daar over ben geraakt."

2) Moret bericht dat de brief nog in de *Archives de la Guerre* aanwezig is.

's Lands Staten voldoende werd bevonden, noch de verklaring der Hoofd-Officieren van het leger, waarmede zij het uitstrooisel der kwaadwilligheid logenstraften, als wilden zij onder Obdam niet meer dienen 1), konden verhinderen, dat de glans waarin de dapperheid der overigen zich vertoonde, een donkere schaduw wierp op den naam van den Opperbevelhebber, die alleen zonder roem uit den strijd was gegaan. De Fransche geschiedschrijver van Lodewijk XIV stelt daarom het lot van Obdam tot een voorbeeld, waaruit de bekwaamste Generaals leeren kunnen, dat de minste tegenspoed de schoonste daden kan doen vergeten, en er, in het beoordeelen van oorlogsdaden, dikwijls weinig onderscheid wordt gemaakt tusschen een ongelukkige en een schuldige. 2) Waarschijnlijk zou hij er hebben bijgevoegd, dat ook Bouflers aan het Fransche Hof gegispt werd, van bij het gebeurde te Ekeren niet gedaan te hebben wat hij had kunnen doen, indien daardoor niet de grootspraak ware aan den dag gekomen, waarmede hij aan de Franschen de volkomenste overwinning heeft toegeschreven. Maar ten aanzien van Obdam is de Franschman onpartijdiger geweest, dan de Engelsche schrijvers 3); gelijk dan ook Obdams gedrag de scherpste beoordeelaars vond in de Engelsche Officieren en in hen, die de verheffing van Marlborough hadden helpen bewerken. Die verheffing, namelijk, had Obdam niet kunnen verkroppen, en nog kort te voren, bij de belegering van Bonn, had hij dit niet onduidelijk laten blijken. Hij hield het daarvoor, en in dat opzicht dacht Slangenburgh eenstemmig met hem, dat Marlborough, om zich te wreken over de gevoeligheid, welke beiden hadden getoond over zijne verheffing, hun opzettelijk geen versterking had gezonden, toen zij hem den neteligen toestand hadden te kennen gegeven, waarin zij zich, met een zoo geringe macht, te Ekeren bevonden. Obdam schroomde zelfs niet, het Fransche bericht van zijn wedervaren met deze woorden aan te vangen: »Gelijk ik in mijn laatsten voorzegd heb, ben ik gisteren zoo ongelukkig geweest, van 't sacrificie te zijn van een anders ambitie." Hoe dit zij: nu er in plaats van Athlone een Veldmaarschalk moest benoemd worden, viel de keus op Ouwerkerk, den vriend van Marlborough; en Obdam nam zijn ontslag. Hij begreep zeker, dat

---

1) Deze verklaring, te vinden in den *Europ. Merc.* bl. 166, is door 13 Generaals en Brigadiers, en later ook door Fagel geteekend, maar niet door Slangenburgh.

2) Quincy, T. IV, p. 24.

3) Coxe vooral in zijne *Memoirs of Marlborough* is hoogst eenzijdig in het verhaal van het gevecht bij Ekeren en in zijne beoordeeling van Obdam, dien hij op een onverdiende wijze geschandvlekt heeft. Maar deze schrijver ontziet zich niet, zelfs Coehoorn bij elke gelegenheid te gispen.

geen dappere daden, waartoe hij in 't vervolg gelegenheid mocht vinden, de bron van het hartzeer zouden kunnen wegnemen, waarvoor hij, de dappere zoon eens dapperen vaders, niet had kunnen behoed worden door dertig jaren van eervolle plichtsbetrachting, en door menigvuldige blijken van dapperheid, bedreven onder de oogen van een Veldheer als Willem III, die de minste zweem van zwakheid of van vrees bij een krijgsman, met de onverzoenlijkste ongenade placht te vervolgen.

Doch, had het gevecht bij Ekeren den roem van Obdam beneveld, ook Marlborough bleef niet zonder berisping; en het ongunstig oordeel over zijne houding, gedurende dit gedeelte van den veldtocht van 1603, kwam niet alleen van hen die tegen den Engelschen veldheer waren ingenomen, maar zijne vrienden zelfs hebben moeten erkennen, dat bij deze gelegenheid de eenige aannemelijke beschuldiging gehoord is, welke tegen zijnen wel gevestigden veldheersroem ooit is ingebracht 1). Het groote ontwerp namelijk van Marlborough met hetgeen er in Staats-Vlaanderen gebeurd was zoowel, als met het optrekken van de Nederlandsche krijgsmacht onder Obdam tegen Antwerpen, kwam hierop neder 2). Obdam zou Antwerpen overrompelen, of voor 't minst binnen de liniën door welke die stad gedekt werd, post vatten; alsdan zou Marlborough met het hoofdleger, na eerst Villeroi ter zijde gelokt te hebben, met een snellen marsch, tusschen Lier en Antwerpen de Fransche liniën binnendringen, met Obdam vereenigd zich tusschen de verschillende legermachten des vijands werpen, en, na de vermeestering van Antwerpen, met de bemachtiging van Ostende zijne onderneming bekroonen. Vlaanderen en Zuid-Brabant zouden dan het tooneel van verdere operatiën worden, 'tgeen de Franschen door hunne liniën hadden getracht te beletten. Om dit ontwerp te helpen ten uitvoer brengen, moest Sparre in Staats-Vlaanderen den Graaf de la Mothe, die met een vliegend legertje in den omtrek van Brugge stond, bezigheid verschaffen, terwijl Coehoorn aan den rechter- en linkeroever van de Schelde beurtelings de bewegingen van Sparre of Obdam ondersteunen moest. Deze operatie-lijn nu getuigden zelfs de vrienden van Marlborough, dat veel te uitgestrekt was. Tot het gelukkig uitvoeren van zulk een plan, was een overeenstemming van welgeslaagde bewegingen op alle punten noodig, welke in de gegevene omstandigheden niet wel te verwachten was. Obdam handelde onvoorzichtig zich in het

1) Het zijn nagenoeg de woorden van Coxe, Vol. I, p. 256.

2) *Le grand dessein* noemt Hop het in een brief aan Marlborough. Zie *Lev. van Coehoorn*, Aant. bl. 174.

open veld, op een afstand van nog niet één uur gaans van de vijandelijke liniën, aan een aanval bloot te stellen en, toen bij den vijand tot dien aanval besloten was, zich te vergenoegen met overeenkomstig een besluit zijner Generaals in krijgsraad te Ekeren vereenigd, de Groote bagage naar Bergen op Zoom te zenden. Doch Marlborough wordt het als een bepaald verzuim toegerekend, toen Bouflers uit het Fransche leger te Diest naar de zijde van Antwerpen getogen was, Villeroi, die hierdoor aanmerkelijk verzwakt was, niet terstond te hebben aangetast, 't zij in de hoop op een aanmerkelijk voordeel, of om Bouflers te noodzaken op zijne stappen terug te keeren. Deze beschuldiging, waarover echter het stellig oordeel aan krijgskundigen zij overgelaten, schijnt wel voor een voldoende wederlegging niet vatbaar te zijn: en — zoude ook op den grootsten Veldheer niet de uitspraak van een der Ouden toepasselijk zijn, dat niemand der stervelingen t' aller ure wijs is 1)? Hoe dit zij, Slangenburgh, door den roem, welke hij te Ekeren behaald had, stouter geworden, was de voornaamste, om den misslag van Marlborough breed uit te meten, en veroorloofde zich, dien minder toe te schrijven aan onvoorzichtigheid, dan aan een opzet van wederkeerige nijdigheid, om de Nederlandsche Generaals in een gevaarlijke gesteltenis te brengen. De haat tusschen Slangenburgh en Marlborough werd hierdoor onverzoenlijk; en de weerstrevigheid van eerstgenoemde tegen alle ontwerpen des Opperbevelhebbers is ten laatste oorzaak geweest, dat de Staten genoodzaakt zijn geworden den held van Ekeren

1) Om zijn held eenigszins te verdedigen, doet Coxe het voorkomen, alsof de welgelukte aanvallen van Sparre en Coehoorn op de liniën in Vlaanderen voorbarig waren geweest, „strijdig met de stellige bevelen en de inzichten van den Generalissimus," en dat deze „ill judged irruptions," gelijk hij ze noemt, waardoor de gemeenschap tusschen de verschillende corpsen verbroken werd, den vijand op het denkbeeld hebben gebracht om Obdam bij Ekeren aan te grijpen. Dat de bedoelde „stellige bevelen" door Marlborough zouden gegeven zijn, daarvan is niet het minste blijk. Coehoorn en Obdam hadden geen bevelen van Marlborough te ontvangen, en zeer juist is de uitspraak van Sypesteyn (*Lev. v. Coehoorn*, bl. 182) dat de gebeurtenissen, hierboven in den text bedoeld (de gebeurtenissen van 't jaar 1703 in Vlaanderen) een treffend voorbeeld geven van de nadeelige gevolgen te verwachten als de leiding eener krijgsverrichting niet is opgedragen aan één man, die zelfstandig handelt. De Nederlandsche Generaals hadden geheel andere bevelen en het is niet te denken, dat de Gedeputeerden te Velde (Hop was op de plaats tegenwoordig) zouden hebben toegelaten, dat Sparre en Coehoorn het tegengestelde deden van hetgeen hun bevolen was. Immers vindt men aangeteekend, dat „haare Hoog-Mogenden, nadat alle noodzakelijke dispositiën gemaakt waren, geordonneerd hebben, dat men de linie, welke de vijanden in Vlaanderen hadden, zou overweldigen, en in het rijke en vette land van Waas treeden." (Men zie *Europ. Merc.*, Juli 1703, bl. 60, en vergelijke de daarop volgende rapporten van Sparre en Hop, alsmede de Vrijer, *Hist. van Marlb.*, D. I, bl. 360). Voorbarigheid was ook het allerminste een karaktertrek van Coehoorn, van wien Marlborough zelf getuigde, dat hij zijne belegering niet wilde aanvangen, „till he has every thing ready to a tittle," 't geen den Veldheer, die altijd vooruit wilde, wel eens verdrietig was (Coxe, p. 188). In allen gevalle is Marlborough moeilijk te rechtvaardigen, dat hij Obdam te Ekeren aan zijn lot overliet.

uit het leger te verwijderen, en hij zelf om de dienst te verlaten 1).

De toeleg op Antwerpen alzoo mislukt zijnde, verkreeg Marlborough niet zonder moeite het besluit, om Villeroi, die van Diest zijnde opgebroken, een legerplaats betrokken had te St. Job in 't Goor, een hoofdtreffen aan te bieden. Reeds was Slangenburgh met zijne troepen van Lillo tot Capelle voortgerukt, om de Franschen in den rug aan te tasten, terwijl Marlborough van de zijde van Hoogstraten den aanval zou doen, toen Villeroi zijn legerkamp in brand stak, en onder begunstiging van den rook achter zijne liniën terugweek (23 Juli). Marlborough, zich met Slangenburgh hebbende vereenigd, deed toen den voorslag, om met hunne gezamenlijke macht deze liniën te overweldigen; maar in een grooten krijgsraad, in het hoofdkwartier te Calmthout gehouden, werden, door de meerderheid der aanwezige Generaals, zoovele bezwaren tegen dezen voorslag in 't midden gebracht, dat die verworpen, en besloten werd tot de belegering van Hui (Hoei.) Deze vesting, waarvan het bezit tot behoud van Luik dienstig was en de bemachtiging van Namen zou moeten voorafgaan, werd in weinige dagen ingenomen (16—37 Augustus). Gedurende de belegering was op nieuw Marlborough's geliefkoosd plan ter baan gebracht, om de Fransche liniën door te breken, waartoe hem nu in de streken waar de Mehaigne haren oorsprong heeft, tusschen de dorpen Wasseige en Jache, de kans schooner dan ooit toescheen. Het voorstel in den krijgsraad gebracht zijnde, werd op nieuw met hevigheid betwist, en het gevaarlijke der onderneming door de Nederlandsche Gedeputeerden te Velde en Generaals, waaronder ook Marlborough's bestendigen vriend Ouwerkerk, met klem van redenen aangetoond, zoodat de voorslag andermaal verworpen, en thans tot het beleg van Limburg besloten werd 2). Deze kleine en slecht versterkte stad verduurde slechts één dag het vuur der belegeraars (26 September); en toen Gelder, 'twelk sedert de lente dezes jaars door de Pruisen was ingesloten, eindelijk sterk beschoten, voor hen de poorten geopend had (17 December),

1) Over de geschillen ook tusschen Coehoorn en Slangenburgh ontstaan, en de laatste levensdagen van Coehoorn, in den Haag overleden den 17den Maart 1704 deelt van Sypesteyn bijzonderheden mede in het *Lev. van Coehoorn.*

2) Het verdient opmerking, dat ook Ouwerkerk zich hier tegen het voorstel van Marlborough verklaarde, en het thans niet Slangenburgh was, die de ontwerpen van den Engelschen Veldheer weerstreefde: laatstgenoemde was niet tegenwoordig. Wanneer derhalve de Engelsche schrijvers het altijd aan persoonlijke vijandschap en naijver toeschrijven, dat Marlborough zijne plannen niet kon doordrijven, valt daarop wel eens iets af te dingen. Beide partijen in den krijgsraad hebben de gronden voor haar tegengesteld gevoelen in schrift gebracht: zij zijn te vinden in de Bijlagen tot het 1ste D. van de Vrijer's *Hist. van Marlb.* Krijgskundigen mogen oordeelen, of het juist chicanerij en lafheid was, waardoor het ontwerp afsprong.

was de geheele landstreek tusschen Maas en Rijn tot boven Luik en Keulen van den vijand gezuiverd. Deze uitkomst van den Veldtocht kon echter Marlborough niet tevredén stellen. De Veldheer, wiens leus immer voorwaarts! was, en die nu vele maanden ongeduldig voor de Fransche liniën heen had moeten trekken, zonder in deze en in Zuid-Brabant te kunnen binnendringen, was geheel mistroostig, zoodat hij in bedenking nam, om het Opperbevel neder te leggen. Wie zal dit den vurigen krijgsman misduiden? Maar onbillijk was het, alleen aan kleinmoedigheid of lagen hartstocht toe te schrijven, wanneer de Nederlandsche Staatsmannen en Legerhoofden — en in hun gevoelen deelden dan toch ook sommige vreemde Generaals — wanneer de Nederlanders, die het meest op het spel hadden staan, schroomvallig waren, om tot een al te stouten stap hunne toestemming te geven. Dat het bespringen der Fransche liniën een stoute onderneming was, getuigde Marlborough zelf; en hoe licht kon zij al te stout schijnen, nadat de Bondgenooten zelven in dit jaar aan den Boven-Rijn hunne liniën bij Stolhoven, tegen een dubbele overmacht van Villars, gelukkig hadden verdedigd, waaraan, om dit in 't voorbijgaan te zeggen, ook 8000 Nederlandsche troepen, onder den Generaal-Majoor van Goor, deel hadden gehad 1). Vooral ook dient niet uit het oog te worden verloren, dat Marlborough toen nog geen aanspraak kon maken op dat onbepaald vertrouwen en dien overwegenden invloed, welke een reeks van schitterende overwinningen hem naderhand heeft waardig gemaakt. Doch het was ook bij Marlborough meest een eerste opwelling van drift, wanneer hij zich te bitter over hen beklaagde die de stoute vlucht van zijn krijgskundig genie niet terstond konden volgen. Geene verwijdering werd daardoor geboren tusschen hem en de Regeering; en dat hem in 't vervolg de baan ruim genoeg gelaten werd om zijn Veldheersgrootheid te ontwikkelen, hebben de volgende jaren van den oorlog doen zien. Voor het overige, zoo de gevoelens der Nederlandsche Gezagvoerders bij de beraadslagingen somtijds door eenige schroomvalligheid gekenmerkt wierden, wanneer eenmaal het besluit gevallen was, zag men hunne Krijgshelden onder de eersten den degen trekken en naar de spitse dringen, en een dapperheid en bekwaamheid aan den dag leggen, waardoor Obdam een schijn van kleinmoedigheid te zwaarder heeft moeten boeten.

1) De aanval op de liniën van Stolhoven had plaats den 24 April 1703. Een Luitenant-Kolonel Turk liet daarbij het leven. Meerdere bijzonderheden zijn te vinden in den *Europ. Merc.*, Maart 1703, bl. 243.

VELDTOCHTEN VAN 1704 EN 1705

Quae caret ora cruore nostro?
HORAT.

Indien wij ons tot taak hadden gesteld, een geschiedenis te leveren der oorlogen waarin Nederland is betrokken geweest, wij zouden nu dien merkwaardigen veldtocht van het jaar 1704 moeten beschrijven, welke, meer dan eenige andere, den veldheersstaf van Marlborough met een onverwelkelijken eerekrans bekroond, aan zijne nakomelingschap rijkdom en voorrechten verschaft, en in het park van Woodstock den naam van het Zwabensche dorpje Blenheim door een Vorstelijk lustslot verheerlijkt heeft. Dan, wij mogen aan de krijgsverrichtingen van de jaren 1704 en 1705 slechts weinige regelen besteden, en moeten ons tot het volgende bepalen.

Het Oostenrijksche Hof bevond zich in groote verlegenheid. De Franschen en Beieren hadden, in den veldtocht van 1703 tegen het Keizerlijke leger in Duitschland, aanmerkelijke voordeelen behaald, en de keizer door den opstand in Hongarije onder Prins Frans Leopold Rakoczy tusschen twee vuren gebracht, zag uit het oosten en uit het westen zijne Staten bedreigd. De Keizerlijke Gezanten verzochten derhalve te 's Gravenhage en te Londen, dat de Bondgenooten een krachtigen maatregel zouden nemen tot bescherming der Oostenrijksche Staten. Dit voorstel viel bijzonder in den geest van Marlborough: want in de Nederlanden had men slechts een belegeringsoorlog te wachten, welken zijn voorwaarts strevende geest niet zeer beminde, en waarvan ook de gunstigste uitslag minder geschikt was om het Fransche Hof te demoedigen. Men berekende daarenboven, dat een kleine macht voldoende zou zijn om Holland te beveiligen; en er werd derhalve besloten, dat Marlborough met het hoofdleger naar Duitschland trekken, en Ouwerkerk in den omtrek van Maastricht zoude blijven met een krijgsmacht, toereikende om de Franschen in de Spaansche Nederlanden te bedwingen. Dit besluit werd met de grootste geheimhouding genomen en ten uitvoer gebracht. De Franschen, misleid omtrent het plan van den veldtocht, trokken hunne macht te zamen in den Elzas, meenende dat Marlborough derwaarts zijn marsch zoude richten; maar deze, den 16den Mei (1704) Maastricht hebbende verlaten, trok over Bonn naar Coblentz, aldaar den Rijn over, en vereenigde zich den 22sten Juni nabij Ulm met een Duitsch leger onder Prins Eugenius en Prins Lodewijk Markgraaf van Baden.

Nabij het stadje Donauweerd, op den linkeroever der rivier van welke het den naam ontleend heeft, ligt eene hoogte, de Schellenberg genaamd. Hier was een Fransch-Beiersch legerkorps onder den Beierschen Generaal Graaf Arco gelegerd, en bezig zijne verschansingen te versterken, toen Marlborough het aantastte op den 2den Juli. De eer van den eersten aanval hadden de Nederlandsche troepen, onder den Luitenant-Generaal Jan Wijnand van Goor. Dan deze heldhaftige Nederlander, om zijne talenten, dapperheid, ijver en rechtschapenheid door Marlborough allerbijzonderst hoog geacht, werd, in het moorddadigst van den strijd, door een musketkogel in het oog getroffen, én mocht de zege, welke hij had helpen bevechten, niet beleven 1). Na een hevigen tegenstand, werden de verschansingen stormenderhand ingenomen, en de vijanden genoodzaakt de vlucht te nemen.

Het gevecht op den Schellenberg was de inleiding tot den grooten veldslag bij Hochstädt. De Fransche Maarschalk Tallard, namelijk, het Fransche leger uit den Elzas te Straatsburg over den Rijn hebbende gevoerd, vereenigde zich met den Keurvorst van Beieren. Prins Eugenius voegde zich met de Keizerlijke krijgsmacht, welke hij onder zijne bevelen had, bij Marlborough, en op den 13den Augustus geraakten de wederzijdsche Legermachten slaags bij Hochstädt en Blenheim. De hoogst vermaarde veldslag, toen aldaar voorgevallen, zoude misschien een geheel anderen loop gehad hebben, indien zich niet in het leger der bondgenooten had bevonden de Nederlandsche Ingenieur Vleertman. Deze, bij het beramen van het plan van aanval tegenwoordig zijnde, terwijl twee Edelen uit dien omtrek aan Marlborough en Eugenius beweerden, dat de grond, welke met een beek de beide legers scheidde, te moerassig was om betreden te kunnen worden, hield bij de beide Opperbevelhebbers het tegendeel staande; en, tot beslissing van het geschil te paard zijnde gesprongen, reed hij over den bedoelden grond tot onder het bereik van 's vijands klein geweer, waaruit men verscheidene kogels op hem afzond. Men besloot toen, zich door de grondgesteldheid niet te laten weerhouden van den aanval zoo te doen, als geschied is 2). Moorddadig was de slag, welke met een volkomene nederlaag

1) *Europ. Merc.* Juli 1704, bl. 46, en vooral Coxe, Vol. I, p. 358, die onder anderen zegt: „Marlb. particularly regrettred the fate of Goor, who to great military talents and bravery, added equal zeal and integrity, and had rendered himself eminently useful during the preceding operations." Veel beteekenende lofspraak van een Engelschman!

2) *Levensgevallen van Willem Vleertman*, bl. 49. Vleertman was een dergenen, die afgezonden werden, om de tijding naar den Haag over te brengen, waarvoor hij van de Staten-Generaal met een gouden ketting en medaille, ter waarde van *f* 800, werd vereerd.

van het Fransch-Beiersche leger eindigde, en geheel Beieren in de macht der bondgenooten bracht. De Nederlandsche cavallerie, onder den Generaal Hompesch, deed er wonderen van dapperheid 1); en de Nederlandsche Infanterie, vereenigd met de Engelsche, dwong 27 vijandelijke bataljons en het overschot van 12 escadrons in het aan den Donau gelegen dorp Blenheim zich krijgsgevangen te geven 2). Zulk een dag had Lodewijk XIV nog niet beleefd; en het verlies van 30,000 man aan dooden, gekwetsten en gevangenen, zal hem misschien minder getroffen hebben, dan de later wel bevestigde vrees, dat met dezen dag zijne gloriezon haren ondergang was begonnen te naderen. Voor de bondgenooten was de inneming van Regensburg, Ingolstadt, Ulm en andere vaste plaatsen de vrucht hunner overwinning. Ook daartoe werkten Nederlandsche troepen mede; en bij het merkwaardig beleg van Landau, deelden Nederlandsche Ingenieurs, waaronder Vleertman, met de Keizerlijke en Pruisische, de eer van den wel volbrachten aanval, en was het vooral Nederlandsche Artillerie, welke de vesting deed vallen 3). De tocht van Marlborough uit de Nederlanden naar den Donau is, wanneer men de moeielijkheden overweegt, welke aan het welgelukken in den weg stonden, — wij zouden bijna zeggen, eenig in de krijgsgeschiedenis; en bij de herinnering der gebeurtenissen, welke honderd en één jaar later, op hetzelfde oorlogstooneel, Oostenrijks hoofdstad in Napoleons handen deden vallen, zal het niet te veel gezegd schijnen, wanneer men beweert, dat de overwinning in den veldslag behaald dien de Duitschers gewoonlijk naar het stadje Hochstädt, de Engelschen naar het dorp Blenheim noemen, toenmaals Duitschland voor een Fransche heerschappij behoed heeft. 4) Daarom mag het te minder vergeten worden, dat ook Nederlandsche dapperheid aan die overwinning een roemrijk aandeel had.

Het oogmerk van den veldtocht dus volkomen bereikt zijnde, keerde

1) Het zijn de woorden van den Prins van Hessen-Kassel, die aan de Staten-Generaal schreef: „Ik kan Uwe Hoog-Mogenden verzekeren, dat hare cavallerie wonderen heeft gedaan, gelijk mede alle de Generaals. Ook heeft zich de Generaal Hompesch zeer gedistingueerd." *Europ. Merc.*, August. 1704, bl. 122. Ook in het verhaal van Coxe nemen Hompesch en zijne cavallerie een eervolle plaats in.

2) Zie het rapport van den Generaal Hompesch, door den Ridmeester van Bregt naar 's Hage overgebracht, en te vinden in den *Europ. Merc.* August 1704, bl. 124, alsmede den boven aangehaalden brief van den Prins van Hessen-Kassel.

3) Een dagverhaal van het beleg van Landau is te vinden in den *Europ. Merc.*, 1704 Novemb., bl. 300. „Es mangelte," zegt Seijdel Th. II. § 54, „den Belagerern an Munition, wesshalb sie sich einstweilen mit Rikoschetbatterien und 50 Cöhörnern, bis dass die Bedürfnisse aus Holland befriedigt wurden, behielfen mussten."

4) Het is opmerkelijk, dat juist de marsch van Napoleon uit het kamp van Boulogne naar Ulm in 1805, ook uit een strategisch oogpunt, met dien van Marlborough naar den Donau eenige overeenkomst heeft. Met dezen laatsten heeft men ook het voortrukken van Wellington van de grenzen van Portugal naar Vittoria in 1812 vergeleken.

Marlborough met zijn leger naar de Nederlanden terug, waar intusschen, door de geringe macht welke daar was achtergebleven en te groote schroomvalligheid, niets van aanbelang had kunnen verricht worden: alleen had Ouwerkerk beproefd Namen te bombardeeren, en Sparre Brugge beschoten, om de Fransche magazijnen, in die steden aangelegd, te vernielen 1). Doch wij moeten onze blikken een oogenblik naar gene zijde der Pyreneeën wenden: want ook dáár werd door Nederlanders gestreden.

De toetreding van den Koning van Portugal tot het groote bondgenootschap, 't welk den Aartshertog Karel van Oostenrijk op den Spaanschen troon wilde plaatsen, in stede van den Franschen Vorst die reeds met de daad daarop gezeten was, gaf gelegenheid, om den oorlog ook naar het Pyreneesche schiereiland over te brengen. De Aartshertog Karel, in de Nederlanden gekomen, was te Vlaardingen scheep gegaan, en vervolgens met een Engelsch-Nederlandsche vloot naar Portugal overgestoken. Engelsche en Nederlandsche hulptroepen verzelden hem, en onze dappere Fagel werd aldaar tot zijn Veldmaarschalk benoemd. Door beslissende uitkomsten en schitterende wapenfeiten is de oorlog, daar gevoerd, wel niet opgeluisterd: de Brigadier van Welderen werd zelfs met twee Hollandsche Regimenten, bij Sazedes en Sobreira, door een vijandelijk overmacht derwijze ingesloten, dat hij zelf met vele Officieren gevangen geraakte (27 Mei 1704); maar hoe weinig, bij een oorlog in Spanje, over krijgstalenten en dapperheid naar den uitslag mag geoordeeld worden, hebben de latere oorlogen geleerd, in die gewesten gevoerd: en wat Fagel betreft, deze verwierf er den grootsten lof. Met een geringe krijgsmacht, in Portugal alleen door ongeoefende troepen versterkt, en door slecht beredene ruiterij ondersteund, meestal gebrek hebbende aan de noodigste oorlogsbehoeften, niet zelden teleurgesteld wanneer hij versterking wachtte, deels omdat de Staatsdienaars in Portugal de Fransche belangen begunstigden, deels omdat het volk en de Geestelijkheid niet dulden konden dat het Huis van Oostenrijk zich van de hulp van ketters bediende, en aldus door overmacht aangetast, wist hij echter de vijanden steeds in angst en onzekerheid te houden, en perk te stellen aan hun voortdringen. De verovering van Valencia de Alcantara met storm, waarop de overgaaf van Albuquerque volgde, had men aan zijn beleid te danken, en de Koning van Portugal betuigde meer dan eens zijne erkentenis voor de diensten, door Fagels dapperheid en krijgservarenheid aan de gemeene zaak bewezen. 2)

1) Brugge echter kocht de voortzetting van het bombardement voor *f* 600,000 af.

2) Ten onrechte schrijven Quincy (T. IV, p. 688) en Coxe (Vol. II, p. 204) de

Terwijl de bondgenooten aldus uit Portugal poogden in Spanje te dringen, kruiste de Engelsch-Nederlandsche vloot onder den Engelschen Admiraal Rooke langs de Spaansche kusten in de Middellandsche zee, om dáár deze of gene stad te bemachtigen, en wierp zich, na een vruchteloozen aanslag tegen Barcelona, op Gibraltar. Een landing, onder het beleid van Prins George van Hessen-Darmstadt, werd gelukkig volbracht (1 Aug. 1704). De stad uit de vloot hevig beschoten, en de stoutheid van den aanval, waarbij eenige havenwerken werden ingenomen, joeg den bevelhebber van Gibraltar een zoo grooten schrik aan, dat hij de opeisching, in naam van Koning Karel, met de overgaaf der stad beantwoordde. Nauwelijks was deze gewichtige vesting in de handen der Bondgenooten gevallen, of uit het Fransch-Spaansche leger, onder het opperbevel van den Hertog van Berwick, natuurlijken zoon van Jacob II, werd een Spaansche krijgsmacht, aangevoerd door den Markies de Villadarias, afgezonden, om de stad te hernemen. Doch de Prins van Hessen-Darmstadt had zich terstond derwijze in staat van verdediging gesteld, dat een geregelde belegering noodzakelijk werd; en met het aanvoeren der daartoe noodige troepen en hulpmiddelen verliepen meer dan twee maanden, eer de loopgraven konden geopend worden (21 Oct.). Wanneer van lofwaardige verdedigingen gesproken wordt, verdient ook die van Gibraltar, onder den Prins van Hessen-Darmstadt, genoemd te worden. Het is waar, dat de aanvallers niet altijd met genoegzaam beleid te werk gingen. Zij dreven wel met groote stoutmoedigheid hunne loopgraven tot aan het glacis, en schoten vier aanmerkelijke bressen; maar in plaats van een algemeenen storm te ondernemen, bepaalden zij zich tot drie op zich zelven staande aanvallen, welke mislukten, omdat aan de belegerden de gelegenheid gelaten was, hunne krachten op het aangevallen punt te vereenigen. Indien dan van de eene zijde, door gebrek aan beleid en veerkracht bij de belegeraars, de verdediging gemakkelijker werd gemaakt, zoo waren daarentegen de belegerden schaars van het noodigste voorzien. Twee maanden na den aanvang van het beleg, was bijna al hun geschut onbruikbaar geschoten; de gekwetsten, die menigvuldig waren, hadden gebrek aan geneeskundige hulp, de gezonden niet dan slecht voedsel, en, had niet de Engelsch-Nederlandsche vloot, in weerwil der pogingen van

verovering van Valencia aan Graaf Gallowaij zie bov. bl. 185 aant. 3) toe: Coxe zelfs, zonder Fagel te noemen. Fagel en Gallowaij voerden week om week beurtelings het bevel. Den 3 Mei trad Fagel in functie; dien zelfden dag deed hij de loopgraven openen, en op den 8en de stad bestormen. Men zie de brieven in den *Europ. Merc.*, Juli 1705, bl. 54. Een vaandel, bij de verovering van Albuquerque bemachtigd, werd door Fagel naar 's Hage gezonden.

een vijandelijk eskader om dit te beletten, nu en dan in het ontbrekende gedeeltelijk kunnen voorzien, vruchteloos ware de standvastigheid geweest van bevelhebber en bezetting. De eer dezer verdediging komt hoofdzakelijk toe aan den Prins van Hessen-Darmstadt. Bij den aanvang der belegering noch Ingenieurs hebbende, noch kanoniers, noch mineurs, noch arbeiders bekwaam om de noodige vuur- en verdedigingswerken te maken, onderwees en oefende hij daarin een gedeelte der bezetting, en ging zelf voor, nu eens met de spade, dan eens met den degen in de hand. Wat de bezetting betreft: uit hoe vele natiën deze bestond, kan daaruit blijken, dat een enkel vijandelijk kanonschot zeven personen van verschillenden landaard deed nederstorten, waaronder een Duitscher, een Franschman, een Spanjaard, een Engelschman, een Waal en een Hollander. Maar de Hollanders hadden een voornaam aandeel aan het welgelukken der verdediging. Bij kleine uitvallen onderscheidden zij zich inzonderheid; en wanneer de bevelhebber, het voorstel doende tot een grooteren uitval, daartoe de toestemming der Hoofd-Officieren verlangde, waren het al de Nederlandsche die dat voorstel ondersteunden, zonder dat het voorbeeld hunner kloekmoedigheid de meerderheid kon bewegen. Ofschoon dan de Prins van Hessen-Darmstadt, voornamelijk naar het schijnt door een tegengesteld gevoelen van de Engelsche bevelhebbers, (want de Fransche, die onder hen waren, stemden met de Nederlanders) aan de verdediging niet zooveel nadruk kon geven als hij wenschte, moesten echter de Spanjaarden ten laatste het beleg opbreken, nadat het zes en een halve maand geduurd had. Op den 21sten October 1704 waren de loopgraven voor Gibraltar geopend: op den 2den Mei 1705 verlieten de belegeraars hunne werken, hebbende gedurende deze belegering een verlies geleden van 12000 man; terwijl de belegerden niet zooveel honderden hadden verloren 1). De bondgenooten bleven derhalve in 't bezit van Gibraltar;

1) De hier medegedeelde bijzonderheden omtrent het beleg van Gibraltar, zijn ontleend uit een in 't Fransch geschreven handschrift, getiteld *Remarques sur le siege de Gibraltar*, afkomstig uit de familie-papieren der Heeren van Verschuer. De aanteekeningen, waarvan dat HS. een kopie behelst, zijn blijkbaar geschreven door een Officier, die binnen Gibraltar geweest is tijdens de belegering. Daar alle andere bekende berichten omtrent dat beleg meer den aanval dan de verdediging betreffen, zijn die aanteekeningen dubbel belangrijk. Een enkele brief in den *Europischen Mercurius* (1705 Maart, bl. 169) is insgelijks uit Gibraltar geschreven, en daarin wordt het terugslaan der belegeraars, toen dezen den 11 November met touwladders de steilte des bergs hadden beklommen welke de stad beheerscht, toegeschreven aan de dapperheid van een troep Grenadiers onder den Kolonel Bor. Of echter deze Bor inderdaad, gelijk zijn naam schijnt aan te duiden, een Nederlander geweest zij, heeft schrijver dezes niet met zekerheid kunnen nasporen. In het straks bedoelde HS. wordt die gebeurtenis ook vermeld, en gezegd, dat 500 vijanden, die reeds twee uren op den berg hadden post gehad, aldaar door 200 man, die meer dan een uur noodig hadden om den berg op te klauteren, allen gedood of gevangen genomen werden. Bor wordt echter in het HS.

maar de Engelschen gevoelden zoo zeer hoe weinig recht zij hadden, zich uitsluitend deze verovering toe te eigenen, dat de Koningin van Engeland, de tijding daarvan vernomen hebbende, aan den Nederlandschen Gezant verklaarde, met hunne Hoog-Mogenden over het behoud en bezit van de stad en haven van Gibraltar een overeenkomst te willen treffen 1). Naderhand echter begreep het Engelsche Hof de veroverde vesting alleen te kunnen behouden, en men heeft dit dezerzijds toegegeven. Doch zoo de Engelschen thans in 't bezit zijn van een der gewichtigste punten, welke zij in alle zeeën zich hebben weten toe te eigenen, ten einde hunne heerschappij op den oceaan te kunnen vestigen, dan zijn zij dat voor een groot gedeelte aan de Nederlanders verschuldigd.

Terwijl aldus het bezit van Gibraltar voor de bondgenooten verzekerd werd, ving in de Nederlanden de veldtocht aan van 1705, een veldtocht, minder merkwaardig door hetgeen er groots in gedaan is, dan door de beschouwing van hetgeen er misschien in had kunnen gedaan worden, zonder den verbeten wrok van Slangenburgh en het gebrekkig oppergezag van Marlborough. Één wapenfeit echter van dien veldtocht is opmerkelijk genoeg, om er een oogenblik bij stil te staan; het is het doorbreken der Fransche liniën in Brabant.

Reeds meermalen is gesproken van de geduchte linie van verschansingen, waarmede de Franschen Brabant tegen een inval der bondgenooten gedekt hadden. In de drie eerste jaren van den oorlog waren zij onafgebroken bezig geweest, om dezen voormuur zoo te versterken, dat het Fransche leger daarachter steeds een zekere wijkplaats vinden en zich veilig bewegen kon. Deze reeks van veldwerken, van hooge borstweringen en diepe grachten voorzien, nam een aanvang te Marché aux Dames aan de Maas, ten oosten van Namen, liep door Gerbise

niet genoemd, maar als aanvoerder dier 200 man Prins Hendrik, broeder van den Prins van Hessen-Darmstadt, die ook in den *Eur. Merc.* gezegd wordt, bij die geleheid gekwetst te zijn. Ten aanzien van het deel, 't welk de Hollanders hadden aan de verdediging van Gibraltar, luidt het HS. na de vermelding van het geschil van gevoelen omtrent het doen van een grooten uitval, aldus: „Je ne dirai rien que de conforme à la vérité et dont toute la garnison ne convienne, sie je fais remarquer en passant, que cette nation (des Hollandais) quoi qu'il n'y eut dans la ville qu'un bataillon de leurs troupes (in het laatst der belegering zijn er meer bijgekomen) a parfaitement bien servi pendant tout le siège, qu'elle s'est distinguée dans plusieurs petites sorties qui ont toujours assez bien réussi, et qu'elle a une bonne part aux heureux succès que l'on a eut et à la glorie que la garnison s'est acquise par une defense si longue, si opiniatrée et si pleine de difficultés." Uit den toon, waarop dit geschreven is, schijnt men te mogen opmaken, dat de schrijver zelf geen Hollander was.

1) Wagen. B. LXVI, § 26, D. XVII, bl. 225. Tot een staaltje van de partijdigheid van Coxe, diene dit, dat hij omtrent het beleg van Gibraltar alleen het volgende zegt (Vol. II, p. 2''3); „Gibraltar, after a long and arduous siege, had bean relieved by an englisch fleet." De vloot bestond uit een Engelsch eskader onder Leake en een Nederlandsch onder den Schout-bij-nacht Paulus van der Dussen.

naar Wasseige en van daar naar de Kleine Geete, langs welker linkeroever zij was voortgezet tot aan Leeuw of Zout-Leeuw. Tusschen deze plaats en Aarschot vervingen de Groote Geète en de Demer de kunstmatige verdediging, en van Aarschot liep een nieuwe reeks van veldwerken naar Antwerpen. Op elk der beide flanken had deze verschansingslinie een geducht bolwerk in Antwerpen en Namen, en tusschen beide waren talrijke plaatsen versterkt, inzonderheid Leeuw, Diest, Sichem, Aarschot en Lier. Hoe moeielijk het was, deze liniën, waarachter een talrijk leger post hield, te overweldigen, hadden de vorige veldtochten, inzonderheid die van 1703, geleerd 1). Door die liniën had Marlborouch elke poging om door de Spaansche Nederlanden voorwaarts te dringen, verijdeld, en zijn verlangen om beslissende veldslagen te leveren, aan het goedvinden des vijands onderworpen gezien. Aan die zijde derhalve door dezen slagboom gestuit, besloot men dien om te trekken en te trachten, langs de Moezel, waar Traerbach en Trier in de macht der bondgenooten waren, in Frankrijk te rukken. Marlborough deed daartoe in het midden van Mei des jaars 1705 zijn leger bijeen trekken in den omtrek van Trier; en een Keizerlijk leger, onder Prins Lodewijk Markgraaf van Baden, zoude uit de omstreken van Mentz langs de Saar optrekken, om mede te werken tot den inval in 's vijands land. Dan de Maarschalk Villars stelde zich met een Fransche legermacht tusschen Luxemburg en Saar-Louis, gereed den aanval af te wachten; Prins Lodewijk van Baden, zoo als velen meenden uit naijver op den roem van Marlborough, kwam niet opdagen; Villeroi en de Keurvorst van Beieren, die in de Spaansche Nederlanden bevel voerden, hadden zich den marsch van Marlborough naar de Moezel ten nutte gemaakt, Hui ingenomen (28 Mei—10 Juni), Luik bezet, en de Staten Generaal begonnen zich ongerust te maken: het ontwerp, om langs de Moezel in Frankrijk te dringen, werd opgegeven. Het Engelsch-Nederlandsche leger keerde den 1sten Juli terug naar Maastricht, en de Generaal Schultz heroverde Hui, na een beleg van zes dagen (12 Juli). Het eerste plan van den veldtocht was derhalve mislukt, en Marlborough, steeds ongeduldiger wordende, kwam nu terug op het ontwerp om de Fransche liniën te overweldigen en het oorlogstooneel in Zuid-Brabant over te brengen. Doch in den veldtocht van 1703 ondervonden hebbende, hoeveel tegenstand dit ontwerp vond bij de overige Generaals, 2) zond hij eerst in 't geheim den Generaal

1) Een beoordeeling dezer liniën en van de beschikkingen om ze te verdedigen, geeft Feuquières, *Mémoires historiques et militaires*, T. I, p. 451.
2) Zie boven bl. 263.

Hompesch naar 's Gravenhage, om tot uitvoering de noodige volmacht te bekomen, deelde die vervolgens mede aan Ouwerkerk, en door dezen met warmte verdedigd in den krijgsraad, werd het voorstel, in weerwil van den tegenstand van Slangenburgh, aangenomen. Het eenige middel om in den voorgenomen aanval wel te slagen, was, den vijand te misleiden. Te dien tijde trok Ouwerkerk met het Nederlandsche leger naar Bourdines, als ware het oogmerk, de liniën bij Meffelen te bestoken waar zij het zwakst waren; en Villeroi, aldaar den aanval verwachtende, vereenigde zijne hoofdmacht met een al te breed front in den omtrek van Merdop en de bronnen van de kleine Geete. Toen rukte Marlborough, eerst den schijn hebbende gegeven als wilde hij Ouwerkerk volgen, met het overige gedeelte zijns legers, plotseling in den nacht van den 17den Juli, naar de zijde van Leeuw. Bij het aanbreken van den volgenden dag, door een dikken mist begunstigd, verscheen de voorhoede, aangevoerd door de Generaals Schultz en Ingolsby voor de Fransche liniën; Schultz bemachtigde Neerwinden en Neerhespen; een andere kolonne nam bezit van de brug te Elixheim en van het kasteel Wanghe, 't welk de overtocht van de kleine Geete dekte; de liniën werden beklommen; een groot aantal soldaten en landlieden werd in 't werk gesteld om de veldwerken te slechten, en ruim baan te maken voor de aanrukkende troepen; en voordat de zon op den 18den Juli den middag bereikt had, was het geheele leger van Marlborough binnen de vijandelijke liniën. Een Fransch legerkorps 't welk aanviel met een charge van 30 escadrons, ondersteund door 11 bataljons, werd met een verlies van 6000 dooden, gekwetsten en gevangenen, benevens vaandels standaarden en geschut, overhoop geworpen. Villeroi kwam wel met zijne hoofdmacht op om zijne ruiterij te hulp te komen, maar ziende, dat al zijne troepen bij Heilisheim geslagen waren, trok hij met versnelden marsch terug naar Leuven, om achter de Dijle aan Marlborough het voordeel te betwisten, 't welk deze zich van het welslagen zijner stoute onderneming had voorgesteld. Dit kloek besluit, door den Franschen Maarschalk en den Keurvorst van Beieren genomen en ten uitvoer gebracht, deed de groote vreugde, welke in Holland en Engeland betoond werd over het door Marlborough bedreven wapenfeit, inderdaad roemrijk op zich zelf, weldra eenigermate bekoelen en plaats maken voor de opmerking van den misslag, dat het Engelsche leger, toen het in den morgen van den 18den Juli de Fransche troepen bij Heilisheim had overhoop geworpen, niet zonder uitstel voorwaarts gerukt was, om Villeroi den overtocht over de Dijle te beletten. Door de Engelschen wordt dit verzuim aan de Nederland-

sche Generaals. geweten. Het Nederlandsche leger namelijk, onder Ouwerkerk, na in den morgen van den 17den de Mehaigne overgetrokken, en naar de zijde van Bourdines getogen te zijn, om, gelijk gezegd is, Villeroi derwaarts te lokken, was in den avond van dien dag de genoemde rivier over twaalf pontonbruggen weder overgetrokken, en had zich vervolgens aan Marlboroughs leger aangesloten. Na dezen vermoeienden tocht, in den nacht voortgezet, zouden de Nederlansche Generaals verklaard hebben, waren hunne troepen niet in staat, onverwijld een nieuwen marsch te aanvaarden, en Marlborough zou zich door hunne voorstelling hebben laten overhalen. 1) Is dit waar, dan zou daaruit alleen dan iets ten nadeele van de Nederlandsche Generaals kunnen afgeleid worden, indien het bewezen ware, dat hunne verklaring een ongegrond voorgeven is geweest, en dat de Veldheer, niet door hunne voorstelling overgehaald, maar door hunne weigering gedwongen is geworden, het Engelsche leger te doen stand houden. Slangenburgh daarentegen schroomde niet, uit naam der Staten-Generaal te schrijven, dat »het te wenschen ware dat hunne Hoogmogendheden goedvonden onderzoek te doen, waarom, na de vermeestering der liniën te Neer-Hespen, binnen welke men op den 18den Juli reeds voor zeven uur in den morgen stond en daar de vijand al den dag niet meer gezien werd, waarom toen niet verworven kon worden, dat men dien dag voortrukte, om hem den overtocht der Dijle te betwisten en te beletten, waardoor men zich van een groot gedeelte van Brabant meester kon gemaakt hebben." 2) Hoedanig ook het karakter van Slangenburgh moge geweest zijn, en hoe laakbaar zijn gedrag ten aanzien van den Veldheer, wiens bekwaamheid hij had behooren hoog te achten, en wiens gezag hij had moeten eerbiedigen, is het toch moeielijk te gelooven, dat hij zoo zou geschreven hebben, indien hij zelf en zijne krijgsmakkers geweigerd hadden mede te werken tot een maatregel, welks uitvoering hij zich beklaagt dat niet heeft kunnen verworven worden. Ja het schijnt veeleer, dat Marlborough het gewicht om onverwijld naar de Dijle voort te rukken, niet dadelijk heeft doorgrond, en misschien niet heeft kunnen doorgronden, omdat hij van den marsch des vijands niet zoo spoedig heeft kunnen onderricht worden, en dat zijne vereerders, toen hem dit naderhand tot een misslag

1) „To those," zegt Coxe, p. 141, „who complimented hem on his exploit he replied, with a smile: All is well, but much is yet to be done." He was however thwarted by the opposition of the dutch generals, who expatiated on the fatigue of the troops after so long and toilsome march. At lengt, wit much reluctance, he yielded to their instances, and established his camp in the vicinity of Tirlemont."

2) De brief, waaruit deze woorden ontleend zijn, is te vinden onder de Bijlagen tot het 2de Deel van de Vrijers *Historie van Marlb.* en staat ald. bl. 556.

werd aangerekend, de schuld daarvan op de Nederlanders geworpen hebben 1). Het doorbreken der Fransche liniën is dan ook hier ter plaatse niet vermeld, om hulde te brengen aan de dapperheid van de Nederlandsche troepen: want buiten hunne schuld hadden zij, behalve eenige bataljons onder den Baron van Welderen, 2) daaraan geen ander deel, dan het gelukkig volbrengen van een moeielijken marsch, waardoor aan de Engelschen de gelegenheld om roem te behalen gemakkelijk werd gemaakt. Maar daarom is daarvan hier gesproken, om behoedzaamheid aan te raden in het oordeelen, door de vraag te doen ontstaan, of de belemmeringen, welke den Opperbevelhebber in sommige gevallen werden in den weg gelegd, niet wel eens in andere voorgewend zijn, om hem boven alle misslagen verheven te doen beschouwen. Dit althans mag niet onopgemerkt blijven, dat Marlborough en zijne Engelschen zich grootelijks verheugden, dat de hoofdmacht der Nederlanders niet mede in het vuur hadden kunnen zijn 3). Zoowel als bij dezen, bestond er dus ijverzucht bij genen; en het is niet onpartijdig, alles wat aan de Nederlandsche legerhoofden gedurende het opperbevel van Marlborough is ten laste gelegd, als de uitdrukking van een onbevangen oordeel aan te nemen. Dit mag dan ook wel in aanmerking worden genomen in het beoordeelen van 't geen er verder in den veldtocht van 1705 is voorgevallen, waarbij het geduld van Marlborough zoo zeer bewonderd, en zeker op een zware proef gesteld is.

Het Fransche leger, namelijk, achter de Dijle teruggetrokken, nam aldaar een stelling waarvan Leuven het middelpunt was, terwijl de rechtervleugel zich uitstrekte tot bij het bosch van Soignies en het

---

1) Opmerkelijk is het, dat in geen der brieven van Marlborough, door Coxe medegedeeld, gesproken wordt van de zwarigheid, welke de Nederlandsche Generaals, na het overweldigen der liniën zouden gemaakt hebben, om zonder uitstel voort te rukken naar de Dijle. Indien Marlb. werkelijk daartoe het voorstel gedaan had, hij zoude zeker aan zijne spijt over deze nieuwe teleurstelling, als naar gewoonte, lucht gegeven hebben. Integendeel, voor Leuven schrijft hij in den avond van den 18 aan Lord Godolphin, zonder eenige beperking: „this day has given me a great deal of pleasure," en aan zijne vrouw denzelfden avond: „My heart is so full of joy for this good success, that should I write more I should say a great many folies." Mag men daaruit niet afleiden, dat Marlb. zelf toen nog niet heeft ingezien, welk een gewichtig verzuim het niet voortrukken naar de Dijle geweest was? en krijgt daaruit niet het vermoeden, in den tekst geopperd, een groote mate van waarschijnlijkheid?

2) Quincy, T. IV, p. 505 Ook in een Relaas, geplaatst in den *Europ. Merc.*, 1705 Juli, bl. 80, worden deze Nederlandsche troepen gemeld.

3) Marlb. geeft dit niet onduidelijk te kennen in een brief, kort na het gebeurde aan zijne vrouw geschreven, door Coxe medegedeeld Vol. II, p. 146, waarin hij schrijft: „M. Overkirk's army did not come till an hour after all was over. This was not their fault, for they could not come sooner; but this gave occasion to the troops with me to make me very kind expressions, even in the heat of the action, which I own to you gives me great pleasure, and makes me resolve to endure any thing for their sakes."

dorp Neer-IJsche, de linkervleugel tot aan het dorp Rotselaere bij den Demer. Marlborough, na Thienen, Sichem, Diest, Aarschot en Leeuw bezet te hebben, sloeg den 19den Juli zijn leger op in het gezicht van Leuven, doende de Engelschen hunne legerplaats nemen tusschen Vlierbeek en Corbeek, de Nederlanders van laatstgenoemde plaats tot aan het bosch Murdael. Eerst verhinderden zware regens iets te ondernemen tegen het Fransche leger, 't welk daardoor tijd had om van den schrik te bekomen en zijne stelling te versterken, en niet voor den 29sten kon men een poging ondernemen, om den overtocht van de Dijle te dwingen. 1) Hiertoe werden de Nederlandsche troepen mede gekozen, om het spits af te bijten. De Generaal Willem van Heuckelum 2) zoude met 5 bataljons en 9 escadrons Nederlanders te Neer-IJsche de Dijle overtrekken; terwijl 12 bataljons en 37 escadrons uit het Engelsche leger onder den Hertog van Wurtemberg en Graaf Oxenstiern den overtocht te Corbeek zouden beproeven. Des avonds te vijf ure gingen deze beide kolonnen op marsch, en tegen middernacht braken de beide legers op, om haar te volgen. Door de duisternis begunstigd, bereikten de gemelde beide voorhoeden ongemerkt den oever der rivier, doch het gedruisch, door het te water brengen der pontons veroorzaakt, verried hare nabijheid aan de vijandelijke schildwachters, wier waarschuwing weldra het Fransche leger in 't geweer bracht. Van Heuckelum had intusschen, toen de morgen aanbrak, zijne brug niet alleen in gereedheid, maar ook door geschut beschermd, en voerde al zijn voetvolk er over tegen Neer-IJsche. Twee vijandelijke bataljons en een regiment dragonders werden hier met groote dapperheid overhoop geworpen, en het dorp ingenomen. De weg was nu open, en de schoonste zege scheen den voorspoed dezer dappere voorvechters te zullen bekroonen, toen van Heuckelum, in plaats van het leger, voor 't welk hij den weg gebaand had, te zien opdagen, bevel ontving terug te trekken en het behaalde voordeel te laten glippen. Hij volbracht dien

1) Marlb. schreef op Donderdag den 23 aan Godolphin (bij Coxe, Vol. II, p. 152) dat de zware regens, Dinsdag en Woensdag nacht gevallen, hem hadden verhinderd, den overtocht van den Dijle te forceeren; dat hij zulks in den morgen van Woensdag had willen beproeven, doch dat toen de Nederlandsche Generaals van een tegengesteld gevoelen waren geweest. In een lateren brief echter (ald. p. 158) weerspreekt hij zich, en zegt, dat er dien Woensdag eenparig besloten was tot den aantocht, maar dat ook toen de regen de uitvoering verhinderde. Waarom hij, na Zondag den 19 voor Leuven te zijn gekomen, Maandag den 20, zonder iets te doen, heeft laten voorbijgaan, is door Coxe, die blijkbaar alles heeft opgezocht, om zijnen held hier vrij te pleiten, niet aangeteekend. Indien werkelijk daartoe eerst volmacht uit 's Hage moest gevraagd worden, dan hadden de Nederlandsche Generaals gelijk, van in het voorstel niet toe te stemmen. Inderdaad werd de Generaal Hompesch naar 's Hage gezonden, die terugkwam met het antwoord, dat de onderneming werd goedgekeurd, mits de Generaals en Gedeputeerden te velde daarin toestemden: en toen stemden dezen er ook in toe.

2) Aldus is 's mans naam in de staten van oorlog, niet Heuckelom, geschreven.

last met zoo veel omzichtigheid, dat niet een enkel man, niet een enkel ponton verloren werd. 1) Maar wie had het bevel tot dezen terugtocht gegeven, en waarom werd die bevolen? Zeker is het, dat de Hertog van Wurtemberg te Corbeek niet zoo wel geslaagd was als van Heuckelum te Neer-IJsche, en slechts 500 grenadiers over de rivier had kunnen krijgen; en dat het Engelsche leger, bij het aanbreken van den dag, nog niet zoover vooruit gerukt was om den aanval op dat punt te ondersteunen, als het Nederlandsche om over Neer-IJsche in te vallen: 2) waarom de meesten het daarvoor houden, dat Marlborough, ziende de werkzaamheid en fiere houding der Franschen, het niet raadzaam heeft geoordeeld zijn leger verder in de waagschaal te stellen, maar het staken van den aanval bevolen heeft. Marlborough heeft, zooveel oekend is, dit nimmer in geschrifte tegengesproken, maar erkend, dat de mislukking aan het spoedig aanrukken van 's vijands macht is toe te schrijven 3). Hem bedoelde dan ook Slangenburgh, toen deze aan Fagel het volgende schreef: »Het ware te wenschen, dat Hunne Hoogmogendheden goedvonden, onderzoek te doen wiens schuld het geweest zij, dat de aanslag op Neder-IJsche, daar wij den 30sten Juli zeer voordeelig en gelukkig gelegerd waren, niet uitgevoerd werd; en waarom de Luitenant-Generaal Oxenstern, toen de troepen onder den Luitenant-Generaal Heukelom alle zwarigheid te boven gekomen waren, met zijne manschap niet voortrukte, waardoor een zege, die zeer waarschijnlijk was, verzuimd werd" 4). En evenwel schroomt een Engelsch schrijver niet, ofschoon hulde doende aan de dapperheid van van Heuckelum, welke ook al te zeer in 't oog gevallen was om verzwegen te kunnen worden, het mislukken van den aanslag aan de besluiteloosheid der Nederlandsche Generaals, en aan de weerstrevigheid van Slangenburgh te wijten. 5) Moeielijk is

1) Ten onrechte doet Quincy (T. IV, p. 610) het voorkomen, alsof de troepen die reeds de rivier over waren, teruggeslagen zijn.

2) Zie Coxe, Vol. II, p. 155.

3) Een brief, zegt Coxe, p. 157: „which he wrote to the States, with a view of sparing the feelings of the Dutch, ascribed the failure to the sudden advance of the enemy in force." Dat Marlb. bevel tot het staken der onderneming gegeven heeft, getuigen ook Rousset, D. II, bl. 139 en de la Colonie, *Mémoires* T. p. 55. Lediard zegt in 't algemeen, dat de aftocht veroorzaakt werd, omdat de vooruitgerukte troepen niet bijtijds ondersteund werden. Burnet en Lamberty (*Mémoires*) spreken van het zwellen van de Dijle, als oorzaak van de mislukking.

4) Zie den brief, boven bladz. 274 aangehaald.

5) De hier bedoelde schrijver is Coxe, die, erkennende dat voor zijne beschuldiging geen spoor van bewijs te vinden is in de openbaar gemaakte stukken van dien tijd (from a delicacy, gelijk hij zegt, not to offend the States) haar eeniglijk grondt op een nameloozen brief van een Engelsch Artillerie-Officier. Coxe wringt zich in allerlei bochten, om het verwijt der mislukking van zijnen held op de Nederlanders te werpen, en bedient zich, om te doen gelooven, dat Marlborough ook van zijn gevoelen is geweest, van een

het, na een zoolang tijdsverloop, uitspraak te doen in een zaak, waarover destijds een onderzoek noodig geoordeeld, maar niet gedaan is. Bij het overwegen echter der onderscheidene berichten, kan men het vermoeden niet onderdrukken, dat het voordeel, door de dapperheid der Nederlandsche troepen onder van Heuckelum behaald, bij de Engelschen, die aan het voor hen bestemde punt van aanval nog achterlijk waren, de vrees heeft doen ontstaan, dat de Nederlanders met den roem van den dag voornamelijk zouden gaan strijken 1). Hoe dit zijn moge, bij Marlborough werd het ongeduld om vruchten te plukken van het doorbreken der Fransche liniën, waarover in Engeland en Holland een vreugde was betoond alsof er een tweede zege bij Blenheim behaald was, bij iedere teleurstelling grooter; en ziende de moeielijkheid van den overtocht van de Dijle te dwingen, besloot hij, een omweg te maken en de stelling des vijands om te trekken. Hij verliet dan zijne legerplaats voor Leuven, en trok terug naar Meldert, niet ver van Thienen, brak den 15den Augustus van daar op over Corbaiz, Genappe, het toekomstige slagveld van Waterloo en Braine la Leud, en sloeg den 17den Augustus zijn leger op tusschen laatstgenoemde plaats en Hulpen, vestigende zijn hoofdkwartier te Fischermont.

De aandacht des vijands was middelerwijl afgetrokken geworden door een aanval van Sparre uit Staats-Vlaanderen op de Fransche liniën aldaar, welke met niet minder geluk dan die in Brabant overweldigd werden. Met groote stoutmoedigheid werd ook deze onderneming ten uitvoer gebracht. In den nacht van den 2den Augustus zwommen vijf Hollandsche soldaten, met vuurslag en zwavelstokken in den mond, over de vaart tusschen Gend en Brugge, staken de wachthuizen in de Fransche liniën in brand, en, bij de verwarring hierdoor ontstaan, sloeg de voorhoede van Sparre's troepen, inmiddels aangerukt, in den vroegen morgen een pontonbrug over de vaart, welke aldus werd overgetrokken 2). Zoo groot was de schrik, door dezen onverhoedschen aanval bij de Franschen te weeg gebracht, dat zij in allerijl de wijk namen binnen Gend, latende liniën, geschut en oorlogsvoorraad ter prooi aan de overwinnaars, die ze vernielden en onbruikbaar maakten,

---

brief, door dezen den 29sten Juli geschreven, terwijl intusschen de aanval eerst in den vroegen morgen van den 30 beproefd is.

1) Indien het waar zij, wat Coxe p. 156 verzekert, ofschoon zonder eenig gezag aan te halen, dat de Nederlandsche Generaals geweigerd hebben, om het detachement, 't welk den aanval te Corbeek deed, te ondersteunen, en hun daartoe bevel is gegeven, dan rijst ook daaruit eenig vermoeden, dat men de Nederlanders van hun voordeel, bij Neer-IJsche behaald, heeft willen aftrekken: en blijkt daaruit althans, dat het Nederlandsche leger vlijtiger geweest was om vooruit te komen dan het Engelsche.

2) *Europ. Merc.*, August. 1705.

en tot voor de poorten van IJperen en Doornik gingen stroopen. Sparre trok wel eenige dagen later, toen de vijand versterking bekwam en zich herstelde, naar Staats-Vlaanderen terug, maar het doel was bereikt, en de aandacht van Villeroi was door het gebeurde in Vlaanderen bezig gehouden. Marlborough had daarvan echter niet terstond gebruik kunnen maken, vermits hij van de Staten-Generaal het verlof verwachtte, om twee of drie marschen te doen zonder een krijgsraad te raadplegen. Toen hem dit verlof, waartoe het besluit op den 5den genomen was, door den Generaal Hompesch was overgebracht, brak hij, gelijk boven gezegd is, op naar Braine la Leud en Hulpen. Villeroi en de Keurvorst van Beieren, die gedurende den optocht van het Engelsch-Nederlandsche leger in hunne vorige stelling gebleven waren, konden niet zoodra met eenigen grond den toeleg des Engelschen Veldheers vermoeden, of zij maakten hunne beschikkingen om Brussel en Leuven te dekken, en verplaatsten te dien einde hunnen rechtervleugel van Neer-IJsche naar Over-IJsche, en deden hunnen linkervleugel de plaats van den rechter innemen, zoodat het dorp Holberg in het midden hunner slagorde gelegen was. Ook het bosch van Soignies werd door hen bezet, en in het dorp Waterloo een post gelegd, welke echter, door de Nederlandsche voorwacht onder de Generaals Dompré en Grovestins, in het bosch werd teruggedreven. In deze stellingen der wederzijdsche legers vonden Marlborough en Ouwerkerk in den vroegen morgen van den 18den Augustus goed, om tusschen de riviertjes de Laan en de IJsche op den vijand aan te trekken; en, op den middag in een ruime vlakte tot op een kanonschot van den vijand genaderd zijnde, hem op vier punten aan te tasten, te Over-IJsche, tusschen dit dorp en Holberg, te Holberg en te Neer-IJsche: dan nu stelden de Gedeputeerden te velde, zijnde de Heeren Rouwenoort, van Heemskerk en N. van Schagen zich daartegen; en, oordeelende, dat aan het raadsbesluit van den 5den door de gedane marschen voldaan was, en het gegeven verlof niet verder strekte, verklaarden zij, hunne toestemming tot den aanval niet te kunnen geven, tenzij de Nederlandsche Generaals deswege geraadpleegd waren. Deze werden derhalve in den namiddag 1) bijeen geroepen, en, misnoegd, dat men zonder hun gevoelen te vragen, gelijk altijd placht te geschieden, hen gebracht had op een plaats, vanwaar de Opperbevelhebber verzekerde dat men zich niet met eere kon verwijderen,

1) Volgens Coxe, Vol. II, p. 167, omstreeks drie uur. Doch Slangenburgh, in zijnen brief aan Fagel, te vinden in de Bijlagen bij de Vrijer, D. II, en in de *Memoires* van Lamberty, zegt, dat de Nederlandsche Generaals eerst tusschen vijf en zes uur bevel ontvingen, om bij de Gedeputeerden en Marlborough te komen.

zonder slag te leveren, terwijl men hen nu in de verantwoordelijkheid voor den uitslag wilde doen deelen, weigerden zij in den beginne, hun gevoelen te zeggen, maar verklaarden zich bereid de bevelen op te volgen, welke hun zouden gegeven worden. Doch toen de Gedeputeerden te velde hun den stelligen last gaven om hunne meening te openbaren, en dreigden, de namen dergenen die weigerden dit te doen aan de Staten-Generaal te zullen overschrijven, betuigden allen eenpariglijk, dat de aanval op Over-IJsche onuitvoerlijk was; maar dat zij over de sterkte der overige punten, tot den aanval bestemd, niet konden oordeelen. Toen werden de Generaals Slangenburgh, Tilly en Salisch 1) uitgezonden, om de stelling des vijands langs de geheele linie in oogenschouw te nemen. Maar middelerwijl, vermits reeds de avond begon te vallen, gaf Marlborough, die alleen de verantwoordelijkheid niet op zich had willen nemen, bevel tot den aftocht. In den nacht versterkten de Franschen hunne stelling zoo zeer, dat den volgenden morgen aan een aanval niet te denken was. Het Engelsch-Nederlandsche leger trok dan over de Dijle terug; Leeuw werd door den Generaal van Dedem belegerd, nadat Slangenburgh geweigerd had het bevel over die belegering te voeren, en in drie dagen ingenomen. Met eenige bewegingen heen en weder en het bemachtigen van Zandvliet, een sterkte, welke, in de handen des vijands, de gemeenschap tusschen Bergen op Zoom en Lillo belemmerde, werd de veldtocht des jaars 1705 besloten.

Het gebeurde te Over-IJsche gaf aanleiding tot allerlei getwist en oneenigheid, zoowel in de beide legers, als onder het volk in Engeland en in Holland. Marlborough en zijne vrienden beklaagden zich bitter, dat door kwaadwilligheid, onkunde en schroomvalligheid de lang gezochte gelegenheid om een beslissende overwinning te behalen, verzuimd was; en beweerden, dat, vermits de Staten-Generaal verlof gegeven hadden, om, zonder den krijgsraad te raadplegen, eenige marschen tot het volvoeren eener onderneming te doen, de uitvoering zelve dier onderneming door de Gedeputeerden te velde niet had mogen verhinderd worden. De laatstgenoemden daarentegen hielden staande, dat een veldslag, waarvan de uitslag zoo hachelijk was, en door welks ongunstigen afloop men in een vijandelijk land zou afgesneden zijn geworden zonder verzorging der gekwetsten en zonder onderhoud voor de overgeblevenen, een te gevaarlijke onderneming was, om, zonder het goedvinden der Nederlandsche Generaals te kennen, aan dezen daartoe de noodige bevelen te geven. Sommigen waren van oordeel, dat de Engelsche Veld-

1) Ernst Willem van Salisch, Luitenant-Generaal en Gouverneur van Breda.

heer, door zijne zucht tot schitterende bedrijven, zich wel eens tot al te stoute ondernemingen liet verleiden, en dan, in geval van mislukking, de schuld op de Nederlanders schoof, en dat dit ook hier het geval was geweest. Slangenburgh deed inzonderheid zijn best om dit gevoelen te verspreiden, en beweerde, dat niet de Nederlandsche Generaals alleen, maar ook velen der voornaamste van Marlboroughs leger, van oordeel geweest waren, dat de aanval op Over-IJsche onuitvoerlijk was; en dat twee Hoofdofficieren van den staf des Hertogs, aan den Generaal Salisch betuigd hadden, dat de stelling der Franschen aldaar wel driemaal bezwaarlijker te overweldigen was dan die te Hochstädt, alwaar de aanval door de overwinning alleen van de blaam van vermetelheid eenigermate had kunnen ontheven worden 1). Ook in 's Lands vergaderzalen werd het gebeurde een onderwerp van ernstige beraadslagingen; en de Staten van Holland brachten acht dagen door met te overwegen, of het gedrag der Nederlandsche Gedeputeerden en Generaals moest gebillijkt of afgekeurd worden. Het besef nogtans van de nadeelen, welke uit de verwijdering van Marlborough zouden voortspruiten, was algemeen, en door verstandige gematigdheid bleef de goede verstandhouding tusschen hem en de Nederlandsche Staten bewaard. Hij zelf, nadat de eerste drift bekoeld was, werkte daartoe mede door een edelmoedige ingetogenheid, welke de korselige en trotsche eigenzinnigheid van Slangenburgh te meer deed afsteken. Deze verliet, onder voorwendsel van onpasselijkheid, het leger, en de veldtocht van 1705 was de laatste door hem in dienst der Staten bijgewoond. 2) Marlborough daarentegen, van de lastige tegenwoordigheid diens bevelhebbers ontslagen, mocht daarna de voldoening smaken van elders een overwinning te behalen, niet minder gewichtig, dan waardoor hij gehoopt had zijnen naam te verheerlijken in de velden, honderd en tien jaren later beroemd gemaakt door een tweeden Marlborough.

1) Ter juiste waardeering van het gebeurde, voor zooveel mogelijk, moeten met het verhaal van Coxe, de boven aangehaalde brief van Slangenburgh en de *Mémoires* van Lamberty vergeleken worden. Opmerkelijk is het, dat Coxe de gevoelens der Engelsche Officieren omtrent den voorgestelden aanval niet heeft doen kennen, en hoe die schrijver Vol. II, p. 169 het onderhoud verhaalt, tusschen den Generaal Salisch en de twee in den tekst bedoelde Hoofd-Officieren, zijnde de Brigadier Bothmar en de Kwartiermeester-Generaal Stark.

2) Over Slangenburghs gedrag, ook na het gebeurde te Over-IJsche, verdient inzonderheid Lamberty gelezen te worden. Noemen de Engelschen den Hertog van Wellington hunnen tweeden Marlborough, Prof. van Kampen heeft in zijne Vaderlandsche Karakterkunde niet ten onrechte het gedrag van Slangenburgh jegens Marlborough vergeleken met dat van Ballesteros jegens Wellington.

DE SLAG BIJ RAMELIES. 1)

Monarch!
Gij leerdet kennen onze machten,
Wanneer altoos eenparig dachten,
HOP, HEINSIUS en SLINGELAND!
VAN HAREN *de Geuzen*, Z. X.

Het was op den 17den Mei des jaars 1706, dat langs een weinig gebruikten trap in het kasteel van Namen een vermomd persoon zich naar het vertrek begaf waar hem de Maarschalk Villeroi verbeidde, die te post van Brussel was gekomen, om het onderhoud te hebben. 't welk daar toen plaats had. Die persoon was Remy Pasquier, een ingezetene van Namen en Kapitein der gewapende Burgerij dier stad, een doorslepen veinsaard met de tong en het gelaat, en een van die wezens, voor welke het rechtschapen gemoed van den krijgsman een diepe verachting gevoelt, ook dan, wanneer hij zich van hen bedient om den vijand afbreuk te doen dien hij geroepen is te bestrijden met al de middelen welke hem ten dienste staan. Kort te voren had Pasquier met Marlborough en Ouwerkerk een dergelijk onderhoud gehad te Luik, waarheen de beide Veldheeren uit het leger te Tongeren zich tot dat einde begeven hadden, onder den schijn van de vestingwerken te gaan in oogenschouw nemen. Dáár was de laatste afspraak gemaakt tot de volvoering van een aanslag, waarover Pasquier reeds sedert eenigen tijd met de Hoofden der bondgenooten in heimelijke onderhandeling was geweest. Deze aanslag was de verrassing van Namen, waartoe het voorstel door Marlborough gretig aangenomen was, met een tweeledig doel: want, of het bezit van Namen zou het verdedigingsstelsel der Franschen, die, na het gebeurde in 't vorige jaar, een nieuwe reeks van verschansingen achter de Dijle hadden aangelegd, nutteloos maken door het omtrekken van de rechterflank hunner liniën; of, zoo zij poogden Namen te behouden, zou daardoor veellicht de zoo lang gewenschte gelegenheid worden gegeven tot een beslissenden veldslag. Het was echter den Opperbevelhebber te Namen niet verborgen gebleven, dat er eenige verstandhouding met den vijand door Pasquier was aangeknoopt; maar deze had behendiglijk den Gouverneur weten te misleiden en in den waan te brengen, dat hij het vertrouwen van eenige Hoofden der bondgenooten alleen had gezocht te verwerven om den

1) Op verschillende wijzen wordt de naam geschreven Ramelies, Ramilies, Ramilly en Ramillies.

Koning van Frankrijk van dienst te zijn en Marlborough om den tuin te leiden. Om nu van de voornemens des Engelschen Veldheers door Pasquier nauwkeurig onderricht te worden, was Villeroi naar Namen gekomen en had het onderhoud plaats, straks gemeld. Pasquier ontvouwde met geveinsde openhartigheid een gewaanden toeleg van Marlborough, zoo als deze hem zulks in den mond had gelegd; en op Villeroi's vraag, waar de Hertog dacht dat middelerwijl het Fransche leger zou wezen, het sluwe antwoord zijnde gegeven, dat Marlborough zich overtuigd hield, dat het Fransche leger, last hebbende om geen veldslag te wagen, zich niet buiten de liniën zou kunnen of durven bewegen, vloog de in zijne eer gekrenkte Franschman op in gramschap, en — twee dagen later rukte hij aan het hoofd zijns legers buiten de liniën over de Dijle, om aan Marlborough een hoofdtreffen aan te bieden: 1) want thans was hem tot het wagen van een veldslag, tot hiertoe zorgvuldig vermeden, door het Fransche Hof de vrijheid gelaten. Terwijl, zoo men in Frankrijk hoopte, in Italië het belegerde Turin, het laatste bolwerk van Savoije, weldra bukken zou, terwijl in Spanje de herovering van het belegerde Barcelona de voordeelen zou te loor doen gaan, door den Aartshertog Karel in Catalonië behaald, zou Villeroi in de Nederlanden trachten de Fransche wapenen te doen zegevieren, en de bondgenooten, aldus op alle punten geslagen, gedwongen worden den vrede aan te nemen, zoo als Lodewijk XIV dien verlangde. Dan al deze schoone uitzichten van den Franschen Monarch verdwenen in rook. Turin werd door Prins Eugenius gered, Barcelona, door Engelschen en Nederlanders verdedigd, werd ontzet door een Engelsch-Nederlandsche vloot, en in de Nederlanden deed het eergevoel van Villeroi door de list van Pasquier gekrenkt, den gedenkwaardigen dag van Ramelies aanbreken.

Wat Villeroi, na zijn onderhoud met Pasquier, te meer bewoog met zooveel overhaasting zijnen tegenstander de spits te bieden, was de omstandigheid, dat in het leger der bondgenooten de Deensche troepen, waarover de Hertog van Wurtemberg het bevel voerde, van den Deenschen Koning het bevel hadden ontvangen, niet te velde te trekken, tenzij aan een vordering van achterstallige schulden, ten laste van eenige provinciën, voldaan wierd. Door het afwezen dezer troepen was het leger der bondgenooten aanmerkelijk verzwakt, en Villeroi verlangde het aan te tasten, voordat wellicht de Denen, wanneer eens aan de gestelde voorwaarde voldaan wierd, mochten opkomen. Dan Marlborough,

1) Relation du Ressort Secret qui a donné lieu à la bataille de Ramillies in Lamberty's *Mémoires* T. IV. p. 51, en de Vrijer, *Hist. van Marlb.* D. III, bl. 19.

zoodra hij den veldslag voorzien kon, zond een renbode aan den Hertog van Wurtemberg, hem doende weten, dat hij en de Gedeputeerden te velde zich borgstelden voor de voldoening der vordering van den Koning van Denemarken, en op den 22sten Mei sloten zich de Deensche troepen bij de achterhoede van het leger der bondgenooten aan. Het leger had zich dien dag nedergeslagen tusschen Looz en Corswarem. en bestond, na de aankomst der Denen, uit 73 bataljons en 123 escadrons, uitmakende waarschijnlijk een getal van 60,000 strijders.

Marlborough en Ouwerkerk vernomen hebbende, dat het vijandelijke leger onder Villeroi, misschien een paarduizend man sterker zijnde dan het hunne, de Groote Geete overgetrokken en in aantocht was naar Geldenaken (Iodoigne), besloten, tusschen den oorsprong van de Kleine Geete en de Mehaigne door te trekken, en alsdan noordwaarts op den vijand aan te rukken. De opmarsch begon te drie uur in den morgen van den eersten Pinksterdag des jaars 1736, den 23sten Mei, in acht kolonnen. Een dikke mist bedekte den geheelen omtrek, maar zoodra de spitsen der kolonnen tusschen Wasseige en Merdop de in 't vorige jaar geslechte liniën waren doorgetrokken, steeg de mist op, en vertoonde zich te elf uur het geheele vijandelijke leger in de vlakte van Mont St. André, 'twelk dat der bondgenooten te gemoet kwam, en zich gereed maakte, om slag te leveren 1).

Op een der hoogste punten in de vlakten van Brabant, in de landstreek tusschen de bronnen van de beide Geeten, de Mehaigne en de Dijle, ligt, ongeveer een uur gaans van den tegenwoordigen straatweg tusschen Leuven en Namen, het dorp Ramelies bij de Franschen Ramillies geheeten. Een weinig noordwaarts tusschen dit dorp, en het dorpje Offuz, ontspringt op twee plaatsen de Kleine Geete, welke met hare moerassige oevers twee groote vlakten vaneen scheidt, waarvan de oostelijke de vlakte van Iandrinoeuil, de westelijke van Mont St. André genoemd wordt. Het was in de laatstgenoemde vlakte, dat Villeroi zijnen vijand, dien hij tot hiertoe te gemoet was getogen, besloot af te wachten, en daartoe zijn leger de volgende slagordening deed aannemen. Op zijn rechtervleugel deed hij zijne cavallerie in twee liniën geschaard plaats nemen tusschen Ramelies en de Mehaigne, welke rivier op een half uur afstands zuidwaarts van dat dorp stroomt. Zij stond daar vóór eene hoogte, welke den geheelen omtrek overziet, en genaamd is de Tombe van Hottomont of Hautemont. In het dorp Taviers, aan de Mehaigne gelegen, 'twelk zijn rechtervleugel dekte en in een daarbij staand kreupelbosch, deed hij eenige infanterie en een regiment dragon-

1) Men zie het bijgevoegde plan van den slag bij Ramelies.

ders postvatten, met een voorpost in het dorpje Franquinée of Franquée, insgelijks aan de Mehaigne gelegen. Zijn linkervleugel, alleen uit infanterie en artillerie bestaande, stelde hij tusschen het dorp Offuz en het dorp Ander-Kerk of Autreglise, 't welk van het eerstgenoemde een half uur verwijderd en gelegen is tusschen de Kleine Geete en het riviertje la Iauche, niet ver van beider samenvloeiïng. Het centrum was tusschen Ramelies en Offuz, en al de genoemde dorpen werden naar behooren bezet. Tusschen de beide liniën, in welke het vijandelijke leger geschaard stond, bevond zich de legertros, 'tgeen uit de marschordening ontstaan, de tweede linie in hare voorwaartsche bewegingen aanmerkelijk moest belemmeren.

Terwijl Villeroi en de Keurvorst van Beieren aldus in de positie van Mont St. André hun leger opstelden, ontwikkelden zich in de vlakte van Iandrinoeuil de acht kolonnen van het leger der bondgenooten, tusschen de dorpen Boneffe aan de Mehaigne en Foulz aan de Kleine Geete, insgelijks tot een slagorde in twee liniën, de infanterie in het centrum geplaatst, en de cavallerie op de beide vleugels, met uitzondering van 20 eskadrons Denen, die op den linkervleugel een derde linie uitmaakten. Er verliepen echter eenige uren voordat de infanterie en de Deensche cavallerie de haar aangewezen standplaatsen konden bereiken 1).

Marlborough, de stelling der vijanden in oogenschouw hebbende genomen, ontwaarde spoedig, dat hij van diens linkervleugel, welke zeer sterk gemaakt was, niets zou te vreezen hebben, vermits de moerassige oevers van de Kleine Geete de beide legers zouden verhinderen, op dat punt aan elkander te komen. Hij besloot dus, wel een schijnaanval te doen tegen dien vleugel, maar al zijne krachten te vereenigen tegen den Franschen rechtervleugel, daartoe in de eerste plaats Taviers te vermeesteren, om vervolgens zich van de hoogte van Hottomont meester te maken, waardoor de geheele stelling des vijands zou zijn geënfileerd. Door dit besluit werd schier al het gewicht van den strijd op den linkervleugel van het leger der bondgenooten gelegd, en vermits zich daar het Nederlandsche leger bevond, was het oorzaak, dat de hoogstbelangrijke overwinning bij Ramelies, welke aan België een anderen Heer heeft geschonken, voornamelijk door Nederlandsche dapperheid is bevochten.

Om de vijandelijke Veldheeren ten aanzien van het plan van aanval

1) Sedert de eerste redactie van dit werk is verschenen *Herinnering aan Sicco van Goslinga* door J. van Leeuwen (Workum 1844). Goslinga, die als Gedeputeerde te velde den slag bijwoonde, schrijft aan de Staten: (ald. bl. 24) „Aenstonds, zonder 't minste te balanceren, wierde goedtgevonden den viandt aan te tasten; de dispositie daartoe koste niet voor omtrent half vijf gemaekt worden, door dien de infanterie en de Deense cavallerie niet eerder bijder handen sijn (konden)."

te misleiden, deed Marlborough zijn rechtervleugel, uit de eerste stelling tusschen Boneffe en Foulz, over den golvenden grond, in twee liniën oprukken en vertooning maken, als wilde hij Autreglise en Offuz aantasten. Deze krijgslist trof volkomen haar doel: want zoodra ontdekte Villeroi niet, dat zijn linkervleugel bedreigd werd, of hij deed een drietal bataljons uit zijn centrum daar heensnellen, om de troepen die Autreglise bezetteden te versterken, en het aldus verzwakte centrum deed hij door troepen uit zijn rechtervleugel aanvullen. Toen nu de eerste linie van den rechtervleugel van het leger der bondgenooten den hoogen grond bereikt had, welke zich, op den rechteroever van de bronnen van de Kleine Geete, van Ramelies naar de zijde van Foulz uitstrekt, rukten uit de tweede linie, welke voor het oog des vijands verborgen was, de meeste bataljons en al de cavallerie met snellen marsch naar den linkervleugel, om dien te versterken. Zoo ontving deze vleugel, tot den hoofdaanval bestemd, een verhoogde kracht, terwijl die des vijands, welke stond aangevallen te worden, verzwakt werd 1).

Aan den uitersten linkervleugel van het leger der bondgenooten stonden vier Nederlandsche bataljons, zijnde die van Slangenburgh, Salisch, en twee van de Friesche Garde. 2) Dezen kregen last, om, vermits zich op dat punt geen Brigadier bevond, onder aanvoering van den Zwitserschen Kolonel Wertmuller, zich bij Boneffe, achter de slaglinie, tot een geheel te vormen, van daar langs de vlakke oevers van de Mehaigne, in eene evenwijdige richting met de oprijdende ruiterij van den linkervleugel, op Franquinée en Taviers te trekken, en den vijand uit de beide dorpen te verjagen. Te gelijker tijd ontving de Generaal Schultz 3) bevel, om met twaalf bataljons een aanval te doen op Ramelies.

Intusschen had reeds van half twee uur in den namiddag het geschut van het leger der bondgenooten, hier en daar voor het front in-

1) De bijzonderheid van deze manoeuvre is door Coxe ontleend uit de Compaigns van den Generaal Kane, die een bekwaam tacticus en bij den slag tegenwoordig was. In het hier gegeven verhaal van den slag bij Ramelies is voornamelijk Coxe gevolgd, die de beste bronnen geraadpleegd heeft.

2) *Europ. Merc.*, Juni 1706, bl. 302. Slangenburgh en van Salisch voerden echter zelven deze bataljons niet aan, als zijnde Luitenant-Generaals: eerstgenoemde woonde zelfs den veldtocht in 't geheel niet bij, gelijk uit het vroeger medegedeelde blijkbaar is.

3) Reeds meermalen hebben wij dezen wakkeren krijgsman aangetroffen; maar zijn wel bestuurde aanval op Ramelies was zijn roemrijkst bedrijf. Jacob Schultz van Haegen was in 1651 te Furstenau, in het Osnabrucksche, uit een edel geslacht geboren; maar reeds in 1672 was hij in dienst der Vereenigde Nederlanden, alwaar hij in 1683 te Oosterhout in den echt trad met Maria de Jong. Hij heeft bij het wapen der cavallerie in Nederlandsche dienst alle rangen doorgeloopen, en is den 3 November 1748, den ouderdom hebbende bereikt van 97 jaren, als Generaal overleden. Zijn lijk rust in de kerk te Hillegondsberg, en bij zijne afstammelingen, te Dordrecht woonachtig. wordt nog een op de vijanden veroverde standaard bewaard, als een gedenkteeken van de dapperheid hunnes heldhaftigen voorvaders.

batterij gebracht, vuur gegeven, beantwoord door dat des vijands. De Kolonel Wertmuller, den vijand uit Franquinée zonder groote moeite verdreven hebbende, richtte zich nu met twee veldstukjes langs de vlakke oevers van de Mehaigne op Taviers, terwijl de ruiterij, aangevoerd door Ouwerkerk, in gelijkmatige beweging voorttrok, om tusschen Taviers en Ramelies in 's vijands rechtervleugel te vallen. Bij het naderen van Taviers ontmoetteden de vier gemelde Nederlandsche bataljons een allerhevigsten tegenstand: want de vijand, door heggen gedekt, werd aangevuurd door het uitzicht van in dezen belangrijken post tijdig te zullen versterkt worden. Die hoop werd niet vervuld. Wel deed de Keurvorst van Beieren, toen hij zag met hoeveel nadruk Taviers werd aangetast, 14 escadrons dragonders afstijgen, welke, met achterlating hunner paarden, de verdedigers van het dorp moesten gaan ondersteunen; twee bataljons Zwitsersch voetvolk werden er bij gevoegd: maar 't was te laat. Taviers was stormenderhand ingenomen, voordat de troepen, ter versterking afgezonden, het dorp konden bereiken. De Deensche ruiterij, welke als een derde linie achter die van Ouwerkerk opreed, schoof nu tussehen deze laatste en het dorp door, sneed de vijandelijke dragonders af van hunne paarden, en sabelde hen neder of dreef hen in de Mehaigne. De dragonders van dien tijd dienden, naar de omstandigheden het medebrachten, als infanterie (waartoe zij geweer met bajonnet hadden) of als cavallerie. Zij voldeden echter in beide opzichten niet aan de vereischten, die deze beide wapens, als tactische lichamen, behooren te kenmerken. Men heeft daarom in latere tijden wel hunnen naam behouden, maar hen alleen als cavallerie gevormd, en het gebeurde bij Taviers heeft bijgedragen tot deze veranderde bestemming van dit wapen.

Te midden van deze manoeuvre, met zooveel dapperheid en zooveel beleid ten uitvoer gebracht, deed Ouwerkerk zijne ruiterij, met het zwaard in de vuist, op die van 's vijands rechtervleugel aanrennen. Deze bestond uit de bloem der Fransche ruiterij, waaronder die van 's Konings huis, welke een naam van onverwinnelijkheid had, als de Onsterfelijken van Xerxes in Perzië. De schok was zoo hevig, dat de eerste linie weldra werd overhoop geworpen. Maar de tweede linie komt aanrennen, om de eerste te ondersteunen; Ouwerkerk ziet de Beiersche kurassiers, onder begunstiging van het geschut van Ramelies, in zijne rechterflank storten, en zijne eerste linie in verwarring gebracht en teruggedrongen op de tweede. Kortstondig is echter deze wanorde, in welke de Heer van 's Gravemoer krijgsgevangen werd; de Denen, van het nederhouwen der dragonders bij Taviers teruggekomen, slui-

ten zich, door het beleid van hunnen wakkeren aanvoerder, den Hertog van Wurtemberg, bij den linkervleugel der Nederlandsche cavallerie aan; Marlborough voert 17 escadrons van den rechtervleugel naar de plaats, waar in een zoo bloedigen strijd het pleit schijnt beslecht te moeten worden, en vormt deze daar tot een vierde linie; met vernieuwden moed was ook reeds de Nederlandsche ruiterij, welke thans van de escadronsstelling tot de geslotene liniestelling was overgegaan, weder voorwaarts gerukt tegen de Fransche ruiterij, die ouder gewoonte met tusschenruimten tusschen de escadrons, tot een hernieuwden aanval opreed. Het zal hier geweest zijn, dat Tilly en Hompesch nieuwe lauweren voegden bij die zij te Ekeren en Hochstädt hadden bevochten, en dat Athlone zich waardig betoonde, den titel te voeren van den held van Ierland. 1) Tot driemaal toe moet de Hollandsche Garde te paard de escadrons van 's Konings huis aangrijpen, eer deze dapperen aan 't wankelen gebracht worden 2); maar het indringen in de openingen tusschen de vijandelijke escadrons is zoo krachtig, dat in 't eind de ruiterij des vijands bezwijkt, en de Hollandsche Garde, de dragonders van Obdam en Dopff haar terugdrijven, achter Ramelies om, tot in de nabijheid van het dorp Geest-Gerompont. De hoogte van Hottomont werd nu bezet, en de uitslag van den strijd was niet twijfelachtig meer: want ook Ramelies was gewonnen.

De bemachtiging van dit dorp, gelijk boven gezegd is, was opgedragen aan den Luitenant-Generaal Schultz van Haegen, die daartoe te zijner beschikking had twaalf bataljons van verschillende natiën, Nederlanders, Engelschen, Denen, Zwitsers. Dit verschil van volksaard bracht echter hier geen belemmering te weeg; want in den slag bij Ramelies werd door onderlinge overeenstemming, door beleid bij de aanvoerders, door dapperheid bij allen, elke beweging in het leger der bondgenooten met den besten uitslag bekroond. Terwijl het gevecht der cavallerie aan den linkervleugel op 't heetst was, naderde, onder begunstiging van twintig vier-en-twintigponders en eenige houwitsers, Schultz met vier kolonnen het dorp, om den aanval te beginnen, welke door de overige infanterie van den linkervleugel zou ondersteund worden. Bij het dorp zijnde gekomen, doet Schultz de achterste van de twee liniën, welke hem volgen, rechts en links afwenden, en langs de zijden zijner kolonnen naar voren rukken. Toen tastte hij met zijne twaalf bataljons het dorp van voren aan, 't welk door Zwitsersche, Beier-

1) De hier vermelde aanvoerders der Nederlandsche cavallerie worden met onderscheiding genoemd door Rouset. De bedoelde Athlone was Fredrik Christiaan van Rheede Ginckel, oudste zoon van Godard.

2) *Holl. Merc.*, t. a. pl.

sche en Keulsche troepen bezet was. De Zwitsers worden 't eerst overhoop geworpen, en nu krijgen de laatst uit de tweede linie opgekomene troepen bevel, om het dorp in de flank aan te grijpen. Het geschiedt: en de Beieren, aldus van drie zijden aangetast, ontruimen het dorp. Zij worden nogtans in de daarachter gelegen vlakte door den Markies Maffei herzameld, en het gelukt dezen dappere, hen andermaal in het dorp te doen post vatten; maar 't was tot hun ongeluk. Maffei wist niet, dat de Fransch-Beiersche cavallerie achter hem geslagen, en zijne rechterflank reeds geheel door de overwinnaars omgetrokken was. Toen derhalve Schultz, door meerdere bataljons versterkt, hem hals over hoofd uit Ramelies in de vlakte terugwierp, geraakte hij onder de overwinnende ruiterij der bondgenooten, en werd gevangen genomen; al zijn voetvolk werd afgesneden en in de pan gehakt of krijgsgevangen. Van de verdedigers van Ramelies ontkwamen alleen de Franschen en Zwitsers, voor zooverre zij in dezen hardnekkigen strijd van twee uren niet op de plaats gebleven waren.

De vermoeienis, door den opmarsch en de geweldige inspanning gedurende een worsteling van drie en een half uur veroorzaakt, deed bij de overwinnaars een oogenblik van stilstand ontstaan, waarvan Villeroi gebruik poogde te maken tot een beweging tusschen de dorpen Geest-Gerompont en Offuz, ten einde de herzameling en herstelling zijner geslagene troepen te dekken. Dan deze beweging werd belemmerd door de bagage, welke de vijand te dicht achter zijne stelling had gelaten; en Marlborough, de wanorde ontwarende daardoor ontstaan, maakte zich die ten nutte, om den vijand den laatsten slag toe te brengen. De troepen, welke Ramelies hadden vermeesterd, drongen nu door den moerassigen grond naar Offuz, en de Engelsche cavallerie van den rechtervleugel, onder den Generaal Wood, nu ook hare beurt krijgende in den strijd, rukte insgelijks voorwaarts tot op den hoogen grond achter het laatstgenoemde dorp. Twee Engelsche regimenten voetvolk en vijf escadrons van den uitersten rechtervleugel, tot hiertoe de hoogten bij Foulz hebbende bezet, en ongeduldig van hunne dapper heid niet te hebben kunnen toonen gelijk hunne strijdmakkers op den anderen vleugel, namen het stoute besluit, de Kleine Geete en hare moerassige oevers te doorwaden, beklommen de hoogte tusschen de Iauche en de Geete, vielen het dorp Autreglise van achteren aan, joegen de troepen, welke daar nog standhielden, op de vlucht, dwongen de vier bataljons van het Fransche infanterie-regiment des Konings (le regiment du Roi) de wapens neder te leggen, en voltooiden alzoo de

nederlaag van dezen gedenkwaardigen dag 1). Er was nu voor den vijand aan geen aftocht meer te denken; 't was een volslagene vlucht, waarvan de verwarring vermeerderd werd door het geschut en de bagagewagens, waarvan velen met gebrokene raderen de wegen versperden. Aan de Engelsche ruiterij, welke in den strijd de minste vermoeienis doorgestaan en het minst geleden had, viel de taak te beurt, om de vluchtenden te vervolgen. Maar ook het overige leger, door de hitte des strijds en het gevoel der overwinning tot buitengewone inspanning opgewonden, volgde op den voet; het vluchtende leger der Franschen echter van tijd tot tijd standhoudende tegen zijne vervolgers ontsnapte naar Leuven. Te twee uur in den vroegen morgen bevonden zich Marlborough en Ouwerkerk, aan het hoofd hunner zegevierende legers, vijf uren van het slagveld. 's Morgens te zes uur kampeerden de bondgenooten te Melderen, slechts twee uren van Leuven. Aan de overwonnenen kwam de nederlaag op 13000 dooden, gewonden en krijgsgevangenen te staan, benevens het verlies van 80 vaandels en standaarden, terwijl zij van de 50 stukken geschut slechts twee konden redden. De overwinnaars telden 1066 dooden, waaronder 80 Officieren, en 2567 gekwetsten, waaronder 283 Officieren 2).

Zelden was een overwinning zoo volkomen, als die bij Ramelies, zelden een zoo gewichtig in hare gevolgen. Het was, alsof de wangunstige ijverzucht, die geesel van verbondene legers, zich hier had opgelost tot de edelste wedijvering in roemwaardige plichtsbetrachting: allen hadden hier elkander inderdaad als wapenbroeders beschouwd; en, terwijl aan de Nederlanders de eer van den dag werd gegeven, 3) erkenden dezen, dat zij die met hunne strijdmakkers moesten deelen. »Ik twijfel geenszins," schreef Marlborough aan de Staten-Generaal," »of de Heeren uwe Gedeputeerden en de Heer van Ouwerkerk hebben aan uwe benden volkomen recht gedaan, gelijk ik ook vertrouw dat Uwe Hoogmogendheden gelegenheid zullen zoeken, om de verdiensten van zoo vele dappere lieden te erkennen en te vergelden."

1) St. Hilaire die den slag bijwoonde als Kommandant van de Fransche Artillerie van wien de *Mémoires* de M. de S. H. *** zijn, (Amst. 1766) schrijft T. III, p. [illegible] de nederlaag van het Regiment du Roi daaraan toe dat de soldaten hunne ransels ga[illegible] halen, die zij hadden achtergelaten om te beter te kunnen vechten, door de cavall[illegible] die zij voor Franschen hielden, overvallen zijn.

2) Onder de gesneuvelden was een Bentinck, denkelijk Christoffel, Luitenant-Kol[illegible] en Ritmeester onder de Garde, zoon van Hendrik Bentinck, Drost van Sallandt. [illegible] verschillende opgaven omtrent het getal der dooden en gekwetsten kan men vinde[illegible] de Vrijer, *Hist. van Marlb.*, D. III, bl. 79.

3) Zelfs Coxe voelde zich gedrongen tot deze veelbeteekenende getuigenis (Vol. [illegible] p. 351): „This surprising victory was principally owing to the skilful dispositio[illegible] the Duke, to his presence and activity, and to the firmness and perseverance o[illegible] Dutch infantry and cavalry, who bore the brunt of the first onset."

derdaad hadden de Gedeputeerden te velde aan de Staten het heldhaftig gedrag hunner benden doen kennen; en Ouwerkerk, hun insgelijks verzekerende, dat hunne troepen »een groot aandeel in de zege," gehad hebben, voegde er bij, »dat de Engelsche en andere buitenlandsche hulpbenden hunnen roem van gelijken staande gehouden en geene mindere eere verworven hadden." De bekwaamheid van Marlborough, door zijne doelmatige beschikkingen aan den dag gelegd, zijne koelbloedigheid en tegenwoordigheid van geest in het grootste gevaar, zijn adelaarsblik, voor welke niets onopgemerkt bleef, wat de overwinning bevorderen kon, wekten ieders bewondering, zoodat de Staten-Generaal in hunnen brief van gelukwensching hem deze lofspraak konden toevoegen: »vermits na de veldslagen aan den Schellenberg, te Hochstädt en te Ramillies, wegens de grootheid der overwinningen, tot uwen roem niets kan toegedaan worden, wenschen wij dat zulks door derzelver getal geschieden mag." En evenwel, geen grootspraak kwam er van de lippen des voortreffelijken helds, die aan haar, aan wie hij zoo gaarne, na de hitte van het slaggewoel, zijne innigste gewaarwordingen uitstortte, na den slag van Ramilies alleen dit schreef: »Ik dank God, dat het Hem behaagd heeft mij tot het werktuig te maken, om zooveel dienst te doen aan de Koningin, aan Engeland, en geheel Europa: want het is zeer zeker, dat wij het grootste gedeelte van de beste troepen van Frankrijk verstrooid hebben;" en een weinig verder: »Ik heb den aanstaanden zondag voor het leger bepaald tot dankzegging aan God, voor de bescherming, welke het Hem behaagd heeft ons te verleenen: want in deze gelegenheid is die zeer zichtbaar geweest, vermits de Franschen niet alleen een grooter aantal, maar ook al hunne beste troepen hadden. 1)"

Niet minder dan de Engelsche Veldheer, verhoogde de Nederlandsche Veldmaarschalk zijnen roem op dezen dag. »De moedige Ouwerkerk wedijverde met zijnen doorluchtigen ambtgenoot in daden van beleid en dapperheid, en het welgelukken van den eersten en voornaamsten aanval was men verschuldigd aan zijne krachtbetooning. 2)" Hij vocht aan het hoofd der Nederlandsche troepen, en bleef te paard zitten tot één uur des nachts, toen hij bijna het slachtoffer was geworden van de verraderlijkheid van een Beierschen Ritmeester, die krijgsgevangen was. Deze, wien Ouwerkerk het zwaard had teruggegeven, met de

1) Coxe, Vol. II, p. 366. — Goslinga in zijne *Mémoires* (Leeuw. 1857) na een karakterschets van Marlborough te hebben gegeven, waarin hij diens zwakheden niet verzwijgt, voegt er bl. 44 bij: „Voila des foiblesses, qui ne contrebalancent pas pourtant les rares talents de ce veritablement grand homme."

2) Het zijn de woorden van Coxe, ald. p. 352.

woorden: »Gij zijt een fatsoenlijk man; gij moogt het terugnemen;" poogde, toen de bevochten zegepraal, gelijk het gaat, eenige meerdere zorgeloosheid had doen ontstaan, het teruggegeven zwaard te misbruiken, door het zijnen weldoener in het lichaam te stooten; en hij zoude het verraderlijk feit volvoerd hebben, zoo niet de kamerdienaar van den Veldmaarschalk, gelijk deze eenmaal Willem III gered had, den snoodaard had overhoop geschoten 1).

Aan de Nederlandsche bataljons, welke, aangevoerd door den Kolonel Wertmuller, Taviers bemachtigden, en aan Schultz, die met zooveel beleid als heldhaftigheid het dorp, 't welk daardoor aan den geheelen slag zijn naam heeft gegeven, vermeesterde, komt niet minder een voornaam deel toe der behaalde zegepraal; en men mag onderstellen, dat de Adjudant-Generaal Karel Baron van Wassenaar, die van het slagveld met de blijmare naar 's Gravenhage werd gezonden, dat de Ingenieur Vleertman, die kort daarop met een schriftelijk bericht derwaarts ging, deze onderscheiding niet zullen verworven hebben, zonder zich die in den slag te hebben waardig gemaakt.

Wat de gevolgen betreft van de overwinning bij Ramelies, zij waren groot en gewichtig. Het was reeds van zooveel belang hier geene nederlaag te hebben geleden, dat Marlborough aan zijne gemalin schreef: »Ik hoop, dat de Koningin spoedig een dankdag in de St. Paulskerk zal bepalen: want de genade Gods is zoo overgroot, dat, indien Hij had toegelaten dat wij geslagen waren, het met de vrijheden van al de bondgenooten zou gedaan geweest zijn." Maar nu de overwinning zoo volkomen was, werd België daardoor nog veel gewisser voor een Fransche heerschappij behoed, dan Duitschland door den slag bij Hochstädt. Onbegrijpelijk was de spoed, waarmede na den slag de Spaansche Nederlanden door de Franschen ontruimd werden. Die spoed laat zich alleen verklaren, deels door het verloopen van vele troepen die aan den slag ontkomen waren, deels uit de eigenschappen van het volkskarakter van den Franschman, 't welk hem licht opgewonden doet zijn tot roemrijke ondernemingen, maar niet geschikt om bij nederlagen moed te houden, deels eindelijk in de stemming der bewoners van België die zooveel verschil niet schenen te hebben in de keuze, of zij onderdanen van Koning Philips V of Koning Karel III zouden wezen, dat zij daarvoor hun land verder aan de verwoestingen van den oorlog wilden blootstellen, en die daarom weinig genegenheid aan den dag legden, om hunne steden tot het uiterste te helpen verdedigen. Van

1) Deze kamerdienaar was een Franschman en heette Violette. Zie de Vrijer, D. III, bl. 78.

deze geestgesteldheid werd met veel beleid gebruik gemaakt door Marlborough en de Gedeputeerden te velde. De Franschen zich niet sterk genoeg achtende om de Dijle te verdedigen, trokken eerst terug achter het kanaal van Brussel op Antwerpen, daarna achter de Dender en tusschen de Schelde en de Lijs langs Doornik waar het leger ontbonden werd. Het leger der bondgenooten, de verslagenen op den voet volgend had reeds 's daags na den slag bij Ramelies, Leuven bezet en kampeerde een dag later te Dieghem. Daar kwamen de Staten van Brabant en de Magistraat van Brussel bij den Hertog hunne opwachting maken om te verklaren, dat zij Karel van Oostenrijk als hunnen wettigen Vorst erkenden. De Staten van Vlaanderen volgden het voorbeeld van die van Brabant; Brugge werd in bezit genomen; Oudenaarden en Antwerpen werden door hare bezettingen overgegeven: maar de bevelhebber van Ostende, Graaf de la Mothe, deed, wat die van Gent, Oudenaarden en Antwerpen hadden behooren te doen, en maakte zich gereed, den hem aanvertrouwden post moedig te verdedigen.

Het beleg van Ostende werd opgedragen aan Ouwerkerk, terwijl de hoofdmacht der bondgenooten, te Rousselaere gelegerd, de belegering dekte. Vleertman kweet zich wakker in alles te bezorgen, wat tot den loopgravenarbeid noodig was. Vijftig kanonnen en vier-en-twintig mortieren en houwitsers, onder het bevel van den Kolonel IJssel, werden tot het beschieten der vesting gebruikt, welke ook van de zeezijde door negen Engelsche oorlogschepen en vier bombardeergaljoten bestookt werd: de Luitenant-Generaals Fagel, Sparre en Oxenstiern vervingen elkander in het bevel in de loopgraven. Den 28ste Juni werd Ostende berend; de aanval werd gericht van de westzijde, het eenig front dezer vesting, 't welk uithoofde der overstroomingen kon worden aangetast; den 3den Juli werd het vuur geopend; en toen de belegeraars in den nacht van den 4den zich op de eerste contrescarp gelogeerd hadden, en zich gereed maakten op de tweede hunne bresbatterijen tegen het lichaam der plaats op te werpen, gaf de bevelhebber op den 6den het teeken tot de overgaaf: zoodat thans de Nederlanders deze gewichtige vesting in even zoovele dagen na het openen van hun geschutvuur innamen, als zij, toen zij niet zoo goed bevestigd maar ook niet uit zee gebombardeerd was, haar tegen de Spanjaarden jaren, ja langer nog hadden verdedigd 1).

---

1) Hierop werd het volgende bijschrift gemaakt:

Ostende après quelques façons,
Cede à l'effort de nos canons.
La Mothe est contraint de la rendre.
Nos braves Hollandais qui trois ans et trois mois

Grooter geweld moest er tegen Menen worden gebruikt, waar de Fransche Bevelhebber, de Luitenant-Generaal de Caraman, met eene bezetting van 4900 man zich tot een moedige verdediging gereed maakte. De belegering werd opgedragen aan den Luitenant-Generaal van Salisch, en begonnen met het aanleggen eener contravallatie-linie, waartoe 12000 boeren werden in 't werk gesteld 1). Toen deze genoegzaam voltooid was (21—31 Juli), werden in den nacht van den 4den Augustus de loopgraven op twee punten geopend, onder bedekking van zes bataljons, een Pruisisch, een Engelsch, twee Deensche en twee Nederlandsche, die van Slangenburgh en van Heuckelum. In weerwil van de voorzorgen, door de belegerden genomen om het openen der loopgraven niet onopgemerkt te doen plaats hebben, door het stellen van schildwachten op 300 schreden buiten den bedekten weg, werd echter dit eerste werk van den aanval door den vijand niet bespeurd, dan toen reeds drie uren daaraan gearbeid was. Een hevig en onafgebroken geschut- en geweervuur volgde toen wel uit de vesting, maar, door geenen uitval bestookt, begunstigd door de duisternis, welke de vijand zich de moeite niet gaf door lichtkogels op te helderen, en dichter bij de vesting hunne eerste parallel hebbende geopend dan de vijand bij het richten van zijn vuur berekend had 2), voltooiden de belegeraars hun werk van den eersten nacht met een verlies van slechts 20 dooden en 25 gekwetsten. Meer dan 100 stukken kanon, 3) 20 houwitsers en 40 mortieren werden nu achtervolgens, onder het bestuur van den Kolonel IJssel, tegen de vesting gericht, met dat gevolg, dat op den vijfden dag na het openen der loopgraven, toen des morgens vroeg het vuur was begonnen, reeds twee ravelijnen en een bastion in bres lagen, en meer dan de helft der stad in lichte laaie vlam stond. Een gedeelte van Menen werd door de overstrooming van de Lijs gedekt; maar de sluizen werden weggeschoten, waardoor het water was opgehouden. Wat ook de belegerden door uitvallen beproefden, het mocht hun niet gelukken een enkel stuk geschut onbruikbaar te maken, of zelfs een enkel stuk sappe te vernielen. Dat het

---

Sy defendirent autrefois,
En trois jours viennent de la preudre.

Die meerdere bijzonderheden omtrent dit beleg verlangt te weten, kan deze vinden in den *Europ. Merc.*, Juli 1706, bl. 76 en volg. De vesting had in 1706 tien aarden bolwerken, breede en diepe watergrachten en een goed gepalisadeerden bedekten weg.

1) Over de belegering van Menen zie men Seijdel, *Nachrichten über Vaterländische Festungkriege*, Th. II, S. 65. Quincy, T. V, p. 20. Rousset, de *Europ. Merc.* enz. Te recht spreekt Seijdel van eene contravallatie-linie, wat in andere berichten eene circumvallatie-linie genoemd wordt.

2) 248 meter van de palisaden van den bedekten weg.

3) 78 vier-en-twintigponders en 24 twaalfponders.

anders den belegerden zoomin als den belegeraar aan dapperheid ontbrak, bleek inzonderheid bij de bestorming en verdediging van den bedekten weg, op den 18den Augustus. Na de voltooiing van de tweede parallel namelijk, waarin twee rijen handmortieren in werking waren gebracht, werd met de sappe voortgegaan tot dicht bij twee uitspringende hoeken van de contrescarp, en toen die beide hoeken ondermijnd waren, werd er tot een storm op den bedekten weg besloten. Aan den eenen aanval voerde de dappere Schultz met den Generaal-Majoor van Pallandt, aan den anderen de Engelsche Luitenant-Generaal Orkney en de Generaal-Majoor de Villattes het bevel. De mijnen deden de gewenschte uitwerking, de troepen traden, voorafgegaan door twee rijen grenadiers, waarvan ieder met drie granaten gewapend was, des avonds te acht uur uit de loopgraven, de belegerden, op den aanval voorbereid, verdedigden zich met heldenmoed, ondersteund door een zeer levendig vuur uit de vesting; doch, na een hardnekkig gevecht van ruim anderhalf uur, werden zij door de onversaagdheid der aanvallers genoodzaakt te wijken, en den bedekten weg prijs te geven. Hoe bloedig het gevecht geweest was, getuigde een verlies van duizend dooden en gekwetsten aan de zijde der belegeraars. Drie dagen later stonden op de contrescarp twee bresbatterijen gereed, en werd aan een derde gearbeid. Den 22sten werd er van eene vuur gegeven, en den volgenden dag deed de Fransche bevelhebber de witte vaan uitsteken: aan de bezetting werd de vrije aftocht met zes stukken geschut toegestaan. Met de vesting vielen 118 kanonnen, 160 mortieren en een aanzienlijke krijgsvoorraad den overwinnaar in handen. De Nederlanders hadden, behalve den dood van een jongeren zoon van Athlone, Kapitein in het regiment van Fagel, het verlies van drie Ingenieurs te betreuren, Toulieu, van der Gort en Vermorst; zes anderen waren gekwetst, 1) waaronder Vleertman, wien echter zijne wonde niet belette, om met de tijding der overgaaf van Menen de Staten-Generaal te 's Hage te gaan verblijden.

De groote menigte vestingen, welke de bondgenooten na hunne overwinning bij Ramelies vóór zich vonden, hadden hen het zwak bezette Dendermonde doen over 't hoofd zien. De Franschen hadden er derhalve eenige versterking in geworpen, en thans moest de stad regelmatig aangevallen worden; doch reeds op den vijfden dag na het openen der loopgraven werd zij door de bezetting overgegeven.

Nu lag Ath aan de beurt, waarvan de belegering aan Ouwerkerk

1) Van Loon, Lucas du Mee, Martini, de Moemour, Meler.

werd opgedragen, terwijl de Nederlandsche Luitenant-Generaals van Heuckelum en van Dedem, de Engelsche Ingolsby en de Deensche Rantzau de troepen aanvoerden. In plaats van het aanvalsfront aan de noordzijde te kiezen, op 't welk Catinat en Vauban in 1697 deze vesting hadden ingenomen, en waar de bressen van dien tijd nog niet volkomen hersteld waren, hadden de belegeraars de stoutheid van de zijde van Mons, tusschen de Dender en het riviertje de Cambron, op 300 schreden van de plaats, hunne eerste parallel te openen (20 September). De belegerden, dit niet verwachtende, ontdekten den eersten loopgravenarbeid niet, dan toen die reeds gedurende den geheelen nacht, zonder verlies van een eenig man, was voortgezet De batterijbouw en de voltooiing van de tweede parallel werden daarop met spoed tot stand gebracht; twee hevige stormen maakten de belegeraars meester van den bedekten weg, twee bruikbare bressen en het innemen der contragarde voor een van deze 1), deden weldra een algemeenen storm tegemoet zien; en op den 2den October was de bezetting, die vruchteloos poogde een eervol verdrag te bedingen, genoodzaakt, zich krijgsgevangen te geven. Waren de Franschen in 1697 meester geworden van Ath, grootendeels door de uitvinding van hunnen Vauban, het ricochetschot: thans werd hun die vesting ontnomen, grootendeels door de uitvinding van onzen Coehoorn, de handmortier 2). Niet dat onze voorvaders de uitvinding van Vauban niet op prijs wisten te stellen, of de laatdunkendheid navolgden hunner buitenlandsche tijdgenooten, die met dwaze vooringenomenhid nederzagen op de uitvinding van Coehoorn, integendeel; een verdienstelijk Pruisisch Ingenieur van onzen tijd, die het zijnen landgenooten zoowel als den Franschen verwijt, dat zij, ofschoon bij de belegering van Ath in 1705 getuigen geweest zijnde, hoe door een menigte kleine granaten de verdediging eener vesting even zoo goed kan belemmerd worden, als door de ricochetschoten, evenwel te eigenzinnig waren om zich de uitvinding van den Nederlander terstond ten nutte te maken, laat er deze, voor ons volk eervolle, en ook in andere zaken toepasselijke uitspraak op volgen: »»Beproeft alle dingen en behoudt het goede," laat zich de Hollander niet te vergeefs gezegd zijn: naast de kleine mortieren maakten zij zich reeds spoedig het ricochetschot ten nutte, door Vauban met zooveel goed gevolg aangewend." 3)

1) Bij een dezer bestormingen sneuvelde een Graaf van Bijlandt, van wiens dapperheid, bij deze gelegenheid betoond, de nagedachtenis tot aan de jongste bevestiging bewaard werd door een gedenksteen in het muurwerk der fortificatiën van Ath.

2) Men zie boven bl. 227. Voor Ath werden 400 handmortiertjes gebruikt.

3) Seijdel, t. a. pl., bl. 79.

Het Opperbevel over het Fransche leger was middelerwijl aan Villeroi ontnomen. De machtige Koning in plaats van hem verwijten te doen, had hem de hand toegestoken zeggende: Heer Maarschalk op onzen leeftijd is men niet meer gelukkig." Hij werd vervangen door Vendome, daartoe uit het leger in Italië ontboden. Ook dit was een hoogst gewichtig gevolg van den slag bij Ramelies: want Prins Eugenius werd daardoor van zijnen meest geduchten tegenstander ontslagen, en het ontzet van Turin werd daardoor voor Italië, wat de slag bij Ramelies voor de Nederlanden was. Gedurende de belegeringen van Menen en Ath, had Vendome zich nedergeslagen tusschen Rijssel en Armentières, maar niets tot redding der beide vestingen durven ondernemen. Hij werd in ontzag gehouden door het leger der bondgenooten, 't welk oost- en westwaarts van de Schelde en de Lijs onderscheidene bewegingen maakte, om, als het noodig mocht zijn, den belegeraren te hulp te komen. Na de bemachtiging van Ath had Marlborough gaarne nog het beleg van Mons ondernomen; doch daar de wegen door de najaarsregens onbruikbaar begonnen te worden, de troepen door den werkzamen veldtocht uitgeput waren, en men gevaar liep hunne geestdrift, door den roemrijken veldtocht ontvlamd, door een mislukte onderneming te doen bekoelen, wezen de Staten-Generaal het voorstel van Marlborough af. De troepen betrokken derhalve de winterkwartieren, en Ouwerkerk, wien gedurende den winter het Opperbevel werd opgedragen, vestigde zijn hoofdkwartier te Brussel.

Al de Belgische steden, door de bondgenooten bemachtigd, werden door Nederlandsche troepen bezet. De Engelsche Staatslieden hadden het gaarne anders gezien, maar zij moesten, op aandrang vooral van Marlborough, dit inwilligen, vermits de Nederlanders, van wier gezindheid het voortzetten van den oorlog afhing, om hun handelsbelang even bevreesd waren voor een Engelsche heerschappij in België als om hun staatsbelang voor een Fransche. Dezelfde reden bewoog Marlborough, om de Landvoogdij van de Zuidelijke Nederlanden, hem door het Oostenrijksche Hof aangeboden, van de hand te wijzen. De Staten der Republiek hadden tegen de aanneming dier waardigheid bij den Hertog de nadrukkelijkste vertoogen gedaan; en deze om bij de Staten geen ongenoegen of achterdocht te verwekken, gaf toe aan hun verlangen. Die opdracht was ook niet gegrond op berekeningen eener gezonde staatkunde, maar het gevolg der inblazingen van een Oostenrijkschen Staatsdienaar, die zich daardoor op de geheele Republiek wilde wreken over een welverdiende belediging, welke hij had moeten verduwen van een Nederlandschen Edelman, Adolf Hendrik Grave van Rechteren. Deze, namelijk, zich te Tirnau bevinden-

de, om de opgestane Hongaren met den Keizer te helpen bevredigen — zoo uitgebreid waren destijds de invloed en de werkkring onzer Staatslieden! — had den Oostenrijkschen Graaf van Wratislaw, die bij de onderhandelingen een zeer scherpe taal tegen de Hongaren voerde, het ongepaste van dien toon onder 't oog gebracht, en van dezen, in drift ontstoken, het verwijt ontvangen, dat hij zelf een opstandeling was. Dit verwijt waardoor de geheele Nederlandsche natie werd aangetast, trof van Rechteren zoo zeer, dat hij, de hand op den degen slaande, den Oostenrijker een gevoelig scheldwoord toeduwde. Daar echter de Keizer er te veel belang bij had de Nederlanders niet te tergen, had zijn Staatsdienaar zich de beleediging moeten laten welgevallen, en deze zocht zich nu op een andere wijze te wreken; 1) maar het beleid van Heinsius en zijner medehelpers in het bestuur des Lands verijdelde dit voornemen. Zij werden daarin geholpen door de ingetogenheid van Marlborough, die, hoezeer door de Koningin van Engeland gemachtigd om de aangebodene Landvoogdij aan te nemen, zulks echter weigerde, zoo niet de Staten der Republiek hunne volkomene goedkeuring daaraan gaven. 2) Maar zouden dezen niet een onverantwoordelijken misslag begaan hebben, indien zij hadden toegelaten, dat België door de Engelschen bezet en bestuurd ware geworden? Had de Republiek niet den oorlog alleen ondernomen, om te zorgen dat zij een voormuur tegen Frankrijk verkreeg, en zou haar naijverige bondgenoot meer geneigd zijn geweest, om België, als het eens in zijne handen gesteld was, te laten varen, dan hij het geweest is, om Gibraltar weder af te staan? Zonder de Nederlanders kon de oorlog niet worden voortgezet (Marlborough erkende dit), zonder hen ware de slag bij Ramelies niet gewonnen, en België niet door de bondgenooten veroverd: het was dus geen republikeinsche trots, geen kleingeestige ijverzucht, gelijk het door de Engelschen wordt voorgesteld, maar een allerbillijkste verontwaardiging, welke, toen Marlborough, in weerwil van zijne weigering, evenwel een aanstelling als Landvoogd der Zuidelijke Nederlanden ontvangen had, Heinsius tegen een vreemden Gezant deed uitroepen: »Mon Dieu! est il possible, qu'on voudroit faire ce pas, sans notre participation." 3) De zaak had dan ook geen voortgang, aan een Raad van State werd het voorloopig bestuur opgedragen, en België, 't welk door de persoonlijke wraakzucht van één man en de kortzichtigheid van het Keizerlijke Hof, den Engelschen in de handen zou gespeeld zijn, werd voor een Engel-

1) De Vrijer, *Hist. van Marlb.*, D. III, bl. 168.
2) Men zie zijne brieven bij Coxe, ch. 47, inzonderheid zijn brief aan Heinsius, bl. 392.
3) Zie den brief van den Engelschen Zaakgelastigde te 's Hage, Stepney, bij Coxe, Vol. II, bl. 407.

sche, gelijk voor een Fransche heerschappij behoed, door het doorzicht en de standvastigheid der Nederlandsche Staatsdienaars.[1])

Doch terwijl onze staatsmannen dus zorg droegen, dat de glansrijke overwinning bij Ramelies bevochten, niet door anderen gebruikt werd om de onafhankelijkheid en de welvaart van ons Vaderland te ondermijnen, maakten zij zelven van die zege gebruik, om aan hunne Stamgenooten in de Zuidelijke Gewesten de vrijheden terug te bezorgen, welke aan dezen in den loop der tijden ontnomen waren. Onder de oude Graven en Hertogen dier Gewesten, namelijk, was het beheer der geldmiddelen opgedragen geweest aan den Raad van State, welke uit de aanzienlijkste ingezetenen bestond. Het Spaansche Bestuur, opdat het te eigendunkelijker zou kunnen gebruik maken van de gelden door de ingezetenen opgebracht, had aan dezen Raad van State alle gezag ontnomen door het oprichten van een Raad van Finantiën en een Geheimen Raad; en toen Lodewijk XIV, zijn kleinzoon Philips op den Spaanschen troon geplaatst hebbende, zich in de Spaansche Nederlanden een willekeurig gezag had aangematigd, was een zijner voornaamste zorgen geweest, de geldmiddelen te zijner beschikking te brengen, door daarvan het beheer op te dragen aan een Intendant. Hierdoor konden 's Lands middelen, zonder eenige achtgeving op het oogmerk waartoe zij geheven werden, naar willekeur besteed worden. Onze Staatsmannen nu zorgden, dat het Oostenrijksch gezag zich in de Zuidelijke Gewesten niet vestigde, voordat de Raad van State in het voormalig gezag hersteld werd. Zoo gaf de Nederlandsche Republiek aan België de vertooning terug van een harer kostbaarste vrijheden, welke een vroeger bestuur en de heerschappij der Franschen haar ontnomen hadden — het toezicht eener volksvertegenwoordiging op het gebruik van 's Lands geld; en inderdaad zoo de Belgische gewesten onder het Oostenrijksch Bestuur gelukkige dagen beleefd hebben, aan Marlborough en Ouwerkerk met hunne dapperen, aan de Nederlandsche Staatsmannen van dien tijd zijn zij dat verschuldigd. Maar de herstelling van den Raad van State moest dienen om te zorgen, dat de voormuur tegen Frankrijk met de Oostenrijksche regeering niet in Oostenrijksche handen overging. De Raad, uit inboorlingen bestaande, werd onder den invloed gebracht eener conferentie van Engelsche en Hollandsche Gedeputeerden. De veldslag, welken wij geschetst hebben, had die orde van zaken ten gevolge; maar om deze te bevestigen, moest er nog meer bloed gestort worden, dan 'tgeen er bij Ramelies vergoten is.

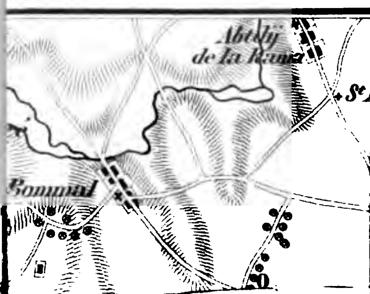
1) Hoogstbelangrijk hierover is: *Correspondance diplomatique et militaire du duc de Marlborough, du Grand-Pensionaire Heinsius et du trésorier général des Provinces Unies, Jacques Hop,* uitgegeven door Prof. G. W. Vreede (Amst. 1850).

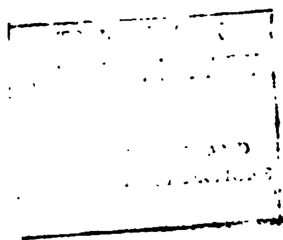
VERKLARING

VAN HET PLAN VAN DEN SLAG BIJ RAMELIES.

---

a Slagorde der bondgenooten na hunnen opmarsch in acht kolonnen.
b Tweede stelling.
c Aanval van vier Nederlandsche bataljons onder den Kolonel Wertmuller op het dorp Taviers.
d Twintig escadrons Denen, die, na de afgestegene vijandelijke dragonders te hebben afgesneden, zich aan den linkervleugel der Nederlandsche cavallerie aansloten.
e Tweede linie cavallerie van den rechtervleugel, door den Hertog van Marlborough tot versterking aan den linkervleugel toegezonden.
f Charge van de Nederlandsche cavallerie onder den Veldmaarschalk Heer van Ouwerkerk.
g Fransche cavallerie op 's vijands rechtervleugel, met tusschenruimten in batalje staande.
h Twee bataljons Zwitsersche infanterie en veertien escadrons afgestegene dragonders in aanmarsch, om de Fransche bezetting in Taviers te versterken.
i De paarden van de afgestegene dragonders.
k Aanval van twaalf bataljons in kolonnen, onder den Generaal Schultz, op het dorp Ramelies.
l Terugtocht des Franschen rechtervleugels, vervolgd wordende door de bondgenooten.
m Marsch van het centrum der bondgenooten en der Engelsche cavallerie.
n De herzamelde Fransche linkervleugel, gechargeerd door de Engelsche cavallerie, onder den Generaal Wood.
ooo Vijandelijke bagagewagens op den weg naar Iodoigne.
ppp Eerste stelling des vijands.
q Zeventien escadrons van den rechtervleugel, door den Hertog van Marlborough in persoon aangevoerd.
r Het Regiment du Roi gedwongen de wapens neder te leggen.

de la
80

JAN WILLEM FRISO, PRINS VAN ORANJE. IN DEN SLAG BIJ OUDENAARDEN.

. . . . Si quâ fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris.
Virg. Aen. VI, vs. 883.

Toen de komst van den Baron van Wassenaar en van den Ingenieur Vleertman uit het leger, met de tijding der overwinning bij Ramelies, te 's Gravenhage en verder in 't geheele land, een algemeene vreugdebetooning te weeg bracht, bevond zich in die Hofstad een negentienjarig jongeling, op wien de blijmare een tegengestelde uitwerking had. Wat toen dien jeugdigen boezem met somberen spijt vervulde, was dat gevoel, 't welk Hendrik IV in zijn Crillon onderstelde, toen hij hem van het slagveld bij Arques schreef: »Wij hebben gevochten; hang u op, dappere Crillon, gij zijt er niet bij geweest;" hetzelfde gevoel, 't welk een Karel van Gelder in een ziekte deed storten, toen hij de tijding vernam van den slag bij Marignano 1); een gevoel, 't welk menigen stroom bloeds heeft doen vlieten, en menigen traan doen storten, maar ook menigen held heeft opgekweekt tot een werktuig in de hand Gods, om de raadsbesluiten der Eeuwige Wijsheid te volbrengen. Was het wonder, dat dit gevoel luider sprak dan het besef van het Staatkundig gewicht der behaalde zege, bij een jongeling als Jan Willem Friso, die onder zijne stamvaderen zoo vele voorbeelden had van heldhaftigheid? Was hij niet de zoon van Hendrik Casimir, die in de veldslagen bij Senef, bij Fleurus, bij Steenkerke, bij Neerwinden, zijne dapperheid had doen uitblinken 2)? Was hij niet door zijne grootmoeder de kloekmoedige Albertine Agnes, een achterkleinzoon van Frederik Hendrik, gelijk hij het door de vaderlijke afstamming was van Ernst Casimir, den wapenbroeder van Maurits bij Nieuwpoort? Zag men niet reeds in zijn ridderlijk voorkomen een heldhaftige ziel uitspiegelen? Gewis, het Vaderland mocht de hoop koesteren, dat door hem, die van Willem III de lieveling geweest en nu de erfgenaam geworden was, de banier van Oranje met luister in het Friesch-Nassausche Vorstenhuis zou worden overgedragen. De ernstige studiën, waar-

---

1) Zie D. I, bl. 82.

2) Hendrik Casimir stierf in 1696 aan de gevolgen eener hemorrhagie, waarvan de eerste oorzaak was geweest een val met zijn paard in den Slag bij Senef.

op zich de ridderlijke jongeling had toegelegd aan de Hoogeschool te Franeker, hadden de ontwikkeling niet belemmerd van de kiem van heldenmoed, bij overerving in zijnen boezem geplant. Hoe zouden zij dit ook hebben kunnen doen, waar die studiën in verband werden gebracht met de vorming van den Veldheer, onder de leiding van Fullenius, wiens naam de groote Coehoorn, als een blijk van dankbaarheid voor 't geen hij dezen verschuldigd was, in een der vestingwerken van Bergen-op-Zoom tot aan de slooping dier werken heeft doen voortleven. 1) De geestdrift, om de baan van oorlogsroem in te snellen, werd bij den jongen Prins van Oranje nog vuriger, door de terughouding, waarmede die in de eerste jaren beteugeld werd; en het ging hem als het jeugdig ros, 'twelk de renbaan voor zich ziet, en telkens wanneer het den slagboom denkt te zien opengaan, bij elke teleurgestelde verwachting, het bloed heviger voelt koken. Hij had de Akademie van Franeker met die van Utrecht verwisseld, om bij Graevius de geschiedenis te leeren, toen hij door den gunstigen afloop van den veldtocht van 1702 voor 't eerst ten strijde werd gewekt, en verlangde den eerstvolgenden veldtocht als vrijwilliger bij te wonen: doch, gereed zijnde naar 't leger te gaan, verhinderde hem een val van het paard, het openen van den veldtocht bij te wonen. In het Hoofdkwartier van Marlborough aangekomen, kort voor het gevecht bij Ekeren (1703), tast hem een ziekte aan; maar, de zwakheid zijns lichaams trotseerende, stijgt hij te paard zoodra het besluit genomen is den vijand bij St. Job in 't Goor aan te tasten: nieuwe teleurstelling! Villeroi ontwijkt den slag, en Jan Willem Friso vindt geen gelegenheid om kennis te maken met de vijandelijke kogels. Met moeite erlangen nu de Gewesten Friesland en Groningen, waarin hij zijnen vader als Stadhouder was opgevolgd, dat hij wordt aangesteld tot Generaal van de Infanterie, maar zonder bevel, zonder jaarwedde, zonder stem in de krijgsraden; en, terwijl hem de triomfkreten van Hochstädt in de ooren klinken, mag hij slechts als vrijwilliger het werkelooze leger van Ouwerkerk volgen (1704). De gebeurtenissen van 1705 beloofden een betere gelegenheid, om de eerste lauweren te plukken. Maar bij het overweldigen der Fransche liniën in dat jaar, werd aan het Nederlandsche leger slechts de verplichting gelaten tot een moeielijken marsch, terwijl aan het Engelsche de gelegenheid werd gegeven om roem te behalen en, tot overmaat van ongeluk, stond, op den 30sten Juli, de jonge Prins met Ouwerkerk aan

1) De poterne *Fullenius* aldaar. Het schijnt dat Coehoorn veel gewerkt heeft met Fullenius den jonge die, gelijk zijn vader, Hoogleeraar te Leiden, de vestingbouwkunde tot vak van studie had. Vergelijk Dl. I, bl. 197. De oude Fullenius is in 1657 overleden, de zoon was een jaar ouder dan Coehoorn.

den oever van de Dijle, gereed om de stelling van Villeroi achter die rivier te overvallen, toen van Heuckelum het onbegrijpelijk bevel ontving, om terug te trekken 1). Wederom is nu, met het voorjaar van 1706, de tijd daar van te velde te trekken. Niemand vermoedt zoo spoedig eenige beslissende gebeurtenis; beletselen van verschillenden aard houden den jongen Vorst op; reeds is hij uit Friesland te 's Hage gekomen, om van daar naar het leger te vertrekken; en dáár treft hem de tijding der overwinning bij Ramelies. Kan men het den jongen held ten kwade duiden, dat zijn zachtaardig en gelijkmatig karakter zich hier verloochende, en de spijt zich teekende op zijn gelaat, terwijl het Vaderland juichte? Doch, kon de veldtocht van dat jaar niet roemrijk voor hem wezen, hij trachtte dien voor zich leerrijk te doen zijn; en, terstond naar het leger vertrokken, bezocht hij vlijtig de loopgraven voor Ostende, voor Menen, voor Ath. Toen scheen de tijd gekomen, dat de baan des roems zich voor hem ontsluiten zou. Den ouderdom van twintig jaren bereikt hebbende, werd hij door het leger als Generaal der Infanterie van den Staat begroet. Maar het jaar 1707 gaf aan het leger in de Nederlanden geen gelegenheid tot dappere daden. De Franschen wonnen dat jaar in Spanje den slag bij Almansa (25 April 1707), waarin de Nederlandsche Infanterie met al te groote stoutheid door het middelpunt der vijandelijke stelling drong, maar toen, in de flanken genomen, met groot verlies werd teruggeslagen. Daarenboven gelukte het hun, Prins Eugenius te dwingen het beleg van Toulon op te geven; en Villars, de liniën van Stollhofen hebbende doorgebroken bij Buhl, bedreigde Duitschland; ja er waren er, wie het verblijf van Karel XII in Saksen en de onzekerheid van diens bedoelingen niet vreemd deden zijn van het denkbeeld, dat de Zweedsche Koning met Lodewijk XIV gemeene zaak mocht maken: en wat er dan van de bondgenooten en het Westen van Europa worden zou, was niet te berekenen. De moed was derhalve in Frankrijk door de tegenspoeden van 1706 niet gezonken: het was dáár reeds veel gewonnen, indien de bondgenooten in den loop hunner overwinningen tot staan werden gebracht, en het was Vendome, die dit in de Nederlanden te weeg bracht, door, aan 't hoofd van een leger, 't welk, aanzienlijk vermeerderd, thans sterker was dan dat der bondgenooten, een hoofdtreffen zorgvuldig te ontwijken. Zoo liep de geheele veldtocht aldaar af met heen en weder trekken, zonder dat de beide legers slaags geraakten.[2]) Toen nam Lodewijk XIV, stouter geworden door den niet ongunstigen afloop van den

1) Zie boven bl. 276.
2) Vele bijzonderheden daarvan geeft Goslinga. *Mém.* bl. 29—44.

veldtocht van 1707, het besluit, om in het volgende jaar een aanvallende houding aan te nemen. Dit beteekende, naar de denkbeelden van oorlogvoering dier tijden, zooveel als den vijand uit elke stelling op te jagen, en hem tot een veldslag te sarren; maar inzonderheid, vaste plaatsen te gaan belegeren. Ook in Spanje bleef de Hertog van Orleans aan 't hoofd van het leger; bij de bondgenooten werd insgelijks een ontwerp van aanval beraamd; en zoo werd het jaar 1708 rijk in merkwaardige oorlogsfeiten, en gaf het aan Jan Willem Friso gelegenheid te doen zien wat het Vaderland van hem verwachten kon.

Het was een opmerkelijk schouwspel, 'twelk op een eigenaardige wijze den invloed teekent van Nederland op de gewichtige gebeurtenissen van de eerste jaren der XVIIIde eeuw, de twee grootste Veldheeren van hunnen tijd, Marlborough en Eugenius, naar 's Hage te zien reizen, om aldaar met den Raadpensionaris Heinsius, een man van den tabbaard, over het plan van een veldtocht te beraadslagen. In de eerste dagen van April des jaars 1708 had de beraadslaging plaats, waarbij besloten werd dat Marlborough alle beschikbare Engelsche en Nederlandsche strijdkrachten in de Zuidelijke Nederlanden zoude vereenigen; dat Amadeus, Hertog van Savoije, aan den Boven-Rijn in den Elzas zou dringen, en Prins Eugenius de Keizerlijke troepen met de Hessische, Saksische en Paltzische, welke in soldij van Engeland en van de Republiek stonden, bij Coblentz zou bijééntrekken, om den schijn te geven, als wilde men de in 1705 mislukte poging, om langs den Moezel in Frankrijk te dringen, herhalen; maar met het eigenlijke doel, om met een snellen marsch zich bij Marlborough te voegen, en dan met vereende macht den vijand in de Nederlanden slag te leveren, voordat deze hulp kon laten aanrukken. De Franschen van hunne zijde zonden den Maarschalk Villars naar den Boven-Rijn, om van dien kant Frankrijk te dekken, de Keurvorst van Beieren zou met een talrijk leger onder den Hertog van Berwick een inval in zijne voormalige Staten doen, en de Hertog van Bourgogne en Vendome zouden de krijgsmacht aanvoeren, tegen de Nederlanden bestemd.

Met deze inzichten trok, in de laatste dagen van April, het laatstgenoemde leger, 112 bataljons en 204 escadrons, in den omtrek van Mons te zamen, terwijl Graaf de la Mothe nog altijd met een vliegend legertje van 8000 man in Vlaanderen was. Het Engelsch-Nederlandsche leger werd bij Brussel verzameld; het telde 85,000 gewapenden, trok den 26sten Mei voorwaarts naar de zijde van Mons, en legerde zich voor Halle. Denzelfden dag brak het Fransche leger op en bereikte Soignies, maar trok vervolgens achter Nivelles om, en sloeg zich neder

In de Tijdspiegel van Januari 1890 komt voor een stuk van Dr. G. [illegible] over „de veldtocht van 't jaar 1708 in de Zuidelijke Nederlanden (naar onuitgegeven stukken)". Het zijn brieven van Marlborough aan [illegible] van [illegible]

tusschen Genappe en Braine la Leud, zeer dicht bij de linkerflank van het leger der bondgenooten. Het doel der Fransche Legerhoofden zijnde hunne vijanden terug te dringen en hun den weg door Vlaanderen te versperren, zoo was thans hun voornemen, achter de Dijle langs, tot Leuven voorwaarts te trekken, zich aldus tusschen Marlborough en Prins Eugenius te stellen, en de gemeenschap tusschen deze beide legermachten af te snijden. Dan, Marlborough voorkwam de uitvoering van dit voornemen door een oordeelkundigen marsch, welke zijn leger op den 3den Juni in de nabijheid van Leuven bracht, steunende met den linkervleugel aan de Dijle, over welke bruggen geslagen werden, om, mocht het noodig zijn, een verdere beweging naar die zijde spoedig te kunnen bewerkstelligen. De vijand echter, in plaats van zijne poging, om de linkerflank der bondgenooten om te trekken, met kracht door te zetten, bleef, in weerwil zijner overmacht, ten gevolge van oneenigheid tusschen Vendome en Bourgogne, onbeweeglijk in zijn kamp tusschen Genappe en Braine la Leud; er volgde een werkeloosheid der beide legers gedurende een maand, en in dien tusschentijd naderde Eugenius, van Coblents over de Moezel door Aken, de Nederlanden. In de eerste dagen van Juli brak Bourgogne deze werkeloosheid af, om zijn voornemen ten uitvoer te brengen van aan de bondgenooten eerst Vlaanderen weder te ontwringen, hen vervolgens naar de Maas terug te werpen, en hen weder te brengen tot den toestand, waarin zij bij den aanvang van den oorlog geweest waren. De omstandigheid, dat Marlborough de vaste plaatsen van Vlaanderen en den geheelen linkeroever van de Schelde van troepen ontbloot had, begunstigde de volvoering van dit ontwerp. Menen door een beleg te dwingen, Gend, Brugge en andere plaatsen van Vlaanderen, door medewerking van vele Franschgezinde ingezetenen, te verrassen, het gewichtige Oudenaarden met geweld weg te nemen: zoodanig was het plan der Fransche Legerhoofden, door welks welgelukken tevens de rechtstreeksche gemeenschap van Marlborough met Engeland zou worden afgesneden. Of het met oordeel gekozen was is een vraagstuk voor krijgskundigen om op te lossen. 1)

1) Zonderling is het, dat, terwijl een Engelsch Schrijver, Coxe dit operatieplan der Franschen, „no less bold than judicious" noemt, juist een Fransch schrijver het afkeurt; maar de laatstbedoelde schrijver had bij zijne krijgskundige aanmerkingen over den Successie-oorlog ook een bijzonder doel, 't welk wellicht op zijn oordeel invloed heeft gehad: aan te wijzen, namelijk, hoe in dien oorlog een al te groote gehechtheid aan het behoud en de bemachtiging van vestingen, op de operatiën der oorlogvoerende machten nadeelig gewerkt heeft. De bedoelde schrijver is „l'auteur de l'Essai sur la défense des états par les fortifications," die zijne „Observations sur la guerre de la Succession d'Espagne" heeft medegedeeld in het *Journal des Sciences Militaires*, T. IX, X, XI. De Baron Johann Mathias von der Schulenburg, wiens *Leben und Denkwurdigkeiten*, *aus Orignal-quellen*

van Vegelin, uit het archief van Van Eysinga,
voorts van Goslinga aan Heinsius (Rijksarchief [illegible]
collectie Van der Heim); van Goslinga aan de
[illegible] v. Friesland ([illegible]), aan Buzmania;

Bourgogne dan begon zijn opmarsch tot het gezegde einde den 4den Juli, maakte zich den volgenden dag bij verrassing van Gend meester, en plaatste zich, daar ook Brugge hare poorten voor de la Mothe had geopend, den 6den op den grooten weg tusschen Aalst en Oordeghem, om de veroverde plaatsen te dekken en Oudenaarden aan te tasten. Denzelfden dag was Marlborough, die op het vernemen van 's vijands marsch terstond zich in beweging had gesteld, op den weg van Brussel naar Gend over Anderlecht tot Asche voortgerukt. Hier voegde Prins Eugenius zich bij hem, die zijn leger, waarvan de voorhoede Maastricht had bereikt, was vooruitgesneld. De Hertog vernemende, dat de Franschen te Aalst de Dender waren overgetrokken, deed in den avond van den 8sten Lessines bezetten, en aldaar bruggen over de rivier leggen. Het leger kwam den 19den te Herfflnghen, trok in den nacht van den 10den te Lessines de Dender over, en 13000 man met 32 stukken geschut vooruit gezonden naar de Schelde, sloegen in den voormiddag van den 11den vier bruggen over die rivier, nabij Oudenaarden. 1)

De snelle marsch van Marlborough, die zich door denzelven tusschen het Fransche leger en de grenzen van Frankrijk gesteld had, bracht weder oneenigheid te weeg tusschen de twee Fransche legerhoofden: na veel woordenwisselingen en doellooze marschen kwamen de Franschen te Grave, waar bruggen in gereedheid waren, over welke ook zij in den voormiddag van den 11den de Schelde begonnen over te trekken, weinig denkende, dat, twee uren hooger, hunne vijanden zich reeds gereed maakten hetzelfde te doen. De voorhoeden der beide legers naderden alzoo elkander op den linkeroever van de Schelde, zonder in 't minste te vermoeden, dat er een veldslag ophanden was. De bondgenooten hadden slechts het oogmerk Oudenaarden te dekken, en van de landstreek meester te zijn vormend tusschen de Schelde en de Lijs een driehoek, welks grondlijn door Kortrijk en Doornik wordt daargesteld, en in welks toppunt Gend gelegen is: de Franschen in tegendeel meenden tijdig genoeg te Oudenaarden te zullen wezen, om den overgang der bondgenooten naar den linker-Schelde-oever te kunnen

bearbeitet, te Leipzig in 1834 in 2 deelen zijn uitgegeven, woonde den slag bij Oudenaarden bij, over welken twee brieven van hem in het aangehaalde werk zijn opgenomen, D. I, bl. 326. Hij meent, dat zoo Vendome in dezen veldtocht Fabius Maximus had willen navolgen, „cunctando restituisset rem." Maar eenmaal Gend hebbende bemachtigd, had Vendome, zoo Schulenburg meent, in twee of drie dagen, zonder belegeringsgeschut, Oudenaarden kunnen wegnemen, en dan, zegt hij, „il nous aurait fait perdre toute la campagne." Berwick, in zijne *Mémoires*, is van hetzelfde gevoelen.

1) In de kaartverzameling van Mr. J. T. Bodel Nyenhuis bevinden zich 8 plans van den slag bij Oudenaarden. Op sommige ziet men bruggen boven op andere beneden de stad.

verhinderen. Marlborough had wel, reeds vóór de opening van dezen veldtocht, vast besloten een hoofdtreffen met den vijand te zoeken, minder om krijgs- dan om staatkundige redenen; 1) maar 't was onverwacht, dat hij zijnen wensch hier vervuld mocht zien.

De voorhoede der bondgenooten, aangevoerd door de Generaal-Majoors Cadogan en Rantzau, had zich, toen zij de rivier over was, niet zoodra in slagorde gesteld, of hare verschijning werd in het Fransche leger bekend. Vendome, gewoonlijk vadzig en lui, doch als hij 's vijands kanon hoorde, fluksch te paard, snel van blik en vastberaden, besloot terstond de bondgenooten op het lijf te vallen, voordat zij hunne geheele macht konden in slagorde brengen. Te dien einde deed hij door 7 bataljons (3500 man) het dorp Heurne, dicht aan de Schelde gelegen, bezetten, en eenige escadrons het dorp trapswijze (geëchelonneerd) post vatten, om daardoor de ontwikkeling zijner kolonnen, naarmate die over de bruggen van Grave aankwamen, te dekken, Heurne tot het steunpunt van zijnen linkervleugel te maken, en zijnen rechter naar de zijde van Mooreghem uit te breiden. Doch Bourgogne, 't zij dat hij het gewicht der omstandigheden niet doorgrondde, en niet besefte dat in den oorlog niets kostbaarder is dan de tijd, 't zij dat het voor hem genoeg was om een maatregel af te keuren, te weten dat Vendome dien genomen had, — althans hij gaf een tegenovergesteld bevel. Intusschen was de beweging reeds begonnen, en de 7 bataljons hadden zelfs, toen zij te Heurne waren gekomen, bij vergissing hunnen marsch voortgezet tot Eijne of Heijnem. Dáár werden zij, te drie uur in den namiddag door Cadogan aangetast; drie geheele bataljons geraakten krijgsgevangen, en de Fransche Ruiterij, achter het dorp geëchelonneerd, werd tot over het riviertje Norken terug geslagen.

Deze eerste nederlaag belette echter den vijand niet, zich in slagorde te stellen ten westen van den grooten weg van Oudenaarden naar Gend, tusschen Lede, Huijssem en Auweghem, hebbende alzoo het riviertje Norken in het front. Middelerwijl kwam ook de hoofdmacht van het leger der bondgenooten opdagen over de bruggen, bij welke zich Marlborough, Eugenius, de Prins van Oranje en de Gedeputeerden te Velde plaatsten, om het volk tot bespoediging van hunnen marsch aan te zetten, waartoe de ruiterij van den linkervleugel den weg door Oudenaarden nam. De kolonnen, naarmate zij op de kampplaats verschenen, zich achtervolgens aansluitende aan de voorhoede, welke tot Heurne was voortgerukt, breidden zich in slaglinie uit naar de zijde van Mooreg-

1) Men zie zijnen brief aan Godolphin bij Coxe, aan het slot van chapt. 60.

hem, zoodat het leger tusschen die beide dorpen een cirkelboog vormde. Dan, toen de Franschen te vier uur hunne opstelling voltooid hadden, waren de bondgenooten nog zooverre niet gevorderd; en men twijfelt, of, indien de Franschen in hunne straks opgegevene stelling gebleven waren, Marlborough zijn leger, door den langdurigen en overhaasten marsch vermoeid, nog dien avond tegen hen zou hebben durven aanvoeren; en dan hadden zij 's nachts kunnen aftrekken. Maar een Franschman gelooft niet gemakkelijk, overwonnen te kunnen worden; en zoo zeer als deze hooghartigheid van het volkskarakter een krachtig zelfvertrouwen in den strijd geeft, zoo licht kan zij tot roekelooze ondernemingen leiden. Hier werd door dien overmoed aan Marlborough de gelegenheid gegeven tot een overwinning, dewijl hem een gedeelte van den weg tusschen de beide legers, welken hij moeielijk geheel zou hebben kunnen afleggen, door den vijand bespaard werd.

Bourgogne namelijk deed op zijnen rechtervleugel eenige ruiterij, onder den Generaal Grimaldi, de Norken overgaan, om den hoogen grond tusschen twee riviertjes, bij het gehucht Diepenbeek, in het front van de stelling der bondgenooten, te bezetten; doch deze ruiterij ziende die der bondgenooten deels reeds in slagorde staan, deels in den oprid, en zich gestuit vindende door een der beide riviertjes, waagde het niet daarover te gaan, en wierp zich terug in een kleine vlakte bij den molen van Roijeghem. 1) Vendome, in wien, hetgeen in de taal zijner landgenooten »le génie de la guerre" wordt genoemd, sterker was dan de Fransche laatdunkendheid, ziende deze verkeerde beweging, waardoor men zich moedwillig in een slag wikkelde, welken het nu raadzaam geworden was te ontwijken, begon desniettegenstaande den linkervleugel van het Fransche leger insgelijks in beweging voorwaarts te brengen, ten einde dan voor 't minst de beide vleugels hunne krachten te doen samenwerken. Maar wederom gaf Bourgogne een tegenbebevel; en daardoor bleef de Fransche linkervleugel in zijn eerste stelling, terwijl de rechter- door onderscheidene enge wegen ten aanval oprukte, in de richting tusschen Diepenbeek en Herlehem.

Te zes uur in den avond was het vuur van beide zijden algemeen geworden, maar het bepaalde zich genoegzaam alleen tot dat van klein geweer, vermits de artillerie nog niet was aangekomen, en er ook geen geschikte grond was, om deze in werking te brengen. 2) De slag,

1) Een uitvoerig plan van den slag bij Oudenaarden is te vinden in den Atlas, gevoegd bij het werk van Coxe. Het is, op eene grootere schaal, overgenomen in den Atlas van von Kausler, en is grootendeels ontleend uit Rousset.

2) De bondgenooten hadden slechts 8 stukken geschut in batterij kunnen brengen op de hoogte van Beveren; de Franschen slechts 4 of 6 bij Royeghem. St. Hilaire verklaart

welke toen gevolgd is, en, om de nabijheid van Oudenaarden, naar deze stad den naam heeft gekregen, was, deels omdat die zonder vooraf gemaakt plan werd geleverd, deels omdat de vechtplaats door vele stroompjes en sloten doorsneden, en met heggen, struiken en geboomte overdekt was, niet zoozeer een veldslag, door eenheid van doel en bewegingen geregeld, als wel een aaneenschakeling van afzonderlijke gevechten, waarin met bijna gelijke hevigheid gestreden werd. Maar, toen het ongeveer zeven uur was geworden, en Marlborough, die het bevel over den rechtervleugel aan Prins Eugenius had overgelaten, zich in het midden zijner legerstelling bij Diepenbeek bevond, waar zijne troepen een zoo hardnekkigen tegenstand vonden dat zij tot staan werden gebracht, bespeurde het waakzaam oog van den Engelschen Veldheer, dat de Fransche rechtervleugel, waartegen op dat punt gestreden werd, verzuimd had de hoogte te bezetten, welke oostwaarts van het dorp Oijcke gelegen is, en dat die vleugel door omtrekking kon worden afgesneden. Aan zijnen vertrouwden wapenbroeder Ouwerkerk droeg hij de taak op, om met de cavallerie van den linkervleugel, waar de Nederlandsche Veldmaarschalk het bevel had, en met 20 Nederlandsche en Deensche bataljons, deze stoute en beslissende manoeuvre ten uitvoer te brengen. De zeven-en-zestigjarige held, vergetende zijne hooge jaren en lichamelijke zwakheid, welke hem weinige weken daarna in zijne legertent bij Rousselaere op het sterfbed uitstrekten, verzamelde al de veerkracht welke hem was overgebleven, en had het geluk, bij zijn laatste wapenfeit, zijnen zoon Cornelis, Graaf van Nassau-Woudenberg, te zien uitblinken, en in den jongen Oranje-vorst den heldengeest van zijnen hooggeschatten Koning Willem weder te vinden.

Nauwelijks was de laatste kolonne Infanterie in de haar aangewezene stelling op den uitersten linkervleugel oostwaarts van Mooreghem gekomen, of ijlings rukten nu, op Ouwerkerks bevel, de Generaal-Majoor Weck, de Brigadiers Wassenaar en Nassau-Woudenberg met hunne troepen ten aanval. Het Kasteel van Beveren in hunne rechterflank hebbende, dreven zij de vijanden, na een fellen strijd, uit de laagten waarin zij hadden post gevat terug, en middelerwijl bestegen de Prins van Oranje en de Generaal Oxenstiern, met de rest der 20 bataljons, ondersteund door de cavallerie onder Ouwerkerk en Tilly, de hoogte bij het dorp Oijcke, Boser-Kauter genaamd. Het kan hier geweest zijn, dat de Gedeputeerde te velde Sicco van Goslinga zich aan 't hoofd van 2 bataljons van het Regiment van Sturler gesteld en de Franschen al vluchtende voor

in zijne *Memoires* (pag. 137 en 142) dat hij voor de Artillerie, die hij aanvoerde, in 't geheel geen bevelen ontving.

zich uit gedreven heeft. 1) Door deze beweging vormde het leger der bondgenooten, welks rechtervleugel in de vlakte van Heurne den linkervleugel der Franschen schaak hield, een grooten halven cirkel rondom der Franschen rechtervleugel, welke met de frontlijn van het overige van hun leger eenigermate een scherpen hoek maakte, doch daarmede slechts een zeer beperkte gemeenschap open had. Toen was het oogenblik gekomen, waarop de Prins van Oranje beslissend moest optreden en, aan het hoofd zijner bataljons, nederdalende van de hoogte, ter plaatse waar aan den voet het gehucht Marolen gelegen is, drong hij door bosschages en enge wegen, totdat hij stiet op een korps Fransche grenadiers, Gens d'armes en Guarde du Corps, zijnde de bloem van 's vijands leger, troepen van 's Konings Huis. In een vlakte stonden dezen, gedekt door sloten en heggen, welke op sommige plaatsen, ten getale van drie en vier achter elkander, een zoo dichte omheining vormden, dat eerst de bijl van den sappeur openingen moest maken om den soldaat toegang te verschaffen tot den vijand, die intusschen wakker vuur gaf. Desniettemin geschiedde de aanval. Vreeselijk knalde het musketvuur en de schrik in het Fransche leger, veroorzaakt door de ontdekking van in den rug genomen te zijn, werd door de verbijstering van de vallende duisternis vermeerderd. De vijanden weken voor den heldendegen van Oranje. Te vergeefs deden de Fransche dragonders een heldhaftige poging om aan hun voetvolk en de ruiterij van 's Konings Huis een veiligen terugtocht te verzekeren: zij werden voor meer dan de helft gedood of gevangen genomen. 2) Te vergeefs steeg Vendome van zijn paard, om in persoon een gedeelte der Fransche Infanterie bij het dorp Mullen aan te voeren, en de nederlaag te verhoeden: de ontmoediging dier troepen, het terrein en de rechtervleugel der bondgenooten verlamden zijne pogingen.

Het was geheel donker geworden, en de beide spitsen van den halven cirkel, tusschen welken de vijandelijke rechtervleugel als tusschen de schaar van een kreeft beklemd stond, naderden elkander. Reeds begonnen de overwinnaars elkander voor vijanden te houden, en de vergissing zou de noodlottigste gevolgen gehad hebben, indien niet Eugenius op den rechter- en de Prins van Oranje op den linkervleugel, het misverstand ontdekkende, de uiterste inspanning hadden in 't werk gesteld, om het vuur te doen staken. Omstreeks negen uur werd er bevel gege-

1) Uit de latijnsche lijkrede van Professor Wesseling medegedeeld in van Leeuwens *Herinnering aan Goslinga*. Thans kan men het verhaal van Goslinga zelven lezen in zijne *Mémoires*, p. 58.

2) Brief van een Franschen Dragonder-Officier in de *Bijlagen* bij de Vrijer. Hoe een gedeelte van La Maison du Roi gered werd, verhaalt St. Simon in zijne *Mémoires*. Men vergelijke ook St. Hilaire *Mém.* p. 143.

ven aan al de troepen om stand te houden ter plaatse waar zij zich bevonden, en liever den vijand te laten ontsnappen, dan gevaar te loopen van elkander te vernielen. Aan dit bevel hadden velen der vijanden hun behoud te danken. Eenige duizenden, door de duisternis begunstigd, wisten door eene opening in Marlboroughs slaglinie, langs het kasteel van Beveren, naar de Fransche grenzen te ontsnappen. Maar terwijl in de duisternis de Franschen tusschen de kolonnen der bondgenooten dwaalden, werden nog 4000 hunner gevangen genomen door een krijgslist van Prins Eugenius. Terwijl de Prins de tamboers Fransche marschen deed slaan, riepen eenige uitgewekene Fransche Officieren in zijn leger de namen uit van bekende regimenten Champagne! Picardië! Navarre! 1) Het overschot van het Fransche leger nam in de grootste wanorde de vlucht naar Gend. Met moeite verzamelden zich eenige van Vendomes troepen, om de vluchtenden te dekken, en daarmede werden de vervolgers eenigermate tegen gehouden, totdat bij het opklaren van de duisternis, Marlborough door ongeveer 4000 ruiters met infanteristen achter zich op de paarden, de vluchtenden deed nazetten. Het verlies der bondgenooten bestond uit 826 dooden en 2135 gekwetsten; dat der Franschen uit 4000 dooden, 2000 gekwetsten en 9000 gevangenen, waaronder twee Luitenant-Generaals, drie Generaal-Majoors (Maréchaux de Camp), vier Brigadiers, tien Kolonels in alles ongeveer 700 Officieren. 2) Menigvuldig waren de zegeteekenen der bondgenooten in veroverde vaandels en standaarden: men heeft zelfs gemeend, dat Marlborough het lot van het overschot des Franschen legers in zijne hand zou gehad hebben, zoo hij oogenblikkelijk met zijne beide legers vereenigd, de Franschen, afgesneden van hun land, of in hunne verslagenheid op het lijf ware gevallen, of met zijne overmacht ingesloten had. Maar 't zij dat hij te zeer verblijd, van door een overwinning zijnen invloed in het Engelsche kabinet weder voor eenigen tijd gehandhaafd te hebben, over 't hoofd heeft gezien wat hij als Veldheer nog verder had kunnen en moeten verrichten; 't zij dat de beschuldiging, als had hij van de overwinning bij Oudenaarden geen gebruik weten te maken, tot die beschouwingen behoort, welke op het werkelijk oorlogstooneel gemakkelijker dan op de kaart te weerleggen zijn: 3)

1) St. Hilaire *Mém.* p. 151.

2) Omtrent het verlies der bondgenooten, zie men *Europ. Merc.*, Juli 1708, bl. 34. Over dat der Franschen, Quincy, T. V, p. 500, en Coxe, Vol. IV. p. 152.

3) De Fransche Schrijver, in het *Journal des Sciences Militaires*, boven aangehaald, zegt stout weg: „Il ne manqua pour la destruction totale de l'armée française que la volonté de Marlborough. Heureusement cet Anglais ne savait pas profiter de la victoire." Goslinga en Geldermalsen, in den krijgsraad te Oudenaarden gehouden, drongen aan op een poging tot insluiting, maar de overige leden stemden met den Engelschen Veld-

althans, twee dagen op het slagveld vertoefd hebbende, trok het leger der bondgenooten naar de Fransche grenzen, en, na verschillende bewegingen en eenige weifeling, welke der Fransche grensvestingen men zoude aantasten, werd er besloten tot het beleg van Rijssel. 1)

Intusschen zweefde de beslissende dapperheid, door Frieslands jeugdigen Stadhouder in den slag bij Oudenaarden betoond, op de tong van elken Vaderlandlievenden Nederlander; en diep zal daardoor het hart zijn getroffen geweest der beminnelijke, zachtaardige Maria Louisa, die bestemd was, om, na het eindigen van dezen veldtocht, aan Jan Willem Friso door het huwelijk verbonden te worden. Maar het Vaderland wist evenmin, hoe de hoop zou te leur gesteld worden van deze veelbelovende heldenspruit tot vollen wasdom te zien geraken, als de twintigjarige Prinses van Hessen-Kassel de beproevingen kende, welke hare edele godsvrucht tot in zeven-en-zeventigjarigen ouderdom zouden doen uitblinken, en de nagedachtenis van de alom beminde Mieke-Moei in zegening zoude doen blijven bij de dankbare Friezen.

HET BELEG VAN RIJSSEL EN HET GEVECHT BIJ WIJNENDAAL.

Scitum 'st, periclum ex aliis facere, tibi quid ex usu siet.
TERENT. *Heaut.* II. I. 36.

Van al de belegeringen in den Spaanschen successie-oorlog, heeft die van Rijssel de grootste vermaardheid gekregen. Geene is ook leerrijker voor hen, die, zonder schade wijs willende worden, uit de Geschiedenis lessen willen opdoen voor vestingbouw en belegeringskunst. Dáár zag men misslagen in den aanval, met duizenden menschenlevens geboet; dáár toonde het voorbeeld van Bouflers, hoe moeielijk het is voor den Vesting-bevelhebber, onberispelijk te blijven voor de rechtbank der nakomelingschap; en telkens doen zich dáár de vragen voor: »wat hadden hier de aanvallers moeten, wat hadden de verweerders nog kunnen doen?" De beantwoording dezer vragen is bij merkwaardige belegerin-

heer. Zie Gosl. *Mém.* p. 62. Ook de Vrijer, *Leven van Marlb.*, D. III, bl. 251, zegt: „Het nalaten van een tweede gevecht behield het Fransche heir," en deze voegt er bij, dat, zonder de oneenigheid der Fransche legerhoofden, de misslag van de Franschen te Gend te laten nestelen, voor de bondgenooten doodelijk zou geweest zijn.

1) „By the unanimous concurrence of the States and of the chief generals of the army," schreef Marlborough aan den Secretaris Boyle. Zie Coxe, ch. 70.

gen zoo leerrijk voor hen, die eenmaal tot den aanval of de verdediging eene sterkte kunnen geroepen worden, dat het beleg van Rijssel hier eenige meerdere uitvoerigheid vorderde, dan, wel niet het doel, maar de titel van dit werk zou kunnen schijnen te veroorloven.

De belegering van Rijssel heeft nog een andere merkwaardigheid: zij is deze, dat die werd bijgewoond door verscheidene personen, wier namen tot de beroemdste van de achttiende eeuw behooren, en wier levensloop hoogst treffende lotwisselingen heeft opgeleverd. Dáár bevond zich de Saksische Keurvorst August II, Koning van Polen, thans uit zijne Staten verdreven om in het volgende jaar zegevierend terug te keeren. Aan de zijde van dezen zijnen vader, zag men den twaalfjarigen zoon van de schoone Gravin van Köningsmarck, die, aan de waakzaamheid zijner opzichters ontsnapt, van Dresden te voet naar het leger van Rijssel was gekomen, en bij de vijanden van Frankrijk in Nederland als knaap kwam leeren, om eenmaal de groote Maarschalk van Saksen geworden, Frankrijks heerschappij op nieuw geducht te maken voor Nederland. Ook Munnich, dien Frederik II den Eugenius der Moskovieten noemde, de man, die de teekening ontwierp der gevangenis waarin hij den gunsteling eener Keizerin zou doen verzuchten, en die een jaar daarna dienzelfden kerker tot zijn verblijf zou hebben, en toch nog eenmaal, als tachtigjarige grijsaard, zegepralend uit Siberië van zijne ballingschap terugkeeren — ook Munnich deed voor de muren van Rijssel zijn eerste ondervinding van belegeringsoorlog op, welke hij naderhand voor Dantzig en Oczakow zich ten nutte heeft kunnen maken Een ander krijgsman, die zijne militaire opleiding in Nederland hebbende genoten, thans voor 't eerst een belegering zag, en van wien dezelfde Frederik getuigde, dat hij tegen 10000 man opwoog, was Schwerin. Wie kent het einde niet van dezen braven Pruis? Als grijsaard stierf hij den heldendood, om te toonen dat hij het harde woord niet verdiend had hem door zijnen Koning toegeduwd, den Koning die eenmaal, lafhartig en verlegen vluchtende van het slagveld bij Molwitz, van denzelfden Schwerin moed en onversaagdheid had moeten leeren. Reeds in den slag bij Oudenaarden hadden wij den jongen Prins van Hannover kunnen ontmoeten, die, onder zijne regeering als George II, de koloniale wereldheerschappij van Groot-Brittannië zich zag vestigen: ook het beleg van Rijssel woonde hij bij; en de tweede in het opperbevel was Jan Willem Friso, Prins van Oranje: maar hoe weinig konden toen deze twee jonge helden vermoeden, dat de vereeniging van beider bloed dat stamhuis zouden doen voortleven, waaraan beiden zooveel verplicht waren en met hetwelk de Voorzienigheid nog groote bedoelingen had. Waar-

lijk, een zeldzame verscheidenheid van lotsbedeelingen lag er voorbeschikt onder de legertenten voor Rijssel; en meer dan een kanonskogel had hier over de gewichtigste gebeurtenissen der achttiende eeuw, en over de lotgevallen van volken en dynastiën kunnen beslissen. — Moge nu de een of andere lezer deze herinneringen minder gepast oordeelen voor het doel, waarmede de volgende bladzijden geschreven zijn — zij kunnen misschien aan hem, die in het verhaal eener belegering noch smaak noch belang heeft, aanleiding geven, om zich met andere bespiegelingen bezig te houden, dan waartoe zij gelegenheid zullen vinden, die den schrijver wenschen te volgen op het tooneel van den belegeringsoorlog.

Rijssel of Lille, vroeger de hoofdstad van Walsch-Vlaanderen, door Lodewijk XIV ten gevolge van het Akensche vredesverdrag in den jare 1667 bij zijne Staten gevoegd, was sedert dien tijd de tweede stad van Frankrijk geworden, door het aanzien en den rijkdom harer ingezetenen. Als vesting reeds vroeger aanmerkelijk, had Vauban door nieuwe werken haar een geduchte sterkte gegeven. Een langwerpig vierkant zijnde, was aan de kortste zijde, welke noordwestwaarts naar Warneton en Armentières gekeerd is, en in welker midden de St. Andries-poort zich bevindt, de eene hoek door dien grooten Vestingbouwer met een vijfhoekig kasteel bevestigd, terwijl de andere hoek door twee hoornwerken geflankeerd werd. De andere korte zijde, op Doornik en Douay uitziende, was aan de hoeken insgelijks van twee hoornwerken voorzien. Een voorgracht, door de Deule overvloedig van water voorzien, met een tweeden bedekten weg en de talrijke buitenwerken beschermden de veertien bastions, welke met de tusschenliggende cortinen den hoofdwal uitmaakten. Aan ééne zijde is de stad met hoogten, aan de overige met een vlakte omgeven, in welke het riviertje de Marque van het zuiden naar het noorden stroomt, en zich vereenigt met de Deule, welke ook gelegenheid aanbood tot inundatiën. Maar wat is zelfs de sterkste vesting zonder bekwame bevelvoerders, dappere strijders en welgezinde ingezetenen? Aan niets van dit alles ontbrak het Rijssel. Boufiers, die nu reeds 46 jaren in den oorlog had gediend en in 1695 Namen met zooveel standvastigheid had verdedigd, nam zelf de taak op zich van de gewichtige vesting te verdedigen, bijgestaan door den Ingenieur de la Lande, op wiens bekwaamheid en veeljarige ondervinding hij wist zich te kunnen verlaten, en door een verdienstelijk Artillerie-Generaal de la Fréselière. 1) Een bezetting van 16,000 man

1) Deze was dezelfde, die de eerste proeven heeft genomen, om Vaubans uitvinding der ricochet-schoten ook op bommen toe te passen.

stond hem ten dienste, en de bevolking van 50,000 zielen was den Koning van Frankrijk geheel toegedaan.

Een vesting, van zulke verdedingsmiddelen voorzien, aan te tasten, was een stoute onderneming; maar het werd een vermetele en lichtzinnige, nu achterwaarts Gend, IJperen en Brugge, ter zijde Mons en Doornik in de handen des vijands waren, en al de groote wegen, langs welke de aanvoeren van verre af moesten geschieden, door het Fransche leger beheerscht werden, waartegen Menen en Oudenaarden de eenige steunpunten waren. Gelukkig scheen de onderneming in het oog van den vijand zoo belachelijk, dat Vendome, die anders niet gewoon was de grenslijn tusschen stoute en roekelooze oorlogsoperatiën al te nauw te trekken, niet kunnende begrijpen, dat een Veldheer zijnen roem op een zoó hachelijk waagspel zou durven zetten, de eerste toebereidselen die te Brussel gemaakt werden tot het aanvoeren van den belegeringstoestel naar Rijssel, voor een kunstgreep hield, om hem uit zijne stelling, achter het kanaal van Brugge, te lokken. 1) Toen echter een konvooi van 6000 karren beladen met een eersten voorraad van oorlogs- en levensbehoeften voor het beleg van Rijssel, onder goed geleide en het opperbevel van Prins Eugenius den 21sten Juli op marsch ging, besloot Vendome het aan te tasten met dé helft van zijn leger. Doch de Hertog van Bourgogne verzette zich daartegen en het konvooi kwam den 25sten behouden voor Rijssel aan. 2) Eugenius en Marlborough rekenden op de oneenigheid welke tusschen de Fransche legerhoofden bestond; in het begin van Augustus waren uit Holland te Antwerpen 94 kanonnen, 62 mortieren en meer dan 3000 wagens met munitie en oorlogsgereedschap bijeen gebracht. Dit konvooi, van welks veilig geleide de belegering van Rijssel afhing, vormde een sleep van vijf uren in de lengte, en moest, over verscheidene rivieren, een afstand afleggen van 23 uren, dwars door een vijandelijke macht van meer dan 80,000 man. Desniettemin geraakte het, door het schrander beleid van Prins Eugenius en van den Generaal Dopf, over Brussel, Ath en Menen gelukkig voor Rijssel, zonder dat er een enkel voertuig beschadigd, of een enkel schot gewisseld was. 3) Indien het waar is, dat nooit een gewaagde onderneming met meer beleid en omzichtigheid bestuurd is; het is niet minder waar, dat nooit eenige meer grond heeft gegeven voor den gevaarlijken stelregel, dat in den oorlog wel eens op de misslagen van den vijand mag gerekend worden.

1) Men vergelijke Allent, *Hist. du Corps Impérial du Génie*, p. 547, en Coxe Vol. IV, ch. 72, p. 215.
2) Dus melden St. Hilaire et St. Simon in hunne *Mémoires*.
3) Feuquières, *Mémoires*, T. IV. Coxe, Vol. IV, p. 219.

Prins Eugenius ontving het bevel over de belegering, welke door Marlborough met een leger van 70,000 man zou gedekt worden; en aan den Prins van Oranje, die na Eugenius de eerste bevelhebber was, werd de berenning opgedragen der bedreigde vesting. Op den 14den Augustus, twee dagen nadat al de toegangen bezet waren, kwamen de belegeringstroepen, bestaande uit 50 bataljons en 90 escadrons, tellende 40,000 man, Engelschen, Denen, Hanoveranen, Pruisen en Nederlanders, om de stad. Het belegeringsmaterieel bestond uit 170 stukken kanon, 40 mortieren, 20 houwitsers en 400 monitiewagens. Eugenius, grooter in het veld dan in den belegeringsoorlog, beging al aanstonds den misslag van een redoute, welke hem noodzaakte een wijderen kring om de stad te beschrijven, en een dam, welke een inundatie ophield, onder het bereik van het geschut der belegerden, op helderen dag te doen aantasten. 1) Een aanmerkelijk verlies van volk was het gevolg van een al te groote voortvarendheid, welke ook den Prins van Oranje bijna het leven had gekost, voordat nog de loopgraven geopend waren. Want de Prins had zijn kwartier zoo dicht bij de vesting genomen, dat op den 18den Augustus een kanonskogel zijnen kamerdienaar, du Cerceau, terwijl deze bezig was zijnen meester te kleeden, voor de voeten van den Prins deed nederstorten. Innig bedroefd over het plotselijk verlies van dezen vriend zijner jeugd, en met diens bloed bespat, behield hij zijne onversaagdheid, en deze, in den jeugdigen Vorst aan een groote mate van goedhartigheid gepaard, deed hem, zonder aan zich zelven te denken, uitroepen: »Mijn arme du Cerceau is dood!" 2)

Al de aanstalten door Bouflers gemaakt, die, even als Chammilly te Grave gedaan had, zich op het glacis der vesting legerde, 3) deden een verdediging te gemoet zien, waarbij de belegerden zich niet alleen verwerende, maar ook aanvallende zouden doen gelden. Er werd echter geen eigenlijke contravallatie-linie gemaakt, maar de nabijheid van het leger van Marlborough belette niet, dat een sterke circumvallatie-linie, met een 15 voet breede en 9 voet diepe gracht, noodzakelijk werd geoordeeld. Want de Fransche Maarschalk, Hertog van Berwick, was met een gedeelte van het leger 't welk bij het begin van den veldtocht aan de Moezel had gestaan om Eugenius in 't oog te houden, toen deze zijnen marsch naar de Nederlanden had aanvaard, naar de omstreken van Douay en Condé getrokken; en 't was tegen deze krijgsmacht zoowel, als tegen die van Bourgogne en Vendome, dat de bele-

1) Seijdel, *Nachrichten über Vaterländische Festungen*, Th. II, s. 123.
2) *Hist. du Prince d'Orange* (Lewarde 1715), P. II, p. 71.
3) Quincy, Vol. V, p. 515.

geraars op hunne hoede moesten zijn. Toen deze linie, met behulp van 12,000 gravers, uit het omliggende land gelicht, den 20sten Augustus voltooid was, 1) werden in den nacht na den 22sten de loopgraven aan de zijde van de Magdalenapoort geopend. Een verzoek van Bouflers, om aan eenige aanzienlijke dames die de stad wenschten te verlaten, vrijgeleide door het leger te verleenen, werd door Eugenius te baat genomen om de werken der stad, te doen verkennen. Dertig Ingenieurs — misschien hield de Veldheer zich niet genoeg verzekerd, dat niet deze of gene een ander gezichtsveld dan de levenlooze werken der versterkingskunst zou kiezen, en nam hij daarom een zoo groot getal — althans dertig Ingenieurs, als soldaten verkleed, ontvingen het uittrekkend gezelschap aan den sluitboom van de palissaden der vesting, en brachten verslag van den toestand der werken. In weerwil van deze voorzorg, om in het kiezen van het front van aanval niet mis te tasten, is die keus, 't zij ze door Eugenius, 't zij door de Hoofd-Ingenieurs gedaan zij, door krijgskundigen gegispt geworden. 2) Dan, de meerdere nabijheid der hoofdmagazijnen te Menen deed het besluit nemen de loopgraven te openen ten noorden van de stad, op twee plaatsen, ten oosten en ten westen van de Deule, over welke een brug de gemeenschap tusschen de beide attaquen daarstelde, zoodat de beide noordelijke hoornwerken door de loopgraven omvat werden. De contrescarp tusschen deze hoornwerken was, ter plaatse waar de Deule uit de stadsgracht stroomt, gedekt door een werk op die rivier, bestaande uit twee tenailons, 3) en een daarachter gelegen ravelijn. Op de verovering van deze werken rustte nu de bemachtiging der stad; vermits, wanneer in de achter die werken gelegene bastions bres was geschoten, de stad niet meer te verdedigen zou zijn.

De voortvarendheid, waarmede de belegeraars in den aanvang het beleg dreven, heeft misschien aanleiding gegeven, dat de parallellen, welke naar Vaubans voorschrift cirkelvormig moesten zijn, voor Rijssel een rechtlijnige richting kregen, welke zooveel minder arbeid vorderde als de koorden korter zijn dan hare bogen. Maar in weerwil dier voortvarendheid, verliepen er na het openen der loopgraven zeventien dagen,

1) *Europ. Merc.*, Aug. 1708, bl. 159. Elk bataljon moest 1000 faschinen binden, en 100 schanskorven vervaardigen.

2) Door Feuquières in zijne *Mémoires*, T. IV, p. 164, door den Generaal von der Schulenburg, die de belegering bijwoonde (zie zijn *Leben und Denkwürdigkeiten*, Leipz. 1834, Th. I, s. 341), en door Seijdel, t. a. pl. en s. 154.

3) Volgens de Bélair, *Eléments de fortification* (2e ed. Paris 1793), is de benaming tenaillon voor een werkje, waardoor de facen van een ravelijn of halve maan gedekt worden (anders couvre-face of contra-garde geheeten), bij de belegering van Rijssel voor 't eerst in zwang gekomen.

waarin alleen zoodanige voorvallen plaats hadden, welke niet ten onrechte de voorpostengevechten van den belegeringsoorlog genoemd worden, en, wanneer zij bijzonder levendig zijn, meestal den aanvaller tot een voorteeken kunnen wezen, dat zijn vijand, die reeds het terrein buiten de vesting zoo vinnig betwist, niet gemakkelijk zich de plaats zelve zal laten ontnemen. Zoo deed de Prins van Oranje, daags na het openen der loopgraven, de Franschen uit een post drijven, dien zij in het dorp Houw hadden, en den volgenden dag een versterkte kapel buiten de Magdalenapoort, waaruit de arbeiders aan de loopgraven getroffen werden, door 160 grenadiers en een gelijk getal tot ondersteuning, met de bajonnet op het geweer aantasten. De bezetting van dit kleine werk, uit 200 Fransche Grenadiers bestaande, aldus aangevallen en door handgranaten bestookt, gaf, na een hevig gevecht van bijna een uur, zich krijgsgevangen, toen een harer kapiteinen gesneuveld en een ander gekwetst was. 1) Maar deze kapel was voor Bouflers van te veel gewicht, om de belegeraars in het gerust bezit daarvan te laten. Hij liet derhalve in den nacht van den 26sten op den 27sten een uitval doen door 400 man, die de kapel, thans bezet door 100 man van de Hollandsche Garde, onder den Luitenant de Moor, met zooveel hevigheid aanvielen, dat de helft der manschappen met de Moor zelven het leven verloor, en de overigen genoodzaakt werden het werk te ontruimen. Gelukkig was de Prins van Oranje gemakkelijker in de loopgraven dan ergens elders te vinden, en deze deed oogenblikkelijk twee bataljons aanrukken, door welke de Franschen andermaal genoodzaakt werden, de kapel aan de belegeraars te laten. 2) Het was bij het aanbreken van den dag na dezen nacht, dat het vuur van al de batterijen, uit 79 kanonnen, 12 mortieren en 8 houwitsers geopend werd. Van die aan den rechter aanval, werd het eerste stuk door Prins Eugenius ontstoken, terwijl aan den linkeraanval, de Prins van Oranje het eerst de lont aan het kanon bracht. Dan, of voor den Opperbevelhebber, omdat hij gewoon was in het veld altijd voorwaarts te streven, het gezicht van elk vestingwerk waardoor hem een toegang tot de stad werd afgesloten, ondragelijk was; of dat de Ingenieurs en Artilleristen verkeerden raad gaven — zooveel is zeker, dat men verzuimde de eerste batterijen hoofdzakelijk te gebruiken tot demping of verlamming van het vijandelijke geschutvuur; en waar zich maar een bekleedingsmuur onder 't bereik van het geschut opdeed, werd er rechts en links, onverschillig uit welke parallel, op geschoten. 3) De een maakte bres hier,

1) Rousset, Quincy, *Europ. Mcrc.* 2) Dezelfden.
3) Landsberg, in zijn *Raisonnement over de Attaquen van eenige Nederlandsche ver-*

de andere daar; en men verspilde den munitievoorraad, met noodeloos een dozijn bressen te maken, zonder dat, zelfs toen men reeds dicht bij het glacis was genaderd, het vuur der vesting eenigermate getemd was. Menig sappeur, die van de sappenhoofden dood of gewond werd weggedragen, moest dit verzuim boeten: dit lot trof ook de Ingenieurs Mollerus en Brenger die in de loopgraven sneuvelden, en du Roi en van Bommel die er gekwetst werden. Opmerkelijk is het daarenboven, dat noch de handmortiertjes van Coehoorn, noch de ricochet-schoten van Vauban, noch zelfs de verbeterde stelling der batterijen, door laatstgenoemden ingevoerd, door de belegeraars van Rijssel gebruikt zijn.

Middelerwijl hadden zich de beide Fransche legers, het een onder Berwick, het andere onder Bourgogne en Vendome, in de vlakte tusschen Gommarace en Lessines vereenigd (30 Aug.), en trokken gezamenlijk, uitmakende een macht van meer dan 110,000 man, 1) tot ontzet van Rijssel op. Gelukkig voor de bondgenooten, konden Berwick en Vendome, beiden overigens uitstekende Veldheeren, elkander niet verstaan, en dobberde Bourgogne onzeker tusschen beide. Eindelijk zond Lodewijk XIV zijnen Minister Chammillard, met de herrinnering van Turenne's stelregel, dat men om een groote vesting te behouden, altijd een veldslag wagen moet, en de Staatsdienaar, onbekwaam gelijk hij zelf dikwijls bekende, besliste niet uit eigen overtuiging maar in naam des Konings, 2) tusschen de Generaals, voor een aanval op de legers der bondgenooten. Maar de dagen, door de Fransche legerhoofden met vruchtelooze beraadslagingen doorgebracht, hadden Marlborough en Eugenius zich ten nutte gemaakt. Zij noodzaakten de Fransche legermachten door het opwerpen van sterke verschansings-liniën ter bescherming eener vlakte tusschen de riviertjes La Marque en de Deule, onverrichter zake af te deinzen. Ook waren de aanvalswerken tegen de stad

---

tingen, wijt alles aan de Hoofd-Ingenieurs, en zegt onder anderen, dat, zoo hij zelf niet daarbij ware geweest, hij nooit zou hebben kunnen gelooven, dat Ingenieurs een plaats zoo slecht zouden kunnen aanvallen, als zij voor Rijssel gedaan hebben. Intusschen was Landsberg geraakt dat men zijne raadgevingen niet gevolgd had, en kan dit zijne aanmerkingen wel wat bits hebben gemaakt. Het oorspronkelijk Fransch van het aangehaalde geschrift van Landsberg is schrijver niet voorgekomen; maar een Duitsche vertaling, door den Kapitein-Ingenieur Herlin vervaardigd, is te vinden in Rimpler's *Sämtliche Schrifften von der Fortification* (Dresd. und. Leipz. 1724). Met het gevoelen van Landsberg over de onbekwaamheid der Ingenieurs, komt overeen het schrijven van Marlborough, bij Coxe, p. 243, waar hij zegt: „I am so vexed at the misbehaviour of our engineers, that I have no patience," en meer andere plaatsen in zijne brieven, waar hij over de „ignorance" en „the ill conduct" van de Ingenieurs klaagt.

1) Volgens St. Simon was het Fransche leger, na de vereeniging, zoo sterk als er nog nooit een geweest was, 191 escadrons, 42 escadrons Dragonders en 130 bataljons, behalve de bezettingen van vestingen en posten.

2) St. Hilaire in zijne *Mémoires* verzekert dat Chamillard met Berwick tegen een aanval was.

nu zoo ver gevorderd, dat Eugenius meende, den bedekten weg te kunnen doen bestormen. De avond van den 17den September werd daartoe bepaald; en, gelijk de beide attaquen door de Deule gescheiden waren, zoo zoude ook de storm in twee afdeelingen gesplitst worden. Op den rechter-oever der genoemde rivier, zijnde voor de belegeraars den linker-aanval, tegen over de Magdalena-poort, zouden 1600 grenadiers, in vier hoopen, uit de derde parallel treden, waar hunne plaats door even zoo vele fusiliers zou worden vervangen. Op de uitspringende hoeken van den bedekten weg aanrukkende, zouden zij de verdedigers met handgranaten trachten te verdrijven: alsdan moesten 30 timmerlieden en 2000 arbeiders, die hen verzelden, de palissaden omverhouwen, en faschinen, schanskorven en wolzakken 1) aandragen, om op het verste punt waartoe men zou kunnen doordringen, een logement te vervaardigen. Aan het andere aanvalspunt werden tot dezelfde einden even zoo veel arbeiders en timmerlieden, doch slechts de helft van het genoemde getal grenadiers en fusiliers verordend. 2)

Een geweldig geschutvuur van al de batterijen der belegeraars, 't welk den storm voorafging, had minder de uitwerking van de belegerden vervaard te maken, dan hen te waarschuwen, dat het tijd was zich tot den strijd gereed te houden. Ook had Bouflers reeds, uit de toebereidselen der belegeraars, hun voornemen doorgrond, en zijne wijze van verdediging beraamd. Vauban, die eerst op het laatst van zijn leven, toen Frankrijk reeds minder op het nemen, dan op het verdedigen van vestingen bedacht moest wezen, op de versterkingskunst als middel tot behoud van sterkten zijne schranderheid had gespitst — Vauban had de beginselen naar welke Rijssel moest verdedigd worden, kort voor zijnen dood, in het vorige jaar voorgevallen, schriftelijk aan zijnen neef en leerling Dupuy-Vauban medegedeeld, die zich thans als Hoofd-Ingenieur onder de verdedigers bevond. De belegerden pasten dan ook den zoo dikwijls misbruikten stelregel, bedekten weg verloren, alles verloren, zoo toe, als die alleen mag toegepast worden; maar zij volgden niet den raad door den grooten man gegeven, om de uitspringende hoeken van den bedekten weg eerst aan den stormenden vijand prijs te geven, en wanneer deze dan eenigen tijd aldaar aan het vuur der omliggende werken had ten doel gestaan, dan plotseling uit de inspringende wapenplaatsen te voorschijn te rukken, hem te verjagen en zijne logementen te vernielen. Overtuigd, dat men, in den oorlog vooral, de denkbeelden van een groot man niet zoo slaafs omhelzen moet, om

1) Over het gebruik van wolzakken, Seijdel, s. 135.
2) Zie den Brief van den Prins van Oranje aan de Staten-Generaal in de *Europ. Merc.*

die blindelings onder alle omstandigheden toe te passen, had de krijgsraad den raad aangenomen van de La Fréselière, die van meening was dat elk gedeelte des bedekten wegs zoo lang mogelijk moest behouden worden 1). Overeenkomstig dit gevoelen werden de uitspringende hoeken en de inspringende wapenplaatsen en al de aangrenzende werken met zooveel grenadiers bezet als daarin plaats konden vinden: op de wallen was daarenboven alles tot het hevigste kanon- en kleingeweervuur in gereedheid gebracht. Des avonds tusschen zeven en acht uur, nadat het geschutvuur een half uur gezwegen had, gaven drie schoten het teeken tot een storm, die, om den ongelukkigen uitslag, in de geschiedenis van den belegeringsoorlog is vermaard geworden. Bij de linkerattaque, over welke de Ingenieur Lucas du Mee 2), als Directeur der Approchen, het opperbestuur had, werden de bestormers, die in vier hoopen verdeeld waren, geleid door den vermaarden Ingenieur Landsberg, met twaalf andere Ingenieurs. Aan dezen was opgedragen, zich te logeeren van het hoornwerk aan de Magdalena-poort tot voor het linker tenaillon op de Deule. Met moed traden de aanvallers uit de loopgraven, liepen snel op den bedekten weg aan, maar, voordat zij de palisaden konden bereiken, waren, door het moorddadigst schroot- en kleingeweervuur der vesting, geheele rijen nedergestort. Aan degenen die den kogelregen ontsnapt waren gelukte het echter, de verweerders uit de aangevallene gedeelten van den bedekten weg te doen wijken; en er bleef derhalve alleen over, zich op den gewonnen grond veilig in te graven. Dan, — noodlottig gevolg van verkeerd overleg en verzuimd toezicht in een zaak van schijnbaar klein gewicht! — de schanskorven waren zoo groot en slecht gemaakt, dat zij door vier man met moeite konden gedragen worden. Men stelle zich de belemmering voor, welke daaruit moest voortvloeien. Hier en ginds werd een der dragers getroffen; terwijl het onhandelbaar gevaarte dan moest blijven liggen, doolden de overige rond, zonder te weten wat aan te vangen of waar zich te bergen; en weldra vertoonde de kampplaats een afgrijselijk tooneel van lijken, gekwetsten, verlatene of vaneen geretene schanskorven, over en tusschen welke de arme soldaten, onder het gesnor en gefluit van een vervaarlijken kogelregen, verward door elkander liepen. Landsberg roemt de buitengewone dapperheid, door Officieren en soldaten bij deze gelegenheid aan den dag gelegd, »maar" (wij zullen hem zelven laten spreken) »in een oogenblik was het grootste gedeelte of dood of gekwetst; al

---

1) Allent, *Hist. du Corps Impéreal du Génie*, Ch. XV, p. 556.
2) De naam van dezen Ingenieur komt ook voor bl. 295.

mijne Ingenieurs waren ook gesneuveld of gevaarlijk gewond. Ik bleef met weinig volk nog overig, en moest het voornemen van den Generaal en den Directeur der Approchen opgeven. Wanneer dapperheid en bravoure daar noodig waren, zoo waren er overleg en voortvarendheid nog veel noodiger. Ik ben in veldslagen, bij het wegnemen van liniën en in andere stormen geweest, waar het heet toeging, maar nooit in een dergelijk vuur, als daar. Toen ik mij nu zonder arbeiders, maar ons volk nog altijd meester van den bedekten weg zag, zocht ik een middel het daar te doen standhouden. Er waren nog drie Officieren van de arbeiders, die mij niet verlieten, en ik vond twee mijn-groeven op den uitspringenden hoek voor de tenaille, waarop ik besloot de beschikking en het voornemen, mij door den Directeur opgedragen, als zijnde toch onmogelijk uit te voeren, te veranderen. Deze drie Officieren brachten nog 30 man bijeen, en ik liet eene communicatie van de eene mijngroeve naar de andere maken. Ook zond ik naar den Generaal, om volk te hebben, en hij zond mij gekommandeerde manschappen, die het geweer nederlegden, om te werken, en het gelukte mij. Dit was het eenige logement, 't welk ons in het vervolg gediend heeft, en toch zooveel duizend man gekost heeft, terwijl men het had kunnen maken zonder er 200 man voor te verliezen."

Terwijl dit aan de linker-attaque voorviel, werden aan de andere de aanvallers op gelijke wijze ontvangen, en konden zij alleen op een hoek van het glacis des hoornwerks bij de St. Andriespoort post vatten. Een verlies, volgens sommigen van 399 dooden en 2268 gekwetsten, 1) volgens anderen van 2000 dooden en een dubbel getal gekwetsten, was het offer, waarmede deze onberaden helden-ijver geboet werd. De Ingenieur de Roques meende nu, dat de stad het slechts acht of tien dagen zou kunnen houden: 2) de uitkomst stelde zijne berekening grootelijks te leur; en geen wonder: toen Bouflers op den 17den September de bezetting monsterde, telde hij nog 12000 weerbare mannen; en wat kan met zulk een macht een vastberaden bevelhebber niet uitrichten in eén vesting, waar hij geene onrustige ingezetenen te bewaken heeft!

Gedurende eenige dagen na den storm hadden de belegeraars werks genoeg, met zich gedekt te houden in de gemaakte ingravingen; en, terwijl men de moeielijkheid der belegering met nadruk begon te gevoelen, leerde men tevens inzien, dat, in plaats van een zoo breed aanvals-front te nemen als bij den storm van den 7den September geschied was, waarin de beide hoornwerken begrepen waren tusschen welke

1) *Europ. Merc.*, alwaar de namen van eenige Ingenieurs voorkomen.
2) Men zie den brief van den Ingenieur in de *Bijlagen* bij de Vrijer.

de tenaillons op de Deule lagen, in de eerste plaats de laatstgenoemde werken met het achterliggend ravelijn, als de sleutel der vesting, moesten bemachtigd worden. In den avond van den 21sten werd dan ook een tweede storm tegen de beide tenaillons ondernomen. 1) Deze storm begon te half-zeven, en duurde twee uren. Van 5000 Engelschen daartoe uit het leger van Marlborough gezonden, kwamen niet meer dan 1500 terug, en 1200 arbeiders verloren het leven: 2) en wat was er met het opofferen van zoovele menschenlevens gewonnen? Alleen dit, dat men op de contrescarp van het rechter-tenaillon 3) post vatte. Gedurende dezen storm en in den daarop gevolgden nacht wierpen de belegeraars, vermoedende dat de burgerij van Rijssel aan de verdediging harer vesten wakker medehielp, een paar duizend bommen naar de stad, welke echter allen in de lucht sprongen, zoodat de onbekwaamheid der Artilleristen deze wraakneming ijdel maakte 4). Den volgenden dag ging een tamboer een wapenstilstand van 24 uren vragen, ten einde de gesneuvelden te begraven. Bouflers liet antwoorden, dat hij daarvoor zelf wel zorgen zou; en inderdaad werden in den daarop gevolgden nacht met een uitval de veroverde posten hernomen en eenige lijken van gesneuvelden in de loopgraven geworpen 5), De plaats voor den grachtsovergang naar het linker-tenaillon schijnt met weinig beleid te zijn gekozen geweest, daar de gallerij, zoo men Landsberg gelooven mag, tegen alle regelen en gezond verstand en vroegere voorbeelden aan, naar den uitspringenden hoek werd gericht, en men haar door vier of vijf vijandelijke stukken uit den bedekten weg, waar de belegerden weder ingedrongen waren, liet teisteren 6). Het gelukte echter bij een derden storm, welke, onder een zware donderbui, in den avond van

1) St. Hilaire in zijne *Mémoires* (p. 165) beschrijft de bestormde werken aldus: „un assaut général à la droite et à la gauche des attaques, à la corne du bastion de St. André, à la tenaille et à la contrescarp de la basse Deulle, au chemin couvert vis-a-vis de la brêche du bastion et à la place d'armes entre la corne de ce bastion et la demi-lune ou ravelin, jusqu'a la porte de la Madelaine."

2) Volgens het Relaas van Prins Eugenius bij Carnot, „de la défense des places fortes," p. 234. Anderen geven andere getallen op. Eugenius zelf werd bij dezen storm boven het linkeroog gekwetst.

3) Het hier bedoelde rechter-tenaillon was voor de belegerden het linker, en lag ook op den linker-oever van de Deule. Ten onrechte zegt Quincy, dat de belegeraars toen ook reeds in het andere tenaillon zich gelogeerd hebben. Schulenburg, (*Leben und Denkwürd.*, Th. I, s. 344,) schrijft van dezen storm: „On a pris poste sur (la contrescarpe dc?) la tenaille droite; de celle de la gauche nos gens ont été repoussés." St. Hilaire „Les assiègeans ne se purent rendre maitres que d'une tenaille à la droite, et d'une partie du chemin couvert à la gauche."

4) Didier, *le parfait Ingenieur*, p. 311.

5) St. Hilaire *Mém.*

6) Landsberg, t. a. pl., die zich daarover hevig beklaagt. In zijn raisonnement over de belegering van Aire, komt hij daarop nogmaals terug, en beschrijft de wijze, waarop de galerij is overgebracht, zich deerlijk beklagende over de ongeduldigheid der Generaals.

den 25sten September plaats had, een logement te verkrijgen in het gemelde tenaillon, in 'twelk de belegerden een gepalissadeerde verschansing haddden aangelegd, zoodat het werk nu verder met mijn en sappe moest vermeesterd worden 1). De tegenwoordigheid van Marlborough en van den Prins van Oranje had niet weinig bijgedragen om de dapperheid der bestormers aan te vuren, die het behaalde voordeel met een duizendtal dooden en ruim zooveel gekwetsten moesten koopen.

Terwijl de belegering van Rijssel dus boven verwachting gerekt werd, begon bij de beide strijdende partijen zich gebrek aan buskruit te doen gevoelen. Bij de belegeraars ontbrak de zorg voor den munitievoorraad, door Coehoorn toen hij leefde, bij de belegeringen door hem bestuurd, altijd als een hoofdzaak behartigd. Eugenius, een held in het vuur, was de man niet om zich bezig te houden met de taak van den Intendant en het materieel voor een belegering: daardoor, zeide men, had hij ieder jaar een nieuw leger noodig 2). De zorgeloosheid van den opperbevelhebber deelde zich aan zijne onderhoorigen mede, zoodat er nu in een krijgsraad ernstig beraadslaagd werd, of men de belegering niet moest opbreken. Ook bij de belegerden was roekeloos met de munitie omgegaan, en het liet zich aanzien dat door stad noch kasteel weldra vuur meer zou kunnen gegeven worden. Toen bood zich in de belegerde vesting een Fransch kapitein aan, om het daar dringende gebrek aan munitie te gaan boodschappen. Hij moest daartoe een zevental wateren overzwemmen en tweemalen het vijandelijke leger doortrekken. Desniettegenstaande keerde hij, na zijn boodschap verricht te hebben, behouden in Rijssel terug. Daarop ging den 28sten September onder aanvoering van den Maréchal de Camp, ridder de Luxembourg, later Prins de Tingry geworden, eene Fransche kolonne bestaande uit 2000 ruiters, 100 karabiniers en 4 compagnieën voetvolk, gekleed in uniformen als van de Hollandsche troepen, van Douai op marsch, hebbende ieder ruiter 60 pond buskruit, ieder dragonder 3 geweren en een zak met vuursteenen bij zich op het paard. In het donkere van den avond voor den sluitboom in de circumvallatie-linie der belegeraars gekomen, meldt de aanvoerder, op het »Qui vive'' in 't Hollandsch antwoordende, zijn troep aan als afgezonden uit het leger van Marlborough en buskruit medebrengende, met aandrang om spoedig binnengelaten te worden, ver-

1) Bij de vermelding van dezen storm zegt nu Quincy, dat de belegeraars zich logeerden „dans l'angle du tenaillon de la gauche." Hij had, als schrijvende in den geest der belegerden, moeten schrijven „de la droite;" doch hij heeft blijkbaar gebruik gemaakt van berichten, afkomstig van de belegeraars, en is daardoor misschien in de war geraakt. Men vergelijke Didier, p. 312. *Europ. Merc.* bl. 214. *Leben von Schulenburg*, s. 345, Coxe, Vol. IV, p. 242.

2) Goslinga, *Mém.* p. 77.

mits de vijand op de hielen is. Het wordt geloofd en reeds zijn 1500 twee aan twee binnen de linie, toen een der Officieren een commando doet hooren in 't Fransch en de list ontdekt wordt. Nu wordt er door de schildwachters vuur gegeven; twee zakken buskruit geraken in brand, 60 ruiters komen deerlijk om 't leven; die nog niet door den sluitboom zijn vluchten terug naar Douai, maar 1800 ruiters rennen door naar de vesting, en brengen daar 8000 pond buskruit en de geweren die zij mededroegen 1). Maar niet minder gelukte het aan de belegeraars, om een groot transport oorlogsvoorraad gelukkig in hun leger te brengen: de poging daartoe gaf aanleiding tot een ernstig gevecht bij Wijnendaal. De Fransche Veldheeren, namelijk, vruchteloos gepoogd hebbende het leger der bondgenooten aan te tasten, stelden nu alles in 't werk, om hun den toevoer af te snijden. Daartoe hadden zij zich van Doornik af langs de Schelde uitgebreid, en, door het openen der sluizen te Nieuwpoort, de gronden tusschen Menen en Ostende doen overstroomen, uit welke laatste stad Marlborough voorraad verwachtte, van Engeland derwaarts gezonden. Doch, daar het overstroomingswater niet hoog genoeg gerezen was, bleven de groote wegen boven het waterpas. Zoodra Marlborough bericht had gekregen, dat de verwachte voorraad te Ostende was aangekomen, zond hij den 26sten September een afdeeling van 16000 man, onder den Generaal-Majoor Webb en den Brigadier Cornelis van Nassau-Woudenberg, zoon van Ouwerkerk, om de pogingen van den vijand tot vermeestering van het transport te verijdelen. Te gelijker tijd werden 700 ledige wagens naar Ostende gezonden onder bedekking van 1200 ruiters en 1200 man infanterie welke het dorp Leffinghen in bezit namen en zich daar verschansten. De Franschen van hunne zijde, hadden in den omtrek van Brugge een aanzienlijke macht bijeengetrokken, waarover het bevel was opgedragen aan den Graaf de la Mothe, die door een lang verblijf in deze streken met de grondgesteldheid en de wegen volkomen bekend moest zijn, maar die hier een bewijs gaf, dat de gunsteling van den Minister van oorlog Chammillard niet de bekwaamste Veldheer was. Deze, te zeer steunende op de overstroomingen en zijnen versterkten post te Plassendael, verzuimde de bewegingen der bondgenooten met genoegzame waakzaamheid gade te slaan. In den vroegen morgen van den 27sten September trok het transport, den vorigen avond uit Ostende getogen, te Leffinghen over het kanaal van Nieuwpoort, om over Slijpe en Cochlaer door het bosch van Wijnendaal naar Menen te worden gebracht. De

1) Op gelijke wijze wordt de krijgslist verhaald door Moret Quinze ans du régne de Louis XIV. Vol. III, p. 86, na de eerste uitgaaf van N. H. T. L. in 't licht verschenen.

Generaal-Majoor Webb, die zijne troepen, van de Engelsche legerafdeeling van Generaal Cadogan, bestemd om het konvooi te dekken, te Torout vereenigd had, zond te gelijker tijd 1600 man infanterie naar Oudenburgh, waardoor de la Mothe, die deze plaats scheen te willen bezetten, werd voorgekomen, en zich nu, vernemende dat het transport reeds op marsch was, over Ghistel spoedde, om het bij den doortocht door het bosch van Wijnendaal te onderscheppen. Dit bosch, gedeeltelijk uit opgaand geboomte, gedeeltelijk uit kreupelhout, heesters en struiken bestaande, was in twee deelen gescheiden door een trechtervormige opening, welker monding aan de noordzijde van het woud zich in de heide of vlakte van Torout verloor. Webb, bericht hebbende gekregen dat de vijand op het transport aantrok, brak oogenblikkelijk met zijne geheele macht op, en deed den Pruisischen Generaal von Lottum met 150 dragonders post vatten aan de wijde opening van het bosch, ten einde dáár den vijand zoo lang op te houden, totdat de overige troepen in slagorde zouden zijn opgesteld. De la Mothe, in plaats van dezen voorpost terstond op het lijf te vallen, verspilde zijn tijd met een batterij op te werpen, waarvan hij uit tien stukken gedurende twee uren vuur deed geven, 'twelk von Lottum onverschrokken doorstond, totdat Webb, bijgestaan door Woudenberg, de noodige beschikkingen had gemaakt. Rechts in het bosch werd het regiment van van Heuckelum, links een Pruisisch benevens eenige grenadiers, verborgen gelegd, met last van zich niet te vertoonen voordat zij den vijand in de flank konden nemen. Achter het bosch voor de zuidelijke opening werden van de overige troepen twee liniën gevormd. Aldus gereed zijnde den vijand op te wachten, gaf Webb aan von Lottum bevel om terug te trekken; en nu rukten de Franschen in verscheidene liniën voorwaarts, zonder het bosch, 'twelk zij nu ter rechter- en ter linkerzijde kregen, te doen onderzoeken 1), en in het vaste vertrouwen van eene macht te zullen overstelpen, welke niet de helft van de hunne bedroeg. Maar nauwelijks waren zij eenige minuten voortgerukt, of het regiment van van Heuckelum opende ter rechter tijd een zoo geweldig en juist gericht vuur, dat de Fransche linkervleugel zich op den rechter stortte; en toen deze op gelijke wijze van de andere zijde door de Pruisen begroet wordt, geraken de beide eerste vijandelijke liniën ten eenenmale in verwarring.

1) De Brigadiers van de eerste linie hadden last gekregen om de bosschen te doorzoeken; maar later had men de tweede linie voor de eerste laten marcheeren, en daardoor bleef de gegevene orde onvolbracht. Quincy, Vol. V. p. 559. Volgens St. Simon en waarschijnlijk op zijn gezag Martin, zou te Wijnendaal een derde verschansing zijn aangebracht om het convooi te dekken. Maar uit St. Hilaire en andere schrijvers blijkt daarvan niets.

Zij herstellen zich echter, vallen op nieuw aan, dringen voorwaarts en doorboren zelfs de twee eerste bataillons op welke zij stooten. Maar versche troepen worden tegen hen aangevoerd, en bij elke schrede, welke de Franschen voorwaarts doen, vermeerdert het vuur uit de flanken, in het front en in den rug. Met moeite weerhouden Webb en Woudenberg de drift van Officieren en manschappen, die door den vijand terug te dringen zouden te weeg gebracht hebben, dat het vuur uit de flanken had moeten gestaakt worden. Een regelmatig pelotonsvuur werpt de oprukkende kolonne in een verwarden hoop door elkander. Het regiment van Fagel weert zich zoo dapper met vuur te geven, dat het moet afgelost worden, omdat het al den voorraad van kruit en lood verschoten heeft. De Fransche cavallerie, op bevel van de la Mothe een poging doende of zij, door hare grootere snelheid korter aan het vuur blootgesteld, zou kunnen doordringen, stort evenzeer door het vernielend kruisvuur met man en paard over elkander; de Fransche gelederen lossen zich van lieverlede op in een mengelklomp van dooden, gekwetsten, vertrapten, vluchtenden: meer dan 3000 vijanden blijven dood of gekwetst op de vechtplaats liggen, en een overhaaste vlucht langs den weg naar Brugge voltooit de nederlaag der Franschen, waardoor het konvooi gered wordt, 'twelk gedurende het gevecht achter het bosch om voorwaarts spoedde, en nog dienzelfden avond behouden te Rousselaer aankwam. De bondgenooten hadden bij 800 gekwetsten 138 dooden. Onder de laatsten bevonden zich twee Majoors, onder de eersten de Kolonel-Kommandant van het regiment van Fagel, Gijsbert van Welderen 1).

De overwinning in het gevecht bij Wijnendaal door Webb en Woudenberg, met 8000 man op een meer dan dubbel getal 2) vijanden behaald, was een schitterend en voor hen hoogstvereerend wapenfeit. Dapperheid paarde zich daarbij aan schrander overleg. Als een voorbeeld ter navolging wordt het gedrag van Webb geroemd, die vóór het

1) *Europ. Merc.*, bl. 280, alwaar echter geen namen worden opgegeven. Alleen bij Quincy vind ik als gesneuveld gemeld den Majoor de Salich, en onder de gekwetsten de Kolonels de Velderen en Camaze. Wat de Velderen betreft, deze is ongetwijfeld de in den tekst genoemde Gijsbert, die, blijkens den Staat van Oorlog van dat jaar, het regiment van Fagel kommandeerde, 'twelk zich in 't gevecht bij Wijnendaal bijzonder heeft onderscheiden. Er was echter nog een andere Kolonel van Welderen destijds in dienst, wiens voornaam Steven was. De door Quincy genoemde Majoor zou Nicolaas Ernst van Salisch kunnen zijn, destijds Sergeant-Majoor in het Regiment van Ernst Willem van Salisch: daar deze echter op den Staat van Oorlog van 1709 wordt teruggevonden, schijnt het, dat hij in 1708 niet gesneuveld is. Welken Kolonel Quincy, onder den zeker verminkten naam van Camaze, bedoelt, is twijfelachtig.

2) Volgens de opgave van Marlborough, in een brief bij Coxe, Vol. IV, p. 255. Anderen geven 6 à 7000 tegen 23 à 24000 man op, anderen andere getallen. Quincy begroot de Fransche macht op 18 à 20000 man.

gevecht met de meeste bescheidenheid den raad innam zijner mindere Officieren 1). De grijze Ouwerkerk mocht het genoegen smaken, met de meest vereerende getuigenissen omtrent zijnen zoon, nog weinige dagen voor zijnen dood te worden geluk gewenscht 2). De overwinning was daarenboven van het grootste gewicht, omdat zonder haar het beleg van Rijssel den volgenden dag zou hebben moeten opgebroken worden: 3) het lot dier vesting werd door het gevecht bij Wijnendaal beslist.

De belegeraars van Rijssel door den nieuwen toevoer wederom van het noodige voorzien, en op nieuw bemoedigd, maakten zich nu geheel meester van de beide tenaillons waarin de Franschen zich achter hunne traversen hardnekkig hadden verdedigd. In het achtergelegen ravelijn was een bruikbare bres: deze werd den 3den October des voormiddags te elf uur uit het linker-tenaillon bestormd, met dat gevolg dat de bezetting deels sneuvelde, deels door in de gracht te springen een goed heenkomen zocht, deels zich gevangen gaf, en het ravelijn door de belegeraars werd ingenomen 4). De brigadier Willem van Wassenaar werd bij dezen storm gekwetst, en de Prins van Oranje, door te bewerken dat de Engelsche Sergeant die onder zijne oogen het eerst de bres had bestegen tot Luitenant, en kort daarna tot Kapitein, werd bevorderd, gaf een blijk dat van hem niet kon gezegd worden, dat hij in de waar-

1) De Vrijer, *Leven van Marlborough*, D. III, bl. 290.

2) „Count Corneille, M. Overkirk's son." schreef Marlborough (bij Coxe, ib.) „has, on this occasion behaved himself extremely wel," zijnde volmaakt dezelfde uitdrukking, waarmede hij in denzelfden brief over Webb en Cadogan spreekt. Laatstgenoemde echter, die het transport geleid had, is eerst bij den afloop van het gevecht op de kampplaats aangekomen. Toen bood hij aan, den vijand na te zetten, maar het doel van het gevecht bereikt zijnde, werd dit ongeraden geoordeeld.

3) „If — our convoy had been lost, the consequence must have been the raising of the siege the next day," schrijft Marlborough, bij Coxe, ib. Dat dit werkelijk het geval was, blijkt uit de mededeeling van Goslinga, die in den krijgsraad met den Hertog en Codogan voor het opbreken der belegering gestemd had. *Mém.* p. 74. Men heeft daarom Marlborough van onvoorzichtigheid beschuldigd, de beveiliging van het konvooi aan een zoo geringe macht te hebben toevertrouwd. Zie de Vrijer, D. III, bl. 292.

4) Volgens de meesten waren de belegeraars onderricht, dat de wacht in het ravelijn op den middag gewoon was te slapen, en werd daarom de storm bij dag ondernemen. Het bericht in den *Europ. Merc.* geeft daarvan een andere reden. De soldaten, namelijk zouden de moorddadigheid, welke de vroegere stormen hadden gekenmerkt, daaraan hebben toegeschreven, dat die in de duisternis hadden plaats gehad, en daarom daartoe bij donker niet veel lust betoond hebben. Goslinga *Mém.* p. 81 geeft daaromtrent het volgende als zijn gevoelen: „Je suis persuadé par ce que j'ai vu plus d'une fois que les attaques de Contrescarpe et d'autres ouvrages réussiroient generalement mieux en plein jour; sur tout à la petite pointe ou le midy pendant la plus grande chaleur du jour, que le soldat est las des veilles ou de la chaleur et endormi. Jamais cela se fait sans confusion la nuit: outre que le lache trouve moyen de se soustraire au péril, et qu'il n'y a que les veritables braves qui s'exposent et perissent. De plus on tue ses propres gens, ceux de la tranchée ne pouvant pas tirer juste. Les travailleurs aussi ne peuvent pas si bien s'y couvrir, et d'ordinaire une grande partie se sauve. Le jour remedie à tous ces inconveniens."

deering van dappere daden onderscheid maakte tusschen vreemdeling en landgenoot. De belegeraars, meester zijnde van dit gewichtig buitenwerk, hadden thans de hoofdgracht voor zich, en de aanstalten door Bouflers getroffen toonden genoeg zijn voornemen, om den hoofdwal met de uiterste verwoedheid te verdedigen 1). Zij gingen derhalve met den sappenarbeid voort, om den geheelen bedekten weg tusschen de beide hoornwerken te bekroonen, en van daar de twee tegenoverliggende bastions en de cortine, die ze verbond, in bres te schieten. Het gelukte hun eindelijk ook het water uit de gracht af te tappen, waardoor de mogelijkheid ontstond van een storm op den hoofdwal. Op den 18den October waren de Franschen uit alle posten van den bedekten weg verdreven, en de bresbatterijen op het glacis voltooid, bewapend met 42 kanonnen, 20 mortieren en 10 houwitsers. Vier dagen later, toen de bressen nog niet geheel overkoombaar, maar de galerijen tot den grachtsovergang genoegzaam gereed en de maatregelen tot een algemeenen storm beraamd waren, deed Bouflers de witte vlag opsteken, en ruimde de stad aan de overwinnaars in. Hij bedong vrijen aftocht voor zijn garnizoen, en trok met 4500 man in het kasteel.

Aan Bouflers, die in het veld tot de Fransche Generaals van den tweeden rang behoorde, werd, om zijne verdediging van Rijssel, door zijne landgenooten de eerste toegekend onder de Vesting-bevelhebbers 2). Anderen echter zijn van oordeel dat hij de verdediging langer had kunnen rekken, deels door het aanleggen van contra-approchen, deels door zijne krachten meer doelmatig over de verschillende tijdperken van het beleg te verdeelen. Het naderend wintersaizoen zou, meent men, de belegeraars alras uit het veld gedreven hebben, en de overgaaf was voor 't minst voorbarig. Doch wat dit laatste betreft, is het zeer mogelijk dat Bouflers gehoopt heeft, wanneer hij met een gunstig verdrag tijdig in het kasteel terugtrok, zich daar lang genoeg te zullen kunnen handhaven om aan de Fransche legers gelegenheid te geven van toe te snellen, en, door het ontzet van het kasteel, de stad te heroveren: en 't was zeker zijne schuld niet, dat die hoop verijdeld werd. Maar het Fransche leger werd door Marlborough in ontzag gehouden; en een poging om door Brussel aan te tasten een afwending te maken, stoorde de belegeraars van het kasteel van Rijssel even weinig.

Het was de Keurvorst van Beieren, wien het Fransche Hof had opgedragen, een aanslag op Brussel te ondernemen. Hij, vroeger Stad-

1) De bijzonderheden omtrent de toebereidselen tot deze bresverdediging deelen St. Hilaire (*Mém.* IV. p. 177) en Quincy mede, en daaruit Seydel.

2) Allent, p. 565.

houder der Spaansche Nederlanden geweest zijnde, hoopte door zijne vrienden en aanhangers België's hoofdstad gemakkelijk te zullen kunnen machtig worden, en verscheen op den 22sten November voor de stad met een leger dat op 12000 tot 15000 man begroot werd. De stad, omgeven door een gepalissadeerden bedekten weg en een muur en bolwerken naar den ouden trant, zoude een geregelde belegering niet lang hebben kunnen uithouden. Intusschen voerde de Keurvorst van Beieren 28 stukken belegeringsgeschut mede, en zoude het verlies van Brussel Marlborough en Eugenius in een engte hebben gebracht, waarvoor de vrees, op de tijding dat Brussel bedreigd werd, in Holland groote ongerustheid baarde. Het mag uit dien hoofde wel worden opgemerkt, dat de wakkere bevelhebber van Brussel, Paschal, erkend heeft het behoud der stad verschuldigd te zijn geweest aan de kloekmoedige standvastigheid van de twee Gedeputeerden der Staten-Generaal die zich toen aldaar bevonden, J. van den Bergh Burgemeester van Leiden, en Frederik Adriaan Baron van Rheede Heer van Renswoude 1). Men heeft zoo dikwijls aan 's Lands Gedeputeerden de belemmering van gewichtige operatiën geweten, dat de diensten door hen bewezen te minder mogen verzwegen worden 2). De Gedeputeerden op hunne beurt roemden den moed en het beleid van Paschal, en verklaarden »de dapperheid der bezetting, en vooral die der benden van dezen Staat, niet hoog genoeg te kunnen opvijzelen." Die dapperheid blonk uit, toen de Keurvorst van Beieren, na in den nacht van den 24sten November de loopgraven te hebben geopend tusschen de Namensche- en Leuvensche poort, in den avond van den 26sten met 5 à 6000 man den bedekten weg deed bestormen. Negen malen hervatteden de Franschen den storm; twee malen kregen zij voet in den bedekten weg; 't was een worsteling waarbij men elkander bij de haren greep, of met de kolven der geweren doodsloeg. De bezetting, die in haar geheel niet talrijker was dan de manschappen tot den storm belast, dreef telken male den vijand terug niet alleen, maar deed, toen de Fransche soldaten tot een tienden storm niet te bewegen waren, een uitval, en slechtte de loopgraven. De

1) Men zie de *Bijlagen* bij de Vrijer, D. III, no. XLII. Een penning ter herinnering der diensten door de genoemde Gedeputeerden bewezen, en met beider beeltenis prijkende, is beschreven bij van Loon, D. IV, bl. 541.

2) Het mag daarom ook bij deze gelegenheid niet onvermeld blijven, dat het een Gedeputeerde te velde was, die in den slag bij Senef, door een voorzichtigen terugtocht uit het gedrang der vijanden, die de bagage plunderden, en het doen slaan van een wagenburg in een vlakte, de krijgskas gered heeft. Deze Gedeputeerde was Adriaan van Blijenburg Heer van Noordwijk, Oud-Burgemeester van Dordrecht. De bijzonderheid wordt medegedeeld door Balen, *Beschrijvinge der stad Dordrecht*, bl. 912, en kan dienen tot aanvulling en bevestiging van het gezegde in de Aanteekening boven bl. 149 [1]).

Keurvorst, vernemende dat Marlborough in den nacht van den 26sten op den 27sten October den stouten overtocht over de Schelde te Gavre onder begunstiging van een dikken mist volbracht had en in aantocht was, zonder dat het Fransche leger hem dien overtocht betwist had, liet zijne prooi varen, en trok in den volgenden nacht af, met achterlating van 14 vuurmonden en al zijne gekwetsten. Hiermede was de hoop des vijands om het kasteel van Rijssel te ontzetten, vervlogen. Hier waren de loopgraven op den 29sten October geopend. De sterkte vormde een vijfhoek, waarvan de cortinen tusschen de vijf bastions door vijf regelmatige ravelijns gedekt waren, voorzien van watergrachten, en vóór de contrescarp, waarvan het glacis, met zeven flèches in de inspringende hoeken, een voorgracht had, was een tweede bedekte weg 1). Het buitenfront van het kasteel was, uithoofde van den moerassigen grond, moeielijk te genaken: en de aanval werd daarom van de stadszijde gericht. Het groot verlies, 'twelk de belegering der stad reeds gekost had, deed het besluit nemen, de loopgraven op een grooten afstand bij de St. Andries-poort te beginnen, hetgeen oorzaak was dat er vijf parallellen moesten gemaakt worden. In den nacht van den 16den op den 17den November werd de voor-bedekte weg genomen, op den 28sten weder verloren en later hernomen; op den 8sten December vatteden de belegeraars post op de contrescarp, en toen hier de bresbatterijen gereed waren om in werking te komen, gaf Bouflers, op last van Lodewijk XIV, het teeken tot de overgaaf, ofschoon er met het kasteel nog slechts een slap kanonvuur gewisseld was 2). In 117 dagen waren stad en kasteel gewonnen, ten koste voor de belegeraars van 4163 strijders, waaronder 169 Officieren, terwijl nog daarenboven 338 Officieren en 9232 Onder-officieren en Soldaten wonden hadden bekomen. De Republiek der Vereenigde Nederlanden had meer dan drie en eene halve tonne gouds te betalen, alleen voor de bouwstoffen welke de aanvalswerken gekost hadden 3).

Weinig tijds voordat het kasteel van Rijssel werd overgegeven, toen de overtocht van Marlboroughs leger over de Schelde tot ontzet van Brussel 4) de hoop van het Fransche hof op het bezit van België's

1) Een plan van de citadel van Rijssel is onder anderen in het werk van Rousset te vinden.

2) Brief van den Prins van Oranje aan de Staten-Generaal in de *Hist. du Prince d'Orange* (Lewarde 1715).

3) *Leben und Denkwürd. von Schulenburg*, Th. I, s. 366.

4) Een gedenkpenning op dezen overtocht is door van Loon beschreven, D. IV, bl. 538. Goslinga, Gedeputeerde te velde, was bij den overtocht te Gavre tegenwoordig zonder zijne mede-gedeputeerden en deelt er de bijzonderheden van mede in zijne *Mémoires* p. 82 en volgg. Volgens Goslinga wilde Marlborough, met verregaande dubbelhartigheid, de uitvoering der onderneming tegengaan omdat hij zelf er de eer niet van hebben kon

hoofdstad verijdeld had, weigerde Lodewijk XIV het verzoek van Vendome in te willigen, om achter het kanaal van Gend naar Brugge post te vatten, en zond hij, verstoord over den uitslag van dezen veldtocht, bevel aan zijne Generaals om terug te trekken, en het leger in Frankrijks grensvestingen de winterkwartieren te doen betrekken. Het ver gevorderde jaargetijde deed verwachten, dat ook de bondgenooten nu het veld zouden verlaten, doch Marlborough verklaarde, dat in het koude saizoen »il ne vouloit pas passer la mer sans gand," overtuigd, dat een handschoen niet noodiger zou zijn om zijne hand tegen de koude te beveiligen, dan het bezit van Gend, om Rijssel te beschermen 1). Hij zelf nam het bevel op zich der belegering van Gend en nu kreeg Bouflers verlof het Fransche leger, dat nauwelijks de winterkwartieren betrokken had, weder te verzamelen. Doch daartoe gunde hem de la Mothe, die aan 't hoofd van 15000 man Gend te verdedigen had, niet meer dan 5 dagen tijd. Op den 6den dag na het openen der loopgraven, zijnde den 30sten December, toen de belegeraars nog 50 schreden van den bedekten weg verwijderd waren, werd het verdrag gesloten tot de overgaaf, welke door het ontruimen van Brugge en der sterkten door de Franschen in die oorden bezet, gevolgd werd. De felle koude, welke terstond daarop inviel, en waarvan de zeldzame strengheid den winter van 1708 op 1709 berucht heeft gemaakt, zoude ongetwijfeld de belegeraars genoodzaakt hebben, het beleg te staken. Indien derhalve de la Mothe een Bouflers ware geweest, Gend zou waarschijnlijk voor de Franschen behouden zijn gebleven, en de naam van Malplaquet zou niet met luister schitteren in Neêrlands oorlogsgeschiedenissen. Van zooveel gewicht kan een enkele dag volharding zijn in de verdediging eener vesting!

en werkten twee andere Gedeputeerden te velde den tocht tegen uit jaloezie, omdat Goslinga zich daarbij vooruitgedrongen had en hun dit opzettelijk had verzwegen.

1) De Vrijer, D. III, bl. 319. Dezelfde woordspeling vindt men ook op een der drie penningen, ter gedachtenis dezer verovering van Gend geslagen, en beschreven bij van Loon, D. IV, bl. 552.

DE SLAG BIJ MALPLAQUET.

Dees Bergen moet gij eerst verwinnen, eer uw hant
De zegeteekens op de muur van Bergen plant:
Reets hebt gij Sint Gillain verovert met uw slagzwaart,
Welaan mijn Helden, vliegt daar u de Hemel daghvaart.
SCHERMER, *de Tempel van Saturnus*..

Nooit heeft de Nederlandsche Republiek op een hoogeren trap van aanzien gestaan, dan na den veldtocht van 1708. Toen kon zij in waarheid gezegd worden, den evenaar te houden van Europa. Toen was het dat een Lodewijk XIV van Nederlandsche Staatsmannen den vrede deed afsmeeken, en dat Torcy, de Minister van den Franschen despoot, in het spreekvertrek van Heinsius verscheen, wachtende, welke hoop op vrede voor zijnen meester de hooghartige Republikein hem geven zou. Toen waren het een Pensionaris van Amsterdam, de onwrikbare Buys, een Burgemeester van Gouda, de onomkoopbare van der Dussen, die beraamden, welke beheerschers Spanje en Napels en België zouden hebben, en welke grenzen aan Frankrijk zouden gesteld worden. Zooveel aanzien en vertrouwen had de Republiek zich toen bij den vijand verworven, dat, wanneer de Gevolmachtigden van Lodewijk XIV reeds hadden toegegeven dat Filips van Anjou den troon van Spanje verlaten en dien aan zijnen mededinger, Karel van Oostenrijk, afstaan zoude, zij tevens voorstelden, om de overvoering van Filips uit Spanje naar Napels aan Nederlandsche schepen, en aan Nederlandsche troepen de taak op te dragen, om het laatstgenoemde Rijk door de Oostenrijkers te doen ontruimen 1).

Maar nooit had ook Lodewijk XIV een donkerder verschiet voor zich gehad, dan waaronder de veldtocht van 1709 stond geopend te worden, en men moet hem dat recht laten wedervaren, dat hij het ongeluk beter heeft weten te dragen, dan zijne vijanden hun geluk te gebruiken 2). In al zijne verwachtingen was hij teleurgesteld. Vendome, die door zijne latere verrichtingen in Spanje hem deed uitroepen: »Voilà ce que c'est, qu'un homme de plus" 3), Vendome zelfs had niets tegen Marlborough en Eugenius kunnen uitrichten; het schoone leger in Vlaanderen had nederlaag op nederlaag geleden; Rijssel, dat zoo hoog geroemde bolwerk van Frankrijk, was in de handen zijner vijanden gevallen; de strenge winter had al wat te velde stond vernield,

1) Van Wijn, *Nalez.* op Wagenaar, XVII, bl. 86.
2) Heeren, *Handb. des Europ. Staatensyst*, II Par., B. I, § 15.
3. *Madrid, ou Moeurs Espagnoles*, 1825, II, p. 117.

en een onvruchtbaarheid ten gevolge gehad, welke niet alleen het onderhoud van groote veldlegers hoogst moeielijk dreigde te maken, maar zelfs hongersnood deed ontstaan, en al de behendigheid van een d'Argenson, den schepper der Fransche Policie, was er noodig, om in Frankrijks hoofdstad ernstige volksbewegingen voor te komen. Ja, toen de trotsche Monarch, om vrede te erlangen, door den nood gedrongen reeds alles had ingewilligd wat maar eenigszins met zijne eer bestaanbaar was, en zooveel als waarlijk genoeg kon schijnen om de overmacht van Frankrijk in het westelijk Europa voor goed te breken, zag hij zich voorwaarden voorschrijven, welke hij niet aannemen kon: een nieuwe veldtocht moest derhalve de vredesonderhandelingen vervangen. De uitslag dier onderhandelingen trof hem niet onvoorbereid, en toen zij in het begin van Juni des jaars 1709 werden afgebroken, waren de Fransche legers reeds anderhalve maand in het veld.

Wetende dat het de Nederlandsche Staatsmannen waren, van wie hij gunstiger vredesvoorwaarden moest afdwingen, wilde Lodewijk XIV, van de zijde der Nederlanden het meest bedreigd, dáár inzonderheid toonen, nog krachten genoeg te bezitten, om niet te behoeven zoo diep zich te vernederen, als waartoe men hem wilde noodzaken. De oorlogsoperatiën in Spanje, aan de Alpen, in den Elzas, werden daarom ondergeschikt gemaakt aan die op de Nederlandsche grenzen. Het leger aan die zijde werd uit dien hoofde zoo veel mogelijk versterkt. Behalve de troepen van de overige frontieren derwaarts ontboden, en de bekwaamste Officieren uit al de regimenten gelicht, werden 20,000 boeren die uit gebrek soldaat werden, in dienst genomen om het leger tegen de Nederlanden te versterken 1). Doch ten gevolge der algemeene ellende werd dit leger zeer gebrekkig gevoed en leefde het als bij den dag. Het Opperbevel werd opgedragen aan den Maarschalk Villars, die nog nooit een veldslag had verloren, en op wiens goed geluk men rekende. De taak welke hij te volvoeren had was, den bondgenooten het indringen in Frankrijk te beletten, en hen te verhinderen van plaatsen te belegeren, welke, in hunne handen, Parijs zouden kunnen in gevaar brengen. Met dit oogmerk legerde zich Villars den 14den Juni met 80,000 man in de vlakte ten noorden van Lens, tusschen Bethune en Pont à Vendin, met den rechtervleugel aan 't kanaal van Douai naar Rijssel, een stelling welke door een menigte riviertjes en moerassen op de meeste plaatsen voor een vijand ongenaakbaar was, en nu nog door het bevestigen van dorpen en het aanleggen van veldwerken versterkt werd.

Weinige dagen nadat de Franschen zich in hun verschanst legerkamp

1) *Europ. Merc.*, 1709, bl. 138.

bij Lens hadden nedergeslagen, trokken de legerbenden der bondgenooten te zamen tusschen Kortrijk en Menen, onzeker of zij een veldslag zouden zoeken of tot een belegering overgaan, maar tot beiden bereid. Hun leger telde 110,000 gewapenden, en nam den 23ste Juni, een stelling tusschen Seclin en Wattignies, hebbende Eugenius het opperbevel over den rechter-, Marlborough over den linkervleugel. Villars, niet twijfelende of hij zou in zijne verschanste stelling worden aangetast, trok uit de naburige plaatsen al de troepen, welke hij berekende dat daar konden gemist worden, tot zich, en maakte zich gereed den aanval af te wachten. Doch Marlborough, de onmogelijkheid inziende van den Franschen Maarschalk met eenige hoop op goed gevolg aan te tasten, besloot het beleg te slaan voor Doornik; en op den 27sten Juni stond het leger in het gezicht dier vesting, waartoe de Prins van Oranje, door het overrompelen der posten van St. Amand en Mortagne, den weg had gebaand.

De berenning van Doornik geschiedde op den 6den Juli, onverhoeds en met zooveel spoed, dat alle pogingen van Villars om versterking en levensmiddelen in de stad te brengen verijdeld werden. De bezetting bleef daardoor beperkt tot een getal van 4700 strijders. Om de krachten van dezen ook nog te verdeelen, werden er drie attaquen tegen de vesting gevoerd, over welke de Generaals Fagel, von Lottum en von der Schulenburg het bevel hadden. Bij de belegeringen, namelijk, in den Spaanschen Successie-oorlog, was een verbetering in de loopgravendienst ingevoerd, waartoe de aanleiding ontleend was uit hetgeen men bij de vermaarde belegering van Candia in den jare 1669 had zien gebeuren. Dáár, namelijk, was de gewoonte der Turken opgemerkt, van dezelfde troepen, die eenmaal de loopgraven betrokken hadden daarin te laten tot aan het einde der belegering, in volstrekte tegenstelling met de dagelijksche aflossing van troepen en de verwisseling van den Hoofdofficier met het bevel in de loopgraven belast, welke elders plaats hadden, en ook nog heden ten dage gebruikelijk zijn. Het nut en de nadeelen van beide wijzen van handelen vergelijkende, koos men nu een middelweg, door wel de troepen dagelijks te doen aflossen, maar het bevel over elke attaque aan een Generaal op te dragen, die gedurende de geheele belegering, voor de werkzaamheden aan de aanvalswerken en de dienst in de loopgraven verantwoordelijk bleef 1).

1) In een *Mémoire concernant le siège de Tournay* van den Kwartiermeester-Generaal Yvoi, in het later aan te halen HS., staat; „On fera 3 attaques, aux quelles les Généraux resteront, mais les bataillons rouleront d'une attaque à l'autre." Dat dit ook geschied is, blijkt uit de Geschiedverhalen. Montecuculi zegt, in zijne *Mémoires*, van den Turk het volgende: „Il ne change point les gardes, ni les travailleurs; quand

De loopgraven voor Doornik werden geopend in den nacht tusschen den 7den en 8sten Juli, en deze werkaamheid bleef zoo lang onopgemerkt, dat toen de dag aanbrak — het was de dag, waarop in de velden van Pultawa het pleit tusschen Peter en Karel werd beslist — waren de loopgraven, zonder een noemenswaardig verlies, tot op 250 schreden van den bedekten weg voortgezet. Reeds op den 13den Juli konden 110 zware kanonnen en 79 mortieren hun vuur tegen de vesting openen. Daar binnen had Surville het Opperbevel die onder Boufflers te Rijssel getoond had een verdienstelijk Officier te zijn, maar wiens verdediging van Doornik, naar het oordeel van deskundigen, het gezegde bevestigde van den Franschen Dichter: »Tel brille au second rang, qui s'éclipse au premier." 1)

Op den 28sten Juli staken de belegerden binnen Doornik tegenover de drie aanvalspunten de witte vlag uit, toen Fagel zou beginnen de gracht te doen vullen, von Lottum ook reeds op den grachtsboord en Schulenburg in een hoornwerk en ravelijn hadden post gevat. 2) Voor de kennis van den mijnen-oorlog is deze belegering merkwaardig, maar nog merkwaardiger die van het kasteel, welke daarop volgde. 3) De Luitenant-Generaal Mérigny had er het bevel, dezelfde, thans een man van 80 jaren, die Doornik van een volledig mijnenstelsel had voorzien. De menigte van onderaardsche werken, gedurende de belegering voortgezet, liet den belegeraars nauwelijks een voet gronds, waarop hij veilig staan kon. Eenmaal — 't was nog voordat de bezetting na de overgaaf der stad in 't kasteel terug getrokken was — vloog een batterij van 17 mortieren, op een mijn aangelegd, plotseling in de lucht. Niet zelden, waar een hoop soldaten bijeen stond, opende zich eensklaps de grond als de krater van een vulcaan, en werd de omtrek met zieltogenden en vaneengereten ledematen overdekt. De aanval moest met

ils sont une fois entré dans un poste, ils y demeurent jusqu' à la fin du siège, on leur apporte là leur nourriture, de l'eau, du bois, et leurs autres nécessités." Volgens Smyth, *Chronological Epitome of the Wars in the Low Countries*, p. 188, zou Eugenius, bij de belegering van Rijssel, het eerst de in den tekst vermelde verandering hebben ingevoerd: zij heeft echter reeds bij vroegere belegeringen in den Successie-oorlog plaats gehad. Bij deze gelegenheid zij nog een andere plaats aangehaald uit de *Mémoires* van Montecuculi, door Smyth opgemerkt, waardoor aan Vauban de eer van de uitvinding der parallelen betwist wordt. Hij zegt namelijk almede van den Turk: „Il ne conduit point ses tranchées par la ligne la plus courte —, mais il les fait en lignes courbes, transversales, parallèles à l'endroit d'où il s'approche; ainsi ils ne peuvent être enfilées de la place, ni endommagées par le canon."

1) Zoodanig is het oordeel van Allent en Seijdel.

2) De levensbeschrijver van Schulenburg tracht dezen het voornaamste aandeel aan de verovering toe te kennen, en klaagt, dat de Gedeputeerden te velde met partijdigheid voor de attaque van Fagel alles zorgvuldiger deden aanvoeren.

3) Eenige bijzonderheden daaromtrent zijn door Seijdel opgegeven voor beoefenaars van het vak.

evenveel nadruk onder als boven den grond gedaan worden. Beurtelings braken belegerden en belegeraars in elkanders mijngangen door, die op sommige plaatsen drie verdiepingen boven elkander vormden, 1) sloegen elkaar dood met schop en spade, namen soms in de duisternis vriend voor vijand, en vochten man tegen man met bajonet en pistool. Nu eens vonden de arbeiders der belegeraars in de mijnen den dood in een verstikkenden rook, of werden zij, door een onverwachte ontploffing, met aarde overdolven; dan weder zagen zij zich door een plotseling aandruischenden waterstroom verrast in dit helsche labyrinth. De behendigheid der Fransche mineurs kon nogtans het kasteel, evenmin als de stad zelve behouden: het capituleerde den 31sten Augustus. 2) De Luitenant-Generaal der cavallerie, Joost Baron van Keppel, Graaf van Albemarle, werd met het bevel in de veroverde vesting vereerd. Van de 60 bataljons, welke de belegeraars hadden uitgemaakt, waren 23 Nederlandsche geweest, 3) waarbij als Hoofdbevelhebbers genoemd worden de Luitenant-Generaal van Dedem, de Generaal-Majoors Vegelin, Nassau-Woudenberg en Wassenaer, de Brigadier van Welderen, en de Kolonel Reint van Rechteren. Vleertman kweet zich, met de hem eigene stoutheid en voortvarendheid, in de mijnen met du Mee, die, als Hoofddirecteur der Approches, de werken bestuurde. Dan laatstgenoemde verloor drie dagen voor de overgaaf van het kasteel het leven, aan het hoofd getroffen door den spiegel of de schijf eens steenmortiers. 4) Onder de gekwetsten bevond zich de Luitenant-Kolonel

1) Deze bijzonderheid, door Seijdel medegedeeld uit een dagboek van den Generaal Wackerbart, wordt bevestigd door den schrijver van het *Leven van Vleertman*, bl. 101.

2) Volgens Fransche schrijvers 2 of 3 September.

3) Het belegeringskorps bestond uit de volgende troepen:

Natiën.	Batt.
Keizerlijken	3
Engelschen	7
Denen	3
Pruisen	7
Saksers	3
Hollanders	18
Hollanders in het leger van Eugenius	5
Hannoveranen	5
Paltzische	3
Hessen	4
Wurtembergers	2
	60

Deze opgave is ontleend uit een Journaal van den Kwartiermeester-Generaal Yvoi, waarvan een afschrift in het bezit is geweest van den Heer Generaal-Majoor Trip, Directeur-Generaal van Oorlog, en door Z. Exc. aan den schrijver goedgunstiglijk ten gebruike is gegeven.

4) *Leven van W. Vleertman*, bl. 101, en *Leben und Denkwürdigkeiten von Schulenburg*, Th. I, p. 397. De Ingenieur des Roeques had door een val het been gebroken.

der Artillerie, Philip Willem van Verschuer, die een kogel in den arm had gekregen. 1)

Terwijl Doornik aldus belegerd werd, arbeidde Villars, om zijne verdedigingslijn, waarmede hij tusschen de Scarpe en de Schelde Douai, Condé en Valenciennes dekte, door veldwerken en overstroomingen nog sterker te maken; dan, nog voor dat het kasteel capituleerde, was in het leger der bondgenooten, welks hoofdkwartier tot Orchies was vooruit geschoven, het besluit genomen, nu het ondoenlijk scheen Villars aan te tasten, op de hoofdstad van Henegouwen los te gaan. Tot dat einde werd de Engelsche Generaal Orkney den 31sten Augustus uit het leger afgezonden, om St. Ghislain te overrompelen, en daardoor aan het leger een overtochtplaats over de Haine te verzekeren. De poging van den Lord mislukte; en toen trokken den 3den September Prins Willem van Hessen-Cassel, Kolonel van de Hollandsche Garde-Dragonders, met 60 escadrons Hollandsche ruiterij, en de Generaal-Majoor van Dedem met 4000 man voetvolk uit het kamp van Orchies, gingen te Antoing de Schelde over, richtende zich door Brissoeuil en Sirau op Obourg, waar zij in den vroegen ochtend van den 6den de Haine overstaken. Nog denzelfden morgen trokken zij, over St. Simphorien en Espiennes, de liniën langs de Trouille, welke door de Franschen ontruimd werden, binnen, en namen zij vervolgens een stelling, waardoor de weg van Valenciennes naar Mons voor Villars werd afgesneden, tusschen Jemappes en Frameries. 2) Deze met oordeel ontworpene beweging was beslissend voor de volgende gebeurtenissen; en dat die gelukkig en zonder bloedvergieten volbracht werd, had het leger te danken aan de buitengewone snelheid en volharding der gemelde Nederlandsche troepen, die, door slechte wegen en bij regenachtig weder, een afstand van meer dan 17 uren gaans in 56 uren hadden afgelegd, zijnde een der snelste marschen, waarvan de jaarboeken der krijgsgeschiedenis gewagen. 3)

Op de tijding dat de bondgenooten Mons in het oog hadden, trok op denzelfden 3den September het Fransche leger op om, ware het mogelijk, Mons te redden, en, marcheerende met den rechtervleugel vóór, ging het te Valenciennes over de Schelde, trok vervolgens over Quiévrain, en hield den 9den stand bij Malplaquet. De hier gekozene

1) Men zie over hem de *Aant.* boven bl. 254.

2) Men zie het kaartje van de omstreken van Malplaquet op het plan van den slag, hierbij gevoegd.

3) Zeven à acht uren daags gedurende twee en een derde etmaal marcheeren van een gewapende troep op oorlogsvoet is een zeer buitengewone snelheid. Men rekent gewoonlijk slechts op vier uren daags.

stelling was voortreffelijk. De beide vleugels des Franschen legers, uit infanterie bestaande, waren aangeleund tegen uitgestrekte bosschen, zijnde op de linkerflank een dicht woud, waarvan een gedeelte het bosch van Taisnières, een ander het bosch van Sart genoemd wordt, waaraan zich weder andere bosschen, dat van Montroeuil en het Bisschopswoud aansluiten. Op de rechterflank bevond zich het bosch van Lagnière, 't welk zich tot in de nabijheid van Maubeuge uitstrekt en gekruist wordt door eenige kleine wegen en door den grooten vervallen straatweg (Chaussée Brunehaud), welke de Romeinen van Bavay naar Maastricht hadden aangelegd. Het legerveld, door de Franschen ingenomen, was een hooge grond, afhellende naar het dorp Blaregnies. Op dien hoogen grond, aan den hoek van het bosch van Lagnière, lag het dorp Malplaquet, en meer achterwaarts aan de beek Honneau het dorp Taisnières, naar welke beide dorpen de veldslag, welken wij gaan beschrijven, den naam heeft gekregen, wordende door sommigen de slag bij Taisnières, doch meer algemeen die van Malplaquet geheeten.

In het Fransche leger was gedurende zijnen optocht een bijzondere omstandigheid de geestdrift komen vergrooten. Bouflers, die sedert het uitbreken van dezen oorlog buiten dienst was geweest, behalve in het verdedigen van Rijssel, was als vrijwilliger in het leger gekomen, om onder het bevel van een jongeren Maarschalk zijnen Koning te dienen. Een volk, zoo vatbaar voor kortstondige opwindingen van geestdrift, moest dit bewijs, 't zij van liefde voor Vaderland en Koning, 't zij van zucht naar krijgsmansroem, in groote vervoering brengen, en Villars, die zich daarvan den gelukkigsten uitslag beloofde, droeg den heldhaftigen verdediger van Namen en Rijssel het bevel op over den rechtervleugel zijns legers 1). Dat leger bestond daarenboven, als reeds gezegd is, uit de bloem der Fransche krijgsmacht, en onder de bevelhebbers bevonden zich niet minder dan twaalf, die naderhand tot den rang van Maarschalk van Frankrijk zijn opgeklommen.

Het leger der bondgenooten was middelerwijl ook de Schelde overgegaan in twee afdeelingen, te Antoing en te Mortagne, en denzelfden weg nemende als de Prins van Hessen-Cassel en van Dedem, over Brissoeuil, Sirau, Obourg en Espiennes, kwam het op den 8sten September tusschen de Trouille en de Haine aan. Den volgenden dag, vernemende den marsch der Franschen naar de zijde van Malplaquet, ontwaarden Marlborough en Eugenius al ras, van hoeveel gewicht het

1) Men heeft gezegd, dat Madame de Maintenon de voorname drijfster geweest is van het vertrek van Bouflers naar het leger. Hare bedoeling zou geweest zijn, haren gunsteling, Villars, bij een mogelijke nederlaag, voor een gedeelte der verantwoordelijkheid te vrijwaren.

voor hen zou zijn den vijand te beletten tusschen de beide bosschen door te dringen, vermits de bondgenooten daardoor zouden ingesloten worden tusschen het vijandelijke leger en de Trouille, op een kampplaats doorsneden met een menigte beekjes, waardoor de opstelling van hunne legermacht in een geregelde slagorde zeer zoude belemmerd worden. Zij rukten derhalve dien dag, denzelfden waarop Villars, verleid door het uitmuntende van het terrein, zich legerde bij Malplaquet, voorwaarts, en den vijand niet terstond een slag durvende aanbieden, omdat een groot gedeelte van den rechtervleugel was uitgezonden om te fourageeren, sloegen zij zich neder tusschen de bosschen van Sart en Lagnière, nemende hun hoofdkwartier te Blaregnies.

Zoo waren de beide legers in elkanders gezicht gekomen, en was een veldslag onvermijdelijk geworden. Men verwachtte dien den volgenden dag, en waarschijnlijk zou de overwinning voor de bondgenooten meer beslissend zijn geweest, zeker althans zou zij minder bloeds gekost hebben, indien men haar minder twijfelachtig had gesteld. Doch te Doornik waren 21 bataljons achtergelaten, en Eugenius — vreemd inderdaad, dat Eugenius hier voorkomt als de man, die het minst durfde wagen! — drong er op aan, dat deze bataljons ontboden en ingewacht zouden worden, voordat men het kansgeluk van een veldslag beproefde. 1) Hierdoor ging ook de 10de September voorbij, zonder vijandelijkheden tusschen de beide hoofdlegers; maar ten einde bij een terugtocht, zoo die eens noodig mocht worden, een weg meer open te hebben, en tevens de insluiting van Mons te voltooien, kreeg de Generaal van Dedem dien dag bevel, om St. Ghislain te bemachtigen. Deze Generaal zond terstond den overste Haxhuizen met 500 man en 2 escadrons om dien last te volbrengen. De Fransche bezetting van het stadje, na eerst verklaard te hebben zich tot den laatsten man te zullen verdedigen, gaf, na eenige kanonschoten en een kortstondig geweervuur, zich krijgsgevangen, toen zij het oogenblik nabij zag waarop de gedane bedreiging, dat bij een uiterste verdediging allen over de kling zouden gejaagd worden, ten uitvoer zou kunnen worden gebracht. 2)

Door het besluit der bondgenooten, om den 10den September rustig te laten voorbijgaan, won Villars een geheelen dag, om zijne stelling, reeds sterk door de natuur, nog sterker te maken door de kunst, en die geduchte verschansingen op te werpen, welker vermeestering zooveel bloeds gekost heeft, en waarvan de beschouwing het verhaal van den slag behoort vooraf te gaan.

1) Du Mont, de Vrijer (*Leven van Marlborough*, D. IV, bl. 60), en *Leben von Schulenburg*, Th. I, p. 405.

2) *Europ. Merc.*, Sept. 1709, bl. 235. Een gedenkpenning op de verovering van St. Ghislain is beschreven bij van Loon, D. IV, bl. 576.

De toegang tot den uitersten rechtervleugel van het Fransche leger, door het bosch van Lagnière langs den Romeinschen straatweg, was versperd door een dubbele verhakking, hebbende tusschen beiden een diepe insnijding dwars over den weg. Aan den westelijken zoom van het genoemde bosch, vóór het dorp Malplaquet en ten zuiden van de hoeve van Bléron, is een kleine, van den omliggenden grond als ingezonkene, vlakte of landkom, welke eindigt bij de kapel van St. Jean Vauquier, en waarin waterwellen zijn die een beek vormen, afstroomende naar de zijde van Blaregnies. Deze vlakte loopt vervolgens langs den boschrand als een breede kloof voort naar het dorp Aulnoit, van waar zij den naam draagt Trouée d'Aulnoit. Langs de randen van de bedoelde kleine vlakte waren veldwerken opgeworpen in dier voege, dat een eerste linie van deze zich verhief nabij de hoeve van Bléron, welke daaruit kon beschoten worden. Tusschen dit retranchement en het bosch van Lagnière was een ruimte van ongeveer 600 schreden opengelaten; doch eenige honderd schreden meer achterwaarts, was aan het bosch van Lagnière en de daarin gemaakte verhakkingen een tweede linie aangesloten, tusschen welke en de eerste een toegankelijke opening was gebleven. Deze opening werd aangevuld door een batterij van 20 stukken, welke bijna rechthoekig op de tweede linie geplaatst, met de batterijen in die linie een vervaarlijk kruisvuur maakte op degenen, die langs het bosch van Lagnière de verschansingen zouden willen aantasten. Een derde linie van verschansing, nog meer achterwaarts gelegen, voltooide de werken, waarmede de vijand zijn rechtervleugel gedekt had. 1)

Aan den linkervleugel der beschrevene werken, op den hoogen grond, welke bij de kapel van Jean Vauquier begint te rijzen, hadden de Fransche Ingenieurs negen borstweringhoeken of redans gemaakt, met genoegzame tusschenruimten om de ruiterij tot een charge door te laten, en voor het middelpunt van deze redans lag een batterij van 20 stukken, welke de voorliggende vlakte rechts en links bestreek. Deze werken vormden het centrum der vijandelijke stelling, en werden links eenigermate gedekt door een moerassigen grond, waarin een beekje zijn oorsprong neemt 't welk langs den rand der bosschen van Taisnières en Sart afstroomt. Achter dit beekje, tegen de genoemde bosschen aan, welker houtgewas een uit- en een inspringenden hoek vormde, was een reeks verschansingen, welke den linkervleugel der geheele stelling uit-

---

1) Op deze drie verschansingsliniën doelt het opschrift van een gedenkpenning, door van Loon beschreven (D. IV, bl. 576,) op de inneming van Mons, welke de vrucht was van den slag bij Malplaquet. „Ternis. castris. deletis. Montes Hannoniæ. capti." St. Hilaire die het stellen van de bedoelde batterijen bestuurde geeft er een uitvoerige beschrijving van in zijne *Mémoires*.

maakte. Daarenboven waren, naarmate de grondsgesteldheid het toeliet en vorderde, hier en daar op zich zelven staande werkjes, traversen en verhakkingen gemaakt, waartoe het menigvuldige geboomte rijkelijk en gemakkelijk het noodige houtwerk aanbood. Al deze retranchementen waren derwijze ingericht, dat de toegangen tot de stelling des Franschen legers soms door drie en vierdubbele vuren gekruist werden, zoodat de dichterlijke uitdrukking van een ooggetuige, Dumont, zoo geheel overdreven niet is, wanneer hij zegt, dat, bij elken toegang in de vlakte, het was, alsof men den mond der hel open zag. Eindelijk, of dit alles nog niet genoeg ware, was, achter de hier beschrevene veldwerken, nog een andere linie van verschansingen begonnen, waaraan met ijver gewerkt werd, totdat het teeken tot den strijd gegeven werd, en het geheele Fransche leger, ongeveer 90,000 man sterk achter zijne retranchementen werd opgesteld om den aanval af te wachten.

Wenden wij thans het oog naar het leger der bondgenooten. Dáár werd eerst laat in den nacht voordat de bloedige strijd stond geleverd te worden, aan de bevelvoerende Generaals het besluit medegedeeld, dat den volgenden morgen de vijand zou worden aangetast, en, overeenkomstig de schikkingen, den vorigen dag gemaakt, werd de slagordening in dezer voege ingericht. Het leger van Prins Eugenius, onder wien de Generaal von der Schulenburg het bevel voerde, bestaande uit 60 bataljons, vormde den rechtervleugel, en was bestemd, om de verschansingen langs de bosschen van Taisnières en Sart te overweldigen. Aan deszelfs linkervleugel sloot zich de rechter van Marlboroughs leger aan, van 'twelk 22 bataljons, onder den Generaal Graaf von Lottum, met het leger van Eugenius moesten samenwerken tot vermeestering van het bosch van Sart. Lord Orkney zou met 15 bataljons in het centrum post vatten, om von Lottum te ondersteunen. Tilly, die in plaats van Ouwerkerk tot Veldmaarschalk van het Nederlandsche leger was bevorderd, had het bevel over den linkervleugel, alwaar de Prins van Oranje, aan het hoofd van 31 bataljons, bestemd was om tegen den Franschen rechtervleugel op te rukken. 1) Van de ruiterij zouden 21 Nederlandsche escadrons, onder den Erfprins van Hessen-Cassel, tusschen het bosch van Lagnières en het boschje van Tirry door, den Prins van Oranje volgen; 30 Nederlandsche escadrons, onder François Egon de la Tour d'Auvergne Prins van Auvergne, Kolonel van

1) Coxe maakt de opmerking, dat door de Historieschrijvers van den slag, Tilly nauwelijks genoemd wordt, en ook door zijne Officieren weinig in aanmerking schijnt genomen te zijn. Tilly was een dapper Officier, maar een gunsteling van de tegenstadhouderlijke partij, en daarom naijverig, zoo niet vijandig, tegen den Prins van Oranje, wien al de Officieren inderdaad meer gehoorzaamden, dan hem, die het opperbevel had.

een regiment Hollandsche cavallerie zouden Lord Orkney, desgelijks de Engelsche Pruisische en Hannoversche ruiterij von Lottum ondersteunen, en de geheele ruiterij van het leger van Eugenius tot hetzelfde einde in den rug van Schulenburg oprijden. De artillerie werd dus verdeeld, dat 28 stukken op den linkervleugel, 40 in het centrum geplaatst, en de overige bestemd werden om te dienen, waar zij in de bosschen van nut konden zijn. Door deze schikking zouden de Nederlandsche troepen den zwaarsten torn te verduren hebben: tegen haar over waren de vijandelijke verschansingen het menigvuldigst en sterkst, ja van een zoo geduchten aard, dat de Veldheeren zelf het voor onmogelijk hielden, dat die, verdedigd door 70 of 80 bataljons onder mannen als Bouflers en d'Artagnan, zouden overweldigd worden door 31 bataljons. Uit dien hoofde werd er nog bepaald, dat de 21 bataljons, welke, als gemeld is (bl. 340), van Doornik verwacht werden, zich bij den Prins van Oranje zouden voegen, om diens aanval te ondersteunen. Doch, nadat deze sehikking gemaakt was, waren, tegen den avond van den 10den, Keppel van Albemarle, von Lottum en von der Schulenburg van Doornik gekomen, en uit de berichten, door hen gegeven, was de berekening opgemaakt, dat de Generaal Withers, aan wien zij het bevel over de bedoelde bataljons gelaten hadden, zoo hij den weg hield welken het overige leger gehouden had, noordoostelijk achter Mons om, te laat zou aankomen om tijdig genoeg den linkervleugel te kunnen bereiken. Aan deze troepen werd derhalve een andere bestemming gegeven, en aan Withers in allerijl bevel gezonden, om over St. Ghislain, nu dit door van Dedem genomen was, op Paturage te trekken, en dan, door de bosschen van l' Evèque en Montroeuil, tusschen Trieu-Jean-Sart en la Folie, in den rug des vijandelijken linkervleugels te verschijnen: een fraaie manoeuvre voorzeker, maar waardoor den Prins van Oranje, wien daarvan niet eens kennis schijnt te zijn gegeven, een versterking werd onthouden, zonder welke de hem opgedragene taak door de eerst gemaakte beschikking als onuitvoerlijk was erkend. 't Kan zijn dat de aanval sterker is doorgezet dan de Veldheeren bedoeld hadden voor 't geval dat die met niet meer dan 31 bataljons zou kunnen geschieden, maar de Veldheeren hadden van den jongen vurigen Prins niet moeten vergen dat hij met zijne Nederlandsche legerafdeeling zich bepalen zou tot het openen van een flauw geweervuur, terwijl zij den hoofdaanval door het bosch van Sart volbrachten. Misschien ook heeft Withers de eer van aan den slag een beslissende wending te hebben gegeven, hem in sommige berichten ten onrechte toegekend, te danken aan het verlangen, om den misslag te verbloemen, dat de slag den vorigen dag

uitgesteld was, om troepen in te wachten, die, naar waarheid gesproken, niet veel tot de overwinning hebben bijgedragen. 1)

Toen de morgen van den merkwaardigen 11den September 1709 begon te schemeren, lagen de bosschen, hoogten en velden rondom Malplaquet in een mist gehuld, welke de beide legers aan elkanders gezicht onttrok. In dat der bondgenooten werd des morgens te drie ure een plechtige bidstond gehouden, met de gebruikelijke teekenen van godsdienstigen ootmoed. Stilte en orde heerschten in de gelederen, toen de troepen uit hun bivouak optrokken; en een juiste uitvoering der gegevene bevelen bracht, voordat het daglicht was doorgebroken, het geheele leger, 95,000 man sterk, op de aangewezene posten. 2) Onder bedekking van den mist, werd een groote batterij vóór het centrum van het leger der bondgenooten opgesteld, en door een schouderwering (épaulement) beschermd; ook de Nederlanders brachten hun geschut in batterij, tusschen de hoeve van Bléron en het bosch van Lagniére, en de beide Veldheeren, met den Gedeputeerde Sicco van Goslinga en den Kroonprins van Pruisen, vader van den beroemden Frederik II, namen allerwege de toebereidselen tot den strijd in oogenschouw.

Zoodra Villars, door twee Engelsche overloopers, 3) van den voorgenomen aanval bericht had gekregen, deed hij den arbeid aan zijne veldwerken staken, en zijn leger in de wapenen komen. Te zeven uur steeg de Fransche Maarschalk te paard, en het gejuich Vive le Roi, Vive le Maréchal de Villars, weergalmend door de gelederen, bewees, dat de afmatting van vermoeiingen en slapeloosheid de geestdrift niet verflauwd had, welke de Fransche soldaten bezielde om hunnen Koning

1) Men zie dit breeder ontwikkeld in de verklaring van het hierbij gevoegde plan van den slag bij Malplaquet. Dat de Prins van Oranje zich naderhand beklaagd heeft, het slachtoffer te zijn gemaakt van den naijver der Engelschen, getuigt Dumont. Inderdaad was de beschikking tot den slag geheel gemaakt in de onderstelling dat de 21 bataljons daarbij zouden zijn. Dit blijkt uit een Disposition de l'attaque de l'aile gauche pour la battaille, uit het boven aangehaalde Journaal van Yvoi, als *Bijlage* hier achter geplaatst. In het nu volgend verhaal van den slag is hoofdzakelijk Coxe gevolgd, behalve in die bijzonderheden, waarbij andere schrijvers zijn aangehaald.

2) In de opgave van de sterkte der beide legers hier en bl. 342 is een midden gekozen tusschen degenen, die dat getal het hoogst en het laagst hebben opgegeven. De Fransche Generaal Valazé heeft berekend, dat de slag bij Malplaquet in menigte van strijders alleen door den slag bij Wagram is overtroffen, en dan zou die menigte zeker grooter moeten geweest zijn. Zie de *Bijlage* hier achter. Overigens hebben ook bij Malplaquet drie der beroemde mannen gestreden, die wij voor Rijssel gevonden hebben: de jonge Maurits van Saksen, dienende onder de Saksische lichte Dragonders in het leger van Eugenius; Schwerin, als Vaandrig in het Hollandsche Regiment van zijnen oom Schwerin en Munnich, als Kapitein in een Hessisch Regiment.

3) Quincy, T. IV, p. 192. Coxe (om welke reden is licht te begrijpen) meldt deze bijzonderheid niet, maar wel de Duitsche Overzetter van zijn werk, die echter de bron waaruit hij die ontleend heeft niet opgeeft. In 't algemeen heeft deze Overzetter zich in zijne vertaling zoo vele vrijheden veroorloofd, dat zij op vele plaatsen geene vertaling van Coxe heeten mag.

de nederlagen van acht veldtochten, ware 't mogelijk, door een luisterrijke overwinning te vergoeden, en, onder geleide van een geliefden Veldheer, nogmaals de kans te wagen tegen diezelfde troepen, voor welker heldhaftigheid de lauweren van al zijne voorgangers verwelkt waren. Zooveel luidruchtigheid heerschte er niet in het leger der bondgenooten, waar de ernst en bedaarde zorg om de gegevene bevelen ten uitvoer te brengen, alleen werden afgebroken door de spottende vraag, of men dan al wederom tegen mollen moest gaan vechten? een vraag, zoo natuurlijk na de onderaardsche gevechten voor Doornik geleverd, en terwijl men zoo vele aarden werken vóór zich zag. De verachting van den vijand, intusschen, in die vraag opgesloten, toonde genoegzaam dat men ook hier onvervaard tot den strijd gereed stond. Doch het aanhouden van den mist vertraagde het begin van den aanval, totdat te half acht uur de zon doorbrak en het kanonvuur, zoodra het met juistheid kon gericht worden, aan wederzijde geopend werd. Onze beide Veldheeren begaven zich nu ook ieder op zijnen post, Eugenius om de bewegingen van den rechtervleugel, Marlborough om die van het midden te besturen.

De opmarsch tot den aanval begon te acht uur tegen den rechtervleugel en het centrum des vijands in twee kolonnen, waarvan de eene, uit Nederlandsche troepen bestaande, en aangevoerd door Tilly en den Prins van Oranje, tusschen het bosch van Laguière en het boschje van Tiry, den vijand tegemoet trok, totdat zij, gekomen zijnde nevens de hoeve van Bléron, overeenkomstig de gegevene bevelen, halt hield. De andere kolonne, uit Engelschen en Pruisen bestaande, onder den Graaf von Lottum, marcheerde tusschen het boschje van Tiry en de hoeve Cour Tournant door, totdat zij met den rechtervleugel stiet aan de groote batterij, waar zij zich in drie liniën vormde. 1) Toen deze kolonnen hare gemelde standplaatsen hadden ingenomen, begon Schulenburg zijnen opmarsch aan het hoofd van 40 bataljons Duitschers en Denen in drie liniën (D), zich wendende tegen de verschansingen in den inspringenden hoek van het bosch van Sart (B). Zoodra deze aanval begonnen was, zwenkte von Lottum rechts vóór de groote batterij om, om op die wijze Schulenburgs aanval te ondersteunen, en middelerwijl rukte Lord Orkney, die met 15 bataljons, deels Engelschen deels Hannoveranen, zich achter het korps van von Lottum had aangesloten, tegen de vijandelijke redans op, naar mate door Schu-

1) Op het hierbij gevoegde plan is deze opstelling aangewezen in H. In het vervolg zal de verwijzing naar het plan kortheidshalve in den tekst zelven met een enkele letter tusschen ( ) geschieden.

lenburg en von Lottum grond werd gewonnen (K). Deze laatsten slaagden zonder groote inspanning in het bemachtigen der verschansingen langs den buitenrand van het bosch, welke bij den eersten aanloop genomen werden. Met meer hardnekkigheid werden die verdedigd, welke de Franschen in het bosch hadden. Maar te goeder ure waren 1900 man, die van het berenningskorps van Mons waren toegesneld, ongemerkt in het bosch geslopen (G); en een moeras, gevormd door de bronnen van een zijtak van de beek Coury, tegen 't welk de Franschen den linkervleugel hunner bosch-verschansingen hadden aangeleund, door Schulenburgs soldaten gelukkig zijnde doorgeworsteld, werd de vijand in zijne verhakkingen en retranchementen in den rug genomen, en genoodzaakt die te verlaten. Het hierop gevolgde boschgevecht was zoo verward en moeielijk te overzien als boschgevechten plegen te zijn, en het was eerst na vier uren strijdens, dat het bosch van Sart geheel veroverd was, en de overwinnaars aan zijn zuidwestelijken zoom te voorschijn kwamen (D'D'). Doch hoe er op den linkervleugel gestreden werd, verdient meer bepaaldelijk onze aandacht: zien wij derhalve, wat dáár middelerwijl is voorgevallen.

Er was bepaald, dat een half uur nadat de aanval op den rechtervleugel zou begonnen zijn, die ook op den linker een aanvang zou nemen. Te half tien was die tijd verstreken. Het donderen van het geschut had reeds gedurende bijna twee uren het ongeduld van den Prins van Oranje gaande gemaakt; het geknetter van het geweervuur op den rechtervleugel ontvlamde zijnen vurigen heldengeest met elken oogenblik meer; en nog gaf Tilly het bevel niet tot den aanval. Waarschijnlijk achtte Tilly zich verplicht, de komst van het korps van Withers af te wachten: maar Withers, als gezegd is, had andere bevelen gekregen, en zou in 't geheel niet opdagen. Ten laatste kon de Prins van Oranje zijn ongeduld niet langer verkroppen, en gaf het bevel tot den aanval, zonder dat van Tilly af te wachten. 1) Toen rukten de bataljons, welke hij te zijner beschikking had, in dezer voege ten aanval. 2)

1) Desniettemin heeft Tilly in zijne legerberichten den Prins den verdienden lof van dapperheid en beleid niet onthouden. Men zie bij voorbeeld *Hist. du Prince d'Orange*, Vol. II, p. 175.

2) De Fransche levensbeschrijver van Marlborough (*Hist. de Jean Churchill Duc de Marborough*, op last van Napoleon gedrukt te Parijs in 1808, maar vol onnauwkeurigheden,) zegt, dat deze aanval geschiedde „contre toutes les dispositions." De schrijver had zich deswege wel wat nader mogen verklaren. Evenwel zou ook uit de Disposition in het Journaal van Yvoi kunnen opgemaakt worden, dat de bedoeling niet zoo zeer geweest is, om de vijandelijke retranchementen in het front aan te vallen, zoo als door den Prins van Oranje gedaan is, maar door het bosch heen, den rechtervleugel daarvan om te trekken. Om krijgskundigen in staat te stellen, over dit punt te oordeelen, is het gemelde stuk uit het Journaal van Yvoi als *Bijlage* hier achter gevoegd.

De Generaal-Majoor Hamilton trok met vier bataljons, waaronder de Schotsche brigade, met haren bevelhebber, den Kolonel James Douglas, aan 't hoofd (Q), het bosch in, om de grenadiers te verjagen, die 's vijands rechterflank verdedigden. Rechts van Hamilton voerden de Luitenant-Generaals Karel Willem Baron de Sparre en Benedictus Graaf van Oxenstierna negen bataljons aan, in drie liniën, elk van drie bataljons (R), tegen het meest vooruitspringend gedeelte van het vijandelijk retranchement buiten den zoom van het bosch. Wederom rechts van dezen moesten de Luitenant-Generaals Dohna en De Heijde tot Ootmarsum met zes bataljons in twee liniën oprukken (S), om de vijandelijke batterijen op den weg van Malplaquet te nemen (r en s). De Luitenant-Generaal Steven van Welderen en de Generaal-Majoor Koenraad Ranck, werden met vier bataljons in twee liniën gezonden langs de heggen der hoeve Bléron, tegen het daartegen overliggend gedeelte der veldverschansing (t); en de Generaal-Majoors Karel Willem van Pallandt en Joachim van Ammama kregen last, om met zeven bataljons in drie liniën (U) post te vatten in de tuinen der hoeve Bléron, en, wanneer de aanval op hunne linkerflank eenig goed gevolg had, los te stormen op de vóór hen liggende verschansingen (u). Bij deze laatstgemelde afdeeling voegde zich de Generaal Fagel, die verder hare bewegingen bestuurde. Achter al dit voetvolk, aldus in onderscheidene afdeelingen en liniën gesplitst, volgden 21 escadrons Nederlandsche ruiterij, onder den Erfprins van Hessen-Cassel, rijdende in twee liniën met geschut aan haar hoofd.

Zoodra had de Prins van Oranje het nadrukkelijke Marsch! niet doen hooren, of alles stelde moedig zich in beweging, plaatsende hij zelf zich aan het hoofd der negen bataljons (R), welke het eerst de vijandelijke verschansingen moesten beklimmen. Gewoon, in dezen oorlog, onder den Engelschen Veldheer, altijd het heetste vuur te verduren, rukken de Nederlanders, onder een vreeselijk kanon- en geweervuur des vijands, zonder eenige bedekking vóór zich, rustig met het geweer in den schouder, voorwaarts. Reeds bij de eerste schrede valt Oxenstierna dood van zijn paard, aan de zijde van Oranje. Bij het verder voortrukken, sneuvelen, links en rechts rondom den Prins, Adjudanten en Officieren: Rousset bekwam twee wonden, welke hem nogtans niet belet hebben, naderhand de geschiedpen te voeren. Ook de Prins stort neder; maar alleen zijn paard was door het doodelijk lood getroffen: hij zelf voert, even onvervaard, te voet zijne dapperen aan. En inderdaad er was zulk een voorbeeld noodig, om ook de dappersten niet te doen wankelen, dáár vooral, waar, vóór de opening

tusschen 's vijands verschansingsliniën, de vuurlijnen van de groote batterij met die op den weg van Malplaquet in het moorddadigst kruisvuur samentroffen. Voort! Voort! klinkt zijn stem, nu men op deze plaats gekomen is; en zijne bataljons, als sleepte hij die aan koorden met zich mede, spoeden met versnelden tred voorwaarts, om te eerder uit dit moordvuur te geraken: desniettemin storten geheele rijen in het voetzand neder. Het eerst den grachtsboord der vijandelijke verschansingen bereikt hebbende, zwaait de jonge held zijnen hoed in de hoogte, en op dit teeken stuiven de Hollandsche Blauwe Garde en de Bergschotten in Nederlandsche dienst, in de drooge gracht, bestijgen en veroveren met leeuwenmoed de borstwering, en verdrijven den vijand door de punt van de bajonet.

De Fransche Veldheeren hadden tot hiertoe hunne aandacht meer bijzonder gevestigd gehad op den rechtervleugel van het leger der bondgenooten, waar de aanval begonnen was. Doch Bouflers, ziende zijn verschansing in gevaar, snelde ijlings met versterking derwaarts, en wierp zich op de Nederlandsche troepen, vóórdat dezen in de gewonnene verschansingen regelmatig konden post vatten, waar zij nu, door dezen onstuimigen aanval des vijands, weder werden uitgeworpen. In dezen oogenblik deed Dohna het voorwaarts! hooren aan de zes bataljons, welken tegen de batterij nevens den weg van Malplaquet moesten oprukken (S). Eenige vrijwilligers ijlden hier aanstonds vooruit, sprongen in de gracht, kropen door de embrasuren naar binnen, en veroverden daar eenige vaandels. Maar eer de bataljons zelven de gracht konden bereiken, woedde de grootte batterij (X) met zooveel geweld in hunne rechterflank, dat zij aan 't wijken werden gebracht. Het was een afgrijselijk schouwspel 'twelk de grond vertoonde, over welken de vuurlijnen dezer vervaarlijke batterij heenstreken. Aan den uitersten linkervleugel werd de Generaal Hamilton dood weggedragen; Sparre lag doodelijk gewond op het met lijken en gekwetsten bezaaide slagveld; ook de dappersten waren aan 't wijken. De Prins van Oranje had een ander paard bestegen; ook dit werd onder hem doodgeschoten. Maar, met het dreigendste doodsgevaar scheen ook zijn heldenmoed te rijzen, en, alles om hem heen ziende vallen of deinzen, grijpt hij een Vaandrig, van het Zwitsersche regiment van Maij, het vaandel uit de hand, stuift daarmede alleen tegen de vijandelijke werken in, en plant het op de borstwering, roepende met luide stem: »Volgt mij, mijne vrienden, volgt mij: hier is uw post" 1). Bezield door dit voorbeeld, rukt

1) Coxe: „Follow me; my friends, here is your post." Rousset: „Volgt mij." De Vrijer; „Bij mij, mijne vrienden, bij mij moet gij zijn."

alles weder voorwaarts; de vijandelijke borstwering wordt op nieuw veroverd, maar de daarachter gelegene borstweringen waren bezoomd met bajonetten, en tallooze kogels veegden over den tusschenliggenden grond. Ontzettend was het verlies, in dezen aanval geleden. De Hollandsche Garde, welke 1200 man sterk was geweest, was tot op 500 vernield, hare cadettencompagnie was allerdeerlijkst gehavend; de aanvoerder der Bergschotten de Markies de Tullibardine, had den heldendood gevonden, desgelijks de Generaal-Majoor Koenraad Weck; de Zwitsersche Brigadier May lag zwaar gekwetst, en de Prins van Oranje had al de Officieren die hem omringden, met uitzondering van zijnen Hofmaarschalk van Verschuer, zien vallen. Een oogenblik aarzelens was het gevolg van deze verliezen; en daarvan maakten de Fransche grenadiers te paard gebruik, om door een opening in de verschansingen een uitval te doen. De dreigende aanrid van dezen dwong de onzen over de lijken hunner gevallene strijdmakkers, die in een dichte rij, deels met de aangezichten tegen de borstwering, deels in de gracht op elkander gehoopt lagen, 1) terug te deinzen tot onder de bedekking van de Ruiterij onder den Erfprins van Hessen-Cassel, waar zij stand hielden, en, vast aangesloten, hunne vervolgers tot staan brachten. Hier wachtte de Prins van Oranje, hoe de uitslag van den strijd aan den rechtervleugel zijn zoude, om bij het minste voordeel dáár, zijnen aanval te hervatten.

Te midden van dit moorddadig slaggewoel, was Fagel met zijne zeven bataljons (U), uit de tuinen van de hoeve Bléron, tegen een dichten kogelregen in, op de verschansingen dáár ter plaatse (u) aangerukt. De Fransche brigade van Lannoy, welke ze verdedigde, werd van de borstwering gejaagd; maar de grond, welke nu verder door de onzen moest overschreden worden, werd door de groote batterij bestreken, en een andere Fransche brigade onder den Brigadier Steckemberg, wachtte de aanvallers af met onversaagde vastberadenheid. Dit zag de Gedeputeerde Sicco van Goslinga, die bij dezen aanval, zijne betrekking van Staatsman met die van Krijgsman schijnende verwisseld te hebben, mede zijne landgenooten in het vuur had gebracht. 2) Ziende de hachelijkheid van den

1) Von der Schulenburg in een Relaas in zijn *Leben und Denkwürdigkeiten*, bijlage xxx a., beschrijft dit tooneel in de volgende woorden: „Tous les Génér aux et Officiers avouent, de n'avoir jamais vu un spectacle pareil à celui de l'attaque gauche où on a vu sur l' endroit où les deux bataillons de la garde Hollandoise et quelques autres bataillons ont donné, plus de 1200 hommes étendus et déshabillés comme en rang de file, le premier rang étant en partie avec leurs tétes sur le retranchement des ennemis et les autres dans le fossé du dit retranchement et tout ce monde étoit si serré, que l'on ne voyoit pas le moindre terrain entre eux, qui ne fut pas couvert de corps morts."

2) In het handschrift door Goslinga voor zijne kinderen bestemd naar 't welk zijne *Mémoires* zijn uitgegeven, ontbreekt het verhaal van den slag bij Malplaquet. De geleerde

strijd, reed hij ijlings rechts af, om versterking te zoeken, en gekomen zijnde bij het boschje van Tiry, vond hij Lord Orkney met vier bataljons Hannoveranen staan; doch, vermits deze in last had, dáár te blijven totdat hij nadere bevelen zou ontvangen, was het niet dan met veel moeite dat Goslinga twee bataljons verkreeg, welke dadelijk links af trokken naar de hoeve van Bléron, om zich bij de troepen van Fagel en Pallandt te voegen. Terwijl Goslinga nog meerdere versterking ging opzoeken, rukte Pallandt uit het veroverde retranchement verder voorwaarts, onder het bereik van 's vijands groote batterij. Ook hier verloren vele dapperen het leven: de Kolonel van Oorth, 1) de Luitenant-Kolonel Erlandus Bernardus van Steenhouwer, de Majoor Johan Casper Paeuw, vele Kapiteins en mindere Bevelhebbers sneuvelden, en de twee bataljons Hannoveranen hielden slechts drie Officieren over. Na deze slachting, door het kanonvuur veroorzaakt, voert Steckemberg, die het gunstige tijdstip had afgewacht, zijne brigade met den stormmarsch aan: hij zelf eindigt wel zijne langdurige loopbaan, door een geweerkogel getroffen; maar Fagel, Pallandt en Ammama worden desniettemin genoodzaakt, hunne dapperen naar de tuinen van Bléron terug te voeren, 'twelk geschiedt in wel geslotene orde.

Zoo hadden de bondgenooten, na een hardnekkig gevecht van vier uren, niets meer gewonnen, dan de vijandelijke verschansingen op hunnen rechtervleugel en de aldaar gelegene bosschen: een voordeel, 't welk met een ontzettend verlies van volk gekocht was. Maar zelfs dáár, waar het gevecht het verwoedst was geweest en waar het meeste bloed gestroomd had, op den linkervleugel, was de moed der strijdenden onverflauwd gebleven; en toen Marlborough, door Goslinga geroepen, daarheen snelde, kon hij zijne bewondering niet ontveinzen over de onverschrokkenheid der Hollandsche soldaten, die, ongeduldig onder het verbinden hunner wonden, uit de handen der heelmeesters naar hunne gelederen terugkeerden. 2) Ook was er niet vruchteloos zooveel bloeds gestort: de strijd, welke in dit eerste bedrijf van den slag gestreden was, had de beslissing van den dag voorbereid. Want, door den nadrukkelijken aanval van Schulenburg en Von Lottum op den eenen en van den Prins

uitgevers V. A. Evertsz en G. H. M. Delprat vermoeden dat Goslinga in zijn oorspronkelijk gedenkschrift het verhaal van den slag doorweven had met bijzonderheden en opmerkingen, die hij zelfs niet aan zijne kinderen, en door dezen wellicht aan vrienden en bekenden, wilde toevertrouwen. Wanneer eens dit autographisch gedenkschrift mocht te voorschijn komen, zal het een belangrijke geschiedbron zijn voor het deel van het Nederlandsche leger aan den slag bij Malplaquet.

1) Vruchteloos heeft schrijver naar den naam van dezen Kolonel op de Staten van Oorlog gezocht, en daarom ook zijne voornamen niet kunnen opgeven.

2) Behalve Coxe, ook de Vrijer, bl. 77.

van Oranje op den anderen vleugel, waren Villars en Bouflers genoodzaakt geworden, de meeste bataljons uit het centrum tot zich te trekken. Hiervan verwittigd besloten Marlborough en Eugenius toen het centrum door te breken. Wanneer derhalve door sommigen, inzonderheid door Engelschen, de Prins van Oranje beschuldigd is van roekeloosheid, omdat hij zijn volk heeft gewaagd aan een zoo moorddadig en ongelijk gevecht, moet niet worden uit het oog verloren, dat juist die voorbeeldelooze stoutheid, welke Bouflers verhinderd heeft het centrum der Franschen toen het bedreigd werd te versterken, de overwinning voor de bondgenooten mogelijk heeft gemaakt. 1) De eer van deze beslissing aan te brengen, zonder een zoo bloedigen kamp te hebben door te staan, had de Engelsche Veldheer voor zijne landgenooten bespaard: want, gelijk in staatkundige zaken de dikwerf herhaalde waarschuwing van von der Schulenburg niet ongepast was: 2) »Mylord Duc est le plus fin et le plus rusé homme de son temps;" zoo is deze slimheid ook op te merken in Marlboroughs strategische beschikkingen, waar zijne Engelschen met de andere bondgenooten eer en gevaren te deelen hadden. Toen derhalve het centrum des Franschen legers genoegzaam verzwakt scheen, kreeg Lord Orkney bevel, om met zijne 15 bataljons (K) op de vijandelijke redans aan te rukken, 't geen met den stormmarsch geschiedde. Met den eersten aanloop werden de redans genomen en de achter deze geplaatste bataljons overhoop geworpen; maar verder voort te rukken vond Orkney niet raadzaam, vreezende voor de Fransche cavallerie, gereed staande ten aanval in de vlakte. Doch voordat deze haren aanrid kon volvoeren, was de Engelsche artillerie vooruit gebracht en op den hoogen grond, rechts van de hoeve van Bléron, in batterij gesteld (E'). Door haar vuur werd de charge der vijandelijke ruiterij gebroken, en van dezen oogenblik maakte de Generaal Rantzou, die nog bij het boschje van Tiry stond met twee bataljons van de vier waarvan Orkney, als boven gemeld is, twee ter beschikking van Goslinga gesteld had, een gelukkig gebruik, en, sluipende door de opening tusschen de redans en de eerste linie der vijandelijke veldwerken door, verscheen hij aldus in den rug der geduchte flankbatterij, waar hij den vijand dwong af te trekken (W). Zoodra bespeurde dit niet de Prins van Oranje, of hij hervatte den aanval tegen de voor hem liggende

1) Quincy getuigt dit uitdrukkelijk, zeggende dat Tilly (of liever Oranje, zie boven bl. 342 de *aant.*,) met den linkervleugel van het geallieerde leger „ne laissa pas par les vigoureusses et fréquentes attaques qu'il fit de contribuer beaucoup à l'aventage que l'armée des Alliés remporta, en contenant les troupes Françaises qui étoient de ce coté-là et en les empechant de sécourir celles de la gauche ou du centre."

2) Zie zijn *Leben und Denkwürtigkeiten*, Th. I; s. 446.

verschansingen en overweldigde ze. Te gelijker tijd drong de Generaal-Majoor Van Grovestins met drie of vier escadrons ter zijde in het retranchement, en de achter hetzelve post hebbende infanterie, in de flank gegrepen, nam daarop de vlucht in het bosch. 1) Middelerwijl was de Prins van Auvergne met 30 escadrons, waarvan 15 Nederlandsche, den Generaal Rantzou achterop gereden, en in draf en galop tusschen de redans doorgedrongen (L''). Dan hier werd hij gestuit door een uiterste poging van Bouflers tot afwending van het hem dreigend gevaar. Nauwelijks had deze dappere Veldheer ontwaard, dat het Fransche legercentrum dreigde doorgebroken te worden, of hij snelde daarheen, plaatste zich, na een korte maar krachtige toespraak, aan het hoofd der fraai uitgedoste, voortreffelijk beredene en dappere Gensdarmerie van 's Konings Huis, en stortte zich daarmede op d'Auvergne's Ruiterij. Deze zich nog niet geheel hebbende kunnen opstellen, moest zwichten, en week tot aan de redans terug. Doch dáár had Orkney zijne soldaten op de parapetten der redans doen klimmen, van waar zij over de hoofden der terugdeinzende ruiters den vervolgenden vijand een kogelregen te gemoet bliezen. Driemaal reden deze Fransche keurruiters op ten aanval, driemaal werden zij afgewezen door het geweervuur van voren en het flankvuur der Engelsche batterij. Toen rukte Marlborough met de Pruisische en Engelsche cavallerie, onder de Generaals Bulow en Wood, voorwaarts, om d'Auvergne te ondersteunen. De Keizerlijke cavallerie van het leger van Eugenius volgde in vollen galop, en drong mede tusschen de redans door. Een allergeweldigst ruitergevecht volgde nu in de vlakte. De Fransche cavallerie werd overvleugeld, week terug, herzamelde zich, werd andermaal geslagen, en wierp zich eindelijk terug tot achter de hoeve Camp-perdu.

Maar het andere gedeelte der Nederlandsch ruiterij, onder den Erfprins van Hessen-Cassel, was middelerwijl tusschen het boschje van Tiry en het bosch van Lagniéres ook niet werkeloos blijven staan. Haar aanvoerder, ziende het vooruitrukken van Orkney en de gelukkige beweging van Rantzau, oordeelde dit het rechte tijdstip te zijn, om zijne escadrons los te laten, en rende rechts in colonne achter de hoeve van Bléron om, naar de opening nevens de redans. Dáár wierp hij zich niet op de Fransche cavallerie, maar, als dreef hem zijne verbolgenheid om zijnen schoonbroeder den Prins van Oranje te wreken over de slachting welke deze zijne dapperen had zien ondergaan, tegen de troepen welke die hadden aangericht, zwenkte hij links (V'') en stortte zich in de linkerflank van

1) *Europ. Merc.*, bl. 226, vergeleken met het verslag van Grovestins zelven, ald. bl. 228.

de vijandelijke infanterie, 1) die zich hals over hoofd naar haren rechtervleugel wierp, waar de Prins van Oranje, ondersteund door deze manoeuvre, met zijne zegevierende troepen de verschansingen binnendrong. Vruchteloos zag Bouflers nu rond, waar hij nog een laatste poging zou kunnen doen om meester te blijven van het slagveld. Zijn rechtervleugel was overweldigd, het centrum was doorgebroken, Villars door een geweerkogel in de knie gewond en weggedragen, en de Luitenant-Generaal Legal, die in de plaats van den Maarschalk het opperbevel over den linkervleugel had aanvaard, had reeds — het was drie uur in den namiddag — den aftocht begonnen. Deze werd nu algemeen, en met veel beleid gericht naar de zijde van Bavay. De linkervleugel trok over Trieu-Jean-Sart, Athis en Oudregnies naar Klein Quiévrain aan de Honneau; Bouflers ging bij Tasnières de Hon over, en het gezamenlijke leger in den nacht de Ronelle, waarna het een kamp opsloeg tusschen Quesnoi en Valenciennes. De overwinnaars, wier voetvolk te veel geleden had om aan de vervolging deel te nemen, lieten den aftrekkenden vijand alleen door eenige ruiterij verontrusten en brachten den nacht op het slagveld door. Hier was het zichtbaar hoe moorddadig de slag geweest was, uit het getal dooden en gekwetsten, 't welk niet veel minder dan 34,000 moet bedragen hebben. De hitte, waarmede er gevochten was, kon ook worden afgemeten uit hetgeen door een bekend schrijver van dien tijd verklaard wordt, dat in den slag bij Malplaquet, zoo aan de eene als aan de andere zijde, niet minder dan achttienmaal honderd duizend geweerschoten zijn gedaan. 2) Zeldzaam was er kwartier gegeven, en vandaar hadden de bondgenooten slechts 500 krijgsgevangenen gekregen: 17 stukken geschut en 46 vaandels en standaarden waren in hunne handen gevallen. Het betrekkelijk verlies van overwinnaars en overwonnenen is moeielijk met zekerheid op te geven, omdat de Franschen het hunne tot het ongeloofelijke verkleind hebben, maar uit de lijsten, van de zijde der bondgenooten opgemaakt, valt, op eene ontzettende wijze, het aandeel in 't oog, 'twelk de Nederlanders aan den slag hebben gehad: want, daar het geheele verlies aan dooden en gekwetsten van de gezamenlijke Infanterie der bondgenooten 18,120 bedroeg, was dat der Nederlandsche alleen 10,061

---

1) Van dezen aanval gewaagt Schulenburg in een Relaas, daags na den slag geschreven, en te vinden in zijn *Leben*, Th. I. s. 428. „Sur une heure après à midi quelques escadrons Hollandais qui étaient pour soutenir notre infanterie, ont donné très à propos dans l'infanterie ennemie." Even te voren had Schulenburg gezegd; „l'infanterie Hollandaise a fait merveille."

2) Folard, *Comm. sur Polybe*, L. IV, C. 16. De verwonding van Villars verhaalt St. Hilaire die er bij tegenwoordig was.

zoo bevelhebbers als soldaten, 1) een verlies, te gevoeliger daar het Nederlandsche voetvolk uit geoefende soldaten bestond, en als de bloem van het leger werd aangemerkt. 2) Met de oudere soldaten, hadden de jongeren, in het trotseeren van den dood, gewedijverd, en van de Cadettencompagnie der Hollandsche Garde waren niet meer dan drie personen onbeschadigd uit den slag gekomen. Het verlies der Franschen was, omdat zij door veldwerken gedekt hadden gestreden, niet zoo aanzienlijk; en daar het twee of meer duizenden minder heeft bedragen dan dat hunner overwinnaars, zoo heeft dit aan de Fransche schrijvers gelegenheid gegeven tot de meestverregaande overdrijving. 3) Maar, terwijl Lodewijk XIV door zijne geslagene Generaals gepaaid werd met de inderdaad gegronde, maar toch niet veel troost gevende, betuiging, dat met dergelijke overwinningen de bondgenooten ten laatste het eerste zouden vernietigd zijn, namen dezen, als de vrucht hunner zegepraal, de hoofdstad van Henegouwen weg; en Bouflers durfde het niet wagen, een poging tot ontzet van die vesting, door den Ridder Folard ontworpen, te ondernemen. 4) De belegering van Mons werd aan den Prins van Oranje opgedragen, en met een gelukkig gevolg ten einde gebracht; maar zij heeft noch voor de belegeringskunst, noch voor de waardeering van Nederlandsche dapperheid, aanmerkelijke bijzonderheden opgeleverd. Den 25sten September werden de loopgraven geopend, den 23sten October sloot de bezetting, meest uit Spanjaarden bestaande, een verdrag van overgaaf. Bij de poort van Bertamont, voor welke de groote wegen van Valenciennes en Maubeuge te zamen komen, had-

1) Villars, in zijne *Mémoires*, overdrijft het verlies der Nederlandsche infanterie tot in 't bespottelijke, en begroot het op 20,000 dooden, zoodat er bijna geen man zou zijn terecht gekomen. Over het getal dooden en gekwetsten, en de namen van sommigen, zie men voorts de *Bijlagen* hierachter.

2) Ook Coxe noemt het een „chosen body of Veterans", Vol. V, p. 76.

3) „Ce qui avoit paru une bataille perdue," schreef Villars zelf, devint une victoire glorieuse, après qu'on en eut connu les circonstances: puisque nous ne perdimes pas six mille hommes." Nog meer snoevende waren de brieven van Bouflers, men zie deswege de Tatler van Richard Steele. Bij het oordeel van St. Hilaire kan men zich neerleggen, wanneer hij in zijne *Mémoires* p. 218 schrijft: „Cette journée fut fort glorieuse à la France, en ce que l'ancienne valeur de la nation se retrouvant elle rétablit la réputation de nos armes, et donna beaucoup à penser aux ennemis pour les suites." Coxe begroot het getal dooden en gekwetsten in het Fransche leger op 14,000, en zegt, dat het hoogste getal, door de Fransche Schrijvers opgegeven, 8137 is: doch St. Hilaire, begrootende op 25,000 de gesneuvelden en gekwetsten bij de bondgenooten, geeft het getal 14,000 bij de Franschen, en in een onderschepten brief van een Fransch Officier, te vinden bij de Vrijer, in de *Bijlagen*, en welke ook aan Coxe bekend was, blijkens eene aanhaling uit denzelven, wordt gezegd, dat de Franschen rekenden, ten minste 7000 op het slagveld te hebben laten liggen, en meer dan 10,000 gekwetsten te hebben gehad, waaronder 1200 Officieren. Eindelijk in het verhaal van den slag, te vinden in het tijdschrift *le Spectateur Militaire*, T. XVI, p. 134, en getrokken uit onuitgegevene *Mémoires* van dien tijd, wordt het verlies der Franschen op ten minste 11,000, dat der bondgenooten op 25,000 geschat.

4) Folard, *Comm. sur Polybe*, L. I, 16. de Vrijer, D. IV, bl. 98.

den de belegeraars een hoornwerk vermeesterd; maar zij hadden nog een voorgracht, een bedekten weg, de hoofdgracht en afgesnedene bastions vóór zich. Aan den anderen aanval, voor de poort van Havré, op den rechteroever van de Trouille, moest het hoornwerk, waarin bres geschoten was, nog bestormd worden; de vijandelijke front- en flankvuren, welke dit werk bestreken, waren nog niet gedempt, en een gracht van 12 voeten diepte scheidde het van den hoofdwal. 1) Het was een geluk voor de bondgenooten, dat de belegerden de verdediging van Mons niet tot het uiterste dreven: want dan zoude hun waarschijnlijk, indien eens, door het gebrek 't welk de belegeraars leden ten gevolge van de menigvuldige regens en de ongeregelde aanvoeren van levensmiddelen," 2) het beleg had moeten opgebroken worden, de eenige vrucht ontsnapt zijn, welke zij van den bloedigen slag bij Malplaquet geplukt hebben. De eenige vrucht! Want in de gevolgen is zeker de slag bij Ramelies veel belangrijker geweest, dan die bij Malplaquet. De laatste nogtans heeft grootere vermaardheid verkregen, door de ongewoon groote macht der strijdende partijen tegenover elkander en door de verwoedheid waarmede deze twee groote heerlegers gekampt hebben. Zij evenwel die de slagvelden niet als schouwplaatsen der dapperheid van roembegeerende krijgslieden meenden te moeten aanmerken, maar als kampvelden waar het pleit tusschen recht en geweld beslist

1) Deze bijzonderheden zijn ontleend uit Landsbergs *Raisonnement over de Attaquen.* Uit eenige *Considerations au sujet du siege de Mons*, in het boven aangehaalde Journaal van Yvoi, blijkt, dat de Directeurs der Approchen voor het beleg van Mons hadden aangevraagd 400,000 faschinen, waarom werd voorgesteld, van deze te doen maken door elk escadron 500, en door elk bataljon 1000. Het in den tekst geschrevene heeft de schrijver, door een gedienstige aanbieding van den Heer W. Eekhoff te Leeuwarden, later vergeleken met een handschrift, getiteld: Memorië ende Resolutiën overgegeven en genomen tot de attaque voor de poorte de Bartaimond gedurende de belegering van de Stadt Mons. Het stuk bevat 1o. Memorie wegens de belegering van Mons overgegeven den 15 Sept. 1709. 2o. Memorie van 't geene de Directeurs versoeken dat mag gereguleert worden so over de trancheé, arbeiders, materialen, &c. als anders ten tyde als de tranchée sal geopendt werden en vervolgens tot het einde toe, overgegeven den 21 Sept. 1709. 3o. Mémoire instructive pour le siège de Mons, met het afschrift van een brief van Goslinga, waarbij deze dit stuk zendt aan den Prins van Oranje, met verzoek om daarover de Directeurs te hooren. 4o. Bericht op de Mémoire Instructive; 5. Dispositiën voor de belegering; 6o. Rapporten omtrent den voortgang der attaque voor de poort van Bertaimont, beginnende 26 Sept. 1709 en eindigende 20 October, waarna het stuk aldus eindigt: „Hierop hebben de vyanden des middags ontrent haelf twaalf uuren de chamade geslagen en versogt te capituleeren, welke capitulatie des anderen dags is getroffen." Onder de maatregelen, door de Ingenieurs voorgesteld, was ook dat de Compagnie Wolzak-zetters of Gabion-zetters weder zou geformeerd worden tot een getal van 40 met 6 Sergeanten, 't geen blijkt ook geschied te zijn, zoodat het getal later tot 80 gebracht is. De zorg voor het belegeringsmaterieel was opgedragen aan Willem Vleertman. De Ingenieurs die in het stuk genoemd worden zijn Noot, Selonius (Johan François Sillonius), Muider en de Veije, de 3 laatstgenoemden gekwetst in den nacht na 10 Oct. en voorts d'Emmerie gekwetst en de extra-ordinaris Ingenieur Maeswael dood gebleven in den nacht na 17 Oct.

2) *Leben von Schulenburg*, Th. I, s. 441.

en de vrede der volken moet bevochten worden, waren minder ingenomen met de zegepraal, en meenden, dat die voor zooveel bloeds niet had behooren gekocht te worden. De benijders van Marlborough weten dezen duren prijs, voor zoo weinig voordeels, aan hem; zijne voorstanders aan den Prins van Oranje: en, omdat Marlborough zelf het gedrag van dezen laatsten nimmer schijnt te hebben gelaakt, hebben zij het willen doen voorkomen, als heeft hij, alleen uit kieschheid jegens den jeugdigen held, nagelaten, dezen de schuld te geven van het vergoten bloed. 1) Die den Engelschen Veldheer gelaakt hebben, behoorden te hebben aangetoond, hoe hij anders had kunnen handelen. Men kan op zijne beschikkingen van den slag krijgskundige aanmerkingen maken: hij had, dus kan men redekavelen, het grootste gedeelte van de artillerie op de beide vleugels moeten doen brengen, en eerst door een geschutvuur van drie uren den vijand in zijne stelling doen wankelen; dan hadden 30 of 40 bataljons op elken vleugel ten aanval moeten aanrukken, en de grenadiers van al de regimenten, ten getale van zes- of zevenduizend, zich in het centrum in drie of vier kolonnen, ondersteund door 15 of 20 bataljons, moeten opstellen achter de ruiterij, welke, zich vervolgens geopend hebbende, de kolonnen had kunnen doorlaten; en de aanval, aldus op drie punten met nadruk gedaan en door ruiterij ondersteund, zou den vijand een volkomene nederlaag hebben kunnen toebrengen. 2) Maar of dergelijke beschouwingen zoo onfeilbaar zijn, om daarop de veroordeeling van bekwame Veldheeren te gronden, mogen zij die de praktijk van den grooten oorlog kennen beslissen. Wat den Prins van Oranje betreft, de wijze waarop zijn heldhaftig gedrag door ons is voorgesteld, zal genoeg den jeugdigen Vorst kunnen rechtvaardigen, die, de laatste spruit van een Huis dat zonder hem voor de nakomelingschap zou verloren gaan, en weinige maanden te voren met een schoone en beminnelijke Prinses zijnde gehuwd, waarlijk geene reden had, om, zonder door plichtbesef daartoe genoopt te zijn, noodeloos en lichtzinnig in den dood te loopen. 3) Ook Goslinga als Gedeputeerde te Velde, kwam niet vrij van berisping. Eens zich bevindende op het buitengoed van Van Slingelandt, en, toen deze hem eenig geboomte rondom het huis gewezen had, bestemd om geveld te worden, zich hebbende laten ontvallen, dat Slingelandt daarover niet rijpelijk genoeg scheen te hebben nagedacht, antwoordde hem deze met levendigheid, daarover wellicht beter te hebben

1) Coxe, Vol. V, p. 76.
2) Dit was het gevoelen van Von der Schulenburg. Zie zijn *Leben*, Th. I, s. 421.
3) Men vergelijke Van Kampen, *Vaderl. Karakterk.*, H. V, § 44.

nagedacht, dan hij, toen hij zoo lichtvaardig zijne toestemming gaf tot het leveren van den slag bij Malplaquet, daar hij toch zoo goed de beide Prinsen kende, en de wijze waarop zij gewoon waren bij soortgelijke expeditiën te handelen: 1) woorden, waarvan de laatsten geene andere bedoeling schijnen gehad te hebben dan deze: heeft dan de ondervinding niet genoeg geleerd, dat de prijs, waarvoor de Opperveldheeren der bondgenooten hunnen roem koopen, het meest betaald wordt met Nederlandsch bloed? 2) Overigens moet men zich over het scherpe antwoord, 'twelk Goslinga hier ontving, niet verwonderen. De zware verliezen door het Nederlandsche leger geleden, konden niemand meer treffen dan Slingelandt, die jaarlijks al zijne schranderheid moest uitputten, om de Algemeene Staten tot het voltalligheuden der Landmacht te bewegen. 3) Maar wat er van deze verwijten, verdiend of onverdiend, moge zijn, dit is ontegenzeggelijk, dat de slag bij Malplaquet onverwelkelijke bladeren heeft gehecht in den lauwerkrans der Nederlandsche Landmacht. De Nederlandsche legerafdeeling maakte niet een derde gedeelte uit van het geheele leger: maar toen zij, daar bijna de helft van haar voetvolk buiten gevecht was gesteld, ongeschikt werd bevonden om den geslagen vijand te vervolgen, waren de overige bondgenooten, wier gezamenlijk verlies aanmerkelijk minder was geweest, allen te zamen niet in staat, de nederlaag der Franschen te voltooien. Of zoude men opzettelijk, om den oorlog te rekken en Nederland uit te putten, hebben nagelaten, die nederlaag te voltooien? en is het waar, dat de Engelsche Veldheer zich naderhand daarover met een hartelijken lach heeft verheugd? 4) Dan was die lach een duivelenlach, en dan roeme men niet meer in Marlborough, als velen zijner tijdgenooten,

---

1) De beide Prinsen, hier bedoeld, zijn Eugenius en Marlborough, welke laatste den Prinselijken titel voerde, als Prins van Mindelheim. De anekdote is ontleend uit een brief van Goslinga zelven aan zijnen vriend Schulenburg, en medegedeeld in het *Leben von Schulenburgh*, Th. I, s. 409. De laatste woorden luiden in den brief van Goslinga aldus: connaissant les deux Princes, ainsi que la manière qu'ils s'y prenaient à ces sortes d'expeditions."

2) Men vergelijke boven bl. 351.

3) Zie boven bl. 236.

4) Het hier geopperde vermoeden is gegrond op een zeer opmerkelijk schrijven van Von der Schulenburgh, onder dagteekening van den 13 October 1709, en medegedeeld in het meermalen aangehaalde werk *Leben und Denkwürdigkeiten*, Th. I, s. 443. Aldus schreef Schulenburgh: „Mijlord Duc dit hier, qu'il était en vérité surpris de ce que les ennemis ne tentaient rien du tout; ils devraient du moins contribuer en quelque manière pour que la guerre durât encore quelque tems, car ces Messieurs (en montrant sur les Députés) ne méritent pas mieux. C'est pourcela, lui disje, quel'on a aussi laissé échaper les Français à la retraite de Tennières, je comprenais parfaitement bien votre intention, Mijlaord, et vous aurez vu et remarque qu' à la fin de l'action les manoeuvres que je fis faire à l'aile droite, se touverènt conformes aux souhaits des deux chefs." Il m'embrassa en riont de bon coeur et dit à Maffei et à moi: Avouez que les Français ont été heureux ce jour là."

i Eerste opstelling der Britsche en Pruisische ruiterij onder de Generaals Wood en Bulow, welke vervolgens, toen d'Auvergne door de redans is heengerukt (L′ en L″), tot ondersteuning van dezen opmarcheert in I′.

k 15 bataljons onder Lord Orkney, opmarcheerende naarmate de rechtervleugel veld wint, en eindelijk de redans overweldigend in K′.

l eerste formatie van 30 escadrons Nederlandsche cavallerie onder den Prins d'Auvergne, welke vervolgens tusschen de redans door voorwaarts rukken in L′, en de eerste charges der Fransche cavallerie doorstaan in L″.

m Eerste beweging der Keizerlijke ruiterij welke vervolgens insgelijks, om tusschen de redans door te trekken, oprukt in M′.

o 19 bataljons en 10 escadrons onder den Luitenant-Generaal Withers, komende van Doornik, en aanvallende met 15 bataljons. De overige bataljons blijven in reserve in P.

De bewegingen van dit korps, welks sterkte door den een een paar bataljons grooter wordt opgegeven dan door den ander, zijn op het hierbij gevoegde plan juist zoo aangewezen, als op dat, 't welk gevoegd is bij het werk van Coxe, ofschoon zij misschien geheel anders zijn geweest. Coxe, namelijk, doet het voorkomen, alsof Withers, overeenkomstig de hem gegevene bevelen, over Trieu-Jean-Sart naar het slagveld marcheerende, van achter de hoeve la Folie werkelijk in de linkerflank van het Fransche leger is verschenen, daardoor den terugtocht des vijands uit het bosch van Taisnière verhaast, Villars in verlegenheid gebracht, en tot het winnen van den slag zeer veel heeft toegebracht. In strijd nogtans hiermede zijn de Fransche berichten, volgens welke de Franschen op hunnen linkervleugel de zaken geheel hersteld hadden (tout était réparé à la gauche), toen de aanval op het centrum begon. Men zie het belangrijk Relaas van een Fransch Officier, die bij den slag tegenwoordig was, uitgegeven in *le Spectateur Militaire*, T. XVI, p. 155.) Derhalve was toen de indruk geheel

omverwerping van het Whig-ministerie, waardoor, ruim twee jaren later, aan Marlborough de veldheersstaf ontnomen is, en dat zijn wrok tegen Marlborough in den slag bij Malplaquet is ontstaan. Dáár, namelijk, was aan alle Generaals gelast gedurende den slag niet van hunne posten te gaan; maar d'Argyle op zeker punt de kans hachelijk ziende staan, was met de tijding daarvan naar den Opperbevelhebber gereden, die hem op een scherp verwijtenden toon had toegeduwd, dat hij de moeite had kunnen sparen, van zelf de brenger van dat bericht te zijn. Van dien tijd af had de beleedigde niets onbeproefd gelaten, om aan het Hof en in het Parlement van Engeland de ongenade tegen Marlborough te verhaasten. Men zie H. Baron Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. II, *aant.* bl. 394.

verdweuen, welken de verschijning van het korps van Withers op den Franschen rechtervleugel kan gemaakt hebben, zoo dat korps werkelijk dáár verschenen is. Maar een geheel andere wijze van voorstelling vindt men in het *Leben und Denkwürdigkeiten Reichsgrafen von der Schulenburgh*, waarvan de Schrijver (Th. I, s. 414) zich daaromtrent dus uitlaat: »Behalve het bericht van den Generaal Schulenburg, bezitten wij een tweede van den Luitenant-Generaal Graaf Wackerbarth; hij treedt in bijzondere omstandigheden en in een beschrijving van het terrein, en aan zijne opgave zijn wij de kennis verschuldigd van de merkwaardige omstandigheid, dat de 20 bataljons infanterie, van Doornik gekomen over welke de Luitenant-Generaal Withers het bevel had, en welke 's vijands linkervleugel omtrekken en hem bij Trieu-Jean-Sart in den rug moesten verschijnen, in de verwarring van het boschgevecht zich met de 40 bataljons 1) gekruist hebben, en tot groote verwondering van Wackerbart in zijne linkerflank, in plaats van in zijne rechter-, aan den rand van het bosch verschenen zijn. 2) De opgave van dezen ooggetuige (voegt de schrijver in een aanteekening er bij) wijkt inderdaad af van het verhaal van den slag, 't welk Coxe met zooveel zorgvuldigheid gegeven heeft. Deze zegt, dat Withers, nadat hij de uitgangen der bosschen van Blanchies en Jean Sart bereikt had, achter de hoeve la Folie is opgemarcheerd. In weerwil van de groote zorgvuldigheid, met welke Coxe alle berichten verzameld en vergeleken heeft, zijn wij toch geneigd, om aan de berichten van den Luitenant-Generaal von Wackerbart en den Generaal Von der Schulenburgh bij voorkeur geloof te hechten, en moeten wij het daarvoor houden, dat de Generaal Withers zijne richting gemist heeft." Inderdaad was niemand, behalve Withers zelf, beter in staat, om te weten, hoe zich deze zaak heeft toegedragen, dan juist de twee Generaals die onder Eugenius op den rechtervleugel der bondgenooten het bevel voerden, uit wier eigenhandige berichten de gemelde bijzonderheid ontleend is, terecht door den Duitschen schrijver een merkwaardige omstandigheid genoemd. Immers, om het korps van Withers in te wachten was de slag den vorigen dag uitgesteld geworden.

1) Op het plan D.

2) Op het plan bij Rousset du Dumont, staat het korps van Withers echter op den uitersten rechtervleugel van de 40 bataljons, aan den rand van het bosch, in D', en is Wackerbarth links daaraan gesloten, die alzoo Withers op zijne rechterflank heeft. Hoe dit ook zijn moge, op dat plan vertoont zich Withers niet bij la Folie, waar Coxe hem doet verschijnen, maar in het bosch van Sart.

Hebben nu die troepen tot de overwinning niet bijzonder veel bijgedragen, dan blijkt daaruit, dat, zoo de slag den vorigen dag was geleverd, toen de vijandelijke veldwerken nog veel minder sterk waren, de overwinning glansrijker, en met minder bloeds gekocht had kunnen zijn. Dit nu was juist een verwijt, dat aan de Opperbevelhebbers gedaan werd, en Eugenius had voornamelijk op het uitstellen van den slag aangedrongen. Daarenboven beklaagden zich de Nederlanders, dat men aan hun infanterie, tegen de eerstgemaakte beschikking aan, het korps van Withers onthouden, en daaraan eene andere bestemming gegeven had, waardoor de Nederlandsche legerafdeeling aan een zoo ontzettende overmacht — 30 bataljons, zonder eenige bedekking, tegen 70 bataljons, achter retranchementen geposteerd — was blootgesteld geworden, en zij zoo vreeselijk geleden heeft. Marlborough en Eugenius hadden derhalve beiden er belang bij, in de berichten van den slag het korps van Withers een beslissende rol te doen spelen, om de blaam te ontgaan, Eugenius, van, zonder reden niet genoeg te hebben durven wagen, Marlborough, van de Nederlandsche troepen, zonder noodzaak, te veel blootgesteld te hebben, en, om te dien opzichte van de verantwoordelijkheid voor het gestorte Nederlandsche bloed den Engelschen Veldheer te ontheffen, kon dan ook de vermetele doldriftigheid van den Prins van Oranje, als het werd voorgesteld, niet te breed worden uitgemeten.

q. Aanval van den Generaal Hamilton met 4 bataljons.

r. 9 bataljons, gekommandeerd door de Luitenant-Generaals Sparre en Oxenstierna, onder de aanvoering van den Prins van Oranje, aanvallende op het punt r.

s. De Luitenant-Generaal Dohna, met 6 bataljons oprukkende tegen het punt s.

t. De Luitenant-Generaal Van Welderen, met 4 bataljons oprukkende tegen het punt t.

u. De divisie van den Luitenant-Generaal Pallandt, onder aanvoering van den Generaal Fagel, aanvallende tegen het punt u.

v. 21 escadrons Nederlandsche cavallerie onder den Prins van Hessen-Cassel, den aanval der Nederlandsche infanterie ondersteunende, en een reserve achterlatende in V′.

w. Aanval van den Luitenant-Generaal Rantzau, gevolgd wordende door de cavallerie onder den Prins van Hessen-Cassel in V″.

x. Fransche batterijen.

a′. Bivouac der Geallieerden na den slag.

DE DRIE LAATSTE JAREN
VAN DEN SPAANSCHEN SUCCESSIE-OORLOG.

Nemo nisi victor pace bellum mutavit.
SALLUST., *Catil.* cap. 58.

De winter had, naar oud gebruik, reeds dadelijk na de inneming van Mons, de strijdende legermachten het veld doen ruimen, en bevelhebber en soldaat waren zich in hunne winterkwartieren gaan verpoozen, aan den gezelligen haard opsnijdende van hunne wapenfeiten voor Doornik en bij Malplaquet. Maar bij het rusten der wapenen waren de pennen der Diplomaten in beweging: zij moesten de belangen van zoo vele mogendheden overeenbrengen tot een gewenschten vrede. Het waren die beruchte onderhandelingen te Geertruidenberg, waarvan de vruchtelooze afloop, zoo dikwijls voorgesteld als strijdig met hetgeen recht, menschelijkheid en een welbegrepene Staatkunde vorderden, meestal aan den Republikeinschen trots der Nederlandsche Staatslieden wordt geweten. Vreemde beschuldiging tegen de Vertegenwoordigers eener natie, in welker Staatkunde men anders zoo gaarne bekrompen koopmansgeest en lage winzucht wil doen opmerken! Wat de Nederlanders voor zich begeerden, was door Lodewijk reeds ingewilligd: beschermende bepalingen voor den handel door de wederinvoering van het toltarief van 1664, en een versterkte grensscheiding tegen Frankrijk. Voor hen was er derhalve geen belang bij, den oorlog, waarin zij schatten verspilden, langer te doen voortduren. Maar, omdat de Duitsche Keizer hardnekkig bleef weigeren, zijne toestemming te geven tot elk vredesverdrag waarbij eenig gedeelte der Spaansche Monarchie aan het huis van Bourbon werd afgestaan; omdat de Koningin en het Parlement van Engeland tot dezelfde weigering hadden besloten, omdat de Koning van Pruisen zich insgelijks ongenegen toonde tot vrede, vermits, gedurende den oorlog, zijne troepen door Hollandsch en Engelsch geld onderhouden en bezoldigd werden: 1) daarom gaven onze Staatslieden toe aan het verlangen hunner bondgenooten. Zij bleven, niet voor zich, maar voor het geheele bondgenootschap, volharden bij het eischen van vredesvoorwaarden, welke zij zelven, als hard en onaannemelijk, ten sterkste hadden afgekeurd; 2) en zoo werden, toen Lode-

1) Zie *Leben und Denkwürdigkeiten von Schulenburg*, Th. I, s. 451, waarvan de schrijver terecht het afbreken der onderhandelingen hoofdzakelijk aan de hardnekkigheid van het Keizerlijke Hof toeschrijft.

2) Coxe, wien men zeker van geene partijdigheid voor de Hollandsche Staatslieden

wijk het aannemen van zulke eischen onbestaanbaar verklaarde met zijne eer, de onderhandelingen afgebroken, welker leiding men geheel aan hen had toevertrouwd. Was dit Republikeinsche trotschheid, of was het getrouw blijven aan aangegane verbintenissen, en opoffering van eigen gevoelen, misschien ook van eigen belang, aan de meerderheid van het bondgenootschap? Maar misschien was daarin trotschheid gelegen, dat zij volstandig weigerden een afzonderlijken vrede met Frankrijk te sluiten, en een algemeenen vrede, ook met Spanje, verlangden? Neen. Dat een Monarch als Lodewijk XIV zich zoo diep vernederde, van zelfs subsidiën aan te bieden tegen zijn eigen kleinzoon, moest op zich zelf reeds de oprechtheid van dit aanbod, en van het daarop gegronde voorstel tot een afzonderlijken vrede, verdacht doen voorkomen, en, gedurende den geheelen loop der onderhandeling, bleek zoo duidelijk de toeleg van den Koning van Frankrijk om zich voor een tijd uit den strijd terug te trekken ten einde daarna met herstelde krachten zijnen kleinzoon bij te springen, dat ten laatste zelfs de warmste voorstanders van een afzonderlijken vrede zijne bedoelingen begonnen te wantrouwen. 1) En zouden dit de Nederlandsche Staatsmannen niet, na hunne ondervindingen van hetgeen er na den Nijmeegschen en Rijswijkschen vrede gebeurd was? Veel is er over de vredesonderhandelingen te Geertruidenberg geschreven; en het is hier de plaats niet, om daarover in een breedvoerige beoordeeling te treden: maar die ze nauwkeurig en met onpartijdigheid nagaat, moet zich verwonderen, dat men, ook hier te Lande, zoo dikwerf de vreemden heeft nagepraat, en onze Staatsmannen, aan wie het beleid der zaken in dat tijdstip was toevertrouwd, van trotsche halsstarrigheid heeft beschuldigd. 2) Of het van staatkundige scherpzinnigheid getuigt, de gelegenheid niet aan te grijpen om als scheidsrechter op te treden tusschen de overige verbonden Mogendheden en Frankrijk, daarover mag verschil van oor-

---

zal verdenken, schrijft, Vol. V, p. 168: „Buijs and van der Dussen vehemently censured the severe terms which the allies demanded, and observed, that it was not in human nature to expect that the king of France, could accede to them." Op hen is derhalve niet toepasselijk, wat Bilderdijk (*Gesch. des Vaderlands*, D. XI, bl. 35,) zegt, dat die zulke vorderingen deed geene gevoeligheid voor eer had.

1) Coxe p. 71.

2) Een verdediging van het gedrag onzer Staatsmannen vindt men bij den Baron d'Escury *van Heinenoord*, *Hollands Roem*, D. II, *aant.* bl- 402. Men zie ook de doorwrochte dissertatie van den te vroeg gestorvenen S. C. Klinkhamer, *de bello propter Successionem regni Hispanici gesto*, *pace Rheno-trajectina composito*, (Amst. 1829) § 36 seqq. Men zie ook Prof. H. W. Tydeman, *Opheld. op* Bilderdijks *Gesch. des Vaderl.*, D. XI, bl. 215. De gronden der tegenstanders van een afzonderlijken vrede met Frankrijk zijn met veel kracht uiteen gezet door de Vrijer, *Histori van Marlb.*, D. III, in welk gedeelte van dit verdienstelijk werk de geheele loop der vredesonderhandelingen zeer breedvoerig ontwikkeld is.

deel zijn. Men kan aannemen dat men te veel vertrouwen gesteld heeft in de eerlijkheid van het Engelsche kabinet, door welks laaghartigheid bij den vrede te Utrecht in minder gunstige voorwaarden heeft moeten toegestemd worden, dan te Geertruidenberg hadden kunnen worden bedongen. Dit echter is deels ook te wijten aan het weinig beslissende der krijgsgebeurtenissen in de drie laatste jaren van den oorlog. Deze zullen hier in een beknopt overzicht worden samengevat.

Toen alle hoop op een dadelijken vrede vervlogen was, werd er, voor den veldtocht van het jaar 1710 een plan ontworpen, uitgestrekter dan die van al de vorige veldtochten van dezen oorlog, en waarvan de hoofdtrekken hierop nederkwamen. In de Nederlanden zoude men een aanvang maken met de belegering van Douay, een vesting uitmuntend geschikt tot wapenplaats bij een inval in Frankrijk, als hebbende een watergemeenschap met geheel Holland. Na Douay, moesten Arras en Kamerijk veroverd worden; dan zoude men, met behulp eener landingsoperatie aan den mond van de Somme, zich van Abbeville meester maken, en de geheele landstreek tusschen de Scarpe, de Somme en de zee innêmen, om van daar naar het hart van Frankrijk door te dringen. Te gelijkertijd zoude een leger uit Piémont door de valei van Barcelonette dringen, en ondersteund worden door een landing op de kust van Languedoc; terwijl in Dauphiné en de Cevennes opstanden waren beraamd met de talrijke zich daarin bevindende misnoegden, die zich aan het invasie-leger van die zijde zouden aansluiten. Op gelijke wijze zoude een leger uit Catalonië, en een uit Portugal, naar het hart van Spanje dringen, en zich in den omtrek van Madrid vereenigen, om Filips uit de hoofdstad en van den aangematigden troon te verdrijven. Zoodanig waren de ontwerpen der bondgenooten: zien wij nu, hoe die aan de zijde der Nederlanden zijn ten uitvoer gebracht.

De vijandelijkheden namen reeds een aanvang toen de conferentiën te Geertruidenberg nog niet waren afgebroken. Het leger der bondgenooten trok vroeger dan gewoonlijk te veld. Het werd, even als in het vorige jaar, in twee afdeelingen gescheiden, waarvan de eene, onder Marlborough, uit de Engelsche, Deensche, Nederlandsche en Pruisische troepen bestond, de andere, onder Eugenius, uit de Keizerlijke, Saksische en Hannoversche, benevens 17 bataljons Nederlanders. Een afdeeling, die 40 bataljons en 50 escadrons telde, welke gedurende den winter langs de Maas kwartieren hadden gehad, werd, onder de bevelen van den Luitenant-Generaal van Dopff, bij Soignies samengetrokken, om den vijand aan de zijde van Valenciennes, Quésnoi en

Maubeuge in onrust te houden. Het Fransche leger, waarvan de Maarschalk Montesquiou voorloopig het bevel had, hield het kanaal van Douay bezet van Pont à Rasche tot Pont à Verdin, en dekte door deze stelling de achterliggende landstreek tusschen de Deule en de Scarpe. De vijandelijkheden vingen aan met het vermeesteren van de post van Mortagne, welke door Keppel van Albemarle gewonnen, weder verloren, en op nieuw genomen werd. Den 21sten April stelde zich het leger der bondgenooten, welks hoofdkwartier tot hiertoe te Doornik was geweest, in beweging; en op zijne aannadering verlieten de Franschen hunne liniën aan het kanaal van Douay, en trokken terug naar de zijde van Arras en naar den rechteroever van de Scarpe. De bondgenooten volgden den vijand, die ook Marchienne en St. Amand ontruimde, over de Scarpe; en door deze beweging werd de insluiting en berenning van Douay voorbereid.

De belegering van Douay, welke 52 dagen na het openen der loopgraven in den nacht na den 4den Mei geduurd heeft, is bijzonder moorddadig geweest. Er werden tegen de vesting twee attaquen gevoerd, de eene onder bevel van den Pruisischen Generaal Prins van Anhalt-Dessau, met 20 bataljons, waarvan 7 Nederlandsche, de andere onder den Prins van Oranje, die weder de Luitenant-Generaals Withers en de Heide tot Ootmarsum, benevens de Generaal-Majoors van Wassenaer, Hamilton en Ammama onder zijne bevelen had, met 16 bataljons, waaronder 9 Nederlandsche. De grootheid van het verlies, door de belegeraars van Douay geleden, ten bedrage van meer dan 8000 man, 1) en de lange duur der belegering, zijn voor een groot gedeelte toe te schrijven aan de moeielijkheid in het overkomen der voorgracht, waarvan de vesting voorzien was; zoodat deze belegering geacht wordt, meer dan eenige andere, het wederstandsvermogen eener dubbele grachtsverdediging te hebben doen kennen. De voorgracht van Douay was daarenboven, aan den uitspringenden hoek van het ravelijn vóór de poort van Ecréchin, voorzien van een voorbedekten weg, en de vermeestering van dezen kostte veel volks. Dit werk bevond zich aan de attaque van den Prins van Oranje, voor wien altijd die posten schijnen gekozen te zijn waar de grootste hinderpalen moesten worden overgekomen. Ook hier, in de

1) Van de zijde der bondgenooten, is hun verlies (aan dooden en gekwetsten) opgegeven te hebben bedragen 8075 man (waaronder 46 Ingenieurs): dat der Franschen 3145. Zie *Relation de la campagne de* 1710, (la Haye), p. 74 en 82. Quincy geeft op als het verlies der belegeraars 12,500, als dat der belegerden 2500. De Prins van Oranje schreef aan HH. HH. MM., in een der brieven in de volgende *aant.* bedoeld, en daags na het uittrekken der bezetting geschreven: „De garnisoenen (van de stad en het fort Scarpe) „maakten te samen groote 4000 man uit, boven de sieken en gequetsten. De vijanden bekennen gedurende de belegeringe over de 3800, zoo dooden als gequetsten gehad te hebben, sulx de beide garnisoenen over de 8000 man sterk zijn geweest."

loopgraven, gelijk vroeger in het veld, toonde hij, dáár het best op zijne plaats te zijn, waar het gevaar het minst moest berekend worden. Toen de belegeraars, in den nacht van den 21sten op den 22sten Mei, tot tweemaal toe verdreven waren uit een logement, 'twelk zij den vorigen dag op het glacis van den voorbedekten weg hadden verkregen en dat met het aanbreken van den dag geheel hadden moeten verlaten, deed de Prins van Oranje, die zich in de loopgraven bevond, dien post, op het midden van den dag in weerwil van een hevig vuur uit de vesting, hernemen, waardoor hij meester bleef van het glacis, welks kruin, in den derden nacht daarna, na met de bedekte sappe bereikt te zijn, bekroond werd. 1) De belegerden verlieten toen den voorbedekten weg en konden het naderen tot de voorgracht niet meer beletten: over deze werden vervolgens twee bruggen of gallerijen geslagen. De belegeraars nogtans, de voorgracht zijnde overgekomen, vorderden niet met meer spoed of minder verlies van volk. Want hadden de uitvallen uit de vesting, welke in 't geheel ten getale van 32 gedaan zijn, tot hiertoe de voortgangen der belegeraars niet kunnen vertragen, thans, nu die uitvallen uithoofde van de meerdere nabijheid door kleinere afdeelingen van 20 of 30 man konden gedaan, en zoo dikwijls herhaald worden dat de arbeiders telkens gestoord, en hunne werken vernield werden, nu hadden die uitvallen een zeer wezenlijken invloed op den duur der belegering. Ook kon het geschut van 288 kanonnen en 80 mortieren niet beletten, dat de belegerden al die middelen van verdediging in 't werk stelden, welke de kunst reeds in die dagen bezat, om de wederstandskrachten eener vesting te verhoogen en te vermeerderen. Ten laatste echter werden de vier ravelijnen of halve manen, waarvan er voor elke attaque twee lagen, bestormd en ingenomen; en daar bij elk aanvalspunt de hoofdwal reeds een breede bres had, gaf de Gouverneur der vesting, Albergotti, op den 25sten Juni, het teeken tot onderhandelen. Een eervol verdrag was het loon eener verdediging, waarvan het lofwaardige werd berekend naar den tijd, gedurende welken zij was volgehouden. Ook bij deze belegering

1) Het volledigste verhaal van het beleg van Douay met een uitvoerig plan, is in 1833 verschenen in den *Spectateur Militaire*, T. XVI. De schrijver is de Fransche Kapitein-Ingenieur Allard, die dat verhaal heeft doen volgen door een bericht over de sappen, bedekte sappen en gallerijen tot het overtrekken van watergrachten, in de belegeringen gedurende den Successie-oorlog. Wanneer dat verhaal wierd vergeleken met, en aangevuld uit de reeks van brieven, van 2 Mei tot 29 Junij, door Jan Willem Friso, Prins van Oranje, geschreven uit het leger voor Douay, aan Hun Hoog Mogenden, en deels eigenhandig, deels in kopijën in het bezit van den Heer Mr. H. de Ranitz te Groningen, dan zou van dit beleg een beschrijving te vervaardigen zijn, zoo volledig, als van weinige anderen krijgsgebeurtenissen.

echter, hebben de Ingenieurs de blaam op zich geladen, van met weinig beleid den aanval te hebben bestuurd; 1) en daar de kort hierop gevolgde belegering van Bethune de laatste geweest is, welke door des Rocques, als Ingenieur-Generaal in dienst van de Republiek, is bestuurd, is het niet onwaarschijnlijk, dat het beleg van Douay, 't welk men berekende dat in 15 dagen, zonder een zoo groot verlies, had kunnen voleindigd worden, de ongenade voornamelijk berokkend heeft, welke hem nog in ditzelfde jaar genoopt heeft, na 22 jaren als Ingenieur en Directeur der Approches in dienst van de Staten te zijn geweest, in dien van den Koning van Polen over te gaan. 2)

Gedurende de belegering van Douay had Villars tweemaal een beweging gemaakt om de vesting te ontzetten. De bondgenooten, daarop voorbereid, hadden door tegenbewegingen telkens dat oogmerk doen mislukken; maar de wederzijdsche Veldheeren hebben door die bewegingen bij krijgskundigen weinig lof ingeoogst: Villars door zijnen stouten optocht tot ontzet van Douay zonder evenwel dat ontzet te volbrengen, Marlborough door Villars niet aan te tasten en tot een veldslag te dwingen, die nu beslissend had moeten zijn. 3) Het Fransche leger had een stelling genomen bij Kamerijk, hebbende een afdeeling rechts naar de Schelde toe om Valenciennes te beschermen, een andere links om Arras te dekken. De bondgenooten, overeenkomstig het plan van den veldtocht, moesten na de inneming van Douay op Arras losgaan, en legerden zich te dien einde, den 10den Juli, tusschen de laatstge-

---

1) Het front van aanval was verkeerd gekozen; de loopgraven werden door het fort de la Scarpe geënfileerd; zij waren eerst op 800 passen van den bedekten weg geopend, en maakten onnoodige omwegen. Deze en dergelijke aanmerkingen vindt men bij Schulenburgh, in zijn *Leben*, Th. I, s. 459. Landsberg en Seijdel, t. a. pl. Doch St. Hilaire beweert dat de attaquen met opzet gericht waren tegen het best versterkte gedeelte der vesting ten einde Villars te verlokken het ontzet te beproeven. Hierop was men zoo goed voorbereid, dat men die poging hoopte den Franschen Maarschalk duur betaald te zullen zetten. Gesneuveld is voor Douay een Ingenieur (Johan) Muller, gekwetst zijn er de Ingenieurs Van den Honard, Van Kampen, Austrijn, (Johannes van der) Meijer, (Jurrien Diderik) Bremer en (Rudolph van) Nienburgh.

2) „Mr. des Rocques, schreef Schulenburg, gedurende de belegering van Bethune, „pour ne pas faire voir clairement les fautes commises à Douay, serait bien aise que ce siège allât de même du moins à peu près." Nog in dit zelfde jaar gaf des Rocques te Keulen een boekje in 't licht getiteld: *Le Directeur Général des Fortifications etc., composé par Mr. D. R. Ingénieur au Service de S. M. L. R. D. P.* In de voorrede van dit boekje beklaagt hij zich ten hoogste over de minachting, welke de Hoogere Officieren gewoon waren aan de Ingenieurs te betoonen, en over de miskenning der door hem bewezene diensten, waarvoor hem niets dan een sober pensioentje was aangeboden. Hij schijnt het te zijn, die door Landsberg dikwijls zoo scherp gegispt wordt. Zijn naam was Guillaume Vasseur des Rocques.

3) De Vrijer, D. IV, bl. 128, uit Folard. Schulenburg echter was van oordeel, dat de bondgenooten wel gedaan hadden, zich enkel tot de inneming van Douay te bepalen. Zie zijn *Leben*, Th. I, s. 557. De bewegingen der beide legers zijn uitvoerig beschreven in de *Mémoires* van St. Hilaire.

noemde stad en St. Pol, hebbende Bethune en Lens in den rug. Deze beweging had ten doel het Fransche leger in de linkerflank, aan den oorsprong van de Scarpe, om te trekken. Maar Villars, de bedoeling zijner tegenstanders doorgrondende, haastte zich, om zijne hoofdmacht een stelling te doen nemen onder bereik van het geschut van Arras; tegen welke vesting en het riviertje Crinchon hij zijn linkervleugel aanleunde, hebbende de Scarpe in het front. Door deze beweging werd de insluiting van Arras onmogelijk zonder een vooraf gegananen veldslag, dien de bondgenooten het niet raadzaam vonden den Franschen Maarschalk in zijne voordeelige stelling aan te bieden. Het uitgestrekte ontwerp, om door het innemen van deze plaats en van Kamerijk Frankrijks hoofdstad te bedreigen, moest geheel worden opgegeven.

Marlborough en Eugenius zagen zich nu genoodzaakt, tot de belegering van Bethune, Aire en St. Venant zich te bepalen. Voor de eerste dezer vestingen traden weder, even als in 't vorige jaar voor Doornik, Fagel en Schulenburgh als mededingers op, aan 't hoofd der beide attaquen. 1) Het terrein, 'twelk Fagel met de loopgraven te doorsnijden had, voor de poort van Arras, had het nadeel, van den vijand gelegenheid te geven de belegeraars door mijnen en fougassen te verontrusten, welke hun ook inderdaad veel moeite en arbeid veroorzaakt hebben. Schulenburgh daarentegen had, bij zijnen aanval voor de poort van St. Pol, geen onderaardschen vijand te vreezen, maar met overstroomingswater te worstelen. 2) Het gelukte echter, door afleidingen dit nadeel te verhelpen; en nadat de voorgracht met bruggen belegd was, werd de bedekte weg bestormd, en ten koste van 500 of 600 man zoo dooden als gekwetsten, gewonnen (20 Augustus). 3) Acht dagen later waren tot het overtrekken van de hoofdgracht de aanstalten gemaakt, toen de Gouverneur van Bethune, du Puy de Vauban, een volle neef van den grooten Vauban, verzocht te onderhandelen.

---

1) Volgens een bericht van Schulenburgh, had men de voorkeur gegeven aan eene enkele attaque; maar de beide Opperbevelhebbers hadden tot twee besloten, omdat, zoo als de schrijver van het *Leben und Denkwürtigkeiten von Schulenburgh*, Th. I, s. 462, beweert, zij in Schulenburgh het meeste vertrouwen stelden, Maar Fagel, als ouder in rang, en als Generaal der Republiek, niet voor 't hoofd wilden stooten.

2) Dat de mijnen aan de attaque van Fagel veel moeite en arbeid veroorzaakt hebben, getuigt Landsberg in zijn *Raisonnement van Attaquen*. Scijdel zegt daarom (Th. II, s. 198: „Schulenburg Angriff traf ein günstiger terrain," 'tgeen daarom wordt opgemerkt, omdat de Levensbeschrijver van Schulenburg het wil doen voorkomen, alsof men aan Fagel de gemakkelijkste attaque had gegeven, en eerstgenoemde daarom grooter eer zou verdiend hebben.

3) Een poging, om de voorgracht over te komen door middel van een werktuig, uit twee schuitjes samengesteld, mislukte niet zonder verlies van volk, omdat de draagbaarheid van het vlot slecht berekend was. Dat de Ingenieurs aan dit werktuig in 't geheel geen deel hadden, blijkt uit Landsbergs *Raisonnement*, waar hij van 't beleg van Aire spreekt.

Men was eerst van oordeel, dat de stad zonder verdrag moest worden overgegeven; maar toen de Ingenieur Landsberg, die zich bij Schulenburgh bevond, het gebrek aan buskruit en munitie niet kennende 't welk in de vesting heerschte, dezen Generaal betoogde, dat de belegerden langer dan vijftien dagen de vesting nog zouden kunnen verdedigen, werd tot de onderhandeling besloten (28 Augustus). 1) Fagel was intusschen bij den aanval onder zijne bevelen, ofschoon daar vijf dagen vroeger de loopgraven geopend waren (23 Juli) met de sappe eerst gekomen tot aan de palissaden van den bedekten weg; en uit dien hoofde had de Fransche bevelhebber op dat punt der aangevallene werken, waar ook geen bres was geschoten, de witte vaan niet doen uitsteken. De Hollandsche Generaal echter, naijverig dat de eer der verovering daardoor alleen aan Schulenburgh zou worden toegekend, deed zijne batterij het vuur hervatten, totdat, na een kwartier uur tijds, ook dáár de witte vaan opgestoken en gijzelaars (ostagiers) uitgezonden werden. Men heeft hier een trek van die ijverzucht, welke altijd bestaat wanneer twee Generaals in dezelfde onderneming met een verdeeld oppergezag zijn bekleed, en welke natuurlijk leiden moet tot belemmering in plaats van tot ondersteuning van elkanders maatregelen, zoekende ieder het eerst het doel te bereiken, en den eerepalm voor den andere weg te rapen. 2) Daarom werd ook in de twee hierop gevolgde belegeringen, die van Aire of Ariën en St. Venant, welke gelijktijdig ondernomen werden, het opperbevel aan één Generaal toevertrouwd: in die van Aire aan den Prins van Anhalt-Dessau, in die van St. Venant aan den Prins van Oranje.

Aire was goed versterkt, bijna geheel door inundatiën gedekt, van een sterk garnizoen voorzien, en werd voortreffelijk verdedigd door een

---

1) Verhaal van Landsberg zelven in zijn *Raisonnement van Attaquen:* met wiens betoog vergeleken verdient te worden, wat uit de brieven van Schulenburgh is medegedeeld in diens *Leben*, Th. I, s. 471. Het boven aangehaalde Journaal van den kwartiermeester-Generaal Yvoi, het eigendom van Z. Exc. den directeur-Generaal van Oorlog, Generaal Majoor Trip, behelst ook een Dagverhaal van het beleg van Bethune, te belangrijker omdat daarvan, behalve het door Quincy medegedeelde, geen ander in druk is uitgekomen, en ook in den *Europ. Merc.* dat beleg slechts zeer kort behandeld is. Een geteekend plan der belegering van Bethune, gelijk van meer andere militaire operatiën, bezit Mr. J. T. Bodel Nijenhuis te Leiden, in zijne rijke en belangrijke Kaarten-verzameling. Daarop staat als Directeur der Approchen aan de attaque van Fagel, de Bruyn (Willem de Bruen of de Bruyn). Deze vermelding geschiedt voornamelijk, om volgende schrijvers op de nog niet gebruikte bronnen onzer Militaire Geschiedenis opmerkzaam te maken.

2) Dat dit ook voor Bethune heeft plaats gehad, getuigt Schulenburgh, wanneer hij schrijft: „le Commandement des deux Généraux, qui a été séparé à cause du même caractère, n'a produit rien de bon, ce qui a fait prendre aussi les résolutions aux Etats Généraux, de ne jamais plus envoyer deux personnes du même rang à un siège, mais d'en donner toujours la commission à un seul." *Leben und Denkw.*, Th. I, s. 472.

bevelhebber die den beroemden naam van de Guèbriant droeg. Een uitvoerige beschrijving van dit beleg zou voor den Ingenieur niet minder leerrijk wezen, dan van Grave in 1674 en van Rijssel in 1708; 1) maar om dat doel te bereiken, zou een uitvoerigheid worden vereischt, welke te eerder zou kunnen geacht worden hier ter plaatse ongepast te zijn, omdat de Nederlandsche troepen aan dat beleg geen beduidend aandeel hebben gehad. Wel is waar, zijn de Ingenieurs, die het onder 't oppertoezicht van Jassieu 2) en Hendrik van den Bosche, hebben bestuurd, meestendeels Nederlanders geweest, en eenigen hunner vonden er den dood in de loopgraven of bekwamen er wonden; 3) maar de werkzaamheden der Ingenieurs in de belegeringen van dezen oorlog zijn door sommigen zoo weinig lofwaardig geoordeeld, dat, zoo hartstocht en zelfverheffing aan dat oordeel niet een aanmerkelijk aandeel hebben, men het betreuren moet, dat de betrekking van Coehoorn tot het Nederlandsche leger van dien aard was geweest, dat zich niet om dien grooten man, even als om Vauban, een school had kunnen vormen, welke zijn verlies eenigszins herstelbaar zou gemaakt hebben. Doch om over de gegrondheid te beslissen der beschuldigingen tegen de Hoofd-Ingenieurs, ook ten opzichte der belegering van Aire, ingebracht, zou een opzettelijk onderzoek noodig zijn; 'twelk plaats zal moeten vinden, wanneer eenmaal een bekwame pen de Geschiedenis onzer Landmacht in 't algemeen zal schrijven, of meer bijzonder de verdiensten en instellingen der Nederlanders ten aanzien van versterkings- en belegeringskunst in 't licht stellen zal. 4)

---

1) Seijdel (Th. II, s. 208) betreurt het, dat hij over dit merkwaardig beleg slechts kort heeft moeten zijn, omdat hij daarvan geen uitvoerig Dagboek heeft kunnen bekomen. Landsberg *Raisonnement van Attaquen*, in de werken van Rimpler, hadden echter dien schrijver bekend kunnen zijn, waarin menige bijzonderheid, ofschoon op Landsbergs gewonen gispenden toon, wordt medegedeeld; en wij bezitten in 't Nederduitsch een uitvoerig Dagverhaal in den *Europ. Merc.* October en November 1710, bl. 277 en 307. Ook in het HS., behelzende het Journaal van den Kwartiermeester-Generaal Yvoi, meermalen aangehaald, is een *Raport des Tranchées d'Aire.* In het leven van Von der Schulenburgh (Th. I, 477) wordt ook het een en ander, hoezeer slechts weinig gevonden.

2) Op den Extraordinaris Staat van Oorlog van dit jaar, staat Pierre Jassaud: denkelijk is deze de Ingenieur, die in den *Europ. Merc.* Jassieu genoemd wordt.

3) Doodgeschoten werden er Isaac van den Heuvel, Jan Adolf Meijboom en Villers; gekwetst: Johan François Sillonius, Ortgies Cluvert, Landsberg, Simoni en Molin. De Ingenieurs droegen destijds in de loopgraven harnas en helm, hetgeen aanleiding heeft gegeven, dat de helm thans op de knoopen van de uniform der Ingenieurs, als het beeldteeken van hun corps, is geplaatst. Ook nog in 1832 voor de citadel van Antwerpen hadden de Franschen de voorste sappeurs in de loopgraven met harnas en helm gewapend.

4) Mocht deze wenk aanleiding geven, dat eens iemand, met geschiedkundig oordeel en genoegzame kunde van het vak, voor Nederland deed, wat Allent in zijn *Histoire du Corps du Genie* voor Frankrijk gedaan heeft! ook voor het Artillerie-wezen en de overige wapens ware een dergelijke arbeid wenschelijk.

Wat de belegering van St. Venant betreft, zij werd zeven dagen later begonnen, dan die van Aire, en zeven dagen vroeger ten einde gebracht. De Prins van Oranje had daarover het opperbevel, en 20 bataljons te zijner beschikking. De werkzaamheden van den aanval werden door den Ingenieur Willem de Bruen bestuurd. Het water van de Lijs, door Sluizen opgehouden, overstroomde den grond rondom deze zeer kleine vesting in dier voege, dat de aanval slechts tegen één bastion mogelijk was; en ook daarmede kon niet worden aangevangen, voordat verscheiden stroompjes in de Lijs afgeleid waren, welke arbeid, met groote vlijt ten uitvoer gebracht, tien dagen gevorderd heeft, voordat de loopgraven geopend werden (16 September). 1) Toen ging men snel voorwaarts, in weerwil van moedigen wederstand en onderscheidene uitvallen van de 2 bataljons waaruit de geheele bezetting bestond. Tien dagen na het openen der loopgraven, stonden de belegeraars aan de voorgracht. Deze gingen zij in de twee volgende nachten over; waarop zij, na tweemaal afgeslagen te zijn, zich bij een derden storm meester maakten van den bedekten weg. De bresbatterijen tegen den hoofdwal waren vaardig, toen een kruitmagazijn der belegerden in de lucht vloog, en de Fransche bevelhebber De Selve het teeken gaf, om de stad bij verdrag over te geven, 'twelk den 30sten September plaats had.

Na de inneming van St. Venant en Aire, gingen de legers uit elkander, om de winterkwartieren te betrekken. De veldtocht van 1710, vruchtbaar ook in voorvallen van den kleinen oorlog, als het aanvallen en verdedigen van konvooien en transporten, ontwerpen tot het verrassen van steden 2) en wat dies meer is, nam een einde, maar had, ofschoon wederom een strook grondgebied langs de Lijs van Frankrijk was afgerukt, het doel niet bereikt, 'twelk de bevelhebbers der bond-

1) Volgens het Journaal in den *Europ. Merc.*, zouden de loopgraven slechts 150 passen van de contrescarp geopend zijn; volgens dat in het H.S. van Yvoi werd de eerste parallel omtrent 250 passen van de palissaden getrokken. In de *Hist. du Prince d'Orange*, T. II, p. 238, leest men: „la tranchée fut ouverte à 150 toises de la contrescarpe, ceque est presque sans exemple;" waarbij valt op te merken, dat voor Menen in 1706, de eerste parallel op 125 toises (243 meter) geopend is. Seijdel (Th. II, s. 204) maakt de aanmerking, dat de belegeraars misschien beter zouden gedaan hebben; eerst de aanvalswerken op onderscheidene punten te doen beginnen, en dan door middel der sluizen dezen te vernielen, en het terrein te doen onderloopen.

1) Zoo werd een transport van 40 vaartuigen met krijgsbehoeften, onder een zeer zwakke bedekking van cavallerie, tusschen Deijnse en Kortrijk, door 4000 man Franschen, uit Yperen, overvallen en vernield; waarbij de Kolonel Frederik Christiaan van Rheede Ginckel, Graaf van Athlone, die de cavallerie aanvoerde, en wien men 2 bataljons onthouden had welke bestemd waren geweest om mede het transport te dekken, werd gevangen genomen. Een verhaal van dit voorval door Schulenburgh, vindt men in het *Leben und Denkwürdigkeiten*, Th. I, s. 489. In dit jaar mislukten de ontwerpen der bondgenooten, om Yperen en Charleroi, der Franschen, om Leuven, Menen, en het fort Scarpe bij Douay te verrassen.

genooten zich hadden voorgesteld. Hadden de schrander overlegde bewegingen van het Fransche leger dien uitslag veroorzaakt, ook de woelingen der Staatkundige partijen in Engeland hebben daaraan misschien iets toegebracht. Want reeds trok het onweder te zamen, 'twelk het Engelsche Whig-Ministerie, en daarmede ook Marlborough, dreigde te doen vallen; en dezen hadden den voornaamsten steun in het volk, bij 'twelk de geestdrift voor den oorlog en voor Marlborough moest worden gaande gehouden. Werden nu de aan zee gelegene streken van Frankrijk veroverd, dan kon zich de volkshoogmoed vleien met het uitzicht van de Britsche heerschappij ook op het vasteland zich te zien vestigen; en wellicht had uit dien hoofde reeds in den veldtocht van 1709 de Engelsche Veldheer zijne operatiën meer tusschen de Schelde en de zee bepaald, dan met zuiver strategische inzichten was overeen te brengen. Misschien werd ook daarom het grootsch ontwerp van den veldtocht van 1710 te eerder opgegeven, en de belegering van Bethune, Aire en St. Venant ondernomen, omdat door het bezit dier plaatsen St. Omer bedreigd werd, en de bondgenooten met hunne veroveringen aldus de zee naderden. De belegeringen van Aire en St. Venant althans waren door Marlborough doorgedreven tegen het gevoelen van Eugenius, die van oordeel was, dat deze ondernemingen tot geen bepaald doel konden leiden; 1) en toen laatstgenoemde Prins, in het jaar 1712, aan het hoofd des legers geplaatst, meer zijne eigene inzichten kon volgen, haastte hij zich, de schouwplaats van den oorlog naar de streken tusschen de Schelde en de Sambre gelegen over te brengen. Ook in de wijze, waarop Marlborough den veldtocht van het jaar 1711 heeft bestuurd, de laatste waarin hij den Veldheersstaf heeft gevoerd, straalde een toeleg door, om boven alles zijnen Veldheersroem staande te houden, zonder dien aan de onzekere kans van een veldslag te wagen. Eugenius was, ten gevolge van den dood van Keizer Jozef I, voor dezen veldtocht teruggeroepen naar Duitschland en de Engelsche Veldheer zou dus al dien roem van een behaald voordeel inoogsten, maar ook al de verantwoordelijkheid van een geleden nederlaag moeten dragen. Villars had zich tusschen Bouchain en Arras gelegerd achter nieuwe aangelegde liniën, zich uitstrekkende van de zee tot aan de Maas en gevormd door de rivier de Canche, de Scarpe, de Sanzette, de Schelde en de Sambre, tusschen welke alle openingen door schanswerken gesloten waren, een meesterstuk van veldverschansingen, en door hem het non plus ultra voor zijnen tegenstander genoemd. De veldverschansingskunst was des-

1) *Mémoires de* Lamberti, T. IV, p. 128.

tijds in het Fransche leger tot een nog niet geziene hoogte gestegen, daardoor veroorzaakt dat zeer vele leerlingen van Vauban, bij onderscheidene wapens, in verschillende rangen dienden, en dat het vooroordeel, 't welk Maurits van Oranje en Willem Lodewijk van Nassau het eerst bij den soldaat hadden begonnen uit te roeien, 1) alsof het graven aan loopgraaf of borstwering, en het vlechten van schanskorven beneden de waardigheid van den krijgsman en van minder gewicht ware dan het behandelen van het geweer, bijna geheel verdwenen was. De marsch nu, door Marlborough ondernomen, om Villars te dwingen deze liniën te verlaten — een marsch, waarin een leger van 70 of 80,000 man, met een schier voorbeeldelooze snelheid, in 16 uren tijds, 10 uren gaans heeft afgelegd, door een landstreek met wateren doorsneden — deze marsch, gelijk die, als een blijk van hooge taktische volkomenheid, aan het hoofd der merkwaardige legermarschen verdient genoemd te worden, wordt tevens als een meesterstuk van strategische kunst beschouwd. 2) Maar dat Marlborough daarna heeft doen mislukken de poging van den Gedeputeerde te Velde Goslinga om hem te bewegen den Franschen maarschalk tot een veldslag te dwingen, en dat hij daarentegen het belegeren van Bouchain heeft doorgedreven, dat is alleen te verklaren uit het besef, dat een gewonnen zoowel als een verloren veldslag een einde zou maken aan zijn veldheersloopbaan. Ter wederlegging

---

1) Zie Deel I, bl. 217.

2) Het leger van Marlborough was gelegerd te Betonsard en Villers-Brulin, in dier voege, dat de rechtervleugel tot Bailleul reikte, de linker- tot Camblain tegen het bosch aan van Villers-au-Bois. Van daar brak het 4 Augustus, 's avonds tusschen 9 en 10 uur, op, nadat de Artillerie en pontons, gedekt door 4 regimenten en 350 ruiters, 2 uren vroeger den weg naar de Scarpe hadden ingeslagen. Het leger marcheerde bij maneschijn en schoon weder, in 4 kolonnen, langs Neuville, Theluche, Gaverelle, en kwam, voor 5 uur in den morgen, aan de Scarpe bij Vitry, waar zij pontonbruggen vonden, welke zij overgingen. De twee kolonnen van den linkervleugel, aan het hoofd marcherende, richtten zich toen, over Gouy, eenigszins noordwaarts, en kwamen, na het kanaal van Arleux boven Goulzin te zijn overgegaan, omstreeks 10 uur te Aubanchoeuil-au-Bac, hebbende alzoo in minder dan 12 uren tijds een afstand afgelegd, welke in het bericht, geplaatst in den *Europ. Merc.*, Aug. 1711, bl. 144, op tien uren wegs wordt geschat; maar, gerekend van de plaats, waar de uiterste linkervleugel van het kamp was geweest, niet meer bedraagt, dan 42 kilometer of ruim $7\frac{1}{2}$ uren gaans, van 20 in een graad. De twee kolonnen van den rechtervleugel, welke het verste van het doel van den marsch gelegerd waren geweest, wendden zich, na den overtocht over de Scarpe, naar de zijde van Arleux, gingen bij Palleu de Sanzette over, en hare hoofden kwamen in den achtermiddag, omstreeks 4 uur, te Oisy; terwijl, voor het donker gevallen was, de geheele positie van Oisy, Espinoi en Abancourt, tot nabij de Schelde bezet was. Daar nu de afstand van Bailleul, waar de uiterste rechtervleugel van het leger gekampeerd had, tot Oisy, 54 kilometer of bijna 10 uren gaans bedraagt, zoo komt hiermede vrij wel overeen de opgave van Coxe, Vol. VI, p. 63, wanneer hij spreekt van „a forched march of sixteen hours over an extent of thirty six miles," komende 36 Eng. mijlen overeen met 57 kilometer en 935 meter of 10,4 uren gaans. Nochtans wordt in sommige berichten gemeld, dat het wel middernacht was, eer de laatste troepen bij Oisy aankwamen.

der beschuldiging deswege tegen hem ingebracht heeft hij verklaard, met één woord te kunnen volstaan: de onmogelijkheid. Hij zorgde vooraf deze verontschuldiging te kunnen doen gelden. Hij liet zich anders nooit in, met krijgsraden bijeen te roepen om hunne adviezen te hooren. Over gewichtige ondernemingen raadpleegde hij de Gedeputeerden te Velde en den Opperbevelhebber van de Nederlandsche troepen, bijgestaan door twee Generaal-Kwartiermeesters, Dopff en zijn trouwen vriend William Cadogan. Doch nu het een onderneming gold van het allergrootst gewicht, die hij liever niet wilde wagen, vond hij in het bijeenroepen van al de Generaals tot een grooten leger-raad het zekerste middel, om zonder zelf daarvoor verantwoordelijk te zijn, zich van het leveren van een veldslag te kunnen onthouden. Ofschoon in de vergadering zich voorbehoudende zijn gevoelen het laatst uit te spreken, had hij genoeg doen blijken hoe die uitspraak wezen zou. De slotsom der beraadslaging was, dat de kansen voor het behalen eener overwinning met een overmacht van tien of twaalfduizend man zeer groot waren, maar dat volgens de berichten bij het landvolk ingewonnen, het terrein niet toeliet het Fransche leger te genaken, terwijl men wist dat Villars de stelligste bevelen had zich tot het behoud zijner stelling binnen de liniën te bepalen. Al de Generaals stemden met den Opperbevelhebber in dien zin, met uitzondering van de Prinsen Willem van Hessen-Cassel en Frederik Karel van Wurtemberg. De Gedeputeerden te Velde Willem Hooft en Alexander van der Capellen sloten zich bij dit gevoelen aan. Maar Goslinga, ondersteund naar het schijnt, door Filips Frederik Vegelin van Claerbergen, Gedeputeerde voor den Raad van State, verklaarde met nadruk zich te moeten verzetten tegen een besluit gegrond op de berichten van eenige Fransche boeren, waartegen hij twee andere getuigen kon overstellen, waardoor men de gelegenheid zou verzuimen van tot in 't hart van Frankrijk door te dringen en den verslagen vijand de vredesvoorwaarden voor te schrijven. Zoo zegepraalde, wat Goslinga in zijne *Gedenkschriften* noemt, een verfoeielijke Staatkunde, strekkende om door het ontwijken van een veldslag den oorlog te rekken, en dit ten einde den Engelschen Veldheer twee groote voordeelen te doen behalen, de voortzetting van het Opperbevel over het geallieerde leger en de herstelling van het gevallen Whig-Ministerie in Engeland 1). Het Weener Hof en Marlboroughs groote voorstander, Heinsius, die waarlijk geen redenen hadden om met de Engelsche Tories tegen den Hertog ééne lijn te trekken,

1) *Mémoires de Sicco van Goslinga* van pag. 117 eindigende met pag. 141 met den uitroep: „Voila les tristes effets d'un commandement étranger."

waren ontevreden over de zorgvuldigheid waarmede een hoofdtreffen vermeden werd. Bij de schrijvers die gewoon zijn Marlborough in alles te huldigen, moeten het de Nederlandsche Gedeputeerden te Velde wederom, als gewoonlijk, misgelden; en dezen, die gezegd worden in vroegere jaren dikwijls den degen des Opperveldheers, als hij gereed stond dien te trekken, in de schede te hebben gehouden, wordt thans in tegendeel ten laste gelegd, dat een onberaden strijdlust eensklaps in hen scheen gevaren te zijn, en dat zij, toen Marlborough daaraan niet wilde toegeven, zich deswege te zijnen koste beklaagd hebben. De Gedeputeerden hadden echter, na den slag bij Malplaquet, geen grond om lichtvaardiger tot een hoofdtreffen hunne toestemming te geven, veelmin zelven daartoe aan te sporen, dan vroeger. Bij Marlborough werkten mede om hem schroomvalliger te doen zijn tot elke groote onderneming, waarvan de uitslag maar eenigermate twijfelachtig kon zijn, de bekwaamheden waarvan Villars bij elke beweging des Franschen legers blijken gaf. Hierdoor gaf deze Veldheer minder dan een zijner voorgangers, aan den Opperbevelhebber der bondgenooten de kans tot schitterende daden. Hoe bijzonder ook Marlborough in dien tijd er op uit was, om van alles wat er onder zijn opperbevel verricht werd, den meest mogelijken ophef te maken, toonde het gebeurde bij de overgaaf van Bouchain. Ja, in 't geheel schijnt de hoofdgrond voor de belegering van deze vesting, hoezeer gewichtig door hare ligging tusschen de vestinglijnen Condé—Valenciennes en Arras—Kamerijk, te zijn gelegen geweest in het verlangen van Marlborough, om dezen veldtocht niet zonder eenige verovering te laten voorbijgaan, en den grooten dunk van zijne zeeghaftigheid ten minste levendig te houden. De voordeelen althans, uit het bezit van Bouchain te verwachten, konden niet opwegen tegen de groote moeielijkheden, aan de insluiting en vermeestering dier vesting verbonden, waaromtrent het volgende voor ons oogmerk voldoende zal wezen.

Reeds de berenning van Bouchain kostte meer moeite en bloed, dan van eenige andere vesting in dezen oorlog belegerd. In water en moeras, onder het bereik van het vuur der vijanden, moesten de aanvalswerken worden aangelegd. Drie rivieren, in en bij de vesting samenvloeiende, vorderden menigvuldige gemeenschapsbruggen, het aanvoeren van levensmiddelen en belegeringsgereedschap talrijke konvooien. De nabijheid van het groote Fransche leger maakte sterke veldverschansingen noodzakelijk niet alleen, maar eerst moest Villars door geweld van de gemeenschap met de vesting worden afgesneden; en zelfs heeft hij niet zoo ver kunnen worden teruggedrongen, dat hij niet van elk kanonschot der belegeraars den rook kon zien opgaan of het geluid hooren, zoodat de

Franschen binnen Bouchain de soldaten in het kamp van Villars onderscheidenlijk konden zien heen en wedergaan. De nabijheid van twee groote legers, het eene om de belegering te dekken, het andere om die te doen opbreken, behalve dat zij tot dagelijksche schermutselingen en operatiën van den kleinen oorlog aanleiding gaf, was bijzonder geschikt, om bij belegerden en belegeraars den moed aan te vuren: bij de eersten door de hoop op ontzet, bij de laatsten door de vrees, van de prooi waarop zij loerden zich te zien ontrukken. Het opperbevel der belegering werd opgedragen aan Fagel; en deze heeft zich bij deze gelegenheid den roem waardig getoond, welken hij in zijne verdienstvolle loopbaan verworven had. In den nacht van den 21sten op den 22sten Augustus werden de loopgraven geopend; op den 30sten was de batterijbouw voleindigd, en donderden van de drie aanvalspunten 42 vierentwintig-ponders, 15 mortieren en 11 houwitsers tegen de vesting. Van nu af ging de nadering onder gewone omstandigheden voorwaarts. Den 8sten September waren de belegeraars meester van het boord der hoofdgracht; en daar het geschut der belegerden aan het zwijgen gebracht was, en de bressen in staat waren om beklommen te worden, zoo gaf op den 12den September de Fransche Bevelhebber de Ravignan het gewone teeken tot onderhandeling. Fagel vond de voorloopig bedongen voorwaarden der overgaaf billijk; Marlborough daarentegen, ze moetende bekrachtigen, verklaarde, daar men binnen 24 uren zou kunnen storm loopen, dat het nu de tijd niet meer was om voorwaarden te bedingen, maar dat de Fransche bezetting zich krijgsgevangen moest geven. De vijandelijke Officieren met dit antwoord in de vesting teruggekomen, en door Fagel zijnde aangespoord om op dien voet de plaats niet over te geven, besloot eerst de Fransche bevelhebber een eervollen dood boven een smadelijke gevangenschap te kiezen; en daarop ving het vuur op nieuw aan. Maar nog dienzelfden dag werden op nieuw gijzelaars gewisseld: vruchteloos; Marlborough bleef onverzettelijk; en toen daarop het schieten nogmaals hervat werd, was eindelijk de ingesloten vijand genoodzaakt, zich aan de weinig edelmoedige eischen van den overwinnaar te onderwerpen. De bezetting van Bouchain, na vaandelen en wapens te hebben overgegeven, moest, even als misdadigers, naar voormalig gebruik, met witte stokjes in de hand, uittrekken. 1) De

1) *Europ. Merc*, Sept. 1711. De Franschen deden het voorkomen, alsof Fagel, door den Kolonel Pagnie van de Hollandsche Garde, zijn woord had gegeven, om Marlborough tot zachtere gevoelens over te halen: en Villars heeft zich zelfs over het schenden dezer belofte beklaagd. Men zie Quincy, T. VI, p. 526. Seijdel, Th. II, s. 216. de Vrijer, *Hist. van Marlborough*, D. IV. *Bijlage* no. XIII; doch men zie het antwoord van Marlborough, aldaar, *Bijlage* no. XIV.

hardheid, door Marlborough hier betoond jegens een bezetting welke zich met krijgsmanseer gedragen en krijgsmanseer verdiend had, kan niet wel een anderen grond hebben gehad, dan om veel ophef te kunnen maken van in 't gezicht van een groot leger, een vesting te hebben bemachtigd, zonder eenige overhaasting, ten blijke dat er bij hem geen de minste vrees had bestaan, dat zij door dat leger zou kunnen ontzet worden. De voorname levensbeschrijver en lofredenaar van Marlborough stapt dan ook over deze zaak als ongemerkt heen, en maakt nauwelijks eenig gewag van de gunstiger voorwaarden, door Fagel in den beginne aan de Fransche bezetting voorloopig beloofd. 1) Zelfs wordt in dat geschiedverhaal de naam van dien Hollandschen Generaal bij de belegering van Bouchain niet dan een enkele maal genoemd. En echter wordt door een' ooggetuige verklaard, dat zijn gedrag van het begin tot het einde der belegering, de kroon op zijnen roem heeft gezet; en de Gedeputeerden te Velde getuigden van hem, in het bericht aan de Staten-Generaal door hen afgezonden, dat »Fagels fermiteit en infatigable zorge zeer veel tot het spoedig conquesteren van deze zo inportante plaats heeft gecontribuëert" 2).

De inneming van Bouchain was de laatste oorlogsdaad, onder het opperbevel van Marlborough verricht. Terwijl de Hertog, door den glans zijner veldheerstalenten, zijn aanzien bij het Engelsche volk en daarmede zijn gezag zocht staande te houden, waren zijne vijanden rusteloos werkzaam, om het door kuiperijen te ondermijnen aan het Hof. En inderdaad gelukte het hun, den grootsten der Veldheeren die Brittannië immer, tot aan de dagen van Salamanca en Vittoria, heeft gehad, ter verantwoording te doen roepen wegens het geldelijk beheer, gedurende zijn opperbevel gehouden, en te bewerken, dat hij van zijne waardigheden ontzet, en bijna door nog erger lot getroffen wierd. Met hem week het geluk van de wapenen der bondgenooten; en, behalve dat hunne gezamenlijke krijgsmacht aldus beroofd werd van dien

1) Coxe, Vol. VI, p. 85, zegt alleen: „after some ineffectual attempts to obtain a more honourable capitulation, the garrison, reduced to 3100 men, surrendered prisoners of war." De Duitsche overzetter van Coxe heeft deze woorden aldus willekeurig uitgebreid: „Die erste vom General Fagel zu voreilig eingegangene capitulation wurde von Marlborough verworfen, und endlich etc." Hoe bijzonder Marlborough zich gestreeld voelde over de wijze van overgaaf van Bouchain, blijkt uit zijn schrijven aan Godolphin: „I am sure you will be very well pleased with the good news — that the marshal de Villars has done us the honour of being witness of the garrisons being made prisoners of war." Goslinga, wiens *Mémoires* over den veldtocht van 1711 vrij breedvoerig zijn, zegt van de overgaaf van Bouchain: „Le siège ne fut nullement meurtrier et la garnison contre le sentiment du Géneral Fagel (qui voulait la recevoir à composition) prisonnière de guerre."

2) *Europ. Merc.*, Sept. 1711, bl. 197, en de *Bijlage* XII bij de Vrijer, D. IV.

grooten aanvoerder, den kweekeling van Turenne, die weder de kweekeling van onzen Frederik Hendrik was geweest, miste nu ook het Nederlandsche leger den invloed van die tooverkracht, waarmede de naam van Oranje het altijd wist te bezielen. Want, helaas! Jan Willem Friso had zijnen vierentwintig-jarigen levensloop op den 14den Juli des jaars 1711 geëindigd, betreurd door velen, maar nergens algemeener dan in het leger. »Onze soldaten," zegt een Schrijver van dien tijd, 1) »weenen, het krijgsvolk, die mannen, wier harten door de afgrijselijkste tooneelen verhard zijn tegen alle gevoel van deernis, zijn getroffen door den dood van den held, die hen altijd ter overwinning leidde." Inderdaad, voor hen vooral aandoenlijk moest de mare zijn, dat die sierlijke gestalte, die aangename gelaatstrekken, opgeluisterd door de fraaie lokken, welke gewoon waren het blinkend harnas te beschaduwen, dat die jeugdige Ridder, dien zij nog voor weinige dagen hadden bewonderd als hij te paard voor hun front reed, thans als het misvormd lijk eens drenkelings zwalkte in het Hollandsch Diep; treffend moest het voor hen zijn te vernemen, dat die held, dien zij door honderden kogels, welke hem om het hoofd snorden, gespaard hadden gezien, toen hij alleen stond en het vaandel zwaaide op de vijandelijke borstwering bij Malplaquet, den dood had gevonden in de golven, door het omslaan der dagelijksch door velen veilig gebruikte veerschouw aan den Moerdijk! Geen wonder dat zij treurden: want zij hadden hem leeren kennen in veldslagen en bij belegeringen: en hij had zich reeds die liefde en dat vertrouwen verworven, waardoor zijne voorouders steeds de ziel van de Nederlandsche legermacht waren geweest. Dat het hem meer te doen was om dat vertrouwen te winnen, dan om roem te behalen, getuigt zijn gezegde, toen hij eens beklaagd werd, dat er lieden waren die zich schenen te beijveren van zijne daden zoo weinig mogelijk ophef te doen maken. »De soldaten," antwoordde hij, zonder eenige gevoeligheid te doen blijken, »de soldaten kennen die, en dat is mij genoeg." 2) Hij zou dan ook juist de man geweest zijn, om de Nederlandsche Landmacht, welke zich zoo luisterrijk vertoond had gedurende dezen oorlog, voor het verval te behoeden waartoe zij na den Utrechtschen vrede, evenals na den Munsterschen, daalde. Zijn dood bracht, uit dien hoofde, een groot verlies toe aan het Vaderland; en de Dichter der gevallen van Friso had, in zijn Tiende Boek, op den naamgenoot van zijn fabelachtigen held, de fraaie

1) Van Effen, in zijn *Misantrophe* van den 27 Juli 1711, welk gedeelte is overgenomen in de *Hist du Prince d'Orange*, T. II, p. 292.
2) *Hist du Prince d'Orange*, T. II, p. 291.

dichterlijke wending, waarmede Virgilius den jongen Marcellus heeft vereeuwigd, met niet minder recht mogen toepassen, dan die door den dichter der Henriade is nagevolgd, om den Hertog van Bourgogne te verheerlijken, wiens dood, weinige maanden na dien van onzen held voorgevallen, op den troon van Frankrijk, in plaats van den veelbeloovenden kweekeling van Fenelon, den zedeloozen Lodewijk XV heeft geplaatst. Voor Nederland droeg de jeugdige weduwe van Jan Willem Friso een zoon in haren schoot, die bestemd was, om de grootvader te worden van Neêrlands eersten Koning.

Met de aftreding van Marlborough, zijn wij gekomen aan het jaar 1711, het laatste van den Spaanschen Successie-oorlog. De merkwaardige Staatshandelingen, welke daarin hebben plaats gehad, zijn te dikwijls beschreven, om hier daaraan meer dan eenige regelen in te ruimen. Maar de volgende herinnering zal noodig zijn, om het verband aan te wijzen der nog te vermelden oorlogsfeiten met de reeds geschetste.

Twee gebeurtenissen hadden de betrekkingen en inzichten der tegen Frankrijk oorlogvoerende Mogendheden geheel veranderd; de dood van Keizer Jozef I (17 April 1711) en de val van het Whig-ministerie in Engeland (Aug. 1710). Door den dood des genoemden Keizers, werd zijn broeder Karel, de eenige afstammeling van het Huis van Habsburg, dezelfde voor wien de bondgenooten zich beijverden de Spaansche Monarchie te veroveren, erfgenaam der Oostenrijksche Staten, en beklom, bij Rijksverkiezing, den Keizerstroon. Dezelfde inzichten van Staatkunde, welke, tot behoud van het evenwicht van Europa, zoo vele zwaarden te zijnen voordeele hadden doen trekken, deden het thans voor het behoud van datzelfde evenwicht hoogstgevaarlijk oordeelen, de Duitsche Keizerskroon met de Koningskroonen van Bohemen, Hongarijë, en Spanje op één hoofd te vereenigen. De geestdrift tot het voortzetten van den oorlog begon derhalve bij velen te verflauwen. De Torie's in Engeland daarenboven, om Marlborough te doen vallen en een voor Engeland voordeeligen vrede met Frankrijk te bewerken, hadden reeds lang op het eindigen van den oorlog aangedrongen; en toen uit hun midden Harley Graaf van Oxford en St. John, meer bekend onder den naam van Bolingbroke, aan het hoofd van het Ministerie waren gekomen, werden er terstond door hen geheime onderhandelingen met het Fransche Hof aangeknoopt tot een afzonderlijken vrede met Engeland. De arglistige geveinsdheid en kwade trouw, waarmede deze onderhandelingen door de Engelsche Bewindslieden gevoerd zijn, buiten weten der bondgenooten, en onder de fraaiste beloften en betuigingen van

getrouwheid aan het bondgenootschap, steken zoozeer af tegen de openhartigheid der Nederlandsche Staatsmannen in al hunne handelingen, gedurende dezen oorlog betoond, en hunne nauwgezette inachtneming van hetgoen bondgenooten jegens elkander verplicht zijn, dat men moeite heeft, zijne verontwaardiging te bedwingen, wanneer men aan de Nederlandsche Regeering van dien tijd eigenbaat, afgunstige halsstarrigheid, ja zelfs heimelijk heulen met Frankrijk, door Engelschen hoort aantijgen.

Het aanbod, door de Engelsche Ministers in 't geheim aan het Fransche Hof gedaan, tot het sluiten van een afzonderlijken vrede, luidde voor Lodewijk XIV, naar de getuigenis van een zijner Ministers, als voor een kranke, die in doodsgevaar verkeert, de vraag, of hij genezen wil zijn: 1) en zoo werden de geheime vredespraeliminairen tusschen de beide Mogendheden reeds den 8sten October des jaars 1711 geteekend. In schijn echter werd de oorlog voortgezet, en de Hertog van Ormond tot opvolger van Marlborough in het bevel over de Britsche troepen in de Nederlanden aangesteld; maar het vertrouwen der Staten, om aan hem, gelijk zij aan Marlborough gedaan hadden, het bevel over hunne krijgsmacht, en alzoo het algemeen Opperbevel op te dragen, kon hij niet verwerven; en Prins Eugenius trad nu op als aanvoerder der geheele legermacht, welke door de Republiek der Vereenigde Nederlanden onderhouden werd, en het verbazend getal bedroeg van 123,139 man. 2).

Niettegenstaande ook de openlijke vredesonderhandelingen te Utrecht in de eerste maand van 1712 waren aangevangen, werd echter de veldtocht geopend, nog altijd onder de betuiging van de zijde der Engelschen, dat de oorlog door hen met onverflauwden nadruk zou worden voortgezet. Dan, welhaast bleek de geveinsdheid dezer betuiging: want toen alles was voorbereid om den vijand een beslissende nederlaag toe te brengen, waartoe Albemarle, ten einde het te velde komen der Fransche ruiterij te belemmeren, reeds in Maart, door een stouten tocht, de aanzienlijke magazijnen der Franschen te Arras verbrand, en Fagel in Mei eene versterkte stelling langs de Schelde, tusschen Neuville en Hordain, ingenomen had, toen het gezamenlijke leger, sterker dan de bondgenooten nog ooit gedurende dezen oorlog hadden bijeen gehad, en bestaande uit 152 bataljons en 298 escadrons, tegen-

1) De Torcy, *Mém.*, III, 21.
2) Groot-Brittanje onderhield in de Nederlanden 64,527 man, zoodat het gezamenlijke leger een getal beliep van 187,736 man. Zie Wagenaar, D. XVIII, bl. 461.

over het Fransche leger, 'twelk 25,000 strijders minder telde, in een stelling had post gevat, dat Eugenius en de Gedeputeerden te Velde eenstemmig oordeelden, het gunstig oogenblik gekomen te zijn om den vijand aan te tasten, werd eensklaps het masker afgelicht, en verklaarde de Engelsche Veldheer, van zijn Hof last te hebben ontvangen, om tegen de Franschen noch veldslag, noch belegering te ondernemen. Deze verklaring belette niet, dat Eugenius besloot, Quesnoi te doen insluiten, en de belegering dezer vesting aan Fagel op te dragen, die ze met zijne gewone wakkerheid ondernam, voortzette en gelukkig ten einde bracht. Den 19den Juni werden de loopgraven geopend, en den 1sten Juli de contrescarp op drie plaatsen bestormd en ingenomen. Hevig was daarbij inzonderheid de strijd aan de zoogenoemde Hollandsche attaque, waar de Brigadier Cronstrom grooten lof verwierf, door, aan het hoofd van het regiment van Prins Willem en een bataljon der Hollandsche Garde, nadat de bestormers de contrescarp hadden ingenomen, een batterij van Coehoorns-mortiertjes, door een hevigen uitval der belegerden bedreigd, te redden. 1) Drie dagen later moest de bezetting zich krijgsgevangen geven: en de val van Quesnoi bracht den schrik te Versailles. Toen daarop Landrecies bedreigd werd, steeg de angst der hovelingen zoo hoog, dat zij den Koning rieden naar de Loire terug te trekken. Doch de Koning, vertrouwende dat de Engelschen aan den strijd geen deel meer zouden nemen, op grond van de Fransch-Engelsche vredes-préliminairen die reeds in 't geheim geteekend waren, zond last aan Villars voor het behoud van Landrecies het uiterste te wagen, al ware 't den laatsten veldslag van de Monarchie.

Werkelijk bepaalde zich de geveinsdheid van Ormond niet tot een werkelooze tegenwoordigheid der Britsche troepen bij het leger, maar bleek de misleiding in haren geheelen omvang gedurende de belegering van Quesnoi. Want op den 25sten Juni verklaarde Ormond aan Eugenius en de Gedeputeerden te Velde, dat hij last had, om binnen drie dagen een wapenschorsing tusschen de Britsche en Fransche troepen af te kondigen, en dat Duinkerken bezet zou worden, welke stad de Koning van Frankrijk, als onderpand voor de naleving der geslotene overeenkomst, aan Engeland zoude inruimen. Het verraad, door de Engelsche Staatsdienaars gepleegd, lag thans open, en was te trouweloozer, daar Ormond, terwijl hij deel had genomen aan de beraadslagingen omtrent de plannen van den veldtocht, tevens een geheime briefwisseling gehouden

1) Een Journaal van deze belegering is te vinden in den *Europ. Merc.*, Juli 1712, bl. 110.

had met den vijandelijken Opperbevelhebber. Gelukkig had het doorzicht der Staten een maatregel doen nemen, waardoor het gevaar werd voorgekomen aan 't welk hun leger zou zijn blootgesteld geweest, indien het, in 's vijands land en tegenover een vijandelijk leger zich bevindende, welks aanvoerder van alles onderricht was, eensklaps met 65 bataljons en 138 escadrons ware verminderd geworden. Zij hadden namelijk, in overeenstemming met den Duitschen Keizer, weten te bewerken, dat aan de Duitsche hulptroepen, door Engeland bezoldigd, zoodanige bevelen waren gezonden, dat, toen Ormond derzelver Bevelhebbers gelastte hunne troepen hem te doen volgen en mede af te trekken, zij ten antwoord gaven, dat zij, gezonden zijnde om tegen de Franschen te vechten, bij het leger der bondgenooten zouden blijven, totdat hunne Vorsten hun andere bevelen zouden gezonden hebben. Nu was Ormond genoodzaakt, alleen met zijne Engelschen af te trekken, 'tgeen den 16den Juli geschiedde. Het verraad van het Britsche Kabinet had daardoor niet de gevolgen, welke daarmede allerwaarschijnlijkst zijn bedoeld geweest. Maar, helaas! welhaast brak de dag van Denain aan om te voltooien, wat de Ministerie-verandering in Engeland had aangevangen.

Toen in de laatste dagen van Mei des jaars 1712, het groote leger der bondgenooten zich gelegerd had tusschen de Schelde en de Selle, om Villars een hoofdtreffen aan te bieden, had Prins Eugenius Marchiennes tot de stapelplaats zijner krijgs- en levensbehoeften gemaakt, en den Generaal Keppel, Graaf van Albemarle, met 13 bataljons en 30 escadrons afgezonden naar Denain, aan de Schelde, anderhalf uur van Valenciennes gelegen, ten einde, door het bezetten en versterken van dien post, de gemeenschap tusschen Marchiennes en het leger te beveiligen. Onder het bestuur van den Kwartiermeester-Generaal den Generaal-Majoor d'Yvoy, en diens broeder, die Luitenant-Kwartiermeester-Generaal was, werd Denain omringd door veldwerken, ten doel hebbende om de troepen aldaar gelegerd te beschermen tegen vijandelijke partijen, en inzonderheid tegen uitvallen der Fransche bezetting van Valenciennes, bestaande uit 19 bataljons en een regiment dragonders. 1) Doch vermits de konvooien van Marchiennes de plaats hunner

1) Ten aanzien der bijzonderheden omtrent het retranchement van Denain, en het dáár voorgevallene gedurende de actie, is hier gebruik gemaakt van het „Schriftelijck Relaas van alle het geene is gepasseert, in en omtrent de Actie van Denain, op den 24. Julii 1712 voorgevallen, en overgegeven door den Grave van Albemarle, op requisitie van de Edele Mog Heeren Commissarissen van haer Hoogh. Mog. de Heeren Staten Generael, en haer Edele Mog. de Heeren Raden van Staten der Vereenighde Nederlanden gecommitteerd tot het Examen van des selfs Missive, op den 18 September 1712 aen haer Hoogh. Mog. geschreven, rakende het gepasseerde omtrent de voorschrevene Actie."

vermoedelijke bestemming niet in één dag konden worden overgebracht, moest het retranchement een grooteren omvang hebben dan anders ware noodig geweest, ten einde daarin een artilleriepark te besluiten en ruimte te hebben, om wagens, paarden en voerlieden 's nachts op te nemen. De linkervleugel van het retranchement was aangeleund tegen de Schelde, de rechter- tegen een oude verschansingslinie, door de Franschen, na den slag bij Malplaquet, tusschen de Schelde bij Denain, en de Scarpe, opgeworpen. Het werk was echter geenszins tegen een nadrukkelijken aanval eener aanzienlijke macht bestand, ofschoon het vrij wat tijd en moeite gekost had. Want daar de vlakte van Denain naar Marchiennes een harden steengrond bevat, kon de bouwstof voor de borstwering alleen door uithakken worden verkregen; en de steenen zich niet met de aarde verbindende, had de borstwering zoo weinig vastheid, dat zij, bij de minste beweging, of wanneer de voet daarop gezet werd, afrolde en de gracht vulde. Daar er ook geen de minste vrees voor een aanval eener talrijke macht was toen het retranchement vervaardigd werd, was het niet sterker gemaakt, noch met palissaden voorzien, als zijnde voldoende voor het oogmerk waartoe het was opgeworpen.

Zoodra Denain versterkt was, werden er twee evenwijdig loopende liniën gemaakt, welke een aanvang nemende in het midden van het retranchement, en over de vlakte naar Beaurepaire toe, langs een afstand van twee en een half uur gaans, voortloopende tot aan het moeras van Marchiennes, op bepaalde afstanden geflankeerd waren door redouten, waarin wachten werden geplaatst; tusschen deze liniën konden de transporten van Marchiennes onder kleine bedekkingen veilig naar Denain plaats hebben. De overtocht over de Schelde geschiedde vervolgens door middel van twee pontonbruggen, welke, even beneden het punt waar de Selle zich in die rivier stort, geslagen waren ten tijde dat het beleg van Quesnoi door de bondgenooten werd ondernomen. Meer bruggen te slaan was ondoenlijk geweest, vermits de lage oevers, bij den dikwijls plaats hebbenden hoogen waterstand, op geen andere punten met voertuigen konden genaderd worden. Voor deze pontonbruggen werd vervolgens een ruim retranchement, bij wijze van bruggenhoofd, vervaardigd en met een bataljon bezet, van welk retranchement een communicatie-linie, insgelijks door redouten geflankeerd, werd

Hoezeer toch dit stuk, als door Albemarle zelven geschreven, partijdig kan schijnen, beroept echter de schrijver zich allerwege op geschrevene orders en bescheiden, en is zijne justificatie ook bij het bewind als alleszins voldoende erkend. Ook komt in dat stuk niets voor, wat niet met de overige berichten, bepaaldelijk met die in den *Europ. Merc.*, volkomen overeenkomt.

opgeworpen door de vlakte tot aan het einde van het dorp Thiant, gelegen aan het riviertje Ecaillon, een uur gaans van Denain. Te Thiant lag een brug over de Ecaillon, welke door een infanterie-wacht bezet was, en over deze brug was men in onmiddellijke gemeenschap met het leger van Prins Eugenius, toen zich dit op den 16den Juli had nedergeslagen met den rechtervleugel op de hoogte tegen over Thiant, en met den linker- bij Fontaine-au-bois nabij Landrecies. Te weten, Landrecies te belegeren, was thans het oogmerk van den Veldheer der bondgenooten, omdat deze vesting geacht werd alleen nog zijnen marsch naar Parijs te verhinderen. Lodewijk XIV, zegt men, zou verklaard hebben, dat zoodra hij de tijding mocht vernemen van den val van Landrecies, hij zich in persoon aan het hoofd des legers zou stellen, om Frankrijk te redden of in een wanhopigen strijd het leven te gaan verliezen. Daags nadat het leger van Prins Eugenius in de straks gemelde stelling zich gelegerd had, werd Landrecies door den Prins van Anhalt-Dessau ingesloten; maar om deze insluiting te bewerkstelligen en de gemeenschap tusschen de belegeringstroepen en het groot leger te behouden, was het noodig, over de Sambre en op de inundatiën meer bruggen te slaan, dan de aldaar voorhanden zijnde pontons toelieten. Er was derhalve reeds den 12den Juli aan Albemarle last gezonden, om ééne van de twee bruggen te Denain op te nemen, en de pontons daarvan naar het leger te zenden, aan welken last door dien bevelhebber niet werd voldaan, dan na zijne meening te hebben te kennen gegeven, dat ééne brug te Denain voor den doortocht der konvooien niet voldoende was, en zijne troepen, bij eenig ongeval, in gevaar zouden kunnen geraken. Deze bedenking werd met de belofte beantwoord, dat zoo spoedig mogelijk eenige pontons naar Denain zouden worden teruggezonden: eene belofte echter, welke onvervuld is gebleven.

De Maarschalk de Villars, tijding hebbende gekregen van de insluiting van Landrecies, hield op den 18den Juli een grooten krijgsraad, waarin besloten werd, dat het Fransche leger, 'twelk te Noyelles lag, tusschen Crèvecoeur en Catelet, de Schelde overgaan, naar de bronnen van de Selle zich wenden en van daar naar de Sambre trekken zou, gelijk het ook werkelijk den 19den opbrak, en zich op den 20sten in twee liniën nedersloeg, met den rechtervleugel te Molin, den linker te Viesly, hebbende het hoofdkwartier te Cateau-Cambresis, en de Boven-Selle vóór het kamp. Prins Eugenius, nu niet meer twijfelende, of het voornemen van Villars was Landrecies te ontzetten, deed zijne troepen nader bij deze vesting samentrekken, tusschen haar en Bermerain bij Quesnoi, vestigende zijn hoofdkwartier te Vendegies-au-

bois. Deze stelling, nog denzelfden dag door de vijandelijke Generaals verkend zijnde, werd door hen te sterk geoordeeld om met vrucht te kunnen aangetast worden; en hoezeer bij een tweede verkenning, den volgenden dag gedaan, zich eenige meerdere hoop op een goeden uitslag scheen te vertoonen, bracht echter de Maarschalk de Montesquiou toen het ontwerp ter baan, om Denain aan te tasten. Tusschen dit ontwerp en het voornemen om aan de Sambre slag te leveren, bleef Villars dobberen tot op den 23sten Juli, toen hij plotseling het besluit nam met zijne hoofdmacht tegen Denain op te rukken. 1) Het Fransche leger lag destijds gekampeerd in vier liniën, twee van infanterie en twee van cavallerie, hebbende het hoofdkwartier en den rechtervleugel te Mazenguier aan de Sambre, en den linkervleugel te Cateau-Cambresis.

Zoodra door den Franschen Opperbevelhebber tot den opmarsch tegen Denain besloten was, werden door hem alle mogelijke maatregelen beraamd om dit besluit spoedig uit te voeren en geheim te doen blijven niet alleen, maar ook de opmerkzaamheid van Eugenius, zoolang mogelijk, op diens eigene stelling en Landrecies gevestigd te houden, opdat wanneer hem het ware oogmerk van zijn tegenstander bekend wierd, het te laat mocht zijn om tot redding van Denain toe te snellen. Te dien einde werden talrijke patrouillen van huzaren langs de Selle en de Schelde, en door de streken tusschen die beide rivieren, en langs de Scarpe en de Sensette gezonden, waardoor alle gemeenschap met de troepen van Eugenius voor spionnen, overloopers of wie het zijn mocht, volstrektelijk was afgesloten. Na deze beschikkingen begon de Villars, in den laten avond van den 23sten Juli, zijn opmarsch door de vlakten tusschen de Schelde en de Selle in dezer voege: 30 bataljons met een brigade cavallerie, eenige stukken geschut en de noodige pontons, maakten de voorhoede uit, onder den Markies de Vieux-Pont, die in last had bruggen over de Schelde te doen slaan + tusschen Bouchain en Denain, waar de Graaf de Broglie met 40 escadrons van de reserve, te Cateau-Cambresis gekampeerd, zich bij hem zou voegen. De Luitenant-Generaal Albergotty volgde met 30 bataljons en 40 escadrons tot

x de Valori, [illegible] van Vauban, [illegible] de [illegible] met zijn brigade ingenieurs.

1) De geheele toedracht van hetgeen vóór de affaire bij Denain in het Fransche hoofdkwartier is omgegaan, is uit echte stukken van dien tijd uiteéngezet in *le Spectateur Militaire*, T. XVI, p. 35 en vervolgg., alwaar de eer van de onderneming tegen Denain te hebben ontworpen, wordt toegekend aan den Maarschalk de Montesquiou. Men kan dit aannemen zonder daarom de mededeeling van Voltaire te verwerpen, die over voorvallen waarin Villars betrokken is geweest gewoonlijk goed onderricht was, en in zijn *Siècle de Louis XIV* verhaalt, dat een Pastoor en een Raadsheer in 't Vlaamsche Parlement, le Févre d'Orval, al wandelend het eerst op het denkbeeld zijn gekomen en er met den Provincialen Intendant over gesproken hebben, die het weder aan den Maarschalk had medegedeeld.

Latere onderzoekingen brachten aan het licht dat Villars besloot Denain aan te tasten en Eugenius misleidde. Zelfs had hij het plan alleen aan drie zijner generaals meegedeeld: Valori, directeur-generaal [illegible] de Montesquiou en de [illegible]

ondersteuning van de voorhoede, en daarop het geheele leger, marcheerende met den linkervleugel vóór; terwijl eindelijk 30 escadrons dragonders onder den Graaf de Coigny, die zich naar de zijde van Landrecies hadden begeven, om Eugenius in den waan te brengen dat het op de belegeraars dier vesting gemunt was, de achterhoede uitmaakte. Aan den Franschen Bevelhebber te Valenciennes werd last gezonden, met 15 bataljons en al zijne dragonders uit te rukken. Zoodanig waren de beschikkingen des Franschen Veldheers, en zij werden met nauwgezetheid uitgevoerd: de Markies de Vieux-Pont kwam in den vroegen morgen van den 24sten Juli aan den oever van de Schelde, beneden Bouchain, bij Neuville, en sloeg ongestoord aldaar bruggen, welke de ruiterij van den Graaf de Broglie het eerst overtrok, zich richtende op het dorp Escaudin, aan den weg van Denain naar Douay. Zien wij nu, hoedanig de toestand van Albemarle was in het retranchement van Denain, waar hij thans stond aangevallen te worden.

Toen Albemarle het eerste bericht kreeg, dat de vijand zich den 19den Juli in beweging had gesteld, besefte hij, dat de noodzakelijkheid steeds meer dringende werd om te Denain voor 't minst twee bruggen over de Schelde te hebben, en alzoo de opgebrokene pontonbrug, waarvan boven gewag is gemaakt, en welke hij vruchteloos bleef terug verwachten, door een andere te doen vervangen. Hij gaf derhalve last, een houten paalbrug te doen vervaardigen; maar de dadelijke uitvoering van dien last werd gestoord door een bevel, 'twelk Eugenius hem, ten gevolge der bewegingen van het Fransche leger, deed toekomen, om, aangezien de vijand tot een hoofdtreffen ter redding van Landrecies scheen op te rukken, al de troepen te Denain marschvaardig te houden. Eerst toen dit bevel op den 21sten Juli werd ingetrokken, kon aan de brug krachtdadig gearbeid worden. Doch vermits de Abdij en de woonhuizen van Denain geen bruikbaar timmerhout genoeg opleverden voor een brug over de rivier welke buiten hare oevers was getreden door het ophouden van het water te Valenciennes, en het noodige hout alzoo in de bosschen tusschen Wallers en St. Amand moest gehakt worden, zoo kon de brug, in weerwil van den ijver van den Generaal-Majoor Bothmar die het bestuur over hare vervaardiging had, niet spoedig genoeg in gereedheid zijn; en, om het laatste hout voor de voltooiïng der brug aan te voeren, waren drie of vierhonderd arbeiders, onder bedekking van tweehonderd soldaten, uitgegaan, toen in den morgen van den 24sten Juli de vijand ten aanval tegen Denain oprukte. De overrompeling had wellicht door vlugger verkenningsdienst kunnen voorgekomen zijn, maar het ongeluk, 't welk

dien dag Albemarle en zijne troepen is overgekomen, is voor een groot gedeelte toe te schrijven aan het niet aanwezig zijn van genoegzame bruggen over de Schelde; en de oorzaak van dit verzuim verdiende derhalve hier aangewezen te worden.

De maatregelen, door de Franschen genomen, om hun oogmerk bedekt te houden, door het doorsluipen van spionnen te verhinderen en alle verkenningstroepen af te snijden of op te lichten, waren met zooveel nauwkeurigheid ten uitvoer gebracht, dat zelfs de bevelvoerende Officier te Bouchain, de Kolonel Montréal, daarvan niet intijds kennis schijnt te hebben kunnen geven, en Prins Eugenius in zijn hoofdkwartier eerst des morgens te zeven uur, en een weinig daarna Albemarle te Denain, door den Generaal Bothmar, die de ronde had gedaan, van hunnen aantocht onderricht werden. Terstond deed Albemarle, door het bepaalde sein van zes kanonschoten, de nadering des vijands aan de omliggende posten bekend maken, zijne infanterie langs het retranchement post vatten, en zijne cavallerie uitrukken, om de bezetting van Valenciennes, welke zich ook reeds op de hoogten begon te vertoonen, in het oog te houden. Doch de voorhoede des Franschen legers zette haren marsch in weerwil van den drassigen grond langs de Schelde met zooveel snelheid voort, dat zij de linie van gemeenschap tusschen Denain en Marchiennes doorgetrokken was, om zich met de bezetting van Valenciennes in verband te stellen, voordat haar die doortocht kon betwist worden; en de vijandelijke ruiterij kwam in zoo grooten getale opzetten, dat die van Albemarle, zijnde Duitsch-Keizerlijke escadrons, weder moest inrukken. Te tien uur verscheen Prins Eugenius te Denain; en daar de vijandelijke troepen reeds een grooten cirkelboog hadden gevormd, waarvan de Schelde, tusschen Neuville en Valenciennes, als 't ware de koorde was, en Denain alzoo tusschen den vijand en de rivier was ingesloten, deed hij de cavallerie over de Schelde gaan, als kunnende zij in het retranchement meer belemmering veroorzaken, dan nuttig zijn. De 10 bataljons infanterie, welke nu ter verdediging van den gewichtigen post overbleven, waren nog intijds door 6 anderen versterkt, welke tusschen Denain en Thiant geposteerd waren geweest, en deze 16 bataljons, langs het geheele retranchement, drie man diep tegen de borstwering geplaatst, hadden nu den aanval te verduren van het geheele Fransche leger, tellende, behalve de bezetting van Valenciennes, 133 bataljons en 250 escadrons. Geene troepen meer konden tijdig genoeg ter versterking aanrukken; die, welke te Bermerain, het naast bij Denain, gelegerd waren, hadden nog een marsch van drie uren af te leggen, en de Villars

bespoedigde zijnen aanval. Slechts 6 stukken kanon hadden de verdedigers van Denain tot hunne beschikking, en daarmede beantwoordden zij het geschut, 'twelk de vijand op een hoogte vóór zijn rechtervleugel had opgesteld. Inmiddels vormden zich drie vijandelijke kolonnen tot den aanval. De eene, bestaande uit al de dragonders van het Fransche leger, die waren afgezeten, naderde door de weiden en het lage land langs de Schelde den linkervleugel van het retranchement, de twee andere werden gevormd door 80 compagnieën grenadiers, het piquet van het geheele leger en 30 bataljons, ondersteund door 30 andere bataljons, in linie opgesteld. Van de twee konvooiwegen die naar het versterkt kamp liepen werd die naar den kant van Bouchain terstond genomen, en 500 wagens met brood die zich daar bevonden buit gemaakt. Het was te één ure op den middag, toen de middeldelste dezer aanvalskolonnen op den verschansten konvooiweg van Marchiennes aanrukte tegen het reduiet, aangelegd ter plaatse, waar die weg in het retranchement uitliep. In dit reduiet, 'twelk inzonderheid deelde in het boven reeds gemelde gebrek der verschansingen te Denain, gemis van samenhang door den steenachtigen grond veroorzaakt, was aan het Nederlandsche bataljon van Van Welderen zijne plaats aangewezen. Dit bataljon ontving de kolonne met een scherp pelotonsvuur; maar zoodra de voorsten der aanvallers door die hen volgden werden vooruitgedrongen, door de gracht heen tot op het talud der borstwering, begon deze in gruis en steenen af te rollen in de gracht, en voor de opdringenden den weg tot binnen het reduiet gemakkelijker te maken. Met de bajonnetten op de gevelde geweren stoven nu de aanstormende vijanden naar binnen; het bataljon van Van Welderen werd bijna geheel vernield, en de vijanden, zich rechts en links uitbreidende in het retranchement, overvielen de aldaar tegen de borstwering geplaatste troepen in de flank en van achteren. Dezen, onthutst door het spoedig doorbreken des vijands, en gevoelende dat zij, geschaard langs de geheele lengte der borstwering, de kracht der eenheid misten, zochten spoedig haar behoud in de vlucht naar de oevers van de Schelde. Te vergeefs had Albemarle den Graaf van Dohna, die over de troepen op den linkervleugel het bevel voerde, gelast, om, zoodra de Franschen in het midden mochten zijn doorgebroken, zijne infanterie samen te trekken, en den ingedrongen vijand in de flank te vallen: alle pogingen van Dohna waren vruchteloos, en die Generaal werd onder de menigte zijner soldaten, die zich naar de Schelde al vluchtende samenstuwden, in de rivier gedrongen, en verloor het leven in het water, een lot, 'twelk ook den Grave Cornelis van Nassau-Woudenberg, zoon des be-

roemden Veldmaarschalks Ouwerkerk, wedervoer. Te vergeefs poogde Albemarle zijne troepen in het midden te herzamelen; te vergeefs poogde hij die op den rechtervleugel tot staan te brengen, om met dezen tusschen de huizen en in de Abdij van Denain nog tegenstand te bieden: plotseling zag hij zich met zijne Adjudanten en vier Duitsche Generaals van alle zijden omringd door vijanden, en werd krijgsgevangen. 1) Een ongelukkig voorval kwam het onheil vergrooten, 'twelk de troepen bij Denain trof, op dezen noodlottigen dag. In 't midden des gevechts was de eenige brug over de Schelde, onder den last der aftrekkende ruiterij en bagage, bezweken, en voor de vluchtenden bleef derhalve geen andere uitkomst over, dan zich krijgsgevangen te geven of zich in de rivier te storten. Velen deden deze laatste keus, en zoo ontkwamen nog 1800, die, benevens de 30 escadrons, van tien of twaalf duizend man, in alles ten getale van 4080, behouden werden; 2080 werden krijgsgevangen, de overigen kwamen om in 't gevecht of in de rivier.

De rampspoed, door het breken der brug veroorzaakt, was te grooter, daar reeds de 14 eerste bataljons uit het groote leger waren aangekomen, om deel te nemen in den strijd, maar nu werkeloos aan den rechteroever der rivier moesten blijven. Eugenius, die in het reduiet van het bruggenhoofd voor Denain toeschouwer van den strijd was geweest, ziende den ongelukkigen afloop, deed nog wel een poging om te Prouvy, beneden Denain, de Schelde over te komen, maar deze poging was vruchteloos, en kostte nog eenig volk, daar de Franschen reeds Prouvy en de boorden van de Schelde aldaar bezet hadden. 2) Zoo de straks gemelde 14 bataljons terstond naar den anderen oever hadden kunnen overgaan, en de vijand daardoor ware tegengehouden, tot dat het gros des legers had kunnen toesnellen — het is mogelijk, dat Villars ook dan nog een overwinning had behaald, maar het is nauwelijks denkbaar, dat de bondgenooten beslissender nederlaag zouden geleden hebben. 3) Nu volgde de bemachtiging door den Maarschalk

---

1) Onder de Generaals, met Albemarle gevangen genomen, wordt in den *Europ. Merc.* en bij Quincy ook genoemd een Luitenant-Generaal Sikkinga, doch daarmede zal bedoeld zijn de Duitsche Luitenant-Generaal Baron von Seckingh. Een Generaal Sikkinga of Sickinghe was er destijds, voor zoo veel bekend is, niet in dienst.

2) Quincy, *Hist. Mil.*, T. VII. p. 78. Volgens St. Hilaire was daar een brug door een redoute verdedigd, waarvan de Franschen zich hadden meester gemaakt, en wilde Eugenius de redoute hernemen, maar Gedeputeerden te Velde zouden er hem van terug gehouden hebben.

3) Burnet, D. VIII, bl. 40, zegt zelfs, van militairen gehoord te hebben, dat, zoo de brug te Denain niet gebroken ware, de toestand van het Fransche leger zeer gevaarlijk had kunnen worden. Waardoor? is een vraagstuk voor liefhebbers van taktische en stra-

Villars van Marchiennes en van de daar aanwezige magazijnen; het beleg van Landrecies moest worden opgebroken; Hompesch mocht zich in Douay 24 dagen wakker verdedigen (15 Aug.—8 Sept.): hij moest zich en zijne bezetting gevankelijk naar Amiens laten voeren. 1) In Quesnoi was de geheele belegeringstrein welke voor Landrecies gediend had, opgelegd; Quesnoi en al die schat vielen Villars in handen, hoe voortreffelijk ook de vesting door den Generaal-Majoor Yvoy verdedigd werd (18 Sept.—4 Oct.). Wat baatte het, dat de dappere en eerlijke Luitenant la Rue, met 190 man uit Ostende, het door de Franschen gebouwde en bezette fort Knock verraste (6 Oct.)? 2). Ja, wat baatte het, dat de Generaal-Majoor Frederik van Grovestins, met ongehoorde stoutheid, aan het hoofd van 1800 huzaren, en dragonders, door Champagne en de Bisdommen van Metz, Toul en Verdun, even te voren dien merkwaardigen strooptocht had gedaan, waarin hij, in 11 dagen 403, en in 48 dagen 800 kilometers door 's vijands land stroopende en brandschattende had afgelegd? Wel was die tocht, niet het doelloos bedrijf van een roekeloozen krijgsman, ondernomen uit baldadigen lust om te rooven en te branden; neen, maar een lang te voren rijpelijk beraamde en door de Staten-Generaal goedgekeurde onderneming, strekkende, om den Franschen Intendant die in gemelde Bisdommen het geldelijk beheer had te dwingen tot de verzuimde betaling van contributiën, waarover de Ontvangers van den Staat in den jare 1708 met hem waren overeengekomen: 3) maar ware Grovestins, toen Villars tegen Denain optrok, met eenige zijner stoute ruiters te Bouchain geweest, waarvan hij Gou-

---

tegische bespiegelingen. Aan Ingenieurs wordt de volgende uitspraak voorgesteld van Landsberg, *Nouveau plan et projets de fortification*, p. 76: „La prise du retranchement de Denain doit dans tous les tems à venir servir aux Ingenieurs d'un puissant avertissement, pour faire usage de la Défense Intérieure et jamais ne la negliger," hij meent namelijk, dat, zoo men intijds binnen het groote retranchement, een kleiner vóór de brug gemaakt, en goed gepallissadeerd en gefraiseerd had, een enkel bataljon de verwarring had kunnen beletten.

1) Een dagverhaal dezer belegering is te vinden in den *Europ. Merc.*, Sept. 1712, bl. 240.

2) Het fort Knock of Knoque was gedurende dezen oorlog door de Franschen aangelegd op een klein eilandje, door de Yser gevormd, als een punt van gemeenschap tusschen Yperen en Veurne. Een uitvoerige beschrijving der verrassing door la Rue, zie men bij Dumont en Rousset en in den *Europ. Merc.*

3) Een dagverhaal van dezen tocht, met opgave der redenen welke hiertoe hebben doen besluiten, waarschijnlijk geschreven door een Officier die daarbij tegenwoordig was, en overeenkomende met het verslag van Grovestins zelven, als bijlage tot de Resolutiën der Staten-Generaal op 's Rijks Archief te 's Gravenhage aanwezig, is afgedrukt onder het mengelwerk in den Almanak der Koninklijke Militaire Akademie 1830. De marsch ving aan in den avond van den 10 Juni, en ging uit het kamp tegenover Cateau-Cambresis, over Proissy, Vervin, Cressy sur Serre, Neufchatel sur Aine, Suippe, St. Menehould, St. Michiel, Xivray, Pont à Mousson, Nomeny, Metz, Neubruck, Boulay; en na Saar-

verneur was, 1) wellicht had zijne wakkerheid, bij zoo vele gelegenheden beproefd, wel eenig middel gevonden, om, voor 't minst door tijdige berichtgeving, de overrompeling van Denain eenigermate te verhoeden. Nu moest diezelfde Grovestins, juist van zijn roemruchtigen tocht teruggekomen, Bouchain tegen den overwinnenden vijand verdedigen (4—20 Oct.) met vier zwakke bataljons, welke hij binnen acht dagen tot 500 man versmolten zag, zoodat hij zich als krijgsgevangene moest laten wegvoeren naar datzelfde Champagne, waar hij weinige weken te voren zoo stout had doen plunderen en blaken. 2) Ja de Franschen mochten dien tocht, welke hunnen Koning zelfs had doen bedacht zijn, om van Versailes naar Chambord te vluchten, 3) nog op een andere wijze gewroken zien. Immers hun partijganger Jacob Pasteur wierp zich, met een genoegzaam gelijk getal ruiters 4) als waarmede de tocht van Grovestins geschied was, uit de omstreken van Namen, onverhoeds op Noord-Brabant, brandschatte het platteland, rukte naar de zijde van Bergen-op-Zoom, plunderde Steenbergen, vatte post te Wouw, stak van daar met schuiten over naar het eiland Tholen, en deed den 24sten Augustus de stad van dien naam, gedurende drie uren, deerlijk plunderen: en dat geschiedde, terwijl de Republiek een leger van meer dan honderd duizend man op de grenzen van Frankrijk had!

Deze waren de onmiddellijke gevolgen van de nederlaag bij Denain. Geen wonder dat men hier te Lande, aan overwinningen gewoon geworden, in de eerste drift van spijt, zelfs het vermoeden van verraad niet kon onderdrukken. Die wat zachter gestemd waren spraken van Albemarle's slecht beleid en kleinmoedigheid. Maar toen Prins Eugenius zelf, al de onbillijke redeneeringen ten nadeele van Albemarle openlijk voor lasteringen verklaarde, en getuigde dat deze bij die gele-

---

Louis drie uren rechts te hebben laten liggen, ging men over Lösbeuren, twee uren van Traerbach, naar den Moezel, welke bij Coblentz werd overgetrokken, waarna de terugtocht geschiedde over Andernach, Bonn, langs Aken, over Maastricht, Leuven en Brussel, en het detachement den 28sten Juli in het leger bij Doornik weder inrukte.

1) In de meeste veroverde Belgische steden waren, uit gunst, Cavallerie-Officieren tot Gouverneurs aangesteld, tot groot ongenoegen van de bevelhebbers der Infanterie. Zie *Mémoires de* Lamberty, T. IV, p. 384.

2) De Vrijer, *Hist. van Eugenius*, D. II, bl. 435. *Europ. Merc.*, bl. 273. Quincy, T. VII, p. 96, die echter vermeldt, dat aan Grovestins vergund werd, op zijn woord van eer, eerst drie maanden naar Holland te gaan. Dat de Franschen, in weerwil van zijnen strooptocht, veel achting voor dien dapperen Cavallerie-Generaal hadden, blijkt ook daaruit, dat hij, gedurende zijne krijgsgevangenschap, de vergunning kreeg, om door Frankrijk te reizen· Zie Van Haren, *opheld. op de Geuzen.*

3) Van Wijn, *Nalez. op* Wagenaar, D. VII, bl. 423.

4) Quincy, T. VII, p. 84, spreekt van 1500 paarden, het bericht in den *Europ. Merc.*, Aug. 1712, bl. 183, van 2000 man, meest te paard.

genheid alles gedaan had, wat een dapper, voorzichtig en wakker Generaal doen kon; 1) toen de ware toedracht der zaak door onderscheidene berichten en Albemarle's verweerschrift aan het licht kwam; toen bleef er niets anders overig, dan de bekwaamheid van Villars te erkennen, en den misslag van Eugenius, die, al is het niet geweest ten gevalle eener Italiaansche schoone welke zich te Marchiennes bevond, 2) dan toch zeker niet met krijgskundig oordeel, de hulpbronnen voor zijne operatiën derwijze geplaatst had, dat de zwakke verschansing van Denain, met een vijandelijke vesting als Valenciennes in den rug, en een enkele brug van gemeenschap met zijn leger over de Schelde, een beslissend punt was geworden. Zoo beslissend zelfs was dat punt geoordeeld, dat, in het leger van Eugenius, aan den verschansten weg van Marchiennes naar Denain, de naam was gegeven van den weg naar Parijs. Ja tot op den huidigen dag wordt in Frankrijk het gewicht erkend der zegepraal, door Villars aldaar behaald. Honderdvijfentwintig jaren na die zegepraal was in dat tijdsverloop, door vermeerderde nijverheid en nieuw geopende bronnen van bestaan, de bevolking van Denain verdrievuldigd; maar sedert dat een aanzienlijke kolenmijn aldaar den naam van Villars heeft gekregen, viert de bevolking van Denain jaarlijks, den 24sten Juli, als het heugelijk jaarfeest van een dag, waarop Frankrijk gered werd. 3)

Groot was de invloed der tegenspoeden, met de nederlaag bij Denain begonnen, op de handelingen van het Vredes-congres, 'twelk in het begin dezes jaars te Utrecht geopend was, en de woorden, waarmede, volgens Sallustius, Catilina zijne aanhangers deed opmerken, dat wie het in zijne macht wil hebben den oorlog door den vrede te vervangen, als overwinnaar zich moet kunnen doen gelden, 4) hebben zich nooit beter bewaarheid, dan door de houding welke de afgezanten van Lodewijk XIV na de overwinning van Villars, op het congres te Utrecht konden aannemen. Tot hiertoe hadden zij den vrede als het ware gevraagd; nu moesten de Nederlandsche Gezanten de honende woorden van den Abbé (later Kardinaal) de Polignac verduwen: »Nous traiterons chez vous, nous traiterons sans vous, et nous traiterons de vous." 5)

1) De brief aan den Raadpensionaris, door Prins Eugenius geschreven, waarin die verklaring voorkomt, is te vinden bij de Vrijer, *Hist. van Pr. Eugenius*, D. II, bl. 422, waarin men verder leest: „als de troepen vluchten, zooras zij eens vuur gegeven hebben, en niet weder te verzamelen zijn, kan geen Generaal in de wereld dat helpen."

2) Voltaire, *Siècle de Louis XIV*, ch. 23.

3) „On fête chaque année le 24 Juillet comme l'heureux anniversaire d'un jour qui a sauvé la France." Journal des Débats, 25 Juillet 1836.

4) De woorden, als motto aan het hoofd dezer afdeeling geplaatst.

5) Cerisier, IX, 325.

De Utrechtsche vrede, in den jare 1713 gesloten, beantwoordde dan ook even weinig aan den roem waarmede de oorlog gevoerd was, als aan de ontzettende opofferingen, welke die oorlog aan de Republiek gekost had. — Zij had gedurende meer dan elf jaren een krijgsmacht van meer dan honderdduizend man onderhouden, 1) en hare schuld was met 350 millioen guldens vermeerderd! — Die vrede verwekte ook hier te Lande weinig genoegen, al zag dan ook Lodewijk XIV de Spaansche Nederlanden overgaan in het door hem gehaatte Huis van Oostenrijk; al werd dan ook voor de Nederlandsche Republiek een Barrière gesteld tegen Frankrijks veroveringszucht. Zelfs dit had men grootendeels te danken aan de Staatkunde onzer overzeesche naburen. Want wanneer de invloed der republiek op den loop der gebeurtenissen zoo groot was geworden, dat zij scheen zich in het bezit der veroverde Spaansche Nederlanden te kunnen handhaven, en daardoor een ontwikkeling te zullen krijgen, welke geducht kon worden voor den Britschen invloed op het vasteland: toen was Engeland zich in 't geheim met den vijand gaan verdragen. Maar nu die vijand op nieuw den hoogen toon begon te voeren, beseften de Engelsche Bewindslieden, dat het Engelands belang was, in Nederland een Staat te hebben van genoegzame kracht en zelfstandigheid, om Frankrijk eenigermate in toom te kunnen houden, en nu hielpen zij de Republiek hare Barrière bedingen.

Over den Utrechtschen Vrede zijn er zoo uitéénloopende oordeelvellingen door beroemde Staatsmannen en Geschiedvorschers geuit, 2) dat daarover uitspraak te doen, een breedere ontvouwing zou vorderen, dan hij zich veroorlooven kan, die alleen ten doel had oorlogsdaden te

1) Zie hier een lijst der krijgsmacht, welke de Republiek alleen gedurende dezen oorlog van jaar tot jaar onderhouden heeft, getrokken uit het werk van den Majoor C. P. de Vooght van Rijnevelt, *Histori van den oorlog in Spanje en Portugal*, door den schrijver zelven bijgewoond, (Amst. 1740):

	Batt.	Escad.	Getal manschappen.
1702	107	117½	110,242.
1703	117½	120½	120,242.
1704	117½	126½	131,242 in elk jaar.
1705	id.	id.	
1706	118½	127½	
1707	107	112½	112,271 in elk jaar.
1708	id.	id	
1709	118½	118½	124,516 in elk jaar.
1710	id.	id	
1711	id.	id.	
1712	124	130	129,458.

Daarvan zijn naar Spanje gezonden 22 bataljons en 18 escadrons, te zamen 23807 man, waarvan na het sluiten van den vrede zijn teruggekomen slechts 6 bataljons en 10 eskadrons.

2) Men zie deswege, en over alles, wat tot die vredehandeling betrekking heeft, de reeds vroeger aangehaalde belangrijke Akademische Verhandeling van S. C. Klinkhamer.

schetsen. Mocht het hem slechts gelukt wezen, zonder den plicht te verzaken van den waren Geschiedkundige, die zich boven alle nationaliteit tot de objective waarheid verheft, zijne lezers te overtuigen, dat niet geheel ten onrechte gewaagd wordt van den krijgsroem onzer Voorouderen, in het Stadhouderlooze tijdvak van den Spaanschen Successieoorlog. 1) Het is waar, van de honderd duizenden die in dien oorlog gestreden hebben, al werden zij door Nederlandsch geld betaald, was slechts een zeer klein gedeelte Nederlanders. Maar een Nederlander was Athlone die door het redden van Nijmegen over den eersten veldtocht besliste; een Nederlander was Coehoorn, die Marlborough in het bezit stelde van de Maas en den Beneden-Rijn; een Nederlander was Slangenburgh, de held van Ekeren; een Nederlander was van Goor, die de overwinning aan den Schellenberg voorbereidde; een Nederlander was Vleertman, die ontelbare gewichtige diensten bewees, en zonder wien misschien de slag bij Hochstädt niet zoo schittrend ware afgeloopen. Nederlanders waren Ouwerkerk, Marlboroughs vriend, raadsman en medeverwinnaar bij Ramelies, en zijne drie zonen, Cornelis, François en Maurits, waarvan wij den oudsten bij Oudenaarden en Wijnendaal zagen uitblinken, de tweede den heldendood stierf in het ruitergevecht bij Almenara in Spanje. 2) Een Nederlander was hij, van wie de Koning van Portugal, die hem tot Grande verhief, verklaarde: »Zoo Fagel het leger verlaat, ben ik verloren." Een Nederlander was Grovestins, die het eerst de Ruiterij der bondgenooten leerde hare kracht te stellen in het blank geweer, en daardoor misschien meer, dan geschiedkundig te bewijzen is, toegebracht heeft, om Seijdlidtz den eernaam te doen verwerven van Genius der Pruisische Cavallerie. 3) Een Nederlander inzonderheid,

1) Men vergelijke de, in een juist tegenovergestelden zin geschrevene, aanteekening van Prof. H. W. Tijdeman, achter D. XI van Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands*, bl. 213.

2) Aan dit gevecht, den 27sten Juli 1710 geleverd, hadden vier Hollandsche escadrons deel en zes Paltzische in Nederlandschen dienst. Karel III schreef aan de Staten-Generaal een brief, om te betuigen, dat hunne brave troepen en officieren veel deel hadden aan den roem van dien dag, en zich bijzonderlijk hadden gesignaleerd. Zie *Europ. Merc.*, Aug. 1710, bl. 176 en 180. In dat gevecht sneuvelde ook, aan het hoofd van een Engelsch escadron, Lord Rochefort, zoon van dien Heer van Zuylestein, die boven bl. 92 vermeld is. Van Ouwerkerks tweeden zoon getuigt de Vooght van Rijnevelt, D. II, bl. 26, dat hij een krijgsman was van groote dapperheid, innemend karakter, van groote verdienste en van groote verwachting.

3) Het was een ingeworteld vooroordeel bij de Nederlandsche en Duitsche cavallerie, dat zij altijd het gevecht begon met het lossen der karabijnen. Grovestins had onder Willem III opgemerkt, dat de Fransche cavallerie hare meerderheid aan een tegengestelde handelwijze te danken had; maar eerst een ontmoeting, welke hij met 300 ruiters tegen 400 Fransche ruiters had (28sten Juni 1702), en waarin hij de Franschen volkomen sloeg, deed hem er in slagen, dat vooroordeel weg te nemen. „Dees goede uitslag," (zegt de Vrijer, *Hist.* van Marlborough, D. I, bl. 268, een schrijver die overal toont zeer wel onderricht te zijn), „die deed zien, dat 's Kornels gevoelen op vaste gronden steunde,

om van andere Hoofdbevelhebbers niet te gewagen, was de jonge Oranje-held, die bij Oudenaarden de beslissing aanbracht, en bij Malplaquet die voorbereidde. — Die vreest, dat de nationale verdiensten te hoog zijn opgevijzeld, kan zoowel de waarheid over 't hoofd zien, als hij, die vreest, dat zij niet genoeg in 't licht zijn gesteld.

NEDERLAND VOOR DEN OOSTENRIJKSCHEN SUCCESSIE-OORLOG.

Men had met dit geslacht geen Alva doen bezwijken,
De zege niet behaald op groote koningrijken,
Noch Nieuwpoorts duinen met het bloed
Der helsche dwing'landij gevoed.

W. VAN HAREN.

Wanneer Simon Stijl, sprekende over den uitslag van den Spaanschen Successie-oorlog, te kennen heeft gegeven, dat de Staten onzer voormalige Republiek bij den Utrechtschen Vrede veel meer hadden kunnen verwerven dan zij bedongen hebben, zoo Anna Koningin van Engeland zich door Lodewijk XIV niet had laten omzetten, laat die Schrijver daarop deze uitspraak volgen: »Hieruit blijkt op nieuw, hoe gering de roemruchtigste veldtochten zijn in vergelijking van een enkelen trek uit het Vorstelijk Kabinet." 1) Hoe fraai dit gezegde klinken moge, als algemeene stelling kan het den toets eener oordeelkundige ontleding in geenen deele doorstaan, omdat het alleen dan waarheid bevat, wanneer het kabinet, waarvan die trek uitgaat, ondersteld wordt over een honderdduizend bajonetten te kunnen beschikken. Dat de uitspraak van den taalkeurigen schrijver met dien korrel zout, als de Ouden zeiden, moet verstaan worden, heeft geen tijdvak der Geschiedenis duidelijker bewezen, dan dat 'twelk thans ter beschouwing voor ons ligt. De laatste afstammeling van het Oostenrijksche Vorstenhuis van Habsburg had met meer gerustheid voor de handhaving der rechten zijner dochter

---

was oorzaak, dat de andere Hopmannen denzelfden weg insloegen; ja gedurende dezen veldtocht werd al de ruiterij tot eene andere manier van strijden gewent; waardoor zij, veel geduchter dan voorheen wordende, niet weinig heeft toegebracht tot alle de treffelijke overwinningen van dezen beroemden oorlog." De betere vechtmanier werd alzoo ook bij de Pruisische cavallerie ingevoerd, destijds in Nederlandsche dienst. Men vergelijke voorts de getuigenis van Frederik II, boven bl. 235.

1) *Opkomst en Bloei der Vereenigde Nederlanden* bl. 390 (Bruss. uitg. van 1824).

het hoofd kunnen nederleggen, indien hij, bij den bundel van Staatspapieren aan zijne Pragmatieke Sanctie gehecht, haar iets beters had nagelaten, dan ongeoefende soldaten, vervallen vestingen en ledige magazijnen; en had, in hetzelfde tijdsgewricht, Frederik II in de nalatenschap zijns vaders, bij diens overgegaarde schatten, niet 60,000 kloeke en meesterlijk gedrilde soldaten gevonden, Pruisen zou thans niet tot de Hoofdmogendheden van Europa behooren.

Nergens had het geloof aan het alvermogen van tractaten en alliantiën diepere wortels geschoten, dan in het land 'twelk zoo lang het middelpunt was geweest van alle Staatshandelingen — dan in Nederland. Men scheen dáár vergeten te hebben, dat, toen de Republiek een Koning van Denemarken op zijn waggelenden troon bevestigde, toen zij aan Engeland een Koning en de Staatsburgerlijke vrijheid schonk, toen zij voorzat in den Raad waar het evenwicht van Europa moest gevestigd worden, dat het toen tijden waren, waarin zij jaarlijks veertig millioenen aan hare landmacht te koste legde, en van een paar honderd oorlogschepen hare vlaggen deed waaien. Het had, wel is waar, ook in die tijden niet ontbroken aan lieden, die oordeelden dat de Republiek, door zich dus gewapenderhand te doen gelden in de groote aangelegenheden van andere Staten, boven hare krachten ging; maar den gelukkigsten middelweg te kiezen tusschen een ontzagwekkende vertooning van strijdbaarheid en het vermijden van oorlogen, was altijd het groote vraagstuk, 't welk onze Staatsmannen hadden op te lossen, omdat een handeldrijvende natie er evenveel belang bij heeft hare achtbaarheid, als den vrede, te bewaren. Het beginsel, dat het ware middel om voor beiden te zorgen, het behoud was van een zeker evenwicht tusschen de groote Machten van Europa, had vóór den Utrechtschen vrede steeds de overhand behouden, en daarom hadden onze vaderen niet geschroomd, schatten op te offeren aan de instandhouding van dat evenwicht. Ook na dien vrede wilden de bewindslieden die de meeste kennis van zaken hadden, dezelfde grondbeginselen gevolgd hebben, en hielden zij daarom niet op van aan te dringen op de noodzakelijkheid om den Staat niet te laten buiten »convenabel postuur", gelijk de uitdrukking was, waarmede de Raad van State bij de jaarlijksche Petitie van oorlog gewoon was die noodzakelijkheid te betoogen. Maar geheel anders was het gevoelen van 't volk, 'twelk over de belangen van den handel in het afgetrokkene oordeelde, en van die Overheden, die op een te laag standpunt stonden van Staatkundige beschouwing. Dezen waren onnoozel genoeg, om het bondgenootschap van twee Staten even duurzaam en op even goede trouw gegrond te wanen, als een belange-

looze verbintenis van twee elkander innig toegenegene vrienden; en zij meenden, dat een kleine Staat, ook als deze zich weerloos heeft gemaakt, kon steunen op zijne goede verstandhouding met machtige naburen. »Men ging, dus redeneerden dezen, onder de schulden, door de vorige oorlogen teweeggebracht, nog zoo diep gebukt, dat de buitengewone belastingen, welke alleen in tijden van oorlog geheven werden, tot gewone waren geworden, en nog vele jaren zoo zouden moeten blijven. Kon men zich dan blijven bezwaren met het onderhoud van leger en vloot, welke, nu het vrede was, nutteloos waren geworden? Men moest ook iets wagen, en, door menagement van een goede intelligentie en vriendschap met machtige naburen den vrede zoekende te onderhouden, het algemeen beloop der zaken van Europa laten drijven, om niet, als vroeger, in kostbare oorlogen gewikkeld te worden." Dus spraken de meesten. Te vergeefs werd hun het jaar 1672 als een waarschuwende spiegel voor oogen gehouden, te vergeefs werd hun betoogd, dat een volk, 'twelk zijn handel over de geheele wereld heeft uitgebreid en in zoo vele verbintenissen buitenslands gewikkeld is, niet zonder zijne hoogste belangen in de waagschaal te stellen, zijne Staatsbemoeienissen binnen den omtrek van zijn grondgebied kan besluiten: al deze en dergelijke betoogen, waarmede de Raad van State jaarlijks poogde de Algemeene Staten over te halen, om voor 't minst door eenige weerbaarheid het ontzag der Republiek op te houden, werden beantwoord met loftuitingen op den vrede, en op de voordeelen, welke een Staat daarvan te wachten heeft. Vrede! was de algemeene kreet,

„Vrede is enkel te waarderen.
De zeegrijkste oorlog valt nog altijd veel te zwaar,
En wie roept u te velde, en waar is toch gevaar?" 1)

Het was dan natuurlijk, dat al spoedig na het sluiten van den Utrechtschen vrede een begin werd gemaakt met het afdanken van krijgsvolk, 't geen voortging, totdat in het jaar 1717 omtrent de sterkte der landmacht een bepaling werd gemaakt, welke gedurende tien jaren heeft stand gehouden. Volgens die bepaling, moest de sterkte der krijgsmacht bedragen 31748 man en 2000 Zwitsers, maar het was er zeer verre af, dat dit getal werkelijk onder de wapenen was. Meestal ontbraken er vele duizenden aan, omdat de Provinciën, tot verlichting harer lasten, van de troepen, welke te harer repartitie stonden, eigendunkelijk ontsloegen; en telken jare had de Raad van State daarover klachten aan te heffen.

---

1) W. van Haren, *Lof des Vredes.*

De zorgeloosheid voor de verdediging des lands werd nog vermeerderd door het bezit der zoogenaamde Barrière. Men had immmers door het Barrière-tractaat 1) verworven, dat de Republiek de voornaamste Zuid-Nederlandsche grensvestingen met 12000 man bezet zou houden, en achter deze vestingen achtte men zich zoo veilig, als de Chinezen achter hunnen muur. De grensvestingen der Republiek waren onder het Stadhouderschap van Willem III eenigermate verbeterd, en Coehoorn had Groningen, Coevorden, Nijmegen, Grave en Bergen-op-Zoom versterkt. Maar gedurende den Spaanschen Successie-oorlog, omdat deze van de zijde der Republiek een aanvallende oorlog was, waren de vestingen gebleven gelijk zij waren, en na den vrede van 1713 liet men die geheel vervallen, alsof zij nooit meer dienst zouden behoeven te doen.

Ook tegen deze verkeerde wijze van beschouwing deed de Raad van State jaarlijks de nadrukkelijkste vertoogen, klagende over defecten en verzuimde fortificatiën en over de nalatigheid der Provinciën in zaken van de gemeene securiteyt. Maar al deze klachten vonden zoo weinig ingang, dat die Raad in de Petitie voor 1726 durfde verklaren, dat er grond was om te twijfelen, of er grootere reden bestond van dankbaarheid en blijdschap over den twaalfjarigen vrede welken men had genoten, of van droefheid, omdat er niet meer gedaan was om den Staat te brengen in beter postuur. Ja, zoo groot was de algemeene gerustheid, dat er in 22 jaren na den Utrechtschen vrede, zelfs tot het aanbouwen van schepen, 't welk in vroegeren tijd altijd opene beurzen had gevonden, niet een enkel voorstel kon gedaan worden. Bij deze stemming van den volksgeest, deed zich het nadeel van een Stadhouderloos Bestuur in de meeste gewesten klemmend gevoelen: want daar bij de Unie bepaald was, dat, wanneer de Provinciën niet overeenstemden omtrent de lasten door elk te dragen, men zich aan de bemiddeling der Stadhouders moest onderwerpen, zoo werd nu door sommige Gewesten een stelling volgehouden, welke voor de onafhankelijkheid des lands de allerverderfelijkste gevolgen moest hebben; de stelling

1) Bij den vrede te Utrecht was onder anderen dit bepaald: de Spaansche Nederlanden zullen worden gesteld in handen van de Republiek, opdat deze die aan Oostenrijk overlevere, „aussitot que les Seigneurs Etats en seront convenus avec Sa Majesté Impériale de manière, dont les Pays-Bas Espagnols leur serviront de Barrière et de Sureté." De Keizer, verstoord over de erkenning van Philips van Anjou als Koning van Spanje, had den oorlog voortgezet tot aan het sluiten van den vrede te Rastadt, (6 Maart 1714), waarbij de bepaling, omtrent de Spaansche Nederlanden, werd gehandhaafd. Toen werd, na vrij gerekte onderhandelingen, den 15 Nov. 1715, te Antwerpen het Barrière-tractaat gesloten, waarbij de Spaansche Nederlanden aan Oostenrijk overgingen, om te zijn „un seul et indivisible, inaliénable et incommutable domaine, qui sera inséparable de la maison d'Autriche" onder bepaling, dat de Republiek een bepaalde bezetting zou leggen in Menen, Veurne, het fort Knock, Yperen, Warneton, Namen en Roermond, terwijl de Keizer, behalve een aanzienlijke som voor oorlogskosten, jaarlijks ƒ 1,200,000 zou betalen.

namelijk, dat, waar geen Stadhouder was, het van de willekeur der Provincie afhing, hoeveel zij tot de gemeenschappelijke verdediging zou bijdragen.

Deze staat van zaken duurde tot den jare 1727, toen het oprichten eener Oost-Indische Handelmaatschappij te Ostende door den Duitschen Keizer al wat belang had in den Indischen handel in beweging bracht, en verwikkelingen deed ontstaan, welke een oorlog onvermijdelijk deden schijnen. Toen begonnen de Staten van onderscheidene gewesten eenigen meerderen ijver en goeden wil te toonen, en werd de landmacht gebracht op een getal van 50,535 werkelijk onder de wapenen zijnde manschappen. De fortificatiën echter bleven in denzelfden verwaarloosden toestand, en de maatregel, door den Raad van State voorgesteld, om die te bekostigen niet meer uit de Provinciale middelen, maar uit een algemeene kas, kon, hoe noodzakelijk ook voor de veiligheid van den Staat, niet worden tot stand gebracht. Die gevreesde oorlog echter werd, door het opheffen der Maatschappij van Ostende, voorgekomen; maar, dewijl niet lang daarna tusschen Oostenrijk en Frankrijk een oorlog uitbrak over de Poolsche troonsopvolging, durfde men de sterkte der landmacht, zoo als die in 1727 verhoogd was, bij de algemeene gisting onder de Mogendheden van Europa, ook in weerwil van de met Frankrijk geslotene Acte de Neutralité pour les Pays-Bas-Autrichiens (24 Nov. 1733) niet verminderen, voordat er zekerheid bestond dat de vrede zou hersteld worden. 1) Doch toen, het was in 1736, werd ook terstond de landmacht tot op 44,000 man verminderd.

Grooter gevaar begon de Republiek te bedreigen door het afsterven van Keizer Karel VI, 't welk den 20sten October des jaars 1740 voorviel. Die dood was voor onderscheidene Vorsten het sein, om de macht te fnuiken van het aloude Habsburgsche Vorstenhuis, thans vertegenwoordigd in een vrouw, en om deze, Maria Theresia, 's Keizers Erfdochter, van hare voorvaderlijke bezittingen te berooven. IJdel waren nu alle tractaten waardoor de Pragmatieke Sanctie gewaarborgd was. »Ik heb soldaten en geld, en de kans staat schoon," sprak Frederik II, en hij viel in Silezië. »Ik heb wel de opvolging van Maria Theresia gewaarborgd," sprak de Koning van Spanje, »maar 't was strijdig met mijne rechten" — en hij zond een leger naar Italië. »Ik heb afstand gedaan van mijn recht op de Oostenrijksche erflanden," sprak de Keurvorst van Saksen, »maar anderen houden zich niet aan de Pragmatieke Sanctie" — en hij viel in Boheme. Soortgelijke taal

1) De preliminairen werden reeds den 3 Oct. 1735 gesloten, maar de vrede volgde eerst den 18 Nov. 1738.

voerde ook de Keurvorst van Beieren, voerde ook de Koning van Sardinië, en het was, om met Bilderdijk te spreken, een openbaar rooverencomplot van degenen, die zich door Gods Genade Koningen en Vorsten noemden." En Frankrijk? — Zoo onverzettelijk bleef deze mogendheid in haren toeleg, om, door de ontbinding der Oostenrijksche Monarchie en de bemachtiging der Zuidelijke Nederlanden, hare overheersching te vestigen, dat zij die taak ook nu weder opvatte, onder een verwijfden Koning en in een tijd, toen zij noch Richelieus, noch Colberts bezat, en toen de roem der Fransche wapenen moest worden staande gehouden door twee vreemdelingen — Maurits van Saksen en Ulrich Friedrich Woldemar von Löwenthal. Frankrijk intusschen had zelfs geen voorwendsel aan te voeren van recht op eenig gedeelte der Oostenrijksche erflanden; en het behoort tot de zonderlingste verschijnselen in de staatkundige wereld wat men nu zag gebeuren, dat drie Vorsten, waarvan ieder aanspraak maakte op de nalatenschap van Keizer Karel VI, te weten de Keurvorsten van Saksen en Beieren, en de Koning van Spanje, zich in 't geheim met Frankrijk verbonden (1741), om hen gewapenderhand in 't bezit te stellen van 't geen, waarop ieder hunner meende recht te hebben. Lodewijk XV nam derhalve den schijn aan van in den Oostenrijkschen Successie-oorlog niet op te treden voor zich zelven, maar als verplicht door alliantiën en tractaten tot hulpbetooning aan eenige der hoofdpartijen.

Zoo diep was men hier te lande niet ingesluimerd, of de gedachte begon zich voor te doen van de mogelijkheid, dat de Franschen, nu zij zich begonnen te roeren en de voornaamste hand hadden in alles wat er tegen Maria Theresia beraamd werd, door den staat van volstrekte weerloosheid waarin men zich bevond, wel eens zouden kunnen worden aangelokt, om de uitvoering hunner oude ontwerpen weder op te vatten. Er werd dan ook in 1740 besloten, om de landmacht der Republiek met 11518 man te versterken. Aan de vestingwerken van Venlo en Maastricht werd insgelijks gearbeid, maar tot verbetering van die van Bergen-op-Zoom kon nog geen geld worden verkregen. Ook het versterken van den IJsel en de oostelijke frontier-sterkten werd door den Raad van State noodig geoordeeld, omdat men de bedoelingen van den Koning van Pruisen wantrouwde; maar het gevaar was nog niet dreigend genoeg om de vredelievende gemoederen van de ongenoegzaamheid van tractaten en onderhandelingen te overtuigen. Eerst toen de gewelddadige aanranding van Silezië overtuigend had doen zien, hoe weinig op de veiligheid van een weerloos land te rekenen is, begon men eenige veerkracht te willen toonen, en een tweede ver-

sterking der landmacht met 10,000 man volgde in Maart 1741. De Fransche Gezant te 's Gravenhage had zich veel moeite gegeven om deze vermeerdering van het leger af te raden, even als kort daarna de Koning van Pruisen trachtte te verhinderen, dat er te Westervoort tegen de Kleefsche grenzen een schans werd aangelegd. Maar het ontraden van deze veiligheidsmaatregelen was juist geschikt, om het wantrouwen te vermeerderen. De Koning van Frankrijk mocht zijne vriendschap en genegenheid jegens de Republiek doen betuigen, de doorzichtigen juichten Willem van Haren toe, wanneer hij, in zijne dichterlijke verbeelding zich verplaatsende binnen de muren van Athene, kort nadat de Perzen die stad verlaten hadden, in den persoon van Cleombrotus en door Xerxes Frankrijk bedoelende, den Nederlander toeriep:

„Is 't mooglijk dat gij niet herdenkt het wedervaren,
Dat onlangs U nog bracht ten val,
Toen stad bij stad bezweek voor Xerxes legerscharen
Die samendrongen in uw wal!
Veel eerder zal d' Eufraat den Griekschen grond besproeien,
Geprezen door den Boschgod Pan;
D' Eurotas zal veeleer door 't groote Babel vloeien,
Eer Xerxes U beminnen kan."

Donkere wolken trokken nu meer en meer om de Republiek te zamen. De Koning van Engeland verzamelde een leger in Hannover, om de Keizerskeuze op den Gemaal van Maria Theresia te doen vallen; en een Fransch leger lag aan den Neder-Rijn, om de verkiezing van den Keurvorst van Beieren te begunstigen. Wat had men niet te vreezen, zoo dáár, op de grenzen des lands, het zwaard getrokken wierd. Deze vrees deed dan ook in December van het zelfde jaar 1741, ofschoon met veel moeite, een nieuwe versterking der krijgsmacht met 20,000 man tot stand brengen.

De ongerustheid vermeerderde, toen in het begin van 1742, 16000 Engelschen, zonder voorkennis der Staten, naar Ostende werden overgescheept, en in de voornaamste steden van Vlaanderen in bezetting gelegd. Het is waar, Engeland was een bevriende mogendheid, maar behalve dat de jaren 1672 en 1712 nog niet uit het geheugen waren gewischt, hadden de Staten in den Spaanschen Successie-oorlog reeds getoond, hoe noode zij de Engelschen in de Zuidelijke Nederlanden zagen. Men zat nu deerlijk in de engte: van de eene zijde gedrongen, en door het tractaat van 1732 en door de vrees voor al te grooten Engelschen invloed, om Maria Theresia met geld en manschap te ondersteunen; van de andere zijde bedreigd door Frankrijk, zoo men dien onderstand

verleende. Moeielijke keus! Nadat men zoo vele jaren zich ontzien had tot beveiliging van zijn eigen land zijne strijdkrachten op een weerbaren voet te houden, zou men nu troepen bekostigen, om die te zenden naar een vreemd land, tot ondersteuning eener vreemde Vorstin, terwijl men intusschen gevaar liep, door die ondersteuning zich een oorlog op den hals te halen met een naburige mogendheid, waartegen men niet was opgewassen? En evenwel, de getrouwheid aan aangegane verbintenissen, dat kenmerk der Nederlandsche staatkunde, zegevierde ook nu over alle andere bedenkingen. Eere zij onzen Vaderen ook van dien tijd, die door eerlijkheid vergoed hebben, wat hun aan veerkracht ontbroken heeft. Eere vooral den Staatsman en dichter, die, in zijnen Leonidas, door het voorbeeld van den held van Sparta, de natie uit hare slaapziekte pogende op te wekken, hun die niet schroomden het trouwblijven aan verbonden een koppigheid te noemen, met verontwaardiging toevoerde, hoe zij thans zelven door eed- en bond-breuk zich tot de diepte verlaagden der barbaren, die hunnen val beoogden. Zoo kwam men tot het besluit, om 20,000 man onder het opperbevel van Graaf Willem Maurits van Nassau-Ouwerkerk, ter beschikking te stellen van Maria Theresia. Schoorvoetende echter, en steeds verlangende om Frankrijk te ontzien, gingen eenige Provinciën tot dezen stap over; en hieruit ontstond een vertraging, welke oorzaak was dat de bedoelde troepen te laat optrokken om deel te kunnen nemen aan den slag bij Dettingen (27 Juni 1743), waarbij de Franschen, die den nieuwen Keizer Karel VII den weg naar Praag hadden gebaand, weder over den Rijn werden teruggeslagen.

Ook nu echter achtte men de teerling nog niet geworpen. Immers de Koning van Frankrijk ondersteunde wel zijnen bondgenoot Beieren tegen Oostenrijk, zonder echter met Oostenrijk in oorlog te wezen; waarom zou dan de Republiek haren bondgenoot Oostenrijk niet mogen ondersteunen, zonder dat deze hulp daarom als een oorlogsverklaring tegen Frankrijk behoefde aangemerkt te worden? Doch weldra namen de zaken een meer beslissenden keer, en bleek het zonneklaar, dat Frankrijk zich in de Duitsche zaken alleen gemengd had, om zelf te veroveren, en dat het wederom was gemunt op de Zuidelijke Nederlanden. In het streven naar dit doel, had het Fransche Hof den tegenstand van Engeland te wachten: Engeland moesten dus in de eerste plaats de handen gebonden worden. Daartoe werd er weder een Pretendent met Fransche troepen en Fransche schepen naar Schotland gezonden. Dit had het dubbel voordeel van, en de Engelschen bezig te houden, en de Republiek van troepen te ontblooten: want voor deze, die de

troonsopvolging in Engeland aan het Huis van Hannover had gewaarborgd, ontstond daardoor weder een casus fœderis, en men wist zeer wel, dat hare goede trouw in zulke gevallen nimmer faalde; gelijk dan ook terstond de Luitenant-Generaal Johan Karel Smissaart met 6000 man naar Engeland werd gezonden. Zoo hadden dan de Oostenrijkers met de Engelschen de Franschen reeds dapper geslagen bij Dettingen, en de Nederlanders waren op marsch geweest om er deel aan te nemen, en toch had geene dier mogendheden oorlog met eene der anderen. Zoo deed vervolgens een Fransche krijgsmacht een landing op het Britsche gebied, en de Republiek zond hare troepen om dien aanval te helpen afweren, en dat alles, zonder dat er oorlog heette te zijn. Dan dit guichelspel nam weldra, althans gedeeltelijk, een einde. Frankrijk verklaarde (30 Maart 1744), den oorlog aan Groot-Brittannië, 't geen deze met een oorlogsverklaring beantwoordde. Tusschen Oostenrijk en Frankrijk had kort daarna hetzelfde plaats (26 April en 15 Mei); en nu maakte de Fransche gezant te 's Gravenhage, daarvan kennis gevende aan de Staten-Generaal, drie dagen vóór het teekenen van Frankrijks oorlogsverklaring, tevens het voornemen bekend van den Koning zijnen Meester, om de Zuidelijke-Nederlanden aan te tasten. Ook nu nog dacht men door onderhandelingen het onweer te kunnen afwenden; maar de Graaf van Wassenaar-Twikkel, daartoe als buitengewoon gezant naar het Fransche Hof gezonden, bereikte Parijs niet: hij vond Lodewijk XV met een honderdduizend soldaten en een evenredigen artillerietrein reeds in de vlakte van Cisoing, tusschen Rijssel en Doornik: de krijgsoperatiën waren begonnen.

De Republiek, wilde zij hare Barrière, de vrucht van zooveel bloeds en schatten, zich niet laten ontnemen, moest die dan nu door hare troepen laten verdedigen tegen een Koning, met wien zij geen oorlog had. Het bleek nu, dat met het bezit van die Barrière het denkbeeld van onzijdigheid bij een oorlog tusschen Oostenrijk en Frankrijk, een hersenschim was geweest. Maar het Barrière-tractaat had nog andere hoofdgebreken, want het moest aanleiding geven, dat Oostenrijk, of zich verlaten zou op het belang 'twelk Engeland en de Staten er bij hadden om de Franschen uit de Zuidelijke-Nederlanden te houden, of de Barrière-vestingen met leede oogen zou aanzien, en daardoor een twijfelachtig vriend wezen. Het laatste heeft men in 1785 zien plaats hebben, toen Keizer Jozef II de bezettingen wegjoeg, en de vestingwerken vernielde; het eerste zag men gebeuren in de tijden, waarvan hier gesproken wordt. Maria Theresia steunde zoo zeer op Nèderlandsche en Engelsche hulp, dat, toen zij het onweer zag opkomen, al wat zij

tot behoud harer Nederlanden deed, bestond in het lichten van drie Regimenten Walen, waardoor hare geheele krijgsmacht te velde aldaar op 7363 man werd gebracht, waarover een grijsaard, George Philip Hertog van Aremberg, het bevel had. 1)

De vijf veldtochten in de Nederlanden, onder voorwendsel van de regeling der Oostenrijksche erfopvolging door Lodewijk XV ondernomen, zouden kunnen schijnen geene plaats te verdienen in een gedenkboek van Neerlands wapenroem. Hetgeen daarin door Nederlandsche troepen verricht is, laat zich in 't algemeen in deze weinige woorden samenvatten: »In 't veld werden zij overal geslagen, en de vestingen gaven zij over, voordat de verdedigingsmiddelen waren uitgeput." Er doen zich echter uitzonderingen voor, en enkele blijken van loffelijke plichtsbetrachting. Misschien ook zijn onze krijgslieden van dien tijd niet onpartijdig genoeg beoordeeld, en kan het nuttig zijn, de omstandigheden te ontvouwen waarin zij verkeerd hebben. Geen andere gelegenheid hebbende gehad, om hunne taktische bekwaamheid te oefenen, dan door hunne opstellingen kunstiglijk tot de naamletter van dezen of genen mijnheer te ontwikkelen; 2) daarenboven overal te zwak in getal; aangevoerd door afgeleefde bevelhebbers, of door de zoodanigen, op wier beleid de ondervinding hun niet geleerd had zich te verlaten, en wetende, dat de sterkten die zij te verdedigen hadden, verwaarloosd en slecht voorzien waren, misten zij buiten hunne schuld dat zelfvertrouwen, 'twelk de ware kracht eens legers uitmaakt. De droevige houding, waarin zij zich gedurende dezen oorlog vertoond hebben, moet dan wellicht minder onze verontwaardiging tegen hen opwekken, dan als een gevolg beschouwd worden van de zorgvuldigheid, waarmede de gezagvoerders van dien tijd, allen militairen geest hadden uitgedoofd. Of heeft men in eenig land ter wereld van den krijgsman heldendaden te wachten, waar hij veracht en verwaarloosd wordt door de Regeering en de Natie? Neen, andermaal neen; zoolang de menschen menschen zijn, rekene geen Staat op de handhaving van veiligheid, zelfstandigheid of aanzien, waar men, als in de dagen, waarvan wij spreken, den krijgsman heeft toegeroepen:

„O grijze krijgsman! gij, die met uw braaf gemoed
Voorhenen kwaamt te pas; nu, dat de vrede ons voedt
En koestert, hebben we uw beleid niet meer van nooden;

1) Daarenboven bedroeg de Oostenrijksche Bezetting van Luxemburg 6263 man, die van Brussel, Oudenaarden, Ath, Brugge, Mons, Antwerpen, Nieuwpoort en Termonde, te zamen ongeveer 13,000 man. Zie der Feldzug 1744 in den Niederlanden. Nach Oestreichischen originalquellen in het *Oestreichische Militär Zeitschrift* 1831. vol. i. s. 227.

2) Politieke heeren met eenig gezag bij het leger bekleed werden bij de troepen „de Mijnheeren" genoemd.

t Is even veel door wien ons leger wordt geboden.
Ga heen, verveel ons niet met uw aloud verhaal
Hoe 't volk van Lodewijk omzwermde met het staal,
Noch hoe g'op 't bloedig veld van Malplaquet gevonden
Onkenbaar waart door 't tal van uw' ontvangen wonden." 1)

In zooverre is het waar, wat ergens geschreven staat, dat de Burgemeester, die het eerst na den Utrechtschen vrede een compagnie gaf aan zijn onbekwamen en baardeloozen zoon of neef, en een vaandel aan zijn knecht, de oorzaak is geweest van het verlies van Bergen-op-Zoom in 1747. 2) Vraagt men, waarom hier bij voorkeur het verlies van Bergen-op-Zoom is genoemd? Het antwoord is: omdat de val dier vesting voor ons Vaderland de hoofdgebeurtenis was van den geheelen oorlog, en het keerpunt van een gewichtige staatsomwenteling.

Doorloopen wij dan nu, ofschoon ook met verhaasten tred, de jaren 1700 vier- vijf- en zes-en-veertig, en blijven wij bij het beleg van Bergen-op-Zoom een oogenblik stil staan.

DE OOSTENRIJKSCHE NEDERLANDEN DOOR LODEWIJK XV VEROVERD. — 1744—1746.

> Ce n'étoient plus ces Hollandois dont la bravoure avoit en partie décidé les journées de Schellenberg, de Hochstedt, de Ramelies et de Malplaquet: trente ans de paix avoient presque entièrement parmi eux étouffé l'esprit militaire
>
> A. G. L. HEEREN, Mémoires sur les compagnes des Pays-Bas en 1745, 1746 et 1747, p. 52.

De veldtocht van het jaar 1744 in de Nederlanden strekt veeleer ten bewijze, dat van een leger zonder samenhang, zonder eenheid, zonder talentvol aanvoerder, niets goeds te wachten is, dan dat die

1) W. van Haren, *Lof des Vredes*, 2de Gez., met eene kleine verandering.

2) *Lettres Militaires* (Paris 1781) Sec. Part. p. 138. Uit welk werk nog de volgende plaats, tot een vroeger tijdperk behoorende, maar zooveel waarheid behelzende, verdient te worden aangehaald: „les mêmes troupes aux quelles on donne si gratuitement l'épithète de poltrons et de lâches lorsqu' elles font la guerre en 1672, sont les mêmes, qui chassèrent les Français des provinces conquises; qui soutinrent avec tant de gloire la guerre de succession, et qui de l'aveu de tout le monde furent regardées avec raison comme les meilleures troupes de l' Europe. Par quel prodige cette métamorphose s'opêra-t-elle? Par la sévérité du Roy Guillaume dans le maintien des loix, de la discipline et de la subordination, mais encore plus par son attention à distingeur, à récompenser la valeur, l'intelligence, l'habileté et la bonne conduite."

het antwoord zou geven op de vraag van den beroemden geschiedvorscher, wiens woorden aan het hoofd van dit gedeelte dezes werks geplaatst zijn, 1) wanneer hij, bij een andere gelegenheid, sprekende van het Barrière-tractaat, uitroept: »Wat zijn vestingen zonder soldaten?" Immers aan veelheid van soldaten ontbrak het in dezen veldtocht niet zóózeer, of met de soldaten die er waren had nog wel iets kunnen worden uitgericht. Behalve de Oostenrijksche troepen toch, hadden in den aanvang de Engelschen 30,000 man in de Nederlanden onder den Generaal Wade, de Nederlanders even zooveel onder den Graaf van Nassau-Ouwerkerk; maar het ontbrak aan samenwerking, aan beleid, aan deugdelijkheid van bevelhebbers, en de eenige man, die onder de bondgenooten nog eenige veerkracht ten toon spreidde, was een Nederlander, de reeds genoemde Willem Maurits van Nassau-Ouwerkerk. Reeds bij het begin van den veldtocht hadden de Oostenrijkers en Nederlanders hunne stelling genomen bij Braine le Comte, en toonden zij zich bereid, om den vijand in zijn opmarsch uit de vlakte van Cisoing, te gemoet te trekken; maar de Engelsche Generaal Wade bleef onbewegelijk in zijn kamp tusschen Anderlecht en Etterbeek, en was niet over te halen om zich aan de andere bondgenooten aan te sluiten: welke moeite in 't vervolg Graaf Maurits zich ook gegeven heeft, om van de Engelschen en Hannoveranen hulp te bekomen tot versterking der garnizoenen in de Barrière-vestingen, 't was vruchteloos.

Zoo kreeg Lodewijk XV ruimer spel, en den eersten aanstoot leden Kortrijk en Menen. Kortrijk werd den 18den Mei door de Franschen genomen. Te Menen had de Luitenant-Generaal Johan Baron van Echten tot Echten het bevel over anderhalf bataljon Hollanders en eenige dragonders, in alles ten bedrage van 1500 man. 2) De Koning sloeg in persoon, met 30 of 40,000 man, het beleg voor deze vesting, en opende in den avond van den 28sten Mei de loopgraven, waarbij hij zelf den eersten schanskorf droeg. Reeds in den nacht van den 1sten Juni werd aan de eene attaque een hoornwerk bemachtigd 'twelk verlaten was geworden, en op den 3den aan de IJperensche poort de bedekte weg, welke niet verdedigd werd. Toen een dag later een batterij van 8 mortieren de stad begon te bewerpen, stak de bevelhebber, om zijne

1) Die woorden van een vreemdeling mogen tevens ter bevestiging dienen van hetgeen boven (bl. 394) van den roem gezegd is, in den Spaanschen Successie-oorlog, door het Nederlandsche leger verdiend.

2) Een vierde deel der sterkte van het Fransche garnizoen in 1706, 'twelk toen slechts 18 dagen de vesting, ofschoon van alles voorzien, heeft kunnen verdedigen.

bezetting te redden en de stad te sparen, op raad voornamelijk der ingenieurs, de witte vaan uit, en verkreeg een eervolle capitulatie.

Met eenigen meerderen nadruk werd IJperen verdedigd, waar Prins Willem Lodewijk van Hessen-Philipsthal het bevel had. De bezetting bedroeg 3 of 4000 man, half Hollanders, half Zwitsers: een getal, veel te gering voor den omvang der werken. De bevelhebber scheen zich wakker te weer te willen stellen, maar hij verspilde door uitvallen zijne krachten te vroeg in het eerste tijdperk der belegering, en liet den vijand de loopgraven op helder lichten dag (15 Juni) aan wederzijden van het kanaal van Nieuwpoort openen. Het bemachtigen van den bedekten weg vóór de beneden-stad, in den nacht van den 23sten Juni, kostte echter den belegeraar nog een aanmerkelijk verlies; dan, in de verwarring der nederlaag, weken de belegerden terug uit de geheele beneden-stad, van welke de Franschen zich meester maakten, — den 26sten wapperde de witte vaan den overwinnaar, die tot een algemeenen storm gereed stond, tegen. 1)

Wat bleef er, na den val van IJperen, voor een bezetting van 100 man in het fort Knock, omsingeld door 1300 man met het noodige geschut, anders over, dan een vrijen aftocht te bedingen. Zij deed dit den 28sten Juni, zonder een enkel kanonschot te hebben afgewacht. Middelerwijl was de Luitenant-Generaal Johan Sicco Baron van Schwartzenberg 2) naar Veurne vertrokken, om die plaats te verdedigen met drie bataljons, welke zich daar bevonden. Den 7den Juli openden de Franschen hunne loopgraven, de bedekte weg werd niet verdedigd, en den 10den deed de bevelhebber de witte vaan opsteken.

Wanneer men over de flauwe verdediging dezer sterkten zich verontwaardigd gevoelt, veroordeele men niet te spoedig de bevelhebbers. Althans, uit de onverschilligheid waarmede die door de bewindslieden werd opgenomen, in verband met de schroomvalligheid door dezen betoond om hunne troepen met de Franschen ernstig slaags te zien geraken, zou men bijna besluiten, dat aan de bevelhebbers een wenk was gegeven, dat hunne verdediging niet al te hardnekkig behoefde te zijn, en zij hunne garnizoenen slechts moesten redden.

Het was omstreeks dezen tijd (1 Juli 1744), dat Prins Karel van Lotharingen, Gouverneur-Generaal der Oostenrijksche Nederlanden, aan het hoofd van het Oostenrijksche leger in Duitschland geplaatst, middel vond om den Rijn over te trekken, en in den Neder-Elzas te vallen. 3)

---

1) Over het beleg van IJperen zie men *Europ. Merc.*, Juni 1744, met een plan.

2) De Genealogie van het geslacht Schwartzenberg, 't welk in de tweede helft der 16de eeuw in Friesland is gekomen, is te vinden bij Ferwerda.

3) „Eene Operatie, zegt Bilderdijk, *Hist. des Vaderl.*, XI, bl. 94, die hem een ont-

Lodewijk XV snelde nu oogenblikkelijk met een groot gedeelte zijns legers derwaarts, en deze afwending bood aan de bondgenooten de schoonste gelegenheid aan, om iets te ondernemen tegen den Maarschalk van Saksen, die nu met 45,000 man aan een leger van 60,000 het hoofd had te bieden, en niet alleen de gemaakte veroveringen, maar ook het zwak bezette Rijssel had te dekken. 1) Het was nu niet de menigte van troepen, waaraan de bondgenooten gebrek hadden; maar, hadden zij, in den omtrek van Oudenaarden gelegerd, de veroveringen der Franschen rustig aangezien, zij maakten ook nu geen gebruik van de gelegenheid om iets uit te richten. Graaf Maurits van Nassau deed daartoe wel het voorstel, en in een krijgsraad, den 24sten Juli te Berlighem gehouden, werd zelfs zijn plan, om het Fransche leger, 't welk een voordeelige standplaats bij Kortrijk had ingenomen, om te trekken, met een groote meerderheid van stemmen aangenomen, maar 't werd niet ten uitvoer gebracht, wellicht, omdat de oude Hertog van Aremberg, die het opperbevel voerde, een ander voorstel had gedaan, 'twelk verworpen was. 2)

Niet lang daarna toonde dezelfde Nederlandsche bevelhebber, dat het zijne schuld niet was, indien het leger der bondgenooten den veldtocht in werkeloosheid doorbracht. Het was den 7den Augustus de rivier de Marque overgetrokken, en had zich nedergeslagen tusschen Tressin en Pont à Bouvines, hoofdzakelijk met het doel om de troepen op kosten van 's vijands land te doen leven. Toen deed Graaf Maurits het voorstel, om te Commines, waar de Franschen eenige liniën begonnen aan te leggen, post te vatten, en hen van de gemeenschap met Rijssel af te snijden; maar ook dit werd niet uitgevoerd, »bij gebrek van spoedige dispositie." 3) Schier dagelijks drong deze wakkere krijgsman er op aan, gelijk hij reeds voor zijn vertrek naar het leger gedaan had, dat de middelen mochten verstrekt worden om met meer nadruk te werk

---

zaglijke roem verwierf en waardoor hij ettelijke jaren lang de held der Hollandsche straatliedjes en almanak-vertellingen wierd."

1) Volgens den *Europ. Merc.*, bl. 99, bedroeg het pragmatiske leger in de Nederlanden in de maand Juli:

Hollanders (waaronder 6000 uit Engeland teruggekeerd) .	42,000
Engelschen	22,000
Hannoveranen	16,000
Oostenrijkers	15,000
Totaal	95,000

2) Deze bijzonderheid is ontleend uit een *Journaal* van de campagne van 't jaar 1744, door Graaf Maurits zelven „geformeert ingevolge haar Ho. Mo. Resolutie van 14 Dec. 1744," welk *Journaal* in handschrift in 's Rijks Archief te 's Gravenhage voorhanden is.

3) *Journaal*, als boven.

te gaan. Dringende brieven schreef hij deswege naar Engeland, 1) zijne verwondering te kennen gevende, dat Engeland, 'twelk zulke excessive kosten deed, zich nu met »een niet met al" ophield: en tevens zijne verwachting, dat het »conquesteren van eene plaats, gevoegd bij eene andere" den vrede moest geven. Met groote moeite verkreeg hij ten laatste, door langdurig aanhouden, zoowel bij den Engelschen Gezant te 's Gravehhage Trevor, als bij den Raad van State, dat de machtiging verleend werd tot het belegeren van Maubeuge, en dat daartoe de noodige Artillerie werd gezonden. Het duurde intusschen met onderhandelen, wie de kosten der belegering zou dragen, tot in de laatste dagen van Augustus, eer de Staten Generaal den Raad van State machtigden, om het belegeringsgeschut af te zenden; maar met de afzending zelve werd weder zoo lang gedraald, totdat het saizoen voor het ondernemen van een belegering verloopen was, en de onverwachte inval van den Koning van Pruisen in Bohemen Prins Karel noodzaakte, den Elzas weder te ontruimen, en over den Rijn terug te trekken. De maand September werd derhalve door de bondgenooten in de Nederlanden doorgebracht in volstrekte werkeloosheid, waaromtrent Graaf Maurits zich verontschuldigd heeft met de betuiging, dat »de ongelukkige uitslag van de Campagne van 't jaar 1744 niet zoozeer te wijten is geweest aan de Generaals die gecommandeerd hebben, immers niet aan hem, die aan dezelven gesubordineerd was, als wel aan de irresoluutheid en langzaamheid, die zij ontmoet hebben tot het verkrijgen in tijds van de middelen, die hen moesten in staat stellen, om met vrucht te kunnen ageren." 2) Nog ongelukkiger echter zou die veldtocht zijn afgeloopen, indien de Franschen, in plaats van eenige vestingen te belegeren, welke zij evenwel spoedig in handen zouden gekregen hebben, eerst de Oostenrijkers en Nederlanders hadden uit het veld geslagen, en zich dan op de Engelschen hadden geworpen: er is nauwelijks aan te twijfelen, of zij zouden alsdan geheel België reeds toen hebben bemachtigd. Dan, vestingen in de handen eens vijands achter te laten, was strijdig

1) Zijne brieven aan Carteret (later Lord Granville) Secretaris van Staat, en het antwoord van dezen, zijn in het aangehaalde Journaal ingelascht. In Engeland nam de landing van den Pretendent alle belangstelling weg.

2) Deze verklaring, als aan de Staten-Generaal gedaan (in het aangehaalde *Journaal*) zal derhalve wel eenigen grond gehad hebben, en het scheen noodig, in deze bijzonderheden omtrent de bemoeiïngen van Graaf Maurits te treden, omdat de Oostenrijksche Geschied-schrijver van dezen veldtocht, in het *Oestr. Milit. Zeitsch.* boven aangehaald, na gezegd te hebben, dat van de Oostenrijksche zijde sterk werd aangedrongen op het heroveren der verloren vestingen, deze woorden laat volgen: „Der Holländische Graf von Nassau äusserte ganz unumwunden, dass, weil man keine Belagerung unternehmen könne, auch ein Sieg nichts fruchten würde, und das es dennach das Beste sey, gar nichts zu thun;" even alsof die Hollandsche Graaf de voorname schuld had aan dat nietsdoen.

met de regelen der toenmalige krijgskunst, en Lodewijk XV had geen Turenne. 1)

Gedurende den winter werd de Nederlandsche Landmacht weder met 12,000 man vermeerderd. 2) Maar toen de Franschen in het voorjaar van 1745 de winterkwartieren verlieten, was het ook, om hunne ontwerpen in de Nederlanden met kracht door te zetten. Deze ontwerpen waren geen andere, dan die van Lodewijk XIV geweest waren. Immers het voorwendsel tot den oorlog tegen Oostenrijk had opgehouden te bestaan: Keizer Karel VII was den 20sten Januari overleden, en zijn zoon, verklarende met zijne erflanden zich te vergenoegen, sloot vrede met Maria Theresia. De Koning van Frankrijk zette desniettemin den oorlog voort, en trok te velde met omtrent 100,000 man en een honderdtal veldstukken, benevens een belegeringstrein van 87 kanonnen, 45 mortieren en 14 steenstukken. Vóór het sluiten van den Utrechtschen vrede had de Abbé de Polignac aan Lodewijk XIV verklaard, dat Rijssel en Doornik de oogen van Frankrijk waren, en zoo de Koning een van beiden kwam te verliezen, hij half blind zoude zijn: bij dien vrede was echter aan Frankrijk slechts een dier oogen gelaten, en 't was nu om het andere, om Doornik, te doen. Doornik werd den 26sten April berend, en dit gaf aanleiding tot den slag bij Fontenoi.

De bondgenooten hadden nu, behalve de bezettingen der vestingen, 50,000 man gereed om in het veld te komen. Het opperbevel was opgedragen aan den Oostenrijkschen Veldmaarschalk, Grave van Königsegg, een zeventigjarigen grijsaard, geacht Veldheer maar van een zwak lichaamsgestel. Daar echter deze die betrekking niet had willen aanvaarden, tenzij hem een volkomen en onbepaald opperbevel wierd gegeven; en hieruit bedenkingen bij de overige Generaals waren ontstaan, had men allen trachten tevreden te stellen, door den Graaf von Königsegg over te halen, om den Hertog van Cumberland, tweeden zoon van George II, boven zich te gedoogen. De Republiek had tot het bevel over hare krijgsmacht een vreemdeling geroepen, Karel August Frederik, regeerende Vorst van Waldeck, Veldtuigmeester in Oostenrijksche dienst.

1) Men vergelijke boven bl. 40.

2) Als:

4	Nationale Regimenten van 10 compagniën (elke comp. van 90 man)	3600
2	Regimenten Zwitsers van 3 batt. (elk batt. van 4 comp. en elke comp. van 200 man)	4800
24	comp. Schotten	2160
1	Regiment Huzaren	1200
8	comp. Artillerie	392
	Bij het korps mineurs	64
		12216

Zie *Europ. Merc.*, Nov. 1744, bl. 298.

Op het bericht der berenning van Doornik, kwam het Pragmatieke leger, gelijk het genoemd werd, uit de winterkwartieren te voorschijn, en trok te zamen te Anderlecht bij Brussel, vanwaar het tot ontzet der berende vesting oprukte, zich den 9den Mei legerde bij Maubray, twee en een half uur van Doornik verwijderd. Na dezen opmarsch der bondgenooten, kon er bij den Maarschalk van Saksen, die weder aan het hoofd des Franschen legers stond geen twijfel meer zijn, of het bezit van Doornik kon alleen door een veldslag verkregen worden: hij besloot dien te leveren, ofschoon lijdend aan waterzucht en bijna stervend, zoodat hij zich nu en dan in een mandewagentje moest doen voorttrekken. De stelling, door de bondgenooten te Maubray genomen, deed vooruit zien, dat de landstreek, tusschen de Schelde en den grooten weg welke van Leuze naar Doornik door het bosch van Bart loopt, het slagveld wezen zou. Deze landstreek bevat een hoogen grond, welke ten naaste bij de gedaante heeft van een cirkelsector, waarvan de stralen, met Doornik in het hoekpunt, gevormd worden door de rivier de Schelde tot aan het dorp Antoing, en door den weg van Leuze tot aan het dorp Ramecroix, met het daarvoor liggende gehucht Gaurain; terwijl bijna in het midden van den circelboog, welke de afranding van het hoog terrein is, maar eenigszins nader aan de Schelde dan aan den weg van Leuze, het dorp Fontenoi is gelegen.

Zoodra de Maarschalk van Saksen het toekomstige slagveld bepaald zag, maakte hij zijne beschikkingen, welke hierop nederkwamen: Antoing bestemd om het steunpunt te zijn van den rechtervleugel des Franschen legers, werd bewapend met zes stukken, bezet door vijf bataljons, en van den linker-Schelde-oever geflankeerd door eene batterij van zes zware stukken. Tusschen dit dorp en Fontenoi werden drie redouten aangelegd, waarvan twee met vier en eene met acht kanonnen bewapend werden; Fontenoi zelf, verschanst en van acht kanonnen voorzien ontving insgelijks vijf bataljons tot bezetting, en tusschen Fontenoi en den weg van Leuze, verrezen twee redouten. Toen het Fransche leger sterk 48,000 man Infanterie en nagenoeg 16,000 ruiters, achter deze werken in onderscheidene liniën was opgesteld, had alzoo de uiterste linkervleugel het bosch van Barri vóór zich, gelijk mede een der laatstgemelde redouten achter dit bosch verborgen lag, langs welks zoom verhakkingen werden gemaakt. Een verschanste brug over de Schelde op een kanonschot beneden Antoing, moest in geval van nood den Koning een weg tot behoud aanbieden, twee andere bruggen, meer benedenwaarts geslagen, strekten tot hetzelfde einde voor het leger. Cumberland, wien Malplaquet had kunnen leeren hoeveel bloediger

een veldslag kan worden door een enkelen dag uitstel, liet den vijand den noodigen tijd, zijne veldwerken en andere toebereidselen tot den slag in gereedheid te brengen: want, het leger te Maubray zijnde gekomen den 9den Mei, werd er dien 's avond besloten, om den 11den de Franschen aan te tasten. 1) De dag, die tusschen beiden verliep, werd door de Franschen gebruikt om hunne stelling te versterken, door de bondgenooten om een voorhoede van 4000 man infanterie, 24 escadrons, 12 kanonnen en 4 houwitsers, onder het bevel van de Luitenant-Generaals Coenders en Campbel, stelling te doen nemen in het dorp Vézon, $\frac{1}{4}$ uurs van Fontenoi. 2)

Met het aanbreken van den morgenstond, op den 11den, zette zich het leger der bondgenooten, tellende in 't geheel 35,000 man infanterie, en 10,000 cavallerie, en alzoo 20,000 man minder dan het Fransche, in beweging in vier kolonnen, waarvan de twee linkerkolonnen door de Nederlandsche troepen werden gevormd, de twee andere door de Engelschen en Hannoveranen. 3) Naarmate zij op het terrein kwamen, stelden zij zich in slagorde in twee liniën Infanterie, en even zooveel van cavallerie, steunende met den rechtervleugel tegen het bosch van Barri, met den linker- tegen het gehucht Péronne, tegenover Antoing. Te half vijf uur deed de Luitenant-Kolonel der Artillerie van IJssel het vuur openen, 'twelk weldra beantwoord werd door de Franschen, die niet veel minder dan 200 stukken in batterij hadden.

1) Had men de verschanste stelling der Franschen links latende liggen, niet op een andere wijze het voorgenomen ontzet van Doornik kunnen beproeven? Het blijkt niet, of dit in overweging genomen is, maar wel, dat vele Fransche Generaals stellig geloofden, dat de opmarsch naar Maubray slechts een demonstratie was, en daarom de beschikkingen van den Maarschalk van Saksen openlijk afkeurden.

2) *Mémoires sur la campagne des Pays-Bas en* 1745, 1746, 1747 *publiés par* A. G. L. Heeren, Gött. 1803, p. 48. Dit werk, door Heeren uitgegeven, is samengesteld door den regeerenden Vorst van Waldeck uit de papieren van den Vorst, die in 1745 de Hollandsche troepen kommandeerde. Heeren, in zijn *Handbuch der Geschichte des Europäischen Statensystems*, hetzelve aanhalende, benevens de *Lettres et Mémoires du Maréchal de Saxe*, laat daarop volgen: „Durch diese beiderseitungen Berichte ist die Geschichte dieser Feldzüge wie die von weinig anderen aufgeklärt." Deze uitspraak zou waarheid kunnen behelzen, indien het voor een Generaal, die van zijne wapenfeiten schrijft, of een nazaat, die ze te boek stelt, gemakkelijk ware, zich voor allen naijver en alle zelfverheffing te wachten. Veldtochten, waarin een vereenigd, dat is meestal (gelijk Bilderdijk zegt,) een zeer onvereenigd leger, geageerd heeft, zijn niet voldoende opgehelderd, zoo niet de berichten van al de partijen verzameld en vergeleken zijn. Bij de in den tekst vermelde voorhoedebeweging, op den 10den, zeggen sommige Hollandsche berichten verkeerdelijk, dat ook Fontenoi is bezet geworden (*Europ. Merc.*, Mei 1745, bl. 237); doch die berichten zijn ook ten aanzien van den slag zelven zeer verward, gelijk, bij voorbeeld, in het verhaal zoo als het gelezen wordt in de *Historie van den jegenwoordig geëindigden oorlog*, door J. D. J. (Amst. 1749) van het dorp Fontenoi in het geheel geene melding wordt gemaakt. Het vermoeden van Bilderdijk, dat men voor dezen slag niet heeft durven uitkomen, is niet uitsluitend op Wagenaar toepasselijk.

3) Van de Oostenrijksche troepen waren bij het leger alleen twee regimenten Dragonders en even zooveel Huzaren. De geheele Infanterie lag in garnizoen.

Cumberland en Königsegg hadden spoedig begrepen, dat Fontenoi een beslissend punt was van het slagveld; maar zij schijnen niet te hebben ingezien, dat een frontaanval op een wel verschanst, door een ravijn gedekt, sterk bezet en door een geheel leger ondersteund dorp, een van die roekelooze ondernemingen is, welke alleen kunnen verontschuldigd worden, wanneer men, of op eene groote overmacht van eigen krachten, of op de moreele zwakheid van den vijand kan rekenen. In plaats derhalve van te doen, wat de krijgskunde in dergelijke gevallen voorschrijft, eerst met een overmachtig geschutvuur het dorp te teisteren en doelmatige flank-manoeuvres te bezigen, deden zij des morgens te acht uur Fontenoi in het front aanvallen door twee kolonnen, waarvan de rechter kolonne uit Engelschen en Hannoveranen bestond, de andere uit twaalf Nederlandsche bataljons. Hoe sterk dan ook deze kolonnen waren, de aanval mislukte. Den toegang van het dorp verdedigden de Franschen slechts flauwelijk; doch zij bespaarden hunne krachten om zich op het kerkhof staande te houden, 't welk met een zesvoet-hoogen muur omgeven, door gracht en palissadeering tot een kleine forteres was gemaakt: een moorddadig vuur van kanon en klein geweer, van daar uitgaande, deed de Nederlandsche bataljons het eerst terugdeinzen; die van de andere kolonne volgden.

De Generaal Izaak von Cronström 1) had middelerwijl op den uitersten linkervleugel het dorp Antoing moeten aantasten; maar, 't zij dat het vuur der vijandelijke batterijen hem en zijne troepen onthutst had, 't zij dat naijver jegens den Vorst van Waldeck, die een bevel voerde 't welk hij zich had toegedacht, hem diens bevelen niet zoo gereedelijk deed volbrengen, deze althans moest hem, door zijnen Adjudant-Generaal Cornabé, een tweede bevel tot den aanval zenden, en eindelijk zelf daarheen snellen om het te doen ten uitvoer brengen. Eindelijk in beweging gekomen zijnde, brachten zijne troepen het niet verder, dan op een half kanonschot van de vijandelijke verschansingen. Waldeck hervatte inmiddels den aanval op Fontenoi met geen beter gevolg, dan de eerste maal: de Hollandsche Garde, en de Zwitsersche Regimenten van Sturler, de Salis en de Constant Rebecque betoonden zich onvervaard; maar al de overige weken van het slagveld, wel $^1/_4$ uurs achterwaarts. De schrik deelde zich mede aan eenige ruiterij, die tot den aanval op Antoing moest medewerken, en het cavallerie-regiment van Hessen-Homburg, met den Kolonel Matthias Hayko Appius aan 't

---

1) Deze Generaal, een Zweed van afkomst, is ook in den Spaanschen Successie-oorlog voorgekomen, waarin hij reeds als Brigadier had gediend: (zie *Bijlagen*) men zal hem beneden als Gouverneur van Bergen-op-Zoom aantreffen.

hoofd, rende voort tot aan Ath toe, vanwaar die Kolonel, even voorbarig als Obdam na den slag bij Ekeren, aan den Raad van State schreef, dat het geheele leger der bondgenooten vernield was. 1) Het was echter niet alleen zooverre nog niet gekomen, maar zelfs in geenen deele beslist, wie der beide strijdende partijen de overwinning behalen zou.

Tusschen het einde van den zoom van het bosch van Barri, namelijk, en Fontenoi lag, als reeds gezegd is, een der beide redouten door de Franschen voor hunnen linkervleugel opgeworpen, en de ruimte tusschen Fontenoi en deze redoute, bedroeg ongeveer 2500 passen. Terwijl nu de aanval op het genoemde dorp plaats had, was het gros der Engelsche en Hannoversche legermacht, door Cumberland aangevoerd, deze ruimte genaderd, waar de Fransche en Zwitsersche Garde op den rand van den hoogen grond stonden opgesteld. 2) Königsegg den aanval op Fontenoi afgeslagen ziende, gaf Cumberland den raad de infanterie tot gesloten kolonnen samen te trekken, en daarmede het centrum der Fransche slagliniën door te breken. Het werd beproefd. De Engelschen trokken het ravijn door, totdat zij stuitten op de linie van de Fransche Garde. Het was toen dat de anekdotische woordenwisseling tusschen de Officieren der beide partijen plaats had: »Messieurs des gardes Francaises tirez." — »Messieurs les Anglais nous ne tirons jamais les premiers." Het kwam de Fransche Garde duur te staan: voor het hevig vuur der Engelschen bezweek hare linie, de Zwitsersche Garde ging ook aan 't wijken, en een Brigade cavallerie, haar ter hulp zijnde komen aanrennen, werd afgewezen. Dan, de Engelsche slaglinie vond zich verhinderd van in hare geheele breedte voort te rukken, rechts door de redoute, links door Fontenoi, zoodat er, door het terughouden der beide vleugels, een frontbreking moest plaats hebben waardoor een galgvormige slagordening ontstond, welke vervolgens, door het opsluiten der tweede linie Engelschen, een langwerpig, van binnen ledig, vierkant zijnde geworden, dat zich langzamerhand samendrong als tot een kolonne van een 12000 man, door de Franschen

1) Den Kolonel Appius werd te Groningen door zijne vrouw het huis ontzegd, en met moeite ontkwam hij aan de woede des volks (*Mém. sur les camp. des Pays-Bas*, p. 55). Hij werd daarna, met den Majoor Sikkinga en drie Officieren van het 1ste bataljon Oranje-Friesland, bij vonnis van een krijgsraad gecasseerd, en onbekwaam verklaard, om immer den Lande in eenige militaire charge te dienen, *Europ. Merc.*, Juni 1745, bl. 291, en Wagenaar, D. XX, bl. 9. Men heeft omtrent deze zaak eene gedrukte verzameling van stukken, getiteld: *Eenige Schrifture op de Procedure van den Fiscael van de Generaliteit, tegens de gewezene Col. Comm. M. H. Appius, over beklag van wandevoir in de actie van Fontenoy.*" enz.

2) „Je n'ai pas cru," heeft de Maarschalk van Saksen naderhand geschreven, „qu'il y ait des Généraux assez hardis, pour hazarder de passer en cet endroit."

werkelijk voor een kolonne werd aangezien, en den naam heeft gekregen van de kolonne van Fontenoi. Beurtelings losten nu de keurregimenten der Fransche cavallerie elkander af, om deze niet meer voorwaarts bewegende slagorde, onder den voet te rijden; maar het was vruchteloos. Het wel gericht vuur der Engelschen deed het eene regiment voor, het andere na, uit elkander stuiven, en, waar het ergens een escadron gelukt was in te dringen, werd het vernield. Dus vechtende, was deze gewaande kolonne reeds eenige honderden schreden voorbij Fontenoi voortgerukt, toen de Maarschalk van Saksen, den slag verloren achtende, den Koning ried, zijn behoud over de Schelde te zoeken. Het is buiten allen redelijken twijfel, dat, zoo in dezen oogenblik, de vaardigheid in het manoeuvreeren bij de Engelschen even groot was geweest als de kracht van hun vuur en de Nederlanders zich op Antoing hadden geworpen, in de verwarring, waarin zich het Fransche leger bevond met Doornik en de Schelde in den rug, de Franschen een treurigen dag te meer bij die van Azincourt en Crespy in hunne geschiedboeken zouden te vermelden hebben gehad; 1) en 't was de overtuiging, dat de overwinning hier als op de punt eener naald had gewaggeld, welke den Maarschalk van Saksen, na den afloop van den slag, tegen zijnen Koning deed zeggen: »Voyez, Sire, à quoi tiennent les batailles."

De zon had reeds in haar toppunt gestaan, en meer dan twee uren boorde de Engelsche kolonne nu weder langzaam door de Fransche slagordening heen, moedig afslaande al de aanvallen, tegen haar gericht door de talrijke troepen-afdeelingen welke opgesteld werden tegenover hare lange flanken, waarvan de linker door het kanonvuur van Fontenoi, de rechter door dat der redoute, nog daarenboven geteisterd werden. Doch nu naderde de beslissing van den slag. De vijandelijke Veldheer, om de Engelsche slagorde in haren voortgang te stuiten, deed zes stukken geschut tegen haar front richten; Löwenthal wierp zich in haar rechterflank met eene Iersche brigade en twee Fransche regimenten, en dit voorbeeld deed de aanvallen op de andere flanken in het front met vernieuwde woede hervatten. Ware het den vijand gelukt in te breken, deze geheele Engelsche en Hannoversche Infanterie ware onredbaar verloren geweest: maar, ofschoon uitgeput van vermoeienis en niet ondersteund, zelfs niet door hunne eigen Ruiterij, welke in derde linie 1500 passen achterwaarts, aan het vijandelijk geschut blootgesteld, werkeloos den geheelen slag had aangezien, weken deze dapperen al

1) Dit is het gevoelen van den Oostenrijkschen Schrijver in het *Oestenr. Milit. Zeitschr.* boven aangehaald.

vechtende terug, vervolgd tot aan Veson, waar zij door de Engelsche cavallerie en de infanterie-reserve werden opgenomen. Te drie ure nam het geheele leger den terugtocht aan naar de legerplaats bij Maubray, welke het des morgens te twee ure verlaten had. Aan dooden telde het 2605 man, aan gekwetsten en vermisten 4176. Daarvan had het Nederlandsche voetvolk aan dooden 19 Officieren en 485 soldaten: de brigadier de Salis, de Kolonel van Rijssel, de Luitenant-Kolonel van Boetzelaar en de Majoor Enderlein waren onder de gesneuvelden. De Nederlandsche cavallerie had slechts 57 Ruiters verloren, maar 5 Officieren en daaronder den Kolonel van Lijnden van Blitterswijk en den Majoor van Colle. 1) Het verlies der Franschen was niet veel geringer, dan dat der overwonnenen, maar hun vielen een veertigtal stukken geschut in handen.

Allen die over den slag bij Fontenoi geschreven hebben komen overeen, dat van beide zijden meer dapperheid dan tactische bekwaamheid bestond, en dat de Engelsche en Hannoversche Infanterie daarin een onverschrokkenheid en geoefendheid heeft ten toon gespreid, waardoor zij meer verdiend had, dan het geluk van zich ten laatste uit een allerneteligste gesteltenis roemrijk gered te hebben. Ook daarin stemmen allen te zamen, dat de Hertog van Cumberland in dezen veldslag veel dapperheid heeft aan den dag gelegd, maar weinig veldheerstalent. Eindelijk zal elk onpartijdige dit moeten toestemmen, dat de wankelmoedigheid der Nederlandsche troepen tot het verlies van den slag heeft medegewerkt. 2) Dat echter niet allen verdienen in die oneer begrepen te worden, blijkt daaruit, dat, toen aan Waldeck de taak werd opgedragen om den teruchtocht te dekken, hij zich daartoe bediende van Hollandsche Regimenten, welke hem, die gezegd wordt overal in 't heetste vuur te zijn geweest, niet hadden verlaten. 3) Misschien ook is de lafhartigheid der Nederlanders wel wat breed uitgemeten en daaraan eenig meer gewicht gegeven, om het gewicht der misslagen in het geheele beleid van den slag niet zoo groot te doen schijnen, en plichtverzuim van anderen te minder te doen uitkomen. Het ware toch niet

---

1) In het *Oestr. Milit. Zeitschr.* vindt men eene opgave van het getal dooden en gekwetsten uit de officieele lijsten: de in den tekst opgegevene namen zijn uit andere bronnen bekend geworden.

2) In een Extract uit verscheidene brieven van voorname Hollandsche Officieren, in den *Europ. Merc.*, bl. 239, wordt wel gezegd, dat, behalve het boven in den tekst vermelde Regiment Hollandsche Garde, ook de Regimenten van van Dorth, Nassau-Friesland en Buddenbroek wonderen hebben gedaan; maar dewijl van elders niet bleek, waarin die wonderen bestaan hebben, scheen op de bron, waaruit die getuigenis geput is, niet genoegzaam staat gemaakt te kunnen worden.

3) Uit de papieren van Waldeck in de aangehaalde *Mémoires*, p. 66.

alleen de Nederlanders, die hier eenigen blaam op zich hebben geladen. Immers de Oostenrijksche Generaal Molthe, in het bosch van Barri gezonden, om daardoor vooruit te dringen en dus het zwakste punt der vijandelijke stelling te bereiken, bracht er zijnen tijd volstrekt nutteloos door. De Engelsche brigadier Ingolsby zou een der twee redouten vóór den vijandelijken linkervleugel aantasten: daaraan niet hebbende voldaan, moest hij zich behelpen met de armhartige uitvlucht, dat hij de redoute niet had kunnen vinden, 't geen hem echter niet behoeden kon voor de schande van gecasseerd te worden. Eindelijk, als ware het slagveld van Fontenoi bestemd om niets dan pijnlijke gewaarwordingen te weeg te brengen, heeft ook de vijand de eer der overwinning bezoedeld. Zelfs nog na den aftocht van het geslagene leger, werden de gekwetsten op het slagveld, met de kolven der geweren, meêdoogenloos doodgeslagen; en de Hertog van Cumberland vond zich verplicht door een Officier met twee trompetters, aan Lodewijk XV een kistje te doen overbrengen, door de Generaals van het Pragmatieke leger verzegeld, bevattende steenen, stukken glas en vergiftigde stoffen, welke uit de wonden der gekwetsten gesneden waren, en, als in 't krijgsrecht van Christenvolken verboden moordtuig, aan het eergevoel Zijner Allerchristelijkste Majesteit onderworpen werden. 1) Hoe gaarne verlaat men dan het slagveld bij Fontenoi, om binnen Doornik althans de eer van den Nederlandschen krijgsman eenigermate gehandhaafd te zien.

Nadat Doornik op den 25sten April aan wederzijden van de Schelde ingesloten was, en de loopgraven in den nacht van den 31sten bij het dorp Orcq waren geopend, hadden de Franschen, toen de slag bij Fontenoi geleverd werd, met de belegeringswerken nog geen groote vorderingen gemaakt. De hoofdaanval, welke twee hoornwerken omvatte, het eene voor de zoogenaamde Zeven Fonteinen, het andere voor de Rijsselsche poort, was voornamelijk tegen het eerstgemelde werk gericht, in welks bedekten weg, nadat deze, van twee loopgraaf-katten fel bestookt, den 9den bekroond en den 10den met de bajonnet vermeesterd was, in den avond van den dag welke op den slag volgde, met den bouw van bresbatterijen een aanvang werd gemaakt. Vijf nadrukkelijke uitvallen en een krachtig onderhouden vuur der belegerden, hadden de Franschen doen gevoelen, dat zij Doornik niet zoo gemakkelijk als Menen en Yperen in het vorige jaar, zouden bemachtigen, maar hier met een dapperen bevelhebber te doen hadden. Deze was

1) Het antwoord, van wege Lodewijk XV gegeven, was, dat de Engelschen bij Dettingen zulk moordtuig ook gebruikt hadden.

de Generaal der Infanterie Johan Adolf Baron van Dorth, die zich door de nederlaag bij Fontenoi, ofschoon deze over het lot van Doornik beslist had, evenmin liet versagen, als door het bedenkelijk gemor der burgerij 1) en de vernieling van bijna al de gebouwen van het kasteel, het gevolg van het springen eens kruitmagazijns door het verraad van twee mineurs. Immers, toen op den 15den de Koning van Frankrijk hem deed bedreigen met de krijgsgevangenschap van het geheele Garnizoen, zoo hij vóór den 20sten de stad niet overleverde, gaf hij het waardig antwoord, dat hij, door voort te gaan met zich tot het uiterste te verdedigen, de achting van Frankrijks Koning hoopte te verdienen. Die hoop werd niet teleurgesteld: want, ofschoon van Dorth het tijdstip voor de overgave op den 20sten oordeelde nog niet gekomen te zijn, werd de bedreiging niet ten uitvoer gebracht, en hem ook later de keus gelaten, met de geheele bezetting af te trekken, of, zoo hij ook nog het kasteel mocht willen verdedigen, zich daarin te begeven. Voordat van Dorth echter tot de noodzakelijkheid van deze keus kon gebracht worden, stelde hij zich met zijne bezetting wakker te weer; maar het verraad van een der Ingenieurs, die in een oogenblik van wanhoop, het gevolg van eenig geschil, tot den vijand was overgeloopen, had deze met den toestand der werken volkomen bekend gemaakt. De halve maan in het front van het aangevallen hoornwerk, in den nacht van den 13den Mei ingenomen en de bastions-facen in bres gelegd zijnde, drongen in den nacht van den 16den twee Grenadier-compagnieën door de bres binnen; doch door de belegerden kloekmoedig ontvangen, werden zij spoedig weder naar buiten geworpen. Eindelijk stormden in den morgen van den 18den, 16 Grenadier-compagnieën door twee bressen te gelijk het hoornwerk binnen, en bleven, na een allerhardnekkigst gevecht, zich in de beide halve bastions handhaven. In den avond van den volgenden dag begonnen de vijandelijke batterijen bressen te schieten in den hoofdwal; twee dagen waren toereikende om die beklimbaar te maken, en toen besloot van Dorth, ziende alles gereed tot den grachtsovergang, onderhandelingen met den vijand te openen. Daar hij echter de verantwoordelijkheid niet op zich wilde nemen van ten aanzien van het kasteel eenige bepaling te maken, werd er overeengekomen, dat de Luitenant-Kolonel Willem Tijmen Baron van Lintelo, en de Ritmeester Pompejus Onderwater naar 's Gravenhage zouden vertrekken, om het goedvinden der Staten-Generaal te vernemen.

---

1) Elf galgen, aan even zoovele hoeken der stad opgericht, waren daartegen eene nadrukkelijke waarschuwing.

Deze Officieren kwamen terug met het besluit, dat het kasteel, een der voornaamste werken van Vauban, moest verdedigd worden.

Het aangaan of volhouden van een strijd kan het uitoefenen van een zedelijken invloed ten doel hebben, waardoor het vergieten van menschenbloed kan gerechtvaardigd worden, al was er ook geen de minste hoop dat een gunstige uitslag dien strijd zou bekroonen; en aan een zoodanig inzicht is misschien het besluit toe te schrijven, om, nadat de stad verloren was, het kasteel van Doornik te doen verdedigen, terwijl men door de overgaaf een dappere bezetting had kunnen behouden. Wat toch was er te verwachten van de verdediging van een kleinen omtrek, waarin weinig minder dan 7000 man samengestuwd, 1) bijna al de gebouwen vernield, en geen bomvrije lokalen voorhanden waren? Des te grooteren lof verdient de bezetting, welke zich in dezen hopeloozen strijd nog 20 dagen verdedigd heeft.

Gedurende den wapenstilstand, gesloten om ten aanzien van het kasteel bevelen uit 's Gravenhage te erlangen, hadden de Franschen de voorbereidende werkzaamheden tot den aanval zoover voortgezet, dat, toen het besluit der Staten in den avond van den 30sten Mei werd bekend gemaakt, reeds den 1sten Juni het vuur tegen het kasteel werd geopend uit 6 kanonnen en 60 mortieren. Elf dagen later waren 200 zware kanonnen en 78 mortieren werkzaam om het kasteel te beuken, en daaronder was een mortier welke bommen wierp van 500 pond. 2) De talrijke bezetting gaf gelegenheid tot uitvallen: dit krachtdadig middel om den belegeringsarbeid te vertragen, werd niet veronachtzaamd. Den 4den, den 5den, den 8sten Juni, werd er met 800 man uitgevallen; bij den laatste dezer uitvallen werd een mortier-batterij vernageld, en bij den moedigen wederstand welken de vijand bood, leed deze telkens zulke zware verliezen, dat, daar hij reeds in den aanval voor de stad 10,000 man had verloren, zijn verlies voor het kasteel gerekend wordt niet minder te zijn geweest. Doch de mijnen en fougassen, door de belegerden ontstoken, deden de gewenschte uitwerking niet: nu eens sloegen zij een gedeelte van de contrescarp in de gracht, dan eens verschaften zij den belegeraar geschikte logementen. Dapper werd de bedekte weg verdedigd, en deze ging ook niet verloren; maar op den 19den Juni bevond men, dat al de batterijen op het kasteel

---

1) Bij het begin van het beleg bestond het Garnizoen uit 8000, volgens sommigen uit 9000 man: daarvan waren bij het verdedigen der stad 1400 man gesneuveld.

2) Men noemde deze bommen, naar den uitvinder, Comingues. Het getal bommen in het kasteel geworpen wordt door sommigen tot 30,000 bepaald, door anderen op een dubbeld getal begroot.

gedemonteerd, al de waterputten bedorven waren, en de hoofdwal door een wijde bres open lag. 1) Ook zelfs in deze gesteltenis verwierf de bezetting, nog 5000 man sterk, de vergunning, om met militaire eerbewijzen uit te trekken, onder de belofte dat zij vóór den 1sten Januari 1747, de wapenen niet zou mogen gebruiken tegen Frankrijk.

De eer der heldhaftige verdediging van Doornik kan tegen den smaad opwegen, dien de slag bij Fontenoi op de Nederlandsche troepen van dien tijd geworpen heeft. 2) De Generaal van Dorth mocht die niet tot het einde toe bijwonen. Door een beroerte overvallen, verliet hij, met vergunning van den vijandelijken Opperbevelhebber, het kasteel, en liet het bevel aan den Generaal-Majoor Jacob Baron van Brakel, die zich deze eer volkomen waardig heeft betoond, en aan zijn woord gestand is gebleven, van liever een algemeenen storm af te wachten, dan in een verdrag te bewilligen 't welk hem een eerlijken aftocht zou ontzegd hebben.

Indien de verdedigers van Doornik bemoedigd zijn gebleven door de hoop, dat Cumberland een tweede poging tot hun ontzet zou beproeven, dan is die hoop deerlijk teleurgesteld. Na zijne nederlaag hield hij zich bezig met de geledene verliezen te herstellen, en zijn leger te versterken; maar de overmacht van het Fransche leger, versterkt door een talrijke afdeeling van het leger in Duitschland, bleef zoo groot, dat het de bondgenooten gemakkelijk zou hebben kunnen dwingen de Oostenrijksche Nederlanden prijs te geven, indien het hen met vereenigde macht op het lijf ware gevallen. Doch niet het vijandelijke leger, maar vestingen waren het voorwerp der strategische operatiën van dien tijd, en daardoor deden vestingen, hoe ook verdedigd, aanmerkelijke diensten, alleen omdat zij er waren. 3)

Op de inneming van Doornik volgde, den 11den Juli, de verrassing van Gend, welke groote stad, waar de Engelschen, om de nabijheid van Ostende, hunne magazijnen hadden, zonder eenige noemenswaardige verdediging was gelaten. Onbegrijpelijke onachtzaamheid! 4) Brugge, 'twelk in 't geheel geen bezetting had, onderwierp zich den 18den. Oudenaarden, door troepen van allerlei natiën onder een Oostenrijkschen be-

---

1) Volgens sommigen had de bres 78 voeten, volgens anderen 20 toises.

2) „The defence, both of Tournay and of the Citadel, were very respectable," zegt Smijth, *Chronological Epitome of the wars in the Low Countries*, p. 232. Ook de Oostenrijksche schrijver in het *Oestr. Milit. Zeitschr.* doet het lofwaardige der verdediging uitkomen, en noemt van Dorth „einen tapfern kommandant."

3) Aanmerking van den Oostenrijkschen schrijver, meermalen aangehaald.

4) Het geheele Garnizoen bestond uit 500 Engelschen en 200 Oostenrijkers. De Franschen vonden er, onder anderen, 30 vuurmonden, de volledige uitrusting voor verscheidene regimenten en voor *f* 500,000 Engelsche fabriekgoederen.

velhebber, den Luitenant-Kolonel de Makhuo, werd slechts vier dagen verdedigd (17-21 Juli). Dendermonde, door een eenvoudige omwalling, zonder bekleedingsmuren, maar voornamelijk door middelen tot onderwaterzetting versterkt, werd den 8sten Augustus berend; en toen het overstroomingswater grootendeels was afgeleid, gaf de Oostenrijksche Generaal Tunderfeld, die er 8 of 900 man, deels Oostenrijkers, deels Hollanders, onder zijne bevelen had, den 12den de stad bij verdrag over. Te gelijker tijd had Löwenthal het beleg voor Ostende geslagen. De Oostenrijksche Generaal Chanclos had in deze vesting het bevel, en 5000 Engelschen, Oostenrijkers en Nederlanders (het Regiment van Kinschot), benevens 209 Artilleristen en alle benoodigdheden, tot zijne beschikking. Hier, waar de loopgraven geopend werden in den nacht van den 13den Augustus, werd op den 23sten de bedekte weg gedurende twee uren hardnekkig verdedigd, maar toen aan de overmacht prijs gegeven; nog dien zelfden dag wapperde de witte vaan op de wallen van de stad, zoo vermaard geworden door de heldhaftige verdediging der Nederlanders tegen de Spanjaarden. Nieuwpoort werd, door den Engelschen Generaal Gibson zoo schandelijk verdedigd (1-5 September), dat hij deswege van zijne militaire betrekking ontzet werd. Eindelijk moest de verovering van Vlaanderen door die van Ath voltooid worden. De Oostenrijksche Generaal Wurmbrand voerde het bevel binnen Ath over 1200 man van de drie natiën, maar er werden slechts 17 Artilleristen gevonden voor de 56 vuurmonden welke op de werken lagen. Tot de bediening van het geschut moesten derhalve soldaten geoefend worden; maar bij de vernieling, door 24 mortieren en 36 kanonnen in de kleine vesting veroorzaakt, voegde zich het afbranden van het arsenaal, en Ath, waartegen den 1sten October de loopgraven waren geopend, werd den 8sten aan den vijand overgegeven.

Is het niet te ontkennen, dat de snelle vermeestering van al deze in vroegere oorlogen vermaard geworden vestingen, grootendeels veroorzaakt is door verzuimen van de Besturen die haar in goeden staat hadden moeten houden, ook dit moet daarbij in rekening gebracht worden, dat in den belegeringsoorlog de Franschen toen ten tijd door geen ander volk geëvenaard werden. Hunne artilleristen en ingenieurs waren wetenschappelijk gevormd en onder hunne leiding werd in vredestijd het belegeringsmaterieel telkens tot grootere volkomenheid gebracht.

En wat deed Cumberland in dien tusschentijd? — Na eerst stelling te hebben genomen achter de Dender, trok hij, Gend verloren hebbende, terug tusschen Brussel en Vilvoorde, zonder iets tot redding van Vlaanderen te ondernemen, dan een flauwe poging tot ontzet van Ath. Het

verlies van Gend schijnt, meer nog dan de nederlaag bij Fontenoi, de ontwerpen van den Engelschen Veldheer, zoo hij er eenige gehad heeft, te hebben doen in duigen vallen; maar wat hij met een leger van 36,000 man, als het zijne nu was, tegen de overmacht des vijands had kunnen ondernemen, zou wellicht moeielijk vallen te bepalen.

De Franschen, door het bezit van Ath en Dendermonde meester zijnde van de Dender, konden nu gemakkelijk Brussel bedreigen, in welke groote stad men de onvoorzichtigheid had gehad, bijna 9000 man in bezetting te leggen. Toen derhalve, na de inneming van Ath, de Maarschalk van Saksen zijn winterkwartier te Gend, de bondgenooten het hunne te Antwerpen hadden gevestigd, vormde de Fransche Veldheer het ontwerp, om de hoofdstad van Brabant te vermeesteren, niet zoo zeer om de stad zelve in bezit te houden, als wel om de troepen gevangen te nemen, welke daar winterkwartier hielden. 1) Hij werd, behalve door de gewone zorgeloosheid gedurende het houden der winterkwartieren, daartoe verlokt door de vermindering welke de krijgsmacht der bondgenooten had geleden door het vertrek van Cumberland, met een groot gedeelte der Engelsche troepen en 6000 Hessen, om een nieuwen opstand ten behoeve van den Pretendent in Schotland te dempen, naar Engeland vertrokken, waarheen ook Willem Maurits van Nassau-Ouwerkerk, met 6000 man Nederlandsche troepen, gezonden was: men wist daarenboven, dat Brussel, bij een geregeld beleg, volstrekt niet te verdedigen was. 2) Met de grootste geheimhouding werden de toebereidselen tot dezen aanslag gemaakt; en in den nacht van den 27sten Januari 1746, kreeg de Luitenant-Generaal Philip Baron van der Duyn, die over de troepen te Brussel het bevel voerde, 3) het eerste bericht,

---

1) Men meent, dat eerst na de inneming der stad, Lodewijk XV verlangd heeft, ze in bezit te houden, maar dat dit het plan van den Maarschalk niet geweest is. Deze schreef, den 11den Februari, uit het hoofdkwartier te Laeken, aan den Graaf von Kaunitz, Oostenrijksch Minister te Brussel, die hem gepolst had omtrent de voorwaarden, welke men zou kunnen bedingen, het volgende: „Vous avez fait la faute, d'y mettre une grande guarnison, il est juste que nous en profitions." Een afschrift van dezen brief wordt gevonden in een belangrijk *Journaal, gehouden door den Luitenant-Generaal van der Duyn, hebbende gecommandeerd de Auxiliaire troupes binnen Brussel* enz., van welk *Journaal* de Schrijver van den Heer Eersten Luitenant der Artillerie, Baron van Verschuer, een afschrift ten gebruike heeft mogen ontvangen.

2) Op de meeste plaatsen was geen glacis; de aardewerken waren overal „geëbouleerd en geëcrouleerd" (als het in het aangehaalde *Journaal* heet), de palissaden waren verrot of los; op sommige plaatsen kon men uit den bedekten weg door de drooge gracht zoo maar in de stad rijden.

3) Deze Philip van der Duyn, Luitenant-Generaal der Cavallerie, Gouverneur van Breda en Kolonel van het Regiment Gardes te voet, was de jongste zoon van den uitmuntenden cavallerie-Generaal, Adam van der Duijn, Heer van 's Gravemoer, die in 1688 aan de Boyne in Ierland mede heeft gestreden, en in al de veldtochten van Willem III zich bijzonder onderscheiden heeft. Een andere zoon van dezen Adam, Nicolaas geheeten, was Generaal-Majoor der cavallerie en Kwartiermeester-Generaal geweest, zijnde

dat er eenige beweging in de Fransche kwartieren werd opgemerkt, welk bericht reeds den dag daarna gevolgd werd door de tijding, dat uit alle omliggende vestingen, Maubeuge, Condé, Valenciennes, Doornik, Rijssel, Ath, Oudenaarden, Gend, talrijke troepen met geschut in aantocht waren. Van der Duyn, die wellicht, door zich in het bosch van Soignies te werpen, met zijne troepen naar de zijde van den Demer of naar Namen had kunnen ontkomen, maar die geene vrijheid vond om de stad te ontruimen, waartoe de Oostenrijksche overheden ook niet licht hunne toestemming zouden gegeven hebben, deed terstond de stad, zooveel zulks doenlijk was, in staat van tegenweer brengen. Daar de vorst door dooiweder was vervangen, waardoor er hoop was dat de Franschen veel moeite zouden hebben met hun zwaar geschut door de slechte wegen te krijgen, rukte hij met zijne Ruiterij en 7 of 8 bataljons de Schaarbeeksche poort uit, om te trachten, »den vijand in respect te houden door eene goede contenance, of het mogelijk was, hem te doen retireren." Doch, daar de Hannoversche Generaal Ilten weigerde zijne cavallerie uit Leuven en Mechelen daarbij te voegen, hoewel de afspraak daartoe met dien Generaal gemaakt was, en daar de vijand in grooten getale meer en meer rondom Brussel samentrok, moest van der Duyn weder inrukken, en de Franschen wierpen zich in de uitgestrekte voorsteden. Dat dezen niet vernield waren, was voorzeker een verzuim; maar de Maarschalk van Saksen thans van zijne ziekte eenigszins hersteld, had, om die vernieling te voorkomen, zich van een list bediend. Hij had aan den Oostenrijkschen Gouverneur van Brussel, Graaf van Lannoy, door een brief verzocht, dat, zoo er eenige bewegingen van Fransche troepen werden waargenomen, men niet te voorbarig tot het afbranden dier schoone voorsteden zou overgaan; en Lannoy had van der Duyn weten te belezen, om ze te sparen. Toen deed van der Duyn aan de Hoofd-Officieren der bezetting het voorstel, om »eenen sterken uitval te doen; maar die heeren waren van een ander gevoelen, en allegueerden daartegen, dat zulke onderneming niet anders als heel desavantageus zoude wezen, aangezien de voorsteden overal opgepropt waren van Franschen, daarbij de voorsteden redelijk lang zijnde; zoodat, eer zij aan het einde zouden wezen, de helft van het volk te schande zoude gaan door het vuur, dat de vijanden uit de huizen zouden doen!" Desniettegenstaande herhaalde van der Duyn den 8sten

in 1728 overleden. Nog een andere broeder van Philip was Adam Adriaan, door wiens huwelijk met de erfdochter van het oud-adellijk geslacht der van Dorpen, de heerlijkheid Maasdam in het geslacht van van der Duyn is gekomen, en op wien de zonderlinge lijkpredikatie is, waarvan de Baron Collot d'Escury een staaltje heeft medegedeeld, in *Holl. Roem*, D. IV.

zijn voorstel, om »een goeden uitval te doen, maar de Hoofd-Officieren waren wederom van contrarie meeninge." Den 9den »eindelijk" werd er door de Generaals en Hoofd-Officieren tot een uitval besloten; maar deze mislukte: de Franschen hadden toen reeds twee parallellen getrokken tegenover een hoornwerk voor de Schaarbeeksche poort. 1)

Den 10den opende de vijand een derde parallel, welke niet meer dan 50 passen van de palissaden verwijderd was. Nu volgde de bekroning van den bedekten weg op den 15den, en vijf batterijen schoten een dag later bres in het hoornwerk en in den hoofdwal. De belegerden werden toen ook genoodzaakt al de bedekte wegen te verlaten, en de vijandelijke sappe ging tot in de drooge gracht voort. Daarenboven waren meest al de batterijen in de stad vernield, zonder dat er hoop was van die te kunnen herstellen, door gebrek aan bouwstoffen; 2) de geweren waren door het menigvuldig gebruik verlamd, en er was geen voorraad van andere. Toen werd in den krijgsraad op den 27sten Februari eenparig besloten, »dat, aangezien de defensiën van de plaats geheel geruïneerd waren en niets meer uitgevonden kon worden, dienende tot eenige resistentie, en om een bloedbad voor te komen, men eene honorable capitulatie ten eersten moest zoeken te maken, en de chamade te doen slaan." Maar nauwelijks is dit besluit genomen, of aan van der Duyn wordt door een spion een briefje van den Vorst van Waldeck gebracht, bevattende deze lichtvaardige verzekering: »Le secours arrive le vingt." Dit briefje aan den krijgsraad zijnde mede-

1) De in den tekst met aanhalingsteekens gedrukte woorden zijn uit het *Journaal* van van der Duyn genomen, en moeten strekken ter weerlegging van de ongunstige wijze, waarop het gedrag van van der Duyn wordt voorgesteld in de *Mémoires*, uit de papieren van Waldeck, door Heeren uitgegeven, waarvan de schrijver zich ten doel heeft gesteld, Waldeck zuiver te houden van allen blaam, ten aanzien van het verlies van Brussel. Daarin wordt gezegd, dat Waldeck aan van der Duyn gegeven had „les ordres les plus [illegible]" om, in geval van gevaar, Brussel te ontruimen. In het *Journaal* echter blij[illegible] [illegible]iet het minste; neen: maar integendeel werden reeds den 28sten Januari [illegible]men, om „de defecten in de vestingwerken ten spoedigste te repare[illegible]eren," en alles gereed te maken om weerstand te bieden; en van het e[illegible]an der Duyn nog dienzelfden avond bericht naar 's Gravenhage aan Wal[illegible], als uit het medegedeelde in den tekst blijkt, wordt ook in de *Mém*[illegible]ken met de cavallerie en 7 of 8 bataljons voorgesteld, als een poging[illegible]oorde en Mechelen te ontkomen, waarbij dan de aanmerking gevoegd wordt: „[illegible] fut son dessein, il ne sut pas l'exécuter." Eindelijk blijkt uit het medegedeelde, hoe onwaar het is, wat in de *Mémoires* gezegd wordt, dat, daar sterke uitvallen het eenig redmiddel waren voor het Garnizoen, evenwel het eenparig gevoelen van een geheelen krijgsraad noodig was, om van der Duyn tot den uitval op den 9den over te halen. De uitvoering van dien uitval schijnt wel iets te wenschen overgelaten te hebben, maar was dit aan van der Duyn te wijten?

2) Er waren ook, noch houwitsergranaten, noch drie- en zespondskogels meer, en nog maar weinige van twaalf pond.

gedeeld, bleef deze desniettemin volharden in het eens genomen besluit, en op de onverwijlde uitvoering daarvan aandringen 1).

Een bevelhebber, die, bij zulk een besluit van een krijgsraad, in die gesteltenis van zaken, blijft volharden, en alleen de verantwoordelijkheid durft op zich nemen van de schromelijke tooneelen, welke het gevolg konden zijn van een onstuimigen aanloop des vijands in een stad als Brussel, — zulk een bevelhebber, zoo hij eenigen blaam verdiende, zou het zeker niet die zijn van gebrek aan kloekmoedigheid; en het is alleen te wijten aan de voorbarige belofte van Waldeck, dat het besluit van van der Duyn, om dat van den krijgsraad niet ten uitvoer te brengen, nog eenig menschenbloed heeft gekost. In den nacht, namelijk, van den 18den werden nog velen, en daaronder de Kolonel Saran, die een doodelijke wond bekwam, buiten gevecht gebracht, door het geweldig vuur des vijands bij een poging om de bressen te dichten. Doch daarbij bleef het niet. In den namiddag van den daarop volgenden dag (19 Febr.), tusschen vier en vijf uur, kwamen onverhoeds acht compagnieën Fransche grenadiers, met verscheidene piketten infanterie versterkt, en ondersteund door dragonders te voet, stormenderhand door twee bressen het aangevallen hoornwerk binnenrukken. Dan, de in de nabijheid staande piketten der belegerden schoten ijlings te hulp, en weerden zich zoo dapper, dat de bestormers met verlies van 160 man, waaronder 8 Officieren, tot in hunne sappen en loopgraven werden teruggedreven. 2) Intusschen had men te Brussel door

1) De schriftelijke verklaring van den krijgsraad is in het aangehaalde *Journaal* ingelascht, en geteekend door W. Rumpf (Generaal-Majoor), J. Saran, R. Leusden, J. B. Planta, C. IJssel, B. de Schepper, S. Dierkens, F. E. Spiering, de Jaymaert, R. van der Mast, A. de la Millière, H. Sprecker, R. L. Sturler, Crousa, J. H. Robbertsen, D. Hadel, la Rochette. Tot stijving van het gevoelen van den krijgsraad diende de volgende verklaring van de gezamenlijke Ingenieurs: „Nous soussignez déclarons en tout honneure et conscience, que nous croyons, que comme l'Ennemi est maitre du chemin couvert et du ravelin de l'ouvrage à corne, il pourra se jeter dans les fossées du dit ouvrage, et qu'il pourroit, tant par la droite que par la gauche, couper l'ouvrage à corne, dont la gorge n'est défendu que du chemin couvert entre la place et le dit ouvrage à corne, qui est commandez par le glacis et parti du chemin couvert du dit ouvrage, outre que le dit chemin couvert n'est pas dans un état de défense requise. En foy de quoy nous avons signez cette déclaration à Brusselles le 17 Fevr. 1746." (was get.) de Baut, Coll. et Directeur du corps des Ingenieurs, L. F. de Sermet, Capt. Ingenieur, (lager stond): „Nous certifions comme cij dessus. „Actum Brussl le 14me Fevr. 1746." (was get.) Coenrad Haan, F. S. de Vye. De hier genoemde vier Officieren waren de eenige Ingenieurs te Brussel; de twee eerstgenoemden waren in Oostenrijkschen dienst, en Haan, Adjudant van den Generaal van der Duyn, fungeerde als Ingenieur in plaats van den Ingenieur des Maretz, die ziek was.

2) Op een zeer partijdige wijze wordt dit vooral voorgesteld in de *Mémoires* van Waldeck, door Heeren uitgegeven. Het heet daar, dat tien Fransche Grenadiers, afgezonden om de bressen te verkennen, tot op de borstwering zijnde gekomen, door hun geroep Vive le Roi! vier compagnieën Grenadiers en eenige piketten Dragonders hebben uitgelokt tot een roekeloozen aanloop, welken de belegerden voor eenen overlegden storm hebben willen doen doorgaan. De in den tekst vermelde bijzonderheden, uit het

spionnen bericht gekregen, dat de Franschen alle ladders uit de omliggende dorpen hadden bijeen doen zamelen, en dat eenige duizend man versche troepen met zwaar geschut te Affighem overnacht hadden, welke nu in aantocht waren naar de Læken-brug. Het bleek dus, dat de verdediging tot het alleruiterste was gekomen, vermits er een algemeene storm in den volgenden nacht te wachten was, en de vijand, wanneer hij het hoornwerk had overmeesterd, den storm door de drooge gracht en de bressen in den hoofdwal zou kunnen doorzetten. In dezen nood deed van der Duyn nog denzelfden avond de gewone teekens geven tot het staken der vijandelijkhoden. Echter nog niet wanhopende aan het toegezegde ontzet, zond hij terstond een bode naar den Vorst van Waldeck te Mechelen, met het bericht dat Brussel niet langer kon verdedigd worden; tevens deed hij twee Officieren naar het Fransche hoofdkwartier vertrekken, om wel een onderhandeling te openen, maar deze zoo lang mogelijk te rekken. Het was ook inderdaad niet voor in den avond van den 20sten, toen de dag, bepaald voor het door Waldeck beloofde ontzet, verstreken was, dat de capitulatie werd gesloten, waarbij de geheele bezetting, nog sterk ruim 8000 man, zich krijgsgevangen moest geven. 1) Aan den triomf der Franschen over de bemachtiging der hoofdstad van de Oostenrijksche Nederlanden werd nog een bijzondere luister bijgezet. De Koninklijke standaard van Frans I, welke in den slag bij Pavia met Frankrijks Koning zelven in handen van Keizer Karel V was gevallen, en in het tuighuis te Brussel was bewaard, werd nu naar Parijs teruggevoerd, en aldus, na meer dan twee eeuwen, een smaad uitgewischt, welken het eergevoel van den krijgsman aan het verlies van dergelijke voorwerpen pleegt te hechten. Maar zoo het verlies der Nederlandsche vaandelen en standaarden, te

---

Journaal van van der Duyn getrokken, komen overeen met hetgeen gezegd wordt in een brief, uit het Fransche hoofdkwartier te Laeken den 21sten geschreven, en hoofdzakelijk te vinden in den *Europ. Merc.*, Febr. 1746, bl. 147, alwaar men leest: „Eergisteren avond hebben wij met 4000 man, ondersteund door al de Grenadiers een storm op 't hoornwerk van Brussel gedaan, doch na groot verlies tot in de loopgraven terug moeten keeren."

1) Fransche schrijvers begrooten het garnizoen op 12000 man. Bij het begin der belegering bestond het Garnizoen uit het Regiment Gardes, de Regimenten van Cronström, Waldeck, Aylva, Smissaart, Dibbetz, de Guy en Elias, benevens van de Zwitsers 3 bataljons van de Constant Rebecque, 3 van Sturler, 3 van Planta, uitmakende een geheel van 67 Kapiteins, 144 Officieren, 391 sergeanten, 278 tamboers en 8037 soldaten. Voorts nog het Regiment Dragonders van Massau en een Regiment karabiners, uitmakende 4 Ritmeesters, 18 Officieren, 22 sergeanten, 15 tamboers en 586 Dragonders en Ruiters: zoodat het geheele Garnizoen 8623 man telde. Daarvan waren gesneuveld 1 Kapitein, 2 Officieren, 2 sergeanten, 1 tamboer, 129 soldaten; daarenboven waren er 555 soldaten gevangen en vermist. Het getal gekwetsten was 6 Kapiteins, 6 Officieren, 7 sergeanten, 6 tamboers, 380 soldaten. De Franschen worden gezegd, wel 5000 man voor Brussel te hebben verloren.

Brussel veroverd, en in de Notre Dame te Parijs opgehangen, eenigen smaad heeft geworpen op de troepen aan welke die teekenen toebehoorden, die smaad mag althans niet kleven op den kloekmoedigen van der Duyn, wiens verdediging van Brussel, gelijk die van Doornik door van Dorth en van Brakel, een meer eervolle vermelding verdiende, dan haar tot hiertoe was te beurt gevallen. 1)

Er waren nu nog slechts drie frontier-vestingen der Oostenrijksche Nederlanden niet in de handen des vijands: Mons, Charleroi en Namen. Dezen te vermeesteren werd het doel van een nieuwen veldtocht, dien van het jaar 1746. Te dien einde trok een Fransch leger van 90,000 man, met den Koning zelven aan 't hoofd, in de maand Mei te zamen in den omtrek van Maubeuge, terwijl een ander, 120,000 man sterk, onder den Maarschalk van Saksen, gekantonneerd lag tusschen Tervueren en Vilvoorde. De bondgenooten van hunne zijde meenden, dat de veldtocht met het beleg van Namen zoude worden aangevangen, en hun leger, hetwelk slechts 42,000 man bedroeg, maar meerdere versterking wachtte, nam, aangevoerd door den Oostenrijkschen Generaal Bathiani, eerst een stelling achter de Dijle, tusschen Leuven en Mechelen, en daarna (den 9den Mei) achter den Demer, tusschen Diest en Aarschot. Doch dit leger was volstrekt buiten staat tegenover de vijandelijke overmacht het veld te houden, en de Maarschalk van Saksen heeft beweerd, dat hij het in de Scheldemonden zou geworpen hebben, zoo hij niet door het Hof ware belemmerd geweest. 2) Toen dus de Franschen aan de eene zijde bezit hadden genomen van Mechelen, aan de andere zijde tot Thienen waren voortgerukt, trok Bathiani, om zijne flanken niet omgetrokken te zien, langzamerhand terug op het grondgebied der Republiek tot achter Breda, waar hij de liniën deed bezetten van Ter Heyden, welke, in 1672 opgeworpen, in 1702 door Coehoorn verbeterd, sedert dien tijd vervallen waren, doch nu hersteld, met redouten voorzien en met geschut beplant werden. Deze terugtocht van Bathiani wordt door krijgskundigen geprezen; 3) maar het wordt niet gemeld, wat dien bevelhebber mag bewogen hebben, om bij het ontruimen van Antwerpen 1600 man in het kasteel achter te laten, aan

1) Het is vooral in de *Mémoires* van Waldeck, door Heeren uitgegeven, dat de verdiensten van van der Duyn zeer miskend zijn. Terwijl door de Franschen de verdediging van Brussel zoo is voorgesteld, dat zij verklaarden in den geheelen oorlog zoo een kloekmoedigen tegenstand niet ontmoet te hebben (zie *Europ. Merc.*, Febr. 1746, bl. 147), wordt in het eerstgenoemde werk gesproken van de „mollesse de la défense de Bruxelles." Men zie voorts boven bl. (412 *aant.* 2), en vergelijke van Wijn, *Bijv.* en *Aanm.* op Wagenaar, D. XX. bl. 27.

2) Brief van den Maarschalk aan Follard in zijne *Lettres* II, p. 190.

3) „Bathiani si savant en retraites," zingt daarom Voltaire van hem.

welks versterking zoo weinig gedacht was, dat deze sterkte door huizen en tuinen tot op het glacis was ingesloten. Wellicht hoopte hij, dat dit vermaarde kasteel, hoewel aan zich zelf overgelaten, zich zou kunnen verdedigen, totdat hij, door het ontvangen van versterking uit Engeland en Duitschland, tot offensive bewegingen zou kunnen overgaan; doch zoo dit zijne bedoeling is geweest, dan is hij teleurgesteld geworden. De Franschen openden den 25sten Mei de loopgraven tegen de bastions Toledo en Pacciotto, en wierpen in vijf dagen tijds 9000 bommen in het kasteel. De sappe was toen geyorderd tot aan de kruin van den bedekten weg; deze werd verlaten in den nacht van den 30sten, en daarin den volgenden dag drie bresbatterijen zijnde opgeworpen, capituleerden de bevelhebbers de Piza en Wied, en bedongen een vrijen aftocht.

Na de verovering van het kasteel van Antwerpen, werd in het Fransche hoofdkwartier voorgesteld, om tegen het leger der bondgenooten op te rukken; doch de vrees, dat men tegen de vestingen en liniën waarachter dit leger lag het hoofd stooten, en in de heiden van Noord-Brabant geen genoegzame middelen vinden zou om het te onderhouden, deed tot een ander besluit komen, en het beleg ondernemen van Mons. 1) In deze sterke vesting had dezelfde Prins van Hessen-Philippsthal als Gouverneur het opperbevel, die twee jaren vroeger IJperen had moeten overgeven, en onder hem als kommandant de Oostenrijksehe Luitenant Generaal Graaf de Nava. De troepen der bezetting worden gezegd, zich dapper geweerd te hebben. 2) Echter was de verdediging slechts lijdelijk, en werden er geene uitvallen ondernomen. Ook was het geschut der vesting nog niet geheel tot zwijgen gebracht; voor het eene front moesten nog twee hoornwerken genomen worden, en voor het andere was de aanval slechts begonnen, toen de eerst aanwezende Ingenieur, de Luitenant-Kolonel Jamé verklaarde, dat de plaats nog slechts twee of drie dagen kon gehouden worden. De krijgsraad besloot daarop tot de overgaaf; en gedurende den wapenstilstand om te onderhandelen, gingen de Franschen met zooveel ijver voort aan hunne aanvals-wer-

1) Lodewijk XV heeft het naderhand doen voorkomen, alsof zijn Veldheer, alleen om het grondgebied der Republiek te ontzien, niet tegen het leger van Bathiani is opgerukt. Men zie den brief van den Abbé de la Ville bij Wagenaar D. XX. bl. 58. en over het gewicht van het genomen besluit van Wijn, *Bijv.* en *Aanm.* op bl. 29.

2) Behalve ruim 1500 Oostenrijkers lagen er in bezetting de volgende Nederlandsche troepen: 1 bataljon van den Luitenant-Generaal van Schwartzenberg, 1 van den Generaal-Majoor Herman Willem Mulert, 1 van den Generaal-Majoor Kinschot, 1 van den Generaal-Majoor Bronckhorst, 1 van den Kolonel Karel Diderik van Swanenburg, 1 Oranje-Stad en Lande, benevens 2 escadrons van den Luitenant- Generaal Johan Alexander Baron van Mattha. De Kapitein Dopff van Nederkamp, ofschoon niet tot het Garnizoen behoorende, en de Generaal-Majoor Karel Hendrik Lindtman worden inzonderheid geprezen om hunne betoonde dapperheid. Zie *Europ. Merc.*, Julij 1746, bl. 46.

ken, dat de krijgsraad reden vond, zich te onderwerpen aan een capitulatie, waarbij de geheele bezetting krijgsgevangenen werd (11 Juli).

Nu begreep Bathiani, die gedurende het beleg van Mons werkeloos was gebleven, ten minste iets tot behoud van Namen en Charleroi te moeten doen. Er werd dus den 12den Juli besloten, om den marsch naar de Maas aan te nemen. Uit de liniën van ter Heyden ging de optocht over Gilzen en Valkenswaard, en te Peer, tusschen Eindhoven en Hasselt, had de vereeniging plaats van Bathiani's leger, met de verwachte versterking van Hollandsche, Hannoversche, Hessische en Oostenrijksche troepen. Het leger bedroeg nu 88,974 man in naam, maar slechts 66,025 werkelijk dienstdoenden, aan wier hoofd weder een ander bevelhebber gesteld werd, Prins Karel van Lotharingen. Had deze Veldheer zijnen ondernemenden geest in 't jaar 1744 doen kennen, door zijnen stouten overtocht van den Rijn, thans gaf hij daarvan geene blijken. Verscheidene bewegingen, ten doel hebbende om Charleroi te ontzetten, voor 'twelk de Franschen in den nacht van den 28sten Juli de loopgraven hadden geopend, waren onvoldoende om die vesting te redden: zij werd den 3den Augustus op een onverantwoordelijke wijze den vijand prijs gegeven. 1)

Namen te redden, bleef nu het eenige wat Prins Karel te doen had. Hij koos daartoe dezelfde stelling, door Willem III in 1695 ingenomen om het beleg te dekken, tusschen Mazy en de bronnen van de Mehaigne, doch hij had niet ingezien, dat hij in deze stelling zich onmogelijk kon handhaven, zoo hij geen meester bleef van de Maas. Scherper zag de blik van zijnen tegenstander: en een Fransch korps, onder den altijd wakkeren Löwenthall, met spoed en beleid opgetrokken, maakte zich den 21sten Juli meester van Huy. Hierdoor afgesneden van de watergemeenschap met Holland, en noch in Namen noch in Luik magazijnen hebbende, zag Prins Karel geen anderen uitweg om in het onderhoud zijner troepen te voorzien, dan achter de Maas terug te trekken, en de vesting Namen aan hare zelfverdediging over te laten. Hij deed derhalve zijn leger naar den rechter Maas-oever overgaan in drie kolonnen, te Namen, Andennes en Seille (28 en 29 Juli.) 2)

1) *Europ. Merc.*, Aug. 1746, bl. 126. *Oestreich. Milit. Zeitsch.*, 1835, Vol. II (met een plan). De Gouverneur was een Graaf van Beaufort, een oud gebrekkig man. Hij wierp de schuld op het meestendeels Hollandsche Garnizoen van slechts 1400 man, op gemis van Ingenieurs (hij had er slechts één) en van Artilleristen (er waren slechts twee bekwame), gebreken aan het geschut enz.

2) Meerdere bijzonderheden omtrent dezen terugtocht, gelijk over al de bewegingen der wederzijdsche legers in dezen veldtocht, zijn te vinden in de welgeschrevene militair-historische beschouwing van dezen oorlog, uit Oostenrijksche bronnen in het *Oestreich. Milit. Zeitschr.* van de jaren 1833—1835.

De vijandelijke Veldheer wist den tijd beter zich ten nutte te maken: minder schroomvallig dan zijn tegenstander, en zich niet latende afschrikken door de vroegere gebeurtenissen welke de sterkte van Namen hadden doen kennen, sloeg hij terstond het beleg voor deze vesting. Er werden drie attaquen ondernomen, een op den rechteroever van de Maas tegenover het bastion des Récollets, en twee op den linkeroever der rivier tegen het front van St. Nicolaas en tegen het fort St. Fiacre op de hoogten. De hoofdaanval werd gericht tegen den Oostelijken uithoek der vesting, even als in 1692 en 1695; de loopgraven werden geopend in den nacht van den 13den September en sedert den 17den werd de stad beschoten uit 120 vuurmonden, ook met gloeiende kogels. Nauwelijks hadden de belegeraars de buitenwerken voor de St. Nicolaaspoort vermeesterd, of de Luitenant-Generaal Benjamin Crommelin, die het bevel voerde, begon een onderhandeling, waarvan het gevolg was dat de Franschen in het bezit werden gesteld van de stad, en de bezetting terugtrok in het kasteel. De verdediging van het kasteel beantwoordde nog minder aan het voorbeeld, door Coehoorn en Bouflers gegeven: want de belegeraars waren nog niet verder gevorderd, dan dat zij de redoute Kijkuit stormenderhand hadden genomen en den 29sten de belegerden gedwongen hadden de lunet Camus te ontruimen, en bres hadden geschoten in het fort Oranje of William en in Terra Nova, toen de Generaal Crommelin den 30sten September de Hoofd-Officieren en Ingenieurs hebbende doen bijeen komen, het lafhartig besluit der meerderheid aannam en de chamade deed slaan. Eere zij hun, die zich tegen dit besluit met nadruk hebben aangekant: hunne namen verdienen een eereplaats in de rij van Neerlands dapperen, en dergenen die met hen voor dezelfde zaak gestreden hebben. Deze moedige Officieren waren de brigadier van Burmania, 1) de Kolonels van Burmania en van Oijen, 2) de Oostenrijksche Graaf var Leiningen en Descallar, welke laatste zelf met de verkenning der bres was belast geweest. Toen hun voorstel, om den storm op het fort Oranje af te wachten en dan het oude kasteel of donjon met de hoornwerken en het voorliggende Terra

1) De Brigadier zal geweest zijn Gemme Onuphrius van Burmania, Kolonel van een Friesch Regiment Infanterie. Behalve dezen komen op den Staat van Oorlog van 1746, van de Burmania's nog voor: Laas Ulbe als Luitenant-Kolonel, Watze Julius en E. J. (misschien Epo Idzard) als Majoors. Bij Ferwerda vindt men nog de gebroeders Jan Frederik en Doco Martena, beide Kolonels, en de eerste Kommandant van Sas van Gend, benevens Laas, die gezegd wordt als Generaal-Majoor in 1751 gestorven te zijn, en misschien dezelfde is als Laas Ulbe.

2) Hij was Louis Anthonie van Oijen, zoon van Willem Heer van Tigenhof. Zijn broeder Jan Hendrik Heer van Drakenburg werd gedurende het beleg van Majoor tot Luitenant-Kolonel bevorderd, maar stierf den 16 October tengevolge van bekomen wonden.

Nova, welke werken een nieuw beleg vorderden, met kracht te verdedigen, werd van de hand gewezen, vorderden zij, dat hun dan ten minste verlof werd gegeven, om met hunne Regimenten een goed heenkomen te zoeken. 1) De waterstand van de Maas bood een doorwaadbare plaats aan; en zij hoopten door de weinige troepen, welke de vijand op den rechteroever der rivier had, heen te slaan, en zich een veiligen aftocht te banen naar Luxemburg of Maastricht. Ook dit voorstel werd afgeslagen; en, terwijl de brigadier van Burmania een schriftelijk protest tegen deze weigering inleverde, werd de capitulatie gesloten, waarbij de bezetting, welke in den aanvang van het beleg 7350 man sterk, maar nu voornamelijk door veel desertie aanmerkelijk gesmolten was, krijgsgevangenen werd. 2) Namen en het kasteel vielen in 13 dagen in de handen der Franschen, die nog geen 700 man buiten gevecht hadden.

Terwijl de Franschen Namen belegerden, scheen Prins Karel berouw te hebben gekregen die vesting aan hare eigene krachten te hebben overgelaten, weshalve hij den 14den September de Maas, beneden Maastricht, weder overtrok, en zich legerde, eerst tusschen Lonaken en de Jaar, en eindelijk in het gezicht van Luik, tusschen Houtain en Ans of Ance; doch daar de Generaal Crommelin hem geen tijd liet om het ontzet van Namen te ondernemen, verviel het doel dezer bewegingen van het leger der bondgenooten. Prins Karel echter, in plaats van den raad van sommigen zijner Officieren te volgen, en, 't zij over de Jaar, 't zij over de Maas terug te trekken, schijnt de tegenspoeden van dezen veldtocht door een schitterend wapenfeit te hebben willen vergoeden, waarop hij echter, met een leger van 73,000 man tegenover een van 111,000, weinig hoop kon voeden. De Maarschalk van Saksen, die tusschen Tongeren en Bilsen de geheele Fransche krijgsmacht verzameld had, zijne eerzucht wellicht ook niet genoeg voldaan gevoelende, zoo de veldtocht ten einde liep zonder dat hij den vijand in de oogen had gezien, besloot Prins Karel in zijne stelling voor Luik aan te tasten. Dit geschiedde op den 11den October, en had eene actie ten gevolge, welke in een bericht van dien tijd te recht een halve bataille genoemd is, en den naam heeft gekregen naar het dorp Rocoux. Dit dorp, namelijk,

1) De Regimenten die het garnizoen uitmaakten waren elf Hollandsche: Randwijck, Crommelin, Smissaert, Grootenray, Graaf de Linange d'Isembourg, van Oijen, van Leyden, Broekhuizen, Glinstra en Bentinck. Voorts 2 Oostenrijksche bataljons, en nog in Hollandschen dienst 2 escadrons, 2 compagnieën artillerie en een compagnie Mineurs.

2) *Europ. Merc.*, Oct. 1746, bl. 247. *Historie van den jegenwoordigen geeindigden oorlog*, bl. 219. Een plan van den aanval der Franschen op Namen is te vinden in het *Oest. Milit. Zeit.*, 1835, Vol. III, en een beter, met een Journaal der belegering van de Fransche zijde, gelijk van al de belegeringen van dit jaar, in *Journaux des Siéges de la Campagne de* 1746 *dans les Pais-Bas.* Ams. 1750. Vele bijzonderheden zijn te vinden in *Promenades dans Namur* par Jules Borgnet.

nabij den weg tusschen Luik en Tongeren gelegen, bevond zich in het midden van de slagordening der bondgenooten, toen dezen op den gemelden dag tusschen Houtain en Ans stonden opgesteld om den aanval af te wachten: en het was de bemachtiging van dit dorp, waardoor de overwinning des vijands beslist werd.

De Nederlandsche troepen onder Waldeck maakten den linkervleugel uit des legers van Prins Karel, en stonden tusschen Rocoux en Ans, welk dorp $^1/_4$ uurs van Luik aan den straatweg naar Leuven is gelegen. De Franschen, die in tien kolonnen, zes van infanterie en vier van cavallerie, oprukten, richtten hun voornamen aanval tegen dezen vleugel. Elke aanvalskolonne werd vergezeld van een sterke batterij artillerie. Te twaalf uur begonnen zij uit 36 stukken, in vier batterijen opgesteld, de Hollandsche batterij te Ans te beschieten, welke reeds gedurende twee uren een levendig vuur had gericht tegen de vijandelijke troepen, welke zich tot den aanval formeerden. In dezen ongelijken vuurkamp werd de Hollandsche batterij ten laatste tot zwijgen gebracht, en toen — te twee uur in den namiddag — grepen 20 bataljons, door een menigte geschut ondersteund, het dorp Ans aan. Dapper vochten hier de bataljons van van Dorth, Saksen-Gotha, van Burmania, Prins Willem en la Lippe, aangevoerd door den Generaal-Majoor Otto Georg Veltman; doch door de overmacht overstelpt, en door het sneuvelen van Veltman onthutst, moesten zij het dorp Ans aan den vijand prijs geven en terugdeinzen. Hunnen moed hernemende bij de aankomst van den Luitenant-Generaal Smissaert, die met eenige bataljons, op last van Waldeck, te hulp snelde, herstelden zij zich wel en deden een poging om Ans te hernemen, maar afgewezen weken zij in goede orde tot achter den straatweg naar Tongeren, waar zij op nieuw stand hielden. De orde, waarmede, onder bedekking van 10 Hollandsche escadrons, deze stelling genomen was, deed Waldeck de hoop voeden daarin zich in te zullen kunnen staande houden, toen hem — het was reeds vijf uur geworden — het bericht werd gebracht, dat de dorpen Rocoux en Wairoux, door Engelschen, Beieren, Hannoveranen en Hessen bezet, door de Franschen met de bajonet veroverd waren. Hierdoor zich in gevaar ziende gebracht van te worden afgesneden van den rechtervleugel, moest Waldeck tot den aftocht besluiten, en Prins Karel nam ook den zijnen aan. De Opperveldheer was een werkeloos toeschouwer van den strijd geweest, en ontelbare terreinhindernissen, een hoofdgebrek der gekozene stelling, maakten ook de beweging van troepen uiterst moeilijk: hij had zijne Oostenrijkers, die den rechterveugel vormden, wel zorgvuldig uit den strijd gehouden. Voordat de nacht geval-

len was, bevond zich het leger op den St. Pietersberg bij Maastricht: de slag had van 10 uur in den morgen, toen het eerste kanonvuur begonnen was, tot in den laten namiddag voortgeduurd. 1) De bondgenooten hadden 1244 gesneuvelden, waaronder, bij de Nederlandsche troepen, de Generaal-Majoor Veltman, de Majoor Daniel de Blocq van Bouricius Kommandant van het Regiment Oranje-Friesland, 2) de Majoor Karel Duco Graaf d' Aumale Kommandant van het Regiment cavallerie van den Prins van Birkenfeldt 3) en de Majoor Saumaise; het getal gekwetsten was 1174, en daaronder de Luitenant-Generaals Smissaert en La Lippe en de brigadier Mattheus Hoeufft van Oijen; 4) 1857 zoo Officieren en onderofficieren als soldaten waren krijgsgevangen of werden vermist. De Nederlandsche troepen hadden het meest geleden, gelijk zij het meest gestreden hadden; en zij waren de eenigen, bij wie het getal gesneuvelden dat der krijgsgevangenen overtrof. 5) De overeenstemmende getuigenissen over de dapperheid, door de Nederlandsche troepen in den slag bij Rocoux betoond, geven eenig gewicht aan de betuiging van haren aanvoerder, den Vorst van Waldeck, die aan de Staten-Generaal schreef: »De troepen hebben met zoo veel goeden wil, moed en standvastigheid gevochten, dat zij den ouden Nederlandschen naam en faam hersteld hebben." 6)

Men meent, dat de Franschen hunne overwinning met 4 of 5000 dooden en gekwetsten hebben moeten bekoopen, ofschoon zij daarvan nooit een nauwkeurig bericht hebben gegeven; maar zij mochten, behalve

1) Een plan van den slag is te vinden in het *Oestreich. Milit. Zeitschr.*, 1835, Vol. III

2) Hij komt als Generaal-Majoor van de cavallerie Gouverneur van Breevoort voor bij Ferwerda, alwaar voor Generaal-Majoor zal moeten gelezen worden Sergeant-Majoor.

3) Karel Duco was de zoon van Jacques Graaf d'Aumale, die ook reeds in Nederlandsche dienst was geweest als Kolonel van een regiment Infanterie. De eerste Graaf d'Aumale die zich hier te lande gevestigd heeft, was Philippe Nicolas, die bij Moreri voorkomt. Sedert door huwelijken met aanzienlijke Nederlandsche familiën vermaagschapt, is het geslacht d'Aumale alleen nog in een vrouwelijke linie onder ons in aanwezen.

4) Een zoon van Mattheus Hoeufft van Oijen en Onsenoord, die als Kolonel Willem III de overwinning bij de Boijne hielp bevechten, in 1704 Luitenant-Generaal was en in 1720 is overleden.

5) In de opgave van het verlies der bondgenooten is de lijst gevolgd, welke gevonden wordt in het *Neues Milit. Journal*, Vol. II, waar het Relaas van den Vorst van Waldeck te lezen is. In het *Oestreich. Milit. Zeitschr.* wordt het getal dooden geschat op 1692, dat der gekwetsten op 1171, en der vermisten op 1645, Volgens eerstgenoemde lijst zouden de Oostenrijkers slechts 40 dooden, 32 gekwetsten en 135 vermisten gehad hebben. Men vergelijke van Wijn, *Bijv.* en *Aanm.* op Wagenaar D. XX, bl. 35. Martin geeft op als het verlies der bondgenooten 7 à 8000 man en 5 stukken, dat der Franschen 3 à 4000 man.

6) De schrijver in het *Oestreich. Milit. Zeitschr.* onder ander anderen zegt: Hätten die Holländer bij Fontenoi wie bij Rocour gefochten, so würde ein glänzender Sieg ihre Tapferkeit belohnt haben." De brief van Waldeck is te vinden in den *Europ. Merc.*, Oct. 1746, bl. 256, en in *Historie van den jegenwoordig geëindigden oorlog*, bl. 227, waar men ook een zeer omstandig relaas kan lezen, van de Fransche zijde en met goedkeuring van den Maarschalk van Saksen openbaar gemaakt.

tien vaandels, als zegeteekenen vertoonen 22 kanonnen en houwitsers Nederlandsche artillerie, welke, bij den aftocht een verkeerde richting hebbende genomen en in slechte wegen geraakt zijnde, met 18 op het slagveld veroverde stukken, hun ten buit vielen. De Maarschalk van Saksen, die bij het aangaan van den slag had kunnen hopen, het leger van Prins Karel door een meer beslissende nederlaag tegen de Maas aan te dringen en te vernielen of tot het nederleggen der wapenen te noodzaken, achtte het nu integendeel niet raadzaam, zijnen vijand verder te verontrusten. De Franschen begonnen den 25sten October de winterkwartieren te betrekken, en de bondgenooten draalden niet dit voorbeeld te volgen.

De Franschen zagen zich door dezen veldtocht meester van België. Wilden zij aan hunne veroveringszucht geene palen stellen, dan moest nu het grondgebied der Republiek worden aangetast, en dat geschiedde.

DE OVERROMPELING VAN BERGEN-OP-ZOOM IN 1747.

> De borstweer van het land, d'onwinnelijke wallen,
> Na negen weken strijds verrast en overvallen,
> In 't midden van den nacht (God weet, door wiens beleid.)
>
> LANGENDIJK.

Niet zoo gelukkig als in de Nederlanden, waren de wapenen van Lodewijk XV elders geweest in de eerste jaren van den Oostenrijkschen Successie-oorlog. In Italië zag hij, door de nederlaag zijner troepen en van die zijner bondgenooten in den slag bij Piacenza, ten jare 1747, al de voordeelen verloren gaan, vroeger in die oorden op de Oostenrijkers behaald. De Fransche zeemacht was grootendeels vernield, de volkplantingen in de beide Indiën waren weggenomen of werden bedreigd, en door den dood van Filips V vond Frankrijk zich van Spanje verlaten, maar het had, door de bemachtiging van de Oostenrijksche Nederlanden, het middel in handen gekregen om een eerlijken vrede te bedingen. Daartoe werden in de laatste maanden van 1746 te Breda onderhandelingen geopend, welke met de Engelsche belangen niet schenen te strooken, en door Engelands invloed geen gevolg hadden. Het Fransche Hof zocht toen de Staten tot een afzonderlijk verdrag aan; en om hen tot het aannemen daarvan te dwingen, hen alzoo af te schei-

den van het bondgenootschap met Engeland, en door dat middel de behaalde voordeelen in de Nederlanden te behouden, werd aan het Fransche leger onder den Maarschalk van Saksen bevel gegeven, om het grondgebied der Republiek aan te tasten.

De bondgenooten schenen eenige veerkracht te zullen betoonen. Hun leger zou op 140,000 man worden gebracht; 1) de Hertog van Cumberland, die eenigen veldheersroem had verworven door zijne overwinning bij Culloden in Schotland (17 April 1746), aanvaardde het opperbevel. Deze, in de eerste dagen van April (1747) zijn hoofdkwartier te Tilburg gevestigd en zijne troepen van Eindhoven tot Prinsenhage bij Breda hebbende doen kantonneeren, nam de houding aan van aanvallende den veldtocht te willen openen. Doch de Maarschalk van Saksen, die 120,000 man onder zijn opperbevel tusschen Wavre en Mechelen had liggen, hield de bondgenooten in bedwang en belette hen Staatsvlaanderen te hulp te komen; en op denzelfden dag, waarop de Fransche Gezant te 's Gravenhage het voornemen zijns Konings aan de Staten deed bekend maken (17 April), zette de Graaf von Löwenthal met 20,000 man, 2) bij Brugge verzameld, zich in beweging, en vestigde zijn hoofdkwartier te Aardenburg.

Tot verdediging van Staats-Vlaanderen was weinig meer gedaan dan dat het land, waar 't geschieden kon, onder water was gezet: aan de vestingwerken was weinig hersteld, daar de Provinciën steeds achterlijk waren gebleven in het voldoen harer aandeelen van de gelden welke daartoe hadden moeten dienen. Daarenboven werd de taak, welke aan Löwenthal was opgedragen, gemakkelijk gemaakt door de kleinmoedigheid zijner tegenstanders; en in minder dan een maand was hij in staat dit belangrijk gewest in zijne handen te krijgen. De beste troepen der Republiek waren grootendeels krijgsgevangen gemaakt door de Franschen bij de capitulatie der vestingen in de Oostenrijksche Nederlanden. De Kolonel Lambrecht, 3) had Sluis te verdedigen met drie zwakke bataljons, waarvan de helft door ziekte buiten staat was dienst te doen: hij wachtte niet een enkel kanonschot af, om de stad en hare bezetting in de macht des vijands te stellen (24 April). Sas van Gend en het fort Philippine volgden dit voorbeeld (30 April en 6 Mei). Te gelijker-

1) In de *Mémoires*, door Heeren uitgegeven, wordt (pag. 217) gezegd, dat de legerafdeelingen, inzonderheid die van Oostenrijk, zoo weinig voltallig waren, dat de 102 bataljons en 158 escadrons waaruit het leger bestond niet meer dan 100,000 man kunnen geacht worden bedragen te hebben. Hiermede komt overeen het bericht in den *Europ. Merc.*, April 1747, bl. 84.

2) Volgens Wagenaar. Anderen geven 15000, weder anderen 25000 op.

3) Op den Staat van Oorlog van dit jaar, wordt geen Kolonel van dien naam gevonden, maar wel een Luitenant-Kolonel Karel Lambregts.

tijd werden langs de Schelde de forten ten Doel, de Parel en Liefkenshoek, zonder noemenswaardigen tegenstand, ingenomen. 1) Het was alleen bij de verdediging der werken welke de nadering tot Hulst belemmerden, dat er eenige dapperheid werd betoond; ja het Hollandsche Regiment van den Kolonel Willem Thierry gedroeg zich daar, in een allerhardnèkkigst gevecht van zeven uren, bij een aanval der Franschen op het fort de Sandberg, (5 Mei) met in dien tijd zeldzaam betoonde heldhaftigheid; 2) zoodat Prins Willem IV, juist in die dagen door de bekende en merkwaardige omkeering van zaken tot Stadhouder, Kapitein en Admiraal Generaal der Unie verheven, zijne eerste verschijning in die hoedanigheid voor de krijgsmacht der Republiek, kon opluisteren met het beloonen van dapperheid. In Zeeland gekomen, verhief de Prins den Kolonel Thierry tot Generaal-Majoor, en voor het front zijnde getreden van 't Regiment, 'twelk van 788 tot 220 soldaten versmolten was, réikte hij den dapperen aanvoerder de hand, en met betuiging van dank aan officieren en soldaten, dat zij »de eer van de Hollandsche troepen hadden opgehouden," vergunde hij aan het Regiment de onderscheiding, van twee witte vaandelen te mogen voeren. 3) Maar deze moedbetooning kon Hulst niet redden, en de Luitenant-Generaal Pieter de la Rocque, die als Gouverneur van Staats-Vlaanderen binnen Hulst het bevel voerde, moest de lafhartige overgaaf dezer vesting (10 Mei) met een veroordeeling tot levenslange gevangenschap boeten. Hij had zich vergenoegd met de vrijheid te bedingen voor 400 man van zijne bezetting, welke 2200 had bedragen; terwijl weinige dagen later (16 Mei) 2000 man Hollandsche troepen, onder het bevel van den Generaal-Majoor Gideon Zoute, te Axel ingesloten, door een standvastige houding een vrijen aftocht verwierven, en met geschut en vliegende vaandels, zonder een enkel man verloren te hebben, naar Zeeland overgingen. 4) Denzelfden dag voltooide de bemachtiging van het fort Ter-Neuzen de verovering van Staats-Vlaanderen. Ten einde de mogelijke aanslagen van den vijand tegen Zeeland te verhinderen, werd

1) Voor Liefkenshoek verschenen de Franschen den 18den April; den 24sten begonnen zij het fort te bewerpen uit een batterij van 4 mortieren op den dijk naar ten Doel; den volgenden dag begon een kanonbatterij in den geïnundeerden polder te spelen, en toen in den middag van dien zelfden dag een kanonbatterij op den dijk naar ten Doel haar vuur geopend had, en de gemeenschap met Lillo belemmerde, gaf de Luitenant-Kolonel Van der Haar 's avonds het fort over. Deze bijzonderheden zijn ontleend uit een geteekend plan van den aanval op Liefkenshoek en Lillo en de daarbij gevoegde aanteekeningen.

2) *Mémoires* par Heeren, p. 226. Zie ook *Europ. Merc.*, Mei 1747 bl. 236, en 266. De Kolonel Martin van Heukelom werd bij die gelegenheid gewond.

3) *Europ. Merc.*, t. a. pl.

4) *Europ. Merc.*, t. a. pl. 265. Scarp, *Geschiedenis van Axel*, D. I, bl. 155.

uit het leger in Noord-Brabant de Luitenant-Generaal Smissaert met 14000 man derwaarts gezonden, en het eerstgenoemde gewest daarenboven door een keten van meer dan 50 gewapende vaartuigen op de Wester-Schelde gedekt.

Cumberland had middelerwijl weinig uitgericht. Zijn leger den 22sten April uit de kantonnementen tusschen Prinsenhage en Eindhoven in een kamp tusschen Baarle-Hertog en Gilse hebbende samengetrokken, was hij, in gestadige besluiteloosheid, eerst op Brecht getrokken, vervolgens naar Schilde, tusschen Turnhout en Antwerpen, en den 26sten Mei besloot hij op Lier te marcheeren, terwijl een korps van 10 bataljons en 30 escadrons te West-Wezel post vatte, om de gemeenschap met Breda en Bergen-op-Zoom open te houden; een reserve werd te Mol geplaatst, en een korps van 3000 huzaren en kroaten trok de Nethe over: tot deze bewegingen bepaalde zich de aanvallende houding van Cumberland.

De Maarschalk van Saksen, verheven tot Maarschalk-Generaal der Fransche legers, een titel vroeger aan Turenne en Villars verleend, hield zich nog altijd achter de Dijle tusschen Leuven en Mechelen, en scheen zich te zullen vergenoegen met Antwerpen te dekken, welke taak hij aan Löwenthal had opgedragen, toen deze de verovering van Staats-Vlaanderen volbracht had. Een brug over de Rupel geslagen moest dienen, om uit het hoofdleger ondersteuning naar de zijde van Antwerpen te doen aanrukken. De bedoelingen van den Franschen Veldheer bepaalden zich echter niet tot deze maatregelen van verdediging: hij had het oog geslagen op Maastricht, en tot bemachtiging van deze stad was reeds een volledige belegeringstrein te Namen gereed om ingescheept te worden. Hij hoopte de bondgenooten zoolang van Maastricht verwijderd te houden, dat de berenning dezer vesting ongestoord kon volbracht worden, en verbeeldde zich, dat zij, om Maastricht te naderen, een grooten omweg over Peer en Bree zouden moeten doen. Doch Cumberland had niet zoodra het oogmerk van den Maarschalk doorgrond, of hij brak den 24sten Juni op, trok met snellen marsch over Westerloo naar de omstreken van Diest, kampeerde den 28sten tusschen Sonhoven en Hasselt, sloeg van daar den weg in naar Lonaken, en kwam aldaar in den avond van den 30sten aan. Door dezen marsch zag de Maarschalk van Saksen zijnen slag gemist; doch hij was te ver gegaan, om niet in deze teleurstelling de eer van den veldtocht voor zijn leger op het spel te zien staan. Hij besloot derhalve zijn voornemen door te zetten, al moest ook de belegering van Maastricht de vrucht van een veldslag zijn. Zoo brak het Fransche leger uit de stel-

ling achter de Dijle op, en Lodewijk XV, die zelf zich daarbij gevoegd had, vond op den 1sten Juli zijne legermacht vereenigd in de omstreken van Tongeren. 1) Dienzelfden dag verliet Cumberland, ziende dat een veldslag nabij en onvermijdelijk was, het kamp bij Lonaken, en posteerde zijn leger met den rechtervleugel in het dorp Groot-Spauwen en den linker te Kessel. Ook de Franschen deden een voorwaartsche beweging; maar eerst den volgenden morgen bevonden de vijandelijke legers zich in elkanders gezicht, zijnde het Fransche opgesteld tusschen Tongeren, door Heerderen, tot aan Montenaken. In de slaglinie der bondgenooten bevonden zich de dorpen Rosmeer, Vleteghem, Lafeld en Wilre, maar Lafeld was de sleutel hunner stelling, en het is naar dit dorp, dat de slag, aldaar op den 2den Juli voorgevallen, den naam gekregen heeft. Even als in het vorige jaar bij Rocoux, een min gepaste keuze van het slagveld, door gebrek aan behoorlijke kennis van het terrein, alleen den linkervleugel van het vereenigd leger aan 't gevecht had doen deel hebben, evenzeer had dit nu te Lafeld plaats. Maar bestond die linkervleugel bij Rocoux uit Nederlandsche troepen, bij Lafeld waren het Engelschen, Hannoveranen en Hessen, aan wie de gelegenheid gegeven werd zich met den vijand te meten. In het centrum stond de Vorst van Waldeck met de Nederlandsche troepen; en toen Cumberland bemerkte, dat de Franschen hunnen hoofdaanval tegen zijnen linkervleugel richtteden, zond hij en aan Waldeck en aan Bathiani, die op den rechtervleugel het bevel had, last om op den vijand aan te rukken. Waldeck beproefde het tweemaal met een kolonne infanterie, maar werd door 's vijands kanon gestuit. In hoe verre Waldeck, door beter overleg of met grootere krachtinspanning, aan de bedoeling van den opperbevelhebber had kunnen voldoen, kan nu niet meer met zekerheid bepaald worden; en de hindernissen van het terrein kunnen zeer wel het overige gedaan hebben, om het centrum en den rechtervleugel van Cumberlands leger buiten gevecht te houden. Maar deze terughouding van het grootste gedeelte des legers, waardoor de actie bij Lafeld wederom even als die bij Rocoux »eene halve bataille" werd, was allerongelukkigst. Toen het dorp Lafeld, na viermaal vruchteloos te zijn bestormd, bij een vijfden aanval door de Franschen vermeesterd was, nam de linkervleugel, welke gevochten had, den aftocht aan naar Maastricht, en het centrum en de rechtervleugel volgden als

2) In de *Mémoires* van Waldeck wordt het gedrag van Cumberland in dezen geheelen veldtocht, inzonderheid bij den opmarsch van het Fransche leger naar Tongeren, met veel scherpheid gegispt, maar op een wijze, welke de zucht tot zelfverheffing blijkbaar doet doorstralen.

lammeren. 1) De Nederlandsche troepen hadden echter in en voor den slag nog een verlies bekomen van 537 man aan dooden, gekwetsten en vermisten, waaronder het meest betreurd werd de Luitenant-Kolonel Arnold Joost Baron van der Duyn, dienende in het Regiment Garde-Dragonders, die drie of vier dagen voor den slag, bij een schermutseling met een Fransche voorhoede, een karabijnschot in de dije en een sabelhouw in den arm bekomen, maar geweigerd hebbende zich ter verpleging zijner wonden naar Maastricht te begeven, kort daarop door een kanonskogel dood van het paard werd geschoten. 2)

Hadden de beide vijandelijke legers elkander in sterkte nagenoeg geëvenaard, ook het verlies door beiden geleden was bijna gelijk, en bedroeg, alles te zamen genomen, bij elk der legers tusschen de 5 en 6000 man. Beiderzijds waren vaandelen en standaarden veroverd, doch de Franschen hadden het slagveld gewonnen. Hunne overwinning droeg echter die vrucht niet, welke zij zich van den slag hadden voorgesteld: want het vereenigd leger, achter de Maas teruggetrokken, dekte Maastricht: het vertoonde zich nog in een zooveel ontzag verwekkende houding, dat de belegering dier vesting moest worden opgegeven. Het was toen, dat de Maarschalk van Saksen, om de eer der Fransche wapenen schadeloos te stellen voor den mislukten aanslag tegen Maastricht, het merkwaardig besluit nam, om de belegering te ondernemen van Bergen-op-Zoom, waartoe alleen de marsch van eenige troepen vereischt werd, vermits de Franschen zoowel een belegeringstrein hadden aan de zijde van Vlaanderen, als aan de Maas.

---

1) De uitdrukking is van den Zweedschen Graaf van Hordt, in zijne *Gedenkschriften* (Amst. 1798, 2 deeltjes in gr. 8°), waarover men zie de Aant. van Bilderdijk, op zijne *Gesch. des Vaderl.*, D. XI, bl. 245. Van Hordt, die zelf tegenwoordig en in het centrum geposteerd was, gispt de onbewegelijkheid van het centrum, en schijnt wel op Waldeck te doelen, wanneer hij er op laat volgen: „Toen gevoelde ik sterker dan ooit, hoe onaangenaam het is, om in eene geallieerde armee te dienen, in welke zig een ieder het recht aanmaatigt van te bevelen.” Opmerkelijk is de kortheid, waarmede de slag bij Lafeld in Waldecks *Mémoires* wordt behandeld: het is alsof men geen kans gezien heeft, de houding van dien Vorst bij Lafeld op een loffelijke wijze te doen uitkomen. Waldecks Relaas aan de Staten-Generaal is uitvoeriger, maar verward. Het is te vinden in de *Historie van den jegenwoordigen oorlog*, bl. 286. De omstandigheid, dat Waldeck echter beproefd heeft voorwaarts te rukken, in den tekst vermeld, is ontleend uit een Fransch Relaas, 't welk vertaald is overgenomen in dezelfde *Historie van den iegenw. oorlog*, alwaar men zie bl. 303, en deze omstandigheid wordt ook eenigermate bevestigd door het Relaas van Cumberland, zie ald. bl. 284, en *Europ. Merc.*, Julij 1747, bl. 41. Over den slag bij Lafeld kan men zien *Relation de la Campagne* etc. *de l'an* 1747, *avec les plans de la bataille de Lawfeld et de l'Ataque de la ville de Berg-op-Zoom* (la Haije. 1748), uitmakende een geheel met *Relation de la campagne de l'an* 1745 en *Relations* etc. *de l'an* 1746, in hetzelfde jaar, zonder naam van den schrijver te 's Hage bij Scheurleer uitgegeven.

2) *Europ. Merc.*, Julij 1747, bl. 50, alwaar de voornamen niet voorkomen, maar gezegd wordt, dat hij een broeder was van dien van der Duyn, die bij Rocoux gesneuveld was. Onder de gesneuvelden daar wordt echter geen van der Duyn gevonden.

Een belegering van Bergen-op-Zoom vorderde tot opperbevelhebber een man van rustelooze wakkerheid en een ijzeren wil. Het kon derhalve in het Fransche leger niet twijfelachtig zijn, wien deze taak toekwam: zij werd den Duitschen Graaf von Löwenthal opgedragen. Deze, met 26 bataljons, even zoovele escadrons, en een reserve van 1200 man, in éénen marsch van Thienen te Mechelen zijnde gekomen, aldaar twee rustdagen gehouden en vervolgens tusschen Ekeren en Merxem post gevat hebbende, zond van daar, in den nacht na den 9den Juli, 300 vrijwilligers en 200 dragonders, benevens 2 bataljons en 3 compagnieën grenadiers, met 4 houwitsers en 2 kanonnen af, om zich van Zandvliet meester te maken. 1) Dit versterkte dorp werd den volgenden dag, nadat de bevelvoerende Kolonel Roeland van Kinschot te vergeefs tot de overgaaf was opgeëischt, hevig beschoten, en weldra zag Kinschot, hij mocht het vuur des vijands beantwoorden zooveel maar mogelijk was, 2) dat hij zijnen post niet lang zou kunnen houden; maar toen nu de Franschen 's nachts met storm in het dorp binnendrongen, vonden zij het zonder verdedigers: want Kinschot geleidde zijne bezetting van 700 man veilig naar Bergen-op-Zoom, langs den eenigen dijk waarvan de vijand zich niet had kunnen meester maken. Den 11den Juli legerde zich Löwenthal te Ossendrecht, en den 12den verschenen de Franschen voor de vermaarde vesting.

Bergen-op-Zoom, in 1581 bijna overrompeld door de Spanjaarden, die reeds tot in de stad waren doorgedrongen, in 1588 door Parma en in 1622 door Spinola vruchteloos belegerd, was in de jaren 1699, 1700 en 1701, door het onovertrefbaar vernuft van Coehoorn tot een vesting gemaakt, welke, behoorlijk verdedigd, door krijgskundigen voor onwinbaar werd gehouden. 3) Was spaarzaamheid een hoofdvereischte in alle militaire werken voor de mannen der republiek tot stand gebracht: bij het bevestigen van Bergen-op-Zoom had Coehoorn de meeste spaarzaamheid met het daarstellen van het grootst mogelijk verdedigingsvermogen vereenigd, en uit dien hoofde is deze vesting te recht zijn meesterstuk

1) In Hollandsche berichten wordt het getal troepen, waardoor Zandvliet werd aangevallen, op 15000 begroot, waarbij men denkelijk het geheele leger van Löwenthal gerekend heeft. De opgave in den tekst is ontleend uit het *Journal du Siège de Berg-op-Zoom* en 1757 *redigé par un Luitenant-Colonel Ingenieur volontaire de l'armée des assiégeans* (Amst. et Leipz. 1750), welk werk in het verhaal der belegering, voor zoover de bewegingen en werkzaamheden der Franschen aangaat en geen andere schrijvers aangehaald zijn, gevolgd is.

2) „La Garnison de Santvliet," zegt het *Journal*, p. 3, „faisoit feu tant qu'elle pouvoit de 8 pièces de canon qu'elle possédoit."

3) De-Looz, *Recherches Militaires*, p. 266 (aangehaald door den Ingenieur Merkes, in zijne *Memorie* over Coehoorn, bl. 116), zegt van het beleg van 1747: „Si la science avait autant présidé à sa défense, qu'à sa construction, elle était une place imprénable."

genoemd. 1) Twaalf bastions, behalve die van de zeshoekige Waterschans tot bescherming der haven, benevens een aantal ravelijnen, redouten en lunetten, waren door den grooten man met bewonderenswaardige eenvoudigheid, in het volkomenste verband gebracht, om elkander te flankeeren en te ondersteunen. De strekking der bedekte wegen, en de aanleg van lunetten in hunne wapenplaatsen; de fraaie gekreneleerde hoofdmijngalerij onder de contrescarp, waaruit naar alle zijden mijntakken konden uitgebracht worden, wier richting den vijand onbekend bleef, en gelegenheid gaf tot het aanleggen van mijnkamers dáár waar die de meeste uitwerking zouden kunnen doen; de vuren, waardoor elk punt der drooge grachten bestreken werd, boven van de werken of onder uit kanonkelders; de vernuftige wijze waarop elk gedeelte van den hoofdwal voor den vijand zoo gedekt lag, dat daarin bres te schieten of het vuur daarop tot zwijgen te brengen, voordat de buitenwerken genomen zijn, onmogelijk was: dit alles leverde, tot aan de slooping dier werken, voor het oog van den krijgskundige het bewijs op, dat Coehoorn, zonder blinde vooringenomenheid met een stelsel, bij de bevestiging van Bergen-op-Zoom zich de ondervinding heeft ten nutte gemaakt, welke hij bij den aanval van zoovele vestingen had opgedaan.

Van al de werken, door Coehoorn aangelegd, droegen de Franschen geen kennis, toen zij de belegering ondernamen. De regeeringen waren nog niet gewoon, door een onbepaalde vergunning, veelmin door eigene medewerking tot het uitgeven van kaarten en plannen van terreinen en vestingen, aan ieder die eenmaal als vijand tegen haar mocht willen optreden, een wegwijzer in de hand te geven. De Franschen begonnen hunnen aanval met een plan van de vesting, zoo als deze in een vroegere eeuw geweest was, met twee groote hoornwerken in het front van aanval, van welke Coehoorn géen enkel spoor had overgelaten. Ja, toen Löwenthal met zijne voornaamste Officieren de vesting was gaan verkennen, meenden zij inderdaad de hoornwerken gezien te hebben op hunne verouderde plannen afgebeeld. Maar de schrandere ingenieur Lefebvre had, met een beter oog, een bijzondere verkenning gedaan, en zich daarbij de onderrichtingen ten nutte gemaakt van iemand, die, te Bergen-op-Zoom in zekere betrekking geweest zijnde, eenige dagen te voren de stad had verlaten, en nu aan de vijanden van zijn Vaderland verraderlijk de hand bood. Te vergeefs trachtte Lefebvre aan de opperbevelhebbers hunne dwaling onder 't oog te brengen, en de in-

1) De Fransche Vestingbouwkundige Bousmard zegt in zijne *Essai Général de Fortification*, I, ch. 10, dat Coehoorn in zijn stelsel zich ten doel had gesteld „d'allier l'économie des dépenses à la multiplicité des moyens de chicane."

genieurs stelden nog in hun eerste bulletin, dat de loopgraven geopend waren voor het Antwerpensche hoornwerk. 1)

Het aanvalsfront naar de zijde van Antwerpen werd bepaald, rechts door de vooruitspringende lunet Kijk in de Pot, reeds onder Frederik Hendrik in 1628 aangelegd, maar door Coehoorn gebruikt, om, door een geretrancheerd kamp aan de vesting te hechten, den vijand de noodzakelijkheid op te leggen, van aan de aanvalswerken een grooteren omvang te geven; links stuitte dit front tegen de zoogenoemde linie van Steenbergen. Deze linie strekte zich in het noorden van de stad uit, van het glacis bij de Wouwsche poort tot aan het versterkte Steenbergen, en werd verdedigd door drie gebastioneerde forten, Moermont, Pinsen en Rovers, in hetzelfde jaar 1628 gemaakt om de insluiting aan de noordwestzijde moeielijk te maken. Ten einde die insluiting geheel te beletten, had Coehoorn met de genoemde forten een stelsel van onderwaterzetting in verband gebracht, waarin de geheele landstreek tusschen Steenbergen en Tholen begrepen was, en waardoor plotseling water kon worden gebracht in de drooge gracht der vesting, om den vijand, wanneer hij, daarin afgedaald, aan het einde van zijnen arbeid scheen genaderd te zijn, een nieuw middel van vernieling en een nieuwen hinderpaal in den weg te leggen. Door deze linie was Bergen-op-Zoom, op zich zelf reeds zeer sterk, een vesting geworden, waarvan de bezetting bij voortduring kon worden vermeerderd en ververscht en van al het noodige voorzien, en hare verovering alzoo een der zwaarste proefstukken van oorlogskunst. Doch het zijn geen wallen en grachten alleen waardoor vestingen kunnen behouden blijven, maar de menschen die er achter zijn moeten den wil en de kracht hebben, om geen middel van verdediging ongebruikt te laten.

De bezetting van Bergen-op-Zoom bestond in 9 bataljons en 2 escadrons, en daarover voerde Prins Willem van Hessen-Philippsthal het bevel. Ter zelfder tijd dat de Franschen voor de vesting verschenen, kwamen 10 bataljons en 16 escadrons, onder den Prins Lodewijk Frederik van Saksen-Hildburghausen, de linie van Steenbergen bezetten. Maar in het leger onder Cumberland aan de Maas, had men het besluit ge-

1) Dat de Franschen een verkeerd plan van de vesting gehad hebben, wordt door Wagenaar als een men zegt vermeld; doch de bijzonderheden, in den tekst medegedeeld, zijn van Lefebvre zelven ontleend in zijn *Art d'attaquer et de défendre les places*, uitmakende een gedeelte van zijne *Oeuvres Complètes*, T. I, p. 21. Hij zegt, dat toen hij aan Löwenthal wilde beduiden, dat men geen hoornwerk had kunnen zien, omdat er geen was, hij ten antwoord kreeg: „Hé bien, Monsieur, que ce soit un crapaud, que ce soit une grenouille, il faut qu'elle saute." Ook in het *Journal*, vroeger aangehaald, wordt gezegd, p. 5: „On n'avoit aucun plan exact de la Place, depuis qu'elle a été refondue par feu Mr. de Coehorn."

nomen, om nog iets meer tot behoud van Bergen-op-Zoom te doen, en 13 bataljons benevens 20 escadrons af te zenden, ten einde vooreerst post te vatten te Oudenbosch tusschen Steenbergen en Breda. De Vorst van Waldeck, ijverzuchtig op de eer van een opperbevel te voeren, had zich in 't hoofd gezet dat hij zelf die troepen moest aanvoeren, waardoor hij, daarbij gevoegd zijnde die welke reeds in de linie waren, een krijgsmacht onder zijne bevelen zou hebben van ongeveer 16000 man. Dan, met de gemelde troepen — 3 bataljons Oostenrijkers, 2 Engelschen, 5 Hollanders en 3 Hessen — den 26sten Juli gekomen zijnde te Nuland, nabij 's Hertogenbosch, ontving Waldeck, op zijne kennisgeving van 't geen hij begonnen had, van Prins Willem IV ten antwoord, dat hij beter had gedaan bij het leger te blijven, in 't welk hem het bevel over de Nederlandsche troepen was toevertrouwd. De Prins voegde daarbij het bericht, dat, met overleg van den Raad van State, de Generaal Cronstrom was aangesteld als »Chef over alle de troepen, steden, sterkten en forten van de Schelde af tot aan de Maas, met name Lillo en onderhoorige forten, mitsgaders Grave en de verdere troepen welke alsnog derwaarts zouden gezonden worden." Waldeck, misnoegd over een schikking waardoor hij den zeven-en-tachtigjarigen, ziekelijken, aamborstigen, dooven, bij hem gehaten Cronstrom met een bevel zag vereerd, inderdaad gewichtiger dan het zijne, en wel beseffende dat, na de verheffing van Prins Willem IV tot Kapitein-Generaal, zijn getij verloopen was, verliet ijlings zijnen post en vertrok naar zijne Staten in Duitschland. 1) Het bevel over de troepen, welke hij tot Nuland had geleid, overgedragen zijnde aan den Generaal van Schwarzenberg, voerde deze die in twee dagmarschen naar Oudenbosch, om mede te werken tot de verdediging van Bergen-op-Zoom.

Hier hadden de Franschen in den nacht na den 14den Juli, toen Cronstrom 's avonds het Opperbevel in de vesting was komen aanvaarden, de loopgraven geopend met 2400 arbeiders, onder bescherming van 10 compagniën grenadiers, ondersteund door 5 bataljons: het gekozen front was dat van de bastions Coehoorn en Pucelle. Tusschen deze bastions lag het ravelijn Dedem, welks keel, door een caponnière in de gracht, gemeenschap had met de poterne Fullenius, welke toegang gaf uit de stad naar het ravelijn. In de inspringende wapenplaats van den bedekten weg voor de linker face van het ravelijn Dedem, lag de lunet Utrecht, voor de rechter face de lunet Zeeland. Het zijn deze werken

1) Door hetgeen van de zijde van Waldeck, in de *Mémoires*, door Heeren uitgegeven, en door van Wijn in de *Nalezing op* Wagenaar, D. XX, bl. 107, is medegedeeld, kan men deze zaak als genoegzaam in 't licht gesteld beschouwen.

welke het doel waren van den aanval, en het punt waar de loopgraven geopend werden was ongeveer 280 el verwijderd van den uitspringenden hoek des bedekten wegs voor het genoemde ravelijn.

Spoedig toonden de belegerden, dat zij geene gelegenheid om hunnen vijand een voet gronds te betwisten, ongebruikt wilden laten: want zoodra ontwaarden zij niet, dat een gedeelte van den rechtervleugel der eerste parallel tegen een zeker punt der vestingwerken niet gedekt was, of aanstonds brachten zij op dat punt geschut aan, en het nederschieten van 5 of 6 man in de loopgraven deed de Fransche Ingenieurs zien, dat zij de richting hunner werken niet genoeg berekend hadden; 1) ook scheen een uitval in den tweeden, en een sterkere in den derden nacht, den belegeraar weinig rust te beloven. Desniettemin werd reeds in den nacht na den 18den de tweede parallel voltooid, welke den belegeraar op 180 of 200 el van den bedekten weg bracht, en den 20sten opende hij zijn vuur uit 40 stukken kanon, waaronder een ricochet-batterij van 6 stukken, 16 mortieren en 2 houwitsers. Nieuwe batterijen kwamen twee dagen later in werking, ook tegen de lunet Kijk in de Pot, op welke de Franschen den 23sten tot driemaal toe een aanloop deden, welke dapper werd afgeslagen en hun veel volks kostte. 2) Op den 26sten waren de belegeraars met hunne werken zooverre gevorderd, dat zij onder het bereik waren der handgranaten uit de vesting. 3) Ten einde het voordeel te verminderen, 't welk de bezetting kon hebben van, door versche troepen afgelost, in de linie te gaan uitrusten, besloten de belegeraars, ook de troepen in de linie bezig te houden, en ontblootten zij den 27sten Juli een batterij van 8 stukken tegen het fort Rovers, en een van 4 tegen het fort Pinsen. Het eerstgenoemde fort werd drie dagen later, en daarna nog eenmaal, door de Franschen bestormd, die daarbij een aanmerkelijk verlies leden, en naderhand (11—12 Aug.) den aanval op dit punt geheel hebben opgegeven, alleen zich in de gemaakte werken handhavende, om de troepen in de linie te ontrusten. 4)

Had de Nederlandsche Artillerie in 't algemeen in die tijden een zekere vermaardheid van snelheid in het vuren, 5) in Bergen-op-Zoom

---

1) Lefebvre, *l'Art d'attaquer* etc., p. 93.
2) *Europ. Merc.*, September 1747, bl. 128.
3) *Articulen aan den Hoog. Extraord. Krijgsraad* enz., straks aan te halen.
4) *Europ. Merc.*, bl. 129. *Mém. de Waldeck* par Heeren, p. 274. *Oestr. Milit. Zeitsch.*, 1836, IVter B. s. 259. In het *Journal du Siège* is een afzonderlijk Journal van de attaque tegen het fort Rovers.
5) Wat echter in den *Europ. Merc.*, Juli 1746, bl. 48, verhaald wordt, dat de Nederlandsche Veld-Artillerie, bestaande in 1748 uit zeventig kanonnen en houwitsers (zie van Wijn. *Bijv.* en *Aanm. op* Wagenaar, D. XX, bl. 64), in dien tijd, bij hare

inzonderheid werd een zeer levendig geschutvuur onderhouden; en terwijl de kanonskogels rusteloos de sappenhoofden der aanvallers beukten en teisterden, deden de bommen meer dan eens een vijandelijk magazijn in vlammen opgaan, en menigen buskruitvoorraad in de lucht vliegen. 1) Door bijzondere belooningen werden de kanonniers aangemoedigd, en de beroemde Willem van Haren Gevolmachtigde der Staten, benevens de Gedeputeerde van den Raad van State Verelst, die zich in de vesting bevonden, bevlijtigden zich, om den ijver der troepen aan te vuren: het uitrukken van een vijandelijken schanskorf, een bom die het doel getroffen had, of bijzondere stoutheid in het werpen van granaten aan den dag gelegd, werd met geld of bevorderingen beloond. 2) Doch, hoe de belegerden ook hunne verplichting beseften om het naderen van den belegeraar te keer te gaan, zij schijnen te veel op de sterkte der vesting gesteund te hebben. Inwendige retranchementen, afsnijdingen, traversen, werden nog niet noodig geoordeeld; de aangevallene bastions Coehoorn en Pucelle, de voorliggende bedekte weg met de lunetten, en het ravelijn Dedem, bleven bij voortduring zwak bezet; 3) de uitvallen werden niet met genoegzame troepen gedaan, en, leden de belegeraars daarbij geen noemenswaardig verlies, konden zij de weinige ellen vernielde loopgraven weder herstellen, gaven zij zelfs uit de vernagelde stukken weinige uren daarna weder vuur, dan misten die uitvallen al den angst- en onrustverwekkenden invloed, welken zij, met meer nadruk uitgevoerd, op soldaat en arbeider van den belegeraar

---

exercitiën, achttien schoten in één minuut deed, terwijl de Hannoversche het slechts tot 13, de Engelschen in den slag bij Culloden tot 12 had kunnen brengen, zal wel niet te gelooven zijn.

1) *Journal du Siège*, p. 25. Haverkamp, *'s Lands verijdelde Hoope of Leven van Prins Willem IV*, bl. 85, 86 en 87.

2) Voor elken schanskorf werd een rijksdaalder betaald; een kanonnier, die zesmaal achtereen eene bom in de loopgraven wierp, kreeg 6 dukaten, en die er een met de hand inwierp, ontving 10 of 12 dukaten. Haverkamp, bl. 91, 84 en 97. Twee grenadiers van het regiment van Lewe werden terstond met een vaandel begiftigd. *Europ. Merc.*, Sept. 1747, bl. 185.

3) Deze bijzonderheden hebben naderhand, toen Cronstrom ter verantwoording geroepen is, een der punten van ondervraging uitgemaakt, en zijn den schrijver bekend geworden uit de „Articulen aan den Hoogen Extraordinairen Krijgsraad der Vereenigde Nederlanden overgegeven van wegens den Fiscaal van de Generaliteijt, omme daarop, ter requisitie van denselven te hooren Isac Baron van Cronstrom, Generaal en Collonel van een Regiment Infanterie" enz., en de daarop door Cronstrom, den 22 Januari 1749 en volgende dagen, gegevene antwoorden, welk stuk zich bevindt in de verzameling van wijlen den Heer J. G. van Kuijk Koudsijn, te Bergen-op-Zoom. Daaruit was een uittreksel gemaakt door den Heer Kapitein-Ingenieur Merkes, waarvan de inzage verleend is door dien kundigen en ijverigen Officier. Uit de antwoorden van Cronstrom blijkt nog, dat hij den 22 Januari 1662 in het fort Avesta in Dagle-Carlië geboren was, zoodat het niet juist is, wat Wagenaar zegt en door Bilderdijk herhaald is, dat Cronstrom zijn 87ste jaar intrad, op den dag, dat hij te Bergen-op-Zoom kwam.

konden hebben. 1) De Franschen voltooiden dan ook den 22sten Juli hunne derde, en in den nacht na den 27sten hunne vierde parallel, wierpen zelfs in deze laatste zes loopgraaf-katten op, en vonden zich in den nacht na den 5den Augustus gereed, een storm te wagen op den bedekten weg vóór de aangevallene werken. Vier bommen stegen te elf ure gelijktijdig in de lucht, en gaven aan de troepen tot den storm bestemd het teeken ten aanval, en aan de mineurs het sein om de kruitworsten te ontsteken. Drie mijnen wierpen aan de uitspringende wapenplaatsen, voor de beide bastions en het ravelijn Dedem, de kruin van het glacis overhoop, en op 'tzelfde oogenblik rukten tien compagnieën grenadiers uitmakende te zamen 450 man, uit de vierde parallel, gevolgd door drie lange rijen arbeiders waarvan elke door twee ingenieurs werd geleid, en ondersteund door de troepen in de loopgraven. Een scherp gevecht volgde, als bij dergelijke tooneelen, de bloedigste van den belegeringsoorlog, gewoonlijk plaats heeft, en het gelukte ten laatste aan de aanvallers, de uitspringende wapenplaatsen voor de beide bastions te bekroonen. Voor het ravelijn Dedem konden zij daartoe niet geraken, en werd de hardnekkigheid der verdedigers door het geluk ondersteund: want, behalve dat de mijn aldaar de vereischte uitwerking niet had gedaan, nam de rij arbeiders voor dat punt bestemd een verkeerde richting, doordien een der geleidende ingenieurs door een kanonskogel werd getroffen, en de andere, die zijn oom was, door dit ongeval de bedaardheid verloor in zulke oogenblikken zoo noodzakelijk. Eerst twee nachten later konden zij zich in de wapenplaats voor het ravelijn vast zetten. 2) De Franschen hadden alzoo post gevat in den bedekten weg; en wanneer men bedenkt, dat de vesting na dat tijdstip nog zes weken wederstand heeft geboden, dan moet men erkennen, dat aan de voortreffelijke inrichting der vestingwerken zich een verdediging gepaard heeft, welke alles behalve lijdelijk was.

Inmiddels was de Generaal van Schwarzenberg met de troepen onder zijne bevelen te Oudenbosch gekomen, en de Generaal Gemmo Onuphrius

---

1) In den nacht, na den 3 Augustus, te één ure, sloop een honderd man uit Kijk in de Pot over de schorren langs de Schelde, viel op een Fransche batterij, en vernagelde er 3 kanonnen en 2 mortieren, welke bij het aanbreken van den dag weder vuur gaven. Lefebvre, *l'Art d'Attaquer* etc., p; 96, vergeleken met *Journal du Siège*, p. 55, alwaar alleen van 3 kanonnen gesproken wordt, en de ongenoegzame vernageling aan de uitgesletene zundgaten wordt toegeschreven. De Fransche Officier, die zich op die batterij had laten overvallen, werd met den strop gestraft. Haverkamp, bl. 89.

2) Lefebvre, *l'Art d'Attaquer* etc., p. 186 en 187. *Journal du Siège*, p. 63. In het *Relaas* in den *Europ. Merc.*, en bij Haverkamp heeft het den schijn, alsof de Franschen geen meester zijn gebleven van den bedekten weg; doch in de Hollandsche berichten zijn de voortgangen van den aanval niet nauwkeurig te boek gesteld, waarom het te meer noodig scheen, daaromtrent hier eenigszins uitvoeriger te zijn.

van Burmania, die beter dan een der andere Generaals in deze streken bekend was, had terstond het voorstel gedaan om den vijand onverwijld aan te tasten en te trachten, door hem uit zijn belegeringskamp te verjagen, de vesting te ontzetten. 1) Dit voorstel vond echter toen geen ingang. Maar eenige dagen later, toen men wist, dat de Oostenrijksche Generaal Baroniay, met een afdeeling huzaren, kroaten en pandoeren, uit het groote leger in aanmarsch was, en dat Löwenthal een gedeelte zijner troepen had afgezonden om de vereeniging van dien Generaal met Schwarzenberg te verhinderen, werd er besloten een aanval te doen op het dorp Wouw.

Löwenthal, namelijk, had het gewicht van dezen post vroeger ingezien dan zijne tegenstanders: hij had reeds in de eerste dagen der belegering dat dorp doen bezetten en met een sterke verschansing omringen, en zich, door vele versterkte posten en veldwerkjes tot aan de onderwaterzetting rondom Steenbergen, tegen een onverhoedschen aanval uit die streken gedekt. Zoodra kreeg hij nu geen bericht, dat de onzen voornemens waren op dat punt het ontzet te beproeven, of hij deed een genoegzame macht aanrukken om de bezetting van Wouw te ondersteunen, en deed deze een stelling nemen tusschen Huybergen en den weg naar Breda, terwijl op een rij van hoogten meer achterwaarts batterijen van vierentwintigponders waren geplaatst. Vóór het aanbreken van den morgen van den 10den Augustus, liet Schwarzenberg door drie kolonnen een aanval doen op drie redouten welke de toegangen tot het dorp Wouw dekten; doch de vijand was, zoo men wil, door een verraderlijk sein intijds van den aanmarsch dier kolonnen onderricht, en de aanval werd, na een gevecht van twee of drie uren, afgeslagen met een verlies dezerzijds van ruim 100 dooden, waaronder de Kapitein Jan Landtman en een Vaandrig Beyer. 2) Niet afgeschrikt door deze nederlaag, vertoonde zich, eenige uren later, 's morgens te 8 uur, Schwarzenberg op de heide van Nispen, en stelde hij aldaar zijne troepen in slagorde. Maar ziende dat de Franschen gereed stonden hem het spits te bieden, verliet hij het veld op 't welk Bergen-op-Zoom had kunnen gered wordon. 3) De bezetting der vesting had tot deze gewichtige onderneming door een gelijktijdigen uitval niet medegewerkt, omdat zij geoordeeld werd zelfs tot verdediging der stad niet talrijk genoeg te zijn. 4)

---

1) *Histoire Abrégée de la ville de Berg-op-Zoom*, par Jean Faure (la Haye 1760).
2) *Europ. Merc.*, Aug. 1747, bl. 102. *Journal du Siège* etc., p. 75.
3) Lefebvre, *l'Art d'attaquer* etc., p. 125.
4) Ook dit is een punt van ondervraging geweest, waarop men later verlangd heeft, dat Cronstrom zich zou verantwoorden. Hij heeft erkend, dat, zoo de onderneming tegen

Het bleek dan nu dat er een grootere macht gevorderd werd, zoo men met eenig goed gevolg het ontzet der gewichtige vesting wilde ondernemen. Prins Willem IV drong er zelfs bij Cumberland op aan, dat het geheele leger tot dat einde zou oprukken. Doch het Oostenrijksche Hof vreesde boven alles het verlies van Maastricht, het verbindingspunt met Duitschland, en had uit dien hoofde aan den bevelhebber der Oostenrijksche troepen Bathiani last gegeven, zoolang mogelijk het leger in den omtrek van Maastricht te houden. Hoezeer het te betwijfelen is, of de Franschen de belegering van twee vestingen, als Maastricht en Bergen-op-Zoom waren, te gelijk zouden hebben durven ondernemen, werd echter in den krijgsraad beslist, dat de aftocht van het leger den val van Maastricht binnen weinige dagen zou ten gevolge hebben, en dat met de afzending van troepen, welke reeds had plaats gehad, men het uiterste had gedaan van 'tgeen raadzaam was. Desniettegenstaande werd, op herhaald aandringen van Prins Willem IV, in gevolge van een nieuw besluit van den krijgsraad, in het leger den 20sten Augustus gehouden, de Generaal Tornaco op den 21sten met 15 bataljons en 7 escadrons naar Bergen-op-Zoom gezonden, en gevolgd door een bataljon kroaten met den Generaal Chanclos, die het bevel over deze troepen verkreeg, en den 30sten Augustus daarmede te Oudenbosch aankwam. 1) Een zoo aanzienlijke macht, als er thans om Steenbergen en Oudenbosch vereenigd was, een macht van ongeveer 36000 man, 2) in verbinding met een sterke vesting, scheen alle hoop te mogen geven van voor 't minst de verdediging zoolang te kunnen rekken, dat het gure jaargetijde het beleg van zelf zou doen opbreken. Maar het ontbrak aan een talent- en krachtvol man, die gezag genoeg had om zich door allen te doen gehoorzamen. Wel is waar, was Cronstrom met een opperbevel bekleed 't welk hem macht gaf om over al de troepen naar goedvinden te beschikken; maar hij bezat niet meer de veerkracht van den mannelijken leeftijd, en niet meer de helderheid van geest, om in al de fijnheden van den belegeringsoorlog door te dringen. Hij had ook, om den last, die voor zijne schouderen te zwaar was, zooveel mogelijk van zich af te werpen, en de overige Generaals tevreden te stellen, aan dezen terstond bij de aanvaarding van het opperbevel, te kennen gegeven, dat hij zich alleen met algemeene zaken zou bemoeien, en ieder in zijne betrekking liet, zoodat het bijzonder bevel in de stad aan den

Wouw gelukt ware, de vijand het beleg had moeten opbreken, en dat dit juist de reden was, waarom hij de destijds zwakke bezetting der vesting niet door troepen uit de liniën had doen versterken.

1) *Oestreich. Milit. Zeitschr.*, 1836, IVter Bd. s. 260, uit Oostenrijksche bronnen.

2) Van Wijn, *Nalezingen op* Wagenaar, D. XX, bl. 109.

Prins van Hessen-Philippsthal bleef, het bevel in de linie aan den Prins van Saksen-Hildburghausen, en bij gevolg ook dat over de troepen te Oudenbosch aan den Generaal Chanclos. Tot die algemeene zaken echter, waarvan Cronstrom het beleid voor zich had behouden, zal wel in de eerste plaats behoord hebben, het gebruik der troepen tot zijne beschikking ter bereiking van het algemeene doel, het behoud van Bergen-op-Zoom. Zoo derhalve, nadat het denkbeeld om de vesting door een veldslag te ontzetten, opgegeven was, van die troepen op een andere wijze een nuttig gebruik had kunnen worden gemaakt, dan schijnt het aan Cronstrom te moeten geweten worden, dat de aanwezigheid dier aanzienlijke macht, met name de versterking door Chanclos aangevoerd, waarop Prins Willem IV zoo zeer had aangedrongen, genoegzaam zonder eenig nut is geweest. Men moet echter den grijsaard niet hard vallen, die het ongeluk had dat hem een zwaarwichtige taak werd opgedrongen in een toestand, waarin hij zelf zich daarvoor onbekwaam gevoelde en ook inderdaad onbekwaam was, niet zoo zeer door gemis van persoonlijke verdiensten, als door de algemeene menschelijke zwakheid: en ten opzichte van het gebruik, 'twelk hij van de troepen die in de liniën en te Oudenbosch lagen in Bergen-op-Zoom zelf had kunnen maken, heeft hij zich naderhand verdedigd met de verklaring, dat de vreemde troepen geweigerd hebben binnen de vesting te trekken, en hij zelfs twee bataljons Bergschotten heeft moeten wegzenden, omdat zij weigerden langer dienst te doen.

De belegeraars alzoo, bij hunne aanvalswerken niet bijzonder verontrust, gingen daarmede ijverig voort; maar hunne voortgangen werden grootelijks vertraagd door de lunetten in de inspringende wapenplaatsen, werken het vernuft van Coehoorn waardig. Tot deze lunetten was moeielijk anders door te dringen, dan door middel van mijnen, en niet dan voet voor voet kon de belegeraar met deze naderen. Had ergens een mijn een vak aarde en palissaden uitgeworpen, oogenblikkelijk regende het dáár kogels en granaten uit de vesting, om te beletten dat de belegeraars den mijntrechter bekroonden en zich daarin nestelden; of was het hun, ten koste van bloed en zweet, gelukt en voegzaam logement daarin gereed te krijgen, hadden zij reeds den toegang derwaarts uit de loopgraven beveiligd, dan hadden dikwijls de belegerden op hunne beurt een mijn gereed, welker ontploffing het tot stand gebrachte werk beschadigde of vernielde. De kloekheid van den belegerde was een wetsteen voor de schranderheid van den belegeraar, en de Fransche Kapitein Boule verwierf hier door zijne mijnputten een naam in de Mineurkunst. 1) Met gelijken ijver van beide zijden werd

1) Over de zoogenoemde puits de Boule, zie men Gillot, *fortification souterraine*, § 551 en volgg.

er onder den grond gewerkt, en zoo de Franschen niet dan door het springen van 77 mijnen de punten bereikt hebben waar zij hunne bresbatterijen konden plaatsen, het was door 79 contramijnen, dat de belegerden hunne verdediging tot den 65sten dag na het openen der loopgraven, gerekt hebben. 1)

De Franschen, in den nacht na den 12den Augustus de bekrooning van den bedekten weg voltooid hebbende, poogden nu in de eerste plaats de lunet Zeeland te bemachtigen. Daartoe dolven zij een mijn, welke in den nacht na den 15den ontstoken, de linker face dier lunet overhoop wierp, waarop 60 vrijwilligers en een compagnie grenadiers toeschoten, dáár post vatteden, en aan de arbeiders die volgden gelegenheid gaven een sterke bekrooning daar te stellen. Te vergeefs poogden de belegerden in den morgen den ingedrongen vijand weder te verjagen; er werd van weerskanten dapper gevochten, maar de belegeraars bleven meester van het gemaakte logement. Zij hadden een, naar hun oordeel, onherstelbaar verlies geleden door het sneuvelen van den twee en zeventig jarigen Mineur-Officier de Lorme, die, in 38 belegeringen de werkzaamheid der mijnen hebbende bestuurd, een groote vermaardheid van moed en kunde had verkregen, en nu, door het schot van een Biskaaisch walmusket getroffen, het leven verloor. 2) Hiermede echter was de lunet niet gewonnen; want in de zeven lunetten, welke het front van aanval dekten, en de namen droegen der zeven provinciën, had Coehoorn reduieten aangebracht, waarvan de vermeestering nieuwen arbeid vorderde. Nadat derhalve het gemaakte logement in de lunet Zeeland in den volgenden nacht links en rechts langs de facen verlengd was, besloten de Franschen het reduiet in den nacht na den 17den geweldigerhand te vermeesteren. Doch hier toonden de belegerden, dat, zoo zij niet konden verhinderen dat de vijand door trapswijze de vestingwerken te vernielen langzaam voorwaarts drong, zij, als het op vechten hand aan hand aankwam, hem niets gewonnen behoefden te geven. Driemaal ondernamen 60 Fransche vrijwilligers, met 2 compagnieën grenadiers en een piket dragonders, 3) een allerverwoedsten storm, welke telkens werd afgeslagen; en toen zij al hunne Officieren die daarbij waren gesneuveld of

---

1) Lefebvre, *Essai des Mines*, mede in zijne *Oeuvres Complètes*, p. 7 en 69, is van oordeel, dat, zonder de contramijnen, de belegering in 20 of 30 dagen zou zijn ten einde gebracht. Op een der plannen van het front van aanval in het *Journal du Siège de Berg-op-Zoom*, zijn al de mijnen en contramijnen aangewezen, gelijk daaruit ook eenigermate, maar onduidelijk en op een te kleine schaal, op het plan in het *Oestreich. Milit. Zeitsch.*, 1836, IVter Bd.

2) *Europ. Merc.*, Sept. 1747, bl. 138. *Journal du Siège*, p. 92.

3) Een piket bij belegeringen bedroeg van 30 tot 60 man uit verschillende regimenten. De dragonders deden destijds bij belegeringen veelal dezelfde dienst als de grenadiers.

gewond zagen, en begrepen dat zij nog veel volks op de slachtbank zouden kunnen brengen, zonder hoop van de hardnekkigheid der verdedigers van het reduiet te kunnen temmen, kropen zij met bebloede koppen naar hunne holen terug. 1) Ook dezerzijds was er een aanmerkelijk verlies geleden: de Kapitein Johannes van Zoutelande, de ingenieur Henry du Han, de Luitenant Roede en twee Zwitsersche Kapiteins waren onder de gesneuvelden. Eerst twaalf nachten later (29-30 Aug.) gelukte het den vijand, door een mijn, het einde van de rechter face van het reduiet te doen springen, daardoor den gewelfden trap te vernielen die daarheen leidde, en alzoo aan de belegerden den toegang tot het werk geheel af te snijden: een logement, in den mijntrechter aangevangen, en vervolgens door het geheele reduiet voortgezet, maakte den belegeraar geheel meester van de lunet Zeeland.

Langer nog was men in staat de lunet Utrecht te verdedigen. Daartoe droeg al aanstonds bij het stout bedrijf van een jong ingenieur, wiens naam niet gemeld wordt, ofschoon zijne daad niet onopgemerkt is gebleven. Deze, op zijnen post in de lunet Utrecht, ziende dat er gelegenheid was om in den bedekten weg te komen, waar de vijand zich reeds verschanst had, nam eenige soldaten en arbeiders met zich, beklom, vergezeld van een zijner kameraden die hem was komen bezoeken, met ladders het buiten-grachtsboord voor het bastion Pucelle, en deed op den vijand dáár eenige handgranaten werpen en vuur geven. Toen wierpen zij 80 schanskorven en omtrent 400 gevulde zandzakken naar beneden, vernielden het geheele logement, en een geladen mijn ontdekkende, doodden zij de mineurs, en deden door het uittrekken der stijlen en planken de mijn instorten. 2) Niet voor in den nacht na den 19den Augustus gelukte het den vijand, den uitspringenden hoek dezer lunet door een mijn in de lucht te doen vliegen en zich daarin te nestelen; een andere mijn vernielde, in den nacht na den 24sten, de rechter face van het werk. Maar, ofschoon een uitval uit het reduiet, waarbij zich de Kapiteins Feijo van Heimstra en Willem Frederik Sloterdijk 3) als vrijwilligers onderscheidden, de bekrooning niet had kunnen verhinderen; ja een derde mijn onder den walgang der lunet reeds het reduiet zelf had beschadigd (26-27 Augustus); nog gaf men het den vijand niet

1) *Journal du Siège*, p. 97.
2) *Europ. Merc.*, bl. 139.
3) In den *Europ. Merc.*, bl. 140, waar de voornamen niet voorkomen, wordt eerstgenoemde Kapitein Hiemstra genoemd, en beiden gezegd van het bataljon Oranje-Friesland geweest te zijn. In dit bataljon nu komt op den Staat van Oorlog voor, Feijo van Heimstra, die de bedoelde zal zijn, maar ook nog Feijo Johannes van Heemstra. Sloterdijk werd zwaar gekwetst.

gewonnen. Zelfs toen dit hoekje gronds het eenig gedeelte van de contrescarp was waarvan de belegerden nog meester waren, deden zij in den morgen van den 7den September daaruit op nieuw een uitval, waarbij het hun gelukte een vak schanskorven van den vijand in brand te steken en te vernielen. Alle pogingen der Franschen om dit reduiet te bemachtigen schenen te moeten mislukken; een mijn, aangelegd om het werk te vernielen, in den nacht na den 12den September gesprongen, had wel het leven gekost aan 50 man, en daaronder aan den Luitenant Driehuizen, een jong Officier, die zich door proeven van dapperheid te Doornik en in Staats-Vlaanderen gelijk in deze belegering onderscheiden had, 1) maar aan het werk zelf had die ontploffing geene schade toegebracht, toen eindelijk, in den nacht daaropvolgende, de belegerden tot hun eigen nadeel een contramijn ontstaken, waardoor de toegang tot het reduiet derwijze met aarde werd gevuld, dat zij het werk niet meer konden genaken. Aldus hadden de twee lunetten Zeeland en Utrecht gedurende 60 dagen verhinderd dat de vijand meester werd van de geheele contrescarp, en de bemachtiging dier twee werken was hem op eenige duizend man te staan gekomen. 2)

Maar middelerwijl had de belegeraar, naar mate hij voet voor voet van de lunetten meester werd en alzoo van de contrescarp, begonnen op deze vijf bresbatterijen aan te leggen, welke, in den nacht na den 8sten ontbloot zijnde, in den vroegen morgen van den daarop volgenden dag, met haar verbrijzelend vuur een aanvang maakten. De linker face van het bastion Coehoorn werd gebeukt door een batterij van 5 en een van 3 stukken, waarvan de eerste geplaatst was aan het uiteinde van de rechter face der lunet Zeeland, de andere in de uitspringende wapenplaats voor het ravelijn Dedem. Tegen de rechter face van het bastion Pucelle waren twee batterijen gericht, een van 3 stukken in de zoo evengenoemde wapenplaats, en een van 4 aan het uiteinde der linker face van de lunet Utrecht. De vijfde eindelijk, geplaatst aan den uithoek van de linker face der lunet Zeeland, was bestemd om bres te schieten in het ravelijn Dedem. 3) Van toen af werd derhalve de hoofdwal aangetast, en reeds in den morgen van den 11den September, toen nog het reduiet in de lunet Utrecht behouden was, ontdekte men dat zich in de beide bastions bressen begonnen te vormen van de punt af tot op een

1) *Europ. Merc.*, bl. 145.

2) „Il y avoit," zegt Lefebvre (*l'Art d'Attaquer* etc., p. 206), à Berg-op-Zoom dans les deux lunettes du front d'attaque deux mauvais reduits, qui ont couté cher aux François." Dezelfde Lefebvre getuigt in zijne *Essai des Mines*, p. 11, dat de Franschen voor Bergen-op-Zoom tien à elf duizend man verloren hebben, en daarvan zijn zeker zeer weinigen na het bemachtigen der lunetten gesneuveld.

3) *Journal du Siège*, p. 153.

derde van de lengte der face. 1) De belegerden gingen echter voort met een allerhevigst vuur te maken en nieuwe vuren aan te brengen, om te trachten dat der bresbatterijen te doen zwijgen. 2) De vijandelijke artillerie wist echter met groote inspanning haar vuur te onderhouden; en zesmaal 24 uren had het bresschieten onafgebroken voortgeduurd, toen Löwenthal, de bressen beklimbaar oordeelende, het besluit nam het overige aan de kans van een storm over te laten; de merkwaardige morgen brak aan, waarin Bergen-op-Zoom den roem harer onwinbaarheid voor het eerst zou zien verloren gaan.

Terwijl de Franschen aldus den val der vesting voorbereidden, had zich daarbinnen een gemengd tooneel vertoond van verwoesting en overdaad, van brooddronkenheid en godsdienstigen ootmoed. Reeds in de eerste dagen der belegering was de groote kerktoren afgeschoten, het kerkgebouw in de asch gelegd, en werden geheele straten tot puinhoopen geschoten. Inzonderheid hadden de Franschen den dag van den Heiligen Lodewijk (25 Aug.) gevierd door een vervaarlijk bombardement. De geheele stad scheen dien dag in vuur en vlam te staan; alles dreunde en daverde door het beuken der kogels, het nederstorten van gebouwen en het inslaan der bommen. De schade en vernieling hierdoor veroorzaakt, gelijk de vermoeienissen en ongemakken door de bezetting te lijden, werden echter eenigermate vergoed door den overvloed van levensmiddelen, ververschingen en versnaperingen, welke de Nederlandsche goedhartigheid, opgewekt door de geestdrift over de verheffing van Prins Willem IV, uit vrijwillige giften van onderscheidene steden en dorpen met talrijke scheepsladingen naar de belegerde vesting voerde. Zoo overdadig waren die bezendingen, dat, in plaats van te deelen in het gewone lot van belegerde steden, in Bergen-op-Zoom, voor neringloosheid een levendig vertier, en voor schrale bedeeling brasserijen en drinkgelagen gezien werden. 3) In den beginne strekte deze overvloed, en de rijkelijkheid waarmede alle buitengewone diensten vergolden werden, 4) om bij den soldaat die tevredenheid en opgeruimdheid levendig te houden welke zooveel toebrengen om hem gewillig te maken in het trotseeren van gevaren. Daarvan getuigen de hardnekkige verdediging der lunetten,

1) *Articulen* enz. boven aangehaald.

2) Eggers, schrijver van het *Journal du Siège*, zegt: „le feu de la Place ne pouvoit être plus vif, les assiégés demasquerent de nouvelles batteries dans les ouvrages collatéraux," en zoo op meer plaatsen.

3) Ds. Folkens, MS. *Dagverhaal der belegering van Bergen-op-Zoom*, waaruit eenige bijzonderheden zijn medegedeeld door van Wijn, *Bijv. en Aanm. op* Wagenaar, D XX, bl. 112, r. 5 v. o. Faure, *Hist. Abrégée de Bergen-op-Zoom*, p. 267. Een lijst der gedane bezendingen vindt men in den *Europ. Merc.*, bl. 157.

4) Er waren soldaten, die in den tijd als zij buiten dienst waren, meer dan een dukaat daags verdienden met het maken van patronen. *Europ. Merc.*, bl. 144.

onderscheidene bijzondere proeven van onversaagdheid 1) en de vroolijke geestdrift, waarmede, op den 1sten September, de verjaardag van Prins Willem IV door de bezetting gevierd werd, toen, bij herhaalde salvo's van al wat vuur geven en vernielen kon, de kanonniers de batterijen met strikken van de geliefde kleur hadden versierd, en de bommen, met Oranje-linten aan de buizen, naar de vijandelijke loopgraven zwierden. 2) Zoo aanlokkelijk scheen zelfs de dienst in het Nederlandsche leger, dat de desertie bij de Franschen zeer aanmerkelijk was, en eenmaal drie compagnieën met zes Officieren van hen overliepen. 3) Had men dit voordeel te danken aan de Steenbergsche linie, op den duur vloeide daaruit groot nadeel voort voor de krijgstucht, welke bovendien niet met genoegzame klem gehandhaafd werd. De Auditeur had de stad verlaten; die hem vervangen moest, werd door kogelvrees belemmerd, en zijne werkzaamheden werden slechts ten halve door een jongmensch waargenomen, terwijl de vreemde soldaten ter bestraffing naar hunne regimenten werden gezonden, — en uitstel van straf, in zulke oogenblikken, is bijna gelijk aan straffeloosheid. Zoo vermeerderden door brooddronkenheid en slappe rechtspleging de plichtverzuimen der soldaten, die zeer dikwijls op hun aangewezene posten niet te vinden, of beschonken waren. 4) Zonderling voorzeker moet, bij de luidruchtige dartelheid, waarvan de stad, te midden van half ingestorte huizen en het dreigen van den dood, weergalmde, het treffend tooneel hebben afgestoken, 'twelk zich dagelijks voordeed in de drooge gracht bij de Heesbergerpoort. Dáár vereenigden zich op onderscheidene tijden van den dag, onder voorgang, beurtelings van de Nederduitsche, Fransche, Schotsche, Duitsche en Zwitsersche Predikanten, de soldaten in den gebede, om gesterkt te worden voor de ure van den strijd door het vertrouwen op Hem, die alleen behouden kan als kogels gonzen en bajonetten dreigen. 5)

Doch het moet niet alleen aan de overdaad en hare gevolgen geweten worden, dat de plichtbetrachting van den soldaat veel te wenschen overliet. 6) Waar stiptheid en toezicht bij de kommandeerenden ont-

1) Dagverhaal in den *Europ. Merc.*, hier en daar, en daaruit bij Haverkamp.

2) *Europ. Merc.*, bl. 143. 3) *Europ. Merc.*, bl. 130. Haverkamp, bl. 100.

4) Antwoord van Cronstrom op de *Articulen* enz.

5) *Europ. Merc.*, bl. 134. De Predikanten Folkens en Janssen kweten zich daaromtrent bijzonder, en begaven zich na de godsdienstoefening tusschen de gelederen, om den soldaat aan te moedigen. Van Wijn, *Bijv. en Aanm. op* Wagenaar, D. XX, bl. 110. Nog den avond voor den noodlottigen dag deed Ds. Janssen de preek in de gracht, toen twee karkassen te midden zijner toehoorders vielen, zonder echter iemand te kwetsen; Zie 's mans eigen verhaal in Faure's *Hist. Abrégée de B. op Z.*, p. 271.

6) Ds. A. Rotterdam, *Gods weg met Nederland, of vervolg op Blomherts Geschiedenissen*, bl. 343, wil deze reden zelfs in 't geheel niet laten gelden, en beweert, dat de voorraad niet dan met omzichtigheid omgedeeld is. Deze getuigenis kan echter niet opwegen tegen die van vele andere schrijvers, en daaronder ooggetuigen.

breken, heeft men bij de gekommandeerden niets dan plichtverzuim te verwachten: te Bergen-op-Zoom heerschte een algemeene slapheid in al de takken van de vestingdienst. De Kolonels en andere Hoofdofficieren van den dag, gaven niet altijd het voorbeeld van onversaagdheid: men zag hen dikwerf alleen aan de uiteinden der aangevallene werken; in de lunetten Zeeland en Utrecht was het hun meestal te warm, in Holland en Friesland scheen het hun veiliger te zijn. De ronden werden niet menigvuldig genoeg en zelden door Hoofdofficieren gedaan. 1) De grijze Cronstrom deed zich wel is waar dikwijls in een draagstoel naar de werken brengen, en zijne zes Adjudanten waren nacht en dag in beweging; maar, geheel onbekend met de bijzonderheden der vesting, moest hij het meeste op de berichten van anderen laten aankomen. Hij had zich daarenboven geen bepaalden werkkring voorgeschreven: want aan den Gouverneur der vesting, Prins van Hessen-Philippstal, had hij de geheele beschikking gelaten over al wat er aan de werken te doen, tot verdediging in 't werk te stellen, en in de vestingdienst te regelen was; en daar die Prins met hem niet op een zeer vriendschappelijken voet leefde, is het licht te begrijpen, dat er weinig eenheid in het beleid der verdediging was. De Prins van Hessen overigens was een wakker man, maar werd door vermoeïïng alras zwak en ziekelijk, zoodat ook hij het minst door eigen oogen zag.

Wanneer men na het overwegen van deze omstandigheden bedenkt, welken krachtigen tegenstand de Franschen in het vermeesteren der buitenste werken van Bergen-op-Zoom gevonden hebben, dan zal men wellicht aan een voortreffelijke inrichting der artillerie in de vesting denken. Doch ook deze liet, wat de ondergeschikte personen betreft, veel te wenschen over. Het gering getal artillerie-bedienden veroorzaakte dikwijls de grootste verlegenheid, en eenmaal waren dezen gedurende viermaal 24 uren in dienst zonder de minste rust te genieten. Wel is waar was er een onderstand van Oostenrijksche, Engelsche en zee-kanonniers in de vesting gekomen, maar de eerstgenoemden waren niet dan door zeer hooge soldijen verkregen, hetgeen wrevel verwekte bij de Hollandsche artilleristen, die daarenboven ten uiterste ontmoedigd werden, wanneer zij geheele scharen van vrijwilligers, door groote belooningen uitgelokt, zagen aankomen, die, als zij het werk een oogenblik hadden aangezien, stilzwijgend weder afdropen. De Engelsche kanonniers waren nieuwelingen en onbedreven, die er dapper op los vuurden

1) Uit de *Artikulen* aan Cronstrom voorgesteld, blijkt ook, dat de Generaal du jour in plaats van bij den aanval te zijn, zich altijd bij den Prins van Hessen ophield, en dat er dagelijks maar één Kolonel en één ander Hoofdofficier bij de attaque werden gekommandeerd.

maar eerder zich zouden hebben laten voor den kop schieten, dan een hand te slaan aan het herstellen der embrasuren. De zee-kanonniers waren niet zeer bedreven in het richten, hielden zich tevreden zoo er maar veel geweld werd gemaakt, en gingen ruw met de ammunitie om: zij hadden daarenboven geen kennis van het opmaken der beschadigde borstweringen; en de batterijmeesters, door de Staten aangesteld, waren eerst in aantocht toen de vesting overrompeld werd. De toevoer van kruit en lood geschiedde niet geregeld, en misschien was het, omdat men te veel rekende op de gemakkelijkheid van dagelijks de vesting van alles te kunnen voorzien, dat er dikwijls gebrek was aan de noodigste zaken. 1) Daar het nu, nevens de werking der mijnen, voornamelijk het geschutvuur geweest is, waardoor de belegeraar in zijne voortgangen vertraagd is, schijnt aan den Majoor Karel Frederik Baron van Verschuer, die het bevel voerde over de artillerie in de vesting, de eer toe te komen van met gebrekkige hulpmiddelen een verdienstelijke verdediging te hebben uitgevoerd.

Het scheen niet onbelangrijk in deze bijzonderheden te treden, omdat men in het verlies van Bergen-op-Zoom iets onbegrijpelijks heeft gevonden, een geheim heeft gezocht en verraad heeft ondersteld. 2) Wanneer men evenwel de aangevoerde omstandigheden, met eenige kennis van hetgeen er tot verdediging eener vesting vereischt wordt, overweegt, dan zal men eerder de vraag doen, hoe Bergen-op-Zoom 64 dagen een zoo werkzamen aanvaller heeft kunnen tegenhouden, dan hoe deze op den 65sten dag in de vesting heeft kunnen binnendringen. 3) Men zal

---

1) Al deze bijzonderheden zijn ontleend aan een eigenhandigen brief van den Majoor Baron van Verschuer, door dien kleinzoon den Heer Eersten Luitenant der Artillerie B. F. Baron van Verschuer, medegedeeld. Daarin leest men onder anderen, dat er wel bij den Veldtrein te Oudenbosch 300 kanonniers waren, waarvan men ook, maar eerst den 6 September, een zestigtal tot ondersteuning kreeg, doch, zegt hij: Een ieder houdt gaarne de zijne, volgens het spreekwoord: „ieder paap bidt voor zijne parochie." Ten aanzien van het gebrek aan ammunitie schrijft Verschuer: „Het manquement van sommige ammunitiën heeft mij veel chagrin veroorsaekt." Daarover klaagt ook Cronstrom in een *Memorie van verantwoordinge overgegeven op den* 10*den February* 1749 *aen den Hoogen en Extra-ordinairen Krijgsraad*, in HS. aanwezig bij de boven vermelde *Articulen*. Ook wordt dit bevestigd door Faure, *Hist. Abr.*, p. 268.

2) Dit doet ook Bilderdijk (*Hist. des Vaderl* D. XI, bl. 118), die in weinige regels deze gebeurtenis afdoet, en zeer ten onrechte, zonder te denken om de linie van Steenbergen, onderstelt, dat de vijand de stad bestookt heeft daar zij 't sterkst was, om zich te houden als geheel vreemd en buiten alle betrekking tot de stad. Andere Schrijvers die het vermoeden van verraad mededeelen zie bij Bilderdijk, in de *ophеld. en Bijv.*, bl. 258. Dat de Franschen echter verstandhouding in de stad hadden, is wel te vermoeden doch waar had een belegeraar die niet?

3) Bij het stellen in staat van verdediging van Bergen-op-Zoom, naar een memorie van den Ingenieur-Generaal Christiaan Frederik Hertel en den Kolonel der Artillerie Sebastiaan Glabbeeck, was slechts op een verdediging van 35 dagen gerekend met een garnizoen meer dan dubbel zoo sterk als waarmede het 65 geduurd heeft. Brief van Verschuer in HS.

ook, den geschetsten toestand van de dienst in de vesting kennende, zich beter in staat bevinden, met de verbeelding zich daar binnen te verplaatsen op den oogenblik, waarin het besluit van Löwenthal om een storm te wagen zou worden ten uitvoer gebracht.

De onbezorgdheid, welke er heerschte in den nacht waarin haar val werd voorbereid, had haar oorzaak of werd vermeerderd door de meening waarin men verkeerde, dat de vijand tegen den hoofdwal niets zou kunnen ondernemen, voordat hij meester was van het ravelijn Dedem; en inderdaad waren ook de vier bressen, welke zich in de facen der bastions Coehoorn en Pucelle hadden beginnen te vormen, nog op verre na niet bestormbaar. 1) Men kon dus ten hoogste meenen, iets voor het ravelijn te vreezen te hebben; maar dáár zelfs was de bres wel is waar genaakbaar, doch niet zoo wijd of men kon hopen, vermits men den aanstormenden vijand een breeder front kon tegenstellen, vier stukken in het ravelijn nog in werking waren, en een binnenwaartsche verschansing een laatste wijkplaats aanbood, hem het indringen gemakkelijk te zullen kunnen beletten, waartoe een bezetting van dit werk met 80 man voldoende scheen. De verdediging van het ravelijn is ook de beweegreden geweest, dat men geen water in de drooge gracht heeft gelaten. Immers, al dit water moest, door een sluis ter linkerzijde van de Wouwsche poort, ontleend worden uit de linie welker voorname sterkte de inundatie was; deze nu zou daardoor, bij het drooge zomerweder, bijna geheel worden afgetapt, en, mocht men al zich ten aanzien van de linie kunnen verlaten op de sterke macht door welke zij bezet was, de waterspeling zou, dus oordeelde men in de vesting, nadeelig zijn voor de verdediging van het ravelijn Dedem, omdat daardoor de

1) In het *Journal du Siège*, p. 165, wordt wel gezegd, dat de bressen door de Franschen praktikabel werden geoordeeld, maar het is geheel iets anders, of een bres bij verrassing kan beklommen, of naar den regel moet bestormd worden. Dat tot dit laatste de bressen in de beide bastions nog niet bekwaam waren, is den schrijver gebleken uit een handschrift in de Fransche taal van den Majoor van Verschuer, waarvan hij de inzage mede aan de welwillendheid van den Heer Eersten Luitenant B. F. Baron van Verschuer te danken heeft, en 'twelk in zijn geheel als Bijlage zou worden medegedeeld, indien, hetgeen daarin belangrijk is, hier niet een plaats kon vinden. Het draagt ten opschrift: *Etat de Bergen-op Zoom le jour de la prise le* 16me 7br. 1747, en eindigt aldus: „Il leur (aux assiégeans) fallut encor bien du temps, j'ose hazarder par la breche, qu'ils ont faite, avec un nombre triple de pièces, à la citadelle de Tournay et avec des empêchements bien moindres, 15 jours pour rendre les 4 brèches aux 2 faces practicables en terme militaire, tant pour la pente que pour une largeur capable à faire face à un front, qui restoit toujours supérieur, posé qu'on l'eut garni, mais au moins aux retranchements tout mal placés et disposés qu'ils furent (mal placés, puisqu'ils abandonnoient les orillons à l'ennemi par ou il rendit inutiles les flancqs bas collatéraux, pour le passage d'ensuite, mal disposés puisqu'ils devoient par des redoutes croiser les feux et doubler le front). NB. il n'est pas dans le possible qu'un chef soit partout et il est le plus à plaindre de tous les hommes, si parti de ceux auxquels il doit se fier, ne s'acquitent de leur devoir tant par l'habilité à mettre tout en profit que par la seule bravoure, qualité de grénadier."

gemeenschap van dit werk met den hoofdwal zou belemmerd worden. 1) Zóó konden de Franschen, uit hunne werken op de contrescarp, door de grachten, ongehinderd de bressen genaken, indien de verdedigers op de wallen niet elken oogenblik gereed waren hen door een levendig vuur en een kloeke houding af te wijzen. Doch dezen schijnen door slaperigheid te zijn bevangen geweest; en toen, te middernacht voor den 16den September, het kanonvuur des vijands ophield, hielden zij die stilte zoo weinig voor de voorbode van den naderenden storm, 2) dat de belegeraars die zich gereed maakten tot den aanval, zonder in het minste gehinderd te worden, de cunette in de drooge gracht dempten, en aan den voet der bressen de belemmeringen wegruimden welke het opstijgen konden moeielijk maken. 3) Het was des morgens omstreeks vier uur, dat uit het centrum der vijandelijke attaquen een bom opging, welke eenige minuten later gevolgd werd door een algemeene losbranding uit al de mortieren in de loopgraven, tot een teeken dat de drie gereed staande stormkolonnen ten aanval moesten oprukken. De middelste, aangevoerd door den brigadier de Courtbuisson, had de bestorming van het ravelijn Dedem ten doel; zij had aan haar hoofd 100 vrijwilligers, die, in de gracht afgedaald, zich in twee afdeelingen splitsten. Aan elke afdeeling sloot zich een compagnie grenadiers aan; en terwijl de eene afdeeling het ravelijn omtrok aan den rechterschouderhoek, deed de andere het aan den linker-, waarop zij gezamenlijk de keel van het werk aangrepen, en de caponnière, waardoor dit gemeenschap had met den hoofdwal, besprongen. Te gelijker tijd beklommen twee andere compagnieën grenadiers, gevolgd door sappeurs en arbeiders en een bataljon, de bres van het ravelijn, alwaar 80 man de wacht had, ondersteund door twee compagnieën grenadiers: van allen die in het ravelijn waren, hebben diegenen alleen het lot kunnen ontgaan van door de kling ge-

1) Deze beschouwing is ontleend uit het HS. van den Majoor van Verschuer, zoo even aangehaald. Cronstrom, in de 91ste en 92ste der vroeger aangehaalde *Articulen*, ondervraagd zijnde, waarom men niet in tijds water in de gracht had gebracht, heeft geantwoord, dat de Prins van Hessen, die daarvan alleen een volkomene kennis had, dikwijls is aangemaand om water in de gracht te laten, maar dat hij (Cronstrom) niet heeft geweten, of het mogelijk was of niet.

2) „Men getuigt," schrijft van Wijn (*Bijv. en Aanm. op* Wagenaar, D. XX, bl. 113): „dat, twee uren voor den aanval, den Prinse van Hessen-Philippsthal geboodschapt wierd dat alles nog wel was;" en inderdaad, de Predikant Janssen, die in hetzelfde huis woonde als de Prins van Hessen, had zich, als naar zijne gewoonte, te 3 ure 's morgens nog te bed begeven. Zie 's mans eigen verhaal in Faure's *Hist. Abreg.*, p. 271. Het blijkt ook dat Cronstrom zich had te slapen gelegd. Trincano, in zijne *Elements de fortification* etc., mocht het wel een „securité révoltante" noemen, die er bij de belegerden in Bergen-op-Zoom heerschte.

3) „On avoit eu soin pendant la nuit," zegt het *Journal du Siège*, p. 183, „de combler la cunette et de déblayer le pied des brêches."

jaagd te worden, die hunnen post vroeger verlaten hebben, dan eer en plicht gedoogden. 1)

Op denzelfden oogenblik dat, in het centrum van den aanval, het ravelijn Dedem in de keel en door de bres werd aangegrepen, richteden zich de linker- en rechterstormkolonnen, de eerste, onder de bevelen van den brigadier Tondu, tegen het bastion Coehoorn, de andere, waarover de brigadier Faucon het bevel voerde, tegen het bastion Pucelle. Zes compagnieën grenadiers vormden het hoofd van elke dezer kolonnen; drie bataljons volgden op den voet; aan dezen sloten zich sappeurs, kanonniers, pioniers en 300 arbeiders aan, die wederom door drie bataljons gevolgd werden. Moedig, maar ook zonder gevaar, trokken de beide kolonnen op elk der genoemde bastions aan, waar alles zweeg en rustig was en de 86 man, die in elk bastion de wacht hadden, ongetwijfeld nog minder dan die in het ravelijn, een bezoek van den vijand mogelijk onderstelden. De vier bressen, waarvan de grootste steilten en steenhoopen in den nacht eenigermate effen waren gemaakt, werden bestegen door de grenadiers, die al wat hun voorkwam overhoop wierpen, en rechts en links langs den walgang zich in slagorde schaarden; naar het gegeven bevel sloten zich aan hen de bataljons aan, naarmate zij opkwamen; de sappeurs, pioniers en werklieden gingen terstond aan het werk, om de kelen der bastions te verschansen, en de kanonniers richteden het geschut 'twelk zij vonden in de straten der stad. 2) De geringe uitgebreidheid der bressen, waardoor de bestormers niet dan met een klein front konden binnendringen, zoude aan de verdedigers meer tijd hebben gegeven om van den eersten schrik te bekomen en hunne krachten te verzamelen, doch een noodlottige omstandigheid voltooide den val der vesting. De poterne Fullenius was, door wiens schuld is onzeker, geopend gebleven, 3) en de Franschen, meer en meer in de

1) Lefebvre, *l'Art d'attaquer* etc., p. 141, zegt, dat de geheele bezetting, niet één man uitgezonderd, op de plaats gebleven is. In Hollandsche berichten, en ook in het verslag, door Prins Willem IV, den 20sten September, aan de Staten van Holland gedaan, wordt gezegd, dat de compagnie grenadiers van Thierry terstond in verwarring is gebracht, maar dat de andere, die van Sturler, in goede orde door de poterne Fullenius geretireerd is. *Europ. Merc.*, bl. 148, en Van Wijn, *Nalez. op de Vaderl. Hist.*, D. XX, bl. 113, alwaar, door een schrijf- of drukfout, van de kerk van het ravelijn wordt gesproken, doch gelezen moet worden de keel. De zaak zal deze zijn: de eigenlijke bezetting van 80 man is afgesneden en door de kling gejaagd, en in zooverre spreekt Lefebvre waarheid: maar de twee compagnieën, die als reserve in de keel van het werk stonden, hebben, de eene met, de andere zonder orde, een goed heenkomen gezocht; en zoo kon men dan zeggen, dat niet allen hals over hoofd aan het loopen waren gegaan.

2) Lefebvre, *l'Art d'attaquer* etc. p. 242.

3) Er zijn daaromtrent vier verschillende gevoelens. De Predikant Folken (bij Van Wijn, *Bijv. en Aanm. op* Wagenaar, D. XX, bl. 112,) getuigt, uit den mond van vijf Fransche Officieren vernomen te hebben, dat zij door de bressen op den wal zijnde gekomen, eenige soldaten uit de sortie Fullenius stadwaarts hadden zien vluchten; dat zij

gracht samen gestuwd, rukten, dezen toegang tot de vesting ontdekt hebbende, nu regelmatig naar binnen, zoodat in het kamp der belegeraars de aldaar slagvaardigstaande troepen, binnen het uur nadat het sein tot den storm gegeven was, de Fransche vanen boven de borstwering uit wapperen zagen langs de gehoele lengte van het front van aanval. Reeds had de vijand twee poorten vermeesterd, en tot het binnenrukken van zijne geheele macht opengezet; reeds had hij drie bastions tot wijkplaatsen bij een mogelijke nederlaag verschanst, en nog was de bezetting niet gereed tot een geregelden tegenstand: het rustende gedeelte lag zoover mogelijk van de bedreigde werken in kazernen, en er verliep eenige tijd eer er bevelen werden gegeven om te wapen te snellen.

De Luitenant-Generaal Lely, die dezen nacht in de vesting de dienst had, zond op de eerste ontdekking van onraad zijnen Adjudant Nieuwenheym 1) naar het Markgraven-hof, waar de Generaal Cronstrom zijnen intrek had; maar deze Officier werd door een van 's Generaals Adjudanten terug gewezen met de vermaning, dat men geen valsch alarm moest maken. Daarop verscheen de Luitenant-Kolonel Daniel Isaak van Cronstrom, die, minder schroomvallig om het slaapvertrek zijns grijzen vaders binnen te treden, aan dezen de eerste tijding bracht van hetgeen er gaande was: 2) de Prins van Hessen-Philippsthal ontving het eerste

daarop waren toegeschoten, de sortie van den binnenkant waren ingedrongen, de achterdeuren, in de drooge gracht uitkomende, hadden geopend, en dus aan hun volk, 'twelk zich reeds in menigte in de gracht bevond, den weg hadden gewezen, om, zonder de bressen te beklimmen, binnen te komen. Van Laar, *Levensbeschr. van W. C. H. Friso*, D. II, bl. 124, verhaalt, dat Cronstrom, verwittigd van het aanrukken der Fransche stormkolonnen, en meenende dat het zoo erg niet zou loopen, zich vergenoegd heeft, met een paar compagnieën naar het bedreigde punt te zenden, welke door het sortiepoortje in de gracht gekomen, de Franschen daar reeds vonden staan, en, ijlings terugkeerende, door verbaasdheid het poortje achter zich open hebben gelaten. In het verslag, door Prins Willem IV aan de Staten van Holland gegeven (zie boven bl. 459 *aant.*), wordt de schuld, evenwel gissenderwijze, gegeven aan een wachthebbenden Officier, die, nadat de 2 reserve-compagnieën grenadiers uit het ravelijn Dedem waren teruggetrokken, „zekerlijk heeft moeten slapen, want dat hij anders, door het sluiten van de sortie, de inkomst in de stad maklijk zou hebben kunnen beletten." Anderen eindelijk hebben vermoed, dat het openblijven der poterne Fullenius aan verraad moet worden toegeschreven. De drie eerstgemelde berichten zijn zeer wel overeen te brengen: de 2 compagnieën, door Van Laar bedoeld, kunnen de grenadiers van Thierry en Sturler geweest zijn, die wij (boven bl. 459 *aant.*) uit het ravelijn hebben zien wijken. Dezen kunnen dan ook de vluchtelingen geweest zijn, door welke de Fransche Officieren, van wie Folkens zijn bericht had, opmerkzaam zijn gemaakt op den uitgang, waarvan zij het poortje misschien niet open vonden staan, maar ook niet op het slot gedaan. Het vermoeden van verraad steunt op geen grond.

1) Op den staat van Oorlog staat noch de Generaal Lely, noch zijn Adjudant, tenzij deze laatste Wolter Godefried van Nijenheim mocht zijn, Kapitein in het regiment van Aylva.

2) De Generaal Cronstrom heeft zich naderhand voor den Krijgsraad beklaagd dat Nieuwenheym niet in zijne kamer is gekomen, dewijl hij reeds vroeger zeer ernstig had gezegd, dat ieder, wie ook, die eenig rapport had te doen, vrij bij hem mocht binnentreden, al ware hij ook in diepen slaap.

bericht door een soldaat van het bastion Pucelle. Door een gelukkig toeval stond het overschot van het regiment van den Kolonel Gideon Salomon Deutz aangetreden om naar Breda te vertrekken, ten einde uit te rusten van de doorgestane vermoeienissen en de geledene verliezen te herstellen. De Prins van Hessen verloor zijne tegenwoordigheid van geest niet, maar oogenblikkelijk zich stellende aan het hoofd van dit regiment, rukte hij daarmede op, om, ware het mogelijk, den ingedrongen vijand weder uit te werpen. Maar de Franschen stroomden intusschen met geheele drommen binnen, en verspreidden zich door de straten, onder het geroep van »Avancez! Tue, tue! Vive le Roi!" In de eerste plaats hadden zij het gemunt op het kwartier van Cronstrom, waar een wacht van 25 of 30 man geplaatst was, die, de aanvallers ziende naderen de poort van het Markgraven-hof dicht wierpen. Reeds waren de Franschen bezig deze poort open te schieten, toen de Prins van Hessen en de Generaal Lely met de troepen welke zij hadden kunnen verzamelen verschenen en de aanvallers terugdrongen naar de markt. Aldus werd de oude Generaal van het dreigendste gevaar gered; en oordeelende, dat de vesting onredbaar verloren was, deed hij zich te paard beuren, en reed, met een gevolg van Hoofdofficieren en Regenten der stad, de vesting uit, om in de linie orde te stellen, waarheen hij reeds bevelen had vooruit gezonden, ten einde de troepen aldaar in de wapenen te brengen. 1)

De bezetting, welke in 't geheel niet meer dan 3000 man bedroeg, kwam nu allengs op de been, en de troepen naarmate zij aankwamen, werden in de toegangen naar de markt, naar de zijde van de Steenbergerstraat geschaard, waarvan zij bij afdeelingen dáárheen gezonden werden, waar de vijand het sterkste opdrong. Verwoed en moorddadig was het gevecht op de markt. Tweemaal rukten hier de Franschen, onder het geroep van Vive le Roi! voorwaarts; tweemaal werden zij onder het geroep van Vivat Oranje! met de bajonet teruggedreven; van schanskorven en rijsbossen, aldaar in voorraad liggende, moesten zij in haast een soort van verschansing maken om zich te dekken tegen het vuur dat tegen hen gericht werd. 2) Maar 't was voor de bezetting een hopelooze strijd: de vijandelijke drommen groeiden aan van oogenblik tot oogenblik, wierpen zich in de huizen en vuurden uit

1) Het heeft een punt van ondervraging uitgemaakt voor den Krijgsraad, waarom de Generaal niet in de stad gebleven is, om zelf den aftocht van de bezetting te regelen: het antwoord was, „dat er geen hoop meer was om de stad te salveren."

2) In het *Journal du Siège*, p. 134, leest men niet, dat de Franschen, maar de bezetting zich op de markt gebarricadeerd heeft en de huizen bezet had: doch men zie *Europ. Merc.*, bl. 148, en Haverkamp, bl. 106.

de vensters, terwijl hunne plaatsen op de straat spoedig weder door anderen werden aangevuld. Vertoonde de markt het bloedigst tooneel van den strijd, ook elders in de stad werd met verwoedheid gevochten: langs de haven en op de vischmarkt werd veel bloeds vergoten, en dáár leden het Zeeuwsche regiment van den Kolonel Cornelis Evertsen, en het Schotsche van Alexander Majoribancqs groote verliezen; maar ook deze troepen, even als die op de markt, weken niet dan vechtende voet voor voet, door de overmacht overstelpt en teruggedrongen. Den Prins van Hessen-Philippsthal komt de lof toe, in dien benarden toestand veel moed en tegenwoordigheid van geest te hebben aan den dag gelegd; de Luitenant-Generaal Lely en de Generaal-Majoor Thierry gaven aan de soldaten het voorbeeld van dapperheid, en, zoo de vesting nog te redden ware geweest, de bezetting zoude haar hebben gered. Dan, de Franschen verspreidden zich niet alleen ordeloos door de stad, maar begonnen ook de wallen aan wederzijden van de Steenbergsche poort regelmatig te bezetten. Vermeesterden zij ook de poort, gelijk te verwachten was, dan was de laatste uitweg gesloten. Het bevel tot den uittocht werd dan gegeven, en deze geschiedde in goede orde, onder geleide van den Prins van Hessen die een wonde aan het been bekwam. Op de brug voor de Steenbergsche poort werden de aftrekkenden nog bestookt van de wallen waar de vijand had post gevat, en het laatste peloton van het regiment van Waldeck, 'twelk de achterhoede had, werd afgesneden en overhoop gestoken. 1) Aan den molen van Halteren, welke tot verzamelingspunt bepaald was, vond de bezetting van Bergen-op-Zoom den Generaal Cronstrom terug, om den verderen aftocht te regelen. 2) Deze werd ook door al de troepen van de linie ondernomen, en zonder moeite maakten de Franschen zich toen van de forten in de linie meester. 3) Er was echter nog een regiment in de vesting achtergebleven, dat van den Kolonel Leopold Casimir Grave van Rechteren. Dit regiment had de buitenwerken aan Kijk in de Pot bezet, hield nog, meer dan een uur nadat de vesting verloren was, kloekmoedig stand, en sloeg zelfs den vijand tot driemaal toe tot buiten de palissaden terug. Eindelijk van alle zijden ingesloten, en zich overtuigd hebbende

1) *Mém. de* Waldeck, p. 266. Het regiment werd gekommandeerd door Liborius Baron van Dieden zu Furstenstein, maar, deze kort te voren gekwetst zijnde, werd het nu aangevoerd door den Majoor Carl Ludwig Prins von Anhalt-Schaumburg.

2) Dus althans heeft Cronstrom voor den Krijgsraad verklaard. In de *Mémoires* van Waldeck, p. 284, wordt verhaald, dat hij aan de poort Willem van Haren aantreffende lachende tegen dezen zou gezegd hebben: „Zoo ik van daag mijn rhabarbar had genomen, zou ik mooi geattrappeerd zijn geweest." hij zou daarop dadelijk zijn doorgereden naar Oudenbosch, en zijn eerste woord tegen den Generaal Chanclos aldaar geweest zijn: „Ik kom van middag by u eten."

3) *Europ. Merc.*, bl. 154 *de aant.*

dat al het overige verloren was, moest de dappere Kolonel zich met de zijnen aan de wet van den sterkste onderwerpen. De verbolgenheid van Löwenthal, dat men aan troepen die zich zoo hardnekkig betoond hadden, nog het leven had geschonken, was een lofspraak voor deze dapperen. 1)

Een schildering der tooneelen welke de vesting opleverde, terwijl en nadat zij door hare verdedigers ontruimd werd, zou de schildering zijn van elke met storm veroverde stad, prijsgegeven aan de dartelheid, wraak- en hebzucht van den woesten soldaat: want de lof van edelmoedigheid, welke de Franschen is toegezwaaid bij de overrompeling van Bergen-op-Zoom, is niet verdiend. Moord en plunderzucht vervulden de straten nog zelfs den volgenden dag, en de duisternis van den nacht werd verlicht door de vlammen, welke opgingen uit de nog overgeblevene gebouwen, door baldadigheid in brand gestoken. 2) Een Adjudant van Cronstrom, de Kapitein Frederik Snouckaert van Schauburg, doodelijk gekwetst en weerloos op zijn bed liggende, werd meedoogenloos vermoord. 3) Een Roomsch-Catholieken Priester kon de gewijde kelk dien hij in de hand droeg, niet behoeden voor de baldadigste mishandelingen aan welker gevolgen hij den volgenden dag overleed. 4) Den Predikant Folkens baatte evenmin het eerwaardige zijner geestelijke bediening: naakt uitgekleed, met de afgescheurde bladen van het heilige Evangelie in de hand, werd hij, onder de begroeting van Dienaar des Duivels, in het aangezicht gegeeseld en onder den voet getrapt. Zou de Nederlandsche soldaat het beter gemaakt hebben? Neen; maar niet licht zou er een Nederlandsch Officier gevonden worden, geest en hart genoeg hebbende om in het belang der wetenschap een wapenfeit te boek te stellen, die de onbe-

---

1) *Journal du Siège*, p. 185, *Europ. Merc*, bl. 154. De Graaf van Rechteren heeft onder geleide van een brief, getagteekend Chalons en Champagne 10 Oct. 1747, waarin hij te kennen geeft vruchteloos zich zoowel tot den Maarschalk van Saksen als tot Löwenthal gewend te hebben, met verzoek, om op zijn woord van eer ontslagen te worden ten einde verslag van zijn wedervaren te kunnen geven aan den Prins van Oranje, aan deze Zijne Hoogheid toegezonden een „Rapport van hetgeen gepasseert is op mijn laatste post, in het beleg van Bergen-op-Zoom, sijnde in de Kijk-in-de-Pot, alwaar de fataliteyt heb gehad na de overgave van de Stad en alle de posten mede gevangen te worden." De bijzonderheden, in dit Rapport voorkomende, bevestigen het geschrevene omtrent de eervolle wijze, waarop die Kolonel in krijgsgevangenschap is geraakt. Bij dat Rapport — geteekend te Gendt 25 Sept. 1747 door L. C. Graaf van Rechteren en W. de Raadt — is gevoegd een Lijst van al de Krijgsgevangenen uit Bergen-op-Zoom, zoo als die het eerst na den val der vesting in het hoofdkwartier van Löwenthal zijn gemonsterd. Daaruit blijkt dat het geheel bestaan heeft in 2 Kolonels, 3 Luitenant-Kolonels, 2 Majoors, 14 Kapiteins, 53 Officieren, 42 Sergeanten, 33 korporaals, 8 tamboers en 1113 manschappen. Van het Regiment van Rechteren komen daarin voor 1 Kolonel, 1 Luitenant-Kolonel, 1 Majoor, 4 Kapiteins, 14 Officieren, 8 Sergeanten, 12 korporaals, en 63 manschappen.

2) Men zie deswege het aangeteekende door van Wijn, *Bijv. en Aanm. op* Wagenaar, D. XX, bl. 114.

3) *Hist. Abrég.* p. 277.

4) Van Wijn, t. a. pl.

schaamdheid zou hebben, wanneer daarbij zulke tooneelen hadden plaats gehad, het als een voorbeeld van de edelmoedigheid zijner natie, veelmin eener vreemde natie waaraan hij zijne dienst mocht gewijd hebben, op te hemelen, en te verzekeren dat nooit een met storm veroverde stad met meer menschlievendheid behandeld was. 1)

Een rijke buit was het deel der overwinnaars: 166 metalen en 72 ijzeren kanonnen, en nog 50 stukken uit de forten, een groot aantal mortieren, een rijke voorraad van krijgsbehoeften, een wel voorziene krijgskas en de roof der plunderaars, vielen hun in handen. De bekwaamheid en volharding waarmede een beleg is ten einde gebracht, 'twelk ondernomen was zonder kennis van de moeielijkheden welke het zou opleveren, deden Löwenthal den Maarschalksstaf waardig zijn waarmede Lodewijk XV den renbode terugzond, die hem de eerste tijding bracht der verovering. Maar de lof, door een overwinnaar verdiend, moet berekend worden naar de verdiensten zijner tegenstanders; en hoezeer te dien opzichte hier de werken van Coehoorn in de eerste plaats in aanmerking komen, was nogtans de verdediging niet in geheel onbekwame handen gevallen: de Franschen, voorzien van 165 vuurmonden 2) en overvloed van kundige mineurs, zouden anders niet twee maanden hebben noodig gehad om, ten koste van ettelijke duizenden menschen-levens, de buitenwerken te bemachtigen. 3) De wijze waarop er in de straten der overrompelde stad gevochten en de bezetting gered is, getuigt ook van den goeden wil van den soldaat. Maar wat reeds een der ouden heeft doen verklaren het schandelijkste voor een bevelhebber te wezen, te moeten zeggen »dat had ik niet gedacht" is hetgeen Bergen-op-Zoom heeft doen verloren gaan. Het kan als zeker worden aangenomen, dat de vijand het waagstuk der bestorming niet zou ondernomen hebben, zoo hij niet onderricht ware geweest van de onachtzaamheid en zorgeloosheid welke in de vesting heerschten; en onder de gewichtige lessen, welke hare overrompeling geven kan aan hoogere en lagere bevelhebbers, die immer geroepen mogen worden om een vesting te verdedigen, is ook deze, welke iederen krijgsman nooit genoeg

1) Dit doet ten aanzien van de Franschen, Eggers, een Duitscher, schrijver van het *Journal du Siège*, p. 186. Löwenthal daarentegen was geërgerd over al hetgeen er gebeurd was, blijkens zijn brief aan den Maarschalk van Saksen, in den *Europ. Merc.*, bl. 152 en 153.

2) 73 Kanonnen, 70 mortieren en 22 houwitsers, volgens het *Journal du Siège*.

3) In de Hollandsche berichten wordt het geheele verlies der Franschen vóór en in Bergen-op-Zoom op 20000 man en meer begroot. Deze opgave moge wat overdreven zijn, veel te gering is echter die van 7000 man, welke in de *Mém.* van Waldeck in de *Oest. Milit. Zeitschr.*, s. 267, en elders voorkomt; want Lefebvre zelf (*Essai sur les Mines*, p. 11) stelt het op 10 à 12000. In de vesting wordt het getal dooden opgegeven 6000 te hebben bedragen. *Europ. Merc.*, bl. 155.

kan worden ingeprent: De allerstipste dienstbetrachting en klem van krijgstucht zijn de springveeren van alle oorlogsverrichtingen.

Terwijl de Franschen Bergen-op-Zoom belegerden, hielden zij aan de Schelde Lillo, de Kruisschans en het fort Frederik Hendrik, waar de Luitenant-Kolonel Evert Jan de Vassy het bevel voerde, ingesloten: met de bemachtiging dezer sterkten eindigde de veldtocht. Frederik Hendrik, bij welks aanval de Vassy door een kanonskogel het leven verloor, ging over den 7den October. Lillo, sedert den 2den October door de Franschen uit Liefkenshoek beschoten, 1) werd den 11den door den Generaal-Majoor Thierry verlaten, die, met achterlating van 70 man in het fort, terugtrok naar de Kruisschans. Het fort werd den volgenden dag den vijand in handen geleverd; en op den 13den gaf Thierry de Kruisschans, van een kanon- en mortierbatterij op den linker Schelde-oever bestookt, bij mondelijk verdrag aan de Franschen over, en zich en zijne bezetting van 400 man krijgsgevangen. 2) Niet lang daarna betrokken de wederzijdsche legermachten de winterkwartieren; maar de Oostenrijksche lichte troepen bleven gedurende den winter in de gelegenheid hunne behendigheid en stoutheid in den kleinen oorlog aan den dag te leggen: want een Engelsch-Nederlandsche flotilje op de Schelde sneed de watergemeenschap tusschen Antwerpen en Bergen-op-Zoom af, en deze vesting, door de Franschen weder in staat van verdediging gebracht, kon niet anders dan door transporten te land, onder sterke bedekking, van al het noodige worden voorzien. 3)

De vredes-onderhandelingen, in den vorigen winter te Breda aangevangen, werden nu te Aken hervat; doch, om de meest mogelijke voordeelen daarbij te bedingen, rustte men zich van beide zijden toe ten oorlog met verdubbelde inspanning. Oostenrijk, Engeland en de Vereenigde Nederlanden verbonden zich op den 26sten Januari 1748, om hunne gezamenlijke krijgsmachten in de Nederlanden tot 192,000 man op te voeren, waarvan de Republiek 66,000 man leveren zou. Frankrijk werd daarenboven door een nieuwen, machtigen vijand bedreigd: Rusland begon zich in de zaken van het westen te mengen, en een verdedigend verbond met Oostenrijk (12 Juni 1747), door een subsidiën-

1) Op het bastion Molenpunt was een batterij van 3, op het bastion Antwerpen een van 6 kanonnen. Daarenboven was er op den dijk naar Doel een van twee acht-en-veertig-ponders, en een mortierbatterij van 10 stukken. Aan den anderen oever, op den dijk naar Frederik Hendrik, was een mortierbatterij van 6 en een houwitserbatterij van 3 stukken.

2) Plan der attaquen op deze forten in HS. Voorts *Mémoires* de Waldeck, p. 291. *Europ. Merc.*, October 1747, bl. 222.

3) De meest uitstekende actie van dien aard was het verslaan van een sterk konvooi door den Generaal Haddick op den 15den Maart 1748, waarvan de bijzonderheden te vinden zijn in den *Europ. Merc.*, Maart 1748, bl. 161.

traktaat met de Zeemogendheden gevolgd (30 Nov.), deed 35,000 Russen opbreken naar den Rijn. »Sire — had Maurits van Saksen tegen den Koning van Frankrijk gezegd — de vrede is in Maastricht;" en Lodewijk XV begreep, dat zoo hij klem wilde bijzetten aan de vorderingen zijner gezanten op het vredes-congres, hij, vóórdat het Russische hulpleger aankwam, aan zijn vijanden een slag moest toebrengen die indruk maken zou; hij besloot tot de belegering van Maastricht.

In den vorigen veldtocht had Maastricht niet kunnen belegerd worden, door de nabijheid van het leger van Cumberland: nu moesten derhalve de bondgenooten worden voorgekomen, en zij lieten zich voorkomen. De Maarschalk van Saksen begaf zich in het laatst van Maart 1748 naar Antwerpen, vertooning makende als had hij het op Breda gemunt. Maar Löwenthal verzamelde intusschen een leger te Montmedy en Sedan, trok daarmede door Luxemburg, en met een welberaamde overeenstemming van bewegingen vereenigden zich de beide legers, en sloten zij op den 13den April Maastricht in, terwijl Cumberland, nog geen kwaad duchtende, rustig te 's Gravenhage was. De Hertog begaf zich terstond naar Roermond om het leger te verzamelen, doch eer het was bijeengetrokken, had de Maarschalk van Saksen zijne stelling van Maastricht versterkt door bruggen tot onderlinge gemeenschap tusschen de beide rivier-oevers en door 24 redouten, waarvan elke, met 4 stukken geschut bewapend, een bataljon voetvolk bevatten kon. Cumberland heeft dan ook door geene poging tot ontzet de roemwaardige verdediging van Maastricht ondersteund. De eer van deze komt den dapperen Luitenant-Generaal Hobbe Baron van Aylva toe. Deze voerde in de belegerde vesting het bevel over een bezetting van 9000 man Oostenrijksche, Nederlandsche en Beiersche troepen, 1) en liet niets onbeproefd om een krachtigen tegenstand te bieden. Toen in den nacht na den 15den April de loopgraven tegen het Bossche front, vervolgens ook aan den rechter Maas-oever geopend waren, en in den nacht na den 17den, de tweede parallel was voltooid, werd deze door een welberaamden uitval schoongeveegd van vijanden en geheel vernield. Een tweede en een derde uitval, in de nachten na den 26sten en 27sten, werden met een even gunstigen uitslag bekroond, en een vijfentwintig-tal vijandelijke vuur-

1) Zijnde 23 zwakke bataljons, waarvan 12 Oostenrijksche, 7 Nederlandsche en 4 Beiersche. De 12 Oostenrijksche waren kort voor de berenning nog door Chanclos in de stad geworpen, en werden gekommandeerd door Johan Cristoph Baron van Marechal, die 10 jaren later Olmutz verdedigd heeft. De Nederlandsche waren die van de Kolonels Dirk van Hoolwerf, François Alexander de la Rivière, Hendrik van Grotenray, Henry de Vilattes, Isaac Cronstrom, Hobbe van Aylva en Barend Cornelis van Rheede van Oudshoorn.

monden daarbij vernageld. De belegeraars werden daarenboven zeer in 't nauw gebracht door een geweldigen storm en sneeuwjacht, waardoor het Maaswater hoog in de loopgraven gedreven, en hunne gemeenschapsbruggen vernield werden, met welker herstelling vijf dagen verliepen. Maar Cumberland wist daarvan geen voordeel te trekken. Aylva niettemin ging voort met zich wakker te weer te stellen door uitvallen, mijnen en een doeltreffend geschutvuur. 1) Zesmaal werd het afgescheiden bastion le Roi door een hevigen aanloop des vijands bedreigd, maar telkens werden de aanvallers onder hardnekkige gevechten afgeslagen. Eindelijk, op den 2den Mei, gaf de Maarschalk van Saksen bevel tot een grooten storm op het genoemde bastion en de aangrenzende werken, met al de grenadiers van zijn leger, door 40 bataljons en eenige regimenten dragonders ondersteund. Duur zou deze onderneming gewis den vijand te staan zijn gekomen: want Aylva was zoo vast besloten tot het alleruiterste vol te houden, dat hij reeds zijne maatregelen had genomen, om, zoo hij mocht genoodzaakt worden de stad prijs te geven, in Wijk zich nog staande te houden, waartoe hij de brug over de Maas had doen ondermijnen. 2) Dan, hij mocht den roem niet verwerven, welken de kloekmoedige houding zijner dapperen, ook in den bloedigen strijd dien zij nu ophanden waanden, hem scheen te beloven. In den avond verscheen een Adjudant van Cumberland in het Fransche hoofdkwartier met de tijding, dat de voorloopige vredes-voorwaarden den 30sten April te Aken geteekend waren, en Aylva werd gemachtigd, Maastricht aan de Franschen in te ruimen. Het verdrag tot den uittocht der bezetting, met alle militaire eerbewijzen, werd den 7den Mei geteekend. De bode door Aylva afgezonden om daarvan de tijding aan Prins Willem IV te brengen, bracht terugkomende, hem de aanstelling over tot Gouverneur van Maastricht. 3) De Maarschalk van Saksen, om zijne achting te toonen voor den moed en de bekwaamheid door Aylva in het verdedigen van Maastricht aan den dag gelegd, liet hem bij zijnen uittocht, volgens een afzonderlijke bepaling van het verdrag, vier kanonnen en twee mortieren uit de vesting medevoeren. De Staten-Generaal der Republiek wilden voor den vijandelijken Veldheer niet onderdoen in het erkennen van Aylva's verdiensten: zij schonken hem die vuurmonden tot een vereering van zijne manmoedige verdediging. 4)

1) De werking der mijnen werd echter belemmerd door den hoogen waterstand van de Maas, en door het sneuvelen van den Luitenant-Kolonel Bourquin, bevelhebber der mineurs in de vesting, en van den mineur-Kapitein d'Aubertier. Ook in Maastricht had de Majoor van Verschuer het bestuur over de Artillerie.

2) *Memoires de* Waldeck, p. 318. 3) Aldaar.

4) In de capitulatie, te vinden in den *Europ. Merc.*, Mei 1748, bl. 257, stond uitdrukkelijk, dat uit aanmerking van den Baron Aylva, hij die stukken kon medevoeren.

Zoo werd dan evenwel de oorlog niet zonder roem geëindigd, en bij den vrede, welke eerst den 18den October gesloten werd, moest Frankrijk al de vruchten der behaalde overwinningen teruggeven. De Nederlandsche Republiek trad weder in het bezit van al het verlorene; nogtans zouden de nederlagen welke zij geleden had, in de gevolgen, niet zonder invloed zijn op haren val. In haar inwendig bestuur had een omwenteling plaats gehad, heilzaam voorzeker, omdat zij het trotsche gebouw van Aristokratische aanmatiging deed omver storten; maar zij heeft gestrekt tot ontwikkeling der groote gebeurtenissen, waarvan de achttiende eeuw ook voor Nederland zwanger ging. Het gemis van een eenhoofdig bestuur had zich in den oorlog vooral dringend doen gevoelen; en toen het verlies van Staats-Vlaanderen en van Bergen-op-Zoom het geheele land met schrik en angst vervulde, stak het volk, in den nood des Vaderlands, op nieuw de handen uit naar dat Stamhuis, welks verheffing in vroegere dagen het sein was geweest van redding en vrijheid. Willem Karel Hendrik Frizo werd verheven tot de voorvaderlijke ambten en waardigheden, en, om nimmer de tijden te doen terugkeeren waarin de Republiek, door verwaarloozing harer verdedigingsmiddelen, tweemaal op den rand des verderfs was gebracht, werden die waardigheden erfelijk verklaard in de mannelijke en vrouwelijke linie van Prins Willem IV. Maar de terugwerkende wrok van de onderdrukte partij der Staatsgezinden aan de eene zijde, en de onbevredigde wenschen van anderen, bevorderden die demokratische woelingen, waarin de eerste schakel gesmeed werd van de keten der omwentelingen, welke Europa zouden 't onderste boven keeren.

Men zie voorts *Europ. Merc.*, December 1748, bl. 307. De Staten-Generaal erkenden Aylva's verdiensten niet dan na een gezet onderzoek van het gedrag door hem gehouden gedurende de belegering. Aylva bood den 27sten Mei 1748 aan de Hoog-Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden een uitvoerig Dagverhaal aan, getiteld: *Journaal gehouden voor en geduurende de Beleegering der Stad Maastricht in den jaare* 1748 en een afschrift van dit stuk werd bij besluit van dienzelfden dag gesteld in handen van „de Heeren van Heeckeren tot Brantsenburg en andere haar Ho. Mog. Gedeputeerden tot de Militaire Zaken, om met en nevens eenige Heeren Gecommitteerden uyt den Raad van Staate, bij haar E. zelfs te nomineeren, te visiteeren, examineeren en van alles ter vergaderinge rapport te doen." Op dat rapport is het besluit der Staten-Generaal gevallen. Als bijlage bij het *Journaal* zijn gevoegd 2 bijlagen geteekend Nicolaas Hougardy, betrekking hebbende tot de gallerijen en mijnen in overleg met den Directeur La Rive. Op een bijgevoegden Staat van dooden en gekwetsten, worden onder deze laatsten opgegeven de Ingenieurs Prevost en Frankenberg.

BIJLAGEN.

Zie bladz. 138.

BIJLAGE. (1)

Lijst van het Nederlandsche leger te velde in Juni 1674, met een opgaaf van Bevelhebbers, gesneuveld of gekwetst in den slag bij Senef, op den 11 Augustus van dat jaar.

De hier volgende lijst is deels getrokken uit Sylvius, *Vervolg op Aitzema*, 10 B., bl. 55, en het *Vervolg op 't Verwerd Europa*, bl. 916. Bij eerstgenoemde (11 B., bl. 102,) en in het werk: *Tweejarige Geschiedenissen*, bl. 274, vindt men ook de lijst der bij Senef gesneuvelde en gekwetste Officieren, welke echter zeer onvolledig schijnt te zijn: want, hoezeer misschien niet alle regimenten van het Leger in den slag zijn geweest, wordt echter van velen, die er werkelijk deel aan gehad hebben, geene opgave gevonden, en het is niet te onderstellen, dat die allen geene Officieren verloren zouden hebben. Nauwkeuriger, dan in de straks genoemde werken, schijnt de lijst der dooden, gekwetsten en gevangenen te zijn, in het *Leven en Bedrijf van Willem de Darde*, door L. S. (Ylvius), bl. 259, welke daarom hier meest gevolgd is. Daarin wordt het getal der gesneuvelde en vermiste soldaten gezegd, tusschen 3 en 4000 geweest te zijn. In het aanwijzen van voornamen en het bepalen der vermoedelijk bedoelde personen, is gebruik gemaakt van eene *Lijste van de Besettinge van 's Lants Militie* 1670, uit een register, in 's Rijks Archief te 's Gravenhage berustende, waarvan de noodige uittreksels en van een *Register van Staet van Oorlogh* 1674, in het Archief van het Departement van Oorlog, ter inzage met de meeste bereidwilligheid zijn verleend. Alleen de Hoofdofficieren zijn hier genoemd:

en waar algemeen bekende namen voorkwamen, zijn ook dezen medegedeeld.

DE RECHTERVLEUGEL,
gekommandeerd door Vorst Maurits, 1) Veldmaarschalk.

DE CAVALLERIE VAN DEN RECHTERVLEUGEL,
gekommandeerd door den Graaf van Nassau, 2) als Generaal van de Ruiterij, en den Markies de Mompoulian, als Commissaris-Generaal.

Eerste linie der ruiterij van den regtervleugel, de Graaf van Nassau aan 't hoofd.

De Lijfgarde, gekommandeerd door den Heer van Ouwerkerk. 3)
,Ouwerkerk gekwetst.
't Regiment van de Garde, gekommandeerd door den Kolonel Bentinck. 4)

Eerste Brigade, gekommandeerd door den Heer van Ginckel, 5) Brigadier.

Ginckel gekwetst.

1. 't Regiment van den Grave van Nassau.
2. » » Ginckel.
3. » » Langerak. 6)

Gesneuveld de Baron van Langerak.

4. 't Regiment van Obdam. 7)
5. » » den Prins (Frederik Casimir Hertog) van Koerland.
6. » » den Graaf van Flodroff. 8)

Tweede linie der ruiterij van den rechtervleugel, de Markies de Mompoulian 9) aan 't hoofd.

Tweede Brigade, gekommandeerd door den Heer van der Lecke, 10) Brigadier.

1. 't Regiment van Mompoulian.
2. » » van der Lecke.
3. » » 's Gravemoer. 11)
4. » » (Johan Rheijnhart van) Hoorenbergh.
5. » » Kronenburg.

DE INFANTERIE VAN DEN RECHTERVLEUGEL,
gekommandeerd door den Heer Aylva, 12) Luitenant-Generaal van de Infanterie, en den Heer Farjaux, 13) Generaal-Majoor.

Eerste Brigade, gekommandeerd door den Grave van Solms, 14) Brigadier der eerste linie.

Gevangen (Hendrik) Graaf van Solms.

1. 't Regiment van de Garde.

Gevangen de Luitenant-Kolonel Crooneman. (15)

Gesneuveld de Majoor (Johan van) Dedem, Kapitein Baron de Heijde, 16) Kapitein Graaf Douglas, Kapitein (Thomas) Dolman

Gekwetst de Luitenant-Kolonel (David) Belsanse. 17)

2. 't Regiment van Vorst Maurits.

Gesneuveld de Luitenant-Kol. (Melchior) Machwits. 18)

Gevangen de Kapitein (François Nicolaas) Fagel.

3. 't Regiment van den Grave van Stirum. 19)

Gekwetst de Luitenant-Kolonel (Frederik Johan van Baer tot den) Slangenbergh, en Kapitein Heeckeren.

4. 't Regiment van den Grave van Solms.

5. 't Regiment van de la Villaumièrre. 20)

Gesneuveld de Kolonel de la Villaumière.

6. 't Regiment van den jongen Prins Maurits. 21)

Gesneuveld 8 Kapiteins, waaronder Baron de Heijde en (Willem) van Broekhuysen.

Gekwetst Prins Maurits, de Luitenant-Kolonel Wolfsz (of Wolfsen).

7. 't Regiment van Stockheijm. 22)

Gesneuveld de Kolonel (Johan van) Stockheijm, de Luitenant-Kolonel (Alexander) Brant, de Majoor (Hendrik Charles) de la Rivière, de Kapiteins (Christiaan Hasselholt tot) Stockheijm en Plettenbergh, en nog 3 Kapiteins dood of gevangen.

Gekwetst de Kapiteins Molk en (Leonard) Casembroot en anderen.

8. 't Regiment van Birckefelt. 23)

Gesneuveld de Majoor Seegwijck.

Gekwetst Prins Birckefelt en de Luitenant-Kol. Lastrow.

9. 't Regiment van Torck.

Gesneuveld de Kolonel (Hendrick) Torck en de Majoor (François de) Ram van Hagedoorn.

Tweede brigade gekommandeerd door den Heer Wee, 24) Brigadier der tweede linie.

1. 't Regiment van Aylva.

Gesneuveld de Kapiteins Burmania 25) en Haersolte.

2. 't Regiment van Farjaux.

Gekwetst de Majoor (George de) l'Alleman (de Crocq).

3. 't Regiment (Mariniers) van Wee.
   Gekwetst en gevangen de Luitenant-Kolonel Valkenburgh 26) de Majoor Ruytenburgh 27) enz.
4. 't Regiment van den Markies de Thouars.
   Gekwetst de Markies (George le Vasseur, Seigneur de Huile et) Thouars. 28)
   Gevangen de Luitenant-Kolonel Boreel. 29)
5. 't Regiment van Amama. 30)
6. » » Schwartzenbergh. 31)
   Gesneuveld de Kolonel Schwartzenberg.
   Gekwetst en gevangen de Kapitein (Hobbe ......) Aylva.
7. 't Regiment van Marnout. 32)
8. » » Cassiopijn.
   Gekwetst en gevangen de Kolonel (Thomas) Cassiopijn, 33) de Luitenant-Kolonel (Meyndert de) Percevall.
   Gesneuveld de Majoor (Alexander Zoete de Loewe van) Villers.

DE LINKERVLEUGEL,

gekommandeerd door (George Frederik) Graaf van Waldeck, 34) Veldmaarschalk.

Gekwetst de Graaf van Waldeck.

DE CAVALLERIE VAN DEN LINKERVLEUGEL,

gekommandeerd door den Heer (Ludolph) van Steenhuysen (Heer van Heumen), Generaal-Luitenant.

Eerste linie der ruiterij van den linkervleugel, de Heer Steenhuysen aan 't hoofd.

Derde Brigade, gekommandeerd door den Heer van Weybnum, 35) Brigadier.

1. 't Regiment van den Graaf van Waldeck.
2. » » Steenhuysen.
3. » » Weybnum.
4. » » Sander van Welle.
5. » » (Hans Jacob van) Eppe.
6. » » Brederode. 36)

Tweede linie der Ruiterij van den linkervleugel.

Vierde Brigade, gekommandeerd door den Graaf van Witgenstein, 37) Brigadier.

1. 't Regiment van den Prins van Friesland, gekommandeerd door den Heer van Palsterkamp, als Kolonel. 38)
2. 't Regiment van den Graaf van Wittgenstein.
3. 't Regiment van Prins Frits van Nassau. 39)
4. » » Kingma. 40)
5. » » den Graaf van Schellart.

DE INFANTERIE VAN DEN LINKERVLEUGEL, gekommandeerd door den Rijngraaf, 41) als Generaal-Luitenant, en den Heer Vahne, als Generaal-Majoor.,

De Rijngraaf gekwetst. De Generaal-Majoor (Walter) Vahne 42) gesneuveld de Luitenant-Kolonel ter Bruggen en de Majoor (Hieronimus) Iddickinghe gekwetst. 43)

Eerste linie.

Derde Brigade, gekommandeerd door (Matthijs) van Asperen) Heer van Heeswijck, Brigadier.

1. 't Regiment van den Graaf van Waldeck.
2. » » den Heer van Heeswijk.
3. » » Sedlenitsky. 44)

Gekwetst de Luitenant-Kolonel (Philip Julius van) Lichtenberg en de Majoor Cabeljauw. 45)

4. 't Regiment van (Johan Hendrik van) Mario.
5. » » Brantswart. 46)
6. » » Burmania. 47)
7. » » (Rudolph Frederik) Hertog van Holstein.
8. » » (Mariniers) van Palm.

De Kolonel (François) Palm, de Kapiteins (Willem Zoete de Loewe van) Villers, (Gerlach van) Isselmuyden en Aerssen gesneuveld. 48)

9. 't Regiment van Polents.

De Kolonel (Willem) Polents, de Majoor (Willem Frederik van) Willemsdorf en verscheidene andere Officieren gesneuveld. De Luitenant-Kolonel Brumse, de Vaandrig Polents enz. gekwetst.

Tweede linie.

Vierde Brigade, gekommandeerd door den Graaf van Erpach, 49) Brigadier.

1) 't Regiment van den Graaf van Erpach.

De Graaf van Erpach en de Majoor (Nicolaas) Sandersom gekwetst.

2. 't Regiment van Eybergen.
   De Kolonel (Frederik van) Eybergen gesneuveld. De Majoor (Johan) Wijbe gekwetst.
3. 't Regiment van (Arend Ludolf) van Gockinga.
   De Luitenant-Kolonel (Arnoud) Huninga (of Huinga) gesneuveld.
4. 't Regiment van (Ahasverus van) Leendorff.
   De Kolonel Leendorff gekwetst.
5. 't Regiment van Veersen. 50)
   De Kolonel Veersen gevangen. De Kapitein Baron van Westerholt gekwetst.
6. 't Regiment van (Gustaaf) Ulf-Spar.
   De Luitenant-Kolonel (Baron Nicolaas) Guldenstiern, de Kapitein Broeckhuysen enz. gekwetst. Een Vaandrig Broeckhuysen gesneuveld,
7. 't Regiment van Laverné.
8. » » Corual.

1) Johan Maurits, de Amerikaan, kleinzoon van Jan van Nassau, den broeder van Willem I. Zie over hem bl. 116, *aant.* 1.) Hij had onder Frederik Hendrik de belegering van Grol, 's Hertogenbosch, Venlo, Maastricht, Rijnberk en Schenkenschans bijgewoond, en Brazilië voor de West-Indische Maatschappij veroverd. Gedurende de minderjarigheid van Willem III, was hij tot Veldmaarschalk benoemd; in 1665 was hij Opperbevelhebber in den Munsterschen oorlog (zie boven bl. 17), en bij den aanval der Franschen, voerde hij het bevel eerst te Muiden, later in Drenthe. Hij overleed te Kleef in 1679, even als zijn broeder Willem, zonder kinderen. Maar van zijn broeder Jan bleven de nakomelingen in het huis van Nassau-Siegen voortleven.

2) In het laatste tijdperk van den slag bij Senef, had de vijand twee bataljons voetvolk van den rechtervleugel van ons leger, naast het dorp Fay, overhoop geworpen. „Maer," schrijft de Prins van Oranje, „bij wierdt aenstondts gestuijt door den Grave van Nassouw, dewelcke in dese occasie een uijtstekende dienst gedaen heeft, ende de desordre belet met soo veel beleijdt als dapperheijt." Hij was Walrave (Walrad) van Nassau-Usingen, geboren den 24 Februari 1635, in dienst der Republiek als Kolonel der Ruiterij getreden in 1671, op voorstel van Willem III bij Resolutie der Staten-Generaal van den 18 Mei 1673 benoemd tot Generaal der Cavallerie, en, als Veldmaarschalk, den 17 October 1702 te Roermonde overleden, na zich, gedurende zijne geheele militaire loopbaan, roemrijk gekweten te hebben. Zie over hem van Loon, *Nederl. Historiep.*, D. III, bl. 380, D. IV, bl. 311 en 212. Hij wordt veelal Nassau Saarbruck genoemd, naar zijnen vader, die echter Saarbrücken aan een anderen zoon (Gustaaf Adolph) liet, terwijl Walrave Usingen verkreeg.

3) Hendrik van Nassau, Heer van Ouwerkerk, was een zoon van Lodewijk van Nassau, Heer van der Leck, Beverweerd en Odijk, die een natuurlijke zoon van Prins Maurits, en een broeder was van den voor Grol gesneuvelden Willem (Zie D. I, bl. 387). Ouwerkerk, die in den Successie-oorlog een luisterrijke rol gepeeld heeft, was derhalve een broeder van den als Staatsman bekenden Heer van Odijk, en van den straks voorkomenden Heer van der Leck. De drie broeders zijn in 1679 door Keizer Leopold met den Grafelijken titel begiftigd.

4) Hendrik Bentinck, om zijne gewichtige diensten, aan Willem III bewezen, na de verheffing van deze op den Engelschen troon, met den titel van Graaf van Portland vereerd. Bekend is het blijk zijner verkleefdheid aan den Prins, toen hij, daar deze aan de kinderziekte, weinige maanden na den slag bij Senef, nederlag, in zestien etmalen niet van 's Prinsen legerstede week; ten gevolge waarvan hij zelf door de ziekte en nog gevaarlijker dan zijn meester, besmet werd. Bilderdijk heeft zijne trouw met dit bijschrift verheerlijkt, met welks mededeeling echter geenszins bedoeld wordt, voet te geven aan de daarin geuite vermoedens.

„Geen goud, geen rang, geen eer, die Bentincks trouw vergeldt!
Hem danken wij 't behoud des Temmers van 't geweld.
Waar slechts één oogenblik zijn waakzaamheid bezweken,
Of 't ziekbed van den Vorst zijn hoede en oog ontrukt,
Nooit had die dierbre Prins zijns Vaders lot ontweken, 1)
En Neerland en Euroop ware eeuwig onderjukt."

5) Godard van Rheede Ginckel, die later zal voorkomen. Hij was de zoon van een waardig Staatsman. Zie Scheltema, *Staatk. Ned.*, D. II.

6) Frederik Hendrik, Baron van den Boetselaer-Langerak, in 1671 van Majoor tot Kolonel bevorderd. Volgens Luiscius was hij wegens de Ridderschap in de Staten van Utrecht beschreven, en dezelfde schrijver zegt, dat hij Brigadier van de Ruiterij was, toen hij het leven liet bij Senef. In het *Leven en bedrijf van Willem de Darde*. D. I, bl. 255, wordt zijn dood aldus vermeld: „de Baron van Langerak, afkomstig uit het recht edel bloed der oude Batavieren, is daer kloekmoedig strijdende doot gebleven."

7) Jakob van Wassenaar Obdam, Heer van Voorschoten, zoon van den bekenden Admiraal, en dezelfde, die, na 30 jare den Lande met eere gediend te hebben, door het ongelukkig gevecht bij Ekeren (1703) zijne dapperheid zag in twijfel getrokken. Hij was Generaal der Cavallerie en Gouverneur van 's Hertogenbosch. Toen op den 11den April 1704 Hendrik Graaf van Nassau, Heer van Ouwerkerk tot Veldmaarschalk benoemd werd, nam Obdam zijn ontslag uit de dienst. Hij overleed 24 Mei 1714.

8) Adriaan Gustaaf Graaf van Flodroff, in 1671 in dienst der Republiek getreden.

9) Arnould de Coumont Marquis de Mompoulian is den 18 Mei 1673 door de Staten Generaal aangesteld als Commissaris Generaal der Cavallerie in de provinciën toen onder het kommando van Johan Maurits. Zie *Arch de la Maison d'Or.* 2me Ser. T. v. p. 317. Hij is gehuwd geweest met eene zuster van Wolferd van Brederode, den laatsten mannelijken afstammeling van dat oud adellijk Hollandsch geslacht, dien wij straks zullen aantreffen.

1) Te weten: van bij gelegenheid van de kinderziekte om te komen.

10) Maurits Lodewijk van Nassau la Leck of Heer van der Lecke, broeder van Odijk en Ouwerkerk. Zie de *aant.* (3) op de vorige bladzijde. In 1670 was hij Kolonel, en in 1683 overleed hij als Gouverneur van Sluis.

11) Adam van der Duijn van 's Gravemoer, werd later ook Kwartiermeester-Generaal van de Ruiterij en Gouverneur van Bergen-op-Zoom. Hij overleed in 1693. Zijne beide zonen Nicolaas en Adam Adriaan zijn insgelijks tot hooge waardigheden bij de Ruiterij opgeklommen.

12) Hans Willem Baron van Aylva is de wakkere verdediger van Friesland, tijdens den inval der Franschen, (zie bl. 62), wiens vader, Hessel van Aylva, Kolonel der Infanterie was geweest. Sylvius heeft hem zijn *Vervolg op Aitzema* opgedragen, voor welk werk zijne beeltenis staat, prijkende onder anderen ook met den titel van Luitenant-Admiraal van Friesland, gelijk hij dan ook bij den roemruchtigen tocht naar Chattam het Friesche smaldeel aanvoerde. In den *Tegenwoordigen Staet van Friesland*, D. II, bl. 592, wordt van hem verhaald, dat hij, in 1672 gekampeerd zijnde bij eene brug, waarover de weg van Friesland naar Overijssel liep, een Franschen Markies al zwetsende de brug zag oprijden, als zoude hij, na de vermeestering van Overijssel, ook Friesland zonder slag of stoot bemachtigen. Maar Aylva, in edele verontwaardiging ontstoken, reed op den Markies aan, en lichtte hem met zijn pistool uit den zadel. Aylva's laatste wapenfeit was zijn dapper gedrag in den slag bij Fleurus. Hij overleed in het daarop volgende jaar (1691), ten gevolge van een val van het paard.

13) Jaques de Fariaux, de dappere verdediger van Maastricht. Zie bl. 122.

14) Het geslacht der Graven van Solms, wier goederen in Rijn-Pruissen en Hessen-Darmstadt liggen, wordt gehouden van denzelfden oorsprong te zijn, als dat van Nassau. Tusschen beide huizen hebben meermalen huwelijksverbindtenissen plaats gehad (als van Frederik Hendrik met Amelia van Solms), en onderscheidene Graven van Solms zijn in Nederlandschen dienst geweest.

15) Hij is later gekwetst in den slag bij Mont-Cassel.

16) Waarschijnlijk Johan Frederik Baron de Heijde. Ook onder de gesneuvelden uit het Regiment van den Jongen Maurits komt een Baron de Heijde als Kapitein voor. Deze kan Maximiliaan of Pieter Otto geheeten hebben. Een Luitenant-Kolonel van dien naam, woonde in dit zelfde jaar den tocht naar Martinique bij, waarvan gewag is gemaakt op bl. 134. Deze laatste, wiens voornaam Hartman was, is waarschijnlijk dezelfde, dien wij bij Woerden zagen uitblinken (boven bl. 95).

17) In Fransche berichten wordt gezegd, dat het Regiment van de Garde bijna geheel is omgekomen. Doch 't bleek later, dat er nog 1200 man van over waren. Zie *Tweej. Gesch*, bl. 279. Er was eenige wanorde bij dit Regiment gedurende den slag ontstaan, door de lafhartigheid van den Majoor Erich Dierklaauw, een Deen van geboorte, die deswege naderhand onthoofd is. Zie zijne sententie bij Sylvius, *Vervolg op Aitzema*, II Boek, bl. 104.

18) Hij deed als Kapitein den tocht mede naar Denemarken in 1659, gelijk blijkt uit een lijst van het Secours van Militie, destijds door een Kolonel-Generaal Püchner

uit Koppenhage aan de Staten-Generaal gezonden, en berustende in 's Rijks Archief te 's Gravenhage; van welke lijst een afschrift goedgunstig is medegedeeld. Daardoor wordt de opgave bevestigd, gedaan in de *aant.* op bl. 10.

19) Otto, Graaf van Limburg-Bronkhorst-Stirum, Heer van Burculo, zoon van Herman Otto, van wie in het tijdvak van Frederik Hendrik gewag is gemaakt. Graaf Otto is in 1679 gestorven, en zijne vier zonen hebben alle den Lande loffelijk gediend, en drie hunner hebben het leven gelaten op het bed van eer, Otto Christoffel, de oudste, Kolonel van de Ruiterij in 1673, Adolf Gelricus bij de belegering van Maastricht in 1676, en George Albrecht als Kolonel der Infanterie in den slag bij Fleurus in 1690. De tweede zoon Frederik Wilhelm is, na eerst te land gediend te hebben, Luitenant-Admiraal van Friesland, Groningen en Ommelanden geweest, en in 1724 gestorven.

20) Deze Kolonel, die in den slag bij Senef aan 't hoofd van zijn regiment sneuvelde, was Maurice Aubéry, Seigneur de la Villaumière, een broeder van Louis Aubéry, van wien de *Mémoires* zijn pour servir à l' histoire de Hollande (Paris 1697). Hij was in 1615 geboren, en Prins Maurits, naar wien hij genoemd werd, was Peter over hem geweest. In Holland geboren, had hij er zijn geheele leven doorgebracht. Zijn broeder (*Mém.* p. 268) schrijft van hem, dat hij bij Franschen en Hollanders bemind, en bij laatstgenoemden vooral, om zijne dapperheid en trouw zeer gezien was, dat Willem III een groot vertrouwen in hem stelde, maar dat de oorlog met de Franschen hem tegen de borst was, om zijne Fransche afkomst. Eere zij derhalve der nagedachtenis van dezen edelen Krijgsman!

21) Willem Maurits, een zoon van Hendrik van Nassau, die een broeder was van Johan Maurits den Amerikaan, en in 1646 met eene Gravin van Limburg Stirum huwde. Hij wordt de Jonge Maurits genoemd, ter onderscheiding van zijnen oom, die een weinig vroeger onder den naam van Vorst Maurits is voorgekomen. Hij is gehuwd geweest met de oudste erfdochter van Adolf Vorst van Nassau-Schaumburg en in 1691 overleden. Deze tak van het huis van Nassau-Siegen is in 1734 uitgestorven. Willem Maurits kommandeerde in 1674, onder anderen, eene compagnie Zwitsers.

22) In 1627 trad ook nog in dienst der Republiek als Ritmeester Balthasar van Hasselholt tot Stockheijm, en in 1674 vindt men als Kapitein der Infanterie Christiaan van Hasselholt tot Stockheijm. Beiden waren waarschijnlijk zonen van den Kolonel.

23) Johan Karel Prins Palatijn zu Birckefelt, uit het Paltz-Grafelijke (thans Hertoglijke) Beijersche geslacht van Tweebruggen-Birckefelt.

24) Op de *Lijste van 's Lands Militie*, in 's Rijks Archief, en op den Staat van Oorlog van 1674 komen twee van dien naam voor: George Johan van Weede van Walenburg en Hendrik van Weede, Luitenant-Kolonel in het Regiment Zuylestein. Hier moet de eerstgenoemde verstaan worden.

25) Op de Lijst in *het Leven en Bedryf van Willem de III*, welke overigens bij voorkeur gevolgd is, staan van dit regiment in 't geheel geen gesneuvelden of gekwetsten opgegeven. Hier zijn dus de andere opgaven gevolgd. Wie der Burmania's hier als gesneuveld voorkomt, is niet gebleken. Op de *Lijste van 's Lands Militie*, in 's Rijks Archief, staan vermeld Watzo (zie lager), Poppe bijgenaamd de Ostendenaar, die in 1674 Luitenant-Kolonel was, Gerold, Tuckemar en Taco. Wie der Kapiteins van Haersolte, die toen in dienst waren, de gesneuvelde is, bleef den schrijver ook onbekend.

26) Georg de Hertogh, Heer van Valkenburgh, die in 1672 Reinbach stormenderhand innam (zie boven bl. 130).

27) Hij was Aelbrecht van Ruytenburgh van Vlaerdingen, en werd in den slag bij Mont-Cassel andermaal gekwetst. In dit zelfde regiment Mariniers diende als Luitenant Karel Evertsen, uit het roemruchtig Zeeuwsche geslacht van dien naam, en volgens sommigen werd hij er gekwetst. Niet lang mocht het Vaderland op zijne dapperheid bogen: Karel Evertsen sneuvelde in den slag bij Mont-Cassel.

28) Afstammeling van den vermaarden Franschen held Louis de la Tremouille, was hij de grootvader van den Generaal Thouars, die in het laatst der vorige eeuw in het Nederlandsche leger zich verdienstelijk heeft gemaakt, en wiens kleinzoon later in dat leger gediend heeft en als Dichter bekend is.

29) Johan Boreel, Heer van Uvendijke, Steeland enz., die Kommandant van Briele en Hellevoetsluis is geweest, en in 1681 Ruwaard van Putten is geworden.

30) Gerrit van Amama, die bij Ferwerda, in de Genealogie van Vierssen voorkomt, als zijnde achtervolgens gehuwd geweest met Bennu en Anna van Vierssen.

31) Georg Wolfgang, Vrijheer tot Schwarzenberg, uit het oud adellijk Friesch geslacht der Schwarzenbergen. Bij Ferwerda wordt wel zijn geboortejaar (1638) vermeld, maar niet zijn sneuvelen bij Senef, 'tgeen trouwens ook alleen in het *Leven en Bedrijf van Willem III*, niet op de andere lijsten, staat aangeteekend; maar dat hij werkelijk gesneuveld is, bleek daaruit, dat, volgens eene aanteekening op den Staat van Oorlog, zijn Regiment in November 1674 is overgegaan aan Watzo van Burmania.

32) Bij verbastering van Mauregnault. De hier bedoelde Kolonel was Caspar de Mauregnault. Hij werd gekwetst bij Mont-Cassel, alwaar een Kapitein Gilles de Mauregnault gesneuveld is.

33) Hij deed als Kapitein den tocht mede naar Denemarken in 1659.

34) Georg Frederik Graaf vau Waldeck. Zie het Register.

35) Komt ook later voor als de getrouwe wapenbroeder van Waldeck. In 1691, destijds Luitenant-Generaal der Cavallerie en Gouverneur van Breda zijnde, is hij in den ouderdom van meer dan 80 jaren, overleden. Op de Staten van Oorlog heet hij Johan Theobold van Webbenum of Weybnum.

36) Wolferd, Heer van Brederode, laatste mannelijke afstammeling van dat geslacht, wiens erfzusters met den boven vermelden Markies Mompoulian en den Graaf van Solms gehuwd waren. Hij overleed in 1679.

37) Philip Ernst zu Sayn und Wittgenstein, uit het oude geslacht van Sayn, een tak van den Nassauschen stam, 'twelk door aanhuwelijking de heerlijkheid Wittgenstein had verkregen. Deze Philip Ernst was ongetwijfeld een klein- of achterkleinzoon van Willem von Sayn Wittgenstein, die weder een zoon was van Lodewijk von Wittgenstein, den vertrouwden vriend van onzen grooten Willem I, en door deze in den jare 1566 gebruikt, om de Vorsten van Duitschland te polsen, omtrent hunne gezindheid ten

aanzien van de groote gebeurtenissen, welke hier te Lande werden voorbereid. De brieven, deswege tusschen hen gewisseld, zijn te vinden in de *Archives de le maison d' Orange-Nassau*, uitgegeven door Mr. G. Groen van Prinsterer, Vol. II. Er diende in het jaar 1670 ook nog een Bernhard Graaf von Wittgenstein bij de Infanterie in ons Vaderland.

38) De Prins van Friesland is Hendrik Casimir, in het verhaal van den slag, bl. 147, vermeld. De hier genoemde Kolonel-Kommandant was de Majoor Vrijheer van Bijlandt tot Palsterkamp, Baron van Riet.

39) Op de *Lijste van 's Lands Militie*, in 's Rijks Archief, komt voor een Prins Frederik van Nassau, als Ritmeester voor de helft van de compagnie van Prins Maurits. Daar deze lijst van het jaar 1670 is, zal hij, bij de algemeene bevordering welke sedert had plaats gehad, in 1674 wel een regiment gehad hebben, en alzoo hoogstwaarschijnlijk de hier bedoelde zijn. Hij was destijds Gouverneur van Bergen-op-Zoom, en is vermoedelijk een jonger broeder geweest van Willem Maurits, boven vermeld. Alsdan is hij, volgens Ferwerda, twee jaren later, en bij gevolg nog zeer jong, voor Maastricht gestorven. In de berichten nogtans van die belegering wordt wel het kwetsen van den Rijngraaf en van Willem III vermeld, maar van dezen Prins Frits niet gesproken. Hierom behoeft de opgave van Ferwerda niet in twijfel getrokken te worden, omdat hij gezegd wordt gestorven, niet gesneuveld te zijn, gelijk de belegeraars van Maastricht in 1676 zeer vele zieken hadden, en hij daarenboven toen wellicht nog geen persoon van bijzonder gewicht zal geweest zijn.

40) Ignatius (bij verkorting Iste) van Kingma, bij Ferwerda voorkomende als gehuwd met Jaike van Nierssen, en bijgevolg een zwager van den Kolonel Amama.

41) Het geslacht der Rijngraven was reeds in de tiende eeuw bekend, en smolt later met een tak van het geslacht van Solm te zamen. Wij troffen reeds vroeger (bl. 18) Fredrik Magnus, Rijngraaf, Graaf van Solm aan, Gouverneur van Maastricht. Deze overleed in 1673. De hier bedoelde was zijn zoon, en heette Carel Florenz. Zie boven bl. 91 *aant.* Willem III maakte veel werks van hem. Bij Senef kreeg hij twee kogels in de borst; hij was destijds ook Gouverneur van Breda; maar in de belegering van Maastricht (1676), reeds licht gewond zijnde, doch door zijnen grooten ijver zich niet ontziende, ontving hij op nieuw eene wond in den schouder, waaraan hij stierf. Zijne afstammelingen zijn nog tegenwoordig Heeren van Loon op Zand in Noord-Brabant.

42) Hij woonde als Luitenant-Kolonel onder den Kolonel Killegreeuw den Veldslag op Funen bij in 1659.

43) Dezen staan op de lijst van dooden en gekwetsten, als behoorende tot het regiment van den Rijngraaf; maar dit regiment komt op de lijst van 't Leger niet voor.

44) Ferdinand de Perponcher Vrijheer tot Sedlenitsky, misschien dezelfde, die als Luitenant-Kolonel Perponcher voorkomt op de lijst van het Secours naar Denemarken in 1659.

45) Hetzij Dominicus, die in 1672, of Apollonius, die in 1674, als Majoor voorkomt, beiden onderscheiden van den Ritmeester, van wie gewaagd is in de *aant.* op

bl. 56, en die later gebleken is in 1674 Majoor der Cavallerie te zijn geweest, en Johan geheeten te hebben. Het kan zijn dat zij afstammelingen waren van Jonkheer Jacob Kabeljaauw of Cabeljauw, Bevelhebber van Alkmaar, gedurende de belegering van 1573.

46) Denkelijk Johan de Bije, Heer van Allebrantswaert.

47) Hij was Watzo van Burmania, die, volgens Ferwerda, in den jare 1691 op zee verongelukt is, zijnde toen 58 jaren oud.

48) Aan Palm is, in het verhaal van den slag, hulde gedaan. Zijn regiment meende men in den beginne, dat geheel was nedergehouwen; maar naderhand kwamen er nog 7 à 800 man te voorschijn.

49) George, uit het overoude Grafelijke geslacht van Erpach, zoon van George Albert en eener Gravin van Hohenlohe, gesneuveld in 1678 (bij St. Denis?). Zijns broeders zoon Filips Lodewijk is later Luitenant-Generaal in Nederlandsche dienst geweest. Zie Luiscius, art. *Erpach*.

50) Waarschijnlijk het Friesche regiment van Vierssen. Op de *Lijste van 's Lands Militie* en den *Staat van Oorlog* van 1674 worden gevonden Arnout en Bruno van Vierssen, waarvan de eerste de hier bedoelde Kolonel is. Bruno was Kapitein. Beiden worden bij Ferwerda vermeld, maar niet in militaire betrekking.

Zie bladz. 344 en 346.

BIJLAGE. (2)

Disposition de l'attaque de l'aile gauche pour la Bataille.

Fait le 10 Sept. 1709.

Toute l'Infanterie Hollandoise avec celle qui vient encore du siège de Tournai sera destinée pour cette attaque qui se fera de la manière qui suit. Dans le front du bois l'attaque se fera par autant de bataillons que le terrein en peut contenir, en 3 ou 4 lignes. Les Genereaux auront soin que les lignes ne soyent pas trop pres les unes des autres; et qu'il y ait des intervalles suffisans qu'un bataillon puise passer pour relever ou soutenir les attaquans.

Sur la gauche de ce flancq on fera marcher 5 ou 6 batt. pour attaquer les grénadiers qui couvrent le flanc droit des ennemis.

A la droite du chemin ou le regiment de Zouteland a été posté cette nuit, on croit que l'attaque sera trop difficile à cause des fortes hayes qui s'y trouvent, ainsi on laissera seulement 2 ou 3 batt. pour la defensive à cet endroit et on se servira des batt. de surplus pour l'attaque du front. A la droite du regiment de Zoutelande ou le terrein est plus ouvert on fera encore une attaque par 6 of 8 batt. pour tenir les ennemis en occupation et les empecher de renforcer l'attaque du bois.

Les grosses pièces d'Artillerie seront aux endroits les plus propres pour battre et ruiner les retranchemens des ennemis. Les petites pièces marcheront avec les Brigades et on s'en servira selon la situation du terrein.

Quand l'Infanterie aura chassé celle des ennemies hors des bois et hayes, elle n'entrera pas dans la plaine, mais elle se postera derrière les fosses ou hayes: et les Generx auront soin de faire faire des ouvertures afin que la cavallerie puisse entrer dans la plaine et se former, pour soutenir l'Infanterie pendant qu'elle se formera.

Les Generx seront partagés dans la première, seconde, 3me ou 4me ligne.

Derrière l'Infanterie marcheront 21 Esqs en deux lignes pour soutenir l'Infanterie, quand elle entrera dans la plaine.

Le reste de la Cavallerie sera posté d'une manière, qu'elle puisse marcher vers la droite ou la gauche ou suivre les 21 premiers Esqs.

Zie bladz. 344.

BIJLAGE. (3)

Over de sterkte der wederzijdsche legers in den slag bij Malplaquet.

In het tijdschrift *le Spectâteur Militâire*, T. XVI, p. 481, vindt men een vertoog van den Franschen Generaal Valazé, onder den titel: *Quelques mots sur le systéme de guerre actuel, et sur le nombre des combattans à Malplaquet, Wagram et Moskowa*, waarin de Schrijver beweert, dat de meening, alsof de grootere legers, waarmede in onze dagen de oorlogen gevoerd zijn, een nieuw oorlogsstelsel zouden hebben doen ontstaan, geenszins juist is, aangezien de Veldheeren in den tijd van Lo-

dewijk XIV met even groote legers hebben te manoeuvreeren gehad, als die van lateren tijd. De Generaal betoogt verder, dat de bataljons tijdens den slag bij Malplaquet, zoowel bij de Franschen als bij de bondgenooten, eene gemiddelde sterkte hadden van 700 en de escadrons van 130 man, en geeft alzoo de volgende opgave van de sterkte der beide strijdende partijen in dien slag:

Franschen	120 bataljons van 700 man	84,000	117,800 man.
	260 escadrons van 130 man	33,800	
Bondgenooten	162 bataljons van 700 man	113,400	152,400 man,
	300 escadrons van 130 man	39,000	
		Geheel:	270,200 man,

waarbij dan nog de artillerie moet gevoegd worden, op ongeveer 6000 manschappen berekend. Daar nu de twee veldslagen van den nieuwen tijd, waarin de menigte der strijders het grootste was, toen Valazé dat schreef, geweest zijn die bij Wagram en aan de Moskowa, en in eerstgemelden veldslag 277,600 man (de artillerie daaronder begrepen) tegenover elkander gestaan hebben, en aan de Moskowa 253,500 man, zoo leidt hij daaruit af, dat de slag bij Malplaquet, ten aanzien van het getal der strijders, zeer weinig door dien van Wagram is overtroffen, en dat ten minste 20,000 man meer daaraan deel gehad hebben, dan aan dien bij de Moskowa. Hierop valt echter aan te merken, dat de Generaal Valazé het getal bataljons en escadrons, welke bij Malplaquet gestreden hebben, te groot heeft genomen. Immers de uitvoerige lijst van de sterkte der bondgenooten, te vinden in den Atlas, behoorende bij het werk van Coxe, geeft de volgende sommen:

		Cavallerie.	Infanterie.
Leger van Marlborough.	Eerste linie	78 escadrons	41 bataljons
	Tweede linie	67 escadrons	36 bataljons
			4 bataljons afzonderlijk.
Leger van Eugenius.	Eerste linie	64 escadrons	34 bataljons
	Tweede linie	46 escadrons	25 bataljons
	Geheel:	255 escadrons	140 bataljons.

Welke getallen, het escadron berekend zijnde, gelijk de Generaal Valazé dat berekent, op 130 man en het bataljon op 700, zouden op-

leveren 98,000 man Infanterie en 33,150 man Cavallerie, uitmakende een geheel van 131,150 strijders, en alzoo ruim 20,000 minder, dan door den Generaal Valazé is opgegeven. De Generaal Schulenburg in een Relaas, te vinden in zijn *Leben und Denkw.*, Th. I, s. 430 geeft als sterkte van het Fransche leger op 126 bataljons en 240 escadrons als die van het leger der bondgenooten 129 bataljons en 212 escadrons. Het naast aan de waarheid komt ons, wat de Infanterie betreft, voor, de volgende opgave te zijn:

Onder Schulenburg	40	
„ von Lottum	22	
Het korps van Withers	20	
„ „ Orkney	15	
De Regtervleugel	40	
	137 bat.	95,900 man Infanterie.

Zie bladz. 354.

BIJLAGE.

Opgave der gesneuvelden en gekwetsten van het leger der Bondgenooten in den slag bij Malplaquet.

In het *Leben und Denkwürdigkeiten Reichsgraven von der Schulenburg*, is onder de Bijlagen (Th. I, s. 424) eene lijst medegedeeld van het getal dergenen, die, van elke natie, bij Malplaquet gebleven of gewond zijn. Daaruit blijkt, dat de Nederlandsche Infanterie, welke zich in het leger van Eugenius, en bijgevolg op den regtervleugel der geheele armee bevond, uitmakende 12 bataljons, heeft verloren aan dooden en gekwetsten 1599, zoo officieren als onderofficieren en soldaten; komende dit getal overeen met de lijst, te vinden in den *Europ. Merc.*, Sept. 1709, bl. 254, met dit verschil alleen, dat daarvan in de eerstgenoemde lijst het getal dooden 711, in den *Europ. Merc.*, slechts 446 beloopt. De Nederlandsche Infanterie in het leger van Marlborough zou, volgens de lijst in den *Europ. Merc.*, geteld hebben 7236, maar, volgens de opgaven in het Duitsche werk, 8462 buiten gevecht gestelde personen,

waaronder aan gesneuvelden 140 Officieren en 2238 onderofficieren en soldaten; ofschoon op de lijst in het bedoelde werk andere sommen voorkomen, omdat aldaar in de optelling de Bevelhebbers bij vergissing tweemaal zijn genomen. Deze getallen komen overigens vrij wel overeen met hetgeen de Vrijer D. IV, bl. 88 getuigt, dat de Nederlanders ofschoon nog geen vierde gedeelte van het vereenigd heer uitmakende, evenwel onder de 20,000 man, bijna 11,000 dooden of gekwetsten hadden. De Engelschen hadden in 't geheel maar 514 gesneuvelden en 1088 gekwetsten. De Cavallerie had minder geleden: bedragende haar verlies 519 gesneuvelde ruiters en 2117 gedoode paarden, waaronder van de Nederlandsche 144 manschappen en 524 paarden.

Een lijst van de namen der gesneuvelde en gekwetste Officieren is niet voorgekomen; maar in een eerste berigt van den slag, van denzelfden dag, waarop die is voorgevallen, te vinden in den *Europ. Merc.*, merkt men onder anderen de volgende namen op, behalve die boven reeds in den tekst voorkomen. Gekwetst: de Luitenant-Generaal Heiden waarschijnlijk Baron de Heijde tot Ootmarsum, Kolonel van een regiment Infanterie ter repartitie van Overijssel), de Generaal-Majoors Keppel, Nassau-Woudenberg, Wassenaar (waarschijnlijk Willem v. W. kommandeerende de lijf-compagnie te voet van Holland, en Gouverneur van Willemstad en Klundert), Volkershoven, (Johan Leonard van Volkershoven, Kolonel-Kommandant van het regiment van Erbach, ter repartitie van Zeeland), Hertog van Aremkersberg, Goot (waarschijnlijk Goor. Ook Coxe noemt een Generaal Goor onder de gesneuvelden, onbekend. Jan Wijnand van Goor, was bij Hochstädt gesneuveld. Von Cronström (een Zweed van geboorte, maar van zijne vroegste jeugd in Hollandsche dienst, die zich in 1747, als verdediger van Bergen-op-Zoom heeft bekend gemaakt, en in 1751, in negentigjarigen ouderdom, als Gouverneur van 's Hertogenbosch overleden is), Linde (of, Barend Jan Baron van Linden, Kolonel-Kommandant van het Cavallerie-regiment van Keppel, of Godard Filip Baron van Linden, Kolonel titulair bij de Cavallerie; want Charles van Linden, Graaf van Aspremont, Adjudant van Tilly, werd dadelijk na den slag naar 's Gravenhage gezonden), de Kolonels Pallandt (Karel Willem) en Rouwenoort (Herman van R., Kommandt van het Geldersche Infanterie-regiment van Welderen), de Luitenant-Kolonels Duits de Oude, van Stein Callenfels (Lodewijk Hartman) en Izak (Pieter Issaçq). Gesneuveld: de Luitenant-Kolonels Hetzelaer (Antonij Filip, Kolonel titulair bij een regiment Hollandsche Infanterie), Eck, Duits de Jonge, Kazenbroot, de Wit, Patot (Jean de Patot, Luitenant-Kolonel in het Hollandsche Infanterie-regiment van Keppel), en de Majoor Brunikhuizen.